

*Türkiye Dışındaki
Türk Edebiyatları
Antolojisi*

1

**Azerbaycan
Türk Edebiyatı**

KÜLTÜR BAKANLIĞI

Başlangıcından Günümüze Kadar
TÜRKİYE DIŞINDAKİ TÜRK EDEBİYATLARI
ANTOLOJİSİ

1

Azerbaycan Türk Edebiyatı

I

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 1480
Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi / 32

Başlangıcından Günümüze Kadar
TÜRKİYE DIŞINDAKİ
TÜRK EDEBİYATLARI ANTOLOJİSİ

1

Azerbaycan Türk Edebiyatı

I

SÖĞÜT YAYINCILIK

Ankara

Kültür Bakanlığı, 1993 / Ankara

ISBN 975-17-1263-7 (takım)

ISBN 975-17-1264-5

Kapak ve kapak yan kağıdı kompozisyonu : M. Haluk Güçlü

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
30.11.1992 tarih ve 928.2457 sayılı
makam onayı gereğince ilk defa
3.000 adet bastırılmıştır.

Dizgi : Norm Dizgi, 425 80 26, Ankara
Baskı : Polat Ofset Matbaası, 501 62 56, İstanbul

**Başlangıcından Günümüze Kadar
TÜRKİYE DIŞINDAKİ TÜRK EDEBİYATLARI
ANTOLOJİSİ**

**Proje Yöneticisi ve Genel Redaktör
NEVZAT KÖSOĞLU**

**Genel Danışmanlar
PROF. DR. A. BİCAN ERCİLASUN
DR. YAVUZ AKPINAR**

**Bu Cildin Redaksiyon Kurulu
PROF. DR. SAMİR KÂZIMOĞLU
ŞÜKRÜ KARACA**

Bu Cildi Hazırlayanlar

**Giriş
NEVZAT KÖSOĞLU**

**Türk Edebiyatının Ortak Devri
PROF. DR. A. BİCAN ERCİLASUN**

**Azerbaycan Türk Edebiyatına Genel Bakış
PROF.DR. VİLAYET MUHTAROĞLU**

**Azerbaycan Türklerinin Halk Yaratıcılığı
PROF. DR. AZAD NEBİYEV**

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	9
Giriş.....	11
Türk Edebiyatının Ortak Devri.....	21
Türk Destanı	22
Sözlü Türk Şiiri.....	24
Göç Destanı.....	25
Oğuz Kağan Destanı.....	26
Alp Er Tonga Destanı.....	32
Yazılı Türk Edebiyatı.....	37
Bengütaş Edebiyatı	39
Köl Tigin Bengü Taşı.....	45
Bilge Kağan Moynun Çor Bitiği.....	52
Suci Abidesi	55
Yenisey Yazıtı	55
İl Togan Bitiği	55
Begire Yazıtı.....	55
Üçüncü Barık Bitiği.....	56
Uygur Edebiyatı	57
Manici Edebiyatta Nazım	58
Manici Edebiyatta Nesir	60
Burkancı Edebiyatta Nazım	62
Burkancı Edebiyatta Nesir.....	66
Uygur Devri Atasözleri.....	77
Karahanlı Devri Türk Edebiyatı.....	79
Kaşgarlı Mahmut ve Dîvân-ı Lügati't-Türk	80
Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig	93
Edib Ahmet Yükneki ve Atabet ül-Hakayık.....	114
Ahmet Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet.....	119
Azerbaycan Türk Edebiyatına Genel Bakış.....	133

Azerbaycan Türklerinin Halk Yaratıcılığı	181
Emek Neğmeleri - Çiftçi ve Çoban Koşukları	191
Mövsüm Neğmeleri - Mövsüm Koşukları	203
Meişet Merasimleri - Tören Koşukları	207
Qehremanlık Neğmeleri - İgitlik Koşukları	228
Uşaq Neğmeleri - Çocuq Koşukları	234
Bayatılar	246
Atasözü ve Meseller	251
Nesihetler	254
Tapmacalar	255
Letifeler	268
Molla Nesreddin	268
Behlül Danende	272
Qaravellilər	275
Alqışlar, Qarqışlar, Andlar, Dualar	283
Efsane ve Revayetler	297
Nağıllar	307
Destanlar ve Halk Hikâyeleri	345
Kitab-ı Dede Korkut	345
Köroğlu	354
Qaçaq Nebi	385
Qurbani	396
Aşıq Qerib	403
Aşlı ve Kerem	414
Şah İsmail ve Gülzar Xanım	417
Vanlı Göyçek	425

Önsöz

Dünyamız, olağanüstü hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönemden geçmektedir. Türkiye, bu hızlı değişimlerden en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur.

Yıllar yılı iletişim kuramadığımız, ortak köken ve değerlere sahip olduğumuz ülkelerle buluşmanın, tanışmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Yüzyıllarca ayrı topraklarda yaşamalarına karşın, birbirlerini unutmayan karşılaştıklarında birbirlerini anlamakta güçlük çekmeyen ve sevgi ile kucaklaşan yeni toplumların, ortak dilleri ve kültürel değerleri sayesinde aralarındaki dostluk bağlarını sonsuza kadar perçinleyeceklerine yürekten inanıyorum.

Dil, kültürün ifadesidir. Kültür de insanlığın doğayı egemenliği altına alma savaşıdır, yaşam biçimidir. Dilimizin sürekliliği, yüzlerce yıl önce ayrı düştüğümüz kardeş uluslarla bizi kısa zamanda birleştiren en önemli etken olmuştur. Dildeki bütünleşme, görünmeyen ama pek çok değerle, yaşamla, özgürlükle dolu olan bütünleşme, derin, sessiz ve etkin kültür kapılarını bize en hızlı biçimde açacaktır.

Kültür Bakanlığı olarak Türk kökenli halkların alfabelerinde, yazı dillerinde ve yazı kurallarında ortak noktaları yakalamak, işlemek ve bunu Türk dünyasına sunmakla da yükümlü olduğumuzun bilincindeyiz. İşte bu düşünceden hareketle başlattığımız projenin birinci aşaması olan "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri sözlüğü" tamamlanmış ve tüm Türk dünyasının hizmetine sunulmuştur.

"Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi" projenin ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Bu antoloji ile Türk dilinin çeşitli lehçe ve şivelerinin yüzyıllar boyunca ortaya koydukları zengin ürünleri nazım ve nesir olarak bir antoloji çerçevesinde toplamayı amaçladık.

İnsanların birbirlerini daha iyi tanımaları, daha iyi anlamaları ancak birbirlerinin kültürleri hakkında bilgi sahibi olmaları ile olasıdır. Bunu sağlayacak en sağlıklı yollardan biri ve kanımca en önemlisi edebiyattır. Türk edebiyatlarının karşılaşması tüm Türk dünyasının birbirini okumasına tanınmasına yardımcı olacağı gibi aynı zamanda Türkçenin de şahlanması olacaktır.

Bu antoloji ile ortaya koyacağımız edebiyat ürünleri incelendiğinde, çok uzun yıllar birbirlerinden kopuk olmalarına karşın Türk dünyasındaki insanların acılarının, sevinçlerinin, beklentilerinin ortaklığına, benzerliğine tanık olacaksınız.

İşte bugün milyonlarca Türk insanını sıcak ve içten duygularla birbirlerine kenetleyen bu yürektir. Bu ortak Türk kültür coğrafyasının gönüllerde yaşattığı gizli hazinenin meydan çıkışıdır. Muhteşem Türk kültür hazinesinin işlenmesi, zenginleşmesi ve evrensel kültüre katkıda bulunması için çaba göstermek, bilim adamlarımıza, araştırmacılarımıza, yazarlarımıza daha doğrusu, duyan, düşünen ve eli kalem tutan tüm insanlarımıza düşen yüce bir görevdir.

Biz geniş Türk kültür coğrafyasından toplanan bu binlerce duygu ve düşünce çiçeğinin, en kısa zamanda sevgi, barış ve kardeşlik şafağından tüm dünya insanlarına gülümseyeceğine inanıyoruz.

D. Fikri SAĞLAR
Kültür Bakanı

Sunuş

Bu eser, dünyadaki bütün Türk topluluklarının edebiyatlarını, başlangıçlarından itibaren nesir ve nazım olarak kapsamak üzere, yirmi dört cilt olarak tasarlanmıştır. Sadece sözlü de olsa, bir edebiyat yaratabilmiş Türk topluluklarının dil verimlerini de içerecektir.

Bu yirmidört cilt içinde yer alacak olan edebiyatlar şunlardır:

1. Azerbaycan Türk Edebiyatı.
2. Türkmen Edebiyatı.
3. Özbek Edebiyatı.
4. Kırgız Edebiyatı.
5. Kazak Edebiyatı.
6. Uygur Edebiyatı.
7. Tatar Edebiyatı.
8. Başkırt Edebiyatı.
9. Kırım Edebiyatı.
10. Karaçay, Nogay, Kumuk, Balkar Edebiyatları.
11. Altay-Hakas-Tuva-Şor-Salar ve Sarı Uygur Edebiyatları.
12. Gagauz Edebiyatı.
13. Bulgaristan Türk Edebiyatı.
14. Batı Trakya Türk Edebiyatı.
15. Yugoslavya Türk Edebiyatı.
16. Romanya Türk Edebiyatı.
17. Kerkük Türk Edebiyatı.

Böylece Türk dilinin çeşitli şive ve lehçelerinin tarih boyunca ortaya koydukları zenginlikler, bir antoloji çerçevesinde sunulmuş olacaktır.

Bu tasarı yıllarca önce düşünülmüş, 1991 yılında Kültür Bakanlığı ile varılan mutabakat üzerine ilk çalışmalarına başlanmış, araya giren bir yıllık kesintiden sonra, 1993 yılı başından itibaren yeniden ve hızla devam edilmiştir. Antolojinin tamamının üç yıl içinde bitirilmesi öngörülmektedir.

Antolojiye alınacak her topluluğun kendi bilim adamları ile bağlantılar yapılarak, hazırlayacakları eserin esasları, ölçüleri ve sair gerekli bilgiler verilmiş ve bunlara göre çalışmalar istenmiştir. İşin büyüklüğü ve zorluklarına rağmen, birlikte çalıştığımız bu kardeş topluluklar uzmanlarının konuya duydukları heyecan, şüphesiz zorlukları azaltan bir unsur olmuştur. Metinlerin, bugün Türkiye'de kullandığımız alfabeye ve Türkiye Türkçesi'ne aktarılmasında, üniversitelerimizde henüz yeşermeye başlamış bulunan öğretim kadrolarından yararlanılmaktadır.

Antolojiye alınan metin asılları, bugün kullandığımız Türkiye alfabesi ile verilecektir. Ancak, metnin ait olduğu şive veya lehçenin özelliklerine göre bazı harfler eklenecektir. Metinler öncesinde, eklenen bu harfler açıklanacaktır. Metin asıllarının karşısında ise bugünkü Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış karşılıkları verilecektir. Ancak, Azerbaycan türkçesi gibi Türkiye türkçesi'ne çok yakın olanlarında, metin asıllarının altında, farklı olan kelimeler verilmekle yetinilecektir. Fakat, orta zamanlar Azerbaycan Türk Edebiyatı metinleri, Osmanlı Divan Edebiyatı metinleri gibi, kelime ve mazmunları itibarıyla kolay anlaşılır olmadığından -hiç değilse bir kısmı- bu metinlerin karşısında bugünkü Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış şekilleri verilecektir.

Yazılı edebiyatlarda isimler, doğum tarihi sırasına göre verilecektir. Ancak, her edebiyat kendi içinde özellik arzeden bölümlere ayrılacaktır. Eski edebiyat, Sovyet dönemi edebiyatı v.b.

Şair ve yazarlar hangi isimleriyle ünlü iseler ve o şive veya lehçede nasıl yazılıyorsa, kural olarak öyle verilecektir. Mesela, Neriman Nerimanlı değil, Neriman Nerimanov olarak yazılacaktır.

Bu çalışma için kendilerine şükran borçlu olduklarımızın listesi uzundur. Eserin tasarı halinden kitap haline getirilişindeki süreç içinde, isimlerinin anılması mutad olan yahut olmayan çok kimse vardır; tasarıya sahip çıkan Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkan ve mensuplarından, hazırlanışına, dizgisine, tertibine, tashihine, redaksiyon ve baskısına kadar emeği geçenlere ve ilgisini esirgemeyenlere, hepsine teşekkür ederiz. Ciltler çıktıkça, bütün Türk dünyasından, geniş bir uzmanlar kadrosu ile çalışıldığı görülecektir. Ortaya konulan hizmet ve güzellik hepimizin ortak eseridir; noksanlarımızı lütfen hoşgörünüz.

Hayırlı olsun.

Söğüt Yayıncılık

Giriş

Biz Türkiye Türkleri hareketli bir kavmin ve büyük bir imparatorluğun kültür coğrafyasından gelmekteyiz. Bu coğrafyada bizden önce yaşayanlardan ve yüzyıllarca birlikte yaşadıklarımızdan, hayatın birçok alanında etkileşerek, özgün kültürel yaratışlarımızı gerçekleştirdik. Uzun yüzyıllar süren bu kültürel açılışlarımız, belli bir zamandan sonra kapanma temayülü içine girdi ve yüz elli yılı aşkın zamandır da Batı'ya yöneldi. Özellikle Cumhuriyet dönemimizde, zaman zaman hukukî ve fiilî zorlamalar yapılarak kültürümüz Avrupa te-sirlerine açılmaya çalışıldı. Bu dönemde, imparatorluğumuzdan gelen kültürel zenginliklerimizin yeniden değerlendirilmesi ihmal edildi.

. Şimdi, yirmi birinci yüzyıla hazırlanırken, Türk kültürünün coğrafyası yeniden ve olağanüstü bir genişlemeye ve zenginlik imkânına kavuşmaktadır. "Demir perde" ile kapanmaya çalışan Sovyetlerin parçalanması ile, kardeş topluluk ve kültürlerimiz gün ışığına çıkmış, kültürel alışveriş imkânları doğmuştur. Batılı ülkelerin ve bizim dışımızdaki İslâm dünyasının bu açılıştaki, iktisadî değerlerin ötesinde, doğrudan kültürel imkânlar görüp görmediklerini bilmiyoruz. Fakat, bu tarihî gelişmenin, Türkiye ve açılan bu Türk toplulukları için kültürel bir hareketlenmenin kaynağı olacağı, yeni atılım ve çiçeklenmelere yol açacağı kesindir. Beklenen etkileşimin, muhtemelen en verimli alanlarından birini oluşturacak olan dil ve edebiyat dalında bu önemli eseri yayıma başlarken, konunun kapsam ve değerini, nazarî temellerinden alıp, bütün olarak görmekte yarar vardır.

Günümüzde, kültürel ilişkilerin, bütün kültürler bakımından ne ölçüde uyarıcı ve zenginleştirici olduğu daha iyi anlaşılmış bulunmaktadır. Farklı anlayış, tavır ve unsurlarla karşılaşmak, kültür için uyarıcı olmakta, kültürün kendisi üzerinde düşünmesine yol açmakta, maddesi ve üslubuyla kavuştuğu imkânlarda takılıp, katılaşmasına fırsat ver-

memektedir. Böylece, kültürün sürekli yenilenme temayülleri canlı tutulmuş olmaktadır. Yabancı kültürden aldığı unsurları kendi inanç ve ölçülerine göre sıralandırması, işleve kavuşturup üslûbuna katması ile zenginleşmiş olmaktadır. Kùltürler açısından da Amerika'nın yeniden keşfine gerek yoktur; önemli olan, karşılaştığı kültürel olguyu kendi gözü ile görebilmesi, algılayıp yorumlayabilmesi, kendi dünyasındaki yer ve işlevini belirleyebilmesidir. Bunu başaran kültür, o hayat/kùltür olgusunu üslûbuna katmış, özümsemiş yahut millileştirmiş olur.

Durağan kültür yoktur yahut ölüdür. Çünkü bu, hayatm durağanlaşması demektir ki, onun tabiatma aykırıdır. Ünlü Osmanlı tarihçisi Cevdet Paşa'nın ifadesiyle, değişme hayatın kanunudur. 'Hayatın yani kültürün maddesi şu veya bu ölçüde daima değişmektedir ve değişmeye devam edecektir. Geçen yüzyıllarda bu değişmeler- tecrübeye dayalı bilgilerin artması, kavimlerin göçleri ve değişik şekillerde doğrudan kültür temasları ile olurdu. Bu yollardan karşılaşan toplumların hayatı genişler, yeni kültür alanları yahut teknikleri kazanırlar, kültürel unsurlar çeşitlenir, geliştirilir ve yeni bileşimlere kavuşturulur. Yüzyılımızda ise, iletişim imkânlarının olağanüstü gelişmesi dünyayı iyice daraltmış ve kültürel alış veriş imkânlarını fevkalade çoğaltmıştır. Bugün, yakın geçmişin en kapalı toplumlarının bile hayatı gittikçe genişlemekte, yeni meseleler, imkânlar ve çözümlerle karşılaşmaktadır.

Hayatm maddesindeki bu değişmeler toplumun inanç yapısı tarafından yönlendirilip- biçimlendirilerek kültürün üslûbu kurulur. Kùltür, yaratıcılığım, toplumun inanç yapısındaki güçten alır; kendine güven, etkileşimde rahatlık, kavrama ve yorumlama gücü bu kaynaktan gelir. Her kültür, maddesindeki bu sürekli değişmelerin yanında, doğrudan inanç yapışma dönük değişmeler de geçirir. Bu değişmeler, kültür taşıyıcı birimi bütünüyle kapsayacak kadar yaygın ve eylemleri güdüleyecek ölçüde derin olursa, kültür yeni bir yönde, yeni bir açılışa girer. Hayat karşısında kazanılan yeni motivasyonlar, yeni bakış açıları kültüre yeni bir hamle kazandırır ve zenginleştirir.

Toplumların inanç yapılarındaki köklü ve büyük değişmeler daha çok dinî hareketlerle gerçekleşir. Türk topluluklarının uzun süre Gök Tengri dini olarak isimlendirilen bir inanç sistemi içinde yaşadığı ve Hun ve Gök Türk İmparatorlukları zamanında bu inanç yapısı ile kültürel bütünlüğünü kurduğu bilinmektedir. Ünlü Gök Türk veziri Tonyukuk'un, Hint kaynaklı dinlerin Türk boyları arasında yayılmasına izin vermediği ve bunların Türklerin hareketli hayatına uymayan, savaşçılık kabiliyetlerini köreltebilecek anlayışlar ihtiva ettiğini söylediği meşhurdur. Daha sonra, Böğü Kağan, 763'te Musevilik-İsevilik ve İran kaynaklı değişik inançların karışmasından oluşan ve tüccar dini olarak nitelenen Mani dinini kabul etmişse de, bu din- Türk boyları arasında fazla yayılamamıştır. Ancak, bu inanç değişmeleri devrin özellikle yerleşik hayatını ve bu arada edebiyatını etkilemiştir.

Türk boylan içinde, özellikle Balkanlar'a göçenlerde hristiyanlığı

kabul edenler ve Kafkaslar'ın kuzeyinde Museviliği kabul eden Hazarlar olmuştur. Bu inanç dalgalanmalarının izleri günümüze kadar gelmiş, dil ve edebiyata yansımıştır.

Türk dünyasındaki büyük ve köklü iman değişmesi onuncu yüzyıldan itibaren yaşanır ve o güne kadar kazanılmış bütün maddî ve manevî hayat malzemeleri, zenginlikler bu yeni iman ölçüleri ile yeniden kavranır, biçimlerin ve hayat öncelikleri sıralanır. Elbette ki, Türk topluluklarının o zamana kadarki maddî ve manevî birikimleri sebebiyle İslamiyeti algılayış biçim ve derinlikleri diğer müslüman topluluklarından farklı olur. Bu kavrayış tarzının oluşumunda Hazreti Türkistan olarak tanınan Hoca Ahmed Yesevî'nin katkısı büyük olur. Bu algılayış biçimi hareketli Türk topluluklarının bu vasıf ve kabiliyetlerini besler; gaza, hicret, fetih gibi kavramlar kültürün temel motifleri haline gelir; esasen sürekli hale gelmiş gibi görünen Türk göçleri, bu kavramlarla yeni hız ve heyecanlar kazanır. Bütün Türk dünyasındaki kültürel oluşumlar, bu temel inanç yapısı ile yönlendirilerek gelişir.

Her kültür, oluşumu ve üslûbu açısından millîdir. Çünkü, her kültür, onu yaratan toplumun özgün dünyasının hayat açılışlarıdır. Yaşanan toplum hayatlarının ortak ilkeleri, devreleri, görüntüleri olsa da, hayatı biçimlendiren maddesi ve inanç yapısı az veya çok farklı olacağından, bu sonuç zorunludur. Farklı kültürlerdeki ortak yahut aynı kaynaktan gelen unsurlar, farklı inanç, anlayış içinde, değişik algılama ve değerlendirmelerden ötürü farklı üslûplar kazanırlar. Bu unsurların farklı kültürler içindeki yerleri, işlev ve değer sıralamaları farklı olduğu gibi, kültürün bütününe egemen olan üslûp da tamamen özgün olur.

Zaman zaman, ilim alemince keşfedilen küçük, kapalı, ilkel topluluklar hariç tutulursa, bütün unsurlarıyla yerli, millî olan bir kültürün varlığını ileri sürmek mümkün değildir. Kültürümüzün özgünlüğü konusundaki duyarlılığımız açısından da gerekli değildir. Çünkü, millîlik/özgünlük, unsurlarda değil, bütünün üslûbunda kendini gösterir. Hayatın/kültürün her alanından bu gerçeği örneklemek mümkündür: Kubbeyi, kemeri biz icat etmemiş, beyaz taşın yapılarında kullanılmasını keşfetmemiş olabiliriz; ama Selimiye Camii özgün Türk mimarisinin başat eseridir. Bunun aksini kimse iddia edemez, etmemiştir de. Halı ve kilimlerimizdeki motiflerin kökü, Çin denizinden, Anadolu'nun derinliğindeki medeniyetlere kadar çok farklı yer ve kültürlerde bulunabilir; çünkü bizim kültürel coğrafyamız dünyanın genişliğinde ve derinliğinde olağanüstü büyüktür. Ama, bu halı ve kilimlerin Türk halk dehasının özgün eserleri olduğu tartışmasızdır. Yahut, türkülerimizin Türklüğünden kim şüphe edebilir?... Halbuki biz, o muazzam tarih coğrafyamızın genişliğinden, derinliğinden nice sesler, duyular, ritimler, ezgiler alarak o türkülerini gerçekleştirdik...

Kültürel ilişkilerdeki hareketliliğin vadettiği imkânlar açık olmakla beraber, büyük çaplı ve hızlı açılmaların potansiyel tehlikeleri vardır. Yabancı kültürlerle açılan yerli kültür canlılığını, yaratıcılığını yitirdiği bir dönemi yaşıyorsa, girişeceği hızlı ve geniş ilişkiler kültürün inanç yapısını, değer sıralamalarını ve giderek üslûbunu bozar. Bu tür karşılaşmalarda, canlı kültürlerin emperyalizminden ve yerli kültürün de kimlik buhranından söz edilir. Böyle bir gelişme, yaratıcılığını kaybeden kültürün koruyuculuğunu ve katılaştıran kalıplarını kırmak açısından yine de faydalı olacaktır; ancak, kültürün kendisine olan güvenim yitirmesi, kavrayış gücünün zayıflaması ve taklit düzeyinde bir yabancılaşma sürecine girmesi mümkündür. Bizim, yüzelli yılı aşan kültürel maceramızın, bu açıdan değerlendirilmesi gerekir.

Şu anda kültürümüzün yaratıcı bir hamle içinde olup olmadığı - gerek duyuluyorsa- tartışılabilir. Ancak, eğer öyle değilse bile, bugün önümüzde açılan geniş imkânların- yukarıda işaret edilen tehlikeleri taşımadığını, tam tersine, kültürümüzün yaşadığı kabul edilebilecek sıkıntılardan ilave çıkış yolları getirdiği söylenebilir. Çünkü, aynı inanç ve tarih köküne bağlanabilen kardeş kültürlerin karşılaşması- hem unsurlar, hem de genel üslûp bakımından fevkalade genişleme imkânı vadetmektedir. Tarihî maceramızdan doğan ve uzun yıllar birbirine kapalı kalan zenginliklerimiz böylece ve rahatça karşılaşabilecektir.

Geniş bir çerçeve olarak, Türk kültürünün ilk dönemlerinin bütününü teşekkül ettiği Orta Asya Türkistan bölgesi, birçok kavim ve kültürlerin etkileştiği, karışık ortak oluşumlara ulaştığı bir coğrafyadır. Hunların ilk çıkışlarından itibaren en yakın ve bol etkileşme şüphesiz ki Çin kültürü ile olmuştur. Güneye doğru yayıldıkça, Tibet ve daha aşağılara doğru Hint kültürü ile belli ölçülerde temaslar olmuştur.. Türklerin yayılma bölgelerinden geçen İpek Yolu, Türk kültürünün oluşumunun bütün çağlarında etkili bir alış veriş kanalı olur. Batıya doğru yayılma devam ettikçe, eski İran-Sarmat kültürleri ile karşılaşılır ve eski Grek kolonileri ile kültürel alışveriş imkânı doğar.

Türk tarihinin başlangıcından itibaren, ne ölçüde hareketli olduğu bilinen bir gerçektir. M.S. 5. ve 6. asırlardan itibaren Çin şeddi civarından Kafkaslara, Maveraünnehir'e, buradan Anadolu'ya ve Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya kadar yayılan bu kavimler hareketi hiç durmamıştır. Bu da Türk kültür coğrafyasını muazzam bir büyüklüğe ulaştırmış ve kültürel alış veriş imkanlarını artırmış, renklenmesine, zenginleşmesine yol açmıştır. Rahmetli kültür tarihçimiz Bahaeddin Ögel, Orta Asya'nın ilk büyük devletleri olan Hun ve Göktürkler'in birer imparatorluk oldukları, bünyelerinde tabii olarak değişik kavimlerin bulunduğu, ama bu iki imparatorluğun "Orta Asya'da müşterek bir kültür yaratabilmiş" oldukları ve bu kültürlerin diğer Türk kavimlerinde de devam etmiş olduğu kanaatinde (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, İslamiyetden Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984, s. 43). Hunlar döneminde, Orta Doğu ve Çin

kültürleri ile büyük temaslar olmuş, özellikle İpek Yolu vasıtasıyla kültürel alış verişler gerçekleşmiştir. "Hun devletinin siyasi vahdeti, bir yandan Orta Asya'daki kültür birliğini sağlarken, diğer taraftan da dış temaslar sayesinde kendi topraklarındaki insanların, günlük hayatlarına ve zevklerine dışarıdan yeni gelen unsurları da katmakta idi" (Bahaeddin Ögel s. 15). Hunların ortak bir kültür yaratabildiklerinin bir başka işareti olarak, Çin kaynaklarının Hunlardan, bir bütün olarak ve hayatlarını bir tek hayat şekli olarak anlatmaları gösterilmektedir. Bu da, bugünkü ifadeyle millî kültür dediğimiz ortak bir hayat üslûbunun Hun imparatorluk camiasında gerçekleştirilebilmiş olduğunu göstermektedir. Yapılan kazıların buluntularına bakıldığında, Çin'in kuzeyindeki Ordos bölgesinden, güney Rusya ve Macaristan'a kadarki muazzam coğrafyada; özellikle hayvan mücadelesini konu alan figürlerin yaygınlığı ve birçok ortak veya benzer eserlerin bulunması, bu muazzam coğrafyaya yayılmış Türk kavimlerinin müşterek bir kültür ve sanata sahip olduklarını göstermektedir. Yine bu buluntular, Hunların, Kore'den İstanbul'a kadarki saha üzerindeki kültürlerle ilişki halinde olduğunu göstermiştir.

On, onbir ve onikinci yüzyıllarda, Türk kültür coğrafyasının muhtelif yerlerinde yaşayan Türk boyları arasında, hayat şartları açısından fazla bir fark olmadığından, islâm imanı ile canlanan hayatın ortak bir üslûba/kültürel oluşuma kavuşmasının zor olmadığı kabul edilebilir. Yöresel özellikler kültürün her alanında var olmak üzere, anonim halk edebiyatı ürünleri bu ortak üslûbun en belirgin işaretleri olarak bilinmektedir. Mimari eserler ve süsleme sanatlarında aynı ortak üslûp izlenebilmektedir. Nihayet yedi-sekiz yüzyıl sonra bugün, yine aynı coğrafyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan topluluklar edebi geleneklerini Kutadgu Bilig'le, Ahmed Yesevi'nin Hikmetleri ile başlattığına göre, bu ortak yazılı kültür eserlerini de, ortak kültürün en canlı dedilleri olarak kabul etmek gerekir.

Ancak, zaman içinde hayatın farklılaşması ve kültür coğrafyasının da değişimleri ile Türk toplulukları arasında kültürel unsur ve üslûplarda farklılaşmalar görülmeye başlar. En açık şekliyle dilde görülen farklılaşmalar, kıyafet, musiki ve mimarî gibi hayatın çeşitli alanlarında ortaya çıkar. Bu olağan bir gelişmedir. Eğer, bu kültür coğrafyası bütünüyle tek bir siyasî hakimiyetin buyruğu altında varlığını sürdürebilmiş olsaydı, bu kültürel farklılaşmaların asgari düzeylerde olabileceğini söyleyebilirdik. Çünkü, Türk tarihinde kültürel bütünlüğün sağlanmasında siyasî birliğin etkisi fevkalade büyük olmuştur. Diğer etkilerin yanı sıra, siyasî birliğin mevcudiyeti kültürel coğrafyayı genişletmekte ve zamanın imkânları nisbetinde kendi içindeki kültürel alış verişleri canlı tutmaktadır; bu da kültürde üslûp ve büyük ölçüde unsur birliğini sağlamaktadır.

Ancak, ortak bir siyasî geçmişi paylaşan Osmanlı sahasında da, farklı yöresel ağızlar olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Bu bakımdan, Cengiz İmparatorluğunun, bütün yıkıcılığına rağmen, Büyük Türkistan havzasında ve Orta Doğu'da hatta bütün Türk kültür coğrafyasında önemli bir kültürel hızlanma ve alış verişin doğrudan gelişme kanallarını açtığı ileri sürülebilir. Bu, acılı hareket yılları, bütün Türk dünyasını hercümerc etmiş ve kültürel birikimin de yeniden şekillenmesine imkân hazırlamıştır. XIV. yüzyıl boyunca Harzem ve Eltin Ordu sahası canlı bir kültür hayatı yaşamış, Oğuz, Kanglı, Kaşgar ve Kıpçak şivelerinin karışımıyla kalıplarını kuran Harzem Türkçesi, bu bölgelerde bütün Türk dünyası için ortak olan parlak eserlerini vermiştir. Hemen ardından Timur Beğ'in gerçekleştirdiği siyasi birlik, aynı zamanda Türkistan çevresinde yeni bir kültürel dirilişin yaşanmasını sağlamış, mimariden musikiye, edebiyatdan ilim hayatına kadar canlı, çarpıcı eserler verilmiştir. Yine bu dönemde, Çağatay yahut Hakani Türkçesi bütün kuzey Türk sahasının ortak yazı ve edebiyat dili haline gelmiş ve Harzem Türkçesi'nin de yerini alarak yüzyılımıza kadar devam etmiştir.

Timur İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra, Hindistan çevresinde Babür İmparatorluğu'nda kültürel canlılık ve yeni üslup oluşumları devam etmiş ve mimariden, musiki ve edebiyata kadar, Batı Türklüğü ile ilişki ve etkileşimini sürdürmüştür. Ancak, Türkistan çevresi siyasi parçalanmalara muvazi olarak, kültür coğrafyasında da parçalanma, daralma ve kültürel kapanmalar yaşamaya başlamıştır. Onsekizinci yüzyıla gelindiğinde bütün Türkistan çevresindeki Türk boylarının siyasi birliği tamamen parçalanmış- başına buyruk ordalar yahut hanlıklar halinde yaşamaktadırlar. Hayatın hiçbir alanında imkân vadetmeyen bu durum, Rus işgalinin bölgedeki yayılmasını kolaylaştırır. Medrese ve tarikatlerin canlı tutmaya çalıştığı dinî hassasiyetlere dayalı direnişler, göçebelerin boy şuuru, Kazak Hanlarının, Türkmenlerin yahut Fergana'da Dükçi İşan'ın destanlaşan mücadeleleri Rus yayılmasını engelleyemez. Kültürel parçalanma ve kapanmalar devam eder.

Aynı yüzyıllarda, Anadolu sahasındaki Türk dünyası ise tarihinin en büyük açılışını gerçekleştirir ve Osmanlı kültürü dört kıtada yayılmış bir coğrafya üzerinde, en güzel eserlerini verir. Osmanlı sahasındaki açılışın da, üzerinde yeşerdiği coğrafyadan genişliğine ve derinliğine kültür alış verişleri yaparak olgunlaştığı ve zenginleştiği muhakkaktır. Burada, konumuz açısından dikkati çeken husus, Orta Doğu ve Orta Avrupa'ya doğru açılan bu kültürün, Orta Asya'dan beslenmeye devam etmekle birlikte, onu aşan bir süratle gelişmesidir. Yaratıcı, kuruluş döneminde Osmanlı kültürü, karşılaştığı kültürlerle çok rahat ve hızlı alış verişler yaparak üslûbunu kurmaya başlamıştır.

Türkistan'ın siyasi birliğinin olmayışı ve kültürel açıdan da parçalanmış, birbirine kapalı küçük alanlara ayrılması, Osmanlı ile olan kültürel ilişkilerini de zayıflatmıştır. Osmanlı'nın ilerleyişi batıya doğru olduğundan, Türkistan'dan, daha çok insan unsuru açısından ve bu unsurların getirdiği kadarı ile kültürel unsurlar açısından beslenebilmiştir.

Fatih'in ve Yavuz'un, doğu seferleri sırasında, ulaştıkları bölgelerdeki alim ve sanatkarları büyük ölçüde kendi hakimiyet alanlarına getirdikleri bilinmektedir. Onlardan sonra da, Osmanlı sahasına bu aydın kesimlerden akış devam etmiştir. Bunun dışında, Türkistan havzasından insan akışının, yani göç olgusunun yüzyıllar boyunca hiç kesilmediği ve bazan artarak, bazan azalarak ama daima sürdüğünü kaydetmeliyiz. Bu sürekli akış, mimariden musikiye, dokumadan süsleme sanatlarına ve hayatın günlük yaşayış ayrıntılarına kadar ortaklıkları devam ettirmiş, aynı ana iz üzerinde gelişmeyi sağlamıştır.

Osmanlıda uzun yıllar resmi yazışmalar Uygur harfleri ile devam ettirilmiştir. Büyük edebiyat tarihçimiz Fuat Köprülü'nün de yıllarca önce tesbit ettiği gibi, özellikle edebiyat alanında bu ilişkiler pek yaygın ve derin olmuştur. Türk dünyasının çeşitli kültür merkezleri arasında ciddi ve sürekli etkileşim devam etmiştir. Türkistan Anadolu yahut kuzey sahasına ait bütün büyük şairler Türk dünyasının her yanında tanınmış ve okunmuşlardır. Harzem sahasının Hüsrev-ü Şirin'i, Nehc-ül Feradis'i, Muhabbetnâmesi, Rabguzi'nin Kısıs-ül Enbiya'sı aynı zamanda Osmanlı sahasında bilinen ve okunan eserlerdir. Altmordu sahasının Gülistan'ını da aynı şekilde gösterebiliriz. Nesimî, Nevaî'yi dil açısından etkilediği gibi, Nevaî de, daha kendi zamanından itibaren çeşitli külliyyatlar halinde batı Türk dünyasının kütüphanelerini doldurur. Osmanlı şairleri Nevaî'ye sürekli nazireler yazdıkları gibi, başta büyük Nedim olmak üzere Osmanlı şairleri 19. yüzyıla kadar Çağatay Türkçesi ile şiirler yazarlar. Karahanlı, Harzem, Kıpçak ve Çağatay sahasına ait yüzlerce yazma eser Konya, Bursa, İstanbul gibi kültür merkezlerinin kütüphanelerini doldurmuştur. Bu sebeple, Balasagunlu Yusuf, Kaşgarlı Mahmut gibi Karahanlı döneminde yaşayanların dışında Nevaî, Nesimî, Fuzulî gibi büyük şiir dehalaları bütün Türk dünyasının ortak malı gibi benimsenmiştir.

Bu arada Kırım, çok büyük ölçüde Osmanlı kültür sahası içinde olmuş, Rus tesir sahasına en erken giren Kazan ise, özellikle islami ilimler sahasında şaşılabilecek bir dirilikle kültürel varlığını ve Osmanlı sahası ile ilişkilerini devam ettirmiştir.

Dikkati çeken diğer bir husus, eğitim alanındaki işbirliğidir. Bunun ayrıntıları hakkında fazla birşey bilmiyorsak da, başta İstanbul olmak üzere birçok Osmanlı medreselerinde, Türk dünyasının her tarafından gelmiş öğrenciler bütün asırlar boyunca daima var olmuştur.

Orta Asya toplulukları ile Osmanlı sahası arasında bir diğer ilişki biçimi daha vardır ki, Ahmed Yesevi'den beri devam etmiştir ve bu toplulukların iç dünyalarını inanç yapılarını oluşturmakta ve aynı ölçülerin muhafazasında fevkalade etkili olmuştur: Tasavvuf. Özellikle Nakşibendi tarikatının canlı ve bütün Türk dünyasını kapsayan yaygınlığı, Türk topluluklarını birbirine bağlayan, ruh bütünlüğünü sağlayan ve ölçülendiren emsalsiz bir güç olmuştur. Tarikat mensuplarının gezileri de manevi bağların ve kültürel etkileşimin gerçekleşmesinde en etkili yollardan biridir.

Ayrıca, Halife'nin İstanbul'da oluşu, bu şehrin ikinci bir kutsal yer olarak kabulü ve hacca gidecek olan Orta Asyalı müslümanların Önce İstanbul'a uğrayıp, Halife ile bir cuma namazı kıldıktan sonra yollarına devam etmeleri gibi emsalsiz güzellik ve güçteki bir gelenek de, Orta Asya Türklüğü ile Osmanlı Türklüğü arasındaki ilişkileri devam ettiren, zenginleştiren bir amil olmuştur.

Ancak, bütün bu ilişkilere rağmen, kültürün maddesinin ve tarihi maceranın farklılaşmasının tabii bir sonucu olarak, Türkistan sahası ile Osmanlı sahasında kültürel unsurlar ve üslup bakımından farklılaşmanın devam ettiğini kabul edebiliriz.

Yirminci yüzyılın başlarında Rusya'daki meşruti hareket ve serbest gelişmeleri, hemen bütün Türk dünyasını kapsayan hızlı bir hareketlenme ve uyanışa vesile olur. Bütün bu topluluklarda başlayan yenileşme hareketleri birbiriyle iç içe gelişir. Ve bütün bu hareketlerin temel yönelişi, millî ve ortak bir kimliğin oluşturulması yahut ortaya konulması şeklinde olur. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın ilk yirmi yılı boyunca çok canlı bir edebiyat ve fikir hayatı yaşanır. Gaspıralı İsmail beğ'in "Dilde, fikirde, işte birlik" sloganı bu devrin simgesi olur. Gelecek ciltlerde kendilerini daha yakından tanıyacağımız, Türk dünyasının bu öncülerinden bazı isimleri burada saygı ile anmalıyız: Abdünnasır Kursavi, İbrahim Halfi, Hüseyin Feyizhanî, Kayyum Nasırî, İsmail Gaspıralı, Abbas Kuli Ağa Bakıhanlı, Mirza Fethali Ahundov, Hacı Seyyid Azim Şirvani, Hasan Melikzade Zerdabi, Hüseyinzade Ali Beğ, Çokan Velihan, İbrahim Altımsarı, Abay Kunanbay, Ahmed Daniş, Münevver Kari ve Mahmud Hoca Behbudi v.b.

Umumi Türk kimliği arayışı ve Türk adının bütün boylara ait ortak bir ad ve bir üst kimlik işareti olarak kullanılması bu dönemlerin eseridir. O devrede doğudaki Kazak, Kırgız, Tatar, Başkırt, Özbek, Türkmen v.b. yanında, batıda Osmanlı, Azeri isimlendirmeleri vardı. 1920'den sonra bu ortak ve genel kimlik arayışı ve isimlendirme durduruldu. Sovyet döneminde tam tersi bir siyaset ile, boy kimliklerinin ve ağızlarının farklılaştırılıp milli kimlik ve yazı dili haline getirilmesine başlandı. Türk toplulukları arasındaki ilişkiler kesilmeye ve ortak noktalar kaybedilmeye çalışıldı. Günümüze kadar, alfabe değişikliği uygulamaları ile desteklenen bu siyaset uygulandı. Osmanlı sahasında ise, Türkiye Cumhuriyeti, Türk dünyasındaki yenileşmecilerin geleneklerini devam ettirerek Türk adını sürdürdü; fakat, Sovyetlerdeki uygulamadan ötürü yalnız kaldı ve Türk ismi de, Osmanlı Türklerine tahsis edilmiş gibi algılanmaya başlandı.

Bugün, dağılan Sovyetlerdeki Türk topluluklarının Türkologları, tarihçileri ve bir kısım aydınlan hariç, genellikle Türk kelimesi ortak ve bir üst kimlik adı olarak değil, Türkiye'deki Türklerin özel adı olarak algılanmaktadır.

Bu eser Türk dünyasının dile dayalı yaratışlarındaki şaşırtıcı ortaklığı kemaliyle ortaya koymaktadır. Türk dünyasının her yanındaki Türk topluluklarının ata sözleri, türküleri, latifeleri v.b. halk edebiyatı örnekleri, bu muazzam coğrafyaya yayılan ve uzun asırlar ilişkilerinin pek zayıf olduğu sanılan toplulukların, nasıl aynı inanç, beklenti, alay, acı, yergi ve sevinçleri, aynı bakış açılarından paylaştırmı, aynı biçim içinde ifade ettiklerini açık olarak görmekteyiz. Daha da ilgi çekici olanı, yazılı edebiyatın da büyük ölçüde aym bütünlüğü göstermesidir. Gerek mазmunları, gerekse biçimleri, aynı ortak kültürün biçimlendirdiği görülmektedir. Ali Şir Nevai, Karacaoğlan ve Fuzuli gibi san'at dehalarının bütün Türk dünyasını nasıl aydınlattığı, nasıl şevklendirip bir ortaklaşalık yarattığı görülmektedir.

Burada ortak bir kültürel mirası paylaşmanın ve ortak edebiyat-yazı diline sahip olmanın payı büyüktür. 19. yüzyıl içinde başlayan ceditçilik akımlarının bütün Türk topluluklarında süratle yayılması ve semerelerini hemen verebilmesinde de bu ortaklığın payı büyük olmuştur.

Bu tarihi ve kültürel ortaklıklar bir gerçeklik olarak ortaya konulduktan sonra, bu durumun isimlendirilmesi fazla önemli değildir. İsimlendirmeler daha çok, adlandırmanın siyasi, ideolojik yaklaşımına göre olmaktadır. Rusya kendi siyaset ve ideolojisine uygun olarak, daima Türk dünyasındaki kültürel, sosyal ve siyasi bütünlüğü parçalıyla, bölücü isimlendirmeleri tercih etmiştir. Millet, dil, yazı dili, alfabe gibi her türlü olguyu, bu siyasete göre isimlendirmiş, Türkiye'deki Marksistler de ideolojik tercihlerinin bir zarureti olduğunu düşünerek aynı tercihlere girmişlerdir.

Bugün gelinen noktada, artık ideolojik bir açıklaması da kalmamış olan bu siyaset, fiilen de, ilmen de gerçekliğini yitirmiştir. Hala bu tutum üzerinde devam etmek- geçmişe takılı kalmış anlamsız bir tutuculuktan öte anlam taşımamaktadır. Geleceğe dönük bekleyiş ve ümitler açısından da, dünyanın her anlamda genel gidişi, bu kardeş toplulukların birbirleriyle daha yakın ve sıcak ilişkiler içinde olmalarını gerektirecek görüntüler sergilemektedir. Öyleyse, adma ne denilirse denilsin, bu kardeş toplulukların ruhen, fikren ve bütünüyle kültürleri açısından birbirlerine yaklaşmasını engelleyecek tavır ve isimlendirmelerden kaçınmak gerekecektir. Türk adının, bütün bu toplulukların ortak bir üst kimliğinin belirleyici adı olarak kullanılması da bu cümledendir. Bu tutum tarih ve Türkoloji çalışmalarının ilmi temellendirmelerine uygun olduğu gibi, 1920'ye kadarki, bütün bu toplulukların ilim, sanat ve siyaset adamlarının sahip çıktıkları bir geleneğin de devamı niteliğinde olacaktır.

Bugün, Türk dünyası birbirine açılmaktadır. Çağımızda ulaşılan bilgi birikimleri ve iletişim imkânları karşısında, gelişmişlik derecesi ne olursa olsun, kapalı kültür alanlarının kalacağını düşünmek mümkün değildir. Bu demektir ki, siyasi birlik olmasa da, Türk unsurların yaşadığı bütün dünya coğrafyası tek bir kültürel oluşumun ortak alanı ola-

bilecektir. Bu da Türk kültür dünyasının olağanüstü genişlemesi anlamına gelmektedir. Bu genişlemenin, kültürel zenginleşmenin ve gücün kaynağı olduğunu daha önce söylemiştik. Bu hususu yeniden biraz daha açarsak, birkaç yüzyıl süresince ortak bir kültür alanı içinde bulunmayan, farklılaşmış kültürel birikimler karşılaşacaktır. Bu da, farklılıkların rahmete dönüşmesi olacaktır.

Geçen zaman içinde değişik hayat şartları, değişik hayat/kültür malzemeleri hazırlanmıştır; edebiyattan, dilden, mimariye, musiki ve diğer sanat ve hayat alanlarına kadar, çok değişik malzeme ve üslûp özellikleri karşılaşılabilecektir.

Günlük politika ve sıkıntılara takılı kalmadan, tarihin gösterdiği inanç çizgisinde bu oluşuma katkıda bulunmalıyız

Türk Edebiyatlarının Ortak Devri

Bugün Moğolistan ve Çin içlerinden Bal-kanlar'a, Sibiry'a'dan Kıbrıs'a kadar yayılmış bulunan Türkler, başlangıçta, asırlar boyu bir arada yaşamış, birlikte ömür sürmüşlerdir. Sümer, İran ve Çin kaynaklarında izi görülen çok eski ve karanlık devirleri bir yana bırakırsak M. Ö. 220'lerden bugüne kadar takip edebildiğimiz 2200 yıllık Türk tarihinin 1700 yılı, ya birlikte geçmiş, yahut da çeşitli Türk boy ve devletlerinin çok sıkı temaslarıyla devam etmiştir. İşte bu birlikte yaşanan ve çok sıkı temalarla geçen devirde bütün Türklerin beraber çalıp söyledikleri türküler, koşmalar, küyler ve maniler; destancılardan beraber dinledikleri destanlar, birlikte hatırladıkları atasözleri ve bilmecelerin birçoğu hâlâ ortaktır. Destanlar çeşitli dallara ve kollara bölünmüş olmakla beraber, derinlere gidildikçe onlarda da ortak köklere ulaşmaktadır. Birçoğu son yüzyıllara kadar yazıya geçmemiş olan bu sözlü edebiyat mah-sullerindeki ortaklık bazen hayret verici, şaşırtıcı boyutlara varmaktadır. Ağızdan ağıza nakledilen ve hiç yazıya geçmemiş bir atalar sözünün, Çin içlerinde yaşayan bir Uygur Türk'ü ile Balkanlarda yaşayan bir Rumeli Türk'ü arasında ortak olması, Türk millî varlığındaki ortaklığın en hayret verici görünüşüdür.

Yazılı Türk edebiyatı da 700 yıllarından 1500 yıllarına kadar ortak veya çok sıkı temas halinde bir devir geçirmiş; büyük edebiyat eserleri, çok geniş bir Türk coğrafyasına yayılıp okunmuştur. Çeşitli tarihî ve tabii sebeplerle kaybolan bir kısım edebî eserlerimiz asırlar sonra yeniden gün yüzüne çıkmış ve dünyadaki bütün Türklerin ilgisini çekmiştir. 16. yüzyıldan sonraki büyük kopukluğa rağmen yine de bazı temas ve tesirler devam etmiştir. 19. asrın ikinci yarısında yeniden canlı temaslar başlamış, 20. yüzyılın başlarında da bir müddet devam eden bu canlı temaslar, 1930'larda tekrar kesilmiştir. 1930 ilâ 1980 arasında ancak sızıntılar şeklinde birbirlerinden haber alan Türkler, 1980'lerde yeniden canlı ve sıcak bir alâkaya girmişlerdir.

En umumî çizgileri ortaya koyan bu tabloda elbette birçok detaylar dışarıda kalmaktadır. Yukarıda verilen ana çizgiler daha çok Kuzey-Doğu Türklüğü ile Batı Türklüğü arasındaki münâsebetleri göstermektedir. Yoksa Kuzey-Doğu Türklüğü kendi içinde 16. yüzyıldan sonra da beraberliğini uzun asırlar devam ettirmiştir. Kırım ve Irak Türkleri de Osmanlı Türkleri ile ortak bir edebiyat hayatı yaşamışlardır. Azerbaycan ile Osmanlı Türkleri arasındaki kopukluk da hiçbir zaman Türkistan ile Osmanlı ülkesi arasındaki kopukluk derecesine ulaşmamıştır.

Biz bu araştırmamızda işte bu ortak devri ele alacak, önce sözlü edebiyat mahsûlleri, özellikle destanlar üzerinde duracak, daha sonra yazılı edebiyata geçeceğiz.

Türk Destanı

İslamiyet öncesi sözlü Türk edebiyatının en mühim mahsulü Türk destanıdır. İslâmiyet öncesi Türk destanı, birbirini takip eden altı bölüme ayrılır.

1. Yaratılış
2. Saka (Alp Er Tonga, Şu)
3. Oğuz Kağan
4. Siyenpi
5. Köktürk
6. Uygur

Yaratılış bölümü 19. yüzyılda Radloff tarafından Altay Türklerinden derlenmiştir. Altay Türkleri eski Türk dinine mensup oldukları için destan, çok geç bir târihte tespit edilmesine rağmen Türklerin yaratılış hakkındaki en eski inançlarını yansıtmaktadır. Ancak destanın uzun asırlar boyunca çeşitli tesirler altında önemli değişiklikler gösterebileceğini de hatırdan uzak tutmamak lâzımdır.

Saka bölümü, Al Er Tonga ve Şu destanları olmak üzere ikiye ayrılır.

Al Er Tonga M. Ö. 7. yüzyılda yaşamış olan ünlü Saka hükümdarıdır. Bu hükümdar, bütün Orta Asya'yı hâkimiyeti altında bulundurduğu gibi Kafkasları kuzeyden güneye aşarak Anadolu, Suriye ve Mısır'ı da fethetmiştir. Hayatı fetihlerle ve bilhasla İranlı Medlerle mücadele halinde geçmiştir, M. Ö. 626,625 veya 624'lerde Med hükümdarı Keyhüsrev tarafından bir ziyafete çağrılarak hile ile öldürülmüştür. Bu hâdisenin hâtırası hem Türkler, hem İranlılar arasında yüzyıllarca yaşamıştır. Alp Er Tonga; Asur kaynaklarında Maduva, Herodot'ta Madyez, İran ve İslâm kaynaklarıyla Efrâsiyab olarak geçer. Onun hayatı ve savaşları, müslümanlıktan çok önce Türkler tarafından büyük bir ihtimalle destanlaştırılmıştır. Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lûgati't-Türk'ündeki Alp Er Tonga sagusunun bu destana ait bir parça olması kuvvetle muhtemeldir. Câmîü't-Tevârih'teki Oğuz Kağan destanını Türkçe'ye çeviren Zeki Velidi Togan'a göre, Oğuz Kağan destanının ilk tabakasını Alp Er Tonga'nın hayatı ve savaşları teşkil eder. Hakikaten, destandaki Oğuz Kağan da, Alp Er Tonga da Kafkasları kuzeyden güneye aşarak Ön Asya'da fetihler yaparlar. Oğuz Kağan destanının ikinci tabakasını teşkil eden Hun hükümdarı Mete ise, Kafkasları aşır Ön Asya'da fetihler yapmamıştır. O halde Oğuz Kağan Destanı'nda, Alp Er Tonga destanı'ndan izler bulunmaktadır.

11. yüzyılın iki büyük Türk yazarı, Yusuf Has Hâcib ve Kaşgarlı Mahmud, Alp Er Tonga'dan bahsederler. Onlara göre İran kaynaklarında Efrâsiyab

olarak geçen kahramanın adının Türkçe'si veya lâkabı Tonga Alp Er'dir. Aynı kahraman, Cüveynî'de, Buku Han, Şahâbeddin Mercânî'de Buka Han bin Pişing olarak geçer. Mes'ûdî'ye göre Köktürk hakanları, Cüvenyî'ye göre Karahanlı ve Budist Uygur hükümdarları, Şecere-i Terâkime'ye göre Selçuklu sultanları kendilerini Efrâsiyab neslinden kabul ederlerdi.

Çeşitli kaynaklarda hakkında pek çok bilgi bulunan Alp Er Tonga'nın hayatı etrafında teşekkül etmiş destan bugüne intikal etmemiştir. Ancak Dîvânü Lûgati't-Türk'teki sagu, bu destanın şüphesiz bazı değişikliklerle 11. asra intikâl etmiş küçük bir parçası olabilir. Atsız'a göre; İranlıların meşhur destanı Şehname'deki Efrâsiyab'la ilgili bölümlerde Fîrdevsi, Türkler arasında sözlü olarak yaşayan Alp Er Tonga destanından da faydalanmıştır.

Şu destanı, M.Ö.330-327 yıllarındaki hâdiselere aittir. Bu târihlerde Makedonyalı İskender, İran'ı ve Türkistan'ı istilâ etmişti. O sırada Türklerin başında Şu adlı bir hükümdar bulunuyordu. Destan, Türklerin İskender'le çarpışmalarını ve doğuya çekilmelerini anlatır. Bu arada doğuya çekilmeyen ve batı Türkistan'da kalan 22 ailenin, Oğuz boylarını teşkil ettiklerini destandan öğreniriz. Bu parçayı Kaşgarlı Mahmud, Oğuzlara niçin Türkmen denildiğini anlatmak üzere "Türkmen" maddesinde Arapça olarak kaydetmiştir. Ancak Kâşkarlı Mahmud'da İskender, "Zülkarneyn" adıyla geçmektedir.

Oğuz Kağan destanı, Alp Er Tonga'dan da izler taşımakla beraber, daha çok M. Ö. 209-174 târihleri arasında hükümdarlık yapmış bulunan Büyük Hun Yabgusu Motun'un (Mete) hayatı etrafında teşekkül etmiş bir destandır. Maalesef bu bölüm de eski şekliyle ve bir bütün olarak bugüne intikâl etmemiştir. Bazı küçük ve muahhar parçalar bir tarafa bırakılırsa, bugün elimizde Oğuz Kağan destanı'na ait üç rivayet bulunmaktadır. 13. yüzyıldan sonra (en geç 16. yüzyılda) Uygur harfleriyle, fakat İslâm muhiti dışında tesbit edilmiş bulunan rivayet Türklerin müslümanlığından önceki şekli temsil etmektedir. Fakat bu rivayet çok kıtsadır.

14. yüzyılın başında Reşîdeddîn'in Câmîü't-Tevârih adlı eserinde yer alan Farsça Oğuz Kağan destanı oldukça uzundur. Bu Farsça şeklin, 13. yüzyılda Oğuzlar arasında yaşayan destanın tercümesi olduğu muhakkaktır. Hattâ belki de Reşîdeddîn, Türkçe olarak yazıya geçirilmiş bir Oğuz Kağan Destanı'm kullanmıştı. Reşîdeddîn rivayeti

İslâmiyet'ten sonraki şekli temsil eder. Uygur harfli şekle göre oldukça uzundur, fakat destanın aslına daha uzaktır.

Üçüncü rivayet, 17. yüzyılda Ebü'l-Gazî Bahadır Han tarafından tespit edilmiştir. Diğerlerine göre çok daha muahhar olan bu parçada, hem Reşideddîn rivayetinden, hem de 17. yüzyılda Türkmenler arasında yaşayan sözlü rivayetlerden faydalanılmıştır.

15. veya 16. asırda tesbit edilmiş bulunan Dede Korkut hikâyeleri de aslında Oğuz Kağan destanının parçalarıdır. Başlangıçta Oğuz Kağan'ın şahsı etrafında teşekkül eden destan, sonradan diğer şahıslar etrafında genişletilmiştir.

Siyepe destanı, 2. yüzyılda yaşamış olan Siyepe hükümdarı Tan-şe-hoay Yabgu'nun hârikalı bir şekilde doğuşunu ve kahramanlığını anlatır. Türk destanının bu bölümü, Çin kaynakları tarafından çok kısa olarak tesbit edilmiştir. Bu destanın biraz değişmiş ve genişlemiş bir şekli, Radloff'ca Altay Türklerinden derlenmiştir.

Köktürk destanı: Köktürkler'in türeyişi ve çoğalmalarıyla ilgilidir. Çin kaynaklarında yer alan rivayetler "Bozkurt destanı", Reşideddîn ve Ebü'l-Gazî Bahadır Hân'daki rivayet ise "Ergenekon destanı" olarak bilinir. Aynı adlarla bilinen bu destanlar- aslında aynı destanın birbirlerinden çok farklılaşmış şekilleridir.

Uygur destanı, türeyiş ve göç olmak üzere iki parçadan ibarettir. Çin kaynakları tarafından tesbit edilmiş bulunan türeyiş parçası, Uygurların erkek bir kurttan türemelerini anlatır. Uygurların Ötüken bölgesinden Tarım havzasına göç etmeleri etrafında oluşan ikinci parça ise hem Çin kaynaklarında, hem de İran kaynaklarında yer almakta ve iki rivayet birbirini tamamlamaktadır.

Yukarıda kısaca anlattığımız ve diğer sayfalarda metinleri yer alan İslâmiyet öncesi Türk destanının bu parçaları, isimlerine bakılarak sadece belirli Türk boylarını ilgilendiren destanlar olarak düşünülmemelidir. 19. yüzyılda Altay Türkleri'nden derlenen yaratılış bölümü, ne kadar değişikliğe uğramış olursa olsun ve ne kadar dar bir sahaya sıkışır sıkışsın bütün Türklerin kozmogonisini yansıtmakta, ilk Türklerin yaratılış hakkında düşüncelerinin izlerini taşımaktadır. Şehnâme'den özetlenen Alp Er Tonga destanı, uzun asırlar süren İran-Turan mücadelelerinin izlerini taşır; Turan ise bütün Türk dünyasını ifade eder. Turan kahramanı Alp Er Tonga, bütün Türklerin ortak eserleri olan Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lûgatî't-Türk'te bir Türk beyi olarak geçer. Şu destanına gelince, o da Oğuz, Halaç ve Uygur'ları kucaklamaktadır.

Oğuz Kağan destanı da sadece Oğuzların destanı değildir. Destandaki en önemli noktalardan biri Oğuz Kağan'ın beylerine Kıpçak, Karluk- Halaç ve Kanglı adlarını vermesidir. Bu nokta, Oğuz Kağan'ın bütün Türk boylarının atası olduğunu açıkça gösteriyor. Destan kahramanı, Oğuz Kağan adını taşımakla beraber Oğuz Kağan'ın "men Uygurnımg kağanı bola men (ben Uygurların kağanıyım)" demesi de dikkat çekicidir, İslâmiyet'ten sonraki asırlarda Oğuz Kağan destanı daha çok Oğuzlarda, özellikle Türkmenlerde yaşamış ve 17. yüzyılda Ebülğazi Bahadır Han tarafından Türkmenler'den tesbit edilmiştir. Oğuz Kağan destanının parçaları olan Dede Korkut Hikayeleri de yine daha çok Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye'de yayılmıştır. Ancak Korkut Ata hakkındaki rivayetlerin bugün Oğuzlar'da değil, Kazak Türkleri arasında yaşadığını ve hatta Kazak Türkleri'nin Korkut Ata'nın icad ettiği bir küyü (makamı) kıl kopuz ile çaldıklarını unutmamak lâzımdır. Dede Korkut hikâyelerinden Bamsı Beyrek'in de Özbek, Kazak ve Kırgız Türklerindeki Alpamış-Alpamış-Alp Bamsı-Alp Manas destanlarıyla ilgisini, bu destanlar üzerinde çalışmış olan araştırmacılar ortaya koymuşlardır.

Köktürklerin ve Uygurların kurttan türemesi de bütün Türkleri ilgilendiren ortak bir motiftir. Kurdun kutsallığı hakkındaki rivayetler bütün Türkler arasında yayılmıştır. 10. ve 11. asırdaki Arap ve Süryanî tarihleri, Bozkurt'un, Türklerin önünde bir yol gösterici olduğunu yazarlar. Köktürk ve Uygurların atası olan Bozkurt (Kökböri), Oğuz Kağan destanında da bir kılavuz olarak görünür. Nihayet Cengiz Han'dan sonra İlhanlılar çağındaki tarihçiler tarafından tesbit edilen Ergenekon destanı da eski Çin kaynaklarındaki Köktürlere ait Bozkurt destanının yeni bir varyantıdır. 17. yüzyılda Ebülğazi Bahadır Han, Şecere-i Türk adlı eserinde Ergenekon destanının Moğollara mal etmekle beraber Moğol hanlarının Oğuz Han soyundan olduğunu ifade eder. Oğuz Han soyundan İl Han'ın oğlu Kıyan'ın torunlarından Börteçene, Moğolları Ergenekon'dan çıkarır. Bilindiği gibi Börteçene de Bozkurt demektir.

Görüldüğü üzere İslâmiyet öncesi Türk destanına ait parçalar bütün Türkleri ilgilendirmekte, hepsinin ortak destan köklerini oluşturmaktadır. Araştırmalar ilerledikçe, İslâmiyet'ten sonra çeşitli Türk boylarında görülen farklı destanların daha başka vak'a, tip ve motiflerinin de İslâmiyet öncesi Türk destan parçalarında bulunacağı şüphesizdir.

Sözlü Türk Şiiri

İslâmiyet öncesi sözlü Türk şiiri hakkında elimizdeki bize ait yegâne kaynak, İslâmlıktan sonra yazılmış bulunan Dîvânü Lûgati'-t-Türk'tür. Bu eserdeki şiirlerin hiçbirinin şairi belirtilmemiştir. Bunlardan bir kısmı belli şairler tarafından yazılmış olsa bile Dîvânü Lûgati'-t-Türk'teki şiirlerin büyük çoğunluğunun anonim olduğu, halk arasında sözlü olarak yaşadığı ve Kâşgarlı Mahmud tarafından halktan derlendiği muhakkaktır. Büyük çoğunluğu 4+3=7 ve 4+4=8'li hece vezniyle yazılan ve koşma tarzında kafiyelenen dörtlüklerden oluşan bu şiirler, şüphesiz 11. yüzyıldan çok önceki Türk halk şiirinin özelliklerini taşımaktaydılar. Konuları dolayısıyla 11. asra ait olduğu anlaşılan bazı savaş şiirleri dışındaki şiirlerin, özellikle baharı ve tabiatı tasvir eden ve Türk bozkır yaşayışını anlatan şiirlerin doğrudan doğruya, Türklerin Müslüman olmadan önceki devirlerine ait olduğu düşünülebilir. Alp Er Tonga'ya ait dörtlükler ise Türk şiirinin belki de en eski örneğidir. İslâmiyet'ten önceki sözlü Türk şiirinin özelliklerini yansıtan bu şiirler Dîvânü Lûgati'-t-Türk bahsinde işlenecektir.

Eski Uygurlar'dan kalma şiirler, sözlü değil yazılı Türk Edebiyatının mahsulleridir. Pek çoğunun şairi de bilinmemektedir. Tarihleri kesin olmamakla beraber çoğu Dîvânü Lûgati'-t-Türk ile çağdaştır veya ondan sonra yazılmıştır. Yazılı edebiyatın ürünü olan bu şiirler Uygur Edebiyatı bölümünde ele alınacaktır.

Dîvânü Lûgati'-t-Türk'ten önce, sözlü Türk şiirinin varlığını bazı yabancı kaynaklardan öğreniyoruz. Fakat ne yazık ki bu şiirlerin Türkçesi elimizde yoktur.

Sözlü Türk şiirine ait en eski kayıt M.Ö. 119 yılına aittir. M.Ö. 119'da bir bozgun sonucu Ordos'un kuzeyindeki topraklarını kaybeden Hunların şu türküyü söyleyip ağladıkları kaydedilmiştir. (*)

"Yen-çi-şan dağını kaybettik,
Kadınlarımızın güzelliğini elimizden aldılar.

Si-lan-şan yaylalarını kaybettik. Hayvanlarımızı
çoğaltacak vesâti elimizden aldılar"

Asimi bilmediğimiz bu dörtlük- tercüme edilmiş haliyle dahi millî nazım şekillerimizden koş-

mayı hatırlatmakta, Dîvânü Lûgati'-t-Türk'teki dörtlükler gibi Türk ruhunu ve bozkır yaşayışını aksettirmekte, daha o zaman Türklerde yurt sevgisinin ve millî vicdanın uyandığını göstermektedir. Belli bir târihî olayla ilgili olarak kaydedilmesine rağmen bu dörtlük Göç destanını da hatırlatmaktadır. Göç destanında Kutlu Dağ kaybedilince kıtlık ve kuraklık olmakta, burada bir dağın kaybı ve ardından hayvanların üreyememesi yâni bir nevi kıtlık söz konusu edilmektedir. M.Ö. 119 yılında Ordos'un kaybı ve oradaki Türklerin göç etmek zorunda kalması, Göç destanının ilk tabakalarından birini teşkil etmiş olabilir.

Dörtlüğün eski Türkçe'deki şekli şöyle tahmin edilebilir:

Yençi tagıg yitürdimiz,
Katun körkin alturdımız,
Silan yıışğ kapturdımız
Adgır koçug alıp bardı.
(Aygırı koçu alıp gittiler).

Çin kaynaklarına geçen bir başka türkü M.S. 430 yılına aittir. Turgun Almas'm "Uygurlar" (Urumçi, 1989) adlı kitabında kaydedildiğine göre bu türkü, 430'da Avarlar'la savaşan Türk (Köktürk) hükümdarı Beğkulu hakkındadır ve şöyledir.

"Eyvah Beğkulu geliyor" dediğinde anne,
Durur şu an bebeğin ağlaması da.
Diyormuş genç kızlar, söylerken şarkı
Olsaydı sevgilim de Beğkulu gibi (**)

Sadece Çince'deki tercümesini bildiğimiz bu dörtlüğün aslının da mani veya koşma tarzında olduğu düşünülebilir. Şiir, kahramanlıkla sevgiyi birleştirmekte, Avarları yenen Köktürk kağanı yüceltilmekte ve genç kızların sevgilisi olarak sunulmaktadır.

Bizans kaynakları da Türklerle ait bazı rivayetler kaydederler. Bizans elçisi Priscus, Attilâ'nın verdiği bir şölen sırasında iki şâirin çadıra girdiğini ve Hun diliyle Attilâ'nın zafer ve kahramanlıklarına ait şiirler okuduğunu yazar. Metinleri elimizde bulunmayan bu şiirler, hamasî halk

(*) Türkünün tercümesi Atsız'm "Türk Edebiyatı Tarihi"nden (İstanbul, 1943) alınmıştır.

(**) Alimcan İnayet, "Çin Edebiyatında Türklerle İlgili Şiirler", Türk Kültürü, Sayı: 359 (Mart 1993), s. 175.

edebiyatının örnekleri olmalıdır. Attilâ'nın ölüm merasiminde okunan bir ağıt ise 6. asırda tarihçi Jordanes tarafından Got geleneğinden tesbit edilmiştir? Elimizde ancak tercümesi bulunan ve bir ağıt için gerekli unsurları taşıyan bu parça herhalde manzum olarak tertip edilmiştir. Ağlamalar ve fer-yatlar içinde ozanlar tarafından kopuzla çalınıp söylenen bu parça şöyledir:

"Hunlarm en büyük hükümdarı ve Mun-cuk'un oğlu, en cesur kavimlerin hükümdarı Attilâ, kendisinden önce hiç duyulmamış bir kuvvetle Skitya ve Germanya büyük ülkelerine sahip oldu. O, bu büyük ülkelerin birçok şehirlerini zabt etmek suretiyle, Roma'yı korkuttu; başka yerler daha, onun pençesine düşmesin korkusuyla, Roma onu ricalarla ve her sene verdiği vergi sayesinde teskin edebildi. Bütün bunları yaptıktan sonra, talihin hususi bir yardımıyla öldü; fakat düşmanların darbeleri altında, yahut kendi adamlarının hıyaneti ile değil, düğün neş'eleri içinde, kuvvetine hiç halel gelmeyen milleti arasında, en ufak bir acı bile duymadan öldü. Hiç kimsenin intikam talep edemeyeceği bu ölümü kim hikaye edebilecek!".

Türk destanının Alp Er Tonga bölümü, Firdevsî'nin Farsça eserinden çıkarılabilmektedir. Oğuz Kağan destanının en geniş şekli de yine Farsça olarak Reşîdeddin tarafından Câmîü't-Tevârih'te tesbit edilmiştir. Köktürkler'e ait Ergenekon destanı ile Uygurlara ait Göç destanı da Farsça kaynaklarda mevcuttur.

Şu destanı ile birlikte Türklere ait birçok ef-sanevî rivayetler Dîvânü Lûgati't-Türk'te Arapça olarak kaydedilmiştir. Alp Er Tonga'ya ait bazı rîvâyetler de Taberî târihinde yine Arapça olarak yer almaktadır. Arap diliyle yazılmış birçok târihlerde Türklerin efsâne ve destanlarına ait kısa bilgiler vardır. Meselâ Memlûk tarihçisi Ebû Bekir

bin Abdullah bin Ay Beg ed-Devâdârî, Türklerin yanlarından ayırmadıkları "Ulu Han Ata Bitigçi" ve "Oğuznâme" adlı kitaplardan bahseder. Adının doğru şeklinin "Ulu Han Ata Bitigçi" olması gereken kitapta Türklerin yaradılışları ve ataları hakkında bilgiler varmış. Devâdârî, Oğuznâme'den de Tepegöz'e ait bir varyantı özet olarak nakleder.

Daha sonraki asırlarda bizzat Türklerce tesbit edilip Türkçe olarak yazıya geçirilen sözlü edebiyat mahsulleri arasında ilk Türkçe şiirler ve Türk destanına ait parçalar vardır.

Dîvânü Lûgati't-Türk'te koşma tarzında yazılmış bulunan dörtlükler sözlü Türk şiirinin ilk örnekleridir. Bu şiirlerden bir kısmının Karahanlı devrinde meydana getirildiği konularından anlaşılmaktadır. Bir kısmının ise Türklerin İslâmlıktan önceki devrilerine ait olduğu tahmin edilmektedir. Alp Er Tonga'ya ait saguyu Türk şiirinin en eski örneği saymaktayız. Kâşgarlı Mahmud'daki dörtlükler, hem en eski Türk şiirinin yapısı hem de eski Türk yaşayışının şiire aksedişi hakkında bize fikir vermektedir.

Çin kaynaklarında Çince olarak geçen yu-karındaki türkülerle, Jordanes tarafından Got geleneğinden tesbit edilen ağıt, İslamiyet'ten önceki sözlü Türk şiiri hakkında bize bazı fikirler vermektedir. Hiç olmazsa türkülerin ve ağıtın muhtevası hakkında bazı bilgiler edinmekteyiz ve bu bilgiler sonraki sözlü Türk şiirine pek de yabancı değildir. Ancak şiirlerin şekli, dış yapısı hakkında hiçbir bilgi edinemiyoruz. Dîvânü Lûgati't-Türk'teki ilk sözlü şiir örneklerimize bakarak Çince'deki türkülerin de koşma tarzında dörtlükler olduğunu tahmin etmek mümkündür. Yabancı kaynaklarda yabancı dille tesbit edilen Hun- Köktürk ve Uygurlara ait bu şiir parçalarının bütün Türk dünyasının ortak eserleri olduğu muhakkaktır.

Göç Destanı

Çin kaynaklarındaki şekli

Uygur Elinde Hulin adında bir dağ vardı. Ondan Tuğla ve Selenge adında iki ırmak çıkardı. Bir gece oradaki bir ağacın üzerine gökten ilâhî bir ışık indi. İki ırmak arasında yaşayan halk bunu dikkatle takip ettiler. Ağacın gövdesinde gebe bir kadına benzeyen bir şişkinlik peydah oldu. O ışık dokuz ay, on gün o şişkinlik üzerinde durdu. Bu müddetin sonunda o şişkinlik yarıldı. İçinden beş çocuk çıktı. O ülkenin ahalisi bunları alıp büyüttüler. Bunların en küçüğünün adı Buğu Handı. Büyüyünce herkesi hükmüne alarak hükümdar oldu. Otuz göbekten fazla bir zaman geçtikten sonra Yulun Tigin padişah oldu. Çinlilerle birçok savaşlarda bulundu. Nihayet bu hale bir son vermek için oğlu Gali Tigin'i Çin hükümdar ailesinden Kiü-lien adlı bir kızla evlendirmeye karar verdi. Bu prenses, sarayını Hatun Dağında kurdu. Bu civarda Tanrı Dağı adında bir dağ, cenup tarafında da küçük dağ şeklinde ve Kutlu Dağ adını taşıyan bir kaya vardı. Hatun Dağı'na Çin elçileri bakıcıları ile birlikte geldiler. Onlar kendi aralarında dediler ki: "Hatun Dağı'nın saadeti bu kayaya bağlıdır. Bu hükümeti zayıflatmak için onu yok etmeli." Bunun üzerine Tigin'i bularak Çinli prensesle yaptığı bu evlenmenin karşılığı olarak o kaya parçasının kendilerine verilmesini istediler. Tigin razı oldu. Fakat kayanın büyüklüğü yerinden kımıldatılmasma engel oluyordu. Kayanın çevresini odunlarla doldurarak ateş verdiler, iyice kızdırdıktan sonra üzerine keskin sirke dökerek parçaladılar. Sonra o parçaları arabalara koyarak Çin'e götürdüler. Bu büyük bir hadise oldu. Memleketteki bütün kuşlar, hayvanlar kendi dilleriyle bu kayanın gidişine ağladılar. Bundan yedi gün sonra da Tigin öldü. Ondan sonra bu memleket felaketten kurtulmadı. Halk rahat yüzü görmedi. Yulun Tiginden sonraki hükümdarlardan birçoğu çabuk öldüler. Bunun üzerine hükümdarlar payitahtlarını Hoçu'ya göçürmeğe mecbur oldular. Hakimiyetlerini oradan Beş Balığ'a kadar uzattılar.

Kaynağını Karakurum'dan alan Tuğla ve Selenge ırmaklarının birleştiği Kumlançu'da bir fındık ağacı ile bir kayın ağacı vardı. Bunların arasında bir dağ peydah oldu. Bir gece o dağın üzerine gökten bir ışık indi. Bu dağ günden güne büyüdü. Uygurlar bu hale şaşılar. Edep ve tevazu ile o ta-

rafa doğru gittiler. Oradan güzel musiki sesleri geliyor ve geceleri otuz adım çevresinde bir ışık görünüyordu. Nihayet doğum vakti geldi. Dağda bir kapı açıldı. İçinde birbirinden ayrı beş daire ve onlarda beş çocuk vardı. Ağzları üstünde asılı birer emzikle süt emiyorlardı. Halk ve beğler onları çok say-gıladılar. Büyükten küçüğe doğru çocukların adları Sungur Tigin, Kutur Tigin, Tükek Tigin, Ür Tigin, Buku Tigin'di. Bunların Tanrı tarafından geldiğini sanan Uygurlar içlerinden birini kağan yapmaya niyet ettiler. Buku akıl, ehliyet ve güzellikçe ötekilerden üstün olduğundan onu müttefiken kağan seçmeye karar verdiler. Büyük bir şölen yaparak onu usûlü dairesinde hanlık tahtına oturtular. Tanrı ona üç karga vermişti ki ülkede olup biteni kendisine haber verirlerdi. Bir gece Buku Han uyurken penceresinden bir kız girdi. Buku Han korktu. Fakat seslenmedi. Kız ikinci gece yine geldi. Buku yine korktu. Fakat yine sustu. Üçüncü gece, rüyasını anlattığı vezirin teşviki ile kızla görüştü. Her gece beraber Ak Dağa giderek orada konuşuyorlardı. Bir gece ak sakallı ve ak değnekli bir ihtiyar Buku Hanın rüyasına girdi. Ona fıstık şeklinde bir taş vererek bu taşı sakladığınız müddetçe dünyanın dört bucağına hakim olacaksınız dedi. Buku Hana yıllardan sonra çocuklarından biri halef oldu. Bu zamanda bütün hayvanların ve çocukların göç göç diye bağırarak işitildi. Bu manevî işaretin tesiriyle yurtlarını bırakıp göçtüler. Nerede durmak isterlerse bu sesleri duydular. Nihayet Beş Balığ'ın bulunduğu yere gelince sesler kesildi. Onlar da orada durdular ve beş mahalle yaparak Beş Balık adını verdiler.

Oğuz Kağan Destanı

W. Bang ve G.R. Rahmeti'nin Oğuz Kağan Destanı (İstanbul 1936) adlı eserinden alınmıştır.

... bolsungıl tep tediler, anung angagusu uşbu turur:

Takı mundm song sevinç tapdılar. k(e)ne künlerdin bir kün ay kagannug közü yarıp bodadı, irkek oğul togurdi, oşul ogulnung önglükü çırağı kök irdi, ağızı ataş kızıl irdi, közleri al- saçları kaşları kara irdiler irdi. yakşı nepsikilerdin, körüklügerek irdi.

oşul oğul anasınmg közgüzünden oguznı içip, mundın artıkrak içmedi, yig et, aş, sürme tiledi. tili kile başladı, kırık künden song bedükledi, yürüdi, oynadı, adakı ud adakı teg, billeri böri billeri teg, yağrı kiş yağrı teg, kögüzü adug kögüzü teg irdi, bedeninütig kamagı tük tülüklüg irdi. yılıkılar küteye turur irdi; atlarka mine turur irdi; kik av avlaya turur irdi. künlerdin song, keçelerdin song igit boldı. bu... çakda bu yirde bir ulug orman bar irdi; köp mürenler, köp ögüzler bar irdi. bunda kilgenler kik köp köp, bunda uçkanlar kuş köp köp irdi. oşul orman içinde bedük bir kıyandkar bar irdi. yıkıların, yıl künlerini yir irdi. bedük yaman bir kik irdi. birke emgek birle il künni basup irdi. oğuz kağan bir iriz kakız kişi irdi. bu kıyandkatnı avlamak tiledi. künlerde bir kün avga çıktı, çıda birle, ya ok birle, takı kılıç birle, kalkan birle atladi, bir buğu aldı. şol bugunı dalnug çubuki birle ağaçka bağladı, kitdi. andın song ırte boldı. tang ırte çakda keldi.kördi, kim: kıyandkat bugunı alıp durur, kine bir adug aldı, altunlug bilbagı birle yıgaçka bağladı, kitdi. mundun song ırte boldı. tang ırte çakda kildi, kördi, kim: kıyandkat adugnı alıp turur. k(e)ne oşu ıgaçnmg tübinde turdı. Kıyandkat kelip başı birle oğuz kalkanın urdı. oğuz çıda birle kıyandkatnıng başın urdı, anı öltürdi. kılıç birle başın kesdi, aldı kitdi. kene kelip kördi, kim: bir şungkar kıyandkar içegüsin yimekte turur. ya birle, ok birle şungkarnı öltürdi, başın kesdi. andm song tedi, kim: şungkarnung angagusı uşbu turur:

buğu yidi, adug yidi; çıdam öltürdi, temür bolsa, kıyandkatnı şungkar yidi; ya okum öltürdi, yez bolsa, tep tedi, kitdi. Takı kıyandkatnıng angugusu uşbu turur.

kene künlerde bir kün oğuz kağan bir yirde tengrini çalburguda irdi, karangguluk keldi, kökdün bir kök yaruk tüşdi. künden ay aydm kogulgulugrak irdi. oğuz kağan yürüdi, kördü, kim: uşbu yaruknung arasında bir kız bar irdi, yalguz olturur irdi. yakşı körüklüg bir kız irdi. anung başında ataşlug yaruklug bir mengi bar irdi. altun kazuk teg irdi, oşul kız antag körüklüg irdi kim: külse, kök tengri küle turur; ıglasa, kök tengri ıglaya turur; oğuz kağan anı kördükde usı kalmadı, kitdi; sevdi, aldı. anung birle yatdı, tilegüsin aldı. töl boğaz boldı. künlerdin song, keçelerdin song yaradı. üç irkek ogulnı togurdi. birinçisige kün ad koydılar, ikinçisige ay ad koydılar, üçüncüsüge yulduz ad koydılar. kene bir kün oğuz kağan avga kitti. bir köl arasında alındın bir ıgaç kördi. bu-

ıgaçnung kabuçakmda bir kız bar irdi, yalguz olturur irdi. yakşı körüklüg bir kız irdi. anung közü kökdün kökrete irdi. anung, saçı müren osugı teg. anung tisi üncü teg irdi. antag körüklüg irdi, kim: yirning yıl künü anı korse, ay ay ah ah ölerbiz, tep sütdin kumuz bola tururlar. oğuz kağan anı kördükde usı kitdi, çürekige ataş tüşdi, anı sevdi, aldı; anung birle yatdı, tilegü sün aldı. töl boğaz boldı. künler din song, keçelerdin song yaradı. üç irkek ogulnı togurdi. birinçisige kök at koydılar, ikinçisige tag at koydılar, üçüncüsüge tengiz at koydılar. andm song oğuz kağan bedük toy birdi, il künge çalıg... çarlap kingeşdiler, keldiler.

kırık şire kırık bandeng çapturdi. türlü aşlar, türlü sürmeler, çubuyanlar, kımızlar aşadılar, içdiler. toydın song oğuz kaan beglerge il künlerge çarlıg birdi, takı tedi, kim: men sinlerge boldum kağan, almg ya takı kalkan, tamga bizge bolsun buyan, kök böri bolsungıl uran; temur çıdalar bol orman, av yirde yürüsün kulan, takı taluy, takı müren, kün tuğ bolgıl, kök kurıkan, tep tedi. kene andm song oğuz kağan tört sarıga çarlıg çumşadı. biltürgülük bitidi, ilçilerige birip yiberdi.uşbu biltürgülükde bitilmiş irdi, kim: men uygurning kağanı bola men, kim yirning tört bulungmung kağanı bolsam kerek turur; sinlerdin baş çalunguluk tilep men turur. oşul, kim mening ağızumga bakar turur bolsa, tarıtıg tartıp dost tutar men, tep tedi. uşbu, kim ağızumga bakmaz turur bolsa, çımad çakıp, çerig çekip, düşman tutar men; tagurak basıp, asturıp, yol bolsungıl tep kılur men, tep tedi. kene bu çakda ong çangakda altın kağan tegen bir kağan bar irdi. uşbu altın kağan oğuz kağanda ilci yumşap yiberdi. köp telim altın kumüş tartıp, köp telim kız yakut taş alıp, köp telim erdiniler yiberip yumşap, aguz kaganga soyurkap birdi; ağızıga bakındı, yakşı bigü birle dostluk kıldı, anung birle amıarak boldı. çong çanggakıda urum tegen bir kağan bar irdi. uşbu kagannung çerigı köp köp, balıkları köp köp irdiler irdi.

oşul urum kağan oğuz kagannung çarlıgın saklamaz irdi; kadaglagu barmaz irdi. mum söz sözni tutmaz men turur men tep yarlıgka bakmadı, oğuz kağan çımad atup, anga atlagu tiledi. çerig birle atlap, tularnı tutup kitdi. kırık künden song muz tay tegen tagnung adakıga keldi, kurıkanm tüş-kirdi, şük balıp uyup turdı. Çang ırte boldıkda oğuz kagannung kurıkanuga kün teg bir çaruk kirdi, ol çarukdun kök tülüklüg, kök çallug bedik bir irkek böri çıkdı. oşul böri oğuz kaganga söz birip turur irdi. takı tedi, kim: ay ay, oğuz, urum üstige sen atlar bola sen; ay ay, oğuz tapukunglarla men yürür bola men, tep tedi. kene andm song aguz kağan kurıkanm türtürdi, kitdi. kürdi, kim: çerigning tapukları da kök tülüklüg, kök çallug bedik bir irkek böri yürügüde turur. ol böriñing artların kadaglap yürügüde turur irdiler irdi. bir nece künlerdin song kök tülüklüg, kök çallug bedik bir

irkek b6r6 y6r6g6de turur. ol b6rining artların ka-
daglap y6r6g6de turur irdiler irdi. bir nece k6n-
lerdin song k6k t6l6kl6g, k6k 7allug bu bedik irkek
b6ri turup turdı. oğuz takı 7erig birle turup turdı.
bunda itil m6ren teger bir talay bar irdi. itil m6-
renning kudugıda bir kara tag kapıkıda uruşgu tu-
tuldu. ok birle, 7ıda birle, kılı7 birle uruşdılar. 7e-
riglarning aralarıda k6p telim boldı uruşgu, il
k6nlnerning k6ng6lleride k6p tlim boldı kaygı, tu-
tulun7, uruşun7, antag yaman boldı, kim: itil m6-
renn6ng sugı kıp kıızıl, sip singgir teg boldı. oğuz
kağan başadı, urum kağan ka7dı. oğuz kağan urum
kagannung kaganlukm aldı; il k6nin aldı. ordusıga
k6p ulug 6l6g bargu, k6p telim tirig bargu tuşu
boldı. urum kagannung bir karundaşı bar irdi; uruz
beg teger irdi. ol uruz beg ogulun tag basıda tering
m6ren arasıda yakşı berik ballukka yumşadı. takı
tedi, kim: baluknı kadaglagu kerek turur; sen takı
uruşgulardm song baluknı bizge saklap kelgil tep
tedi. oğuz kağan oşul balukka atladı, uruz begning
ogulı anga k6p altun k6m6ř yiberdi. takı tedi, kim:
ay, menning kaganum sen, mence atam bu baluknı
birip turur, takı tedi, kim: baluknı kadaglagu kerek
turur,. sen takı uruşgulardm song baluknı benge
saklap kelgil, tep tedi; atam 7ımad atup irse, me-
n6ng tapum ir6rm6; sendin 7arlug baglug bell6g
bola men. bizning kutıbiz senning kutung bolmuş,
biznmg urugıbiz senning ıga7unngunug urugı bol-
muş bolup turur. tengri senge yir birip bu7urmuş
bolup turur. men senge buşumnı kutumnı bire
men. big6 birip, dostlukdm 7ıkmaz turur men, tep
tedi. oğuz kağan ıgıtning s6z6n yakşı k6rdi, si-
vindi, k6ldi, takı aytdı, kim: mence k6p altun yum-
şap sen, baluknı yakşı saklap sen, tep tedi. anung
676n anga saklap ad koydı; dostluk kıldı, kene
7erig birle oğuz kağan itil teger m6renge keldi, itil
teger bed6k bir m6ren turur, oğuz kağan anı k6rdi.
takı tedi kim: itilning sugıdm ne76k ke7erbiz, tep
tedi. 7erigde bir yakşı beg bar irdi; anung atı ulug
ordı beg irdi. uslug... bir ir irdi. k6rdi, kim: bu yirdi
k6p telim talar, k6p telim ıga7lar ... oşul ıga7lar m...
kesdi, ıgı7larda yatdı, ke7di. oğuz kağan sevin7
atdı, k6ldi, takı aytdı, kim: ay ay, sen munda beg
bolung, kıp7ak teger sen beg bolung, tep tedi. takı
ilger6 kitdiler. andın song oğuz kağan kene k6k t6-
l6kl6g, k6k 7allug irkek b6ri k6rdi. uşbu k6k b6ri
oğuz kaganga aytdı, kim: amtı 7erig birle mundun
atlang, oğuz, atlap il k6nlnerni, beglerni kilt6rgil,
men senge başlap yolnı k6rg6r6r men, tep tedi.
tang irte boldukda, oğuz kağan k6rdi, kim: irkek
b6ri 7erigning tapuklarıda y6r6g6de turur, sevindi,
ilger6 kitdi. oğuz kağan bir 7okurdm aygır atka
mine turur irdi. oşul aygır atnı bek 7ok siviyy6r irdi.
7olda uşbu aygır at k6zdin yit6 ka7dı, kitdi, munda
ulug bir tag bar irdi. 6ze 6řr6nde tong takı muz.
bar turur, anung başı sogukdm ap ak turur. anung
676n anung atı muz tag turur. oğuz kaganmng atı
muz tag i7ige ka7ıp kitdi. oğuz kağan mundın k6p
7ıgay, emgek 7ekip turdı. 7erigde bir bidik kakız ir
beg bar irdi. 7alang bulangdm korukmaz turur irdi.
76r6g6de, sogurguda onga ir irdi. oşul beg taglarga
kirdi, y6r6d6, tokuz k6nd6n song oğuz kaganga
aygır atnı kilt6rdi. muz taglarda k6p soğuk bo-
lupdm ol beg kagardın sarunmış irdi; ap ak irdi.

oğuz kağan siviñ birle k6ldi; aytdı, kim: ay, sen
munda beglerge bolgıl başlık, ma menglep senge at
bolsun kagarlık, tep tedi. k6p erdini soyurkadı; il-
ger6 kitdi. kene yolda bed6k bir 6y k6rdi. bu 6y-
n6ng tagamı altundın irdi; tanglukları takı k6-
m6řd6n, kalıkları tem6rdin irdiler irdi. kapuluk
irdi, a7kı7 yok irdi. 7erigde bir yakşı 7eber ir bar
irdi. anung atı t6m6rd6 kagul teger irdi. anga 7ar-
lıg kıldı, kim: sen munda kal, a7 kalık, a7gungdun
song kil korduga, tep tedi. mundın anga kala7 at
koydı; ilger6 kitdi, kene bir k6n k6k t6l6kl6g, k6k
7allug irkek b6ri y6r6meyin turdı. oğuz kağan takı
turdı; kurıkan k6řk6re turgan turdı. tarlagusuz bir
yazı yir irdi. munga 76r7et tet6r6rler irdi. bed6k

bir yurt, il kün irdi. yılmaları köp; ud, buzagları köp; altun kömüşleri köp; erdinileri köp irdiler irdi. munda çürçet kağanı, il küni oğuz kaganga karşı kildiler, uruş tokuş başladı; oklar birle, kılıçlar birle uruşdılar. oğuz kağan başladı, çürçet kaganı basdı, öltürdi, başın kesdi. çürçet il kürün öz ağızığa bakmturdu. uruşgudın song oğuz kagannung çerigige, nökerlerige, il küni antag ulug ölüg bargu tüşdi, kim yüklemekke, kiltürmekke at, ka-
ıgaçnı tiktürdi. anung basıda bir altun taguk koydı;

gadır, ud azlık boldı. manda oğuz kagannung çengide uslug yakşı bir çeber kişi bar irdi. anung atı barmaklıg çosun billig irdi. bu çeber bir kanga çapdı. kanga üstünde ölüg bargum koydı. kanga basıda tirig bargum koydı. tarıtdılar, kitdiler: nökerlernüng, il künnüng kamağı munu kördiler, şaşdılar. kangalar takı çapdılar. munlar kanga yürümekde kanga, kanga söz bire turur irdiler irdi. anung üçün anlarga kanga at koydılar. oğuz kağan kangalarını kördi, küldi; takı aytdı, kim: kanga kanga birle ölügni tirig yürügürsün, kangalug senge at bolguluk kanga belgürsün, tep tedi; kitdi. andın song kene bu, kök tülüklüg, kök çallug irkek böri birle smdu, takı tangud, takı şagam ymgaklarıga atlap kitdi. köp uruşgudın, köp tokuşgudun, song anlamı aldı; öz yurtığa birledi; başadı, basdı. k(e)ne taşkarun kalmasun, bellüg bolsun, kim: kündünki bulungda barkan tegen bir yır bar turur. ulug bargulug bir yurt turur. köp ısıg bir yır turur. munda köp kikler, köp kuşları bar turur altunı köp, kümüşi köp, irdinileri köp turur. il künlerining önglüki, çırağı kap kara turur. oşul yirning kağanı masar tegen bir kağan irdi. oğuz kağan anung üstige atladı, antag yaman uruşgu boldı; oğuz kağan başadı, masar kağan kaçdı. oğuz anı basdı, yurtm aldı, kitdi. anung dostları köp sivinçler tapdı. anung düşmanları köp kaygular tapdı. oğuz kağan başadı. sanagulgusız nemeler, yılmalar aldı. yurtığa, öyige tüşdi, kitdi. kene çaşkarun kalmasun, kim, bellüg bolsun, kim: oğuz kagannung çamda ak sakallug, moz saçlug uzun uslug bir kart kişi turur bar irdi. ukgulug, tüzün bir yır irdi, tüşimel irdi, anung atı ulug türük irdi. künlerde bir kün uykuda bir altun ya kördi; takı üç kümüş ok kördi. bu altun ya kün toğışıdm ta kün batuşığaça tegen irdi. takı bu üç kümüş ok tün yanggakka kite turur irdi. uykudun song tüşde körgeenin oğuz kaganga biltürdi; takı tedi, kim: ay kaganum, senge çaşgu bolsungıl tüzün, ay kaganum senge; tülük bolsungıl tüzün: negü kök tengri birdi tüşümde kiltürsün; tala turur yirmi urugungga birtürsün, tep tedi. oğuz kağan ulug türükünüg sözün yakşı kördi, ögütün tiledi; ögütüğe köre kıldı, andın song ırte bolupta agalarm, inilerni çarlap kiltürdi. takı aytdı, kim: ay, mening köngülüm avnı tilep turur; karı bolgumdm mening kızırlukum yok turur. kün ay, yultuz tang sarığa senler barung; kök, tag, tengiz tün sarığa senler barung, tep tedi. andın song üçegüsü tang sarığa bardılar; takı üçegüsü tün sarığa bardılar, kün, ay, yultuz kök kikler, kop kuşlar avlagularıdm song çolda bir altun yanı çapdılar; aldılar, atasığa birdiler, oğuz kağan sivindi, küldi. takı yanı üç buz-

gulug kıldı, takı aytdı, kim: ay ağalar, ya bolsun senlernüng; ya teg oklarını kökkeçe atung, tep tedi. kene andın song kök, tag, tengiz köp kikler- köp kuşlar avlagularıdm song çolda üç kümüş oknı çapdılar; aldılar, atasığa birdiler, oğuz kağan sivindi, küldi. takı oklarını üçüğe üleştürdi. takı aytdı, kim: ay iniler, oklar bolsun senlernüng; ya atdı oknı, oklar teg senler bolung, tep tedi. kene andın song oğuz kağan ulug kurıltay çakırdı, nökerlerin, ilk künlerin çarlap çakırdı; kilip kingeşip olturdılar. oğuz kağan bedük ordu ong yakıda kırık kulaç

Bundan sonra sevindiler.

Yine günlerden bir gün Ay Kağan'm gözü parladı. Doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök; ağız ateş (gibi) kızıl; gözleri elâ; saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi.

Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeğe başladı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi. At sürüleri güder, ata biner ve av avlardı. Günlerden ve gecelerden sonra yiğit oldu. Bu...

O çağda, orada büyük bir orman vardı; birçok dereler ve ırmaklar vardı. Buraya gelen avlar ve burada uçan kuşlar çoktu. Bu ormanın içinde büyük bir gergedan vardı. At sürülerini ve halkı yerdı. Büyük ve yaman bir canavardı. Ağır bir eziyetle halkı ezmişti. Oğuz Kağan cesur bir adamdı. Bu gergedanı avlamak istedi. Günlerden bir gün ava çıktı. Kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanla ava gitti.

Bir geyik ele geçirdi, onu söğüt dalı ile bir ağaca bağladı ve gitti.

Sonra sabah oldu. Tan ağarırken yine geldi ve gördü ki; gergedan geyiği almış.

Sonra Oğuz Kağan bir ayı tuttu; onu altın kuşağı ile ağaca bağladı, gitti.

Yine sabah oldu. Tan ağarırken yine geldi ve gördü ki: gergedan ayıyı da almış.

Bu sefer o ağacın dibinde (kendisi) durdu. Gergedan geldi ve başı ile Oğuzun kalkanına vurdu. Oğuz kargı ile gergedanın başına vurdu ve onu öldürdü. Kılıcı ile başını kesti, aldı gitti.

Tekrar geldiği zaman gördü ki: bir ala doğan gergedanının bağırsaklarını yemektir. Yay ve okla ala doğanı öldürdü ve başını kesti. Ala doğanın resmi budur:

Sonra dedi ki: (Gergedan) geyiği yedi, ayıyı yedi. Kargm onu öldürdü, demir olsa (olduğu için). Gergedanı ala doğan yedi, okum onu öldürdü; bakır olsa (olduğu için) dedi, gitti. Gergedanın resmi budur:

Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan bir yerde Tanrıya yalvarmakta idi. Karanlık bastı. Gökten bir **gök** ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki;

O ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Başında (alnında?) ateşli ve parlak bir beni vardı, demirkazık (kutup yıldızı) gibi idi. O kız öyle güzeldi ki, gülse, gök tanrı gülüyor; ağlasa, gök tanrı ağlıyordu. Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti; sevdi, aldı. Onunla yattı ve dileğini aldı.

Kız gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra (gözleri) parladı ve üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Gün adını koydular; ikincisine Ay adını koydular; üçüncüsüne Yıldız adını koydular.

Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti. Önünde, bir göl ortasında, bir ağaç gördü. Bu ağacın kovuğunda bir kız vardı, yalnız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı. Gözü gökten daha gök idi; saç ırmak gibi dalgalı idi; dişi inci gibi idi. Öyle güzeldi ki, eğer yeryüzünün halkı onu görse: Eyvah! ölüyoruz der ve (tatlı) süt (acı) kımız olurdu.

Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti. Yüreğine ateş düştü; onu sevdi, aldı. Onunla yattı ve dileğini aldı.

(Kız) gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra (gözleri) parladı ve üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Gök adını koydular; ikincisine Dağ adını koydular; üçüncüsüne Dengiz (Deniz) adını koydular.

Sonra Oğuz Kağan büyük bir toy (ziyafet) verdi. Halka emir (verdi ki...) (Oğuz Kağan halkı) çağırınca, ahali birbirine danıştı ve geldi. Oğuz Kağan kırk masa ve kırk sıra yaptırdı. Türlü yemekler, türlü şaraplar, tatlılar ve kızımlar yediler ve içtiler. Toydan sonra Oğuz Kağan beylere ve halka buyruk verdi ve;

Ben sizlere oldum kağan, Alalım
yay ile kalkan, Nişan olsun bize
buyan, Bozkurt olsun (bize) uran,

Demir kargı olsun orman, Av
yerinde yürüsün kulan, ^ Daha
deniz, daha müren, Güneş
bayrak, gök kurkan.

dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan dört yana emirler yolladı; tebliğler yazdı ve elçilere verip gönderdi. Bu tebliğlerde şöyle yazılmıştı:

Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir. Sizden itaat dilerim. Kim benim emirlerime baş eğerse, hediyelerini kabul ederek, onu dost edinirim. Kim baş eğerse, gazaba gelirim; düşman sayarak, ona

karşı asker çıkarır ve derhal baskın yapıp onu as-tırır ve yok ettirim.

Yine o zamanlarda sağ yanda Altun Kağan adında bir kağan vardı. Bu Altun Kağan Oğuz Kağana elçi gönderdi. Pek çok altın, gümüş takdim etti ve yakut taşlar alıp, pek çok cevahir yollayarak bunları Oğuz Kağana saygı ile sundu. Ona itaat etti, iyi hediyelerle dostluk temin etti ve onunla dost oldu.

Sol yanında Urum adında bir kağan vardı. Bu kağanın askeri ve şehirleri pek çoktu. Bu Urum Kağan Oğuz Kağanın emirlerini dinlemezdi. Onun arkasından gitmezdi. Ben onun sözünü tutmam diyerek emrine bakmadı. Oğuz Kağan gazaba gelerek onun üzerine yürümek istedi; bayrağını açarak, askeriyle ona karşı yürüdü.

Kırk gün sonra Buz Dağ adında bir dağın eteğine geldi. Çadırını kurdurdu ve sessizce uyudu. Tan ağarınca Oğuz Kağanın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yeleli büyük bir erkek kurt çıktı. Bu kurt Oğuz Kağana hitap etti ve: Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; ey Oğuz, ben senin önünde yürümek istiyorum dedi.

Ondan sonra Oğuz Kağan çadırını durdurdu ve gitti. Gördü ki, askerin önünde gök tüylü ve gök yeleli büyük bir erkek kurt yürümektedir ve kurdun ardı sıra ordu gelmektedir.

Gök tüylü ve gök yeleli bu büyük erkek kurt birkaç gün sonra durdu. Oğuz Kağan da askeri ile durdu. Burada İtil Müren adında bir deniz vardı. Bu İtil Mürenin keranında bir kara dağın önünde savaş başladı. Okla, kargı ile ve kılıçla vuruştular. Askerlerin arasında vuruşma çok oldu, halkın gönüllerinde kaygı çok oldu. Boğuşma ve vuruşma öyle yaman oldu ki, İtil Mürenin suyu zencefre gibi baştan başa kıpkırmızı oldu. Oğuz Kağan yendi ve Urum Kağan kaçtı. Oğuz Kağan urum Kağanının hanlığını ve halkını aldı. Onun ordugâhına pek çok cansız ve pek çok canlı ganimet düştü.

Urum Kağanın bir kardeşi vardı. Adı Uruz Bey idi. Bu Uruz Bey oğlunu dağ başında, derin ırmak arasında iyi tahkim edilmiş bir şehre yolladı ve: Şehri korumak gerek, sen şehri bizim için koru ve savaştan sonra bize gel dedi.

Oğuz Kağan bu şehre yürüdü. Uruz Beyin oğlu ona çok altın ve gümüş yolladı ve dedi ki: Ey (Oğuz Kağan), sen benim kağanımsın; babam bana bu şehri verdi ve: Şehri korumak gerektir; sen de şehri benim için koru ve savaştan sonra gel dedi. Babam (sana) kızdı ise, bu benim suçum mudur? Ben senin emrini yerine getirmeye hazırım. Bizim devletimiz senin devletindir; bizim uruğumuz senin ağacının yemişindendir. Tanrı sana yer vermek lutfunda bulunmuş; ben sana başımı ve devletimi veriyorum; sana vergi veririm ve dostluktan çıkmam dedi. Oğuz Kağan yiğitin sözünü iyi gördü, sevindi, güldü ve sen bana çok altın yollamışsın ve şehri iyi korumuşsun dedi. Onun için ona Saklap adını koydu ve onunla dost oldu.

Sonra Oğuz Kağan askerleriyle İtil adındaki ırmağa geldi. İtil büyük bir ırmaktır. Oğuz Kağan onu gördü ve: İtilin suyunu nasıl geçeriz? dedi.

Asker arasında iyi bir bey vardı. Onun adı

Uluğ Ordu Bey idi. O akıllı ve bir erdi; gördü ki, bu yerde pek çok dal ve pek çok ağaç.... O ağaçları kesti ve bu ağaçlara yattı, geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve: Sen burada bey ol; senin adın Kıpçak Bey olsun dedi.

Yine ilerlediler. Ondandır Oğuz Kağan yine gök tüylü ve gök yeleli erkek kurdu gördü. O kurt Oğuz Kağana: Şimdi, Oğuz, sen asker ile buradan yürüyerek, halkı ve beyleri götür; ben önden sana yol gösteririm dedi.

Tan ağarınca, Oğuz Kağan gördü ki erkek kurt askerin önünde yürümektedir; sevindi ve ilerledi.

Oğuz Kağan her zaman bir alaca ata binerdi. O bu atı pek çok severdi. Yolda bu at gözden kaybolup kaçtı. Burada büyük bir dağ vardı. Üstünde don ve buz vardı. Onun başı soğuktan apak idi. Onun için adı Buz Dağ idi. Oğuz Kağanın atı bu Buz Dağın içine kaçtı, gitti. Oğuz Kağan bundan çok eziyet ve ızdırap çekti. Asker arasında bir kahraman bey vardı. Ne tanrıdan ne de şeytandan korkardı. Yürüyüşe ve soğuğa dayanıklı bir erdi. O bey dağlara girdi, yürüdü, Dokuz gün sonra atı Oğuz Kağana getirdi. Buz Dağda çok soğuk olduğundan, o bey kara sarılmıştı, bembeyazdı. Oğuz Kağan sevinçle güldü ve: Sen buradaki beylere baş ol ve senin adın ebediyen Karluk olsun dedi. Ona çok mücevher bağışladı ve ilerledi.

Yolda büyük bir ev gördü. Bu evin duvarı altından, pencereleri gümüşten ve çatısı demirdendi. Kapalı idi ve anahtarı yoktu. Asker arasında pek becerikli bir adam vardı. Adı Tömürdü Kağul idi. Ona buyurdu: Sen burada kal ve çatıyı aç: Açtıktan sonra orduya gel. Bunun üzerine ona Kalaç (Kal! aç!) adını koydu ve ilerledi.

Yine bir gün gök tüylü ve gök yeleli erkek kurt durdu. Oğuz Kağan da durdu ve çadırını kurdu. Bu tarlasız ve çorak bir yerdi. Buraya Çürçet diyorlardı. Büyük bir yurt idi; atları çok, öküzleri ve buzağuları çok, altın ve gümüşleri çok, cevahirleri çoktu. Burada Çürçet Kağan ve onun halkı Oğuz Kağana karşı geldiler. Vuruşma ve çarpışma başladı. Oklarla, kılıçlarla vuruştular. Oğuz Kağan yendi, Çürçet Kağanı mağlup etti, öldürdü; başını kesti ve Çürçet halkını kendisine tâbi kıldı. Vuruşmadan sonra Oğuz Kağanın askerlerine, maiyetine ve halkına öyle büyük bir ganimet düştü ki, yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz az geldi. Oğuz Kağanın askeri arasında tecrübeli ve gayet becerikli bir adam vardı. Onun adı Barmaklığ Çosun Bilig idi. Bu becerikli usta, bir araba yaptı. Arabaya cansız ganimetleri yükledi. Arabanın ön tarafına canlı ganimetleri koydu. Onlar çektiler, gittiler. Oğuz Kağanın maiyeti ve halkı, hepsi bunu gördü ve şaşırdı. Onlar da araba yaptılar. Bunlar arabayı çekerken (durmadan) Kanga! kanga! diye bağıyorlardı. Onun için onlara Kanga adını koydular. Oğuz Kağan arabaları gördü, güldü ve: Kanga kanga ile cansız canlı yürütsün; sizin adınız Kan-galuğ olsun ve (bunu) araba göstereyim (?) dedi, gitti.

Ondandır yine bu gök tüylü ve gök yeleli erkek kurtla Hint, Tangut ve Suriye taraflarına yürüdü. Pek çok vuruşmadan ve pek çok çarpışmadan sonra onları aldı ve kendi yurduna kattı; onları yendi ve kendisine tâbi kıldı.

Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, cenupta Barkan denilen bir yer vardı, çok zengin bir yurttur ve çok sıcak bir yerdir. Burada çok av ve çok kuş vardır. Altını, gümüşü ve cevahiri çoktur. Halkının çehresi kapkaradır. Bu yerin kağanı Masar adında bir kağandı. Oğuz Kağan onun üzerine yürüdü. Çok yaman bir vuruşma oldu. Oğuz Kağan yendi, Masar Kağan kaçtı. Oğuz onu hükmü altına aldı, yurdunu ele geçirdi, gitti. Onun dostları çok sevindiler, düşmanları çok üzüldüler. Oğuz Kağan yendi. Sayısız eşya, at aldı ve yurduna, evine doğru yola koyuldu, gitti.

Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, Oğuz Kağanın yanında ak sakallı, kır saçlı, uzun, tecrübeli bir ihtiyar vardı. O, anlayışlı ve asil bir adamdı. Oğuz Kağanın nazırı idi. Adı Uluğ Türk idi. Günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay gün doğusundan ta gün batısına kadar ulaşmıştı ve üç gümüş ok da şimale doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düste gördüğünü Oğuz Kağana anlattı ve dedi ki: Ey kağanım, senin ömrün hoş olsun, ey kağanım, senin hayatın hoş olsun. Gök Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarsın. Tanrı bütün dünyayı senin uruna bağışlasın!

Oğuz Kağan Uluğ Türk'ün sözünü beğendi; onun öğüdünü dinledi ve öğüdüne göre yaptı. Ondandır sabah olunca büyük ve küçük oğullarını çağırttı ve: Benim gönlüm avlanmak istiyor. İhtiyar olduğum için benim artık cesaretim yoktur; Gün, Ay ve Yıldız, doğu tarafına sizler gidin; Gök, Dağ ve Deniz, sizler de batı tarafına gidin dedi.

Ondandır üçü doğru tarafına, üçü de batı tarafına gittiler.

..Gün, Ay ve Yıldız çok av ve kuş avladıktan sonra, yolda bir altın yay buldular; onu aldılar ve babalarına verdiler. Oğuz Kağan sevindi, güldü, yayı üçe böldü ve: Ey büyük (oğullarım), yay sizlerin olsun; yay gibi okları göğe kadar atın dedi.

Gök, Dağ ve Deniz çok av ve çok kuş avladıktan sonra, yolda üç gümüş ok buldular; aldılar ve babalarına verdiler. Oğuz Kağan sevindi, güldü, okları üçe üleştirdi ve: Ey küçük (oğullarım), oklar sizlerin olsun. Yay oku attı; sizler de ok gibi olun dedi. Ondandır Oğuz Kağan büyük kurultay topladı. Maiyetini ve halkını çağırttı, onlar geldiler ve müşavere ettiler. Oğuz Kağan büyük ordugâh sağ yanma kırk kulaç direk diktirdi; üstüne bir altın tavuk koydu; altma bir ak koyun bağladı; sol yanma kırk kulaç direk diktirdi. Üstüne bir gümüş tavuk koydu; dibine bir kara koyun bağladı. Sağ yanda Bozoklar oturdu; sol yanda Üç Oklar oturdu. Kırk gün, kırk gece yediler, içtiler ve sevindiler.

Sonra Oğuz Kağan oğullarına yurdunu üleştirip verdi ve:

Ey oğullarım, ben çok aştım; çok vuruşmalar gördüm; çok kargı ve çok ok attım; atla çok yürüdüm; düşmanları ağılattım; dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrıya (borcumu) ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum dedi....

Alp Er Tonga Destanı

Firdevsî'nin Şehnâmesi'sindeki Alp Er Tonga ile ilgili bölümlerden Atsız tarafından özetlenmiştir:
Atsız, Türk Edebiyatı Târîhi, İstanbul, 1943.

İran padişahı "Minûçehr"ın ölümünü haber alan Turan padişahı Peşeng, İran aleyhine savaş açmak için Türk ulularını topladı: "İranlıların bize yaptıklarını biliyorsunuz. Türkün öç alma zamanı gelmiştir" dedi. Oğlu "Alp Er Tunga"nın içinde öç duyguları kaynadı. Babasına: "Ben arslanlarla çarpışabilecek kişiyim. İrandan öç almalıyım" dedi. Boyu servi gibi, göğsü ve kolları aslan gibi idi. Fil kadar güçlü idi. Dili yırtıcı kılıç gibi idi.

Savaş hazırlıkları yapılırken Türk padişahının öteki oğlu "Alp Arız" saraya gelip babasına: "Baba! Sen Türklerin en büyüğsün. Minûçehr öldü ama İran ordusunun büyük kahramanları var. İsyan etmeyelim. Edersek ülkemiz yıkılıp gider" dedi. Peşeng, oğluna şöyle cevap verdi: "Alp Er Tunga avda arslan, savaşta savaş filidir. Bahadır bir timsahtır. Atalarının öcünü almalıdır. Sen onunla birlik ol. Ovalarda otlar yeşerince ordunuzu "Amul"a yürütün. İranı atlarınıza çiğnetin. Suları kana boyayın".

Baharda Türk ordusu Alp Er Tunganın buyruğunda İran üzerine yürüdü. Dehistana geldi. İki ordu karşılaştı. Türk kahramanlarından Barman İranlılara doğru ilerleyip er diledi. İran kumandanı ordusuna baktı. Gençlerden kimse kıyışamadı. Yalnız kumandanın kardeşi Kubâd atıldı. Fakat yaşlıydı. Kardeşi ona dedi ki: "Barman genç, aslan yürekli bir atlıdır. Boyu güneşe kadar uzanmıştır. Sen yaşlısın. Kan, ak saçlarını kızartırsa yiğitlerimiz ürker". Fakat Kubâd dinlemedi: "İnsan av, ölüm onun avcısıdır" diyerek savaşa çıktı. Barman ona: "Başını bana veriyorsun. Biraz daha bekleseydin daha iyiydi. Çünkü zaman zaten senin hayatına kasdetmiştir" dedi. Kubâd: "Ben zaten dünyadan payımı almış bulunuyorum" diye karşılık vererek atını saldırdı. Sabahtan akşama kadar uğraştılar. Sonunda Barman kargı ile Kubâd'i devirerek zaferle Alp Er Tunganın yanına döndü. Bunu görünce İran ordusu ilerledi. İki ordu birbirine girdi. Cihanın görmediği bir savaş oldu. Alp Er Tunga üstün geldi. İranlılar dikiş tutturamayıp dağıldılar. İran padişahı iki oğlunu memleketi göndererek kadınları Zâve dağına yollattı.

Türk ve İran orduları iki gün dinlendikten sonra üçüncü gün Alp Er Tunga yeniden saldırdı. İran büyükleri ölü ve yaralı olarak savaş alanını doldurdular. Geceleyin İranlılar bozuldu. Bunu görünce İran padişahı ve başkumandanı Dehistan kalesine sığındılar. Alp Er Tunga kaleyi kuşattı. İran padişahı kaleyi bırakıp giderken ardına düşen Alp Er Tunga onu tutsak etti.

İrana tabî Kabil ülkesinin padişahı olan kahraman "Zâl" İranlıların yardımına geldi. Büyük savaşlar yaparak Türk ordularını bozdu. Bundan öfkelenen Alp Er Tunga, tutsak bulunan İran padişahını kılıçla öldürdü. Öteki tutsakları da öl-

dürecekti. Fakat kardeşi Alp Arız onu vazgeçirdi. Tutsakları "Sarı"ya göndererek hapsedirdi. Kendisi de Dehistanda "Rey"e gelerek İran tacını giydi. İran ülkesinde padişah oldu. Fakat Sarıdaki tutsakların kaçmasına sebep olduğu için kardeşi Alp Arızı öldürdü.

İran tahtına Zev geçtiği zaman iki ordu yine karşı karşıya gelip beş ay vuruştular. Ortalıkta kıtlık oldu. Sonunda insanlık bitmesin diye barış yaptılar. İranın şimal ülkeleri Turanın oldu.

Fakat Zev ölünce Alp Er Tunga yine İrana saldırdı. Kardeşi Alp Arızı öldürdüğü için babası kendisine dargındı. Fakat yeni İran padişahı da ölüp İran tahtı yine boş kalınca Turan padişahı Peşeng, oğlu Alp Er Tungaya yine haber yolladı. Ceyhunu geçerek İran tahtına oturmasını bildirdi. İranlılar Türk ordusunun geleceğini duyunca korkup Zâl'e başvurdular. Zâl artık kocadığını söyleyerek oğlu Rüstemi yolladı. İki ordunun öncüleri arasındaki çarpışmada Rüstem Türkleri yenerek Keykubâd'i İran tahtına çıkardı. Asıl orduların çarpışmasında ise Rüstem, Alp Er Tunga ile karşı karşıya geldi. Alp Er Tungayı yenecekken Türk bahadırları onu kurtardılar. Rüstem bir hamlede 1160 Türk kahramanını öldürdüğü için Türkler yenildiler. Ceyhunu geçtiler. Alp Er Tunga babasının yanına döndü. Babasını barışa kandırdılar. Barış yaptılar.

İran tahtına Keykâvus geçtikten sonra Araplar isyan ettiler fakat galip gelen Kebyâvus bir ziyafette sarhoş edilerek bağlandı. Bu haber İranı karmakarışık etti. Alp Er Tunga büyük bir orduyla Arapların üzerine atılarak onları yendi. Türk ordusu İrana yayılarak herkesi tutsak etmeğe başladı. İranlılar yine Zâlden yardım istediler. Zâl, Araplarda tutsak olan Keykâvus'u kurtarıp onların ordularını da kendi ordusuna kattıktan sonra Türklerle yöneldi. Kanlı bir savaşta Turanlıların yarısı öldü. Alp Er Tunga yenilerek kaçtı.

Bir gün İranın yedi ünlü pehlivanı Rüsteme, Turana giderek Alp Er Tunganın avlağında avlanmayı teklif ettiler. Serahs civarındaki bu avlağa gidip yedi gün kaldılar. Alp Er Tunga bunu duyunca ordusuyla geldi. Teke tek dövüşlerde Türk pehlivanları İranlılara üstün geldilerse de işe Rüstem karışınca yedi pehlivan ile birlikte Türk ordusunu dağıttı. Hâtâ az kalsın Alp Er Tunga da tutsak oluyordu.

Keykâvus İranda eğlenceler, aşk oyunları ile uğraşırken Alp Er Tunga Türk atlılarıyla ilerledi. Bu haber Keykâvusa geldi. Oğlu Siyâvuş ile Rüstemi Türklerle karşı yolladı. Türk öncülerini yenerek Belh kalesini aldılar. Bu sırada kötü bir rüya görüp bunu tabir ettiren Alp Er Tunga beylerin fikrini de alarak İranlılarla barış yaptı. Onlara rehinelere verdi. Buhara, Semerkand ve Çaç şehirlerini bırakıp "Gang" şehrine çekildi. Fakat bu barışı islemeyen Keykâvus, Rüsteme ve Siyâvuşa kızıp

kötü muamele ettiğinden Rüstem kendi ülkesine çekildi Siyâvuş da Alp Er Tungaya sığındı. Türklerin payitahtı olan Gang şehrine kadar büyük saygı göstererek geldi. Kendini çok sevdirdi. Hatta Türk kahramanlarından "Piran'm kızı ile ve biraz sonra da Alp Er Tunga'nın büyük kızı olan güzel "Ferengis" ile evlendi. Piran'ın kızıdan bir oğlu oldu. Adım Keyhüsrev koydular. Bir müddet sonra, Siyavuşu çekemeyenler Alp Er Tungaya aleyhinde sözler söyleyerek aralarını açtılar. Siyavuş öldürüldü. Bunun üzerine Rüstem yine ortaya çıktı. İlk çarpışmada Alp Er Tunga'nın oğlu "Sarka"yı öldürdüler. Alp Er Tunga bunun öcünü almak için bizzat yürüdü. Fakat savaşı İranlılar kazanarak onu Çin denizine kadar kaçırdılar. Rüstem Turanlıları nerede bulduysa öldürüp altı yıl Turanda kaldıktan sonra çekilip yurduna geldi.

Alp Er Tunga Turan'ı yakıldığını, Türklerin öldürüldüğünü görünce kan ağladı. Oç almaya and içti. Ordu toplayarak İrana girdi. Ekinleri yaktı. İrana hakim oldu. Kıtık çıkararak İranlılar yedi yıl açlıktan kırıldılar. Bunun önüne geçip İranı kurtarmak için Keyhüsrevi Turandan kaçırdılar. Keykâvus, torunu Keyhüsreve tahtı bıraktı. Keyhüsrev, Alp Er Tungadan oç almak için ordusunu hazırladı. Fakat bu ordu daha Alp Er Tunga ile karşılaşmadan bozuldu. Keyhüsrev yine ordu yolladı. Türklerden Bazur adında birisi büyü yaparak dağlara kar yağdırdı. İranlıların elleri tutmaz oldu. Böylelikle İran ordusunu doğradılar. İranlılar yine Rüstemi yolladılar. Harikulade savaşlardan sonra Rüstem Türk ordusunu bozup Türk ordusunda bulunan Çin hakanını da tutsak etti.

Alp Er Tunga bu haberi alınca pek üzüldü. Uluları toplayıp danıştı. Bunlar: "Ne yapalım! Çin, Saklap orduları bozulduysa, Turan ordusuna bir şey olmadı. Anamız bizi ölmek için doğurdu" dediler. Alp Er Tunga hazırlığa başladı. Oğlu "Side" onun maneviyatını yükseltti. Bu savaşa Turan ordusu tarafından, Çin dağlarında oturan "Pülâdvend" adında bir Çin de ordusuyla iştirak etti. İran pehlivanlarını yendisye de sonunda Rüsteme yenildi. Bunun üzerine Turan ve İran orduları çarpıştı. İranlılar kazandı. Alp Er Tunga kaçtı. Bundan sonra Keyhüsrev dünyanın üçte ikisine hakim oldu. Bir gün sarayında şarap içerken Turan sınırından İranlılar gelip Turanlıların kendilerine zarar verdiğini söylediler. Keyhüsrev bu işi halletmek için İran kahramanlarından "Bijen"i gönderdi. Bijen sınırda ve Turan tarafındaki bir ormanda, yanındaki güzel kızlarla eğlenen "Menije"yi gördü. Menije Alp Er Tunga'nın kızıydı. Birbirlerini sevdiler. Menije onu Turana, sarayına götürdü. Alp Er Tunga bunu duyunca çok öfkelenildi. Bijeni kuyuya hapsetti. Kızını da kovdu. İran padişahı genç kumandanının gelmediğini görünce yine Rüstemi yolladı. Rüstem tüccar kılığında Türk payitahtına kadar gitti. Bijeni kurtardığı gibi Alp Er Tungamın da sarayını basarak onu kaçırdı, Menijeyi İrana gönderdi. Alp Er Tunga ise yeniden ordu yığarak yürüdü. İran ordusunun arkasında "Bisütun" dağı vardı. Yine Rüstemin sayesinde İranlılar bu savaşı kazandılar. Alp Er Tunga, Karluğa kadar kaçtı. Beylerine dedi ki: "Ben dünyaya buyruğumu

geçiriyordum. Minuçehr zamanında bile İran Turana denk olamamıştı. Fakat bugün İranlılar hayatımı sarayımda bile tehdit ediyorlar. İyi bir oç almayı düşünüyorum. Bin kere bin bir Türk ve Çin ordusuyla yürüyelim". Toplanmağa başladılar. Fakat bizzat Alp Er Tunganın iştirak etmediği ilk savaşı İranlılar kazandılar. İran padişahı asıl Alp Er Tungayı yok etmek istiyordu. Yeniden her yandan ordular toplayarak ilerledi. Alp Er Tunga bin kere bin ordusunun üçte ikisini toplamıştı. "Beykend" şehrinde oturuyordu. Karargahında pars derisinden çadırlar vardı. Kendisi altın ve mücevherli bir taht üzerinde idi. Karargahın önünde birçok kahramanların bayrakları dikili idi. İleriye gönderdiği ordunun bozulduğunu duyunca başı döndü. Oç almadan dönmemeye and içti. Oğlu "Kara Han"a ordusunun yarısını vererek Buharaya gönderdi. Oğullarından Side (ki asıl adı Peşeng idi), Cehen, Afrâsiyab, Girdegir ve oğlu "İla"nın oğlu Güheyla bu orduda idiler. Çigil, Taraz, Oğuz, Karluk ve Türkmenler çerisini teşkil ediyordu. İki ordu karşılaşınca ilk önce İran Padişahı Keyhüsrevle Alp Er Tunganın oğlu Side teketek dövüştüler. Side öldü. Alp Er Tunga duyunca saçlarını yoldu. Ertesi gün iki ordu akşama kadar savaşıp ayrıldılar. Daha ertesi gün yine çarpışıldı. Alp Er Tunga kükreymiş gibi saldıırıyordu. İranın büyük pehlivanlarından birkaçını öldürdü. Keyhüsrevle Alp Er Tunga karşı karşıya geldiler. Fakat Turan pehlivanları onun İran padişahıyla dövüşmesini istemeyerek atının dizgininden tutup geri göturdüler. O gece Alp Er Tunga ordusunu alıp Ceyhun'un ötesine geçti. Kara Hanın ordusuyla birleşip Buharaya geldi. Biraz dinlendiler. Sonra payitahtı olan Ganga geldi. Bu şehir cennet gibiydi. Toprağı mis, tuğlaları altındı. Her yerden ordular çağırırdı. Bu sırada casusları Keyhüsrev Ceyhununu geçti diye bildirdiler. Keyhüsrev ilk önce Suğda geldi. Bir ay kalıp itaate aldı. Yine ilerledi. Türkler İranlılara su vermiyorlar, ordunun arkasında yalnız kalmış İranlı bulurlarsa öldürüyorlardı. Keyhüsrev de önlerine çıkan saray, kale, erkek, kadm ne bulursa yok ediyordu. İki ordu "Gülzariyun" ırmağı kıyısında karşılaştılar. Birbirine girdiler. Alp Er Tunga'nın ordusundan Keyhüsreve korku gelmişti. Ordunun arkasına çekilip Tanrıya yalvardı. Derhal bir fırtına kopup tozları Turan ordusuna doğru atmaya başladı. Türkler bozuldular. Fakat Alp Er Tunga kaçmak isteyenleri öldürerek ordusunu durdurdu. Dönüp yine savaştılar. Gece çökünce iki ordu ayrıldı. Alp Er Tunga ertesi günü yine çarpışacaktı. Fakat kendisine gelen bir haberci oğlu Kara Hanın ordusundan yalnız Kara Hanın sağ kaldığını bildirdi. Bunun üzerine ağırlıklarını bile toplamadan hızla ordusu ile çöle atıldı. Rüstemi vurmak istiyordu. Keyhüsrev bunu Rüsteme bildirdiği gibi kendisi de onun ardına düştü. Alp Er Tunga, Ganga gelip Rüsteme baskın yapmak istediye de onun tetikte olduğunu görerek vazgeçti. Şehre girdi. Bu kalabalık şehrin kalesi o kadar yüksekti ki üstünden kartal bile uçamazdı. İçinde yiyecek boldu. Her köşesinde kaynaklar, havuzlar vardı. Havuzlar bir ok atımı boyunda ve eninde idi. Güzel bahçeleri, sa-

raylarıyla bir cennetti. Alp Er Tunga ordusuyla Ganga kapandı. Çin padişahına da mektup yazıp yardım diledi. Keyhüsrev de ordusuyla gelerek Rüstemle birleşti. Kalenin çevresine hendekler kazdırdı. Odunlar yığıp katranla ateş verdiler. Duvarlar yıkıldı. Şehire hücumla girdiler. Herkesi öldürdüler. Alp Er Tunga sarayının altındaki gizli yoldan 200 beyi ile kaçarak kurtuldu. Çin padişahının yanına gitti. Çin hakanı büyük bir ordu hazırlamıştı. Bunu duyan Türkler her taraftan Alp Er Tunga'nın yanına gidiyorlardı. Keyhüsrev Ganga bir kumandan bırakıp Alp Er Tunga'nın üzerine yürüdü. Karşılaştılar Alp Er Tunga ona bir mektup yazarak insanlardan uzak ve kendisinin beğeneceği bir yerde teketek dövüşmeyi teklif etti. Keyhüsrev kabul etmedi. O gün iki ordu akşama kadar çarpıştı. Gece olunca Keyhüsrev ordusunun önüne hendekler kazdırdı. Bir kısım kuvvetlerini Türk ordusunun gerisine gönderdi. Türkler gece baskını yapıp hendeğe düştüler. Arkalarındaki kuvvetler de pusudan çıktı. Türk ordusunu yendiler Alp Er Tunga kalan çerisiyle çöle çekildi. Keyhüsrev Ganga döndü. Çin padişahı da Keyhüsrevden korkarak ona elçi gönderdi. Keyhüsrev, Alp Er Tunga'yı bir daha yanma almamak şartı ile onunla barıştı. Alp Er Tunga bunu işitince perişan bir halde çöle çekildi. Zere denizine geldi. Bu, ucu bucağı olmayan bir denizdi. Orada bir gemici vardı: "Ey padişah! Bu derin denizi geçemezsin. 78 yaşındayım. Bunu bir geminin geçtiğini görmedim" dedi. Alp Er Tunga, "Tutsak olmaktansa ölmek yeğdir" diye cevap verdi. Bir gemi yüzdürttü. Binip yelken açtılar. "Gangidiz" şehrine vardılar. Alp Er Tunga orada "Geçmiş düşünmeyelim. Talih yine bana döner" diyerek yatıp uyudu. Keyhüsrev, Alp Er Tunga'nın suyu geçtiğini haber aldı. Hazırlıklar yaparak bir takım ülkeleri aldıktan sonra Zere denizinin kıyısına geldi. Yedi ayda denizi geçtiler. Gangidizi aldılar. Bulduklarını kestilerse de Alp Er Tunga gizlici kaçtı. Keyhüsrev buradan Turanın payitahtı olan Ganga geldi. Alp Er Tunga'yı soruşturdu. Kimse bilmiyordu. Halbuki bu sıralarda

o yiyeceksiz, içeceksiz dolaşıyordu. Kayalık bir dağın tepesindeki bir mağarayı kendine ev yapmıştı. Bu mağarada insanlardan uzak yaşayan "Hûm" adında biri vardı. Bir gün mağarada bir ses işitti. Alp Er Tunga kendi kendine talihine ya-

niyordu. Bu sözlerin Türkçe olmasından yabancının kim olduğunu anlayan Hûm ona hücum ederek tutsak etti. Fakat o yine kaçarak suya atıldı. Keyhüsrev bu işi duydu. Hile ile Alp Er Tunga'yı sudan çıkararak öldürdüler.

Yazılı Türk Edebiyatı

Türk dili ve edebiyatının bilinen en eski metinleri 8. yüzyılın ilk yarısına aittir. Köktürkler 8. yüzyılın ilk yarısında, özellikle 720'li ve 730'lu yıllarda, Ötüken Uygurları da 8. yüzyılın ortalarında dikili taşlar üzerine yazdıkları metinlerle edebiyatımızın bugün için bilinen ilk eserlerini meydana getirdiler. Dikili taşlar üzerindeki bu edebiyata "Bengütaş edebiyatı" diyoruz. Şüphesiz, Türklerin daha önce de yazılı bir edebiyatı mevcut olmalıdır. Çünkü bengütaşlardaki dil, üslup ve kavramlar bakımından çok gelişmişti. Daha önce işlenmemiş olan bir dilin üslup ve kavramlar bakımından bu derece gelişmiş ve zenginleşmiş olması düşünülemez. Ancak ne yazık ki, var olduğunu tahmin ettiğimiz bu eserler elimize geçmemiştir. Bu bakımdan yazılı edebiyatımızı 8. yüzyılın ilk yarısında başlatıyoruz.

Edebiyatımızın ilk yazılı eserleri, Ötüken bölgesinde meydana getirilmiştir. 9. yüzyıldan itibaren yazılı Türk edebiyatının merkezi, Ötüken'den Tarım havzasındaki Hoço ve Turfan şehirlerine kayar. Tarım havzasında meydana getirilen edebiyata "Uygur Edebiyatı" diyoruz. Bu edebiyat 14. ve 15. asırlara kadar devam eder.

11. yüzyılda Karahanlıların başkenti olan Kaşgar'da ikinci bir merkez meydana gelir. Burada oluşan "Karahanlı Türk Edebiyatı" 13. asra kadar sürer. Cengiz Han ve oğullarının Türk dünyasında meydana getirdiği büyük değişiklikler, Türk kültür ve edebiyat merkezini yeniden değiştirir. Bu defa Altın Ordu'nun başkenti Saray ve Harezm kültür ve edebiyat merkezi olur, yeni edebî eserler bu merkezlerde meydana getirilir. 13. asırda Tarım havzasındaki Uygur Edebiyatı devam ederken ve Harezm etrafında yeni bir merkez oluşurken Mısır'da, Azerbaycan ve Anadolu'da da yeni merkezler meydana gelmeye başlamıştı. 13. ve 15. asırlar arasında Mısır'da, Orta Asya geleneğine bağlı olarak, edebî dille sözlükler, gramerler ve edebî eserler yazıldı. Azerbaycan ve Anadolu'da ise yeni bir edebî dil oluşmaya başlamıştı.

Temür'le birlikte 15. yüzyılda Semerkant ve Herat, Orta Asya Türklüğünün yeni kültür merkezleri haline gelir. Batı Türklüğünün kültür ve edebiyat merkezi ise, 1453'ten sonra İstanbul'dur.

11. yüzyılda başlayan çeşitliliğe rağmen yeni merkezler arasında devamlı ve sıkı bir münasebet vardır. Kâşgarlı Mahmud, Türk dilinin aslı harfleri olarak Uygur harflerini verirken şöyle der: "Eski zamandan bugüne kadar, Kâşgar'dan Yukarı Çin'e dek kuş bakışıyla bütün Türk ellerinde, hakanların ve sultanların kitaplarında ve yazışmalarında bu yazı kullanılır."(*) Demek ki, 11. yüzyılda Kâşgar'da ve Uygur merkezlerinde aynı yazı hakimdir. Esasen Uygur ve Karahanlı eserlerinde kullanılan dil de -dinle ilgili kelime ve terimler hariç- aynıdır. 13. yüzyılda Harezm'de yeni bir merkez kurulurken Azerbaycan ve Anadolu'da meydana getirilen Behcetü'l-Hakâyık vb. karışık dilli eserler, doğudan gelen bu tesiri gösterir. Bu eserlerde hem Doğu Türkçesi, hem de Batı Türkçesi özellikleri bir arada bulunur. Bundan başka Harezm'de meydana getirilmiş Nehcü'l-Ferâdis, Muînü'l-Mürîd gibi Kuzey-Doğu Türkçesiyle yazılmış eserlerin İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde bulunması da karşılıklı alakaların mevcudiyetine delildir. Öte yandan Nesîmî'nin eserleri de Türkistan'da okunmakta ve hatta Nevâyî'nin diline tesir etmektedir.

Karşılıklı alakalar, aşağı yukarı 16. asra kadar sıkı bir şekilde devam eder. Fatih Sultan Mehmed'in Uygur yazısını öğrenmesi ve bu yazı ile yarlığının bulunması; Herat'ta Uygur harfleriyle yazılmış Kutadgu Bilig nüshasının Abdürrezzak Bahşî tarafından 1474'te İstanbul'a getirtilmesi bu alakaların en tipik örnekleridir. Aynı Abdürrezzak Bahşî 1480 yılında Atabetü'l-Hakayık'ın Uygur ve Arap harfli bir nüshasını İstanbul'da tanzim eder. Öte yandan yine Atabetü'l-Hakayık'ın 1444'te Herat'ta istinsah edilmiş Uygur harfli nüshası İstanbul'da Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî ve takipçilerinin hikmetlerini içine alan pek çok yazma, İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde mevcuttur. Aynı şekilde Çağatay Türkçesinin büyük şairi Nevâyî'nin hemen hemen bütün eserleri, bir kısmı kendi çağında yazılmış yazmalar halinde, bir kısmı özel olarak hazırlanmış külliyat ciltleri halinde İstanbul'un muhtelif kütüphanelerinde bulunmaktadır. Diğer Çağatay şairlerinin de muhtelif yazmaları İstanbul

ve Anadolu kütüphanelerinde mevcuttur. Doğu Türkçesiyle yazılmış bu yazmalar silsilesi 16. yüzyılın başındaki Şibanoğulları hükümdarlarından Şibanî Han ve UbeyduUah Han'a (Ubeydî'ye) kadar gelir. Onların divanlarının yazmaları da İstanbul kütüphanelerindedir. Dîvânü Lûgati'-t-Türk'ün yegâne yazma nüshasının da İstanbul'da bulunduğunu ve şu anda Millet Kütüphanesinde olduğunu hatırlatalım. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerine ait yüzlerce yazmanın İstanbul, Bursa, Konya vb. şehirlerimizin kütüphanelerinde bulunması, Türkistan ile Anadolu arasındaki edebî alakaların canlılığını gösteren müşahhas örneklerdir.

Tabî ki bu alaka, karşılıklı tesirler halinde kendini gösterir. Nevâî ve diğer Çağatay şairlerinin eserlerinde Oğuz Türkçesine ait özellikler (bol-fiili yerine ol-fiilinin ve zamin n'sinin zaman zaman kullanılması) görülürken Ahmed Paşa'dan başlayarak Osmanlı Türk şairlerinin Nevâyî'ye nazireler yazması; yine Nevâyî'nin Mecâlisü'n-Nefâis'ini örnek alarak Osmanlı yazarlarının pek çok şuara tezkiresi meydana getirmesi karşılıklı tesirlerin derecesini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Bundan da daha ileri bir husus, Çağatay Türkçesiyle şiirler yazan Osmanlı şairlerinin bulunmasıdır. 15. yüzyıldaki Kaygusuz Abdal'dan başlayarak Şeydi Ali Reis ve Nedim'i de içine alan ve 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan bir şairler zinciri vardır ki bunlar Çağatay Türkçesiyle şiirler yazmışlardır.

Osmanlı Türklerinin Çağatay Türkçesini öğrenmek ve özellikle Nevâî'yi anlamak için hususi bir sözlük yazması ve ilk kelimesinden dolayı "Abuşka Lûgati" olarak bilinen bu sözlüğün Türkiye'de pek çok nüshasının bulunması, Batı Türk lüğünün Türkistan Türk Edebiyatına olan alakasını gösteren başka bir örnektir.

Tabî ki Batı Türklüğü kendi içinde, Kuzey-Doğu Türklüğü de kendi içinde her zaman edebî alakalarını devam ettirmiştir. Bugün Azerbaycan edebiyat tarihlerinde yer alan Nesîmî, Kadı Burhaneddin, Hatâyî, Fuzulî Azerbaycan'ın olduğu kadar Türkiye Türkleri'nin de şairleridir. Aynı şekilde Hoca Ahmet Yesevî'nin şiirleri, Ali'nin "Kıssa-i Yûsuf'u", Kutb'un "Hüsrev ü Şîrîn'i", Harezmi'nin, "Lûtff'si, Nevâî'nin şiirleri, Babür'ün hatıratı, Ebûlgazi Bahadır Han'ın eserleri, bütün Kuzey-Doğu Türklüğünün ortak eserleridir. Yukarıda anlattığımız gibi bu şair ve eserler, Kuzey-Doğu Türklüğü ile Batı Türklüğü arasında devamlı alâka mevzuu olmuştur.

Osmanlı Türkleri ile Türkistan Türkleri arasındaki alâkalar ancak 16. asırda, İran'da Safevî devletinin kurulmasıyla kesilir. Bundan sonra karşılıklı akış durur. Ancak Osmanlı şairleri arasında Nevâî ve Çağatayca merakı 19. asra kadar devam eder. 19. asırda ise, Türkoloji araştırmalarının ilerlemesiyle daha değişik ve yeni bir alâka başlar. Yukarıda, bütün Türk dünyasının ortak malı olan yazılı edebiyat devirlerini, daha doğrusu Türk

dünyasının uzak coğrafyalarında meydana getirilen edebiyatların karşılıklı alaka ve tesirlerini kuş bakışı olarak ele aldık. Şimdi, bütün Türk dünyası için ortak kabul ettiğimiz bu ilk devirler ayrı ayrı incelenecektir.

Bengütaş Edebiyatı

Türk adının, Türk Milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin... İlk Türk târihi... Taşlar üzerine yazılmış tarih... Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması... Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri... Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası... Türk askerî dehâsının, Türk askerlik san'atının esasları... Türk gururunun ilâhi yüksekliği... Türk feragat ve faziletinin büyük örneği... Türk içtimâî hayatının ulvî tablosu... Türk Edebiyatının ilk şaheseri... Türk hitabet san'atının erişilmez şaheseri... Hükümdarâne edâ ve ihtişamla hitap tarzı... Yalın ve keskin üslûbun şaşırtıcı numunesi... Türk milliyetçiliğinin temel kitabı... Bir kavmi bir millet yapabilecek eser... Asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışık... Türk dilinin mübarek kaynağı... Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulade işlek örneği... Türk yazı dilinin başlangıcını milâdın ilk asırlarına çıkartan delil... Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika... Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser... İnsanlık âleminin sosyal muhteva bakımından en manalı mezar taşları...

Muharrem Ergin

Köktürkler çağında çok değişik bir edebiyat vücuda geldi. Bengü taş edebiyatı diye adlandırdığımız bu edebiyat, Türklerin ilk yazılı edebiyatıdır. Bengü taş; ebedî, sonsuz taş demektir. Terim olarak "âbide, anıt" mânâsında kullanılmıştır. Bilhassa kağanların ve devletin ileri gelenlerinin ölümünden sonra, onlar adına bir anıt mabet inşa etmek, içini dışını bezetmek ve anıt mabedin bahçesine de "taş tokıtmak" (yazılı taş diktirmek) Köktürk kağanlığında bir gelenek hâlini almıştı. Diktirilen taşlar üzerine kağanlar, "gönüllerindeki sözleri vurdururlar", bütün milletin ona göre davranmasını isterlerdi. Bu sözlerin taşlar üzerinde ebedî olarak kalacağını ve Türk milletinin sonsuza kadar bunlardan ders alacağını düşündükleri için diktirdikleri taşlara "bengü taş" adını vermişlerdi. Geleneği devam ettiren Uygurlar bengü taş yerine daha çok "bitig" ve "belgü" kelimelerini kullanmışlardı. "Bitig" kelimesi "kitabe, yazıt" mânâsında, "belgü" kelimesi de "nişan, iz, anıt" mânâsındadır. Uygurlar da bu anıtların ebediyen kalacağını anlatmak üzere "bin yıllık, on bin günlük bitigimi, belgümü inşa ettirdim" ifadelerini (Moyun Çor Kağan Bitiği, D 21) kullanmışlardır.

Çekoslovakyalı bilgin Lumir Jisl'in arkeolojik keşiflerine göre âbideler bir külliye halinde düzenlenmiştir. Buna göre, meselâ Köl Tigin bengü taş ve anıt mabedinin vaziyeti şöyledir:

Bengü taş, heykeller ve anıt mabet, etrafı duvarlarla çevrili bir alan içindedir. 1900 metre karelik alanın uzun kenarı 67.25 metre, kısa kenarı 28.25 metredir, alanın doğusunda, 3-4 kilometre öteden başlayan, ikişer buçuk metrelik arayla dikilmiş taş balballar zinciri bizi alana götürür. Duvarın etrafını da dolanan taş balballar, Köl Tigin'in öldürdüğü düşmanları temsil eder. Alan, doğudan batıya doğru uzanır. Balbalları takip ederek doğu duvarına yaklaştığımız zaman 33.5 cm. genişliğindeki kaldırıma çıkarak, iki yanında mermerden iki koç heykelinin bulunduğu 2.90 metre genişliğindeki kapıdan alana gireriz. Alanın tabanı, pişmiş topraktan döşeme taşlarıyla döşenmiştir.

Giriş kapısından 8 metre ötede mermerden bir kaplumbağa üzerinde mermerden bengü taş yükselmektedir. Kaplumbağa ile birlikte yüksekliği beş metreyi aşan bengü taşın üzerinde kiremitle kaplı bir çatı bulunur. Çatıyı, kaplumbağa kaidenin dört

köşesine yerleştirilmiş ağaç sütunlar tutmaktadır. Bengü taşın üzerindeki ebedî yazıları okuduktan sonra batıdaki anıt mabede doğru uzanan ihtiram yoluna gireriz. Yolun iki yanında Köktürk asillerini temsil eden insan boyundaki erkek ve kadın heykeller, diz çökmüş ve ellerini göğüslerine götürmüş vaziyette büyük kumandanlarının huzurunda saygı duruşunda bulunmaktadır. Köktürk asillerinin ortasından ihtiram yolu üzerinde 10-15 metre kadar batıya doğru yürüdükten sonra, 100 metre kare genişliğinde, iki damlı, üzeri kırmızı kiremitlerle örtülü, kare şeklindeki anıt mabede gireriz. Köktürklerin "bark" dedikleri mabedin içine girince kendimizi birdenbire bir savaş sahnesinin ortasında buluruz. Duvarlar boydan boya Köl Tigin'in kahramanlığını gösteren fresklerle ve kabartma resimlerle süslenmiştir. Duvarlara ayrıca, pişmiş topraktan yapılmış ejder ve insan maskaları asılmıştır. Mabedin tam ortasında, yine kare şeklinde 20 metre karelik bir iç bina vardır. Burası mukaddes ocağıdır. Mukaddes ocağı dolaşarak mabedin arka (batı) tarafına gelince kabartma resimlerle süslenmiş granitten bir lâhitte karşılaşırsınız. Yine orada bir kurban çukuru ve kurban çukurunun arkasında mermer bloklar üzerinde Köl Tigin'in ve karısının beyaz mermerden yapılmış heykelleri vardır. Mabedin iç duvarlar ma dayanmış olan iki yaver onlara bakmaktadır. Köl Tigin ve karısı sol ellerini sol dizlerine dayamış ve ziyaret ederler. Köl Tigin'in başında beş dişli bir tac ve tacın üzerinde kanatlarını açmış bir kartal kabartması vardır.

Bengü taşlarda kullanılan yazı; İskandinavya'nın eski run yazısına benzediği için batı ilim âleminde "runik" diye adlandırılan Köktürk yazısıdır. Yukarıdan aşağıya veya sağdan sola doğru yazılır. Harfler bitştirilmez. Kelimeler, bazen de kelime grupları, üstüste konmuş iki nokta ile birbirinden ayrılır. Köl Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarında metinler, yukarıdan aşağıya doğru yazılmış ve satırlar sağdan sola doğru dizilmiştir. Alfabe, dördü ünlü (sesli) olmak üzere otuz sekiz harften meydana gelmiştir. A-e sesleri bir harfle, ı-i, o-u, ö-ü sesleri de birer harfle gösterilir. Kaim ve ince ünlüler (a-e, ı-i) için birer harf olmasın karşılık; b, d, g, k, l, n, r, s, t, y sesleri için kalınlarda ve incelerde ayrı olmak üzere ikişer harf vardır. Böylece meselâ

kaim b'nin yanındaki ünlü harf a, ince b'nin yanındaki e okunmakta ve karışıklık olmamaktadır. Yani Köktürk alfabesi, Türkçenin tarih boyunca hiç değişmemiş bulunan büyük ünlü (sesli) uyumu dikkate alınarak düzenlenmiş bir alfabedir, o-u ve ö-ü seslerini ise birbirinden ayırmak mümkün olmamaktadır, ç, m, ng, ny, p, ş, z seslerinin kalım incesi ayırıldılmemiş, bunlar birer harfle gösterilmiştir. Köktürk alfabesinde ayrıca ık, iç, ok, ök, İt, nt, nç gibi çift sesli harfler de vardır

Alfabenin menşei konusunda bilginler arasında birlik yoktur. Thomsen Köktürk yazısının, Samî kaynaklı bir alfabe olan Ârâmî alfabesinden çıktığını ve İran yoluyla Türklere geçtiğini ileri sürmüştür. Bâzı bilginler bu yazıyı Pehlevî yazısına bağlamaktadırlar. Aristov ve Palivanov, Köktürk harflerinin Türk damgalarından çıktığı görüşündedirler. Hüseyin Namık Orkun ve Ahmet Caferoğlu da bu görüşe katılmaktadır. Bazı yabancı tesirler bulunsun da bu alfabenin Türkler tarafından icat edildiği muhakkaktır- Bengü taşlar bulundukları yerlere göre dört grupta toplanır: Moğolistan, Yenisey, Talaş ve Kazakistan bengü taşları

Ait oldukları tarihî çağlara göre bengü taşları üç grupta incelemek mümkündür: Köktürk, Uygur, Kırgız.

Köktürk Bengü Taşları

Köktürkler çağma ait olan bengü taşlar şunlardır:

1. Bugut (Mahan Kağan)
2. Çoyrm
3. Hoytu Tamir
4. Ongin (İşbara Tamgan Tarkan)
5. İhe-Huşotu (Köl İç Çor)
6. İhe-Aşete (Altun Tamgan Tarkan)
7. Baym Çokto (Tonyukuk)
8. Birinci Orhun (Köl Tigin)
9. İkinci Orhun (Bilge Kağan)
10. Nalahya
11. İhe-Nûr
12. Hangiday
13. Talaş.

Bunlardan sadece Bugut bengü taşı, Soğdakça yazılmıştır ve birinci Köktürk çağma aittir. 1956'da bir Moğol arkeologu tarafından Bugut şehri yakınlarında bulunan ve 580 yılı civarında dikildiğini tahmin ettiğimiz bu anıt, yabancı bir dille yazılmış olmasına rağmen bazı bakımlardan Orhun âbidelerini andırmaktadır. Orhun âbidelerinde olduğu gibi burada da Türk kağanının bütün dün yayı idare ettiği kabul edilmekte ve "yoksul milleti zenginleştirmek, aç milleti doyurmak" şeklindeki sosyal anlayış, kağanın görevleri arasında yer almaktadır. Ancak Bugut bengü taşında, devletin ve hanedanın ileri gelenlerinin oluşturduğu bir meclis, bu görevi kağana hatırlatmaktadır. Diğer işlerde de kağan aynı meclisin fikrini almaktadır. Çok dikkat çekici bir nokta kağanın önemli işlerde atalarının ruhuna da danışmasıdır. Burada budizmi kabul etmek için Taspar Kağan, büyük atası Bunun Kağan'm mukaddes mezarına hitap et-

mektedir. Bugut yazıtında kağanların adından önce geçen "tengri" sıfatı da dikkate değer. 719-720 yıllarında dikilmiş olan Ongin âbidesinde de Bilge Kağan'dan "Tengri Bilge Kağan" diye bahsedilmektedir. (Sağ taraf- 2. satır). "Semavî" olarak tercüme ettiğimiz bu kelime, "Gök Tanrı'ya ait" şeklinde anlaşılmalıdır. Buna göre kağan ile Gök Tanrı arasında ilâhi bir münasebet düşünülmektedir. Köl Tigin ve Bilge Kağan âbidelerindeki "Tengri teg tengride bolmış" sıfatı da aynı inancı ifade etmektedir. Köktürkler tarafından dikildiği ilk satırında ifade edilen ve Mahan Tigin adına inşa ettirildiği tahmin edilen Bugut bengü taşı da Orhun âbideleri gibi kaplumbağa şeklindeki bir kaide üzerine oturtulmuştur. 1.98 metre yüksekliğindeki âbidenin üst kısmında, belden yukarısı kurt, belden aşağısı insan olan bir kabartma vardır.

Çoyrın bengü taşının 687-692 yılları arasında dikildiği tahmin edilmektedir. Eğer bu tahmin doğruysa, altı satırlık bu taş, Türkçe yazılmış olan ve Köktürk harflerinin kılınmış bulunduğu ilk metin olmaktadır.

Hoytu Tamir bölgesinde bulunmuş olan Köktürk yazılı metinleri, diğerlerinden farklı olarak, dikili taş üzerine değil, kayalar üzerine yazılmıştır. On parçadan ve toplam olarak 39 satırdan ibarettir. Metinlerde Tarduş'ların başı Köl İç Çor'un Türgişlerle savaşı ve Beş Balık'a yapılan seferden bahsedilmektedir. Bazı araştırmacılar bu metinleri 753-756 tarihlerine, dolayısıyla Uygurlara ait kabul etmekte ise de biz bu yazıların 717-720 tarihleri arasında yazıldığını tahmin etmekteyiz.

719-720 tarihlerinde dikilmiş olan Ongin âbidesi, Bilge İşbara Tamgan Tarkan adlı bir beğın ve babası İl İtmış Yabgu'nun; İteriş ve Bilge Kağan zamanlarında Türk milleti için nasıl çalıştıklarını ve düşmanla savaştıklarını anlatır. Bu âbidede "kağana bağlılık" fikri veciz bir şekilde işlenmektedir, işbara Tamgan Tarkan, kardeşlerine ve oğullarına "İjabamız İteriş Kağandan ayrılmadı ve yanılmadı. Biz de semavî Bilge Kağan'dan ayrılmayalım, şaşırmayalım" diye öğüt vermektedir. Abidede ayrıca, Köl Tigin ve Bilge Kağan âbidelerindeki gibi keskin bir üslup ve kahramanca bir edâ vardır. Meselâ Bumm Kağan'm fetihleri, "ecdadımız Yanı (Bunun?) Kağan, dört bir yanı kısmış, yığmış, yaymış, basmış" şeklinde dört fiille, en kısa ve kesin bir ifadeyle anlatılmış oluyor.

Köl İç Çor bengü taşı 723-725 yılları arasında dikilmiştir. Tarduşların başı olan İşbara Bilge Köl İç Çor'un savaşılarıdaki yiğitliğini anlatmaktadır. İşbara Bilge Köl İç Çor, Bilge Kağan zamanında Tarduşlar üzerine şad olarak tayin edilmiştir ve bu hususu, Bilge Kağan âbidesinde de yer almaktadır. Köl İç Çor'un savaşılarıdaki yiğitliğini anlatan satırlar, Köl Tigin bengü taşında Köl Tigin için anlatılanlara çok benzemektedir. Köl İç Çor da Köl Tigin gibi "atma binip boğa gibi hücum etmekte ve düşman erlerini mızraklamaktadır." Bengü taşın sonunda, Kartuklarla yapılan savaşta Köl İç Çor'un öldüğü ifade edilmektedir. Satırlardaki pek çok eksik yerlere rağmen Köl İç Çor'un yoğ merasiminde, hanedan üyesi prenslerin ve birçok ka-

vimlerin temsilcilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

İhe-Aşete bengu taşı, Altun Tamgan Tarkan adına, tahminen 724 yılında dikilmiş on satırlık küçük bir yazıttır.

Umumî olarak "Orhun Âbideleri" diye adlandırılan Tonyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan bengu taşları, bengu taş edebiyatının en uzun ve en mükemmel örnekleridir.

Tonyukuk bengu taşı 724-726 yılları arasında dikilmiştir. Bengu taşı diktiren ve üzerindeki yazıları yazdıran doğrudan doğruya Bilge Tonyukuk'tur. Bengu taşta Türk milletinin Çin tut-saklığından kurtuluşu ve İltiş Kağan zamanında Köktürklerin Oğuzlarla, Kırgızlarla, On Oklarla ve Çinlilerle yaptığı savaşlar anlatılmakta; bütün bu olaylarda Bilge Tonyukuk'un rolü bilhassa belirtilmektedir.

Bilge Tonyukuk; 680 yılında İltiş Kağan'm Çin'e isyanı ve Köktürlere istiklâl sağlayan mücadeleleri sırasında onunla birlikte bulunan, İltiş ve Kapgan Kağan çağlarında başvezirlik ve başkumandanlık yapmış olan büyük bir devlet ve siyaset adamıdır. Çin'de doğmuş, Türk istiklâlî için kağanlarla omuz omuza çarpışmış kahraman bir asker; Türk devletin politikasına uzun zaman yön vermiş akıllı ve hikmet sahibi bir devlet adamıdır. Bilge Kağan'm kayınpederi de olan Bilge Tonyukuk, tahminen 724-725 yıllarında ölmüştür.

Bilge Tonyukuk, Türk hâtıra edebiyatının ilk temsilcisi ve ilk Türk tarihçisidir. İki parça hâlindeki bengu taşmda, içinde bulunduğu olayları sade ve san'atsız bir şekilde, halk diliyle anlatır. Vak'aları sözü uzatmadan, ana çizgileriyle verir; yeri geldikçe milletin ders alması için öğütlerde bulunur. Zaman zaman ata sözlerine ve deyimlere başvurur.

21 Ağustos 732 tarihinde Bilge Kağan tarafından diktirilen Köl Tigin bengu taşı; Köktürklerin şevket devrini, daha sonra nasıl zayıflayıp Çin'e tutsak olduklarını, Çin esaretinden nasıl kurtulduklarını ve nihayet Köl Tigin'in kahramanlıklarla dolu hayatını anlatır. Köl Tigin, iltiş Kağan'm oğlu ve Bilge Kağan'ın küçük kardeşidir. Amcaları Kapgan Kağan'm ölümünden sonra Köl Tigin, tertiplediği bir ihtilâlle Bilge Kağan'ı Türk tahtına oturtmuştur. Bilge Kağan çağında Türk orduları başkumandanı olan ve Çin Denizinden Demir Kapı'ya, Tibet'ten Sibiryaya bozkırlarına kadar uzanan geniş alandaki pek çok kavim üzerine yapılan yirmiye aşkın seferi idare eden, düşman orduları içine dalıp daima ön safta vuruşan Köl Tigin, Türk tarihinin en büyük kahramanlarından biridir. Dokuz Oğuzlarla yapılan bir savaşta, 27 Şubat 731 tarihinde 47 yaşında iken ölmüştür. Köl Tigin'in 1 Kasım 731'de yapılan yoğ (cenaze) törenine Kıtaylar, Tatabılar, Çinliler, Ti betliler- Soğdaklar- İranlılar, Buharalılar, On Oklar ve Kırgızlar general veya vezir seviyesinde temsilcilerle iştirak ettiler. Çin kağanı, on bin parça ipekli, altın ve gümüş gönderdikten başka, yeğenini de anıt mabet ve bengu taş yapımında bulunmak üzere yolladı.

Bilge Kağan'ın ağzından yazılmış olmakla beraber Köl Tigin bengu taşının yazarı Yollug Tigin'dir. Yollug Tigin bu hususu, bengu taşın sonunda "bunca yazıyı Köl Tigin'in 'atı'sı Yollug Tigin... ben yazdım. Yirmi gün oturup bu taşta, bu eve hep ben, Yollug Tigin, yazdım" diyerek anlatmaktadır. Türk Edebiyatının san'atkârâne bir üslûpla yazılmış ilk eseri olan bu âbidenin müellifi Yollug Tigin de Köktürk hanedanından bir prensti. Bengu taşta kendisinden "Köl Tigin atisi" diye bahseden Yollug Tigin hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. "Atı" kelimesine bazı araştırmacılar "yeğen" bazı araştırmacılar ise "hoca" mânâsını vermektedirler.

Köl Tigin bengu taşında, Muharrem Ergin'in belirttiği gibi "yalın ve keskin bir üslûp, hükümdârâne bir edâ ve ihtişamlı bir hitap tarzı" vardır. Bengu taşın daha ilk satırlarında âdeta göklerden gelen muhteşem bir sesleniş, asırları delip geçerek ruhumuzu titretir:

Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kağan bu ödke oturtum. *-Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan bu devirde tahta oturdum.* Sabımm tükedi eşidgil! *-Sözümü sonuna kadar dinle!* Ulayı ini yigünüm, oğlanım! *-Önce kardeşlerim, çocuklarım!* Biriki oguşum, bodunum! *-Bütün soyum, milletim!* Biriye şad, apat begler; yırıya tarkat, buyruk begler! *-Güneydeki şadlar, apalar; kuzeydeki tarkanlar, buyruk begler!* Otuz Tatar, Tokuz Oğuz begleri, bodunu! *-Otuz Tatar, Dokuz Oğuz beğleri, milleti!* Bu sabımm edgüti eşid, katıgdı tımgla! *-Bu sözümü iyice işit, iyice dinle!* İlgerü kün togsıkka, birigeri kün ortusmgaru; kırıgaru kün batsıkınga, yırıgaru tün ortusmgaru...-Dokuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına kadar; batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar... Anda içreki bodun kop manga körür. *-Bu alan içindeki millet hep bana bağlıdır.* Bunca bodun kop itdim. *-Bunca milleti hep düzenledim.* Ol amtı anyıg yok. *-Artık kötülük yok.* Türk kağan Ötüken yış olursar ilte bung yok... *-Türk kağanı Ötüken ormanında oturdukça ülkede sıkıntı olmayacak.*

Satırlar ilerledikçe semavî bir yücelik benliğimizi sarar:

Üze kök tengri, asra yağız bir kılındukda ikın ara kişi oğlu kılınmış. *-Üstte mavi gök, altta kara yeryaratıldığında ikisi arasında insan oğlu yaratılmış.* Kişi oğlmda üze eçüm apam Bunun Kağan, İstemi Kağan olurmuş. *-İnsan oğulları üstüne atalarım Bunun Kağan, İstemi Kağan hükümdar olmuş.* Olurupan türk bodunung ilin törüsin tuta birmiş- iti birmiş. *-Hükümdar olup Türk milletinin ilini, töresini tutmuş, düzenlemiş.* Dört bulung kop yağı ermiş. *-Dört bir yan hep düşman imiş.* Süsülenen dört bulungdaki bodunung kopalmış, kop baz kılınmış. *-Ordu yürütüp dört bir yandaki milleti hep almış, hepsini tutsak kalmış.* Başlıgıg yükündürmüş, tizligig sökürmüş. *-Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz köktürmüş.*

Köl Tigin'in ölümü üzerine Bilge Kağan'ın ağzından ifade edilen parça, Türk Edebiyatında lirizmin ilk örneği sayılmak gerekir:

İnim Köl Tigin kergek boldı, *-Kardeşim Köl Tigin vefat etti.* Özüm sakındım. *-Ben düşündüm.* Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg

boldı. -Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Özüm sakındım. -Düşündüm. Öd Tengri yaşar, kişi oğlu kop ölgeli törümü. -Ebedî olarak Tanrı yaşar, kişi oğlu hep ölmek için yaratılmış. Anca sakındım. -Böylece düşündüm. Közde yaş kelser tıda, köngülte sıgıt kelser yanduru sakındım. -Gözden yaş gelse önleyerek, gönülden çığlık gelse geri çevirerek düşündüm. Katıgdı sakındım. -İyice düşündüm. İki şad ulayı ini yigünüm, oğlanım, beglerim, bodunum közi kaşı yablak boldaçı tip sakındım. -İki şadın, öteki kardeş ve yeğenlerimin, çocuklarımin, beglerim ve milletimin gözü kaşı kötü olacak diye düşündüm.

Bu ifadelerde lirizmin yanı sıra tirajik bir durum da yer almaktadır. Bilge Kağan; Türk milleti için olduğu kadar, kendisi için de çok büyük bir mânâ ve değer ifade eden kahraman kardeşi Köl Tigin'in ölümü üzerine gözünden yaşlar dökmek, haykırıp feryat etmek istemekte; fakat işgal ettiği kağanlık mevki; bütün yakınlarının, beğlerinin ve milletin üzerindeki sorumluluğu buna mâni olmaktadır. Böyle bir tirajik hâlin birkaç kelime içinde, bu kadar veciz olarak anlatılması, edebiyatımızın ilk yazılı örnekleri için çok yüksek bir edebî değer ifade eder.

Bilge Kağan bengu taşı, oğlu tarafından 735 yılının sonlarında diktirilmiştir. Bilge Kağan bengu taşının birçok yeri Köl Tigin'ininki ile aynıdır. Bu satırlarda da Köktürklerin Bumın ve İstemi Kağan zamanlarındaki şevket devri, sonra Çin'e nasıl tutsak olduğu, Çin esaretinden nasıl kurtulduğu anlatılır. Daha sonra Bilge Kağan'ın savaşları ve Türk milleti için yaptıkları yer alır.

Bilge Kağan, 716-734 yılları arasında 18 yıl devletimizi idare etmiş olan hükümdardır. İleriş Kağan'ın oğlu, Kapgan Kağan'ın yeğeni, Kö Tigin'in ağabeyi, Tonyukuk'un damadıdır. Kağan olmadan önce Tarduşlar üzerinde şadlık yapmıştır. Nalahya (Ulan Bator kiremit yazıtı) ile İhe Nûr kitabeleri, çok küçük yazıtlardır. Nalahya yazıtında "ıduk yir sub (mukaddes yer su)", "Kan Tengri (Han Tanrı)" ve "Umay Katun (Kraliçe Umay)" terimleri geçmektedir. Buradan Gök Tanrı'nın kağan, Umay'm katun (kraliçe) olarak tasavvur edildiğimânâsı çıkmaktadır. Her iki yazıtın 730 civarında meydana getirildiği tahmin edilmektedir.

Hangiday yazıtı, Hangiday dağında, kaya üzerine yazılmıştır ve dört satırdır.

Talaş yazıtları, beş parçadan ve 21 satırdan ibarettir. Eski Talaş şehrine, şimdiki Evliya Ata'dan bulunduğu için Batı Köktürklerle (Türgişlere) ait olduğu kabul edilmektedir

Uygur Bengü Taşları

Uygurlar çağma ait bengu taşları şunlardır:

- 1-Taryat
 2. Tes
 3. Sine -Usu (Tengride Bolmuş İl İtmiş Bilge Kagan-Moyun Çor)
 4. Kara Balgasun
 5. Gürbelcin
 6. Somon-Tes
 7. Somon-Sevrey
- Taryat bengu taşı üç parça hâlinde, 29 satırdan

ibarettir. 753 tarihinde Moyun Çor tarafından diktirilmiştir. Yazarı, Bilge Kutlug Tarkan Sengün'dür. Henüz yeteri kadar işlenmemiş olan Taryat bengu taşının bazı satırları Sine -Usu ile aynıdır. Bengü taşta Moyun Çor'un ve babası Köl Bilge'nin savaşları anlatılır.

Yeni bulunmuş olan Tes bengu taşı'nın sadece alt kısmı mevcuttur. 757 yılı civarında, Moyun Çor tarafından diktirilen bu bengu taşta Uygurların atalarından bahsedildiği sanılmaktadır.

Sine- Usu bengu taşı, Tengride Bolmuş İl İtmiş Bilge Kağan (Moyun Çor) adına 760 tarihinde diktirilmiştir. Uygurlara ait bengu taşların en uzunudur. Taşta 51 uzun satır bulunmaktadır.

Metin, Moyun Çor Kağan'm ağzından yazılmıştır.

Köl Bilge Kağan'm oğlu olan Moyun Çor, Uygurların ikinci hükümdarıdır. 747-759 tarihleri arasında Türk devletinin büyük kağanı olan Moyun Çor'un hayatı mücadeleler içinde geçmiş, sağlığında da, ikisini daha önce zikrettiğimiz (Taryat, Tes) âbideler diktirmiştir.

Moyun Çor bengu taşında 740'lardan, Moyun Çor'un öldüğü 759 tarihine kadarki olaylar anlatılır. Uygurların Köktürklerle nasıl ölüm kalım savaşıma giriştiklerini ve Köktürklerin Uygurlar tarafından yok edildiğini bengu taşın daha ilk satırlarından öğreniriz. Âbidede daha sonra Karluklarla, Sekiz Oğuzlarla, Dokuz Tatarlarla, Çiklerle, Kırgızlarla ve Basmıllarla yapılan savaşlar anlatılmıştır.

Moyun çor bengu taşı üslûp ve hikâye ediş bakımından Orhun âbidelerine benzer. Ancak Köl Tigin ve Bilge Kağan bengu taşlarındaki yüksek heyecan, millî şuur ve lirizm bu âbidede yoktur.

Kara Balgasun bengu taşı oldukça muahhardır. Tahminen 810 yıllarında dikilmiştir. Taşta, Türkçe yanında Çince ve Soğdakça metinler de vardır. Yazıtın başındaki "bu Tengriken Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge Tengri Uygur Kaganmg bitiği" ibaresi okunabilmekte, asıl metin ise çok yıprandığından okunamamaktadır.

Hugunu-han dağında, Gürbelcin bölgesindeki kaya yazıtı üç satırdır. Her satırda da "tengri kulu bitidim (Tanrı kulu yazdım)" ibaresi vardır. Yazıtın 9. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir.

Somon- Tes ve Somon-Sevrey yazıtları yeni bulunmuştur. Somon- Tes bir satır, Somon- Sevrey yedi satırdır. Üzerinde yedi satır da Soğdakça metin bulunan Somon- Sevrey yazıtında Böğü Kağan'm 762'de Çin'e yaptığı seferden bahsedilir.

Kırgız Bengü Taşları

Kırgızlara ait olduğu kesin olan bir bengu taş vardır: Suci. 9. yüzyılın ortalarına ait olduğu tahmin edilen bu bengu taş, Boyla Kutlug Yargan adına dikilmiştir. Bengü taşta, Boyla Kutlug Yargan'm Kutlug Bağa Tarkan'ın müşaviri olduğu ününün gün doğusundan gün batısına kadar yayıldığı, sayısız at sürülerine sahip bulunduğu anlatılır. Sonunda oğullarına, Tarkan'a hizmet etmeleri öğütlenir.

Yenisey Bengü Taşları

Yenisey bengü taşları, Kırgızların hakim olduğu bölgelerde bulunduğu için umumiyetle Kırgızlara aidiyeti kabul edilmektedir. Fakat Üçüncü Tuba bengü taşında "ben Türgüş ili içinde beğim "; Birinci Bank bengü taşında "Altı Oğuz boyundan on üç yaşında ayrıldım " ibarelerinin geçmesi, sayıları elliye aşkın olan bu taşların Yenisey bölgesinde yaşayan muhtelif Türk boylarına ait olduğunu düşündürmektedir. Hiçbirinin dikiliş tarihi belli değildir. Taşlardaki yazının Orhun âbidelerine göre daha gayrimuntazam oluşu; bazı araştırmacıları, bunların daha ibtidâî, dolayısıyla daha eski olduğu fikrine götürmüştür. Buna göre Yenisey bengü taşlarının 7., 6., hatta 5. asırlara ait olabileceği düşünülmüştür. Son zamanlarda ise filolojik sebeplere dayanan araştırmacılar, Yenisey bengü taşlarının 8., 9. asırlara ait olduklarını kabul etmeye mütemayildirler.

Umumiyetle mezar taşı olarak dikilmiş bulunan Yenisey yazıtları, bulundukları yerlere göre iki grupta toplanırlar: Abakan ve Tuva.

Abakan bölgesindeki bengü taşlar şunlardır: Kara Üs, Ak Üs, Taş Oba, Yenisey-Tes, Tuba (2 tane), Minusinsk, Uybak (5 tane), Acura, Yenisey-Oya, Altın Köl (2 tane), Abakan ve Ozaçennaya.

Tuva bölgesindeki bengü taşlar da şunlardır: Uyuk-Tarlag, Uyuk-Turan, Uyuk-Arhan, Begire, Kemçik, Çırgakı, Kemçik-Kayabaşı, Ça Köl (11 tane), Ulug Kem-köl Kem, Bank (4 tane), Kezilig-kobu, Tele, Ulug Kem Kem-Ottuk Taş, Kızıl Cıra (2tane), ulug Kem-Kara Su, Elegeş, Tuva (3 tane).

Bu taşların bazıları birkaç kelimelik, çoğu 5-10 satırlıktır. İçlerinde 10 satırı geçenleri de vardır.

Yenisey bengü taşları sade ve mübalağasız bir dille yazılmıştır. Çoğunlukla yazıt sahibinin kendi ağzından kısa hal tercümesini ve aile efradına, akrabalarına, arkadaşlarına, hükümdarına, ülkesine ve milletine doyamadan bu dünyadan ayrıldığını anlattığı kitabelerde oldukça samimi bir ifade vardır.

Moğolistan'da son zamanlarda bulunan, muhtemelen Köktürk ve Uygur devirlerine ait olan fakat tarihleri tesbit edilemeyen daha başka taş ve kayalar da vardır. Bunların başlıcaları Aru-Han, Akbaş Dağı (3 tane), Hentey (2 tane), Beger, Kutuk-Ula, Yamani-Us ve Ulankum yazıtlarıdır. Bunlar çoğunlukla 1-5 satırlık metinlerdir.

Çeşitli eşyalarda da Köktürk harfli metinlere rastlanmaktadır. Birinin üzerinde "kadırık ağırçak (bükülen iğ)" yazılı iki iğ tekerleği Baykal gölündeki Olhon adasında bulunmuştur. Paralar, mühürler, aynalar, gümüş maşrapalar, kemer tokaları ve çeşitli eşyalar üzerinde de Köktürk yazısıyla bir iki kelimelik metinler vardır.

Gerek Moğolistan, gerek Yenisey bölgesinde ve hatta Kazakistan'da devamlı olarak yeni yazıtlar bulunmaktadır. Köktürk harfli irili ufaklı metinlerin adedi bugün 250'yi aşmıştır. Bunların bir kısmı çeşitli albüm ve dergilerde tanıtılmış, bir kısmı henüz hiç neşredilmemiştir.

BENGÜ TAŞLAR

Köl Tigin Bengü Taşı

(Metin, bazı küçük değişiklikler yapılarak Prof. Muharrem Ergin neşrinden alındı.)

GÜNEY CEPHESİ

1. Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kağan bu ödke olurtum. Sabimin tüketi eşidgil. Ulayu ini yigünüm oğlanım biriki oğuşum budunum biriye şad apat begler yırıya tarkat buyruk begler Otuz (Tatar) 2. Tokuz Oğuz begleri budunı bu sabimin edgüti eşid katıgıdı tıngla:

İlgerü kün togsık(k)a birigerü kün ortusmgaru kurıgaru kün batsıkmga yırıgaru tün ortusmgaru anda içreki budun (kop) m(ang)a k(örür). (Bunç)a budun 3. kop itdim. Ol amtı anyığ yok. Türk kağan Ötüken yış olursar ilte bung yok.

İlgerü Şantung yazıka tegi süledim, taluyka kiçig tegmedim. Birigerü Tokuz Ersinke tegi sü ledim, Tüpütke kiçig (teg)medim. Kurıgaru Yinçü ög(üz) 4. keçe Temir Kapıgka tegi süledim. Yırıgaru Yır Bayırku yiringe tegi süledim. Bunca yirke tegi yoritdim. Ötüken yışda yig idi yok ermiş. İl tutsık yir Ötüken yış ermiş.

Bu yir de olurup Tabğaç budun birle 5. tüzöldüm. Altun kümüş **işgiti** kutay bungsuz anca birür. Tabğaç budun sabi süçig ağısı yımşak ermiş. Süçig sabm yımşak ağın arıp irak budunuğ anca yagutur ermiş. Yaguru kondukda kisre anyığ bilig anda öyür ermiş. 6. Edgü bilge kişig edgü alp kişig yontmaz ermiş. Bir kişi yangılsar oğuşı budunı bişükinge tegi kıdmaz ermiş. Süçig sabinga yımşak ağısmga arturup öküş Türk budun öltüg. Türk budun ölsiking. Biriye Çoğay yış Tögültün 7. yazı konaym tiser Türk budun ölsikig.

Anda anyığ kişi anca boşğurur ermiş: Irak erser yablak ağı birür, yağuk erser edgü ağı birür tip anca boşğurur ermiş. Bilig bilmez kişi ol sabığ alıp yaguru barıp öküş kişi öltüg. 8. Ol yirgerü barsar Türk budun ölteçi sen. Ötüken yir olurup arkış tırkiş ısar neng buntuğ yok. Ötüken yış olursar benggü il tuta olurtaçı sen.

H?; ;;; -i

Türk budun tokurkak sen. Açsık tosık örmez sen. Bir todsar açsık ömez sen. Antağingm 9. üçün igidmiş kağaningm sabın almatm yir sayu bardığ. Kop anda alkıntığ, arılığ. Anda kalmışı yir sayu kop toru ölü yoriyur ertig. Tengri yarlıkadukm üçün (ö)züm kutum bar üçün kağan olurtum. Kağan olurup 10. yok çığany budunuğ kop kub-

1. T_{anı} gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan bu devirde tahta oturdum.

Sözümü sonuna kadar dinle!

Önce kardeşlerim, çocuklarım! Sonra, bütün soyum, milletim! Güneydeki şadlar, apalar; kuzeydeki tarkanlar, buyruk begler! Otuz Tatar... 2. Dokuz Oğuz beğleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, iyice dinle!

Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına kadar; batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar... Bu alan içindeki millet hep bana bağlıdır. Bunca milleti 3. hep düzenledim. Artık kötülük yok ve Türk kağanı Ötüken ormanında oturdukça ülkede sıkıntı olmayacak.

Doğuda Şantung ovasına kadar ordu yürüttüm; neredeyse denize ulaşacaktım. Güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu yürüttüm; neredeyse Tibet'e varacaktım. Batıda İnci ırmağını 4. geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu yürüttüm. Kuzeyde Yır Bayırku yerine kadar ordu yürüttüm. Bunca yere kadar yürüttüm, Ötüken ormanından iyisi yokmuş, il tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Burada oturup Çin milleti ile 5. müttefik oldum. Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısızca veren Çin milletinin sözü tatlı, ipekliyi yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipekliyle kandırıp uzak kavimleri yaklaştırmış. Yaklaştırdıktan sonra kötülük yayılmış. 6. Çok bilgili kişiyi, çok yiğit kişiyi yürütmezmiş. Bir kişi yanılıp aldansa soyunu ve kavmini beşiğine kadar yok edermiş. Tatlı sözüne, yumuşak ipeklişine aldanıp Türk milleti, çok öldün! Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çoğay ormanına ve Tögültün 7. ovasına konayım dersin Türk milleti öleceksin!

Orada kötü kişiler şöyle haber yayarmış. Uzakta olana kötü mal veriyor, yakında olana iyi mal veriyor diye haber yayarmış. Bilgi bilmez kişi! O haberi alıp yakma giderek çok öldün! 8. Oraya doğru gidersen Türk milleti, daha çok öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan gönderirsen hiçbir sıkıntın olmayacak. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın.

Türk milleti! Tokluğa alışksın. Açlık tokluk düşünmezsin. Bir doysan artık açlık düşünmezsin. Böyle olduğun 9. için seni beslemiş olan kağanın sözünü beklemeden her yere gittin. Oralarda hep mahvoldun, yok oldun. Geriye kalanlar, hep ölüp biterek şuraya buraya yürüyordunuz. Tanrı bu-

ratdım. Çığany budunuğ bay kıldım. Az budunuğ öküş kıldım. Azu bu sabımda igid bar gu?

Türk begler budun bum eşiding. Türk (budunt)rip il tutsıkingm bunda urtum. Yangılıp ölsikingin yime 11. bunda urtum. Neng neng sabim ersen benggü taşka urtum. Angar körü biling. Türk amtı budun begler bödkе körügme begler gü yanğıltaçı siz?

Men b(enggü taş tokıtdım... Tabğ)aç kağanda bedizçi kelürtüm, bedizet(t)im. Mening sabimin sımadı. 12. Tabğaç kağanın içreki bedizçig ıtı. Angar adınçığ bark yaraturtum. İçin taşın admçığ bediz urturtum. Taş tokıtdım. Köngülteki sabimin u(rurtum ... On Ok oğling)a tatmga tegi bum körü biling. Benggü taş 13. tokıtdım. b(u...il) erser, anca takı erig yirte irser, anca erig yirte benggü taş tokıtdım, bitid(d)im. Anı körüp anca biling. Ol taş (...)dım. Bu bitig bitigme atisi Yol(l)uğ T(gin).

yurduğu için, talihim var olduğu için kağan oldum. Kağan olup tahta oturarak 10. yok yoksul milleti kalkındırdım. Yoksul milleti zenginleştirdim. Az milleti çoğalttım. Acaba bu sözümde yalan var mı?

Türk beğleri ve milleti! Bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını buraya kazıdım. Yanılırsa öleceğini yine 11. buraya kazıdım. Ne kadar sözüm varsa bengü taş kazıdım. Ona bakarak bilin! Şimdiki Türk milleti ve beğleri! Bugün itaat eden begler olarak mı yanılacaksınız?

Ben bengü taş yontturdum. Çin kağanından bezeyici getirttim, bezettim. Benim sözümü kırmadı. 12. Çin kağanlığımdaki bezeyiciyi gönderdi. Ona ayrıca bark yaptırttı. İçini dışını ayrı ayrı bezeklerle bezettirdim. Taş yontturdum, gönüldeki sözümü kazıttım.... On Ok oğluna, Tat'ına varıncaya kadar buna bakarak bilin. Bengü taş 13. yontturdum... Öyle erişilir yerde bengü taş yontturdum, yazdırdım. Ona bakarak, ona göre bilin... Bu yazıyı yazan yeğeni Yollug Tigin.

DOĞU CEPHESİ

1. Üze kök tengri asra yağız yir kılmdukda ikin ara kişi oğlı kılınmış. Kişi oğlmda üze eçüm apam Bumın Kağan İstemi Kağan olurmuş. Olurupan Türk budunun ilin törüsün tuta birmiş, iti birmiş. 2. Tört bulung kop yağı ermiş. Sü sülepen tört bulungdaki budunuğ kop almış, kop baz kılmış. Başlığ yükündürmüş, tizligig sökürmüş. İlgerü Kadırkan yışka tegi kirü Temir Kapıgka tegi kondurmuş. İkin ara 3. idi oksuz Kök Türk anca olur ermiş. Bilge kağan ermiş, alp kağan ermiş. Buyrukı yime bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Beğleri yime budunı yime tüz ermiş. Anı üçün ilig anca tutmuş erinç. İlig tutup törüg itmiş. Özi anca 4. kergek bolmuş. Yoğçı sıgtıçı öngre kün toğsıkda Bökli çöl[l]üg il Tabğaç Tüpüt Apar Apa Urum Kırgız Üç Krurıkan Otuz Tatar Kıtany Tatabı bunca budun kelipen sıgtamış yoğlamış. Antağ külüg kağan ermiş.

Anda kisre inişi kağan 5. bolmuş erinç, oğlıtı kağan bolmuş erinç. Anda kisre inişi eçisin teg kılmmaduk erinç teg kılmmaduk erinç, Bilgisiz kağan olurmuş erinç, yablak kağan olurmuş erinç. Buyrukı yime biligsiz erinç, yablak ermiş erinç. 6. Beğleri budunı tüz süz üçün Tabğaç budun tebliğin kürlüg üçün armakçısın üçün inili eçili kingşürtükün üçün begli budunluğ yongşurtukın üçün Türk budun illedük ilin içğmu ıdmış, 7. kağanladuk kağanın yitürü ıdmış. Tabğaç budunka

1. Üstte mavi gök, altta kara yer yaratıldığında ikisi arasında insan oğlu yaratılmış, insan oğulları üstüne atalarım Bumın Kağan, İstemi Kağan hükümdar olmuş. Hükümdar olup Türk milletinin ilini, töresini tutmuş, düzenlemiş. 2. Dört bir yan hep düşman imiş. Ordu yürütüp dört bir yandaki milleti hep almış, hepsini tutsak kılmış.

Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. İlde Kadırkan ormanına kadar, geride Demir Kapı'ya kadar ordu kondurmaş. İkisi arasındaki 3. hiç teşkilatlanmamış Köktürkler öyle oturuyorlarmış. Bilgili kağan imiş, yiğit kağan imiş. Buyruğu da bilgili imiş, yiğit imiş. Beğleri de, milleti de doğru imiş. Onun için ülkeyi öyle tutmuşlar; ülkeyi tutup töreyi düzenlemişler. Kağan bu sırada 4. vefat etmiş. Yaşçı ve ağlayıcı olarak önde gün doğusunda Bökli Çöllü Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı... Bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. O kadar ünlü kağan imiş.

Ondan sonra küçük kardeşi kağan 5. olmuş, oğulları kağan olmuş. Ondan sonra kardeşi, ağabeyi gibi yaratılmadığından; oğlu, babası gibi yaratılmadığından bilgisiz kağan olmuşlar, kötü kağan olmuşlar. Buyrukları da bilgisiz ve kötü imiş. 6. Beğleri ve milleti doğru olmadığı için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, kardeşi kardeşe düşürttüğü için, beğlerle milletin arasını açtığı için Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, 7. hükümdar yaptığı kağanım kaybetmiş. Çin milletine, beğ olacak erkek evlâtlar köle

beglik un oğlm kul boldı, isilik kız oğlm küng boldı. Türk begler Türk atm ıttı. Tabgaçgı begler Tabgaç atm tutupan Tabgaç kağanı 8. körmiş. Elig yıl işig küçüg birmiş. İlgerü kün toğsıkda Bökli kağanı tegi süleyü birmiş. Kırığaru Temir Kapıgka tegi süleyü birmiş. Tabgaç ilin törüsün alı birmiş.

Türk kara kamag 9. budun anca timiş: İllig budun ertim, ilim amtı kanı, kimke ilig kazğanur men tir ermiş. Kağanlıg budun ertim, kağanım kanı, ne kağanı işig küçüg birür men tir ermiş. Anca tip Tabgaç kağanı yağ bolmuş. 10. Yağı bolup itinü yaratunu umaduk yana içikmiş. Bunca işig küçüg birtükgerü sakınmatı Türk budun ölüreyin uruğsırataym tir ermiş. Yokadu barır ermiş. Üze Türk Tengrisi Türk iduk yiri 11. subı anca itmiş. Türk budun yok bolmazun tiyin budun bolçun tiyin kangım İltirış Kağanıg ögüm İlbilge Katunuğ tengri töpüsünde tutup yügerü kötürmüş erinç. Kangım kağan yiti yigirmi erin taşıkmiş. Taşra 12. yonyur tiyin kü eşidip balıkdaki tağıkmiş. tağıdaki inmiş, tirilip yitmiş er bolmuş. Tengri kü birtük üçün kangım kağan süsi böri teg ermiş, yağısı koyn teg ermiş. İlgerü kırığaru sülep ti[r]m[iş] kubrat[mış]. [K]Jamağı 13. yiti yüz er bolmuş. Yiti yüz er bolup ilsiremiş kağansıramış budunuğ, küngeçmiş kuladmış budunuğ, Türk törüsün içğınmış budunuğ eçüm apam törüsünce yaratmış, boşğurmuş. Tölis Tarduş [budunuğ anda itmiş]. 14. Yabğuğ şadıg anda birmiş.

Biriye Tabgaç budun yağ ermiş. Yırıya Baz kağan Tokuz Oğuz budun yağ ermiş. Kırkız Kurıkan Otuz Tatar Kıtany Tataabı kop yağ ermiş. Kangım kağan bunca 15. Kırk artukı yiti yol sülemiş, yigirmi süngüş süngüşmiş. Tengri yarlıkaduk üçün illig ilsiiretmış, kağanlıgıg kağansıratmış, yağıg baz kılmış, tizligig sökürmüş, başlıgıg yükündü[r]miş. Kangım kağan anca ilig] 16. törüg kazğanıp uça barmış.

Kangım kağanı başlayu Baz kağanıg balbal tikmiş.

Ol törüde üze eçim kağan olurtı. Eçim kağan olurupan Türk budunuğ yiçe itdi, igit[t]i. Çıganyıg [bay kıldı, azıg öküş kıldı]. 17. Eçim kağan olurtukda özüm Tarduş budun üze şad ertim. Eçim kağan birle ilgerü Yaşıl Ögüz Şantung yazıka tegi süledimiz. Kırığaru Temir Kapıgka tegi süledimiz. Kögmen aş Kırkız yiring tegi süledimiz]. 18. Kamagı biş otuz süledimiz, üç yigirmi süngüşdümüz. İllig ilsiiretdimiz, kağanlıgıg kağansıratdımız. Tiz-

oldu, hanım olacak kız evlât cariye oldu. Türk begleri Türk adını bıraktı. Çin'deki begler, Çin adı alarak Çin kağanına 8. bağlanmış. Elli yıl işlerini güçlerini ona vermişler. İleride, gün doğusunda Bökli Kağan'a kadar akın etmişler, batıda Demir Kapı'ya kadar gitmişler, Çin kağanı için ilini, töresini almışlar.

Türk halk 9. kitlesi şöyle demiş: "İlli millet idim, ilim şimdi hani; kimin için il kazanıyorum?" dermiş. "Kağanlı millet idim, kağanım hani; hangi kağana işi gücü veriyorum?" dermiş. Böyle deyip Çin kağanına düşman olmuş. 10. Düşman olmuş ama derlenip toparlanamadığı için yine tutsak olmuş. Bunca işi gücü verdiğini düşünmeden Çinliler, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım dermiş. Türk milleti neredeyse yok olacaktı. Üste Türk tanrısı, Türk'ün mukaddes yeri 11. suyu öyle takdir etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltirış Kağan'ı, anam İlbilge Katun'u Tanrı, tepesinden tutup yukarı kaldırmış. Babam kağan on yedi er ile Çin'den çıkmış. Dışarıda 12. yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağıdaki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı güç verdiği için babam; kağanın ordusu kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker gönderip derlemiş, toplamış; hepsi 13. yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olmuş ve ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti; cariye olmuş, köle olmuş milleti; Türk töresini kaybetmiş milleti atalarım töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş boylarım o zaman düzenlemiş; 14. yabgu ve şad unvanını o zaman vermiş.

Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırkız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tataabı hep düşman imiş. Babam kağan bunca (düşman üstüne) 15. kırk yedi sefer yapmış. Yirmi kere savaşmış. Tanrı buyurduğu için illiyi ilsizleştirmiş, kağanlıyı kağansızlaştırmış. Düşmanı tutsak kılmış. Dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan onca ili 16. töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kağanın baş ucuna Baz Kağan'ı balbal dikmişler.

Töre gereğince amcam kağan tahta oturdu. Amcam kağan tahta oturup Türk milletini yine düzene soktu, besledi. Yoksulu zenginleştirdi, azı çoğalttı. 17. Amcam kağan tahta oturduğu zaman ben Tarduş boyu üzerinde şad idim. Amcam kağan ile doğuda Yeşil ırmağa, Şantung ovasına kadar ordu yürüttük. Batıda Demir Kapı'ya kadar ordu yürüttük. Kögmen'i aşarak Kırkız yerine kadar ordu yürüttük. 18. Tamamı, yirmi beş sefer yaptık; on üç defa savaşık. İlliyi ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik.

ligig sökürtümüz, başlıgıg yükündürtümüz.

Türgiş kağan Türkümüz [budunumuz erti. Bil-medükin] 19. üçün bizinge yangıl [d]ukm üçün kağanı ölti. Buyrukı begleri yime ölti. On Ok budun emgekkörti.

Eçümüz apamız tutmuş yir sub idisiz bolmazun tiyin Az budunuğ itip yar[atıp.....] 20. Bars beg erti. Kağan at bunda biz birtimiz. Singilim kuncuyug birtimiz. Özi yangıldı, kağanı ölti, budunu küng kul boldı. Kögmen yir sub idisiz kalmazun tiyin Az Kırkız budunuğ yarat[ıp keltimiz, süngüşdümüz ...ilin] 21. yana birtimiz.

İlgerü Kadırgan yışığ aşa budunuğ anca kondurtumuz, anca itdimiz. Kuriğura Kengü Tarmanka tegi Türk budunuğ anca kondurtumuz, anca itdimiz.

Ol ödke kul kulluğ bolmış erti, [küng künglög bolmış erti. İnişi eçisin bilmez erti, oğlı kangın bilmez erti.] 22. Anca kazğanmış itmiş ilimiz törümüz erti.

Türk Oğuz begleri budun eşiding:

Üze tengri basmasar, asra yir telinmeser, Türk budun, ilingin törüngen kim artatı [udaçı erti]? Türk budun ertin, 23. ökün! Küregüngün üçün igidmiş bilge kağanıngı ermiş barmış edgü ilinge kentü yangıldıg, yablak kigürtüg. Yaraklıg kandin kelip yanya iltı. Süngüglög kandin kelipen süre iltı? İduk Ötüken y[ış budun bardıg. İlgeri barıgma] 24. bardıg, kuriğaru barıgma bardıg. Barduk yirde edgüg ol erinç: Kanmg subça yügürti, süngüküng tağça yatdı. Beglik un oğlung kul boldı, isilik kız oğlung küng boldı. Bilmedük üçün [yablakingm üçün eçim kağan uça bardı]. 25. Başlayu Kırkız kağanıg balbal tıkdım.

Türk budunuğ atı küsi yok bolmazun tiyin kangım kağanıg ögüm katunuğ kötürmüş tengri il birigme tengri Türk budun atı küsi yok bolmazun [tiyin özümün ol tengri] 26. kağan olurtı erinç.

Neng yılsıg budunka olurmadım. İçre aşsız taşra tonsuz yabız yablak budunda üzre olurtum. İnım Köl Tigin birle sözleşmedim. Kangımız eçimiz kaz[ğanmış budun atı küsi yok bolmazun] 27. tiyin Türk budun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. İnım Köl Tigin birle iki şad ölü yitü kazğandım. Anca kazğanıp biriki budunuğ ot sub kılmadım.

Men [özüm kağan olurtukuma yir sayu] 28. barmış budun ölü yitü yadağın yalmgm yana kelti.

Türgiş kağanı Türk'ümüz, milletimiz idi. Bilmediği 19. için, bize karşı yanıldığı için kağanı öldü. Buyruğu ve begleri de öldü. On Ok boyu eziyet çekti.

Atalarımızın tutmuş olduğu yer su, sahipsiz olmasın diye Az kavmim teşkilâtlandırdık. (Kağanı) 20. Bars Beğ idi. Kağan adını o zaman biz verdik. Kız kardeşim sultanı da verdik. Ama kendisi yanıldı; kağanı öldü, milleti cariyeye ve köle oldu. Kögmen yer suyu sahipsiz kalmasın diye Az ve Kırkız kavimlerini teşkilâtlandırıp geldik. Sa vaştık Ülkesini 21. yine verdik.

Doğuda Kadırgan ormanım aşarak milletin şu andaki yerlerine yerleştirdik ve şimdiki şekilde teşkilâtlandırdık. Batıya doğru Kengü Tarmanka'ya kadar Türk milletini şu anda bulundukları yerlere yerleştirdik ve şimdiki gibi teşkilâtlandırdık.

O devirde köleler köle sahibi olmuştu, cariyeler cariyeye sahibi olmuştu. Kardeş ağabeyini bilmezdi; oğul babasını bilmezdi. 22. İşte böyle kazanmış ve teşkilâtlandırmış olduğumuz ilimiz töremiz vardı.

Türk Oğuz begleri! Millet! İşitin!

Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti; ilini, töreni kim bozabilecekti? Türk milleti! Kendine gel, 23. aklını başına devşir! İtaatsizliğin yüzünden, seni kalkındırmış, bilgili kağanına ve zenginleşmiş, kalkınmış güzel yurduna karşı kendin yanıldın, kötülük getirdin. Silâhlar nasıl gelip seni dağıttılar? Mızraklılar nasıl gelip seni sürdüler? Mukaddes Ötüken ormanının milleti! Dağıldın. doğuya giden 24. gitti; batıya giden gitti. Gittiğin yerde kazancın şu oldu: Kanın su gibi aktı, kemiğin dağ gibi yattı. Bey olacak erkek evlâdın köle oldu: hanım olacak kız evlâdın cariyeye oldu. Bilgisizliğin ve kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti. 25. Başı ucuna Kırkız kağanını balbal diktim.

Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı, anam katunu yukarı kaldırmış olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı 26. tahta oturttu.

Varlıklı, zengin millete kağan olmadım. Karnı aç, sırtı çıplak, kötü ve perişan bir millet üzerine hükümdar oldum. Kardeşim Köl Tigin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın 27. diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam. Kardeşim Köl Tigin ile, iki şad ile ölüp bitesiyeye kazandım. Öyle kazandım ki birlik olmuş milleti ateş ve su haline getirmedim.

Ben tahta oturduğumda, şuraya buraya 28. dağılmış olan millet ölerek, biterek, yaya olarak, çıplak olarak geri geldi. Milleti besüyeyim diye ku-

Budunuğ igideyin tiyin yırıǵaru Oğuz budun tapa ilgerü Kıtany Tatabı budun tapa birigerü Tabğaç tapa uluğ sü iki yigir [mi süledim süngüşdüm. Anda] 29. kisre tengri yarhkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi budunuğ tırgürü igit[t]im. Yanıg budunuğ tonluğ çıǵany budunuğ bay kıldım. Az budunuğ öküş kıldım. Iǵar illigde [ıǵar kaǵanlıǵda yig kıldım. Tört bulungdakı] 30. budunuğ kop baz kıldım, yaǵsız kıldım. Kop manga körti. İşig küçüg birür.

Bunca törüg kazgamp inim Köl Tigin özi anca kergek boldı. Kangım kağan uçdukta inim Köl Tigin yi[ti yaşda kaltı] 31. Umay teg ögüm katun kutmga inim Köl Tigin er at buldı. Altı yigirmi yaşmga eçim kağan ilin törüsin anca kazgandı. Altı Çub Sogdak tapa süledimiz, bozdumuz. Tabğaç Ong tutuk biş t[ümen sü kelti, süngüşdümüz?] 32. Köl Tigin yadağın oplayu tegdi, Ong tutuk yurçm yaraklıg eliğın tutdı, yaraklıgıdı kağanka ançuladı. Ol süg anda yok kıldımız.

Bir otuz yaşmga Çaça sengünke süngüşdümüz. Ang ilki Tadıǵmg Çorung boz [atıǵ binip tegdi. Ol at anda] 33. ölti. İkinti İşbara Yamtar boz atıǵ binip tegdi, ol at anda ölti. Üçünç Yigen Silig beging kedimlig toruğ at binip tegdi. Ol at anda ölti. Yankında yalmasında yüz artuk okun urtı, yüzinge başmga bir t[egürmedi....] 34. Tegdükin Türk begler kop bilir siz. Ol süg anda yok kıldımız.

Anda kisre Yir Bayırku Uluğ İrkin yaǵı boldı. Anı yanyıp Türgi Yarğun költe bozdumuz. Uluğ İrkin azkıya erin tezıp bardı.

Köl Tigin [altı otuz] 35. yaşmga Kırkız tapa süledimiz Süngüg batımı karıǵ söküpın Kögmen yışıǵ toǵa yorıp Kırkız budunğ uda basdımız. Kağanın birle songa yışda süngüşdümüz. Kül Tigin Bayırkun [ung ak adǵı]r[ıǵ] 36. binip oplayu tegdi. Bir erig okun urtı, iki erig udu aşuru sançdı. Ol tegdükte Bayırkunung ak adǵırıǵ udlukm sıyu urtı. Kırkız kağanm ölürtümüz, ilin altımız.

Ol yılda Tü[rgiş tapa Altun yışıǵ] 37. toǵa İrtiş ögüzüg keçe yorıdımız. Türgiş budunuğ uda basdımız. Türgiş kağan süsi Bolçuda otça borca kelti. Süngüşdümüz. Köl Tigin başǵu boz at binip tegdi. Başǵu boz k[.... 38.....] tutuzt[ı]. İkisini özi aldızdı. Anda yana kirip Türgiş kağan buyrukı Az tutukuğ eliğın tutdı. Kağanın anda ölürtümüz, ilin altımız. Kara Türgiş budun kop içikti. Ol bunudunuğ Tabarda ko[nturtumuz?.....]

zeye Oğuz boyuna doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavimlerine doğru, güneyde Çin'e doğru on iki büyük sefer yaptım..... Savaşım. Ondan 29. sonra, Tanrı baǵışlasın, talihim var olduǵu için, kismetim var olduǵu için ölecek milleti zengin kıldım. Az milleti çoǵalttım. İtibarlı ülke sahiplerinden, itibarlı kağan sahiplerinden daha iyi hale getirdim. Dört bir yandaki 30. milleti hep itaat ettirdim, düşmansız kıldım. Hepsi bana tabî oldu. İş gücü veriyorlar.

Bunca töreyi kazandıktan sonra kardeşim Köl Tigin öylece vefat etti. Babam kağan öldüğünde kardeşim Köl Tigin yedi yaşında kalmıştı.....31. Umay'a benzer anam katunun payından kardeşim Köl Tigin ordu buldu. On altı yaşında amcam kağanın ilini, töresini şöyle kazandı. Altı Çub Soğdak'a doğru sefer ettik, bozguna uğrattık. Çinli Ong tutuk ve elli bin asker geldi. Savaşık. 32. Köl Tigin yaya olarak boǵa gibi saldırdı; Ong tutuğun kayın biraderini silâhlı elinden yakaladı ve silâhlı olarak kağana takdim etti. O orduyu orada yok ettik.

Yirmi bir yaşmda Çaça Sengün ile savaşık. En önce Tadıǵm Çor'un boz atına binip hücum etti. O at orada 33. öldü. İkinci olarak İşbara Yamtar'ın boz atına binip hücum etti. O at da orada öldü. Üçüncüsünde Yigen Silig Beğ'in zırhlı doru atma binip hücum etti. O at da orada öldü. Zırhından, kafa-tanından yüzü aşkm ok ile vurdular; (Köl Tigin) yüzüne, başına bir defa değdirmede. ... (Nasıl) 34. hücum ettiğini, Türk beğleri, hep biliyorsunuz. O orduyu orada yok ettik.

Ondan sonra Yir Bayırku Uluğ İrkin düşman oldu. Onu dağıtıp Türgi Yarğun gölünde bozduk. Uluğ İrkin azıcık askerle kaçıp gitti.

Köl Tigin yirmi altı 35. yaşında iken Kırgızlar üzerine sefer düzenledik. Mızrak batımı karı sökerek, kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız boynunu uykuda bastık. Kağanı ile Songa ormanında savaşık. Köl Tigin Bayırku'nun ak aygırına 36. binip boǵa gibi saldırdı. Bir eri ok ile vurdu, iki eri kovalayıp mızrakladı. Hücum ettiği sırada Bayırku'nun ak aygırının oyluğunu kırarak vurdular. Kırgız kağanm öldürdük, ülkesini aldık.

O yıl, Türgiş'lere doğru, Altun ormanını 37. aşarak, İrtiş ırmağım geçerek yürüdük. Türgiş boynunu uykuda bastık. Türgiş kağanının ordusu Bolçu'da ateş gibi, bora gibi geldi. Savaşık. Köl Tigin ak akıtmalı boz ata binip hücum etti. Ak akıt malı boz at ...38..... tutturdu. İkisini kendisi ya kalattı. Ondan sonra tekrar girip Türgiş kağanının buyruğu Az tutuğu eli ile yakaladı. Kağanını orada öldürdük, ülkesini aldık. Türgiş halkının hepsi teslim oldu. O boyu Tabar'a yerleştirdik.....

39. Soğdak budun iteyin tiyin Yinçü ögüzüğü keçe Temir Kapıgka tegi süledimiz. Anda kisre kara Türgiş budun yağı bolmuş. Kengeris tapa bardı. Bizing sü atı toruk azukı yok erti.

Yablak kişi er [.....] 40. alp ar bizinge tegmiş erti. Antağ ödke ökünüp Köl Tiginig az erin irtürü itimiz. Uluğ süngüş süngüşmiş. Alp Saçı ak atın binip tegmiş. Kara Türgiş budunuğ anda ölmüş. almış. Yana yorıp....

39. Soğdak kavmini düzenliyeiyim diye İnci ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu yürüttük. O sırada Türgiş halkı düşman olmuş, Kengeris'e doğru gitmiş. Bizim ordumuzun atları zayıf, azığı yok idi.....40. Yiğit askerler bize saldırmıştı. Böyle zamana kahredip Köl tigin'i az bir askerle ulaştırıp gönderdik. Büyük bir savaş olmuş. (Köl Tigin) Alp Şalçı'nın ak atma binerek hücum etmiş. Türgiş halkını orada öldürmüş. Yine yürüyüp.....

KUZEY CEPHESİ

1 birle Koşu tutuk birle süngüşmüş. Erin kop ölmüş. Ebin barımın [kalıjsız kop kelürti.

Köl Tigin yiti otuz yaşmga Karluk budun erür barur erkli yağı boldı. Tamağ Iduk Başda süngüşdümüz. 2. [Köl] Tigin ol süngüşde otuz yaşayur erti. Alp Şalçı [ak]ın binip oplayu tegdi. İki erig udu aşuru sançdı. Karlukuğ ölürtümüz, altımız.

Az budun yağı boldı. Kara Költe süngüşdümüz. Köl Tigin bir kırk yaşayur erti. Alp Şalçı akın 3. binip oplayu tegdi. Az ilteberig tutdı. Az budun anda yok boldı.

Eçim kağan ili kamşağ boltukmda budun ilig ikeğü boltukmda İzgil budun birle süngüşdümüz. Köl Tigin Alp Şalçı akın binip 4. ofplayu tegdji. Ol at anda tüş[di]. İzgil [budun] ölti.

Tokuz Oğuz budun kentü budunum erti. Tengri yir bulğakm üçün yağı boldı. Bir yılka biş yolu süngüşdümüz. Ang ilk toğu Balıkda süngüşdümüz. Köl Tigin Azman akığ binip oplayu tegdi. Altı erig sançdı. Sü(t) eğişinde yitinç erig kılıçladı. İkinci Kuuşalgugda Ediz birle süngüşdümüz. Köl Tigin Az yağızın binip oplayu teğın bir erig sançdı. 5. Tokuz erig eğıre tokıdı. Ediz budun anda ölti.

Üçünç Bo[ıçu]da Oğuz birle süngüşdümüz. 6. Köl Tigin Azman akığ binip tegdi, sançdı. Süsin sançdımız, ilin altımız. Törtüng Çuş başında süngüşdümüz. Türk 7. budun adak kamşatdı. Yablak bo [İdaç]ı erti. Oza [k] elmiş süsin. Köl Tigin ağıtıp Tongra bir oğuş alpağı on erig Tonga Tigin yoğında egirip ölürtümüz. Bişinç Ezginti Kadızda Oğuz birle süngüşdümüz. Köl Tigin 8. Az yağızın binip tegdi. İki erig sançdı, b[alıkk]a b[as]ıkdı. Ol sü anda ö[İti].

Amğa korğan kışlap yazmga Oğuzğaru sü ta-

1 ile, Koşu tutuk ile savaşmış. Askerlerini hep öldürmüş. Evini, malını, eksiksiz hepsini ge tirdi.

Köl Tigin yirmi yedi yaşma gelince Karluk boyu, kalkınmış iken düşman oldu. Tamağ Iduk Baş'ta savaştık. 2. Köl Tigin o savaşta otuz yaşında idi. Alp Şalçı'nın ak atma binip boğa gibi saldırdı. İki eri kovalıyarak mızrakladı. Karlukları öldürdük, teslim aldık.

Az kavmi düşman oldu. Kara Göl'de savaştık. Köl Tigin otuz bir yaşında idi. Alp Şalçı'nın ak atına 3. binip boğa gibi saldırdı, az ilteberini tuttu, az kavmi orada yok oldu.

Amcam kağanın ili karıştığında, halk ve hükümdar ikiye ayrıldığında İzgil kavmi ile savaştık. Köl Tigin Alp Şalçı'nın ak atma binip 4. boğa gibi saldırdı. At orada düştü. İzgil kavmi öldü.

Dokuz Oğuz boyu kendi milletim idi. Gök, yer karıştığı için düşman oldu. Bir yılda beş defa savaştık. En önce Toğu Balık'ta savaştık. 5. Köl Tigin, azman ak atma binip boğa gibi saldırdı. Altı eri mızrakladı, ordu karşılaştığında yedinci eri kılıçladı. İkinci olarak Kuşalguk'ta Ediz ile savaştık. Köl Tigin Az'larm yağız atma binip boğa gibi saldırarak bir eri mızrakladı. 6. Dokuz eri, çevrelerinde dönerek vurdu. Ediz boyu orada öldü. Üçüncü olarak Bolçu'da Oğuz ile savaştık. Köl Tigin, azman ak atma binip hücum etti, mızrakladı. Oğuzların ordusunu kırdık, ülkesini aldık.

Dördüncü olarak Çuş başında savaştık. Türk 7. milleti ayak directti. Kötü olacaktı. Aşıp gelmiş orduyu Köl Tigin püskürtüp Tongra'lardan bir boyu ve on yiğit eri Tonga Tigin yoğunda çevirip öldürdük. Beşinci olarak Ezginti Kadız'da Oğuz ile savaştık. Köl Tigin Az'ların yağız atma 8. binip hücum etti. İki eri mızrakladı, çamura soktu. O ordu orada öldü.

Amga kalesinde kışlayıp bahar gelince Oğuz'a doğru ordu çıkardık. Köl Tigin'i evin başında bıraktık. Düşman Oğuz orduyu bastı. Köl Tigin, 9.

şıkdımız. Köl Tigin ebig başlayu kı[t]ımız. Oğuz yağı orduğ basdı. Köl Tigin 9. ögsüz akın binip tokuz eren sançdı, orduğ birmedi. Ögüm katun ulayu öglerim ekelerim kelingünüm kunçuyarım bunca yime tirigi küng boldaçı erti, ölügi yurtda yolta yaru kaldaçı ertigiz. 10. Köl Tigin yok erser, kop ölteçi ertigiz.

İnim Köl Tigin kergek boldı. Özüm sakındım. Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boldu. Özüm sakındım. Öd tengri yaşar. Kişi oğlu kop ölgeli törümüş. 11. Anca sakındım. Közde yaş kelser tıda köngülte sıgıt kelser yanduru sakındım. Katıgdı sakındım. İki şad ulayu ini yigünüm oğlanım beglerim budunum közi kaşı yablak boldaçı tip sakındım.

Yoğçı sıgıtçı Kıtany Tatabü budun başlayu 12. Udar sengün kelti. Tabğaç kağanda İsiyi Likeng kelti. Bir tümen ağı altun kümüş kergeksiz kelürti. Tüpüt kağanda bölün kelti. Kuriya kün batsıkdaki Soğd Berçik er Bukarak ulus budunda Enik sengün Oğul Tarkan kelti. 13. On Ok oğlum Türgiş kağanda Makaraç tamgaçı Oğuz Bilge tamgaçı kelti. Kırkız kağanda Tarduş İnançu Çor keldi.

öksüz ak atma binip dokuz eri mızrakladı, orduyu vermedi. Anam katun, öteki analarım, ablalarım, gelinlerim, kunçuyarım ve bunca geride kalanlar cariye olacaktı. Ölenleriniz ise çadırlarda, yollarda kalacaktınız. 10. Köl Tigin olmasaydı, hepiniz ölecektiniz.

Kardeşim Köl Tigin vefat etti. Ben düşündüm. Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Düşündüm. Ebedî olarak Tanrı yaşar, kişi oğlu hep ölmek için yaratılmış 11. diye düşündüm. Gözden yaş gelse önleyerek, gönülden çığlık gelse geri çevirerek düşündüm. İyice düşündüm. İki şadın, öteki kardeş ve yeğenlerimin, çocuklarımın, beglerimin ve milletimin gözü kaşı kötü olacak diye düşündüm.

Yoğcu ve ağlayıcı olarak Kitay, Tatabü heyetinin başında 12 Udar Sengün geldi. Çin kağanını temsilen isiyi getirdi. Tibet kağanını temsilen vezir geldi. Batıda, gün batısındaki Soğdak, İran ve Buhara ülkeleri halkından Enik Sengün ve Oğul Tarkan geldi. 13. On Ok oğlum Türgiş kağanını temsilen mühürdar Makaraç ve mühürdar Oğuz Bilge geldi. Kırgız kağanını temsilen Tarduş İnançu Çor geldi. Bark yapmak, bezek bezemek ve yazılı taş inşa etmek için Çin kağanının yeğeni Çang Sengün geldi.

KUZEYDOĞU CEPHESİ

Köl Tigin koyn yılka yiti yigirmike uçdı. Tokuzunç ay yiti otuzka yoğ ertürtümüz. barkın bedizin bitig taş[m] biçin yılka yitinç ay yiti otuzka kop alkd[ı]mız. Kül Tigin ö[zi?] kırk artuk [ı y]iti yaşingla bulıt bust[adı] bunca bedizçiğ Tuyğut ilteber kelü[r]ti.

Köl Tigin koyun yılında, on yedinci günde öldü. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yoğ düzenlettirdik. Barkını, bezeğini, yazılı taşını maymun yılında, yedinci ay, yirmi yedinci günde tamamen bitirdik. Köl Tigin'in kendisi kırk yedi yaşında (öldü. Bunca taşçıyı), bunca bezekçiyi Tuygut İlteber getirdi.

GÜNEYDOĞU CEPHESİ

Bunca bitig bitigme Köl Tigin atisi Yol[ı]uğ Tigin bitidim. Yigirmi kün olurup bu taşka bu tamka kop Yol[l]uğ Tigin bitidim. Iğar oğlanmgızda tayğununguzda yigdi igidür ertigiz. Uça bardığız. Tengr[ide] tirigdekiçe.....

Bunca yazıyı yazan Köl Tigin'in yeğeni Yollug Tigin... ben yazdım. Yirmi gün oturup bu taş, bu eve hep ben, Yollug Tigin yazdım. (Beni) itibarlı çocuklarınızdan ve torunlarınızdan daha iyi beslerdiniz. Uçup gittiniz. Gökte de hayatta olduğu gibi (yaşayınız).

Tengride Bolmuş İl İtmiş Bilge Kağan (Moyun Çor) Bitiği (*)

- Şine-USU ÂBİDESİ-

Kİ. Tengride Bolmuş İl İtmiş Bilge Kağan...
Tölis...K2. Ötüken tegresi ili ikin ara olurmuş. Subi
Selenge ermiş. Anta ili ermiş barmış... K3. Sub...
anta kalmış bodun On Uygur Tokuz Oğuz üze yüz
yıl olurup.... Orkun ügüz ... K4. Türk Kıpçak elig
yıl olurmuş. Türk ilinge altı otuz yaşıma... birti Anta
buyırkı...K5. yana tüşdi. Tokuz Oğuz bodunumm
tirü kubratı altım. Kangım Köl Bilge (Kağan)... K6.
sü yordı. Özümün önre bmgä başı ıtı. Keyrede öng-
din yantaçı... da koylug tok K7. içigirip yana yo-
rıdım. Keyre başında Üç Birküde kan süsi (birle)
katıldım. Anta... K8. irtim. Kara Kum aşmış kö-
gürde Kömür tagda, Yar ügüzde üç tuglug Türk
bodun... K9. Ozmış Tigin kan bolmuş. Kony yılka
yorıdım, ikinti süngüş (düm i) ki ay altı yangıka t
(okıdım). K10. Tutdum, katunun anta altım. Türk
bodun anta ınagaru yok bolü. Anta kisre takıgu
yılka... bodun... tuyup. Kil. Üç Karluk yablak sa-
kınıp teze bardı. Kuriya On Okka kirti. Lazgın yılka
tokıdım... Tay Bilge Tutukug K12. yabgu atadı.
Anta kisre kangım kağan uçdı. Kara bodun... sanç-
dım, Dİ. tutdum... bir... (anta) Bükegüke yetdim.
Kiçe yaruk barur erkli süngüşdüm. Anta sançdım.
Kün... mış, tün tirilmiş. Bükegükde Sekiz Oğuz
Tokuz Tatar kalmaduk. İki yangıka kün toguru
süngüşdüm. Kulum, küngüm bodunug tengri D2.
yir ayu birti, anta sançdım; yazuklug atlıg ...
(teng)ri tutabirti. Kara igil bodunug yok kılmadım.
Ebin, barkın, yilkısın yulmadım; kıyın aydım, tur-
guru kotum. Kentü bodunum tidim, udu keling
tidim; kodup bardım, kelmedi. Yiçe D3. irtim. Bur-
guda yetdim. Törtünç ay tokız yangıka sün-
güşdüm; sançdım; yilkısın, barımın, kızın, koduzın
kelürtüm. Bişinç ay udu kelti. Sekiz Oğuz Tokuz

Kİ. (Ben) Tengride Bolmuş İl İtmiş Bilge
Kagan(ım) Tölis, (Tarduş, ... kavimleri üzerine
hakan oldum).... K2. Ötüken'de, ikisi arasında (?)
oturmuş. Suyu Selenge imiş. Orada ülkesiyle, (mil
letiyle) hür ve rahat (Yaşamış). K3 Orada kalmış
olan millet, On Uygur ve Dokuz Oğuzlar üzerinde
yüz yıl hüküm sürüp....Orkun ırmağı.....K4. Türk
Kıpçak elli yıl hüküm sürmüş. Köktürk ülkesine
yirmi altı yaşında iken (sefer ettik).....verdi. Orada
buyruğu.... K5. yine konakladı. Dokuz Oğuz mil-
letimi derleyip toplayarak aldım. Babam Köl Bilge
(Kağan) K6. ordu yürüdü. Beni doğu kanadına
binbaşı olarak gönderdi. Keyri'de doğudan geri dö-
necek K7. tutsak edip tekrar yürüdüm. Keyre ba-
şında, Üç Birkü'de hanın ordusuyla buluştum.
Orada.... K8. idim.

Kara Kum'dan sonraki Kögür'de, Kömür da-
ğında ve Yar ırmağında üç tuglu Körtürk boyu
(üzerine) K9. Ozmış Tigin han olmuş. Koyun yı-
lında (743) üzerine yürüdüm. İkince defa savaştım.
İki ay altı gün vuruştum. K10. Tuttum, hatununu
orda tutsak ettim. Köktürk boyu orada tamamen
yok oldu. Ondan sonra tavuk yılında (745) (Karluk)
boyu (Köktürklerin yok olduğunu) duyup Kil. Üç
Karluklar endişeye kapılıp kaçtılar. Batıda On
Ok'lara sığındılar. Domuz yılında (747) (onlarla) sa-
vaştım. (Babam kağan) Tay Bilge Tutuk'a Kİ 2.
yabgu unvanını verdi. Ondan sonra babam kağan
öldü. Halk (isyan etti. Onlarla) savaştım, Dİ. tut-
tum Bükegük'e ulaştım. Gece güneş batarken sa-
vaştım. Orada galip geldim. Güldüz (dağılır), gece
toplammış. Bükegük'te Sekiz Oğuz, Dokuz Tatar
kalmamış. İkinci gün, güneş doğarken savaştım.
Kendi kulum ve cariyem olan halkı gök D2. ve yer
buyurduğu için orada yendim. Günahkâr adlıları....
Gök Tanrı himaye etti; bütün halkı yok etmedim.
Evini, barkını, at sürülerini yağmalamadım; sadece
ceza verip bıraktım. "Kendi kavmimsiniz" dedim,
"bana tâbi olup gelin" dedim; bırakıp gittim. Gel
mediler. Yine D3. arkalarına düştüm Burgu'da ye-
tiştım. Dördüncü ayın dokuzuncu gününde sa-
vaştım. Galip geldim. At sürülerini, mallarını
mülklerini, kızıl yak öküzlerini alıp getirdim. Be-
şinci ayda tâbi olup geldiler. Sekiz oğuz, Dokuz
Tatar hepsi geldi. Batıda Selenge'ye doğru, gü-
neyde Yılun Kol'a doğru Şıp başına kadar asker ter-

(*) Metin; Orkun ve Malov neşirleri karşılaştırılarak ve bazı küçük değişiklikler yapılarak tespit edilmiştir.

Tatar kalmatı kelti. Selenge kidin Yılun Kol birdin singar Şıp başmga tegi çerig itdim. D4. Kergün, Sakışm, Şıp başın yüre kelti.... uçı Selengeke tegi çerig itdi. Bişinç ay tokuz otuzka süngüşdüm; anta sançdım, Selengeke sıkı sançdım. Ayı azı kaltı, öküşü Selenge kodı bardı. Ben Selenge keçe udu yorıdım. Süngüşde tutup on er... itim. D5. Tay Bilge Tutuk yablakm üçün, bir iki atlıg yablakın üçün kara bodunum öltüng, yitding. Yana içik, ölmeçi, yitmeçi sen tidim. yice işig küçüg birgil tidim. İki ay kudüm, kelmedi. Sekizinç ay bir yangıka sü yorıym tidim Tug taşıkır erkli D6. yelme eri kelti. Yağı (kelü)r tidi. Yagm başı yorıyu kelti. Sekizinç ay iki yangıka Açığ Altır költe Kasuy kezü süngüşdüm. Anta sançdım. Anta udu yorıdım. Ol ay biş yigirmike Keyre başı Üç Birküde Tatar birle katı tokıdım. Singarı bodun D7. içikdi, smgarı b(odun.... k)a kirti. Anta yana tüşdüm. Ötüken irin kışladım, yağda boşana boşanıldım. İki oğluma yabgu şad at birtim. Tarduş Tölis bodunka birtim. Ançıp bars yılka çık tapa yorıdım. İkinti ay dört yigirmike Kemde D8. tokıdım. Ol y(ıl yayın içi)kdi....anta, ...başı anta, aksırak ordu örgin anta ititdim; çıt anta tokıtdım; vay anta yayladım; yaka anta yakaladım; belgümin bitiğimin anta yaratıtdım. Ançıp ol yıl küzün ilgerü yorıdım. Tatarıg aytdım. Tabışgan yıl D9. Bişinç ayk(a) teg.... ka Ötüken yış başı anta....ingiz başı anta Iduk baş kidinte, Yabaş Tokuş beltirinte (anta) yayladım. Örgin anta yaratıtdım; çıt anta tokıtdım; bmg yıllık, tümen künlük bitiğimin belgümin anta yası taşka D10. ya ratıtdım. Tok(uz Oğuz).....begleri kelti. O.....ok.....yeme yaramatm (?) yağd (u er)miş. Örüng begig, kara bulukug Anı olurmış. Kırkız tapa er idmiş. Siz taşıkıng, Çikig taşığırmg timiş. Men taşıkaym timiş. Kör bod kalıda Dil. kabışalım itimiş. Öt(üken).....timiş(toku)z ya(ngı)ka sü yorıdım..... Tutuk başın Çık tapa bmgä itim. İşi yir tapa az er itim, kör tidim. Kırkız kanı Kögmen içinde D12(eb) bar

tip ettim. D4 Kergü, Sakış, Şıp başından yürüyüp geldi(ler) Ucu selenge'ye kadar uzanan asker tertip ettiler. Beşinci ayın yirmi dokuzuncu günü savaştım. Orada galip geldim. Selenge'ye sıkıştırarak yendim. Pek azı kaldı, çoğu Selenge'nin aşağısına gitti. Ben Selenge'yi geçerek arkalarından yürüdüm. Savaşta tutup on er.....gönderdim. D5. "Tay Bilge Tutuk'un kötülüğü yüzünden, mevki sahibi bir iki kişinin kötülüğü yüzünden, ey halkım, öldün, mahvoldun. Tekrar itaat edersen ölmeyeceksin, yok olmayacağım" dedim. "Yine işi gücü ver" dedim. İki ay bekledim, gelmediler. Sekizinci ayın birinci günü ordu yürütem dedim. Tuğ çıkaran D6. öncü eri geldi. Sekizinci aym ikinci günü Açığ Altır gölünde Kasuy'u dolaşarak savaştım. Savaşı kazanıp düşman kovaladım. O ayın on beşinde Keyre başında Üç Birkü'de tatarlarla müşhiş bir savaş yaptım. Bir kısım halk D7. tutsak düştü, bir kısmı... sığındı. Orada tekrar konakladım. Kışı Ötüken'de geçirdim, düşman tecavüzünden uzak kalarak rahat ettim. İki oğluma yabgu ve şad unvanlarını verdim. Onlara Tarduş ve Tölis boylarının idaresini verdim. Bunları yaptıktan sonra pars yılında (750) Çik'lere doğru yürüdüm. İkinci aym on dördünde Kem'de D8. savaştım. O yılın (yazmda tabi oldular) olduğu yerde başının bulunduğu yerde, büyük ordugâhı orada tertip ettirdim; çiti orada vurdurdum; yazı orada geçirdim; sınırı orada tesbit ettim; anıtımı, yazıtımı orada yaptırttım. Bunları yaptıktan sonra o yıl, güzün doğuya doğru yürüdüm. Tatarlara (hazırlık yapmaları için) emir gönderdim. Tavşan yılının (751) D9. beşinde ayında Ötüken ormanının başladığı yerde, İngiz'in baş tarafında, Iduk başının batısında, Yabaş ile Tokuş kavşağında yayladım. Ordugâhı orada yerleştirdim; çiti orada vurdurdum; binlerce yıl, on binlerce gün (ebediyen) kalacak olan yazıtımı, anıtım orada düz taş D10 yaptırttım. Dokuz Oğuz begleri geldi yine düşman olmuş. Asil beği, halkı Anı'da oturmuş, Kırgız'lara adam göndermiş. "Siz ayaklanın, Çik'leri de ayaklandırın" demiş; "ben de ayaklanayım" demiş; "....ormanda Dil. buluşalım" demiş; "Ötüken'i (alalım)" demiş(aym) do kuzuncu günü sefere çıktım. Tutuğun emrinde Çikler üzerine bin kişilik ordu gönderdim. Mültefikin bulduğu yere az er gönderdim, "tâbi olun" dedim. Kırgız hanı Kögmen içinde D12. evinde barkında imiş. Öncülerini müttefikin bulduğu yere doğru göndermiş. Benim askerlerim öncü kuvvetlerine baskın yapmış, dil (*) tutmuş. (Dil), "hanına Gl. ve müttefikine askerî kuvvet geldi, diğer müttefik olan Kartuklara gelmedi" dedi. (bunun üzerine) Karluklara doğru (se-

(*) Kendisinden bilgi almak üzere tutulan esir.

(kmta) ermiş. Yelmesin iş yiringeri idmiş. Yelmesin mening er anta basmış; tıl tutmuş, kanmga Gl. iş (inge) er kelti, Karluk işinge kelmedük tidi, (erin?)sü Karluk ta(pa).... Kem (?) kargu...., İrtiş (güzüg) Arkar başı tuşu anta Er Kamış altın (ya)nda sa(llap) keçtim. Bir yigirmineç ay sekiz yigirmike (y)olukd(um). (Bo)lçu ügüzde Üç Karlukug G2. anta tokıdım. Anta yana tüşdüm. Çik bodunug bm-gan süre kelt(i).... başı çıtımin yayladım; yaka anta yakaladım. Çik bodunka tutuk birtim. İşbaras tarkat anta ançulad(tarkat anta ancılad(ım).... (anta) ... er kelti. Kazluk költe G3.....(ta)gda körti. Yag....iltip ayu kelti. Biş yigirmike.... (Ta)ygan köl-tetiriltim. Bidgüçi er anta ıt(ım). (Er ke)lti. Kara yotulukm keçip kelirti. Ben utru yorıd(ım).... boltı. Karluk G4. (tapa) er idmiş, ...timiş, içre ben (b)ulgaym timiş, taşdındın kabışaym timiş. Basmıl yagıdıp ebimrü bardı, anı içigirmedim. Taşdındın Üç Karluk, Üç Iduk t(uglug) Tür(k bodun) (Ö) tükende ben G5. (baş)ı anta t(okıdım). (B) işinç ay alta otuzka süngüşdüm. Anta sançdım. İçüy k(eçip).... toguru sançdım. Anta ötrü Türgiş Karlukug tabarm alıp ebin yulıp barmış, ebime tüş(imiş).... G6. y(agi) bol... turup.... yirin tapa bardı. Anı ud....ogur Uygur adakm, sekizineç ay ben udu yorıdım. Ebi-min Ersegün-te Yula Költe kotum. Anta irtim.... G7. Basmılıg ko.... ay bir otuzka Karlukug.... Yogra Yarışda süsin anta sançdım. Ebi on kün öngre ürküp barmış. Anta yana yorıp tüşdüm.... G8. bir yigirmi (ke).... sançdım. Kentü (ilime) bodunuma kirdim. İrlün-te, Talakamında yetdim. Aşnukı Tabgaçdaki Oğuz Türk t(aşık)mış, anta katılmış. Anta begler.... G9. mening süm üç.... (birti ?). Tug.... ar biş yüz ke-dimlig yadag bir iki şeşip kelti. Küngüm, kulum, bodunug tengri yir anta ayu birti, anta sançdım.... G10. Anta bodun içikdi.... yar.... Karluk tapa tezip kirti. Anta yana tüşüp Orkun Balıklıg belirtirinte il örginin anta örgipen ititdim. İl ebi(n).... G11 Se-lengeke.... bir yigimineç ay yigirmike kara buluk öngdin sokak yolu anta Çigü Tutuk....

fere çıktım)... İrtiş ırmağını Arkar başı do-laylarında, Er Kamış'm alt tarafından sal ile geçtim. On birinci aym on sekizinde karşılaştık. Bolçu ırmağında Üç Karluk'u G2. vurdum. Orada ko nakladım. Bin kişilik birliğim de Çik kavmini sürüp geldi.....başında, çitimin bulunduğu yerde yayladım. Sınırı orada tesbit ettim. Çik kavmine tutuk tayin ettim İşbara ve tarkanlar tayin ettim..... er geldi. Kazluk gölünde G3.....dağında tâbi oldu. Düşman.....deyip geldi. On beşinde.... Taygan gölünde toplandık. Habercileri orada gönderdim. Haberciler geldi, Kara Yotuluk'u geçip getirdiler. Ben onlara doğru yürüdüm..... oldu. kar hıklara G4. adam göndermiş; "ayaklanın" demiş, "içeride ben karışıklık çıkarayım" demiş, "dışarıda buluşalım" demiş. Basmıllar düşman olup evime doğru gittiler: onları tâbi kılmadım. Dışarıdan Üç karluklar, üç kutsal tuğlu Köktürk kavmi, Ötüken'de ben G5 orada hücum ettim. Beşinci ayın yirme altısında savaştım. Galip geldim. İçüy'ü geçip.... mızrakladım. Ondan sonra Türgiş Karluk'u, malını mülkünü alıp evini yağmalayıp gitmiş. Evime inmiş.... G6. düşman olup....kalkıp yerine doğru gitti. Onları takip edip....Uygur ayağı ile (?) sekizinci ayda ben arkalarından yürüdüm. Evimi Ersegün'de, Yula gölünde bıraktım. Orada yetiştim.... G7. Basmılları.... aym yirme birinde, Kartukları....Yogra Yarış'ta oradusunu orada yendim. Evi on gün önce korkup gitmiş. Orada yine yürüyüp konakladım G8. on birinde yendim. Kendi (ülkeme), kavmime gir dim. İrlün'de, Talakamm'da yetiştim. Öteden beri Çin'de esir bulunan Oğuzlar, Köktürkler isyan etmiş; orada (onlara) katılmışlar. Orada begler.. .G9. benim ordum üç (verdi). Tuğ....beş yüz zırhlı yaya bir iki kurtulup geldi. Kendi cariyelerim ve kullarım olan halkı gök ve yer buyurduğu için orada yendim..... G10. Orada kavim tâbi oldu..... Kartuklara kaçıp sığındı. Orada tekrar konaklayıp Orkun ve Balıklı ırmaklarının kavşağında menzil kurdurdum. İl evini.... G11..... Selenge'ye on birinci ayın yirmisinde kara buluk (?) doğusunda, Acem yolunun bulunduğu yerde Çigil Tutuk

Moyun Çor Kağan, Karluklar ve Basmıllar üzerine birkaç sefer daha yapar. Basmıllar ve Karluklar yok olur. Moyun Çor bundan sonda da muhtelif kavimlerle savaşır. Soğdıklara ve Çinlilere Selenge'de "Bay Balık" (zengin şehir) yaptırır. Daha sonra Köktürklerle, Sekiz Oğuzlarla ve Dokuz Tatarlarla savaşır. Bunların hepsinin (veya birinin) hatununu, yeğenini tutsak eder. Sü rülerini, mallarını yağmalar. Geriye bin at ve on bin koyun kalır.

Âbidenin kenarına kayıt düşen Sü Başı İlteber, "bin atı ve on bin koyunu ben tutup getirdim" cümlesini yazmıştır.

Boyla Kutlug Yaraganbengü Taşı (*)

- SUCİ ÂBİDESİ -

Uygur yirinte, Yağlakar Kanta keltim. Kırkız oğlu men. Boyla Kutlug Yaragan men. Kutlug Bağa Tarkan öge buyrukı men. Küm surugım kün tog-sıka, batsıka tegdi. Bay bar ertim. Ağılım or, yılmım sansız erti. İnım yiti, urım üç, kızım üç erti. Eb-ledim; oglumm, kızımın kalınsız birtim. Marıma yüz er turug birtim. Yeğenimin, atımın körtüm. Amtı öltüm. Oğlanım erde marımınça bol, kanka tap, katıglan. Ulug oğulum süke bardı. Kör-medim... oğul.

Uygur yerinde, Yağlakar Han zamanında dün-yaya geldim. Kırız oğluyum. Boyla Kutlug Ya-ragan'ım. Kutlug Bağa Tarkan'ın müşaviriyim. Ünüm ve şöhetim gün doğusuna ve batısına kadar ulaştı. Zengin ve varlıklı idim. On ağdım, sayısız at sürülerim vardı. Yedi kardeşim, üç oğlum, üç kızım vardı. Evlendirdim; oğlumu, kızımı cihazsız verdim. Üstadıma yüz er ve mesken verdim. Ye-ğenimi, torunumu gördüm. Şimdi öldüm.... Oğul-larım! Erlikte üstadınız gibi olun, hana hizmet ve gayret edin! Büyük oğlum orduya gitti. Gör-medim.... oğul.

Ezgene Bitiği (*)

- YENİSEY-TES YAZITI -

Kara Han içreği ben Ezgene. Altı otuz yaşıma erti. Ben öltüm. Türgiş il içinde beg ben. Bitig.

Ben Kara Han'ın maiyetinden Ezgene'yim. Yirmi altı yaşımdaydım. Öldüm. Ben, Türgiş ül-kesinde beğim. Yazıt.

İl Togan Bitiği (**)

- UYUG TARLAG YAZITI -

Siz ilime, kunçuyuma, oğlanıma, bodunuma, sizime altmış yaşımdaydım (adrıldım). Atım İl Togan. Tutuk ben. Tengri ilimke ilcisi ertim. Altı bağ bo-dunka beg ertim.

Siz ülkemden, eşimden, oğullarımdan, mil-letimden, sizden altmış yaşımdaydım (ayrıldım). Adım İl Togan. Tutuğum (askerî valiyim). Semavî ül-kemin idarecisi idim. Altı bağ boy'un beği idim.

Tör Apa İçreki Bitiği (**)

- BEĞİRE YAZITI -

1. Tör Apa İçreki ben. Biş yigirmi yaşda alın-mışım kunçuyuma bunga adrıldım. Sizime kün ay azdım. 2. Üç oğluma adrıldım, yita, bökmedim Ka-tıglangıl. 3. Sekiz adaklıg barımıg üçün yılmı tüketi bardım. Anta bökmedim. Yita örüngümüg karamıg azdım. 4. Yirime, yita subuma adrıldım. Bunga si-zime yita 5. bodunuma, künüme, kadaşıma ad-rıldım, bökmedim. 6. İlime, kanıma bökmedim. Benggüg tiktım. Azdım. 7. Yatda, tüngürüme ad-rıldım. 8. Antlıg adın ma antsızıma edgü işime ad-rıldım. 9. Biş yigirmi yaşımdaydım Tabgaç kanga bar-dım. Er erdemim üçün alpın (?) altın kümüşüg eğri tebi ilde küçi kazgandım. 10. Yiti böri ölü-rüm. Barsıg, kökmekig ölümedim.

1. Ben Tör Apa İçreki'yim. On beş yaşımdaydım eşimden yazık ki ayrı düştüm. Güneş Tanrı, ay Tanrı! (Size uymayıp) dalâlete saptım. 2. Üç oğ-lumdan ayrıldım. Ne çare, onlara doymadım. Buna katlanmalıyım. 3. Sekiz ayaklı mal için, at sürüsünü bitirerek gittim. Orada da doymadım. Ne yazık ki ak ruhun ve kara ruhun yolundan saptım. 4. Yerimden, suyumdan ne çare, ayrıldım. 5. Milletimden, hal-kımdan, arkadaşlarımdan ayrıldım, onlara doy-madım. 6. Yurduma, hakanıma doymadım. Bengü taş diktım. Yoldan saptım. 7. Yada taşımdan şaman davulumdan ayrıldım. 8. Andlımdan (nikâhlımdan?) ve ayrıca andsızımdan (cariyelerimden?), iyi eşimden ayrıldım. 9. On beş yaşımdaydım Çin hanına gittim. Yiğit ve erdemli olduğum için altın, gümüş, eğri deve ilde güç (?) kazandım. 10. Yedi kurt öldürdüm. Pars ve yaban geyiği öldürmedim.

(*) Metin; bir iki küçük değişiklik yapılarak, Orkun neşrinden alındı.

(**) Metin; Orkun ve Malov neşirleri karşılaştırılarak ve bazı değişiklikler yapılarak tesbit edildi.

Kölög Çor Bitiği (*)

- ÜÇÜNCÜ BARIK BİTİĞİ -

Bayna Sangun oğlu Kölög Çor. Bungusuz ul-
gatım. Bung bu ermiş: Tengrideki künke, yirdeki
güneşe
ilimke bökmedim.Koyda kunçuyumgaka, özde
Tanrı'nın
oglumka ardıldım.
ettiği

(Ben) Bayna Sangun oğlu Kölög Çor'um. Ke-
dersiz büyüdüm. Keder bu imiş: Gökteki

yerdeki milletime doymadım (veya: Gök

Takdis ettiği milletime, Yer Tanrı'nın takdis

milletime doymadım). Koynumdaki
sultanımdan (sevgili
eşimden), canım oğlumdan ayrıldım.

Uygur Edebiyatı

745 yılında Koktiirkleri devirerek Türk devletinin basma geçen Uygurlar, Koktiirkler tarafından meydana getirilmiş bengii tas edebiyatını, Orhun bölgesinde bulundukları süre içinde devam ettirdiler. BengiiJas edebiyatını anlatırken Uygurlara ait abidelerden de bahsedilmişti.

Uygurlar, 840 yılında Kirgizlar tarafından Orhun bölgesinden atıldılar. Buradan giden Uygurların miihim bir kısmı Tanrı havzasına göçtüler ve H050 merkez olarak iizere bir beylik kurdular.

Uygurlar daha Orhun bölgesinde iken iiguncii hiikumdarları Bogii Han, Mani dinine girmişti. Tanrı havzasına giden Uygurlar önce Mani dinine, daha sonra Budizme intisap ettiler. Maniheizm, Uygurlar arasında gittikçe ragbetten diiserek 12. yüzyıla kadar yasadı. Budizm ise Uygurlar arasında Mani dinine oranla *qok* daha geniş taraftarlar buldu ve gittikçe yayıldı. 13. yüzyılda H090 ve civarı Müslümanlaşmaya başlayınca Budizm Kansu bölgesine çekildi ve gittikçe azalan San Uygurlar arasında zamanımıza kadar devam etti.

Tanrı havzasındaki Uygurların bu iki din etrafında meydana getirdikleri edebiyat; ruh muhteva, şekil, dil ve üslup bakımından bengii taslardaki saf Türk edebiyatına nisbetle yeni bir karakter kazandı. Bu edebiyatın en önemli iki vasfı, dini olması ve terciimeye dayanmasıdır. Burkancihk (Budizm) ve Manihaizmin yanında Nasturilige ait eserlere de pek az olarak rastlanır. Tercimeler (ince, Sanskritçe, Toharca, Tibetçe ve Sogdaca'dan yapılmıştır. Bu arada yazı da değişmiş, bengii taşlarda kullanılan Koktiirk yazımının yerini Sogdak yazımdan geliştirilmiş bulunan Uygur yazısı almıştır. Uygur yazımının yanında az da olsa Koktiirk, Brahmi, Tibet, Sogdak ve Mani yazıları da kullanılmıştır.

Tanrı havzasındaki Uygur Edebiyatı ikiye ayrılır:

1. Manici Edebiyat (Manihaist Uygurların meydana getirdiği edebiyat),

2. Burkanci Edebiyat (Budist Uygurlar'ın meydana getirdiği edebiyat).

Manici Edebiyat: MANİCİ EDEBİYATTA NAZİM

Manici edebiyatta "nazım, manzume, şiir" icin Hintçeden gegme slok ve Türkçe taksut kelimeleri kullanılmıştır. Bu iki kelime metinlerde c.ogu defa es manali olmak üzere bir arada gelir. Kiig kelimesi de şiir ve nazım için kullanılmıştır. Bu kelime muhtemelen nazım ezgisini de ifade ediyordu. Sogdaca'dan geçen bas ve başık kelimeleri de Manici edebiyatta ilahi manasındadır.

Manici şiirin nazım birimi umumiyetle dörtliktir. Bazan beslikler de nazım birimi olabilmekte, iki veya üç misrali birlikler ise daha çok bağlantı maksadıyla kullanılmaktadır. Manici şiirin en muhim hususiyeti, misra basi kafiyesidir. "Kit'a aliterasyonu" ve "Altay aliterasyonu" da denilen misra basi kafiyesinde, kit'adaki dört misram başında da aynı ses bulunur. Eğer bastaki ses iinsiiz (sessiz) ise ondan sonra gelen iinli de aynıdır. Ancak iinliilerin aynıyetinde o ile u ve 6 ile ii misra basi kafiyesini bozucu sayılmazlar ve birbirlerinin yerlerine gelebilirler. Metinler arasında yer alan "Oliim, Mani icin ilahi" şiirlerinde misra basi kafiyesi açık olarak görülmektedir.

Mani şiirinde misra basi kafiyesinden başka ahenk unsurları da vardır. Bunlar c.esitli tekrarlar ve aliterasyonlardır. Misra basi kafiyesi, bazan misraların içinde de tekrarlanarak bir "ic. aliterasyon" meydana getirilir. "Oliim" şiirinde misra basi kafiyesi olarak kullanılan t'lerin misralar içinde de çok sık tekrarlanarak nasıl bir ic, aliterasyon yarattığı ve şinasi Tekin'in ifade ettiği gibi "Cehennemnin uultu ve gürültülerini; oliim me-

leklerinin takirtilarmi, tarrakalarmi aslında patlayıcı bir ses olan t aliterasyonu ile" okuyucuya nasıl duyurduğunu görmek mümkündür. Mani şiirinde misra sonlarında kafiye yoktur. Fakat eklerin ve kelimelerin tekrarlanması suretiyle bazan "redif'e başvurulmaktadır. Kelimelerin ve misraların tekrarı da ahenk unsuru olarak kullanılmıştır. Bu tip tekrarlarla muhtesem bir ahenk meydana getiren "Tan Tann" ilahisi, Resid R. Arat'ın ifadesiyle adeta bir "davul senfonisi"ntibai uyandırmaktadır.

Hece sayısı bakımından Mani şiirinde belli bir düzen yoktur. Şiirde misralar, farklı sayıda heceye sahip olabilmektedir. Misralarda hece sayısı üç,ten on beşe kadar değişir. Bazan eşit sayıda heceli misralar art arda getirilerek, bazan da fasılalarla eşit heceli misralar kullanılarak hece sayısı bakımından belli belirsiz bir ahenk yaratılır. Bazan bu ahenge durakların da istirak ettiği olur. Mesela "Oliim" şiirinde X + 4 şeklinde bir durak düzeni dikkati çekmektedir.

Mani muhitine ait bir sairin adı günümüze kadar gelmiştir: Aprıngur Tigin. Bu sair, Türk edebiyatı tarihi bakımından fevkalade mühimdir. (İnkii edebiyatımızda, sairı belli olan ilk şiirler ona aittir. Aprıngur Tigin'den bize kadar iki şiir ulaşmıştır. Bunlardan biri Mani icin yazılmış bir medhiyedir. Aprıncı,ur Tigin'in "Sevgili" adını verdiğimiz şiiri ise edebiyatımız ilk lirik şiiridir. Diinyevi ve dhansiimul bir konu olan "ask"i işleyen ilk Türk şiiridir.

Mani muhitine ait diğer şiirlerin sairleri belli değildir.

Hakan'a Arz (*)

K6k bori teg sini birle yonym,
Kara kuzgun teg toprak iize kalayin. Igke
Komiiri, Bilegiike Yan teg bolayin.

**Bozkurt gibi senin ile yiiriyeyim,
Kara kuzgun gibi toprakta kalayim.
Kirmana Komiir dagi, Bilegi tasina
Yar suyu (**) gibi olayim.**

Erklig ulug iligimiz eriirsiz;
Altun'a tommis, Tomhnc,a
tommuş Kutlug^ bilge
begiimiiz eriirsiz.

**İi, ulu hakammizsiz; Alhn
gibi toplanmış, Top gibi bir
araya gelmiş Kutlu- bilge
begimizsiniz.**

Yeme kahn kara bodununguzni
King koyunguzda,
Uzun etekingizde
Kiyyi kiizeddi tutup acmu igdiirsiz.

**Yine kalabalık halkınızı
Genis koynunuzda,
Uzun eteginizde
Koruyup gozeterек tutar ve himaye edersiniz.**

(*) Metin; P. Zeime'den ("Türkçe Bir Mani şiiri", TDAY Belleten, 1968) aynen alınmıştır.

(**) Şine-Uşu Yaziti'nin kuzey cephesi, sekizinci satırında Karakum asıldıktan sonra "Komiir Dagı'nda, Yar ırmagında ii^ tuglu Türk milleti'nden bahsedilmektedir: Komiir tagda, Yar iigiizde uc, tuglu Türk bodun. Orkun I, s. 166. Bu dag ve suyun bazı özellikleri olmalı. Orhun bölgesindeki yer adlarından bahsettigine göre şiir, 840 tarihinden önceye ait olabilir.

Oliim

tiiz-im bilge kişiler tirile(l)im.
tengri-ning / bitigin biz ifidelim.
tort ilig / tengri-lerke tapinahm.
tort ulug / emgekde kurtulahm.

**Asil bilge kisiler derilelim,
Tanrmin hitabini ifitemim, Dort
han tanriya tapinahm, Dort ulu
azaptan kurtulahm.**

tort ilig tengri- / lerde tanigmalar.
tengri nomm today-malar.
tiinerig yeklerke tapunug-malar.
tiimenlig / irin^ii kiligmalar

**Dort han tanniyi tammayanlar,
Tann soziinii saymayanlar,
Karanlik f eytanlara tapinanlar
On binlerce giinah ifleyenler!**

tiipinte ol'ukma / olmeki bar.
tiinerig tamuka tiişmeki / bar.
tiimenlig yekler kelir tiyiir.
tumanlig / yekler ayar tiyiir.

**Sonunda mutlaka olması var,
Karanlik tamuya diif mesi var.
Kitap diyor ki-On binlerce f
eytan gelir, Dumanh ş eytanlar if
goriir.**

tiinerig tungiile / basar tiyiir.
Tunumlug tegir tiyiir. T6ş 6z-e /
olurup tiiltiiriir tiyiir. tanmiş iiz-
iitler / tafikar tiyiir.

**Karanlik gece gibi basar,
Karanlik iyice ^oker.
Gogsiine oturup deser,
Inkarci canlar gikar.**

teg et'iiz-in / kodur tiyiir. tavan
turguru kalir tiyiir. tetrii sa^lig
kurtga yek kelir tiyiir. tolihğ / bulit
teg tonki kaflig (tiyiir).

**Tardica gevirir bedenini,
Mai mülkün geride kahr. Ters
kilh acflze f eydana gelir: Dolu
bulutu gibi kara kaf h,**

kanlig bukac; / teg karaki tiyiir.
kaşguk teg kara boy emki / tiyiir.
burmmta boz bulit oniir tiyiir.
tamgakmta kara tiitiin taşikar / tiyiir.

**Kanh comlek gibi gozlii, Kazik
gibi kara memeli, Burnundan
boz bulut agar, Bogazindan
kara duman cıkar.**

Mani Iqin İlahi (*)

125
alti ka^ig 6(ze a)zmişlarka.
agmaka inmek ajunlang korkittingiz.
avuş tamu emgekin bilturtingiiz.
alkatmış biş kat tengri yirinte togurtunguz.

**Alti duyu yiiziinden azmislara
Qi\as iniş alemlerini gosterdiniz,
Avif tamusunun azabini bildirdiniz,
Ovulmuş, beş kat tann yerinde dogurttunuz.**

130
kutru (I gu yol ymgak I)lang tileyii.
koptm smgar il uluşlarig I keztingiz.
kutkargu tmliglang taptukta.
kodmadin kamigum kutkartngiz.

**Kurtuluş yol ve yonini arayip Her
yandaki il ve iilkeyi gezdiniz.
Kurtarılacak canhlan bulunca
Eksiksiz hepsini kurtardınız.**

ogatip kelmiş bizni teg tmhgka
evangliun nom retnig nomlap
kodtunguz. ozgu kutrulgu yol
ymgakig. ol nomta eşidip ukar[biz].

**f lnp gelmiş bizim gibi canhlara,
Evangliun kanunu cevherini biraktımz.
Gecif, kurtuluf yol ve yonini Bu
kanundan if itip anlariz biz.**

(*) Metin, R.R. Arat'm, Eski Turk şiiri'nden alınmıştır.

140

apan biriik [mu]ni teg.
arig no[mug] nomlap
kodmasar.
amtika tegi yirtingii.
alkinmazmu erti tmhglar.

**Fakat siz bunun gibi Temiz
kanunu birakmasaydiniz,
şimdiye kadar bu diinya ve
Mahvolmaz mi idi canlilar?**

tiirk I burkanlarta kin intingiz.
tozkerin[csiz] burkan kutm
bultunguz **tiik** tiimen tmliglang
kutkartmgiz. t[iinerig] tamutm
toziini ozgurtunguz.

**Gu^lii burkanlardan sonra indiniz,
Ashna erişilmez burkan bahtim
buldunuz. On binlerce canhyi
kurtardmiz. Karanlik tamudan
hepsini cikardiniz.**

145

alt kaltag uza[nmaklarig] taskanp.
admlarka asiglig isig islettingiz.
azmis[la]rka yolci yirci boltunguz
ayig [kilmc]hg simnu iligintin
ozgurtung[uz].

**Hile, yalan, tembellikleri atip
Baskalarina faydali is iflediniz.
Azmiflara oncii, rehber oldunuz,
Giinaha sokan f eytan elinden
kurtardmiz.**

205

ozug yatig adirt[madm].
6zirken[ingiz] yumkmi.
[6z 6]tiinguz birt[ingiz].
iilgiisiiz sansiz
tmhglarka.

Ozti, yadi ayirmadan
Benimsediniz hepsini Oz
ogiiduniizu verdiniz Bu
talihsiz, bedbaht canhlara

MANİCİ EDEBİYATTA NESİR

Mani muhitinde meydana getirilen mensur eserler sayıca ve hacim bakımından çok degildir. Bunların da cogu dini metinler ve dualardır.

Uygurların u<juncu hukiimdan Bogii Kagan 762'de, Uygurlar daha Orhan bölgesindeyken Mani dinine girmisti. Onun bu dine girişini anlatan bir metin, manici nesrin en önemli örneklerinden biridir. Baştan ve sondan eksik olan bu metinde Bogu Kagan'in Mani rahipleriyle konuşması, dinin icaplarma aykin hareketlerden dolayı duyulan pismanlık ve tebeasmin sadik bir iimmet olması için Bogii Kagan'in yaptığı tesebbusler anlatılır. Metinde derin bir iman ve dini bir vecid sezilmektedir. Bazı yerlerde kısa ciimlelerden meydana gelmiş, konuşma iislubu dikkati çekmektedir.

Tahminen 930 yılında ve Koktiirk harfleriyle kaleme almış olan Irk Bitig (Fal Kitabı), Mani muhitinde yazılmış önemli bir metindir. içbnde dine ait unsurlar bulunmakla beraber dini bir eser değildir, bir fal kitabıdır. Her biri ayrı bir fal olarak yorumlanan 65 paragraftan meydana gelmiştir. Her falın (paragrafın) başında siyah miirekkeple ?i-zilmiş kiiciik daireler vardır. Her faldaki daireler üç dizi halindedir. Her dizide, sayılan 1-4 arasında degigen daireler vardır. Böylece her fal, üç rakamlı bir sayı ile numaralanmış gibidir. Mesela, bir paragrafın başındaki birinci dizide 2. ikinci dizide 2. üçüncü dizide 4 daire varsa bu fal 2 2 4 numaralı

faldır. Falma bakmak isteyen insan, muhtemelen dört yiziinden her biri bir sayıya delalet eden aşık kemigini ii^defa atmak suretiyle kaç. numaralı falın kendisine isabet ettiğini tesbit eder.

Irk Bitig'in son derece ilgi çekici bir yapısı, dili ve iislubu vardır. Her fal; "şöyle bilin(iz) iyidir" veya "şöyle bilin(iz) kötüdür" şeklinde bir hiikiimle bitmekte, hiikiim ciimlesinden önce "der (bazan demis,)" kelimesi bulunmaktadır. Asıl fal, iste "der" kelimesinden önce yer alan ve birkaç kısa ciimleden meydana gelen kiiciik bir metindir. Ciimleler arasındaki tenazur (simetri), metni adeta siirleştirmekte, ona bedii bir yön kazandırmaktadır. Bu **kiiciik** eserde çeşitli adetler, inanışlar ve masal unsurları da yer almakta, giinlik dilin kelimeleri de bolca kullanılmaktadır.

Turfan'da bulunan Huastuanifti adlı eser Mani dinine ait uzunca bir tövbe duasıdır. Çok çok niis- hasi bulunan bu metin, Manidliğe ait bir *qok* kavramı ihtiva etmesi bakımından miihimdir. Eserde çok sık kullanılan sarth birlesik ciimlelerin bazan uzamasma rağmen ciimle yapısırun sağlam olarak kalması ilgi çekicidir.

Tanrı havzasında bulunmuş diğer Mani metinleri arasında "İki Yıldıztan Nom (iki Kok Kanunu)" adlı Manihaizm'in felsefesi ile ilgili bir eser, dualar, va'z parçaları, manastır nizamnameleri ve bazı hayvan masalları vardır.

Irk Bitig (*)

1. Tensi men. Yann ki[^]e altun orgin iize olurupan mengileyur men. Anca bilingler: Edgii ol.
1. **Ben Tensi'yim. Sabah aksam altin taht iize-
rinde oturarak eglenirim. Biliniz ki bu iyidir.**
2. Ala atlig yol tengri men. Yann kice esiir men. Utru iki yilig kişi oglin sokusmis. Kisi korkmis.. Korma timis. Kut birgey men timis,. *Anqa* bi-ling: Edgii ol.
2. **Alaca ath yol tanrisiyim. Sabah aksam yii-
ruriim. Karsida iki [^]ekingen insan ogluna rastlarmis. insan korkmus. "Korkma" demis, "ben saadet veririm" demis. Bilin ki bu iyi
dir.**
3. Altun kanatlig tahm kara kus men. Tamm tiisi taki tiikemezken taluyda yatipan tap-ladukumm tutar men. Sebdiikiimin yiyiir men. Antag kiiglig men. Anca bilingler: Edgii ol. **Altin**
3. **kanath tahm kara kusum. Viicudumun tiyu daha bitmemisken denizde yatarak di-ledigimi tutanm; sevdigimi yerim. O kadar gugliiyim. Biliniz ki bu iyidir.**
4. Oriing esri togan kus men. (Jintan iga<; iize olu rupan mengileyur men. Anca bilingler.
4. **Beyaz tekir renkli dogan kusuyum. Sandal agaci iizerine oturarak eglenirim. Soyle bi liniz.**
5. Beg er yontmgaru barmis; ak bisi kulunlamis. Altun tuyuglug adgirik yaragay. Tebesingerii barmis; oriing ingeni botulamis. Altun budlalig yaragay. Ebingerii kelmiş; iic.iinc kuncuyi un-lanmış. Beglik yaragay, tir. Mengilig beg ermiş. Anyig edgii ol.
5. **Beg kifi, atlanna varmış; ak kisragi kul-
lanmif. Ona alhn damgah aygirkh yaraşir. Develerine varmis; beyaz devesi yavrulamiş. Ona altin burunluklu bugrahk (erkek de-
velik) yaraşir. Evine gelmig, ii[^]uncu olarak kansı da bir oylan dogurmuf. Ona beglik ya-
raşir, der. Bahtiyar beg imiş. Bu, [^]ok iyidir.**
6. Adigli tonguzli art iize sokuşmiş ermiş. Adigmg karni yanlmif, tonguzung azigi smmiş, tir. *Anqa* biling: Yablak ol.
6. **Ayi ile domuz dagda kapişmişlar. Ayimn karni yanlmis, domuzun azi difleri kmlmiş, der. Bilin ki bu kotiidir.**
7. Er terkleyii kelir. Edgii soz sab iletii kelir, tir. Ani;a bilingler: Edgii ol.
7. **Adam kosarak gelir. Iyi haber getirir. Biliniz ki bu iyidir.**
8. Altun başlig yılan men. Altun kurugsakimm kili[^]m kesipen oziim yul intin, başimin yul ebintin, tir. *Anqa* bilingler: Yablak ol.
8. **Altin bafli yılanim. Altin kursagimi kih[^]la kesip oziimii inden, başimi evinden kurtar. Biliniz ki bu kotiidir.**
9. Ulug eb 6rtenmiş. Katmga tegi kalmaduk- bii-kinge tegi kodmaduk, tir. Anca bilingler: Yab lak ol.
9. **Biiyik ev yanmış. Kiyisma bucagina kadar hi[^]bir yer kalmamif. Biliniz ki bu kotiidir.**
10. Esnegen bars men. Kamus, ara başim. Antag alp men, erdemlig men. An[^]a bilingler.
10. **Esneyen parsim. Kamis. arasmda başim. O kadar yigit ve erdemliyim. Soyle biliniz.**
11. Sang atlig sab[^]i, yazig athg yalabag edgii soz sab ileti kelir, tir. An[^]a biling: Anyig edgii ol.
11. **Sari ath haberci, serbest ath el[^]i iyi haber ge tirir. Biliniz ki bu 90k iyidir.**
12. Er abka barmis. Tagda kamilmis. Tengride erk-
lig, tir. Anga bilingler: Yabiz ol.
12. **Adam ava gitmiş. Dagda diişmuş. Gu[^]lti tann goktedir. Biliniz ki bu kotiidir.**
13. Tengrilig kurtga yurtda kalmis.. Yaglig kamig bulungin yalgayu tirilmiş, oliimde ozmiş, tir. Anca bilingler.
13. **Dindar bir ihtiyar [^]adirda kalmis. Yagh bir kasigin kenarim yalayarak canlanmif, oliim-
den kurtulmus., der. Soyle biliniz.**
14. Kuzgunug igacka bamiş. Katigti ba, edgiiti ba, tir. Anca bilingler.
14. **Kuzgunu agaca baglamis. Sikica bagla, iyice bagla, der. Soyle biliniz.**
15. Uze tuman turdi; asra toz turdi. Kus ogli uca azti; kiyik ogli yiigiirii azti; kisi ogli yonyu azti. Yana tengri kutmta iiciinc yilta kop esen tiikel koriişmiş; kop ogirer, sebiniiir, tir. *Anqa* bilingler: Edgii ol.
15. **tiste duman kalkti; afagida toz kalkti. Kuş yavrusu u[^]arak yolunu şaşırdi; geyik yavrusu kosarak yolunu sasirdi; kisi oglu yiiriyerek yolunu şasirdi. Tanrmm verdigi talihle ii[^]iin-cti yilda, tekrar hepsi esen olarak bu-lusmuslar. Hepsi memnun olurlar ve se-vinirler. Ş6yle biliniz ki bu iyidir.**

(*) Metin ve terciime, Orkun ve Malov ne[^]irleri ile Marcel Erdal'in "Irk Bitig Uzerine Yeni Notlar" (TDAY, Belleten, 1977) makalesi karşılaştınarak tesbit edilmi[^]tir. Ketebe kaydmda James Hamilton'un "Le coloph on de l'Irk Bitig" (Turcica VII, 1975) adh ma-kalesinden faydalanılmıftır.

BURKANCİ EDEBİYATTA NAZİM

Burkancı edebiyatta "nazım, manzume, şiir" kavramı için Türkçe kosug ve takşut; Sanskritçe slok ve padak tabirleri kullanılır. İr kelimesi ise daha çok "sarki" manasına gelir.

Hemen hemen tamamı dini olan Burkancı şiirde nazım birimi gogunlukla dörtliktir; ancak zaman zaman sekizliklerden meydana gelen şiirler de görülür. Burkancı şiirde de en önemli ahenk unsuru, Mani şiirinde olduğu gibi misra basi kafiyesidir. Misra sonu ahenk unsurları, Burkancı şiirde daha ileri bir derecededir. "Gramer aliterasyonu" da denilen eklerle yapılan redif, bu şiirde çok sık görülür. Hatta Burkancı şiirde yer yer misra sonu kafiyesine bile rastlanmaktadır. Peter Zieme tarafından yayımlanan şu dörtlikte misra sonu kafiyesi *qok aqik* bir şekilde görülmektedir:

Tort tavip yirdinciinung korki
Tiidriim tering taluy ogiizniing türki
Torttin singarki taglarnmg borki Tuz
yagiz yir iiztengining orki.

"Dort tavip diinyasmin hasmeti
Derin derin denizlerin kudreti Dort
bir yandaki daglarm borkii Diiz ve
kara yer yiiziiniin zirvesi."

" Yukandaki dörtlikte de farkedildiği gibi "ic aliterasyon" Burkancı şiirde de görülen bir ahenk unsurudur. Fakat Burkancı şiirde ahenk bakımından asıl mühim nokta, kit'aların, son misralarda tekrar edilen ek, kelime veya kelime gruplarıyla birbirine bağlanması ve böylece kosma catisim kurulmasıdır. Örnekler arasında yer alan "Inane," şiirde "manur men, tapmur men, okiiniir men" kelimeleri; "Oyle Yerlerde" şiirinde "am teg orunlarta" kelime grubu kit'a sonlarma gelerek kit'aları birbirine bağlamaktadır.

Burkancı şiirde hece sayısı *qok* değişiktir. 7 heceli misralar bulunduğu gibi 20 heceli misralar da bulunabilmektedir. Ancak art arda gelen misralarda hece sayısı eşitliği (hece vezni), ufak tefek sapmalarla Burkancı şiirde mevcut sayılabilir. Kısa misralı şiirlerde 4+3 duraklı hece veznine sıkça rastlanır.

Burkancı şiirde "huner" sayılabilecek bazı ahenk unsurları da zaman zaman kullanılmıştır. Mesela Resid Rahmeti Arat'ın Eski Türk Şiiri eserinde yer alan bir manzumede (s. 102-115) misra basi kafiyelele, Sogdak alfabesi sirasma goredir. Bu, divan edebiyatındaki elifnamelerde görülen bir hususiyettir.² Dokuz misralık bir başka şiirde her misra dört kelimedenden meydana gelmekte ve her kelime t ile başlamaktadır.³

Burkancı edebiyatta mensur eserler içinde de manzum parçalara rastlanmaktadır. Bilhassa Altun Yaruk'ta pek çok manzum parça vardır. Ancak Altun Yaruk'taki manzumelerde, bütün Uyğur şiirinin karakteristik vasfı olan misra basi kafiyesi (kit'a aliterasyonu) görülmez. Bu manzumeleri nersinden ayıran en önemli özellik, yiklemin nesneden önce gelmesidir. Daha zayıf olarak hissedilen bir başka özellik de 4+3'lik hece veznidir. İnsadi Sutra'da rastlanan manzum kısımlarda ise misra basi kafiyesi mevcuttur.

"Oyle Yerlerde" adı verilen şiir; konu bakımından bir bütünlik arz etmesi, misra basi kafiyesinin ve diğer ahenk unsurlarının son derece garpici olması, tabiat ile insan ruhu arasındaki münasebeti ustalıkla işlemesi, Burkancı zahidlerin inzivaya çekildikleri dağlık ve agalık yerlerle akar su ve gol kenarları canlı bir şekilde tasvir etmesi gibi sebeplerle Burkancı şiirlerin en güzel örneği kabul edilmektedir.

Burkancı Uygurlardan adı bize kadar ulaşan şairler şunlardır; Pratyaya-Şiri, Cisuya tutung, Kalim Keysi, Ki-Ki, Smgku Seli Tutung, Asig Tutung, Cinasiri. Bunlar arasında bilhassa Pratyaya-Şiri dikkate değer. "Her zaman söylenmek için, baskalarma gerek olur dusesinisiyle, canhlara faydalı olsun ve burkan olsunlar" diye bizzat nazmettiğini ifade ettiğı 10 kadar manzum parçası bulunmaktadır ki hepsi 321 misra tutmaktadır. Ruhani ziimreye mensup olduğu anlaşılan bu şairin asıl adı bilinmemektedir. İfadesinden ve şiirlerinden dile hakim bir sanatkar olduğu anlaşılmaktadır. Onuncu asırda yaşadığı tahmin edilen Bes Balık'h Smgku Seli Tutung ise Altun Yaruk terciimesiyle dikkati çeker. Bu eserdeki manzum parçalarda Smgku Seli Tutung yer yer lirik bir söyleyişle ulaşır.

- (1). Peter Zieme, "Eski Uygurlar'ın Burkancilikla İlgili AUiterasyonlu Kostukları Üzerine", 1. Milletler Arası Türkoloji Kongresi Tebliğler, 2. İstanbul, 1979, s.560.
- (2). Amil gelebioglu, "Harflere Dair", Milli Kiliitir, Ankara, Haziran, 1980.
- (3). Peter Zieme, a. mak., s. 571

İştigrak (*)

25

turgin siiz-uk ol suv-nung.
turum ara tegşilip.
topulur yaruk odvi-lig.
tongup buz bolmig-in sakingu ol.

Durgun, suzuk olan suyun
Durumunun degisip
Seffaf, parlak, sert^e
Donup buz oldugunu diisiinmeli

amtiki mum teg sakm^ig.
alku odte kolulap sakmsar.
abita burkan uluş-inta.
adirthg utgurak togar-lar.

İşte boyle bir diistinceyi
Her zaman diisiinlenler,
Abita burkan iilkesinde
Bambaska, apagik dogarlar.

30

ugiinc kolulamak iginte
ongdiinki ol buz teggilip.
odvi vaytun-lig yagiz yir.
6z-in ok butmiş-in sakinip.

U^uncusii, diifiinunce, Onceki o buz
degif ip Sert Vaytun kara yerinin
Kendiliginden oluf tugunu diif iiniip

35

yiti erdinilig bir siruk.
yir-ig kotiirii turur-m.
yintem sekiz kir-lar-i.
yitingsiz korkle bolmiş-m.

(*) Metin Reşid Rahmeti Arat'm Eski Turk şii'ri'nden ahndi.

Yedi cevherli bir diregin Yeri
kaldirip tuttugunu, Her sekiz
yuziiniin Erişilmez güzel
oldugunu,

40

sekiz yiiz-inte *yiiz-er* ongi
seviglig erdini mun^uk-lar.
setireksiz tiya-hg bakdi-hg.
seqe tanglancig idigler.

Sekiz yiiziinde yuzer turlu
Sevilen mucevher, boncuklar.
Arahksiz tiya'h, bakdi'h
Se^kin, nadide bezekler.

birer erdini mun^uk-tin.
bir-inte minger yaruk-lar.
birtem uz korii kanm^siz.
birkerii yaltnyu oner-ler.

Her bir mucevher, boncuktan,
Bin bir turlu işiklar -Bir kez
bakmaga doyulmaz-Bir arada
parildayip (jika).

45

se^ilip birer yaruk-lar sekiz-er
[tii]men torter ming. seviglig
ongliigin yaltnyu. serilip
turmis-m sakmgu ol.

Sec.ilip her bir lfigin Sekizer
tiimen, dorder bin Sevilen
rengiyle parlayip Yayilip
durdugunu diişunmeli.

Oyle Yerlerde (*) (Am Teg Orunlarta)

adkasu turur kat kat tag-ta
amil aglak arayandan-ta artu£
sogiit altm-inta akar suv-luk-ta.
amran^igin u<;dasi kus-ki-a-lar
tirin-lik kuvrag-hk-ta adkag-siz-m
mengi tegingiiliig ol am teg orun-
lar-ta

**Sira sira duran kat kat daglarda,
Sakin ve issiz Arayadan da,
Ardic^ agaijlan altındaki
Akar sular da.
Seving i^inde ucan kuscuklann
Derilip toplanacagi yerde
Her seyden uzak, huzur bulmah
Oyle yerlerde.**

kokerip turur korkliig tag-ta kongul
yarasi aglak orun-ta. " kop yigi
telim sogiit-liig erip kopirip turur
kogmen suvluk-ta koz başlap
ka^ig-larin yigirup koz-unmiş
bililmif-?e [orun]-larta. kiisengig-
siz-in mengi teginguliig ol am teg
orun-larta.

**Gogerip duran gorklii daglarda,
Goniile yaraşır issiz yerlerde,
Yogun sogiitlikler arasındaki
Kopiirup duran gol suyunda;
Bafta goz, duyulardan siyrihp
Goriinmiif, bilinmif^e yerlerde,
Arzudan uzak, huzur bulmah
Oyle yerlerde.**

Fal Kitabı (*)

birtik sii siilemek athg irk kelser, savni inge ayur

sii siileser yir tileniir
kişi sozleser sav alkmur

*Eger ordu yiirutmek **adh fal** gelse yoruntu fdyledir:*

**Ordu yiiriitse yer delink,
Kif i konuşsa soz tiikenir.**

yol azsar ev tapmaz kisi
yangilsar iş biitmez

**Yol şaşsa ev bulunmaz,
Kigi yanıl sa iş bitmez.**

6z kentiingin bek tutgil
ottig savka yonma

**Kendi kendine hakim ol,
Rica, niyazında bulunma.**

ogiiz ertgeli ogradmı işing biitmez beg
bolgali kihnting yarlıkmg yorimaz.

**Irmak gecmege gittin, işin bitmez,
Beg olmaga ^ahştin, buyrugun yurumez.**

kırmı işing yagilig
sozlemis savmg tiidiif lug

**Kildigin if diişmanca,
Soyledigin soz kavgahk.**

yer igkek egiriir yagi
yavlak aldayur

**şeytan ve cin kusatır,
Diisman ve hasim aldatır.**

(*) Metin Reşid Rahmeti Arat'ın Eski Tiirk şiiri'nden ahnmıştır.

kiin tengri kolimti geriging oze
ay tengri batti kutung oze

**Gun Tann gomuldii askerin iistiine,
Ay Tann bath bahtn iistiine.**

6z kentiingke inangil
kentii kongiilungin bek tutgil

**Kendi kendine inan,
Kendi gonliinii pek tut.**

etuziingin kuzetser
sen kelen keyik
miiyuzi teg ating kiing
kotriilgey

**Viididunu gozetirsən
Gergedan boynuzu gibi
Adm, iiniin yiikselir.**

biriik bu korumak athg irk kelser savin ige tir

suv tamiri kurisar yaş yavis. gu kunyur
kiş i ku^i korasar, yat kişi ke basitur

Eger bu eksilmek adit fal gelse yorumu soyledir:

**Su daman kurusa, taze yeşillik kurur, Kisi
giicii azalsa, yad kisiye ezilir.**

tegirmi tarn i^inde esriik bolting
tegirmileyiiki yagmg telim bolti

**Deginni dam i^inde sarhos. oldun,
Cevrendeki duşmanm 50k oldu.**

asiging ayagmg egsiidi
eding tavarıng kokti

**Faydan, kiymetin eksildi,
Malm müilkin azaldi.**

Agit (*)

aklar buht orlep kiikirep
alkuka mu kar yagurur ak
bir sa^hg kan anam a^iyu
mu yaşlarin akidur.

**Ak bulutlar ^lkip giirleyip
Her yana mi kar yagdir?
Ak sagh ihtiyar anam
Aciyla mi yafini akitir?**

karalar bulut orlep kukiirep
kar mu yagmur ol yagurur
kan yaşhg ol anam kayguda
mu yaşm akidur

**Kara bulutlar qikip giirleyip
Kar mi, yagmur mu yagdir?
Kocamif yaşh anam
Kayguda mi yaşmi akitir?**

yazki bulit yaşlap kokiirep
yagmurlar mu ol yagidur
yasi kigig alganlanm
yaşlarm mu akidur

**Yaz bulutu 9akip giirleyip
Yagmurlar mi yagdir?
Yagi kii^iik aldiklanm
Yaşlanni mi akitir?**

kiizki buht kukurep orlep
kop mu yagmur ol yagidur
kongiil taşim iki kigig koz
yaşlarm mu ol akidur.

**Giiz bulutu gurleyip gikip
Cok mu yagmur yagdir?
Goniil taşim iki kiigük
Gozyaslanmi mi akitir?**

(*) Metin Reşid Rahmeti Arat'm Eski Tiirk Şiiri'nden alınmiftir.

Aynhş (*)

adaylarim kagma kulun
 atam kayda termii erki
 amrak togmis ini kelin
 agam kayda termii erki

**Yavrularim, ka^ak kulun,
 Babam nerede der mi ki?
 Sevgili dogmus, kardes, gelin
 Agam nerede der mi ki?**

beige turgan bis-on oylan
 begim kayda termii erki,
 bezeklikte kizlar kirkm
 bertermii kongiilin (erki)

**Belde duran elli yigit
 Begim nerede der mi ki?
 Haremde kizlar, cariyeler
 Gonliinii paralar mi ki?**

katta turgan *kaq* ol oylan
 kayda begim termii erki
 kagusgulug kiinni kiisep
 kaygu ...erki

**Katimda duran yigitler
 Nerede begim der mi ki?
 Kavuf ma giiniin dzleyip
 Kaygu geger der mi ki?**

Bilgi (*)

bilig biling ya begim
 bilig sanga es bolur
 bilig bilgen ol erke bir
 kiin devlet tus bolur

**Bilgi bilin, ey beyim!
 bilgi sana es olur; bilgi
 bilen insana bir gun
 devlet yar olur.**

biliglig er bilinge tas
 kurgansa kaş bolur
 biligsizning yamnga
 altun koysa tas bolur.

Bilgili insan beline tas
 kusansa, kaş olur;
 bilgisizin yanina altin
 konsa, tas olur.

BURKANICI EDEBİYATTA NESİR

Burkanci (Budist) Uygurlann mensur olarak meydana getirdikleri edebiyati konularma gore iige ayirmek gerekir:

1. ^atikler (Hint^e jataka),
2. Sudurlar (Hint^e sutra),
3. Diger eserler.

CATIKLER

gatik adi verilen pargalar, Buda'mn hayatlanndan herhangi birini anlatir. Bilindigi gibi Burkanciliktaki tenasiih inancma gore canhlar bir-*yok* defa diinyaya gelirler. Bazan tannlar aleminde,

bazan cinler aleminde, bazan insanlar veya hayvanlar aleminde bir^ok defa yeniden dogarlar. Bu'da'nm bizzat kendisi de bir^ok defa diinyaya gelmistir. Işte gatikler, Buda'nm bu geşitli hayatlarini anlatan, olaganiistii vak'alarla siislî masallardir. islami edebiyattaki menkibeleri hatirlatirlar.

(^atikler, Burkan rahipleri tarafmdan cemaate anlatihr. (^atiklerin bazan musiki refakatinde anlatildigi, bazilarimn da piyes yapisma sahip oldugu ve temsil edildigi tahmin edilmektedir. Bazi gatikler ise sudurlar iginde yer almaktadır.

(*) Metin Refid Rahmeti Arat'm Eski Turk şîiri'nden almmıştır.

"Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi" adıyla meşhur olan "Edgii Ogli Tigin ile Ayig Ogli Tigin (Iyi Duşuinceli Sehzade ile Kotii Duşuinceli şehzade)" en tanınmış, c,atiklerden biridir. Kansu vilayetindeki Bin Buda mabetlerinde bulunan bu eserde, iyi yiirekli bir şehzadenin biitiin canlılara yardım etmek ve canhlann birbirlerini öldürmelerine engel olmak üzere *qok* değerli bir miicevheri ele geçirmek için çıktığı maceralı yolculuk anlatılır. Gemilerle yapılan yolculukta bin bir tiirli tehlike vardır. Şehzadenin sahip olduğu miicevher kotxi yiirekli kardeş tarafından gözleri oyularak c,alınır. Fakat sonunda hak yerini bulur ve iyi yurekli sehzade Buda olur. Ash Sanskrit'e olan ve 10. yüzyılda Uygurca'ya çevrilmiş eserde *qok* canlı bir tahkiye iisluba vardır. Olaylar *qok* akıcı bir dille anlatılmakta, yer yer görülen canlı tasvirler çok kısa tutulmakta, yine yer yer rastlanan karşılıklı konuşmalar iislubun akıcılığı bir kat daha artırmaktadır.

Altun Yaruk içinde bazı c,atikler de vardı. Bunların en meşhurlarından biri "Sehzade ile Ac Pars Hikayesi" dir. Catikte ac,ıktan olmak üzere olan bir parsi kurtarmak isteyen fedakar sehzade anlatılır. Parsin olmemesi için sehzade kendisini ona yem eder. Catigin sonunda Buda, sehzadenin, kendisi olduğunu ifa,de eder. Bu hikaye de *qok* canlı ve akıcı bir iisluba sahiptir. Sehzadenin olimii iizerine soylenen siirlerde ise tam bir ağıt havası vardır.

Dantipali Beg hikayesinde kendini feda eden bir geyiktir. Geyikler beyi emrindeki geyikleri kurtarmak için kendini one atar. Geyiği öldüren Dantipali Beg'i ise korkung alevler yutar. Tahkiye iislubunun hakim olduğu bu catikte de *qok* canlı tasvirler yer almaktadır.

Caştani Beg hikayesinde (Astani Beg'in, iilkesinde yaşayan insanlara hastalık ve belalar getiren şeytanlarla mücadelesi anlatılır. Şeytanların tasviri son derece canlıdır. Eseri Şilazin adlı bir mütercim Toharca'dan Tiirk'e'ye çevirmiştir.

Toharcadan çevrilen bir başka eser de Maytrisimit'tir. Prajnaraksite adlı il-Balik'h (Bugünkü Kulca yakınlarda) bir Türk tarafından terciime edilen eserde Maitreye Burkan'm menkıbevi hayatı anlatılır. Maitreye, Musliimanların Mehdisi gibi, istikbalde gökten yere inip insanları nirvanaya ulaştıracak olan bir Burkan'dır. "Uluş" adı verilen bölümlerden meydana gelen Maytrisimit dramatik özelliği ile dikkati çeker. Her "uliis", " bu Mdisiye

falın yerde tasavvur etmek lazımdır" sözleriyle başlar. Bu bir nevi sahne tasviridir. Gerek Gabaini, gerek eseri ilmi olarak neşreden Şinasi Tekin, Maytrisimit'in bir tiyatro eserine benzediğini ve muhtemelen sahnelendiğini belirtmektedirler. Esasen eser, "koriin^ (görülecek şey, piyes?)" olarak adlandırılmıştır.

Burkanci Uygur edebiyatında daha pek *qok* c,atik vardır. Bunların bir kısmı Almanlar tarafından Uigurica ve Tiirkische Turfantexte gibi dizi yayınlarında neşredilmiştir. Pek c,ogu ise *hiq* yayımlanmamıştır.

SUDURLAR

Hintge Sutra, Uygur Tiirk'esinde "Sudur" olarak geçer. Bu eserler, Buda'nın veya diğer burkanların vaazlarını içine alan, Burkancihkla ilgili inanılan, Burkanciligin esaslarını, in^ ve amelilerini ihtiva eden dini eserlerdir. İglerinde yer yer C,atikler de bulunabilir.

Uygurcaya çevrilmiş en hacimli sudur Altun Yaruk'tur. Altun Yaruk, "altın ışık" manasına gelir. Beş Bahk'h Smgku Seli Tutung tarafından Cince'den Uygurca'ya çevrilmiş olan eser, "terciimeden ziyade müstakil bir adaptasyon"dur. Smgku Seli Tutung birçok ilavelerle eseri genişletmiştir. Hiien-Tsang'm inli seyahatnamesini de Uygur Tiirk'esine çeviren ve bu terciimde kullandığı "kavi" iislubu dolayısıyla Reşid Rahmeti Arat tarafından eski Tiirk şairleri arasında zikredilen Smgku Seli Tutung, Uygurlar c,agi Tiirk edebiyatının en mühim simalarından biridir. Altun yaruk'ta yer yer lirik bir eda taşıyan ve ağıtlan andıran şiirler, Smgku Seli Tutung'un orijinal ve kuvvetli bir şair olduğunu da gösteriyor. 10. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı tahmin edilen Altun Yaruk'un istinsahi 17. asırdadır. Birkaç nüshası bulunan ve oldukça hacimli (Radloff ve Malov nesrinde 707 sayfa) olan Altun Yaruk; burkanciligin esaslarını, felsefesini ve Buda'nın menkıbelerini anlatan bir eserdir. İçinde c,atikler ve siir parçaları da bulunmaktadır. Burkancihga ait konular eserde geniş izahlarla ve sarıh bir iislupla anlatılır. Bilhassa Tiirk'e'den yapılmış, istilah ve tabirler kullanılması, halk dilindeki bazı basit kelimeleri dini manalar yüklenmesi eserin iislubu bakımından dikkate değer.

Arastıcılar tarafından en iyi işlenmiş me-

tinlerden biri olan Sekiz Yiikmek (Sekiz Tomar) adh sudur, Uygurlar arasmda *qok* yayilmis olan dim bir eserdir. Cince'den gevrilmis, olan Sekiz Yiikmek, Burkancihga ait dini-ahlaki inanişlarla bazi pratik bilgileri ihtiva eder. Kisa ciimleleri, ac.ik ve samimi ifadesi, zengin kelime hazinesi ile dik-kate deger bir iislubu vardır.

Sinasi tekin tarafmdan islenen Kuansi Im Pusar (Ses işiten ilah), "Asil Dinin Nilufer Cicegi" adh sudurun bir bolumudir. Eserin konusu, Ku-ansi Im adh Bodisatva'nın (Burkan adaymm) canli varliklarm sikisik anlarmda Hizir gibi yetiserek on-lara yardım etmesi ve Nirvana yolunu gos-termesidir. Cince'den gevrilen eserin nerede ve kim tarafmdan terciime edildiği bilinmemektedir. Ter-ciime ve istinsah tarihleri 13. asirdan once ol-malidir.

Cince'den gevrildiği tahmin edilen ve Semih Tezcan tarafmdan islenen Insadi Sudur, "rahiplerin karsihk olarak birbirlerine giinahlarini anlatma" torenleri ile ilgilidir. Eserde Sundari Kiz adh bir catik de vardır.

DiğER ESERLER

Burkancilikta c.atik ve sudur adi verilen ve halk arasida yayihnis bulunan eserlerde baska "vi-naya" ve "abhidharma" denilen eserler de vardır. Burkan rahiplerinin yasayis. kurullarm anlatan vi-analarm Uygurca terciimesine rastlanmamıştır.

Abdidharmalar, Burkan felsefesi ile ilgi eser-lerdir. Vapşı Baksi adh Ugur tarafmdan yazilan bir abhidharma, miicerret kavramlan maddi ben-zetmeler kullanarak basit bir sekilde anlatmasiyla dikkati c.eker.

Tovbe dualan'da Burkanci Uygur edebiyatmi ayn bir txirii olarak kabul edebiliriz. Uygurca'da "Kşanti Kilguluk Nom (Giinah Cikarma Duasi)" de-nilen bu eserlerde yalmz yasamlan hayattaki gi-i-nahlar i^in degil, gegmis ve gelecek hayatlardaki giinahlar i^in de bagışlanma dilenir.

"Hien-Tsang Biyografisi" adiyla tamnmis ese-rin Burkanci Uygur edebiyatında önemli bir yeri vardı. Bu eser, Hien-Tsang adh Cinli bir Burkan ra-hibinin 630-645 yillan arasmda Tiirkistan iize-

rinden Hindistan'a yaptığı seyahati ve Cindeki ha-yatmi anlatan bir seyahatname ve biyografidir. Hien-Tsang'm ogrencileri tarafmdan Cince olarak yazilan eser, Smgku Seli Tutung tarafmdan tah-minen 10. yiizyihn birinci yansmda Uygurca'ya gevrilmistir. Eser 7. asirdaki Turk ilkeleri hakkmda miışahadeye dayanan bilgileri dolayisiyla bizim i^in c.ok miihimdir. Gabain, Arlotto, Tuguseva, Tez-can tarafmdan c.esitli boliimleri işlenen eser iize-rinde heniz toplu bir cahsma yapılmamıştır. Hien-Tsang biyografisinin miitercimi, Uygurlarm meş-hur yazar, şair ve miitercimi olan Smgku Seli Tutug'dur. miitercim, bu terciime denediği şiirle nesir asan "kavi" iislubuyla dikkati geker.

Burkanci veya Manici Uygurlardan kalan daha pek c.ok eser ve vesika vardır. Bize kadar ulaşan bazi mektup orneklerindeki "iyi misiniz, esen mi-siniz; biz esenlik ve selamet icindeyiz" gibi ifa-delerin bugiinkii mektup ifadelerini andirmasi son derece miihimdir. Uygurlardan kalma hususi mek-tuplardan başka resmi ve ticari mektuplar da var-dir.

Uygurlar arasmda Burkancihk ve Ma-nihaizm'den başka Hiristiyanhgin, Nasturi kolu da goze carpar. Turfan gevresinde incil'den Uy-gurca'ya cevrimis bazi parcalar bulunmuştur. Ay-nca 13. ve 14. yiizyillardan kalan bazi mezar tas-larında da Siiryani yazih Tiirkce satirlar yer almaktadır.

13. yiizyildan itibaren *Hoqo* ve civarında Miis-liimanhgm yayilmaya basladigini biliyoruz. işte bu Miisliiman Uygurlardan da bazi siirler kalmıştır. Reşid Rahmeti Arat'ca Eski Tiirk Siiri'nde neş-redilen bu şiirler, şekil bakrmdan Manici ve Bur-kanci şiirlerden daha mazbuttur. Kit'alarm benzer yapıdaki misralarla birbirlerine bağlanmasi, misra sonlardaki ahenk unsurlarıyla ve bilhassa 4+4 veya 4+3'liik hece vezinleriyle bu siirler, Divanii Lugati't-Tiirk'teki siirlere paralel bir goriiniis arz ederler. Konulanmn ahlaki ve beşeri olması do-layisiyla da Manici ve Burkanci Uygurlarm dim şi-irlerinden farkhdır.

İyi Diişiiinceli Şehzade
ile Kotii
Diişunceli Şehzade (*)

(EDGU OGLİ TİĞİN İLE AYİĞ OGLİ TİĞİN)
(Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi)

(Uygurca metinde hikayenin baş tarafı eksiktir. Qıncesine göre hikayenin başı şöyledir:.) (**)

[Burkan (Buda) der ki: Qok eskiden, binlerce binlerce yıl önce Baranas adlı bir devlet vardı. Burada Vipacyin adlı bir Burkan zuhur etmişti.

Baranas iilkesinin mihracesi çok akıllı ve iyi idi. Halkı iyi kanunlarla ve adaletle idare ederdi. Altmis. kiiciik begliği, sekiz yiiz kalesi, bes yiiz beyaz fili, yirmi bin karısı vardı. Fakat oğlu yoktu. Bir giin mihrace halka, dag, ırmak, gol ve ağac tan-larma dua etmelerini ve kurban sunmalarını emretti. On iki yıl sonra mihracenin birinci ve ikinci kansı hamile kaldı. Sonra da birer oğlan doğurdular. Mihrace miineccimleri çağırarak çocukların istikbalini sordu ve onlara birer ad ver-melerini istedi. Miineccimler, çocuklar doğarken zuhur eden alametleri sordular. Birinci çocuk doğ-madan önce annesinin huyu fenalasmış, sinirli ve

kibirli olmuştu. Doğum sırasında ise huyu giizelleşmişti. Miineccimler bu c,ocuga Edgii Oglı Tigin (İyi Diisiinceli Sehzade) adını verdiler. ikinci çocuk doğmadan önce annesinin huyu iyi, sözleri yumusak idi. Doğum sırasında ise huyu fe-nalasmıştı. Miineccimler bu gocuğa Ayig Oglı Tigin (Kotii Diisiinceli Sehzade) adını verdiler. iyi Dii-siinceli Şehzade sevimli ve akıllı idi. Babası ve an-nesi onun iizerine titrerdi; Kotii Diis.iinceli Sehzade ise tamamen aksi idi. Annesi babası onu gormek bile istemezlerdi.

Bir giin iyi Diisiinceli S. ehzade maiyeti ile do-lasmaga cJcb. Kendisine ^algıcılar ve şarkıcılar re-fakat ediyor, etrafmda biyiik bir kalabak bu-lunuyordu.)

(Fransız Milli Kütüphanesi'nde 3509 numaradaki Uygurca metin buradan başlar.)

1. Taşgaru ilin^iike atlanturdi erti. Balık tastin tanggilarig koriir erti: Kurug yirig suvayu, 61 yirig tarihiyu, kuş kuzgun sukar, yonyur, sansız tiimen ozliig oliiriir. Tang tarihiyu emeri tinliglang kusgi keyikc; balıkgi avgi torgi tuzak^i 2. bolup ayig ki-lmg kilur trnliglang oliiriir. Emeri tmliglar c.igan engirer, yung engirer, kentir engirer; boz bertetip kars tokiyur. Taki yime adruk uzlar kentii kentii uz isin isleyiir; adruk adruk emgek emge emgeniir. Taki yeme kordi: Emeri tmliglar; 3. yunt, ud ^okar, koy, lagzm ulati tinliglang oliiriir; terisin soyar, kan ogiiz akitar; ettin, kanrn satar; anrn 6z igidiir. Yime bodisavat tigin bu ulus bodun ayig kihnc,lar kilrrusm koriip ertiingii bususlug kadgulus 4. bolup lglayu balikka kirdi. Ol odiin makant illig. Edgii Oglı Tiginig busuşlug koriip inc.e tip yar-

1. Disanda dolasmak i^in ata binmişti. Sehrin dismda c;iftc;ileri goriyordu: Kuru yeri sular, nemli yeri siirerlerken kuslar ve kuzgunlar galalayip yii-riiyorlar, sayısız canlıyı oldiiriiyorlar. Tarla sii-riilirken kufi;ular (kuş avlayanlar), geyikc,iler, ba-lıkigilar, avcılar, agcılar, tuzakc,ılar 2. kotii isler yapıyorlar, pek c,ok canlıyı oldiiriiyorlar. Bir^ok in-sanlar ise ^lknk geviriyor, yin egiriyor, kendiri egiriyor, bezleri sikistinp yinli kumas dokuyorlar. Bunlardan baska bir^ok zanaatkar da kendi za-naatlarıyla ilgili işlerini işliyorlar, tiirlii tiirlii zah-metler ve eziyetler ^ekiyorlar.

Aynca şunlan gordii: Bir^ok canlılar: 3. atlan ve okiizleri kesiyor; koyunlan, domuzlan ve diger canlılan oldiiriiyor; derilerini soyuyor; ırmak gibi kan akıtıyor; etlerini, kanlarını satıyor; onlarla ken-dilerini besliyorlar. Şehzade Bodisavat (Buda adayı), iilke halkının böyle kotii isler yaptığını goriip son derece iiziintiulu ve kaygulu 4. bir va-ziyette aglayarak sehre girdi. Mihrace, İyi Dii-

(*) Metin kistru, kugiik bazı değişiklikler yapılarak James Russel Hamilton'un Le Conte Bouddhique du Bon et du Mauvais Prince en Version Ouigoure (Paris, 1971) adlı eserinden alınmıştır.

(**) Uygurca metinde eksik olan ve (Jince metinden tamamlanan özetlerde Hiiseyin Namik Orkun'un Prens Kalyanamkara ve Pa-pamkara Hikayesi'nin Uygurcası (İstanbul, 1940) adlı eserinden faydalamlıdır. Özel isimler Uygurca metindeki şekilleriyle alınmıştır.

ligkadi: Amrak oglum, ne iidin bususlug keltiniz? Tigin kangi kanka inge tip otiinti lglayu: Bu ne emgeklig yir ermis. negiilik 5. togdum men? Kangi kan *inqe* tip ayitti: Neke lglayu bususlug keltin? Tigin in^e tip otiinti: Tastm ilinriike onmis erdim, iikuş yok ?igay emgeklig tmliglarig koriip lgladim. Kangi kan in^e tip yarligkadi: amrak ogiikiim; yir, tengri toriimiste 6. berii bay yime bar, yok gigay yime bar, kayusmga emekte ozgurgay sen? Tigin inge tip otiinti: Kangim kuti, meni sever mii siz? Kangi illig in^e tip yarligkadi: Amrak ogiikiim, seni ince sever men, ayadaki yindi moncuk teg, kozdeki. 7. K6ngiik;e birdi. Ol edgii kii, at tort bulungda yadilti. Kiininge kolgucilar iiziilmedi. Taki adm aglik kolti, yime birdi. Kiininge, aymga mungulayu birip agliktaki agi barim azgma kalti.

siinceli Sehzade'yi iizuntiilii goriince soyle sordu: Sevgili oglum, nidn **uziintiilii** geldiniz? Sehzade han babasma, aglayarak sunlan arz etti: Bu ne izdirapli yer imis; nidn 5. dogdum ben? Han babasi §6yle sordu: Niye aglayarak iizuntiilii geldin? Şehzade soyle arz etti: Disanda dolasmaya gikmis idim. Nice yoksul ve lzdirapli canlilar goriip agladim. Han babasi soyle dedi: Sevgili yavrum: Yer ve gok yaratilali 6. beri zengin de var yoksul da var; hangi birini lzdiraptan kurtaracaksın? Sehzade soyle arz etti: Babam hazretleri, beni seviyor musunuz? Han babasi §6yle dedi: Sevgili yavrum, seni oyle seviyorum ki, avuc idndeki ind boncuk gibi, gozdeki (isik gibi). (Babasmm hazinesinden muhtac olanlara) 7. diledigi kadar verdi. Bu iyi sohret ve ad, dort bir yana yayildi. Giinler gectikge dilencilerin ardi arkasi kesilmedi. Şehzade daha baska hazineler istedi, babasi yine verdi. Giinler ve aylar ilerledikc.e boyle verile verile hazinedeki servet azıcık kaldı

Bunun iizerine hazinedar bafi hiikiimdara, hazinenin tiikenmekte olugunu soyler. Hiikiimdar; "baba oglu iqin kazanir, ne isterse verin" diye emir buyurur. Iyi Şehzade ne isterse vermege devam ederler. Bunu duyan begler, vezirler hiikiimdara, "hasmetmeab; ilkeyi, tore yi tutan hazinedir; hazine biterse ilke ve tore nasıl muhafaza edilir" derler. Hiikiimdar "ben sevgili oglumun gonliinii nasıl kiranm? En iyisi, hazinedarlar bir süre ortada goriinmesinler, oglum kendi kendine durumu anlasi n" diye cevap verir. Dilenciler gelince iyi fehzade hazinedarları bulamaz. Bunun iizerine bizzat kendisinin zengin olmasi gerektigine karar verir. ileri gelenlere nasıl zengin olunacagmi sorar.

13. Ongi ongi kazgang kilmek ayu birdiler. Biri ayur: Kazganc neng tang tanmakda edgii yok kergek. Bir tansar ming tiimen bolur. Biri ayur: Koy, yilki igidser yilmga asilur, bay bolur. Biri ayur: Ongtiin kidin satigka 14. Yulugka barsar bay bolur. Yirne bir bilge, nom bilir er in<;e tip tidi: Tavar kazanmak neng taluy ogiizke kirip kongiilteki kii-siisin kanturgali sakmsar buluncusuz dntemeni erdini bulsar kamag yirtiinc,iideki 15. tinliglarnmg kiisiisin indp.

13. Tiirlü tiirlü kazanc yolları soylediler. Biri §6yle der: Kazan^ idn tarlayi ekip bigmekten iyisi yoktur. Bir ekilse binlerce olur. Biri §oyile der: Koyun ve at beslense yildan yila cogalir, zengin olunur. Biri soyle der: Doguya ve batiya ticaret idn 14. gidilse zengin olunur. Yine bir bilge, kanun bilir bir kisi soyle dedi: Mai kazanmak idn okyanusa girilip goniildeki arzularm tatmin edilmesi diisiiniilse ve bulunmaz dntemeni miicevheri bulunsa, biitiin yeryiiziindeki 15. canlilar arzsusu boylece (yerine getirilir).

Sonuncu fikir sehzaadenin hosuna gitti. Babasma denize a^ilmek istedigini soyledi. Han babasi 50k iiziildi; "benim mahm senin malin degil mi, nidn kendini oliime atiyorsun" dedi ve devam etti:

Bes tiir 17. ada bar. Bu ada ol eriir: Talim balik odug erken saklanmadin tuşar, alkuru kemi birle singiiriir. Ikinti: Suvda suv ongliig taglar bar kemi susup smur, kisi alku oliir. Ugiing: Suvda yekler urup kemi suvka comurur. Tortiin^: Ulug tegzinc 18. k(emi)ke kigiiriir, suv egrikseliir-eyur, sokuşur. Bising: Tengri topmar, korkingig yil turur- kemi ak-

Bes tiirlü 17. tehlike var. Bir tehlike sudur: Yrr-tici balik uyanikken dikkatsizlikle ona rast gelinir, herkesi gemi ile birlikte yutar. Ikindsi: Suyun idnde su renginde daglar var, gemi carpip parcalamr, herkes oliir. Ugiinciisi: Sudaki seytanlar vurup gemiyi sulara gomerler. Dordiinciisii: Biyiik gir-daplar 18. gemiye girer, su doner ve carpisir. Be-

tarilur oliir. Bu munca korkmc.ig adaka kirip olgey siz, bizni irinc, kilgay siz.

sincisi: Gok yarihr, korkunc, bir firtina kopar- gemi devrilir, herkes oliir. Bunca korkunc. tehlikelere girip oleceksiniz ve bizi bedbaht edeceksiniz.

Bu sozlere ragmen sehzaade gitmek istedi. Han babasi miisaade etmeyince yemek yemedi. Altı gun ge^ince anasi, babasi ve devlet erkani aglayarak geldiler. Sonunda hukiimdar razi oldu. "Denize acilmak isteyen gemiciler ve kilavuzlar gelsin, fehzaadeye kahlsin ve onu sag salim getirsinler" diye ferman qikardi. Fermam duyan bes yiiz sahci geldi. "Biz sehzaadeye kul oluruz, olse birlikte oluruz, gelse birlikte geliriz" dediler. Baranas kavmi ic.inde bir iyi ve yigit denizci vardi. Bes yiiz defa denize girmis ve sag salim ddnmiistu. Fakat seksen yasinda idi ve gozleri gormiyyordu. Bes yiiz kisi, bu gozii gormez kilavuzla basvurdular. Sehzaade kilavuzu ve adamlari Han babasma gotiirdii. Hiikiimdar, "biricik, sevgili oglumu sizlere emanet ediyorum, onu sag salim geri getirin" diye buyurdu. Yash kilavuz- "hasmetmeab, nic.in boyle gokler gibi, miicevher gibi oglunuzu oliime gonderiyorsunuz? Bu korkunc. denizde nice canlar oldiiler" dedi. Hukiimdar, "ne yaptimsa ona mani olamadim, artik siz ona kilavuzluk edin" buyurdu. Han babasi fehzaadeyi hazirladi. Bes yiiz adamın da asi, suyu, her seyi hazirlandi ve yola sahndi. Kotii sehzaade bunlan duyunca "annem, babam zaten benden nefret ediyor, simdi agabeyim miicevheri getirirse daha da kiymetli olacak, iyisi mi ben de birlikte gideyim" diye diisiindii ve babasmdan miisaade istedi. Babasi onu zaten sevmedigi ic.in "gidersen git" dedi.

Hiikiimdar ve biitiin millet aglayip feryat ederek iyi sehzaadeyi ugurladilar.

Kalti taluy oguzke tegip yiti kiin turup kemi yaratti. Yiti temir sua kemi solap turgurdi. Yiting kiin tang tanglayur erken Edgii Ogli Tigin ulug kiiv 32. riig tokitip *inqe* tip yarligkadi: Taluy 6z-giizke kiriir sizler, kim oliim adaka korksar as-nurak yormglar. Men sizlerni kiigep ilitmez men. Otrii yarhgm esidip kim neng un(te)mediler. Kiinige 33. mungulayi kiivriig tokip, yarlig yarligkap kim neng iintemeser yiting kiin temir sua *aqti.*, temir lfig yondi. Tigin kuti iiliigi *iiqiin*, adasiz tudasiz ka^ kiin iginte erdinilig otrukka tegdiler. Yiti kiin anta 34. tintilar. Yiting kiin tang adm^ig erdini, yingii, kemike tiikegii^e uru.. Tigin.in^e tip yarhkgadi: Amti men bu erdini birle barsar men kamag tmhglarka artuk asig tusu kilu umagay men. Sizler barmglar; men bu muntu 35. da yigrek gintemeni erdini algali baraym kim kayu tinglarka tozii tiiketi asig tusu kilu usar men. Otrii kadasi Ayig Ogli Tiginig otlep kemi tutuzup yanturu ldti. Tigin, yirgi avi^ka birle 36. ikigii kaltilar. Ol odiin Edgii Ogli Tigin, yirgi avigka kohn yetip, yiti kiin bik;e, boguz^a suvda yonp kiimuflig otrukka, tagka tegdi. Yiri, kumi alku kiimiis. Otrii tmturgali

Okyanusa vannca yedi gun durup bir gemi yaptırdi. Yedi demir zincir ile gemiyi baglayip hareketsiz durdurdu. Yedinci giin şafak sokerken İyi Diisiinceli Sehzaade, ulu davullar 32. (jaldirtip soyle ferman buyurdu: Okyanusa giriyorsunuz; kim oliim tehlikesinden korkuyorsa onceden yuriiyup gitsin. Ben sizleri zorla goturmiiyorum. Fermam işitenlerden hi^ kimse sesini ^lkarmadi. Her giin 33. boyle davul ^aldin ferman buyurdu; hi^ kemseden ses ^lkmaymca yedinci giin demir zinciri *aqti*, demir halatlar vuriidii. Sahzedenin talihi ve kismeti oldugu i^in, kazasiz belasiz, nice giin sonra miicevherli adaya ulastilar. Yedi giin orada 34. dindiler. Yedinci giin harika ve nadide miicevherleri, indleri bitirinceye kadar gemiye yiklediler. Sehzaade soyle buyurdu: Simdi ben bu miicevherlerle gitsem biitiin canlilara fazla fayda sagliyamiyacagim. Sizler gidiniz; ben de bunlarm hepsinden 35. daha iistiin olan ^intemeni miicevherini almaga gideyim ki biitiin canlilara eksiksiz, sonuna kadar fayda saglryabileyim. Sonra kardesi Kotii Diisiinceli Şehzaade'ye ogii vererek ve gemiyi ona emanet ederek geri gonderdi. Sehzaade, ihtiyar kilavuz ile 36. yalnız kaldı. O zaman İyi Diisiinceli Sehzaade, ihtiyar kilavuzun kolundan ruttu; yedi giin bellerine ve bogazlarmaya kadar suda yiriiriyerek gumiişlu adaya ve daga ulaştılar. Yeri,

sakinti. Ingip 37. avrnc,ka aruki yitti, **kiigi** alngudi, tepreyii yonyu umadi. Otrii tiginke inc.e tip otiinti: Oglum, muntuda inaru, ongtiin yingak altun tag bar, koziiniir mii, koriing tip tidi. Avic,ka inge tip tidi: Ol altun 38. tagka tegser siz kok linhua korgey siz. Ol linhua sayu birer agulug yılan bar; agu tini iraktin angulayu koziiniir, kalti linhua sayu tiitiin tiiterge ol erser, ol erser ertingu alp ada titir. 39. Ol linhua yolug yoguru usar siz, otrii luu kani erdinilig balikka orduka teggey siz. Ol balik tegre yime yiti kat karam ic.inte alku agulug luular, yılanlar yatur. Am yoguru usar siz, ic.geri balikka kirgey siz; luu 40. kaninga koziingey siz; erdini bulgay siz. Men amti oliir men; **siz** yalnguskiya kahr siz. Tengrim, korkmang, busanmang, esen tukel teggey siz. *Inqip* kayu kiin burkan kutm mini titmeng. Edgii koni yol^i, yirc,i bolup. 41. mga tegdi. Kapigda **iki** ang kızlar turur, elgi erdinilig yip engirer elginde. Otrii tigin, kim sizler, tip ayitti. Ol kızlar, kapigc.i biz, tip tidi. Otrii tigin balik ic.inge kirdi. Ongtiin 42. kapigka tegdi. Otrii tort korkle kirkin, yiiriing kiimiis yip engirer, bu kapig kozedii tururlar. Tigin ayitsar, kapigc,i kirkm biz, tidiler. Otrii taki iggerii kirdi. Ordu kapigka tegdi. Ol kapigda sekiz korkle 43. tang ang kızlar sang altun yip engirerler. Tigin korklerin tanglap, sizler luular kani kungyi mu sizler, ayitsar, biz ordu kapig kozetci biz, tip tidiler. Otrii tigin ic.geru *inqe* otiig 44. birdi: Bu (Jimbudvip yir suvdaki Baranas ulustaki kan ogh Edgii Ogli Tigin kelip kapigda turur, *iq*-gerii koziingeli tip. Ol odiin ol kapiggi kirknlar *iq*-gerii kirip otiintiler.

kumu tamamen giimuş. Biraz dinlenmek istediler. 37. İhtiyarın mecali kalmamış, giicii tiikenmişti. Kipirdanıp yiiriyemedi. Bunun iizerine Şehzadeye soyle arzda bulundu: Oglum, bundan sonra, dogu tarafmda altm dag var, goriiniiyor mu, bakm dedi. İhtiyar soyle devam etti: O altm 38. daga ulaşırsamz mavi lotus gigeçleri goreceksiniz. O loruların her birinde birer zehirli yılan var; zehirli soluklan uzaktan oyle goriiniir ki her lotustan duman tiiter gibidir. Bu ise *qok* biyyiik tehlike demektir. 39. O lotuslar yolunu ge^ebilirsiniz ejderler hakanınm miicevherli baskentine ulaşırmız. O şehrin gevresindeki yedi kat hendek iginde hep zehirli ejderhalar ve yılanlar yatmaktadır. Onlan gegebilirseniz *iq* şehre girersiniz; ejderler 40. hakanınm huzuruna gikarsimz ve erdini miicevherlerini bulursunuz. Ben simdi oliyorum, siz yalruz kahyorsunuz. Yiice efendim, korkmaymız, iiziilmeyiniz, sag salim ulaşacaksınız. Burkan (Buda) talihine hangi giin ulasirsanız beni unutmaymız. Ben iyi ve dogru bir rehber ve kilavuzum. 41. (Şehzade Şehrin surlarma) ulasti. Kapida iki temiz kız duruyor, ellerindeki miicevherden ipleri egiriyorlardı. Şehzade "Kimsiniz?" diye sordu. Kızlar "Kapi bekçisiyiz" dediler. Sonra Şehzade şehrin i^ine girdi. Saraym kapisma ulaştı. Dogudaki 42. kapiya vardı. Dort giizel kız, beyaz giimuştan ip egiriyor ve bu kapiyi gozliiyordu. Şehzade sorunca "Kapiyi koruyan kızlanz" dediler. O kapida sekiz giizel 43. ve harikulade saf kız, sari altmdan ip egiriyorlardı. Şehzade giizellikleri karsısında hayran kalip "Siz ejderler hakanmm kanlan misiruz? diye sorunca "Biz saray kapismın gozeticileriyiz" dediler. Sonra Şehzade igeriye §6yle arzda 44. bulundu: (Jimbudvip yerindeki Baranas iilkesi hii-kiimdarmm oglu Iyi Diişiiinceli Şehzade gelmiftir ve huzura ^lkmak *iqin* kapida beklemektedir. Kapi gozetidsi kızlar ic.eri girip arz ettiler.

Ejderler hakani "eger bu, ulu ve gu<:lu bir bodisavat (Buda adayı) olmasaydı buraya kadar gelemezdi" diye diişiiindii ve fehzadeyi karsiladi; onu miicevherlerle siislii bir taht uzerine oturtu. Şehzade, ejderler hakamna tath, latif din hiikumlerini anlatti, sadaka vermenin faydalanni anlatti. Ejderler hakam 50k sevindi; seh-zadeye gelif sebebini sordu. Şehzade, biitiin canhlara faydah olmak iizere gintemeni miicevherini zekat olarak rica etmege geldigini soyledi. Ejderler hakani, ⁷yedi giin bize dini hukiimler hakkında bilgi verin, yedinci giin mikevheri ahp gidin" dedi. iyi Diişiiinceli Şehzade yedi giin ejderlere hizmet etti. Yedinci giin Narat adli ejderler ham, kulagindaki c.intemeni miicevherini sokiip seh-zadeye verdi; ondan baht diledi; "eger Burkan talihini bulursamz beni de unutmaymız; sizin talihinizle biz de bu giinahkar bedenden kurtulahm" dedi. Ejderler hakani, seh-zadeyi deniz kiysisina kadar go-tiirdu. Orada Şehzade kardesine kavustu. Kavusup opiif tiider, kucaklastilar, aglastilar, feryat ettiler. Sonra memnun olup sevindiler. İyi seh-zade, kardesinden,

bes yiiz adamui ne oldugunu sordu. Kotii Diisiinceli Sehzade, hepsinin talihsiz sular icinde yok oldugunu soyledi. Sehzade gok iiziildii ve agladi. "Sen nasil kurtuldun?" diye sordu. O da bir gemi parc.asina tutunarak kurtuldugunu soyledi. Sonra agabeyinden miicevheri bulup bulmadigini sordu. iyi Diisiinceli Şehzade" buldum" diye cevap verdi. daha sonra kiic.uk kardes agabeyine "siz yorgunsuzun, biraz uyuyun, ben miicevheri tutanm" dedi. O da miicevheri kardesine verip uyudu. O zaman Kotii Diisiinceli S. ehzade'nin gonliine seytan diisiincesi geldi. "Annem, babam oteden beri beni sevmiyor. Simdi agabeyim bu miicevherle giderse mavi goge yiikselecek, ben ise bos yere dolasmis olacagim. Iyisi mi bunun gozlerini oyayim, kendi kendine olsein" diye diisiindii. iki kamisi sisi yapip agabeyinin gozlerine saplayarak kacti. iyi Diisiinceli Sehzade "kardef im, nerdesin; hirsizlar gozlerimi oyduklar" diye inleyerek, balik gibi debelenerek higkira hickira agladi. Bir yer-su cini hirsizin kardesi oldugunu ve kendisini iilkesine ulastirabilecegini soyledi.

Bu arada Kotii Diisiinceli Sehzade iilkesine varmist. Yalmz kendisinin kurtuldugunu babasma arz etti. (Hiikiimdar, iyi Diisiinceli Şehzade'nin oldugunu duyunca):]

Ol odiin kangı bu sav esidip kok tengiri tapa uhdi, siktadi; yiiksek ediz orunluktin kodi 6z kemisti, 6g-siredi, talti. Oliig teg tamılı tiişti. 62. Ur kig timin oglenti. Otrii ol odiin Baranas ulus boduni alku busanti; lgldilar.

Ol odiin kangı kan ayig kilmglı ak oglm in^e tip sizinti. Amrak oglum olti erser 63. munung yiizin yime kormeyin. Oglum savi edgii yavlak belgiirgin^e kmhkta yatzun tip yarlig bolti. Elgin adakin beklep kmlikta urdilar.

Ol odiin Edgii Oglin Tigin 64. kentiining kuti iiliigi iigiin, kuti Vahşiki uduzup 6z kadini yiringe tegdi kim kangı kan, ol **illigin** kan kizm Edgii Ogli Tiginke kolmis erti; tiingir biisiik bolmis erti. Kalti balik kapigda 65. olurur erken kan ud^isi bis yiiz ud sure onti. Bukasi asnu oniip tiginig yumburu yatgurup tort adakm ingleyii kolitdi, turdi. Siiriig ud kamag ontiikte tilin yalgap iki kozinteki sism ahp 66 Kodti. Otrii kapik^i er turgurup yolta ongi olgurti. Ud^i er koriip inge tip ayitti; Siz kiside adruk begrek er koziiniir siz; siz negiiliik ini;e irin^ yarlig boltuguz? Tigin in?e tip sakın? sak 66. mti; Toziimin, ogusumm belgiirti sozleser inim olgey. Ortii tigin, toga yok gigay, posi^i men tip tidi.

O zaman han babasi bu sozii isitip mavi goge dogru uludu, feryat etti; yiiksek tahtından kendini asagi atti, suurunı kaybedip bayildi. Olii gibi uzaamp kaldı. 62. Uzun zaman sonra kendine geldi. Sonra Baranas iilkesinin biitiin halki iiziildii ve agladi.

O zaman Han babasi kotii isli oglundan siip-helendi. "Sevgili oglum oldiyse 63. bunun da yiziinii gormiyeyim. Oglumun haberi, iyi veya kotii, gelinceye kadar zindanda yatsm" diye ferman buyurdu. Elini ayagmi baglayip zindana attilar.

O sirada Iyi Diisiinceli Şehzade, 64. kendi talihi ve bahti oldugu i^in ve koruyucu melegi sayesinde kayin pederinin topragma ulasti. Han babasi o hiikiimdarm kizmi Iyi Diisiinceli Sehzade'ye istemisti; Diiniir olmuslardi. Sehzade sehrin kapismda 65. otururken hiikiimdarm sigirtmaci, bes yiiz sigin siiriip gikti. (Sehzade ezilmek iizereydi ki) siiriiniin bogasi one gikip sehzağeyi yere yatirdi ve dort ayagi ile sikica yere basip iizerinde durarak onu korudu. Siirii tamamen gec,tikten sonra dili ile yalayip iki goziinden sisleri ahp 66. birakti. Sonra kapi muhafizi onu kaldinp yolun otesine oturttu. Sigirtmag bakip soyle dedi: Siz diger insanlardan farkli ve asil goriiniyorsuzun; nasil boyle bedbaht ve perisan oldunuz? Sehzade soyle diisiindii: Soyumu sopumu belirtip soylersem kardesim oliir. Sonra, "Dogustan fakir ve dilenciyem" dedi.

Sigirtma^ sehzağeyi evine gotiirdii, ailesine emanet etti. Sigirtmacin ailesi bir ay sehzağeye 50k iyi bakti. bir ay sonra sizlanmaga basladilar. Bunun iizerine sehzağe gitmek istedi. Sigirtmac. kalmasi i^in ısrar ettiyse de dinlemedi; bir kopuz alarak Şehrin ortasında, kalabalik bir yol agizina oturdu.

Tigin kopuzka ertingii uz erti. 71. Elgi kopuz itigu, agzi yirlayu olurdi. Ulus bodun alku kuvradi; ying tanglayu, esirkeyii, lglayu tegre toll tururlar erti. Kiininge tang adirujig tatiglig as ickii keliirip tapinurlar erti. Taki ol ulusta nec.e irinc. yarhg 72. koltgugilar bar erser alku anta kuvradi. Bis yiz koltguci tigin anta igidti; alku mengilig boltilar.

Şehzade kopuzda çok usta idi. 71. Eliyle kopuz galarak, agziyla sarkı söyleyerek orada oturuyordu. Biitiin memleket halkı yığıldı; sarkıma hayran olup acıyarak ve ağlıyarak etrafını çevirmiş duruyorlardı. Her giin nefis ve lezzetli yiyecekler ve içecekler getirip ona hizmet ediyorlar. Ulkede ne kadar zavallı ve 72. sefil dilenci varsa, hepsi oraya toplandı. Besyiz dilenciye şehzade orada besledi; hepsi mes'ud oldular.

[O sirada kaynatasi olan hiikiimdarin bahgivam sehzağeyi gordii. "Sarayin bahcesindeki meyveleri kuslar mahvediyor, bu yizden devamh cezaya ugrayorum; bu adam bahgeyi gozetsin" diye diisiindii ve onu alip gotiirdii. Şehzade, etrafında beş yiz dilenciye veda etti; "Sizleri bir daha goremem, Burkan talihini bulursam hepinizi kurtanrim" dedi.]

Otrii 77. ol odiin ol biş yiz kolgucilar bu savig esidip ulidilar, siktadilar. Kalti buzakusm ontiirmis ingek teg uliyu inge tip otiindiler: Ogsiiz ogi, kangsiz kangı siz boltuguz; amti bizni irinc, 78. Yarhg kilip kangı banr siz? ol odiin tigin in^e tip yarlikadi: Bu yirriingii toriisi antag ol. Amrak yime adnlur, sevig yime seriliir, tip tidi. Otrii tigin ol bor 79. luk^i er birle bardı. Borlukta tegmiste borlukgi erke inqe tip tidi: Ka^ kereklig yimis sogiiting iize birer ^nrgatgu asmg; bir sogiit iize birer ^mrgatgu asmg; 80. Isig bang; kamag Isig basm birgerii bap miming eligde urung. Kus kuzgun konsa Isigig tartyag men, sogiit tepregey, kuslar konmagay, yimisingiz artamagay tip tidi.

77. O zaman bu beş yiz dilenci bu sozii isitip uludular, feryat ettiler. Buzagisini indirmis inek gibi uluyarak soyle yalvardılar: Oksizlerin anası, babasızlarm babası siz oldunuz. Şimdi bizi zavallı 78. ve perisan bir vaziyette birakip nereye gidiyorsunuz? O zaman şehzade soyle buyurdu: Bu yeryiiziiniin toresi boyledir. Sevgili aynhr, seven sabreder dedi. Sonra şehzade o bah^ıvan 79. ile gitti. Bahgeye vardiklan zaman bahgivana soyle dedi: Gereken meyva agaclarımm iizerine birer qm-girak asm; 80. ip baglaym, biitiin iplerin uqlarını beraberce baglayıp benim elime verin. Kus kuzgun konunca ipi c.ekeirim, aga^ sallamr, kuslar konmaz, meyvalarmiz giiriimez, dedi.

(Fransız Milli Kutuphđnesi, 3509 numaradaki Pelliot metni burada biter. Qıncesine gore hikayenin devamı şoy-

Şehzade bir yandan ipi Şekerek kusları iirkiitmege, bir yandan kopuz galmaga devam etti. Hiikiimdarin kızı bah^ede dolasırken Şehzadeyi gordii ve ona asik oldu. Babasına bu kor dilenciyle evlenmek istedigini soyledi. Hiikiimdar razı olmadıysa da kız ısrar etti. bunun iizerine kor şehzadeyi saraya getirdiler. Kız, şehzadenin yanmdan hi^ aynlmadı. Bir giin kız, kocasmm yanından ayrıldı; bir miiddet sonra dondii. Şehzade "Nigin haber vermeden ^lktmiz, neredeydiniz?" diye sordu. Kız da sakhyacak hig bir sey olmadignu soyledi. Şehzade "O halde neredeydiniz?" diye ısrar edinci kız soyle dedi:

(Hikayenin Uygurca kiigiik bir pargası da Britiş Miizesi'nde Or. 8212 (118) numarada bulunmaktadır. Bu pargayagorebundansonrasışoyledir:)

"Eger yamldimsa goziiniiz hi^ iyilemesin; fakat giinahim yoksa bir giiziiniiz aydinlansin, giin goriin". Bunun iizerine şehzadenin bir gozii a^ıldı. Kız, "Şimdi inandiniz mi?" diye sordu. Şehzade "Inandim" dedi. Bunun iizerine kız, "Siz ne kadar nankor bir insanmissiniz, ben bir han kızı olarak size hiğ yiiksiinmeden hizmet ettim; fakat siz yalancı diyerek bana inanmadınız" dedi. Şehzade dayanamiyarak kendisinin de Baranas hiikiimdarımm oglu oldugunu soyledi. Kız, "Siz ne kadar aptalmissiniz; boyle sozler agzinizdan nasıl ^ıkar? Baranas hiikiimdarinin oglu denizde kayboldu; siz nasıl o benim dersiniz?" diyerek Şehzadeyi yine itham etti. Şehzade, "Ben dogdugumdan beri hiş yalan soylemedim" diye cevap verdi. Kız "Sizin yalan mı dogru mu soylediginizi kim bilecek? Size hie inanmıyoruz" dedi.]

(Britiş Miizesi'ndeki parga burada biter. Qıncesinde hikaye Şoyle devatn eder:)

[Şehzade, "Yalan soyliyorsam gozlerim asla iyileşmesin; doğru soyltiyorsam gozlerim eski halime donstin" dedi. Bunun tizerine sehzaade iyilesti. Kız durumu babasına anlatti. O da sehzaadeyi gortince hayretler iginde kaldı.

Baranas hukumdanmn sarayında yabancı bir kaz vardı. Bir gün hukiımdarının kansı kaza "Siz hep sehzaadeyle beraber bulunurdunuz; şimdi oldii mü, kaldı mı belli değil, onu hiç düşünmüyor musunuz?" dedi. Kaz da "Miisade edersiniz onu ariyayım" diye cevap verdi. Hiikiımdann kansı, boynuna bir mektup bağhyarak kazi gönderdi ve ondan haber beklemeye başladı.

Kaz denizler tistunde ugtu, her yam aradı, birsey bulamadı. Sonunla Li-se-pa iilkesinden gegerken sarayın ontinde sehzaadeyi gordii ve yanına geldi. Şehzade mektubu okudu. Kendisi de basından gelenleri yazarak kazın boynuna bağladı. Baranas htiktımdan ve kansı mektubu ahp sehzaadenin hayatta olduğunu öğrenince çok sevindiler. Biitiin fenahlara sebep olan Kotii Dufiınceli Şehzade'yi kelepgeye vurarak hapsedtiler. Li-se-pa htikımdarina bir mektup yazarak nigin oglunu ahkoyup kendilerini tizdugiını sordular. Li-se-pa hiikiımdari korktu, hemen kızını nisanladı ve iyi Dtistınceli Şehzade'yi torenlerle iilkesini yolladı.

Annesi, babası ve biitiin Baranas halkı sehzaadeyi biiyik torenlerle, sevinglerle kansladılar. Mihrace ve kansı susli bir file binmişti. (^algicilar saz gahyor, sarkicilar sarki soyliiyordu. İyi Diisiınceli Şehzade kardesini sordu; "Hapiste cezasım gekiyor" dediler. Onu gormek istedi. Kardesinin zincirlerini gozerek miicevherin nerede olduğunu sordu. Kotii Diisiınceli Şehzade, tig defa tekrarlanan soruya tig defasmda da "Her hangi bir yerde" cevabını verdi. İyi Dtisınceli Şehzade babasının ve annesinin yanına gelerek "Eger bu miicevher insani arzusuna hakikaten kavufturuyorsa annemin ve babamın gozleri agilsin" dedi. Annesinin ve babasının gozleri agıldı.

Aym on besinci giinii sabahleyin sehzaade, yikanarak ve guzel elbiseler giyerek ytiksek bir kuleye gikti. Elinde bir buhurdan tutuyordu. "Bittin canhlara iyilik etmek igin kiymetli mucevheri tedarik etmek tizere btiyuk zahmetlere katlandım" dedi. Tarn bu sirada dogudan bir rtizgar koptu; her taraf temizlendi; gokten gtizel elbiseler, inciler, alhnlar, gtimiisler, canhlara gereken her şey yagmaya bafladı. Bunun tizerine Burkan (Buda), Ananda'ya soyle dedi: Bundan boyle btiyuk Baranas hiikiımdari, benim babam (^udodana'dır. Kansı da benim annemdir. Kotii Dustınceli Şehzade bundan boyle Devadatta'dır. iyi Dustınceli Şehzade de bugunden sonra benden baskası değildir.]

Dantipali Beg (*)

.... Titsisi bahsismga inqe tip otiinti: Tengri bahsi, ozliig oliirmekning ayig tiisin ikinti azunta ok mu teginvir; azu bu azundayime mü teginmeki bar? Bahsisi inge tip tidi: amanlarirung bu koziiniir azuntuya yime teginmekleri bar. Timin ok titsisi imje tip otiindii:

Bahsi-ya, ozliig oliirmekning koziiniir azunta ayig tiisinge kim teg di erki? am nomlayu yarhkazun, upasilar isidip sansarka korkmg koyiil oriitsiinler. Anta otrii şastarkariki Bahsi inge tip tidi: Kaltı sastrada isidiliir. Ongre ertmis odiin bu ok (^ambudivip ulusda Dantipali athg..... ilig beg bar erdi. Yek....k6nguliig.... turkaru adm-larmng isig ozlerin iizgeli kanmaz erdi.... 61-tiirmekte ogriig seving bultuk ... ol. Alku edgii toriilerke ?igay.... kongiiliig Dantipali ilig admlarig oliirser am iize artukrak seviniir erdi. Oz etoziiin alp katag iize tutar erdi. Adm kişi emgeklig bolsar etozin mengilikge sakmur erti. Kanlig turtiingu iize turkaru etozin turtuniir erdi. Bir ogurda ol Dan-

.....Miiridi, bahsisma soyle arz etti: Bahsi hazretleri, canh oldiirmenin kotii ecrine (akibetine) mutlaka ikinci hayatta mi ulasir; yoksa bu diinyada da ulasmak (cezasım gormek) var mı? Bahsisi soyle dedi: Bazıların bu goriiniir diinyada ulastiklan olur. Bunun iizerine hemen miiridi soyle arzetti: Ey bahsi, canh oldiirmenin kotii ecrine (cezasma) goriiniir diinyada kim ulasti acaba? Onu vazedip buyursun, rahip olmayanlar istir: Gegmis zamanda, bu (Jambudivip (adli) ilkede Dantipali adh bir hiikiımdar var idi. Şeytan gonullii (idi). daima baskalarımın tath canlanm almaga doymaz idi. Ol-diirmekten haz ve sevinc. duyardı. Biitiin iyi torelerden mahrum (idi). (Şeytan) goniillii Dantipali Han, baskalanm oldirse, bundan çok fazla sevinir idi. Kendi viicudunu saglam ve kati tutardı. Baska bir kisi lzdırap icinde olsa kendisini huzur iginde sayardı. kanh melhem ile viicudunu daima melhemler idi. Bir gün, bu Dantipali Han, sert ve kati avci erleri ve alpagutlan ile atlanip ormanda

(*) Metin, F. W. K. Miiller taraftından bağlamp A. von Gabain'ce tamamlanan ve S. Himran'ca Tiirk^e'ye ?evrilen Uigurica IV (Uygurca U? Hikaye, Istanbul, 1946) adh eserden alınmıgtır.

tipali ilig alp katag avci erenleri alpagutlan birle ang simekte avka atlanip bardı. Ulgiisuz sansız keyiklerig avlanip oliirdii. Adm bir angda altun ongliig, korgeli kortle sigun bar erdi. Yilki yiizin arzilar teg amnlmiş konguliig tiiziin yavas, alku sigunlarda keyiklerde adrukarak, bis yiiz sigunlarnmg yirgisi iligi begi erdi. Otrii ol Dantipali ilig alku alpaguti birle keyik avlap yortup anmg arasinda ol bis yiiz sigunlarni koriip..... avlap alti tegirmileyii.... yavlak iinin kikirişu alakirdilar. Ol bis yiiz sigunlar isig 6z korkingmga ogsiiz bolup yirke yapsmu sigmtilar.

Ogulm kozediir sen.....Turtle kiintuz isig ozungte artukrak acmu kiiyii kiizede tutdung. Kayu korkmc.siz ymgak erser ol ymgakta turkaru bizni uduzup ilt ding. Agrus kongiillug bilge biliglig.... san. Bu mung.... sintede adm bizinge umug mag boltac.i tmlig ariti yok. Raksaslar teg katig iinin kikira tegirmileyii avlayirlar ol. Katiglangil sigunar begi-ya..... Bu adadm ozgurup bi zinge isig 6z busi birgil. Otrii o edgiiliig sigunlar begi bis yiiz sigunlang otleyii erigleyii ince tip tidi: Mening isig oziimge angakrya yime yilinmekim yapsmmakim yok. Antag ulug katiglanmakm katiglanaym. Amti ok tidigsiz konugiilin Dantipali iligke banp sizlerke isig 6z bireyin; amrak mening isig oziimin sataym; sizlarning ozungizlerni satgm alaym; uzun turkan mengilig bolunglar. Otrii ol altun ongliig sigunlar begi kayudm smgar Dantipala ilig erdi, anda ok singar bardı. Iraktm fiz c.6-kiidii olurup ... Iligke siz yalhgkularrung begi siz. Sigunlar begi men..... Simekte tikisiz ot yiyii, sue i^e yonyur biz. Yarhkangu.51 kongiil oriit-zin ulug ilig beng-e, bis yiiz sigunlarka isig 6z busi birziin. Asmgiz, ic.kiingiz, edingiz, tavanngiz, ek-siiki yok. Bularni oliirmiiguke odliiyi otiiniir men. Otiigiimin tmglayu yarlıkazun. Kim oliit oliirgiigi erser ol ayig kilmc. tiisin kentii ozi asayur; adm kisi asamak torisi yok. Ozliig olurup kimke erser edgii kilu umaz. ayig kilmakka biiriin yirtiin^iide ayig ati yadilir. Otrii ol ilig sarsig kongiilliig Dantipali ilig altun ongliig sigunnug otiigin tmlagali unamatm koziinge karakmga kan kodulup king kozin sigun tapa koriip ovkesi kelip anang ara agulug yilan tilinge oksati yalmlayu turur yitti kilicin tartip alti kmig katig kongiilin edgiiliig sigun begning bo-yinnm biqvvp başm yirde yikti. Anmg arasmda ilig begnin ong koli bilekindin kesilip kilig birle yirde tiisti. Bu muntag koli kesilmisin koriip belingleyii ogsiiz osuglug bolup katig iinin kikra in^e tip tidi: Emgek-e!

ava gitti. Hadsiz hesapsiz geyikleri avlayip 61-diirdii. Baska bir ormanda altm renkli, goriilecek giizellikte bir geyik vardı. Hayvan yiizii i^inde azizler gibi huzur bulmus goniillii, asil, yavas, biitiin geyiklerden farkli, beş yiiz geyigin rehberi, hiikiimdan, begi idi. Dantipali Han biitiin alpagutlan ile geyik avlayip dolasirken, bu bes yiiz geyigi goriip (onlan avlamaga ve etraflarmi ^e-virmege bagladi). (Geyikler) canhirag seslerle bagnsarak birbirlerine girdiler. Bes yiiz geyik tath can korkusuna kapilip, akillan baslanndan gidip, yere yapisip kaldilar.

(Geyikler, rehberleri olan geyige §6yle dediler): (Sen yavrularmi gozetir gibi bizi) gozetirsin. Gece giindiiz korudun. Neresi emin yer ise oraya daima bizi gotiirdiin. Miisfik goniillii, hikmetli ve bilgili (olarak) diisiin. Bu sikmti, (ammizda) senden baska bize iimit olacak canli yoktur. Seytanlar gibi sert seslerle bagnsarak ve etrafimizi cevirerek (bizi) avhyorlar. Bu tehlikeden kurtanp bizim ic,in tath camni sadaka olarak ver. Bunun iizerine o iyi geyikler begi, beş yiiz geyige vaaz ve nasihat ederek soyle dedi: Benim tath canima hie. baghghim yok. Ben o kadar biiyik lzdıraba katlanayim. Hemen simdi engelsiz goniille Dantipali Hana gidip sizler ic.in tath cammi vereyim; Benim sevgili tath canimi satayim; sizlerin canmizi satm alayim; uzun zaman bahtiyar olun. sonra o altm renkli geyikler begi, Dantipali Han hangi tarafta ise, o tarafa gitti. Uzak-tan diz ^okiip oturarak hiikiimdara (§6yle dedi:) Siz insanlar begisizsiniz. Ben geyikler begiyim Ormanda sessiz ot yiyerek, su igerek dolasiyoruz. Ey ulu hukumdar, merhametli gonliin yiikselsin, bes yiiz geyigin tatil camni bagislasin. Asmiz, i^eeginiz, malmiz ve mulkiiniiziin eksigi yok. Bunlan oldiirmemeniz igin yalvanyorum. yalvansimi dinleyip (hukumdar) merhamet etsin. Kim bir canhyi oldurecek olsa bu kotii hareketinin cezasi kendisi ^eker; başkasmin c,ekmesi diye bir adet yok. Canli oldiirmekle hi^ kimse iyilik kilmaz. Kotiilik kilanlarm biitiin yeryiiziinde kotii adi yayilir. (Bu sozlerden) sonra hukumdar, o kati yiirekli Dantipali Han, altm renkli geyigin yalvansini dinlemeyi kabul etmeyip, goziine, goz be-begine kan gelip kizgm gozlerle geyige dogru bakarak, ofkesi gelerek ve o arada zehirli yilan diline benzeyen ve alev gibi parlayip duran keskin kihcmi gekerek c.ikardi. Merhametsiz ve kati yiirekle geyikler beginin boynunu bigip basini yere yikh. Bunun iizerine hukiimdarm sag kolu bileginden kesilip kilici bir yere diistii. Bu kolunun boyle kesildigini goriince sasinp akli basmdan giderek can-hiras seslerle baginp §6yle dedi: ey lzdırap!

Sansız okiis ayig kilrng.... oglum, kizimm, kamin, kadaşrmm, tort tiirliig suiimin, balikimin, uluşimin, kent sozak kiintki yin^ke kirkinlarimin barga pek mengii sakindim erdi. Oz kilmis ayig ki-hn^im başta tepti. Mini iigiin emgente<;i kim erser yok. Bu muntag emgeklig savlar sozleyiir erken aning arasmta yir yarilti. Avış tamudm ort yalrn ontip Dantipali iligning ol ok etozin yorgeyxı alip altn Avis tamukka tartip ildii bardı. Ol Avisdm 6nmiş esringii ongliig yavlak ort yalrn ilig begig yorgemigte orii, kok tengrike tayayu turdi. Korku teg yangku un esitildi; yagiz yir titredi; tort yingak ortendi; ulug beduk taglarnmg basguklari yimrilti. Dantipali ilig ort yalm arasmda turup umugi iizii-liip serii umatm tort ymgakig yangilip ogsuz bolup talip etozi siiklinti. Avis tamulug madar agzm ulug Dantipali iligig..... singirip kot(ti).

Hadsiz hesapsiz korii ameller (le) oglumu, kizmi, akrabalarirru, dort turlu askarlerimi, şehrimi, iilkemi, belde ve koylerimi haremdeki ince cariyelerimi, hepsini ebedi sanmıştrm. Kendi kil-digim korii amellerim basa tepti. Benim i^in azap gekecek kimse yok. Bu, boyle aci sozler soylerken o arada yer yanldı. Avış (Avigi) cehenneminden alevler fıkip, Dantipali Han'm butiin viicudunu sararak, alip alttaki avış cehennemine ^ekip gotiirdu. O Avış'tan <jikmiş alaca renkli korkun^ alevler hu-kiimdari sanp yiikselerek mavi goge dayanip durdu. Korkung yankılar, sesler işitildi; kara yer titredi; dort bir yan alev aldı; ulu, biiyiik daglann kocaman kiitleleri ^oktii. Dantipali Han alevler arasinda durup iimidi kesilerek, dayanamiyarak, dort yoniinii şaşırarak, akh başmdan gidip aciz kalarak viicudu kavruldu. Avış cehenneminin şeytam ag-zmi ulu a^ip Dantipali Han'i sindirip koydu.

Uygur Devri Atasozlerinden (*)

1. Erdemlig kişi erdini birle tiiz ol, erdemsiz kişi
etiik i^indeki ulyak birle toz ol.
**Erdemli kifi cevherle birdir, erdemsiz kisi
^izrne i^indeki taban astan ile birdir.**
2. Buyanhg kisi burkanlar birle tiiz ol, buyansiz
kişi buk bakir birle tiiz ol.
**Sevabi olan kisi Burkan'larla birdir, sevabsiz
kisi boş bakirla birdir.**
3. Kimning tamin yogun bolsar kanagi yingil.
**Kimirt daman kalin olsa kan aldirmasi kolay
olur.**
4. Er kuti beling, suv kuti tering.
**Yigidin degeri korku aninda, suyun degeri
derinliginde.**
5. Begimsinmeyiiik beg bolsar beltir sayu berge
salur, atakinsmmayuk atig bulsar art sayu ma-
yakayur.
**Bey olmayacak kimse bey olsa her kavsaga
sopa koyar, sohrete layik olmayan kimse soh-
ret bulsa her dagin sirtina if aret koyar.**
6. It kan bolsar yatip iiriir.
It ihtiyarlarsa yatip iiriir.
7. Tagda 6z yok, say yazida bel yok.
Dagda diizliik olmaz, diiz yerde bel olmaz.
8. Yagmur yagsa kapung bolsun yapmgu kergek,
Yaviz kişi yakm kelse abmgu kergek
**Yagmur yagsa kapin ortiilii olmali, kotii kisi
yakm gelse korunmah.**
9. Tanuklug sab tamgahg bitip. (**)
şahitli soz, damgah senettir.
10. isitmiste korii kormis yig
işitilmise nazaran goriilmiis yegdir.
11. Ming kisi yiizin bilgini;e bir kisi atm bilgu.
**Bin kisinin yiiziimi bilecegine bir kifinin
adini (sohretini) bilmeli.**
12. Azmaz yir^i, yangilmaz bilge, unutmaz otiig^i,
yangilmaz bitkegi.
**Yolu fafirmayan kilavuz, yamlmayan bilge,
unutmayan arz memuru, yamlmayan katiptir.**
13. Bilgelig bilge bolmaz, azmasar yir^i bolmaz.
**Bilgesi olan yanilmaz, kilavuzu olan sa-
şirmaz.**

(*) Resid Rahmetli Arat'in "Eski Turk şiiri"ndeki atasozlerinden almmistir.

(**) British Museum, British Library, Orient 8212/78,79'da kayith bulunan ve 10. yiizyilin ilk yarisina ait oldugu tahrrdn edilen ata "" "sozlerindeh: Osmah t. bertkaya, "HskiTurkStasozleritJzerine", ř5Rru Elgn ArmagamrAnIcara-1983rsT273^29r

Resid Rahmetli Arat'in "Eski Turk şiiri"ndeki atasozlerinden almmistir.

(**) British Museum, British Library, Orient 8212/78,79'da kayith bulunan ve 10. yiizyilin ilk yarisina ait oldugu tahrrdn edilen ata "" "sozlerindeh: Osmah t. bertkaya, "HskiTurkStasozleritJzerine", ř5Rru Elgn ArmagamrAnIcara-1983rsT273^29r

.. 14.

Yangilmasar bilge bolmaz, azmasar yirgi bolmaz.

**Yamhnmasaydi bilge olmazdi, yol şa-
finlmasaydi kilavuz olmazdi.**

15. Yel yolm banr, suv yolm kelir.
Yel yol ile gelir, su yol ile gelir.

16. Yagmur yagsar ogul kiz başm, tas yagsar 6z
basım kizlegii ol.
**Yagmur yagsa ogul kiz basım, taş yagsa
kendi baf mi korumah.**

17. Kurung taşda kaplan bolmaz, kudug suvida
balik bolmaz.
**Kuru tafta kaplan olmaz, kuyu
suyunda
balik olmaz.**

18. King ton opramaz, kingeşlig bilig artamaz.
**Geniş elbise, yipranmaz, danişilmiş bilgi
bozulmaz.**

19- Keyik neqe yol bilse avqi anqa al bilir.
**Geyik ne kadar yol bilse avci o kadar
hile bilir.**

Karahanli Devri Tiirk Edebiyati

840 yih Tiirk tarihi bakimmdan gok miihimdir. Hunlar'dan beri Biyyik Tiirk Kaganhgi'mn merkezi Orhun bolgesi iken, bu tarihte Kirgizlar'm Uygur Mnedaruna son vermesiyle devletimizin merkezi Dogu Tiirkistan'a kayar. Uygurlar Dogu Tiirkistan'm orta ve dogu kisimlarinda yeni bir Uygur hanhgi kurarken; Yagma, Karluk, <Jigil,Tohsi gibi Tiirk boylarma dayanan Karahanli Mnedam da Dogu Tiirkistan'm batismda, Balasagun, Taraz ve Kasgar sehirlerinde Biyyik Tiirk Kaganhgi'ni devam ettirirler. Uygurlar, Mani ve Burkan (Buda) dinleri etrafmda yeni bir medeniyet dairesine girer ve yeni bir edebiyat meydana getirirken, Karahanhlar da Tiirkliige yepyeni ufuklar agacak olan yeni bir dine yoneliirler. Karahanli Mnedaninm iiiiinci hiikumdan Satuk Bugra Han, 10. yiizyihn ortalanna dogru Miisliiman olarak bu dini Tiirk devletinin dini haline getirir. 8. yiizyildan beri gittik^e artarak Tiirkler arasinda yayilan, fakat biitiin Tiirkliige nisbetle heniiz 50k az bir Tiirk niifusunu i^ine alan Miisliimanlik, Satuk Bugra Han ile devletin dini haline gelerek kısa zamanda biitiin Tiirkler tarafmdan kabul edilir. Abdiilkerim Satuk Bugra Han ve bilhassa ogullan Musa Tonga ile Siileyman Baytaş Arslan zamanlannda, yani 10. asrm ortalarmda Turkler kitleler halinde Miisliiman olurlar. 10. asrm sonlarma dogru artik, sadece tanm havzasmdaki Uygurlar

Irtis'in otesindeki bazi Tiirk gruplan Miisliimanligin dismdadir.

Yeni din ile beraber yeni bir medeniyet dairesine de girilmiş olur. Uygur yazisi, daha uzun bir miiddet Tiirkler'in yazisi olarak devam etmekle birlikte, Arap yazisi da onun yanmda yer alır. Islam dinine ait kavramlar Tiirk diline ve dille birlikte Tiirk diisiince ve edebiyat hayatma girmeye baslar.

Karahanhlar 992'de Samaniler'in merkezi Buhara'yi alarak ve 999'da Samani saltanatma son vererek Bati Tiirkistan'a tamamen hakim olurlar. Boylece Horasan ve Maveraiinnehir'deki Semerkant, Buhara, Nisabur gibi miisliiman kiiltiir merkezleriyle dogrudan dogruya temasa gelirler. Bin yillarmda artik Islami bir Tiirk edebiyati dogmus olmahtir. Divanii Liigati't-Turk'teki tarihi bilinmeyen siirlerden bazilan, bu edebiyatm ilk 6rnekleridir. Karahanhlar devrinde meydana gelen Tiirk edebiyatimn ilk biyyik eseri 1069 yihnda yazilan Kutadgu Bilig 'dir. 12. yiizyihn baslannda yazildigi tahmin edilen Atabet iil-Hakaayik , bu edebiyatm diger bir onemli mahsuliidir. 12. yiizyilda yasayan ve 1166'da vefat eden Ahmed Yesevi'nin hikmetleri de Karahanli Tiirk edebiyati mahsullerinden sayilmak gerekir.

Karahanhlar gagma ait olan Kur'an terciimesi ile birka^ tarla satis senedi, edebi eser olarak degil, dil metni olarak onem tasirlar.

Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânü Lûgati't-Türk

Karahanlı devri Türk edebiyatının ilk örneklerini ihtiva eden Divânü Lûgati't-Türk, Türk dilinin ilk sözlüğüdür. Kâşgarî Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed (Muhammed oğlu Hüseyin oğlu Mahmud) tarafından 1072 yılının 25 Ocak 1077 Pazartesi günü bitirilmiştir. Kâşgarlı Mahmud eserini aynı yıl Ebül'l-Kasım Abdullah'a takdim etmiştir. Ebül'l-Kasım Abdullah, 1075-1094 yılları arasında Abbâsî tahtında oturan halife Muhammedü'l-Muktedi bi-emrillâh'ın oğludur.

Divânü Lûgati 't-Türk'ün İstanbul Millet Kütüphanesinde bulunan biricik nüshasının istinsahı, Sâve'de doğup Şam'da yaşayan Muhammed bin Ebî Bekr ibni Ebî'l-Feth tarafından 1 Ağustos 1266 Pazar günü Şam'da tamamlanmıştır.

İlk Türk sözlüğünün yazarı Kâşgarlı Mahmud, Karahanlı hükümdar sülâlesine mensup bir şehzade idi. Babası Hüseyin Çağrı Tigin 1056-1057 yıllarından Önce Barsgan emîri Arslan İlig idi. Dedesi Muhammed Buğra Han bin Yusuf, 1056-1057 yıllarında Doğu Karahanlıların hakanı olarak Kâşgar'da hüküm sürdü. Onun babası Yusuf Hânın Kadir Han 1026-1032 yılları arasında Karahanlı hükümdarı idi. Yusuf'un da babası Harun Hasan Küç Buğra Han'dı. Kâşgarlı Mahmud'un "Türk illerini Sâ mânîlerden alan beydir" dediği (DLT 1-112) atası işte budur. Gerçekten Harun bin Süleyman 992'de Sâ mânîlerin merkezi Buhara'yi almıştır. Harun'un babası Süleyman Baytaş Arslan Hân, onun da babası Müslümanlığı kabul eden meşhur Abdülkerim Satuk Buğra Han'dır. Demek ki Kâşgarlı Mahmud, Satuk Buğra Han'ın altıncı nesilden torunudur.

Divânü Lûgati 't-Türk; Türk milletinin yüceliğini anlatmak, Türk dilinin Arapça'dan geri kalmadığını göstermek ve Araplara Türkçe'yi öğretmek, böylece o zaman hemen hemen tamamı Türklerce idare edilen Ön Asya'da Arapların Türklerle kolayca münasebet kurmalarını sağlamak için yazılmıştır. Kâşgarlı Mahmud'a göre Tanrı, Türkleri her milletten üstün yaratmış, yer yüzüne onları hâkim kılmış, hakanları onlardan çıkarmış ve dünya milletlerinin idaresini onların eline vermiştir. Bunun içindir ki Allah, Türklerle beraber çalışanı aziz eyler, dileğine kavuşturur ve kötülerin şerrinden korur. Derdini anlatmak ve Türk-

lerin gönlünü kazanmak için de onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur.

Eser, Araplara Türkçe'yi öğretmek maksadıyla yazıldığı için Türkçe'den Arapça'ya bir sözlük olarak düzenlenmiştir. Eserin çeşitli izahları ihtiva eden kısımları Arapça'dır. Türkçe kelimelerin ve bunlarla ilgili örneklerin mânâları da Arapça olarak verilmiştir. Yine aynı sebeple, yâni Araplara Türkçe öğretmek maksadı güdüldüğünden o zamanki Arap lûgatçiliği geleneğine uyulmuş ve Türkçe kelimeler, Arapça kelimelerin hususiyet ve vezinlerine göre sıralanmıştır.

Unutmamak gerekir ki Divânü Lûgati't-Türk her şeyden önce bir Türkçe-Arapça sözlüktür. Fakat Kâşgarlı Mahmud basit bir sözlük yazmakla yetinmemiştir. O, üstün bir milletin mensubu olduğuna inanan; gönlü Türklük sevgisiyle dolu; zihni, Türk milletinin ve çeşitli Türk boylarının Türkçe'nin ve çeşitli kollarının, Türk edebiyatının ve folklorunun, Türk düşüncesinin ve yaşayış tarzının, Türk efsane ve destanlarının, nihayet Türk ülküsünün bilgi ve şuuruyla mücehhez bir Türk milliyetçisi idi. İşte bütün bu duygu, sevgi, bilgi, inanç ve ülkü, Kâşgarlı'nın eserine aksetmiş ve Divânü Lûgati't-Türk'ü basit bir sözlük olmaktan çıkararak, birçok konuda küçük serpintiler halinde de olsa, o zamanki Türklük bilgisinin bir el kitabı haline getirmiştir. Bunun içindir ki, kendisi de modern Türkolojinin babası sayılan Radloff'un yaptığı gibi, Kâşgarlı Mahmud'u "türkolojinin babası" kabul etmek hiç de yanlış sayılmaz.

Kâşgarlı Mahmud daha önce Cevahir ü-Nahufî Lûgat it-Türk adıyla Türkçe'nin bir gramerini de yazmıştı. Bu mühim eser ya büsbütün yok olmuş, ya da henüz bulunamamıştır. Ancak Divânü Lûgati't-Türk 'ün çeşitli yerlerinde Türkçenin gramerine ait bilgiler vardır ve bunlar hiç de azımsanacak ölçüde değildir. Gerek kayıp eseri, gerek Divan'daki gramerle ilgili notları dolayısıyla kâşgarlı Mahmud aynı zamanda ilk Türk gramerisidir. Divan'da çeşitli Türk boylarının ağızları üzerinde de müşâhade ve derlemelere dayanan tesbitler ve mukayeseler vardır, bu açıklamaları dolayısıyla Kâşgarlı, Türk ağız ve şive araştırmalarının ilk mütehassısı yani ilk diyalogologudur.

Türk boyları, ülkeleri, Türklerin adet ve

an'aneleri, çeşitli destan ve efsaneleri hakkında verdiği bilgilerle Kaşgarlı Mahmud çok yönlü bir Türkolog olarak karşımıza çıkar. Kelimeler için verdiği örnek cümlelerle hem Türklerin o zamanki yaşayış tarzlarına ışık tutar, hem de Türkçe cümle yapısı üzerinde çalışmaya imkan hazırlar. Hemen hemen bütün kelimeleri örnekledirmekle Kaşgarlı âdeta modern bir sözlükçü gibi çalışmıştır.

Örnekler arasında şiir parçaları ve atasözleri de vardır. İşte bu sebeple Dîvânü Lûgati't-Türk Karahanlı Türk edebiyatının da mühim bir eseridir. Divan'daki şiirlerin yazılış tarihleri hakkında her hangi bir kayıt yoktur. Pek çoğunun anonim olduğu ve birkaç yüz yıldan beri söylenegeldiği tahmin edilebilir. Alp Er Tonga'ya ait dörtlükler, herhalde Türk şiirinin en eski örnekleri olarak kabul edilmek gerekir. Gerek Dîvân'da, gerek Kutadgu Bilig'de, Şehnâme'deki Efrâsiyâb'la aynı şahıs olduğu belirtilen Alp Er Tonga, M. Ö. 626-624'te Öldürülmüştür. Bu destanı şahsiyetin ölümünden sonra söylenen sagunun, M.S. 11. yüzyıla kadar gelmesi son derece ilgi çekicidir. Bu dörtlükleri herhalde Türk destanının parçalarından saymak lâzımdır. Destanların husûsiyeteleri icâbı dörtlüklerin devamlı olarak değişmesi tabiidir. Dîvânü Lûgati't-Türk'teki şekilleri, Karahanlı devri dil Özellikleri göstermektedir.

Divan'daki diğer şiirlerin tarihlerini kestirmek güçtür. Ancak, Karahanlıların Uygurlar, Tangutlar, Basmıllar ve Yabakular'la yaptıkları savaşları anlatan dörtlüklerin Karahanlılar devrine ait olduğu mahakkaktır. Böke Budraç kumandasındaki Yabakularla Bekeç Arslan Tigin kumandasındaki Karahanlılar arasında geçen ve Böke Budraç'm tutsak düşmesiyle sonuçlanan savaşta bulunanları Kaşgarlı Mahmud görmüş olduğunu ifade eder (DLT III-227). İşte bu savaşla ilgili olarak Divan'da geçen şu dörtlükler ve bunların içinde bulunduğu şiirler doğrudan doğruya Kaşgarlı Mahmud devrine aittir:

Budraç yeme kudurdu "Budraç yine kudurdu,
Alpagutm adırdı Alplarını ayırdı,
Süsin yana kadirdi Ordusunu yine döndürdü,
Kelgeli met irkeşür Gelmek üzre toplaşır."
1-144

Tang ata yortalım "Tan atanda yürüyelim,
Budruç kanın irtelim Budruç kanın isteyelim,
Basmıl begin örtelim Basmıl beyini yakalım,
Emdi yiğit yuvulsun Haydi yiğitler toplansın."
III-355

Dîvânü Lûgati't-Türk'teki şiirlerin şâirleri de belli değildir. Şiirlerin pek çoğunun anonim mahsuller olduğu kabul edilmektedir. Karahanlı devrinde yazılmış bulunanların ferdî mahsuller olması, fakat Kaşgarlı tarafından şâirlerinin zikredilmemiş bulunması mümkündür. Kaşgarlı Mahmud'un "bir Türk şâirinin adı" kaydıyla (DLT III-238) zikrettiği tek Türk şâiri Çu-çu'dur. Fakat bu şâir hakkında ne başka bir bilgi, ne de şiirlerinden örnek vardır. Divan'daki şiirlerden bâzılarının Çu-çu'ya âit bulunması muhtemeldir.

Şiirlerin büyük bir çoğunluğu dörtlüklerden meydana gelmektedir ve bunların büyük ekseriyeti 4+3 duraklı 7'li hece vezniyle yazılmıştır. Tangutlar'la savaşı ve kurt avını anlatan dörtlüklerin 4+4 duraklı 8'li hece vezni ile yazıldıkları görülmektedir. Birkaç dörtlük, meselâ bilgi ile ilgili üç dörtlük ve "dedim-dedi" şeklindeki iki dörtlük 6'lı hece vezniyle yazılmıştır. Tat (Budist Uygur) ile ilgili bir dörtlükte ise 5'li hece vezni kullanılmıştır. Buna göre Divan'daki hakim vezin 4+3=7, ikinci derecede kullanılan vezin ise 4+4=8'dir. Bu vezinlerin kopuza çok uygun olduğu ve bu vezinlerindeki dörtlüklerin kopuzla çalınıp belli makamlarla söylendiği muhakkaktır. Nitekim Kâşgarh, "küg" kelimesine hem vezin, hem de makam mânâsı vermektedir (DLT III-131). Av ve eğlence sahnesini anlatan bir dörtlükteki "kügler kamug tüzüldi" mısrası, kopuzlarla makamların ayarlandığını ve bu şiirlerin okunduğunu ifade etmektedir. "Küy" kelimesinin Türkistan'da hâlâ makamla okunan şiirler için kullanılması, Anadolu ve Azerbaycan'da da "ayak" kelimesinin hem şiirin kafiyesini (çoğu defa vezinle birlikte kafiyeyi), hem de sazla çalınan makamları ifade etmesi dikkat çekicidir.

Dörtlükler koşma tarzında kafiyelenmiştir. Yani her dörtlüğün ilk üç mısrası kendi arasında, dördüncü mısralar da kendi aralarında kafiyelenmiş bulunmaktadır. Böylece dördüncü mısralarda bulunan şiirin ortak kafiyesi (ayağı) ile dörtlükler birbirine bağlanmış olmaktadır. Hemen hemen daima yarım kafiye ve eklerden meydana gelmiş redifler kullanılmıştır.

Dörtlüklerin çoğu savaşla ilgilidir. Savaşlar çok hareketli bir dille ve fevkalâde canlı sahneler halinde anlatılmaktadır. Otağlar kurulmakta, tuğlar dikilmekte, davullar kösler vurulmakta, erler seçilmektedir. Atların kuyrukları düğümlenmekte, yiğitler "beçkem" denen ipek kumaştan san-

caklarını takınıp alını akıtmalı atlarıyla ileri atılmakta, yırtıcı kuşlar gibi süzülerek düşmanın tepesine inmektedir. Yaylar çekilip kırımlar kurulmakta, oklar havada uçmakta, kalkan ve süngü sesleri birbirine karışmaktadır. Düşman bazan çepeçevre çevrilmekte, atlardan inilip göğüs göğüse düşmektedir. Yiğitler öfke ve kinle bakışıp kaynamakta, sakallar çekişilmekte, yerlerde başlar yuvarlanmakta, boyunlar kırılıp erler boğazlanmakta, vücut kabı delik deşik edilmekte, düşman ot gibi biçilmekte, boyunlardan kızıl kan su gibi sağılmakta, üzerlerinde kuruyan kandan kılıçlar kınlara güçlkle sokulmaktadır. Haynık savaşı naraları atılmakta, düşmanın ismi bağrılarak "Utar! Al!" diye kılıçlar indirilmekte, "artık beni kim tutar?" diye gürlenerek meydan okunmakta, sırt sırta verilip güçler birleştirilmekte, yüksek sesle Övgüler düzölüp güç kazanılmakta, arslanlar gibi kükreten yiğitler düşman başlarını doğramaktadır. Kâfir şehirlerine girilmekte, Burkan tapmakları yıkılmakta, Buda heykelleri kırılıp kırılmaktadır. Bazan sahte ric'atle düşman aldatılmakta, bazan soğuk bir gecede yapılan ani baskınla düşman gafil avlanmaktadır. Böbürlenene ve barışı kabul etmeyen düşman tepelenmekte, altını gümüşü yağmalanmakta, erleri atları ganimet alınmakta, ölüm zehrini tatmayanlar tutsak edilerek utanç içinde bırakılmaktadır. Yenilenler ayıplanmakta, tutsakların utançtan başlan eğilmektedir. Utançla yaşamaktansa mal mülk yığılıp fidye olarak verilmekte, tutsaklıktan kurtulunmak istenmektedir. Savaşı kazananların baht güneşi doğmakta, yenilenlerin doğmuş güneşi batmaktadır.

Bir başka savaşta Karahanlıların karşısında Yabaku-Basmıl-Çomul ittiakı vardır. Yabaku'ların başında Böke Budraç, Karahanlıların başında ise Gazi Bekeç Arslan Tigin bulunmaktadır. Aradaki sınırın İrtiş ırmağı olduğu anlaşılıyor. İrtiş kıyılarındaki Karahanlı uç kuvvetlerini basmışlardır. Karahanlıların müttefikleri ise onları kışkandıkları için yardıma gelmemişlerdir. Bu savaş sıcak bir günde, bunalıcı güneş altında olmuştur. Karahanlıların İrtiş kıyısında oturan boyları, muhtemelen Yemekler, mukabil hücumla harzılanmakta, fakat hakani ve ondan gelecek yardımı beklemektedirler. Bu arada "bıçgas" denilen ve hakana bağlı kalacaklarını ifade eden bir ant metni kaleme alıyorlar. Basmıllar toplanıp Bekeç Arslan Tigin'e doğru harekete geçiyorlar. Ka-

rahanlı kuvvetleri ise geceleyin kalkıp Yamar suyunu geçiyor, şafakla birlikte Böke Budraç'ın ve Basmıl beyinin peşine düşüyor. Kâşgarlı Mahmud Böke (Büke) maddesinde (DLT-III-227) Budraç'ın 700.000, Arslan Tigin'in 40.000 askeri olduğunu yazar. Buna rağmen Böke Budraç yenilmiş ve esir olmuştur. Aynı maddede Kâşgarlı, savaşta bulunanları gördüğünü ve onlardan bilgi aldığını kaydeder. Bu bilgiye göre savaş başlayınca Yabakular, başlarının üstünde göğü kaplayan yeşil bir dağ görmüşler. Dağdan kapılar açılmış ve üzerlerine cehennem ateşi yağdırılmış, bunun için yenilmişler. Kâşgarlı Mahmud bunu Peygamberimizin mucizesi, yardımı olarak yorumluyor. Bugün de yaşayan "savaşlarda yeşil sarıklıların yardıma gelmesi" inançlarının daha o zaman mevcut olduğu anlaşılıyor. Bu bilgilerden savaşın Kâşgarlı Mahmud devrinde vuku bulduğu ve Yabaku'ların müslüman olmadıkları da ortaya çıkıyor.

Karahanlı-Tangut savaşında ilk muharebe Tangutlarla Karun Sini şehri arasında cereyan etmiştir. Karun Sirtı, Tangut ülkesi ile Çin arasında bir şehirdir. Karun Sirtı halkı muhtemelen, Tangutlara karşı Karahanlılarla ittifak yapmışlardı. Tangutlar Katun Sini şehri halkını hile ile mağlup ettiler. Karahanlılar ise müsait bir fırsat kollayarak Tangutları soğuk bir günde arkadan bastılar; askerlerini esir ederek, atlarını ganimet aldılar.

Türk şiirinin en eski örneği olan Alp Er Tonga sagasındaki dörtlüklerde, bu büyük Türk kağanının ölümü üzerine duyulan üzüntü ve ardından yapılan yoğ töreni kısa, canlı, veciz ifadelerle anlatılmıştır. Büyük bir destanın parçası olması kuvvetle muhtemel bulunan bu şiirde pek çok dörtlüklerin eksik olduğu muhakkaktır. Bu eksiklere rağmen şiirde başlıca iki tema kuvvetle hissedilmektedir. Temalardan biri dünyanın bozulmasıdır. Karahanlı devrinin diğer eserlerinde, Kutadgu Bilig ve Atabet ül-Hakaayık'ta ve daha sonraki Türk şiirinde çok rastlanan bu tema, burada Alp Er Tonga'nın Ölümüyle ilgilendirilmiştir. Bu efsanevi Türk hükümdarının ölümü, Türk içtimaî bünyesinde ve Türk ruhunda o kadar büyük ve derin tesirler bırakmıştır ki "dünyanın bozulması" gibi her devirde görülen âlemşümül bir ruh hali, onun ölümünün neticesi olarak kabul edilmiştir. Alp Er Tonga'nın ölümüyle "dünya erden boşalmış", faziletler çürüyüp bozulmuş, bilge ve bilgin insanlar yoksullaşmış, buna karşılık kötü ve zayıf kimseler güçlenmiştir. Bunları dü-

şÜnüp geçmiş günleri hatırlamakla şairin içi ya-
nıyor, kapanmış olan yarası açılıyor. İkinci tema,
"yoğ" törenidir. Atlarına binmiş olan Türk erleri,
Alp Er Tonga'nın nâşının bulunduğu çadırın et-
rafında çılgınlar gibi dönmektedirler. Kurtlar gibi
ulumakta, yakalarını yırtıp yüzlerini kılıçlarla par-
çalamaktadırlar. Islık ve acı feryat sesleri birbirine
karışmakta, yüzlerden akan kanla gözlerden akan
yaş, kaşı gözü örtmektedir. Koşmaktan atlar iyice
yorulmuş, acıdan ve saç baş yolduktan erler hasta
gibi olmuş, yüzleri sararıp safran sürülmüşe dön-
müştür. Üçüncü ve dördüncü kit'alaradaki buy oğ
tasviri, şairin müşahadesine dayanır. Öyle an-
laşıyor ki yoğ sırasında şair de kopuzunu eline
almış, bir taraftan gördüğü acı manzarayı tasvir
etmiş, diğer taraftan içindeki ızdırap duygularını,
dünyanın sahipsiz kalması şeklinde dile getirmiştir.
Müteakip asırlarda destan şairleri tarafından dur-
madan beslenen bu ilk dörtlüklere "dünyanın bo-
zulması" ile ilgili kıt'alar eklenmiş, böylece destan
zenginleştirilmiştir. Şayet destanın bütünü elde bu-
lunsaydı, bu saguda daha ne gibi motiflerin ve te-
maların yer aldığını görmek mümkün olacaktı.

Dîvânü Lûgati't-Türk'teki bir başka küçük ağıt
çok sadedir. Ölen beyin; düşmanları püskürttüğü,
cömert olduğu, kışın bile sofrasının açık bu-
lunduğu sade bir dille anlatılmıştır.

Divan'daki dörtlüklerde ikinci derecede önem
taşıyan konu bahardır. Baharın gelişi ve tabiatın
canlanması fevkalâde renkli ve coşkun bir üslûpla an-
latılır. Karlar erir, seller akar, mavi bulutlar gök-
yüzünde kayık gibi yüzerler. Dağlar, ovalar ye-
şerir, sanki yer yüzüne yeşil döşek yayılır.
Tomurcuklar birbirlerine dolanıp patlarlar; inci
kabı açılmış gibi olur. Bin bir çiçek al, sarı, mor
renkleriyle dünyayı doldurur. Misk kokulan etrafa
saçılır, kurtlar kuşlar çiftler çiftler etrafa yayılır. Yer
yüzü âdeta cennete döner. Bu manzarayı görenler,
kış bir daha gelmeyecek, hayvanlar artık inlerine
girmeyecek sanır. Gök yüzünde parlak ay yükselir,
etrafında hâleler dolanır. Ara sıra rüzgâr eserek
gelir; bulutlar kümelenip beyaz ağlarından yağ-
mur yağdırırlar. Sular iyice kabarır, göller kö-
pürür. Dünya iyice ısınır. Dağ keçileri, kulanlar,
ceylanlar, geyikler zıplayıp oyanaşarak yaylaya
doğru koşarlar. Sığırlar, boğalar böğrüşür. Atlar
kısrak sürülerinin içine dalıp kişnerler, sürüdeki
hayvanlar sevinç içinde birbirlerini ısırıp oy-
naşırlar. Beyler, bol otla beslenmiş semiz atlara
binip dolaşır. Koçlar tekeler sürüden ayrılır, ko-

yunların keçilerin sütleri sağılır, oğlaklarla kuzular
birbirlerine karışır.

Pastoral şiirin bu harikulade örneklerinde hiç
mübalâğa yoktur. Türklerin bozkır hayatını renk-
lendiren ve canlandıran otlar, çiçekler ve hay-
vanlar birkaç küçük benzetme ile, çok tabii man-
zaralar halinde tasvir edilmişlerdir. Buradaki
bahar tasviriyle Kutad gu Bilig'in başında yer alan
bahar tasviri arasındaki benzerlik, aynı hayatın ve
tabiatın aksi olmaktan doğar.

Av eğlencelerini anlatan bir şiir de aynı şe-
kilde bozkırdaki Türk hayatının canlı sahnelerini
verir. Ağzı kaza benzer sürâhiler, içki dolunca
göze benzer kadehler dizilmiştir. Şairler ko-
puzlarıyla en güzel parçaları çalmaktadır. Gam
keder bir yana atılmış, dostlar sevgililer neş'e için-
de eğlenmektedir. İçki içilip haykırılmakta, ar-
slanlar gibi kükrenilmekte, oyunlar oynayıp zıp-
lanılmaktadır. Obanın gençleri, bir yandan ağaçları
sallayıp yemiş toplamakta, bir yandan kulan geyik
avlamaktadır. Doğan ve tazılarayla ava çıkan genç-
ler, domuz ve tilki sürmekte, yakalanan avlar ta-
zıların dişleri arasında obaya getirilmektedir. Bir
kısm gençler binilmemiş taylara binip onları sa-
kinleştirmeye çalışmaktadır. Eğlence bayrama dö-
nülmüştür; gençlerin başarıları beklenmekte, on-
larla övünülmektedir.

Bu şiir, yılın belli zamanlarında tekrar edilen
bir geleneği anlatıyor gibidir. Anlaşıldığına göre
bahar mevsiminin belli bir zamanında, av ma-
hallinde toplanan oba bir yandan eğlenmekte, bir
yandan da gençleri meyve toplamak, av avlamak
gibi işlere alıştırmaktadır. Hiç binilmemiş tayları
gençler terbiye ederek binek atı haline ge-
tirmektedir. Bu işler gençler arasında bir nevi yarış
gibi olmakta, başarı gösterenlerle övünülmektedir.

Geceleyin bir kurdun peşine düşmüş yiğidi
anlatan şiirde birkaç dörtlük içinde kurdun âni ya-
kalanişinin hızını buluruz. Kara kızıl börüyü görür
görmez avcı katı yayını kurmuş, fakat kurt tepeyi
aşıvermiştir. Avcının atı ileri atılmış, yüzer gibi ko-
şarak kurdu kovalamaya başlamıştır. Bu arada
göğü bulutlar kaplamış, yağmur ve dolu bas-
tırmıştır. Uzun bir kovalamacadan sonra kurdun
gücü tükenmiş, yağmur altında ıslanan zavallı
kurt, avcının karşısında titremeye başlamıştır.
Fakat çare yoktur. Avcının köpeği âni bir hamleyle
kurdun boğazını yakalayarak onu yere çalmış ve
boğmuştur.

Aşk ve sevgili hasretiyle ilgili iki şiirde lirizm hakimdir. Baygın gözlü, siyah benli, güzel yüzlü sevgilisini kaybeden âşğın gözlerine uyku girmez, içi hasretle yanar, benzi solar, gözlerinden akan kanlı yaşlar deniz gibi olur, üzerinde kuşlar uçar. Her iki şiirde de sevgilinin hayali bir an için âşğâ görünüyor, ona gözüyle işaret ediyor. Bu bir anlık hayal âşğâ ilâç gibi gelmiş, onu âdeta iyileştirmiştir. Fakat hayal bir yolcu gibi kaybolmuş, donup kalan zavallı âşık tekrar kederlere boğulmuştur. Bir dörtlükte ise çok canlı bir aşk sahnesi vardır. Evin içinde iki sevgili oynar. Erkeğin gönlü kaynar, kız boyun kırarak nazla onun üstüne gelir. Bu aşk oyununda erkek yorgun düşmüştür.

Bu iki aşk şiirinden "kaçar" kafiyeli olan dört dörtlük, Oğuzlardan veya Kıpçaklardan derlenmiştir, onlara aittir.

"Hilekâr Ortak" diye adlandırdığımız şiir, konusunun farklılığıyla dikkati çeker. Bu şiirde, aynı zamanda dünür olan iki ortak birinin diğerini aldatması konu edinilmiştir. Hilekâr ortak, dünürünün koyunlarını, atlarını, cariyeye ve kölelerini alıp götürmüş (muhtemelen eksik göstermiş), "biste" denilen bir aracıyla malların onda birini ona vermek suretiyle anlaşarak ortağını aldatmıştır. Kandırılan ortak, onunla tanışıp hısımlık ve ortaklık kurduğuna pişman olmakta, başkalarını da ikaz etmektedir.

Turgut Günay'm "Türk Halk Şiirinde İlk Değişme Örnekleri" adlı makalesinde (*) ortaya koyduğu gibi atışma ve dedim-dedi tarzlarının en eski örnekleri de Divan'daki dörtlükler arasındadır. Dedim-dedi tarzına ait iki dörtlük vardır. "Aydum" ve "aydı" kelimeleriyle başlayan bu dörtlüklerin konusu aşktır. Atışma ise sekiz dörtlükten ibarettir ve kışla yaz arasında geçmektedir. Kış ile yazın çekiştiği ve birbirlerine hünerlerini anlatarak yenişmeye çalıştığını anlatan ilk iki dörtlük giriştir. Ondan sonra üç dörtlük kışın ağzından, üç dörtlük de yazın ağzından karşılıklı olarak verilmektedir. Mevsimler bir yandan kendi müsbet vasıflarını, bir yandan rakiplerinin menfi vasıflarını sayarak galip gelmeye çalışmaktadırlar. Kışa göre insanlar ve hayvanlar kış gelince dinçleşip iyileşir; yılanlar çıyanlar ise yazın çıkar. Yaza göre yoksullar kışın soğğundan titreşir, güzel sesli kuşlar ise yazın çıkar. Edebiyatımızın bu ilk

atışma örneğinde mevsimler konuşturulmak suretiyle intak yapılmaktadır.

Dîvânü Lûgati-t-Türk'teki dörtlükler üslûp bakımından kısa, veciz ve yoğun olmalarıyla dikkati çekerler. 7-8 hecelik mısralardan meydana gelen ufacık dörtlüklere bazan bir savaş sahnesinin heyecanlı vuruşmaları, bazan canlanan bir tabiatın bütün güzellikleri, bazan bir aşk sahnesinin işveli oyunları sığdırılmıştır. O zamanın Türk dinleyicisine belki de hemen kendilerini açışeren bu dörtlükler, asırlar sonra canlılıklarından pek fazla birşey kaybetmemelerine rağmen bazan güçlkle çözülmektedirler. Kâşgarlı Mahmud hiçbir şiiri bütün olarak vermemiştir. Her dörtlük başka bir kelimenin örneği olarak geçmekte ve farklı yerde bulunmaktadır. Ancak konu birliği ve dördüncü mısralarda bulunan şiirin ortak kafiyesi, aynı şiirlere ait dörtlükleri bir araya getirmeye imkân vermektedir. Dörtlükler sıralanınca şiir daha iyi anlaşılabilir, bütün manzara canlanmaktadır. Kâşgarlı Mahmud'un "Yabakularla yapılan savaşı anlatıyor, esir olan bir beyi anlatıyor, baharı anlatıyor..." şeklindeki izahları da şiirlerin anlaşılmasında önemli ip uçlarıdır.

Dîvânü Lûgati-t-Türk'teki bazı şiirler beyitler halindedir. Çoğu aruzla yazılmıştır, aruzun "müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün", "mef'ûlü fâilâtün mef'ûlü fâilâtün" ve "mef'ûlü fâilâtün mef'ûlü fâilün" vezinlerine ait örnekler daha fazladır. Bunların yanında "feilâtün feilâtün fâilün", "fâilâtün fâilün", "fâilâtün fâilâtün fâilün" gibi vezinler de görülür.

Beyitler çoğunlukla musarrâdır, yani mısraları birbirleriyle kafiyelidir. Hatta musarrâ gazelerde olduğu gibi aynı kafiyenin birkaç beyit devam ettiği görülür. Umumiyyetle yarım kafiye ve eklerden meydana gelmiş redif kullanılmıştır. Birinci mısrai serbest olan beyitler çok azdır.

Divan'daki beyitlerde umumiyyetle âşıkane ve hikemî konular işlenmiştir. Hamasî ve pastoral konulara ait beyitler daha azdır. Bir kasideye ait üç beyitte ise hizmetinde bulunan sultan övölür. Beyitlerde, dörtlüklerdeki coşkunluk, akıcılık ve tasvir gücü görülmez. Vezin bakımından da pek çok hatalara rastlanır.

(*) Şükrü Elçin Armağanı, Ankara, 1983, s.43-46.

Dlvânü Lûgati't-Türk'ten:

Savaş

Kurvı çuvaş kuruldı
Tuğum tikip uruldı
Süsi otun uruldı
Kançuk kaçak ol tutar 1-195

Hakan otağı kuruldu
Tuğ dikildi kös vuruldu,
Düşman ot gibi biçildi
Beği benden nasıl kaçar?

Eren arıg örpeşür
Öçin kekin irteşür
Sakal tutup tartışur
Köksi ara ot tüter 1-230

Erler yaman kabarır,
Öçle kinle bakışır
Sakal tutup çekişir
Göğüsler ateş tüter.

Alplar arıg alkışur
Küç bir bir üze alkaşur
Bir bir üze alkaşur
Edgermedip ok atar 1-237

Alplar yaman vuruşur,
Sırt verilir, güç birleşir,
Övgü övgüye karışır,
Ölümü unuttur, ok atar.

Öpkem kelip ogradım
Arslanlayu kükredim
Alplar başın togradım
Emdi meni kim tutar 1-125

Öfkem gelip uğradım,
Arslan gibi kükredim,
Alplar başın doğradım,
Şimdi beni kim tutar?

Tokış içre urıştım
Ulug birle karıştım
Tüküz atın yarıştım
Aydım emdi al Utar 1-367

Savaş içre vuruştım,
Ulularla karıştım,
Akıtmalı atla giriştim,
Bağırdım: Al! Utar!

Alp erenni ödürdüm
Boynm arung kadirdim
Altun kümüz yüdürdüm
Süsi kaim kim öter 1-370

Düşman erini dağıttım,
Onların boynunu kırdım,
Altın gümüş yağma ettim,
Askeri çok, kim geçer?

Küçi tengi tokıştı
Oguş konum okuştı
Çerig tapa yakıştı
Bizge kelip öç öter 11-103

Son gücüne dek vuruştı,
Evi obayı çağırdı,
Askere doğru yaklaştı.
Bize gelip öç ister.

:

Tıgraklamp seğırtti
Erin atm yögürti
Bizni kamug angıttı
Andag süge kim yeter 11-274

**Yiğitlenip seğırtti,
Er atını koşturdu,
Hepimizi şasırttı,
Bu orduya kim yeter?**

Tını yeme öçükti
Eri atı içikti
İşı takı çölükti
Sözin anmg kim tutar 11-118

**En sonuda yoruldu,
Er atı esir alındı,
Hali perperişan oldu,
Artık sözünün kim tutar?**

Kanı akıp yuşıldı
Kabı kamug teşildi
Ölög bile koşıldı
Togmış küni üş batar 11-128

**Kanı akıp fışkırdı,
Yücudu hep deşildi,
Ölülerle koşuldu,
Doğmuş güneşi batar.**

Yabaku'larla Savaş

Budraç yeme kudurdı
Alpagutm adırdı
Süsin yana kadırdı
Kelgeli met irkeşür 1-144

**Budraç yine kudurdu,
Alpların ayırdı,
Ordusunu yine döndürdü,
Gelmek üzre toplaşır.**

Usıtgan kuyaş kapsadı
Umunçlug adaş tepsedi
Ertiş suvın keçsedi
Budun anın ürküşü 1-155

**Bunaltıcı güneş bastırdı,
Umulan dost bizi kışkandı,
Düşman İrtiş'i geçmeğe kalktı,
Millet onun için ürküşür.**

Ertiş suvı Yemigi
Sıtgap tutar bileği
Kür met anmg yüreği
Kelgeli met irkişür 1-325

**İrtiş suyu Yimeği,
Sıvadılar bileği,
Pektir onun yüreği,
Gelmek için toplaşır.**

Kelse apang terkenim
İtilge met türkünim
Yadılmağay terkinim
Emdi çerig çergeşür 1-442

**Gelse eğer hakanım,
Tamamlanır birliğim,
Dağılmaz obam evim,
Şimdi asker dizilir.**

Bıçgas bitig kılurlar
And key yeme birürler
Handın basut tiler
Basmıl Çomul tirkeşür 1-459

**Ant bitiği yazıyorlar,
Bağlılık andı içiyorlar,
Handan yardım diliyorlar,
Basmıl Çomul toplaşır.**

Basmıl süsin komıttı
Barca kelip yumıttı
Arslan tapa emitti
Korkup başı tezgınür 11-312

**Basmıl ordusu coştı,
Hepsi gelip topladı,
Arslan'a doğru koştu,
Korkup başları dolandı.**

Tünle bile köçelim
Yamar suvın keçelim
Terngük suvın içelim
Yuvka yağı ovulsun II-5

**Geceleyin göçelim,
Yamar suyunu geçelim,
Kaynak sudan içelim,
Yufka düşman didilsin.**

Tang ata yortalım
Budruç kanın irtelim
Basmıl begin örtelim
Emdi yiğit yuvulsun III-355

**Tan atanda yürüyelim,
Budruç kanın isteyelim,
Basmıl beyini yakalım,
Haydi yiğitler toplansın.**

Kıkrıp atıp kemşelim
Kalkan süngün çumşalım
Kaynap yan yumşalım
Katğı yağı yuvılsun 1-441

**Haykmp atı sürelim,
Kalkan süngü vuralım,
Kaynayıp yine duralım,
Katı düşman yumşasm.**

Tegre alıp egrelim
Atm tüşüp yügrelim
Arslanlayı kükrelim
Küçi aning kevsün 11-13.

**Çepe çevre kuşatalım,
Atan inip koşuşalım,
Arslan gibi kükreylim,
Gücü onun gevşesin.**

Alp Er Tonga Sagusu

Alp Er Tonga öldi mü
İsiz ajun kaldı mı
Ödleğ öçin aldı mı
Emdi yürek yırtılır 1-41

**Alp Er Tonga öldü mü,
Kötü dünya kaldı mı,
Zaman öcün aldı mı
Artık yürek yırtılır.**

Ödleğ yarag közettı
Ogrı tuzak uzattı
Begler begin azıttı
Kaçsa kah kurtulur 11-233

**Felek fırsat gözetti,
Gizli tuzak uzattı,
Beyler beyin şaşırttı;
Kaçsa nasıl kurtulur?**

Ulşıp eren börleyü
Yırtıp yaka urlayı
Sıkıp üni yurlayı
Sıgtap közi örtülür 1-188

**Uludu erler kurtça,
Bağırıp yırtılar yaka,
Çığırdılar ıslıkla,
Yaştan gözler örtülür.**

Ödlek arıg kevredi
Yunçığ yavuz tavradı
Erdem yeme savradı
Ajun begi çertülür 111-41

**Zamane hep bozuldu,
Zayıf tembel güçlendi,
Erdem yine azaldı,
Acun beyi yok olur.**

Bilge böğü yunçıdı
Ajun atı yençidi
Erdem eti tmçıdı
Yerge tegip sürtülür III-303

**Bilge bilgin yoksul oldu,
Acun atı azgın oldu,
Erdem eti çürük oldu,
Yere değip sürtülür.**

Ağıt

Erdi aşın taturgan
Yavlak yağığ katargan
Boynın tutup kadirgan
Bastı ölüm ahtarı 11-74

**Konuk doyuran idi,
Düşman püskürten idi,
Boynun tutup kıran idi;
Ölüm bastı, yere çaldı.**

Erdi aşın taturgan
Yavlak yağığ kaçurgan
Ograk süsin kaytargan
Bastı ölüm ahtarı 1-515

**Konuk doyuran idi,
Düşman kaçırın idi,
Oğrağı püskürten idi;
Ölüm bastı, yere çaldı.**

Bahar Geldi

Yay baruban erküzi
Aktı akm munduzı
Togdı yaruk yulduzı
Tıngla sözüm külgüsüz 1-96

**Bahar geldi, kar suları
Aktı delice selleri;
Doğdu seher yıldızı,
Dinle sözüm, gülünmez.**

Ağdı bulıt kükreyü
Yağmur tolı sekriyü
Kalık anı ükriyü
Kanca barur belgüsüz 1-354

**Çıktı bulut, gürlüyor,
Yağmur, dolu yağıyor,
Rüzgâr onu sürüyor,
Nereye gider bilinmez.**

Kurt kuş kamug tirildi
Erkek tisi tirildi
Özgür alıp tarıldı
Ymka yana kirküsüz III-6

**Kurt kuş hepsi dirildi,
Erkek dişi derildi,
Bölük bölük dağıldı,
Artık ine girilmez.**

Türlüg çeçek yarıldı
Barçın yadım kerildi
Uçmak yeri körüldi
Tumlug yana kelgüsüz 1-119

**Türlü çiçek yarıldı,
İpek döşek serildi,
Cennet yeri görüldü,
Soğuklar geri gelmez.**

Kış ile Yazın Atışması

Kış yay bile tokuştu
Kıngır közün bakıştı
Tutuşkalı yakıştı
Utgali mat ograşur 1-170

**Kış ile yaz döğüştü,
Düşman gözle bakıştı,
Tutuşmak için yaklaştı,
Yenmek için uğraşır.**

Yay kış bile karıştı
Erdem yasın kurıştı
Çerig tutup küreşti
Oktagalı utruşur 11-97

**Yaz ile kış çekışti,
Hüner yayını kuruştı,
Asker tutup güreşti.
Karşılıklı okiaşır.**

KİŞ:
Kış yaygaru savlayur
Er at menin yavrayur
İğler yeme savrayur
Et yin takı bekrişür III-278

**KİŞ:
Kış yaza karşı söyler:
Er, at benimle sertleşir,
Hastahklar iyileşir,
Et ve beden pekleşir.**

YAZ:
Tumlıg kelip kapsadı
Kutlug yayıg tepsedi
Karlap ajun yapsadı
Et yin üşüp emrişür 1-463

**YAZ:
Soğuk gelip kapladı,
Kutlu yazı kıskandı,
Kar dünyayı kapattı,
Vücut üşüyüp titreşir.**

KİŞ:
Sende kopar çadanlar
Kudgu singek yılanlar
Düg ming kayu tümenler
Kudruk tikip yügrüşür III-367

**KİŞ:
Sende çıkar çıyanlar,
Sivri sinek, yılanlar,
Binlerce, on binlerce
Kuyruk dikip koşuşur.**

YAZ:
Senden kaçır sundılaç
Mende tmar kargılaç
Tatlıg öter sanduvaç
Erkek tisi uçruşur 1-529

**YAZ:
Çayır kuşu senden kaçır,
Kırlangıçlar bende durur,
Bülbül tatlı tatlı öter,
Erkek dişi çiftleşir.**

KİŞ:
Öl kar kamug kışın iner
Aşlık tarıg anın öner
Yavlak yağı mende tınar
Sen kelipen tepreşür 11-204

**KİŞ:
Yağmur kar kışın yağar,
Yiyecek ekin onunla biter,
Kötü düşman durgun durur,
Sen gelince depreşir.**

YAZ:
Balçık balık yoğrulur
Çıgay yavuz yıgrılur
Erngekleri ogrulur
Odguç bile evrişür 1-248

**YAZ:
Balçık çamur karışır,
Yoksul düşkün büzüşür,
Parmakları titreşir,
Kıvılcımla güreşir.**

Kurt Peşinde

Kiçe turup yorır erdim
Kara kızıl böri kördüm
Katıg yanı kura kördüm
Kaya körüp baku ağdı 111-219

**Gece kalkmış yürüyordum,
Kara kızıl börü gördüm,
Sert yayımı kuradurdum,
Kurt görüp tepeden ağdı.**

İkılaçım erig boldı
Erig bolgu yeri kördi
Bulıt örüp kök örtüldi
Tuman turup tolı yaydı 1-139

**Atım yüzer gibi koştu,
Çünkü koşmak sırasıydı,
Bulut çıktı, gök örtüldü,
Sis yükseldi, dolu yağdı.**

Udu barıp öküş ivdim
Telim yorıp küçi kevdim
Atım birle tegü evdim
Meni körüp yini ağdı 1-167

**Ardından hızla koşturdum,
Güçten düşürüp iyice yordum,
Atım ile yanına geldim,
Beni gördü, tüyü ürperdi,**

itim tutup kodı çaldı
Anmg-tüsin kıra yoldı
Başın alıp kodı çaldı
Boguz alıp tükel bogdı 11-23

**Köpeğim tutup yere çaldı,
Tüyünü koparıp yoldu,
Başını alıp yere çaldı,
Boğazını ısırap boğdu.**

Aşk

Könglüm angar kaynayu
İçtin angar oynayu
Keldi manga boynayu
Oynap meni argarur 1-225

**Gönlüm coşar kaynaşır,
Evde onunla oynaşır;
Gelip üstüme nazlaşır,
Oynayıp beni yoruyor.**

Bardı közüm yarukı
Aldı özüm konukı
Kanda erinç kanıkı
Ümdi udin odgurur 1-46

**Gitti gözüm ışığı,
Aldı benim ruhumu,
Nerede acep şimdi,
Gözüme uyku girmiyor.**

Üdik mini komıttı
Sakırç manga yumıttı
Könglüm angar emitti
Yüzüm mening sargarur 1-69

**Sevgi beni coşturdu,
Keder bende toplandı,
Gönlüm ona meyletti,
Yüzüm benim sararıyor.**

Kördi meni emleyü
Baktı manga imleyü
Kadga köngül tumlıyu
Kadgu meni turgurur III-295

**İlac gibi beni gördü,
Gözü ile selâm verdi,
Birden içim donup kaldı,
Keder beni durduruyor.**

Dedim - Dedi

Aydum angar sevük
Bizni tapa nelük
Keçting yazı kerik
Kırlar ediz bedük 1-93

**Dedim: Sevgilim,
Bize nasıl geldin?
Ovaları nasıl geçtin?
Tepeler yüksek, büyük.**

Aydı sening udu
Emgek telim ıdu
Yumşar katıg udu
Könglüm sanga yüğrük 1-110

**Dedi: Senin için
Çok zahmetler çektim;
Kıtlı dağlar yumşadı,
Gönlüm sana yüğrük.**

Bilgi

İdimni öger men
Biligni yüger men
Köngülünü tüger men
Erdem üze türölünür 11-243

**Tanrımı överim,
Bilgiyi yığarım,
Gönlümü bağlarım,
Erdem ile dürölür.**

Ulugnı tiler men
Ta varın yüler men
Tilekni bular men
Yıkım angar üplenür 111-89

**Ululuk dilerim,
Malla desteklerim,
Dileği bulurum,
Yıkım ondan yağma olur.**

Biligni irdedim
Bögnünü undurdum
Özümnü adırdım
Yalgıl atım yazlınur III-228

**Bilgiyi aradım,
Bilgeyi izledim,
Özümü ayırdım,
Ak yeleli atım çözülür.**

Türk

Kaçan korse anı Türk
Budun anga aydaçı
Mungar tegir ulugluk
Munda naru keslinür 1-352

Görünce bir Türk
Şöyle söyler halk:
Bundadır ululuk,
Bundan gayrıda yok.

Gece

Yarattı yaşıl çeş
Savurdi örüng kaş
Tizildi karakuş
Tün kün üze yörkenür 1-330

Mavi firuze yarattı,
Üstüne beyaz taş serpti,
Dizildi karakuş yıldızı,
Gece, gündüzü dolandır.

Aşkla ilgili Beyitler

Üdik otı tutunup öpke yürek kagrulur 11-144
Özüm mening budursın otı aning çaklanur 1-513

Köngli köyüp kanı kurıp ağzı açıp katgurar
Sızguralır üdikler essiz yüzi burkurar 11-188

Kızlep tutar sevüglüg adrış küni belgürer
Başlıg közüg yapsama yaşı aning savrukar 11-172

Aşk ateşi tutuşunca ciğer yürek kavrulur;
Benim özüm bıldırcın, onun aşk ateşinde döner.

Gönlü yanar, kanı kurur; ağzını açıp güler;
Aşktan erimek üzredir, vah yazık, yüzü solar.

Gizleyip durduğu aşk, ayrılış günü anlaşılır;
Yaralı gözü kapama, onun yaşı savrulur.

Hikemî Beyitler

Erdi uza erenler erdem begi bilig tag
Aydı öküş öğütler könglüm bolur angar sag 1-89

Bardı eren konuk körüp kutka sakar
Kaldı yavuz oyuk körüp evni yıkar 1-85

Algıl öğüt mendin oğul erdem tile
Boyda ulug bilge bolup bilging ula 1-51

Öç kek kamug kişining yalmguk üze alım bil
Edgülüküğü ugança eliging bile telim kil 1-44

Körklüg tonug özüngke tatlıg aşığ adınka
Tutgıl konuk ağırlıg yadsun çavmg budunka 1-45

Kışka itin kelse kah kutlug yay
Tün kün keçe alkmur ödleğ bile ay 1-82

Erdem tile öğrenüpen bolma küvez
Erdemsizin öğünse engmegüde enger 1-252

Kut kıvıg birse idim kulmga
Künde ışı yüksepen yokar ağıar 1-320

Geçmişte vardı erenler, erdem beyi, bilgi dağdı;
Söylediler çok öğütler, andıkça gönlüm sağaldı.

Gitti misafiri uğur sayan erler Kaldı
kötüler, hayal görse evin yıkar.

Ey oğul, benden öğüt al, erdem dile;
Halk içinde ulu bilge ol, bilgin yayıla.

Öç, herkesin insan üzerindeki borcudur, bil;
İyiliği elin yettiği ölçüde çok kıl.

Güzel giyimi kendine, tatlı aş başkasına;
Konuğa itibar et, yayılsın ünün buduna.

Kışa hazırlan gelse de kutlu yaz,
Tükenir zaman ve aylar geçmekle gece gündüz.

Erdem dile, öğrenerek olma mağrur,
Erdemsiz öğünse de imtihanında şaşar.

Kut devlet verse Tanrım kuluna,
Her gün işi yükselip yukarı çıkar.

Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig

Karahanlı ve İslâm devri Türk edebiyatının ilk büyük eseri olan Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib tarafından Balasagun'da yazılmaya başlanmış, 1069-1070'te Kâşgar'da tamamlanmış ve Doğu Karahanlı hükümdarı Tavgaç Ulug Buğra Kara Han Ebû Ali Hasan bin Arslan'a takdim edilmiştir.

Yusuf, Balasagun'un asil bir ailesine mensup olup 1019 yılı civarında doğmuştur. İyi tahsil görmüş, arapçayı ve farsçayı öğrenmiş, bu dillerin edebiyatlarına, zamanının ilim ve hünelerine vâkıf olmuştur. Balasagun'da değerini gösterme fırsatını bulamayan Yusuf, elli yaşını geçince Kâşgar'a gelmiş, hükümdara sunduğu ve huzurunda okuduğu Kutadgu Bilig sayesinde "ulus has hâciblik" (başmâbeyincilik) makamına getirilmiştir. Bundan sonraki ömrünü devlet hizmetinde geçiren Yusuf Has Hâcib uzun bir ömür sürdükten sonra vefat etmiştir. Akıllı; ilim, fazilet ve takva sahibi bir zat olduğu için halk içinde çok itibar ve hürmet görmüştür.

Kutadgu Bilig, mesnevi tarzında kaleme alınmış 6645 beyitlik bir siyasetnamedir. Yusuf Has Hâcib'e ait olmayan bir mensur ve 77 beyitlik bir

de manzum mukaddimede Yusuf ve Kutadgu Bilig hakkında kısaca bilgi verilir. Eser, bütün klâsik şark eserleri gibi Tanrı'ya hamd, peygambere ve dört halifeye övgü ile başlar. Baharın güzelliklerini tasvir ile esere devam eden şair, ustalıkla bir şekilde bahar tasvirinden hükümdarın medhine geçer. Yusuf kitabın adı ve mânâsı hakkında bilgi verdikten sonra "bilgi, dil ve iyilik" konuları üzerinde durur. Bunlar bir nevi mukaddimedir. Asıl hikâye bundan sonra başlar. Yusuf Has Hâcib hikâyesini, dört kavramı temsil eden dört şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurmuştur. Hükümdar Kün Togdı "adalet", vezir Ay Toldı "baht", vezirin oğlu Ögdolmuş "akıl", vezirin kardeşi Odgurmış "akıbet" kavramlarını temsil etmektedir. Bu bakımdan eserin yapısı son derece dikkat çekicidir. Esas yapı, manzum hikâye şeklinde olmakla beraber şahısların karşılıklı konuşmaları esere tiyatro havası katmaktadır. Kutadgu Bilig'in ilmî neşrini ve tercümesini yapan Reşid Rahmeti Arat bu konuda şöyle diyor: "Eser, şâirin intihap etmiş olduğu yarı hikâye ve yarı temsil tarzında, arada hareketi hazırlayıcı ve izah

edici monologlar ve canlı tabiat tasvirleri ile süslenmiş olan sahneleri ile, bütün olarak, öyle mükemmel bir üslûp ve mimarî içine yerleştirilmiştir ki, bu malzemeye başka ne gibi bir şekil verebileceğini düşünmek bile güçtür" (KB I, s. XXVI). Ayrıca şahısların belli kavramları temsil etmesi ile Kutadgu Bilig "allegorik" bir eser olmaktadır. Bütün bu hususiyetlerine göre Kutadgu Bilig, yarı hikâye, yarı tiyatro tarzında kurulmuş allegorik, manzum bir mesnevidir.

Kutadgu Bilig'de işlenen esas tem "ideal insan"dır. Yusuf Has Hâcib, kendi devrindeki ideal bir insanda bulunması gereken vasıflar üzerinde durur. Bu insan bütün kötü vasıflardan arınmış ve iyi huylarla bezenmiş bir insandır. Allah'a sıkı sıkıya bağlı, takva sahibi bir mü'mindir. Zamanının bütün ilim ve hünelerine öğrenmiş bir âlim ve hakimdir. Bütün alfabeleri ve dilleri bildiği gibi şiir, belagat, hesap, hendese, tıp, hey'et vb. hünelerine sahiptir. Adaletten ve doğruluktan şaşmaz; ağır başlı ve alçak gönüllüdür. Hırsızlık yapmaz, yalan söylemez, içki içmez, dedikodu etmez. Son derece cömert ve iyilikseverdir. Etrafındaki insanlara merhametli ve insafı davranır. Âdet ve an'anelere, görgü kurallarına uygun hareket eder. Yusuf Has Hâcib, bu ideal insan tipini mücerret olarak ortaya koymaz; onu cemiyet içine yerleştirerek fertlerin diğer fertlerle ve devletle olan münasebetlerini inceler. Böylece Kutadgu Bilig, hem sosyoloji, hem de siyaset ilmi ile ilgili bir eser haline gelir. Bundan dolayı kelime kelime "mes'ut olma bilgisi" mânâsına gelen "Kutadgu Bilig", terim olarak "siyasetname" mânâsını kazanmıştır. Mensur ve manzum mukaddimede Kutadgu Bilig için Çinlilerin "Edebü'l-Mülûk", Maçinlilerin "Âyinü'l-Memleke", Maşrıklılarm "Zînetü'l-Ümerâ", İranlıların "Şâhnâme-i Türkî" veya "Pendnâme-i Mülûk", Turanlıların ise "Kutadgu Bilig" dediklerinin kaydedilmesi, bu ismin terim olarak "siyasetname" mânâsını kazandığını gösterir. Eserde, cemiyetteki muhtelif tabakalar ve meslek mensuplarının sahip olması gereken vasıflar, uymaları gereken hal ve hareket tarzları teferruatlı bir şekilde anlatılır. Hükümdarın, vezirlerin, beylerin, ordu kumandanlarının, elçilerin, saray yazıcılarının, hazinedarların, saray aşçı basıların, içkici basıların ve hizmetkârlarının vasıfları ve nasıl hareket edecekleri tek tek sayılır. Hizmetkârların hem beyler üzerindeki hakları, hem de beylere nasıl hizmet etmeleri gerektiği anlatılır. Buna karşılık beylerin de hizmetkâr ve askerlere nasıl davranmaları gerektiği gösterilir. Halk, peygamber soyundan kimseler, âlimler, hekimler, efsuncular, rüya tâbircileri, müneccimler,

şâirler, çiftçiler, tacirler, hayvan yetiştiricileri, esnaf ve zanaatkarlar ve fakirlere karşı nasıl hareket etmek lâzım geldiği anlatılır. Âile içi münasebetleri, zevcenin sahip olması gereken vasıflar, ve çocukların eğitimleri üzerinde durulur.

Kutadgu Bilig'deki siyâsî, hukukî, içtimaî ve ahlâkî fikirler bir yandan eski Türk devlet anlayışına, bir yandan Hint-İrani ve İslâm geleneğine bağlıdır. Türk boylarının örfî hukuk uygulamalarının büyük Türk hükümdarları tarafından düzenlenmesiyle meydana getirilen "törü" (töre) ve Tanrı tarafından Türk hükümdarlarına bahşedilen "kut" (baht, devlet ve talih); Türk devletinin ve hâkimiyet anlayışının temelini teşkil eder. Hem Orhun âbidelerinde, hem de Kutadgu Bilig'de törenin ve kutun ehemmiyeti açıkça ve ısrarla belirtilmiştir. Bu devlet ve hukuk anlayışında "törü"nün doğru tatbik edilmesi de "adâlefî temin eder. Yusuf Has Hâcib, hükümdar Kün Togdı'ya "Koni töre=doğru töre" yani "adalet"i, vezir Ay Toldı'ya ise "kufu temsil ettirmekle bu iki kavramı eserinin temel unsurları olarak almıştır. Eserin üçüncü şahsı Ögdülmiş'in "ukuş"u yani aklı temsil etmesi de Orhun bengu taşlarının ana unsurlarından "hükümdar ve beylerin bilge olması" fikriyle paralellik içindedir. "Akıbefî temsil eden Ogdurmuş ise daha çok İslâmî geleneği aksettirir. Yusuf Has Hâcib'in eski Türk siyaset ve devlet geleneğine bağlılığı, Türk devlet adamlarının ve hükümdarlarının sözlerine sık sık atıfta bulunmasıyla da sabittir, "ila begi, il kend begi, ulg kend begi, öge buyrukı, ötüken begi, Türk buyrukı, Türk hanı, uç ordu hanı, yağma begi" gibi unvanlarıyla zikredilen eski Türk bey ve hanlarından sık sık vecizeler aktarıldığı gibi Türk ata sözleri ve halk şiirlerinden parçalar da örnek olarak verilir. Bilhassa Kutadgu Bilig'e dayanarak Karahanlı devlet anlayışı ve teşkilatını inceleyen Reşat Genç; Yusuf Has Hâcib'in ve Karahanlıların, Hunlardan beri süregelen Türk devlet ve siyaset anlayışını ve geleneklerini büyük ölçüde devam ettirdiklerini ortaya koymuştur. İşte Yusuf Has Hâcib, bu millî temel ile Türklerin yeni girdiği İslâm medeniyetinin unsurlarını ustalıkla meczederek daha o zaman Türk-İslâm terkiibini kurmuş oluyordu. Pek tabiidir ki İslâm medeniyeti, 7. asırdan 11. asra kadar yani dört buçuk asırlık bir birikimin neticesi olarak Yusuf Has Hâcib'e akseder. Bu birikim içinde bilhassa, hem devirce, hem de coğrafi mekân itibarıyla Yusuf'a yakın olan İbni Sînâ ve Fârâbî'nin önemli yer tuttuklarını belirtmek lâzımdır. Kutadgu Bilig'i siyâsî, hukukî, içtimaî ve ahlâkî yönünden inceleyen Türk ve Batılı âlimler- ondaki Fârâbî v. İbni Sînâ tesirlerini ve bu filozoflar vasıtasıyla

gelen Eflâtun ve Aristo izlerini göstermeye çalışmışlardır. Türk bilgini Halil İnalcık, bilhassa Türk ve Hint-İran geleneklerinin tesiri üzerinde vukufu durur. Ona göre Hint tesiri bir yandan Sâsânî-İran-İslâm yoluyla, bir yandan da Burkanlı Uygurlar yoluyla girmiştir. Fakat bütün bu tesirleri fazla mübalaâğa etmemek, millî özün Kutadgu Bilig'de çok sağlam bir temel olarak yer aldığını asla unutmamak, yabancı tesir zannedilen pek çok unsurun aslında insanlığın ortak değerleri olduğunu daima hatırd tutmak gerekir.

Kutadgu Bilig'in nazım şekli mesnevi, vezni aruzun "feûlün feûlün feûlün feûl" kalıbıdır. Eserin sonuna Yusuf Has Hâcib tarafından eklenmiş bulunan üç ekten sonuncusunda aynı kalıp, ilk ikisinde ise "4 Feûlün" kalıbı kullanılmıştır. Bu ekler nazım şekli bakımından da asıl eserden ayrılır. Üçü de gazel tarzında kafiyeleşmiştir. Yusuf Has Hâcib'in aruzu ustalıklı kullandığı söylenemez. Eserde aruz hatalarına, bilhassa imâleye çok sık rastlanır. Şâirin vezni tutturmak için lüzumsuz doldurma kelimelere de başvurduğu olur. Ancak Yusuf Has Hâcib'in bir sanat eseri meydana getirmekten çok didaktik bir siyâsetnâme yazmak gayesi güttüğü unutulmamalıdır. Altıbin beyti aşan büyük bir eserde çok üstün şiir vasıfları aramak doğru değildir. Nitekim sonraki asırlarda da mesnevi tarzındaki uzun şiirlerde bu tip kusurlar hemen her zaman bulunmuştur. Kutadgu Bilig'de aruz vezni kullanılmakla beraber çok defa hecenin 6+5'lik ölçüsüne uyulduğu da görülür. 6+5'lik hece ahengi Kutadgu Bilig'de o kadar sık görülür ve o kadar bariz bir şekilde kulağa çarpar ki bu, araştırmacıları uzun süre eserin vezni konusunda tereddüde düşürmüştür.

Nazım şekli ve vezni bakımından Şehname geleneğine bağlı olan Kutadgu Bilig kafiye bakımından halk şiiri geleneğine uyar. Halk şiirinde olduğu gibi Kutadgu Bilig'de de ekseriyetle yarım kafiye kullanılır. Hatta bazen, yine halk şiirinde görüldüğü gibi, birbirinin aynı olmayan, fakat telâffuz yerleri yakın bulunan seslerle de kafiye yapılır. Çok seyrek de olsa cinaslı kafiye de rastlanır. Redif, hemen göze çarpmayacak kadar azdır. Kafiye bakımından Kutadgu Bilig'in bir özelliği de Uygur şiirinde görülen mısra başı kafiyesini (Altay alliterasyonu) yer yer devam ettirmesidir, k, b, t gibi seslerin mısra başlarında bazen birkaç beyit hiç değişmeden devam ettiği görülür.

Kutadgu Bilig'deki 173 dörtlük de halk şiiri geleneğine aittir. Yusuf Has Hâcib ekseriyetle "dinle bak, şâir ne demiş" veya "şâir de buna benzer bir söz söylemiş" mealindeki bir ikaz ile konuyla ilgili bir dörtlük verir, "a a x a" şeklinde kafiyeleşmiş olan bu dörtlükler, konu ve edâ

bakımından bugünkü mânilere benzemese de, kafiye düzeni bakımından mâni tarzının ilk örnekleri sayılması gerekir. Hele şu dörtlük edâ bakımından da tam bir mâni karakteri göstermektedir.

Kelin kız sevinci küden tünleri
Kür alp er küvençi çerig künleri
Küvez alp sekirtip çerig sürse bat
Laçın kuş kovar teg töker kanları (2381)

**Gelin kız sevinci, zıfâf gecesi;
Alpların övüncü, savaş günleri;
Alplar seğırtip ordu sürer hızla,
Şahin, kuş kovarca dökerler kanları.**

Dîvânü Lûgati't-Türk'teki dörtlüklerin koşma tarzında kafiyeleşmelerine karşılık Kutadgu Bilig'dekilerin mâni tarzında kafiyeleşmeleri ilgi çekicidir. Demek ki, Türk halk şiirinin daha ilk örneklerinde hem koşma tarzı, hem de mâni tarzı kullanılıyordu.

Kutadgu Bilig'de tahkiye, hikmet ve mükâleme üslûbu hâkimdir. Ögdülmiş'in Ogdurmuş'a gittiğini anlatan şu beyitler tahkiye üslûbunun en sâde örnekleridir:

Ederledi terkin atını tutup
Kadaşı tapa bardı evdin turup (3289)

**Hemen tutup atını eyerledi,
Evden çıkıp kardeşine yöneldi.**

Yakm tegdi erse kadaşka barıp
Atından kodı tüştü tegdi yorıp

**Kardeşine varıp gelince yakma,
Atından indi, yürüyüp vardı eve.**

Tegip akru elgin tokıdı kapug
Turup çıktı oğdurmuş ıdı tapug

**Yavaşça gelip eliyle kapıyı çaldı,
Oğdurmuş ibadeti bırakıp kapıya çıktı.**

Kapug açtı çıktı kadaşın körüp
Kuşuştı esenleştı yüz köz öpüp

**Kapıyı açtı, kardeşini görüp çıktı,
Yüz göz öpüp, kucaklaştılar, hal hatır sordular**

Elig aldı eve kigürdi bata Orun
birdi öldürdi elgin tuta

**Hemen elinden tutup eve soktu,
Yer gösterdi, elini tutup oturttu.**

Şu beyitlerde ise hikmet üslûbunun örneklerini görmekteyiz:

Köngül tüz, özüng tüz bayatka tapın
Budunka törü kıl bağırsaklıkım (5471)

**Gönlün düz, özün temiz, Tann'ya tapın,
Halka şefkatli merhametli davran.**

Havangnı ukuş birle basgıl utup
Bu nef sing bilig birle yençgil tutup

**Hevesine akıl ile hakim ol,
Nefsini bilgi ile tutup bastır.**
Negü tir eşitgil bilig birgüçi
Bilig birle nefsig havag basguçi

**Ne der işit bilgi verici, Bilgiyle
nef s ü havayı bastına.**

Et öz tüz tilese hava boynı sı
Hava ölse könlür et öz eğrisi
Katıgıan havaâka bulun bolmagıl
Havânefs ikigün bu din ogrısı

**Vücudu düz dilerse hevesin boynunu kır,
Heves ölünce vücudun eğrisi düzelir
Gayret et, hevese esir olma,
Heves ile nefis din hırsızdır.**

Hükümdarla Ögdülmiş'in konuştuğu şu beyitlerde de mükâleme üslûbu dikkati çeker.

İlig aydı uktum eşittim muni
Takı bir sözüm bar ayu bir anı (2880)

**Han dedi, anladım işittim bunu, Bir
sorum daha var, deyiver onu.**

Manga aygıl emdi idişçi başı
Negüteğ gerek kılsa içgü işi

**Bana söyle şimdi, içkici başı
İçkişini nasıl düzenlemeli?**

İnansa angar beg ne köngli bütüp
Alıp içse içgü anı çin tutup

**Beyler ona gönülden güvensin,
Alıp içkiyi inanarak içsin.**

Yanut birdi Ögdülmiş aydı ilig
Mungar ma idi ked yetürsü bilig

**Ögdülmiş cevap verdi, dedi hânım
Bunu da iyice bilmeniz lâzım**

Yukarıda örneklerini verdiğimiz üç anlatım tarzı da Kutadgu Bilig'in yapısı ve konusu ile yakından ilgilidir. Tahkiye üslûbu, eserin manzum hikâyeye yapısının; mükâleme üslûbu, teatral yapının, hikmet üslûbu, eserin didaktik bir siyâsetnâme oluşunun tabii neticesidir.

Kutadgu Bilig'de bu üç anlatım tarzı yanında tasvir üslûbuna da zaman zaman yer verilir. Şâirin sanatkâr tarafı da bilhassa tasvirlerde ortaya çıkar. Mesnevî'nin başında bir nevi "bahâriyye" bölümü teşkil eden ve metinler arasına da aldığımız bahar tasviri ile ilgili kısım, Türk pastoral şiirinin en güzel örnekleri arasında yer almaya lâyıktır. Bahar yelinin esmesiyle beyaz karlar erimiş, dünya cennet gibi güzelleşmeye başlamıştır. Kurumuş ağaçlar yemyeşil donanmış, sarı, pembe, mor, kırmızı çiçeklerle bezenmiştir. Sanki Çin'den gelen keranlar yeşil ipekten kumaşlarla kara toprağı örtmüşlerdir. Ovalar, kırlar, vadiler, dağlar ve yamaçlar al yeşil elbiselerini giymiş gibidirler. Bin bir çeşit çiçek âdeta gülümseyen yüzler gibi açılmıştır. Sabâ yeli onların kokusunu her tarafa yaymış, yer yüzü miskü amber kokusuyla dolmuştur. İşte bu koku ve renk cümbüşü içinde kuşların ötüşlerini, bir konup bir kalkışlarını anlatan şu beyitlerde kuş seslerini duyar gibi oluruz.

Kaz ördek kuğu kıl kalıkıg tudı Kakılayu
kaynar yokarı kodı (72)

**Kaz ördek kuğu... Doldurdular göğü,
Bağrışıp kaynaşırılar yukarı aşağı.**

Kayusı kopar kör kayusı konar
Kayusı çapar kör kayu suv içer.

**Kimisi kalkar bak, kimisi konar,
Kimisi yüzer, kimisi su içer.**

Kökiş turna kökte ünün yangkular
Tizilmiş titir teg uçar yilkürer

**Kökiş turna gökte öter bağrışır,
Dizilmiş katarca uçar çırpır.**

Ular kuş ünün tüzdi ünder işin
Silig kız okır teg köngül birmişin

**Keklik, sesini düzdü, sesler eşini,
Sanki güzel kız çağırır sevdiğini.**

Dünyayı işveli bir kadına benzeten şu beyitlerde tasvir üslûbunun ve teşhis sanatının dikkate değer örneklerini görüyoruz.

Bu irsel yayığ kılkı kurtga ajun
Kılmçı kız ol korse yaşı uzun (399)

**Bu cadı dünya vefasız ve döneç,
Edası kız gibidir, yaşı ise büyük.**

Ara kılkı kız teg kılmçı silig
Sevitür sunup tutsa birmez elig

**Bazen kız edalı, güzel tavırlı, .
Sevdirir kendini, vermez elini.**

Seviglini sevmez keyik teg kaçır
Kaçıklıka yapçur adakm kuçar

**Seveni sevmez, geyik gibi kaçır,
Kaçana yapışır, ayağından tutar.**

Ara körse yügrür bezenip udu
Arakörmedük teg kılur yir kodu

**Bir bakarsın, süslenip ardından koşar, Bir
bakarsın, görmezden gelip yere bakar.**

Ara korse evrer yana terk yüzün
Avaglar nece tutsa birmez özin

**Bir bakarsın, yine döndürür yüzünü,
Tutmak istersen nazlanır- vermez özünü.**

Öküş beg karıttı karıamaz özi
Telim beg keçürdi kesilmez sözi

**Çok beyi kocalttı, kocamaz özü,
Çok beyi göçürttü, kesilmez sözü.**

Kutadgu Bilig'de güneşin batışı ve doğuşu ile ilgili tasvirler de son derece canlıdır. Bu tasvirlerde umumiyetle teşbih san'atına başvurulur ve yer-yüzü çeşitli insan tiplerine benzetilir. Şu beyitlerde güneşin batması ve yeryüzünün kararması birkaç küçük benzetme ile çok çarpıcı bir şekilde anlatılmaktadır.

Yaşık yirke indi yüzün kızledi
Kararıp tuman tozdı dünya tudı (5028)

**Güneş yere indi, yüzünü gizledi,
Kara bir duman dünyayı kapladı.**

Ajun tul tonın kedti kaşın tügüp
Kalık yek yüzü teg karardı ongup

**Dünya kaşını çatıp dul libasını giydi,
Gök, şeytan yüzü gibi solup karardı.**

Kamug teprenür tındı yumdı közi
Çogı ün kesildi tirigler sözi

**Bütün canlılar sustu, gözler yumuldu,
Sesler ve gürültüler hepsi kesildi.**

Şu beyitlerde gecenin karanlığı ve sessizliği ile Oğgurmış'ı ölüm döşeğinde bırakan Ögdülmiş'in ruh hali iç içe tasvir edilmektedir:

Yaşığ yirke indi yüzün kızledi Kalık
kar şu keldi izin izledi (6211)

**Güneş yere indi, yüzünü gizledi,
Gökyüzü karşı gelip onu izledi.**

Töşek kaldı yattı usı kelmedi
Sakınç kadgu birle közin yummadı

**Ögdülmiş döşek istedi, uykusu gelmedi,
Keder ve kaygısından gözünü yummadı.**

Kopup çıktı ilke yuvuldu yaşı
Ajun mengzi boldı habeş kırtışı

**Kalkıp dışarı çıktı, gözden yaş yuvarlandı,
Dünyanın benzi Habeş yüzüne döndü.**

Yana yandı evke töşekke kirip
Yatıp bardı bir az sakmçın serip

**Yine eve döndü, yatağa girdi,
Kederini bastırıp biraz yattı.**

Yüzün kızledi yirke rûmî kızı
Ajun mengzi boldı bu zengî yüzü

**Yüzünü gizledi Rûmî kızı,
Zenci yüzüne döndü dünyanın yüzü**

Usı kelmedi turdı baktı yana Kör
Ülker savulmuş uçukmuş tüne

Uykusu gelmedi, kalkıp baktı yine,
Ülker kaymış, sonuna gelmiş gece.

Közin kökke tikti baka turdı kiç
Kara tün tünerdi yarumadı hiç

**Gözünü göğe dikti, uzun uzun baktı,
Gece karardı, hiç aydınlanmadı.**

Gecenin zenci ve Habeş yüzüne, bazen de şeytan yüzüne benzetilmesine karşılık, sabah güneşi ile aydınlanan dünya melek yüzüne ve kuğu rengine benzetilir. Güneşin doğması, gülümseyen bir kızın dişlerini göstermesi gibidir.

Togardm yaşıq baş kötürdi örü
Kuğu kırtışı boldı dünya tolu (5449)

**Doğudan güneş başını kaldırdı,
Dünyayı kuğu rengi doldurdu.**

Firişte yüzi teg yarudı ajun
Kalık boldı kâfur saçar teg yüzün (5451)

**Melek yüzü gibi parladı dünya,
Kâfur serpilmişe döndü sema.**

Yaşıq koptu yirdin kötürdi başın
Yaruk yüz küler teg yirişti tisin (3953)

**Güneş yükselip kaldırdı başını,
Güzel yüz, güler gibi gösterdi dişini.**

Yusuf Has Hâcib'in eserine hakim olan bu üslup özellikleri yanında o zamanki ortak Türk ifade tarzını gösteren üslup özellikleri de vardır. Kutadgu Bilig'de bazen Orhun bengu taşlardaki ifade tarzını aynen buluruz. Meselâ Orhun bengu taşlardaki "yir sub" kavramı Kutadgu Bilig'de de aynen geçer (2278, 3439, 5781). Yine Orhun âbidelerindeki "kök tengri-yagız yir", Kudatgu Bilig'de "yağız yir-yaşıl kök" (3, 44, 1800) olarak geçmektedir. Kelimelerdeki küçük değişikliğe rağmen mânâda bir değişme olmamıştır. "Kök tengri" ile "yaşıl kök" aynı mânâdadır ve "mavi gök" demektir. Aradan geçen 337 sene Türk'ün "mavi gök-kara yer" kavramında bir değişiklik meydana getirmemiştir. Hele:

Bayat birmişin halk tıdumaz küçün
Yağız yir yaşıl kök tirilse öcün (1800)

**Tanrının verdiğini halk alamaz zorla
Kara yer, mavi gök derilse de öçle.**

ifadesi, Orhun bengu taşlardaki "üze tengri bas-masar, asra yir telinmeser" (D 22) söyleşiyle ne kadar benzerlik içindedir. Bilge Kağan, Köl Tigin bengu taşında Türk milletine şöyle sesleniyor: Üze tengri basmasar -Üstte gök basmasa, asra yir telinmeser -altta yer dilinmese, Türk budun- ilingin törüngin kim artatu udaçı erti -Türk milleti; ilini töreni kim bozabilecekti?

337 yıl sonra Yusuf Has Hâcib, Türk milletine şöyle hitap ediyor:

Bu kök tırgüki ol könilik törü
Törü artasa kök turumaz örü (3463)

**Şu göğün direğidir doğru töre,
Töre bozulsa gök duramaz ayakta.**

Köl Tigin yiğitlerinin "kanı su gibi akar, kemiği dağ gibi yatar". Yusuf Has Hâcib devrinde ise Türk yiğitleri "sevüg can yuluğlap yatur tag tayan" (2281) -Aziz canlarım feda edip dağlar kalyalar gibi yatarlar.

Eski Türk metinlerinin hepsinde de Türk kahramanları yırtıcı hayvanlara benzer. Uygur yazılı destanda Oğuz Kağan şöyle tasvir edilir: Adakı ud adakı teg -Ayağı öküz ayağı gibi, billeri böri billeri teg -beli kurt beli gibi, yagrı kiş yagrı teg -omuzu samur omuzu gibi, kögüzü adug kögüzü teg erdi -göğsü ayı göğsü gibi idi (12-14). İlteriş Kağan'm etrafında toplanan yiğitler de böri teg ermiş -kurt gibi imişler. Yusuf Has Hâcib'in kahramanı da böyle olmalıdır:

Kerek sü başmga bu bir kaç kılık Yagıka
yüz ursa bu tüzse yorık (2309)

**Şu vasıflar olmalı kumandanda,
Sefere çıkanda, ordu düzende.**

Yağıda kör arslan yüreki kerek
Karıştıkta esri bileki kerek

**Savaşta olmalı arslan yüreği,
Döğüşünce gerek kaplan bileği.**

Tonguz teg titimlig böri teg küçi
Adıglayu azgır kutuz teg öçi

**Domuz gibi inatçı, kurt gibi güçlü,
Ayı gibi azgın, yaban öküzü öçlü.**

Yana laçı bolsa kızıl tilkü teg
Titir buğrası teg kör öç sürse keg

**Hilede kızıl tilki gibi olmalı,
Deve buğrası gibi öç kin sürmeli.**

Sagızganda şakrak kerek tutsa öz
Kaya kuzgunı teg yırak tutsa köz

**Saksağandan daha tetik olmalı,
Kaya kuzgunu gibi uzağı seçmeli.**

Uluğ tutsa hamyet kör arslanlayu
Ügi teg usuz bolsa tünle sayu

**Hamiyeti aslanlar gibi yüce,
Baykuş gibi uykusuz kalmalı gece.**

Kutadgu Bilig, edebî bakımdan ve üslûp yö-

nünden daha pek çok işlenmeye muhtaçtır. Onda çok görülen teşbih, tenâsüb ve teşhis sanatları ya nında zaman zaman intak, iade, leffüneşir gibi sa natlara da rastlanır. 364-368. beyitlerdeki yaşın iler lemesiyle ilgili parçalar, daha sonra Türk edebiyatında çeşitli örnekleri görülen yaş şi irlerinin ilk örneği sayılabilir. 371 ve 1098 ile mü teakip beyitlerde görülen ihtiyarlık tasviri, Türk halk şiirindeki diğer örneklerle benzer. Eserin ba şında ve Kün Togdı'nın Odgurmuş'a yazdığı mek tupta (3189) "Tanrı adıyla sözü başlamak" ile ilgili beyitler, Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inde, diğer mes nevilerde ve nihayet en olgun şekliyle Mevlid'de görülen başlangıç kısımlarıyla benzerlik gös termektedir? Derinliğine yapılacak inceleme ve mukayeseler, Kutadgu Bilig'in edebî cephesini tam olarak aydınlatacağı gibi, diğer Türk eserleriyle benzerliklerini ve farklılıklarını da tam olarak or taya koyacaktır.

Kutadgu Bilig'den (*)

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahim

Tanrı Azze ve Celle Övgüsünü Söyler
(TENGRİ AZZE VE CELLE ÖGDİSİN AYUR)

bayat atı birle sözüg başladım
törütgen igidgen keçürgen idim

**Tanrı adı ile söze başladım
Yaratan, besleyen, bağışlayan Rabbim.**

öküş ögdı birle tümen ming sena
ugan bir bayatka angar yok fena

**Pek çok övgü ile binlerce sena,
Kadir ve bir Tanrı'ya yoktur fena.**

yağız yir yaşıl kök kün ay birle tün
törütte halayık öd ödle bu kün

**Kara yer, mavi gök, güneş, ay, gece,
O yarattı varlık, gündüz, zamane.**

tilede törütte bu bolmış kamug bir
ök bol tidi boldı kolmış kamug

**Diledi, yarattı kamu mevcudu,
Her dilediği "ol" deyince oldu.**

kamug barca munglug törütülmüş
mungı yok idi bir angar yok işi

**Tamamiyle muhtaçtı yaratılmış,
İhtiyaçsız Tanrı'dır, ona yok eş.**

ay erklig ugan mengü mungsuz bayat
yaramaz seningdin admka bu at

**Ey güçlü, kaadir, sonsuz, ihtiyaçsız Rabbim!
Yakışmaz senden başkasına bu isim.**

7

ulugluk sanga ol bedüklük sanga
seningdin adın yok sanga tuş tenge

**Ululuk senindir, büyüklük senin
Senden başka yok senin eşin, dengin.**

6

aya bir birikmez sanga bir adın kamug
aşnuda sen sen öngdün kidin

**Ey bir Tanrı, sana şerik koşulmaz,
Senden önce ve sonra hiçbir şey olmaz.**

9

sakışka katılmaz sening birliking
tözü nengke yetti bu erkligiking

**Sayıya gelemmez senin birliğin,
Her şeye yeter senin güçlülüğün.**

10

siziksiz bir ök sen ay mengü açu
katılmaz karılmaz sakışka saçu

**Şüphesiz birsin sen ey sonsuz Tanrı
Katılamaz, gelmez sayıya, ayrı.**

10

ay iç taş biligli ay hakkı 1-yakın
közümde yırak sen köngülke yakın

**Ey içi dışı bilen, ey hakkul-yakîn!
Gözümde ıraksın, gönüle yakın.**

12

barıng belgölüg sen kün ay teg yaruk
neteglikke yetgü köngül ögde yok

**Varlığın belli, sen gün, ay gibi parlak;
Mâhiyetine erecek gönül, akıl yok!**

13

ne ersedin ermez sening birliking ne
erselerig sen törüttüng sening

**Varlıkla ilgisiz senin birliğin,
Varlığı sen yarattın; onlar senin.**

14

kamug sen törüttüng ne erselerig
yokadur ne erse sen ök sen tirig

**Sen yarattın bütün bu varlıkları,
Yok olur varlık, yalnız sensin diri.**

15

törütgen barınga törütmiş tanuk
törimiş iki bir tanukı anuk

**Yaratan varlığa, yaratılar şahit,
Yaratılmış iki, birin tanığı elbet.**

16

anmg okşağı yok azu mengzegi
neteglikke yetmez halayık ögi

**Onun ne eşi var, ne de menendi,
Akıl ile bilinmez mâhiyeti.**

17

yorımaz ne yatmaz udımaz odung
ne mengzeg ne yangzag kötürmez bodug

**Yürümez, yatmaz, uyumaz; uyanıktır;
Benzersiz, eşsiz; götürmez tasavvur.**

18

kidin öngdün ermez ne soldın ongun
ne astm ne üstün ne otu orun

**Arkada, önde olmaz, solda sağda,
Ne altta, ne üstte, ne de ortada.**

19

orun ol törüttü orun yok angar
anmgsız orun yok bütün bol mungar

**Yeri o yarattı, mekân yok ona,
Onsuz mekân olmaz, inan sen buna.**

33

sini erdüküng teg ögümez özüm sini
senmet öggil kesildi sözüm

**Seni olduğunca övemez özüm,
Seni sen öv, kesildi benim sözüm.**

Peygamber Aleyhisselam Övgüsünü Söyler

(YALAVAÇ ALEYHİ'S-SELAM ÖGDİSİN AYUR)

34

sevüg savcı ıdh bağırsak idi
budunda talusı kişide kedi

**Sevgili peygamber, gönderdi Tanrı,
Halk içinde seçkin, iyiden iyi.**

35

yula erdi hakka karagku tüni
yaruklukı yadıttı yarattı sini

**Meş'aleydi halka kara gecede,
Işık saçtı, aydınlattı seni de.**

36

okıçı ol erdi bayattan sanga
sen ötrü koni yolka kirding tonga

**O getirdi Tanrı'dan sana davet,
Böyle doğru yola girdin ey yiğit.**

37

atasm anasın yulug kıldı ol
tilek ümmet erdi ayu birdi yol

**Atasını, annesini feda etti,
Yol gösterdi, tek dileğiyle ümmeti.**

45

başı erdi öngdün kamug başçika
kidin boldı tamga kamug savçika

**Öncüsü idi bütün rehberlerin Sonra
hâtemi oldu peygamberlerin.**

46

köngül badım emdi anmg yolmga
sevüp sözi tuttum bütüp kavlinga

**Gönül bağladım şimdi onun yoluna,
Sevip sözünü tuttum, inandım kavline.**

47

ilahi küdezgil mening könglümi
sevüg savcı birle kopur kopgumi

**İlâhî, esirge benim gönlümü,
Sevgili peygamberle hasret beni.**

48

kıyamette körkit tolug teg üzin
elig tuttaçı kıl ilahi özin

**Kıyamette göster tolunay yüzünü,
Şefaatchi kıl ilâhî onun özünü.**

Dört Sahabenin Övgüsünü Söyler

(TÖRT SAHABENİNG ÖGDİSİN AYUR)

49

anınğ dört işi ol avıngu körüp
kingeşçi bular erdi birle turup'

**Onun dört arkadaşı, tesellisi,
Müşavir bunlar idi yanındaki.**

50

iki kadan erdi küdegü iki bular
erdi ödrüm budunda iki

**İki kayımbaba, güveyi iki,
Bunlardı seçkinler halk içindeki.**

51

atik erdi aşnu kamugda oza
bayatka bütügli könül til tüze

**Ebûbekir idi herketten evveli,
Tanrı'ya inanmış, dümdüz gönlü dili.**

52

yulug kıldı malı teni canını
yalavaç sevinci tiledi koni

**Feda kıldı malı, teni, canını,
Dilerdi hep Resulün sevincini.**

53

basa faruk erdi kişi ödrümi
tili köngli bir teg budun ködrümi

**Sonra Faruk'tu insanlarda seçkin, Dili
ve gönlü bir, mümtazı halkın.**

bu erdi basutçı koni dinka kök
şeri'at yüzindin kiterdi eşük

**Kök, yardımcı o idi doğru dîne,
Şeriatın yüzünden kalktı perde.**

55

basa usman erdi uvutlug silig
kişide ödürmiş akı king elig

**Sonra Osman idi temiz, hayâl,
İnsanların seçilmiş, cömert, geniş eli.**

56

fıda kıldı barın nengin hem özin
yalavaç angar birdi iki kızın

**Feda kıldı mal mülk ve özünü,
Peygamber ona verdi iki kızını.**

57

ali erdi munda basakı talu
kür ersig yürekliğ mengesi tolu

**Ali idi bundan sonraki seçkin,
Cesur, yiğit, yürekli, aklı keskin.**

58

akı erdi elgi yüreki tedük
biliglig sakınuk kör atı bedük

**Cömert idi eli, yüreği saftı,
Bilgili, takvâlî; büyüktü adı.**

59

bular erdi din hem şeri'at köki
bular yüdti kafır münafık yüki

**Bunlardı din ve şeriatın kökü, Bunlar
yüklendi kâfir, münafık yükü.**

60

bu dört iş manga dört tadu teg turur
tüzülse tadu çın tiriglik bolur

**Bu dört dost, benim için dört unsurdur,
Uyuşsa dört unsur, gerçek hayat oluşur.**

61

meningdin bularka öküş ming selam
tegürgil idim sen kesüksüz ulam

**Benden onlara binlerce selâm Eriştir
Rabbim kesiksiz, ber-devam.**

62

olarnı meningdin sevindür ruçı
ulug künde kılğıl elig tuttaçı

**Onları benden razı et dâima,
Ulu günde şefaatçi kıl bana.**

Parlak Yaz Mevsimini, Uluğ Buğra Han Övgüsünü Söyler

(YARUK YAZ FASLIN ULUG BUĞRA HAN ÖGDİSİN AYUR)

63

Togardın ese keldi öngdün yili
ajun itgüke açtı uştmaç yolu

**Doğudan esegeldi bahar yeli,
Dünya süslemeğe açtı Cennet yolu**

64

yağız yir yıpar toldı kafur kitip
bezenmek tiler dünya körkin itip

**Kara yer miskile doldu, gitti kâfur,
Dünya güzelleşip bezenmek diliyor.**

65

irinçig kışığ sürdi yazkı esin yaruk
yaz yana kurdı devlet yasın

**Bahar yeli zahmetli kışı sürdü,
Işıklı bahar saadet yayı kurdu.**

66

yaşık yandı bolgay yana orninga
balık kudrukmdm kozı burninga

**Güneş dönmüş oldu yine yerine,
Balık kuyruğundan kuzu burnuna.**

67

kurumuş yıgaçlar tonandı yaşıl
bezendi yipün al sarig kök kızıl

**Kurumuş ağaçlar donandı yeşil,
Bezendi mor, al, sarı, yeşil, kızıl.**

68

yağız yir yaşıl torku yüzke badı
hitay arkışi yadı tavgaç edi

**Kara toprak, yeşil ipek büründü,
Hitay kervanı, Çin kumaşı sundu.**

69

yazı tag kır oprı töşendi yadıp
itindi koli kaşı kök al kedip

**Ova, dağ, kır, vadi döşendi yayıp,
Süslendi vadi yamaç, al yeşil giyip.**

70

tümen tü çiçekler yazıldı küle
yıpar toldı kafur ajun yıd bile

**On binlerce çiçek gülerek yayıldı,
Dünya misk ve kâfur kokusuyla doldu.**

71

saba yili koptı karanfil yıdm ajun
barca bütrü yıpar burdı kin

**Sabâ yeli koptu, karafil kokulu,
Dünya bütün miskü amberle dolu.**

72

kaz ördek kuğu kıl kalığı tudı
kakılayu kaynar yokaru kodı

**Kaz, ördek, kuğu... Doldurdular göğü,
Bağrışıp kaynaşırlar yukarı aşağı.**

73

kayusı kopar kör kayusı konar
kayusı çapar kör kayu suv içir

**Kimisi kalkar bak, kimisi konar,
Kimisi yüzer, kimisi su içir.**

74

kökiş turna kökte ünün yangkular
tizilmiş titir teg uçar yilkürer

**Kökiş turna gökte öter bağırır,
Dizilmiş katarca uçar çırpınır.**

75

ular kuş ünün tüzdi ünden işin silig kız
okır teg köngül birmişin

**Keklik sesini düzdü, sesler eşini,
Sanki güzel kız çağırır sevdiğini.**

76

ünin ötti keklik küler katgura
kızıl ağzı kan teg kaşı kap kara

**Öttü keklik, güler katıla katıla, Kızıl
ağzı kan gibi, kaşı kapkara.**

77

kara çumguk ötti sıta tumşukın
üni oğlagu kız üni teg yakın

**Kara çumguk öttü mızrak gagasıyla,
Sesi nazlı kız gibi yakındır cana.**

78

çiçeklikte sandvaç öter ming ünün
okır şurı ibri tünün hem künün

**Çiçeklikte bülbül öter bin bir sesle,
Okur mezamir gece ve gündüzle.**

79

elik külmiz oynar çiçekler öze
sıgun muygak agnar yorır tip keze

**Dağ keçileri ile karacalar
Çiçekler üzerinde oynasırlar
Yaban sığırları ile geyikler
Yuvarlanır, yürüyüp dolaşırlar.**

80

kalık kaşı tügdi közi yaş saçar
çiçek yazdı yüz kör küler katgurar

**Gök kaşını çattı, gözü yaş saçar,
Çiçek açtı yüz, katılarak güler.**

81

bu ödte ajun öz özing bakıp
küvenip sevinip edinge bakıp

**Bu anda dünya kendisine bakıp,
Günvenip sevinip, süsüne bakıp.**

82

iletü manga açtı dünya sözün
ayur körmedingmü bu hakan yüzün

**Sonra dönüp bana açtı sözünü,
Der: Görmedin mi bu hakan yüzünü?**

83

udır erding erse tur aç emdi köz
eşitmeding erse eşit minde söz

**Uyur idi isen kalk, aç şimdi göz
İşitmedin ise işit benden söz.**

84

tümen yıda berü tul erdim tulas
bu tul tonı suçlup örüng kedtim as

**Binlerce yıldır dul idim, soluk benzim;
Dul donumu atıp giydim beyaz kakım.**

85

bezendim begim boldı hakan ulug
otundum munu kolsa canım yulug

**Bezendim, beğim oldu ulu hakan,
Dileğim bu idi, feda olsun can.**

86

bulıt kökredi urdı nevbet tuğı yaşm
yaşnadı tarttı hakan tuğı

**Bulut gürledi, vurdu nevbet tuğı,
Şimşek çaktı, çekti hakan tuğı.**

87

biri kında çıktı sunup il tutar
biri küsi çavı ajunka yeter

**Biri kından çıktı, il tutup sunar; Biri
şan şöhreti âleme yayar.**

88

ajun tuttu tavgaç ulug buğra han
kudatsu atı birsü iki cihan

**Acun tuttu Tavgaç Uluğ Buğra Han,
Kutlansın adı, verilsin iki cihan.**

89

ay din izzı devletka naşır mu'in
ay milletka tac ay şeri'atka din

**Ey dînin izzeti, devletin muîni
Ey millete tâc, şeriat hadimi!**

90

bayat birdi barca tilemiş tilek
bayat ok bolu birsü arka yülek

**Tanrı verdi ne ise dilediğin,
Tanrı olsun senin arkan, desteğin.**

91

ay dünya cemali uluglukka kork ay
mülketka nur ay yayıg kutka örk

**Ey dünyanın güzelliği,
Ey ululuğun zîneti,
Ey saltanatın nuru,
Ey elde tutan dönek bahtı!**

92

bolu birdi evren ilig birdi taht tuta
birsü tengri bu taht birle baht

**Döndü devran, sana verdi ülke, taht.
Devam etsin sende bu taht ile baht.**

Kitabın Adını, Mânasını ve İhtiyarlığını Söyler (KİTAB ATİYÖRÜĞİN YİME AVUÇGALIKIN AYUR)

124

kitab atı urdım kutadgu bilig
kutadsu okıgıka tutsu elig

**Kutadgu Bilig koydum kitabın adını,
Kutlu olsun okuyana, tutsun elini.**

125

sözüm sözledim men bitidim bitig
sunup iki ajunni tutgu elig

**Sözümü söyledim, yazdım kitabı,
Tutacak eldir o, iki cihanı.**

126

kişi iki ajunni tutsa kutun
kutadmış bolur bu sözüm çm bütün

**Kişi iki cihanı tutsa bahtla,
Mes'ut olur. Sözüm gerçektir, anla.**

127

bu kün togdı ilig tidim söz başı
yörüğün ayayın ay edgü kişi

**Bu Kün Togdı hanı dedim söz başı;
Bunu anlatayım ey iyi kişi.**

128

basa aydım emdi bu ay toldıru
aningdin yaruyur ıduk kut küni

**Sonra da söyledim bu Ay Toldı'yı,
Onunla parlar mübarek kut güneşi.**

129

bu kün togdı tigli törü ol koni
bu ay toldı tigli kut ol kör am

**Bu Kün Togdı denen töredir doğru,
Bu Ay Toldı denen kuttur, gör onu.**

130

basa aydım emdi kör ögdülmişig
ukuş atı ol bu bedütür kişig

**Ondan sonra söyledim Ögdülmiş'i,
Akıldır; onun ile büyük kişi.**

131

anmgda basası bu odgurmış ol
mum akıbet tip özüm yörmiş ol

**Ondan sonrası da bu Odgurmış'tır;
Onu akıbet diye özüm yormuştur.**

132

bu dört neng öze sözledim men
sözüg okısa açılğay yitig kıl közüg

**Bu dört şey üstüne söyledim sözü,
Okursa açılır, keskin tut gözü.**

133

sevincin yorıglı ay edgü yiğit sözümni
yava kılma könglün eşit

**Sevinçle yürüyen ey güzel yiğit!
Sözümü boş sanma, gönülden işit.**

134

katıgılan yangılma könilik yolm
yiğitlik yava kılma asgm alın

**Gayret et, şaşma doğruluk yolundan,
Gençliğini heder etme, faydalan.**

135

küsüş tut yiğitlik keçer sinde terk
kaçar bu tiriglikneçe tutsa berk

**Aziz tut, gençlik geçer senden hemen,
Kaçar bu hayat nice sıkı tutsan.**

136

seningde bar erken yiğitlik küçi
yava kılma ta'at tapug kıl tuçı

**Sende varken gençliğin gücü henüz,
Boş durma, ibâdet kıl aralıksız.**

137

küser men yigitlikke öknür özüm
ökünçüm asıg yok keser men sözüm

**Hasretim gençliğe, pişmandır özüm,
Pişmanlıktan fayda yok, kestim sözüm.**

138

kiming kırkta keçse tiriglik yılı
esenleşti erke yiğitlik tili

**Kimin kırkı geçse ömrünün yılı,
Veda eder ona gençliğin dili.**

139

tegürdi manga elgin elig yaşm
tuğu kıldı kuzgun tüsi teg başım

**Değirdi bana elini elli yaş, Kuzgun
tüyüdü, kuğuya döndü baş.**

140

okır emdi altmış mangar kel tiyü
busug bolmasa bardım emdi naru

**Çağırır şimdi altmış bana gel diye,
Ecel pususu yoksa, vardım oraya.**

141

kiming yaşı altmış tüketse sakış
tatıg bardı andın yayı boldı kış

**Kimin yaşında tükenirse altmış,
Tadı gider onun, yazı olur kış.**

154

seningdin kolup küç bu söz başladım
tükel kılguca küç sen ök bir idim

**Senden isteyip güç, söze başladım,
Bitirmek için güç ver bana Rabbim.**

155

tilim tınma öggil yaratıglımı
yaragsızım mindin yıratıglımı

**Dilim! Hiç durma, medhet yaratanı.
Kötülükten beni uzak tutanı.**

156

ödürdi törüttü yanıttı köngül
koni yol öze tuttu könglüm amul

**Seçti, yarattı, aydınlattı gönlü,
Doğru yolda tuttu; gönlüm huzurlu.**

157

karangkuda erdim yanıttı tünüm
tünarikte erdim togurdu künüm

**Karanlıktaydım, parlattı gecemi,
Zulmetteydim, doğdurdu güneşimi.**

158

azıp yügrür erdim ayu birdi yol
küyer erdim otka küdezme ol

**Azıp koşardım; gösterdi bana yol,
Yanardım ateşte, gözetme ol.**

159

ödürdi adırdı kötürdi mini
azuklar yolmdm kiterdi mini

**Seçti, ayırdı ve yüceltti beni,
Azmışlar yolundan kurtardı beni.**

160

könglüg bezedi yarukluk bile
tilimni bezedi tanukluk bile

**Gönüllü bezedi aydınlık ile,
Dilimi bezedi şehâdet ile.** .ff

161

köngül birdi köz hem ukuş ög bilig
açı birdi sözüm yorıttı tilig

**Gönül verdi; göz, akıl, zekâ, bilgi;
Açtı sözümü, yürüttü dilimi.**

162

habib savcı yok mini yetteçi
ol ok savcı bolsu elig tuttaçı

**Peygamberin yolu beni yedecek,
O resul olsun elimden tutacak.**

170

tapugsuz kulung men yazukum öküş
özüng fazlı birle keçür ay küsüş

**İbâdetsiz kulunum, günahım çok,
Fazlın ile affet ey aziz Hak!**

171

kamug mü'minig sen tözü yarlıka,
yarmkı bekadm bu kün kıl lika

**Kamu mü'minleri yarlığa hep sen,
Bekaadan dîdârını göster bugünden.**

Söz Başı:

Kün Togdı Han Hakkında

(SÖZ BAŞI: KÜN TOGDI İLİG ÖZE)

172

Ukuş ötgünür kör bilig bildürür
yayıg dünya kılın sanga ukturur

**Akıl arz eder, bak, bilgi bildirir,
Dönek dünya huyunu sana anlatır.**

173

bu irsel yayıg kılkı kurtga ajun
kılınçı kız ol korse yaşı uzun

**Bu dönek huylu kocakarı dünya,
Edası kız gibi kendi yaşlı dünyâ**

174

ara kılkı kız teg kılınçı silig sevitür
sunup tutsa birmez elig

**Bazan edası kız gibi, tavrı güzel;
Kendini sevdilir, fakat vermez el.**

175

seviglini sevmez keyik teg kaçır
kaçıglıka yapçur adakm kuçar

**Seveni sevmez, geyik gibi kaçır,
Kaçana yapışır, ayağını tutar.**

176

ara korse yügrür bezenip udu ara
körmedük teg kılur yir kodu

Bir bakarsın bezenip ardından koşar;
Bazan da görmemiş gibi yere bakar.

177

ara korse evrer yana terk yüzün
avaglar nece tutsa birmez özin

Bazan çevirir yine hemen yüzünü,
Nazlanır, nice tutsan vermez özünü.

178

öküş beg karıttı karmaz özi telim
beg keçürdi kesilmez sözi

Çok beğleri kocalttı, kocamaz özü
Çok beğleri göçürttü, kesilmez sözü.

179

beg erdi ajunda бүгү bilge baş bu
beglik özele uzun boldı yaş

**Bir beğ vardı dünyada hakîm, bilgin,
Beğlik içinde ömür sürdü uzun.**

180

bu kün togdı erdi atı belgülüg
ajunda çavıkmış kutı belgülüg

**Bu Kün Togdı idi, adı bellidir,
Dünyada şöreti, bahtı bellidir.**

181

kılınçı kökeni erdi kılkı ongay
tili çm bütün hem közi köngli bay

**İşleri doğruydu, tavrı yumuşak,
Gözü gönlü zengin, sözleri gerçek.**

182

biliglig beg erdi ukuşlug odug
isizke ot erde yağıka yodug

**Bilgili, akıllı, uyanık beğdi.
Kötüye ateş, düşmana âfetti.**

183

yana kür küvez erdi kılkı koni
küninge kötürdi bu kılkı anı

Yiğit ve heybetliydi, tavrı doğru,
Günden güne yükseltti bunlar onu.

184

bu yanglıg beg erdi bu bilgi öze
tirildi yorıdı kılınçın tüze

**Böyle bir beğ idi, bu bilgi ile
Ömür sürüp yürüdü işlerinde.**

185

siyaset kılur erdi himmet bile bu
himmet yaraşur mürevvet bile

**Siyaset kılar idi himmet ile, Bu
himmet yaraşır mürevvet ile.**

186

munğar mengzetü keldi şa'ir sözi
okısa açılğay okıglı közi

**Buna benzer geldi şâirin sözü,
Okusa açılır okuyanın gözü:**

187

kerek erke himmet mürüvvet tengi
yavuzyunçığ andın yırasa öngi

**İnsana himmet, mürüvvet denk gerek,
Kötü, sefiğ o zaman ondan ırak.**

188

kişilikke himmet mürüvvet kerek
kişi kadri himmet mürüvvet yangı

**İnsanlığa gerek himmet, mürüvvet
Himmet, mürüvvet, kıymete ölçek.**

189

bu kün togdı ilig bu kılkı bile
yaradı ajunka kün ay teg yala

**Bu Kün Togdı hanın bu seciyesi,
Parlattı dünyayı güneş ay gibi.**

190

ukuşlug kim erse okıttı anı
biliglig kim erse bedütti anı

Akıllı kim ise çağırttı onu,
Bilgili kim ise büyütti onu.

191

yumıttı angar bek ajun ödürmi
ukuşlug biliglig budun ködrümi

Yaklaştı ona dünya seçkinleri,
Halkın akılları, bilginleri.

192

özi itti tüzdi kör il kün işi takı
ma tiler erdi ödrüm kişi

**Kendi düzenledi işini halkın,
Yine de dilerdi kişiyi seçkin.**

228

idi edgü beglik takı edgürek
törü ol anı tüz yoritgu kerek

**Çok iyidir beğlik, daha iyisi
Töredir, onu doğru yürütmeli.**

229

ne kıntlug bolur öd budunka küni
begi edgü bolsa yorisa koni

**Ne kutlu olur gün devran millete,
Beği iyi olsa, doğru yürüse.**

230

ne kutlug kut ol erke edgü atı bu
edgü atı bardı mengü kutı

**Ne kutlu bahttır ere iyi adı,
Bu iyi ad ve baht ebedi kaldı.**

231

ne edgü bolur beg ol edgü kişi
kişilik bile itse il kün işi

**Ne ili beğ olur o iyi kişi,
İnsanlık ile yapsa halka işi.**

232

tözü ilke tegdi ilig edgüsi
ajunka yadıldı bu çavı küsi

**Bütün ülkeye iyiliği ulaştı,
Dünyaya yayıldı nâmi, şöhreti.**

233

du'a arttı ilde kör edgü atı
bedüdi küninge atı hem kutı

**Duâ arttı ilde, iyidir adı,
Büyüdü günden güne adı ve bahtı.**

234

ajun budnı eştip anı arzulap
'ava yıghı keldi angar öz ulap

**Dünya halkı duyup onu arzuladı,
Toplanıp geldi, ona gönül bağladı.**

235

ajunka badı kör tükel kut kurı
kozı birle katlıp yorıdı böri

**Dünyaya bağladı saadet kemeri,
Kuzuyla birlikte yürüdü börü.**

Ay Toldı'nın

Kün Togdı Han Katına Geldiğini Söyler

(AY TOLDI KÜN TOGDİ İLİĞ TAPUGINGA KELMİŞİN AYUR)

236

bir ay toldı atlıg er erdi tetig
eşitti bu çavıg itindi itig

**Ay Toldı adlı zeki bir er vardı,
Duydu bu ünü, gitmeğe hazırlandı.**

237

yiğit erdi oğlan kılmcı amul
ukuşlug biliglig hem öglüg köngül

**Yiğit bir genç idi, sakın tabiatlı,
Akdlı, bilgili, zeki, iyi gönüllü.**

238

yüzi körklüg erdi körüp köz kamar
sözi yumşak erdi tili tüz tamar

**Yüzü güzeldi, kamaşır gören göz;
Dili doğruydu, fakat yumaşktı söz.**

239

kamug türlüğ erdem tükel öğrenip
yonr erdi erdem eligke alıp

**Her türlü erdemi tamam öğrenip,
Yürüdü erdemi eline alıp.**

240

özing e bakıp aydı men me bu kün
tümen erdemim birle ilde burun

**Kendine bakıp dedi: Bugün ben de
Bunca erdemimle öndeyim ilde.**

241

negüke yorır men bu yirde kurug
iligke baraym kılayın tapug

**Niçin yürürüm bu yerde boşuna,
Hakana gidip gireyim hizmetine.**

242

iligke tusulsun bu erdemlerim
açılsun mening kitsü emgeklerim

**Hakarna yarasın bu erdemlerim,
İhsan etsin, yok olsun kederlerim.**

243

ukuşlug biliglig beg ermiş amul tiler
ermiş erdem idilerin ol

**Akıllı, bilgili, yumşak beğmiş;
Erdem sahiplerini arzulanmış.**

244

ukuş kadrini hem ukuşlug bilir
bilig satsa bilge biliglig alır

**Akıl kadrini de akıllı bilir,
Bilgi satsa âlim, bilgili alır.**

245

sözün aydı şa'ir mungar mengzetü
tili lafzı birle angar yangzatu

**Sözünü dedi şâir buna benzer,
Diliyle, lafzıyla şunu kasteder:**

246

bilig kıymetini biliglig bilir
ukuşka ağırlık biligdin kelir

**Bilgi kıymetini bilgili bilir,
Akılla itibar bilgiden gelir.**

247

negü bilge tilve bilig kadrini
bilig kayda bulsa biliglig alır

**Ne bilir deli, bilginin kadrini,
Bilgi nerde bulsa bilgili alır.**

248

bu ay toldı itti kör at ton tolum
ayur köndüreyin tapugka yolum

**Hazırladı kendine gerekeni,
Hakana yüz vurdu bu bilge, zeki.**

260

evindin turup çıktı keldi berü
bir anca yorıyu bir anca turu

**Evinden kalkıp çıktı, düştü yola,
Bazan yürüdü, bazan verdi mola.**

261

kelip tegdi ilig turur orduka
ögi köngli kolmuş tilek arzuka

**Gelip ulaştı hanın durduğu şehre,
Cânü gönülden dilediği yere.**

262

kirip kend içinde tiledi düşün
düşün bulmadı kör tanıdı ajun

**Girip kentte aradı incek yer, Yer
bulamayınca dünya geldi dar.**

263

mungadı muyanlıkta tüşti barıp
kiçe yattı anda tünedi serip

**Bunaldı, imarete indi gidip, Sana
söyledi söz, bilgiden alıp:**

265

idi ters bolur kör bilişmez kişi
kalın yat ara kırşe yalnguz başı

**Çok kötü olur insan tanıdksız,
Yabancılar içinde kalsa yalnız.**

266

idi sarp bolur bu yangı kelgüçi
bilişi yok erse mungadsa tucı

**Çok sarp olur yeni gelenin işi,
Hep bunalır eğer yoksa bilişi.**

267

bilişmez kişiler karagu sanı
karagu yorık yazsa sökme anı

**Tanıssız kişiler körler gibidir,
Kör sasırta kınamamak gerekir.**

268

kişi kirmedük ilke kirşe kah
kelin teg bolur er agm teg tili

**İnsan hiç girmediği bir ilde,
Gelin gibi olur; tutulur dil de.**

269

yatıg yarlıkagıl içür bir yigü
ümeg edgü tutgıl ay bilge bügü

**Yabancıyı esirge, yedir içir,
Konuğu iyi tut ey ilim bilir.**

yatıg edgü tutsa yarur er közi
ümeg edgü tutsa yadıldı sözi

**Yabancıyı hoş tutsa parlar er gözü,
Konuğu hoş tutsa yayılır sözü.**

271

kişike kerek tegme yirde biliş
biliş birle itlür kamug türlüg iş

**Kişiyi gerektir her yerde tanış,
Tanıdıkla görülür her türlü iş.**

272

bu ay toldı anca yorıdı bu yang
garıblık sakınçı sarig kıldı eng

**Ay Toldı bir süre yürüdü böyle,
Sarardı garıplık düşüncesiyle.**

273

bilişti yime ol kişiler bile
otağ tuttu özke yaradı küle

**Yine tuttu, eş dost, yakın kıldı öz,
Büyüğe, küçüğe gösterdi güler yüz**

1

KünTogdı Han

Ay Toldı'ya Adil Sıfatını Söyler

(KÜN TOGDİ İLİG AY TOLDIKA ADİL SIFATIN AYUR)

279

ilig bir kün oldrup özi yalnıguzun
evin kıldı hali irikti özün

**Hükümdar bir gün yalnız oturarak
Etrafını kıldı hâli, kaldı tek.**

280

okıdı kör ay toldıka kıldı yol
bu ay toldı kirdi kavuşturdı kol

**Çağırttı Ay Toldı'ya, ona kıldı yol,
Bu Ay Toldı girdi, kavuşturdu kol.**

281

ilig ötrü hırdı adakm örü
ilig sözlemedi bir anca turu

**Hakan karşısında ayakta durdu,
Hakan konuşmadı, bir süre sustu.**

282

bakıp kördi ilig közin imledi
işaret bile kelgil oldur tidi

**Baktı, hakan gözle işaret etti,
İşaret ederek gel otur dedi.**

283

bu ay toldı oldurdu akru amul
közin yirke tikti yaruttı köngül

**Ay Toldı oturdu yavaş ve sakin,
Gözünü yere dikti, oldu memnun.**

284

iligke başka kördi yaşru közin
kaşı közi tügmiş acıtmış yüzün

**Hükümdar baktı ucuyla gözün,
Kaşı gözü çatmış, ekşitmiş yüzün.**

285

kümüş kürsi urmuş öze oldurur bu
kürsi adakı üç adrı turur

**Gümüş taht vurmuş üstüne oturur,
Tahtın üç ayağı da ayrı durur.**

286

bedük bir biçekig eligde tutar
solmdm uragun ongındm şeker

**Büyük bir bıçağı elinde tutar,
Solunda acı ot, sağında şeker.**

287

anı kördi erse bu ay toldı çm
katıg korktı özke kodı aldı tın

**Onu görünce Ay Toldı, doğrusu
Çok korktubirden, kesildi nefesi.**

Hakan Suâli Ay Toldı'ya
(İLİĞ SU'ALİ AY TOLDIKA)

288

bir anca turup baş kötürdi ilig bu
ay toldıka aydı tepret tilig

**Bir süre durup kaldırdı başını,
Ay Toldı'ya dedi ki oynat dilini,**

289

nelük sözlemez sen agm teg bolup
mini munda yalnguz bu yanglıg bulup

**Niçin konuşmazsın dilsiz gibi olup,
Beni burda yalnız ve böyle bulup**

Ay Toldı Cevabı Hakana
(AY TOLDI CEVABI İLİĞKE)

290

bu ay toldı aydı ay ilig kutı mening
sözlegüke özüm yok şatı

**Bu Ay toldı dedi: Ey kutlu hakan!
Ben söylemeğe cesaret bulamam.**

,291

admsıg körür men bu kün kılık itig
angar eymenür men ay bilge tetig

**Farklı görüyorum bugün halinizi,
Ondan çekmiyorum ey âlim kişi.**

292

karaka bilig birdi bilgi açuk buşar
ödte beglerke barma yaguk

**Halka öğüt verdi bilgisi derin:
Kızdığı an beğlere varma yakın.**

293

takı yakşı aymış biliglig bğü buşar
ödte begler bolur ot agu

**Bilgili hakîm yine güzel demiş:
Kızınca beğ, olur zehir ve ateş.**

294

kah bolsa begler buşup övkelig
yakın turma anda ay kılık silig

**Eğer olsa begler kızgın, öfkeli,
Yakın durma ona, ey iyi huylu.**

295

buşar bolsa begler kelip övkesi
yırakturgıl andategürgey yassı

**Kızarsa begler gelip öfkesi,
Irak dur ondan, dokunur zararı.**

296

mungar mengzetü keldi emdi bu söz
köngülke almgıl küdezgıl ked öz

**Buna benzeyip geldi bu söz şimdi,
Aklında tut, iyi gözet kendini:**

297

buşar ödte beglerke barma yaguk
kalı bardmg erse ucuzluk anuk

**Kızdığı an beğlere varma yakın;
Eğer varır isen gözden düşersin.**

298

kör arslanka okşar bu begler özi
buşursa keser baş ay bilgi yaruk

**Dikkat et, aslana benzer bu begler,
Kızsa keser baş, ey bilgisi derin.**

Kün Togdı Han Ay Toldı'ya Adil Sıfatının Nasıl Olduğunu Söyler
(KÜN TOGDI İLİĞ AY TOLDIKA ADİL SIFATI NETEG ERDÜKİN AYUR)

306

ilig aydı uktum sözüng belgülep
açayın sözümnı sanga ülgülep

**Hakan dedi: Anladım sözünü, belli;
Açayım sözümü sana ölçülü.**

307

sini men okıdım eng aşnukı kün
ağırlık bile birdim ol kün orun

**Seni ben çağırdım en önceki gün,
İtibar verdim o gün, verdim yerin.**

308

bu tang tangsuk işler manga körkitip
buşurdung mini sen işing berkitip

**O acayip işleri bana gösterdin,
Kızdırdın beni, sen işi arttırdın.**

309

körüp buştum erse ilendi özüng
serildim sanga men tügüldi yüzüng

**Bakıp kızdımsa da sen tekdir ettin,
Sabrettim sana ben, buruştu yüzün.**

310

sen aydmg manga kut men bilgil mini
sanga uktur kıldım ukğıl mum

**Dedin ki bana: Ben kutum, bil beni,
Anlatmak için yaptım, anla bunu.**

311

negü kılmuşmgnı sen adra seçe
yora birding uktum kamugnı aç

**Neler yaptığını ayıra seçe,
Açıkladın; anladım hepsini de**

312

keçürdüm men anda sening uzrüngi
ağırladım ötrü ol erdem tengi

**Affettim o zaman seni özrünü,
Erdemine denk olarak saydım seni.**

313

bu kün me mening bu özüm kılkların
sanga körkitür barca erdemlerin

**Bugün de benim bu kendi huyumu,
Sana gösteriyorum her erdemimi.**

314

munu men me körgil könilik törü
törü kuklan bu baka tur körü

**İşte ben de doğruluk ve töreyim;
Törenin huyu bu, dikkat et göreyim.**

315

bu kürsi özele öz oldurduki adaki
üç ol kör ay könglüm tokı

**Bu taht ki üzerine oturuyordum,
Ayağı üçtü; ey doyuran gönlüm.**

316

kamug üç adaklıg emitmez bolur
üçegü turur tüz kamıtmaz bolur

**Üç ayaklı olan asla eğilmez,
Üçü de durur düz, hiç kıpırdamaz.**

317

kah üç adakta emitse biri
ikisi kamıtar uçar ol eri

**Eğer üç ayaktan eğilse biri,
İkisi de kayar, uçar üstündeki.**

318

kamug üç adaklıg koni tüz turur
kah bolsa dört kör bir eğri bolur

**Üç ayaklı her şey doğru, düz durur,
Eğer olsa dört, biri eğri olur.**

319

kayu neng tüz erse kamugı uz ol
kamug uz körü barsa kıkı tüz ol

**Hangi şey düz ise her yanı iyi; Her
içinin dikkat et, düzdür huyu.**

320

kayu neng emitse kör eğri bolur
kamug eğriler isiz urgı bulur

**Hangi şey eğilse, bak, eğri olur,
Her eğride kötü tohum bulunur.**

321

kayu tüz emitse turumaz
kayu neng koni bolsa tüşmez serer

**Hangi düz eğilse, duramaz düşer,
Hangi şey doğru olsa düşmez durur.**

322

mening kdkım ol kör emitmez koni
koni eğri bolsa könilik küni

**Benim huyum da eğilmez, doğrudur,
Doğru eğri olsa, kıyamet olur.**

323

könilik özele keser men işig adırmaz
men begsig ya kulsig kişig

**Doğruluk üzere keserim işi,
Ayırmam, beğ veya kul olsa kişi.**

324

bu böğde bıçek kim eligde turur
bıçıklı kesiglı turur ay unur

**Bu hançer bıçak ki elimde durur,
Bıçip kesen âlettir, ey muktedir.**

325

bıçek teg bıçar men keser men işig
uzatmaz men da'vi kılıglı kişig

**Bıçak gibi bıçer keserim işi,
Fazla beklemesin dâvâcı kişi.**

326

şeker ol kişi bir angar küç tegip
törü bulsa mindin kapugka kelip

**Sekerse; bir kişi uğrayıp zulme,
Töre bulsa benden gelip katıma,**

327

şeker teg süçiyü barır ol kişi
sevinçlig bolur anda yazlur kaşı

**Şeker gibi tatlanıp gider o kişi.
Sevinçli olur, açılır gözü kaşı.**

328

uragun yime ol kişiler içer özi
küçkey erse könidin kaçır

**Acı otu da şu kişiler içerler: Zorba
olan ve doğrudan kaçanlar.**

329

manga kelse tütsü törü birse men
uragun içer teg acır korse men

**Bana gelseler; ben verince karar,
Acı ot içmiş gibi olur yüzler.**

330

bu kaşım tügüki bu körksüzlüküm
küçemçi kelirke bu yüzsüzlüküm

**Kaşımın çatılması, bu sertliğim,
Zalimler içindir bu asık yüzüm.**

331

kerek oğlum erse yakın ya yaguk
kerek barkın erse keçiglı konuk

**İster oğlum olsan, ister yakın çok,
İster yolcu, ister geçici konuk.**

332

törüdi ikigü manga bir sanı
keserde adın bulmagay ol mini

**Kanunda benim için birdir hepsi,
Hüküm verirken fark bulmaz birisi.**

333

bu beglik ulı kör könilik turur
koni bolsa begler tiriglik bolur

**Beğliğin temeli, bak, doğruluktur,
Doğru olsa beğler, selâmet olur.**

334

mungar mengzetü sözler öglüg kişi
kim öglüg sözün tutsa itlür işi

**Şöyle söyler akıllı olan kişi, Kim
onun sözünü tutsa olur işi:**

335

könilik öze boldı beglik ulı bu
beglik köki ol könilik yok

**Doğruluk üzredir beglik temeli,
Beğliğin köküdür doğruluk yolu.**

336.

törü kılsa ilke koni bolsa beg
tilek arzu bulgay bu kolsa kah

**Töre kılsa ile, doğru olsa beğ,
Yerine gelir arzusu, emeli.**

Edib Ahmed Y knek 
ve - Atabet  l
Hakaayık

Atabet  l-Hakaayık 12. asrın ilk yarısında, Y knekli Edib Ahmed bin Mahmud tarafından yazılmış manzum bir ahl k kitabıdır. Türk ve Acem  lkelerinin meliĝi- em r-i  zam Muhammed D d  spehs l r Beg'e sunulmuştur.

Edib Ahmed, 11. asır sonlarıyla 12. asrın ilk yarısında yaşıması; Arapça'yı, Farsça'yı öğrenmiş; tefsir, had s gibi  sl m  ilimleri tahsil etmiş; takva sahibi,  lim, f zıl bir Türk şairidir. Gözleri g r-meyen bu Karahanlı devri Türk şairi hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. şöhreti Ali ş r Nev   devrine yani 15. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş ve hayatı hakkındaki bilgiler men-k beleşmiştir. Nev  , Nes im  l-Mahabbe adlı eserinde, Edib Ahmed'in  m m-ı zam'm talebesi olduĝu ve  m m-ı  zam tarafından çok beĝenildiĝi şeklindeki menkıbev  mal umatı kaydeder.

Atabet  l-Hakaayık, tıpkı Kutadgu Bilig gibi ş hname vezninde yani aruzun "fe l n fe l n

fe l n fe l n" kalıbıyla yazılmıştır. Eserin başında yer alan Tanrının- peygamberin, dört sahabenin, em r-i  zam Muhammed D d  spehs l r Beg'in medhi ve kitabın yazılışı hakkındaki kısımlar beyitler halindedir (80 beyit) ve gazel tarzında kafiyeleşmiştir. Asıl eser dörtlükler halindedir ve her dörtlük m nilerde olduĝu gibi "aaxa" şeklinde kafiyeleşmiştir. Her ikisi de Karahanlı devrine ait olan Atabet  l-Hakayık ile Kutadgu Bilig'in birbirinden ayıran en önemli özellik budur. Kutadgu Bilig'in beyitler halinde ve mesnev  tarzında yazılmasına mukabil Atabet  l-Hakaayık dörtlükler halinde ve m nilerin kafiye düzeninde yazılmıştır. Ancak Kutadgu Bilig'de aralarda zikredilen dörtlüklerin hem vezince- hem de kafiye düzeni bakımından Atabet  l-Hakaayık ile ayniyet göstermesi ilgi çekicidir. Aynı devrin eseri olan Div n  L gati-'t-Türk'teki dörtlükler ise hem hece vezni ile yazıldıkları için, hem de koşma tarzında kafiyeleştirildikleri için farklılık gösterirler.

Vezin ve kafiye bakımından Atabet ül-Hakaayık da çok sağlam değildir. İmâleler boldur. Tam ve yarım kafiyeler yanında bazen yakın seslerin de kafiye olarak kullanıldığı, hatta bazen redifle yetinildiği görülür. Mısra başı kafiyesinin izleri Atabet ül-Hakaayık'da kutadgu Bilig'den daha güçlü olarak devam eder. Birçok mısralar arka arkaya aynı seslerle başlamakta, bilgi ile ilgili dörtlüklerin çoğunun başında hep b sesi bulunmaktadır.

Atabet ül-Hakaayık, bir ahlâk ve öğüt kitabı olduğu için tamamen hikmet üslûbu ile yazılmıştır. Kutadgu Bilig'deki üslûp çeşitliliği onda görülmez. İki eserin mahiyetçe birbirinden farklı olduğunu unutarak birini diğerinden üstün saymak doğru değildir. Kutadgu Bilig'in öğüt veren kısımlarıyla Atabet ül-Hakaayık edâ ve üslûp bakımından birbirine çok benzemektedir ve biri diğerinden aşağı değildir. Bütün nüshaları karşılaştırarak eseri mükemmel bir şekilde işleyen Reşid Rahmeti Arat Atabet ül-Hakaayık'm değeri ve mâhiyeti hakkında şunları söylemektedir: "Atabet ül-Hakaayık ayrı bâbların başlıklarından da anlaşıldığı gibi, Türk-İslâm muhitinin kültür çerçevesi içinde, fertlerin terbiyesi için tanzim edilmiş olan esâsları, olduğu gibi, Türkçe ve manzum olarak tekrarlayan bir ahlâk kitabıdır. Eserdeki fikirler çok defa âyet, hadis veya başka Arapça beyitler ile tevsik edilmektedir; biraz zahmetle, işaret edilmemiş olanlar için de aynı sahada benzer numuneleri bulmak mümkündür. Müellif burada fikir bakımından, kendi içtihtadından ziyâde, malûm olan esâsları güzel bir Türkçe ile ifâde etmekle iktifa etmiştir. Eserin yazıldığı tahmin edilen devirlerde bu esâsları, her okuyanın kolaylıkla anlayabileceği ve hafızasında tutacağı bir tarzda, açık bir dil ile ve manzum olarak neşretmenin bu yolun yolcuları için bir gaye olduğu düşünülürse, Edib Ahmed'in bu işi mükemmel bir şekilde başarmış olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Atabet ül-Hakaayık'm ne kadar büyük bir ihtiyacı karşılamış olduğu eserin

yazıldığı tarihten epeyi bir müddet sonra dahi bunun yeniden tanzimi ve neşri ile uğraşmış olmasından, birçok ediblerin, gerek müellifin kendisinden ve gerek eserinden takdir ile bahsetmelerinden ve nihayet Türk ülkesinin muhtelif kısımlarında vücûda getirilmiş olan nüshalarından iyice anlaşılmaktadır." (R.R. Arat- AH, s.8), Atabet ül-Hakaayık, İslâmiyet'ten sonraki eserlerin çoğunda olduğu gibi Tanrıya, peygambere, dö; t sahabe ve eserinin sunulduğu emîre övgü ile başlar. Sebeb-i teliften (yazılış sebebinden) sonra asıl esere girilir. Eserdeki başlıca konular şunlardır: Bilgi, dil, dünyanın dönekliği, cömertlik ve hasislik, tevâzû ve kibir, harislik, kerem, hilim ve zamanenin bozukluğu. Bilhassa bilgi ve dilin muhafazası ile ilgili konularda Atabet ül-Hakaayık ile Kutadgu Bilig arasında büyük benzerlikler vardır. Ancak Atabet ül-Hakaayık'ın tamamen İslâmî motiflere dayandığını ve bu bakımdan Kutadgu Bilig'den farklı olduğunu belirtmek lâzımdır.

Atabet ül-Hakaayık'm sonunda Edîb Ahmed'e ait olmayan üç ek vardır. Birinci ek müellifi meçhul bir dörtlüktür. Burada Edîb Ahmed'in doğuştan kör olduğu, Atabet ül-Hakaayık'm ondört bâb üzere yazıldığı ve bir fil yükü altın değerinde olduğu belirtilmiştir. İkinci ek, Seyfî mahlası ile Türkçe ve Farsça şiirler yazmış olan Temür devri emirlerinden Seyfeddin Barlas'a ait bir dörtlüktür. Emir Seyfeddin Barlas, Edîb Ahmed'i "edibler edîbî" ve "fâzıllar başı" olarak nitelendirmektedir. Üçüncü ek Arslan Hoca Tarhan'a ait on beyitlik bir manzumudur. Arslan Hoca Tarhan, Temir ve Uluğ Beğ zamanlarında yaşamış ve devrinin edebî faaliyetleriyle ilgilenmiş mühim devlet adamlarından biridir. Edîb Ahmed'in babasının Mahmud, memleketinin Yüknek olduğunu ve Atabet ül-Hakaayık'm "Kâşgarî til" ile yani Karahanlı Türkçesiyle yazıldığını Arslan Hoca Tarhan'm ilâvesinden öğreniyoruz.

Atabet'ül-Hakayık'tan:
Bismü'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Tanrı'nın Medhi

1. ilahi öküş hamd ayur men sanga
2. sening rahmetingdin umar men onga

**İlâhî, pek çok hamdederim sana,
Senin rahmetinden hayır umarım.**

3. senamu ayugay seza bu tilim
4. unarça ayaym yan bir manga

**Övebilir mi seni bu dilim?
Gücüm öveyim, yardım et bana.**

5. sening barlıkmga tanukluk birür
6. cemağ canvar uçgan yüğürge nenge

**Senin varlığına tanıklık verir
Canlı, cansız, uçan, koşuşan her şey.**

7. sening birlikingke delil arkagan
8. bulur bir neng içre deliller minge

**Senin birliğine delil arayan
Bir şey içinde bulur binlerce delil.**

9. yok erdim yarattığı yana yok kılıp
10. ikinç bar kılur sen mukir men munga

**Yok idim, yarattın; yine yok kılıp
Tekrar var edersin; inandım buna.**

11. aya şek yolmda yilgli odu
12. kel ottın özüng yul ölümün önge

**Ey şüphe yolunda koşturan! Uyan!
Gel, ateşten kurtul ölümün önce.**

13. yarattı ol ugan tününg kündüzüng
14. udup biri birke yorır öng songa

**Yarattı kaadır Tann geceni, gündüzünü,
Uyup birbirine yürür önü, sonu.**

15. tünütür tününgni kününg kiterip
16. tününg kiterip baz yarutur tanga

**Gündüzünü giderip karartır geceni,
Geceni giderip yine ağırtır tanı.**

17. ölügün tirig hem tirigün ölüg
18. çıkarur körür sen mum ked anga

**Ölüden diri, diriden de ölü
Çıkarır; görüyorsun, bunu iyi düşün.**

19. bu kudret idisi ulug bir bayata
20. ölüglerni tirgüzmek asan anga

**Bu kudret sahibi Tanrı, ulu, bir;
Ölüleri diriltmek ona kolaydır.**

Bilgi

31. biligdin urur men sözümke ula
32. biligligke ya dost özüngni ula
33. bilig birle bulnur sa'adet yolu
34. bilig bil sa'adet yolını bula

**Bilgiden vururum sözüme temel,
Bilgiliye ey dost, bağla gönül.
Bilgiyle bulunur saadet yolu,
Bilgi bil, saadetin yolunu bul.**

39. süngেকে yilig teg erenke bilig
40. eren körki akl ol süngekning yilig
41. biligsiz yiligsiz süngек teg hali
42. yiligsiz süngেকে sunulmaz elig

**Kemikte ilik gibidir insana bilgi,
İnsan zîneti akıl, ilik kemiğinki.
Cahilin iliksiz kemik gibidir hâli,
İlksiz kemiğe kimse uzatmaz eli.**

(*) Metin; Arat neşrinden aynen alınmıştır.

51. bilig birle alim yokar yokladı
52. biligsizlik erni çökerdi kodi
53. bilig yind usanma bil ol hak resul
54. bilig cinde erse siz arkang tidi

**Bilgi ile âlim yukarı yükseldi, - -
Bilgisizlik insanı bıraktı geri. Bilgi
ara, usanma, bil ki hak Resul, Bilgi
Çin'de olsa arayın dedi.**

59. biligsizke hak söz tatıgsız erür
60. angar pend nasihat asıgsız erür
61. ne türlüğ arıgsız arır yumakm
62. cahil yup anmaz arıgsız erür

**Bilgisize hak söz tatsız olur Öğüt,
nasihat faydasız olur. Nasil kirlil
temizlenir yıkamakla; Cahil
temizlenmez, hep pis olur.**

63. biliglig kişi kör bilür iş ödin
64. bilip iter işni ökünmez kidin
65. kamug türlüğ işte biligsiz ongi
66. ökünç ol angar yok ong anda adm

**Bilir iş vaktini bilgili kişi, Pişman
olmaz, bilerek yapar işi. Her türlü işte
cahilin kısmeti Pişmanlıktır; ona yok
bundan başkası.**

71. bilig birle bilnür törütgen idi
72. biligsizlik içre kanı hayr yidi
73. bilig bilmegendin bir anca budun
74. özelgin but itip idim bu tidi

**Bilgiyle bilinir yaratan Tanrı,
Bilgisizlikten nerde, gören hayrı?
Bilgi bilmemekten nice insanlar
Elleriyle put yapıp Rabbim dedi.**

Dil

79. eşitgil biliglig negü tip ayur
80. edebler başı til küdezme tiyür
81. tiling bekte tutgil tişing smmasun
82. kah çıksa bektin tişingni sıyur

**İşit, bilgili neler deyip söyler,
Edebin başı dili gözetmek der.
Dilini sıkı tut, dişin kırılmasın.
Eğer çıksa dilin, dişini kırar.**

83. sanıp sözlegen er sözi, söz sağı
84. öküş yangşagan til, unulmaz yağı
85. sözüng boşlag ıdma yıga tut tiling
86. yeter başka bir kün bu til boşlagı

**Sözün iyisi düşünüp söylenen; Çok
konuşan dil, güç yetmez düşman. Boşa
söz harcama, pek tut dilini, Belâ açar
başına bu dil bir gün.**

87. hiredlıgımu bolur tili boş kişi
88. telim başru yidi bu söz til boşı
89. öçüktürme erni tilin bil bu til
90. başıktursa bütmez büter ok başı

**Akıllı mı olur dili boş kişi? Pek çok
başı yedi bu söz dil boşu. Kızdırma
insanı dille; çünkü dil Yarası onmaz,
onsa da ok yarası.**

103. tili yalğan erdin yırak tur teze
104. keçür sen me umrüng könilik öze
105. ağız til bezeki koni söz turur
106. koni sözle sözni tilingni beze

**Dili yalan yerden ırak dur, kaçın;
Geçir sen de ömrünü doğruluk üzre.
Ağız dil bezeği doğru söz olur,
Doğru sözle, söz ve dilini süsle**

111. koni söz asel teg bu yalğan basal
112. basal yip acıtma ağız yi asel
113. bu yalğan söz ig teg koni söz şifa
114. bu bir söz ozakı urulmuş mesel

**Yalan soğan gibi, baldır doğru söz.
Bal ye, soğan yeyip acıtma ağız.
Yalan söz hastalık, doğru söz şifâ,
Bul söz, eskilerden vurulmuş bir iz.**

115. koni bol könilik kıl atan koni
116. koni tiyü bilsün kişiler sini
117. könilik tonm ked kodup eğrilik
118. kedim ton lalusı könilik tonı

**Doğru ol, doğruluk kıl, doğru ad al;
Doğru diye bilsin insanlar seni.
Doğruluk donun giy, eğriliği koy,
Giyimin iyisi doğruluk donu.**

127. mecaz boldı dostluk hakikat kanı
128. minger dostta biri bulunmaz koni
129. öküşrek kişining içi gadr erür
130. koni dostung erse taşı, bil mum

**Mecaz oldu dostluk, hakikat hani?
Bin dosttan biri, bulunmaz doğru.
Pek çok kişi içten vefasız olur,
Doğru dostun olsa, dıştan, bil bunu.**

139. ajun toldı udvan vefa cevri bile
140. kam bir vefalıg bar erse tile
141. sen artak sen anm ajun artadı
142. nelük bu ajunka kılur sen gile

**Dünya doldu düşmanlık, cefâ, cevri ile,
Hani bir vefalı? Var ise dile.
Sen bozüksun; ondan dünya bozuldu.
Niçin sitem kılarırsın bu âleme?**

143. garib erdi islam garib boldı baz
144. ibadet riya boldı abid mecaz
145. harabat oramı bolup abadan
146. harab boldı mescidi budun bi-nemaz

**Garip idi İslâm, garip oldu yine,
ibâdet riya oldu, kullar mecaz.
Meyhane çevresi oldu mâmûre,
Harap oldu mescit, millet beynamaz.**

147. amel koddı alim ve zahid vera
148. arif raks çıkarıp iter hoş sena
149. bidat'm yığıgh kişi kalmadı
150. anm künde arta turur bida

**Ameli bıraktı âlim, takvayı zahit,
Arif raks çıkarıp hoş semâ eder.
Bid'ati men eden kişi kalmadı,
Ondan her gün artıp durur bu bid'at.**

Zamane

151. kanı emr-ü ma'ruf kılur, edgü er
152. kanı kendü edgü kişi turgu yir
153. yirer sen zamanangı, halkın kodup
154. zamanangı yirme kişisini yir

**Hani emr-i mâruf kılan iyi er?
Hani iyi kişinin duracağı yer?
Yerersin zamaneyi, halkı koyup,
Zamaneyi yerme, insanını yer.**

163. uvut yitti yindip bulunmaz yıldı
164. halal yigli kanı, körünmez bodı
165. halal kendü kayda bu kün, kanı kim
166. haramm yiyürde haram tip yidi

**Utanc gitti, aransa bulunmaz kokusu;
Helâl yiyen hani, görünmez izi.
Helâlin kendi nerde bugün, hani?
Kim haram yerken, haram diye yedi?**

167. budun mallıg erke urup yüzlerin
168. tözü kul kılurlar azad özlerin
169. kim ol malsız erse ol erni körüp
170. yüz evrüp keçerler yumup közlerin

**Millet zenginlere dönüp yüzünü,
Hepsi köleleştirir azat özünü.
Nerede bir yoksul görse birisi,
Yüz çevirip geçer yumup gözünü.**

171. aya malka suk er, yakın bil, bu mal
172. bu kün kadgu sakmç, yarın yük vebal
173. haram erse malıng azab ol songı
174. hisab ol eğer bolsa malmg halal

**Ey haris kimse! İyi bil ki bu mal
Bugün kaygu endişe, yarın yük vebal.
Haram ise malın azaptır sonu;
Hesap var, eğer olsa malın helâl.**

Hoca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet

Ahmet Yesevî'nin şiirlerine "hikmet", şiirlerinin toplandığı kitaba da Dîvân-ı Hikmet adı verilir. Ahmed Yesevî'nin şiirlerini Karahanlı Türkçesiyle yazdığı muhakkaktır. Fakat Yesevî'nin hikmetlerini toplayan yazmaların hepsi de çok sonraki asırlarda istinsah edildiği için dil bakımından Karahanlı devri Türkçesine tam olarak uymazlar. Bu şiirlerde değişik saha ve devirlere ait dil hususiyetleri hep birlikte görülür. Ayrıca Dîvân-ı Hikmet'te şiirlerin hepsi de Ahmed Yesevî'ye ait değildir. Halifeleri tarafından yazılmış pek çok şiir ona mal edilmiştir. Ruh, edâ ve şekil bakımından bu şiirlerin hepsi birbirine benzediğinden hangilerinin Ahmed Yesevî'ye ait olduğunu ayırmak de çok güçtür. Bütün bu sonraki tesir ve karışmalara rağmen hikmetleri dil bakımından değilse bile edebî bakımdan Karahanlı devrine ve 12. yüzyıla ait kabul etmek gerekir.

Ahmed Yesevî, 11. yüzyılın sonlarında Batı Türkistan'ın Sayram (İsficab) kasabasında doğdu. Babası kerâmetleriyle tanınmış Şeyh İbrahim, annesi Mûsâ Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'dur. Mûsâ Şeyh, İbrahim'in halifelerindendi. Ahmed Yesevî, önce annesini, 7 yaşında iken de babasını kaybeder. Ablası Gevher Şehnazla birlikte Yesi'ye geçerler ve Ahmed Yesevî Arslan Baba'ya intisap eder. Bir yıl içinde Arslan Baba da vefat edince Ahmed Yesevî Buhara'ya giderek Şeyh Yûsuf-ı Hemedânî'ye intisap eder. Hoca Ahmed Yesevî uzun süre şeyhinin irşatlarından faydalanmış ve

onun üçüncü halifesi olmuştur. Şeyh Yûsuf-ı Hemedânî 1140'ta ölünce sırasıyla birinci ve ikinci halife onun yerini almış, nihayet 1160'ta Ahmed Yesevî irşat postuna oturmuştur. Bir müddet sonra bu makamı dördüncü halifeye terkeden Hoca Ahmed Yesevî, Yesi'ye dönerek irşatlarına orada devam etmiş ve 1160 yılında ölmüştür. Vefatından sonra halifeleri tarafından irşatları devam ettirilmiştir. Bilhassa üçüncü halifesi Süleyman Hakîm Ata, Ahmed Yesevî gibi hikmetler söylemesiyle tanınmış ve kerâmetleriyle Türkistan halkı tarafından çok benimsenmiştir.

Ahmed Yesevî'nin nesli, kızı Gevher Şehnaz vasıtasıyla devam etmiş, birçok kimse, meselâ Evliya Çelebi, soyunu Ahmed Yesevî'ye bağlamıştır.

Daha çok küçük yaşta Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı etrafında menkıbeler teşekkül etmeye başlamıştır. Arslan Baba'ya intisabı ile ilgili menkıbe şöyledir: Hazreti Muhammed'in savaşlarından birinin sonunda eshâb aç kalır ve peygamberden yiyecek ister. Hazreti Peygamber duâ eder, Cebrail aleyhisselâm cennetten bir tabak hurma getirir. Hurmalardan biri yere düşer. Cebrail "Bu hurma ümmetinizden Ahmed adlı birinin kısmetidir" der. Peygamber eshâba, emaneti kimin sahibine teslim edeceğini sorar. Arslan Baba talip olur, Hazreti Muhammed hurmayı onun damağına koyar ve Türkistan'a yollar. Arslan Baba 500 yıl emanetin sahibini bekler. Sayram'dan Yesi'ye gelen 7 yaşındaki

yetim ve öksüz Ahmed Yesevî, Arslan Baba'yı görür görmez hurmayı sorar.

Kelâm kıldım hurmadan manga vahşet kıldılar
Ey bî-edeb kûdek dip asâ alıp sürdiler
Vahşetidin korkmadım manga bakıp hırdılar
Arslan Babam sözlerin işitingiz teberrük

**Söz edince hurmadan bana korku verdiler;
"Edebsiz çocuk" deyip sopa alıp sürdüler;
Hiddetinden korkmadım, bana bakıp güldüler;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.**

Arslan Baba 500 yıldır damağında sakladığı ve lezzetinden hiç bir şey kaybetmeyen hurmayı Ahmed Yesevî'ye verir.

Agzımg açgıl ey kûdek emânetin bireyin
Mezesini yutmadım aç agzınga salayın
Hak resûlnı buyruğm ümmet bolsam kılayın
Arslan Babam sözlerin işitingiz teberrük

**"Ağzını aç ey çocuk, emanetini vereyim;
Lezzetini tatmadım, aç ağzına salayım; .
Hak Resulün emrini, ümmet olsam, kılayım."
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.**

Rivayete göre Ahmed Yesevî 63 yaşma gelince Hazreti Peygamber'e olan bağlılığından dolayı bir kuyu kazdırmış ve geri kalan ömrünü bu kuyunun dibindeki tek kişilik hücrede geçirmiştir.

Ahmed Yesevî'nin iyi bir tahsil gördüğü, Arapça'yı, Farsça'yı ve İslâmî ilimleri de öğrendiği muhakkaktır. Hanefî mezhebini ve ehl-i sünnete bağlı idi. Küçük yaşta iken kerametleri yayılmış, sade bir dille yazılan ve halkın ruhunu okşayan hikmetleriyle kısa zamanda Türkistan halkının, bilhassa göçebe Türklerin gönlünde taht kurmuştur. Onun irşatları etrâfında teşekkül eden Yeseviyye tarikatı Türkistan'da geniş sahalara yayılmış, Yesevîlikten doğan birçok tarikat Orta Asya ve Anadolu'da asırlarca Türk halkının mânevi cephesini beslemiştir. Tahta kaşık ve kepçe yontup bunları satarak geçimini sağlayan Ahmed Yesevî'nin rivayete göfe 99.000 müridi vardı ve bunlar dört bir yana dağılarak onun irşatlarını ve hikmetlerini her tarafa yayıyorlardı. Onun şöret ve tesiri, ölümünden sonra daha da kuvvetlenerek devam etmiştir. Yesevî'yi rüyasında gören Temür, kazandığı bir zaferden sonra Yesi'ye gelerek onun kabrini ziyaret eder ve 1396-1397 yıllarında Yesevî için büyük bir türbe inşa ettirir. Daha sonra Şibânî Han tarafından tamir ettirilen türbe Türkistan halkı için mukaddes bir ziyaretgâhtır. On binlerce

Türkistanlı yılın belli bir ayında türbeyi ziyaret ederek bir hafta müddetle onun etrâfında ibadette bulunur, hikmetlerini belli makamlarla söyleyerek zikrederlerdi. Türbenin civarına gömülmek Türkistan Türkleri için büyük bir bahtiyarlık olduğundan sağlıklarında oradan toprak alırlardı. Yesevî'nin türbesi hâlâ ziyaretgâh olarak kullanılmakta ve Türkistan Türklerinin manevî bağlarından birini teşkil etmektedir.

Hikmetler, dînî-tasavvufî şiirlerdir. Çoğu dörtlükler halindedir, koşma tarzında kafiyeleşmiş ve hece vezniyle yazılmıştır. Hikmetlerin bir kısmı ise gazel tarzındadır ve aruz vezniyle kaleme alınmıştır. Heceyle yazılmış hikmetlerin vezni 4+4+4=12'dir. Aruzla yazılan hikmetlerde "fâilâtün fâilün, mefâilün mefâilün feülün, 4 mefâilün ve mefûlü mefâilü mefâilü feülün" vezinleri kullanılmıştır. Gazel tarzında kafiyeleşmiş bazı hikmetlerde ise 7+7 veya 8+8'lik hece vezni kullanılmıştır. Mesnevî tarzında yazılan münâcât ve nâtm vezni "mefâilün mefâilün feülün" dır. Dörtlüklerle yazılmış hikmetlerde kıta sayısı 5 ilâ 28 arasında değişmekte, çoğunlukla 10-12 kıta'lık hikmetler tercih edilmektedir. Gazellerdeki beyit sayısı 5-15 arasındadır. 7 beyitlik gazeller çoğunluktadır.

Kafiye olarak Arapça, Farsça kelimeler kullanıldığı zaman çoğunlukla tam kafiyeye başvurulur. Fakat kafiyelerin çoğu Türkçe asıllı kelimelerle yapılmıştır ve bunlarda da yarım kafiye kullanılmıştır. Hatta bazan yarım kafiyenin bile kullanılmadığı, yakk seslerin benzerliği ile veya sâdece redifle yetinildiği olur. Esasen redif, hikmetlerde mühim bir ahenk unsuru olarak yer alır. Beyitlerle yazılmış hikmetlerin birçoğu musammat gazel tarzındadır. Bu tarz hikmetlerde görülen iç kafiye şiire fevkalâde bir ahenk vermektedir.

Canım cüda bolganda tenim munda kalganda
Tahta üzre alganda ne kılğay min Hudâya

**Canım ayrı olanda, tenim burda kalanda,
Tahta üzre alanda ne yaparım Allah'ım?**

Öyle anlaşıyor ki millî nazım şekli olan koşmadan gazel tarzma geçişte musammat şekiller fevkalâde elverişli olmuştur. Edebiyatımızın gazel tarzındaki bu ilk şiirlerinde koşma ahengi hemen kulağa çarpar. Beyitler ortadan ikiye bölünüp dört mısra haline getirildiği zaman 4+3'lük bir koşma ile karşılaşırız. Halk şiirinin ahengi ile kulakları dolmuş bulunan ilk Türk şâirleri, koşmanın dört mısraını beyit haline sokarak gazel tarzma geçivermişlerdir.

Ahmed Yesevî'nün hikmetlerinde işlenen mevzular tamamıyla dînî ve tasavvufîdir. İslâmîyet'in esasları, şeriatın hükümleri ve tasavvuf âdabı, şiirlerin ana konusu teşkil eder. Kıyamet ahvâli, cennet ve cehennem tasvirleri, dünya ahvâlinden şikâyet, peygamber sevgisi, dervişlerle ilgili menkıbeler ve Ahmed Yesevî'nün kendi hayatına ait parçalar sâde bir dille anlatılır.

Ahmed Yesevî'nün canlı ve hareketli bir üslûbu vardı. Şiirlerinin pek çoğunda bir zikir ritmi bulmak mümkündür. Hikmetlerin zikir esnasında ve belli bir makamla söylendiği düşünülürse böyle hareketli bir ritmin varlığı tabîî, hattâ zarurîdir. İşte Ahmed Yesevî bu ritmi ve hareketi 4+4+4'lük duraklarla çok iyi yakalamış görünüyor. Altmış üç yaşında yer altına girdiğini anlatan şu dörtlüklerde bu ritim çok açık bir şekilde farkedilmektedir.

Ol kadirimi kudret birlen nazar kıldı
Hurrem bolup yir astığa kirdim muna
Garib bendeng bu dünyâdm güzer kıldı
Mahrem bolup yir astığa mirdim muna

**Kadir Rabb'im kudret ile nazar kıldı;
Mutlu olup yer altına girdim işte.
Garip kulun bu dünyadan göçüp gitti;
Mahrem olup yer altına girdim işte.**

Zâkir bolup şâkir bolup haknı taptım
Dünyâ ukbâ haram kılıp yançıp tiftim
Şeyda bolup rüsvâ bolup candın öttün
Bî-gam bolup yir astığa kirdim muna

**Zâkir olup, şâkir Hakk'ı buldum;
Dünya, ahret haram kılıp ezip teptim;
Divâne olup, rüsvâ olup candan geçtim;
Gamsız olup yer altına girdim işte.**

Başım tofrak, özüm tofrak cismin tofrak
Hak vashga yiter nün dip ruhum müştak
Köydüm yandım bolalmadım hergiz afak
Şebnem bolup yir astığa kirdim muna.

**Başım toprak, kendim toprak, cismim toprak;
"Hakk'a kavuşur muyum?" diye, ruhum müştak;
Kavrulup yandım, olamadım asla ap-ak;
Şebnem olup yer altına girdim işte.**

Bu hareketli ritim onun şiirlerine coşkun, taşkın, ve akıcı bir edâ verir. Dînî düşünceleri, basit ve sâde bir dille, fakat bu coşkun ve akıcı edâ ile anlatır.

Tevbe kılğan âşıklarga nûri irür
Tüni küni sâyim bolsa köngli yarur
Kaçan ölüp gürge kirşe gûn kingür
Ugan izim rahîm rahman rahmeti bar

**Tevbe kılan âşıklara nuru erer;
Gece gündüz oruçlu olsa, gönlü parlar;
Öldüğünde kabre girse, kabri genişler;
Kadir Rabbim, rahîm, rahman, rahmeti var.**

Tevbesizler bu dünyâdm kiçmes bilür
Ölüp barsa gür azabın körmes bilür
Kıyamet kün tang arasât atmas bilür
Heyhat heyhat nevha fedyâd künleri bar

**Tevbesizler bu dünyadan göçülmez bilir;
Ölüp varsa, kabir azabı görmez bilir;
Kıyamet günü Arasat tanı atmaz bilir;
Heyhat heyhat, nevha, feryat günleri var.**

Hak yâdıdan zerre gafil bolmağanlar
Yatsa kopsa hak zikrini koymaganlar
Vallah billah dünyâ haram almaganlar
Gür içinde ol kul hergiz ölmez bolur

**Hak yâdındın zerre gaafil olmayanlar,
Yatsa kalksa, Hak zikrini koymayanlar,
Vallah, billah, dünya haram, almayanlar,
Kabr içinde o kul asla ölmez olur.**

Ahmed Yesevî'de şairane tasvirler ve ince sanat oyunları bulunmaz; fakat Kemâl Eraslan'm dediği gibi, onun "hikmetlerinin tamamen basit, kuru ve edebî bir değerden mahrum olduğunu söylemek de doğru değildir. Bazı hikmetlerinin samimi ve coşkun bir ifâdeye sahip olduğu ve dînî-tasavvufî halk edebiyatının en güzel örneklerini teşkil ettiği unutulmamalıdır."

Dîvân-ı Hikmet'ten:

III Hikmet

her subh-dem nida kildi kulakınga
zıkr ayt didi zıkrin aytıp yördüm muna
ışksızlarını kördüm irse yolda kaldı ol
sebebdin ışk dükkânın kurdum muna

Sabahları kulağıma nida geldi:
"Zıkr et!" dedi, zıkrini deyip yürüdüm işte,
aşksızları gördüm ise, yolda kaldı;
o sebepten aşk dükkânını kurdum işte.

on birinde rahmet-deryâ tolup taşı
allâh didim şeytân mindin yırak kaçtı
hây u heves mâ vü menlik turmay köçti
on ikide bu sırlarını kördüm mü muna

On birimde rahmet denizi dolup taşı;
"Allah!" dedim, şeytan benden uzaklaştı;
geçici heves, ben-sen fikri durmayıp göçtü;
on ikide bu sırları gördüm işte.

on üçümde nefs hevânı kolga aldım
nefs başıga yüz ming belâ karmap saldım
tekebbürni yirge urup basıp aldım
on törtümde tofrak-sıfat boldum muna

On üçümde nefs arzusuna kıpııverdim;
nefs başına yüz bin belâ tutup saldım;
kibirilenmeyi yere vurup yenebildim;
on dördümde toprak gibi oldum işte.

on beşimde hûr ü gılmân karşı kildi
başın üzüp kol kavşurup tâzîm kıldı
firdevs atlıg cennetidin muhızır kildi
dîdâr üçün barçasını koydum muna

On beşimde hûrî, gılman karşı geldi;
baş eğerek, el bağlayıp tazim kıldı;
Firdevs adlı cennetinden haberci geldi;
didar için hepsini terkettilim işte.

on altımda barca ervah ülüş birdi
hay hay sizge mübarek dip âdem kildi
ferzendim dip boynum kuçup könglüm aldı
on yitimde türkistanda turdum muna

On altımda bütün ruhlar nasip verdi;
"Size mübarek olsun" diyerek Âdem geldi;
"Evlâdım!" deyip, boynuma sarılıp gönlümü aldı,
on yedimde Türkistan'da bulundum işte.

on sikizde çil-ten birle şarâb içtim
zıkrin aytıp hâzır turup köğsüm tiştim
rûzî kıldı cennet kızıp hûrlar kuçtım
hak mustafâ cemâllerin kördüm muna

On sekizde Kırklar ile şarap içtim;
zıkrini deyip, hazır durup göğsümü deştim;
nasip kıldı, cennet gezip huriler kucakladım;
hak Mustafa cemalini gördüm işte.

on tokuzda yitmiş makam zahir boldı
zıkrin aytıp iç ü taşım tâhîr boldı
kayda barsam hızır babam hâzır boldı
ğâvsu'l-ğıyâs mey içürdi toydum muna

On dokuzda yetmiş makam gösteriverdi;
zıkrini dedim, içim dışım temizlendi;
nereye varsam, Hızır Baba'm hazır oldu;
gavsu'l-gıyas mey içirdi, doydum işte.

yaşım yitti yigirmige ötdim makam
bihamdi'llâh pîr hizmetin kıldım tamâm
dünyâdaki kurt u kuşlar kıldı selâm ol
sebebdin hakka yavuk boldum muna

Yaşım yirmiye ulaştı, makamlar aştım;
Allah'a hamd olsun, pîr hizmetini tamamladım;
dünyadaki kurt ve kuşlarla selâmlaştım; o
sebepten Hakk'a yakın oldum işte.

(*) Metin ve tercüme Kemal Eraslan'ın Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler (Ankara, 1983) adlı eserinden avnen alınmıştır.

IV
Hikmet

1

hoş gayibdin kulakımgâ ilham kildi
ol sebebdin hakka sığınıp kildim muna
barca büzürg yığıp manga inam birdi
ol sebebdin hakka sığınıp kildim muna

**Hoş gaipden kulağıma ilham geldi;
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.
Hep ulular yığılp bana nimet verdi;
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.**

2

min yigirme iki yaşda fena boldum
merhem bolup çm derdlikke deva boldum
yalgan âşık çm âşıkka güvâh boldum
Olsebebdin hakka sığınıp kildim muna

**Ben yirmi iki yaşta fâni oldum;
merhem olup gerçek dertliye deva oldum;
sahte âşığa, gerçek âşığa tanık oldum;
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.**

3

eyâ dostlar yaşım yitti yigirme üç
yalgan dava tâatlarım barçası pûç kıyamet
kün ne kılgay min bürehne lûç
Ol sebebdin hakka sığınıp kildim muna

**Eyâ dostlar, erdi yirmi üçe yaşım; dâvam
yalan, tamamı boş tâatlarım; kıyamet günü
ben çıplak, şaşı ne yapayım?
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.**

4

min yigirme törtke kirdim hakdın yırak
âhiretka barur bolsam kanı yarak
ölgenimde yığıp urung yüz ming tayak
Ol sebebdin hakka sığınıp kildim muna

**Ben yirmi dört yaşa girdim, Hak'tan uzak;
âhirete varır olsam, hani hazırlık?
Öldüğümde toplanıp vurup yüz bin dayak;
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.**

5

cenâzemni arkasıdm taşlar atmg
ayakımdan tutup südreğ gürge iltmg
hakka kulluk kılmadmg dip yanıp tiping
Ol sebebdin hakka sığınıp kildim muna

**Cenazemin arkasından taşlar atın;
ayağımdan sürüyerek mezara iletin;
"Hakk'a kulluk kılmadım" diyip döğüp tepin;
o sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.**

6

yazuk bilen yaşım yitti yigirme biş
sübân igem zikr örgetip köğsümni tiş
köğsümdeki girihlerim sin özüng yiş
ol sebebdin hakka sığınıp kildim muna

**Günah ile yaşım oldu yirmi beş;
sübhan Rabb'im, zikr öğretip göğsümü deş;
göğsümdeki düğümleri sen kendin çöz;
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.**

7

min yigirmi altı yaşda sevda kıldım
mansûr-sıf at dîdâr üçün gavgâ kıldım
pırsız yörüp derd ü halet peyda kıldım
Ol sebebdin hakka sığınıp kildim muna

**Ben yirmi altı yaşta sevda kıldım;
Mansur gibi didar için kavga kıldım;
pırsız dolaşıp dert ve halet peyda kıldım;
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.**

8

min yigirmi yiti yaşda pirdi taptım
her sır kördüm perde birlen büküp yaptım
âstânesin yastanıban izin öptim
Ol sebebdin hakka sığınıp kildim muna

**Ben yirmi yedi yaşta piri buldum;
gördüğüm her sırrı perde ile sanp örttüm;
eşiğine yaslanarak izini öptüm;
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.**

9

min yigirmi sikiz yaşda âşık boldum
kiçe yatmay mihnet tartıp sâdık boldum
andın songra dergâhıga lâıyk boldum
Ol sebebdin hakka sığınıp kildim muna

**Ben yirmi sekiz yaşta âşık oldum;
gece yatmayıp, mihnet çekip sâdık oldum;
ondan sonra dergâhına lâıyk oldum;
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.**

10

bir kem otuz yaşka kirdim hâlim harâb
ışk yolıda bolalmadım misl-i türâb hâlim
harâb bağrım kebâb közüm pür-âb
Olsebebdin hakka sığınıp kildim muna

**Yirmi dokuz yaşa girdim, harap halim;
aşk yolunda toprak gibi olamadım;
halim harap, bağrım kebab, yaş dolu gözüm;
o sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.**

11

otuz yaşda otun kılıp köydürdiler cümle
büzürg yığılıp dünyâ koydurdılar urup
sögüp yalguz haknı söydürdiler ol
sebebdin hakka sığınıp kildim muna

**Otuz yaşta odun kılıp yandırdılar;
hep ulular yığılıp dünya koydurdular;
vurup, söğüp yalnız Hakk'ı sevdirdiler;
o sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.**

12

kul hâce ahmed dünyâ koysang işing biter
kögsungdeki çıkkan âhing arşka yiter cân
birerde hak mustafâ kolung tutar ol
sebebdin hakka sığınıp kildim muna

**Kul Hâce Ahmed, dünya koysan, işin biter;
göğsünden çıkan âhin Arş'a yeter; can
verende hak Mustafa elinden tutar; o
sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.**

X

Hikmet

1

ol kadirim kudret birlen nazar kıldı
hurrem bolup yir astığa kirdim muna
ğarîb bendeng bu dünyâdın güzer kıldı
mahrem bolup yir astığa kirdim muna

**Kadir Rabb'im kudret ile nazar kıldı;
mutlu olup yer altına girdim işte.
Garip kulun bu dünyadan göçüp gitti;
mahrem olup yer altına girdim işte.**

2

zâkir bolup şâkir bolup haknı taptım
dunyâ ukbâ haram kılıp yançıp tiftim
şeydâ bolup rüsvâ bolup candın öttim
bî-gam bolup yir astığa kirdim muna

**Zâkir olup, şâkir olup Hakk'ı buldum;
dünya, ahret haram kılıp ezip teptim;
divane olup, rüsva olup candan geçtim;
gamsız olup yer altına girdim işte.**

3

şömlüğumdm tağ u taşlar sögti mini
fasîh tilde sögüp aydı filing kanı
âşık bolsang evvel barıp haknı tanı
merhem bolup yir astığa kirdim muna

**Şömlüğumdan dağlar, taşlar söğdü beni;
açık dille söğüp dedi: Filin hani?
Âşık olsan, önce varıp Hakk'ı tanı!
Merhem olup yer altına girdim işte.**

4

sizni bizni hak yarattı tâat için
ey bü'l-acep içmek yimek rahat için
kâlû belâ didi ruhum mihnet için
edhem bolup yir astığa kirdim muna

**Sizi, bizi Hak yarattı tâat için;
ey acayip, içmek, yemek, rahat için;
"Kalû belâ" dedi ruhum mihnet için;
Edhem olup yer altına girdim işte.**

6

kulnı korsem hizmet kılıp kuh boldum
tofrak-sıfat yol üstide yoh boldum
âşıklarnı köyüp öçken küli boldum
hemdem bolup yir astığa kirdim muna

**Bir kul görsem, hizmet kılıp kulu oldum;
toprak gibi yol üstünde yolu oldum;
âşıkların yanıp sönen külü oldum; hemdem
olup yer altına girdim işte.**

candın kiçip mihnet tarttım benden didi
kanlar yutup allâh didim rahm eyledi
dûzeh içre bolmasun dip gamım yidi
hurrem bolup yir astığa kirdim muna

**Candan geçip mihnet ettim, kulum dedi;
kanlar yutup "Allah!" dedim, rahm eyledi;
cehennemde olmasın deyip tasalandı;
mutlu olup yer altına girdim işte.**

8

yaşım yitti altmış üçke bir künçe yok
vâ-dirîğâ haknı tapmay könglüm smuk
yir üstide sultân min dip boldum uluk
şâkir bolup yir astığa kirdim muna

**Bir gün değil, altmış üçe erdi yaşım;
yazık, Hakk'ı bulmamaktan kırık gönlüm;
yer üstünde sultanım deyip kibirlendim;
şâkir olup yer altına girdim işte.**

9

şeyh nün diben dava kılıp yolda kaldım
fes ü destâr pûçek pulğa satıp kildim
nefs ü hevâ tuğyan kıldı harıp kaldım
bî-dem bolup yir astığa kirdim **muna**

**Şeyhim diye dâva kılıp yolda kaldım;
fes, sangı değersiz pula satıp geldim;
boş istekler coşup taşı, yorulup kaldım;
huzursuz olup yer altına girdim işte.**

10

başım tofrak özüm tofrak cismim tofrak
hak vaslığa yiter min dip ruhum müştak
köydüm yandım bola'lmadım hergiz afak
şebnem bolup yir astığa kirdim muna

**Başım toprak, kendim toprak cismim toprak;
"Hakk'a kavuşur muyum?" diye, ruhum müştak;
kavurulup yandım, olamadım asla ap-ak
üş şebnem olup yer altına girdim işte.**

11

pîr-i muğân nazar kıldı şarâb içtim şiblî
yanglığ sema urup candın kiçtim sermest
bolup il ü halkdın tanıp kaçtım
zemzem bolup yir astığa kirdim muna

**Pîr-i muğân nazar kıldı, şarap içtim;
Şiblî gibi sema kılıp candan geçtim;
sermest olup insanlardan uzaklaştım;
Zemzem olup yer altına girdim işte.**

12

kul hâce ahmed-nâsih bolsang özüngge bol
âşık bolsang candın kiçip bir yolu öl
nâdânlarğa aytsang süzüng kılmaz kabul
muhkem bolup yir astığa kirdim muna

**Kul Hâce Ahmed, nâsih olsan, kendine ol;
âşık olsan, candan geçip bir defa öl;
cahillere desen, sözünü kılmaz kabul;
mukhem olup yer altına girdim işte.**

XII Hikmet

tevbe kılıp hakka yangan âşıklarğa
uçmah içre tört arığda şerbeti bar
tevbe kılmay hak yanmağan gafillerğa
tar lahidde katığ azâb hasreti bar

**Tevbe kılıp Hakk'a dönen âşıklara
cennet içinde dört pınarda şerbeti var.
Tevbe kılıp Hakk'a dönmeyen gafillere
dar lahidde katı hasreti var.**

uçmah mülkin ukğan kullar tevbe kılsun
tevbe kılıp hazretiğa yavuk bolsun
hûr u kusur gılmân vildân hadim bolsun
elvan elvan kiyer teşrif hilatı bar

**Cennet mülkünü anlayan kullar tevbe kılsın;
tevbe kılıp huzuruna yakın olsun;
hûrî, köşkler, gülman, vildan hizmet kılsın;
türü türü giydiği şeref hil'ati var.**

3

tevbe küğan âşıklarğa nuru irür
tüni kürü sâyim bolsa köngli yarar
kaçan ölüp gürge kirşe gûri kingür
uğan izim rahîm rahman rahmeti bar.

**Tevbe kılan âşıklara nuru erer;
gece gündüz oruçlu olsa, gönlü parlar;
öldüğünde kabre girse, kabri genişler;
kadir Rabb'im, rahîm, rahman, rahmeti var.**

4

tevbesizler bu dünyâdm kiçmes bilür
ölüp barsa gûr azabın körmes bilür
kıyamet kün tang arasât atmas bilür
heyhat heyhat nevha feryâd künleri bar

**Tevbesizler bu dünyadan göçülmez bilir;
ölüp varsa, kabir azabını görmez bilir;
kıyamet günü Arasat tanı atmaz bilir;
heyhat heyhat, nevha, f eryad günleri var.**

namaz rûze tevbe üzre barğanlarğa
hak yolığa kirip kadem koyğanlarğa
uşbu tevbe birle anda barğanlarğa
yarhkanmış kullar birlen sohbeti bar

**Namaz, oruç, tevbe üzre varanlara,
Hak yoluna girip ayak koyanlara,
bu tevbeyle âhirete varanlara,
bağışlanmış kullar ile sohbeti var.**

ol arığlar kimge turur bilgil mum
tevbe kılĖan âşıklağa içrür anı
tevbesizler ol arığdm içmes suni
anga içrür zehir zakkum şerbeti bar

**O pınarlar kim içindir, bil sen bunu;
tevbe kılan âşıklara içirir onu;
tevbesizler o pınardan içmez suyu;
ona içirir zehir zakkum şerbeti var.**

her kim hakm kulı bolsa hakka yansun
hakka yanmas Ėâfil kullar narı barsun
kul hâce ahmed neçük munda orun tutsun
kiçe kündüz korka turur heybeti bar

**Her kim Hakk'ın kulu olsa, Hakk'a dönsün;
Hakk'a dönmeyen gafil kullar öteye varsın;
Kul Hâce Ahmed nasıl burada mekân tutsun;
gece gündüz korkup durur, heybeti var.**

L

Hikmet

ne boş tatlık hû yâdı seher vakti bolganda
baldın süçük hû atı seher vakti bolganda

**Ne hoş tatlı Hû yâdı seher vakti olanda;
baldan tatlı Hû adı seher vakti olanda**

seher vakti turganlar cânı fedâ kılğanlar
ışk otığa köygenler seher vakti bolganda

**Seher vakti kalkanlar, canın fedâ kılanlar,
aşk oduna yananlar seher vakti olanda.**

seher vakti hoş saat turganga bolĖay rahat
açlur devlet saadet seher vakti bolganda

**Seher vakti hoş saat, kalkana olur rahat,
açılır devlet, saadet seher vakti olanda.**

her kün köyer bu câmm kullukka yok dermanım
sin kiçürgil günâhım seher vakti bolganda

**Her gün yanar bu canım, kullukta yok dermanım,
sen bağışla günahım seher vakti olanda.**

îmân semin yandursang rûh kuşımı köydürseng
hudâyımĖa sığınsang seher vakti bolganda

**İman mumunu yandırsan, ruh kuşunu uyandırsan,
Allah'ına sığınsan seher vakti olanda.**

kul hâce ahmed sâatî bir zerre yok takatı
zikir canını rahatı seher vakti bolganda

**Kul Hâce Ahmed saatî, bir zerre yok takatı,
zikir canın rahatı seher vakti olanda.**

LIV

Hikmet

irenler cemâl körer dervişler sohbetinde
yaranlar meclisinde nûr yağar sohbetinde

**Erenler cemal görür dervişler sohbetinde;
yaranlar meclisinde, nur yağar sohbetinde.**

ne tilese ol bolur dervişler sohbetinde her
sırlar zahir bolur dervişler sohbetinde

**Ne dilese o olur dervişler sohbetinde;
her sular zahir olur dervişler sohbetinde.**

her kim sohbetke kildi irendin ülüş aldı bat
kildi biliş boldı dervişler sohbetinde

**Her kim sohbeke geldi, erenden nasip aldı,
tez geldi, biliş oldu dervişler sohbetinde.**

her kim sohbetke kildi könglige manâ toldı
aşâblar murâd taptı dervişler sohbetinde '

**Her kim sohbeke geldi, gönlüne mâna doldu
aşâblar murad buldu dervişler sohbetinde.**

âm kilse hâs bolur yıldız kilse ay bolur
mis kilse altın bolur dervîşler sohbetinde

**Âm gelse, hâs olur; yıldız gelse, ay olur;
mis gelse, altın olur dervîşler sohbetinde,**

resûlğa vahiy kildi başındın tâcm aldı
koptı hâdimlik kıldı dervîşler sohbetinde

**Resûl'a vahiy geldi, başından tacın aldı, :
kalktı hâdimlik kıldı dervîşler sohbetinde.**

kirb ü hasedler öler içige manâ tolar
köz açıp haknı körer dervîşler sohbetinde

**Kibir, hasedler ölür, içine mânâ dolar, göz
açıp Hakk'ı görür dervîşler sohbetinde.**

kul hâce ahmed sohbetde dem urar münâcâtta zihî
hoş saâdetde dervîşler sohbetinde

**Kul Hâce Ahmed sohbette, dem vurur münâcâtta,
ne güzel saadette dervîşler sohbetinde.**

LIX

Hikmet

ışkıng kıldı şeydâ mini cümle âlem bildi mini
kayğum sin sin tûni küni minge sin ok kirek sin

**Aşkın kıldı şeyda beni, cümle âlem bildi beni,
kaygım sensin dünü günü, bana sen gereksin sen.**

âlimlerge kitâb kirek sûfilerge mescid kirek
mecnûnlarğa leylâ kirek minge sin ok kirek sin

**Âlimlere kitap gerek, sûf ilere mescit gerek,
Mecnun'lara Leylâ gerek, bana sen gereksin sen.**

taâla'llâh zihî manâ sin yarattımg cism ü cânı
kullık kılsam tûni küni minge sin ok kirek sin

**Taâla'llâh zihî ma'nî, sen yarattın cism ve canı,
kulluk kılsam dünü günü, bana sen gereksin sen.**

ğafillerge dünyâ kirek âkillerge ukbâ kirek
vâizlerge minber kirek minge sin ok kirek sin

**Gafillere dünya gerek, âkillere ukba gerek,
vaizlere minber gerek, bana sen gereksin sen.**

közüm açdım sin kördüm kül köngülü singe birdim
uruğlarım terkin kıldım minge sin ok kirek sin

**Gözüm açtım seni gördüm, hep gönülü sana verdim,
akraba terkini kıldım, bana sen gereksin sen.**

âlem barı uçmak bolsa cümle hûrlar karşı kilse
allâh minge kûzî kılsa minge sin ok kirek sin

**Âlem tamam cennet olsa, hep huriler karış gelse,
Allah bana nasip kılsa, bana sen gereksin sen.**

sözlesem nün tilimde sin közlesem min közümden sin
könglümden hem canımda sin minge sin ok kirek sin

**Sözlesem ben dilimdesin, gözlesem ben gözümdesin
gönlümden ham canımdasın, bana sen gereksin sen.**

uçmalı kirem cevân kılam ne hurilere nazar kılanı
anı munı min ne kılam minge sin ok kirek sin

**Cennete girem cevân kılam, ne hurilere nazar kılam,
onu bunu ben ne kılam, bana sen gereksin sen.**

10

feda bolsun singe canım töker bolsang minim kanım
min kuling min sin sultânım minge sin ok kirek sin

**Feda olsun sana canım, döker olsan benim kanım,
ben kulunum sen sultanım, bana sen gereksin sen.**

hâce ahmeddür minim atım tûni küni yanar otun
iki cihanda ümîdim minge sin ok kirek sin

Hâce Ahmed'dir benim adım, dünü günü yanar odum,
iki cihanda ümidim, bana sen gereksin sen.

LXIV Hikmet

1

on sikiz ming âlemde hayran bolğan âşıklar
tapmay maşuk çerâğm sersân bolğan âşıklar
**On sekiz bin âlemde hayran olan âşıklar,
bulmayıp maşuk چراغın sersan olan âşıklar.**

2

her dem başı örkülüp közi halka tilmürüp
hû hû tiyü çörkülüp giryân bolğan âşıklar
**Her an başı dört dönüp, gözü halka çevrilip,
Hû hû diye kavrulup giryan olan âşıklar.**

3

köyüp yanıp kül bolğan ıskıda bülbül bolğan
kırnı korse kul bolğan merdân bolğan âşıklar.
**Kavrulup yanıp kül olan, aşkında bülbül olan,
kimi görse kul olan, merdan olan âşıklar.**

4

yol üstide hâk bolğan sineleri çâk bolğan
zikrin ayıp pâk bolğan nâlân bolğan âşıklar

**Yol üstünde hâk olan, sineleri çâk olan -
zikrini diyip pâk olan, nâlân olan âşıklar.**

5

himmet kurm bağlağan yürek bağrın dâğlağan
feryâd urup yığlağan giryân bolğan âşıklar

**Himmet kuru bağlayan, yürek bağr dağlayan,
feryad edip ağlayan, giryan olan âşıklar.**

6

gâhî yûzi sarğarıp gâhî yolıda ğarîb
tesbîhleri yâ habîb cevân bolğan âşıklar

**Bazen yüzü sararıp, bazen yolunda garip,
teşbihleri "yâ Habib", cevlan olan âşıklar.**

7

ahmed sin hem âşık bol sıdkmğ birle sâdık bol
dergâhığa lâyık bol cânân bolğan âşıklar

**Ahmed sen hem âşık ol, sıdkın ile sâdık ol,
dergâhına lâyık ol, canan olan âşıklar.**

LXV Hikmet

behişt dûzeh talaşur talaşmakda beyân bar dûzeh
aytur min artuk minde firavn hâmân bar

**Cennet cehennem savaşı, savaşmakta beyan var;
cehennem den Ben üstün, bende Fir'avn, Hâmân var.**

behişt aytur ne dir sin sözni bilmey aytur sin
sinde firavn bar bolsa minde yûsuf kenân bar

**Cennet der ki: Ne dersin, sözü bilmez söylersin;
sende Fir'avn var olsa, bende Yûsuf Ken'ân var.**

dûzeh aytur min artuk bahîl kullar min bar
bahillerni boynıda otluğ zendr-keşân bar

**Cehennem den Ben üstün, hasis kullar bende var;
hasislerin boynunda ateşten zencir-keşân var.**

behişt aytur min artuk peygamberler minde bar
peygamberle aldıda kevser hûr ü ğılmân bar

**Cennet der ki: Ben üstün, peygamberler bende
var; peygamberler önünde Kevser, huri, gilman
var.**

dûzeh aytur min artuk tersa cahûd minde bar
cahûd tersâ aldıda türlüğ azâb-suzân bar

**Cehennem der: Ben üstün, tersa, cahud bende var;
cahûd tersâ önünde türlü azap-suzan var**

behişt aytur min artuk mü'min kullar minde bar
mü'minlerni aldıda türlüğ nimet-elvân bar

**Cennet der ki: Ben üstün, mü'min kullar bende var;
mü'minlerin önünde türlü ni'mit -evlan var.**

dûzeh aytur min artuk zâlim kullar minde bar
zâlimlerge birürge zehr zakkum çendân bar

**Cehennem der: Ben üstün, zâlim kullar bende var;
zâlimlere vermeye zehir, zakkum çendan var.**

8

behişt aytur min artuk âlim kullar minde bar
âlimlerni könglide âyet hadîs kur'ân bar

**Cennet der ki: Ben üstün, âlim kullar bende var;
âlimlerin gönlünde âyet, hadîs, Kur'ân var.**

9

dûzeh aytur min artuk münafıklar minde bar
münafıklar boynıda otdın işkil-keşân bar

**Cehennem der: Ben üstün, münafıklar bende var;
münafıklar boynunda ateşten işkil-keşân var.**

10

behişt aytur min artuk zâkir kullar minde bar
zâkirlerni könglide zikr ü fikr-i sübhân bar

**Cennet der ki: Ben üstün, zâkir kullar bende var;
zâkirlerin gönlünde zikr ve fikr-i Sübhan var.**

11

dûzeh aytur min artuk bî-namâzlar minde bar
bî-namâzlar boynıda yılan bilen çıyan bar

**Cehennem den Ben üstün, namazsızlar bende var;
namazsızlar boynunda yılan ile çıyan var.**

12

behişt aytur min artuk dîdâr körmek bende bar;
dîdârın körsetürge rahîm atlıg rahman bar

**Cennet der ki: Ben üstün, didar görmek beride var;
didarını görmeye Rahîm adlı Rahman var.**

13

dûzeh anda tik hırdı behişt özrini aydı
kul hâce ahmed ne bildi bildürgüçi yezdân bar

**Cehennem o an dik durdu, cennete özür kıldı,
Kul Hâce Ahmed ne bildi, bildirici Yezdan var.**

LXVII

Hikmet

1

yol üstide oturup yolını soran dervişler
ukbâdm haber iştip yolğa kirgen dervîler

**Yol üstünde oturup yolu soran dervişler;
ukbadan haber duyup yola giren dervişler.**

2

asaları ilgide himmet kuru bilide
izim yâdı tilide allâh digen dervişler

**Asalar elinde himmet kuru belinde,
Rabb'im yâdı dilinde, Allah diyen dervişler**

3

hırkaları ignide könglide yüz ming ayan
bilingiz iki cihan közge ilmes dervişler

**Hırkaları eğninde, gönlünde yüz bin ayan;
biliniz, iki cihan göze almaz dervişler.**

4

derviş hakning manzûrı zikri turur gülzârı
haki yâdı esrarı hûb edebliğ dervişler

**Dervişler Hakk'm manzuru, zikri olur gülzârı,
Hakk'ın yâdı esrarı, hoş edepli dervişler.**

5

yazukum köp yolatmas esbâb dârûsm tapmas
közde yaşın kurutmas yaşı akğan dervişler

**Günahım çok yola sokmaz, esbab dârûsun bulmaz,
gözde yaşın kurutmaz yaşı akan dervişler.**

sırrı birlen sözlerler, tilge hikmet tüzerler ışk
birlen cân kizerler rengi sarıg dervişler

**Sırrı ile söylerler, dile hikmet dizerler, âşık
ile can gizlerler rengi sarı dervişler.**

it nefsi öltürür kızıl yüzün soldurur hâce
ahmed kul turur satıp yisün dervişler.

**İt nefsi öldürür, kızıl yüzünü soldurur,
Hâce Ahmed kul olur, satıp yesin dervişler.**

LXVIII

Hikmet

1

hak kulları dervişler hakikatnı bilmişler
hakka âşık bolğanlar hak yolğa kirmişler

**Hak kulları dervişler hakikati bilmişler;
Hakk'a âşık olan Hak yoluna girmişler.**

2

hak yolğa kirgenler allâh tiyü yörgerler
irenler izin izlep memâlikdin kiçmişler

**Hak yoluna girenler, Allah deyip gidenler
erenleri izleyip memâlikten geçmişler.**

3

âlem fahri mustafâ andağ aydı merhaba
mirâc tûni itip fahr fakr yolını almışlar

**Âlem fahri Mustafa, öyle dedi merhaba, Mirâc
gecesi kılıp f ahr f akr yolunu almışlar.**

4

köngül birmey dünyâğa sürü kılmay harâmğa
haknı söygen âşıklar helâhdm yemişler

**Gönül vermez dünyaya, el uzatmaz harama,
Hakk'ı seven âşıklar helâlinden yemişler.**

5

dünyâ mening digenler cihan mâlın alğanlar
kerkes kuş dik boluban ol harâmğa batmışlar

**Dünya benim diyenler, cihan malını alanlar, ö.
Kerkes kuş gibi olup, o harama batmışlar.**

6

molla müftî bolğanlar yalğan fetva birgenler
Aknı kara kılğanlar ol tamuğğa kirmişler

**Molla, müftü olanlar, yalan fetva verenler,
akı kara kılanlar cehenneme girmişler.**

7

kâdî imâm bolğanlar nâ-hak dava kılğanlar himâr
yanglıg boluban yük astıda kalmışlar

**Kadı, imam olanlar, haksız dâva kılanlar
eşek gibi olarak yük altında kalmışlar.**

8

rüşvet alğan hâkimler haram alıp yigenler öz
barmakm tişleben korkup turup kalmışlar

**Rüşvet alan hakimler, haram alıp yiyenler
parmağının dişleyip korkup durup kalmışlar.**

9

tatlıg tatlıg yigenler türlüg türlüg kiygenler altun
taht olturenler tof rak astm kalmışlar

**Tatlı tatlı yiyenler, türlü türlü giyenler, altın
tahta oturanlar toprak altında kalmışlar.**

10

mü'min kullar sâdıklar sıdkı birle turğanlar
dünyalıgın sarf itip uçmak hûrm kuçmışlar

**Mü'min kullar, sâdıklar, sıdkı ile duranlar,
dünyalıgın sarf edip cennet hûrun kucaklamışlar**

11

kul hâce ahmed bilmiş sin hak yolğa kirmiş sin
hak yolğa kirgenler hak didârm körmüşler

**Kul Hâce Ahmed bilmişsin, Hak yoluna girmişsin,
Hak yoluna girenler Hak didârın görmüşler**

LXIX

Hikmet

eyâ dostlarım ölsem min bilmem ki hâlim ne bolur
gürge kiriben yatsam min bilmem ki hâlim ne bolur

**Ey dostlarım, ölsem ben, bilmem ki halim ne olur;
kabre girerek yatsam ben, bilmem ki halim ne olur.**

iltip lahidge koysalar arkağa bakmay yansalar
soruğ su'âlüm sorsalar bilmem ki hâlim ne bolur

**Götürüp lahde koysalar, arkaya bakmadan dönseler,
suallerimi sorsalar, bilmem ki halim ne olur.**

kirşe karış atlığ yılan çulğansa tenge şol zaman
kalmas bütün bir üstühân bilmem ki hâlim ne bolur

**Girse Karış adlı yılan, dolansa tene o zaman,
kalmaz bütün bir üstühân, bilmem ki halim ne olur**

cümle yığılıp mûr u mâr etrafımda nişler urar
müşkil irür pes kâr u bâr bilmem ki hâlim ne bolur

**Cümle yığılıp mûr u mâr, etrafımda nişler vurur,
müşkül olur o halde kâr, bilmem ki halim ne olur.**

hiç kilmedi mindin savâb anda ne birgümdür cevâb
ger kılsalar yüz ming azâb bilmem ki hâlim ne bolur

**Hiç gelmedi benden sevap, orda ne veririm cevap,
ger kılsalar yüz bin azap, bilmem ki halim ne olur**

bolsa kıyâmetni küni hâzır bolur barçaları kılğan
amellering kanı bilmem ki hâlim ne bolur

**Olsa kıyametin günü, hazır olur cümleleri,
kıldığın ameller hani, bilmem ki halim ne olur.**

ey kul ahmed sin bu kün kılğıl ibadet tün ü kün
dimegil ömrümdür uzun bilmem ki hâlim ne bolur

**Ey Kul Ahmed, sen bu gün, kl sen ibadet dün ü gün,
deme sen ömrümdür uzun, bilmem ki halim ne olur.**

LXX

Hikmet

nice yıllık mihribâmm cân aytadur dostlarım bu
vücûdum şehrini fânî kılatur döslarım

**Nice yıllık mihribanım can demekte, dostlarım;
bu vücudum şehrini fânî kılmakta, dostlarım.**

bu kafesni tûtîsi pervâz itedür uçkeli
bir karanğu şulesiz yirge baradur dostlarım

**Bu kafesin tûtîsi havalanmakta uçmaya;
bir karanlık şulesiz yere varmakta, dostlarım.**

ey mini yaranlarım himmet tutung îmânıma
düşmenim îmânıma zahmet biredür dostlarım

**Ey benim yaranlarım, himmet tutun imanıma;
düşmanım imanıma zahmet vermekte, dostlarım**

Uşbu cân bizler bilen bir nice yıllar bar idi
hak taâlâ hükmi birlen azm itedür dostlarım

**İşbu can bizler ile bir nice yıllar var idi Hak
Taâlâ hükmü ile azm etmekte dostlanm**

Bu mini azalarım canım bilen şamdan idi Cân
çıkarga kül azam hem titreşedür dostlarım

**Bu benim a'zâlarım canımla mutlu idi
Can çıkanda hep a'zâm titremekte dostlarım**

emr-i hakka barca halk-ı alemin boldı rızâ ol
hakikat bendeler dayim rızâdur dostlarım

**Hak emrine cümle alem halkı razı oldu
hakikatli bendeler dâim razıdır dostlarım**

kul hâce Ahmed tûtîsi pervâz itedür uçkeli
neylesün miskîn kim ol hükm-i hüddâdur
dostlanm

**Kul Hâce ahmed tûtîsi havalanmakta uçmaya
neylesin miskin ki o Hak hükmüdür, dostlarım**

kul hâce Ahmed tûtîsi pervâz itedür uçkeli neylesün miskîn kim ol hükm-i hüdâdur dostlanm

Kul Hâce ahmed tûtîsi havalanmakta uçmaya neylesin miskin ki o Hak hükmüdür, dostlarım

Azerbaycan Türk Edebiyatına Genel Bakış

Türk edebiyatlarının, büyük tarihe ve geleneklere sahip bir kolunu da Azerbaycan Edebiyatı oluşturmaktadır. Azerbaycan Edebiyatı'nın tarihi, onu yaratan halkın tarihî gibi eski ve zengindir. Azerbaycan Türklerinin bin yıllık tarihleri boyunca geçtikleri mücadelelerle dolu hayat yolu, yaşadıkları sevinçli ve kederli dönemler, elde ettikleri bilgi ve tecrübeler, inandıkları manevî ve ahlâkî kanaatler tüm yönleri ile bu edebiyatta yansımıştır. Son derece elverişli coğrafi mevkide, Asya ile Avrupa'nın kapısında yerleşen, tabiatının güzelliği, topraklarının verimliliği, doğal kaynaklarının zenginliği ile seçilen Azerbaycan, zaman zaman kanlı savaflara sahne olmuş, muhtelif zümre ve kavimler bu ülkenin topraklarından geçmiştir. Bu, bir taraftan Azerbaycan'ın kültür servetlerine acımasız darbeler indirmiş, binlerce edebiyat ve medeniyet abidesinin ebediyen mahvına neden olmuştur, öbür taraftan ise, farklı dillerde konuşan, farklı dinlere inanan, farklı kültür geleneklerine sahip olan muhtelif toplulukların Azerbaycan'da olması, bu eski Türk yurdunun özgün ve tekrarsız bir edebiyat oluşturmaya imkan sağlamıştır.

Azerbaycan tarihinin, özellikle de kültür tarihinin en eski dönemleri hala yeterince bilinmese de, burada zengin kültür katlarının, hem de birbirini etkileyen, birbirinin gelişmesine neden olan kültür katlarının varlığı kuşkusuzdur. Farklı dillerde eser veren, farklı kültürlerin etkisini taşıyan Azerbaycan Edebiyatının bin yıllık tarihî de bu kültür katlarının genişliği ve zenginliği hakkında fikir vermektedir. Şimdiki Azerbaycan topraklarındaki ilk siyâsî kurum-Manna Devleti, üç bin yıl önce kurulmuştu. Tarihî kaynaklar, Urartu ve Asuri devletleri ile bazen barış, bazen de savaş şartlarında yaşayan Mannalıların, ekonomi ve kültür açısından zamanın gelişmiş halklarından birisi oldukları hakkında bilgi verirler. Mannalılardan kalmış bazı kültür abideleri de bu fikri doğrulamaktadır. Kuşkusuz, Mannalıları yahut, daha sonra MÖ. VII yy. Azerbaycan'da devlet kurmuş Midiyalıları, çağdaş Azerbaycan Türklerinin ecdadları saymak ilmî ve tarihî açıdan doğru değildir. Burada önemli olan, Azerbaycan'ın en eski dönemlerden beri dünyanın kültür merkezlerinden biri olarak öne çıkmasıdır. Bu gelenek ülkenin bütün tarihî boyunca devam ettirilmiştir.

Halk Edebiyatı

Diğer dünya halkları gibi Azerbaycan Türklerinin de yazılı edebiyatlarının temelinde şifahi edebiyat, yahut halk edebiyatı vardır. Gerek dil, gerekse konu açısından yabancı etkilerden her zaman uzak kalmış olan halk edebiyatı, onu yaratan, muhafaza eden ve gelecek nesillere ulaştıran milletin iç dünyasını, hayata bakışını, yaşam felsefesini herhangi bir yazılı kaynaktan daha sağlıklı yansıtır. Diğer taraftan, halk edebiyatındaki mitoloji unsurları, rumuzlar, tarihî olaylarla çağrışımlar, onların en eski dönemlerin yadigarı olduklarını, halkın hafızasında bin yıllar boyu yaşayarak günümüze ulaştıklarını göstermektedir.

Azerbaycan Halk Edebiyatı şekil ve tür açısından çok zengindir. Burada, bir satırlık, ama bir satırında büyük manalar taşıyan atasözlerinden, büyük hacimli destanlara kadar, halk yaratıcılığının en farklı örnekleri vardır. Uzun asırlar boyu derlenip toplanmadığından, araştırmacı, incelemeci nazarlarından uzak kaldığından, halk edebiyatı numunelerinin büyük bir kısmı unutulmuştur. Derlenenler, kitap şeklinde yayımlananlar, alimlerce incelenenler, belki de halkın yarattıklarının binde biridir. Ama deryada damla gibi görünen bu binde bir de, halkın hayatım tüm ayrıntıları ile, tüm renkleri ile anlatmaya yeterlidir.

Halk yaratıcılığımızın en eski türlerinden biri Emek, yahut Zahmet nağmeleridir. Her halkın şifahi edebiyatında tesadüf olunabilen bu nağmeler, insanın söylediği ilk şiir, bestelediği ilk şarkı olarak adlandırılabilir. Halk edebiyatının diğer örnekleri, özellikle de bayatılar (maniler) ve aşık yaratıcılığı ile mukayesede zahmet nağmeleri edebî yönden basit gözükür. Ama bu basitliğin arkasından ilkinlik, en eskilik durmaktadır.

Emek nağmelerinin Azerbaycan Halk Edebiyatında en çok yayılmış türleri Holavarlar ve Sayacı sözlerdir.

Azerbaycan folklorcülerinin bir kısmının fikrine göre "holavar" terimi "Ho" -hayvan ve "var" - yani "git" sözlerinin birleşmesinden türemiştir. Bu manada holavar, hayvanı işe çalışmaya çağıran nağmelerdir. Prof. Dr. Azad Nebiyev ise bu meseleye farklı bakmaktadır. Onun fikrine göre, "Çin, Hind ve İskandinav halklarının folkloründeki "ho", mukaddes öküz (inek) toteminin adı olmuştur. Türk halklarının -Azerbaycan, Özbek, Uygur vb. folklorundaki merasim nağmelerinin ekseriyetinde "ho"lar, mukaddes varlık, mutluluk simgesi gibi terennüm olunur. "Holavar" mukaddes varlık hakkında mahni manasını taşır."

Emek nağmelerinin geniş yayılmış numunelerinden olan Sayacı sözleri ise, göçebe hayatının başka bir alanı ile, koyunculukla ilgilidir. Sayacı sözlerinin menşei hakkında da farklı mülâhazalar mevcuttur. Bu folklor türünün halk arasında yayılmış örneklerini ilk defa derleyerek yayımlayan Feridunbey Köçerli, (1863-1920) sayacı sözünün Fars dilinde ki "saye", yani "kölge" sözünden alındığına ihtimal verir. Fars dilinde bu sözün mecazî manası "himaye etmek", "savunmaktır". Fars dilinden Azerbaycan Türkçesine de geçen "saye" sözü Kafkasya Türkleri arasında "bolluk", "bereket" vb. manalarda kullanılmaktadır. Buradan da "sayacı sözlerinin", yahut "sayacıların" halk arasında "bolluk getiren", "bereket getiren" vs. anlamlarında kullanıldığı anlaşıyor. Sayacılar da aşıklar ve dervişler gibi halk arasında gezerek dolaşır ve kendi şarkılarını söylerdi. Sayacı sözleri orijinal müracaatlarla başlar:

Salammelik, say beyler,
Bir birinden yey beyler,
Saya geldi, gördünüz?
Salam verdi, aldınız?
Alın tepel qoç quzu
Sayacıya verdiniz?
Sefa olsun yurdunuz,
Ulumasın qurdunuz.
Ac getsin avanınız,
Tox gelsin çobanınız.

Bunun ardınca sayacı, ev hayvanlarını, özellikle de koyunu vafeder, ondan bolluk ve bereket simgesi gibi söz açar:

Qoyunlu evler gördüm,
Qurulu yaya benzer.
Qoyunsuz evler gördüm,
Qurumuş çaya benzer.
Qoyun var kere gezer,
Qoyun var küre gezer,
Geder dağları gezer,
Geler evleri bezer.

Azerbaycan folkloru bir insanın doğuşundan, mezara konulmasına kadar, hayatının tüm aşamalarını yansıtır. Bu açıdan folklor örnekleri, halk edebiyatı numuneleri çok konulu ve çok çeşitlidir. Emek nağmeleri insanı çalışma anında, iş sürecinde tasvir ediyorsa, merasim nağmeleri de, onun şenliklerini ve törenlerini, çocuk folkloru aile ocuk sevgisi ile ilgili duygularını, tapmacalar

(bilmeceler) aklını, zekasını nasıl geliştirdiğini, atasözleri geçmiş nesillerin ilim ve idraklerinin tecrübesinden hangi yollarla behrelendiğini, efsane ve esatirler tarihe, düne bağlılığını, latifeler, dünyayı, olayları gülerek anlamak arzusunu vs. açıklamaktadırlar.

Kuşkusuz, halk arasında en fazla popüler olan merasim nağmeleri de Azerbaycan şifahi edebiyatının en eski örnekleri sırasındadır. Belli bir alanda çalışan meslek adamlarının emek nağmelerinden farklı olarak merasim nağmeleri her evde, her ailede bilinir, tanınır. Çünkü bu nağmeler her Azeri Türkünün kutladığı bayramlarla, katıldığı törenlerle ilgilidir. Ecdadlarımızın arzu ve umutları, kaygı ve beklentileri, aynı zamanda onların dünyayı anlamak isteği bu nağmelerde akseder, Folklor uzmanları Azerbaycan Türkleri arasında yayılmış halk merasim nağmelerini ikiye ayırırlar. Bunların bir kısmını, mevsim merasimleri ile bağlı nağmeler, ikinci kısmını ise maişet merasimleri ile bağlı nağmeler oluşturmaktadır.

Yeni gün anlamına gelen Nevruz, eski Azerbaycanlıların tasavvurunda, dünyanın yenileşmesi, doğanın tazelenmesi, kışın sıkıntılarından sonra tabiatın yeniden canlanması olarak anlaşıyordu. Nevruzla ilgili imevsim nağmelerinde, bu halk bayramının getirdiği iyimserlik hissi, hayata, geleceğe güven duygusu önemli yer tutmaktadır:

Novruz, Novruz bahara,
Güller, güller bahara,
Novruz gelir, yaz gelir,
Neğme gelir, saz gelir.
Bağçamızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun.
Bağçalarda gül olsun,
Gül üste bülbül olsun.

Mevsim nağmeleri içerisinde eskiden beri Azerbaycan Türkleri arasında çok yayılmış, Xıdır ve Qodu-Qodu merasimleri ile ilgili olarak yaratılmış nağmelere de sık şekilde tesadüf olunmaktadır. Xıdır, Xıdır Nebi, yahut Xıdır İlyas hakkındaki nağmelerde yeşillik, bar-bahar ve bereket arzusu, gıda ve ruza isteği esas yer tutar. Ebedî hayat simgesi olan Xıdır, zor duruma düşenlerin, darda kalanların kurtarıcısı ve yol göstereni gibi takdim olunur.

"Xanım ayağa dursana,
Yük dibine varsana,
Boşqabı doldursana,
Xızırı yola salsana."
Maişet merasimi folkloru vasfi-haller, ağılar,

nişan ve toy nağmeleri vs.den oluşmaktadır.

Vasfi-haller kuruluş açısından bayatıları hatırlatmaktadır. Adından da anlaşıldığı gibi, burada halin vasfı, durumun açıklanması esastır. Vasfi-haller daha çok genç kızlar ve kadınlar arasında yayılmıştı. Nevruz bayramı arefesinde, gelen yeni yılın nasıl olacağı, kimin ne beklediği vs. hakkında vasfi-haller vasıtası ile fal açılarak bilgiler alınırdı. Azerbaycan folklorunun ilk tetkikçilerinden yazar Yusuf Vezir Çemenzemini bu merasimi şöyle tasvir eder: "Xalqımız arasında Novruz bayramına bir ay qalmışdan başlayaraq çərşənbə axşamı vasfi-hal salmaq kimi bir adət vardı. Qadın və qızlar toplanaraq bir bədyə su qoyar və herədən bir nişan alaraq suya salardılar. Bədyə başında oturan qadın təsadüfən elinə keçən nişanı sudan çıxarıb bir vasfi-hal söylər, bu qayda ilə fala saxardılar. Dəməli, nişan verənin üreyində bir niyyət olar və niyyətinin baş verəcəyini və ya verməyəcəyini söyləyən vasfi-haldan duyardı". Mesela birini seven kız için, böyle bir vasfi-halın okunması uğur ala meti idi:

Oturmuşdum sekide,
Üreyim seksekide,
Yardan üç alma geldi,
Bir qızıl nərbekide.

Ağılar da halk edebiyatının en eski ve etkili örneklerindendir. Tarihî kaynaklardan da belli olduğu gibi, eski Azerbaycanda yuğ olarak adlanan merasim mevcut idi. Ölen kahramanlar için yuğlama merasimi yapılırdı. Bu merasimde yuğcular ölen kahramanın sıfatlarını anlatırlardı. Yuğ ve yuğçu sözü Azerbaycan Türkçesinde değişikliğe uğrayarak ağı ve ağıcı şeklini almıştır. Halk edebiyatındaki ağılara hem nesir, hem de şiir şekillerinde tesadüf etmek mümkündür. Nesirle olan ağılarda daha çok ölen adamın keyfiyetleri anlatılır, bayanlardan oluşan kısa şiirlerle söylenen ağılarda ise bu ölümün doğurduğu ıstıraplar, onun yakınlarına, çocuklarına etkisi vs. tasvir edilir.

Azerbaycan ağıları onu yaratan halkın, özellikle de Azerbaycan kadınlarının iç dünyası, onların kardeş, er, evlat ve ana-baba sevgisi hakkında açık fikir verir. Hacim açısından küçüklüğüne rağmen, her ağı insan hislerinin, insan duygularının derinliğini ve sonsuzluğunu açığa çıkaran dolgun bir eserdir:

Bostanda tağım ağılar,
Basma, yarpağım ağılar. Ne
qeder sağam, ağılaram,
Ölsem torpağım ağılar.

Keder ve derd üzerinde köklenmiş ağılardan

farklı olarak nişan ve toy nağmeleri şenliği, şuhluğu, esprili havası ve oynaklığı ile seçilir. Azerbaycan halk edebiyatında nişan ve toyun bütün aşamaları ile bağlı şiirler, nağmeler mevcuttur. Bunların arasında, elçilerin gelmesi, nişan getirilmesi, gelinin eline kına yakılması, gelinin oğlan evine getirilmesi, gelinin ve damadın tarifi vs. merhaleleri ve onlarla ilgili nağmeleri hatırlatmak mümkündür. Aynı zamanda bu nağmeler hal mizahının, alaycılığının tüm inceliklerini yansıtır. Mesela, elçilik yahut nişan için gelen oğlan tarafının nezaketli davranışları, onların okudukları nağmelerden de bilinir:

Quda, gelmişikbiz size,
Hörmət ediniz bize,
Bu gün qızımız sizdedir,
Sabah aparırıq bize.

Kızın ata anasının rızası alındıktan ve toy merasimi gerçekleştiikten sonra ise, onların okudukları nağmelerin tonu ve mazmunu tamamen değişir:

Verdim bir dana,
Aldım bir sona,
Ay kız anası, Qalyana-yana

Yeni yuvasma -sevdiği oğlanın evine- getirilen geline müracaatla okunan nağmeler ise inceliği, samimiliği, ile seçilir:

Anam, bacım qız gelin,
El-ayağı düz gelin.
Yeddi oğul isterem,
Birce dene qız, gelin.

Toy merasimi sona erer, yeni aile kurulur, genç ata-ananın ilk çocuğu dünyaya gelir. Çocuk folklorunda, baba-ananın çocuklarının sağlam ve mutlu büyümeleri ile bağlı arzuları var; çocukları eğitmek, onların akımı, zekasını geliştirmek, niteliklerini inkişaf ettirmek için zaman zaman halk bilgilerine, halk tecrübesine dayanarak ortaya konulan oyunlar ve nağmeler, bilmece ve yanıltmacalar da var. Analık sevgisini, evlat mehebbetini ifade eden laylalar ve okşamarlar Azerbaycan çocuk folklorunun en yaygın numunelerindendir. Bu beşik nağmeleri en munis, derunî hislerin ifadesidir.

Laylalar ve okşamarlarla birlikte, Azerbaycan çocuk folklorunda, arzulamalar, beslemeler, nazlamalar, azizlemeler, eğlendirmeler vs. gibi çocuk

hayatı ve ana-çocuk münasebetleri ile ilgili diğer numuneler de mevcuttur. Mesela, beşikte yatan küçük oğlunu- yahut kızını okşayan ana onun nişanı, düğünü vs. ile ilgili nağmeler okur:

Elinde var def,
Üstüde sedef,
Kırmızı köynek,
Geler qızımçün.

Küçük yaşlı çocuklar arasındaki oyunlarla ilgili folklor numunelerinin çeşidi de Azerbaycan halk edebiyatında oldukça geniştir. Buraya sanamalar, düzgüler, acıtmalar, çatdırmalar, bahisleşmeler vs. dahildir.

Sanamlalar ve düzgüler çocukların hafızalarını geliştirdiği gibi, dilin zenginliklerini açıklayan yanıltmacalar da, onların konuşma kabiliyetlerinin gelişmesinde önemli rol oynar. Biri birine benzer, ama farklı manalara sahip sözlerden oluşan yanıltmaçlar, aynı zamanda halk edebiyatında dil unsurlarının ne kadar başarılı bir şekilde kullanıldığı hakkında fikir verir: "Getdim gördüm bir dereye bir berber bir berberi ber ber beğirdir. Dedim, a berber bu berberi niye ber ber beğirdirsen? Dedi bu berber ber ber beğiresi berberdir". Ve yahut: "Bu mis ne pis mis imiş, Bu mis Kaşan misiymiş" gibi yanıltmaçlar, yalnız çocuk konuşmasının gelişmesinde, onların düzgün telaffuz kurallarını öğrenmelerinde değil, aynı zamanda çocuklarda bir humor hissinin oluşmasında da önem taşımaktadır.

Türk halkları arasında bilmece, tapışmak, cummak vs. adlar altında tanınan tapmacalar da Azerbaycan Halk Edebiyatının, özellikle de Azerbaycan çocuk folklorunun geleneksel ve yaygın şekillerinden biridir. Tapmacalar halk hayatının hemen tüm alanlarını ihata eder. Klasik Azerbaycan şiirlerindeki muamma ve loğaz, aşık edebiyatındaki bağlama ve gıfubend gibi şiir şekillerinin meydana çıkmasına halk edebiyatındaki tapmacaların da büyük bir etkisi olmuştur.

Azerbaycan Halk Edebiyatının mühim bir kısmını ata sözleri ve darbi-meseller oluşturmaktadır. Halkın tarihî tecrübesini aksettiren ata sözlerimiz, diğer Türk boylarının ata sözlerinden fazla farklı değildir. Bu da yalnız soyumuzun ve dilimizin değil, tarihî bilgi ve tecrübelerimizin de aynı olduğunun bir işaretidir. Türk millî kültürünün muhteşem numunelerinden olan "Kitab-ı Dede Korkut" destanlarının ata sözleri ile açılması, halkın bu zeka ve idrak numunelerine her zaman büyük önem verdiğini göstermektedir. Nesîmî,

Fuzûlî, Vakîf vs. gibi orta çağ Azerbaycan şairlerinin eserlerinde de bol bol işlenen ata sözleri, yalnız asırlar boyu smavdan geçirdikleri gerçeklerin değil, hem de onun tarihinin, manevî-ahlâkî kanaatlarının ifadesidir. Azerbaycan atalar sözlerinin toplanmasına ve tetkikine XIX. yy.'m ikinci yarısından sonra başlanmıştır. Bütün hayatını bu zengin halk hazinesinin yazıya alınmasına vermiş folklor uzmanı Ebülkasım Hüseyinzade'nin tahminen yetmiş yıl zarfında on binden fazla atalar sözleri toplaması Azerbaycan Halk Edebiyatının diğer alanlarda olduğu gibi bu sahada da zenginliğini, verimliliğini göstermektedir. Azerbaycan atalar sözlerinin büyük ekseriyeti manzumdur. Dahilî kafiyeyle ibaret ata sözleri ile bir sırada iki, bazen dört mısradan oluşan ata sözlerine rastlamak mümkündür.

Diğer halkların edebiyatlarında olduğu gibi Azerbaycan Türklerinin halk edebiyatında da şiir ve nesir türleri birlikte kullanılmıştır. Ancak şiir türleri daha fazladır. Sözlü edebiyatın bu türleri içerisinde en yaygın olanı bayatılar (maniler)dir.

Azerbaycan folklorcuları arasında bayatıların menşei ile ilgili farklı fikirler mevcuttur. Tetkikatçıların büyük ekseriyeti bu popüler halk edebiyatı türünü Bayat adlı Türk boyunun adı ile ilgili göstermektedirler. Bayatlar eskiden beri Kuzey Azerbaycan sınırları içerisinde yaşamaktadırlar ve bazı rivayetlere göre Türk dünyasının büyük söz ustası Fuzûlî de bu boydandır. Bayatıların "kadim", "eski" manalarını bildiren "boyat" sözünden türediğini ve bununla da bu poetik türün en eski zamanlardan beri halkın manevî hayatına dahil olduğunu savunan edebiyatçılar da vardır.

Bayatı halk edebiyatından yazılı edebiyata da geçmiştir. XVI. yy. Azerbaycan klasik şiirinin tanınmış temsilcilerinden birisi olan Şah İsmayıl Hatai aynı zamanda güzel, düşündürücü bayatılar şairidir. XVII. yy. Azerbaycan şairlerinden Mehmed Emanî'nin de kendi yaratıcılığında bayatıya önem verdiği bilinmektedir. Azerbaycan halk edebiyatında müellifli bayatıların en olgun ustası ise, XVII. yy. da yaşamış Sarı Aşık olmuştur. Şiirlerinin birinde "Külli Qarabağın abi-heyatı, Nermü nazit bayatıdır, bayatı" diyen XVIII. yy. büyük Azerbaycan şairi Molla Penah Vaqif, bayatıdan bir güzellik, incelik ve olgunluk simgesi gibi söz ediyordu.

Bayatılar da diğer halk edebiyatı örnekleri, özellikle de atalar sözleri gibi halkın tarihini, bu tarihin önemli olaylarını yaşatmaktadır. Mesela,

Apardı tatar meni,
Qul edib satar meni,

Yarım vefalı olsa,
Axtarib tapar meni

bayatısı hiç şübhesiz ki, Azerbaycan'ın Mogolların yönetimi altına geçtiği XII-XIV yy. eseri-ridir.

Azerbaycan folklorunun başka bir şiir türü halk mahnıları, musiki ile bedii sözün birleşmesinden türemiştir. Onlar sevgi ve kahramanlık mahnıları olarak iki kısma ayrılmaktadırlar. Sevgi mahnıları derin ve ince lirizmi, hislerin samimiliği ve kıvraklığı ile seçilir. Kahramanlık mahnılarında ise adından da anlaşıldığı gibi, mücadele, savaş, haksızlıklara karşı barışmazlık ahvali-ruhiyesi öne çıkarılmaktadır. Sevgi konulu halk mahnılarının bazıları diyalog-deyişme şeklindedir. Halk mahnıları popülerlik açısından atalar sözleri ve bayatılarla aynı seviyededir.

Buraya kadar üzerinde durduğumuz Azerbaycan halk edebiyatının lirik türleridir. Şiirle birlikte epik tür, yahut nesir de, bu edebiyatta yaygındır. Nağıllar, destanlar, qaravelliler, rivayetler, efsaneler, esatirler, latifeler vs. millî folklordaki nesir türlerini oluşturmaktadırlar.

Her Azerbaycan Türkü, çocuk yaşlarından başlayarak Azerbaycan nağıllarının çekici ve sihirli dünyasının içine girer, bu dünya ile büyür. Azerbaycan nağıllarında onu yaratan ve yaşatan halkın millî özellikleri, gelenek ve görenekleri, örf ve âdetleri, geçimi dünya görüşü, insanlarla münasebeti, manevî özgürlük uğrunda mücadelesi ön plana çıkar. Azerbaycan nağılları, zaman zaman yazılı edebiyatın faydalandığı zengin kaynaklardan biri olmuştur. XII. asrın büyük Azerbaycan şairi Nizami Gencevi'den başlayarak Azerbaycan Edebiyatının bütün büyük simaları kendi yaratıcılıklarında nağıllara sık sık müracaat etmiş, nağıllardan aldıkları konularda, yeni devirle, yeni meselelerle sesleşen eserler yazmışlardır. Bu açıdan millî folklorun diğer türleri ile mukayesede nağılla daha büyük bir çapta yazılı edebiyatın malzemesini oluşturmuşlardır.

Nağıl toplayıcıları ve araştırmacıları, dünya folklorunun da tecrübesine dayanarak Azerbaycan nağıllarını muhtelif yönlerden tasnif etmişlerdir. Mesela, bu sahanın ilk araştırmacılarından biri olan yazar Yusuf Vezir Çemenzeminli nağıllarımızı üç gruba ayırmıştır: eski tasavvur ve ayinlerle ilgili nağıllar; tarihî nağıllar ve çocuk nağılları. Çağdaş folklorcular ise derlenmiş ve araştırılmış daha fazla nağıl örneklerini göz önünde tutarak Azerbaycan nağıllarının konu açısından daha geniş tasnifini

vermişlerdir. Buraya hayvanlar hakkında nağûlar, sihirli nağûllar, tarihî nağûllar, aile-geçimle ilgili nağûllar ve satirik (mizahi) nağûllar dahildirler.

Hayvanlar hakkındaki nağûllar mana açısından daha evvelce sözü edilen sayacı sözlerine benzer. Bu nağûllarda halkın tarihî gelişme merhalelerinde totem olarak kabul ettiği, bu veya başka açıdan kutsallaştırdığı hayvanlarla ilgilidirler. Mesela, Azerbaycan'da yılanın bir totem olarak alındığı çok sayıda nağûllar vardır. Diğer taraftan, Azerbaycan'da yılan pirlерinin, yılan tapmaklarının varlığı da bilinmektedir. Tarihçiler bunu Azerbaycan'ın en eski nüfusunun, özellikle de Midiyalıların yılanla tapınması ile ilişkili göstermektedirler. Diğer taraftan, yılan dünya folklorunda idrak, zekâ simgesi olarak alınmıştır. Bu, yılanla ilgili Azerbaycan nağûllarında da görülmektedir. Mesela, "Ovçu Pirim" nağûlunda yılan Ovçu Pirim'in ağzına tükürür ve bundan sonra Pirim tüm hayvanların dilini anlar. Azerbaycan nağûllarında yılanla birlikte canavar, horoz, it, öküz, inek vb. hayvanlar da totem olarak geçmiştirler.

Sihirli nağûllar da ortaya çıkış açısından eski nağûllardandır. Bu nağûllarda insanın mitolojik varlıklara, doğanın dağıtıcı kuvvetlerine karşı mücadelesi yer alır. Adından da anlaşıldığı gibi, Azerbaycan sihirli nağûllarında kahramanlar sihir, cadı, efsun ve mitolojik yardımcılarının sayesinde devler, ejderhalar, periler, cadıkarılar, tılsımlar vs. ile mücadele ediyorlar. Bu nağûllardaki hadiseler, ekser hallerde, zulmet dünyasında, yerin altında, periler ve devler ülkesinde ve diğer fantastik mekânlarda geçer. Sihirli nağûllar tüm fantastik süsüne rağmen aslında halkın sevmediği, barışmadığı kuvvetlere karşı mücadele ruhundan ve isteginden kaynaklanırlar.

Tarihî nağûllar ise, adından da anlaşıldığı gibi, Azerbaycan tarihinin ayrı ayrı olayları, şahsiyetleri yahut da faaliyetleri, bu ülke ile ilgili olmuş insanların hayatı ile ilgilidir. Azerbaycanda İskender, Dara Şah Abbas ve başka tarihî şahsiyetler hakkında nağûlların varlığı bu folklor türünün yalnız halk fantazisine değil, aynı zamanda tarihî gerçekliklere dayandığını göstermektedir.

Maişeti nağûllar konusu nağûlların daha büyük bir bölümünü oluşturur. Bu nağûlların konusu, gündelik hayattan gerçek mücadeleden alınmıştır. Maişet nağûllarının esas kahramanları halkın arasından çıkmış adamlardır. Çoban, nöker, işçi, köylü vb. meslek adamlarından oluşan bu kahramanlar maişet nağûllarında bir kural olarak, nağûlın başlangıcında zayıf, kuvvetsiz, zavallı adam-

lar gibi tasvir olunurlar. Ama içerisine girdikleri hayat şartları, farklı olaylar onları sanki yeniden yetiştirir. Onlar hem akli, hem de fizikî açıdan kuvvetlenir, karşılarına çıkan zorlukları başarı ile geçerek nağûlın sonunda ülke yöneten bir padişah, akıllı bir vekil, adaleti ile tanınan yönetici seviyesine yükselirler.

Esas kahramanlar Keçel, Koşa vb. olan satirik (mizahî) nağûllarda ise, halk gülüş yolu ile kendi düşmanlarına karşı mücadele verir. Bu nağûlların kahramanları en zor durumlardan, akılları, hazırcıvaplılıkları ile kurtulabilirler; özlerinden kat kat kuvvetli düşmanı akim, sözün kudreti ile yenerler.

Yüzyıllar boyu, halkın yediden yetmiş her temsilcisi için hayat mektebi olmuş nağûlların, Azerbaycan folklorunda kendi gelenekleri, üslup özellikleri meydana gelmiştir. Her bir nağûl peşrev yahut nağûlbaşı ile başlayıp, nağûlsonu ile biter. Nağûlbaşılar diğer dünya halklarının nağûllarının da esas üslubî özelliklerindendir. Ama Türk nağûllarının (Azerbaycan, Özbek, Türkmen vs.) başlangıcındaki nağûlbaşların özelliği ve farkı, onların kural olarak humoristik karakterde olmasındadır. Diğer taraftan, nağûlbaşı nağûlın mazmunu, konusu ile bağlı kalmaz. Mesela, "Hamam hamam içinde, xelbir saman içinde, deve delleklik eyler, köhne hamam içinde. Hamamcının tası yox, baltacının bal tası yox, Orda bir tazı gördüm, onon da xaltası yox. Qarışqa şıllaq atdı devenin budı batdı, milçek mindim çay keçdim, yabaynan dovğa içdim, heç bele yalan görmemişdim" vs.

Azerbaycan Halk Edebiyatında efsaneler, esatirler ve rivayetlerin de çok sayıda örnekleri vardır. Hayvanlar, kuşlar, yer adları, kaleler, boy halk, nesil, totem adları, sema cisimlerinin adları, tarihî olaylar ve şahsiyetler, dinî unsurlar yanında, Azerbaycan efsanelerinin her birisinde halkın fikir ve amaçları, onun geçmişini anlamak ve geleceği bilmekle ilgili istek ve çabaları esas yeri tutar. Azerbaycan efsane ve esatirlerinin halk arasında toplanmasına yirminci yüzyılın başlarında başlanmıştır. Arif Acalov'un esatirler, Sednik Pirsultan'ın ise efsanelerle ilgili toplama ve derlemeleri, tetkik ve değerlendirmeleri bu folklor türlerinin de Azerbaycan halk edebiyatındaki yaygınlığını, farklı örneklerle malik olduğunu ortaya koymuştur.

Azerbaycan epik folklorunun halk arasında popüler olan türlerinden biri de latifelerdir. Latifeler aynı zamanda Türk folklorunun konu ve kahraman açısından ortak türüdür. Türk halklarının ortak bir gülüş, mizah kahramanı var. O,

farklı Türk boyları arasında Molla Nesreddin, Nasrettin Hoca, Nesreddin Efendi, Hoca Nasır Efendi vs. adlarıyla tanınan ve anılan büyük mizah ustasıdır. Azerbaycan folklorunda Molla Nesreddin gibi tanınan bu idrakli insanla ilgili yüzlerle latife yazıya alınmıştır. Molla Nesreddin sevinç anlarında da, keder dakikalarında, toyda da, yasta da her zaman halkın yanında olan, her zaman ona destek veren, maceraları ile onu güldürerek düşündüreren ve düşündürerek güldüren büyük bir ustadır. Ama, Molla Nesreddin Azerbaycan latifelerinin yegâne kahramanı değildir. Behlül Danende, Aptal Kasım gibi gülüş ustalarının da çok sayıda latifeleri yazıya alınmış ve halk arasında yayılmıştır. Ayrıca, Azerbaycan'da her bölgenin kendi mizah kahramanları olmuştur ve onların gelenekleri şimdi de yaşamaktadır.

Diğer halkların sözlü edebiyatlarında olduğu gibi, Azerbaycan Halk Edebiyatında da bu edebiyatın zirvesini destanlar oluşturmaktadırlar. Destanlar Azerbaycan folklorunun halk arasında yaygın ve hacim açısından büyük türlerinden biridir. Destan kelimesi Azerbaycan Edebiyatında bin yıllar boyu kullanılmıştır. Bilindiği gibi, Nizami Gencevide "Hamseye" dahil olan eserlerini "destanlar" olarak adlandırmıştır. Azerbaycan destanları hem şiir, hem de nesrin unsurlarını taşımaktadır. Başka sözle söyleyecek olursak, destanlarda nesr ve nazm parçaları birbirini takip eder; fikir ve mana açısından birbirini tamamlar. Destanın nesr parçaları olayları, durumları anlatırken, şiir parçaları daha fazla kahramanların lirik his ve düşüncelerinden, onların heyecan ve ıstıraplarından söz açarlar.

Asırlardan beri malum olan, halk arasında geniş alanlara yayılmış, derlenmiş Azerbaycan destanları halk edebiyatı ile ilgili tetkiklerde kahramanlık ve sevgi destanları olarak tasnif edilmiştir. Bu destanların arasındaki farklar da her şeyden önce onların adlarında kendini gösterir. Halkın farklı tarihî dönemlerde kendi bağımsızlığı, egemenliği, insan hakları, toprağının ve yurdunun, kadının ve akrabalarının hür yaşamı için verdiği mücadeleler esasen kahramanlık destanlarına yansımıştır. Bundan farklı olarak sevgi destanları daha fazla aşk romanlarını hatırlatmaktadırlar. Bu destanlarda sevgilisine kavuşmak için mücadeleye başlayan genç aşkın ıstırapları, sevgi yolunda karşılaştığı zorluklar, verdiği savaşlar vs. esas konuyu oluşturmaktadır. Ancak, kahramanlık destanlarında sevgi sahnelerinin, bunun aksine olarak sevgi destanlarında kahramanlık ve savaş sahnelerinin olması da doğaldır. Destan diğer halk edebiyatı türlerinden farklı olarak hayatı daha

geniş boyutlarda, daha çeşitli ölçülerde aydınlatıldığından, tabii ki, burada insan hayatının daha farklı sahneleri göz önüne alınabilir.

Azerbaycan Halk Edebiyatında "Kitab-i Dede Korkut, Koroğlu, Molla Nur, Kaçak Nebi, Kaçak Kerem, Settarhan" vs. kahramanlık destanları yaygındır. Bu destanlar farklı tarihî dönemlerin eseri olduğu gibi, onlarda akseden olaylar, tarihî gerçekler de, Azerbaycan halkının hayatının farklı devirleri ile ilgilidir. Mesela, Kitab-i Dede Korkut'ta Azerbaycanlıların, daha geniş anlamda ise Oğuz Türkleri'nin X.-XI. yy. hayatı söz konusudur. Koroğlu destanı Kafkasya'da ve Azerbaycan'da XVI.-XVII. yy.'da cereyan eden tarihî olayların edebî ürünü olarak meydana çıkmıştır. "Kaçak Nebi, Kaçak Kerem, Sattarhan" vb. kahramanlık romanları ise, Azerbaycan Türklerinin Rus ve İran zulmüne karşı teşkilatlanmış bir halde mücadele verdikleri XIX.-XX. yy. edebî ürünleridir.

Türk Halk Edebiyatının ve Türk lehçelerinin muhteşem abidesi olan Kitab-i Dede Korkut tam olarak bin yıl önceki Azerbaycan-Türk hayatının ansiklopedisi olarak adlandırılabilir. İlim alemine ilk kez, 1815'te Alman şarkiyatçısı Henrif fon Dits'in tetkikatyıla çıkan bu eser Azerbaycan'da ilk defa 1938'de yayınlanmıştır. Prof. Hemid Araslı'nın hazırladığı bu neşir bütünlükle Türkiye'de yayınlanan Orhan Saik Gökyay neşrine dayanmakta idi. Azerbaycan halk edebiyatı araştırmacılarının Kitab-ı Dede Korkut destanı ile ilgili tetkikleri ise 1920-30 yıllarına tesadüf etmektedir.

Stalin'in eski Sovyetler Birliği'nde 1937'de başlattığı "Büyük terör" de zarar gören edebî eserlerden birisi de Kitab-ı Dede Korkut destanları olmuştur. Pantürkizm tebliği ve milletçiliği ileri sürülerek bu edebî abide yasaklanmış, onunla ilgili tetkikleri olan araştırmacıların bazıları da cezalandırılmıştır. Destanın 1950 'de Bakü'de, akademisyen V. V. Bartold'un çevirisinde Azerbaycan alimleri tarafından yayınlanması eski Soyvet yönetimi arasında gerçek bir hiddet fırtınası doğurmuştur. Kitab-ı Dede Korkut destanları üzerindeki yasak, Stalin'in ölümünden sonra kaldırılmış, bu destanla ilgili yalnız Türkiye'de Azerbaycan'da değil diğer Türk Cumhuriyetlerinde (Türkmenistan, Kazakistan), yabancı ülkelerde (ABD, İngiltere, Hindistan vs.) bir sıra dikkati çeken araştırmalar ortaya çıkarılmıştır. Rus dilinin yanı sıra destanın tam metni İngilizce, Almanca, İtalyanca, Hırvatça, Litva vs. dillere aktarılmıştır.

Kuşkusuz, Kitab-ı Dede Korkut Oğuz Türkleri'nin ortak edebî abidesidir. Bu fikri kabul et-

mekle birlikte, destanın tetkikatçıların çoğu onun ortaya çıkış yeri olarak Azerbaycan üzerinde dururlar. Rusya'da bu destanın en tanınmış araştırmacılarından olan V. V. Bartold sonuçta şöyle bir neticeye gelmiştir: "Bu destan çok çetin ki, Kafkasya muhitinden dışarıya formalaşabilirdi". Gerçekten de destandaki olayların büyük bir kısmı şimdiki Azerbaycan'ın sınırları içerisinde gelişir. Destanın farklı boylarında Gence, Berde, Nahçıvan, Şerur, Dereşam, Derbend, Göğce Gölü vs. gibi bugün de coğrafi açıdan Azerbaycan'a bağlı bölgelerin adı geçer. Destan kahramanları bu bölgelerin vatandaşlarıdır, onların yakın komşuları ise, Gürcü, Abhaz ve başkalarıdır. Destanların tanınmış Türk araştırmacılarından Muharrem Ergin de onların hem dil, hem de tarihî-coğrafi açıdan Azerbaycan'la ilgisi fikrini kabul eder. Muharrem Ergin'in fikrinde Türklüğün ortak edebî habidesi, ortak halk destanı olan Kitab-ı Dede Korkut Azerbaycan'la daha sıkı şekilde bağlıdır.

XVII. yy. ortalarında Şamahı'ya gelen meşhur Türk seyyahı Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde, Dede Korkut'un mezarının Derbend'de olduğunu ve Şamahıların bu mezarı saygı ile ziyaret ettiklerini yayar.

Çağdaş Azerbaycan alimlerinden Emin Abid, Ahmet Caferoğlu, Mikayıl Refili, Ali Sultanlı, Hemid Araslı, Mirali Seyidov, Şamil Cemşidov, Kamal Abdullayev, Feryad Zenynalov vb. Kitab-ı Dede Korkut destanları ile ilgili araştırmalar yayınlamıştır.

Kitab-ı Dede Korkut destanında orta çağ Azerbaycan-Türk hayatı tüm boyutları, tüm sahaları ile aksetmiştir. Çocuk eğitiminden devletin yönetilmesine kadar, en farklı meseleler aydınlatılmış, aynı zamanda Oğuz Türklerinin hayat özellikleri, onları başka halklardan ayıran cihetler, dikkati çekecek bir şekilde verilmiştir. Kuşkusuz destan, Türklerin, özellikle de Azerbaycan Türklerinin yalnız çağdaş, yani destanın yazıya alındığı dönemdeki hayatını değil, eski düşünce ve tasavvurlarını, inanç ve kanaatlerini öğrenmek açısından da en kıymetli edebî kaynaklardan birisidir.

Kitab-ı Dede Korkut kahramanlık destanıdır. Çünkü burada ilk sırada, ilinin, ulusunun, kendinin özgürlüğü, egemenliği uğrunda savaş veren, düşman gördüğünde öc almayı düşünen, hakkı, adaleti savunan alp erenlerin hayatı ve mücadelesi tasvir edilmiştir. Çünkü burada vatan uğrunda ölüm, ölümlerin en mümtazi ve şerefli sayılır; aile şerefi ve namusu her şeyden yüce tutulur. Çünkü buradaki kahramanlar savaş meydanlarında korkunç düşmanla karşılaşmaktan

sevinç ve mutluluk duyarlar; zor durumlarda hiç bir zaman birbirlerini yalnız bırakmazlar. Hiç şüphesiz, kahramanlık sayfaları ile birlikte Kitab-ı Dede Korkut'ta, gönül okşayan sevgi sahneleri, karşılıklı inanma ve inanca dayanan, muhabbetleri yolunda her ıstıraba dayanmayı beceren samimi ve vefalı aşıklar da vardır. Ama destanların tarihi-etnografik açıdan bir özgürlüğü ve özelliği de, eski Türklerin savaşta, kılıç kullanmakta, ok atmada kadınla erkek arasında fark gözetmeyişi, kahramanlık ve sevgi konuları üzerinde kökleşmiş boylarda, yüksek bedii ustalıkla aksettirmesidir.

Kitab-ı Dede Korkut yalnız kahramanlığın ve sevginin değil, ayrıca bilgeliğin destanıdır. Destanda bu halk bilgeliğinin taşıyıcısı, tüm boylara katılan, her boyun sonunda boy boylayıp soy soylayan, Oğuz kahramanlarının şerefine yeni bir Oğuznâme yaratan Dede Korkut'tur. Dede Korkut'un tarihî bir şahıs olup olmadığı hakkında elde hiç bir ilgi yoktur. Bu açıdan onu, destanın müellifi olarak, adlandırmak da gerçeklikten uzaktır. Dede Korkut sadece efsanevi bir obrazdır, Türk tecrübesinin, Türk bilgeliğinin simgesidir. Dede Korkut, farklı destanlarda tesadüf edilen aşık-ozan-bakışların umumileştirilmiş, toplu bir timsalidir.

Kitab-i Dede Korkud destanının etkisi ile Azerbaycan yine orta çağ halk edebiyatında gerek konu, gerekse dil açısından bu destana yakın olan "Karaoğlu" adlı başka bir destanın ortaya çıkması da, Dede Korkut'un Azerbaycan muhiti, Azerbaycan Türklerinin varlığı ve hayatı ile ilgisi yönünde yorumlanabilir.

Başka bir kahramanlık destanı, Köroğlu XVI-XVII yy. Azerbaycan'da cereyan eden tarihî-siyâsî olaylarla, ilgili olarak meydana çıkmıştır. Bu destandaki tarihîlik Kitab-ı Dede Korkut'taki tarihîlikten daha kesin ve bazı kaynaklarla tasdik olunan bir tarihîliktir. Tarihçi alimlerin ve edebiyat araştırmacılarının ortak fikrine göre, Köroğlu destanında aksetmiş olayların esasında bütün Azerbaycan'ı bürümüş Celaliler isyanı bulunmaktadır. Köroğlu destanının manzum bölümünü oluşturan şiirlere hala XVIII. asrın başlarında yaşamaya alınmış eserlerde tesadüf edilmektedir. Tebrizli Elias Muşegin 1721'de yazıya alınmış "Neğmeler" kitabında Köroğlu destanından götürülmüş 13 koşmaya yer verilmiştir. Azerbaycan şairi Endelib Karacadağı de halk edebiyatı seçmeleri esasında tertip ettiği elyazma antolojisine Köroğlu koşma ve geraylılarını dahil etmişti.

Köroğlu destanı da Kitab-ı Dede Korkud gibi uluslararası bir edebî abidedir. Hem de, yalnız Türk halkları arasında yaygın olan Dede Kor-

kut'tan farklı şekilde Köroğlu, hem Türk (Azerbaycan, Türkmen, Özbek vs.), hem Fars kökenli (İran, Tacikistan), hem de Hristiyan (Gürcü, Bulgar vs.) halklar arasında yayılmıştır. Diğer Halk Edebiyatı örneklerimiz (mesela elyazması Vatikan'da, Berlin'de ve Drezden'de muhafaza edilen Kitab-ı Dede Korkut, Rus diline tercümesi elde olan, orijinali ise şimdiye kadar bulunmayan onlarla Azerbaycan masalı vs.) gibi Köroğlu destanının da ilginç bir kaderi vardır. Destanın metni ilk defa Güney Azerbaycan topraklarında derlenmiş ve yazıya alınmıştır. Köroğlu destanını ilk kez derleyen Polonya kökenli Rus diplomatı Aleksandr Hodzko idi. O, XIX. yy. başlarında Sent, Petersburg Üniversitesi'nin Şarkiyat Bölümü'nde tanınmış Azerbaycan şarkiyatçısı Prof. Mirze Cafer Topçubaşı'nın (1789-2869) talebesi olmuştu, Azerbaycan Türkçesini ve Fars dilini mükemmel bilirdi. Hodzko Azerbaycan Türkçesi ile derlediği destan metnini İngiliz diline aktararak 1842'de Londra'da kitap halinde yayınlamıştı. Daha sonra 1856'da destanı İngilizce'den Rus diline tercüme etmiş ve Tiflis'te kitap olarak bastırmıştı. Romantik kahraman tipi olan Köroğlu XIX. yy.'da bir sıra Batılı ve Rus alimlerinin, şarkiyatçıların dikkatini çekmiş, destanla ilgili makale ve araştırmalar yayınlanmıştır.

Azerbaycan ise Köroğlu destanının derlenmesine 1920 yıllarından sonra başlanmış, destanın ilk ilmî-tenkitli metni 1949'da yayınlanmıştır. Halk edebiyatı uzmanı Memmedhüseyn Tehmasib'in tertip ettiği bu kitaba destanın 17 kolu (yahut boyu) dahil edilmişti. Son yılların folklor derlemeleri sırasında halk arasında Köroğlu destanının yeni kolları yazıya alınmıştır. Köroğlu destanı hakkında 1979'da, Azerbaycan kökenli Fransa alimi Şirin Melikoff'un Paris'te yayınlanan tetkikatı onun geçen asırda olduğu gibi şimdi de Avrupa'nın edebî-ilmî dairelerinin ilgisini çektiğini göstermektedir.

Köroğlu destanının kahramanı olan Köroğlu Azerbaycan Türkleri arasında bir millî kahraman ve genellikle kahramanlık simgesi durumuna gelmiştir. Büyük Azerbaycan bestekarı Üzeyir Hacıbeyli, bu destan esasında dünyaca ünlü Köroğlu operasını bestelemiştir.

Yalnız Azerbaycan Köroğlusunun kahramanı değil, Türkmen, Türk, Özbek, Kazak, Tacik, Gürcü, Kürt, Bulgar Köroğulları da, adaletsizliklere karşı savaşan, ezilenlerin hak ve hukunu savunan cesur bir cengâverdir. Destanın Kafkasya versiyonunun, Gürcü, Ermeni ve Kürt arasında yayılmış Köroğlu boylarının onlara Azerbaycan Türklerinden geçtiği

konusunda tetkikatçılar arasında hiç bir fikir ayrılığı yoktur. Orta Asya Köroğlusuna ise tabii ki, daha farklıdır. Eğer Kafkasya Köroğlusunda tarihî roman unsurlarını andıran hatlar varsa, Orta Asya Köroğlusuna daha çok masal tiplidir, daha fazla nağıl, efsaneye dayanmıştır.

Köroğlu kendi kişiliğinde, kılıç vuran bir kahramanla, saz çalarak şiir koşan ince ruhlu bir aşık maharetle birleştirmiştir. Bütün destan boyunca o, ezilen halkın, hukuku çiğnemen insanların yanısı, yardımcısı gibi takdim olunur. Köroğlu halkın yanında olmayı kulların önünde gitmeyi kendisi için şeref bilir;

"Qul deyerler, qulun boynun burarlar,
Çullar qabağıda geden tirem men..."

Delileri ile Çamlıbel'e çekilen Köroğlu her zaman elini ülkenin nabzı üzerinde tutar, nerede bir haksızlık duyulsa, nerede bir adaletsizlik işlense oraya koşar. Bazen kılıcı, bazen otoritesi, bazen de sazı ile hakkı çiğnemenin hakkını kendisine verir. Bu açıdan da Köroğlu destanının bir çok boyları, Köroğlu'nun muhtelif seferleri (Köroğlu'nun Bağdad seferi, Köroğlu'nun Erzurum seferi, Köroğlu'nun Tokat seferi vs.) şeklinde düşünülmüştür. Destanda Köroğlu yalnız kahraman bir savaşçı, yalnız güzel şiirler yaratan aşık değil, aynı zamanda ince muhabbetle seven, sevgilisi Nigar'm yolunda ölüme bile göz kırpmadan giden sadakatli bir eş, Çamlıbel'deki yüzlerce yiğit-deli için şefkatli bir atadır. Destan Köroğlu'nun doğumundan ölümüne kadar onun tüm hayat ta rihçesini aksettirir. Azerbaycan Türklerinin vefa, sadakat, yiğitlik, kahramanlık hakkındaki bir çok düşünce ve kanaatler Köroğlu destanında gün ışığına çıkarılmış, oradaki bir sıra bilgice şiirler, halkın arasında yayılarak ata sözü ve masal gibi kul lanılmıştır.

XIX.-XX. yy. Azerbaycan tarihinde Rus ve İran baskısına karşı barışmaz mücadeleleri ile halkın arasında tanınan Kaçak Nebi, Kaçak Kerem, Katır Memmed, Settarhan vb. kahramanlık hakkındaki destanlar da kuşkusuz kahramanlık destanları sırasına dahildir. Ama bu eserler Kitab-ı Dede Korkut ve Köroğlu gibi mükemmel değildir. Onlarda yazılı edebiyata etkisi daha dikkati çeken bir şekilde gözükmektedir. Bu da adı geçen destanların bir aşım yaratıcılığının eseri olmasından kaynaklanmaktadır.

Muhabbet destanları, yahut bir başka bir deyişle, halk romanları, Azerbaycan Halk Edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Eğer kahramanlık destanları mücadele ve savaş dönemlerinin eserleriyse, muhabbet destanları da, daha çok dinç, barışçı hayatı yansıtır. Saf, sa mimi sevgi duyguları, sadakat, mânevi bütünlük dostluk, insanperverlik bu destanların esas konularıdır. Muhabbet destanlarının tüm dünya folklorunda olduğu gibi, iki esas kahramanı vardır. Bunlardan birincisi sevgili; ikincisi ise ona kavuşmak yolunda cefalara, ıstıraplara göğüs geren, bir an olsun geri çekilmeyi düşünmeyen aşiktir. Her aşık destanı, sonu ya mutluluk, ya da kederle biten böyle bir masala çevrilmiş sevgi üzerine kurulmuştur.

Muhabbet destanları bazı özellikleri ile kahramanlık destanlarından ayrılmaktadır. Bu destanlar bir kural olarak üstadnamelerle başlar. Her destanın başlangıcında eğitici nasihatçı mazmunu ile dikkati çeken üç üstadname verilir. Üstadnameler için usta aşıkların eserleri alınır. Destan güzelleme, yahut duvakkapma ile tamamlanır. Sonda okunan bu aşık şiiri, mutluluğu, birlikte geçecek hayatın güzelliklerini anlatır; sevgililere güzel hisler iletir. Azerbaycan'da Aşık Garip, Esli ve Kerem, Abbas ve Gülgez, Şah İsmayıl vs. muhabbet destanları halk arasında yaygındır. "Ferhad ve Şirin", "Leyli ve Mecnun", "Tabir ve Zöhre" vb. halk destanlarının ise halk edebiyatından klasik şiire, yahut aksine, Nizami gibi kudretli bir şairin yaratıcılığından halk edebiyatına geçmesi konusu ise hala edebiyat uzmanları arasında tartışılmaktadır.

Tabii ki, muhabbet destanlarının dili, üslûbu, kuruluşu, buradaki şiir parçalarının tonu ve mazmunu kahramanlık destanlarından farklıdır. İkinci kısım destanlarımızdaki kahramanlık, harbcilik, savaş rüzgârlarına karşılık; muhabbet konulu halk romanlarında ince, zarif hisler, lirizm hakim durumdadır. Asrımızın başından itibaren, Azerbaycan muhabbet destanlarının bir çoğu esas alınarak halkın geniş ilgi duyduğu opera ve operetler bestelenmiştir.

Azerbaycan Halk Edebiyatı yalnız lirik ve epik türlerdeki eserlerle sınırlanmamıştır. Halk edebiyatı örnekleri içerisinde en eski zamanlardan beri dramatik tür-halk dramları da yer almaktadırlar. Bu halk dramları ve gösterileri çeşitli münasebetlerle düzenlenen merasimlerden doğarak türemişlerdir. Bu açıdan bu dram ve oyunlar merasimlerle ilgili, sosyal konulu ve aile-mâişet konulu dramlar olarak tasnif edilirler.

Mesela, eskiden beri Azerbaycan Türkleri arasında çok yaygın olan halk dramı örneklerinden biri "Kosa-kosa" oyunudur. Bu oyun Tamahkâr

Koşa (köse) ile alçak gönüllü Keçinin karşılaştırılması üzerine kurulmuştur. Nevnji bayramının kutlandığı günlerde sokak ve meydanlarda gösterilen bu gösteride, Tügsüz Koşa kışın, uzun sakallı Keçi ise baharın simgesi gibi tasvir olunurlar. Zamanın bittiğini, artık gitmeye zorlandığını gören Koşa, kendisi ile mümkün olduğu kadar çok şey götürmek ister. Ama sonunda, Keçi ile savaşta yalnız götürmek istediklerini değil, yaşamını da yitirir. Böylece, sembolik planda bahar kışa üstün gelir, her şey değişir, yenilenir.

"Tenbel Kardeş", "Ekende yok, biçende yok, yeyende ortak kardeş" vs. halk dramları da merasim karakterli idi. Bu dramlar, halkın her sene kutladığı mahsul bayramları zamanı oynanırdı. Böyle dramların konusu köy hayatından alınır tarlasında çalışmayanlar, işinin peşinde koşmayanlar, ama sonunda herkesten daha fazla yemek fikri ile yaşayanlar mizahi bir tarzda sahneye getirilirler.

Edebiyatın ve hayatın esas konularından biri olan zenginlerle yoksullar, hilekârlarla namuslular arasındaki ebedî mücadele ise "Han-han", "Keçel" vs. gibi sosyal konulu halk dramlarında ele alınır. Karagöz tiyatrosu, Kilimarası oyunları, (cambaz), Kendirbaz gösterileri vs. diğer Türk boylan gibi Azerbaycan Türklerinin de gelişmiş bir halk tiyatrosuna, halk dramları geleneğine sahip olduklarını gösteriyor.

Azerbaycan Halk Edebiyatının çok az bir kısmı derlenmiş ve incelenmiştir. Ama elde olan bu küçük kısım örnekler de Azerbaycanlıların zengin ve özgün bir manevî mirasa malik olduklarının nişanesidir. Azerbaycan Halk Edebiyatının sistemli şekilde öğrenilmesi, derlenmesi ve tetkik edilmesi yolunda ilk adımlara 1880 yıllarında başlanmıştır. Rusya'nın öğretmen okullarından, özellikle de Gori Öğretmenler Seminarisi'nden mezun olan genç Azerbaycanlı öğretmenler çalıştıkları yörelerdeki, aşık şiirlerini, nağılları, bayatıları, la-tifeleri, efsaneleri vs. derleyerek Tiflis Rus dilinde 181-1916 yılları arasında her sene bir cild olarak yayınlanan SMOMPK (Sbornikpo opisaniyu mestnostey i plemyon Kavkaza-Kafkasyanın yerlerini ve tayfalarını tetkik eden mecmue) toplusunda bazen orijinalleri ile birlikte, bazen de sadece Rusça tercüme olarak yayınlamışlardır. Azerbaycan Halk Edebiyatının tetkiki, 1930-40 yıllarında daha ciddi ve ilmî esaslar üzerine geçirilmiştir. Prof. Bagri, Henefi Zeynalli, Veli Hulufu, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Emin Abid, Hümmet Alizade, Salman Mümtaz Memmedhüseyn Tehmasib, Ehliman Ahundov vb. folklor araştırmacıları, halk edebiyatının yüzlerce örneğini derlemiş, onları edebî

açıdan tetkik etmişlerdir. Son yıllar zarfında Azerbaycanda ve Azerbaycan Türkleri'nin yaşadıkları diğer bölgelerde bir taraftan halk edebiyatı numuneleri derleniyor, öbür taraftan ise onların tetkiki sahasında çalışılıyor. Azerbaycan Bilimler

Akademisinin Nizami Edebiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Azerbaycan'ın tüm tarihî bölgelerini kapsayan halk edebiyatı antolojilerinin ve halk edebiyatı türlerinin yayılma haritalarının neşrolunmasına başlanmıştır.

Aşık Şiiri

Azerbaycan Halk Edebiyatının önemli bir kısmını Azerbaycan aşık şiiri, yahut aşık yaratıcılığı oluşturmaktadır. Aşık şiirinin yaratıcıları halkın arasından yetişmiş sanatkarlar-aşıklardır. Âşık, Azerbaycan çevresinde zaman zaman halkın inandığı, güvendiği, kendi derd ve kederlerini açıkladığı, zor durumlarda yardımına koştuğu bilge bir insandır. Aşık halkın düşünce ve fikirlerinin danışmanıdır. Ona göre de ata sözlerinin birinde "Aşık el (halk anlamında-V. M.) anasıdır."- denilir. Aşık doğrunun, gerçeğin terennümcüsü ve taraftarıdır. Ona göre de başka bir atalar sözünde "Aşık gördüyünü çağırır" (yahı aşık her şeyi olduğu gibi açıklar, söyler manasında) denilir. İlk millî gazetemizin naşiri ve başyazarı Hesenbey Zerdabi şöyle yazar: "Azerbaycan halkı aşığa ele kulak asır ki, lap etini kessen de xeberi olmaz". Millî musiki sanatımızın klasîği, yalnız aşık şiirinin değil, aşık musikisinin de mahir bilicilerinden biri olarak tanınan Üzeyir Hacıbeyli ise, aşığın Azerbaycan hayatının, Azerbaycan varlığının ve tabiatının ayrılmaz bir parçası olduğunu göstererek şöyle yazıyor: "Aşığa temiz hava, yaşıl çemen, çöl çiçeklerinin etiri, uca dağlar, geniş tarlalar, guşların cehcehi, çayların şırıltısı ilham getirir, aşığ esi azad ressamdır".

Aşık halkın arasında yalnız koşma yahut geraylı çağırın, destan söyleyen, saz çalıp söz koşan bir sanatçı değil, aynı zamanda akli, büyük hayat tecrübesi, hazırcevaplığı, her açıdan iyimserliği, insanperverliği ile seçilen bir halk öğretmeni olmuştur. Azerbaycan'da aşığa yalnız saygı ile değil, aynı zamanda beklenti ile yaklaşılmış, ondan herkese örnek olabilecek bir yaşam tarzı, bir davranış biçimi beklenmiştir. Azerbaycan aşık şiirinin klasîği Aşık Alesger halkın bu istek ve düşüncelerini dile getiren şiirlerinin birinde şöyle söyler:

Aşık olub terk-i veten olanın,
Ezel başdan pürkamalı gerekdir.
Oturub durmaqda edebin bile,
Me'rifet elminde dolu gerekdir.

Xalqa heqiqetden metleb qandıra,
Şeytanı öldüre, nefsin yandıra,
El içinde pak otura, pak dura,
Dalısmca xoş sedalı gerekdir.

Azerbaycan halk kültüründe önemli yeri olan aşık, en eski zamanlardan beri halkın arasına var-sak, *ozan*, dede, aksakkal, yanşak ve nihayet aşık isimleriyle tanınmıştır. Azerbaycan folklorcularının araştırmaları VI. VII. yy. da aşığın halk arasında Varsak adıyla tanındığını ve bu addan da varsağı şiir şeklinin günümüze ulaştığını ortaya çıkarmıştır. Sonraki yüzyıllarda, özellikle de VIII. X. asırlarda aşık daha fazla Ozan yahut Dede adı ile meşhur olmuştur. Sonraki asırlarda da sanatı ile ün kazanmış Azerbaycan aşıklarının bir kısmının Dede mahlası ile tanınması bu adın XVI. yüzyıla kadar halk arasında ve aşıklar içerisinde geçerli olduğunu göstermektedir. Halk arasında bugün de popüler olan

Qızım, qızım qız ana,
Qızımı verem ozana,
Ozan axça qazana,
Qızım geye, bezene.

bayatısı eski Azerbaycan çevresinde ozan-aşığm, cemiyetin seçkin temsilcilerinden olduğunu, herkesin ona saygı ile yanaştığını göstermektedir. Azerbaycan'ın eski kültür merkezlerinden biri olan Gence'de şimdi de Ozanlar mahallesi mevcuttur.

Orta çağda aşık anlamında kullanılan "Yanşak" sözü, zaman geçtikçe ilk manasını yitirmiştir. Bugünkü Azerbaycan Türkçesi'nde fazla konuşan, geveze anlamlarında kullanılmaktadır. Halk arasında başarısız aşıklara "Yanşak" denilmesi de, bu terimin değişikliğe uğramasının, aslında kötü aşık, beceriksiz aşık manalarını ifade ettiğini gösteriyor. Aşık terimi Azerbaycan Türkçesi'ni XIV. yy. sonrasında dahil olmuştur.

Azerbaycan aşık edebiyatının ilk belli temsilcisi XVI yy. 'da yaşamış ve Şah İsmayıl Hetai'nin muasırı olmuş Aşık Kurbani sayılır. Ama Klasik

Azerbaycan Edebiyatı'nın ve folklorunun ünlü araştırmacısı Salman Mümtaz 1929'da yayımladığı makalelerinin birinde, XIII. yüzyılda yaşamış halk aşığı Molla Kasım'm şiirlerinden örnekler vermişti:

Mügabirden güzar etdim,
Ecaib merduman gördüm.
Qaranqu topraq altında,
Yatar cism ile can gördüm.

Azerbaycan aşıkalarının yaratıcılığı, konu açısından oldukça farklıdır. Her zaman hakkın, ezilenin, halkın tarafında olan aşıklar kendi eserlerinde, içinde yetiştikleri toplumun arzu ve isteklerini karşılamaya çaba göstermiş; onun dostunun dostu, düşmanının düşmanı olmak için uğraşmışlardır. Güzelin ve güzelliğin terennümü, sevgi motifleri de Azerbaycan aşıkalarının asırlar boyu ele aldıkları, sık sık müracaat ettikleri esas konulardandır. Aşıklar Azerbaycan tabiatının güzelliğini, Azerbaycan insanının manevî sıfatlarını tasvir eden yüzlerce koşma ve geraylı müellifidirler. Azerbaycan Türklerinin tarihi, onların kendi varlıkları, hak ve hukukları uğrunda verdikleri kanlı mücadeleler de aşıkların nazarından kaçmamıştır.

Azerbaycan aşıkları da diğer Türk boylarının halk sanatçıları-Anadolu aşıkları, Kazak ve Kırgız akınları, Türkmen ve Özbek barışılan gibi kendilerinde üç sanatçıyı, şairi, besteciye ve şarkıcıyı birleştirmiş, halk şenliklerinin, toy ve düğünlerinin tüm ağırlıklarını omuzlarına almışlardır.

Büyük geleneklere sahip Azerbaycan aşık sanatı, aşık şiiri şekli açısından da oldukça zengindir. Bazı tetkikatlarda millî aşık şiirimizin 71, bazılarımda ise 84 şeklinin olduğu gösterilmektedir. Türk halk yaratıcılığının hem dil, hem de şekil açısından tam millî örnekleri gibi aşık şiirinin bütün şekilleri hece veznindedirler. Azerbaycan aşık şiirinin en geniş yayılmış şekilleri geraylı, tecnis, koşma, üstadnâme, deyişme, mühemmes, vücudnâme, divani, qıfılbend, recez ve başkalarıdır. Bu şiir şekilleri kendi aralarında da bazı forma değişikliklerine uğramış ve onların daha farklı şekilleri meydana çıkmıştır. Mesela, kendi başına bir aşık şiiri şekli olan koşmanın koşayarpak, koşma-müstezad, sallama koşma vs. gibi şekilleri vardır. Tecnislerin de kendi arasında, cıgali tecnis, ayaklı tecnis, dudak değmez tecnis vs. şekilleri mevcuttur. Bu şekil çeşitliliği, herşeyden önce aşık sanatının zenginliğinin ve büyük geleneklere dayanmasının mahsulüdür.

Evvelce de bildirildiği gibi, Azerbaycan aşık şiirinin ilk belli temsilcisi XVI yy. 'da yaşamış Aşık

Kurbani'dir. Güney Azerbaycan'ın Diri köyünde doğduğundan, Dirili Kurbani olarak da tanınmaktadır. Bu aşığın hayatı hakkında Kurbani adlı bir destan da vardır. Kurbani Şah İsmayıl Hetaî'nin çağdaşı olmuş, onun daveti üzerine Tebriz'e gelerek şahın sarayında yerleşmiş ve bir kısım şiirlerini burada yazmıştır. Bu şiirlerin çoğunda aşık kendinden değil, halkın içerisinde yaşadığı kötü durumdan söz açmıştır:

Men haqq aşiqeyem, haq yola mayii,
Kitabım Qur'andır, olmuşam qayil,
Mürdim, mürşidim ey Şah İsmayil,
Derdimin elinden feryada geldim.

XVII. XVIII. yy. Azerbaycan'ın güneyinde ve kuzeyinde yaşamış Aşık AbbasTufarqanlı, Sarı Aşık, Heste Kasım vs gibi üstad sanatkarlar aşık şiirini dikkati çekecek bir düzeye yükseltmiş, onun yeni şekil ve yeni mazmunlarla zenginleştirmiş, halk arasında aşık kültürünün daha da gelişmesine imkan sağlamışlardır. Bunlar arasında Sarı Aşık, bayatının emsalsiz bir üstadı olarak tanınmıştır. Aşık Abbas ve Aşık Valeh'in destan yaratıcılığı sahasında da önemli hizmetleri olmuştur. Onların koştukları "Abbas ve Gülgez", "Valeh ve Zernigar" gibi destanlar yalnız bu sanatkarların hayatı ve çevresi hakkında bilgi vermekle kalmamış, aynı zamanda onların eserlerinden bir sıra örnekleri günümüze taşımışlardır.

Azerbaycan'da XIX. yüzyılda yaşanan büyük kültürel gelişme, edebiyat ve medeniyetin yenileşmesi aşık edebiyatını da etkilemiştir. Bu asır içerisinde Azerbaycan aşık edebiyatının, Aşık Alı, Şemkirli Aşık Hüseyin, Aşık Musa, Molla Cüme, Varhiyanh Aşık Mehemed, Aşık Ehmed, Aşık Elesger, Aşık Hüseyin Bozalqanlı, Aşık Peri, Aşık Beşti, Haltanlı Tağı vb. tanınmış temsilcileri yetiştirilmiştir. XIX. yy. Azerbaycan aşıkları, aşık sanatının geleneklerini devam ettirmekle birlikte, aşık şiirine yeni şekiller ve yeni konular getirmiş, özellikle de bir musiki aleti olarak sazın tek-milleştirilmesi ve aşık havalarının inşası sahasında ileri adımlar atmışlardır. Diğer taraftan, evvelki devirlerde yaşamış meslektaşlarından farklı olarak XIX yy. aşıkları sosyal konulara daha fazla ilgi gösterdiler. Azerbaycan'da Çarlık idaresinin tenkidi, halka yapılan mezalim ve baskılara karşı barışmazlık ve mücadele ruhu, yenileşmeye, eğitime ve kültüre çağrı, bu devir aşık şiirinin esas konularını oluşturmakta idi.

Azerbaycan aşıkları XIX. yy.'da yalnız kendi ülkelerinde değil, yurt dışında da iyi tanınıyorlardı. Aşık Ah ve Aşık Alesger Türkiye'de bulunmuşlardı. Dağıstan'da, Kuzey Kafkasya'da,

Orta Asya'da ve İran'da Azerbaycan aşıklarının adları ve eserleri biliniyordu. Azerbaycan aşık edebiyatının etkisi ile komşu Ermeniler, Gürcüler, Avarlar, Lezgiler ve diğer Kafkasya halklarının temsilcileri arasında şiirlerini Azerbaycan Türkçesi ile yazan onlarca istedadlı halk sanatkarı-aşık yetişmişti.

XIX. asırda aşık şiirinde çağdaş kültürün ve yazılı edebiyatın da bazı etikeleri gözükmekte idi. Aşık Alesger, Molla Cuma, Mirze Beyler vs. gibi aşıklar klasik edebiyat geleneklerine de sahip idiler; bazı aşıklar kendi ana dillerinin yanı sıra Arap, Fars, hatta Rus ve Fransız dilini de biliyorlardı. Bu da onların şiirlerinin tekmlleşmesine, dil açısından zenginleşmesine ve güzelleşmesine imkan sağlıyordu.

Kuşkusuz, XIX. yy. Azerbaycan aşık şiirinin tarihinde bir yükseliş merhalesi idi. Hiç tesadüf değil ki, yalnız Azerbaycan'da değil, tüm Türk dünyasında aşık şiirinin en yüce zirvelerinden biri olarak kabul edilebilecek olan Aşık Alesger, bu dönemde yaşamış ve kendi geleneklerini, aşık şiirini okulunu yaratmıştı. XX. yy. Sovyet döneminde faaliyet gösteren aşıklar, bu gelenekleri yeterli bir şekilde devam ettiremediler. Doğrudur, XX. yy.'da Azerbaycan'da Aşık Mirze, Aşık Esed, Aşık Hüseyin Cavan, Aşık Şemşir gibi halkın ruhuna

yakın, samimi şiirleri ile tanınan aşıklar yetiştiler. Ama XIX. yy. üstad aşıkları ile mukayesede XX. yy. aşıklarının büyük bir kısmı yalnız irsan aşıkları idi. Onlar daha çok üstad sanatkarlarının eserlerini kitle içerisinde irsa ile yetinirlerdi. Diğer taraftan, Azerbaycan aşık şiirinin kendi geleneklerinden uzaklaşmasında, edebiyatın, sanatın, kültürün tüm sahalarının ideolojiye tâbi kılınması da önemli rol oynadı. Aşıklar da, bazı şairler gibi eserlerinden Leninizm fikirlerinin, Sosyalizm'in üstünlüklerini işlediler. Ve tabii ki, halk, ruhuna uygun gelmeye böyle yabancı aşık şiirlerini halk edebiyatı örneği gibi yaşatmayı düşünmek bile istemiyordu. Bunun da nitecesincîe çağdaş Azerbaycan aşık şiiri bazı başarılarına rağmen tümü ile bir düşüş dönemi yaşamaktadır.

Azerbaycan halk edebiyatı Azerbaycan Türklerinin en büyük serveti, onların manevî kimliği durumundadır. Zaman geçtikçe bu büyük servetin değeri daha da artar. Çünkü bu edebiyat, asırların tecrübesini ve bilgilerini yaşadı; çünkü ona halkın tabiatına, düşünce tarzına yabancı olan hiç bir şey katılmamıştır. Tabii ki, Azerbaycan'da yaşanan şimdiki millî özüne geliş, kendine dönüş sürecinde, bu manevî servet hazinesinin önemi ve değeri daha da artmaktadır.

Yazılı Edebiyat

Azerbaycan yazılı edebiyatı da halk edebiyatı gibi eski bir tarihe maliktir. Ama tabii ki, sözlü edebiyat örneklerinin ortaya çıkış tarihini, yaşını, ihtimallerle, analogilerle belirlemek mümkün olduğu halde, yazılı edebiyat örneklerinin her birinin arkasında müşahhas, gerçek tarih durmaktadır. Şüphesiz, Azerbaycan'ın eski kültür yurdu olması, onun topraklarında farklı devletlerin kurulması, farklı dinî anlayışların yayılması, dünya medeniyetinin "Avesta" gibi muhteşem bir abidesinin burada meydana gelmesi Azerbaycan'da yazılı edebiyatın erken doğuşunu da etkilememiş değildi. Ama hafızalarda yaşayan halk edebiyatı örneklerinden farklı olarak, ömrünü kağıt, deri, pergament, papirüs üzerinde sürdüren yazılı edebiyat örneklerinin büyük bir kısmı, savaşlar, yangınlar vs. nedeniyle günümüze ulaşmamıştır.

Bazı edebiyat tarihçileri Azerbaycan edebiyatının tarihini 2500 sene önce yazıldığı tahmin edilen "Avesta"dan başlatırlar. Tabii ki, Azerbaycan Edebiyatı tarihî ile Azerbaycanda ortaya

çıkan edebiyatın tarihî farklı anlayışlardır ve millî edebiyatın esas faktörü, esas alameti millî dildir. Dünya kültürünün en eski örneklerinden birisi olan "Avesta"nın ve onun yaratıcısı Zerdüş'tün-Soroastr'ın-Zaratuştra'nın Azerbaycan'la ilgili olması kendi başına dikkat çekicidir. Zerdüş'tün kitabının eski Azerbaycanlıların dünya görüşü ve düşünceleri ile ilgisi, bu arada, dünya görüşünü belli bir ölçüde etkilemesi fikri de kabul edilebilir. Ama, tamamen başka bir dilde yazılmış "Avesta" dan Azerbaycan Türklerinin edebiyatının bir örneği gibi söz açmak elbetteki inandırıcı değildir.

Ama şunu da unutmamak gerekir ki; Azerbaycan zaman zaman büyük savaşlara sahne olmuş, buraya farklı dillerin, dinlerin temsilcileri gelmiş ve onlar Azerbaycan toprakları üzerinde yüzyıllar boyu yaşamışlardır. Tabii ki, gelen bu medeniyetle yerli Azerbaycan medeniyeti karşılıklı temasta olmuş, birbirini etkilemiştir. Öbür taraftan, savaş ve siyâsî sebeple gelenlerin dili üstün bir duruma geldikçe, Azerbaycan nüfusunun bir bölümü bu dili benimsemek, fikirlerini bu dilde

açıklamak zorunda kalmıştır. Mesela, ikiyüz yıla yakın devam eden Rus iktidarı döneminde, Azerbaycan, Özbek, Kazak, Kırgız, Tatar, Türkmen, Başkırt vs. edebiyatlarında millî mensupluk açısından Türk olan, ama aldığı eğitim nedeniyle eserlerini Rus dilinde yazmaya zorlanan bir takım şair ve yazarlar yetişmiştir. Bu yazarların eserleri ekser hallerde millî konulardadır; mensup oldukları milletin hayatını anlatmaya, onun psikolojisini dile getirmeye özen gösteriyorlar, ama bütün bunlara rağmen onların eserleri yabancı bir

dilde kaleme alınmıştır. Aynı durum, Azerbaycan'da VII. VIII yy. Arap işgali döneminde ve bundan sonra başlayan Fars siyâsî ve medenî baskısı ile karakterize edilen dönemde tekrarlanmıştır. Başka türlü söylersek, VII. VIII. yy. Azerbaycan'da bir Arapdilli edebiyat, felsefî ve ilmî fikir gelişmiş, bu edebiyatın yaratıcıları, bu ilmi ve felsefî fikrin temsilcileri Azerbaycan Türkleri olmuş, ama yukarıda anlatılan nedenlerle onlar kendi eserlerini Arap dilinde yazmışlardır.

Arapdilli Azerbaycan Edebiyatı

Araplar Azerbaycan'a yerleştikten sonra VII. yy. sonlarına doğru burada Arapdilli bir edebiyat ve kültür gelişmeye başlamıştır. Eserlerini Arap dilinde, ama her zaman El-Azerbaycani mahlası ile yazan şairlere, yalnız Azerbaycan sınırları içerisinde değil, hilafetin Şam, Bağdad, Medine gibi kültür merkezlerinde sık sık tesadüf olunuyordu. Arap edebiyatı tarihçilerinden İbn Kuteybe'nin "Kitab eş şiir ve şuarâ", -Ebulferrec İsfahânî'nin "Kitab el-eğani" eserlerinin ve diğer kaynakların verdiği bilgilerden VII. asrın sonu VIII. asrın başlarında Medine'de Azerbaycan'dan gelmiş şairlerin tanındıklarını ve şöhret kazandıklarını öğrenmek mümkündür. Eski devir Azerbaycan edebiyatının tetkikatçılarından Eliyar Seferli ve Halil Yusufi, İbn Kuteybe'nin adigeçen kitabından şöyle bir cümleye dikkati çekiyorlar: "Medine'de mevalilerden öyle bir şair yoktur ki, aslen Azerbaycanlı olmasın". Böyle şairlerinden birisi olan Musa Şehavat, VIII. yy. başlarındaki Arapdilli edebiyatta hicivlerin ve medhiyelerin büyük ustası gibi tanınmıştı. Musa Şehavat'm Azerbaycanlı çağdaşı İsmayıl Yassar ise hemaselerin savaş ve kahramanlık şiirlerinin müellifi olarak edebiyat tarihine girmiştir. Onun eserlerinden, babasının esir olarak Azerbaycan'dan Medine'ye getirildiği, şairin kendisinin ise tam bir Arap eğitimi ve terbiyesi aldığı öğrenilmektedir. Ama hayatını Arap topraklarında geçirmesine rağmen İsmayıl İbn Yassar'ın eserlerinde Azerbaycan'la ilgili motiflere, açıklamalara da rastlanır. Kaynaklar İsmayıl'm kardeşi "Ebubekir" künyeli İbrahim'in ve Mehemed'in de güzel şiirler mü-

ellifi olarak tanındıklarını gösteriyorlar. „, Arap Edebiyatı tarihine "El-Azerbaycani" mahlası ile girmiş olan Abdül Abbas el-Ema, Eme-viler hanedanı döneminde Medine'de yaşamış, medhiyeler, mersiyeler ve hicivler müellifi olarak tanınmıştır. O, aynı zamanda savaşı, kahramanlığı terennüm eden şiirler yazmış, eserlerinde Arapların diğer halklara Acem diyerek hakaret etmelerini keskin şekilde tenkit etmiştir.

IX. yy. başlarından itibaren Azerbaycan'da halk kahramanı Babekin önderliğinde, Araplara karşı yirmi iki sene devam eden bir isyan olmuştur. Bu isyan Azerbaycan'da Arap hakimiyetini bütünüyle yıkmasa da, herhalde şurlarda, bir değişiklik meydana getirebilmiştir. Bu dönemde edebiyat tarihinde el-Azerbaycani mahlaslı şaire tesadüf edilmiyor. X. yy. Berekeveyh Zencani ve Ebu Abdulla Marağayi gibi Azerbaycan'ın güneyinde yetişmiş şairlerin Arapdilli edebiyatın örneklerini yarattıkları görülüyor. Ama XI. yy.'den başlayarak, Arap dili bir şiir, edebiyat dili olmaktan çıkar. İlim dili olarak, bazı hallerde XIX. yy.'a kadar Azerbaycan kültüründe yerini muhafaza eder. Firdevsi'den sonra hızlı bir kalkınma merhalesi yaşıyan Fars dili Yakın ve Orta Doğudaki diğer edebiyatlar gibi Azerbaycan edebiyatını da kendi etkisi altına alır. XII. XIII. yy. Mevlana Celâleddin Rûmî Nizamî Gencevî, Hakânî Şirvani vs. gibi büyük Türk sanatkârlarının eserlerini Fars dilinde kaleme almaları da her şeyden önce Farsçanın bir şiir ve sanat dili olarak gelişmesi ile ilgili idi.

Farsdilli Azerbaycan Edebiyatı

Azerbaycan'da Arap baskısının zayıflaması sonucu olarak ülkenin güneyinde Revvadi'lerin, Kuzeyinde ise Şeddadilerin devletleri kuruldu. X. yy. sonlarında tarih sahnesine çıkan bu devletler ti-

caretin, şehirlerin gelişmesine, ilmin ve kültürün yayılmasına gereken dikkati gösderdiler. XI. yy. sonlarında Azerbaycan'ın Selçuklular'm hakimiyeti altına geçmesi bu vaziyeti fazla değiştirmede. Rev-

vadiler ve Şeddadiler devrinde Azerbaycan'da gelişmeye başlayan İtibah-Rönesans hareketi yeni hanedanın hakimiyeti döneminde de devam etti. XI yy. Azerbaycan'da tedricen Farsdilli edebiyatın ağırlık kazandığı görülür. Arap dili bu dönemde Azerbaycan ilim, özellikle de felsefe, edebiyat tarihçiliği, tarih vs. ilim sahalarında kullanılan bir dil idi. XI. yy. dünya çapında tanınan edebiyat nazariyecilerinden Hatib Tebrizî, şiir sanatı, kafiye vs. hakkındaki meşhur eserlerini bu dilde kaleme almıştı. Onun çağdaşı ve hemşehrisi Katran Tebrizi ise edebiyat tarihine Fars dilinde yazılmış güzel tabiat Tasvirli kasideleri ile dahil olmuştur.

XI. XII. asrlarda Ömer Genci, Yusuf İbn Tahir, Eynel güzzat Miyaneçi vs gibi Azerbaycan filozof ve alimleri, Arap dilinde onları bütün Şarkta tanıtmaya imkan sağlayan eserlerini yazdıkları sırada Ebül-Ula Gencevi, Kivami Müterrizi Fencevi, Mehseti Gencevi, Mücireddin Beylegani, Kemaleddin Nahçıvani, Feleki Şirvani, İzzeddin Şirvani, Hakani Şirvani, Nizami Gencevi vs. gibi Azerbaycan şairleri de Fars dilinde gazel ve kasideler yazıyorlardı.

XII yy. Azerbaycan'ın ekonomik hayatında yer alan kalkınma, şehirlerin gelişmesi ve zenginleşmesi, ticaret ve sanatkârlığın artması ülkenin yalnız sosyal ve siyâsî hayatında değil, kültürel hayatında da yeni bir dönemin başlangıcını göstermekte idi. Bu devirde Azerbaycan topraklarında iki devlet mevcut idi. Kür nehrinin kuzey tarafında Şirvanşahlar, güney tarafından ise İldenizler hanedanları hükümlanlık ediyorlardı. İçsavaşların olmaması, Şirvanşahlar ve ildenizler arasında normal münasebetlerin sürdürülmesi, Azerbaycan topraklarının Batı ile Doğuyu birleştiren büyük kervan yolunun üzerinde olması, burada, iki asır sonra Avrupa Rönesansı doğuran münbit zeminin daha önce oluşmasına imkan sağlamıştı.

Devletlerin varlığı, ilim, sanat adamlarının sarayın çevresinde toplanması, XI. XII. yy. Azerbaycan'ında saray edebiyatı olarak adlandırılan bir edebiyat doğurmuştu. Saray şairleri Şirvan'da Şirvanşahlar'm, Tebriz'de ise İldenizlerin sarayları etrafında toplanmıştı. Saray şairlerinin, eserlerinde ele aldıkları konular sınırlı idi. Hükümdarları ve asilzadeleri öven medhiyeler, hükümdarın akrabalarının ve saraya yakın kimselerin ölümü halinde mersiyeler yazar, devlet hayatındaki önemli olayları şiirle anlatırlardı.

Şirvanşahlar sarayında şairlerinden oluşan bir edebî meclis oluşmuştu. Bu meclisin başında devrinin istidadh şairi Ebül-Üla Gencevi (1096-1159) vardı. Gence'de doğmuş Ebül-Üla 44 yaşında Şir-

van'a göçmüş ve burada Melikü's Şüera (Şairler sultanı) unvanını kazanmıştı. Ebül-Üla üslup güzelliği ile seçilen kasidelerin yazarıdır. Hakani Şirvani'nin bir şair gibi yetişmesinde ve ün kazanmasında onun rolü olmuştur.

Bu şairler meclisine dahil olan Feleki Şirvani (?-1160) yalnız bir şair olarak değil, aynı zamanda bir münecim-astrolog olarak da devirde yaygın bir üne sahipti. Feleki, orta çağlar Azerbaycan şiirinde yaygınlaşan "Hebsiyye" lerin ilk örneğini vermiştir.

Ebül-Üla'nın çevresine toplanan şairlerden İzzeddin Şirvani, daha çok Qetran Tebrizi'nin geleneklerini devam ettirerek tabiat tasvirli eserler yapardı.

XII. asrın Farsdilli Azerbaycan şiirinde Şirvan mektebinin yanı sıra Gence ve Tebriz mektepleri de yetiştirdiği ünlü şairlerle temsil edilir. Gence'de yetişen şairlerden biri de Givami Müterrizi Gencevi (7-1190) idi. Şark kaynakları, özellikle de en meşhur tezkire müelliflerin biri olan Devletşah Semerkandî onun Nizami Gencevi ile yakın akraba olduğunu söylemektedir. Givami de, Nizami gibi hayatının sonuna kadar saraylardan uzakta yaşamış, şair bağımsızlık ve özgürlüğünü saraya ve hükümdarlara bağlılıktan üstün tutmuş ibrera rağmen İldeniz hükümdarlarından Cahan Pehlivan'a, Kızıl Arslan'a ve başkalarına medhiyeler yazmıştır.

Gence mektebinin başka bir istidadh temsilcisi, aynı zamanda Azerbaycan edebiyatı tarihinde ilk kadın şaire olarak tanınan Mehseti Gencevi, güzel rubailer müellifi idi. Kaynaklarda onun üç yüz kadar rubaisi kayıt olunmuştur. Bu rubailerde aşk, insanın azadlığı ve hürriyeti, hayatın tüm neşelerini tatmak arzusu, önemli yer tutar. Farsdilli şiirde "şehraşub" adını alan "şehir şiiri"nden ilk örneklerinin de müellifi olarak bilinen Mehseti, rubailerinin bir kısmında XII. yy. Gence şehir esnafının hayatını tasvir etmiştir.

Şiir sanatında Hakani'nin devamcılarında biri gibi tanınan Mücireddin Beylagani (7-1191) de kendi mualliminin yolunu devam ettirerek zamaneye, haksızlıklara karşı isyankar şiirler yazmıştır. Onun böyle eserlerinin birinin Azerbaycan Türkçesi'ne tercümesinde aşağıdaki keskin, barışmaz mısraları okuyabiliriz:

Zamanla kertenkele olub keçinnem susuz,

Abırımı tökmerem, yaşamaram duygusuz.

Su te'bimin odunu söndürüb qoysa minnet,

Susuzluqdan ölerem, suya baxmaram elbet.

Hayatı Tebriz'de sona eren Mücireddin Beylagani burada Megberetü's - şüera (Şairler kabristanı) olarak

bilinen mezarlıkta defnedilmiştir. Onun Londra'da, Britanya müzesinde olan Divan'ında şairin beş bin beyitten fazla şiirleri toplanmıştır.

Farsdilli Azerbaycan şürindeki Tebriz edebî mektebi, iki kudretli sanatkârın, Katran Tebrizi (1012-1088) ve Hatib Tebrizi'nin (1030-1109) adları ile temsil olunur. Tebriz yakınlarındaki Şadiabad köyünde, bir köylü ailesinde doğan Katran Tebrizi hayatını Gence ve Tebriz'de sürdürmüştür. 1042 yılı Tebriz depremini anlattığı büyük kasidenin ve zengin tabiat tasvirleri ile dolu çok sayılı şiirlerin müellifi olarak tanınmaktadır. Katran Tebrizi'nin Fars dilinde yazmış olduğu şiirlerinde Türk, güzellik ve kahramanlık simgesi olarak kullanılır. Fars dilinde yazan çağdaşları içerisinde Katran ilk defa olarak, şiirlerinde Azerbaycan Türkçesi'nden bir çok kelimeler ve deyimler kullanmıştır. Kasidelerinin birinde "İnsanların hepsi sanki di-kendirler. Ben boş yere bu dikenlerin arasında çiçek arıyorum" diye zamana ve insanlara acı acı sitem etmesine, rağmen Katran'ın şiirlerinde insan sevgisi, insana, onun hayırseverliğine inancı kuvvetlidir.

Katran'm çağdaşı Hatib Tebrizi, adını kendine mahlas olarak aldığı bu şehirde doğmuşsa da, yirmi yaşında doğduğu şehri terketmiş, bütün hayatını Bağdat'ta, meşhur Nizamiye Medresesinin müderrisi olarak geçirmiş ve 1109 da burada öl-müştür. Hatib Tebrizi hem devrinin ünlü alim lerinden biri, hem de şair olarak tanınmaktadır. O, ilmî araştırmalarını Arap dilinde, şiirlerini ise Fars dilinde yazmıştır. İlim öğrenmek için, yaya olarak Tebriz'den Şam'a yollanan Hatib Tebrizi devrin büyük Arap şairi ve alimi Ebül-Üla Müerri'nin yanında eğitim görmüştü. Arap kaynakları Hatib Tebrizi'nin Azerbaycan Türkü olduğunu ve uzun süre Bağdat'ta, Araplar içerisinde yaşamasına rağmen kendi dilini unutmadığını ve Bağdat'ta ona uğrayan hemşehirlileri ile bu dilde konuştuğunu yazıyorlar.

Buraya kadar adları hatırlatılan şairlerin hümanist mazmunlu eserleri, diğer taraftan çok sayıda bilim adamının, mimarın varlığı, mûsikî ve minyatür sanatlarının genişmesi, şehirlerin kalkınması, eğitimin geniş çapta yayılması XII. yy. Azerbaycan'da, özellikle de onun Şamahı, Gence ve Tebriz gibi kültür merkezlerinde bir Rönesans havasının yaşandığını gösteriyordu. Avrupa Rönesansına ön alanı Doğu-Azerbaycan Rönesansı fikrini, ilk defa ünlü Azerbaycan edebiyat araştırmacısı Prof. Mikayıl Refili ileri sürmüş ve tarihî-ilmî açıdan temellendirmiştir. 1940 yıllarında ortaya atılan bu görüşe, bir kısım Rus, özellikle de

Ermeni ve Gürcü alimleri büyük tepki göstermişlerdir. Ancak, aradan geçen yıllar içinde ilim dünyasına sunulan yeni eserler, araştırmalar, Türk-İslam dünyasında bir Rönesans yaşandığı ve Azerbaycan'ın da, bu büyük çaplı kültür hareketinin dışında kalmadığını, aksine, onun gelişme merkezlerinden biri olduğunu açıklamıştır.

Azerbaycan'da yaşanan Rönesans devri edebiyatının ilk büyük temsilcisi Hakani Şirvani olmuştur. Efzeleddin Hakani 1126 'da Şamahı'da doğmuş, 1199 da Tebriz'de vefat etmiştir. Olaylarla dolu, gergin ve fırtınalı bir ömür yaşamış, çağdaşları arasında isyankâr, bir şair olarak tanınmıştır. Kuşkusuz, Hakani, Nizami'ye kadarki Azerbaycan Edebiyatında yetişen en büyük şahsiyet, en istidadlı şairdir. Bu edebiyatta mesnevinin ilk örneklerini Hakani vermiş, zengin tarihî geleneklere malik kaside türünü ulaşılmaz bir yüksekliğe çıkarmıştır. Hakani'nin eserlerinde kötülüklerin inkârı ve güzelliklerin tasdiki alevli bir dille, büyük inanç ve ihtirasla kaleme alınmıştır. Onun zengin edebî mirası on yedi bin beytlik divanından, "Töhfetü'l İrageyn" ("İki İragm hediyesi") mesnevisinden ve XII. yy. Azerbaycan nesrinin ilgi çekici örneklerinden sayılabilecek altmış mektubundan oluşmaktadır.

Gence yaşlarında saraya giren şair, burada hükümdar Şirvanşah Minüçehrün dikkatini çekmiş ve onun üzerine, Hakani, adını kabul etmiştir. Eğitimini döneminin tanınmış ilim adamlarından olan amcası Kafieddin Ömer İbn Osman'ın yanında alan Hakani, Kuran-i Kerim'i deriden öğrenmiş, dilcilik, edebiyat, matematik ve felsefe hakkında yeterince bilgi almıştı. Bu yüksek medhiyelerle onun sevgisini kazanan Hakani çok geçmeden saray çevresinde yaşayamayacağını ikiyüzlü ve entrikalı bir hayatın onun bağımsızlık tutkusu ve isyankâr ruhu ile uyuşmadığını görerek, saraydan uzaklaşmak istemiş ancak, hakanın emri ile zindana atılmıştı. Meşhur Şabran Kalası'nda mahpus hayatı geçirdiği aylarda, edebiyat tarihine "Heb-siyye" adı ile geçen şiirler silsilesini yaratmıştı. Bu şiirler silsilesine dahil olan kasidelerinin birinin çağdaş Azerbaycan Türkçesine tercümesinde aşağıdaki ıstıraplı ve isyankâr, devre muhite ve kul tabiatlı insanlara karşı barışmazlıkla dolu satırları okuruz:

Her seher qalxar göye ah ile efğanım benim, Qerq
olar qanda şefeq tek çeşmi-giryanım benim.
Boynuma Zöhhak ilanı saldı ahenger bu gün, Çün
Firudin xeznesidir eqlü irfanım bu gün. Oxşayır
künde ayağım da deyirman daşına, Qanlı göz
yaşım la işler bu eği rmanım benim.

Hakani'nin "Medain harabeleri", "Gesidey-i Şiniyye" gibi kasideleri derin felsefî mazmunu ve sosyal konunun isyankâr bir tarzda ele alınması ile dikkati çeker. Bir zamanlar saray hayatını öven, hakanları ve onların yakınlarını medheden şair bu eserlerinde, artık en kudretli hakanın da hiçliğe, yokluğa, unutulmaya mahkûm olduğunu, dünya üzerinde ebedî yaşayacak kuvvetin ise söz, fikir olduğu kanaatine gelir. Medain'in herabelerini seyreten sanatkar bir taraftan kederlenir - çünkü burada toprak altına düşünen beyinler, duyan yürekler gömülmüştür, öbür taraftan ise sevinir çünkü Medain'i harabe durumuna getiren Sasani padişahlarının mezalimi, acımasızlığı olmuştur. Zulm ise her yerde mahva mahkûmdur. Ona göre de şair tabiatın, dünyanın bu ezeli kanununun bir daha gerçekleşmesinden sevinç duyar ve Medain herabelerinin zulme dayanan diğer şahlar ve sultanlar için de bir ibret olmasını temenni eder. Hakani'nin zamanı, çağdaşları, kendi hayat yolu, edindiği siyâsî, sosyal, manevî, ahlâkî, kanaatlar onun başka bir büyük eserinde -"Töhfetül-İrâgeyn" mesnevisinde akseder. Hakani, Farsdilli Azerbaycan şiirini, felsefî ruh ve sosyal mazmunla zenginleştirmiş, şiiri sarayın hizmetçisi olmaktan uzaklaştırmıştı. Kurduğu gelenek, sonraki asırlarda gerek Farsdilli, gerekse anadilli Azerbaycan Edebiyatı'nı ve Fars Edebiyatı'nı kuvvetli bir şekilde etkilemiştir. Emir Hüsrev Dehlevi, Cami, Türk şiirinin büyük ustası Fuzûlî onun "Kesidey-i Şiniyye"sine nazire yazmışlar. XIX. XX. yy. Azerbaycan Edebiyatı'nın Seyid Ezim Şirvani ve Sabir gibi sanatkarları aradan yüzyıllar geçmesine rağmen Hakani'yi sanat hocaları olarak adlandırmışlardır.

XII yy. da Farsdilli Azerbaycan Edebiyatının en büyük temsilcisi hiç şüphesiz, Nizami Gencevi (1141-1209) olmuştur. Azerbaycan'ın eski kültür merkezlerinden ve XII. yy. İslam Şarkı'nın büyük şehirlerinden biri olan Gence'de doğan Nizami bütün hayatını burada südürmüş, ona dünya şöhreti kazandıran meşhur eserlerini burada yaratmış ve burada da toprağa verilmiştir. Kendine kadarki ilim ve kültür geleneklerini dikkatle takip eden ve derinden benimseyen Nizami, Doğu edebiyatlarında bu gün de sürdürülen büyük bir edebî geleneğin yaratıcısı oldu; lirik ve epik şiirin ulaşılmaz örneklerini ortaya koydu. Nizami'nin sanatı her şeyden önce hümanizmi ve demokratizmi ile seçilir. Şahların, sergerdelerin, saray güzellerinin bir kahraman olarak alınıp terennüm edildiği Şark edebiyatına o, ilk defa sıradan olan insanı getirdi, onun düşünce ve isteklerini açıkladı.

Dünya edebiyatı tarihine Nizami Gencevi adı ile girer. İlyas Yusufoglu'nun bir Azerbaycan Türkü olduğunu, Fars dilinde yazdığı eserlerin hemen hepsinde Türk'ten, bir bilgelik, kahramanlık, yiğitlik sembolü gibi söz açtığını, hatta Peygamber'in kendisini, böyle akılda ve zekada bir Türk'e benzettiğini, XX. yy. Azerbaycan'ının büyük devlet adamı ve fikir mücahidi Memmed Emin Resulzade 1951' de Ankara'da yayınladığı "Büyük Azerbaycan şairi Nizami Gencevi" adlı kitabında, şairin kendi eserlerine dayanarak ispatlamıştır. Nizami'nin anasının Kürt kökenli olduğu, şairin kendisinin ise İran'ın Kum şehrinde doğduğu yolunda İran Nizamişinasları'nın incelemelerinde ileri sürülen mülâhazaların tarihî esastan mahrum olduğu, genellikle şüpheli kaynaklara dayandırıldığı anlaşılmıştır. Nizami devrin talebine uygun şekilde ve aldığı talim-terbiye icabınca, eserlerini Fars dilinde yazmak zorunda kalmışsa da, her zaman bir Türk gibi düşünmüş, destanlarında Azerbaycan Türkleri'nin eski tarihî ile ilgili konulara ilgi göstermiş, bütün eserlerini Türk hükümdarlarına sunmuştur.

Nizami Şark Edebiyatı tarihinde ilk "Hamse" müellifidir. Sonralar onun bu yaratıcılık geleneği Emir Hüsrev Dehlevi, Nevai, Cami vs gibi büyük söz üstadları tarafından devam ettirilmiş, yalnız Fars dilinde değil, Türk lehçelerinde de Nizami sanatının etkisi ile "Hamse"ler yazılmıştır.

Nizami'nin eserlerini iki kısıma ayırmak mümkündür. Bunların bir kısmını, şairin lirik mirası onun gazel, kaside, rubai vs. türlerinde yazdığı eserler oluşturmaktadır. Kaynaklar şairin, bir divan oluşturacak kadar lirik eserler yazmış olduğunu gösteriyorlar. "Tezkiretü's-Şüera" müellifi Devletşah Semerkandi, Nizami'nin yirmi bin beytlik Divanının varlığını gösteriyor. Amma, bu divana dahil olan eserlerin hepsi günümüze kadar oluşmamışlardır. Nizami'nin kaynaklarda adı geçen büyük divanından şimdi ele yalnız yüz yirmi gazel, altı kaside ve otuz rubai bilinmektedir. Gazellerin esas konusu muhabbettir. Tabii ki, Nizami gibi büyük bir şairin muhabbet anlayışı da geniştir. Buraya, yalnız güzele, sevgiliye olan muhabbet değil, aynı zamanda insana muhabbet, Allah'a muhabbet motifleri de dahildir. Kasidelerinde ise, daha çok bir filozof etkisi bırakır. Devrin mühim meseleleri, insanı, beşer neslini zaman zaman düşündüren, ilgilendiren önemli sorunlar, yüzyıllardan beri cavapsız kalan sorular Nizami'yi çok ilgilendirir.

Nizami "Hamse" umumî adı altında birleştirilen beş büyük eserin müellifi olarak daha

meşhurdur. Şairin kendisi bu eserlerin türünü "destan" olarak göstermiştir. Ama çağdaş Azerbaycan edebiyatşinaslığında bu eserleri "poema", bazen de "menzum roman" olarak adlandırmak fikri kabul edilmiştir. Bu eserlerden ilki 1174-1175 yılında tamamlanan "Mehzenü'l-esrar" ("Sırlar hazinesi") destanıdır. Nizami'nin eserleri üzerinde çalışanlar, "Mehzenü'l-esrar"la, XI. yy. Türk şiirinin büyük örneklerinden biri olan Yusuf Has Hacıb'in "Kutadgu Bilik" adlı eseri arasında bir yakınlık ve bağlılık görmektedirler. Nizami, özüne kadarki dönemde Şark Edebiyatı'nda artık bir sıra örnekleri verilmiş didaktik şiirin geleneklerinin devam ettirmiş ve onları daha da zenginleştirmiştir. Şair bu ilk büyük hacimli eserini, Selçuk hükümdarı Fahreddin Behramşah Selçuki'ye sunmuştur.

Yirmi bölümden oluşan "Mehzenü'l-esrar" manzum destanında, bir şair olarak Nizami'yi düşündüren, onun ilgisini çeken problemler-adaletli hükümdar, olgun insan, kötülöklere, haksızlığa karşı mücadele; emek veren insanın hükümdarlardan da üstün tutulması vs gibi sosyal-ahlakî meseleler olmuştur. Her bölüm de kendi içinde iki kısımdan ibarettir: birinci kısımda şair felsefî planda fikirlerini açıklar, ikincisi ise, bu fikirleri açıklayan, destekleyen, ibretimiz hikayeler verir. Bu eserle Nizami, devrinin, geniş çok farklı insanların ve sosyal tabakaların hayatını tasvir etmiştir. Ayrıca, Nizami, üstünlüğü sade insana vermiş, zulümkar, adaletsiz hükümdarlara, devlet adamlarına nasihat etmiş, doğru yol göstermiştir.

1180-1181'de tamamladığı "Hüsrev ve Şirin" manzum destanını Nizami, Azerbaycan Atabeyler Devleti'nin hükümdarı Cihan Pehlivan'a sunmuştur. Bu eser gerçekten de insan hakkında, onun kalp dünyasının büyüklüğü, fikirlerinin genişliği, aşkın ve zekanın her şeye galip gelen kudreti hakkında güzel bir destanıdır. Nizami'den evvel bu mevzu İran'ın büyük şairi Firdevsi işlemişti. Ama Firdevsi yalnız İran şahlarının tarihini tasvir etmeyi amaç edindiğinden, efsanedeki büyük muhabbeti görmemiş, onun uzağında kalmıştı. Nizami ise her şeyden önce insanı safılaştıran, güzelleştiren bir muhabbet destanı yaratmıştı "Hüsrev ve Şirin" aynı zamanda Nizami'nin Azerbaycan'la en fazla ilgili olan eserlerindendir. Eserdeki olayların mühim bir kısmı Azerbaycan topraklarında geçer, İran hükümdarlarına siyaset ve ahlak dersi veren Şirin, Azerbaycan prensesidir.

Şirvanşah Ahsitân'ın arzusu ile yazılan ve 1188'de tamamlanan "Leyli ve Mecnun" manzum arzusu destanında Nizami, daha eski zamanlara

dönmüş, VI. VII. yy. Arap hayatını canlandırmıştır. Ama Nizami'nin bir şair olarak büyüklüğü onun en eski konuları bile yaşadığı dönemle bağlayabilmesi, çağdaşlaştırması, hem de bu konuya bir ebedî hayat kazandırabilmesi idi. Bu açıdan, "Leyli ve Mecnun" destanında, eski bir Arap efsanesine dayansa da, bütün zamanlar ve bütün halklar için yakın ve anlaşılır olan güzel bir aşk romanı ortaya koymuştur. Nizami'nin bu eseri, yalnız sevginin büyüklüğüne değil, aynı zamanda bu muhabbeti yaşan ve yaşatan insanın büyüklüğüne ve azametini okunan bir şarkıya benzetilebilir. Nizami bütün eserlerinde olduğu gibi burada da insanın zulme, haksızlıklara boyun eğmesini, yüreğinde doğan itiraz sesini boğmaya çalışmasını, her zaman suyun akarı ile yüzmeye can atmasını, insanlık şerefini ve insan adını lekeleyen bir rezillik sayar; insana yiğit ve cesur yaşamayı, aslan yürekli olmayı tavsiye eder.

"Yedi güzel" destanı (1197'de tamamlanmıştır) sanat yolunda olgunlaşan, büyük tecrübe kazanmış bir şairin eseri olarak dikkati çeker. Bu destan, kuruluş açısından da Nizami'nin en olgun eserlerinden biridir. "Yedi güzel" Merağa hükümdarı, Aksungur Alaeddin Körpe Aslan'ın isteği üzerine yazılmış ve ona sunulmuştur. Şair bu eserinin konusunu eski İran tarihinden, Sasani hanedanının beşinci hükümdarı Behram Gur'un hayatından almışsa da, daima takip ettiği geleneklere sadık kalarak bu defa çağdaş bir eser yaratmış, "Mehzenü'l-esrar", "Hüsrev ve Şirin" destanlarında başlattığı ideal hükümdar tipini yeni fikir ve görüntülerle zenginleştirmiştir. Bu destanda Nizami'nin geniş bilgilerini ortaya koyan zengin semboller mevcuttur.

Şair, hayatının son senelerini, hacim açısından da, edebî önemi açısından da en büyük eseri olan, "İskendername" nin yazılmasına sarfetmiştir. İki kısımdan ibaret destanın "Şerefname" isimli birinci kitabı 1203'te, "İkbalname" isimli ikinci kitabı ise 1209'da, şairin ölümünden az evvel tamamlanmıştır. "Şerefname" de, bu eserin kahramanı olarak seçilen Makedonyalı İskender'den bir başbuğ ve komutan gibi, "İkbalname" de ise bir filozof ve hakikat yolcusu, hatta peygamber gibi söz edilmiştir. İskender tipine Nizami'den evvel de dünya edebiyatı tarihinde defalarca müracaat edilmişti. Bunların arasında antik Yunan müellifi Yalancı Kallistfe'nin, Mısırlı yazar Nektanebe'nin adları söylenebilir. Firdevsi'nin "Şahname" eserinin de mühim bir bölümü İskender'e ve onun İran şahı Dârâ ile savaşlarına hasrolunmuştur. Bütün bu edebî kaynakları bilen Nizami, İskender'i her açıdan kendi arzularına cevap veren ideal bir hü-

kümdar gibi almış ve eserinde canlandırmıştır. Nizami'nin tasvir ettiği İskender yalnız kılıcının kuvveti ile ülkeler fetheden bir başbuğ değil, bundan daha fazla, zekâları, gönülleri fethetmeyi bilen bir âlim, filozof, şair ve musikişinastır. İskender, kendi çevresine zamanının en tanınmış filozoflarını toplar; devleti, onların yardımı ve nasihatları ile yönetmeye çaba gösterir. Büyük fetihler, elde ettiği sonsuz topraklar İskender'i tatmin etmez. O, sürekli arayış halindedir; savaşta bulamadıklarını kitapların sayfalarında, filozofların öğretilerinde bulmaya çalışır. Nizami'nin "İskendername"si; bu, rahatlık bilmeyen insan zekâsının destanı idi.

Nizami kendi sanatının büyüklüğünü, azametini anlayan sanatkârlardandı. Şiirlerinin birinde o, geleceğine sarsılmaz güven hissi içinde şu mısraları yazmıştı:

Yüz il sonra sorsan haradadır o? f' ' ? ; 'i'n
Her yerden ses gelir-Buradadır o.

Nizami, Fars dilinde yazılan Azerbaycan Edebiyatı'nın son büyük temsilcisi idi. Gerçi, Nizami'den sonra da Farsdilli edebiyat Azerbaycan'da durumunu korudu. Nitekim, XIII. XIV.

yy. da hatta millî şuurun ve milliyetçilik duygularının geliştiği XIX yy.'da Fars dilinde eserler yazan Azerbaycanlı müelliflere rastlanırdı. Ama bu, sadece bir edebî geleneğin devam ettirilmesinden başka bir şey değildi. Azerbaycan şairlerinin, edebiyat adamlarının büyük bir kısmı, eserlerini iki-Azerbaycan Türkçesi ve Fars, bazıları ise üç-Azerbaycan Türkçesi, Fars ve Arap dillerinde kaleme alıyorlardı. Eğitim sistemi öyle kurulmuştu ki, tahsil görmüş her aydın bu dilleri öğrenir ve onlarla kendi fikirlerini, düşüncelerini zorluk çekmeden açıklayabilirdi. Bu açıdan da, Azerbaycan şair ve yazarları XII. yy.'dan itibaren ana dillerinde eserler yaratmaya ağırlık vermekle beraber, geleneklerine bağlı oldukları ve iyi bildikleri Fars ve Arap dillerinde de yazıyorlardı.

Nizami Farsdilli Azerbaycan Edebiyatı'nın zirvesini oluşturdu. Nizami'den sonra gelen şairler onun işlediği konularda eserler verseler de "Hamse" müellifinin ulaştığı sanat zirvesine yükselemediler. Bunun en önemli sebeplerinden birisi de, artık Farsdilli şiirin rekabet meydanında tek olmaması, onun karşısına Nizami kadar büyük adlarla temsil olunan Türkdilli edebiyatın çıkması idi.

Anadilli Azerbaycan Edebiyatı

Şüphesiz, her millî edebiyatın esas göstericisi, başlıca amili, evvelce de ifade edildiği gibi, bu edebiyatın yazıldığı, yaratıldığı dildir. Bu açıdan, Azerbaycan Edebiyatı'nın ilk tarihçisi, dört cildlik "Azerbaycan Edebiyatı" kitabını ilk defa 1925'te yayınlayan Feridunbey Köçerli (1863-1920) millî edebiyatımızın tarihini Fuzûlî'den başlatıyordu. Son incelemeler ise, Azerbaycan'da Türkdilli şiirin ilk örneklerinin XII. yüzyılda yazıldığını ortaya koymuştur.

Ancak, dikkat etmek gerekir ki, Azerbaycan Edebiyatı yalnız şimdi değil, en eski dönemlerinden itibaren Türk Edebiyatlarının bir kolu, bir parçası niteliğinde idi. Bu açıdan, en eski Türk edebî abidelerinde diğer Türk boyları ile birlikte Azerbaycan Türklerinin de payı vardır. Eski Türk Edebiyatı araştırmacılarından İ. S. Braginski'nin yazdığı gibi, "V-VII. asırlarda meydana gelen Runik ve Uygur abideleri, yalnız bir halkın değil; bütün, Türk dilinde konuşan halkların umumî edebî mirası olarak alınmalıdır". Eski Türk şiiri hakkında değerli bir inceleme eserinin müellifi olan İ. V. Stebleva ise, bu umumilik ve ortaklığı, dil faktörü ile açıklayarak şöyle yazar: "Çünkü bu asırlarda Merkezî ve Orta Asya'da, Güney Sibirya'da tek ve genel Türk edebî dili hakimdir".

Böylece, ilk örnekleri XII. yüzyılda meydana çıkan anadilli Azerbaycan Edebiyatı'nın kökü, asırların derinliklerine gidiyor ve hiç şüphesiz Muharrem Ergin'in haklı olarak "Türk Töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası... Türk dilinin mübarek kaynağı... Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulade işlek örneği..." diye adlandırdığı Bengütaş Edebiyatı'na, Orhon-Yenisey Kitabeleri'ne dayanıyordu. Şüphesiz, bu edebiyatın tarih sahnesine gelişinde, onun millî kültür hadisesi olarak oluşmasında, Mahmut Kaşgari'nin "Divan-i Lügat it-Türk"ü Yusuf Has Hacib Balasagunlu'nun "Kutadgu Bilig"i, Kul Alinin "Kıssa yi-Yusufu", "Oğuzname"ler ve Kitab-i Dede Korkut destanı, önemli rol oynamıştı. Elbetti ki, bütün bu temel eserlerin, bu kaynakların dışında, Azerbaycan'da, Azerbaycan Türklerinin ana dillerinde bir edebiyatın oluşması imkânsız idi.

Millî edebiyatın oluşmasında millî devletin ve siyâsî hayatın da etkili olduğu kabul edilmelidir. XIII. yüzyılda Azerbaycan'da, yalnız kültür açısından değil, siyâsî açıdan da Türkçe edebiyatın doğuşu için müsait bir ortam gelişmekte idi.

Bu asırda Azerbaycan bir Türk İmparatorluğu'nun-Altm Ordu'nun içinde idi. Biri birini takip eden savaşlara rağmen, Selçuklular ve

Atabeylerin hakimiyet dönemlerinde temeli atılan kültür hayatı, bütün boyutlarıyla yaşanıyor ve hatta hızlanıyordu. XIII. XIV. yüzyılda, Azerbaycan Edebiyatı'nın ve medeniyetinin Zülfüqar Şirvani, Hümmam Tebrizi, Evhedi Marağayi, Essar Tebrizi, Arif Erdebili gibi üstadları yetişmişti. Mimarlık, hattatlık, musikî nazariyesi vb. sanat alanları, millî esas üzerinede gelişmekte idi. Şark musikî sanatının, Azerbaycan'da yetişen Seyfeddin Urmevi, Mehmed Ebubekir oğlu Şirvani, Farabi ve İbn Sina'dan sonra musikî sahasında Üstadısalis (Üçüncü üstad) adını almış Hoca Abdülkadir Merağalı gibi temsilcileri çağlarını aşan eserler vermişlerdi. Ressamlık sanatında "Tebriz mektebi" adını almış olan okul da, XIV. yüzyılın eseri idi. Mahmud Sarraf, Seyid Haydar, Sefer Tebrizi, Abdullâh Seyreği gibi hattatların adları yalnız kendi vatanlarında değil, bütün müslüman Şarkında tanınıyordu. 1259'da meşhur Merağa rasadhanesini kuran Hoca Nasireddin Tusi, yalnız astronomi ve astroloji sahalarında devrinin ünlü alimi değil, aynı zamanda tarih, felsefe, poetika üzerine araştırmaların ve bedii eserlerin müellifi idi.

XIY-XY yy. Azerbaycanında, Mehmed Hindaşah Nahçıvani, Abdullâh Fezlullahoğlu, Hamdullâh Gazvini, Sami vs. gibi tarihçiler, Abdürreşid Bakuvi gibi coğrafyacı, Mahmud Şebüsteri gibi filozof yetişmiş, Tebriz'de bir üniversite niteliğinde olan "Darüş-Şifa" medresesi faaliyete başlamıştı. Tabii ki, edebiyat da bu genel kültür canlanmasının dışında kalamazdı, Merağalı Evhedi'nin (1274-1338) meşhur "Cam i-Cem" ve "Dehname" mesnevileri, Arif Erdebili'nin (XIY yy.) "Ferhadname" manzum destanı, Mahmud Şebüsteri'nin "Gülşen-i Raz" felsefi manzumesi, Essar Tebrizi'nin "Mehr ve Müşteri" destanı, Fezlullah Naimi'nin (1339-1396) "Cavidanname"si vs. bu devrin edebî mahsûlleri arasındadır. Ama hiç şüphesiz ki, kültürel gelişme açısından şahsiyet ve olay yaratacak eserlerle zengin olan bu yüzyılın en mühim edebî hadisesi, Azerbaycan Türkçesi'nin ilk örneklerinin ortaya konulması ile ilgili idi.

Azerbaycan Edebiyatı tarihinde ana diliyle yazılmış bilmen ilk eserin müellifi Hasanoğlu'dur. "Tezkiretü's-şuara" müellifi Devletşah Semerkandi onun eserlerini Türkçe ve Farsça kaleme aldığını, Rum'da ve Azerbaycan'da tanındığını söylüyor. Bu şair Türkçe şiirlerinde Hasanoğlu mahlasını, Farsça şiirlerinde ise aynı mânada Pur-i Hasn mahlasını kullanmıştır.

Hasanoğlu hakkında Türk Edebiyatı tarihinde ilk defa bilgi veren Prof. Mehmet Fuat Köprülü olmuştur. Şairin biri Türkçe, öbürü Farsça yalnız iki gazeli elde olduğundan, onun edebî kişiliği hak-

kında geniş söz açmak tabii ki, zordur. 1968' de Alman şarkiyatçı Barbara Fleming Mısır kütüphanelerinin birindeki elyazmaları arasında Hasanoğlu'nun Türkçe bir başka gazelini daha bularak yayınlamıştır.

Hasanoğlu'nun doğum ve ölüm tarihî belli değildir. Ancak, iki Türkçe şiirinin dil açısından tahlili, diğer taraftan, XIV. yy. tezkirecisi Semerkandi'nin kendi eserinde onun hakkında bilgi vermesi, şairin en geç, XIV. yüzyılda yaşadığını düşündürmektedir.

Hasanoğlu'nun gazeli bu eserin yazıldığı döneme kadar Azerbaycan Türkçesi'nin belli bir gelişme dönemi yaşadığını ve şiir diline çevrildiğini gösteriyor. Gazel, geleneksel konuda-muhabbet üzerine yazılmışsa da, şekil açısından yeni ve özgündür; baştan sona kadar, sorular ve onlara verilen cevaplar üzerine kurulmuştur:

Aparı könlümü bir hoş qemer yüz, canfeza dilber,
Ne dilber? Dilberi-şahid. Ne şahid? Şahidi-server.

Men ölsem sen, büti-şengül, sürahi, eyleme qül-qül,
Ne qül-qül? Qül-qülü bade. Ne bade? Badeyi-ehmer.

Başımdan getmedi hergiz seninle içdiyim bade, Ne bade? Badeyi-mesti. Ne mesti? Mestiye-sağır.

Hasanoğlu'nun Barbara Fleming tarafından yayınlanan ikinci gazelinin dili daha açık ve anlaşılırdır. Ayrıca, birinci gazelden farklı olarak, burada ilahî aşk değil, reel, gerçekçi aşk terennüm olunur, insanî his ve duygular ön plana getirilir.

Gerçi Hasanoğlu'nun, edebiyat tarihimize iki şiiri girmiştir. Ama, muhakkak ki; bu iki şiir, millî dil ve millî edebiyatımız için, cilt cilt eserlerden daha önemlidir.

Hasanoğlu'nun açtığı yolda giden Şah Kasim Envar (1356-1434), Gazi Bürhaneddin gibi (1344-1398) gibi şairler Azerbaycan Türkçesi'ni bir şiir dili olarak daha da geliştirdiler, onun zengin üslûp ve ifade imkânlarını meydana çıkardılar. Aynı zamanda, bu dil vasıtası ile klasik Şark Edebiyatı'na yeni konular ve yeni edebî türler getirdiler. Mesela, Şah Kasim Envar ilk defa olarak Azerbaycan bayatılarının, geraylı ve koşmalarının havasını, dilini, ifade tarzını, şeklini klasik şiire getirmiştir. Mesela, aşağıdaki şiirinde olduğu gibi:

Sabahın olsun mübarek,
Çelebi, bizi unutma. Salam
ile can verdik, Çelebi, bizi
unutma.

Azerbaycan Türkünün yazmış olduğu bu mısralarda yalnız halk edebiyatının havası değil, Anadolu'nun bağrından kopmuş başka bir meşhur Türk şairinin, Yunus Emre'nin ve onların her ikisinin hocası sayılan Türkistanlı bilge Hoca Ahmet Yesevi'nin nefesi duyulmaktadır.

Gazi Burhaneddin ise, çağdaş edebiyata eski Türk şiirinin çok yaygın türlerinden biri olan tuyuğu getirmiş ve onun klasik örneklerini ortaya koymuştur:

Hemişe aşiq könlü büryan bolur,
Her nefes qerib gözi giryan bolur, -
Sufilerin dileki mehrab, namaz,
Er kişinin arzusu meydan bolur.

Yalnız şairlikle yetinmeyen, aynı zamanda ülke önderi ve yiğit bir başbuğ olan Gazi Burhanaddin muhabbet lirizminin, dinî-ahlakî konuların ve sufi görüşlerin dışına çıkamayan Azerbaycan-Türk şiirine alplik, erenlik, kahramanlık ve savaş ruhu ve konuları getirmiştir. Böylece o, bir taraftan edebiyatı kendi fikir ve amaçlarının hizmetine verirken, öbür taraftan onu fantazi semalarından yere indirmiş, gerçekliğe ve onun sorunlarına yaklaştırmıştır. Türkçe'nin bir şiir diline çevrilmesinde de Gazi Burhaneddin'in şahsiyeti ve edebî yaratıcılığı merhale niteliğindedir. Onun Türkçesi aradan asırlar geçmesine rağmen, tam anlaşılır, oynak ve çekicidir. Şair, halk dilinin unsurlarından büyük maharetle faydalanır, halk edebiyatı örneklerinden, özellikle de atalar sözlerinden ve mesellerden gereken şekilde yararlanır. Onun tasvirleri hayatî ve canlıdır. Gazi Burhaneddin Azerbaycan Türkçesi'nin bütün zenginliklerini ilk defa ortaya koyan ve bu açıdan millî edebiyatın sonraki gelişme merhalelerini, özellikle de Nesimi, Hatai, Fuzûlî, Vagif gibi ustaların yaratıcılıkların etkiyen üstad bir sanatkârdır.

Azerbaycan Edebiyatı'nda ana dilinde yazılmış mesnevinin ilk numunesi de XIII. yy. mahsulüdür. Müellifi belli olmayan bu eser, Nizami yaratıcılığındaki manzum destan geleneğinin muhtemelen aynı tarihî dönemdeki anadilli edebiyatta da sürdürüldüğünün bir işaretidir. "Destan-i Ahmed Herami" adlı mesneviyi, ilk defa 1928' de Türk alimi Telet Onay eski elyazmaları içerisinde, bularak yayınlamış ve kitaba yazdığı önsözde destanı, Türkçe'nin bir abidesi olarak değerlendirmiştir. Destan dil ve üslup bakımından, Türk Edebiyatı'nın eski abidelerine, özellikle de "Kitab-i Dede Korkut"a yakındır. Nizami'nin manzum destanlarındaki konuların ve kahramanların tekrar tekrar ele alındığı bir devirde yazılmış "Des-

tan-i Ahmed Herami", konusunun yeniliği ve halk edebiyatına bağlılığı ile dikkat çeker. Destanın, zamanımızın günlük konuşma dilini andıran dilinde, halk edebiyatı geleneklerine ve tecrübesine dayanmak temayülü kuvvetlidir. Mesela, aşağıdaki örnek, "Destan-ı Ahmed Herami" de ata sözlerinden ne kadar sık, fakat yerinde istifade edildiğini belirtebilir:

Meseldir, seveni sevmek gerekdir,
Eyi niyetlere irmek gerekdir.
Gülendam dexti söylemedi tekrar,
Heqiqet dinmemeklik olur iqrar.
Meseldir, kendi düşen ağlamaz der,
Axan deryayı kimse bağlamaz der.

Kırım'da, Şiraz'da, Bağdat'ta cereyan eden olaylar, maceralar üzerine kurulmuş bu ilgi çekici destan, Oğuz Türklerinin ortak edebî abidesi olarak adlandırılmak hakkına sahiptir.

Azerbaycan Türkçesi'nin kısa bir zaman içerisinde Farsça ile rekabet edebilen bir şiir dili seviyesine yükselmesi, onun yaslandığı edebî geleneklerin eskiliğini ve zenginliğini gösterirken, bu edebiyatın eski örneklerinin günümüze ulaşmamış olması ihtimalini artırmaktadır. Türk şiirindeki Yunus Emre mucizesi gibi, Hasanoğlu yahut Gazi Burhaneddin de, halk edebiyatı kaynaklarından gıdalandılar; ama, onların klasik üslupta yazılmış mükemmel eserleri, başka kaynakların da varlığına işaret etmektedir.

XIV. asrın sonu, XV. asrın başlarındaki anadilli Azerbaycan Edebiyatı'nın en büyük zirvesi şüphesiz Nesimi'dir., 1369' da, büyük bir ihtimalle Şirvan'da doğmuş, mücadele ve isyanlarla dolu hayatını 1417' de Halep'te, idam sehpasında sona erdirmişti. Mükemmel bir eğitim alan, devrinin en kâmil insanlarından biri olarak tanınan Nesimi, üç klasik dilinde-Türkçe, Farsça ve Arapça- eserler yazmıştır. Şirvan'da ve Bakü'de yaşadığı dönemde, Hurufilik taliminin banisi Fezllullah Heimi ile tanışıp, dost olmuş, kısa zaman sonra da, onun sadakatli müridlerinden biri haline gelmiştir. Neimi'nin tutuklanarak idam edilmesi ve hürûfilerin takibi üzerine, Nesimi Azerbaycan'ı terk ederek Anadolu'ya gelmiş, burada da takip ve tehditlere uğrayarak Halep'e gitmek zorunda kalmıştır. Anadolu'da Nesimi ile görüşen XV. asr Türk şairi, "Beşaretname" eserinin müellifi Refii, Nesimi hakkında, adı geçen eserinde şöyle yazmıştır:

Ol Nesimi-rehmet-i fezl-i hüda,
Ol İmadeddin - Sırr-i Mürteza.
Ol şehid-i aşk-i fezl-i zülcelal,
Bend-ü zindanlarda yatan mah-ü sal.
Ol beladan ah-ü efgan etmeyen,
Söyleyen esrari, pünhan etmeyen-

Nesimi'nin dünya görüşü şarkın iki büyük dini-felsefi tarikatmm-sufi/min ve hürûfiliğin etkisi altında biçimlenmiş ve olgunlaşmıştı.

Şairin, bu felsefî anlayışların etkisi altında yapılmış eserlerinin temelinde Allah fikri vardır ve insanın manevî-ahlâkî olgunlaşmak yoluyla O'na kavuşması fikri ön plandadır. Nesimi için insanın en büyük mutluluğu yaradana kavuşması, O'nunla bir vahdet halinde birleşmesidir. İnsanı yarılmışların en olgunu, en kutsalı olarak gören Nesimi, onda Allah'a mahsus sıfatların tecelli ettiğini savunur; böylece, insanı Allah'laştırır, Allah'ı insanlaştırır. Nesimi'nin bu isyancı panteizmi, insanı değersiz kılan, onu her açıdan kula, köleye çeviren, zamana ve zamanın hükümdarlarına karşı bir baş kaldırış olarak düşünülebilir. Nesimi Azerbaycan Edebiyatı Tarihi'ne hem şair, hem de büyük, hümanist filozof olarak girmiştir.

Nesimî yaratıcılığının mühim bir kısmını oluşturan, coşkun bir ilham ve alevli bir kalbin ürünü olan gazellerinde yalnız Allah sevgisini değil, aynı zamanda insan sevgisini, hayatını verdiği güzel sevgisini, yüksek şiiriyet ve ihtirarla terennüm etmiştir. Nesimî kendinden önce gelen şairlerle kıyaslandığında, Azerbaycan Türkçesi'ni bir edebiyat dili, şiir dili olarak daha da geliştirmiş, bu dilin bütün elvanlığını, canlılığını, mûsikisini ve şiirliğini şiirlerinde askettirebilmiştir:

Düşdü yine deli könül gözlerinin xeyaline,
Kim ne bilir bu könlümün firi nedir, xeyali ne?
Al ile ala gözlerin aldadıb aldı canımı,
Alını gör ne al eder, kimse irişmez aline.

Nesimi'nin hemen her gazelinde bu tür dil sehirbazlıklara rastlamak mümkündür. İnsanı yaratılmışların yücesi sayan şair, onu layığıyla terennüm ve vasfedebilmek için, kullandığı şiirin dilini de öylece yüceltebilmiştir.

XVI. yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı'nın hiç şüphesiz ki, iki büyük zirvesi vardır. Bunlar, Hatai ve Fuzûlî'dir. Tabii ki, bu sanat zirvelerinden baktığımızda onların çağdaşı olan, onlarla bir devirde yaşayıp, yazan bazı şairlerin eserleri ve şahsiyetleri ikinci derecede gözükmürler. Aslında, XIV. XVI. yy. Edebiyatı'nda Nesimi'nin, yahut Fuzûlî'nin zirvesine yükselmeseler de, yine millî edebiyat tarihinde kendi yerleri ve adları olan bir sıra istidatlı şairler yetişmiştir. Karakoyunlu hükümdarı, şiirde Nesimi'nin takipçisi olarak tanınan Cihanşah He-kiki, Fuzûlî'nin seleflerinden biri sayılan Ni-metullah Kışveri, Hebibi Hamidi, Süruri, Sahi, Helili, Kâtibi, Bedr Şirvani, Gülşeni, Hezani, Beşiri,

Sahi vs. gibi onlarla şair, bu devir edebiyatının temsilcileri idiler. Onların hepsi eserlerinin Azerbaycan Türkçesi ile yazmış bu dilin gelişmesine çaba göstermişlerdi. Timurîler İmparatorluğunun dağılmasından sonra, Azerbaycan'ın güneyinde meydana çıkan Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri, daha sonra ise bütün Azerbaycan topraklarını kendi idaresi altında birleştiren Safeviler hanedanının hükümdarları, Fars etkisinden tam uzaklaşarak Azerbaycan Türkçesi'ne büyük önem verir, onun tam bir sanat ve edebiyat dili, aynı zamanda devlet dili olarak kabul edilmesi ve kullanılmasına çalışırlar. Bu devletlerin temelini oluşturan terekeme soyluları millî geleneklere göre yetişmişti. Onlar artık evvelki devirlerin saray muhitinden uzaklaşamayan hükümdarları gibi Fars kültürünün etkisi altında değildiler. Nihayet Türk-lük düşüncesinin, Türklük şuurunun kendi uyanış dönemini yaşaması, dünyanın üç kıtasında hükümdarlık eden Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı ve bütün Avrupa'nın Türk adı karşısında titremesi de, Türkçe'nin hayatın bütün sahalarında hakim dil oluşunda etkili oldu. Bu tesirlerle, XV. yy. sonlarında Azerbaycan Fars devletçiliği geleneklerinin ve Fars kültürünün son kalesi olan Şirvanşahlar devleti Safevî hanedanının savaşı siyâsî ve manevî baskısı ile çöktü ve bu saray etrafında toplanan Farsdilli şairler, dönemin edebiyatında hiç bir iz bırakmadan silindiler.

XV. XVI. yüzyılda, Türk dünyasında kültür açısından bir yakınlaşma ve bütünleşme olduğu dikkati çeker. Türk hükümdarları biri birleri ile çekışseler de bu hükümdarların memleketlerinde yaşayan Türk şairleri bir manevî birlik havası oluşturmaya çaba gösteriyorlardı. Mesela, Güney Azerbaycan'da, Serab kasabasında doğan, Şah Kasım Envar; Orta Asya'ya göçerek burada hem büyük şair, hem de tarikat mürşidi gibi tanınmış, onun takipçileri arasında Emir Tiymur'un torunu Mirze Uluğbey bile bulunmuştur. 1488' de Sultan Hüseyin Baykara'nın veziri Emir Ali Şir Nevai'nin Azerbaycanlı şairin mezarı üzerine türbe yaptırması, sözünü ettiğimiz manevî birliğin bir simgesi gibidir. XVI. yy. Azerbaycan şairlerinin faydalandıkları en büyük edebî örneklerden biri de Orta Asya Türk şiirinin ünlü ustadı Nevai'nin eserleri idi. Nevai şiiri yalnız bedii özellikleri ve konusu açısından değil, dil özellikleri açısından da Azerbaycan şairlerini etkilemişti. Mesela, kendim Nevai ile kıyaslayan ve Sultan Hüseyin Baykara gibi şiire, sanata değer veren bir koruyucu bulamadığı için adını dünyaya duyuramadığını söyleyen Kışveri, eski Özbek-Çağatay Türkçesi'nin kelime ve terkiplerini de bol bol kullanıyordu:

Kişveri şiiri Nevai şiirinden eskik imes,
Bextine düşseydi bir Sultan Hüseyini Baykara.

Sanatta bu manevî birlik havasını geliştiren, siyasette ise zayıflatan şair-hükümdar Şah İsmayıl Hataî (1586-1624) Azerbaycan Türkçesi'ni bir devlet diline, hatta uluslararası diplomatik münasebet diline çevirdi. O, Akkoyunlu ve Şirvanşahlar devletinin varlıklarına son vererek Azerbaycan'ın kuzeyi ile güneyini birleştirdi ve 1502' de, onaltı yaşında iken Tebriz'de, kurucusu olduğu Safeviler Devleti'nin başına geçti. Bundan sonra genç şahın İran, Irak ve Orta Asya üzerine zefer yürüşleri başlar. Ama 1514' te, Şah İsmayıl Çaldıran'da kendisi gibi şair-hükümdar Sultan Selim'e yenilir ve bundan sonra savaşlardan uzaklaşır, hayatının geri kalan on yılını bütünüyle sanata, ülkesinde kültürün ve sanatın gelişmesine verir. Diğer hükümdar-şairler gibi Hataî de bazen şiiri kendi siyâsî fikirlerinin niyetlerinin ifadesi için kullanmaktan geri kalmamıştır. Onun şiirlerinin mühim bir kısmı Hataî'nin hakimiyeti döneminde Azerbaycan ve İran'da siyâsî ideolojiye çevrilen şiilin tebliğine ve terennümüne hasredilmiştir.

Hataî kısa ömür sürmesine, bir devlet adamı ve başbuğ olmasına rağmen, kendinden sonra zengin bir edebî miras bırakmıştır. Hem aruz, hem hece vezninde eserler yazmıştır. Çok sayıda gazel, tuyug vs. eserleri ile birlikte özgün üslûbu ile tanınan "Dehname" adlı mesnevinin müellifi olarak ta tanınmaktadır. Hataî'nin şiirlerinde onu farklı görüş noktalarından müşahade etmek mümkündür. Bu şiirlerin bir kısmında o, yenilmez bir savaşçıdır, bir kısmında bilge bir tarikat şeyhidir, bir kısmında ise, kalbi sevgi ateşi ile dolu bir aşiktir. Ama her zaman samîmidir, her zaman inançlıdır, her zaman içten gelen duygu ve düşüncelerini anlatır. Hataî'nin şiirlerinden insanın manevî özgürlüğü ön plandadır. Dünyaya bakışı açısından Hataî panteizm felsefi anlayışına taraftar görülür. Nesimi ve Hellac-ı Mansur'un fikirlerini devam ettirir. Hataî'nin gerek aruz vezninde yazdığı gazellerinde, gerekse halk şiiri üslubundaki eserlerinde kullandığı Azerbaycan Türkçesi günümüz okurları için de tam anlaşılır, halk ağzından alınmış bir dildir.

Şüphesiz, orta çağ Azerbaycan Edebiyatı'nın ve bütün Türk şiirinin en büyük ve ulaşılamaz sanat zirvesi, bütün devirlerin ve bütün halkların benzersiz sevgi şairi Muhammed Fuzûlî'dir. 1494 'de Kerbela'da doğan, 1556' da, şiirlerinde "Kutsal Toprak" diye adlandırdığı Kerbela'da Hakk'm rahmetine kovuşan Fuzûlî, Türk şiirinin tarihinde en büyük edebî mektebin kurucusu, beş yüz seneden

beri yaşamakta olan edebî geleneklerin yaratıcısıdır. "Fars lafzı" ile güzel şiirlerin çokluğunu, "Türk lafzı" ile nezm-i nazik yaratmanın zorluklarını söyleyen şair, Türkçe'nin güzelliklerini ortaya çıkarmak, şiirde onu Fars dili ile rekabet edebilecek bir duruma getirmek vazifesini üstlenmiş ve bu amacına ulaşmıştır. Fuzûlî, Türk dilini en yüce hakikatleri, en ince psikolojik durumları ifade edebilecek seviyeye yükseltmiş, onu "namerbutluktan" ve "nahamvarlıktan" arındırmış, yalnız "hüner dili" değil, aynı zamanda aşk dili, ülfet dili, güzellik dili olduğunu, ölmez eserleri ile bir daha ispatlamıştır. Fuzûlî, Azerbaycan'a şiirinin sonraki devirlerini ve temsilcilerini o kadar kuvvetli etkilemiştir ki, asırlar boyunca şairler Fuzûlî sözünün sihrinden, cazibesinden uzaklaşamamış, onun bir beytinin, bir mısrasının yorumlanmasına günler, aylar verilmiş, her gazeline onlarca, belki de yüzlerce nazire yazılmıştır. Farsdilli Azerbaycan şiirinde, klasik örneğini Nizami'nin ortaya koyduğu "Leylâ ve Mecnun" konusunu anadilli edebiyata ilk defa Fuzûlî getirmiş ve kendisinden sonraki "Leyli ve Mecnun"lar için mükemmel bir numune yaratmıştır. Keder, yas, gam, elem şairi gibi tanınan Fuzûlî aynı zamanda insan kalbinin, insan hislerinin en büyük araştırıcısı olarak edebiyat tarihimizde yer almıştır. Fuzûlî hangi konuya, hangi şiir türüne elatmışsa, onun sonraki dönemlerde bir kalıp gibi kullanılabilecek klasik örneklerini yaratmıştır. Türkiye'de Fuzûlî hakkında yazan ilk müelliflerden biri olan Muhammed Celal 1894' de yayımladığı "Osmanlı Edebiyatı Numuneleri" kitabında büyük söz üstadının yaratıcılığmtaki bu yöne dikkat çekerek şöyle yapar: "Bağdat edebiyat gülzarının güzel nağmeli bülbülü olan Fuzûlî, Osmanlı şairlerinden karşısında hiçbir üstad, rehber görmediği halde, edebiyata yeni hayat veren bir sanat yaratmış; hem de bu sanatı, derelerin çuşışinden, rüzgârın iniltisinden, bir tebessümün tesirinden, bir bedevi kızının masum güzelliğinden iktibas eyle. Bu cephede birinci şairimiz mutlaka Fuzûlî'dir." Fuzûlî'nin mükemmel bildiği üç dilde-Türk, Arap ve Fars dillerinde, yarattığı eserler, onu yalnız Türk edebiyatlarının değil, bütün Doğu Edebiyatı'nın en büyük simalarından biri, dünya edebiyatındaki hümanizm fikirlerinin, insanseverlik duygularının en büyük terennümcülerinden biri yapmıştır.

Tabii ki, Fuzûlî'den sonra Azerbaycan Edebiyatı'nda ana dilinde eserler yaratmak hem kolay, hem de zordu. Kolaydı çünkü, ortada Fuzûlî örnekleri vardı; zordu, çünkü, ortada yine Fuzûlî örnekleri vardı. Fuzûlî'den daha güzel yazmak müm-

kün olmasa da, dil açısında artık geriye dönüş yolu kapatılmıştı. Fuzûlî'den sonra Türkçe'nin yayıldığı yerlerde Farsça şiirlerle dikkat çekmek imkansız idi. Azerbaycan şairleri, ilk edebiyat tarihçimiz Firudin Bey Köçerli'nin de üzerinde durduğu bu gerçeğin farkında idiler ki, " ...Türk diline revnak veren ve onu har ve haşakdan temizleyip bir göyçek ve sefalı çemene benzeden Fuzûlî olubdur ve bununla türklerin üste ümumen ve Azerbaycan Türklerinin boynuna büyük minnet qoyubdur".

Edebiyatın gelişmesi, onun büyük eserler ve büyük isimler yetiştirmesi, aynı zamanda bu edebiyatın yeşerdiği ülkenin sosyal ve siyâsî durumu ile ilgili XVII. XVIII. asırlarda Azerbaycan'da merkezi devletin zayıflaması, iç savaşlar, Azerbaycanda siyâsî güç kazanmak için İran'la Osmanlı imparatorluğu arasında süren mücadeleler, edebiyatın gelişmesini de etkilemişti. Bu devirde millî edebiyatın gelişmesinde iki esas çizgi dikkati çekiyordu. Bunlardan birincisi, Fuzûlî etkisi ile doğan klasik şiir üslubu, diğeri ise, halk edebiyatının etkisi ile doğan halk şiiri üslubu idi. XVII. XVIII. yy. şiirinin başka bir özelliği, halkın tarihi, çağdaş siyâsî ve manevî durumu, yaşam zorlukları, bağımsızlığı ve özgürlüğü uğrundaki mücadelelerine ilişkin sosyal konuların sık sık ele alınması idi. Azerbaycan'da, yalnız bir grubun bedii zevki için hizmet veren saray edebiyatından halk edebiyatına, halkın durumunu ve problemlerinin açıklayan yeni bir edebiyata geçiş dönemi yaşanmakta idi. Tarihî manzumeler, hükümdarlara yazılan kasidelerin, gerçeklikten uzak medhiyelerin yerini almakta idi. Bu manzumelerde, ülkede baş gösteren sosyal-siyâsî olaylar, halkın inandığı, güvendiği ayrı ayrı tarihî şahsiyetlerin faaliyetleri, zamanın gündeme getirdiği problemler vs. mesnevi tarzında tasvir olunuyordu. Bu manzumeler tarihî eserleri tamamlıyor, aynı zamanda bu eserlerde arka planda kalmış olan psikolojik yaşantıları, devrin, değişen olayların getirdiği heyecan ve üzüntüleri açıklıyordu. Tarihî şahsiyetlerde II. Şah İsmayil, Şah Abbas, Nadir şah, Seki hakimi Hacı Çelebi han, Hüseyin Müştak Han vb. hakkında, Şakir Şirvani, Ağa Mesih Şirvani, Vidadî vb. şairler tarafından tesirli manzumeler yazılmış ve halk arasında yayılmıştı.¹ Edebiyatta klasik şiir üslubunun. Fuzûlî mektebinin geleneklerini Mehmed Emani (1536-1610), Fedai, Mesihî (1575-1655), Saib Tebrizi (1601-1679),*Gövsî Tebrisi, Mechur Şirvani vs. gibi şairler devam ettirirdiler. Onların hemen hepsi, iki dilli idiler eserlerini hem Azerbaycan Türkçesi, hem Fars dillerinde yazıyor, ama, ana dillerine daha fazla önem veriyorlardı.

Adları geçen bu şairlerin ve onların diğ. çağdaşlarının yaratıcılıklarında lirizm esas yer tutsa da, epik eserlere, mesnevi ve manzum hikayelere de ilginin arttığı müşahade edilmektedir. Mesela, sevgi şiirlerinde Fuzûlî'nin takipçisi olarak tanınan Mehmed Emani, bu muhabbet şiirlerinin yanı sıra, konusunu halkın hayatından, gündelik yaşamından alan "Devesi ölmüş karı", "Tiryekçi", "Hatemi Tai ve karib" gibi manzum hikayeler kaleme almıştır. Tebriz'de doğup, büyüyen Fedai, tahminen 1580 de "Bahtiyarname" adlı eserini tamamlamıştı. İfade edelim ki, Bahtiyarname de "Leyli ve Mecnun" yahut "Hüsrev ve Şirin" gibi klasik Azerbaycan Edebiyatının geleneksel konulandır. Fedai'den önce Penahi ve Şemseddin Mehmed gibi Azerbaycan şairleri de aynı isimde eserler yazmışlardı. Fedai'nin özelliği bu konuyu Azerbaycan Türkçesi ile işlemesinde idi. "Bahtiyarname" bir macera hikayesi idi ve Arap şarkında yaygın "Sindbadname"leri hatırlatıyordu. Ama Fedai, bu geleneksel konudan yararlanarak, bu döneme kadar daha çok aşğın ıstıraplarından ve maşuğun zulümlerinden söz açan edebiyata, sıradan adamları, tacirleri, esnafları, denizcileri getirmiş, onların maceralarına dayanarak bir sıra mühim manevî-ahlakî problemler-açgözlülük, tahakkür, zenginlik ihtirası, yalancılık, dolandırıcılık gibi menfî sıfatlar hakkında muhakeme ve mülâhazalar yürütmüştür.

Orta asırlar tezkirecilerinin verdikleri bilgiye göre; edebî mirası yüzbin beyitten fazla olan Mesihî de, lirik şiirleri ile birlikte "Dane ve Dam", "Zenbur ve Esel", "Verga ve Gülşa" gibi menzum roman niteliğinde olan mesnevileri ile tanınmıştır. Evvelki iki mesnevi şimdiye kadar elde edilmemişse de, sonuncu eser, yani "Verga ve Gülşa" Mesihî sanatı hakkında fikir sahibi olmak için yeterlidir. Şark edebiyatında XI. yüzyıldan başlayarak işlenen bu mevzu, Mesihî'nin 1629'da tamamladığı onbin mısralık mesnevide, . yeni keyfiyetleri ve farklı cihetleri ile ele alınmıştır.

XVII yy. Azerbaycan'ının önemli bir şairi , Saib Tebrizi'dir. Hayatı devamlı olarak seyahetlerde geçen bu şair, altı sene Hindistan'da yaşamış ve Farsdilli şiire "Hind sebkini" - "Hind üslubunu" getirmiştir. Hayatının son otuz yılını Safevi hükümdarı II Şah Abbas'm sarayında yaşamış ve Melikü's-şüara adını taşımıştır. Yüz yirmi bin beyitlik Divan'ın ve şark şairlerinin eserlerinden seçmelerden oluşan Bayaz'm müellifi olarak tanınan Saib Tebrizi, Farsdilli şiirin Azerbaycan edebiyatındaki son büyük temsilcisi sayılmalıdır. Aynı zamanda araştırmacısı olan Ş. Tebrizi, bu edebiyatı Farsdilli ve anadilli Azer-

baycan şiirinin bir köprüsü olmuş, Farsça yazdığı eserlerde Nizami'nin, Türkçe şiirlerinde ise Fuzûlî'nin geleneklerinin takipçisi olmuştur. Azerbaycan'ın güneyinde, millî edebiyata üç meşhur

şair bahşetmiş Gövsiler ailesinden olan ve Saib Tebrizi gibi hayatının bir kısmını Hindistan'da sürdüren Gövsi Tebrizi de Saib'le birlikte iki geleneğin, iki edebî mektebin takipçileri arasındadır.

Yeni Devir Arefesinde

XVIII. yy. başlagmcmndan itibaren Azerbaycan, fasılasız savaşırlara sahne olmuştu. 1729'da, hükümdarlarının hepsi Türk kökenli olan, kurucusu Şah İsmayil Safevi'nin ölümünden sonra ama Farsçı politika yürüten Safeviler Devleti çöktü. Türklerin Afşar boyundan olan Nadir Şah, İran'ı yeniden kuvvetli bir devlet durumuna getirmeye uğraşıtsa da, onun 1747' de öldürölmesi, bu planlarının gerçekleşmesine imkan vermedi. İran'daki saltanat çekişmeleri ve merkezî hükümetin zayıflaması sonunda Azerbaycan, İran egemenliğinden ayrıldı; ancak küçük hanlıklara parçalandı. Ülkenin kuzeyinde ve güneyinde Küba, Derbend, Şamahı, Baku, Karabağ, Gence Talış, Nahçıvan, Seki, Karadğ, Tebriz hanlıkları, Marağa ve Urmiya malikaneleri, Şemşeddin, Kazak, İlisu sultanlıkları, Car-Balakan İcması gibi devlet sayılamayacak feodal kurum ve kuruluşlar ortaya çıktı. Bu hanlıkların arasında barışı devam ettirmek imkansız idi. Toprak iddiaları ve çeşitli nedenlerle daima birbirlerine saldırdılar. Ülke bütünüyle bir iç kargaşıa yaşamakta idi. Yüz yıldan beri Kafkasya'yı işgal etmek, Karadenize ve Boğazlara çıkmak planları ile yaşıyan Rusya İmparatorluğu ise kuvvetlenmekte idi. Kafkasya üç büyük devletin-Osmanlı İmparatorluğu'nun, Rusya'nın ve İran'ın menfaetleri çatışmakta idi. Millî devlet geleneğine sahip olmayan Azerbaycan Hanları ise kendi yakın çıkarlarını esas alarak bu devletlerden birini destekler, hetta Rus orduları ve Gürcü Çarları ile birlikte kendi kardeşlerinin üzerine gitmekten çekinmezler. Azerbaycan'da siyâsî düzenbazların, sahte hanların ve sultanların sayısı artar. Hakimiyet ihtirası ile halkı kana ve ölüme sürükleyenler tarih sahnesinde birbirlerini takip eder. Bu çalkantılı ve karanlık dönemin ıztıraplarını yaşıyan şairler eserlerini, artık geleneksel gül-bülbül, aşık-maşuk konusunda değil, gözleri önünde cereyan eden kederli olaylar üzerine yazarlar. Şakir Şirvani ve Ağa Mesih Şirvani gibi şairler, XVIII. yy. başlangıcında Azerbaycan'ın en karışık bölgelerinden birisi olan Şirvan'daki kanlı olayları, gerçek tarihî hadiseleri, iri hacimli mesnevilerinde tasvir ederler.

Azerbaycan, manevî ve kültürel alanda da

İran tesirinden uzaklaşır. Bu gelişme edebiyatta, Halk Edebiyatı üslûbunun, halk şiirinin öne çıkması, şiir dilinin temizlenmesi ve saflaşması, edebiyatın daha büyük bir ölçüde halk hayatına girmesi, millî özellikleri ve millî psikolojiyi daha büyük çapta yansıtmaları ile kendini gösterir. Azerbaycan şairleri ve yazarları yüzlerini, mensub oldukları halka çeviriyorlardı; mitolojik şahların değil, bu halkın tarihini öğrenmek, saray güzellerini değil, gözleri önündeki halk güzellerini terennüm etmek zaruriyetini anlıyorlardı. Edebiyata küçük ölçüde de olsa milliyetçilik duyguları yerleşiyordu ve bu duygular her şeyden önce edebiyatın; dilinin, konularının, kahramanlarının halka yakınlaşmasından, halka kavuşmasından ortaya çıkıyordu.

Yazılı edebiyatta böyle bir yakınlaşmanın ilk temsilcileri XVIII. asır şairlerinden Molla Veli Vidadı (1709-1809) ve Molla Penah Vakıf (1717-1797) idi. Birbirine sıkı dostluk bağlan ile bağlı olan bu sanatkarlar, klasik şiirin geleneklerine ve özelliklerine hakim olmalarına, klasik Azerbaycan ve şark şairlerinin eserlerini, Fars ve Arap dillerini mükemmel bilmelerine rağmen, yüzlerini halk edebiyatına çevirdiler. Azerbaycan Halk Edebiyatı'nın koşma, geraylı, tecnis vs. gibi türlerini yazılı edebiyata getirdiler. Onlar şiiri yalnız şekil açısından değiştirmekle, halka yakınlaştırmakla yetinmediler, onun konusunu, kahramanlarını da değiştirmeye, yenilemeye çalıştılar. Özellikle de Vakıf, sanatını derinden bildiği ve sevdiği Fuzûlî'nin sihrinden kurtulabildi ve Fuzûlî'den sonraki "edebî zirvesizlik" dönemini sona erdirerek Azerbaycan şiirinin tarihinde yeni bir zirve, yeni bir edebî geleneğin ve şiir mektebinin kurucusu oldu. Vakıf beş yüz seneden beri Arap Edebiyatı'ndan gelme aruz vezninin sınırlarına kapanıp kalan Türk şiirini, bu sınırlardan çıkardı, millî şiire hece veznini getirdi. Aruzdan uzaklaşma büyük ölçüde Arap ve Fars dillerinin etkisinden, şiirde kendine yer bulan çok sayıda yabancı kelimelerden kurtulmak için de yol açtı.

Vakıfın dil ve biçim açısından yenileşmeye başlayan Azerbaycan Edebiyatı Tarihi'ndeki başka bir önemli hizmeti, onun canlı insanı, hayattan

zevk alan insanı, bütün his ve heyecanları ile edebiyat getirmesidir. Vakıf asırlar boyu keder, elem, hicran, ayrılık, gam, vefasızlık, şikayet, sitem, küskünlük, bedbinlik vs. motifleri üzerinde köklenmiş klasik şiirin karşısına yaşama sevinci, hayat sevgisi ile coşup-taşan, hayattan zevk almaya çağıran, iyimser, neşeli bir şiir koydu. Azerbaycan tarihinin karanlık ve kederli bir döneminde yaşayan Vakıf hayatta da, edebiyatta da her zaman ışık aradı ve buldu. Vakıf XVIII. yy. Azerbaycan'ının yalnız edebiyatında değil, siyâsî hayatında da iz bırakmış büyük şahsiyetlerdendir. O, otuz yıla yakın bir zaman, 1747'de Penap Han tarafından kurulmuş olan Karabağ Hanlığı'nın baş vezirliğini yapmıştır. Vakıf, şiirlerinde içerisinde yaşadığı muhitin her yönüyle aksettirmeye çalışmıştır. Hayatının sonuna, doğru, yaşadığı dehşetli olayların etkisi altında şiirlerinde, her zaman reddettiği keder motifleri ağırlık kazanmışsa da, Vakıf Azerbaycan şiirinin tarihine hayat, sevinç ve mutluluğun şairi olarak girmiştir. Şiirlerinin birinde,

Toy-bayramdır bu dünyanın ezabı,
Eqli olan ona getirir tabı,

diyen şair, gerçekten de edebî kişiliği ve yaratıcılığı ile azaplar arasında bir sevgi, bir sevinç, bir inanç yaşatmanın örneğini vermiştir.

XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren edebiyata gelen şairlerin büyük bir kısmı Vakıfın yolundan giderler. O'nu kendilerine sanat hocası sayar ve Vakıf koşmaları üslubunda eserler yazarlar. Mehmed Bey Cavanşir, Aşık Peri, Kasım Bey Zakir, Yehya Bey Dilgem ve onlarca diğer Azerbaycan şairinin eserlerinde yaşatılan bu gelenek XX asr Azerbaycan şiirinde de devam ettirilmektedir. Vakıf orta çağ Azerbaycan şiirinin son büyük klasiğidir. Ama o, sanatının bütün ruhu ile geleceğe istikametlenmiş bir şairdir. Diğer taraftan Vakıfın zengin yaratıcılığı ortaçağ ve yeni Azerbaycan edebiyatlarını birleştiren, biri birine bağlayan bir köprü timsalindedir.

Yeni Devir, Yeni Edebiyat

XIX. yüzyılın başlangıcı, aynı zamanda Azerbaycan'da Rus işgalinin başlangıcıdır. Aslında bu işgalin planı yüzyıl önce, sadece Avrupa'ya değil, Doğu'ya da pencere açmak isteyen Rus imparatoru I. Pyotr'un-Türk kaynaklarında denildiği gibi Deli Petro'nun, zamanında çizilmişti. 1722' de Baku üzerinden yürüyen ve Derbent'e kadar gelen Deli Petro iç ayaklanma nedeni ile geri dönmek zorunda kalmıştı. Hayatının son aylarında vasiyetini yazarak hayalinde yaşattıklarının gerçekleştirilmesini varislerine havale etmiştir. XVIII. yy. ortalarında Osmanlı Devleti'nin evvelki gücünü ve kudretini kaybetmesi, İran'ın iyice zayıflaması Rusya'ya Kafkaslarda daha aktif bir politika yürütmek imkanını verdi. 1783' te Gürcistan Rusya'nın himayesine geçti. Buradan, Rusların yolu artık doğrudan Azerbaycan'a idi.

1804' de Rus orduları Gence'yi ele geçirdiler. Rusların, uygun şartlar altında teslim olma teklifini nefretle reddeden Gence Hakimi Cevad Han, kale duvarlarının üzerinde şehit oldu. Gence'nin ardından, aynı yıl Karabağ Hanlığı ve Car-Balaken icması, 1805'te Şamahı Hanlığı, 1806'da Baku, Derbend, Küba hanlıkları Rusya'nın işgaline uğradı. Rusya'ya savaş ilan eden İran, 1813'te mağlup oldu. 12 Ekim 1813'te Karabağ'daki Gülistan köyünde İran'la Rusya arasında imzalanan barış anlaşmasına göre İran; Gence, Karabağ, Seki, Şirvan,

Küba, Baku, Talış hanlıkları, Doğu Gürcistan ve Dağıstan'a üzerindeki iddialarından el çektiğini bildirdi.

1826'da İran, İngiltere ve Fransa'nın da tahriki ile yeniden savaşa girdi. Ama, bu savaş da İranlıların yenilgisi ile sonuçlandı. Neticede 1828 yılının Türkmençay barış anlaşmasına göre Nahçıvan ve İrevan hanlıkları da Rusya'ya geçti ve böylece Azerbaycan'ın kuzeyinin Rusya İmparatorluğu tarafından işgali tamamlandı. Araz nehri sınır olarak kabul edilmekle, Azerbaycan ikiye bölündü. Yeni topraklara sahip olan Rusya çok geçmeden buradaki hanlık idare sistemine son verdi; eski hanların yerine Rus subaylarından oluşan komendantlar tayin etti. Birbirinin ardınca geçirilen ıslahatlar, Azerbaycan'ın İmparatorluğun içerisinde eriyip gitmesi, yerli halkın bir Rus tebaasına çevrilmesi amacını gütmekte idi.

Marksizmin banilerinden biri olarak tanınan F. Engels, K. Marks'a gönderdiği 13 Mayıs 1851 tarihli mektubunda, Rusya'nın doğudaki, özellikle de Kafkasya'daki fetihlerine değinerek şöyle yazar; "Bütün rezilliğine ve Slav çirkefine rağmen Rusya Şarkla münasebette gerçekten ilerici bir rol oynuyor... Rusya'nın hakimiyeti Karadeniz ve Hazar Denizi için Merkezi Asya için, Tatar ve Başkırtlar için medenileştirici rol oynuyor... Bu fikirde bir gerçek payı vardır. Ancak, son dönemlere kadar

Engels'in bu fikrine istinad olunurken onun birinci kısmı ("Rusya bütün rezilliğine ve Slav çirkefine rağmen...) bir kenara atılır, yalnız ikinci kısmı verilir. Aslında XIX yy. evvellerinde bağımsızlıklarını ve özgürlüklerinin kaybederek Rusya'nın işgali altına düşen, Türk boyları, hem imparatorluk politikasının rezillik ve çirkeflerini kendi hayatlarında yaşamış, hem de gerçekten şark ülkeleri ile kıyaslandığında daha ilerici gözüken Rusya'nın medenileştirici etkisini hissetmişlerdi. Daha doğrusu, Rusya bu halklar için, Avrupa kültürüne bir geçit, bir köprü işlevini taşıyordu.

Rusya işgalinden sonra dağınmış, her zaman birbiri ile savaş ve kargaşa durumunda olan Azerbaycan hanlıkları, yalancı bir devletin, işgalci bir imparatorluğun çatısı altında da olsa, birleştiler. Çekişmelere ve iç savaşlara, İran'ın eksilmeyen baskınlarına son verildi. Toprak cihetinden birleştirilen Azerbaycan'da, zaman geçtikçe hanlık döneminin oluşturmadığı birlik duygusunun ilk ısıltıları gözükmeye başladı. Rus idaresinin getirdiği sıkıntılar, kendi topraklarında her adım hak ve hukuklarının çiğnenmesi, imparatorluk siyasetine karşı bir tepki olarak millî ve dinî hisselerin sürekli ayakta tutulmasını sağladı. Artık edebiyat da, edebiyat adamları da uçurulmuş saraylardan, dağıtılmış hanedanlardan uzaklaşarak halkın, toplumun arasına girmişti; onunla birlikte yüzüyor, onunla aynı hayatı yaşıyordu.

Azerbaycan'ın yeni bir döneme girdiği, yeni ekonomik, siyâsî, kültürel ilişkilere koşulduğu XIX. yy. başlarında Azerbaycan Edebiyatı birkaç çizgi üzerinde gelişmekte idi. Bunlardan birincisi, edebiyatta klasik sanat geleneklerine, Fuzûlî edebî mektebinin geleneklerine dayanan divan şiiri idi. Divan Edebiyatı'nın temsilcileri ülkenin hayatında baş gösteren köklü değişikliklerden habersizmiş gibi geleneksel konularda eserler yazmakta, nazireler uydurmakta idiler. XIX. asrın, bu şiir üslubunda, bu edebî mektep temsilcilerinin yaratıcılığına getirdiği esas yeniliklerden biri, dinî mevzuların daha sık şekilde ele alınması, Tarikat Edebiyatı'nın güçlenmesi idi. Mersiye şiiri Azerbaycan'ın gerek kuzeyinde, gerekse güneyinde yaygınlık kazanmış, bu şiirin Raci, Gumri, Dehil-, Şüai, Süpehri, Mirza Hebib Kudsi, Pürgem Bedii, Ahi vs. istidatlı temsilcileri yetişmişler. Mersiye şiiri baştan başa şiilik ideolijisinin tebliğine, sii mukaddeslerinin hayatının tasvirine ve Kerbela olaylarının açıklanmasına hasredilmişti. Azerbaycan'ın Rusya işgali altında olan Kuzey kesiminde mersiye ve tarikat şiirinin yayılmasının, yerli halkın dinî hislerini her zaman ayakta tutmak ve böylece onlara yabancılar karşısında bir direniş gücü ve inan-

cı kazandırmak açısından önemi vardı. Diğer taraftan dinî edebiyat, özellikle de mersiye şiiri, halkın geniş tabakalarına ulaştırılabilen az sayıda edebiyat örneklerinden birincisi ve muhtemelen de sonuncusu idi.

Millî edebiyatın gelişmesindeki ikinci çizgi Vakıf geleneklerinin ve halk şiiri üslubunun yeni şartlardaki devamı ile ilgili idi. Vakıftan sonra XIX. asrın birinci yarısında onun adı ile ilgili olarak bu edebî cereyan Azerbaycan'ın güneyinde ve kuzeyinde, bütün bölgelerde yaygınlaşmıştı. Yazılı edebiyatta aşık şiiri geleneklerinin yer alması, ilk merhalede, Aşık Edebiyatı'nın halk kitleleri içerisinde bilinir olması ve herkes tarafından kolaylıkla anlaşılması ile ilgili idi. Ama yazılı edebiyat, Şah İsmail Hatai döneminden başlayarak, yalnız aşık şiirinin şeklini, mevzunu kullanmakla sınırlanmamıştı. Eğer böyle olsaydı, o zaman zaten yazılı edebiyatla, aşık şiirinin, Vakıfla Aşık Ali'nin hiçbir farkı olmazdı. Halk şiiri üslubunda güzel, oynak, anlaşılır eserler yazan Zakir, Mehmed Bey Aşık, Aşık Peri, Mirz Hasan Mirz, Kâzım Ağa Salık, Mücrüm Kerim Vardani, Melikballı Kurban vb. aynı zamanda klasik şiirin tecrübesinden ve kurallarından da faydalanıyorlardı. Onlar kendi eserlerinde iki geleneği bir araya getirip, onun birliğine, sentezine ulaşıyorlardı. Nihayet, yazılı edebiyattaki halk şiiri üslubu, aşık şiirinden farklı olarak ilmi, tarihî kaynaklara dayanır. Hem çeşitli, hem de ekseri hallerde bilgi ve okumayı gerektiren sosyal, siyâsî ve tarihî konuları ele alıyorlardı.

Azerbaycan edebî-bedii fikrinin tarihinde XIX asrın ilk on yılında meydana çıkan üçüncü çizgi ise, tamamıyla yeni, modern, batılı bir edebiyat yaratmak çabaları idi. Edebiyatın, millî özelliklerini korumak şartı ile, konu ve şekil açısından köklü değişikliklere gitmesi kişisel isteklerin, yahut edebî zevklerin eseri değildi; yenileşen devrin zamanın talebi idi. Ama bu yenileşme, edebî ve kültürel bir birikim üzerine gerçekleştirilebilirdi. Bu birikimin elde edilmesi Rus ve Avrupa kültürü ile temasta olmayı, bu kültürleri öğrenmeyi, onları millî şartlara tatbik etmeyi gündeme getiriyordu.

Şüphesiz, XIX yy. Azerbaycan Edebiyatındaki bu gelişme çizgileri birbirinden ayrılmış, tecrit edilmiş şekilde değildi. Şiirde Fuzûlî mektebinin devamcısı gibi takdim edebileceğimiz Seyid Ebül-gasim Nebati aynı zamanda halk şiiri üslubunda yazılmış güzel koşmaların, geraylıların ve tecnislerin müellifi idi. Yahut, Vakıfın takipçisi ve Vakıf edebî mektebinin XIX. yy.'da en büyük temsilcisi olarak adlandırabileceğimiz Kasım Bey Zakir, mükemmel gazellerin, tercî-i bend ve terki-i bendlerin, muhammes ve müseddeslerin de mü-

ellifi olarak millî edebiyat tarihimize girmiştir. Diğer taraftan, Zakir, Vakıf geleneklerini daha da zenginleştirerek, millî edebiyatta sosyal mazmunlu yergilerin ilk örneklerini yaratmıştır.

Azerbaycan Edebiyatı'nın, öz doğulu dünyasının, doğulu düşüncelerinin içerisinde yaşadığı dönemlerde belki de onun, halkın adına koşmasına, halkın hak ve hukuklarını savunmasına ihtiyac yoktu. Ama XIX. yy.'da durum kökünden değişmişti. Azerbaycan halkı tamamıyla farklı bir dünyanın, değişken bir düşünce tarzının içerisinde girmişti ve burada onun edebiyatının, onun yazarlarının üzerine son derece büyük görev düşüyordu. Bu edebiyat ve onun temsilcileri bir taraftan Azerbaycan Türkleri'nin kim olduklarını, nereden geldiklerini, hangi tarihî kökene, kültürel birikime, manevî ve ahlâkî kanaatlere sahip olduklarını dış dünyaya anlatmalı, öbür taraftan da, bu dış dünyanın, bu çevrenin ne olduğunu Azerbaycan Türkleri'ne açıklamalı idiler. Tabii ki, gazel ve kasidelerin, bayatı ve koşmaların Azerbaycan Edebiyatı için bütün doğallığına ve dogmacılığına, Azerbaycan Türkü için bütün yakınlığına ve anlaşılabilirliğine rağmen, bu edebî türlerin, daha doğrusu yalnız bu edebî türlerin yardımı ile dünyaya açılmak ve dünyayı kendisi için açmak son derece zor idi.

İnsanlığın sosyal yükselmenin yeni bir aşamasına kavuştuğu, tek dünya edebiyatının ortaya çıkmaya başladığı bir dönemde, bu problemi millî edebiyatların, özellikle de Şark-İslam Edebiyatları'nın büyük çoğunluğu yaşamakta idi. Tabii ki, Azerbaycan Edebiyatı da onların arasında yer almıştı. Hem de, yenileşmenin, kaçınılmazlığını, bu edebiyatın temsilcileri daha erken anlamıştı. Bu da, daha ziyade Azerbaycan'ın jeopolitik mevkii, onun Türk Dünyası'nın Orta Asya ve Türkiye gibi mühim merkezlerinden yapay bir şekilde ayrılması, Hristiyan çevresinde kalması ile ilgili idi. Rusya ile daha aktif ilişkiler kuran, Rus diline, Rus eğitimine sahip olan, Rus memurları arasında yer alarak yönetime el koyan Ermeni ve Gürcüler'in tecrübesi, kendi milletine faydalı olmak açısından Azerbaycan Türklerine aynı yoldan gitmeyi telkin ediyordu. 1830' dan sonra Azerbaycan'da yeni tipte, Rus dilinde eğitim veren okulların açılması, Azerbaycan asilzadelerinin Rusya ordusuna alınması vs. Ruslarla Azerbaycan Türkleri arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin hız kazanmasına yol açtı. Rusya üniversitelerinde ilk Azerbaycanlı öğrenciler ve profesörler gözükmeye başlamıştı. Şair ve bilim adamı Mirza Cafer Topçubaşı (1784-1869) Sant Petersburg Üniversitesi'nin profesörü ve kürsü başkanı olarak Azerbaycan, Osmanlı, Fars

Edebiyatlarının ve dillerinin öğretim ve incelenmesi alanında en otoriteli uzmanlardan biri sayılıyordu. Kazan Üniversitesi'nin profesörü, Sankt Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'nin kurucusu ve ilk dekanı Mirza Kâzimbey (1802-1870) Rus Şarkiyatçılığının atası olarak ilim tarihine girmişti. Onun ilk defa 1839' da Kazan'da yayımlanan "Türk Dili Grameri" eseri bu sahede Rusya'da ilk örnek idi. Mirza Kâzimbey aynı zamanda Osmanlı Edebiyatı klasiklerine dair bir sıra ilgi çekici incelemelerin, Osmanlı tarihî üzerine araştırmaların müellifi idi.

XIX. yy. başlarında edebiyata gelen Abbaskulu Ağa Bakıhanov Kudsî (1794-1847), İsmayılbey Kutkaşmlı (1806-1861) gibi Azerbaycan yazarları, hem anadilli edebiyatın geleneğini, hem de Rus ve Avrupa edebiyatının tarihini ve esas gelişme çizgilerini mükemmel biliyorlardı. Bakıhanov son Baku hanı II Mirze Mehmed'in, İsmayılbey Kutkaşmlı ise İlisu sultanı Nasrullah Sultan'ın oğlu idi. Her ikisi de Rus ordusunda hizmet etmiş, birincisi Albay, ikincisi ise General rütbesine yükselmişti. Ama ikisi de hayatlarının sonunda bundan pişman olmuş, Hacca giderek tövbe etmişlerdi. Abbaskulu Ağa Mekke yolculuğu sırasında ölmüş ve ziyaretine gittiği kutsal topraklarda defnolunmuştu.

Yaratıcılık alanının genişliği açısından Bakıhanov, XVIII. yüzyıl Fransız ansiklopedistleri ile kıyaslanabilir. O, şair ve yazar, tarihçi, dilci, coğrafyacı ve filozof idi. Rusya'da Fars dilinin ilk gramerini yazmış, Azerbaycan tarihî üzerine "Gülüstan-i İrem" adlı bugün de önemini yitirmeyen bir eser kaleme almıştı. Bakıhanov'un felsefeye, astronomiye vs. hasrolunmuş eserleri, onun geniş bilgi dairesi, yenilikçi ve çağdaş düşüncesi hakkında fikir vermektedir. Bilimsel araştırmalarında Bakıhanov Kuran-i Kerim ayetleri ile çağdaş ilmi bilgileri bir araya getirmeye, bir sıra tarihî, ilmi konuların bu Kutsal Kitap'ta ele alınması fikrini temellendirmeye çaba gösteriyordu.

Şiirlerini Kudsî mahlası ile yazan Bakıhanov edebî yaratıcılığa, geleneksel bir divan şairi gibi başlamış, ama aradan çok geçmeden edebiyatta gerek biçim gerekse konu açısından modernleşmenin gereğini duyarak gazelcilikten uzaklaşmıştı. Bakıhanov XIX. yy. Azerbaycan Edebiyatı'nın ve kültürünün tarihinde "Maarifçilik hareketi" adı ile tanınan hareketin ilk temsilcilerinden ve önderlerinden biri idi. Fransız eğitimcilerinin ardınca, onların Azerbaycan'daki hemfikirleri de, cemiyetteki bütün belaların kökünü ilimsizlikte, cahillikte, nadanlıkta görür ve halk arasında eğitimin geniş çapta yayılması ile bir sıra

sosyal sıkıntıların, fanatizmin, nadanlığın ortadan kaldırılacağına içten inanıyorlardı. Aralarında, XIX. yy. Azerbaycan Edebiyatı'nın Abbaskulu Ağa Bakıhanov, İsmayılboy Kutkaşmlı, Kasımbey Zakir, Mirza Şefi Vazeh, Mirza Fetheli Ahundov, Hasanbey Zerdabi, Necefbey Vezirli gibi tanınmış temsilcilerinin de bulunduğu "maarifçiler" mücadelelerini iki alanda sürdürüyorlardı. Bir taraftan toplum içerisinde eğitimi yaymak, bilgili insan yetiştirmek için, okulların açılmasına, ders kitaplarının yazılmasına, ders programlarının hazırlanmasına katılıyor, öbür taraftan ise, maarifçi bir edebiyat oluşturarak, eserleri vasıtası ile eğitimcilik fikirlerini toplum arasında yayıyorlardı. Onlar eğitim yolu ile halkın gaflet uykusunda uyanacağına, kendi hak ve hukukuna sahip çıkacağına, zulme, istismara, millî ve dinî baskılara karşı mücadele vereceğine inanıyor ve eserlerinde bazen simgelerle bazen de açık şekilde bu fikri açıklıyorlardı. Azerbaycan maarifçileri basit şekilde de olsa, milliyetçilik duygularını uyardırmayı, herkesin kalbinde bir vatan sevgisi doğurmayı kendileri için amaç bilip, bu yoldan, milleti Ruslaştırma politikasına karşı manevî ve aklî tepkiyi hazırlıyorlardı.

Bakıhanov-Kudsî "Tezhibü'l-ahlak" (Ahlakın güzelleştirilmesi), "Kitab-i nesihet", "Gülüstan-ı ırem" gibi eserlerinde zengin tarih ve kültür geleneklerine dayanarak yetişmiş millettaşlarını, çağdaş eğitime sahip çıkmak yolu ile cahillikten ve fanatizmden uzaklaşmaya çağırıyordu. İsmayıl Kutkaşmlı Fransız dilinde kaleme aldığı ve 1835'te Varşova'da yayınlattığı Reşidbey ve Seadet Hanım **adlı** küçük romanındaki, aynı adlı kahramanlarının örneğinde, eğitim görmüş insanın her açıdan eğitimden uzak kalmış insandan üstünlüğünü, avantajlarını gösteriyordu. Kasımbey Zakir (1784-1857) ve Mirza Şefi Vazeh (1792-1852) şiirlerinde Azerbaycan Türklerinin ve bütünüyle Türk-İslam dünyasının yürekler yakıcı durumunu eğitimsizlikle açıklıyor ve kurtuluş yolunu bir an önce okullar açmakta, öğretmenler yetiştirmekte, milleti temsil edecek, her yerde onun hukukunu savunabilecek şahsiyetler yetiştirmekte görünüyorlardı.

Tabii ki, edebiyatın, sosyal hayatın problemleri ile sıkı şekilde ilgilenmesi, onun hem mezmununu, hem de biçimini ciddi değişikliklere uğrattı. Abbaskulu Ağa Bakıhanov "Mişkätü'l-envar" ve "Miratü'l-camal" eserleri ile maarifçi şiirin ilk örneklerini ortaya koydu. "Kitab-i Esgeriyye" hikayesi ile yeni tipte, çağdaş ve dünyevî mazmunlu, konusu halk hayatından alınmış ilk nesir örneğini vermeye teşebbüs etti. Zakir, şark edebiyatlarının

bir çoğunda olduğu gibi Azerbaycan edebiyatında da yaygın olan kişisel karakterli hicivlerden, ciddi içtimai yergiye geçişi, kendi şiirleri ile gerçekleştirdi. Bababey Şakir, Mirza Bakış Nadim, Fazilhan Şeyda, daha sonraki devirlerde ise Seyid Azim Şirvani vb. şairler bu geleneği devam ettirerek XIX. yy. Azerbaycan şiirinde her açıdan marifçiliği savunan, terakkiyi ve gelişmeyi destekleyen, isyankâr ve mücadelecî ruhu ile seçilen yergici bir mektep oluşturdular. Bu yergilerin asıl tenkit hedefi, Azerbaycan'ı soyup talayan Rus memurları ve onların yerli işbirlikçileri, cahil mollalar, kendi milletlerinin düşmanı haline getirilmiş millî mankurullar, köylünün kanını içen toprak sahipleri vb. halka karşı güçler idi. Tabii ki, gazelden, koşmadan yergici şiire geçiş zamanı, yalnız şekil değil, dil, üslub, benzetme ve mukayeseler, kısaca bütün atributlar yenileşmiş, değişmişti. Satirik şiirle divan şiiri arasında artık geçilmesi mümkün olmayan bir ara, mesafe vardı.

Ama bütün çabalara rağmen XIX. yüzyılın birinci yarısında, Azerbaycan şair ve yazarları halâ eski edebiyatın etkisinden tam şekilde kurtulamamışlardı. Edebiyat yine de, cemiyet hayatında baş gösteren ciddi değişikliklerin merkezinde değildi; halkı birleştiren ve seferber eden bir güce çevrilmişti. Sadece, asırlardan beri varlıklarını korumakta olan eski türler, hızla değişen yeninin bütün yönlerini aksettirmekten aciz idi. Devrin yeni mazmunu ile millî edebiyatın eski biçimleri arasında bir barışmazlık, uyumsuzluk ortaya çıkmıştı. Azerbaycan Maarifçi Edebiyatı'nın ilk temsilcileri ve XIX yüzyılın birinci yarısındaki edebi-bedii fikrin sürükleyici temsilcileri olan Abbaskulu Ağa Bakıhanov, Kutkaşmlı, Zakir, Mirza Şefi Vazeh, Nebati vb. bu gerçeği hissetseler de, yeni, modern edebiyatın yalnız temel taşlarmıkoyabilmişler.

Azerbaycan Edebiyatı'nı yenileştiren, onu mazmun ve tür açısından zenginleştiren, Avrupa Edebiyatı'nın gelenekleri, şekil ve formlarını cesaretle millî edebî zemine tatbik eden ilk yazar Mirza Feteli Ahundov (1812-1878) oldu. Eski tip okulda-mollahanede eğitim görem ve gelecekte bir din adamı olmayı hedefleyen Ahundov büyük ve çağdaş muallimi Mirza Şefi Vazeh'in teşviki üzerine, bu fikrinden vazgeçmiş ve Tiflis'e giderek doğu dilleri tercümanı olarak devlet hizmetine girmişti. Kafkasya'nın aynı zamanında kültür merkezi niteliğinde olan Tiflis'te geçirdiği yıllar onun fikri gelişmesinde son derece önemli rol oynamıştı. 1837'de, Puşkin'in ölümüne "Şark poeması" adlı ilk kasidesini Fars dilinde yazmış ve kendisi Rus diline çevirerek Moskova dergilerinde yayınlamıştı.

Bu eser ilgi ile karşılanmıştı. Ancak, tuttuğu yolun millî edebiyat yolu olmadığını anlamış ve "Bugün milletin menfaatleri için faydalı olan roman ve dramadır" kanaatine gelmişti. Bu kanaatin tesiri ile de 1850-1855 yılları arasında adını bütün dünyada duyuran altı komedisini yazmıştı. Mirza Feteli Ahundov bütün Müslüman şarkında drama türünün ilk örneklerini ortaya koymuş ve mensup olduğu halkın edebiyatında yeni edebî mektebin kurucusu olarak tarihe geçmişti.

Ahundov'u dramaturjiye, hem de onun sırf komedi türüne sevkeden şeyler nelerdir? Önce, söylemek gerekiyor ki, Mirza Feteli, edebiyatın karşısına ciddi talepler koyan, onun halkın ve cemiyetin en önemli sorunlarını gündeme getirmesini isteyen bir sanatkar idi. Ahundov'un nazarında çağdaş hayatın dışında toplumun, halkın menfaatleri ile ilgili olmayan edebiyatın hiç bir değeri yoktur. Bu açıdan o, geleneksel şiirin, klasik Divan Edebiyatı'nın tam bir inkarcısı gibi tanınmakta idi. Hatta inkarcı düşüncelerinde o kadar ileri gitmişti ki, büyük Fuzûlî de onun nazarında bir "Üstad-ı nazm" idi. Tabii ki, böyle değerlendirmede bir aşırılık vardı. Ama bu aşırılık, herşeyden önce Ahundov'un edebiyatı halka yakınlaştırmak, onu halk hayatının tercümanı haline getirmek isteğinden kaynaklanıyordu. Diğer taraftan, o, tenkidin değerine inanırdı. Ahundov Şark Edebiyatı Tarihi'ni iyi bilirdi. Bu açıdan da, yüzlerce değerli örneği ortada bulunan Şark Didaktik Edebiyatı'nın, nasihatçi şiirin, hiçbir şeyi değiştirmede görüyordu. Bu yüzden de o, mizah yolu ile, gülmekle, eleştirmekle, ayıpları göstermekle ıslah etmek yolunu daha makbul sayıyordu. Büyük yazarın millî edebiyat tarihinde tamamen yeni bir geleneğin başlangıcı olan "Komedi" türüne müracaatı da bununla ilgili idi.

Bu yeni edebî türün ilk örneklerini verirken Mirza Feteli Ahundov halk tiyatrosu tecrübesinden, Rus ve Avrupa yazarlarının eserlerinden faydalanmıştı. İlk komedisi olan "Sergüzeşt-i Molla İbrahim Halil Kimyager" müellifin; kuvvetli dramaturji kabiliyetini, tip yaratmak başarısını, kaleminin yakıcı, ama aynı zamanda da şifa verici kudretim tam olarak ortaya koydu. Bu eserde Ahundov, uzun asırlardan beri doğuda ve batıda dolandırıcılık ederek masum insanları aldatan, "İksir" in yardımı ile demiri yahut bakırı altına çevireceğini söyleyen, sonunda, topladıkları paraları alarak firar eden simyacıların umumileşmiş bir tasvirini vermiştir. Ama, yazar yalnız dolandırıcı kimyacı Molla İbrahim Halil'in fırıldaklarını açıklamakla yetinmemiştir; onun karşısına "Herkesin mesleği onun kendisine iksirdir"

şiarı ile yaşayan şair Hacı Nuri'yi çıkarmıştır. Hacı Nuri içerisinde bulunduğu cahil, karanlık muhiti ışıktırabilcek yegâne kuvvettir. Işıkla zulmetin, akılla nadanlığın bu mücadelesi, Mirza Feteli Ahundov'un diğer komedilerinin de esasını teşkil etmektedir. Yeni hayatın kurucusu olabilecek bu aydın, yenilikçi kuvvetlere, "Hekâyet-i Mösyö Jordon Hekim-i Nebat ve Derviş Mesteli Şah Cadügün-i Meşhur" komedisindeki Şahbaz Bey, "Vezir-i Han-i Lenkeran" komedisindeki Teymur Ağa vb. dahildir. Onlar, içerisinde yaşadıkları dünyanın ve münasebetlerin değişmesi gereğini anlayan, dünyaya açılmak, dünyayı tanımak ve aynı zamanda kendi halkını, milletini de dünyaya tanıtmak düşüncesi ile yaşıyorlar.

Mirza Feteli Ahundov hakkında ilk ciddi incelemelerden birinin müellifi olarak tanınan Feridunbey Köçerli, onun komedilerini XIX. asrın ikinci yarısındaki Azerbaycan hayatının ansiklopedisi olarak adlandırmıştı. Bu gerçekten de böyle idi. Çağdaş hayatın hemen hemen bütün insan tipleri ve sorunları bu komedilere yansımıştı. Bunlarda, hiçbir meslek sahibi olmadan gününü hırsızlık ve haydutlukla geçiren beylere, çoluk-çocuğunu aç bırakarak para biriktiren cimri tacirlere, yalancı hakimlere ve avukatlara, yönetimi ile halkın basma daha büyük belalar getiren hanlara, rüşvetçi ve işleri süründürmeci Rus memurlarına, her cihetten Ruslar'a yaranan Ermeni tiplerine, temiz kalpli, ama eğitimsiz, cahil ev hanımlarına, dolandırıcı derviş ve mollalara, sahtekar kişiler adamlarına, kısaca, eserlerin yazıldığı dönemdeki kAzerbaycan toplumunun hemen bütün karakterlerine tesadüf olunmaktadır. Ahundov'un komedilerinde cemiyetin en karanlık noktalarına ışık tutulmuş, halkın hayatı bir aynadaki gibi gösterilmiştir. Bu komediler sadece insan tipleri ve karakterler açısından değil, zaman ve mekân açısından da bütün Azerbaycan'ı, onun farklı yörelerinin geçimini, feodal hayatını kapsamakta idi. Ahundov'un çocukluk yılları Güney Azerbaycan'da, ilk gençlik devri Kuzey Azerbaycan'da geçmişti. Komedilerin yazıldığı devri ve sonraki hayatını Tiflis'te geçirmesine rağmen o, mensup olduğu halkı güzel tanıyordu. Ahundov derin gözlem gücüne sahip bir sanatkar idi. Bu hassas müşahedecilik de ona eserlerinde son derece tipik-hayattakine benzer insan suretleri tasvir etme imkanı veriyordu. Yine de Feridunbey Köçerli, yazarın klasik komedisi sayılan "Hacı Kara"daki aynı adlı karhamanm tasvirindeki dakikliği ve hayati çizgilerin bolluğunu vurgulayarak şöyle yazar: "Hacı Kara bir sayaç doğru ve düzgün yazılıbdır ki, bu merd-i hesisin ehvalı, ehlaq ve etvaq bir növ

terif olunubdur ki, güya merhum Mirze Feteli bütün ömrünü mezkûr Hacı ile bir yerde geçiribdir ve onun üreyinde olan fikirlerini, her bir cüz-i hareket ve refatını, edeb ve ehlaqmı lazımınca öğrenibdir".

Mirze Feteli Ahundov bir edebî yaratıcılık üslûbu olarak romantizmin her zaman üstün yer tuttuğu Azerbaycan Edebiyatı'na gerçekçiliği getiren ilk yazar idi. Müllefin bu realizmi onun eserlerindeki tiplerin, tasvirlerin canlılığından tutun, diline, üslûbuna kadar her noktada belli olmaktadır. Sanata son derece ciddî ölçülerle yaklaşan Ahundov komedilerinde asla zahîrî efekt doğuran hareketlere, yersiz ve manasız gülüşe, bayağılığa, ahlakî ölçülerin dışında konuşma ve davranışlara, gerçekliği bozan uydurmalara, savunîliğe vs. yer vermemiştir. O, gündelik hayattan alınmış sade, basit mevzulara müracaat etmiş, herşeyi doğru, tabîî ve aslına uygun bir şekilde canlandırmaya niyetli olmuştur. Ama bu sadelik, basitlik arkasında yazar, devrinin ciddî sosyal ve manevî-ahlakî, hatta siyasî sorunlarını gündeme getirmeyi başarmıştır. Bu açıdan da, büyük takipçisi Celil Memmedkuluzâde'nin de söylediği gibi, Ahundov'un komedilerinde dokunulan mevzuların ve problemlerin ekseriyetinden "kan ko kusu" geliyordu.

Ahundov'un komedileri Azerbaycan Millî Sahne Edebiyatı'nın temelini oluşturdu. Azerbaycan Tiyatro Edebiyatı bu sağlam temel üzerinde yükseldi. Yazarın dram yaratıcılığı Kafkasya-Orta Asya ve Yakın Şark Ülkelerinin edebiyatları için de bir örnek niteliğinde oldu. İlk Osmanlı ve İran sahne eserleri Ahundov'un komedilerinden sonra meydana geldi. Nihayet, bu komediler Azerbaycan Millî Tiyatrosu'nun teşekkülü, Azerbaycan Türkleri arasında çağdaş tiyatro sanatının yayılması için edebî malzeme rolünü oynadı.

XIX. yy. Azerbaycan Edebiyatı'nın bütün sahaları, hemen hemen edebî türleri şu veya bu şekilde Ahundov etkisinde kalmıştır. O, bütün bir edebî döneme kendi mühürünü vuran sanatkâr olarak sanat ve edebiyat tarihine girmiştir. Mirze Feteli Ahundov yalnız millî sahne edebiyatının değil aynı zamanda edebî tenkidin banisi devrinin ünlü filozofu ve şarkiyatçı-âlimdir. Onun ilk defa 1857'de yayınlanan "Aldanmış Kevakib" romanı Azerbaycan Edebiyatı tarihinde ilk Avrupa ölçülerine uygun nesir örneği idi. Konusu, tarihten, II. Şah Abbas'ın tarihçisi İskender Münşi'nin "Ale-maray-i abbasi" kitabından alman bu eserinde Mirze Feteli Ahundov bugün de çağdaş hayatta ve siyaset dünyasında önemini yitirmeyen bir prob-

lemi, hükümdar ve halk ilişkilerini hükümdarın halk karşısındaki sorumluluğu meselesini gündeme getirmişti. Komedilerindeki tenkidî ruh, mizah ve yergi unsurları bu eserde de büyük çapta yer almıştır. "Aldanmış Kevakib" in dili müellifin komedilerinin dili kadar açık ve anlaşılır olmasa da, o, Azerbaycan nesir dilinin ve üslûbunun tarihinde ileriye doğru atılmış adım olarak değerlendirilebilir.

Mirze Feteli Ahundov XIX. yy. Azerbaycan Edebiyatı tarihinde yeni edebî tenkitin de esasını koyanlardan biri ve birincisi idi. Bu manada onun edebî-tenkidî görüşleri, estetik- millî bakışı fikrin sonraki gelişmesini olumlu bir şekilde etkilemiştir. Ahundov'un tenkit dalındaki mirası onun dünya edebiyatının tercümesine sahip olduğunu ve bu tecrübeyi millî zemine tatbik etmeyi başardığını gösteriyor. Tenkitçi Ahundov, yalnız şeklinin yahut yalnız mazmununun, konusunun mükemmel olmasını, bir eserin mükemmelliği için yeterli bulmaz. Bu iki amilin bir karaya getirildiği eser mükemmel bir bedii eseri olarak kabul edilebilir.

Eğer XII. yy. Azerbaycan Edebiyatı'nda Nizamî, XVI. yy. Fuzûlî, XVIII. yy. Vaqıf asrı olarak adlandırılırsa, XIX. yy. da hiç şüphesiz, Mirze Feteli Ahundov asrı idi. O san'atın gücü ile edebiyatın akışını değiştirmiş, onu günün gerçeklerine ve halka doğru yönelmişti. Hayatta olduğu dönemde, Mirze Feteli'nin ardılları, onun başlattığı işin takipçileri yetişmişti. Yazarın dram eserleri 1850-1853'te onun kendi tercümeleri ile Tiflis'te ve Petersburg'da Rus tiyatrolarında oynanmıştı. 1873'te ise, "Hacı Kara" komedisi manevî şakirdleri olarak adlandırılacak Hasanbey Zerdabi, Necef bey Vezirov ve Esgerağa Gorani tarafından Bakü'de gösterilmişti. Bu, aynı zamanda Azerbaycan millî tiyatrosunun doğuş günü idi.

Ahundov'un dram eserleri XIX. yy. sonlarına doğru Rus dilinden başka Alman, İngiliz, Fransız, Fars, Gürcü vs. dillerine tercüme edilmişti. Canlı Şark dillerinin öğretildiği Avrupa üniversitelerinde bu komedilerden Azerbaycan Türkçesi'nin el kitabı gibi istifade edilmiştir. İlk Azerbaycan dram yazarının özgün yaratıcılığından söz açan Rus ve Batı müellifleri onu ittifakla "Müslüman Molier'i" olarak adlandırıyorlardı.

Tabii ki, Ahundov'un şahsiyetinin ve yaratıcılığının en büyük faydası ve etkisi onun mensub olduğu halkın edebiyatı üzerine idi. Ahundov'un hayatta olduğu dönemde, Azerbaycan'ın güneyinde yaşayan Mirza Ağa Tebrizî onun tesiri ile dört komedi yazmış ve onları inceleyerek de-

ğerlendirmek için Ahundov'a göndermişti. Güney Azerbaycan Edebiyatı'nın Mirze Ebdürrahim Talibov ve Zeynelabidin Merağayî gibi tanınmış isimleri de edebî hayata doğrudan doğruya Ahundov komedilerinin, onun meşhur "Aldarânış Kevakib" romanının ve "Kemalüddövlə Mektubları" felsefî eserinin etkisi altında başlamış ve ortaya koydukları eserlerinde Azerbaycan'ın bu ilk gerçekçi yazarının fikirlerini devam ettirmişlerdi.

Kuzey Azerbaycan Edebiyatı'nın tarihinde XIX. yüzyılın ikinci yarısı, tam bir sahne edebiyatı olmuştu. Ahundov'dan sonra Reşitbey Efendiyev, Necef bey Vezirov, Abdürrehimbey Hakverdiyev, Neriman Nerimanov, Sultan Mecid Ganizâde, Esgerağa Gorani vb. yazarlar biribirinin ardınca, çağdaş hayatı, onun gerçeklerini anlatan eserler yazmışlardı. Mirze Feteli Ahundov edebiyata komedi türünü getirmişse, onun takipçilerinden Necef bey Vezirov ilk Azerbaycan faciâsının (Müsibet-i Fehreddin, 1896) Neriman Nerimanov ilk Azerbaycan tarihî dramının (Nadir Şah, 1899) örneklerini vermişlerdi. Böylece, asrın sonuna doğru Azerbaycan'da bütün türleri ile mükemmel bir dram edebiyatı ortaya konulmuştu. Özgün sahne eserlerinin yazılmasının yanı sıra dünya edebiyatı klasiklerinin Shakespeare'in, Tolstoy'un vb. dramları da Azerbaycan Türkçesi'ne çevrilmişti. Asrın sonlarında Azerbaycan Millî Tiyatrosu artık kültür hayatının ayrılmaz bir parçası olmuştu. Azerbaycanlı sanatçılar Kafkasya'nın her yerinde - Baku'de, Tiflis'te, Gence'de, Erivan'da eserler sahneliyorlardı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Azerbaycan'ın iktisadî hayatında bir kalkınma döneminin yaşanması zengin Baku petrolünün getirdiği ek gelirler, yeni aydınlar neslinin yetişmesi, millî kültür hayatını da etkilemişti. Azerbaycan şehirlerinin birçoğunun dış dünyaya açılması, Rusya ve Avrupa ile ilişkileri sonucunda eğitimi geliştirmek, matbaalar kurmak, gazete ve dergiler yayınlamak, tiyatro binaları yapmak ve müzeler kurmak gibi meselelere ortaya çıkarmıştı. Millî mimarlığın, mûsikînin, ressamlık sanatının canlanması, onların yeni eserler ve adlarla zenginleşmesi de bu dönemine getirdiği bir yenilik idi. Azerbaycan'ın Rusya İmparatorluğu tarafından işgalinden, 1860 yıllarına kadar Tiflis bütün Kafkasya'nın ve Kafkas Türkleri'nin kültür merkezi işlevini yüklenmişti. Bu devirden sonra, artık gelişmekte olan Azerbaycan şehirleri özellikle Baku aynı işlevi üstlenmeye başlamışlardı.

Azerbaycan Edebiyatı'nın Abbaskuluğa Bakıhanov-Kudsi, İsmayılbey Kutkaşmılı- Mirze Şefi Vazeh, Fazilhan Şeyda, Mirze Feteli Ahundov vb.

tanınmış temsilcilerinin bütün hayat ve faaliyetleri Tiflis'le sınırlı olmuştu. Bu dönemde yani asrın birinci yarısında Tiflis nüfusunun yüzde otuzunu Azerbaycan Türkleri oluşturmakta idiler.

Artık bu devirde Azerbaycan'ın Gence, Şamam, Şuşa, Baku gibi şehirleri millî kültür hayatının öncüsü olmak işlevini kendi üzerine almak için hazır durumda idiler. Edebî çevrelerin faaliyeti açısından adı geçen şehirlerde ve diğer edebî-tarihî geleneklere sahip bölgelerde bir canlanma yaşıyordu. Burada şair ve yazarları kendi çevresinde birleştiren- onların diğer yerlerdeki sanat çevreleri ile ilişkilerini sağlayan şiir meclisleri kurulmuştu. Ordubad'daki Encümen-i Şuara, Lenkeran'daki Fevçü'l-Füseha, Şuşa'daki Meclis-i Üns ve Meclis-i Feramuşan, Kuba'daki Gülistan, Gence ve Tiflis'te Divan-i Hikmet, Şamam'daki Beytû's-Sefa, Baku'deki Mecme'ü Şuara gibi edebî meclisler bir kültür ve sanat ocağı, aydınlar ocağı ni telâhindeki kurumlar idi. Bu meclislerin yanı sıra XIX.yy. Azerbaycan Edebiyatı'nın Seyid Ezim Şirvani, Mirze Nesrullah Bahar, Hurşid Banu Natavan, Fatmahanım Kemine, Mirze İsmayıl Gasir, Mir Möhsün Nevvab, Hacı Ağa Fegir, Mehmed Tağı Sidki, Abdullabey asi vb. gibi önemli temsilcileri yetişmişlerdi. Edebî meclislerin toplantısında bir taraftan klasik müelliflerin, Nizami, Rumi, Sadi, Hafız, Nesimi, Fuzûlî, Nevai, Baki vb. eserleri öğrenilir, onlara nezireler yazılır, öbür taraftan da, çağdaş şairlerin eserleri tahlil edilir, tartışılır. Tabii ki, bu şiir meclisleri çevresinde toplananların büyük bir kısmı klasik şiir gelenekleri içinde yetişmiş şairler idi. XIX. yy. Azerbaycan Edebiyatı'nda, klasik şiir üslubu devam ettirilirse de, evvelki dönemlerde olduğu gibi artık edebî hayatın esas çizgisini oluşturamadı. Klasik şiirin ve Fuzûlî geleneklerinin Millî Edebiyat tarihindeki son büyük temsilcisi hiç şüphesiz, Seyid Ezim Şirvani (1835-1888) idi. Ama, Şirvani'nin edebî mirasında klasik şiir örnekleri çok olmakla beraber, maarifçi şiire ve mizahî eserlere de önemli yer ayrılmıştı.

XIX. asrın ortalarından başlayarak bir marifçilik havası içerisinde nefes alan Azerbaycan Edebiyatı'nın temsilcileri de, artık evvelki dönemlerde olduğu gibi mollahânedenden yetişme değildirler. Azerbaycan'da mükemmel eğitim görmüş, yalnız doğu dillerini değil, aynı zamanda Rus dilini ve Batı dillerini de bilen devrin siyâsî, sosyal, hukukî gelişmelerinden haberdar olan, yeni tip yazarlar nesli yetişmekte idi. Onların büyük bir kısmı (Hasanbey Zerdabi, Necef bey Vezirov, Esgerağa Gorani, Reşidbey Efendiyev, Sultan Mecid Ganizade, Abdurrahimbey Hakverdiyev, Neriman

Nerimanov vb.) Rus okullarından ve üniversitelerinden mezun olsalar da milliyetçilik duygularını, millî örf ve geleneklere bağlılıklarını asla kaybetmemişlerdi. Aksine, millî mensubiyetlerini, millî kimliklerini muhafaza etmek için bu örf ve adetlere, bu geleneklere daha sıkı bağlanmışlardı. Bu yön onların eserlerinde de açık bir şekilde görülmektedir.

Azerbaycan'da milliyetçilik duygularının terbiyesinde, daha doğrusu bu sahada ilk teşebbüslerde, esasî 1875'te konulan millî matbuatın önemli hizmetleri olmuştu. Her halkın matbuatının onun manevî ve kültürel hayatında ne kadar büyük bir rol oynadığını iyi anlayan Rusya Çarlık Hükümeti, uzun zaman Azerbaycan Türkleri'ne kendi matbaalarını kurmaya, kitap ve gazete yayımını gerçekleştirmeye izin vermemişti. Hatta Azerbaycan nüfusunun baştan başa Türkler'den oluştuğunu bildikleri halde, Kafkasya'da 1829'dan itibaren yayınlanmasına başlanan resmî gazetenin dili olarak Fars dilini seçmişlerdi. Daha sonra 1845'te başyazarlığını bir Ermeni'nin yaptığı Azerbaycan Türkçesi ile bir gazete çıkarmak is-

temişlerse de, halk tarafından ilgi gösterilmediğinden "Kafkasya'nın bu tarafının haberleri" olarak adlandırılan bu gazete birkaç sayıdan sonra yayımını durdurmak zorunda kalmıştı.

Millî Azerbaycan matbuatının ilk ismi, ilk sayısı 22 Temmuz 1875'te yayınlanan "Ekinci" gazetesi idi. Kısa bir zaman içerisinde Azerbaycan'daki ilerici edibi kuvvetleri çevresine toplayabilen "Ekinci" mümkün olduğunca, halkın araştırma bilgi ve eğitim tohumları serpiyordu. Gazetenin bütün yükünü kendi omuzlarına alan Hasanbey Zerdabi (1842-1907) onun hem sahibi, hem başyazarı, hem yazarı, hem müreddibi ve hatta postacı idi. "Ekinci" örneği, bir ferdin, halkın kültür hayatını değiştirip, geliştirebilmesinin canlı ifadesi idi. 1877-1878 Rus-Türk savaşında "Ekinci"nin Osmanlı yanlısı yayın yaptığı bahanesiyle, Rus yönetimi bu ilk Azerbaycan gazetesinin neşrini durdurdu ve XX. yüzyıl başlarına kadar ciddi bir Azerbaycan gazetesinin yayınlanmasına izin vermedi.

XX. yy. ise artık astanada idi.

XX. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı

Her millî edebiyatın tarihini devirlere ayırırken, genellikle büyük zaman kesimleri belli bir merhale, yahut devir olarak anılır. Bu da doğaldır. Çünkü edebiyatlarındaki büyük eserler ve büyük isimler bazen nice onyıllar, hatta yüzyıllar boyu bile meydana çıkmayabilirler. Buna rağmen, Azerbaycan Edebiyatı'nın tarihinde son derece kısa bir zaman kesimi, 1900-1920 yılları arası şimdiye kadarki bütün incelemelerde, araştırmalarda ayrıca bir devir olarak alınmış ve öğrenilmiştir. Hem de "XX. yy. Azerbaycan Edebiyatı" adı altında. Tabii ki, dünyanın hiçbir halkı ve hiçbir edebiyatı için XX. yy. 1920'de bitmemiştir. Ama Azerbaycan Edebiyatı için, aynı şekilde eski Sovyetler Birliği'nin terkiibine dahil olan diğer millî edebiyatlar için, XX. asrın Mart 1920'de bittiğini ve bunun ardınca, hala daha yeni adı bulunamayan Sovyet Edebiyatı'nın başlatıldığını söylemek mümkündür. Edebiyat aynı zamanda bir ideoloji olduğu, bir dünya görüşü ve bakışlar sistemi olduğu için (yahut bu fikrin daha sağlıklı anlaşılabilmesi için Sovyetler Birliği'nin kurulduğu ilk yıllarda, yazarların ve şairlerin, edebiyatı ideolojinin bir parçası haline çevirmeye zorlandıklarını söyleyelim. Tabii olarak, bir sıra Azerbaycan yazarları için edebî hayat, edebî varlık 1920'de tamamlandı. Bu tarihten sonra

onların bir kısmı kendi ilkelerine sadık kalarak aktif edebî hayattan çekildiler, göç ettiler; bir kısmı yeni rejimle işbirliği yolunu tuttu. Ancak, onlara da büyük güven duyulmuyordu. Aradan çok geçmeden, yeni sistemin yetiştirmeleri olan "Proleter yazarları" ile eski edebiyatla yeni edebiyat arasındaki ilişkiler kırılmış, kesilmiş duruma geldi. Bu açıdan çağdaş Azerbaycan Edebiyat tarihçiliğinde "XX. yy. Azerbaycan Edebiyatı" denildiğinde 1900-1920 yılları, "Azerbaycan Sovyet Edebiyatı" denildiğinde ise 1920'den sonraki devrin edebiyatı anlaşılır.

XX. yüzyılın bu ilk iki onyılı, Azerbaycan'm edebî-medenî ve sosyal-siyasî hayatında hâdise ve şahsiyetlerle zengin olan mühim bir devirdir. Azerbaycan Türkleri'nin bir millet olarak oluşmaları, kitlelerin arasında siyâsî fikirlerin ve Milliyetçilik, Türkçülük düşüncelerinin yayılması, millî kültürün bütün sahalarında hızlı bir gelişme dönemi yaşanması, tarih açısından bir an, bir göz kırpmı timsalinde olan bu zaman kesiminde gerçekleşmiş ve yaşanmıştı. Genellikle XX. yüzyıl başlangıcı Doğu için, Türk-İslâm dünyası için Batının, Hristiyan dünyasının baskıları karşısında kibir uyanma devri idi. Bu baskının tüm ağırlıklarını taşıyan Azerbaycan da, Çin'den, Japonya'ya baş-

layıp İran'a ve Afganistan'a kadar yayılan uyanış hareketinin dışında kalmamıştı.

Rusya İmparatorluğu'nun 1904'te, Rus-Japon savaşında ağır mağlubiyete uğraması ve bunun ardınca ülkede ortaya çıkan karışıklıklar ve Çarlık rejimine karşı ayaklanmalar, İran'ı, Türkiye'yi (Osmanlı İmparatorluğu'nu) bürüyen inkılapçı hareketler, Azerbaycan'da da büyük çalkantılar yaratmıştı. Rusya Çarlık Devleti'nin söven politikası, İmparatorluk dahilindeki milletleri ve halkları birbirinin üzerine kaldırma ve "Böl ve yönet" politikasını uygulamak çabaları, millî emel ve mefkure etrafında birleşmenin son derece önemli ve gerekli olduğunu gösteriyordu.

Mirze Feteli Ahundov ve Hasanbey Zerdabi gibi millî duygularla yaşayan aydınların XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren işlemeye başladıkları "Maarifçilik ve içtimâî terakki" fikirleri, semeresini XX. yüzyılın başlarında verdi. Millî edebiyatın, millî okulların, yeni aydınlar neslinin mevcut olduğu Azerbaycan, yeni asrın başlangıcında, artık kültürel ve ekonomik açıdan Rus işgalinin ilk döneminde olduğu gibi yalnız ve güçsüz değildir. Bu devirde, Azerbaycan aydınları, özellikle de yazarları arasında en zor durumlarda bile halkı kendi peşinde sürükleyebilecek Ahmet Ağaoğlu, Celil Memmedkuluzâde, Neriman Nerimanov, Memmed Emin Resulzade, Elimerdanbey Topçubaşı, Alibey Hüseyinzade, Üzeyir Hacıbeyli, Ömer Faik Nemanzade vs. gibi edebî şahsiyetler, siyâsî liderler yetişmişlerdi. Onların geniş ve çeşitli edebî-siyâsî faaliyetleri sonucu XX. yy. başlangıçlarında Azerbaycan, Rusya İmparatorluğu'nun bünyesindeki diğer Türk topluluklarına nazaran millî duygu ve düşüncelerin en fazla geliştiği, kültür hayatının canlı tutulduğu bir bölge haline gelmişti.

XIX. yy. sonu, XX. yy. başlarında Azerbaycan'da millî burjuvazi ve aydınların yetişmesi, onların, milletin geleceği ile ilgili önemli meselelerde fikir ve emel birliğine varmaları, ülkedeki sosyal ve kültürel gelişmeyi temin eden esas âmiller içerisinde idi. 1905'te patlak veren Birinci Rus İhtilâli, İmparatorluğun bünyesindeki diğer halklar gibi Azerbaycan Türklerini de siyâsî hayata daha faal girmeye, bir millet olarak kendi özgürlük ve insani hakları uğrunda mücadele vermeye cesaretlendirdi. Tabii ki, 1905 yılına kadar İmparatorluğun Türkler'in yaşadığı diğer bölgelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da, hiçbir siyâsî parti kurulmadığından ve siyâsî mücadele gelenekleri bulunmadığından, başlatılan hareketin bütün ağırlığı ve sorumluluğu bir grup aydının edebiyat ve sanat adamının üzerinde kalıyordu. Si-

yasi partilerin olmadığı bir ortamda, Rus şovenizminin, çirkin İmparatorluk politikasının iç-yüzünü açmanın, halka hakikatleri anlatmanın ve onu gelecek mücadeleler için seferber etmenin yegâne yolu, millî basın, millî edebiyat, okullar ve tiyatro kalıyordu.

"Ekinci" den sonraki yirmi beş yıl süresince, Azerbaycan Türkleri'nin millî basın yaratmak yolundaki bütün çabaları Çarlık Hükümetince engellenmiştir. Yalnız 1903'te, Mehemmedağa, Şah-tahth'nın (1846-1930) başyazarlığı ile "Şark Rus" adlı yarı resmî gazetesinin yayımlanmasına izin verildi. İlk sayısında, "...bizim borcumuz heqiqetnevisliktir. Yahşılığı dediyimiz kimi yamanlığı da gizletmeyeceyik. Biz meydana onun için çıhdıq ki, halqa doğru söz deyek" vaadini veren gazete, bu vaadi sonuna kadar tutamadıysa da, Celil Memmedkuluzade, Ali Nazmi, Ömer Faik Nemanzade gibi yazarlar, XX. yüzyılın bu ilk Azerbaycan gazetesinden fikirlerini açıklamak için bir kürsü gibi faydalanabildiler.

1905 yılı Haziranından itibaren Alibey Hüseyinzade-Turan ve Ahmet Ağaoğlu'nun başyazarlığı ile "Heyat" gazetesi yayma başladı. Azerbaycan'ın petrol zenginlerinden, meşhur ha yırasever Hacı Zeynalabidin Tağıyev'in maddî desteği ile neşrolunan bu gazete, millî birlik fikrinin kökleşmesinde, Türkçülüğün ve İslamcılığın tebliğinde, Azerbaycan Türkleri arasında şuurun ve milliyetçilik duygularının doğuşunda büyük rol oynadı. Onun daimî yazarları arasında, "Ekinci" nin kurucusu Hasanbey Zerdabi ve millî edebiyatın aşağı-yukarı bütün temsilcileri bulunmaktaydı.

Rus çarı II. Nikola, ihtilalci demokratik güçlerin baskısı altında halka basın, vicdan, söz, yürüyüş vs. özgürlükleri vaad eden 17 Ekim 1905 Manifestosu'nu imzaladıktan sonra, imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da sosyal ve siyâsî hayat canlandı. Bu canlılık ilk halinde, millî basında kendini gösterdi. Yalnız millî kültürün değil, bütünüyle Azerbaycan Türklüğü'nün tarihinde önemli bir merhale oluşturan "Molla Nesreddin", "Füyuzat" dergileri, "İrşad, Terekki, Açıksöz" vs. gibi gazeteler yayma başladı; kadın ve çocuk dergilerinin esas konuldu. Basın, kitlelerin dikkatini ülke içinde ve uluslararası alanda cereyan eden önemli olaylara yöneltip, onların siyâsî düşüncelerini biçimlendirmeye ve katılımlarını arttırmaya çalışıyordu. Matbuat; savunuyor, istibdat ve zulüm karşısında, hürriyeti savunuyor, Rusya İmparatorluğu'nun Ermeniler eli ile gerçekleştirmek

isteği yeni "Haçlı yürüşleri" karşısında, Türk-İslam birliğinin ve hayatın tüm alanlarında çağdaşlaşmanın kaçınılmazlığını ileri sürüyordu.

Matbuat her vasıta ile milletin muhtelif tabakaları arasında millî birlik hissini kuvvetlendirmeye, halkı her açıdan eğitmeye ve onu, yaklaşmakta olan tehlikelerden haberdâr etmeye çaba gösteriyordu. 1905'ten sonra Azerbaycan'da genişlemekte olan millî uyanış, edebî ve kültürel kalkınma Rus Çarizmi'nin dikkatinden kaçmamıştı. Bu millî yükselişin önlenmesi için siyâsî oyunlara ve ihtilaflara el atılmış, Rusya'nın her zaman özel bir koruyuculuk gösterdiği Ermeniler organize edilmiş bir şekilde Azerbaycan Türkleri'nin üzerine saldırtılmıştır. 1905-1907'de Bakü'de, Tiflis'te, İrevan'da, Gence'de, Şuşa'da, Nahçıvan'da ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda ulaşamadıkları emellerini Kafkaslar'da gerçekleştirmek üzere Ermeniler'in eli ile kanlı cinayetler işletilmiş, yeni bir soykırım başlatılmıştı. Çarlık Rusyası'nın silahlandığı, Taşnaksiyun ve diğer söven partilerin organize ettikleri Ermeni terörü, silah gücüyle Azerbaycan'da tarihî gelişmeyi durdurmaya, kuvvetlenmekte olan milliyetçilik hareketinin önünü almaya can atılırsa da, gerçekleştiremediler. Aksine, acımasız düşman karışımında zayıf da, olsa, birlik sağlandı; Ermeni çetelerinin karşısına çıkmak için silahlı güce sahip, siyâsî kurumlar kuruldu. 1906'da gazeteci yazar Ahmet Ataoğlu'nun kurduğu "Difai" (Müdafie) partisi böyle kurumların ilki idi. Ermeni şovenizminin iç yüzünün anlaşılmasında, onun Türkiye ve Kafkasya'daki hilekâr planlarının açığa çıkmasında, Azerbaycan Edebiyatı'nın Celil Memmedkuluzade, Ahmet Ağaoğlu, Haşimbey Vezirov, Üzeyir Hacıbeyli, Memmed Seid Ordubadi, Neriman Nerimanov gibi temsilcilerinin şiir ve hikayelerinin, makale ve bildirilerinin büyük tesiri olmuştu.

Asrın başlarında Azerbaycan'ın sosyal ve kültürel hayatındaki canlanma, yalnız eğitim ve basın çalışmalarının çoğalması ile sınırlanmıyordu. Nicat, Neşr-i Maârif vs. gibi millî cemiyetler de, bir taraftan eğitim ve kültür yaymaya, öbür taraftan da milletin farklı tabakalarını, zenginle yoksulu, aydınla eğitilmemiş insanı yakalaştırmaya, devrin tanınmış şairlerinden Abdullah Şaik'in de yazdığı gibi, Azerbaycan Türkleri'nin hepsinin "Bir güneşin zerresi" olması fikrini kitlelere telkin etmeye çalışıyorlardı. Azerbaycan Edebiyatı'nı ve halkın kültür hayatını etkileyen başka bir olumlu hadise, kitap yayımlarının artması idi. Bakü'de ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde onlarla matbaa ku-

rulmuştu. Orucov Kardeşlerin elektirik matbaası tüm Kafkasya'nın en büyük yayıncılık ve neşriyat merkezlerinden birisi idi. Yayınlarda çağdaş yazarların eserleri ile birlikte millî klasiklerin ve dünya edebiyatının önde gelen temsilcilerinin eserleri yayımlanıyordu. Tercüme Edebiyatı'na merak artmıştı. Azerbaycan'da, kökleri, gelenekleri ile halk yaratıcılığına dayanan bir "Çocuk Edebiyatı" meydana çıkmakta idi.

Kısa bir süre içerisinde kudretli sahne ustaları yetiştiren Azerbaycan Tiyatrosu, halkın eğitim gördüğü ikinci bir mektebe çevrilmişti. Bütün Şark-İslam dünyasında ilk opera yine bu asrın başlarında Azerbaycan'da bestelenmişti. Bu, Üzeyir Hacıbeyli'nin ilk defa 1908 yılının Ocak ayında Bakü'de sahneye konulan ve ünümüzde de millî mûsikî sanatımızın tacı niteliğinde olan, "Leylâ ve Mecnun" operası idi. Fuzûlî şiiri ile Üzeyirbey mûsikîsinin üstün bir güzellik ve olgunlukla birleştiği bu eser millî kültürü, özellikle de mûsikî kültürünü etkileyen nâdir sanat örneklerinden biri olmuştu.

Çarlık Rusyasının tüm engellemelerine rağmen Azerbaycan Edebiyat ve kültürü millî çizgisinde gelişmesini sürdürüyor ve millete rehberlik ediyordu. Rusya'nın diğer yerlerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da rejimden hoşnutsuzluk fazla idi. Baku asrın başlarında imparatorluğu sarsan inkılab hareketlerinin merkezlerinden birine çevrilmişti. Baku, hem burada güçlü mevkileri olan Bolşeviklerin, hem de millî hareketin, özgürlük düşüncesinin merkezi olarak tanınıyordu. Birinci Rus inkılâbının ve 17 Ekim Manifestosu'nun verdiği nisbî hak ve özgürlüklerin çok geçmeden ortadan kaldırılması, demokratik gözükme çabasında olan rejimin, açık şovenizm ve Türk düşmanlığı ile seçilen Stolipin rejimine çevrilmesi, gazetelerin kapatılması, milliyetçi aydınların takip edilmesi, Bakü'ye, Rusya'daki pantürkizmin ve panislamizmin esas merkezlerinden birisi gibi bakılması ve benzeri baskılar, aynı zamanda tepkiler doğuruyordu. İmparatorluk esaretinden kurtulmanın yolu, millî birlikte, kendi kökenlerine dönmekte aranıyordu. 1905 yılına kadar imparatorluk memurlarının, yerine ve zamanını göre "Tatar" /"Müslüman", "Fars", "Tuzemets" (yerli anlamında) olarak adlandırdıkları, millî duygularına hakaretle yaklaştıkları Azerbaycan Türkleri, millî varlıklarını fark etmiş, kim olduklarını, hangi kökten kaynaklandıklarını, nereden gelerek nereye vardıklarını anlamışlardı. Şüphesiz, bu tarihî süreçte edebiyatın büyük rolü olmuştu. XX. yy. Azerbaycan Edebiyatı'nda yeni bir uyanış devrinin başlangıcı oldu. Ancak, sonraki gelişmeler bu

uyanışın sonuna kadar yaşanmasına imkân vermedi.

XX. yy. başlarında Azerbaycan Edebiyatı'nın esas türleri şiir, nesir ve sahne eserleri idi. Başının kuvvetlenmesi, günlük makale ve fıkıracılığın daha da gelişmesine yol açmıştır. Millî sahne eserleri şekil açısından zenginleşmiş; vodvil, operet gibi türler meydana çıkmıştı. Edebî türler arasında gerek şekil, gerekse mazmun açısından en fazla değişikliğe uğrayan ise hiç şüphesiz, şiir idi.

Yüzyılın başlarındaki edebiyat adamları, yazarlar ve şairler esas itibarı ile basın çevresinde toplandıklarından, devrin iki önemli dergisinin, "Molla Nesreddin'in ve Füyûzaf'ın adı ile ilgili onların fikir ve ilkelerine ilişkin edebî mekteplerin varlığından bahsetmek mümkündür. Azerbaycan Edebiyatı üzerine son zamanlara kadar yapılan araştırmalarda bu mektepler, bu edebî istikâmetler, şuurlu olarak birbirine karşıt görülmüş; onlardan, barışmaz fikir düşmanları gibi söz edilmiştir. Aslında, gerek Molla Nesreddin edebî mektebi, gerekse Füyûzat edebî mektebi aynı amaç uğrunda mücadele ediyorlardı. Sadece, onların mücadele yolları ve usulleri farklı idi. Sonuçta varmak istedikleri nokta ise, aynı olmasa da, çok yakın idi. Her iki dergi ve onların çevresindeki edebî güçler, mücadelelerle dolu bir dönemde halka kurtuluş yolunu göstermeyi esas amaçları sayıyorlardı.

"Molla Nesreddin" dergisinin ilk sayısı 7 Nisan 1906'da Tiflis'te neşrolunmuştu. Daha sonra Bakü'de ve Tebriz'de yayımlanan bu dergi, yirmi yıl boyunca millî edebiyatın esas taşıyıcı güçlerini kendi çevresine toplamış, dil ve üslûp açısından yeni mîzâhî aynı zamanda mücadeleci eserler onun sayfalarında yer almıştı. "Molla Nesreddin'in başyazarı Celil Memmedkuluzade (1869-1932) Dünya Edebiyatı tarihinde nadir bulunan mîzah ustalarından idi. O da büyük selefi Mirze Feteli Ahundov gibi gülüşün tedavi edici, şifa verici gücüne inanıyordu. Bu açıdan da, mîzâhî bir dergi yayımlayarak vatanın ufkunu sarmış kötülük ve yaramazlıklara karşı mücadele bayrağını kaldırmıştı. Edebiyata bir öykü yazarı gibi giren Celil Memmedkuluzade, ilk eserlerinden biri olan "Danabaş kendinin ehvatları"adlı küçük romanı ile tamamen yeni bir nesir geleceğinin esaslarını koymuştu. Onun "Ölümler", "Anamın Kitabı", "Deli Yığıncağı", "Kamança" vs. gibi dram eserleri çağdaş Azerbaycan hayatının en acılı problemleri üzerine ışık tutmuş, hikayeleri ile Azerbaycan hayatında mevcut olan insan tiplerinin tam bir galerisini yaratmıştı. Türk dünyasının büyük gülüş ve mîzah ustası Molla Nesreddin'in (Nesreddin

Hoca) adını taşıyan dergide, onun yüzlerce fıkrası yayımlanmıştı. Bu fıkralarda, maîşet me selelerinden tutulmuş uluslararası problemlere kadar çok farklı konular ele alınmış, bazen sert, öl dürücü, bazen de alay edici mîzah yolu ile Azer baycan Türkleri'nin, Türkiye'nin, İran'ın, İslam dünyasının çeşitli sorunlarına cevap aranmıştır. Derginin başyazarı defalarca ölümle tehdit edilmiş, mahkemeye verilmiş, takip olunmuş, ama bütün bunlara rağmen tuttuğu yoldan bir adım bile çekilmemiştir. Celil Memmedkuluzade ve onun kalem dostları büyük bir başarı ile halkın gözünü açmış, ona dost ve düşmanını tanıtmış, hakkını anlatmış, yeni ve daha güzel bir hayat için onu mücâdeleye sevk etmişlerdi.

İlk sayısında, "Sizi deyiş gelmişem ey benim müslüman kardeşlerim" diye yüzünü halkın sıradan temsilcilerine çeviren dergi, onlara "Türk'ün açık ana dilinde" konuşacağını va'detmiş ve 1932'de Sovyet rejimi tarafından kapatılana kadar, bu va'dine sadık kalmıştı. Hatta dil konusunda Molla Nesreddin'in tam aksi bir tutumda olan "Füyûzat" dergisinin başyazarı Alibey Hüseyinzade Turan 1910'da Türkiye'ye göçmeden önce Tiflis'te, derginin idaresinde onun başyazarım ziyaret etmiş ve şöyle bir îtiraftan çekinmemişti: "Yahşi yazırsınız... Açık yazmayı da bacarmak lazımdır".

Molla Nesreddin'in nerdeyse her sayısında, bütün istekleri ifade etmeye kadir olan Türk dilini tahrif edenlere, bozanlara, onu lüzumsuz yere yabancı sözlerle dolduranlara karşı bir fıkra, yahut karikatür bulmak mümkündür. Devrin, bütün dik kati çeken sorunları Azerbaycan Türkleri'nin kendi topraklarında uğradıkları hakaret ve küçültmeler, Rus İmparatorluğu'nun Türk-Müslüman halklara yönelik hakim milletçilik politikası, fanatizm ve cehalet, kadınların ezilen durumları, İran'da, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve diğer doğulu ülkelerde başveren değişiklik ve siyâsî olaylar, aşırı dincilik ve cahil din adamları, köylünün ve işçinin hakkının yenilmesi gibi konular derginin sayfalarında devamlı şekilde, büyük bir keskinlik ve cesaretle aydınlatılıyordu. Selefi Ahundov'un "kan kokusu" gelen meselelerle ilgilendiğini söyleyen Mirze Celil, kendisi Ahundov'un eserlerindeki problemlerden on kat fazla "kan kokusu" gelen sorunları edebî fikrin gündemine getiriyordu.

"Molla Nesreddin" dergisi ve onun çevresinde ortaya konan edebiyat, gerçekleri ve mücadeleci ruhu ile seçiliyordu. Bu edebiyat çağdaş ruhlu idi, günün problemlerini acıkmayı görev biliyor ve meselelere günün gerçekleri içinde cevap arıyordu. Bu edebiyatın tenkit hedefleri açıktı; bir zamanlar

şanına medhiyeler, kasideler yazılan şahları, sultanları, carlan zor ve hile ile gasp ettikleri "büyük tahtından" çekip yere indiriyor, gerçek yüzlerini halka gösteriyordu. Bu edebiyatın dili açık, anlaşılır ve halka yakın idi. Onun kahramanlarının büyük bir kısmı da, sıradan olan insanlar idi. Bu edebiyat Azerbaycan tenkitçilerinden Ali Nazım'ın güzel bir dille söylediği gibi, Edebiyat Kâbesine ayakları çarıklı Azerbaycan köylüsünü getirmişti. Bu edebiyatta güçlü bir inkarcı ruh vardı, ama o, hakikatlerin tasdikine yönelik bir inkâr idi. Bu edebiyatta kuvvetli bir dağıtıcı güç var idi, ama bu yeniye kurmak için köhneyi, zamanı, geçmişi yıkmaya yönelik bir dağıtıcılık idi. Bu edebiyatta yakıcı ve yıkıcı bir mizah vardı, ama bu mizah, kötülükleri, yaramazlıkları, halka zıt olanları yakmak ve yıkmak için kullanılıyordu.

XX. asır Türk şiirine Mirze Elekber Sabir (1862-1911) gibi büyük bir şiir dehasını, yergi us tasını Molla Nesreddin kazandırmıştı. Sabir, alev saçan satırları ile yeni devir Azerbaycan şiirinde gerçek bir inkılap yapmış; eski şiirle arasında geçilmesi imkânsız bir uçurum yaratmıştı. Onun "Hophopname" adı ile tanınan yergi şiirler mecmuası, bütün Türk şiirinin tarihinde bir olay niteliğinde idi ve bugün de yerini, önemini korumaktadır. Sabir Azerbaycan şiirinin yönünü, değiştirdi, onu hayata, gerçekliğe yaklaştırdı, dürist ve cesur olmayı öğretti. Fuzûlî'den sonra onun gazellerine nazire yazmak devrin şairleri arasında ne kadar yaygın idiyse, Sabir'in mısralarını taklid etmek de XX. yy. başlarındaki Azerbaycan şiiri için benzeri bir durumdu. Bir şair olarak Molla Nesreddin'le birlikte geçen edebî yaratmak devri son derece kısa sürmüş, hepsi altı yıl devam etmişti. Ama bu altı sene onun şiir dehasına yetmişti ve yeni şiir geleneğinin ve yeni edebî mektebin kurucusu olarak hayatta olduğu döneminde de her kes tarafından kabul edilmişti.

"Molla Nesreddin" dergisinin çevresinde toplanan Abdurrahimbey Hakverideyv (1870-1933), Ali Nazmi (1878,1946), Alikulu Gemküsar (1880-1919), Memmed Said Ordubadi (1872-1950), Ömer Faik Nemanzade (1883-1937), Bayrameli Abbaszade (1859-1926), Salman Mümtaz (1881-1938) vb. şair ve yazarlar Celil Memmedkuluzâde'nin ve Sabir'in başlattıkları yolu devam ettirirdiler. Ama tek bir fikir cereyanı, ile bağlı olmalarına rağmen, her birinin kendine has yaratıcılığı, üslûbu, hadiseler ve şahsiyetlere bakış tarzı vardı. Mesela, aynı zamanda Petersburg'un iki üniversitesinde eğitim gören, batı ve doğu dillerini bilen, eski Türk kültürüne derinden vâkıf olan Abdurrahimbey Hakverdiyev, gerek tarihî, gerekse çağdaş mev-

zularda bir dizi değerli eserler vermişti. O, Azerbaycan Sahne Edebiyatı tarihinde ilk sembolik dram eserini yazmış, zengin tarihî kaynaklara duyanan "Ağa Mehmed Şad Kaçar" dramının ve çok sayıda küçük komedilerin yazarı olarak tanınmıştı. Bedii nesirde de Hakverdiyev, mîzâhi ve ciddi hikâye dalında eser vermiştir. O'nun eserlerini dilinin ve üslûbunun güzelliği, açıklığı, edebiyata getirdiği karakterlerin canlılığı ile temayüz eder.

Molla Nesreddin'in etkisi ile Azerbaycan'da kısa bir süre içerisinde hayli mîzâhi dergi yayınlanmaya başlamıştı. Ancak, bu dergilerin hiç biri "Molla Nesreddin" seviyesine yükselmemişti.

Edebî hareketin başka bir kanadım da "Füyûzat" edebî dergisi ve bu dergi etrafında toplanan yazarlar oluşturmakta idiler. Ama Molla Nesreddin'le kıyaslandığında, Alibey Hüseyinzade Turan'ın başyazarlığı ile yayınlanan Füyûzat, kısa ömürlü oldu. 1906 yılının sonlarında kurulan dergi, 32 sayı yayımlandıktan sonra 1907 sonlarında kapanmak zorunda kaldı. "Füyûzat" kendisinden önce yayımlanan "Hayat" gazetesi gibi Türkleşmek, İslâmlaşmak, Çağdaşlaşmak fikrini savunuyordu, Türk-İslam dünyasını bir araya getirmeye, dîni ve millî birlik kurmaya çağırıyordu. Füyûzat, ilk sayısında da açıklandığı gibi Türkçü bir mecmua idi ve yüz seneden fazla Rusya İmparatorluğu'nun işgali altında kalmış Azerbaycan'da Türkçülük ve Milliyetçilik fikirlerini yaymak ve Azerbaycan Türklerini kendi geçmişi, tarihî ve kültürü ile tanıştırmayı amaç ve görevlerinden biri ilân etmişti. Derginin esas yaratıcı gücünü İstanbul'da okumuş, Osmanlı tarihî ve kültürüne derinden vâkıf olan Alibey Hüseyinzade, Kırım Türkü Hasan Sabri Ayvazov ve Halit Hürrem Sebribeyzade vb. oluşturmakta idiler. Azerbaycan Edebiyatı'nın Hesenbey Zerdabi, Abdulla Saik, Abdulla Sur, Mirze Elekber Sabir, Abbas Sehnet vs. gibi tanınmış simaları da Füyûzat'ta eserlerini yayımlıyorlardı. Azerbaycan romantik şiirini büyük isimlerinden biri olarak tanınan Mehmed Hadi (1879-1920) ise bir süre bu dergide çalışmış ve Füyûzat düşüncesinin alevli taraftarlarından biri olmuştu.

"Füyûzat" edebiyatta, Kafkasya'da Çarlık Rusyası'nın yürüttüğü hakim milletçilik politikasının karışısına Türklük ve İslam ideolojisini çıkarmayı, herkesi bu fikir çevresinde birleştirmeyi öngörüyordu. Derginin ilk sayılarından birinde panislamizm fikir akımının kurucularından sayılan Cemaleddin Afganî'nin aşağıdaki fikrine yer verilmiştir: "İslâm'ın müasir halı, başı İstanbul'da karar tutan, bir eli Güney Afrika'ya, diğeri Kırım

ve Orenburg'dan, Çin'e kadar uzatılan, ayakları Batı Asya boyunca giden, bütün ezaları ezilmiş ve eybecer hala salınmış neheng haste bir bedene benzetmek olar. Vezife mübahise etmekte değil, parçalanıp tökülmeekte olan bu bedene müalice etmek, onu harekete getirmektir". Derginin başyazarı Ali-bey Hüseyinzade de aynı fikri paylaşıyordu. Hem de bütün İslam halklarının bir araya getirilmesinin zorluklarını bilerek, ilk önce dil ve tarih açısından birbirine yakın olan Türk halklarının birliğinin temin edilmesini, Türk Dünyası aydınlarının ve siyâsîlerinin üzerine düşen esas görev sayıyordu. Bu fikir tarihine, Turancılık-Panturanizm fikirlerinin kurucusu olarak girmiştir. Turancılık, ülküsü onun dergisinin sayfalarında yayımlanan "Türkler kimdir ve kimlerden ibarettir?", "Türk dilinin vezifey-i medeniyyesi", "Nicat mehebbetdedir", "Siyaset-i fûruset" vs. gibi eserlerinde, tarihî ve nazari açıdan temellendirilmişti.

Ancak, Füyuzat'ın takip ettiği dil siyâseti Azerbaycan cemiyetinde ve edebî hayatında hoş karşılanmadı. Özellikle de, "Türk'ün açık ana dilinde" yazanın imkânını parlak bir şekilde ortaya koyan Molla Nesreddin'le, Azerbaycan Türkçesi'nin mükemmel bir edebî dil haline geldiğini kendi eserleri ile ispatlayan Celil Memedkuluzade Sabir, Abdurrahimbey Hakverdiyev, Neriman, Nerimanov, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Üzeyir Hacıbeyli gibi yazarların eserleri ile kıyaslandığında, "Füyuzat" in kullandığı ve savunduğu dilin halkın kültür tarihinde geriye doğru atılmış bir adım olduğu meydana Hüseyinzade tabii ki, bu manevî ve siyâsî birliğin gerçekleşme yolunun dil birliğinden geçtiğini çok iyi biliyordu. Bunun için de, asrın başlarında kullanılan Osmanlı edebî dilinin, bütün Türk boylarının kitap ve yazı dili olarak kabul edilmesi fikrini devamlı olarak savunuyordu. Ne var ki, bu zaman İstanbul'unda kullanılan edebî dil Osmanlı yazarlarının ve aydınlarının da, büyük bir kısmını tatmin etmiyordu, Türkiye'nin yüreğini oluşturan Anadolu insanı için ise, bu dil yeterince anlaşılmayan, nerdeyse yabancı bir dil olarak adlandırılacak bir durumda idi. Meselâ, "Molla Nesreddin" dergisi 1908'de yayınlanan 7. sayısında "Müslüman okumuşları" adlı bir karikatür yayımlamış ve ana dilini unutarak yad, yabancı (Bir tarafta Rus, öbür tarafta Arap-Fars) tesirlere uyarak birbirini anlamayan iki aydının, komik konuşmalarını şöyle anlatmıştı:

"- Cenab-i ali, ne delail-i hökmiyye ile Yurupa mütefennileri enasir-i erbeini bed ez heqiqet görürler?

- Meni izvinit ele, men urusca obrazovaniya almışam, tatarski ponimat elemirem".

"Füyuzat" sayfalarında yayımlanan büyük tarihî gerçekliklere ve güçlü bir inanca dayanan yazılar, böyle çetin ve anlaşılmayan bir dilde kaleme aldığından, sonuç olarak gereken tesir ve yankıyı yapamıyordu. Alibey Hüseyinzade'nin ve onun kalem dostalarının makale ve şiirlerinde yaymaya çalıştıkları fikirleri gerçekleştirecek olan toplum, bu yazıları anlayamıyordu. Bu açıdan da Füyuzat edebiyatı, Molla Nesreddin edebiyatı gibi kitle içerisinde fazla ilgi göremedi. Ama hiç şüphesiz ki, Füyuzat ve onun çevresinde toplanan edebiyatçıları, Azerbaycan Edebiyatı'na bir üslup yeniliği getirdiler, onun çağdaş Dünya Edebiyatı'mn tecrübesi ile tanışmasına imkan sağladılar. Genellikle, "Molla Nesreddin" gerçekçi edebiyatın, "Füyuzat" ise romantik edebiyatın gelişmesine, yeni adlar ve eserlerle zenginleşmesine imkân verdi. Ve dil meselesi hariç, bütün diğer meselelerde bu dergilerin ve onların çevresindeki edebî güçlerin hedef ve amaçları keskin şekilde ayrılmıyordu. Yergici bir şair olan Sabir "İstikbalimiz lağlağıdır" diyordu. Romantik bir şair olan Mehmed Hadi ise onun karşılığında "İstikbalimiz parlaktır" cevabını veriyordu. Ve bu iki büyük şairin eserlerinin adları birbirine tamamen zıt olmasına rağmen, ikisi de mensup oldukları halkın, milletin gerçekten de parlak bir istikbal yaşaması için aynı derecede mücadele ediyorlardı.

XX. yy. Azerbaycan Edebiyatı üç esas çizgi üzerinde gelişmekte idi. Bunlardan birincisi Celil Memmedkuluzade, Sabir, Neriman Nerimanov, Ebdürrehimbey Hakverdiyev, Ali Nezmi Memmed Seid Ordubadi, Akikulu Gemküsar, Mirze Ali Möcüz gibi isimlerle temsil olunan gerçekçi Demokratik Edebiyat idi. İkincisi, Süleyman Sani Ahundov, Üzeyir Hacıbeyli, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Abdulla Saik, Sultan Mecid Qenizade, Reşidbey Efendiye, İbrahimbey Musabeyov, Zeynalabdin Marağayi, Mirze Abdurrahim Talibov gibi isimlerin temsil ettiği gerçekçi Maarifçi Edebiyat idi. Üçüncüsü de, Alibey Hüseyinzade, Mehmed Hadi, Abbas Sehhet, Abdulla Divanbeyoğlu gibi yazar ve şairlerin oluşturdukları Romantik Edebiyat çizgisi idi.

XX. asır Azerbaycan Edebiyatı'mn ele aldığı konular ve Dünya Edebiyatı ile, dünya halklarının hayatı ile ilişkileri de bir hayli genişlemişti. Roman bir edebî tür olarak edebiyata yerleşmiş, hayatı genişliği ile kapsamak, dil ve üslup açısından tecrübe kazanmıştı. Azerbaycan Edebiyatı'nda konusu millî hayattan alınmış eserlerin yanı sıra dil ve din açısından ortak noktaların bulunduğu İran ve Türkiye, aynı şekilde Rusya ve Batı ile ilgili romanlar, dramlar meydana çıkmıştı. Böyle bir mevzu ge-

nişliği, özellikle romantik üslupta yazan yazarların eserlerinde sürekli olarak dikkati çekmektedir.

Esası Mirze Feteli Ahundov tarafından konulan edebî tenkit ve bunun yanı sıra edebiyat tarihçiliği de XX. yy. başlarında hızlı bir gelişme dönemi yaşamaya başladı. Azerbaycan Edebiyatı'nın ilk büyük tarihçisi Feridunbey Köçerli (1863-1920) Rusça yayınlattığı "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı" (Tiflis, 1903) ve dört ciltlik "Azerbaycan Edebiyatı" eserleri 1900-1920 yılları arasında meydana çıkmıştı. Edebiyat tarihçiliği ile birlikte, Köçerli edebî tenkit sahasında da devamlı çalıştı; çağdaş yazar ve şairlerin eserleri hakkında Rus ve Azerbaycan basınında tanıtma ve eleştiriler yazıyordu. Devrin tanınmış şairlerinden Abbas Sehet'in de itiraf ettiği gibi, XX. yy. Azerbaycan Edebiyatı müessislerinin üzerinde Feridunbey Köçerli'nin büyük etkisi olmuştur. O, edebiyatın esas dikkatinin hayata, mevcut sosyal ve mânevî meselelere yönelttilmesinde, üslûp ve mevzu açısından çağdaşlaşmasında önemli rol oynamıştı. Köçerli ile birlikte asrın başlarında hayattan çok erken yaşlarında göçen, tenkitçi Abdulla Sur (1883-1912) da geniş edebî faaliyet göstermekte idi. Millî Tiyatro'nun hızlı gelişmesi, ayrıca bir tiyatro tenkitçiliğini doğurmuştu.

;] Şüphesiz, asrın başlarındaki Azerbaycan Edebiyatı'nın, edebî zevk ve üslûplarının farklılığına rağmen Azerbaycan yazarlarının, millî kültür ve halka en büyük hizmetleri, son derece kısa bir zaman kesimi içinde Milliyetçilik, Hürriyet ve Demokrasi fikirlerini yayabilmesi ve halkı, gelecekteki ciddi sınavlara hazırlayabilmesi idi.

Sınav ve tarihi değişiklikler zamanı ise artık gelmişti. Tarih 300 yıllık Romanovlar sülalesini ve Rusya imparatorluğu'nu yok olmaya götürmekte idi. Ne, Anayasası ve Parlamentosu (Rusiyada bu Duma adı ile hayata geçirilmişti) olan monarşiye geçiş, ne de millî özgürlük ve bağımsızlık mücadelelerine, ihtilallere karşı çevrilen sert Stolipin rejimi, bu kaçınılmaz yok oluşu durduramadı. Rusya'nın 1914'te başlayan Birinci dünya Savaşı'na katılması ise ülkedeki dağılma, çökme sürecini daha da hızlandırdı. 1917 yılının Şubatında Rusya İmparatorluğu çöktü. Rusya'da iki hakimiyetlilik, daha doğrusu hakimiyetsizlik ve anarşi dönemi başladı. Kendilerini halkın ve memleketin yegâne kurtarıcı olarak takdim eder. Bolşevikler, Rusya'da Burjuva Demokratik Cumhuriyetinin kurulmasını engellediler ve 1917 yılının Kasımında silahlı darbe ile iktidarı ele geçirerek, proletaryanın diktatörlüğünü ilân ettiler.

imparatorluğun merkezinde iktidar uğrunda

mücedelenin sürdüğü 1917-1920 yılları, millî azınlıklar için de, sözde değil fiilen kendi mukadderatlarını tâyin etme, doğal hak ve hakuklarına kavuşma için mücadele yılları idi. 1917 yılının Mart ayında Kafkasya'nın yönetilmesi için Geçici hükümete bağlı olarak "Özel Kafkasya Komiserliği" kuruldu. Komiserliğin bünyesinde Azerbaycan Türkleri, Ermeni ve Gürcülerin birer temsilcileri vardı. Ama millî ve dînî farkların son derece keskin şekilde belirlediği bu üçlü kurum, fiilen yürümedi. 1918 yılı başlarında, yapılan seçimler sonunda "Kafkas Seymi" adını alan yeni hükümet kuruldu.

Kafkasya'nın üç esas milletin katılması ile kurulan ve konfederatif bir devlet olan Seym de umutlan gerçekleştirmedi. Dahilî çekişmeler ve millî zemindeki münakaşalar onun yıkılışını hızlandırdı. 26 Mayıs 1918'de Seym'in gürcü milletvekilleri Kafkasya Konfederasyonu'ndan çıkarak bağımsız millî devletlerini kurduklarını ilân ettiler. Bir gün sonra, 28 Mayıs'ta, Seym'in otuz üç Azerbaycanlı milletvekili Tiflis'te toplanarak meşhur "Mısak-ı Milli'yi Azerbaycan halkının İstiklal Beyannamesi'ni kabul ettiler ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması haberini bütün dünyaya duyurdular.

Azerbaycan'ın başkenti Baku, Ermeni ve Bolşevik kuvvetlerin elinde olduğundan, Gence, yeni cumhuriyetin geçici başkenti oldu. Burada ilk hükümet kuruldu, Azerbaycan Millî Ordusu'nun teşkilatlanması için ilk adımlar atıldı; kardeş Türkiye ile diplomatik anlaşmalar yapıldı.

1918 yılı Eylülünde, Azerbaycan'a yardıma gelen Osmanlı Kafkas Orduları'nın büyük katkısı ile Baku düşmanlardan temizlendi. Azerbaycan Cumhuriyeti, Türk-İslam dünyasının tarihinde ilk cumhuriyet tipli devlet idi ve onun fikir temelini, Azerbaycan yazarlarının ısrarla savundukları Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak oluştuyordu.

Türk Dünyası'nın bu ilk Cumhuriyetinin varlığı ancak yirmi üç ay devam etti. Tabii ki, tarih açısından bu, bir göz kırpmıdır. Gayri-Rus milletleri yalan vaadlerle kendi tarafına çeken Bolşevikler, durumlarını nisbeten kuvvetlendirdikten sonra, Rusya İmparatorluğu'nu eski sınırları içerisinde restore etmek girişimlerine başladılar. Yirmi üç aylık bağımsızlık ve özgürlükten sonra Azerbaycan, yeniden İmparatorluğun, ama bu defa kızıl imparatorluğun terkiibine dahil edildi.

Azerbaycan'ın bağımsızlığı çok kısa sürse de, milletin tarihinde, onun edebiyat ve medeniyetinin tarihinde silinmez izler bıraktı. Evvela, bütün

dünya Azerbaycan Türkleri'nin bir millet olarak varlığından ve onların kendi târihî topraklarında özgür, bağımsız, demokratik devletlerini kurmak arzusundan haberdar oldu. Öbür taraftan, Millî Devlet'in teşekkülü Türkçülük ve Milleyetçilik duygularını resmî bir ideoloji durumuna getirdi ve senelerce bu amacın hayata geçmesi uğrunda mücâdele veren edebiyatı büyük çapta etkiledi.

Azerbaycan'ın şair ve yazarları, aydınlar tabakası Millî Devlet'in kurulmasını büyük sevinçle karşıladılar. Cumhuriyet'in simgesinde onlar kendi fikirlerinin zaferini görüyorlardı. Bu yüzden de, edebiyat adamlarının büyük bir kısmı Cumhuriyet ilânından sonra asla tereddüt etmeden devletin yanında yer aldılar ve becerebildikleri konularda ellerinden geleni yapmaya başladılar. Tanınmış gazeteci-yazar ve siyâset adamı, uzun yıllar Rus dilinde yayımlanan, ama Azerbaycan Türkleri'nin hakkını savunan "Kaspi" gazetesinin başyazarlığını yapmış olan Alimerdanbey Topçubaşı Azerbaycan Parlamentosu'nun başkanı idi. Yazar ve besteci Üzeyirbey Hacıbeyli, Cumhuriyetin "Resmî Devlet Gazetesi" olan "Azerbaycan'ın başyazarı olarak faaliyet gösteriyordu. Yazarlardan Abdurrahimbey Hakveridiyev ve Yusuf Vezir Çemenzeminli genç Cumhuriyeti büyükelçi olarak dış ülkelerde temsil ediyorlardı. Mehmed Hadi, Abdulla Saik Sultan Mecid Çjenizade, Seyid Hüseyin, Eliabbas Müznib, Cafer Cabbarlı, Ümmi Gülsüm gibi şair ve yazarlar da, 1918-1920 arasında kaleme aldıkları eserlerde, kendi devletine, özgürlüğüne ve bağımsızlığına sahip olmanın gururundan söz açıyor, milleti binlerce şehidin kanı pahasına elde edilmiş bu bağımsızlık ve özgürlüğü kendi canlarından aziz tutmaya, korumaya çağırıyorlardı. Edebiyatta vatanperverlik, milliyetçilik duyguları görülmemiş bir genişlik kazanmıştı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucularından Memmed Emin Resulzade'nin de yazdığı gibi, 1918-1920 arasında bütün Azerbaycan'da, kafalarda ve kalplerde bir "Azerbaycan dönemi" yaşanmakta idi. Şüphesiz, bu dönemin gerçekleşmesinde, geniş halk kitlelerinin yüreklerine yol bulmasında, hakkın ve adaletin, özgürlüğün ve hürriyetin, insan ve yurt sevgisinin tercümanı olarak gerçekleşen Azerbaycan Edebiyatı'nın da büyük rolü olmuştu.

Mahz edebiyatın ve yazarların etkisi ile Azerbaycan Cumhuriyeti, var olduğu sürece, siyâsî mücadelelerini sürdürmekle birlikte bilim, edebiyat ve kültür sahalarında da ciddi adımlar attı. 1919'da Baku Üniversitesi açıldı. Devlet Tiyatrosu ve Yaşıl Kalemler adlı yazarlar birliği kuruldu. Devlet onlarca Azerbaycanlı genci, yüksek öğrenim için Batı

Üniversitelerine gönderdi. Parlamento, Azerbaycan Türkçesi'ni devlet dili ilan etti; alfabe ıslahatı projesi hazırlandı, kadınlara hukuk eşitliği verildi vs. İç ve dış düşmanlarla, Karabağ'daki Ermeni kıyımı ve ülkenin çeşitli bölgelerindeki Ermeni katliamları ile, her tarafa bürüyen dağınıklık, ihtiyaç ve toplumsal eğitimsizlikle uğraşılar. Güneşin artmakta olan Bolşevizm tehlikesi ve bu olumsuz şartlar içinde yeni Azerbaycan Cumhuriyeti'nin genç ve tecrübesiz kurucuları, dünya demokrasisinin tecrübesine ve insan haklarının dokunulmazlığına dayanan bir devlet oluşturmak istiyorlardı.

Ama, 28 Nisan 1920 Bolşevik darbesi, bütün bu istekleri kaba bir şekilde yarıda bıraktı. Azerbaycan'da tarihin tekeri yetmiş senelik bir devir için olsa da, geriye döndü.

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın kuzeyinde olduğu gibi güneyinde de özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi sürüyordu. 1906-1911 arasında bütün İran'ı saran Meşrutiyet hareketinin başında, Tebriz kahramanı, dünya basınının "Azerbaycan Haribaldisi" olarak adlandırıldığı Settarhan vardı. Güney Azerbaycan Türkleri'nin bu mücadelesi, kuzeydeki şair ve yazarların eserlerine geniş ölçüde aksetmişti. Özellikle, Mirze Elekbar Sabir, dostu ve çağdaşı şair Abbas Sehhet'in haklı olarak belirttiği gibi, İran Meşrutiyetine, Güney Azerbaycan'daki Settarhan ayaklanmasına bir ordu kadar fazla hizmet etmişti. 1918'de Azerbaycan'ın kuzeyi Rusya İmparatorluğu'nun esaretinden kurtularak bağımsızlığına kavuştuğunda, ülkenin güneyinde de Şeyh Mehmed Hiyabani'nin (1880-1920) önderliğinde Fars zulüm ve baskısından kurtulmak için mücadele sürüyordu. Hiyabani'nin kurduğu Azadistan Cumhuriyeti de, Kuzey Azerbaycan'daki gibi kısa ömürlü oldu. Baku Ruslar'ın eline geçtiği gibi Tebriz de, kan gölünde boğularak yeniden Farsların, İran hükümetinin kontrolü altına alındı.

* İ,j

Kuzeyden farklı olarak, güneyindeki Azerbaycan Edebiyatı'nın çağdaşlaşma, halkla yakınlaşma ve sosyal konuları ele alma bakımından büyük başarılar kazandığını söylemek biraz zordur. Bu da herşeyden önce Güney Azerbaycan Edebiyatı'nın da içerisinde bulunduğu İran'ın kültür durumu ile ilgili idi. Yeni edebî türler batılı fikir ve düşünceler, sadece İran'daki Türk Edebiyatı'na değil Fars Edebiyatı'na da nüfuz edememişti. Ancak, yine de, "Gülüstan" ve "Türkmençay" barış anlaşmalarından sonra Rusya ve İran arasında ikiye bölünen Azerbaycan'ın güneyinde edebiyatın tam bir durgunluk içine girdiğini söylemek de doğru değildir. XIX. yüzyılın

ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında Güney Azerbaycan Edebiyatı'nda, Heyran hanım, Nebati, Şükuhi, Halhali, Leli, Serraf, Pürgem, Raci, Mehmed Hıdecı, Mirzeli Möcüz, Bayrameli Abbaszade vb. gibi şairler yetişmişti. Eserlerini Fars dilinde yazan Mirze Ağa Tebrîzî, Mirze Abdurrahim Talıbov, Zeynalabdin Marağayî, Seyid Eşref Gilani de Azerbaycan Edebiyatı'nın temsilcileri arasında sayılıyordu. Güneyde Şark Edebiyatı'nın geleneksel şiir şekilleri-gazel, kaside vs. daha yaygın idi. Ama bununla birlikte, halkın ağır hayatı, problemlerine dikkati çeken bir sıra sembolik eserler, mesnevi ve destanlar da ortaya konulmuştu. Güneydeki edebiyatta dînî konular daha ağırlıkta idi. XIX. yy. sonu ile XX. yy. başlarındaki tanınmış mersiyeye şairlerinin büyük bir kısmı, bu bölgede yetişmişti.

Güney Azerbaycan Edebiyatı her zaman daha ilerici, çağdaş ve gelişen bir durumda olan Kuzey Azerbaycan Edebiyatı'nın etkisinde kalmış, onun örneklerinden faydalanmıştı. Mirze Feteli Ahundov, Celil Memmedkuluzade ve Mirze Elekber Sabir gibi büyük edebî şahsiyetlerin eserleri güneyde mükemmel bir edebî örnek gibi kabul edilmiş ve onların takipçileri yetişmişti. Özellikle Sabir yergilerinin etkisi güneyde son derece büyük olmuştu. Bu açıdan onun takipçisi Mirza Ali Möcüz'ü tam anlamıyla Güney Azerbaycan'ın Sabir'i olarak adlandırmak mümkündür.

XX. yy. başlarında Fars baskısına karşı İran'da genişlemekte olan millî ve manevî özgürlük mücadelesinin önünde, Güney Azerbaycan'ın şair ve yazarları gidiyorlardı. Onların eserleri vasıtası ile güneyde ve bütün İran'da yaşayan Türkler arasında, biraz zayıf da olsa, "Türk Milliyetçiliği" fikirleri yayılıyordu. Mesela, adım andığım Mirza Ali Möcü, şiirlerinin birinde, yüzünü Türk'ün millî varlığını inkar eden Fars'a çevirerek şöyle yaşıyordu:

S u deyibdir mene anam
A b ki, yox.
Y u x u öyretti uşaqlıqda mene,
X a b ki, yox.
İlk defe ki, ç ö r e k verdi mene
N a n demedi.
Ezelinden mene d u z d a n e n e m e k d a n

demedi

Anam e x t e r demeyibdi mene,
Ulduzdeyibo,
Su donanda demiyib y e x d i balam,
Buz deyib o.
Q a r deyib, b e r f demeyib,
Dest demeyib, e l deyib o.
Mene heç vaxtı b i y a söylemeyib,
Geldeyibo.
Beli, daş yağsa da göyden,
Sen osan, men de buyam.
Var senin başqa anan,
Vardı benim başqa anam.
Özüme mexsus olan başqa elim vardı benim.
Elime mexsus olan başqa dilim vardı benim.

1925 yıllarına doğru, Azerbaycan'ın gerek kuzeyinde, gerekse güneyinde, edebiyattaki bu özgürlük ve milliyetçilik havasının önünün alındığı görülmektedir. 1920'de Bakü'de iktidarı ele geçiren Bolşevikler, Lenin'in "Edebiyat, parti işinin hizmetinde olmalıdır" sloganını fiilen gerçekleştirerek, tam anlamıyla ideolojiye tâbi, yeni bir edebiyat geliştirmeye başladılar. 1926'da Türk kökenli Kaçarlar Hanedanı'nı yıkarak İran'da iktidarı ele alan Pehlevîler, Güney Azerbaycan'da bir edebî dil olarak, hatta bir konuşma, ünsiyet vasıtası olarak Azerbaycan Türkçesi'ni resmen yasak ettiler. Ama gerek Rus, gerekse Fars şovenistlerinin tüm çabalarına rağmen, bin yıllık bir birikimle gelen Azerbaycan Edebiyatı'nı susturmak, onu bütünüyle Farsçılık, yahut bolşevizm ideolojisinin hizmetçisine, kapı kuluna çevirmek mümkün olmadı; bu edebiyatın asırlar boyu içinde yetiştiği manevî özgürlük ruhu buna kesinlikle imkân vermedi. Azerbaycan yazarları kuzeyde de, güneyde de yeri geldiğinde şerefli ölümü, milletin ve onun kültürünün adını yükselten ölümü mâneviyatsızlığa tercih ettiler. Halk Edebiyatı numuneleri dışında Güney Azerbaycan Yazılı Edebiyatı ağır bir başlık altında tutuldu; Tağı Erani, yahut Samet Behrengi gibi yazarlar, öldürülerek susturuldu. 1920 yıllarından sonra parti kontrolü altında da bulunsa dolgun bir edebî hayat Azerbaycan'ın Kuzeyinde yaşanmakta idi.

XX. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı

Azerbaycan Edebiyatı'nın bu son döneminin nasıl isimlendirileceği konusunda, "Glasnost" ve "Perestroyka" ilanından sonra başlayan tartışmalar henüz belli bir sonuca ulaşmamıştır. Edebiyat tarihçilerinin büyük bir kısmı "Sovyet Edebiyatı" terimini kesinlikle kabul etmemektedirler. Gerçekten de, Azerbaycan Sovyet Edebiyatı denildiğinde, bu dönemin edebiyatının özellikleri, millî yönleri gözden kaçırılmış olmaktadır. Edebiyatımız ise, ideolojinin tesirinde kalmış olsa da, bir çok özelliklerini muhafaza etmiştir. Evvela, bu edebiyatta, daha temiz, daha gelişmiş ve zenginleşmiş bir Azerbaycan Türkçesi kullanılmıştır. İkincisi, o, eskiden olduğu gibi, Sovyet döneminde de Azerbaycan köylüsünün, Azerbaycan işçisinin hayatını anlatmış, onun millî âdetlerini, millî psikolojisini açıklamaya çalışmıştır. Üçüncüsü, bu edebiyat tür ve şekil açısından daha da zenginleşmiş, Dünya Edebiyatı ile daha sıkı bir ilişki içinde olmuştur. Elbette, yazarların büyük bir kısmı, bunları, belli yasaklar altında gerçekleştirebilmişlerdi. Azerbaycan Edebiyatı'nın gelenekleri ve özellikleri genellikle korunduğundan, 1920-1980 yılları arasındaki edebî gelişmeler, "Sovyet Edebiyatı" olmaktan çok "Sovyet devri edebiyatı" olarak adlandırılabilir.

Tabii ki, yeni rejim birkaç sene içerisinde kendi edebiyatını oluşturmazdı, Azerbaycan'da Sovyet rejiminin ilk yıllarında, bir dizi şiirler, küçük hikayeler, bir perdeli dram eserleri vs. yazılmıştı. Ama bu eserlerin büyük bir kısmı bedii açıdan hiç bir değere malik değildi. Onlar, sadece propaganda karakterli olmaları ile seçiliyorlardı. Diğer yandan, 1920'den sonra Azerbaycan'daki yazar ve şairlerin en tanınmışları edebî hayata, XIX, yy. sonu, yahut XX, yy. başlarında giren ve adını geniş çapta duyuran insanlar idi. Bu yazarlar arasında, Celil Memmedkuluzade, Necefbey Vezirov, Ebdürrehimbey Hakverdiyev, Süleyman Sani Ahundov, Hüseyin Cavid, Abdullabey Divanbeyoğlu, Ehmed Cavad, Cefer Cabbarlı, Abdulla Şaiq, Memmed Seid Ordubadi, Eli Nezmi, Seyid hüseyin, Semed Mensur vb. vardı. Tabii ki, onlar rejim değişikliğinden sonra da şiir, hikaye, roman ve dram eserleri yazmaya devam ediyorlardı. Ancak, bu yazarların çoğu yeni rejimin propagandasına girmediler. Buna zorlandıkları zaman da, daha evvelki eserleri ve yaratıcılık örnekleri ile tam bir zıtlık oluşturan zayıf eserler ortaya koydular. Belki bu gibi eserlerin bilerek zayıf, edebî önemi olmayan değerde yazıldığı fikri ileri sürülemez. Ancak, yazarın vicdanını, kalemini, bedii yaratıcılıkta zora koşmanın imkânsız olduğu

da açıktır. Sovyet rejiminin ilk senelerindeki Azerbaycan Edebiyatı da bunun yeni bir örneği oldu.

Yeni rejime güven duymadığı için göçen, daha sonra, eski yazar dostu, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin başbakanı Neriman Nerimanov'un daveti üzerine Bakü'ye dönen Celil Memmedkuluzade Molla Nesreddin'de yayımlattığı fıkralarında ve mizahi hikâyelerinde, bu defa da Sovyet cemiyetinin ayıplarını açarak ortaya koyuyor, Sovyet üst düzey bürokratlarının yolsuzluklarını, yalancılıklarını, halkı aşağılayan davranışlarını açıklıyordu. Bütün bunların sonucu olarak 1931'de Molla Nesreddin'in 25 yıllık faaliyetine son verildi. Celil Memmedkuluzade ise hayatının son yıllarını unutulmuş ve terkedilmiş bu durumda geçirdi.

Mirze Feteli Ahudov'dan sonra Azerbaycan Edebiyatı'nda ikinci büyük dram yazarı olarak tanınan Necefbey Vezirov 1923'te son derece gönlüsüz yazıldığı her satırından belli olan bir piyes yayımlattıysa da, bundan sonra susmayı tercih etti. Süleyman Sani Ahundov, Abdulla Saik, Abdullabey Divanbeyoğlu, Ebdürrehimbey Hakverdiyev gibi yazarlar esas itibarı ile eski hâtıraları, müşâhidleri ile ilgili konulara ağırlık verdiler ve bu eserlerinde, kendi nesir üslûplarını, edebî kişiliklerini daha açık, daha parlak bir şekilde meydana çıkardılar. Onların çağdaş konularda, özellikle de yeni hayatı, yeni kuruluşu propogandaya yönelik eserleri ise bu yazarların yaratıcılığında yabancı notlar olarak değerlendirmek gerekir.

1920 yılı Bolşevik İhtilalinden önce bir şair ve dram yazarı olarak tanınan, Türkçülüğün ihtiraslı mücadelelerinden biri olan ve rejimin etkisi ile edebî zevklerin, edebî görüşlerin değiştirilmesine büyük tepki gösteren Hüseyin Cavid gibi sanatkârlar ise, bütün baskılara, sıkıntılara rağmen tuttukları yoldan dönmediler. İslam ve Türk yükleri hakkında başlattığı bir dizi dram eserlerini Sovyet rejimi döneminde de devam ettiren Cavid, "Topal Timur", "Peygamber" (Hz. Muhammed hakkında), "Heyyam" piyeslerini yazdı. Bazı kaynaklar, onun "Mete Han" ve "Cengiz" piyeslerinin de mevcut olduğunu göstermektedir. Cavid, bu dönemin partili tenkitçilerinden birinin yazdığı gibi, Sovyet ideolojisinin trenine kesinlikle oturmak istemiyordu ve bu inatçılığı XX. yy. Türk Dünyası'nın Shakespeare'i olarak adlandırılabilen bu büyük şahsiyetin, hayatına mal oldu.

1920'den sonra Bolşevik Azerbaycanma dönmeyen, evvelce Türkiye'de daha sonra ise Fransa'da göçmen hayatı geçiren ve sürekli ihtiyaç için-

e yaşamasına rağmen, Azerbaycan Edebiyatı tarihine ait araştırmaları Türk ve Fransız dillerinde yayımlatan Yusuf Vezir Çemenzeminli de kabul etmediği, kabul edemediği çağdaş Sosyalist hayatın acı gerçeklerinden, ilmî araştırmalar ve tarihî romanlar kaçırıyordu. Onun "Studentler", "Kan İçinde" ve "Kızlar Bulağı" romanları, Sovyet dönemindeki Azerbaycan nesrinin şüphesiz önde gelen başarıları sırasına dahil edilmelidir. Ama tarihin zırhı da onu çağdaş cellatların elinden kurtarmadı.

Ahmed Cavad, Samed Mensur gibi şairler de rejimin istediği konularda değil, kendilerinin istedikleri, daha iyi bildikleri, kalben ve ruhen ilgi duydukları konularda eserler verdiler. Özellikle Ahmed Cavad'm şiirlerinde, Azerbaycan'ın bağımsızlık dönemine duyulan hasret, çok açık görülür. Samed Mensur ise daha çok simgeler yoluyla yeni düzenin aksaklıklarını, onun insan tabiatına aykırı yönlerini öne çıkarıyordu.

Seyid Hüseyin, Kantemir, Hacıbaba Nezerli, Böyükağa Talıblı, Tağı Şahbazi vs. gibi nesir yazarları da, ilk eserlerini Nisan ihtilalinden önce ya yınlatmışlardı. Onların her biri, ilk otuz yılın nesrinde kendi imzaları, yaratıcılık üslupları ve mevzuları olan yazarlar olarak kalmışlardı. Zaten ihtilalden evvelki hikayelerinde de ezilenlerin, hakkı verilmeyenlerin savunucusu olarak kendilerini tanıtmışlardı. Azerbaycan şair ve yazarlarının çok az bir kısmı Bolşevikler Partisi'nin üyesi olmuşlardı. Buna rağmen hepsi, Bolşeviklerin sözde ilan ettikleri, fakat fiilde gerçekleştiremedikleri, milletlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkı, söz ve vicdan özgürlüğü, de mokrasi vs. hakkında, öteden beri yazmış oldukları gibi, Bolşevik devriminden sonraki eserlerinde de yazmaya devam etmişlerdi. Görünürde, onları suçlamak için ciddi bir sebep bulunmuyordu. Ama Azerbaycan Türkleri'ne, özellikle de onların aydın kesimine uygulamak açısından, her zaman işe yarayan "Pantürkizm", "Panturanizm" ve "Panislamizm" gibi suçlamalar vardı ve Sovyet yönetimi bu suçlamalar Çarlık Rusyası'nda olduğundan daha insafsızca kullanıyordu.

Eski Sovyetler Birliği'nin çeşitli cumhuriyetlerinde, olduğu gibi Azerbaycan'da da Sovyet Dönemi Edebiyatı, rejimin ve onun dayandığı ideolojinin büyük istidatları nasıl mahvettiğinin, onları nasıl saptırıp, yanlış yollara sevkettiğinin acı bir tarihinden oluşmaktadır. Bunun en canlı numunesi Cafer Cabbarlı'nın geçtiği yaratıcılık yoludur. Edebiyat alemine çok erken yaşlarında

giren, mizahî ve romantik şiirleri ile, lirik-romantik üslupta yazılmış dram eserleri ile çok geçmeden herkesin dikkatini çeken Cabbarlı, gerçekten de nadir bir istidat idi. Genç yaşlarında, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ateşli mücadelecilerinden biri olarak tanınıyordu. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasını ve onun faaliyetlerini içten destekleyenlerden birisi olmuştu. Hatta, bu Cumhuriyet'in çöküşünden bir süre sonra da, onun esas kurucuları olarak tarihe geçen "Müsavat Partisi'nin yeraltı teşkilâtının Merkez Kurulu üyeliğini yapmıştı. Türkçülüğün de ateşli tebliğcilerinden biri olan Cabbarlı 1918-1919'da, konusu Osmanlı tarihinin son dönemlerinden alınmış; "Trablus'un fethi", "Ulduz savaşı" gibi gençliği heyecana getiren sahne eserlerini yazmıştı. Türkçülük ruhu, yazarın "Kız Kalesi" adlı manzum romanının da temel özelliğidir. Bir dram yazarı olarak Cabbarlı, kabiliyetini, özgünlüğünü Aydm, Oktay Eloğlu, gibi eserlerinde de koruyabilmişti. Ancak, yeni rejimin etkisi altında, onun sanat hayatında bir dönüş oldu. Bu dönüştten sonra Cabbarlı, evvelki fikir ve eserlerine eserler yazmaya başlamıştı. Böylece, diğer çağdaş Azerbaycan yazar ve şairleri gibi Cafer Cabbarlı'nın da yaratıcılığının iki farklı dönemi, iki farklı yüzü ortaya çıkmıştı. Erken yaşlarında hayattan göçmesi, belki de onu bir yazar olarak tam yenilgiye uğramaktan, edebî sîmâsını ve otoritesini bütünüyle kaybetmekten koruyabilmişti.

Bolşevikler Partisi cemiyet içerisinde kuvvetli bir ideolojik silah olan edebiyatın gelişmesini kendi başına bırakmamıştı. Yazarların, özellikle de eski nesilden olan yazarların hak ve hukuklarını kısıtlayan ilk parti kararı 1925'te yayımlandı. Burada Sovyet rejiminin tarafına kayıtsız şartsız geçmeyen tüm eski yazalar, çığırtkanlı olarak değerlendirilir ve zararlı bir "ölüyü" tuttukları ilan edilir. Bu yazarların bir kısmı, 1934'te Moskova'da Birinci kurultayı yapılarak kurulan Sovyet Yazarları Birliği'ne kabul edilmemişti.

Tabii ki, eskileri bir kenara atan yeni rejim, kendi şair ve yazarların yetiştirmeyi de ihmal etmiyordu. 1920'li yılların sonunda, Azerbaycan Edebiyatı'na Süleyman Rüstem, Samed Vurgun, Memmed Rahim, Resul Rıza, Nigar Refibeyli, Mikayıl Müşfik, Osman Sarıvelli, Hüseyin Mehdi, Mirze İbrahimov, Süleyman Rehimov, Mir Celal, Ebülhesen vs. gibi şair ve yazarlar gelmişti. Onlar genellikle yeni konularda eserler yazıya, yeni toplumun insanlarını edebiyata sokuyorlardı. Bu şair ve yazarların eserlerinin ideolojik yönünü bir tarafa bırakırsak, onların mükemmel şiir tekniğine sahip olduklarını, çağdaş Rus ve Dünya Ede-

biyatı'nın tecrübesinden yaratıcı bir şekilde faydalandıklarını, Azerbaycan Türkçesi'ni bir edebiyat dili olarak arındırmak ve zenginleştirmek yolunda çaba gösterdiklerini, bu arada eserlerinde halkın tarihî ve işgalcilere karşı mücadelesi ile ilgili konuları ele aldıklarını, millî geleneklere, örf ve âdetlere, psikolojiye, hayat tarzına büyük önem verdiklerini vs. kaydetmek gerekir. Bu yazarların içinde, Sovyet ideolojisine gereğinden fazla bağlılığı ile tanınan Süleyman Rüstem gibi şairler de vardı; siyasetten uzak kalmayı tercih eden, güzel; ve güzel üşi dille getirmeyi her şeyden üstün tutan Mikayıl Müşfik gibi tam lirik şairler de vardı. Partinin ikazı ile edebiyata, halkların dostluğu, beynelmilecilik, emek vs. konulan devamlı şekilde aydınlatmak emri verilmişti. İri hacimli eserlerde, özellikle de roman ve povestlerde mutlaka bir olumlu kahraman tipi verilmeli idi. Zaman geçtikçe Sovyet Devri Azerbaycan Edebiyatı'nda da, eserden esere küçük farklarla tekrarlanan konular ve olaylar oluşuyor maketler ortaya konuluyordu. Mesela, 1930-1940 yıllarının romanlarında (bu ister Azerbaycan romanı olsun, ister Kırgız, Kazak, Türkmen, Belarus vs.) büyük kardeşler sayılan Ruslar'a her eserde tesadüf olunmakta idi. Adeta bu romanların Azerbaycan Türk'ü, Özbek, yahut Gürcü olan kahramanı başlangıçta bir sürü yanlışlıklar yapıyor ve daha sonra onları Rus kardeşinin tecrübesinin öğrenmekle İslah ediyordu. Bu Rus yüzleri, bir taraftan ihtilal geleneklerinin, öbür taraftan da halkların dostluğunun simgesi olarak, nerdeyse her esere girmişti. Kolhoz konusunda, halkların dostluğun konusunda, emek konusunda, 1930-1940 arasında yazılan eserlerin çoğu bu günün edebî zevk ve düşüncesi ile bakıldığında son derece basit ve sun'i görülmektedir.

1937'de Sovyet lideri Stalin ve onun çevresindekilerin başlattıkları büyük terör, Sovyetler Birliği'nin yalnız siyâsî hayatında değil, kültür hayatında da her türlü demokratik tavrın fikir özgürlüğünün ve düşünce serbestliğinin önünü kesmek amacı taşıyordu. Azerbaycan Edebiyatı da bu terörden büyük zarar gördü. Bu dönemde, Azerbaycan Yazıcılar Birliği içinde bulunan yazarların yüzde otuzu yok edildi. Millî Edebiyata değerli hizmetleri geçmiş, aynı zamanda kalbi yazmak, yaratmak aşkı ile dolu olan Mikayıl Müşfik, Ahlet Cavad, Ali Nazim, Hacikerim Samlı, Seyid Hüseyin, Salman Mümtaz, Bekir Çobanzade, Tağı Şahbazi, Hacıbabâ Hezerli, Semed Mensur, Büyükağa Talıbh, Kantemir, Emin Abid, Mustafa Kuliyev, Atababa Musahanlı gibi tanınmış şair, yazar ve tenkitçiler, edebiyat araştırmacıları, hiç bir suç

işlemedikleri halde kurşuna dizildiler. Uzun süreli hapis cezasına çarptırılan Yusif Vezir Çemenzeminli, Hüseyin Cavid gibi, henüz hayatta iken millî klasikler arasına girmiş meşhur şahsiyetler, Sibiryâ'nın ebedî buzlağlarında can verdiler. Kuşkusuz, Celil Memmedkuluzade, Ebdürrehimbey Hakverdiyev, Cafer Cabbarlı gibi sanatkarlar birkaç sene önce, kendi ecelleri ile hayattan göçmemiş olsaydılar, onlar da mutlaka pan-türkist, panislamist, yahut Japon casusu olarak suçlanacaklardı.

1937'de, Azerbaycan'da ve eski SSCB bünyesindeki diğer Türk Cumhuriyetlerinde, planlı bir, Aydınların yok edilmesi kampanyası başlatılmıştı. Türkiye'de, Batı ülkelerinde, ihtilal öncesi Rusya üniversitelerinde yüksek eğitim görmüş bilim adamları, uzmanlar, hiçbir esası olmayan çeşitli suçlamalarla ortadan kaldırılıyordu. Onların yerini Sovyet ideolojisinin prensiplerine göre eğitilmiş yeni kadrolar alıyordu. Yine planlı bir şekilde, edebiyatta, kültür hayatında eski ile yeni arasındaki her türlü gelenek ve birikim bağları kırılıyordu. Bunun sonucunda, halkının dününü, geçmişini unutan, hafızasız bir halde yalnız bugünle telkin olunanlarla yaşayan yeni bir neslin yetiştirileceği düşünülüyordu. Özellikle Türk Cumhuriyetleri'nde birbirinin peşince geçirilen iki alfabe değişikliği, halkların adlarının ve tarihlerinin değiştirilmesi, millî dillerin devlet hayatının ve kültürün bir dizi alanlarından, sıkıştırılarak çıkartılması vs. bu amacı hedeflemekte idi.

Ama bütün bu baskılara rağmen Azerbaycan Edebiyatı hiçbir zaman bütünüyle teslimiyet göstermemişti. İnsan hayatına zerrece değer verilmediği büyük terör yıllarında da, bu edebiyat; hakikatleri söylemeye, halkın gerçek tarihini anlatmaya, onun yetiştirmiş olduğu büyük şahsiyetleri tanıtmaya, ondaki neciplik, insanseverlik ve manevî temizlik duygularını eğitmeye gayret serfediyordu. Samed Vurgun'un "Komsomol poeması" olarak adlandırılan manzum romanı, Vagif dramı, tarihî konularda yazdığı çeşitli poemalar ve şiirler, Sabit Rehman'ın "Toy" komedisi, Mir Celal'in "Bir Gencin Manifesti", Süleyman Rehimov'un "Saçlı", romanları, Resul Rıza'nın şiirleri, Memmed Sid Ordubadi'nin tarihî romanları vb. eserler bu devrin- mahsûlü idi.

İkinci dünya savaşı döneminde, diğer Sovyet Edebiyatlarında olduğu gibi, Azerbaycan Edebiyatı'nda da savaş konusu faşizmin iç yüzünün ortaya konulması, onun insanî olmayan mahiyetinin işlenmesi konusu, şair yazarların eserlerinde esas yeri tutmakta idi. Azerbaycan'ın ede-

biyat ve sanat adamları cepheye giderek askerlerle görüşür, onların hayatını, düşmana karşı verdikleri savaşları bizzat müşahade eder ve bu duygularla şiir, hikâye vs. yazarlardı. Savaş konusu muharebeden sonraki edebiyatın da sık sık müracaat ettiği mevzulardan biri oldu. Ama tabii ki, savaş döneminde yazılan eserlerle, savaştan sonraki yıllarda, özellikle 1960-1970 arasında yazılan eserler arasında önemli farklar mevcuttur. 1941-1945 arası yazılan eserlerin büyük çoğunluğu sadece propaganda yönünde idi. Bu eserlerin yüksek bedii değerinden söz açmak genellikle imkânsızdır. Şair ve yazarlar Nazilere karşı nefret hissi doğurmaya onların türetmiş oldukları ve türetecekleri dehşetleri açıklamaya çaba gösterir; askerleri öldürmeye, mahvetmeye, yer yüzünden silmeye çağırırlardı. Savaş konusuna 1960'tan sonra yeniden dönen Azerbaycan yazarları ise, artık bu propogandayı bir tarafa bırakarak, savaşın dehşetlerini göstermeye, Nazi, yaput Sovyet askeri olsun, bu savaşa zorlanan suçsuz insanların psikolojisini açıklamaya, burada yaşanan insanî dehşetleri anlatmaya daha fazla yöneliyorlardı. Tabii ki, bu tutum, daha gerçekçi ve hayatî eserlerin ortaya çıkmasına imkân veriyordu.

1940-1950 yılları arasında Azerbaycan Edebiyatı'na yeni bir edebî nesil gelmekte idi. Nesirde Enver Memmedhanlı, İsmayıl Şihli, İsa Muğanna, İlyas Efendiyev, İman Kasımov, Hesen Seyidbeyli, şiirde Bahtiyar Vahabzade, Gebil, Nebi Hazri, Eli-ağa Kürçaylı, Zeynal Halil, İslam Seferli, Hüseyin Arif, Kasım Kasımozade, sahne eserleri yazarlığında İlyas Efendiyev, Cabbar Mecnunbeyov, edebî tenkit ve edebiyat tarihçiliği sahasında Memmed Arif, Memmed Cafer, Eli Sultanlı, Mir Celal, Memmed Hüseyin Tahmasib vb. yeni ve başarılı eserleri ile tanınmakta idiler. Ama yeni adların, yeni eserlerin ortaya çıkmasına rağmen, edebiyatta henüz esaslı, kökten bir değişiklik gerçekleşmemişti. Böyle bir değişikliğe büyük ihtiyaç duyulduğu, mevcut edebiyatın gittikçe tesir ve halkı eğitmek, ona yol göstermek fonksiyonunu yitirdiğini herkes, ilk önce de, yazarlar anlıyorlardı. Edebiyat, münferit bazı örnekler dışında, otuz yıldır içinde bulunduğu sihirli daireden dışarı çıkamıyordu.

Bu yolda en önemli adım 1956'da atıldı. Bu adım aslında bütün Sovyet rejiminin yönünü mecramı değiştirmeli idi. Ama kısa süre içinde sistem, evvelki haline getirildi. Edebiyat ise, şişenin içerisinden çıkan cin misali idi ve onu yemden evvelki yerine geri götürmek imkânsız idi. 1956'da yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kurultayı'nda, Stalin döneminin vahşet ve rezalelerinin, devletin uzun seneler boyu kendi va-

tandaşına karşı yürüttüğü terörün korkunç manzaralarının açıklanması, herkesten daha fazla edebiyat adamlarının dikkatini çekti. Sovyet cemiyetinde, bir meteor gibi birden bire gözüktüp yok olan yenileşme ve demokrasi meyilleri, Nikita Hruşov'un başarısızlığı ve görevden alınması ile sonuçlanan ilk "açıklık ve yeniden yapılanma" çabaları, dönemin Azerbaycan Edebiyatı'nı da belli bir ölçüde etkiledi. Bu devre kadar bir kısmı, parti kararlarını şiire ve nesir eserlerine çevirmekle meşgul olan kalem sahipleri, yayınladıkları kitapları, edebiyata getirdikleri konu ve kahramanları, kısaca tüm yaratıcılık yollarını bir daha gözden geçirmek zorunda kaldılar. Diğer taraftan, edebiyata XX. Parti Kurultayı'nın getirdiği yenilik ve demokrasi hevesiyle giren genç şair ve yazarlar da, eski yanlışları tekrarlamaktan kaçınarak, yeni konu ve kahramanlar, yeni üslûp ve yazı tarzı, yeni ruh ve zevkler ortaya koymaya, can atıyorlardı.

1960'lı yılların başlarından itibaren, Azerbaycan nesrinin ve şiirinin, Sovyet rejimi döneminde devamlı şekilde müracaat ettiği geleneksel, biktırıcı konular, bir grup yazarların yaratıcılığında yeni mevzularla yer değişti. Petrol rafinerilerinden ve kolhoz tarlalarından edebiyata getirilen ve gazete makalesi kahramanlarını hatırlatan sun'î insan tiplerinin yerini, bütün zıddiyet ve mürekkeblilikleri içinde gerçek, canlı hayâtın içerisinde alınmış hakiki insanlar almaya başladılar. Önceden çizilmiş basit, cansız edebî tasarımlar üzerine birbirinin peşince sıralandırılmış basit olaylardan kurulan romanların yerini, insanın ihtiraslı özündeki, psikolojik tutumu ve hakikat aktarışlarının öne çıkarıldığı, gerçek inandırıcı bedii eserler aldı. Nesrin yalnız konuları, kahramanları değil, dili, üslûbu, tasvirleri, yazı mekanizması da tedricen değişmeye, yenileşmeye başladı. 1930-1950 arasındaki bazı roman ve hikayelerdeki tasvirçiliğin, durgunluğun, üslûbî basitliğinin yerini, bir taraftan Klasik ve Çağdaş Dünya Edebiyatı'nın tecrübesine, öbür taraftan ise zengin Azerbaycan Halk Edebiyatı'nın, Celil Memmedkuluzade, Eb-dürrehimbey Hakverdiyev, Hüseyin Cavid vs. gibi tanınmış yazarların ve şairlerin edebî birikim ve geleneklerine dayanan, gerçek bir edebîlik ve bediîlik tutmaya başladı.

Tabii ki, yukarıda belirtilen bütün bu yenileşme, hareketleri, 1960'lı yılların edebiyatında birdenbire kendisine yer bularak muhkemlenemezdi. Sadece, bu yıllardan itibaren edebiyatımızda, aynı şekilde millî kültür sahalarında, sonraki yıllarda daha da gelişen, daha da hızlanan ve tedricen edebî hayatı tümü ile kapsayan bir akımın, bir yazarlar neslinin ilk adımları atıldı. Kuş-

kuşuz, cemiyetin yegâne hâkim gücü olarak tanınan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin tarafından defalarca takdir edilmiş ve artık kendi geleneklerini, hatta kendi klasiklerini yetiştirmiş bir edebiyatın karşısına çıkmak, onu tarih sahnesinden silmeye çalışmak o kadar da kolay bir iş değildi. Ve, bu sorumluluğu üzerine alan yazarlar, şairler neslinden büyük cesaret istiyordu.

Eski Sovyetler Birliği'ndeki diğer Millî Edebiyatlarla birlikte Azerbaycan Edebiyatı'nda da bir sorumluluk ve cesaretle adım atıldı. 1960'tan sonra Azerbaycan şiiri, nesri, sahne edebiyatı, edebî tenkidi hızlı bir yenileşme ve değişme dönemi yaşamaya başladı. Aslında bu yenileşmenin temelinde, büyük ölçüde geçmişe, eski edebî geleneklere, Halk Edebiyatı an'anelerine dönüş arzusu yatmakta idi. Yeni yazarlar ve şairler nesli, Azerbaycan Edebiyatı'nın tabii gelişmesinin, rejimin zoru ile durdurulduğu döneme dönüyor ve gelenekleri kırıldığı noktadan alarak devam ettirmeye çalışıyorlardı. Bu dönemin Azerbaycan Edebiyatı için insanın sosyal faaliyeti ve yönleri değil, onun iç dünyası, yaşantıları, duyguları, milletine ve toprağına bağlılığı daha önemli idi. Bu yeni edebiyattaki insan, millî olmakla birlikte, beşerî yönleri ile dikkati çekiyordu. O, belli bir cemiyette geçerli olan düşüncelerin dışında, belli bir millete has olan özelliklerin yanısıra bir beşer evlâdı, bir çağdaşımız gibi de tasvir olunuyordu. Tabii ki, kosmopolitizmin milliyetçilik, yurtseverlik duygularını; evrenselciliğin bir topluma, bir memlekete bağlılık hissinin yerini almasına kesinlikle imkân verilmeyordu.

1960'lı yıllarda edebiyata giren Anar, Elçin, Sabir Ahmedov, Maksut ve Rüstem İbrahimbeyov kardeşler, Ekrem Eylisli, daha sonra Mevlüd Süleymanlı, Memmed Oruç, Ramiz Rövsen vs. gibi yazarlar yahnız edebiyatın yönünü bütünüyle insana çevirmekle yetinmediler, nesrin şeklinde, üslûbunda, tahkiyesinde de bir dizi değişiklikler gerçekleştirdiler, ilk defa onların eserlerinde Azerbaycan nesri yeniden eski Azerbaycan nağıllarının (masallarının) ve destanlarının sihirli, esrarengiz havası ile teneffüs etmeye başladı. İlk defa onların eserlerinde Avrupa nesrinin ilk olarak denediği "şuur akımı" Millî Edebiyat'a başarı ile tatbik edildi. Onlar (tabii ki, bu yazarların da her birinin ferdî yaratıcılık şekli ve üslûbu vardır. Sadece, bir edebî neslin temsilcileri olduklarından ve yaklaşık aynı, yahut benzer edebî ilkeleri savunduklarından tümü hakkında "Onlar" kelimesini kullanmayı uygun görüyoruz.) roman türünü de şekil, üslûp ve konu açısından değiştirdiler; buradaki millî özellikleri koruyarak onu çağdaş dünya romanı

standartlarına uygun hale getirdiler. Bu açıdan Elçin'in romanları daha ilginçtir. Onun, birbiri ardınca yayınladığı ve okuyucular, edebiyat araştırmacıları arasında büyük ilgi doğuran, Mahmut ve Meryem, Ağ Deve, Ölüm Hükmü romanları, geçmişle şimdi, yaşanmış tarihle, yaşanacak geleceği büyük başarı ile bir araya getirmenin, mitolojiyi, sembollerini başarı ile kullanmanın ve bütün bunlarla birlikte canlı ve inandırıcı kalmanın açık örnekleridir.

Çağdaş Azerbaycan şiiri de, son 20-25 yıl zarfında konu, biçim ve keyfiyet açısından büyük değişiklikler yaşamıştır. Artık millî sanat için, şiirin slogana çevrilmesi, parti kararlarının ve günün olaylarının nazma çekilmesi dönemi arkada kalmıştır. Çağdaş Azerbaycan şiiri gittikçe artan bir ölçüde yurt sevgisi, millî düşünce terbiyesi, tarihî gerçekliklerin olduğu gibi anlatılması, insanın zengin iç dünyasının tasviri vs. gibi konulara önem vermiştir. Bahtiyar Vahabzade, Memmed Araz, Neriman Hesenazade, Gabil, Sabir Rüstemhanlı, Halil Rıza Ulutürk, Cengiz Alioğlu vb. Azerbaycan şairlerinin eserleri, çağdaş şiirin dil ve üslûp açısından nesirde olduğu gibi, bir kendine dönüş süreci yaşadığını, burada Halk Edebiyatı'nın, özellikle de halk şiirinin geleneklerinden başarılı bir şekilde yararlandığını göstermektedir. Edebiyata yetmişli yılların ortalarında giren ve bugün artık adlarını, imzalarını kabul ettiren genç şairlerin eserleri ise, Türk şiirinin daha eski dönemlerine dayanır, Türk poetik tefekkürünün daha eski katlarını tarihin hafızasından almayı ve onu yaşadığımız günlerle bağlamayı amaçlıyorlar. Yeni şiirin temsilcileri olarak tanınan genç şairler, yüzlerce yıllık Azerbaycan şiirinin ve çağdaş dünya sanatının tecrübesinden yararlanmakla birlikte, Türklüğün ilk çağlarının edebî ürünlerinin ruhu, havası ile dolu olan, "Göktürk abideleri"nin, "Kitab-i Dede Korkut" destanının, Hoca Ahmet Yesevî ve Yunus Emre şiirinin etkisini kendi eserlerinde daha fazla hissetmektedirler. Şiir dili de buna uygun bir şekilde değişmiştir. Burada, eski Türk şiirinin sanat ölçüleri ve şekilleri kullanılmaktadır. Tabii ki, bununla birlikte genç şairlerin eserlerinde, Türklüğün eski tarihine, Şaman felsefesine, Türk kahramanlarının hayatına ve kişiliğine merak ta önemli ölçüde artmıştır.

Azerbaycan Edebiyatı'nda şiir her zaman öncül, sürükleyici mevkiye olmuştur. Halkın hayatında büyük değişikliklerin yaşandığı, onun özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi verdiği, kendi devletini kurmak çabalan gösterdiği ve savaştığı bu dönemde de, şiir güncelliğini, mücadele ruhunu, halkı seferber etmek işlevini korumaktadır.

Azerbaycan şiirinin tanınmış isimlerinden olma Memmed Araz'm, Halil Rıza Ulutürk'ün vb. şairlerin ateşli davetkâr şiirleri, edebiyatın Türkiye'nin Kurtuluş Savaşında olduğu gibi halkın yanında olmasının, onunla birlikte soluk almasının bir simgesi sayılabilir.

1950'den sonraki Azerbaycan sahne eserleri ilk sırada İlyas Efendiye'v'in adı ile ilgilidir. Yirmiden fazla dram eserinin müellifi olan bu yazar, kendi eserleri ise Çağdaş Azerbaycan Tiyatro Sanatında kırk senelik tarihî ve gelenekleri olan bir "İlyas Efendiye'v Tiyatrosu" oluşturabilmiştir. Esasen, nesir yazarı ve şair olarak tanınan Anar, Bahtiyar Vahabzade, Neriman Hesen-zade, Rüstem İbrahimbeyov vb. de günümüzün ciddi meseleleri üzerine kaleme alınmış dram eserlerinin ve komedilerin yazarları olarak yurt içinde ve dışında tanınmaktadırlar.

Sovyet döneminde diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Azerbaycan'da da, aldığı eğitim nedeni ile eserlerini Rus dilinde yazan Azerbaycan şair ve yazarları yetişmişti. Onların, Maksud ve Rüstem İbrahimbeyov kardeşler, Çingiz Hüseyinov, Alla Ahundova, Siyavuş Memmedzade vs. gibi temsilcilerinin millî konuları ele alan, millî psikolojiyi ve karakteri kapsayan eserleri eski Sovyetler Birliği'nde iyi biliniyordu. Cengiz Aytmatov, Mar Bayciyev, Rehim Ferhadi, Timur Pulatov, Olcas Süleym vb. gibi, eserlerini Rus dilinde yazmak zorunda kalan diğer Türk kökenli yazarlarla birlikte Rusdilli Azerbaycan yazarları da çağdaş Rus nesrine bir, şark havası ve psikolojisi getirmek açısından Rus ve diğer Sovyet Edebiyatlarını etkilemişlerdir.

1946 da Azerbaycan'ın güneyinde Seyid Cafer Pişeveri'nin başkanlığı altında kurulan Azerbaycan

Cumhuriyeti, Fars-Amerikan işbirliği sonucu olarak yıkıldıktan sonra, Güney yazar ve şairlerinin büyük bir kısmı Kuzey Azerbaycan'a, Bakü'ye göç ederek burada yerleştiler. Sovyet devri Azerbaycan Edebiyatı'nda "Güney " konusunun kuvvetlenmesi de bu tarihten itibaren başladı. Aynı zamanda Bakü'de, Güney Azerbaycan Edebiyatı'nın Balas Azeroğlu, Medine Gülgün, Söhrab Tahir, Ali Tude vb. tanınmış temsilcileri Güney Edebiyatı'nın varlığından haber veren eserlerini yayınladılar. Tebriz'de ise bu dönemde, büyük Şehriyar, Haydarbabaya Selam adlı eseri ile, burada Türk ruhunun, Türk dilinin ölmediğini tüm dünyaya bildirdi. 1979 yılı İran İnkılabından sonra, edebiyat ve kültür açısından güneyde bir canlanma yaşanmaktadır. Burada Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanan "Varlık", "Yol", "Dede Korkut" vs dergiler etrafında Dr. Cavad Heyet, Hemid Nitki, Hebib Sahir, Kerim Sönmez, Seherd vb. gibi istidatlı, milliyetçi ruhlu, çağdaş düşünceli şairler toplanmıştır.

Azerbaycan Edebiyatı gerek klasik mirası gerekse son senelerin edebî mahsulleri ile dünya çapında tanınmaktadır. Bu edebiyatın onlarca, yüzlerce örneği dünya dillerine çevrilmiş, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde, Amerika'da Azerbaycan Edebiyatı üzerine bir dizi araştırmalar yapılmıştır.

Bugünün Azerbaycan yazarları, bin yılların arkasından ulu ozanların, hayatlarını halk uğrunda meş'aleye çevirmiş büyük sanatkârların, Nesîmî'lerin, Fuzûlî'lerin, Vâgîf'lerin, Ahundov'larm, Sabir'lerin, Mirze Celil'lerin yolunu, güvenle inançla devam ettiriyorlar. Bu edebiyatın yolu onu yaratan, onu asırlardan beri yaşatan halkla birlikte geleceğe doğrudur.

Azerbaycan Türklerinin Halk Yaratıcılığı

Ünü binlerce yıl öteden gelen Türk halklarının zengin bir şifahî yaratıcılık dünyası vardır. Bu büyük servetin, tarihin çeşitli devir dolaplarında nakısı kaybolanı da, rengi solanı da, söz dizimi bozulup sırası dağılıcı da vardır. Fakat tarihin ayrı ayrı çağlarında Türklerin kendi vatanlarından, topraklarından ayrı düşmesi, birbirinden uzak alaylara, diyarlara serpilmesi, kardeş millet ve halkların sınırlarına dikenli teller konulması bu büyük ırmağın mazmun zenginliği ve mana güzelliğini bozamamıştır. Umum Türk kaynağından gıdalanan, büyük bir ırmağın kolları gibi dünyaya dağılmış, ama yine de kendi kökü üstünde filizlenmiş Türk halklarının folklorunda millî benliğe mahsus bütün ana renkler, millî, bedîî nakışlar ve şekiller korunup saklanmıştır.

Türk halklarının erken dönem millî kimliğinin korunup saklanması, diğer bütün manevî değerlerinden çok, bu halkların folkloruyla mümkün olmuştur. Şifahî yaratıcılık tüm devirlerin meşhur talan ve istilalarına, baskı ve ıstıraplarına göğüs germiş, millî özgünlüğü korumuş, zamanın bütün gel-gitlerine dayanarak Türk'e has ahlâk ve davranışı, örf ve gelenekleri, âyin ve inançları koruyup saklamıştır. Halk yaratıcılığı aynı zamanda çeşitli devirlerin zülüm ve işkencesini, hasret ve özlemini içinde yaşatmış, eski ırmağından ayrı düşse bile kendisinin başlıca manevî varlığını, bütünlüğünü, azamet ve kudretim, hikmet ve yenilmezliğini ko-

ruyabilmiştir. Kendi kökeninden, farklı farklı tarihî adaletsizliklere bağılı olarak ayrı düşen bu halkların hasret dolu söz dünyasında, koptuğu millî birliğe dönmek, ona kavuşmak, onunla kaynaşıp karışmak gibi kudretli bir feryat haykırır. Bu feryat, asırların azap ve işkencelerinde yoğrulmuş, derisi soyulan, duvarlara gerilen, kulağı kesilen, gözü çıkarılan, sürgünlere yollanan, Tebriz'de, Erdebü'de, Kıbrıs'ta, Karabağ'da, Kerkük'te kanı su yerine akıtılan, son ölüm ayağında Allah'ı yardıma çağırın mutsuzların feryadıdır.

Türk halklarının folklorunda bir yenilmezlik, kıvanç da çağlamaktadır. Kendi dününü, geçmişini söze çeviren, nağmeyi, manilere koşup dilinde dudağında ezber eden bu halkların özgürlüğe kavuşmalarına imanı hudutsuzdur.

iyimser mazmunu, Türk dünyasının büyük hakikatlerini tam olarak yansıması, ulu bir halkın zengin kültürünü bütünüyle aksettirmesi ve dünya halkları kültürü içerisindeki yetkinliğiyle Azeri Türklerinin folkloru, daha bir dikkat çekicidir.

Azeri Türklerinin, kültürlerinin diğer dallerına da ayrıntılı olarak giren şifahî yaratıcılığında halkın erken dönem inançları, avcılık, çiftçilik, hayvancılık hayatıyla ilgili mitolojik mahiyetteki ve reel tasavvurları, yas, düğün ve tabiat merasimleri, ayin ve ibadetleri daha detaylı ve eksiksiz bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Genel olarak Azeri Türklerinin folkloru, Türk yaşam ve inanç dün-

yasını, bu halkın mit, efsane ve rivayetlerini, çeşitli masallarını, destan yaratıcılığını kusursuz bir şekilde yansıtmaktadır. Erken dönem emek hayatından, sayacı, ikinci nağmelerinden itibaren günlük meşguliyetin başka alanlarına bağlı olarak ortaya çıkan balıkçı, hanacı, sağım, ipekçi, cehreci (iğci) nağmeleri millî yaşantıyı en ince detaylarıyla yansıtır, onları zevke hitabeden estetik şekiller halinde belleklere işler. Nağmelerde yaşayan bu büyük hayat tarzı, bize ulu ecdadımızın dününü anlatır, bizi eski çağlara döndürür, onların ahlak ve birlikte yaşama kurallarını bize tekrar tekrar hatırlatır. Bu bakımdan Azeri Türklerinin merasim nağmeleri daha ilginçtir. Bu nağmeler mevsim ve merasim nağmeleri olarak ikiye ayrılır. Daha eski dönemlerin idrak ve düşüncesini yansıtan da mevsim nağmeleridir.

Mevsim nağmelerinin eski örnekleri doğal olaylara ve inançlara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Yağmurun yağması, güneşin çıkması, rüzgarın esmesi, göğün gürültüsü ve genellikle doğanın dört önemli unsuru ateş, su, yel ve toprakla ilgili nağmelerde çok daha eski bir dünya görüşü yansıtılmıştır. Bu nağmelerde insanların astrolojik düşünceleri, animist bakış açıları aksettirilir, kimi hallerde güneş, insan gibi simgelenir, insanlar hatta kendisini yardıma çağırırlar:

Gün çıx, gün çıx
Keher atı min çıx
Keçel qızı qoy evde
Saçlı qızı götür çıx

Küçük bir metinde insanın güneşle manalı bir karşılaşmasını görüyoruz. Burada insana yardım edecek olan güneş arka plandadır. Ona müracaat eden insandır. İnsanın, güneşin yardımına ihtiyacı vardır. Çağırdığı anda insanın yardımına koşmadığında ümit kaybedilmiyor, "Gün getdi su içmeye, özüne kızılı don biçmeye" diyen insan, güneşin geleceğine büyük inanç besliyor:

Gün özünü yetirecek
Qarı yerden götürecek
Keçel qızı aparacaq
Saçlı qızı getirecek.

Zaten bu inanç da inşam arzusuna kavuşturur. Mevsim nağmeleri içerisinde dumana, yağmura hitaben, onları insan şeklinde düşünen ve insanın onlara müracaatını ifade eden nağme metinleri de vardır. "Duman, qaç, qaç" nağmesinde insanın dumana hitabesi ilgi çekicidir. Burada da duman insan kimliğinde tasavvur edilir. İnsan onu

kendi iradesine tabi tutmak ister:

Duman qaç- qaç,
Rübendüvü aç, aç...
Küreğini dağlaram
Qaysağma yağ çekerem
Yağlaram,
Duman qaç, qaç,
Rübendüvü aç, aç...

İnsanlar doğada kendisini çevreleyen tüm canlılar gibi tabiat olaylarını da cezalandırmakla veya korkutmak yoluyla onları kendisine tabi tutabileceğine inanırdı.

Mevsim nağmeleri içerisinde kışın çıkması, ilkbaharın gelmesi ayrı emek mevsimlerinin başlaması, mevsimlerin değişmesi ile ilgili nağmeler geniş yer tutar. Bu metinler içerisinde Martin çıkması ile ilgili olarak iyimser bir ruh hali aşılayan metinler çoğunluk teşkil eder.

Mevsim merasimlerinin ikinci grubu olarak kabul edilen, mevsimlerin değişmesini ve yeni emek mevsiminin başlamasını vassfeden nağmeler de vardır. Türk aşiretleri içerisinde hâlâ eski çağlardaki gibi yılın iki mevsimine, yeni emek mevsiminin başlaması ve hasat mevsiminin sona ermesine bağlı şölenler, merasimler geçirilmektedir. Her iki merasimde, mevsimin niteliklerine bağlı nağmeler okunmakta, âyinler yapılmaktadır. Zaten mevsim merasimleri ile ilgili nağmelerin ortaya çıkması insanın emek hayatına bağlı olmuş, zaman zaman yeni yeni inançlar, görüşler, düşüncelerle zenginleşmiştir. Bu nağmelerde takvimler, yılın, aym, mevsimlerin değişmeleri ile ilgili düşünceler de bu arada ifade edilmiştir. Ulu ecdadımızın emek mevsimine girilmesi, ilkbaharın gelişi, toprağın ısınması ve yeni ürün yılının başlamasıyla ilgili tasavvurları sonradan Nevruz merasimi etrafında bir bütünlük oluşturmuştur.

Bu nağmelerin büyük bir kısmı, Türk topluluklarının erken dönem hayatında önemli yer tutan geçim sahalarıyla ilgiliydi. Bunlar içerisinde ikinci ve koyuncu nağmeleri çok daha dikkat çekicidir.

Eski Türk toplulukları arasında yerleşik hayata geçen, çiftçiliği kendileri için başlıca geçim kaynağı olarak seçen toplulukların ekin nağmelerinin en arkaik parçalarından günümüze kadar gelenleri vardır:

Huş, ho,
Huş, ho,
'Ala kelim
Huş, ho
Çara kelim

Huş, ho
Toxumum govut oldu
Torpağım ovut oldu
Huş, ho, ho
Hu, ho, ho...

Zaman şiir tefekkürünün sınırlarını genişlettikçe, türkülerin daha ölçülü, yedi hece kalıplı şekilleri ortaya çıktı. Ekincilik hayatı, bu hayatın en zarif görüntüleri, ikinci ahlak ve kültürü, bu türkülerde kendisini bütün yönleriyle aktirebildi. Ekincinin emeğine saygı, bu işin ağır ve zahmetli yönü, ekincinin boyunduruk arkadaşı "Ala kel"e (çift süren öküze taktığı isim) beslenen sevgi, ikinci nağmelerinin başlıca gayesini teşkil etmektedir.

Kotanım daşdan geler,
Döner o başdan geler,
Hodaqmm süfresi,
Gene o başdan geler.
Ala kelim, naz-naz,
Qara kelim, naz-naz.

Ekinci (çiftçi) nağmeleri, halk arasında "holavar" adıyla da tanınır. Holavarların "Allah'ı çağırma" nağmeleri olduğu yönündeki mülahazalar, günümüzde oldukça ilginç bulunmaktadır. Bu nağmelerde, toprağı ekip üretmek isteğı, insan gücünün terennümü başlıca motif olduğu, insanın bu nağmeleri, toprağı ona tabi kılan yüce Tanrı'nın şerefine söylediğı düşünülmektedir.

Aynı hali, koyunculuk mesleğıyle geçimini sağlayan toplulukların ifade ettiğı "sayacı" nağmelerinde de görmek mümkündür. Sayacı nağmeleri, eski çağların koyunculuk mesleğine dayalı hayatını bütün güzelliğıyle yansıtır. Türk toplulukları içerisindeki koyun-kuzu sevgisi, bu hayvanların en değerli servet olarak kabul edilmeleri ve koyunculuk inanç ve merasimleri dünyası, söz konusu nağmelerde günümüze kadar yaşatılmıştır. Eski Türk inançlarına göre koyun-kuzu sayılmazdı. Saymak, çobana uğursuzluk getirirdi. Sürüler çoğalıp artmazdı. Eski sayacılar bu itikada bağlı kalarak, kendi sürülerinin hesabını şöyle tutarlardı:

Ala kere tayın gördüm,
Sarı kere tayın görmek gerek.
Çara küre tayın gördüm,
Qumral şişek, taym görmek
Qara küre taym gördüm,
Qumral kere taym görmek gerek.

Millî hafızaya "sayğaç" veya "çoban sanaması" adıyla yerleşmiş bu sayma şekli, Türk etnoslarının eski saymalarından kabul edilir. Azeri Türklerinin sözlü şiirinde, asırlardan bu yana avcılık, ipekçilik, halıcılık meslekleriyle ilgili nağmeler de yaşamıştır. Bunlar da, muhtelif yaşama tarzlarının küçük ayrıntıları, mesleğin ritmine uygun bir şiiriye bürünerek, dillerde "zümzümeye", nağmeye dönüşmüş, büyü söz hazinesini oluşturmuşlardır. Bu küçük ölçekli, az heceli kalıpların sihri henüz açılmamıştır. Lakin bu henüz açılmamış goncada tatlı bir hüznün, bir huzur, aynı zamanda ağır hayat şartlarından kaynaklanan dertli bir ifade var:

Asam gül,
Basma gül,
Gülü xmalı
Döşü minalı
Ezel barmaqdan
Güzel barmaqdan
Üzül xanama
Düzül xanama.

Halı dokuyan Türk güzelinin "zümzümeye"siyle doğan şu nağmedeki zarafetle beraber, hasret ve dertli hava da insanı düşündürmektedir. Yahut:

Nenem nenem
Seni sağan
Menem, menem...
Küpelerim
Dolsun yağla
Balalarımı
Buyazsaxla

zümzümesiyle inek sağan sağıcı ananın arzusu ne kadar tesirli ve insanı içten kavrayıcıdır. Ana, her zaman sağdığı, nazmı çektiğı ve ninesi saydığı ineğinden, sütünü, yağını ondan esirgememesini, böylece zojr günleri atlatmayı ve ailesini yaza, çıkarmayı dilemektedir.

Azeri Türklerinin inekçilik, balıkçılık ve başka geçim sahalarıyla ilgili nağmeleri de bu tür küçük ayrıntılar yönünden zengindir. Bu nağmelerin mevsimlerle bağlı olarak ortaya çıkanları bulunduğu gibi, doğrudan çalışma alanları ve geçim faaliyetleriyle ilgili olanları da vardır. Bunların bir kolu da hüznün, keder ve hasret duygularını terennüm eden ağıtlardır. "Çarkı dönmüş feleğin zulmü"nden feryad eden ananın hüznü ne kadar ağır olsa da, o derdini ili-obasıyla paylaşarak teselli bulur:

.....bextikem
Bağbanım yox, bağ tikem
Men feleye neyledim
Felek mene baxdı kem.

veya:

Quşum qaçdı tülekden
Qolum sındı bilekden
Gör başıma ne geldi
Çerxi dönmüş felekden.

'id Merasim nağmeleri etnik özellikler taşır. Estetik yönden tertipli ve sistemlidir. Her birinin kendine mahsus bir devranı, bir dizilişi vardır. Dün ağıt söyleyen Türk anası, Türk kadını, Türk güzeli için, hüznle sevinç, kederle sevgi birbirine son derece yakın ve birbirleriyle armonik bir bütünlük arzeden duygulardır. Dün hasretle nağme okuyan, bu gün neşeli bir oyun havasının kendine mahsus ritmi ve ahengiyle akıp hayata karışabilir.

Men âşiqem ay meler
can gülüm, can, can
Bulud altdan ay meler,
can gülüm, can can.
Deryada bir gül bitib
can gülüm, can, can,
Su deyiben ay meler
can gülüm, can, can.

Merasim nağmeleri içerisinde, düğün nağmeleri önemli bir yer tutar ve çok daha ilgi çekicidir. Bu nağmeler, Azeri Türklerinin sözlü şiirinde "adaklı nağmeleri" (nişan nağmeleri) ile başlar. Gençliğin en yüce, en tatlı duygusu "adaklı" (nişanlı)ya duyulan saygı, ona verilen yüksek değer ve doğrudan onun adından kaynaklanır.

Bayram merasimlerinin nişanlı kızlarla ilgili bir yönü de vardı. Salıncakta sallanan emmi kızları, dayı kızları, evlerine misafir gelen nişanlı kıza, nişanlısının adını söyletinceye kadar nağmeler okurlardı: „, A yellenen, yellenen

Adaxlınm adını de.
-Yaylığı yellenen qız
Adaxlınm adını de.
-Bura qonaq gelen qız
Adaxlınm adını de.
-Saçları çehrayı qız
Adaxlınm adını de.
-Gözleri xurmayı qız
Adaxlınm adını de.
-Qaşları sürmeli qız
Adaxlınm adını de.
-Üzünü görmeli qız
Adaxlınm adını de.

Düğün nağmeleri içerisinde "Şirni, xonça ve nişantax di" (tatlı, yemiş ve takı), "Xına ve gelinaparma" (kına ve gelin götürme), nağmeleriyle, gelin, damat ve kaynanayı öven nağmeler oldukça yaygındır. Bu nağmelerde, Azeri Türklerinin düğün merasimlerinin bütün ayrıntılarını görmek mümkündür. Çoğu halde her biri bir gelenek ve kuralla ilgili olan nağmeler gelin tarafından okunurdu.

Azeri Türklerinin "yar-yar" redifli nağmeleri, diğer Türk halkları arasında da en geniş yayılanıdır. Bu nağmelerde nişanlı kızın his, heyecan ve duyguları, hasret ve ızdırabı, daha zengin şiirsel levhalarla aksettirilmiştir. Aynı zamanda bunlar, poetik sistem itibariyle, arkaik biçimleri muhafaza ederler. Tekrarlar, ses ve söz komplekslerinin ritmi bu nağmelerin dayandığı asıl unsurlardır:

Qızılgülün destesiyem, yar-yar,
Bacıların bestesiyem, yar-yar.

yahut:

Geldi oğlan adamı, yar-yar, Anam
sındır badamı, yar-yar.

Düğün nağmelerinin büyük bir kısmını oyun havaları teşkil eder. Eski Türk merasimlerinde raks, musiki ve söz üçlüsü, güçlü ritm ve merasim şenliği temel şablonu oluştururdu. Azerbaycan Türklerinin düğün merasimleri de bu değişmez şablon üzerine oturmuştur. Müziğin gür sedasıyla raks başlar ve buna kızların veya oğlanların ritmik korusu eşlik eder. Kök itibariyle eski toplu münasebetlerden doğmuş bulunan bu merasim modeli, arkaik medeniyetler açısından da karakteristik bir özellik arzeder. Azeri Türklerinin bu tür merasim nağmeleri, arkaik medeniyetler kapsamında araştırıldığında, batıdaki birçok örneğin, köken itibariyle Türk merasim modellerinden faydalandığı açıkça anlaşılmaktadır. Şüphesiz ki, Türk halklarının merasim folkloru materyallerinin, bu istikamette, mukayeseli tipoloji tetkiki ile birçok yeni fikir, yeni bakış açıları ortaya konulabilir.

Azeri Türklerinin sözlü şiirinde, bu tür arkaik ayrıntılar, çocuk nağmelerinde veya çocuk folkloru örneklerinde daha fazla göze çarpar. Sözlü şiirin bu kolu, Azeri Türklerinde oldukça geniş, hatta sınırsızdır. "Sınamalar", "Sayğaclar", "Uşak Türküleri", "Acıtmalar", "Çaşırmalar", "Düzgüler" "Tapmacalar", "Uşak nağılları" bu grupta yer alır.

Çocuk folklorunun geniş ve rengarenk alanını nazlamalar, arzulamalar, okşamalar, beslemeler, laylalar, nenniler, yanıltmaçlar teşkil eder. Bütün

bu nağmelerde, çocuk dünyasının bin bir has-sasiyeti, arzu ve isteği yansıtılmıştır.

Çocuk folkloru örneklerinde, bebeğin dün-yaya gelmesinden itibaren, onun ilk bebeklik çağı, beş-altı aylık hali, bir-üç-beş yaş dönemlerindeki hayatı aksettirilir.

Şayet ninnilerde çocuğun körpelik dönemi;

Layla deyim yatasan
Qızıl güle batasan
Qızıl gülün içinde
Şirin yuxu tapasan
Gülüm laylay a laylay
Balam laylay a laylay.

diye anlatılmışsa, beş-altı yaşlarına geldiklerinde, analar çocuklarını okşamarla avuturlardı:

Dağda darılar
Sünbülü sarılar
Ersiz qarılar
Bu balama qurban.

Çocuk şiirlerinin en yaygın örneklerinden biri "düzgüler"dir. Birçok hallerde ulaşılan ritmik şi-riyetten dolayı, bu şekle tekerleme de denilir. Lakin, şiir söylemekle, çocukta her şeyden evvel şiir düzme yeteneğinin geliştirilmesi amaç-landığından, halk arasında bu şiir şekline "düzgü" adı verilmiştir. Düzgüler, kendine mahsus bir ifade şablonuna sahiptir ve aslında mısralar arasında fazla bir anlam farklılığı yoktur.

Çaparımı çapdırdım,
Küdesini yapırdım
Etini ite atdım,
Otunu ata atdım
Ot yerini otdatdım
El-qolunu çatdatdım
El-el epelek Elden çıxdı kepenek.

yahut:

A teşti-teşti, teşdi
Atım gilani geçti
İki xoruz dalaşdı,
Biri qana bulaşdı.
Qan keçdi çaya düşdü
Çaydan göyerçin uşdu.
Göyerçin ala baxda
Yuvası qelbi taxta
Görüm onu kim vursa
Qan qussun laxta-lax

Birinci düzgüde, atın önüne ot, itin önüne et koyma gerçeği tekrarlanmış, ikincisindeyse gü-vercinin müjdeciliği sembolize edilmiştir. Düz-gülerde mutlaka bir mana mantığı aramak ge-rekmez. Onlar sadece güzel hitabet ve konuşma melekesi kazandırmaya, bu arada çocukları eğ-lendirmeye hizmet ederler. Çocuk folkloru ör-nekleri içerisinde acıtmalar da ilgi çekicidir. Bun-lara "çırmatma", "açıklandırma" da denilir. Çok farklı merasimlerde, düğünlerde okunur:

Ay tağı dim-dim duraz
Gel bizi güldür biraz
Boynunu ey saz kimi
Bir cikke çek qaz kimi
Qardaşı kombul tağı
Kellesi dombul tağı
Uzun duraz, beynamaz
Xeyre sere yaramaz.

Sözlü şiirde, sanama ve saygaçlar gibi ya-nıltmaç ve çaşırmalar da yaygındır. Günümüzde, bu örneklerin birçoğunun çocuklar için yaratıldığı kabul edilse de, onların bir kısmı çok daha eski dö-nemlerin ürünüdür. Ecdadımız, bu örneklerden vaktiyle, güzel konuşmayı, hitabeti öğretmek için faydalanmışlardır. Sonradan, bunların birçoğu, ço-cukların hafızalarını geliştirmek maksadıyla milli hafızada korunup saklanmışlardır.

Halk arasında ürün almayla da ilgili ayrı ayrı merasimler geçirilmiş, onlarla alâkalı belleklerde yaşayan çeşitli nağmeler, âyin ve inançlar gü-nümüze kadar ulaşmıştır.

Merasim nağmelerinin büyük bir kısmı halkın günlük hayatı ve çeşitli merasimleri ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar içerisinde düğün, yas, doğum, ad koyma, ruhları yadetme vs. ile ilgili me-rasimler özel bir yer tutar. Doğum, eski dünyanın en büyük merasimlerinden birinin konusudur. Keza ad koyma merasimleri de şölenle geçirilmiş, bununla ilgili pek çok nağme üretilmiştir. Maişet merasimlerinin halk içinde en geniş yayılanı düğün olmuştur. Kız seçmeden başlayarak gelin götürmeye kadarki aşamada halk, çeşitli nağmeler yaratmış, bu nağmeler düğün merasimini ha-fızalarda korunan en coşkulu halk me-rasimlerinden biri olarak unutulmaz kılmıştır.

Maişet merasimleri içerisinde yas nağmeleri, ağıtlar, mersiyeler, hüznün nağmeleri de özel bir yer tutar.

Azeri Türklerinin sözlü şiiri Türk menşeiini bütün güzellikleriyle aksettirir. Konunun se-vindirici yanı, sözlü kültürün ve tefekkürün baş-langıç döneminin ürünü olan şiir örneklerinin yok

olup gitmeyişi, hafızalarda saklanarak günümüze gelip çatmasıdır. Bu söz hazinesi, Türk'ün ilk ortaya çıkışını, bütün bir geçmişini, sanatının başlangıç noktasını ihtiva etmesi açısından, Türk dünyası için kutsal olduğu gibi, paha biçilmez bir değere sahiptir. Bir annenin ilk çocuğuna olan düşkünlüğü gibi, millet de ilk varoluşunun ifadesi olan bu sözlü sanatı tekrar tekrar irdelemeli, dilinden düşürmemeli, taştan, topraktan, kaya kitabelerinden, yaşlı hafızalardan, nereden bulup tesbit ederse yazıya almalı, gelecek nesillere armağan etmelidir.

Azeri Türklerinin merasim folkloru geniş ve çok janrlıdır. Onlarda en eski ataların inançları, ahlâk ve davranma kuralları, erken dönem düşünce ve görüşleri tam olarak yansıtılabilmektedir. Bu açıdan alkışlar, kargışlar, inançlar, fallar, antlar, dualar, teselliler, baş sağlıkları, türkeçareler (ot veya afsunla tedavi etme), öğütler, yüreğedammalar, gözegörünmeler vs. ayrıca öğrenilmelidir. Tüm öteki Türk halklarının şifahî yaratıcılığında olduğu gibi Azeri Türklerinin folklorunda da efsane, rivayet, mit, fıkra özel bir yer tutar. Azerbaycan mitleri yeni olarak öğrenilmeye başlanılmıştır. Halk için Oğuz dünya görüşü, Zerdüştlük ve Müslüman kültürü kaynaklarına bağlı mitler yaşamaktadır. Bunlar şifahî yaratıcılığın erken devirlerinin özelliklerinin öğrenilmesi, araştırılması için son derece önemlidir.

Efsanelerde, çeşitli devirlerin ilk tasavvurlarından itibaren tarihimiz, kültürümüz, Azerbaycan halkının tarihî kaderi ile ilgili birçok önemli merhalenin aydınlatılması için gerekli, zengin estetik malzeme vardır. Rivayetlerdeki ibretamizlik, fıkralardaki gülüş Azeri Türklerinin folklorunun mesaj ve muhtevasının değerini artırır, onun beşeri önemini doğru anlamamıza yardım eder. İster Behlül Danende, ister Molla Nasreddin, isterse de bölgesel nitelikli Karabağ, Seki fıkralarında bizi millîliğe, kendine dönüşe, halk hayatının derin katlarından gelen gerçekliklerle karşılaşmaya çağırır. Aynı durum masallarda da mevcuttur. Azeri Türklerinin masallarında, bu halkın totemist tasavvurlarından başlayarak sözün sihirli gücüne kadar insan kemalinin kullanılması ön plandadır. İnsan bütün kara kuvvetleri yener. Hakkın, adaletin sesi, masallarda açık bir şekilde işitilir. Tüm insanlar hayırlı işlere, iyiliğe davet edilir. Bu da insanın hayat karşısındaki iyimser mevkisinin formüle edilmesine, onun manevî-ahlakî dünya görüşünün dar kalıplardan çıkmasına yardımcı olur.

Türk halklarının tarihî birliği ile ilgili örnekler çöküş devreleri ve bu çöküşlerin tarihsel sonuçları

ve son olarak adı geçen örnek dönemlere, yani kendine dönüş Azeri Türklerinin destan yaratıcılığında da işlenmiş hususlardır. Şunu söylemek gerekir ki, millî destancılığın kahramanlık-aşk ve geleneksel süjeler temelinde ortaya konmuş destan tipleri vardır. Her üç tip destan örneği Oğuz kahramanlık destanları geleneği içerisinde ortaya çıkmışlardır. Bu örnekleri, umum Türk destan yaratıcılığı çerçevesinde düşünmek, onların varlığını yalnız Oğuz yaratıcılığı ile sınırlandırmamak gerekir. Örneğin, bu abidelerin en büyüğü sayılan "Kitab-ı Dede Korkut'u umumi Türk kültürü zemininin dışında araştırmak imkansızdır. "Dedem Korkut" kitabında büyük ibretamizlikler vardır. Ne yazık ki, bunlar folklorculuk bakımından araştırılmamıştır. Burada bütün Türk toplulukları için hayatî önemde tavsiyeler, Türklerin parçalanmasına neden olan sapmaların eleştirisi, ve genellikle bugün için bile vazgeçilmez olan çeşitli modeller, formüller vardır. Bu yüzden de kendine dönüşün en önemli şartlarından biri, bu modellerin günümüze mahsus açıklamalarının yapılmasıdır. "Kitab-ı Dede Korkut" ta bir asrın, bir devrin dünya görüşü değil, bir milletin tarihî gelişiminin birçok devir ve aşamalarının Türk düşüncesindeki yorumu yansıtılmıştır. Bu yorumun bir bölümü Tepegözle ilgiliyse başka bir bölümü Duha Koca oğlu Deli Domrul fenomeniyle ifade edilmiştir. "Dede Korkut" kitabı, buradaki süje ve motiflerin Türk halkları, onların tarihsel kaderi, gelenek ve görenekleri, dünya görüşü ve folklor değerleriyle alâkası bakımından hâlâ açıklanmamış bir kitaptır.

Azeri Türklerinin millî kimliğine damgasını vuran ikinci büyük eser "Koroğlu"dur. Tarihî hakikatlerin kavşağında ortaya çıktığı yönünde umumî bir kanaatin olması, bu destanın, hiç de tarihin estetik gerçekliğe çevrilmiş ifadesi olarak yaratıldığının kesin delili olamaz. "Koroğlu" ile ilgili olarak belki geçen on yıllarda son sözün söylendiğini zannedenler vardır. Ama bugün böyle bir sonucu kesin olarak iddia etmek yanlış olacaktır. Çünkü "Koroğlu"nın gerek Azerbaycan'da, gerekse Türkiye'de, hâlâ karşılaştırmalı araştırmaları yapılmamış varyantları mevcuttur. Çeşitli devirlerde yazıya alınan bu varyantlarda ortaya konulması ve bir araya getirilerek incelenmesi gereken pek çok sorunlar bulunmaktadır. Türk dilli halklar içerisinde yayılan başka varyantların da yayımlanıp sona erdiğini, araştırıldığını söylemek tabii imkânsızdır. Aynı zamanda, son yetmiş yıllık araştırmalarda pantürkizm ve panislamizm korkusundan doğan pek çok yanlışlıklar, tahrifler ve önyargılı yaklaşımlar vardır. Hatta bu yaklaşım bi-

çimi varyantların yayına hazırlanmasında da etkili olmuştur. Üstelik tüm mevcut varyantların tam yazıya alındığını söylemek de mümkün değildir. Son on yıl içinde yazıya alınan Derbent varyantı bu gerçekleri bir kez daha tasdik eder. Hâlâ halk arasında âşıkların repertuarında kalmış Koroğlu masalları ve destanları vardır. Onların da yazıya alınması gerekir.

Derbent varyantı millî destancılığın birçok taleplerinin göz önünde tutulması bakımından önemlidir. Burada kahramanın dünyaya gelişi ve ölümü, Allah'a imanı, çocuğu olmaması ve bununla ilgili birçok problem ifade ediliyor. Bugün Derbent varyantı "Koroğlu" destanının en kâmil âşık varyantlarından biri olarak dikkati çekiyor.

Azerbaycan destan yaratıcılığında kahramanlık süjelerinin destan haline gelmesi, bu halkın tarihî kaderi ve içinde bulunduğu toplumsal politik durumla doğrudan alakalıdır. Bu duruma uygun olarak âşıkların repertuarında yeni yeni kahramanlık nağmeleri boy göstermiş, halkın yüksek ülküleri uğruna mücadele veren kahramanlar hakkında destanlar âşık repertuarında kendine yer edinmiştir. Bilindiği gibi böyle bir tarihî durum geçen asrın başlarında Azerbaycan'ın ikiye bölünmesi, kuzey kısmının Çarlık Rusyası'nın hakimiyetine geçmesinden sonra doğdu. Çarlık Rusyası'nın yürüttüğü millî bağımlılık zulmünün ağırlığı altında Azerbaycan'da asrın ortalarında köylü ayaklanmaları ortaya çıktı. Bu, tarihe "kaçakçılık" harekâtı olarak dahil oldu. Bu harekâtın ünlü temsilcileri Molla Nur, Kaçak Kerem, Kaçak Nebi vb. idi. Halk onların yaptığı kahramanlıkları kendi sözlü edebiyatında destanlar haline getirmiştir. "Kaçak Nebi" destanı ise son devir olaylarını, son dönemdeki hadiseleri en geniş biçimde aksettirir. Destanın çeşitli varyantları vardır.

Yirmi yıldan fazla "kaçakçılık" yapmış Nebi hakkındaki halk nağmeleri, kendisinin sağlığında bile yaygınlık kazanmıştır. Zaman içinde bu nağmeler âşıkların repertuarında önemli yer tutmuş, mazmun ve biçim bakımından cilalanmış, ilden ile, obadan obaya yayılmıştır. "Nebi'nin atını bir at geçmedi, Nebi'nin bıyıkları eşme eşmedir" diyen halk, Kaçak Nebi'nin kahramanlıklarını sonsuz bir sevgiyle terennüm etmiş, kendisine yenilmez bir kuvvet izafe etmiştir.

Azerbaycan destanlarının öbür büyük kolunu âşk destanları teşkil eder. Ozan repertuarındaki kahramanlık ve yiğitlik geleneğinin yerini âşk maceraları almıştır. Toplumsal-politik nedenlerden dolayı ozan geleneği sona erer. Fakat halkın bu güçlü yaratıcılık ananesi büsbütün yokolmaz. Yeni tarihî oluşum içinde yerini âşık sanatına bırakır.

Kopuz saza, ozan âşığa selef olur. Destancılık repertuarının mazmunu kahramanlık ve yiğitliğin vasfından aşkın terennümüne yönelik. Erken orta' asırların başlarında Azeri Türklerinin âşk destanları ortaya çıkar. Azerbaycan'da gelişen güçlü âşık okulları, âşık sanatının yeni tarihî yükselişine, gelişmesine neden oldu. Bir taraftan âşık şiirinin çeşitli şekilleri geliştirildi, öte yandan millî destancılığın yeni tarzı teşekkül etmeye başladı. Türk halk şiirinin XIII. yüzyıl şahlanışı Yunus Emre adıyla zirveye çıktı. O, kendisinden önceki âşık okullarını yeni bir mecraya yöneltti. Bu diriliş Azeri Türklerinde de âşık sanatının yeniden yükselişinin zeminini hazırladı.

XIII. -XV. yüzyıllarda Azeri Türklerinin âşık sanatında belirli bir durgunluk görülmektedir. Bu durumdan hareketle, Azerbaycan'da âşık sanatının XVI. asırda ortaya çıktığı iddiası ağırlıklı bir kabule de, unutulmamalıdır ki, XVI. asra kadar Yunus Emre ekolü zaten mevcut olmuş, Kurbanî'yi ortaya çıkaran âşık ekolü en azından birkaç asır öncesinden gelişim sürecine girmiştir. Eğer böyle olmasa XVI. asrın destan yaratıcılığında "Kurbanî" destanının çeşitli varyanttan, âşk destanlarının bu sanat harikası yoktan var olamazdı. Âşık sanatının bu tarihî tekamülü için kuşkusuz yüzyıllar gerekti. İster âşık şiirinin, isterse de destancılığın bu parlayışı belirli bir edebî zemine dayanmadan mümkün olamazdı. Asırların kargaşası içinde yok olup gitmeyen pek çok sanatkarın asıl hareket noktası da XII-XV. yüzyıllarda aramak gerekiyor.

"Kitab-ı Dede Korkut" destanlarında gördüğümüz motiflerin sonradan yeniden geleneksel süjeler olarak destanlaşmasını çoğu zaman "Dede Korkut'un etkisiyle alâkalı buluyorlar. Fakat millî destancılığın, çeşitli dönemlerde sık sık yarattığı yeni sujelere müracaat etmesini, herşeyden önce destancılık geleneği ile irtibatlandırmak daha doğru olur. Çünkü Azeri Türklerinin millî destancılığı, kendisinin çeşitli devirlerinde yarattığı ayrı ayrı süjeler motifler temelinde yeni destanlar yaratma geleneğini doğurmuştur. Belli bir motifi kullanma veya bazen doğrudan doğruya onu işleme yoluyla destan yaratma geleneği Azeri Türklerinde sık başvurulan bir sanatkarlık yöntemidir. Zaten "Âşık Garip" bu yolla yaratılmıştır. "Sevgilinin kendi düğününe gelip ulaşması" motifinden gerek "Dede Korkut'ta, gerekse "Âşık Garip'te" istifade edilmiştir. Bu motifse Oğuz destanının geleneksel süjesidir. Kendisini seyyar süjelere dahil edenler de vardır. "Âşık Garip'te" eski çağların çeşitli görüş ve inançları- astral tasavvurlardan başlayarak vatan ve gurbet mefhumuna kadar, sözün büyüleyici kudreti ile ma-

nalandırılmış, vatana ve toprağa bağlılığın bakir destanı yaratılmıştır.

"Vanlı Göyçek" de eski destanlardandır. Bir aşk destanı olarak daha eski görüşleri aksettirir. Bu destanı, birçok başka folklor örneklerimiz gibi malûm komşulara maletmek, yabancı kaynaklara dayanarak çeşitli iktibaslar, delillerle, destanı çok sonrakilerin ürünüymüş gibi göstermek gayretinde olanlar mevcuttur. Fakat "Vanlı Göyçek" Azeri Türklerinin ezeli topraklarında yarattığı, ezeli destanlarından biri olarak kendine mahsus güzelliği ile seçilmektedir.

Azeri Türklerinin aşk destanları içinde "Şah ismail ve Gülzar Hanım" kendi mazmunu, kurgusu ve fikriyle dikkati çeker. Destan hakkında çeşitli fikirler mevcuttur. Kimi varyantlarca bu destan daha arkaik tasavvurları yansıtır. Türk aşiretlerinin erken devir hayatı, dünyayı idraki, ilk tasavvurları burada temel olarak alınmıştır. Yani destanın belirli kısımlarında Oğuz destanı için geleneksel olan motifler kullanılmıştır. Birçok eski destanlarımızda rastlanan motiflerin, özellikle kahramanın büyümesi, olgunlaşması, kahramanlığa başlaması,

erken sevgi serüvenleri bu destanda muhafaza edilmiştir. Başka bir varsayıma göre masal motifi üzerine kurulan bu destan, sonradan Şah İsmail Hatai'nin adıyla ilgili destanlarla kesişmiştir. Hatta destanın Şah İsmail'in hayatıyla ilgili olduğunu söyleyenler de vardır. İlgi çekici anayönlerden biri, çeşitli varyantlarda yayılmış destanın her bir varyantının kendine has tarihî bir devir ve çağla alâkalı oluşudur. Bunlar birçok yönden destan süjesinin tahliline, onun meydana çıkış devrini belirlemeye imkânlar sağlar. "Şah İsmail" süjesinin son âşık varyantlarından biri birçok sorunları açıklar. Bu son varyanta göre Şah İsmail'in gözlerinin çıkarılmasına kendi babası tarafından değil de haydutlar, haramiler tarafından hüküm verilir. Fakat Remdan Peri'nin yardımıyla düşman bu hilekâr niyetini gerçekleştirilemiyor. Şah İsmail'in babası, oğlunun sevgililerine göz diken, oğlunu dünya ışı-ğına hasret düşürmek isteyen haramilerin gözlerinin çıkarılmasına ferman verir ki, Türk dünyası destancılığı için bu durum, ayırt edici destancılık motifi olarak ünlüdür.

I- Emek Neğmeleri (Çiftçi ve Çoban Koşukları)

(Prof.Dr. Azad Nebiyev, Neğmeler İnançlar Alqışlar, Bakü-1986, s.27-42)

Ekinci Neğmeleri - Holavarlar

HÜTE,HO

1. Hüte, hüte, hüte, ho
Hüte, hüte, hüte, ho
Öküzüm, maralım, hüte,
Qaldı avalım,hüte.
Hüte, hüte, hüte, ho,
Hüte, hüte, hüte, ho.
Gün getdi, yağış geldi,
Gel kelce kelim¹, hüte.
Hüte, hüte, hüte, ho,
Hüte, hüte, hüte, ho.

HO-HO, HO-HO, ÖKÜZÜM

2. Ho-ho, ho-ho, öküzüm,
Ho-ho, ho-ho, öküzüm.
Budu büte öküzüm,
Bir gariş yerim qalib,
Ho, ho, ho.
Ho-ho, ho-ho, öküzüm.

HUŞ, HO...

3. Ala kelim huş ho,
Qara kelim, huş ho,
Ana kelim, huş ho,
Huş ho, huş ho...
Huş ho,
Huş ho,
Huş ho...

TORPAĞA ATDIM TUMU

1. Broy, broy, broy,
Broy, broy, broy, broy,
Torpağa atdım tumu², broy
Torpağa qatdım tumu, broy.
Broy, broy, broy,
Broy, broy, broy.
Göyer semenim³, broy...
Döyek semeni, broy.
Broy, broy, broy, broy,
Broy, broy, broy, broy...

GÜC VER, HO...

5. Ehhe, ehhe, güc ver, ho,
Ağa qardaş, güc ver, ho,
Güc ver, ho, güc ver, ho,
Güc ver, Ho!... Avalim
düzde qalib, Güc ver, ho,
Güc ver, ho, Güc ver, ho.

Ekin yerim sut oldu,
Qanqal⁴ basdı ot oldu,
Huş ho,
Huşho
Huş ho,
Huş ho,

1. öküzüm (manda öküzü için) 2. tohum. 3. Göğermiş buğday ve ondan yapılan bir tür helva. 4. bir tür istenmeyen ot

Torpağım ovut oldu,
Toxumum qovutu oldu,
Huş ho.
Qara nerim², huş, ho,
Ala kelim, huş, ho...
Huş ho,
Huş ho,
Huş ho,
Huş ho...

YEL GELDİ HA, YEL GELDİ

6. Huşa, huşa, öküzüm,
Sel geldi, ho, sel geldi.
Huşa, huşa, maralım,
Yel geldi, ho, yel geldi.
Huşa, huşa, öküzüm,
Yar geldi, ho, yar geldi.
Huşa, huşa, ceyramm,
Qar geldi, ho, qar geldi..

Huşa, gülüm, bize gel,
Dağdan enib düze gel,
Boyunduruq nalçalı,
Torpağımı beze gel...

Huşa, huşa, maralım,
Sel geldi ho, sel geldi.
Huşa, huşa, ceyramm,
Yel geldi, ho, yel geldi.

Yel geldi, ho, yel geldi,
Yel geldi, yel geldi.
Ho, ho yel geldi,
Ho, ho yel geldi.

7. Kotanım³ daşdan gələr,
Döner o başdan gələr.
Hodaqçmm⁴ süfresi
Yene o başdan gələr.
Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho.

8. Ağam, öküz merd olar,
Pis qonşuya derd olar,
Tenbel öküz yiyesi⁵
Paxıl⁶ olar, sert olar.
Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho...

9. Boyun yerin yağlaram,
Pis gözleri dağlaram,
Kotanımı smdırsan⁷,
Sübh üstecen ağlaram...
Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho...

10. Qızıl öküzüm, yeri,
Qaldı ekinim geri.
Qopar nar tozanağı,
Güneş eyüdi beri.
Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho...

11. Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho...
Qara kelim aranda⁸,
Geder dan qızaranda.
Hodağm dınçlık tapar⁹,
Şum yerim⁹ qurtaranda¹⁰.
Huş, ho...
Ho, ho, Ho, ho,
Huş, ho...

12. Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho...
Kotan üstü ağ gələr,
Hodaqçıya yağ gələr.
Daşdan aşır kotanı
Qabaqⁿ yeri bağ gələr.
Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho...

13. Kelim qayıtdı¹² qaştan,
Dimağı düşdü daşdan.
Bednezer yol üstedi,
Gelme bir de o başdan.
Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho...

14. Huş, ho, huş, ho,
Ho, ho, ho, ho...
Borç aldım hodaqları,
Sallanıb dodaqları.
Dönder kotanın başım,
Gözleyir uşaqları.
Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho,

15. Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho...
Kellerim qoşa geldi,
Toxundu daşa geldi.
Şerikli cütcü olmaq
Ne baha başa geldi.
Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho.

16. Ho, ho, ho,
Huş, ho, ho...
Ekin yerin enişi var
Eyrisi var, geniş var.
Her kelin her kelçenin
Öz duruşu, yerişi var
Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho...

1. kavrulmuş buğday 1. güçlü, kuvvetli, yiğit. 3. saban 4. öküzle çift süren, çiftçi 5. sahibi 6. haset, kıskanç 7. kırsan
8. ova, engin ~9. sürülecek yer 10. bitende ' 11. ön 12. döndü

17. Naz-naz-naz...
Naz-naz-naz...
Kotan altda, can öküz,
Ev-eşiyim, xan öküz.
Yastıq boynun ezen yerde
Kor olaydım men, öküz.
Qara kelim, naz-naz,
Ala kelim, naz-naz.
18. Ho, ho dedim, düşdü qac¹,
Sındı kotan, smdımac.
Qarayazı düzündə
Ala kelim qaldı ac.
Ala kelim, naz-naz,
Ana kelim, naz-naz.
19. Ho, ho, ho,
Huş, ho, ho...
Hodaqçı üzden incer²,
Baxışdan, sözden incer.
Kotan daşa düşəndə,
Öküz-öküzdən incer.
Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho...
20. Ho, ho, ho,
Ho, ho, ho...
Dodaq dodağı ister,
Budaq budağı ister.
- Kotan daşa düşəndə,
Hodaq hodağı ister.
Ho, ho, ho...
Ho, ho, ho...
21. Dağ döşündə yatana,
Gün geder ay batana.
Qara kelim qarğıyar³,
Kotan maçı tutana.
22. Qara kel asta geder,
Dolanar dostə geder,
Ay qaranlıq gecədə
Hasta bahasta geder.
23. Qara kelim san gedir⁴,
Öküzlerden yan gedir.
Gece-gündüz işleyir,
Dimağından qan gedir.
24. Çara kelim, günde men,
Kölgədə sen, günde men.
Sen yat qaya dibində,
Qoy qarahm günde men.
25. Axşamlar, ay axşamlar,
Samlar yanar axşamlar
El-ulus evdə yatar,
Xötek⁵ harda⁶ axşamlar.

Holavarlar

(Ehliman Ahundov, Azərbaycan Halk Yazını, Türk Çeviri yazısına aktaran, Semih Tezcan, Ankara-1978, s. 9-10)

26. Qara kel, ilim barı⁷,
Dedi derdin bilim barı.
Meni mağırın eyleme,
Açılsın, dilin barı⁸.
27. Öküz, öküz xan öküz,
Boynu qızıl qan öküz,
Çek çayır çeməndən
Şənə can qurban öküz.
28. Öküzüm birdi mənim,
Jaleyim kürdü⁹ mənim,
İki oldu öküzüm,
Qaraçuxam durdu mənim.
29. Başına məni dolanım,
Mən dönüm, məni dolanım,
Ölmə, ölmə yazığam
Kölgədə məni dolanım.
30. Boynunu məni yağlaram
Yaman gözü dağlaram
Tez çek maral öküzüm
Geri qalsan ağlaram.
31. Öküzün hodaqlan
Sallanıb dodaqları
Tez çekin yer qurtarsın
Gayıtsın hodaqlan.
32. Telli mercan bize gel
Dağdan enib düzə gel
Dimağının iziylə
Bu yerləri beze gel.
33. Çeken öküz mērd olur
Çekməyənə dērd olur,
Tēnbēl öküz yiyēsi
Xecil¹⁰ olur, pērt¹¹ olur.
34. Qızıl öküzüm, yeri,
Qoyma şum qala geri,
İti terpen¹², maralım,
Düşməler baxır berī.
35. Arandaki boz öküz,
Qopanbdı toz öküz
Alıb yerin canını,
Çaxsm yaman göz, öküz.

1. küçük ark 2. incinir 3. beddua-eder 4. talimliyürür 5. camış yavrusu, balak 6. nerde 7. meyve 8. pas 9. yelek 10. yüzükara 11. kalbi kırık, meyus 12. kımıldamak, davranmak

36. Öküz qayıtdı qaşdan,
Ay Allah, saxla daşdan,
Bed-nezer qabaqdadı,
Yolunu sal bu başdan.
37. Dağ düşündə yatana
Gün geder ay batana
Qara öküz qarğıyar
Cütünmaçın¹ tutana.
38. Qara öküz aranda,
Çıxar gün qızaranda,
Hodaq murada çatar,
Torpaqdanbar alanda.
39. Öküzüm geder işe,
Qorxuram bağıri bişə,
Nola bir bulut gele,
Göyden yere nem düşə..

40. Öküzler qoşa² getdi,
Güç vurdu daşa, getdi,
Cütün maçı qırıldı,
Zehmetim boşa getdi.
41. Öküzlerim naz eyler
Quyruq bular, toz eyler,
Her axşam gün batanda,
Kövşəndə³ pervaz eyler.
42. Öküz, boyun yağlaram,
Düşməni gözün dağlaram,
Panamı derin götür,
Sene yonca bağlaram.

Cütü Neğmələri

(Prof Dr. Azad Nebiyev, s.30-31)

- CÜCER, ARPAM...
43. Atdım arpanı torpağa,
Çjatdım yarmanı torpağa.
- Qara elden boylan, gel,
Qar altından hoylan, gel
- Telli sünbülün gezer,
Yelli xırmanı bezer.
- Yaman günün yamanı,
Bereketin amanı...
- Cücer, ay arpam, cücer...
Cücer, ay arpam, cücer...
- SARI SÜNBÜLÜM, SARI
44. Tarlada ter tökerem,
Her yaz seni ekerem.
Her nazını çekerem,
Sarı sünbülüm, sarı...
- Eli, günü bezersen,
Gözler üstə gezersen.
Her gözəldən gözəlsən,
Sarı sünbülüm, sarı,
Sarı sünbülüm, sarı...
- EKİNÇELTİYİ, EKİN!
45. Ağ çeltiyin iki başı,
Darı onun yoldaşı.
Sitili⁴ bir-bir düzün,⁵
Arada yoxdur naşı⁶.

- Biçinibiçer gələr,
Dağ suyun içər gələr.
Her il biçin ve'desi
Biçinçi uçar gələr.
Ekin çelteyi, ekin,
Çeltiyə çeper çekin.
Cütü geldi bi cine,
Saçı-sümbül içine.
Bir gün onu tutaydım
Teze geyim-geçime
Ekin çeltiyi, ekm,
Çeltiyə çeper çekin.
DERİN NANENİ...
46. Derin naneni, derin,
Serin naneni, serin.
Çjuruyub gelsin haya⁶,
Dönüb getmesin zaya.
- Naneni düzdüm düze,
Tayalar⁷ güldü üze,
Yara nâme gönderdim,
Doldurdum cama gönderdim.
- Xırmanda vurdu taya,
Kölgesi düşdü çaya.
Nece aylıq zehmetim
Qoymaram getsin zaya.
- Derin naneni, derin,
Serin naneni, serin,
Quruyub gelsin haya,
Dönüb getmesin zaya.

DARI, BUĞDA VE CÜTÇÜ

Dan

47. Mene dan can deyerler,
Yağ, bal ile yeyerler.
Ehtiyatla götürüb,
Güçle saca sererler.

Buğda

Yastı-yastı yatarsan,
Kol dibinde bitersen,
Menden sene qarışmasa,
Palıddan da betersen.

Cütçü

Eyvan üstü darıdı,
Sarı buğdam sandı,
Değişmeyin vaxtı döy,
Sacı qayan qandı.
Qurban olum qarısına,
Buğdasına, darısına
Xemir gelsin ersine¹,
Yuxanı yay tersine.

CADDICAVANDI

48. Unnuq boşalıb
Nece zamandı.
Arpa qurtarıb,
Süfre yavandı,

Caddı² cavandı³
Kasıba⁴ hayandı⁵.
Haylamışam hayıma,
Yetişib harayıma⁶.
Atanı çabıb gelib,
Kündesinn yapıp gelib,
Caddı cavandı,
Kasıba hayandı.
Sarı buğda kehraba,
Doldu furgon, araba,
Caddı cavandı,
Qonaq qovandı,
Gelin boğandı.
Caddı cavandı,
Kasıba hayandı.

DERDİM ALMA ÇJALMADI...

49. Ekin yerim almadı,
Derdim alma, qalmadı,
Derin almanı, derin,
Serin almanı, serin.
Almam qızıl bacıdı,
Almam alta qıcıdı.
Vurdum almanı şüşeye⁷,
Nişan qoydum küçeye⁸.
Derin almanı, derin,
Serin almam, serin...

Çoban Neğmeleri (Sayacı Sözləri)

1. Salam eleyk, say⁹ beyler,
Bir-birinden yey beyler,
Saya geldi gördünüz
Salam verdi aldınız,
Alnı tepel¹⁰ qoç-quzu
Sayacıya verdiniz.
2. Adem ata gelende,
Qızıl öküz duranda,
Dünya binnet olanda,
Musa çoban olanda,
Şişliyimiz erkecdi¹¹.
3. Siz sayadan qorxmusunuz
Sefa yurda qonmusuz,
Sefa olsun yurdunuz,
Ulamasın qurdunuz.
Aç getsin avanınız¹²
Tox gelsin çobanınız.
4. Bu saya yaxşı saya,
Hem çeşmeye, hem çaya
Hem ülkelere, hem Aya,
Hem yoxsula, hem baya.
Bu saya kimden qaldı?
Adem atadan qaldı.
5. Onun derdi uludur,
Aşıklığı qurudur.
Ucası qiymetlidir
Qabırğası dadlıdır.
Qabırğa içre perde
Salmaz adamı derde.
Perdesi iki rengdir,
Böyreğ ona direkdir.
Altımış arşın bağırısaq
Bir-Birine ulğaşıq.
6. Nene qoyunun qarası,
Qırxlığı polad parası,
Yaz günü delemesi,
Yay günü küremesi,
Qış günü qovurması.
7. Nenem a şişak qoyun,
Yunu bir döşek qoyun,
Bulamını bol ele,
Qırıldı uşaq, qoyun!
8. Nenem o saçaq qoyun,
Niniden qaçaq qoyun,
Sene yaman baxanm
Gözüne bıçaq, qoyun.

1. hamur işlerinde kullanılan demir kürekçik, eğiş 2. mısır çöreği 3. genç 4. yoksul 5. yardımcı 6. imdad 7. pencere, cam
8. sokak 9. saygıdeğer 10. alnında beyaz leke olan 11. sürünün önünde giden teke 12. zorba, zarar veren

9. Ezel atasm deyim,
Sonra anasın deyim,
Qoyun var kere¹ gezer,
Qoyun var, küre² gezer.
Geder dağları gezer,
Geler evleri bezer.
Keresidi qoyunun,
Küresidi qoyunun,
Dağları biz gezerik,
Yeresidi qoyunun.
10. Nenem qumral tat qoyun,
İlden ile art qoyun.
Balalar ölmekdedir,
Ölme gel, namerd qoyun.
11. Nenem a gelin qoyun
Quzuna telin qoyun
Yiyen senin ucundan
Getirib gelin qoyun.
12. Nenem a kürdü³ qoyun,
Otladı, durdu qoyun,
Ay qaranlıq gecede
Görübdü qurdu qoyun.
13. Nenem a narış⁴ qoyun,
Yunu bir qarış qoyun.
Çoban senden küsübdür,
Südü ver, barış qoyun.
14. Nenem boz, ala qoyun,
Yolda suzala qoyun
Yiyen senin ucundan
Gözel qız ala,qoyun.
15. Nenem a qaşqa⁵ qoyun,
Mınmisen eşqe, qoyun.
Yiyen senin ucundan
Çucıbdır köşke, qoyun,
16. Nenem a sekil⁶ qoyun,
Belinde kekil qoyun,
Ay qaranlıq gecede
17. Nenem qoyunun qelini,
Avşara gelmez yelini,
Onu sağan gelinin
Xmalayım elini.
18. Çoban qoyunu götürəsi,
Onu dereye yetiresi,
Ağ bilekli gelinler
Sığım-sığım deyesi.
Ağ birçekli qarılar
Buluyum-buluyum deyesi.
19. Nenem a göyçe qoyun,
Gedersen öyce⁷ qoyun,

- Yiyen senin ucundan
Dolanır beyce, qoyun,
- 20.Nenem a qemer qoyun,
Quzusu emer qoyun.
Yiyen senin ucundan
Bağlayıb kemer, qoyun.
- 21.Nenem a qızıl qoyun,
Yollara düzül, qoyun.
Ölmemisen, qalmısan,
Qalasan yüz il, qoyun.
- 22.Nenem qoyunun uzununu,
Döşde besler quzunu,
Sağma yatar gözler
Soluna yatar bozlar.
Eli çanaqlı qızlar,
Qoyunun yolunu gözle
- 23 Nenem qaraqaş qoyun
Qarlı dağlar aş, qoyun.
Ay qaranlıq gecede
Çobana yoldaş, qoyun.
24. Ucu yanıq kösöv ile,
Boz köpeyi döyesi.
Qarabaşlı boz köpek
Yeri qoyuna deyesi.
25. Xırdaca-xırdaca qızlar
Eli xmalı qızlar.
Ellerinde çanaqlar,
Berenin⁸ yolun gözler.
26. Qoyunun özü geldi
Dolandı düzü geldi.
Çobanm qucağında
Birce cüt quzu geldi.
27. De bayrama ne qaldı?
Ne qaldı, ne qalmadı?
Bir ellice gün qaldı.
Elli günü say götür,
Qarmala quzu geldi
28. Nenem,axalhkeçi,
Memesi ballı keçi,
Ucaqaya başında-
Tutubdu yallı keçi.
29. Nenemqoyununağı,
Geder dolanı dağı,
Biçer qara qiyağı,
İçer serin bulağı.
30. Xırdaca-xırdaca çepişler
Yovşanm başın dişler
Geder yaylağa yaylar,
Geler aranda qışlar.

31. Can quzu, canım quzu
Tükü qalır qırmızı,
Ebrişim telli quzu
Qondurdu onun gözü.
Biri gelinin olsun,
Biri çobanın payı.
Üzün ağ olsun çoban.
Canın sağ olsun, çoban.
32. Qısa-qısa gelenin,
Çısnacağı¹ dar olsun.
Basa-basa gelenin,
Basmacağı berk² olsun.
Sizin de damağınız çağ olsun
Oğul-qızınız sağ olsun.
33. Çjarılar tutar yağı
Gelin yeyer qaymağı
İlla ki, qayğanağı,
Çobana vurur dağı.
34. Göydeki göy buludlar,
Yorganıdır çobanın.
Yastı-yastı tepeler
Yastığıdır çobanın
Yumru-yumru qayalar
Yumruğudur çobanın.
Elindeki deyenek
Qalxanıdır çobanın.
Yanındaki boz köpek
Yoldaşdır çobanın.
Ağzı qara canavar
Düşmenidir çobanm.
35. Nenem a tatar keçi,
Qayada yatar keçi.
Qışı soyuq gelende,
Balasm atar keçi,
36. Yeyer yeyer gerneşler,
Akım vurur, döyüşer.
Buynuzu burma-burma,
Yunu var yerle sürüme.
Zinhar qoyunu vurma,
Qoyunsuz yerde durma.
Qoyunlu evler gördüm,
Qurulu yaya benzer,
Qoyunsuz evler gördüm,
Qurumuş çaya benzer.

37. Bayrama ne qaldı,
Ne qaldı, ne qalmadı,
Bir ellice gün qaldı.
Elli günü say, ötür,
Qarmala quzu götür.
E1U günün gecesi
Sağmal, subay seçesi.
Sayan yağış yağası,
Sarmaşığı ot bitesi.
Quzu quyruq tutası,
Oğlaq irtmek³ atası
Küresinden, ağmdan,
Öldürmüşüz sağmdan
Qoyun neden hasil oldu?
Kimya yarpağmdan.
Bize de getirin onun,
Çjovurmasmdan, yağından

BENEK HA, A BENEK HA...

38. Haramı geldi,
Benek, a benek⁴.
Çjoyunubasdı,
Benek, a benek
Benek ha, a benek ha,
Benek ha, a benek ha,
Seher erte yel esdi,
Esdi sebrimi kesdi,
Benek, a benek
Benek ha, a benek ha,
Benek ha, a benek ha,
Suyun bulaqda qaldı,
Benek ha, a benek ha,
Yalın yalaqda qaldı,
Benek ha, a benek ha,
Benek ha, a benek ha,
Eller arana köçdü,
Benek ha, a benek ha,
Harayladı⁵ gelmedin,
Benek ha, a benek ha,
Çoban yaylaqda qaldı,
Benek ha, a benek ha,
Benek ha, a benek ha.

SAYQAÇ NEĞMESİ

39. Ala kere taym⁶ gördüm,
Sarı küre taym görmek gerek
Qara kere taym gördüm,
Qumral şişek, taym görmek gerek.
Qara küre taym gördüm,
Özünü görmek gerek.
Sarı kere taym gördüm,
Qumral kere, taym görmek gerek...

Sağın Neğmeleri

NENEM, NENEM...

1. Nenem, nenem
Seni sağan
Menem, menem.
Gül muncuğum¹
Boynundadır.
Memelerin
Qoynundadır.
Quyruğunu
Farağat² qoy.
Ayağım
İrahat qoy.

DUTUM NENEM.

2. Dutum dutum³,
Nenem, dutum,
Emceyinden
Qaymaq tutum.
Buynuzunda
Üzeriyim.
Ev-eşiyim,
Bezeriyim.
Qızım, nenem,
Nenem, nenem,
Seni sağan
Menem, menem...
Dutum-dutum,
Anam, dutum
Sübh südünden
Pendir tutum.
Dutum-dutum,
Bacım, dutum,
Küpelerim⁴
Dolsun yağla.
Balalarımı
Bu yaz saxla.

DUTUM, DUTUM

3. Dutum - dutum,
Nenem, dutum,
Seni sağan
Dutum - dutum,
Menem dutum
Dutum, dutum
Bacım, dutum.

ÇIXAR MENİ QIZIM YAZA...

4. Dutum, dutum,
Xalam dutum.
Gül üstünde
Qonça gelib
Dutum, dutum.
Gülperiye
Xonça⁵ gelib.
Nenem, dutum,
Dutum, dutum,
Anam, dutum,
Dutum - dutum.
Qonşulara,
Yağ borcluyam,
Orman, bostan,
Bağ borcluyam.
Çıxar meni
Qızım yaza.
Toy toyluyaq
Kor Niyaza...
5. Süzül ax kehriz⁶ inek,
Gövdesi dehliz inek,
Süd sağım, qaymaq tutum
Olmayım sensiz inek.
6. Qırmızı zoğal⁷ inek, Sağma
dağal⁸ inek, İmkan ver
südün sağım, Bişirim qoğal⁹
inek.
7. Etirli darçın inek,
Yelini¹⁰ qırçın" inek,
Enberli yağın olur,
Duruşu xırçm inek.
8. Ucaboy maral inek,
Qarnı bir xaral¹² inek.
Doymursan tayalardan
Südü bir aral inek.
9. Gel qaçma ceyran inek,
Men sene heyran inek.
Civenden yağ çabcayım,
Bol olsun ayran, inek.

1. boncuk 2. ayrı, ayrılmış 3. hayvan sağarken söylenen okşayta bir söz 4. çömlek 5. bohça 6. yeraltı su yolu, dehliz 7. kızılık 8. mızıkçı, huysuz 9. sütle pişirilmiş ekmek 10. meme 11. çizgi çizgi 12. harar, büyük çuval

Ovçu Neğmeleri

1. Ekil-Bekil quş idi
Ağaca qonmuş idi.
Getdim onu dutmağa
O meni dutmuş idi.

Meydana salmış idi,
Meydanın ağaçları
Den getirir quşları.

Çeper çekdim, yol açdım
Qızılgülə dolaşdım,
Bir deste gül dermemiş
Nenem geldi, men qaçdım.

EKİL - BEKİL
2. Ekil-Bekil quş idi,
Çardağa qonmuş idi.
Qalxdım onu tutmağa
O meni tutmuş idi.
Meydana salmış idi,
Dövreyə almış idi,
Çardağın ağaçları,
Denle dolu uçları.
Harayladım quşları,
Qanadı sınmışları...
Meydana saldı meni,
Dövreyə aldı meni.
Meni soyub gezdiler
Tepikleyib ezdiler.
Qızıl qana bulaşdım,
Elden çucdım, dolaşdım,
Çeper çekdim, yol açdım,
Bacadan eve aşdım.
Qızıl gülə dolaşdım.
Bir deste gül
Dermemiş,
Nenesi geldi
Menqaçdım.

Ova gedən
Ovun tuş¹.
Ovun olsun
Maral, quş.
Ovu vuran
Kamanın²
Batsın gözüne
Yamanm.
Dağ-dere
Qurdu-quşu,
Seher-axşam
Lerze-lürze
Salan gel.
Bedheybetden,
Bedasilden,
Bednezerden,
Dolan gel...
4. Geler ovçım
Güler ovçum.
Bizim sirri
Biler ovçum,
Götürdüm divardan
Eleyi...
Bağladım
Yeddi boğcanı
Yeddi bileyi.
Doğdum oğlanı.
Asdım divardan
Divler yıxan
Kamanı.
Geler ovçum,
Biler ovçum
Bizim sirri,
Biler ovçum.
Geler ovçım,
Geler ovçım...
- DÜŞESEN TORA AHUM
5. Ay ahum,
Geze ahum
Dağlan
Beze ahum.
Ay ahum.
Ala ahum:
Ox atım
Hara ovum.
Ay ahum,
Bala ahum,
Dırmaşib
Yala ahum.
Kamanda
Oxum yoxdur
Düşesen
Tora ahum...
6. Hind-Hindice,
Dişi eyrice,
Hara gedirsən
Bu yan gece?
7. Seyyada bax, seyyada
Torun qurub qayada
Toruna terlan düşüb
Kimsesi yox oyada.
8. Hilim-hilim³ kehei⁴ at,
Hilim mercan keher at.
Ağzında qıllı sicim.
Başında tir⁵ keher at.

Xana Neğmeleri

DÜZÜL XANAMA

1. Asma gül,
Basma gül
Gülüm xınah
Döşü minalı
Ezel barmaqdan
Gözel barmaqdan
Üzül xanama
Düzül xanama...

2. XAN QIZIM, XANAM

Evin direyi,
Gelin gereyi, Gülün
gonçesi, Evin
xonçası¹. Güllü
gözelim, Qırmızı
kelim, Qemim,
melalim, Sabrim,
qeranm, Ala göz
sonam. Xan qızı,
xanam...

3. SÜZÜL BOYAĞIM

Kendelaş² dermişem,
Derib yere sermişem.

Üzül boyagım,
Düzül boyagım,
Ketan³ içinden
Süzülboyagım.
Kendirim zerxaradır⁴,
Boyağım qapqaradır.
Ezildi,
Üzüldü,
Qırx taxçadan⁵,
Süzüldü...
Boyağım zerxaradır
Boyağım qapqaradır.

Qara şallar,
Düzerem.
Siyah teller,
Bezerem.
Kendalaşı dermişem,
Derib yere sermişem.
Üzül boyagım,
Düzül boyagım,
Ketan içinden...

4. OXU, XANAM...

Oxuxanam,
Oxu xanam,
Xonça güller,
Qonça güller,
Toxu xanam,
Toxu xanam,
Ağ güllerin,
Ağ baxt olsun
"Qızılgül"ün;
Xoşbext olsun...
"Piremsen" in,
Ağ gün görsün,
Yüz-yüz iller
Ömür sürsün.
İlmelerim
Ayaqdadır
"San gül"üm
Boyaqdadır.
"Üç giz"
"Sonam"
Boyaqdadır
. Qoy ünüme
Balam gelsin
, Sonam gelsin,
Anam gelsin
Oxu xanam,
Oxu xanam,
Qönçe güller,
Xonça güller
Toxu xanam,
Toxu xanam.

İpekçi Neğmeleri

YARPAĞI AZ - AZ OLSUN

1. Çıxdıqızım
Tereceye
Büküb qoydum
Beleceye.
Yorganı
Naz-naz olsun.
Yarpağı
Az-az olsun.

Nazlımı
Gözden qoru. Deyimi
Sözden qoru.
Çıxdı qızım Tereceye
Büküb qoydum
Beleceye..
Nergize.

YAD GÖZE TÜSTUOLSUN

2. "Qara yuxu"
Yatanım.
Yuxuma
Şeker qatanım.
Yorganın
İsti olsun.
Yad göze
Tüstü olsun.
Her baramam¹
Beçeli.
An kimi
Veçeli
Tut yarpağım
Bağdadi,
Arandadı,
Dağdadı,
Teles, ay qız.
Çox vermeyin
Ses-sese
İşlerim
Avaz olur,
Qurdlanm
"Çümsaz" olur...

ÜZERİĞİ YANDIRDIM

3. Barmamı
"Kiçikyuxu"
Apardı.
Hesir,
Nenem,
Heşir qopardı.
Atlas yığdım
Tut ağacı
Boyunca.
Qurda verdim,
Qurd yemedi
Doyunca.
Tez basdırdım,
Pencereni,
Bucağı
Haraylayıb
Oda saldı
Ocağı.
Od üstünde
Üzeriği
Yandırdım.
Le'netledim
Sındırdım⁷

4. Atası yasma xoca
Anası yayma xatm.
5. Biz-biz idik,
Yüz qız idik,
Bizi üzdüler
"İpe düzdüler.
6. Nedendi, ha nedendi,
Bağrım başı zedendi.
Ot otlar qoyun kimi,
Su içmez, bu nedendi?
7. Püstedı, ha püstedı,
Taxtrevan üstledi.
Camiş kimi ot otlar,
Su içmeye xestedı.
8. Araba geder, izi yox.
Odu yanar közü yox.
9. Atası bir aylaqdı
Oğlu bazara gedir.
10. Qırğm geldi qınlıdıq
Şükür Allah'a dirildik.
11. Bir quşum var alaca,
Geder qonar ağaca.
Özüne bir ev tiker,
Ne qapı qoyar, ne baca.
12. O taydan gelir fil,
Yükü zencefil
Ölüden töremiş
Bümirsense, bil.
13. Hansınm oxu düzdü,
Sana gör nece yüzdü.
Oğlu Padşahhq eder,
Anası hele qızdı.
14. Helme, helme helmesi,
Hilmexatun düymesi.
Her kes onu tapmasa,
Bir öpüşdü cerimesi.

Balıqçı Neğmeleri

ÜZÜME GÜLDÜ YAHU

1. Yahu,
Hu, hu...
Hu, hu
Yahu
Röyyama girdi, yahu,
Sinimi bildi, yahu,
Deryalara tor atdım,
Üzüme güldü, yahu.
Yahu, hu, hu,
Hu, hu, yahu...
Yahu, hu, hu,
Hu, hu, yahu...

QARA YEL ESDİ YAHU

3. Qara yel esdi, yahuSebrimi kesdi,
yahu, Yeddi noycavanım¹ uddu
Qan etdin besdi², yahu
Yahu, hu, hu,
Hu, hu, yahu...

KETAN ÜZÜLDÜ, YAHU..

3. Ketan³ üzüldü, yahu,
Suya düzüldü yahu,
Qayığım sele düşdü,
Buludu yele düşdü.
Sal getir, sala gelsin,
Sal üste bala gelsin.
Ketan üzüldü yahu,
Suya düzüldü yahu.
Yahu, hu, hu,
Hu, hu, yahu...

4. Yahu, hu, hu,
Hu, hu, yahu... Gecedən
yola düş gel, Sübh üstü,
Sala düş gel...
Ay çıxsın
Tora baxsın,
Avarçım⁴,
Tora baxsın.
Yel babam nennidedir,
Kiriş ver kırışleyek,
Babamı nenni üste,
Yelpik ver,
Yelpikleyek.
Zibalı⁵, pullu qız hey,
Zorbaca, hullu⁶ qız hey,
Baftalı⁷, pullu başmağın
İlişib harda qalib?
Gül üzlü güllü başmağın
İlişib torda qalib?
Tor doldu
Tarım oldu.⁸
Qayığım
Yarım oldu.
Toru atan,
Toru çek,
Toru açan
Toru çek. Salı
salan Sah tut,
Tor salan
Toru tut.
Hu, hu, yahu,
Yahu, hu, hu.
Tor doldu.
Tarım oldu
Qayığım
Yarım oldu.
Yahu, hu, hu.
Hu, hu, yahu,

1. genç, delikanlı 2. yeter, kâfi 3. keten 4. kürekçi 5. süslü 6. aşağıdan yukarı 7. sırmalı 8. sertçe çekip kaldırıldı

II - Mövsüm Neğmeleri

(s. 45-50)

GÜN ÇIX, GÜN ÇIX

1. Gün çıx, gün çıx,
Keher¹ atı min, çıx.
Oğlun qayadan uçdu,
Qızın tendire düşdü.
Keçel qızı qoy evde
Saçlı qızı götür çıx.
Gün getdi su içmeye
Qırmızı don biçmeye
Gün özünü yetirecek
Qan yerden götürəcək.
Keçel qızı aparacaq²
Saçlı qızı getirecek.

A YEL BABA, YEL BABA

2. A yel baba, yel baba,
Qurban sene, gel, baba.
Taxılıımız yerde qaldı
Yağımız elde qaldı.
A yel baba, yel baba,
Qurban sene, gel baba.

SEM-SEMİM

3. Dağlarda çiçek,
A sem-sem, semim³.
Leçeyi⁴ göyçek
A sem-sem, semim.
Toxumu çiçek,
A sem-sem, semim.
Derde dermanı,
Eller loğmanı.
Beyaz çiçeyim,
İlk yaz çiçeyim.

GELDİ YAZ

4. Açdı çiçek,
Geldi yaz,,
Bağda çiçek,
Sem-semin,
Beyaza gülüm,
Naz gülüm,
Derde derman,
Dağda çiçek,
Sem-semim
Bağda çiçek,
Sem-semin,
Beyaza gülüm,
Naz gülüm,
Derde derman,
Yaz gülüm.

İLDE GÖYERDEREM SENİ

5. Semeni saxla meni
İlde göyerderem seni.
Qara yel
Esdikeçdi.
Sebrimi
Kesdikeçdi.
Semeni cezana gelmişem⁵,
Derdlerden suzana⁶ gelmişem
Budamı Yel vurdu.
A r p a m ı
Sel vurdu.
Çovdarı çeyirtke⁷ apardı.
Çeltiyi qarasu apardı.
Semeni saxla meni, İlde
göyerderem seni.

SEMENİ

6. Semeni,
Al meni.
Her yazda
Sen yada
Sal meni.
Semeni saxla meni, İlde
göyerderem seni. Semeni
sazana gelmişem. Uzana-
uzana gelmişem.
7. Semeniye saldı badam,
Qoymazlar bir barmaq dadam,
Dörd terefin alıb adam,
Semeni bizana⁸ gelmişem,
Uzana-uzana gelmişem.

DUMAN QAÇ QAÇ

8. Duman qaç, qaç, qaç,
Perdeni aç, aç, aç.
Seni qayadan asaram.
Buduna damga basaram.
9. Duman qaç, qaç,
Rübendirü⁹ aç, aç,
Küreyini¹⁰ dağlaram,
Oaysağına¹¹
Yağçekerem,
Yağlaram. Duman
qaç, qaç.
Rübendini aç, aç...
Yaralarımı
Bağlaram,
Serti yoldan
Saxlaram.
Duman qaç, qaç.

1.doru 2. götürmek 3. semim 4.bireşitbaşörtüsü,yazmaı
9. peçe 10. kürek kemiğini 11. yaranın kabuğu

5. canı çıkmak 6. yanmak, canı yanmak, 7. çekirge 8.
bıkma, usanma

Rübendini aç, aç...
Gün babam
Od altında,
Od bulud,
Qanadında
Yel babam,
Yel altında,
Yelpizin¹ qanadında
Seslesem
Dağdan gələr.
Bağçadan, bağdan
Gələr...
Duman qaç, qaç,
Rübendini aç, aç...

GODU-GODU

10. Godu-godu ha, godu-godu²
Godu-godunu gördünüz mü?
Goduya salam verdiniz mi?
Godu burdan ötende³
Qırmızı günü gördünüz mü?
11. Qoduya qaymaq gerek,
Qablara yaymaq gerek.
Qodu gün çıxarmasa,
Gözlerin oymaq gerek.
Yağ verin yağlamağa,
Bal verin ballamağa,
Qodu gülmək isteyir,
Qoymaym ağlamağa.
12. Qara toyuq qanadı,
Kim vurdu, kim sanadı?⁴
Göyçeliye getmişdim,
İt baldırımı daladı.
13. Yağ verin yağlamağa,
İp verin bağlamağa.
Verenin oğlu olsun,
Vermeyenin qızı olsun,
Bir gözü de kor olsun,
Tendire düşsün,
Qırmızı bişsin!
14. Getmişdi Göyçeliye
Yoldan endi gemleye.
Baldırın it daladı,
Hönkür-hönkür ağladı.
Yağ verin yağlamağa,
Bal verin ballamağa,
Qodu gülmək isteyir
Qoymuyun ağlamağa.
15. Qodu-qodu dursana,
Çömçeni⁵ doldursana,
Qodunu yola salsana,
Qoduya pay versene.
Yağ verin yağlamağa,
Bal verin ballamağa,
Qodu gülmək isteyir,
Qoymayın ağlamağa.

16. Qodu-qodunu gördün mü?
Qoduya salam verdin mi?
Qodu burdan ötende
Qırmızı gün gördün mü?
Yağ verin yağlamağa, Bal
verin ballamağa, Qodu
gülmək isteyir, Qoymayın
ağlamağa.

17. Qodu palçığa batmışdı,
Qarmaladım⁶ çıxartdım.
Qızıl qaya dibinden,
Qırmızı gün çıxartdım
Yağ verin yağlamağa,
Bal verin ballamağa,
Qodu gülmək isteyir,
Qoymaym ağlamağa

XIDIR NEBİ

18. Xıdır, Xıdır, xıd getir,
Var dereden od getir.
Men Xıdırım neyiyem,
Birce bele dayıyam
Ayağının nalıyam
Başının torbasıyam.

Xıdır çıra qoyarlar,
Xıdırçm pay yığmağa
Xıdırçm hay yığmağa
Biz bilmişik hayman,
Xıdır palçığa batdı.
Çıxartdılar vayman.

Xıdır getdi hayman,
Bir qulança⁷ dayman.
Dayça palçığa batdı,
Xıdır yanında yatdı.
Xıdır, Xıdır, xıd getir,
Var dereden od getir.

Men Xıdırın quluyam,
Boz atının çuluyam.
Ayağının nalıyam
Çox derdlerden halıyam
Xıdır Nebi, Xıdır İlyas.
Açdı çiçek, oldu yaz.

ÇATMAYA

19. Xanım, ayağa dursana,
Yük dibine varsana,
Boş gabi doldursana,
Xıdırı yola sakana.

Çatma-çatma, çatmaya,
Çatma yere batmaya.
Xıdır payın kesenin,
Ayağı yere çatmaya.
Geceni evinde yatmaya.

1. yelpaze 2. aralıksız yağmurlarda köy çocuklanca tertiplenen bir merasim, bu merasimde okunan nağmeler 3. geçende
4. saydı 5. kepçe 6. yakaladım, tuttum 7. yeni doğmuş tay

KOSA-KOSA

20. A kosa-kosa¹, gelsene,
Gelib salam versene,
Koşa bir azı neyler,
Ördeyi, gazi neyler,
Ay xala-xala, dursana,
Torbanı doldursana.
Ay uyruğu-uyruğu,
Saqqalı it quyruğu,
Koşam bir oyun eyler,
Quzunu qoyun eyler,²
Yığar bayram xonçası³,
Her yerde düyun eyler.

HECELER, HÜCELLER

21. Heceler, Hüceler,
Uzanar gündüzler,
Qısalar geceler,
Sallanar torbalar
Bacadan
Uşaqlar pay isteyir.
Ucadan:
-Xanım bacı dursana,
Torbanı doldursana,
Qonağı yola salsana.
A salsana salsana
Torbaya payı salsana
Verenin oğlu olsun,
Vermeyenin kor gizi.
Heceler, hücceler,
Uzanar güzdüzler,
Qısalar geler...

Mart Neğmeleri

22. Martçıxdı
Derd çıxdı
Hamı Yaza
Mert çıxdı
23. Gördün çıxmadı mart,
Tut quyruğundan dart⁴.
- MART ÇIXDI
- Mart gözüne barmağım
Çıxdı yaza oğlağım
25. Mart çıxdı, mart çıxdı.
Yaman qart çıxdı, qart çıxdı.
Qırdı nece oğlağımı,
Quzunu, çepişi, balağımı.
"Alagöz" ineyim öldü, derd oldu,
"Gövher" saman yedi, merd oldu.
Mart çıxdı, mart çıxdı
Yaman qart çıxdı, qart çıxdı...

QARI İLE MARTIN DEYİŞMESİ

21. QARI:
- Ay oğlağım,
Oğlağım.
Çıxdı yaza
Oğlağım.
Payız⁵ üstü
Beş oldu.

Yaz geldi
On beş
Oldu.
Buynuzu beş-beş
Oldu.
Çhlları
Şeş-şeş oldu
Mart gözüne
Barmağım,
Çıxdı yaza
Oğlağım,
Geldi, keçdi
Zamanın.
Ötdü ömrü
Samanın.
Mart gözüne
Barmağım,
Çıxdı yaza
Oğlağım.

MART:

Buynuzu
Beşdi-beşdi.
Qılları
Şeşdi-şeşdi.
Dünen
On beşdi
Bugün
Beşdi-beşdi.
Aprelden⁶
Borç almışam,
Neneme qonaq
Qalmışam.
Bığlarımı
Buz-buzu,

Çekdim
Yer üstü
Buzu.
Qırdım ondan
Çox quzu...
Buynuzum
Beşdi-beşdi,
Neneme çöre mu¹
Keçdi.

QARI:

Elden aldın
Yorganım,
Derde düştü
Oğlağım.
Borca getdim
Samana.
Pislik qaldı
Yamana.
Mart gözüne barmağım
Çıxdı yaza
Oğlağım.
Payız üstü
Beş oldu.
Yaz geldi
On beş oldu
Quyruğu
Beş-beş oldu.
Qılları
Şeş-şeş oldu
Mart gözüne
Barmağım,
Çıxdı yaza
Oğlağım.
Çıxdı yaza
Oğlağım.

BOLDU YAĞIŞ

27. Esdi külek²,
Geldi yağış.
Qullalarla
Boldu yağış
Boldu yağış...

GEL, GEL YAĞIŞIM

28. Gel, gel
Yağışım gel...
Payızım gel
Qışım gel,

Qarlar üstü
Yol olsun,
Arpam, buğdam
Bol olsun...

ES, EY GİLAVAR, GİLAVAR...

29. Es, ey gilavar, gilavar³,
Senden narın⁴ iyi gelir.
Es, ey gilavar, gilavar,
Güliden xarım iyi gelir.
Es, ey gilavar, gilavar,
Senden yarın iyi gelir.
Es, ey gilavar, gilavar.
Ay xoş gilavar, gilavar,
Meyxoş gilavar, gilavar,
Es, ey gilavar, gilavar.
Senden yağış iyi gelir.
Es, ey gilavar, hele senden.
Soyuq gışın iyi gelir.
30. Gilavar yat, xezri⁵ gel,
Oğlum gelsin seferden.
31. Es xezri, men de verim neziri⁶,
Es gilavar, es qadasm aldığıım.
Xezri yat, gilavar gel.
32. Yağışı göndereydin,
Odları söndüreydin.
Soluxmuş gülüstani,
Cannete döndüreydin.
33. Şimşekler çaxar geler
Buludlar axar geler.
Nahide⁷ niyaz dedim
Yağışlar yağar, geler.

YAĞIŞ GELİR

34. Göy guruldayır, şimşek çaxır,
Yağış gelir, yağış gelir.
Çaylarımdan sellar axır.
Yağış gelir yağış gelir.
Yağış gelir yelinen,
Şimşek çaxır selinen.
Bend bereni bağlayın
Şana⁸ ile belinen,
Sel axsın yollarınan,
Ayrılan qollarman
Süzülsün zemiye⁹, xıra¹⁰
Qobularⁿ, dağlarınan.

1. sövme, beddua yerine 2. rüzgâr 3. güney yeli 4. toz 5. Hazar'dan esen bir rüzgâr 6. sadaka, adak 7. inilti 8. çatallı kürek
9. tarla 10. bostan 11. küçük dere

III - Meişet Neğmeleri

Ağılar

OĞUL HEY...

1. Sel geldi belden oldu.
Qan gusdu yelden oldu.
Vay düşdü sarayıma,
El geldi harayıma.
Dirsekli, direkliydin,
Sen aslan bilekliydin.
Hay vergil harayıma,
Vay düşdü sarayıma
Oğul hey,
Oğul hey,
Oğul hey,
Oğul hey.

ZÜLFÜ QIZILIQIZIM

2. Gün batdı, hana¹ qaldı,
Ay doğdu, dana qaldı.
Zülfü qızılı qızım.
Qebri qızılı gizim.
Gül üzün naz görmedi.
Kipriyin yaz görmedi.
Gün batdı hana qaldı,
Ay doğdu dana qaldı.
Zülfü qızılı qızım.
Qebri qızılı qızım.

SARI GÜL

3. Sarı gönce, sarı gül,
Bilirdin solasısan,
Açmayaydım barı gül.

ŞAXSEY - VAXSEYLER

1. Gelen balam olaydı,
Şaxsey-vaxsey.²
Yurdum talan olaydı,
Vaxsey-şaxsey.
Ölümün yalan olaydı
Şaxsey-vaxsey.
2. Ağacda xezel ağlar,
Şaxsey-vaxsey.
Dibinde gözeî ağlar,
Vaxsey-şaxsey.
Cavan oğlu ölenler,
Şaxsey-vaxsey.
Şergerden gezer ağlar,
Vaxsey-şaxsey.

3. Yaman günüm daldadır³,
Vaxsey-şaxsey.
Karvan geldi yoldadır,
Şaxsey-vaxsey.
Keher atın yoldadır,
Vaxsey-şaxsey.

4. Aman aman oldu gel,
Şaxsey-vaxsey.
Halım yaman oldu gal,
Vaxsey-şaxsey.
Bir de seni görmerem, ,
Şaxsey-vaxsey.
Axır zaman oldu gel,
Vaxsey-şaxsey.

VESFİ-HALLAR

1. Bülbül oxur yuvada,
Can gülüm, can, can.
Qanad çalır havada,
Can gülüm, can, can.
Emim oğlu sağ olsun, ;
Can gülüm, can, can.
Men niye gedim yada,
Can gülüm, can, can.
2. Oturmuşdum sekide,
Can gülüm, can, can.
Üreyim sek sekide,
Can gülüm, can, can.
Üç qızıl alma geldi,
Can gülüm, can, can.
Bir gümüş nelbekide⁴,
Can gülüm, can, can.
Sinebendi gümüşden,
Can gülüm, can, can.
Bize de nesib olsun,
Can gülüm, can, can.
Heybedeki yemişden,
Can gülüm, can, can.
3. Atım gelir enişden,
Can gülüm, can, can.
Sinebendi gümüşden,
Can gülüm, can, can.
Bize de nesib olsun,
Can gülüm, can, can.
Heybedeki yemişden,
Can gülüm, can, can.

1. halı tezgahı 2. muharrem ayında Hz. Hüseyin'in katline tutulan yas merasimi 3. arkadadır 4. tepsi

4. Keher¹ at nah neyler,
Can gülüm, can, can.
Gözel qız xah² neyler,
Can gülüm, can, can.
Yarı göyçek olanlar,
Can gülüm, can, can.
Dövlətü-malu neyler,
Can gülüm, can, can.
5. Qapıdan biri geldi,
Can gülüm, can, can.
Gözümün nuru geldi,
Can gülüm, can, can.
Bu arxı kim arıtdı
Can gülüm, can, can.
Su bile duru geldi,
Can gülüm, can, can.
6. Ay süzüldü oymaqdan
Çan gülüm, can, can.
Öldüm xına qoymaqdan,
Can gülüm, can, can.

Barmaqlanm yanıbdı,
Can gülüm, can, can.
Çubuğa od qoymaqdan,
Can gülüm, can, can.

7. Men âşiqem ay meler,
Can gülüm, can, can.
Bulud altdan ay meler.
Can gülüm, can, can.
Deryada bir gül bitib,
Can gülüm, can, can.
Su deyiben ay meler,
Can gülüm, can, can.

8. Doğdu güneş qırmızı
Can gülüm, can, can.
Sesledi oğlan, qızı.
Can gülüm, can, can.
Her birimiz bir çiçek,
Can gülüm, can, can.
Bir baxçanm ulduzu,
Can gülüm, can, can.

Toy Neğmeleri (Adaxlı Oxşamaları)

ADAXLININ ADINI DE

1. A, yellene yellene,
Adaxhmn³ adını de...
- Yaylığı yellenen qız,
Adaxlmm adını de...
- Bura qonaq gelen qız,
Adaxhnın adım de...
- Saçları çehrayı⁴ qız,
Adaxlmin adını de.
- Gözleri xurmayı⁵ qız,
Adaxlınm adını de.
- Qaşları sürmeli qız,
Adaxhnm adını de.
- Üzünü görmeli qız,
Adaxlının adını de.

YAR-YAR

2. İa yaylığı yellenen,
yar-yar.
Şirin-şirin dillenen,
yar-yar.
Şaqqa⁶ çekib güleydin,
yar-yar.
Bize qonaq geleydin,
yar-yar.
Telleri çehrayı, yar.
Gözleri xurmayı yar.
Ha, yaylığı yellenen,
yar-yar.
Şirin-şirin dillenen,
yar-yar.

GELDİ OĞLAN ADAMI..

3. Heyetimiz nanadır⁷,
yar-yar.
Üstü balaxanıdır⁸,
yar-yar.
Yarımın eynindeki,
yar-yar.
Atlas ile xaradır⁹,
yar-yar.
Geldi oğlan adamı,
yar-yar.
Oğlan sındır¹⁰ badamı,
yar-yar.
Sındır qoy dalı qatda,
yar-yar.
Görmesin qız adamı,
yar-yar.
Sirem-sirem¹¹ söyüdler,
Sirem durub söyüdler.
Yüz igidin içinde,
Yene bizim igidler.

Leme¹² çıxma, damcıdır,
Köyneyim narıncıdır¹³,
Oğlan qızım derdinden,
Ölmese zarıncıdır.¹⁴
Geldi oğlan adamı
yar-yar.
Ağam, sındır badamı,
yar-yar.

1. doru 2. ben 3. nişanlı, yavuklu 4. kızıl gül rengi 5. açık kahverengi 6. el çırpma, alkış 7. oyun havası 8. birjeradı 9. kendinden desenli parlak ipek parça 10. kır 11. sıra sıra 12. duvar rafı 13. limon rengi 14. hastalıktan bitkin^üşmüş

4. Çızılgülün destesiyem,
yar-yar.
Bacıların bestesiyem,
yar-yar.
Qonşu meni xeber alsa,
yar-yar.
Deyin yarın xestesiyem,
yar-yar.
Anamın bircesiyem,
yar-yar.
incilerin indsiyem,
yar-yar.
Qızılgülün gönçesiyem,
yar-yar.
Kipriyimde yaş gile¹,
Meh düşdü qızılgülə.
Ay yar, atı yeherle,
Dur gedek, qaynım gile.
Bacıların bestesiyem,
yar-yar.
Qızılgülün destesiyem,
yar-yar.

AY GEDİRSEN MENİ APAR

5. Ay gedirsən, meni apar²,
yar-yar.
Ay getme qiyamet qopar,
yar-yar.
Ay gözeller baxçasmdan,
yar-yar.
Her kes öz yarını tapar³,
yar-yar.
Qızılgülü dermerem,
yar-yar.
Derib yere sermerem,
yar-yar.
Yarım evde olmasa
yar-yar.
Men yatağa girmerem,
yar-yar.
Sandıq üste mafara,
yar-yar.
Gedin deyın yavere,
yar-yar.
Menim yarım uşaqdır,
yar-yar.
Yollamasın sefere,
yar-yar.

DURUN GEDEK YARGİLE

6. Gedirem yolum ile,
Oynurdum gülüm ile.
Yarı yoldan eyledim,
Lal olmuş dilim ile.
Nar, nar, nargile
Durun gedek yargile.

Xeber yetdi bülbüle Meh
düşdü qızılgülə.

Oğlan atları getir.
Dur gedek qaynımgile ,
Nar, nar, nargile
Durun gedek yargile.

Gedirdim qırağ⁴ ile,
Belimde yaraq⁵ ile
İtirdim gözeli yarı,
Axtardım soraq ile
Nar, nar, nargile
Durun gedek yargile.

Ağ alma dilim-dilim,
Açıbdı qızılgülüm.
Eğer xetrine deysem
Dönmesin bir de dilim.
Nar, nar, nargile
Durun gedek yargile.

HEY GÜLÜM MAŞALLAH

7. Bu bağı bağ eylerem
Hey gülüm maşallah.
Her yanı çıdağ eylerem,
Hey gülüm maşallah.
Bir fincan pürreng çaya
Hey gülüm maşallah.
Yarı qonaq eylerem
Hey gülüm maşallah.
Yar yaman aldatdı meni
yar-yar.
Aldadıb oynatdı meni,
yar-yar.
Qızılgülü üzerem,
Hey gülüm maşallah.
Yoluna gül düzerem,
Hey gülüm maşallah.
Gedirsən tez qayıt⁶ gel,
Hey gülüm maşallah.
Hesretine dözmerem⁷,
Hey gülüm maşallah.
Yar yaman aldattı meni,
yar-yar.
Aldadıb oynatdı meni,
yar-yar.

MEN ÖLÜM SEN QAL OĞLAN

8. Oğlan sen yarıyıbsan⁸
Telini darıyıbsan.
Sifetin bir şey deyil,
Könlüme yarıyıbsan.
Hey gülü mangal oğlan
Men ölüm sen qal oğlan
Hey gülü varaq-varaq
Teline salma daraq,
Eğer meni sevirsen
Ellere yayma soraq
Hey gülü mangal oğlan
Men ölüm, sen qal oğlan.

Şirni¹, Xonça² ve Nişan Taxma Neğmeleri

QARDAŞ, ŞİRNİN MÜBAREK

9. Suyun bendine qurban
Qardaş kendine qurban.
Heyetde at yeherli
Sinebendine qurban.
Mübarek, ay mübarek
Qardaş şirnin mübarek

Nazik çekin ipliği,
Kesmeyin köyneклиği.
Qardaşım bir qız sevib
Gözellerin kekliyi...
Mübarek, ay mübarek,
Qardaş şirnin mübarek

AL ALMA, QIZIL ALMA

10. Ketan ketana qurban,
Ketan satana qurban.
Evde yerin sermişem,
Yalqız yatana qurban.
Al sana, qızıl alma,
Süfreye düzül, alma.

Al alma, qızıl alma,
Xonçaya düzül alma.
Bilseydim yar gönderib,
Saxlardım yüz il, alma. Al
alma, qızıl alma, Süfreye
düzül alma,

Qardaş ovuna geder,
Baxar boyuna geder. Bu
bayramın xonçası,
Adaxlm³ öyüne geder.
Al alma, qızıl alma,
Süfreye düzül alma,

Qardaş, adma qurban,
Alma dadına qurban.
Seni tekçe demerem,
Gül adaxlına qurban Al
alma, qızıl alma,
Süfreye düzül alma,

SAMAVARI QAYNADAN VAR

11. Qızıl üzük laxladı⁴,
Verdim anam saxladı.
Anama qurban olum,
Meni tez adaxladı.
Samavan gaynadan yar,
Qızıl üzük oynadan yar.

Mexmerden⁵ başmağım⁶ var.
Dağ-dere aşmağım var,

Elden igid seçmişem,
Quşulub qaçmağım var.
Samavan gaynadan yar,
Qızıl gül oynadan yar.

Keher atı çapmışam⁷,
Tendire çörek yapmışam.
Qınamasm el meni, Yarı
özüm tapmışam⁸.
Samavan gaynadan yar,
Qızıl üzük oynadan yar

ŞALI-ŞALA BAĞLAR GEDER

12. Başda şalım güllüdür,
Ortası bülüllüdür.
Dünen yarımı gördüm,
Eceb⁹ şirin dillidir.
Şalı şala bağlar geder
Nişana bağlar geder.

Gülü şala bağlar geder,
Şalı şala bağlar geder
Oğlanın bacıları, Nişana
bağlar geder, Şalı şala
bağlar geder

Bağımda heyva sarı,
Dermişem şirin narı,
Hamıdan¹⁰ şirin olar,
Kiçik qardaşım yarı, Şalı
şala bağlar geder Nişana
bağlar geder.

AY QIZ NİŞANIN GELİR

13. Men âşiqem gün geler,
Ay dolanar, gün geler.
Gözlerin aydın olsun.
Nişanın bu gün geler.
Ay qız nişanın gelir,
Qırmızı şalın gelir.

Oğlan adın Yaqubdur.
Gün dağlara doğubdur.
Senin verdiyin üzük,
Barınağımı boğubdur.
Ay qız nişanın gelir,
Çırmızı şalın gelir.

Gedin deyin Cemile
Pulu vermesin yeke.
Pulu versin şal alsın,
Bağlasın ince bele.
Ay qız nişanın gelir,
Qırmızı şalın gelir.

1. şeker 2. bohça 3. nişanlı 4. örtüldü 5. kışa havlı parlak ipek 6. birjür ayakkabı 7. hazlı sürmek 8. bulmuşum-
9. çok güzel, âla 10. herkesten

TER BENÖVŞEİ DERMEYE GELMİŞEM

14. Gelin gedek, nar dermeye gelmişem,
Narın budağın eymeye gelmişem.
Ter benövşe dermeye gelmişem,
Yarın camalın görmeye gelmişem.

Teline güller düzmeye gelmişem
Nişanında qol açıb süzmeye gelmişem.
Üzünde xalın görmeye gelmişem
Yusif camalın göremeye gelmişem.

Ter benövşe dermeye gelmişem,
Yarın camalın görmeye gelmişem.

MÜBAREK OLSUN GELİNİN OJEDEMİ

15. Ay burdan uzaqdır Gence
Ay at yomlar gedince,
Yollara xonça düzerem.
Xan qardaşım gelince
Xonçaya düzdük, noğulu²,
badamı
Mübarek olsun gelinin .
qedemi..
Qurban kesim sesine,
Gülüne, benövşesine,
Qardaşım yarı gelir,
Çıxm tamaşısma.
Xonçaya düzdük noğulu,
badamı,
Mübarek olsun gelinin
qedemi..
Ay gülü xonçadadır,
Atları yoncadadır,
Qurban olum qardaşa
Güzgüsü³ xonçadadır
Xonçaya düzdük noğulu,
badamı,
Mübarek olsun gelinin
qedemi..

GELİN TAXTIN MÜBAREK

16. Qızım baxtı ağ olsun,
Ezizleri sağ olsun.
Gelin, getdiyin yollar,
Yanıb çılcıraq olsun.

Qara at nalı neyler,
Gözel qız xalı neyler,
Adaxlısı gözel olan
Dövleti, malı neyler.

17. Bu dere uzun dere,
Dereye geler bere⁴
Burda bir bağ salmışam
Yar gele üzüm dere
Gelin, baxtm mübarek,
Gelin, taxtm mübarek!

Bulağın başı ile,
Dibinin daşı ile
Gelin taxta çıxıbdır,
Sağdışı soldışı ile
Gelin, taxtm mübarek,
Gelin, baxtm mübarek!

Dur ayağa, qız gelin,
Tellerini düz gelin.
Toyxana⁵ seni gözler,
Düş ortada süz gelin,
Gelin, baxtm mübarek,
Gelin, baxtm mübarek.

ÇAYNANAN QURBAN BOYUNA, AY OĞLAN

Toy ele, gelim toyuna,
ay oğlan,
Qaynanan qurban boyuna,
ay oğlan,
Qolbağım qolundadır,
Gözüm yar yolundadır.
Sağdışım sağ yanında,
Soldışım solundadır.
Toy ele gelim toyuna,
ay oğlan,
Qaynanan qurban boyuna,
ay oğlan,
Qerib eller barışan⁶,
Eceb göyçek sarısan,
Düşse qızlar üstüne,
Söyle kimin yarısan.
Toy ele gelim toyuna
ay oğlan,
Qaynanan qurban boyuna,
ay oğlan!.

KINELİM - KINEL

18. Beslemişem ter gülümü,
Kinelim. Firuzenin
toy günüdür.
Kinelim. Canım
sene qurban olsun
Kinelim. Kinelim
ey, can Kinelim, Kinelim.
Bir gecenin qonağısan
Kinelim.
Kinelim
Xoşbext⁷ eyle yaradan.
Kinelim
Boxça tikin xaradan⁸
Kinelim ey, can
Kinelim, kinelim

1. menekşe 2. bir tür şekerleme 3. ayna 4. bağ ve bahçeler arasındaki patika 5. düğünevi 6. meyve, mahsül 7. mutlu
87 kenefinden desenlipek

AY ÜZÜ XALLICEYRAN

19. Dağların o üzünde,
Ceyran otlar düzündə.
Menim yarım gözeldir,
Qoşa xal var üzündə.

Ay qoşa xallı ceyran
Lebləri ballı ceyran,
Vermerem öz xalımı,
Gelse yüz elli ceyran.

KEMER KESDİ BELİMİ

20. Men âşiq tar çalana,
Tan ver tar çalana.
Meni yardım edenin,
Üreyi parçalana.
Kemer kesdi belimi,
yar-yar,
Apar di yar hilimi¹,
yar-yar.

Desmahn gülü yansın,
Od düşsün günü yansın.
Meni yardım edenin
Ağzında dili yansın.
Kemer kesdi belimi,
yar-yar.
Apar di yar hilimi,
yar-yar.

Geline bax, geline,
Kemer taxıb beline
Gelinin ince beli.
Düşdü namerd eline.
Kemer kesdi belimi,
yar-yar,
Apar di yar hilimi
yar-yar.

BU EVİN QONAQ QIZI

21. I.
Ay gece uzun, ay batmaz,
Hörmət edirik sene.

II.
Hörmət edirik sene,
Ay nişanlı qızlar yatmaz;
Ay sen kimi gözeli,
Ay tanrı bir de yaratmaz.
Hörmət edirik sene.

Birlikdə:

Ay bu evin qonaq qızı,
Hörmət edirik sene,
Ay bu evin böyük qızı,
Xidmət edirik sene,
Ay bu evin qonaq qızı
Hədiyyə veririk sene.

Ucadır boyun senin,
Ne xoşdur toyun senin.
Bir oğlana getməsin,
Camalda tayın senin.

ERTEDEN? YOLA SALIN...

22. I. destə:
Alma atdım nişana
Bu gecə xanım bacı bizi qonaqdır.

II. destə:
Ertədən yola salın yolu irəqdır.

I. destə:
Evləri gün düşəne.

II. destə:
Yolu irəqdır.

I. destə:
Bele, yazığım gelir,
Bu gecə xanım bacı bizi qonaqdır.

II. destə:
Ertədən yola salın yolu irəqdır.

I. destə:
Qerib yere düşənim, bizi qonaqdır,
Bu gecə xanım bacı bizi qonaqdır,
Ertədən yola salın yolu irəqdır.

Narinci³ döşək üzü,
Biz ne tanırdıq sizi.
O qeder gedib-geldiz
Tamaha saldız bizi.

Getdiyın tanış olsun,
Yara sifariş olsun.
Yara yaylıq demişəm
Zeri⁴ beş qarış olsun.

ELLERE XINA YAXARLAR

23. I. destə:
Bu evlərin uzununu
Ellərə xına yaxarlar.

II. destə:
Çoban qaytar⁵, quzunu
Tellərə xına yaxarlar.

I. destə:
Gedin deyın emime,
Ellərə xına yaxarlar.

II. destə:
Versin mənə qızımı
Tellərə xına yaxarlar.

I. deste:

Çekil burdan haramzada,
Pencereden baxarlar.

Gelmişem derim seni,
Qelbime hörüm¹ seni.
Qapı, pencere bağlı
Bes nece görüm seni.

XINANIYAXIN DESTİNE-DESTİNE

24. El eyledim gelesen
Danışiban, gülesen
Azarımı² alasan
Düşmenime veresen
Ay xmanı yaxın destine-destine
Xeber getsin düşmenine, dostuna.
Su gelir bu araman,
Doldur ver bardağınan.

Yarın yaxasm açdım,
Xınalı barmağınan.
Ay xınanı yaxm destine-destine
Xeber getsin düşmenine, dostuna.

Desmalımız uc-uca,
Gencede halm nece?
İkimizin sohbetin
Ederik gelen gece.
Ay xmanı yaxm destine-destine
Xeber getsin düşmenine, dostuna.

Kemer bağla beline
Şirni³ verin eline
Gel bizim eziz gelin
Xına qoyum teline.
Ay xmanı yaxın destine-destine
Xeber getsin düşmenine, dostuna.

GELİNİ HAMAMA GÖNDERİN!

25. Nazbalışı⁴ üzül⁵ qoy,
Üste bir cüt qızıl qoy
Yarı hamama gedir,
Hamam pulun hazır qoy.
Gönderin, hamama gönderin!
Gelini hamama gönderin!
Yavaş yeri toz olar,
Qara kostyum boz olar.
Eyil desmalı götür,
Men görürsem, söz olar.
Gönderin hamama gönderin!
Gelini hamama gönderin!

Bir özüne bax neşen,
Meni beyenmeyesen.
Ele oğlana getdim
Cilovdarım⁶ gelesen.
Gönderin hamama gönderin!
Gelini hamama gönderin!

BAŞIN BAĞLI QIRMIZI

26. Gelin gedek qabağa⁷
Sebrim yoxdur sabaha
Canım olsun sadağa.
Hamamdan çıxdı hacı qızı
Başı bağlı qırmızı.

Ucadır boyun gözel,
Gözeldir soyun gözel
Olacaq toyun gözel,
Hamamdan çıxdı hacı qızı
Başı bağlı qırmızı.

Dodağı yemelidir,
Yaxası düymelidir.
Teze hamamdan çıxıb
Qoynuna girmelidir.
Hamamdan çıxdı hacı qızı
Başı bağlı qırmızı.

OĞLANI HAMAMA GÖNDERİN

Ay deyirman boş dolanar,
Ay suyu serxoş dolanar
Ay qurban olum qardaşa
Ay elinde quş dolanar
Dönderin Revana, dönderin,
Oğlanı hamama gönderin.

Ay âşiq aydın olsun,
Ay doğub aydın olsun.
Eşitdim yarın gelib
Gözlerin aydm olsun.
Dönderin Revana, dönderin,
Oğlanı hamama gönderin.

Elin tamaşası var,
Tutubdur, maşası var.
Burda bir toy qurulub,
Eceb tamaşası var.
Dönderin Revana, dönderin,
Oğlanı hamama gönderin.

Burda bir toy qurulub,
Eceb tamaşası var.
Dönderin Revana, dönderin,
Oğlanı hamama gönderin.

AY LAÇIN OĞLAN GELİR

28. Ay qardaş, ağa qardaşım,
Ay deste yığıb yoldaşın,
Ay qardaş otağa gelir,
Ay çekilin, tez yol açın.

Birlikte:

Ay laçın oğlan gelir,
Göyerçin oğlan gelir,
Ağa qardaşım gelir,
Qoy qaçım oğlan gelir.

Xoruzun dan sesine
.Oyandım ban sesine
Yarım meni gözleyir
Olum qurban sesine.

QORXURAM YOLDA QALA DELLEKİ OĞLAN

29. Ay yar gelir güle-güle,
Ay xeyli şen ehval ile,
Ay elinde ipek desmal,
Ay terini sile-sile.
Hamamdan geldi bala dellek oğlan
Qorxuram yolda qala dellek oğlan.

Qardaş geden qoyuna,
Men qurbanam boyuna.
Qardaşm qazancmı
Evvel verrem toyuna.
Hamamdan geldi bala dellek oğlan
Qorxuram yolda qala dellek oğlan.

Gel ey obadan oğlan,
Evi abadan² oğlan
Gülün yarpıza dönsün
Yarı yubadan³ oğlan
Hamamdan geldi bala dellek oğlan
Qorxuram yolda qala dellek oğlan.

AL ALMAĞA GELMİŞEM

30. Al almağa gelmişem
Şal almağa gelmişem,
Oğlanın bəcirsryam
Aparmağa⁴ gelmişem.

Bu gün bağa gelmişem,
Qonça gülü dermişem.
Sizde bir qız görmüşem,
Aparmağa gelmişem.

Bu gün bağa gelmişem,
Baxa-baxa gelmişem
Ağa qardaş toyunda
Oynamağa gelmişem.

TUNQAY MELEYK

31. Bu evler hündür⁵ evlər,
Tunqay Meleyk⁶
içinde olsun toylar
Tunqay Meleyk
Çalsınlar-çağırsmlar,
Oynasın beste boylar⁷,
Tunqay Meleyk
Evleri yan yuxarı,
Yandırmaym buxarı
Girdik dost mehlesine
Demedi keç yuxarı.

QAYNI BAĞLAR BELİNİ

32. Ay bu yolun iki qatı,
Asta sürerler atı,
Bedelen camahatı,
Verin bizim emaneti.
Qovma bizi qapıdan
El çekmerik yaxandan.

O tay- bu tay⁸ bizimdir,
Aralığı qızıldır.
İki dünya bir olsa
Nazlı xanım bizimdir.
Qovma bize qapıdan
El çekmerik yaxandan.

O tay, bu tay bir olsun,
Aralığı gur olsun.
O tayın qız-gelini
Bu taya dilbir olsun
Qovma bizi qapıdan
El çekmerik yaxandan

33. Yerin ay yerisin,
Ağ topuğu gül bürüsün.
Ay ağa qardaş toyunda
Ay on beş qaval çalınsın.
Verin bizim gelini
Qaynı bağlar belini.

Evinin yanı çiçek
Yarpağı leçək-leçək⁹.
Qardaşın adaxlısı,
Besteboy, özü göyçək.
Verin bizim gelini
Qaynı bağlar belini.

Bağ gülünü yar sular,
Könül gözel arzular,
Çıx göstər camalını
Qoy baxsm tamamlar.¹⁰
Verin bizim gelini
Qaynı bağlar belini.

XIRDA MİRVARİDEN¹¹ DÜZÜN TELİNE-TELİNE

34. Ay Selime, qem eyleme,
Bu şadlığı kem eyleme.
Şirin-şirin gülüb danış,
Gözlerini nəm eyleme.
Yaxşı bezek¹² vurun, bizim geline geline
Xırda mirvariden düzün teline, teline

Derya bir balıq verdi
Balığı Xaliq verdi.
Sen tikansız balıqsan.
Seni kim soraq verdi.
Yaxşı bezek vurun, bizim geline, geline
Xırda mirvariden düzün teline, teline

1. berber 2. şen 3. geciktirmek 4. götürməyə 5. yüksek 6. özel isim 7.kısa boylular 8. o taraf - bu taraf 9.taç yaprağı
10. bir yiyeceği canı çeken 11.küçüküncü 12. süs

Kelağaymı¹ yel atdı,
Sancaq başıma batdı.
Geldi toyuma çatdı.
Yaxşı bezek vurun, bizim geline, geline
Xırda mirvariden düzün teline, teline ;

Menim yarım bestedir,
Bildircin gefestedir.
Yarımı gözleyirem
Üreyim de sesdedir.
Yaxşı bezek vurun, bizim geline, geline
Xırda mirvariden düzün teline, teline

UÇAR GEDER YAR HEYEV

35. Ay araba gelir Ağdaşdan,
Ay yükün vurub qamışdan.
Ay bacı bivefa çıxar,
Ay tez ayrılar qardaşdan.

Ağdaşdan gel, Ağdaşdan
Gence sürdüşdü² başdan.
Bacının qaydasıdır Tez
ayrılar qardaşdan.

Bedelen³ bende deyer
Könül kemende deyer.
Qardaş bir qız sevibdir
Bütün bu kende deyer.
Uçar geder
yar-yar,
Keçen geder
yar-yar,
Ay bu evin عزیز qızı
İndi köçer
yar-yar.

XALÇA⁴ VERERLER GELİNE

- 36r Ağdır bileyin ay gelin,
Geniş üreyin ay gelin.
Biz gelmişik aparmağa⁵
Hanı dileyin, ay gelin?

Xalça vererler geline
Dolça⁶ vererler geline.
Bizim yerin adətidir
Xalça vererler geline.

İstil⁷ üste at geder,
At geder polad geder.
Yaxşı qızın cehizi,
Beylere xelet⁸ geder.

BACIM GEDİR CİLOVDARP KİM OLSUN!

37. Evimizin yanma nece gelibsen,
Gündüzü qoyubsan gece gelibsen.
Heves eyleyibsen, bece gelibsen.
Xara tuman¹⁰ qıraqları sim olsun,
Bacım gedir, cilovdarı kim olsun?

Balaca baldızı vermişem ere,
Boynuna düzmüşem narinci- xara,
Men sene ne dedim, ay üzükqara.
Xara tuman qıraqları sim olsun,
Bacım gedir, cilovdarı kim olsun?

Gedin deyin menim ağa dayıma,
Seyre gelsin çemenime, çayıma.
Yığsın aşıkları gelsin toyuma,
Xara tuman gıraqları sim olsun,
Bacım getir, cilovdarı kim olsun?

ELİNDEN AYRILIB ÇOX ZAMAN AĞLAR

38. Emimin balası gel evimize,
Sama var qoymuşam çay verim size,
Vedini almışam, qonaq ol bize,
Bizim gelin yaxşı binare bağlar,
Elinden ayrılıb çox zaman ağlar.

Emimin heyeti incir ağacı, İnciri
yemerem danesi acı,
Sene ne demişem ay Ağabacı?
Bizim gelin yaxşı binare bağlar,
Elinden ayrılıb çox zaman ağlar.

Emime değinen bir beri dursun,
Arası bizimle serin olmasın,
Heç kafir emiye gelin olmasın.
Bizim gelin yaxşı binare bağlar,
Elinden ayrılıb çox zaman ağlar.

Dukanda eyleşib - çay qabağmda,
Çubuq tüstülenir gül damağında.
Geyinip gezeydim yar qabağma...
Bizim gelin yaxşı binare bağlar,
Elinden ayrılıb çox zaman ağlar.

İNDİ GEDER QONAQLARIN, AY BACI

39. Ay gederem, oturmaram,
Ay te'ne söz götürmerem.
Ay yarın şirin sözünü
Ay heç kese götürmerem¹¹
Ne tökmüsen qaşqabağm¹², ay bacı,
İndi geder qonaqlarm, ay bacı.

Bacılar bacısıyam
Şirinin acısıyam.
Kim mehriban bacıdır?
Men onun bacısıyam
Ne tökmüsen qaşqabağm, ay bacı,
İndi geder qonaqlarm, ay bacı.

Bu bağlar güllü bağlar
Güllü-bülbüllü bağlar
Bacmm smıq¹³ könlün
Bağlasa bacı bağlar.
Ne tökmüsen qaşqabağm, ay bacı,
İndi geder qonaqların, ay bacı.

1. bir tür başörtüsü 2. kaydı, yerinden oynadı 3. bedelen 4. halı 5. götürmeye 6. bakraç 7. çelik sulamada kullanılan su ambarı 8. armağan 9. atın başım çeken 10. ipek pantolon 11. duyurmam 12. surat asmak 13. kırık

MEN GEDERGİ BİR QONAĞAM, GEL İNDİ

40. Ay benim anam qalaydı, ay nene,
Ay dörd, yanıma alaydı, gel indi,
Ay men derdimi deyende, ay nene,
Ay anam abdal olaydı, gel indi.
Ne tökersen qaşqabağın, ay nene!
Men gedergi bir qonağam, gel indi.

Qız geder gelin olar, ay nene,
Yel deyer serin olar, gel indi.
Qızın düşen yerleri, ay nene,
Boy vermez derin olar, gel indi.
Ne tökersen qaşqabağın, ay nene!
Men gedergi bir qonağam, gel indi.

Ucadır boyun senin,
Ne xoşdur toyun senin,
Xeyir-duana gelib
Nenenle dayın senin.
Ne tökersen qaşqabağın, ay nene!
Men gedergi bir qonağam, gel indi.

GEDER GÖZLERİN QARASI AĞLAMA

41. Çorabın nişan-nişan
Halın niye perişan?
Qardaşım adaxlısı
Çok bilen, az danışan.

Birlikde:

Ağlama ceyran balası, ağlama
Geder gözlerin qarası, ağlama
(3 defe)

Sen benim Fatma nenem,
Qaş-gözün atma, nenem.
İsteğe isteye ver,
Günaha batma, nenem.
Ağlama ceyran balası, ağlama
Geder gözlerin qarası, ağlama

Köynek tikdim yaxasız,
Demedim ki, satasız
Feleyin boynu sınısın,
Qoydu meni atasız.
Ağlama ceyran balası, ağlama
Geder gözlerin qarası, ağlama

Çaya girdim daşı yox
İlan gördüm başı yox.
Düşmüşəm qerib yere
Yanımda qardaşım yox.
Ağlama ceyran balası, ağlama
Geder gözlerin qarası, ağlama

Bağa girdim tas ile,
Yar sevdim heves ile.
İsteyine gedenin
Keçmez günü yas ile.
Ağlama ceyran balası, ağlama
Geder gözlerin qarası, ağlama

BACILARIN AĞLAR, AY BACI

42. Qalanm dibinde hil-mixek¹ ekdim,
Hesedim-hövsedim cibime tökdüm.
Balaca baldızın üzünden öpdüm.
Alçalı dağlar, ay bacı yara gedirsən?
Bacılar ağlar, ay bacı, hara gedirsən?

Qalanm dibinde bişirdim aşı,
Çağırdım Allah'ı, tökdüm göz yaşı.
Allah'dan iseterem bir cüt qardaşı.
Alçalı dağlar, ay bacı yara gedirsən?
Bacılar ağlar, ay bacı, hara gedirsən?

Qalanm dibinde alağ ederem²
Gedene gelene sorağ ederem³
Balaca baldızı qonağ ederem.
Alçalı dağlar, ay bacı yara gedirsən?
Bacılar ağlar, ay bacı, hara gedirsən?

ŞALI, ŞALI

43. Gedene ağlaram,
Şalı, şalı, şalı.
Gelende güllem,
Şalı, şalı, şalı.
Yar, senin qedrini
Şalı, şalı, şalı.
Men indi billem
Şalı, şalı, şalı.
Uç gün de görmesem,
Şalı, şalı, şalı.
Çerleyib⁴ öllem,
Şalı, şalı, şalı.

Şalı, şalı, şalı, yel atdı şalı,
Neye qoydun getdin, alagöz yarı.

Evlerinin yanı hündür⁵ mesciddi,
Oğlan arxalığm ne güllü çitdi.
Meğer men ölmüşəm, rengin qaçıbdı?
Şalı, şalı, şalı, yel atdı şalı
Canı ölmüş qarı- qoy bizi barı.

Paraxod⁶ gelende içi qend⁷ olar,
Qayıdıb gedende işi fend olar,
Qayda budur: oğlan qıza bend olar.
Şalı, şalı, şalı, yel atdı şalı
Canı ölmüş qarı, qoy bizi barı.

Şalı, şalı, şalı.
Şalı, şalı, şalı.

SENİ QAYNINA TAPŞIRIMI

44. Evlerinde men işlerem,
Xencerini gümüşlerem,
Gâh dinceler, gâh dişlerem
Bacım getme, aş bişirim,
Seni qaynma tapşırım.

Köyneyinin gülü yaşıl,
Süsen sünbüle dolaşır.
Gözellik sene yaraşır.
Bacım getme, aş bişirim
Seni xaynına tapşırım.

O GÜLLÜ YERDEN SU GELİR

45. Ay evleri yanımızda.
Ay derdi çox canımızda.
Ay desmal getir, gül apar,
Qoy qalsın yanımızda.

Birlikde:
O güllü yerden su gelir
Onu tutun yar-yar.
(3 defe)

Bizden size gelin gelir,
Eziz tutun yar heey..
(3 defe)

Yolun çaylardan keçdi,
Eyildin suyun içdin.
Belinden qızıl tekbend²,
Axar sulara düşdü.

Selyandan gemi geldi,
İçinde emim geldi.
Gel bir qol-boyun olaq³,
Ayrılıq demi geldi.

AYANA

46. Men senin qızın deyilem, ay ana,
Torbada duzun deyilem, ay ana.
Men senin balan deyilem, ay ana,
Gedenem, qalan deyilem, ay ana.
Uçdum ana, yar-yar,
Südünü halaı eyle.
Köçdüm ana, yar-yar,
Daşları aşdım, ay ana.
Xeberin olsun, ay ana...

Qerib yere düşdüm, ay ana,
Nezerin olsun, ay ana...
Uçdum ana, yar-yar,
Südünü halal eyle...
Köçdüm ana, yar-yar,
Anam mene sandıq alsın,
Cehizleri verib saysın.
Çatıbdır ayrılıq demi,
Balasıyam yola salsın.

BOYNUNU NE BURMUSAN QIZIN ANASI

47. Elleri burda yoxdur, oğlan anası,
Köçübdür, burda yoxdur, qızın anası...
Canım nece can versin, oğlan anası,
Can alan burda yoxdur, qızın anası,
Qapıda ne durmusan oğlan anası,
Boynunu ne burmusan qızın anası.
Sebr ele, sana sebr,
Merd gerek qana sebr.
Her bir sebr tükense
Tükenmez ana sebr
Qapıda ne durmusan oğlan anası
Boynunu ne burmusan qızın anası. .
Arxalığı qola sal,
Sağdan götür, sola sal.
Men ki, getmeli oldum,
İndi meni yola sal.
Qapıda ne durmusan oğlan anası,
Boynunu ne burmusan qızın anası.

QIZIN ANASI DALDAN* BAXAR AĞLAR

48. Açıq qoy pendereni
Gözüm görsün geleni.
Gelib oğlan adamı
Yola salın gelini.
Oğlan anası güllü çarğat⁵ bağlar,
Qızın anası daldan baxar ağlar.

Sehengi⁶ suya gönderdim,
Şer'in suya gönderdim.
Özüm gelebilmedim
Salam-dua gönderdim.
Oğlan anası güllü çarğat bağlar,
Qızın anası daldan baxar ağlar.

Dağ başı qala yeri,
Gez dolan qala yeri.
Yüz candan yanan olsa,
Heç vermez ana yeri!
Oğlan anası güllü çarğat bağlar,
Qızın anası daldan baxar ağlar.
Aparıldılar gelini,
Bağladılar belini,
Başında ipek leçek⁷
Bezediler telini.
Oğlan anası güllü çarğat bağlar,
Qızın anası daldan baxar ağlar.

YOL AÇIN, GELİN GELİR

49. Ay bu yol yolluğa gedir,
Ay yol açın, gelin gelir.
Ay ucu kolluğa gedir,
Ay qurban olum qardaşa,
Ay toyu bolluğa gedir.
Ay yol açın gelin gelir,

1. ısmarlama 2. kemer, bel bağı 3. sarılalım 4. arkadan 5. büyük başörtüsü 6. topraktan yapılmış büyük su kabı, küp
7. bir çeşit başörtüsü, yazma

Ay sahi dilberim gelir.
Cehizi on beş tūmen,
Bu elin qeşenq¹ qızı,
Alagöz gelin gelir.

İstekanın² ağ olsun,
İçi dolu yağ olsun.
Özgesini neynirsən?
Elin oğlu sağ olsun.

Cibimdeki panabad,
Keç yollar salamat.
Qedemin eziz olsun,
Gedişin xoş elamet.

AY TOY YİYESİ³, TOYUN MÜBAREK
OLSUN.

50. Burdan getdim ellerine,
Xma yaxdım tellerine.
Men qurbanam dillerine.
Ay qız veren evin abadan⁴ olsun!
Özündə bey, toyun mübarek olsun!

Burdan getdim Hemedana,
İncir yedim dene-dene,
Sizi qoydum yana-y ana.
Ay qız veren evin abadan olsun!
Özündə bey, toyun mübarek olsun!

Gelin gedek, xanlar, bize
Düymeleri düze-düze,
Men gelmirem, sen gel bize.
Ay qız veren evin abadan olsun!
Özündə bey, toyun mübarek olsun!

OJRTARDI İNTİZARDAN, AY LALE

51. İrevanm ağca quşu
Geder yayı, gələr qışı.
Yaxşı olar yar görüşü.
Gelin çıxdı hasardan, ay lale,
Qurtardı intizardan, ay lale.

Lenkeranm xanı üçün,
Şerefde soltanı üçün, ikimizin
canı üçün. Gelin çıxdı
hasardan, ay lale, Qurtardı
intizardan, ay lale.

I»enkeranda xan qalmadı,
Şerefde soltan qalmadı.
Daha bizde can qalmadı⁰,
Gelin çıxdı hasardan, ay lale,
Qurtardı intizardan, ay lale.

GELİNİN TERİFİ

52. Sözüm sözün qurbanı,
Yaxşı boyun qurbanı.
Sen yeri bir men baxım,
Olum boyun qurbanı.
Balaca ceyran gelin,
Boyuna heyran gelin.

Uçdum havada, uçdum,
Qanadım sındı⁵ düşdüm.
Ağır elin qızıyam
Qerib yere men düşdüm.
Balaca ceyran gelin,
Boyuna heyran gelin.

Zer başmağım sürüşdü⁶,
Cennet bağına düşdü,
Eyildim götürməye
Qardaş yadıma düşdü.
Balaca ceyran gelin,
Boyuna heyran gelin.

BİZ APARDIĞ HURİ-PERİ, YAR-YAR

53. Ldesde:
Ay istekanın sarısı, yar-yar,

II. destə:
Ay içdim qaldı yarısı, yar-heeey...

I. desde:
Ay arvadların eri var, yar-yar,

II. destə:
Ay qızların adaxlısı⁷, yar-heeey.,

Birlikde:
Biz apardıq huri-peri, yar-yar,
Size qaldı derdi seri, yar-heeey...

Sabah, bir gün yaz gələr,
Ördek geder, qaz gələr.
Torçular torun qurar,
Bele terlan⁸ az gələr.

El çalmayanın eli qurusun,
Suya gedende beli qurusun.
Biz apardıq huri-peri,
Size qaldı derdi-seri.

1. güzel 2. bardak 3. düğün sahibi 4. şen 5. kırıldı 6. kaydı 7. nişanlısı 8. yırtıcı bir kuş

Kendilerinden qız almışiq,
Onlar verib tez almışiq.
Oğlanları efel¹ çıxıb,
Qızlarını biz almışiq.

DAĞLAR ARASINDAN GELİR

54. Dağdan gələn gələsən,
Duvağı yələdesən.
Xanım-xatm olaşan,
Bizim doğma ele¹ sen.
Hey, dağ arasında gəlir,
Dağlar arasında gəlir.

Ay bu dağı aşaram men,
Güle bulaşaram men
Vefalı yardan ötrü
Erzi dolaşaram men.
Hey, dağ arasından gəlir.
Dağlar arasından gəlir.

Bu gələn bizə gəlir,
Hündürden³ düzə gəlir.
Allah sen özün saxla,
Cavandır gözə gəlir.
Hey, dağ arasından gəlir,
Dağlar arasından gəlir.

PAMBIO.DAN AĞDI QOLLARIN AY GELİN

55. Evlərinin yanı mənim olaydı,
Arxalıqım büzme darı olaydı,
Bu gələn gəmidə yarım olaydı.
Su gəldi bürüdü yolları, ay gələn,
Pambıqdan ağdı qolların, ay gələn!

Sen gələndə sənə nələr demişdim,
Sen gələndə üreyimi yemişdim,
Üç bacımı sənə qurban demişdim.
Su gəldi bürüdü yolları, ay gələn,
Pambıqdan ağdı qolların, ay gələn!

Evlərinin yanı şamama⁴, püste⁵,
Başmağı geyərem dabanım üstə,
Mən yarımı istərem gözlerim üstə.
Su gəldi bürüdü yolları, ay gələn,
Pambıqdan ağdı qolların, ay gələn!

ARAZ-ARAZ XAN PAYINA

56. İrliyinə⁶, birliyinə
Gələn qızın dirliyinə,
Araz-Araz xan payına,
Bey oğlanın sağlığına,
Hüre-Hüree!
İl yerinə, dur yerinə,

Etir sepin dirliyinə.
Araz-Araz xan payına,
Bey oğlanın sağlığına,
Hüre-Hüree!

O bağına, bu bağına,
Bey oğlanın sağlığına,
Hay, haray, haray!
Hüre-Hüree!

Araz-Araz xan payına,
Bey oğlanın sağlığına,
Gələn qızın sağlığına,
Hüre, hüre, hüreü!

YALVARIB, ALDADIB BAĞA SALMISAN

57. Evlərinin yanı sünbül tayası,
Sağarlar camışı, oynar balası.
Bir qız sevmişəm ceyran balası.
Qardaş, bu ceyranı nardan almısan,
Yalvarıb aldadıb bağa salmısan!

Lenkeran yolları varaq-varaqdır⁷,
Küçələr hamisi şüşə daraqdır.⁸
Bir gözəl sevmişəm menden irəqdır.
Qardaş, bu ceyranı hardan almısan,
Yalvarıb aldadıb bağa salmısan!

Sonadan- sonaya soruq eylərem,
Yar alan yaylığı duvağ eylərem,
Yar özü gəlməse qonaq eylərem.
Qardaş, bu ceyranı hardan almısan,
Yalvarıb aldadıb bağa salmısan!

Bir sırmayı xəncər almışam,
Yarım kəmərinə özüm salmışam.
Yarım ova gedib yəqız qalmışam.
Qardaş, bu ceyranı hardan almısan,
Yalvarıb aldadıb bağa salmısan!

HEY YARA XOŞ GELDİN DEYİN!

58. Gəlirsən hay neynim sənə,
Hay, düşübdür meylim sənə,
Ay, meylim meylinə qurban,
Hay daha mən neynim sənə,
Hey, yara xoş gəldin deyin.

Birlikdə:

Dildara xoş gəldin- deyin,
İntizarın çəkmişəm,
Gələn xoş gəldin deyin.

Ay deryadan keçdim gəldim,
Ay suyundan içdim gəldim.
Ay igitlərin içindən
Ay mən səni seçdim gəldim.

Ay gelin, gözüm gelin,
İşlerem özüm gelin.
Sevinsin qaynanası
Göyçekdir bizim gelin.

GELİN XOŞ GELDİN GELİN

59. Ay dosdun vefasın gördüm,
Ay seçib könlümü verdim.
Gelin, xoş geldin, gelin.
Tezelendi köhne¹ derdim.
Derdime çere xoş geldin,
Gelin, xoş geldin, gelin.

Evlerine yaxm keçdim,
Eyildim suların içdim
Men bu yere qerib düşdüm,
Gelin xoş geldin, gelin.

Evlerinin yanı yonca,
Gülü olub pence-pence
Talış qızı olur ince,
Gelin, xoş geldin, gelin.

XOŞ GELDİN XANIM XOŞ GELDİN

60. Gelin deyer. "Hanı anam?
Su üzünde qaldı sonam".
Tutu xanım senin anan.
Xoş geldin gül üste xanım,
Xoş geldin, xanım, xoş geldin.

Gelin deyer: "Hanı atam?
Qoyunu quzuya qatam".
Qaynatandır senin atan.
Gelin deyer: "Hanı qardaş?"
Axıdar gözlerinden yaş
Qayımındır sene qardaş.

Gelin deyer: "Hanı bacım?
Su üzünde qaldı saçım".
Baldızmdı senin bacın.
Gelin deyer: "
Hanı xalam?"
Yaxılmamış qaldı xmam.

Evindir derdine qalan,
Gelin, xoş geldin, xoş geldin
Bizim bu eve xoş geldin,
Xoş geldin, gül üste xamm,
Xoş geldin, xanım xoş geldin.

QAYINLARI ÇEKSİN QOŞA

61. Sen benim ağam qaynım,
Sallan gel bağa, qaynım.
Gülüm alma çiçeyi,
Sene sadağa, qaynım.
Gelin geldi, xalı döşe,
Qaymları çıxsın qoşa.

Gelinsen, dut yaşmağını,
Tergit çoşub-daşmağını.
Elimizin adetidir,
Qoy qaynının başmağını.

Gelin geldi, xalı döşe,
Qayınları çıxsın qoşa.
Gelin gelir, cem gelir,
Ev-eşiye tem gelir.

Qaynanaya, baldıza
Qayma hemdem gelir.
Gelin geldi, xalı döşe,
Qayınları çıxsın qoşa.

Baxm, men görendi mi?
Zülfün men hörendi mi?
Aç üzünün perdesin,
Görüm men görendi mi?

Sen benim hilli³ yarım,
Desmalı güllü yarım.
Eyleşib kecade⁴
Eceb şekilli⁵ yarım.

LEBLERİ QAYMAQ GELİNİN

62. Ay üzünü örtme gelin,
Ay gözünü örtme gelin.
Ay o gözəl camalını,
Ay bizden gizletme gelin.
Ay lebi qaymaq gelin,
Lebleri qaymaq gelin.

Ay gelin-gelin olaydı,
Ay al-yaşıla qonaydı.
Ay isteyine çataydı,
Ay qelbi sakit⁶ olaydı.
Ay lebi qaymaq gelinin,
Lebleri qaymaq gelinin.

AY BOYU BESTE GELİNİN

63. Bu meyve kollanıbdır,
Ay armudu bollanıbdır.
Ay gedin deyin yarıma,
Ay tekbendi⁷ sallanıbdır.

Ay boyu best⁸ gelinin,
Saçları deste gelinin,
Veziri samlar yanar
Çiyi⁹ üste gelinin.

Baxm, men görendi mi?
Zülfün men hörendi mi?
Aç üzünün perdesi,
Görüm men görendi mi?

1. eski 2. bütünlük, tamlık 3. hil tohumuna mahsus kokulu 4. deve üzerine kurulan üstü örtülü binecek 5. hayret verecek kadar güzel yüzlü 6. huzurlu, sakin 7. tekbendi 8. kısa boylu 9. sırtı

Sen benim hilli yarım,
Desmah güllü yarım.
Eyleşib kecade
Eceb şekilli yarım.

BU TOY KİMİN TOYUDU

64. Bu toy kimin toyudu,
Toyuna qurban olum.
Bu toyda oynıyanın
Boyuna qurban olum...

Qızıl iynenin sapı,
Görürük bizim qapı.
Sevgilime göz tiken,
Dilensin qapı-qapı.

Qardaşım atı var,
Gjolunda saati var.
Qardaş hayana getse,
O yerde hörməti var.

TOYUN MÜBAREK OLSUN

65. Qardaşım küren¹ atı,
Meydana giren atı.
Heç kes oynada bilmez,
Qardaşım süren atı.

Deyin mübarek olsun,
Çağırın oğlan bacısın,
Desin mübarek olsun.

Ulduz gelin, ay gelin,
Olamaz sene tay gelin.
Bu gün senin toyundu,
Nazik yuxa yay gelin.

Bu gelen beş atlıdı.
Beşi keher atlıdı.
Qardaşımı tanıyıram
Qabaqda boz atlıdı.

USTUNE ETİR SEPİLER, AY BACI

66. Balaca² nar ağacı,
Narın ne göyçekdir.
Qardaş, yarım gördüm
Yarım ne göyçekdir.
Leme³ çıxma, lem titrer, ay baci,
Üstüne etir sepilər, ay baci

Süpür evin yanmı,
Oğlan görsün yarını
Oğlan yarı görende
Versin şirin canını
Leme çıxma lem titrer ay baci
Üstüne etir sepilər ay baci.

Deste deste bağlaram,
Gülü deste bağlaram.
Birini qardaş üçün,
Birini dosta bağlaram.
Leme çıxma, lem titrer, ay baci,
Üstüne etir sepilər, ay baci.

Ağ almanın acısı
Yaylğın qıyqacısı⁴,
Dursun başına dönsün
Sevgilinin bacısı.
Leme çucma, lem titrer, ay baci,
Üstüne etir sepilər, ay baci.

Göyden uçan göyerçin
Gör ne deyirem sene.
Eziz qonağım baci,
Hörmət edirik sene.
Leme çıxma, lem titrer, ay baci,
Üstüne etir sepilər, ay baci.

HER GÜNÜMÜN NÖVRAGI VAR

67. Men âşiqem al menden,
Yaşıl senden, al menden.
Ya eşqime şerik ol,
Ya bu canı al menden.
Her âşiqm dövranı var,
Her günümün növrağı var.

Nal âşiq, bir gün düşer,
Yağış yağar, ün düşer.
Serde öten⁶ günlerim
Yadıma her gün düşer.
Her âşiqın dövranı var,
Her günümün növrağı var.

Ezizim hara baxdım?
Eyildim yara baxdım.
Bir gözəl yar almışam,
Açılıb qara baxdım.
Her âşiqm öz dövranı var,
Her günümün növrağı var.

GEDER BU DÖVRAN...

68. Çal âşiq, çıraq yanar,
Getdikçe uzaq yanar.
Sevgi ele şerbetdir,
İçdikce dodoq yanar.
Çal bele qurbanın olum, çal bele,
Geder bu dövrən, daha gelmez ele.

Ay âşiq, şirin-şirin,
Nar yedim şirin-şirin,
Yarım eve gelende
Danışım şirin-şirin.
Çal bele qurbanın olum, çal bele,
Geder bu dövrən, daha gelmez ele.

Ay âşiq dalda yeri,
Meh vurar, dalda yeri.
İki könül bir olsa,
Tez tapar¹ dalda yeri.
Çal bele qurbanın olum, çal bele,
Geder bu dövran, daha gelmez ele.

AY GÜLÜ XAŞXAŞDI GELİN

69. Ay benim yarım Nureli,
Ağ dağda salar xermenı,
Ay arpasın atla yeyer,
Ay buğdası can dermanı,

Ay gülü xaşxaşdı gelin,
Esli qızılbaşdı gelin.
Evlisen, ev halı bil,
Ev sene peşkeşdi gelin.

Gedirem, yolum daşdır,
Görükən qızılbaşdır.
Menim yarım gözeldir.
Ucaboy, qaraqaşdır.

ÖYREN GELİN, ÖYREN GELİN

70. Ay, bu gün ayın üçüdür,
Öyren gelin, öyren eee...
Ay girme bostan içidir,
Ay dodaqlarm qend-şeker,
Ay dilin badam içidir,
Eylen gelin, eylen gelin!
Dilim Azərbaycan dili,
Öyren gelin, öyren gelin!

Ay gelin, bizim bu dili,
Ay quşlar oxur bu dili,
Ay yarımı sevdiyimden;
Ay öyrenmişəm bu dili.

Ay gelin, diller ayırır,
Ay gelin, evlər ayırır,
Ay gelin, debler² ayırır,
Öyren gelin, öyren gelin!
Bizim dil, Azərbaycan dili
Öyren gelin, öyren eee...

EVVELKİ DİLLERİ QOY YERE GELİN

71. Şandıq üstün bezerem,
Üstüne gül düzerem,
Ağır elin qızıyam,
Çerib yerde gezerem.
İstekan³ nelbekiye⁴ qoy gelin,
Evvelki dilleri yere qoy gelin,

Şamavarı qırmızı,
Üstündən sildim tozu.
Zaru-zaru ağlama,
Mustafaxanım qızı.
İstekanı nelbekiye qoy gelin,
Evvelki dilleri yere qoy gelin.

Samavarm bendiyem,
Acı çayın qendiyem,
Menim burda kimim var,
Şirin dilin bendiyem.
İstekanı nelbekiye qoy gelin,
Evvelki dilleri yere qoy gelin.

GÜL ÜSTE XANIM

72. Bazarda qutu, gül üste xanım,
İçinde tutuS, gül üste xanım
Bay oğlan lor⁶, gül üste xanım,
Xoş geldin gelin, xoş geldin.

Bazarda hesir⁷, gül üste xanım,
Göyde yel esir, gül üste xamm,
Oğlan telesir⁸, gül üste xanım.

Bazarda nana,
Eser tiyana⁵.
Seni görenler,
Olar divana.

Çalın, çağırın,
Tuğyana gelin.
Dursun oynasın,
İstekli gelin.

Çalın, çağırın,
Vurun diringe¹⁰.
Dursun oynasın.
Bezekli yenge.

73. Bele balanı,
Aşiq balanı,
Cār olsun¹¹,
Sağ olsun.
Var olsun!
Yar bize
Qonaq olsun.

LDeste:

Bele balanı, bazarda qoyun

II.Deste:

Bele balanı, geyme lalanı.

LDeste:

Bele balanı, derisin soyun,

II.Deste:

Geyme lalanı.

1. bulur 2. moda, alışkanlık 3. bardak 4. fmcən tabağı 5. tutu kuşu, tütü 6. serseri 7. hasır 8. acele eder, sabırsızlanır 9. içinde maden eritilen büyük kazan 10. hafif ve ritmik musiki parçaları 11. yansın

I.Deste:

Haçandır¹ toyun?

II.Deste:

Bele balanı, âşiq balanı.

I.Deste:

Car olsun
Sağ olsun!
Var olsun!

-

Yar bize Qonaq olsun!
Ay geden oğlan, Bir
ayaq saxla. Ümidim
sensen, Penahım Allah.

Bazarda fıncan,
Fıncanı mercan.
Bir kağız yazarsan,
Ollam xatircem².

Bele balanın
Bağçalar barı
Heyvası, narı,
Adaxlısı hanı?

Anam mene barı³,
Atam mene barı,
Kimin ne heddi var,
Baxsm mene sarı⁴.

ALMANI ALMA GELİN

74. Almanı alma, gelin,
Al, yere salma, gelin.
Evinde çox söz olar
Üreyine salma, gelin.

Ay âşiq alma meni,
Al, yere salma meni.
Apar serraf yanma
Qelp⁵ olsam alma meni.

Oturmuşam başda men,
Yemerem her aşdan men.
Ne atam var, ne anam,
Yaranmışam daşdan men!

OTURUN CIZLAR OTURUN EEE

75. Ay o taya düşen evler,
Ay üste gün düşen evler.
Ay ölsün düşmen balası,
Ay bize gülüşen evler
Evden xeber getirin eey...
Eskinazı götürüne
Beli çeper düymeli

Âşıqları getirin eee...

Oturun qızlar, oturun,
Elden xeber getirin e..
Seyrü-sefa xeberi
Gedin yara yetirin e..
Eskinazı sayarlar,
Pul⁶ qabına qoyarlar
Yar-yarı istese
Ondan nece doyarlar.

GÖR NE ALADIR GELİNİN GÖZLERİ

76. Ay bu köyneyim iki yaxa,
Ay sen aşna, men xonaxa.
Ay bir baş qoyum dizin üste.
Ay can verim baxa-baxa.
Gör ne aladır, gelinin gözleri.
Vallah beladır, gelinin, gelinin gözleri
Ay, ne şirindir bu beyin sözleri.

Ezizim gözlerine,
Müştağam gözlerine,
Deyin soluq baxmasm,
Yar-yarın gözlerine.

Ay âşiq, üzüm deydi,
Üzüne üzüm deydi.
Uzaqdan el eledim,
Gözlere gözüm deydi.

ALCA GÜL AÇDI GELİN

77. Gelin, saların gelin,
Geyib xeletin⁷ gelin.
Çatıb oğlan evine, Alıb
muradın gelin.

Ay dönüb ulduz olsun,
Sular dönüb buz olsun.
Gelin, geldiyyin evde
Oğul olsun, qız olsun.

Alca gül açdı, gelin,
Saçın dolaşdı gelin.
Ay bu boya,buxuna
Duvaq yaraşdı gelin.

MİRZEMXAN OTAĞINDA

78. Ay qardaş girib otağa⁸,
Ay qırmızı boyatmağa.

Ay qız yatıb yuxudadı,
Ay qıymaram oyatmağa.
Ağam xan otağında
Mirzem xan otağında.

Ağam xan otağında,
Mirzem xan otağında.
On iki şam¹ yandırırım,
Qardaş xan otağında.
Ağam xan otağında.
Mirzem xan otağında.

Lenkeranm gülleri,
Oxuyur bülbülleri.
Qardaşa qurban olsun
Qoşaca bibileri.
Mirzem xan otağında,
Ağam xan otağında.

Mixek² ekdim leyende,
Mixek boyun eyende.
On iki şam yandırırım
Elim yara deyende.
Ağam xan otağmda,
Mirzem xan otağında.

ADAXLIN GÜLSİN ÂŞİQ OLSUN SENE

79. Lamba, seni yandırırım,
Dörd yanı dolandırırım.
Müşkül işim düşende,
Vurram seni sındırırım.
Lampam yandır, işiq olsun sene
Adaxlın gelsin âşiq olsun sene!

İşığı yanar qoydum,
Üstüne fenar qoydum.
Bir alagöz oğlanın
Üreyin yanar qoydum.
Lampam yandır, işiq olsun sene,
Adaxlın gelsin âşiq olsun sene!

Başımda sarı sancaq,
Sancaq olub oyuncaq.
Menim ne günahım var,

DUR EYVANI GEZ XANIM

80. Bu dere derin dere,
Suları serin dere.

İsterem bağca salım,
Yar gelib gülün dere.
Nanay-nanay, Nazxamm,
Dur eyvanı gez xanım!

Növbaharam, gezerem,
Bağlara gül düzerem,
Yar yanıma gelende
Sevincimden süzerem.
Nanay-nanay, Nazxanım,
Dur eyvanı gez xanım.

Nanay-nanay. nazxanım,
Dur eyvanı gez xanım,
Eziz qonağm gelir,
Püste xanım, Nazxanım.
Nanay-nanay, Nazxanım,
Dur eyvanı gez xanım.

ÜZÜN AĞ OLSUN, AY GELİN

81. Ayranın üzlü olsun,
Duz tökün duzlu olsun.
Gelin qoşa qarısın³,
Oğullu, qızlı olsun.

Üzün ağ olsun, ay gelin,
Yengen sağ olsun, ay gelin.
Sene süd veren ana,
Serfinaz olsun, ay gelin.

Elensin, ay elekler,
Çirmensin⁴ ağ bilekler.
Dostlara xeber getsin,
Hasil oldu dilekler.

QIZ GELİN

82. Anam-bacım qız gelin
El-ayağı düz gelin
Yeddi oğul isterem
Birce dene qız gelin
Qız imiş, qız gelin
Birce dene qız gelin...
Yar-yar, qız gelin,
Nar-nar, qız gelin...

Halay Mahınları

83. Halay başlardan biri:
Çekin, halay düzülün
Xumar gözler süzülün,
Kim halaya girmese
Eli yardan üzülün.

I. Deste:
Ay lo-lo-lo-lo-lo,
II. Deste:
Yar lay-la
I. Deste:
Mektub yazıb yolladım,
II. Deste:
Ay lo-lo-lo-lo-lo,
ya leey-le

Suya saldı yolladım.
Ya ley-le
Ay özüm gedə bilmedim,
Ay salam-dua yolladım.

Ay deste çubuq dererler,
Ay yarpaq üsdə sererler ,
Ay xoş o qızın halına,
Ay isteyinə vererler.

Ay mektub yazdım qarasız,
Ay derdə düşdüm çarasız.
Ay quşlar, benim dilimden,
Ay yarım yal var asız.

Ay gül baxçadan yolum, var.
Anan qoymur gelim, yar.
Deme ki, bivefasan,
Sene qurban olum, yar.

YAR ELİ, YAR DÜYMELERİ MERCAN

84. I. **Deste:**
Ha le-li, balaca püste¹ benim,
II. **Deste:**
Ya le-li, yar düymeleri mercan.
I. **Deste:**
Ya le-li, püsteni istemerem,
II. **Deste:**
Ya le-li, yar düymeleri mercan.
I. **Deste:**
Ya le-li, her igid oğlan üçün
II. **Deste:**
, Ya le-li, yar düymeleri mercan.
I. **Deste:**
Ya le-li, özümü beslemirem,
II. **Deste:**
Ya le-li, yar düymeleri mercan.

İnciden üzölmüşəm, yar hey,
Mercana düzölmüşəm, yar hey,
Ala papaq, kül oğlan, yar hey,
Alnına yazılmışam, yar hey.

Narınca bax, narınca
Saxladım sarılcma
Mende ürek qalmadı
Senden bir söz alınca.

Tenek² üstündə qara
Yar geldi sabam qıra
Dedim, gülüb oynayam
Bilmedim, düşdüm tora.

HALAYI DONDER BERİ

85. I. **Deste:**

Ha le-li, yeri-yeri gelirem.

II. **Deste:**

Ha le-li, halayı dönder beri.
Ha le-li, qolları düymelerem.
Ha le-le, aç qolları men girim
Ha le-li, uzaq yerden gelirem.

Yeri-yeri düşən yar,
Yeni eşqə düşən yar,
Elçileri küsdürüb
Özü elçi düşən yar.

İyne sancdım³ divara,
Elçi yolladım yara.
Elçiye macal⁴ olmaz,
Özüm elçiyem yara.

MELEK, MELEK, MELEK HA...

86. I. **Deste:**
Burdan getdim obasına.
II. **Deste:**
Melek, melek, melek hay...
Sağı⁵ melek, melek hay...
I. **Deste:**
Salam verdim babasına.
II. **Deste:**
Aman, melek, melek hay,
Sağı melek, melek hay...
Kiçik qızım hevesinə
Sen de çıx bostana melek.
Melek, melek, melek hay,
Sağı melek, melek hay.

Bir evi var, bir eyvanı
Uçubdur eyvanın yanı...
Evvelki ve'deler hanı?
Melek, melek, melek hey,
Sağı melek, melek, melek hey

GOZEL MELEK, SÖYLE KİMİN YARIŞAN?

87. Evlerine getdim, yedim badımcın,
Ellerim xmalı, qollarım mercan. Bir
kağız yazaram olar xatırcam.
Gözel melek, söyle kimin yarışan,
Kimin bağçasısan, kimin bağısan?

Yol ile gedirdim, yar gördü meni,
Saldı dirişkeni, mindirdi meni.
Görse emim oğlu öldürer meni.
Gözel melek söyle kimin yarışan,
Kimin bağçasısan, kimin bağısan?

İki gemi gelir Fireng elinden,
Yar sovqat⁶ getirir Fireng gülünden.
Sifariş getirir yarın dilinden.
Gözel meler söyle kimin yarışan,
Kimin bağçasısan, kimin bağısan?

İki gemi gelir, atıla düşe,
Birinde lampadır, birinde şüşe,
Men nece danışım yar başa düşe,
Gözel melek, söyle kimin yarısan,
Kimin bağçasısan, kimin bağı san?

DAD ELİNDEN, YAR ELİNDEN

Evlerinin yanın keçdim,
Eyildim suların içdim.
Men bu yere qerib düşdüm,
Dad elinden, yar elinden,
Ara vuranlar dilinden.

Elime qaval almışam,
Mehrimi yara salmışam
Yarım gedib tek galmışam
Dad elinden, yar elinden,
Ara vuranlar dilinden.

SARALDIYARPAQLARI

89. Çeper çekili qaldı,
Bostan ekili¹ qaldı.
Sevdin alabilmedin,
Başın serkili qaldı.
Basma, basma tağları²
Saraldı yarpaqları.

Bostanda tağım ağlar,
Tağda yarpağım ağlar.
Sensiz öten her günüm,
Her xoşbext³ çağım ağlar.
Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları.

Sarı qovun bişibdi,
Bişib yere düşübdü,
Çox da gözəl deyilsen,
Gözüm sene düşübdü.
Basma, basma tağları,
Saraldı yarpaqları.

HESİRİ BASMA DOLAN GEL

90. Yeri-yeri işine,
Men baxım yerişine
İpek olum dolanım
Kemerin gümüşüne
Ay benizi solan gel,
Hesiri basma, dolan gel.

Eyvan dolu işıqdır,
Pencerem sarmaşıqdır,
Elde ne çox gözeller,
Könül sene aşığıdır.
Ay benizi solan gel,
Hesiri basma, dolan gel.

AL OJRMIZINIMTENİ

91. Yeri-yeri mestana,
Quşlar dolur bostana.
Qorxuram yağış yağa,
Abi⁴ donum islana.

Bir don aldım miyane⁵,
Al yaşıla boyana.
Men qalmışam bu tayda,
Yar gedibdir o yana.

Abıdan abı gerek,
Yar yarın babı⁶ gerek.
Göyçekliyi, camalı,
Ağlı, kamalı gerek.

A QIZLAR, GOZEL SİZDEDİR.

92. Üzüyün qaşı gözəl,
Yaqutdur daşı, gözəl.
Destenizin içinde
Bir halaybaşı gözəl.

Qızlar, gözəl sizdedir,
Sizde deyil, bizdedir.

Araxçmın zeri var,
Burası⁷ var, zeri var,
Xumar baxan gözlerin
Ulduza benzeri var.
Qızlar, gözəl sizdedir,
Sizde deyil bizdedir.

Bu ellerin qızıyam,
Ayıyam, ulduzuyam,
Bütün âlem bilir ki,
Gözeller ulduzuyam.
Çhqlar, gözəl sizdedir,
Sizde deyil bizdedir.

Bizde olan gözeller
Bağ-baxçanı bezeller.
Toy-düyünde, nişanda
Tovuz kimi süzeller.
Çhqlar, gözəl bizdedir,
Sizde deyil, bizdedir.

1. alay konusu olma 2. kavun, karpuz gibi bitkilerin yerde uzanan sapları 3. mutlu 4. mayı 5. orta halli d._ dengi
7. içinde altın, gümüş eritilen kab

CANI-CANE, HEY CANE

93. Tut ağacı buruldu,
Dibinde su duruldu,
Yarım eve gec geldi,
Menim boynum buruldu.
Cam-cane, hey cane.

Gece-gündüz ağladım.
Üreyimi dağladım.
Düney gece gelmedin,
Balış¹ qucaqladım.
Canı-cane, hey cane.

YAŞIL YARPAQ QIZILGÜL

94. Qızılgülü dererem,
Sinem üste sererem.
Sen yadıma düşəndə
O gülü iyleyerem.²

Bağa girmiş olaydım,
Gülün dermiş olaydım,
Burdan keçən oğlana,
Könül vermiş olaydım.

Açıl, açıl, qızılgül,
Deste-deste düzül gül,
Yara sovgat³ gönderim,
Yaşıl yarpaq qızılgül.

HA LEYLİ, LEYLİ, LEYLİ

95. Gedirsən çarx ile gel,
Çirmenib arx ile gel.
Eğer benim yarımсан,
Danışma xalq ile gel.
Ha Leyli, Leyli, Leyli,
Gel şah telli-telli.

Evleri yol üstedir,
Tüfengi qol üstedir.
İsteyirem suya gedem,
Ha Leyli, Leyli, Leyli, Gel
şah telli-telli.

96. Ağaç başı şingile⁴,
Şingileni kim bile
On iki söz qoşaram,
Senin kimi ter güle.
A yordu, yordu, yordu,
Görek kim kimi yordu.

Alma atdım hovuza,
Ay nohurdan⁵ hovuza.
Şirin sözler qoşaram
Köyneyi qanovuza⁶.
A yordu, yordu, yordu,
Görek kim kimi yordu.

Ağaç başında haça⁷,
Üstünde güller aç.
Cergenize⁸ bir çomaq,
Gedersiz qaça-qaça
A yordu, yordu, yordu,
Görek kim kimi yordu.

1. kusrüvü vastık 2. koklarım 3. armağan 4. kauçuklu bir bitki 5. yağmur sonrasında su birikmiş çökük 6. bir tür ipek kumaş 7. ağaç gövdesi ya da dalında oluşan çatlak, yarıлма 8. topluluğunuza

V - Yiğitlik Koşukları (Qehremanlıq Neğmələri)

(Ehliman Ahundov, Azərbaycan Halk Yazını, Türk çeviri
yazısına aktaran Semih Tezcan, Ankara-1978 s. 77-93)

'Köroğlu,, Dastanından

DAĞLAR QOYNUNDA

Meni binadan besledi,
Dağlar qoynunda qoynunda,
Tülek¹ terlanlar² sesledi,
Dağlar qoynunda qoynunda.

Dolanda igid yaşıma,
Yağı çıxdı savaşıma,
Delilər geldi başıma,
Dağlar qoynunda qoynunda.

Sefer eledim her yana,
Şahları getirdim cana,³
Qıratım geldi cövlana³,
Dağlar qoynunda qoynunda.

Kesdim yollar, vurdum karvan,
Çekib soydum çox bezirgan,
Düşmənlərə uddurdum qan,
Dağlar qoynunda qoynunda.

Esir çekdim Çenlibel'e,
Qoç Köroğlu düşdü dile,
Xan Eyvaz menimle bile,
Dağlar qoynunda qoynunda.

MEYDAN BAŞINA

Qıratım kişneyib girer,
Atılar meydan başına,
Qılmc çekib delilerim,
Od eler düşman başına.

Yaxşı er yaxşı at miner,
Ortada göstərer hüner,
Atılarda nize, şeşper,
Qaldırar qalxan başına.

Ger girişsem çal-ha-çala,
Quş gerekdi qanad sala,
Çekib uçurdaram qala,
Bey, paşa, sultan başına.

Dava gününde Eyvaz xan,
Yüz yağıya vermez aman,
Dolanıb olasan qurban,
Bir bele oğlan başına,

İgidde olan namus, ar,
Dar günde görər gücü kar,
Koroğlu, delilər, Nigâr,
Yığılar dövrən başına.

MERD DAYANAR

Merd dayanar, nâmerd qaçar,
Meydan gumbur gumburlanı,
Delilerim meydan açar,
Düşmen gumbur gumburlanı.

Qoç igid bığın¹ buranda,
Çekib yay oxun quranda,
Şeşper qalxana vuranda,
Qalxan gumbur gumburlanı.

Top açılar qalasmdan,
Haqq saxlasım balasından,
Koroğlunun neresinden,
Her yan gumbur gumburlanı.

QOÇ KOROĞLU

İgidler oylağı o Çenlibel'de,
Daşdan qala quran qoç Koroğludu,
Kinli paşalara meydan oxuyan,
Çox köhlenler² yoran qoç Koroğludu.

Düşmenin üstüne quş tek aldıran,
Aslanlar dışından ovu saldıran,
Xaqanlar başına şeşper çaldıran,
Qulac qollar buran qoç Koroğludu.

Dağları, daşları duman бүрүсө,
Qılınclar pas atıp qunda чүрүсө,
Misir, İstanbul, Şam tamam yürүсө,
Tek qabaqda duran qoç Koroğludu.

Qayada tor qurub terlanlar tutan,
Yüz yağmı birden qol qola çatan,
Ereb at düşünə serdarlar qatan,
Er bağırılar yaran qoç Koroğludu.

Cünûn, eyleşibler erler qarşında,
Alaylar boşlanar ter savaşında,
Yeddi min yeddi yüz deli başında,
Şahlar üste varan qoç Koroğludu.

QIRAT, GEL

Çenlibelden seni deyib gelmişem,
Alma gözlüm, qız birçeklim³ Qırat, gel,
Demir libas, polad geyib gelmişem,
Alma gözlüm, qız birçeklim Çhrat, gel.

Ezelden bileydım senin halını,
Kesdireydım eşrefinden nalını,
Toxudaydım yüz gözele çulunu,
Alma gözlüm, qız birçeklim Qırat, gel.

Axurda qalar mı arpa sehere,
Üzengiler ne yaraşır yehere⁴,
Deliler salmışdı meni gehere⁵, Alma
gözlüm, qız birçeklim Qırat, gel,

Menim atım atım-atım atılar,
Qulaqları qarğı kimi çatılar,
Ucuzluqda min tümene satılar,
Alma gözlüm, qız birçeklim
Qırat, gel.

MENEM

İsterem ki, tamyasan mən merdi,
Çekib seherleri taladan⁶ menem,
Dava günü igid behsi düşəndə,
Cıdanı cıdaya⁷ çaladan⁸ menem.

Seyirdib Qıratı, girrim meydana,
Qızıb ceng elerem merd i merdana,
Hoy hoy ilə qılıç çekib düşməna,
Leşi leş üstündə qaladan menem.

Koroğluyam, mən qovğadan doymaram,
Qisasımı bey, paşaya qoymaram,
Qovğa günü yüz nâmerdi saymaram,
Merde öz qanını yaladan menem.

DAVA GÜNÜ

Delilerim, bu gün dava günüdür,
Müxennet ölkəsi talanmaq gerek,
Merd igidler qovğa günü düşəndə,
Özü öz qanına bulanmaq gerek.

Merd igidler, ne're çekin davada,
Laçın kimi sona alın yuvada,
Misri qılmc cövlan qılsm havada,
Bağırsaq cemdek dolanmaq gerek.

Qoç Koroğlu ne'resinden tanım,
İçer ovuc ovuc düşmən qanmı,
Kesin paşasını, asın xanım,
Leş leşin üstünə qalanmaq gerek.

BENZERSEN

Üc yaşından beş yaşına varanda,
Yenice açılan güle benzersen,
Beş yayşından on yaşına varanda,
Arıdan saçılmış bala benzersen.

On dördünde sevda yener başına,
On beşinde yavan girer düşünə,
Çünki yetdin iyirmi dörd yaşına,
Boz bulanlıq axan sele benzersen.

Otuzunda keklik kimi sekərsen,
İgidlik eleyib qanlar tökərsen,
Qırxında eli haramdan çekərsen,
Sonrası ovlanmış göle benzersen.

Ellisinde elif qeddin⁹ çekili,
Altmışında ön dişlərin tökülü,
Yetmişinde qeddin, belin бүкүлү,
Karvanı kesilmiş yola benzersen.

1. bıyık 2. küheylan 3. perçem 4. eğer 5. öfke 6. yağma 7. mızrak 8. çatmak 9. boy

Sekseninde sinir yener dizine,
Doxsanmda qubar qonar gözüne,
Koroğlu der, çünki yetdin yüzüne,
Uca dağ başında kola benzersen.

SULTANIM

Qoç quzundan doğan quzu qoç olur,
Qoçaklardan qoçaq olur, sultanım.
Qovğa günü qoç igidler şad olur,
Müxennetler nâçaq olur, sultanım.

Qoç igidler öyüd verir özünə,
Müxennetin özü nedi, sözü ne,
Bir çox igid düşmanın gözünə,
Ucu almaz bıçaq olur, sultanım.

Bir çox igid bir orduya daldadı,
Qarı düşməni sağdadı, ya soldadı,
Qaçar qaçar rəqibini aldadı,
Çayıtmamış¹ haçaq² olur, sultanım.

Türk atının keherinden³, göyündən,
Qaçar miner yüyreyindən, yeyindən,
Bir çox igid xəber aldı beyindən,
Beter savaşı haçaq olur, sultanım.

Koroğlu der yarm qovğa qurulu,
Qoç igidin evvel atı vurulu,
Acıqlanır üze qalxan burulu,
Sivri qılmcı saçaq olur, sultanım.

QOYMARAM

Yığılsa mexluqat, qurulsu mehşer,
İsrafil surunu çala qoymaram,
Çekerem qılmcı, girrem meydana
Uçurdaram, burda qala qoymaram.

Men âşıq tehledenem⁴,
Tek evli mehledenem.
Arasbar terlanıyam⁵.
Sonalar tehledenem.

Xeber olsun Bayazid'in eline,
Düşməmişiz men delinin eline,
Hoy deyib minerem Qırat belinə,
Bu qisası Rüstəm-Zala qoymaram.

Men âşıq lengeridi⁶,
Gemidi, lengeridi,
Çox bilib, az danışmaq,
İgidin lengeridi.

Bir igid ki, atasından var ola,
Tülek terlan qürbet elde sar ola,
Bayazid'de nece gözəl var ola,
Aya aparmasam, ilə qoymaram.

Badeler içmişəm hele serxoşam,
Qorx o günümədən ki qaynayam, coşam,
Tülekler saldıran bir terlan quşam,
Şarlar şıkarımı ala qoymaram.

Men âşıq ovun ovlar,
Gözlerin ovun ovlar,
Alvız'dan qalxan terlan,
Murguz'dan ovun ovlar.

Qırram qayaları, yıxaram dağı,
Xanlar zəhər içər, sultanlar ağı,
Çenlibel'di qoç Koroğlu oylağı,
Şah da gəlsə Çenlibel'e qoymaram.

Men âşığam şonqara⁷,
Şikâr gerek şonqara,
Cik cik deyən serçələr,
Neylər şahin şonqara.

NİYE DONDU

Ala gözlü Nigar Xanım,
Üzüm menden niyə döndü?
Şene qurban şirin canım,
Üzün menden niyə döndü?

Qoyun otlar quzu ilə,
Ayağının tozu ilə,
Müxennetin sözü ilə,
Üzün menden niyə döndü?

İgidin yatmasın baxtı,
Yana çevrilmesin taxtı,
Koroğlunun melul vaxtı,
Üzün menden niyə döndü?

'Qaçaq Nebi, Dastanından

QAZAMAT⁸ İSTİDİ

Qazamat istidi yat bilmerem, ;.
Düşmənim güclüdü bata bilmirəm,
Ayaqda qandalaq⁹ qaça bilmirəm,
Menim bu günümde gelesən, Nebi,
Qazamat dalını delesen, Nebi!

Qazamat istidi ağrıyır başım,
Axır gecə gündüz qanlı gözyaşım,
Olubdu daş divar mənim sırdaşım,
Mənim bu günümde gelesən, Nebi,
Qazamat dalını delesen, Nebi!

1. dönmək 2. ne zaman 3. doru 4. gözlemək 5. doğam, şahini 6. onur 7. akdoğan 8. həpishane 9. pıraq

Men gelende şamamalar¹ gülüdü,
Dörd yanımlı atlı qazax bürüdü,
Yazıq canım qazamatda çürüdü,
Menim bu günümde gelesen Nebi,
Qazamat dalmı delesen, Nebi!

MERD İGİDDİ

Nebi'nin birçeyi oyma oymadı,
O Hecerden, Hecer ondan doymadı,
Qırdı beyi, ham, birin qoymadı,
Deyirler, igiddi o nadan Nebi,
Tüfengi havada oynadan Nebi!

Qaçaq Nebi ile Mehdi qardaşı,
Onların mekanı qayadı, daşdı,
İyidler içinde hamıdan başdı,
Deyirler, igiddi o nadan Nebi,
Tüfengi havada oynadan Nebi!

Nebi merd igiddi, qoçaq oğlandı,
Dosta, yoldaşlara çox mehribandı,
Menim de bu canım ona qurbandı,
Deyirler, igiddi o nadan Nebi,
Tüfengi havada oynadan Nebi!

Ne düşübsüz f ağır xalqm canına,
Rehminiz gelmeyir axan qanına,
Merd merdana durub geldim yanına,
Beyler üçün anam doğub merd meni!
Bacarırsan indi özün tut meni.

Merd oğulam, beydeñ, xandan qaçağam,
Düşmenin gözüne iti² bıçağam.
Yoxsul üçün ipek kimi yumşağam,
Sizin üçün anam doğub sert meni,
Bacarırsan indi özün tut meni.

Gel Nebi'nin yaxşı bax sen boyuna,
Evini dönderer matem toyuna,
Sizin kimi sürü sürü qoyuna,
Anam doğub iti dişli qurd meni,
Bacarırsan indi özün tut meni!

BAC ALAR

Gümüş stekanlı³, qızıl tavalı,
Uşaqlara deyin, döysün qavalı,
Atlananda qoburnatdan havalı,
Yağıdı soltana, bey xana Nebi,
Bac alar, bac vermez divana Nebi!

Maltepe'de qend⁴ i şeker ezdiler,
Qanvoyları yolun üstə düzdüler,
Nebi'nin admı qaçaq yazdılar,
Yağıdı soltana, bey xana Nebi,
Bac alar, bac vermez divana Nebi!

Nebi'nin Bozarı delidi, deli,
Çiyninde aynalı, belinde eli,
Nebi'nin kömeyi o mövlam
Eli, Yağıdı soltana, bey xana Nebi,
Bac alar, bac vermez divana Nebi!

Ön altı yaşında o qaçaq oldu,
Düşmenin gözüne bir pıçaq oldu,
İgidler içinde baş qoçaq oldu,
Yağıdı soltana, bey xana Nebi,
Bac alar, bac vermez divana Nebi!

ÇİSASALIBDI

Nebi'nin bığları eşme eşmedi,
Papağı güllədən deşme deşmedi,
Nebi'nin atını heç at keçmedi,
Beyleri qorxuya salıbdı Nebi,
Qoburnatdan qisas alıbdı Nebi!

Bozatm ayağı aladı, ala,
Başına gelenler beladı, bela,
Bey xanlar elinden hey çeker nala,
Beyleri qorxuya salıbdı Nebi,
Qoburnatdan qisas alıbdı Nebi!

Nebi çıxıb qızıl pulu toplayır
Aparıb yoxsula, aca paylayır,
Nebi'ni dostları qonaq saxlayır
Beyleri qorxuya salıbdı Nebi,
Qoburnatdan qisas alıbdı Nebi!

AY QAÇAQ NEBİ

Nebi'nin gözleri aladı, ala, Qoç
Nebi olubdu düşməne bela,
Nebi'nin meskeni uca bir qala,
Qoy sana desinler, ay Qaçaq Nebi,
Heceri⁶ özündən, ay qoçaq Nebi!

Dağların başları dumandı, duman,
Nebi'den çekirler zalımlar aman,
Qoç Koroğlu kimi Nebi qehreman!
Qoy sana desinler, ay Qaçaq Nebi,
Heceri özündən, ay qoçaq Nebi!

Nebi'nin qaşları qaradı, qara,
Düşmen üreyinə vurubdu yara,
Beyleri, xanları getirib zara,
Qoy sana desinler, ay Qaçaq Nebi,
Heceri özündən, ay qoçaq Nebi!

Gün çıxıbdı günortanm yerine,
Hecer xanım qalxıb atın belinə,
Eşrefi, mirvarı düzüb telinə,
Qoy sana desinler, ay Qaçaq Nebi,
Heceri özündən, ay qonçaq Nebi!

1.güzel kokulu bir kavun 2. hızlı 3. cam bardak 4. kelle şeker 5. omuz 6. Kaçaq Nebi'nin eşi

AMANGÜNÜDÜ

Gorus'un qaşmda yıxılıb yatdım,
Ehtiyatı elden kenara atdım,
Düzü, xecaletden qan tere batdım,
Bozat, qurtar meni, aman günüdü,
Yoldaşlarım darda yaman günüdü!

Bozat, seni ser tövlede bağlaram,
And içirem, seni meKmer¹ çullaram,
Eğer meni bu davadan qurtarsan,
Qızıldan, gümüşden seni nallaram,
Bozat, qurtar meni, aman günüdü,
Yoldaşlarım darda yaman günüdü!

Gümüşden döydürrem şenin nalını,
Yüz gözele hödürerem² yalını,
Sen gel qoç Nebi'nin pozma halını,
Bozat, kurtar meni, aman günüdü,
Yoldaşlarım darda yaman günüdü!

BESLEDİ

Nebi bizim yerde bir can besledi,
Kakili³, birçeyi desde destedi,
Elinde aynalı, atın üstedi,
Qoy sana desinler, aynadan Nebi,
Divanı dalınca oynadan Nebi!

Qazaxlar geyibdi qırmızı tuman,
Nebi'ni tutalı geldi bir duman,
Ses ucaldı, kömek et, Allah aman!
Qoy sana desinler, ay nadan Nebi!
Divanı dalınca oynadan Nebi!

Araz qırağında⁴ bir gülle atdı,
Otuz iki qazağı qol qola çatdı,
Gömgöy çemenlikde uzanıb yatdı,
Qoy sana desinler, ay nadan Nebi,
Divanı dalınca oynadan Nebi!

Göytepede qend i şeker ezdiler,
Qanvoyları yol üstüne düzdüler,
Nebi'nin adını qaçaq yazdılar,
Qoy sana desinler, ay nadan Nebi,
Divanı dalınca oynadan Nebi!

Nebi çıxıb Gorus'un qaşma,
Dostun, aşnasm yığıb başına,
Aynalı tufengi basıb düşüne,
Qoy sana desinler, ay nadan Nebi,
Divanı dalınca oynadan Nebi!

Her terefdən güclü qoşun⁵ yürüdü,
Nebi'ni bir deste qazax bürüdü,
Hecer xanım qazamatda çürüdü,
Qoy sana desinler, ay nadan Nebi,
Divanı dalınca oynadan Nebi!

"Settarxan"dan

FERRAC OĞLAN

Settarxan'm eyneyi⁶,
Qur'an'dandır köyneyi,
Salyan'dan gelir kömeyi⁷,
Elac oğlan, elac⁸ oğlan,
Ebülfezle ferrac⁹ oğlan.

Sağ ol seni, Benderbalı,
At oynayır, töker nalı,
Qılincından damar qanı,
Elac oğlan, elac oğlan,
Ebülfezle ferrac oğlan.

Settarxan'ı at üstünde gören var,
Siyah zülfün dal gerdende hören var,
Onlar çoxdu, bize kömək duran var,
Elac oğlan, elac oğlan,
Ebülfezle ferrac oğlan.

Settarxan getirib araba qendi,
Tamam sirab¹⁰ edib seheri, kendi,
Qurub düşmenlere o, yene fendi,
Elac oğlan, elac oğlan,
Ebülfezle ferrac oğlan.

Settarxan'am, ayrılmaram elimden,
Qurtarmaz davada yağı elimden,
Eyleyerem ne çıxıbsa dilimden,
Elac oğlan, elac oğlan, Ebülfezle
ferrac oğlan.

Settarxan minib boz attı,
Qoynuna qoyub saati,
Çıxar Tebriz camaatı,
İnşallah cahad eyler,
Milleti rahat eyler.

OLDUN

Azeri elinin qehreman oğlu,
Azadlıq yolunun qurbanı oldun,
And içdin vetene, igid Settarxan,
Yurdunun vüqarını, imanı oldun.

Veten xainile eledin cengi,
At saldı meydana, çekdin üzengi,
Düşmenin qorxudan saraldı rengi,
Onların qetlinin fermanı oldun.

1. kadife 2. örürmek 3. kâkül 4. kıyı 5. ordu 6. sırtı 7. yardım 8. çare 9. kaygıları dağıtan 10. doyurmak 11. vakar

Sen idin serkerde Azərbaycana,
Azadlıq yolunda durdun merdana,
Quduz celladları boyadm qana,
Öz ana yurdunun sultanı oldun.

Sen yaratmaq üçün gözəl çağları,
Güneş tutsun dedin uca dağları,

Qızıl güller açdı Tebriz bağları,
O azad bağların bağbanı oldun.

Şö'lesi¹ sen oldun bağlı gözlerin,
Qüweti sen oldun möhkem dizlerin,
Güneşi sen oldun güler üzlerin,
Temiz üreklerin vicdanı oldun.

"Qaçaq Rüstem"den

SÖNDÜRDÜN

Gelin gedek Xoruzlunun düzünə düzünə
Ay, güllə deyib Urustamın dizine dizine,
Xeber getsin Cavad xamın qızına qızına,
Ay, nece qıydın Urustamı² öldürdün,
Zalim oğlu, şam çırağı söndürdün söndürdün,
nâmuradı öldürdün.

Açılıbdı Xoruzlu'nun çiçeyi çiçeyi,
Ay, qana batıb Urustam'ın birçeyi birçeyi,

Yığılıbdı Cavad xanm göyçeyi göyçeyi³,
Ay, nece qıydı Urustamı öldürdün,
Zalim oğlu, şam çırağı söndürdün, söndürdün,
nâmuradı öldürdün.

Gedin atama deyin ağlamasın, düşgündü düşgündü,
Ay güllə deyən
Urustam'a üç gündü, üç gündü,
Qannı köpük deryalardan daşğmdı daşğındı,
Ay, nece qıydın
Urustam'ı öldürdün,
Zalim oğlu, şam çırağı söndürdün söndürdün,
nâmuradı öldürdün.

V - Uşaq Neğmələri
(Çocuk Koşukları)
(s. 101.117)

OĞLUM

1. Ay aferin, gül oğlum, ,
Gül oğlum, sünbül oğlum.
Oğlum, oğlum naz oğlum,
Dersindən qalmaz oğlum.
Qelemni al ele,
Yaxşı yaxşı¹ yaz oğlum

Oğlum geder mektebe,
Oxur çatar metlebe².
Dersin oxur revanlar³
Ne oxuybdur anlar
Daş üstə çiçək qazar,
Meşqini⁴ göyçək yazar.
Menim oğlum candı, can,
Derslərin oxur, revan.
Gümüşdendir davatı,
Qelemi var beş-altı.
Qelectedaru şekilli,⁵
Qelemi xallı-mullu⁵.
Deftəri var tertemiz,
Kitabı ondan eziz.
Kağızları rengbereng,
Oğlum, getir yaz görek.
Oğlum seherdən durar,
El-üzün temiz yuyar.
Üzüne güləb⁶ vurar,
Saçın, birçeyin darar.
Paltarını⁷ temizler,
Mektebe göyçək geder.
Oğlumun adı Eziz,
Üst-başı tertemiz.
Oğlum her keşi⁸ görür,
Baş eyer, salam verir.
Oğlum küçədə qalmaz,
Heç kes ilə savaşmaz.

Oğlum ite daş atmaz,
Atıb günaha batmaz.
Quşlara etmez azar⁹,
Quşların da canı var!
Pişikləri¹⁰ heç vurmaz,
Serçelərə tor¹¹ qurmaz.
Ay aferin, gül oğlum,
Gül oğlum, bülbül oğlum.
Dersin oxu, revanlı
Sonra danış, gül oğlum!

ÜŞÜDÜM, HA ÜŞÜDÜM

2. Üşüdüm, ha üşüdüm,
Dağdan alma daşıldım.
Almacığımı aldılar,
Meni quyuya saldılar.
Cürümçülər¹² geldilər,
Mene cürüm verdilər.
Men cürümdən bezaram.
Derin quyu qazaram.
Derin quyu beş keç,
Hanı bunun erked¹³
Erkec qaya başında.
Hay eledim gelmedi,
Çiyid verdim yemedi.
Çiyid qazanda qaynar,
Qenber getdi oduna,
Qarğı batdı buduna
Qarğı deyil qamışdı,
Beş barınağım gümüşdü.
Qamçı çekdim ağ ata,
Gümüşü verdim tata.
Tat mene darı verdi,
Darını sepdim quşa.
Quş mene qanad verdi.

I. güzel güzel 2. arzusuna 3. zihni açıklar 4. ödevini 5. benek benek 6. gülsuyu 7. elbise 8. herkimi 9. eziyet 10. kedi
II. tuzak 12. suç takipçileri, kolluk güçleri 13. yaşlı teke

Qanadlandım uçmağa,
Haq qapısm açmağa,
Qapıçı qapı toxur, içinde
bülbul oxur.

QIZIM

3. Qızım, qızım, nazdı qızım,
Min tümene azdı¹ qızım,
Min tümeni getireler,
Qızı yerden götüreler.

Balamdı, xandı, xandı,
Bağçada quş qovandı,
Misri qüme² belinde,
Vurmağa pehlevandı.

Qızım qızlar içinde,
Eyrisi yox qıçında,
Qızımçün elçi geler
Bu gelen ayın içinde.

4. Beşdi-beşdi, ha beşdi,
Ağacdan alma düşdü.
Alamanm yanı zede
Zedeni yemez gede.
Çoban çölde gezirdi,
Davarların düzüdü.
Çoban qoyuna geder,
Köpeyi adam dider.
Bu iş gene ne işdi,
Beş parmağım gümüşdü.
Gümüşü verdim tata,
Tat mene darı satdı.
Darını sepdim yere,
Yerde bitib göy ere,
Yerden darı göyerdi,
Biçinçi geldi, derdi.
Biçinçi Hezretqulu,
Cibinde vardı pulu.
Hezretqulu bennadı³,
Arvadını dannadı⁴,
Arvadı Cahan bacı
Bunun çarşabı hanı?
Çarşabı cırılbıdır,
Qolbağı qırıllıdır.
Cahan gedib hamama,
Çarşabımı yamama.
Hamamın suyu isti,
İsti su da ne pisdi.
Telperi onun qızı,
Paltarı qıpqırmızı.
Oğlunun adı Xıdır,
Elindeki dehredir⁵.
Xıdır beyin dehresi,
Telperinin cehresi,
Cehre deme esasdı,
Dehre deme almasdı,
Telperi yunu darar
Xıdır bey dokun yarar

DENDELEN GÖZ

5. Bacadan baxan dendelen⁶ göz,
Birisi keher⁷, birisi boz.
Mindim bozun boynuna,
Sürdüm Urum yoluna.
Urum yolu derbeder,
İçinde meymun gezer.
Meymunu hürkütdüler,
Çılağın qırpıtdılar.
Dağda gezen Hacılar,
Vurdu qolum qırıldı.
Qolum qazanda qaynar,
Oğlaq yanında oynar.
Oğlağı yere vurdum,
Yer mene yemlik verdi.
Yemliyi tata verdim,
Tat mene dan verdi.
Darını quşa verdim,
Quş mene qanad verdi.
Qanadlandım uçmağa.
Haq qapısm açmağa.
Haq qapısı kilidli,
Kilid deve boynunda,
Deve Urum yolunda.

TAMAR BEY...

6. Tamar bey, Tamar bey,
İnci düşer, Tamar bey.
Qaraca oğlan, ni peşe⁸.
Geder-geler hemmeşe⁹.
Hemmeşe heder-beder,
Beyler Tiflise geder.
Beyleri öldürerler,
Ala-bula geydirerler.
Ketan" köynek fil-fil,
Gel oxu bizim dili.
Bizim dil alapaxta¹²,
Yuvası dal budaqda.
Orurub kerke¹³ işler,
Atasıynan otaqda.

AYZA-AYZA, NERGİZE...

7. Ayza-ayza¹⁴ Nergize,
Cehizi götür, gel bize,
Bizden gedek Tebrize,
Tebriz xereb olub gel,
Demir daraq olub, gel.
Demircinin qızları,
Yolda qaldı gözleri.
Güneş gözün açanda,
Şüh şef eqin saçanda,
İgidler yol atında,
Sevdanın qanadmda,
Demircinin bağından,
Qızların otağından,
Ayza-ayza, Nergize,
Aparıları⁵ Tebrize.

1. yolunu şaşırdı, kandırıldı 2. mısri kılıç 3. duvar ustası 4. azarladı 5. büyük bahçe bıçağı, tahra 6. dendelen 7. doru
8. sanatsız, mesleksiz 9. daima, her zaman 10. boşu boşuna 11. keten 12. halkalı güvercin 13. bir tatlı su balığı 14.
halk oyunlarında bir tiplene 15. götürdüler

ELDEN ÇIXDI KEPENEK

El-el epelek
Elden çıxdı kepenek,
Kepeneyin yarısı,
Yumurtanın sarısı,
Derbendin şəh qalası,
Emim oğlu Balası,
Getdi felek yoluna
Felek yolu derbeder,
İçinde meymun gezer.
Meymunu hürkütdüm,
Balasını qorxutdum.
Yol kenarı barılar¹,
Görenin bağı yarılar.
Yoldan keçən qarılar,
Yurdu qolum qırıldı.
Qolum qazanda qaynar,
Oğlaq yanında oynar,
Çaparımı² çapdırdım
Kündesini³ yapdırdım.
Etini ite atdım,
Otunu ata atdım,
Ot yerini otdatdım,
El-qolumu qatdatdım
Düşməni bağrın çatdatdım
El-el epelek
Elden çıxdı kepenek.

ÇETİN, ÇETİN QOZA

9. Çetin qoz, çetin qoz,
Biri kaval, biri boz,
Mindim bozun boynuna,
Sürdüm Urum yoluna.
Urum yolu derbeder
İçinde meymun gezer.
Meymunun balaları,
Meni görcek ağladı,
Üreyimi dağladı.
Kor meymunu hürkütdüm,
Çıxıb mindim dalma,
Sürdüm Urum bağına.

HAMAM, HAMAM İÇİNDE

10. Hamam, hamam içinde,
Xelbir saman içinde.
Deve delleklik eyler,
Köhne hamam içinde.
Qarışqa⁵ şıllaq⁶ atdı,
Devenin budu batdı.
Hamamcının tasi yox,
Baltacının baltası yox.
Orda bir tazi gördüm,
Onunda xaltası⁷ yox.
Günlerin bir gününde,
Memednesir tininde,

Göy tepenin belinde.
Şah Abbas cennetmekan,
Tereziye verdi tekan⁸,
İki qoz, bir girdekan⁹.
Milçək¹⁰ mindik, çay keçdik,
Yabaynan dovğa¹¹ içdik.

TÜLKÜ, TÜLKÜ

11. Tülkü, tülkü, tünbekii²,
Quyruq üste Lünbeki¹³,
Aslan ala ağamız,
Qaplan qara qağamız¹⁴.
Xoruz bizim mollamız,
Çaqqal da çavuşumuz,
Alaqarğa darğamız¹⁵,
Sağsağan xeberçimiz,
Toyuq bizim çerçimiz,
İlan bizim qemçimiz.
Sarıbabada gezersen,
Bir çomaq vurram ölersen,
Tülkü, tülkü, tülkü, seni,
Öldürerler bil ki seni!

KİME DÜŞEK QONAQ?

12. Ayı axmaq,
Donuz toxmaq.
Qurd ulavuş¹⁶,
Çaqqal çavuş.
İlan qamçı,
Qara qarğa.
Çox yalancı,
Cüyür¹⁷ ürkek.
Tülkü k l k ı s
Şir amansız.
Kel imansız,
Porsuq gümür¹⁹.
Dovşan sümür,
Keçi yalan,
Evi talan,
Tısbağa çanaq
Kime düşək qonaq?

A TESTİ 20

13. A testi-teşdi, testi,
Vurdum Gilanı keşdi.
İki xoruz dalaşdı,
Biri gana bulaşdı.
Qan getdi çaya düşdü,
Çaydan göyarçin uşdu.
Göyerçin aıapaxta²,
Yuvası qelbi taxta,
Görüm onu kim vursa²².
Qan qussun laxta-laxta²².

I. duvarlar 2. atlı postacı 3. hamur merdanesi 4. ceviz 5. karınca 6. tokat 7. tasma 8. salladı 9. ceviz 10. sinek
II. bir tür çorba 12. uydurma bir tekerleme sözü 13. anlamsız bir söz 14. ağabey 15. mahallî idareci 16. uluyan
17. ceylana benzer hayvan 18. hileci 19. kemir 20. testi 21. halkalı güvercin 22. pıhtı

KESİBDİ

14. Elimi bıçaq kesibdi,
Deste bıçaq kesibdi,
Yağ getirin, yağlayaq,
Bal getirin, ballayaq,
Desmal verin, bağlayaq,
Desmal deve boynunda,
Deve Şirvan yolunda.
Şirvan yolu lİL bağlar,
Deste-deste gül bağlar,
O gülün birin üzeydim¹,
Tellerime düzeydim.

Qardaşımın toyunda,
Oturub durub süzeydim.

EMİM OĞLU

15. Emim oğlu,
Üzü buğlu.
Haldırım² dedi,
Huldurum³ dedi.
Göye bir ağaç atdı,
Kerki sapı⁴,
Gül budağı.

Acıtmalar

KEÇEL

1. Keçel-keçel noxudu keçel⁵
Taxılı quyub, otu biçer...
Keçel mindi atma,
Sürdü dağm altma.
Dağ gediği bağlıdı,
Keçelin başı yağlıdı.

Hadi day kime kerek...
Sicim ver sicimleyek
Hadımın budun dağlayaq.
El-ayağm bağlayaq.
A Budu, Hadi xestedi,
Xeste yox, can üstedi.
Düymelerini say gelsin.
Aç başını yay gelsin.

A KOSA-KOSA6

2. A kosa-kosa, gelsene,
Meclisi eyletsene,
Koşam bir oyun eyler,
Deveni qoyun eyler,
Süzdürüb alçaq geder,
Qolunda qolçaq geder.
A kosa-kosa, gelsene,
Meclisi eyletsene.
Koşam bir oyun eyler,
Deveni qoyun eyler.
Süzdürüb alçaq geder,
Qolunda qolçaq geder.

A TAĞIDİM, DİM DİRİZ.

4. Ay tağı¹¹, dim, dim diraz¹²,
Gel bizi güldür biraz.
Boynunu ey saz kimi,
Bir cikke çek qaz kimi.
Qardaşı gombu¹³ Tağı,
Kellesi dombul Tağı.
Uzundraz¹⁴,
Beynavaz¹⁵,
Xeyre-şere.
Yaramaz.
A Tağı sim-sim, Tağı,
Qedeşi görmeşin Tağı,
A gözleri maviser,
Bayıra çıxma yel eser.
Ay Tağı, düzüm Tağı,
Toyunda süzüm Tağı.
Bir iftira yalan de,
Yalancıya salam de.
Ay Tağı, naqqal¹⁷ Tağı,
Dayısı baqqal Tağı,
Gözleri göyçek,
Dişleri seyrek,
Sarbaş oğlan,
Hardadı gören.
Ay Tağı dim, dim diraz,
Gel bizi güldür biraz.

A HADİ, HADİ, HAD BUDU..

3. A Budu⁷ yoldan keçdin mi?
Hadımın⁸ südün içdin mi?
A Budu Hadi xestedi,
Xeste yox, can üstedi.
Kumaş⁹ tuyda baş olar.
Yediyi bozbaş olar.
Kumaş meydana çıxsax
Bolluca şabaş¹⁰ olar.
Kumaş oyniyen günü,
Şabaşım daşbaş olar

Şal getir kefen cıraq.
Evinde söñüb cıraq
Şam getir, şamdana qoy,
Yağ getir yağdana qoy...
Ay Hadi, Hadi,Had Budu,

Boynunu ey saz kimi,
Bir cikke çek qaz kimi.
Ay Tağı, dim, dim diraz,
Gel bizi güldür biraz.

1. koparaydım 2-3 kendini beğenmişlik manasında 4. kazma 5. nohut gibi kel 6.halk eğlencelerinde bir tip, kel 7-8. halk eğlence oyunları tiplerinden 9. bir başka tiplleme 10. düğünlerde oynayanlara ye çalgıcılara verilen bahşiş 11. bir tiplleme 12. uzun boylu 13. şişman 14. sözleriyle hareketleri uyuşmayan 15. elinden iş gelmeyen

DÜŞDÜ YATAĞA

5. Hesenağa
Doldu yarağa¹,
Mindi ulağa²
Sürdü bağa,
Bir quş vurdu,
O da qurbağa.
Qoydu çanağa,
Verdi qonağa.
Qonaq yemedi,
Saldı yağa.
Başladı
Qovurmağa
Qoydu qabağa³
Başladı
Yemeye
Düşdü yatağa.

KEÇEL

6. Keçel, keçel, daz keçel,
Her yanda parvaz keçel.
Qış gelib qurtarmısan,
Budu gelir yaz, keçel.

Keçel, keçel, merendi⁴,
Qolları düymelendi.
Eşitdi saçlı gelir,
Başına kül elendi.
Keçel-keçel, noxudu keçel⁵,
Başı-gözü qoxulu keçel.

Keçel, keçel merende,
Arpa, buğda serende.
Bir arpam beş eyler,
Yeddi qazan aş eyler.
Gelin yığuaq basma,
Zeher qataq aşma.

Keçel, aşın bişibdi,
Noxudlarm şişibdi.
On iki keçel bir yerde,
Xarta-xurta düşübdü.

Keçelin xondu⁶ başı,
Eşşeye mindi başı.
O yanda dava düşdü⁷,
Bu yanda sındı⁸ başı.

QARI

7. Bir qarıcıq var idi,
Tumancığı dar idi,
Canından bezer idi.
Aftafa aldı? ele,
Getdi buz üste bele,
Buz üstünde yoruldu,
Aftafası qırıldı.

Asılana-asılana

feğan eyledi:

Üzün tutub buza

bele söyledi:

- Ne zalımsan, sen a buz?
- Men zalim olsaydım,
Gün meni eritmez idi.
- Gün, sen ne zalımsan?
- Men zalim olsaydım,
Bulud qabağımı kezmez idi.
- A bulud, sen ne zalımsan?
- Men zalim olsaydım,
Yağış menden yağmazdı.
- A yağış sen ne zalımsan?
- Men zalim olsaydım,
Göy ot menden bitmezdi.
- Ay ot, sen ne zalımsan?
- Men zalim olsaydım,
Qoyunlar başımı üzmezdi¹⁰.
- Ay qoyunlar, siz ne zalımsız?
- Biz zalim olsaydıq,
Canavar bizi yemez idi.
- Canavarlar sen ne zalımsan?
- Men zalim olsaydım,
Qara köpek meni boğmaz idi.
- Qara köpek, sen ne zalımsan?
- Men zalim olsaydım,
Siçanlar çöreyimi yemezdi.
- Ay siçanlar, siz ne zalımsız?
- Biz zalim olsaydıq,
Pişikler bizi boğmazdı.
- Ay pişikler, siz ne zalımsız?
- Biz zalımıq, zalımıq,
Yük üste yorganımız,
Kürsü üste qışlağımız.

Bir qarıcıq var idi,
Tumancağı dar idi.
Canından bezer idi,
Aftafa aldı ele,
Getdi buz üste bele.
Buz üstünde yoruldu.
Aftafası qırıldı...
Bir qarıcıq var idi,
Tumancağı dar idi...

NEYNİREM ONU

Bize üç ad bellidi,
Şekerlidi, ballıdı. Eli,
Veli, Pirveli,

Mehemmed ondan ireli

Fmdıq satan, qoz satan
Rehmetlik senin atan.

Fatma, tükezban,
Zibeyde bir can
Tükezban yeyer,

Fatma hey deyer,
Fatma, tükezban,
Qarışdı her yan,
Kişnedi göyler,
Dağıldı evler.
Fatma, zibeyde,
İkisi bir boyda.
Fatma dalaşdı,
Zibeyde qaşdı.
Barıdan¹ aşdı,
Çarxa² dolaşdı.
Elleri fetü-3
İsteyir xetir
Ayağı kendir
Nefesi tendir
Dili bir ersin.
Burnu bir şalın
Fatma xanım tendirde,
El-ayağı kendirde,
Fatma biçinde,
Qan-ter içinde,
Cırıldı donu,
Neynirem onu.

İYNE, İYNE

1. İyne, iyne.
Ucu düyme,
Bal balıca
Ballı keçı.
Şam ağacı⁵,
Şatır keçı⁶.
Qoz ağacı⁷,
Qotur keçı⁸.
Hoppan,
Huppan,
Yırtıl,
Yırtıl,
Su iç,
Qurtul.

MOTAL-MOTAL

2. Emim oğlu,
Uzun bıǵlı.
HaldırımTM dedi.
Huldurum¹¹ dedi.
Göye bir ağaç atdı.
Qarǵı sapı,
Gül budaǵı.
Motal-motal,
Terse¹² motal.
Qıl atar",
Qaymaq qatar.
Aǵ quşum-aǵarçmım
Göy quşum-göyerçinim.
Vur naǵara¹⁴,
Çıx qıraǵa.

Zibeyde çölde,
Ayağı gölde.
Başı dumanlı,
Köhne tumanlı,
Eli süpürgeli,
Saçı sirkeli
Yanı itdi,
Yaxası bitdi.
Fenadı sonu,
Neynirem onu
Tükezban yatır,
Qız deme qatır,
Xor-xor xoruldar,
Gur-gur guruldar.
Gözleri miş-miş,
Yanağı bişmiş.
Ömrü âxırdı,
Axırı naxırdı,
Bele söylerem,
Onu neylerem.

Sanamalar

BARMAQLAR

3. Baş barmaq
Başala barmaq.
Uzun Hacı.
Qıl turacı
Xırdava bacı.
Bu vurdu,
Bu tutdu,
Bu bişirdi,
Bu yedi,
Vay, bebeye qalmadı
4. Bir-iki
Bıldırki.
Üç-dörd
Qapmı ört.
Beş-altı
Daş altı
Yeddi-sekkiz
Firengiz
Doqquz-on
Qırmızı don.
5. Bir-iki,
Qırmadı,
Üç-dörd,
Vurmadı.
Beş-altı,
Xurmadı.
Yeddi-sekkiz,
Qurmadı,
Doqquz-on
Durnadı.

6. On bir, on iki,
Basmadı.
On üç, on dörd
Asmadı.
On beş
Derde salandı.
On altı
Can alandı.
On yeddi.
Qız toyudu.
On sekgiz
Cennet suyudu.
On doqquz
Yusif düşen quyudu.
İyirmi
Yadda qalandı.

7. İyirmi bir,
Yalandı.
İyirmi iki
Talandı.
İyirmi üç
Giftedi.¹
İyirmi dörd,
Şer üstedi.
iyirmi beş
Reyhandı.
İyirmi altı
Ceyhandı.
İyirmi yeddi
Yağudu.²
İyirmi sekkiz
Ağudu.
İyirmi doqquz
Pozandı.
Otuz
Şer üstündedi
Azandı.³

8. Otuz bir de,
Gerekti.
Otuz iki
Melikdi.
Otuz üçse
Kölgedi.
Otuz dörd,
Qerib ölkedi.
Otuz beş
Her vaxt seherdir.
Otuz altı, Qeherdi.⁴
Otuz yeddi
Şeytandı. Otuz
sekgiz Böhtandı.⁵
Otuz doqquz
Qurandı. Qırx yerde
Möhlet sayıdı.

9. Qırx bir
Xızır payıdı.
Qırx iki
Tale yazandı.
Qırx üç,
Qaynar qazandı.
Qırx dörd
Nahid⁶, denizdi.
Qırx beş,
Gözel kenizdi⁷.
Qırx altı
Atdı.
Qırx yeddi,
Muraddı.
Qırx sekgiz
Göydü.
Qırx doqquz
Söydü...
Elli,
Amandı...

10. Elli bir,
Yamandı.
Elli iki
Gece.
Elli üç,
Bice⁸.
Elli dörd,
Sözdü.
Elli beş,
Gözdü.
Elli altı
Dadı.
Elli yeddi,
Buxaqdı.⁹
Elli sekkiz,
Yoldur.
Elli doqquz,
Kesik qoldur.
Altmış,
Melhemdir.

11. Altmış bir,
Göz dermanı.
Selhengdi.
Altmış iki,
Nefesdir.
Altmış üç,
Qefesdir.
Altmış dörd,
Boyundu.
Altmış beş,
Gözbağlıca
Oyundu.
Altmış altı,
Devedir.
Altmış yeddi,
Nevedif.¹⁰
Altmış sekkiz,,
Günahsız Tellidi.

Altmış doqquz,
Külek babam
Yellidir.
Yetmiş
Fesillerden
Bahardır.

12. Yetmiş bir,
Novbahardır.
Yetmiş iki Sütlü
alçadı¹. Yetmiş üç
Uçan xalçadı.
Yetmiş dörd
Qarğadı. Yetmiş beş
Darğadı.² Yetmiş
altı Neydi.
Yetmiş yeddi

Meydi.
Yetmiş sekgiz,
Çalmadı.
Yetmiş doqquz
Almadı,
Seksen
Gülüşdü.

13. Seksen bir,
Gümüşdü.
Seksen iki,
İncildi. Seksen
üç Zencirdi.
Seksen dörd,
Sarıdır. Seksen
beş Küpegiren
Qaradı.

Arzulamalar

1. Balama qurban kılkaçar,
Balam na vaxt dil açar?
2. Balama qurban ilmekler,
Balam haçan³ imekler?
3. Balama qurban ilanlar,
Balam havaxt⁴ dil anlar?
4. Balama qurban kalçalar,
Balam hacan dil açar?
5. Balama qurban meyveler,
Balam haçan evlener?

6. Balama qurban daylaqlar⁵,
Balam haçan oynaqar?
7. Balama qurban buzovlar,
Balam ne vaxt quş ovlar?
8. Balama qurban xalçalar,
Balam ne vaxt el çalar?
9. Balama qurban giyolar,
Balam ne vaxt bey olar?

Oxşamalar

1. Atın-tutun bu balanı,
Qende⁶ qatın bu balanı.
Atası eve gelende,
Qabağa tutun, bu balanı.

Dağda darılar,
Sünbülü sarılar.
Qoca qarılar,
Bu balama qurban.

Dağdaki atlar,
Quyruğun qatlar,
Göçekarvadlar,
Bu balama qurban.

4. Çaydaki qazlar,
Tükün torazlar,
Nişanlı qızlar, Bu
balama qurban.

5. Bir bölük atlar
Çemende otlar.
Ersiz arvadlar
Bu balama qurban.

6. Dağın maralı,
Gözü qaralı,
Dünyanın malı,
Bu balama qurban.

1. erik 2. bir tür mahallî idareci, muhtar 3. nasıl 4. ne zaman 5. tavlar 6. şeker

7. A dağdağanlar¹,
İlan boğanlar,
Oğlan doğanlar,
Bu balama qurban.
8. Dağda meşelik,
Gül benövşelik
Men hemişelik²,
Bu balama qurban.
9. Dağda arılar,
Şanın yarılar,
Qoca qarılar,
Bu balama qurban.
10. Dağda inekler,
Balam imekler,
Xonçah³ beyler,
Bu balama qurban.
11. Göyde ulduzlar,
Şaxtah⁴ buzlar,
Cehizsiz qızlar,
Bu balama qurban.
12. Tüstüsüz damlar,
Sarı badamlar,
Tenbel adamlar,
Bu balama qurban.
13. Çaydır denizdir,
Quldur, kenizdir,
Balam her nedir,
Mene ezizdir.
14. Güzgüde⁵ düyme,
Tozunu silme.
Xonçada tirmə⁶,
Geler qızımçün.
15. Durar namazdan,
Elinde Qur'an.
Bir de ki yorgan,
Geler qızımçün.
16. Yük üstü boxça,
Altında xonça.
Yüz dene xonça,
Geler qızımçün.
17. Elinde var def,
Üstünde sedef,
Bir zerli örpek⁷,
Geler qızımçün.
18. Elimin bari⁸,
Heyvası, narı,
On sap mirvari⁹,
Geler qızımçün.
19. Elinde var def,
Üstünde sedef,
Bir qızıl inek,
Geler qızımçün.
20. Ağ man eller,
Belinde kemer.
Qızıl düymeler,
Geler qızımçün.
21. Mehmanat¹⁰ bağı,
Yaşıl yarpağı.
Qızıl belbağı,
Geler qızımçün.
22. Güzgüde düyme,
Tozunu silme.
İki cüt çekme¹¹,
Geler qızımçün.
23. Çekdim cefasın,
Gördüm vefasın.
Böyüdüb bunu,
Görüm sefasın.
24. Tükendi ahım,
Yoxdur günahım.
Balam böyüse,
Odur penahım¹²?
25. Gördüm nalasın¹³,
Çekdim belasın.
Balam da ister,
Körpe balasın.
26. Min tümen azdı,
Qızıdır o nazdır.
Verin balamı,
Halım nâsazdır¹⁴.
27. Verdik bir dana,
Aldıq bir sona.
Ay emim qızı,
Qal yana-yana.
28. Verdik bir dana,
Aldıq bir sona.
Ay qız anası,
Qal yana-yana.
29. Qız göze oxdur,
Derd seri çoxdur.
Götürün tullaym¹⁵,
Bir xeyri yoxdur.
30. Oğul ürekdir,
Qızıl direkdir.
Götürün saxlayın,
Qıza gerekdir.

1. bir ağaç 2. her zaman için 3. sofralı 4. soğuk 5. aynada 6. el dokuması kumaş 7. başörtüsü 8. meyvesi, ürünü 9. inci
10. misafirlik, ziyafet 11. çizme 12. sığmak 13. ağlama 14. dayanıksız, zayıf 15. fırlatıp atın

31. Qız bir maraldır, Gözler qaraldır. Hesret çekenin, Rengin saraldır. 32. Badam badamı, Oğlan adamı. Qoy elçi gelsin, Alsın qadamı. 33. Men çalım oyna, Qurban boyuna.	El-oba gelsin, Senin toyuna. 34. Oyna, balam, oyna, Qurban kesim boyuna. Oyna gülüm oyna, Eller gelsin toyuna. 35. Bala dadı bal dadı, Bala adamı aldadı. Yaxşısına men qurban, Pisi yene bal dadı.

Laylalar

1. Layla dedim, can dedim, Yuxudan oyan dedim, Sen yuxudan durunca¹, Canımı qurban dedim. Balam laylay, a laylay, Gülüm laylay, a laylay. 2. Laylay dedim yatasan, Qızılgüle batasan. Qızılgülün içinde,² Şirin yuxu tapasan². Balam laylay, a laylay, Gülüm laylay, a laylay. 3. Laylay beşiyim, laylay, Evim-eşiyim laylay. Sen get şirin yuxuya, Çekim keşiyin laylay. Balam laylay, a laylay, Gülüm laylay, a laylay. 4. Laylay dedim adına. Haq yetişsin dadına³, Her vaxt layla deyende, Balam düşer yadıma. Gülüm laylay a laylay, Balam laylay a laylay. 5. Dağlara serin düşer, Kölgesi derin düşer. Her vaxt layla deyende, Yadıma perim düşer. Gülüm laylay, a laylay, Canım laylay, a laylay. 6. Laylay dedim yatınca, Gözlerem ay batınca. Canım cezana⁴ geldi, Sen hasile çatınca⁵. Gülüm laylay, a laylay, Balam laylay, a laylay.	7. Laylay dedim ucadan, Ünüm çıxdı bacadan. Tanrı seni saxlaşm, Çiçekden, qızılçadan. Balam laylay, a laylay, Gülüm laylay, a laylay. 8. Laylay çaldım hemişe⁶, Karvan ener enişe. Yastığında gül bitsin, Döşeyinde benövşe. Balam laylay, a laylay, Gülüm laylay, a laylay. 9. Dolansın el başına, Sanalsın gül başına. Seni istemeyenler, Qalması il başına. Gülüm laylay, a laylay, Balam laylay, a laylay. 10. Bir gül ekdim boyunca, İylemedim⁷ doyunca. Ömrüm, günüm uzansın, Bu balamın toyunca. Balam laylay, a laylay, Gülüm laylay, a laylay. 11. Laylay dedim boyunca, Baş yastığa qoyunca. Pardaxlan⁸ qızılgülüm, Bir iyleyim doyunca. Laylay balam, a laylay, Körpe balam, a laylay. 12. Evinde eşiyinde, Yat quzum beşiyinde. Dan ulduzu, bir de men, Durmuşuq keşiyinde. Gülüm laylay, a laylay, Balam laylay, a laylay.

1. kalkınca 2. bulasın 3. imdadma 4. canım aktı 5. büyüyünceye kadar 6. daima, her zaman 7. koklamadım 8. serpil, büyü

13. Anan tel düzer sene,
Bacın gül bezer sene.
Tanrıdan ehdim budur,
Deymesin nezer sene.
Balam laylay, a laylay,
Gülüm laylay, a laylay.
14. Nergizi üzüm lay-lay,
Yaxana düzüm lay-lay.
Sen böyü, men qocalım,
Toyunda süzüm, lay-lay.
Laylay balam, a laylay,
Körpe balam, a laylay.
15. Laylay dedim, can dedim,
Yuxudan oyan, dedim,
Sen yuxudan durunca,
Canımı qurban dedim.
Laylay balam, a laylay,
Birce balam, a laylay.
16. Laylay dedim yat dedim.
Yastığa baş at dedim.
Bala, çekim nazını,
Boya-başa çat, dedim.
Balam laylay, a laylay,
Gülüm laylay, a laylay.
17. Men sene qalam deyim,
Gül deyim, lalam deyim.
Yat, incitme ananı,
Sağ olsun, balam deyim.
Gülüm laylay, a laylay,
Körpe balam, a laylay.
18. Laylay gözüm bebeyim,
Her arzum, her dileyim.
Dar günde, bed ayaqda,
Sensen benim kömeyim¹.
Balam laylay, a laylay,
Gülüm laylay, a laylay.
19. Laylay, gülüm, a laylay,
Gülüm, bülbülüm laylay.
Böyü senin sayende,
Men de bir gülüm, laylay.
Gülüm laylay, a laylay,
Balam laylay, a laylay.
20. Laylay dedim carçı² men,
Harayçı³ men, carçı men.
Toy gününde olaydım.
Küçelerde⁴ carçı men.
Balam laylay, a laylay,
Gülüm laylay, a laylay.

Çaşdırmalar

Birlerin gün biri, tek piyade ile
yol gedirdim
Eve meni bir qonaq apardılar.
Aşı ocağa asıb qazan bişirdiler.
Aşda qazan çox lezzetli oldu.
Hazır bişib aş oldu.
Aşıma bir qab qabaq getirdiler, yeyince
doydum.
Dedim sağ çox sonra olun.

MEN DE, MEN DE

- Gel gedek bağa,
- Men de, men de.
- Çıxaq budağa,
- Men de, men de.
- Şaftalı yığaq,
- Men de, men de.

- Bağdan gelsin,
- Men de, men de.
- İti qışqırsın,
- Men de, men de,
- İt mene hürsün,
- Men de, men de.

1. PİŞİK
Şır el çekib belime,
Kim yapışar elime.
Arxam yere qoyulmaz
Yükler üste yaylağım,
Soba altı qışlağım.

Gelin verir, qaymağı,
Qarı çalır quymağı⁵,
Çölde gezmək bilirem,
Suda üzmək bilirem.
Men muncuğu⁶ götürrem
Tez yarıma yetirrem.

2. CÜCELERİM
Cücelerim birer-birer,
Suyu görüb yaxın gələr,
İçer, geder eşelener,
Yeyer, içer cücelerim,
Doyub qaçar cücelerim.

Cücelerim bezeklidi,
Bezeklidi, düzeklidi.
Sarı, çil-çil, her renglidi,
Yeyer, içer, cücelerim,
Doyub qaçar cücelerim.

Cücelerim cıvıldaşar,
Qanad çalar, pıçıldeşar.⁷
Anaları qırıldeşar.
Yeyer, içer cücelerim,
Doyub qaçar cücelerim.

1. yardım 2. haberci 3. ağlayıcı 4. sokaklarda 5. kaymak ve unla yapılan bir yemek 6. boncuk 7. fısıldaşır

Yanıltmacalar

1.Şap beyin Şuppulu xatını gönderdi meni,
Şappulu xanımm şarap şurupımu getirmeye.
Getdim, gördüm Şappulu xanımm
şarapşurupunu Supla Şap şappıldadır. Şapa
dedim şarapşurupu ver, dedi:

Şupdan iste, Supa dedim şarapşupu ver, dedi
şapdan iste. Supu axtardım¹ şarapşurupu
tapmadım², Şapı axtardım şarapşurupu
tapmadım, gördüm ki, Şappulu xanımm
şarapşurupu ne Şapdadır, ne Şupda, qaldım
şarapşurupda...

Getdim gördüm bir dere de iki kar³, kor kürkü
yırtıq kirpi var. Dişi kar, kor kürkü yırtıq
kirpi erkek kar, kor kürkü yırtıq kirpinin
kürkünü yamamaqdansa erkek kar, kor
kürkü yırtıq kirpi dişi kar, kor kürkü yırtıq
kirpinin kürkünü yamayır.

Ocaq, men seni qıgılcımlandırmadım. Seni
qıgılcımlandıran qıgılcımlandırdı. Sen
qıgılcımlanmasaydım da men seni
qıgılcımlandıracaydım.

O taydan⁴ bir kişi gedirdi elinde qablama.
Dedim, o qablamalı gel qablamalaşaq. Dedi,
sen mennen qablamalaşsan da
qablamalaşacam, qablamalaşmasan da
qablamalaşacam.

Getdim gördüm bir dere de yeddi yal⁵, gara,
ala, qaşqa⁶, sekil, tepel⁷ çepiş otduyur. Dedim
ey yeddi yal, qara, ala, qaşqa, sekil, tepel
çepiş, sen yeddi yal qara, ala, qaşqa, sekil,

tepel çepiş, men yeddi yal, qara, ala, qaşqa,
sekil, tepel çepişin yerin niye otduyursan?
Dedi sen yeddi yal, qara, ala, qaşqa, sekil,
tepel çepiş, men yeddi yal, qara, ala, qaşqa,
sekil, tepel çepişin yerini otdadıgıma göre
men yeddi yal, qara, ala, qaşqa, sekil, tepel
çepiş de sen yeddi yal, qara, ala, qaşqa, sekil,
tepel çepişin yerin otduyuram.

6. Nenem qatığı sarımsaqlasa da yeyecem,
saramsaqlamasa da.

7. Ay qılquyruq qırqovul, gel bu kola gir
qılquyruq qırqovul.

8. Dadaş dayı deyirmanm dalında daşı daşa,
demiri daşa döyürdü.

9. Axşama aş asmışam, bilmeyib gaz asmışam.

10. Ey qefesdeki çil bildirçin qardaş! Gel
çilbirdirçinleşek. Sen çilbirdirçinleşmesen de,
çilbirdirçinleşeceyem.

11. Getdim gördüm bir taxçada⁸ bal, bir taxçada
qıl, bir taxçada zil. Balı uddum, qılı diddim,
zili atdım.

12. Sen cümeaxşamlasan da
cümeaxşamlaşacağam, cümeaxşamlaşmasan
da.

13. Ey çerşenbe axşamı, gel çerşenbeleşek, sen
çerşenbeleşesen de çerşenbeleşeceyem,
çerşenbeleşmesen de.

VI - Bayatılar - Maniler

(s. 141-148)

1. Âşığam, bax semaya,
Nesr esrir baxsa maya,
Zerrece üzün görsem,
Nâmerdem baxsam Aya.
2. Âşığam, qan adile,
Vur boynum qan adile,
Xeyalım gezen yeri,
Quş gezmez qanadile.
3. Âşıq, dağ arasında,
Duman dağ arasında,
Şam¹ kimi şö'le² çektim,
Yandım yağ arasında.
4. Âşığam, dada³ men,
İmadada men, dada men,
Aldılar yaxşı yarı,
Kime gedim dada men?
5. Âşığam, derd azalı mı,
Düşsün derde zalimi.
Senden derman gelmese,
Menden derd azalı mı?
6. Âşıq, yamanı⁴ görüm.
Xalın yamanı görüm,
Ne yaman meni görsün,
Ne men yamam görüm.
7. Âşığın yardı yarı,
Bayqunus yardı yarı,
Alçalsın uca dağlar,
Görünsün yar diyarı.
8. Âşıq, geceden geder,
Karvan geceden geder,
j^arvan geceaen geaer,
Gece uzun, hemdem yox,
Zehlem⁶ geceden geder.
9. Âşığam, gelmesin yaz,
Sözün yaz, gelmesin yaz,
Gül gelsin, bülbul gelsin,
Gelmese gelmesin yaz.
10. Âşıq, min aye gele,
Xalın Minaye gele,
Yaxşıdan el çekmerem,
Göyden min aye gele.
11. Âşıq, Minaye deyer,
Xalın minaya deyer,
Ay var bir güne deymez,
Gün var min aya deyer.
12. Âşığam, o Bayadı,
El yadı, oba yadı,
Siz olun el obalı,
Biz olaq oba yadı.

13. Men âşığam, tamam qan,
Oxu dersin tamam qan,
Könül var ki, qan dammaz,
Könül var ki tamam qan.
14. Âşiq, tersine qoyun,
Yuyun, tersine qoyun,
Yaxşımı qiblesine,
Meni tersine qoyun.
15. Âşığam, şah adada.
Yar gedir şah edada,
Ne görüm yaman üzün,
Ne gedim şaha dada.
16. Men âşiqem, ay meler,
Bulud altdan ay meler,
Deryada bir gül bitib,
Su deyiben ay meler.
17. Men âşiqem, bağdadi,
Sona meylin bağdadi,
Getmez bülbül serinden,
Gül sevdası bağ dadı.
18. Men âşiqem, yad eli,
Ya divane, ya deli,
Qebrim od tutub yanar,
Sene deyse yad eli.
19. Men âşiqem, yayma,
Menden qaşın yayma,
Qorxuram müjgan çalam,
Üzünden göz yayına.
20. Men âşiqem, yaxannan, Ya
sultannan, ya xannan, Bir
deste gül olaydım,
Asılaydım yaxannan.
21. Men âşiq, ejdahani¹, İlanı²,
ejdahani, Doymaz şirin
lebinnən, Âşiqin ac
dehani³.
22. Men âşiq, inci menem,
Dürr menem, inci menem,
Baş qoyub dizin üstə,
Can versem indmenem.
23. Men âşiq indi zülfün,
Gerdene mindi zülfün,
Destele qoy qoynuna,
Qan eyler indi zülfün.
24. Men âşiq daldasma,
Merd igid daldasma,
Nâmerd aslan olsa da,
Sığınma daldasma.
25. Men âşiq, düşmez ele,
Mey içen düşmez ele,
Yaxşı saxla gözlerin,
Bir candı, düşmez ele.
26. Men âşiqem, güleller,
Bülbül bağda gül eller,
Deryacan ağlın olsa,
Yoxsul olsan güleller.
27. Men âşiq Gülendama,
Çmbdi gülən dama,
Olam bir xara köynek,
Yapışam gül endama.
28. Men âşiqem, ne vaya,
Dur qulax as nevaya,
Ne nâmerde yoldaş ol,
Ne aha düş, ne vaya.
29. Men âşiqem, oyada,
Yatmış könlüm oyada,
Bî-vefaya sirr verme,
Geder, açar o, yada.
30. Men âşiq ölke sennen,
Qorxuram yol kesennen,
Dağlar quzeyli, könlüm,
Heç getmez kölge sennen.
31. Men âşiq, ulu dağlar,
Çəsmeli, sulu dağlar,
Döşündən eli köçmüş,
Başında bulud ağlar.
32. Men âşiqem, heşəmdi⁴,
Zülf üzünde heşəmdi,
Qarabağ terlamyam⁵,
Sona almağ peşəmdi.
33. Men âşiq, şirin gele,
Şirin yar şirin gele,
Ferhad qayalar çapar,
Gözleyer Şirin gele.
34. Obanın dağ aranı⁶,
Görübdü dağ aram,
Yaxşıdan ötrü âşiq
Ha gezir dağ aranı.
35. Men âşiq, ovun ovlar,
Gözlerin ovun ovlar,
Murguz'dan qalxan terlan,
Alvız'da ovun ovlar.
36. Men âşiq Ordubad'a,
Salmas'dan Ordubad'a,
Serkerde qoçaq olsa,
Vermez heç ordu bada.

37. Ezizim, çime mende,
Su mende, çime mende,
Göy çemenli göl olam,
Yar gele çime mende.
38. Eziziyem, ağır dur,
Ağır terpen, ağır dur,
El içinde düz dolan,
Gören desin ağırdır.
39. Ezizim, al kağızım¹,
Dili yox, lal kağızım,
Gel get yarın yanına,
Dil ol, yalvar, kağızım.
40. Ezizim, bağda ara,
Bülbülü bağda ara,
Bağbanm könlü olsa,
Ne gelib bağda nara.
41. Ezizim, bağda dara,
Zülfünü bağda dara,
Bülbülü gülden ötrü,
Çekdiler bağda dara.
42. Eziziyem, bir bir çek,
Oxu yaydan bir bir çek,
Ölsem qoy qanlım olsun
Bir qaş, bir göz, bir birçek².
43. Ezizim, qala yeri,
Burç yeri, qala yeri
Qiyamet o gün qopar,
Yar gede, qala yeri.
44. Ezizim, qem çiledi,
Semendin³ qemçiledi,
Yar seçdim derd az ola,
Daha da qem çiledi.
45. Ezizim, qızaranda,
Dan yeri qızaranda,
Qalsa da oğlan qalsm,
Qalmasm qız aranda
46. Ezizim quzu qurban,
Qoç qurban, quzu kurban,
Merdin birce tüküne
Namerdin yüzü qurban.
47. Ezizim, dara çeker,
Xalların dara çeker,
Elin gücü bir olsa,
Düşmeni dara çeker.
48. Ezizim, derd ekerem,
Yoldaşdı derde Kerem,
Qoşmuşam qem kotanın,
Her gece derd ekerem.
49. Ezizim, derme derme,
Xalların derme derme,
Yetişmemiş nar gördüm,
Çağırır derme, derme.
50. Ezizim, yazma meni,
Dil çıxart, yaz memeni,
Olaydım qış quzusu,
Emeydim yaz memeni.
51. Eziziyem, yüz ha yüz,
Sonam gölde üz ha üz,
Düşmen gelib dost olmaz.
Yalvarasan yüz ha yüz.
52. Ezizim, ince bele,
Küi⁴ bele, İnce bele,
Qulpun sınısın⁵, ay senek⁶,
Minmisen ince bele.
53. Ezizim, incidensen,
Sedefden, incidensen,
Keserem dilim seni,
Bilsem yar incidensen.
54. Ezizim, kasa dolmaz,
Merd eli kasad olmaz,
Yüz nâmerdin çöreyin
Doğrasan kasa dolmaz.
55. Ezizim, kim sayada,
Tor qurub kim sayada,
Gözde, könlüde sensen,
Düşer mi kimse yada.
56. Ezizim, gözü maya,
Qatarın gözü maya,
Dağılsın bulud zülfün.
Sataşsın gözüm aya.
57. Ezizim, Gülistana,
Şeh⁷ düşe gülistana,
Qorxuram göz yaşımnan,
Qoynunda gül istana.
58. Eziziyem, güven gez,
Dağda biter güvengez⁸,
Ne nâmerde bel bağla,
Ne dövlete güven, gez.
59. Ezizim, Mamağana,
Yol geder Mamağana,
Kes başım sinen üste,
Qoy batsın meme qana.
60. Eziziyem, men dilden,
Elimdeki mendilden,
Yarman merc bağladım
O dodaqdan, men dilden.

61. Eziziyem, ne qıyam¹,
Zülfün üzde ne qıyam,
Sen camaldan ne qıydm,
Men canımdan ne qıyam.

62. Ezizim, su cahanı,
Boyun tek suca hanı?
Leblerin teşnesiyem,
Götürse su cahanı.

63. Ezizim, serin ayaz.
Göy bulud, serin ayaz,
Dosta gelen qadani²,
Düşmenin serine yaz.

64. Ezizim, Tehledenem,
Tek evli Tehledenem,
Arasbar terlanıyam,
Sonalar tehledenem.

65. Eziziyem, halala,
Haram qatma halala,
Nâmerdin bağçasında
Ne gül bitsin, ne lala.

66. Ezizim, harayçı³ men,
Göy çimen, haray çimen,
İki memen dalaşsın,
Qoy olum harayçı men.

67. Eziziyem, çengele⁴,
Duman gele, çen⁵ gele,
Keten köynek, ağ meme,
Al eline çengele.

(Prof.Dr. Azad Nebiyev, s.51-52)

68. Ay doğdu bize düşdü,
Gün doğdu düze düşdü,
Sen tek igid cavanlar,
Tezliknen göze düştü.

69. Ağacda xezel⁶ ağlar,
Dibinde gözel ağlar.
Bele oğlu ölenler
Sergerdan gezer ağlar.

70. Âşığım eller ayrısı
Bülbülem güller ayrısı
Bir gününe dözmezdim⁷,
Oldum iller ayrısı!

71. Üstedir
Quşdan qanad üstedir,
Elin sınısın⁸ yad oğlu,
İgid murad üstedir.

72. Men öldüm ağlamaqdan,
Bağa su bağlamaqdan.
Bağda yarpaq qalmaq.
Yarama bağlamaqdan.

73. Menâşiq, ağlamazdım,
Gülerdim, ağlamazdım.
Bilseydim, vef en budu,
Sene bel bağlamazdım.

74. Axşam oldu usandım,
Seher oldu oyandım.
Daş olsaydım erirdim,
Torpağıdım dayandım.

75. Qızılgül heşem⁹ oldu,
Dermedim heşem oldu.
Men senden ayrılalı
Ağlamaq peşem¹⁰ oldu!

76. Qızılgül olmayaydı,
Sarahb solmayaydı,
Bir ayrılıq, bir ölüm,
Heç biri olmayayadı!

77. Eziziyem, her aylar,
Her ulduzlar, her aylar,
Oğlu ölmüş analar,
Oğul deyib haraylar!

78. Bu dağlar ulu dağlar,
Çeşmeli sulu dağlar.
Burda bir qerib ölüb,
Göy kişner, bulud ağlar!

79. Xoruz ban¹¹ verende gel,
Sinem qan verende gel,
Sağlığımda gelmedin,
Barı can verende cel!

80. Men âşığam bexti kem,
Bağbanım yox bağ tikem,
Men feleye neyledim,
Felek, mene baxdı kem!

81. Aman, aman oldu, gel,
Halım yaman oldu, gel
Bir de seni göreydim,
Axır zaman oldu gel!

82. Eleme esdi felek, Sebrimi
kesdi felek, Girdi bülbül
bağıma, Şümalım¹² kesdi
felek!

83. Dağların çişkinidi¹³,
Dumanlı çişkinidi,
Dindirme, qan ağlaram,
Halımın pis günüdü?

84. Bir at mindim başı yox,
Bir çay keçdim daşı yox,
Burda bir gerib ölüb,
Yanında qardaşı yox!

2. bela, dert 3. ağlayıcı 4. avuçlamak 5. sis 6. güz yaprağı 7. katlanmak 8. kırılmak 9. saman 10. uğraş
12. fidan 13. çisinti

85. Quşum qaçtı tülekden,
Qolum düşdü bilekden,
Gör başıma ne geldi,
Çerxi dönmüş felekden.
86. Men âşiq, lala dağı,
Bürüyüb lala dağı,
Her ne yara sağalsa,
Sağalmaz bala dağı!
87. Men âşiq, gözel ağlar,
Gözlerim gözel ağlar,
Meni yetir anama,
Gör nece gözel ağlar!
88. Ele mi düşen yeri,
Atlanıb düşen yeri,
Göz yaşı oda dönüb,
Yandırır düşen yeri.
89. Ovçular ov tutmasın,
Ovıasm, ov tutmasın.
Seni vuran ovçunun,
Qolları sov¹ tutmasın.
90. Analar yanar ağlar,
Günlerin sayar ağlar,
Döner göy göyerçine,
Yollara qoyar ağlar.
91. Qızılgül axçalandı,
Dermedim axçalandı,
Sene kimler qarğadı,
Paltarm² buxçalandı.
92. Ezizim, nazik sarı,
Geymene nazik sarı,
Saçları kefen eyle,
Cenazem nazik sarı.
93. Ezizim,tike tike³,
Geymeye tike tike,
Qoy meni yar ağlasın,
Kefenim tike tike,
94. Haray naşı elinden
Atmaz daşı elinden,
Yastıq şikayet eyler,
Gözüm yaşı elinden.
95. Men aşiq goşa dağlar
Catıb baş-başa dağlar,
Sizde oğul itirdim
Dönesiz daşa dağlar!
96. Maralın gözü qanlı,
Topuğu, dizi qanlı,
Balamı vermeseniz
Tutaram sizi qanlı.
97. Men aşiq, bala dağı,
Dolan gel bala, dağı.
Sağlasa her yazalar
Sağalmaz bala dağı.
98. Altımda kilim yandı,
Od düşdü kilim yandı,
Eziz bala demekden,
Ağzımda dilim yandı.

VII - Atalar Sözü

(s. 149 -156)

A.

Ac toyuq yuxusunda darı görer.
Acıgım¹ dövlətə zəreri var.
Acıqı başda ağıl olmaz.
Adam altından söz - Qazan altından köz.
Adamı başdan - Ağacı yaşdan.
Adamın dinləyən üreyi gerek bir olsun.
Ağ gün ağardar - Qara gün qaraldar.
Ağac bar² getirəndə başını aşağı diker.
Ağası Gülüm olanın, başına külüm olar.
Ağıl yaşda deyil, başdadı.
Ağıllı fikir eleyince³, deli vurdu çayı keçdi.
Ağız açdı - göher⁴ sacdı.
Ağlamayan uşağa süd vermezler
Axırkı peşmançılıq fayda vermez
Alim olmaq asandı⁵, adam olmaq çetin⁶.
Altmışında zurnaçılıq öyrənən gərunda⁷ çalar.
Analı qızım özü böyüyər- Anasız qızım sözü.
Anası çıxan ağacı qızı budaq budaq gezer.
Anasına bax, qızını al- Qırağına⁸ bax, bezini al.
Anlayanın da quluyam, anlamayanın da, dad
yarımçıq elindən.
Anlayanla daş daşı, anlamazla yemə aşı.
Arığın ne işi qoruqda⁹ - Vurub qıçını sındıralar¹⁰.
Aslan ağzından şikər¹¹ alınmaz.
Aşığmkı haynandı-Mollanınkı vaynan.
Aşma aşma, çıxdı ocaq basma.
At ölər meydan qalar-Igıd ölər, ad san qalar.
At vurdu dizime-İndi geldim özümə.
Atan soğan, anan sarımsaq, sen hardan¹² oldun bele
gülmeşeker.
Ay daş atan bexteveri¹³ - Daşın da bir vaxtı var.
Ayağının yetmiş iki oyunu bir armudun başmdadı.
Azacıq aşım - Ağrımaz başım.
Azdan az demişlər, çoxdan çox.

B.

Bablı babını¹⁴ tapmasa, günü ah vayla keçər.
Bağa baxarsan bağ olar, baxmazsan dağ .
Bal tutan barmax yalar.
Baxşış var tümen tümen-Hesab var qepik qepik.
Başı molların, leşi molların-Altından beşi
mollarım.
Yerde qaldı bir dene - Ondan da var işi molların.
Beş gün yaraq¹⁵ bir gün gerek.
Bedesili¹⁶ başa çekərsən, sürüşər ayağa düşər,
Bir budağa çıxıb min budaq silkeleyir.
Bir gördün yoldaş, iki gördün qardaş.
Bir deli bir quyuya daş atdı, yüz ağıllı
çDcarabilmedi.

Biri ölməse, biri dirilmez.
Birlik hardadı, dirlik ordadı.
Bildirçinin beyliyi darı sovlana qəderdir.
Bilməmək eyip deyil, soruşmamaq¹⁷ eyibdir.
Bitmiş işdən gül iyi¹⁸ gələr
Bu ilki serçe bildirki serçeye cik cik öyredi.
Bu günün işini sabaha qoyma.

C.

Cahıllıqda çek cefa-Qocalıqda sür sefa.
Can yanmasa gözden yaş çıxmaz.
Cefa çekməsen sefa görmezsən.
Cüceni payızda¹⁹ sayarlar.

Ç-

Çıxan qan damarda qalmaz.
Çobanın könlü olsa tekeden pendir tutar.
Çox bilib az danışmaq igidin lengeridi²⁰.
Çox yemək adamı az yeməkden qoyar.
Çömçə²¹ dutan özünə sarıdır²².

1. öfke 2. meyve 3. düşününceye kadar 4. cevher 5. kolay -6. zor 7. mezar 8. kenarına 9. koru 10. bacağımlı kırıqlar
11. av 12. nərden 13. talihli 14. dengi dengini 15. silah 16. soysuz 17. sormamak 18. kokusu 19. güzde 20. onurudur
21. kepçe 22. yönündə, doğru, tarafa

D.

Dağ dağa qovuşmaz, adam adama qovuşar.
Daldanı atılan daş topuğa deyer.
Danışmaq danam qurda verer.
Deliye el ver, eline bel ver.
Dem dem getirer, qem qem.
Dere xelvet², tülkü bey.
Deryaya daş atmaqla su bulanmaz.
Derziye köç dediler, iynesini sancdı³ yaxasına.
Deve oynayanda qar yağar.
Deveci ilə dost olanın darvazası⁴ gen gerek.
Deyirman bildiyin eler, çaxçax başın ağrıdar.
Diriye hay vermez, ölüye pay.
Donuzdan bir tuk çəkən o da qenimetdi.
Dost dostnan ten⁵ gerek, ten olmasa gen⁶ gerek.

E.

Ehtiyat igidin yaraşığıdır.
El ağzı, -fal ağzı.
El gücü - sel gücü.
Eşşeye gücü çatmaz, palanı döyecleyer.
Evinde yox urvalıq⁷ - könlündən keçir darğalıq⁸
Ekende yox, biçənde yox, yeyənde ortağ qardaş.
Esil al, çirkin olsun? Bed-esil gözəl alma.
Et yeyen quş dimdiyindən belli olar.
Ete pul vermez, küftenin böyüyündən yapışar.
Evvel arxı sıçra, sonra berekallah de
Eyri oturaq, düz danışaq.

Q.

Qara seni basmamış sen qaranı bas!
Qarğalar menim toyuğumdur, yumartasını
görmürem.
Qaşım düzəltdiyi yerde gözünü çıxartdı.
Qayış ne bilir ki, kotan⁹ ne çekir.
Qazan qarası geder, üz qarası getmez.
Qelem yazanı qılmc pozabilmez.
Qılmc yarası sağalar, dil yarası sağalmaz.
Qız evinde toydu, oğlan evinin haberi yoxdu.
Qızım, sene deyirem, gelinim, sen eşit.
Qızınmadıq istisine, kor olduq tüstüsüne.
Qoç döyüşünə qoç dayanar.
Qohum gelməyə gelməyə yad olar, yad gele gele
qohum.
Qonşunu iki inekli iste, özün bir inekli olasan.
Qorxu başa beladı.
Qorxursan pişikdən, niye çıxırsan deşikdən.
Qurd tükünü deyışer, xasiyyətini¹⁰ deyışmez.
Qurddan qorxan qoyun saxlamaz.
Quş dimdiyindən teleye¹¹ düşer, insan dilinden.

G.

Gemide oturub gemici ile savaşıır.
Göz var görmək üçün - ağıl var bilmək üçün.
Gözəl-ağa çox gözəl idi, vurdu çiçək çıxartdı.
Gülme qonşuna - gelir başına.
Gündüz gezir obanı - gece sancır dabanı.

H.

Haramzada qarışdırar-Halalzada barışdırar.
Heç kes öz ayrına turş¹² demez.
Her oxuyan Molla Penah olmaz.
Her şey naziklikdən¹³ sınar, insan yoğunluqdan¹⁴.
Hoha var dağdan yedirir-hoha var dağa mindirer.

X.

Xalam bildi, alem bildi.
Xalqa it hüner, bize çaqqal.

İ.

İgid odu atdan düşə atdana-İgid odu her yaraya
qatdana.
İgid öler adı qalar-müxennetin neyi qalar?
İgidin igiddən bir ehtiyatı artıqdı.
İlan qabıgını deyışer, xasiyyətini deyışmez.
İlan vuran alaçatıdan¹⁵ qorxar.
İlanın ağına da le'net, qarasmad da.
İlanın yarpızdan zehlesi geder¹⁶, o da burnunda
biter.
İnsan paxıl olmasa bağ çeperi neyler.
İşini möhkəm tut, qonşunu oğru tutma.
İşlemeyen dişlemey.
İt qulaqkesəndən qorxar.
İt hüner, karvan keçer.
İtədən çox, çarx aparar olmaz, yene ayağı yalındı.
İtnen yoldaş ol, deyeneyi yere qoyma.

K.

Kababı köz öldürer, igidi söz.
Kasıbın sözü-Palıdm közü.
Keçi can haymda, qessap piy¹⁷ arzular.
Keçmə nâmerd körpüsündən, qoy aparsın sel seni.
Yatma tülkü kölgesinde, qoy yesin aslan seni.
Keleknen¹⁸ gelen küleknen¹⁹ geder.
Kiçikdən xeta-Böyükdən eta.
Kor ne ister, iki göz-Biri eyri, biri düz.
Kor koru tapar, su çuxuru.
Koşa getdi saqqal getirməyə, bıgını da qoydu
üstelik.
Koşaya here bir tük verse, koşa da saqqallı olar.
Könül seven göyçək olar.

L.

Lalın dilini nenesi biler.

M.

Malın mal olunca, bazarm bazar olsun.
Meşe çaqqalsız olmaz.
Meymunun su boğazına çıxanda, balasını ayağının
altına alar.
Merdin qulu ol, nâmerdin ağası.
Milçək murdar deyil, könül bulandırar.

N.

Nâmerdin plovundan merdin qaşıq aş.
Nâmerdi bir gördün, bir de görsən nâmerdsen.
Ne yoğurdum, ne yaptım,?Hazırca köke tapdım.

1. arkadan 2. sessizlik 3. sapladı 4.büyükkapı 5. eşit, denk 6. geniş 7. hamur tahtasına serpilən un 8. mahallî idarecilik, muhtar
9. saban 10. huy 11. tuzak 12. ekşi 13. incelik 14. kalınlık 15. renkli ip 16. nefret eder 17. içyağı 18. hileyle 19. rüzgârla

O.

Oxunu atıb, yayını gizleme.

Ö.

Öldürrem deyennen qorxıma, öllem deyennen qorx.
Ördək qaz yerişi getse, paçası ayrıq qalar.
Örken¹ ne qeder uzun olsa, yene doğanaqdan² keçer.
Örtülü bazar-Dostluğu pozar.
Öz gözünde tiri³ görmür, özge gözünde qılı seçir.
Özüne erişte kesebilmir, özgeye umac⁴ ovur.

P.

Palaza bürün-El ile sürün.
Pis⁵ yeyenin olsun-Pis deyenin olmasın.

R.

Rehmet düzene-Le'net pozana.

S.

Saygısız igidi düşmən aldadar.
Sevdanı pul biler-Davanı qılmc.
Şehir ele, halva, bişer, ay qora senden-Beslesen
atlas olar tut yarpağımdan.
Sen ağa, men ağa-İnekleri kim sağa?
Sen vurmadin, men yıxılmadım, bes buna ne oldu?
Senden hareket-Menden bereket.
Sene güvendiym dağlar-
Sene de qar yağarmış.
Siçan görende pelenge⁶ dönen pişik -
Peleng görende siçana döner.
Sirke tünd olsa öz qabını çatladar.
Sirrini dostuna verme, dostunun da dostu var.
Soğan yememisen, için niye göyneyir.
Söz sözü götürer, arşın bezi.
Su axan arxdan bir de axar.
Su bardağı suda smar.
Su görende susayar-At görende esneyer.

Ş-

Şapalaqnan üz qızardır.
Serti sumda⁷ kesek, xırmanda yabalaşmayaq.

T.

Tenbel deyər:-Ver yeyim, ört yatım, gözle canım
çıxmasın.
Tike ile dost olan iller ile küsülü olar.

Torpaq deyər:-Öldür meni, dirildim seni.
Toyuq yumurtasına göre qaqqıldar. Tülkü
tülküyünü sübut edince derisini
boğazından çıxardarlar.
Tülkü tülküye buyurur, tülkü quyruğuna.

U.

Ucuz etin şorbası olmaz.
Üstadına xec baxanm gözlerine qan damar.
Utan utanmazdan, qarx qorxmazdan.

Ü.

Üstü bezek, içi tezək.

V.

Vaxtsiz qonaq öz kisesinden yeyer.
Varlığa ne darlıq.
Vetene geldim, imana geldim.

Y.

Yaxşı dost pis günde me'lum olar.
Yaxşı oğul neyler ata malını,-Yaman oğul neyler
ata malını.
Yaxşılıq⁸ ele balığı at deryaya, balıq bilmese xalıq
biler.
Yaxşılığa yamanlıq⁹ - Kor eşşeye samanlıq.
Yaxşılığa yaxşılıq her kişinin işidi-Yamanlığa
yaxşılıq er kişinin işidi.
Yalancını menziline qeder.
Yalancının evi yandı, heç kes inanmadı.
Yalqız elden ses çıxmaz.
Yaman arvad, yaman qonşu, yaman at-Birin boşə,
birin boşla, birin sat.
Yarı gör, özün danış, ev yıxar ara sözü.
Yas yiyəsi kiridi¹⁰, yasa gelen kirimedi.
Yer qulaqlı olar.
Yeyesen qaz etini, göresen lezzetini.
Yox evi, verem evi-Var evi, kerem evi.
Yoldaş yoldaşa baxar, canını oda yaxar.
Yumurtdamırsan, yaxşı-Falım¹¹ niye içirsən?
Yüz ölç, bir biç.

Z.

Zer qedrini zerger¹² biler.
Zülmnen abdan olan edinen berbad olar.

1. urgan 2. yük bağlanan iplerin ucuna takılanhalka 3. ok 4.-erişteye benzer bir yemek 5. kötü 6. pars 7. tarla 8. iyilik 9.
kötülük 10. yas sahibi sustu 11. fıl 12. kuyumcu

VIII - Nesihetler

(s. 157-159)

Sayuj¹ baş salamat² olar.
Sene hörmət edən qədrini bil.
Başqasın zəhmətindən istifadə etmə.
Ağıl və kəmal dövlətdən yüksəkdir.
Biliksiz ağıl paltarsız³ bədən kimidir.
Danışmağa sözün yoxsa, danışma.
Can de, can eşit.
Meclisə bax, danış.
Dindirmesələr⁴ dinmə.
Xəsislik alçaqlıqdır.
Həmişə yaxşılarla yoldaş ol.
Yaxşılıq et, yamanlıqdan qaç.
Özgeşinin qəm kədərində gülme ki senin də başına
gələr.
Xoş danışsan, xoş cavab eşidersən.
Qəm qüseye şerik olana kömək lazımdır.
Özünü saxla, hər şeydən ötrü özündən çıxma⁵.
Emeyi itirmə, emeyi ancaq nadanlar itirir.
Öz biliyinə qürrelenmə⁶.
Nadanlardan, cahillərdən öyrən-başqasın etdiyi
iyrenç⁷ işlərdən ibrət götür, sen etmə.
Tənbəllik ufunet⁸ getirir.
Təmiz ad qazanmaq igidin nişanıdır.
Etdiyin yaxşılığı başa qaxma.
Qoy seni xalq tərif etsin⁹, xalq gözü me'yardır¹⁰.
Ne qədər bilikli olsan da özünü bilməyən hesab et.
Her işi məsləhətləş¹¹, sonra həllinə giriş. Dilini
saxlamağı bacar
Hər kəsle öz dili ilə danış.
Çox bilən az danışar, az bildiyin halda çox danışma.
Söz danışan ol, söz güləşdirən olma.
Xəbərçini eşitmə, xəbərçilikdən elhezər et¹².
Sən xalqa sədaqətli ol ki xalq da seni tərifləsin.
Özünə məsləhət bilmədiyini başqalarına da bilme.
Zarəfat¹³ dostluğu pozar, şər getirir. Şit¹⁴ zarəfatdan
Qumarbaz adamla dost olma.
Fürseti fəvte ver. ¹⁵ Elinə fürsət keçəndə
düşməninə adlama.
Azı saxlamağı bacarmayan çoxu da saxlaya bilməz.
Nəyin varsa ona qane ol artıq¹⁶ təmahlıq etmə,

Ayağını yorganına görə uzat.
Eşşəyə mexmər ullarsan¹⁷, gəder küllükdə ağnar.
Her işi vaxtında gör.
Rahatlıq zəhmətdədir.
Dəsdü düşməni etmək asandı, düşməni dost etmək
çətin.
Başqalarının malında gözün olmasın.
Emanətə xəyanət olmaz.
Qeyrətsiz, namussuz yaşamaqdan ölmək yaxşıdır.
Atalıq borcunu yerinə yetir, övladına sənət öyrət.
Düşməninlə dost olan dostdan uzaq gəz, ondan el
çək.
Nəmərd dostdan ziyan çəkərsən. Bədə
dostlarından uzaq gəz, onlar bədənə dost
dutarlar, bir saatın dostlarıdır.
Kinli və təmahlıkar adamlarla dostluq etmə.
Acılığını düşməninə bildirmə. Qoy düşməni həmişə
seni tox bilsin.
Düşmənin milçək qədər balaca olsa da, sən onu fil
qədər böyük hesab elə.
Ev düşməninə qorx və ehtiyatlı ol.
Özün oturub durmağı, qonaqlıq qurmağı,
adamları qəbul etməyi bacar.
Yaşsa sənə böyük, yaxud qonaq gələndə ayağa
qalx, onu hörmətlə qəbul elə, hörmətlə yola sal.
Yıxılanın elindən yapış, qaldır.
Şirin dillə ilanı yuvadan çıxarmaq olar. Acı dillə
həminə özündən incik salarsan¹⁸. Hər zə sözün hər zə
cavabı olar.
Adamın dalınca danışma.
İki üzlü olma, iki üzlülərdən qaç.
özgeşdirən adamlardan uzaq gəz. Şər onlardan
doğur.
Özündən güclü ilə vuruşma, yalancı adamla
oturub durma.
Xəsis və iki üzlü adamlarla dostluq etmə, nadanla
öçəşmə¹⁹, yalancıya inanma, sirişini başqasına demə,
böhəncədən²⁰ qaç.
Bir evin iki arvadı olarsa, ev süpürülməmiş qalar.
Həyanətdən qaç, malına haram qatma.
Gəridə qalanı döyərler.

1. uyanık 2. salamat 3. elbise 4. konuşturmazlarsa 5. kendini kaybetme 6. kibirlenme 7. rezil, alçakça 8. pis koku 9. övsün
10. ölçü, terazi 11. danış 12. sakın 13. şaka 14. uygunsuz, tatsız 15. elden kaçırma 16. fazla 17. kadife giydirdi 18.
dairlirsən 19. kinleşme 20. iftiracı

IX - Tapmacalar

Ekinçiliye, Tahıl ve Zehmete Dair

Ağ quş suya töküldü.	Düyü ¹	Dilim dilim nar, Dizimecan qar,	
Altı ayda bir qarış, Bir ayda altı qarış.	Taxıl	Uçdu bir keklik, Qondu bir dilber.	Derz ⁸ , xırman, saman, buğda
Atdım yamaca, Düşdü umaca ² .	Duz	Ereb atdan, Demir qatdan,	Qazan ve içindeki hörek ⁹
Başını kesdim qanı yok Cücelerinin canı yox.	Darı	Quş buruldu, Quyruq bulandı.	
Bir atım var, at eylerem, Ölerse minnet eylerem, Etin ataram o yana, Sümüyün ³ xeyret ⁴ eylerem.	Çeltik	Yastıca yatar, Yumurta töker	Kündeio
Bir bölük atlar Çemende otlar, Vaxdı gelende Dimdiyi çatlar.	Pambıq	Mücürü ¹¹ , hey mücürü, İlişdirir üçünü, Yeddi qatar mal gerek, Çeke onun gücünü.	Kotan
Bir il ekerler, Yeddi il biçerler.	Yonca Bugda	Yerişi tappır, tuppur, Dırnağı seksen para.	
Qırmızı xəşen ⁵ , Atılıb düşen.			
Deyirmana den geldi, Gelen ona bend oldu, Səksen ayaq, qırx buynuz Bir mismara ⁶ bend oldu.	Kotan ⁷ , qayış, öküzler (on baş öküz)		Kotan

Dırnağı seksen para.1. pirinç 2. erişteye benzer bir yemek 3. kemiğine 4. hayret 5. keçi kılından dokunmuş çuval 6. çivi
7. saban 8. ekin demeti 9. yemek 10. hamur mprdanesi 11. erkek keçi 12. tasma

Özü tox, kölgəsi yox.	Quyu	A qara gedə ² , nedendi, Bağrım zeden zedendi ³ , Özü eller doyurdar, Gözü doymaz, nedendi?	
Sarısaqqal, uzunhoqqal, Onu tapmayan olsun çaqqal	Oarğıdalı ¹		Deyirman
Halalar ha halalar, Çölde dovşan balalar, Dimağından su içər, Dimdiyindən balalar.	Sünbül, Çeltik	Bir dere de durmuş, Diş diş vurmuş, Âlemi yemiş, Acgöz oturmuş.	Deyirman
Uzunca qız uzanır, Özüne köynək qazamr.	Oxlov	Dam dumbuldar, Su gumbuldar, Heyva çalar, Nar oynar.	Su dingi, deyirman
Çıxar ağaca, sallanır, Derin dama tullanar.	Erişte	Palçıq dizden, Su qurşağdan, Ha qaçıram Toz qopur.	Deyirman
Hem derili, huş derili Yaza ekili, yaya derili.	Pambuq		
Ağaç başını oydular, Kende kovqa qoydular.	Çanaq	Sağsağan seker, Quyuğun büker, Qaz qaqqıldılar, İliyin töker.	Deyirman
Alaca mezer, Obanı gezer.	Elek		
Alcaa daedan aar vaear.	Elek		

Baramaçılığa⁴ Dair

Araba geder, izi yox, Odun yanar, közü yox...	Barama	O taydan gelir fil, Yükü zencefil, Ölüden töremiş, Bilmirsense bil.	Barama qurdu
Atası bir aylıqdı, Oğlu bazara gedir...	Barama qurdu		
Atası yasma xoca, Anası yapma xatın	Barama qurdu	Püstedis ha püstedı, Taxtırevan üstedi, Camış kimi ot otlar, Su içmeye xestedı.	Barama qurdu
Biz biz idik, Yüz qız idik, Bizi üzdüler, İpe düzdüler...	Barama		
Qırğm geldi qırıldıq, Şükür Allaha, dirildik...	Barama qurdu	Hansmm oxu düzdü, Sana gör nece yüzdü, Oğlu padşahlıq eyler, Anası hele qızdı.	Barama qurdu
Bir quşum var alaca, Geder qonar ağaca, Özüne bir ev tiker, Ne qapı qoyar, ne baca.	Barama qurdu		
Nedendi ha nedendi, Bağrım başı zedendi, Ot otlar qoyun kimi, Su içmez bu nedendi?	Barama qurdu	Helme, helme helmesi, Helmexatun düymesi, Her kes onu tapmasa, Min manatdı cermesi ⁶ .	Barama gurdu

Bağcılığa ve Bostancılığa Dair

Ağaç başında qırmızı yumaq... Alma		Ne zerrindi, ne bafta ¹² , İçinde yaşıl tafta ¹³ .	Püste
Ağaç başında gözü palçıqlı qarı... Ezgili		O yanı taxta, Bu yanı taxta, Yumru bey otaqda	Fındıq
Ağaç başında bir torba un... İyde			
Ağaç başında tükülü Şaftah		Qırmızı xoruz bağda, Dimdiyi torpaqda.	Turp
Ağaç başında şalvarı yamaqlı kişi... Xırmik ²			
Ammaz, ummaz, Yere düşer sınımaz...	Yarpaq	Qırh otaq, qırx bir otaq, İçinde tek bir otaq.	Kelem
Gizil eller gözeli, Oğlu mercan, mezeli ³ .	Üzüm teneyi	Qara toyuq qaqqıldadı, Qanadları şaqqıldadı.	Şabahdı*
Bazar bazara geder, Azar ⁴ bazara geder, Atası evde oturur, Oğlu bazara geder.	Meyve	Dağdan sahram sınımr, Daşdan sahram sınımr, Bir yumruq vururam sınır.	Soğan
Babam atdan düşdü, Donu bendden düşdü.	Göy qoz, göy ceviz	Gündüzler gülür, Geceler mürgüleyir ¹⁵ .	Günebaxan
Bayır ⁵ boz, İçi qırmızı		Men aşıq ikisine, İki dal,iki sine, Bir ağacda beş alma, Gün düşüb ikisine.	Dombalan ¹⁶
Bir tendirim var, iki eppek tutur,	Şaftah	Ne qapısı var, ne bacası, İçi dolu serçe balası.	
	Qoz	Hallanar, hallanar, Qızillanar, sallanar.	Qarpız, barama, yemiş
Bir tendirim var, bir kömbe ⁶ tutur.	Fındıq	Hacılar hecce geder, Cehd eler gece geder, Bir yumurta içinde, Yüz elli cüce geder.	Zoğali?
Bir damcı ⁷ unu var,	iyde		
Çırmızıdan donu var.		Ağaç başında qarğa, Ağzı dolu qavırğa.	Nar Xaşxaş
Deyirmana den gelir, Durun görün, kim gelir, Toxunmamış çuvalda Üyünmemiş un gelir.	İyde	Birce bele mid daşı, Yandırır daşı, daşı.	İstiot Göbelek"
Eyri anam, göyçek bacım, Deli qardaşım	Tenek ⁸ , üzüm, şerab	Bir evim var bir direkli	
Etinden kabab olmaz, Qanından kasa ⁹ dolmaz.	Nar	Salam, ay qessabbaşı, Meni gönderib yüzbaşı, İki girvenke ²⁰ et isterem. Ne yazı olsun, ne qışı	Göbelek
Göyden gelir, henir, henir ¹⁰ , Yere düşür diyirlenir ¹¹ , Vur başına, otur gemir.	Ceviz	Sarı sarı sandıqlar, İçi dolu findıqlar.	Qabaq boranı

1.döngel 2. hurma 3. eglenceli 4. yokum şaşırır 5. dışı 6. bir tür yumuşak ekmek 7. damla 8. bağ kütüğü 9.kase 10. takır takır 11. yuvarlanır 12. sırma 13. bir cins kumaş 14. kestane 15. uyuklamak 16. yer mantarı 17. kızılık 18. küçük bir taş 19. mantar 20. bir tür ağırlık ölçüsü

Sürü sürü qazlar, Sürmeli qızlar, Ona toxunsan, Ellerin sızlar.		Yola xalça döşelidi, Bir anadan yüz oğul, Hamisi bir peşelidi ¹ .	Arı
	Gicitken ¹	Yeriyir, yeriyir, izi yox, Dere, depe, düzü yox. Yayda, qışda balalar, Derisi var, gözü yox.	Taxta biti
Uzaqda gördüm qara qara, Yaxma getdim hazarpara ² , Ağzıma quydu qend, şeker, Eteyimden tutub çeker.	Böyürtken	Yol üste qazan qaynar.	Qarışqa ¹²
Uzun uzun uzanar, Özüne saqqalqazanar...	Qamış	Nene, mene yağ gönder, İnekleri sağ gönder! Balalamamış düyeden, Çabcalanmamış yağ gönder!	Bal
Uzunca qız uzanar, Heftedde bir bezener...	Sarmaşiq	Topraq deyil, daş deyil, Quru deyil, yaş deyil. Buynuzu var, qoç deyil, Qanadı var, quş deyil.	Kepenek
Hala, hala,			
Arxan dolaşdı kola ³ .	Sarmaşiq	Çile, bülbulüm, çile, Şeh ¹³ düşüb qızılgüle, Quşlarda nece quşdu, Yumurtası qalır ile.	Bal arısı
Çeper üste çal xoruz.	Borani ⁴		
Hestedi ha hestedi, Elim Qur'an üstedi, Meyvelerde meyve var, Hamı onu istedi.	Çiyelek	Altı qoyun, üstü keçi, Başı Andıq, quyruğu qayçı ¹⁴ .	Qaranquş
Ağ uzatdım, Çırmızı toxudum, Qara kesdim.	Böyürtken	Başı fındıq, puyruğu qayçı, Sinesi qoyun, Üstü keçi.	Qaranquş
Ağacın tutmaq olmaz, Etrinden yatmaq olmaz.	Qızılgül	Buxan ha buxarı, Tüstü çıxar yuxarı, Cennətden bir oğlan çıxdı. Eyni ¹⁵ yaşıl çuxalı.	Xoruz
Yaşıl taxt üstünde oturub peri, Yaquta, mercana benzer lebləri, Uzaqdan baxanda üzün gizletmez, Elini uzatsan vurur xenceri.	Qızılgül	Dağdan gelir Banu xanım, Elleri xınalı xanım, Dindirirsen fors ¹⁶ eleyir, Tükleri ¹⁷ tehranı ¹⁸ xamm.	Keklik
Suda Süleymanı gördüm, Dağda Düleymanı gördüm, Yatar köşer daş gördüm, Duzsuz bişmiş aş gördüm.	Semeni ⁵	Gedirem beleşine, Qaragözlü mehlesine, Quşlarda o ne quşdu, Süd verir körpesine?	Yarasa
Qaradı, qarğa deyil, Qanadı var, quş deyil, İy ⁶ bilir, it deyil.	Milçək ⁷	Gelirdim kenden, Ses geldi bendden: Ağzı sümükden ¹⁹ , Saqqalı etden.	Xoruz
Dam dam sesi gelir, Damından dem sesi gelir, On iki pencereden Bir Qur'an sesi gelir.	Arı peteyi	Nağaraçı ²⁰ nağara çalır, Ne nağarası var, ne çubuğu,	Ağacdelen
Derdin, qemin heç eyler, Qış gelende köç eyler.	Çeyirtge ⁸	Seher çağında, Erik bağında, Uçardı bir quş, Ederdi dk cik.	Serçe
İlim ilası ⁹ var bunun, Sebz ¹⁰ libası var bunun, İyne ile delik deşik Gör ne binası var bunun.	Bal arısı		

1. ısırgan otu 2. bir parça 3. çalı 4. bir tür kabak 5. nevrız bayramı için küçük kaplarda yetiştirilen buğday 6. koku 7. sinek
8. çekirge 9. anlamı bilinmiyor 10. yeşil 11. sanat, meslek 12. karınca 13. kırağı 14. makas 15. sırtı 16. çalım satmak 17.
tüyleri 18. şahin 19. kemikten 20. dümbelek

Siçan görende dişini gösterer,
Quş görende qanadını.

Tap tapbaca, Gül yapbaca, Memeli xatun, Dişləri yox.	Yarasa Toyuq	Her kes tutmaq istese,	
Uyunmamış deleme ¹ , Üç hef tenin içinde, Diri düşüb aleme.	Cüce	Tikanı eline batar, Yük altda qıllı yumaq	Kirpi Pişik
Yol üstə yağlı qayış,	İlan	O evden bu eve dingili qoz ³ .	Siçan
Atdığım daş deyil, Qanadlıdı, quş deyil, Öler, başı kesilmez, Eti murdar, leş deyil.	Bahq	Sekkizi san darayı ⁴ , Doqquzu don darayı, İkisi xas aırmızı. Dördü mizan ⁵ Darayı.	İt emceyi ⁶ , donuz emcevi. aovun. keçi emcevi, inek emcevi
Bağda tappıldar, Suda şappıldar.	Balta, Balıq	Tut tut Tubulqa, Tutda biter tubulqa, Tutdan bir siv cıxıbdı. Ne tutdu, ne tubulqa.	Qatır
Mal gələr yenişden, Dırnaqları gümüşden.	Bahq	Suya düşəndə lillənir ⁷ , Sudan çıxanda dillənir,	Buxov ⁸
Qanadı var, uçabilmez, Quruda da qaçabilmez.	Bahq	Suya sallam dağılar, Sudan çıxar yığılar,	İt Quyruğu
Alalar ha alalar, Erkek dişi balalar.	An	Üstü zemi ⁹ biçerler, Altı bulaq ¹⁰ içərlər.	Goyun
Aşağıdan ay doğub, İşıq ışıq boğub, Anası üç yaşında, Qızı bir oğlan doğub.	An	Hilim hilim keher at ¹¹ , Hilim mercan keher at, Ağzında qıl sicim, Başında tir ¹² keher at.	Ceyran
Âşiq elden yuxarı, Şana ² telden yuxarı, Quşlarda nece quşdu, Dizi belden yuxarı?	Çeyirtge	Hind hindice, Dişi eyrice, Hara gedirsən, Bu varı gece?	Qaban"
Bu dərədən qaz geder, Qaqqıldaşar tez geder, Qızlar içində qız var, Yeddi il boğaz geder.	An	-A quş, hardan gelirsən? -Qanlı qaya dibindən, - Qanm niyə quruyub? - Allah bele buyurub.	Kesilmiş qoyunun quyruğu
Bir tabaq üzüm, Yollara düzüm.	Qarışqa	-A quş, hardan gelirsən? - Qan bulağından. -Çana niyə bulanmamısan? -Öz emelimdən.	Süd, quyruq
Bir tövlem var, Bir xorum ot tutmur, Min baş mal tutur.	Qanşqa yuvası	Ehmedi atda gördüm, Eceb sifətdə gördüm, İyirmi dörd ulduzu, Dörd ayın altda gördüm.	Atın ayağındaki nal və mıxlar
Bir tapmaca deyim, Tapmasan yene deyem...	Gene	Arazla geder, izi yox, İlgin ¹⁴ yanar, közü yox, Çanaqçıdan qışlamış, Derisi var, tükü yox...	Zeli
Qoyun deyil, otlayır, Quş deyil, yumurtlayır.	Qarışqa, ilan		

1. katılaşmamış teleme peyniri 2. tarak 3. ceviz 4. kızıl və yeşil renklerde dokunmuş ipek kumaş 5. terazi 6. meme 7. çamur 8. bukağı 9. tarla 10. pınar 11. doru at 12. ok 13. yaban domuzu 14. ılgin

Kekliyin qan ayağı, Çan eli, qan ayağı, Aşiq bir heybet görüb, Uç başı, on ayağı.	İnek, buzov ve sağıcı gelin	Men âşığam bir ata, Bir oğuldu, bir ata, Qırx deve, seksen qatır, Yüklenibdi bir ata.	Altın üstünde deve, qatır şekilli çul var imiş.
Bu gün ki şenbedi ¹ , Ocaqsız bişen nedi?	Pendir		
Tahçadan düşdrü, tapp eledi. Gülşenem onu happ eledi. Siçan, Pişik		Yumru yumru evde yatar, Etini dermana ² satar,	
Gece çağında, Göl qırağmda, Qxurdu bir quş, Ederdi qur qur.	Qurbağa	Derya qırağı buzdu, Sana gör nece yüzdü, Oğlu bazara gedir, Anası evde qızdı.	Çinar ağacı
Maral, maral ineyim, Qarnı xaral ineyim, Qarnı ac olanda, Çeper yarar ineyim.	Tısbağa	Hestedi ha hestedi, Elim kitab üstedi, Meyvelerden biri var, Çerdeyi lap üstedi.	Moruq
Körpü altında dörd bulaq	İneyin emceyi		
Men âşiq bayı keçdim, Kasıbam, bayı keçdim, Altı camış, yüz keçı, Elimde çayı keçdim.	Çayı keçende elindeki çarığıaltı camış gönü, köşesi ise keçı derisinden imiş.	Zülfün ucu gümüşdür, Sal boynuna ilişdir, Yemişlerde yarpaqsız, Tap gör, nece yemişdir	Dombalan ³

Heyvanlara, Quşlara ve Böceklere Dair

Altı taxta, üstü taxta, Şahqulu bey otaqda.	T	Havalar ha havalar, Uzun uzun qalalar, Çuşlarda nece quşru, Yumurtasız balalar?	Yarasa
	Tısbağa		
Atdan hündür ⁴ , itden alçaq Yeher		Ağca quzu petekde, Älem onu yemekde.	Yumurta
Ayağı qanad açar, İnsan görende qaçar, Torpaqsız yerde bitib. Yarpaqsız budaq açar.	Maral buynuzu	Ana bir qız doğdu, Ne eli var, ne ayağı, Qız bir oğlan doğdu, Hem eli var, hem ayağı.	Yumurta, cüce
Bağda sürüner gezer, Az az görüner gezer, Oxşayır ⁵ bir yumağa, Qorxuram el vurmağa.	Kirpi	Bir bardağım var, İçinde iki rengli su	Yumurta
Bizde bir kişi var, Xor xor yatışı var.	Pişik	Men âşiq içi deri, İçinin içi deri, Aşiq bir loqma yeyib, Üzü et, içi deri.	Quş peteyi
Bir qamçım var, vurabilmirem. İlan		O yanı qaya, Bu yanı qaya, İçinde sarı maya.	Yumurta
Dörd derviş, bir quyuya su töker.	İnek emceyi, südü Heyvanm dörd ayağı İki bulnuzu, iki qulağı		
Dördü yerde, Dördü göyde, Ekdim palıd ⁶ , Bitdi şabalıd, İçinden bir zoğ ⁷ çıxdı, Ne palıddı, ne abalıd.	Qatır	Men âşığam demirden, Xeber verir kömürden, Aşiq bir nubar ⁸ yeyib, Budaqları demirden.	Kabab

1. cumartesi 2. ilaç 3. yer mantarı 4. yüksek 5. benzer 6. kestane 7. filiz 8. turfanda

Işığa ve Oda Dair

Anası qara. Qızı qırmızı. Oğlu qıvrımca qıvrımca,	Ocaq, od, tüstü	Bir nelbeki ⁶ nar gilesi ⁷ . Heddin voxdu el vurası.	Od, qor
Ates ası bişirer. Qd bozbası ¹ bisirer. Asıq bir hikmet görüb. Ayaq başı bişirer.	Çörek bişirmek üçün sacın altında vandırılan küleş ²	Bir narca atlaz. Denizden abtmaz.	Neft»
Bizim heyetde bir quyu, Quyunun içinde suyu, Suyun içinde ilan, İlanın ağzında göher ³ .	Çıraq	Buxarı ⁹ ha buxarı. Buxarıdan yuxarı, Buxarıdan bir oğlan çıxdı. Ciyri qara cuxalı. -Eyri-üyrü, hara gedirsən? -Tepesi delik, sen deyirsən?	Tüstü Tüstü, baca
Bir balaca fid daşı, Götürebilmez heç kişi.	Od	Altı cehennem, Üstü su.	Samavar
Bir balaca boyu var, Dam dolusu toyu var.	Çıraq	Yanları derya, ortası od.	Samavar
Biri geder, gelmez. Biri yatar, durmaz.	Tüstü, kül	Yeddi qat içinde men qala gördüm, Üzünde abı var, içinde narı, Yarısın ağ gördüm, yarısın qara, Eyleyirik biz de ondan nubarı ¹⁰ . Samavar, çay	
Bugün çaharşenbedi ⁴ , Qelbime düşen nedi, Deryeden tüstü qalxır, İçinde bişen nedi?	Sulu qelyan ⁵	Nedendi ha nedendi, Ağ gümüşden bedendi, Ortasına od düşüb, Gedin, görün nedendi.	Samavar

Su ile Elağedar

Ay gedir, il gedir, Gece gündüz yol gedir.	Su	Qara ner ¹⁴ çökdü yere, Qanını tökdü yere.	Qara
At deyil, qaçır, Meşe ¹¹ deyil ses salır.	Çay	Dağdan gelir, daşdan gelir, Bir qudurmuş aslan gelir, Hamımız bunun üfürüyü, Daşdan keçir tüpürüyü.	Sel
Biri deyir gel gedek, Birisi ister çörek, Biri de başm bular... ¹²	Su, qum, daş, qamış	Dağdan gelir erebler, Ayağında çorablar, Kendimize ¹⁶ qoymaym, Kendimizi xarablar.	Sel
Bu yanı daş, O yanı daş, İçinde qırx elli baş.	Hamam	Elindedi, elinde, Etekleri belinde, Gece gündüz yol gelir, Yerindedi, yerinde.	Çay
Qaya dibinden qaz geder, Qaqqıldeşar, tez geder.	Su	Gedende güle güle, Gelende ağlaya ağlaya.	Senek

1. bir tür yemek 2. saman, buğday sapı 3. cevher 4. çarşanba 5. nargile 6. fincan tabağı 7. üzüm tanesi 8. petrol 9. ocak
10. turfanda 11. orman 12. başını sallamak 13. güğüm 14. erkek deve 15. ibrik 16. köyümüze

Gece de gezer Nezeralı, Gündüz de gezer Nezeralı, Heç yorulmaz Nezeralı.	Çay	O tayda ¹ durub bir kişi, Elinde demir şişi, Deyir mene bir at gönder Ne erkek olsun, ne dişi.	Gemi
Gece gezen Ehmedxan, Gündüz gezen Ehmedxan	Su	Uzun qız ox, Kölgesi yox.	Çay
Yağladım, yağladım, Qaya altı bağladım.	Qayıq	Hal geder Leyli, Hul geder Leyli, Geceli gündüzlü Yol geder Leyli.	Çay, su

Zaman ve Mekânla Elağedai?

Baxaram uzaqdan, Görünər yaxından,	Dağ	Birce bele mid daşı, Bezeyir dağı, daşı	Güneş
Bir quşum var qolsuz, qanadsız, Men onu vurdum topsuz, tüfengsiz, Men onu bişirdim odsuz, ocaqsız, Men onu yedim dilsiz, dodaqsız.	Hava	Bir sebet âşığm var, içinde biri sanballı ⁹ .	Güneş ve Ay
Zer kilim, Zencir kilim, Gücüm çatmaz Ağır kilim.	Yer	Bir sinide iki toyuq, Biri isti, biri soyuq.	Güneş ve Ay
Ele bil kepenekdi, İşi tamam kelekdi, Xırmanlara can verir, Yayda bize gerekdi.	Meh, yel	Bir sinide iki alma, Birini tapırsan ¹⁰ , O birini itirirsən.	Güneş, Ay
O hansı dağdır ki, qarı erimez.	Ağrı dağı	Bir tabaq almaz, Sehere qalmaz.	Ulduzlar
Ölke damsız, Seher evsiz, Meşe ağaqsız, Deniz susuz.	Xerite	Bir tabaq almaz, Sanamaq olmaz,	Ulduzlar
Üçü bize yağdı ³ , Üçü cennet bağdı, Üçü yıgıb getirer, Üçü vurub dağıdar.	İlin fesilleri ⁴	Burdan vurdum baltanı, Ordan çıxdı qaltanı ⁿ , Anam bir oğlan doğdu, Yerin göyün soltanı.	Güneş
Ağanın bir donu var qatdamaq olmaz, İçi dolu darıdır, sanamaq ⁵ olmaz,	Ulduzlu göy	Bu gelen nece xandı, Yaxşı bax, nece candı, Qırx sekgiz qızı var, on iki oğlu, Hele birce yaşlı körpe oğlandı.	Hefte, ay, il
Mene bir şam al gel, Ne erişi ⁶ olsun, ne argacı ⁷ .	Gece	Qumu qazdım qara çıxdı, Qumdan minara çıxdı, Anadan olan oğlan, Seher bazara çıxdı.	Gece, gündüz
Bir ağacım var On iki budağı, her budağın dörd zoğu ⁸ , Üç yüz altmış altı yarpağı, Her yarpağın bir üzü ağ, bir üzü qara.	İl, İlde aylar, hefteler, günler, gece, gündüz.	İki leyen sapa sap, Birin itir, birin tap.	Ay, Güneş
		Göyden bir ağaç düşdü, Barsız ¹² , budaqsız, Onu bir quş yaladı, Dilsiz, dodaqsız.	Qar, Güneş

1. o tarafta 2. ilgili 3. düşman 4. mevsimleri 5. saymak
8. filiz 9. ağır, okkalı 10. bulursun 11. yumru, yuvarlak

6. dokumada boyuna atılan iplik 7. dokumada enine atılan iplik
12. meyvesiz

Min minara, Dibi qara, Yüz min çiçek, Bir yarpaq	Göy, Yer, Ulduzlar, Ay	Pambıq pambıq içinde, Pambıq sandıq içinde, Göyden yere od düşdü, Biz de yandıq içinde.	Güneş
Yaxşı gözeldi, hamıya baxır, Üzüne baxanı yandırır, yaxır.	Güneş	Hürü Hürünü dindirir ² , Hürü Perini dindirir, Ağacın üç armudu var, Biri birini dindirir.	
Yemir, içmir, Gece gündüz işleyir.	Saat		Göy, Ay, Güneş
Yük üstde para fetir ¹ .	Ayın kölgesi		
O nedi ki, dayanıbdı dayaqsız, O nedi ki, boyanıbdı boyaqsız, O nedi ki, ilde doğar ayaqsız.	Göy ilan	O ne quşdu ilde çeker bir qiya ³ , Her qiyasmda yüz min nâhaq ⁴ qan olu? Ne qaladı dörd yüz qırx dörd burcu var, Onda üç yüz altmış altı xan olu?	

Yağış, Qar, Buz ve Başqa Tebiet Hediselerine Dair

Ağ toyuq çim çim eler, Ağ kürek qışda biter.	Buz sabamı	Eziziyem, ay meler, Bulud göyde ay meler, Qoç bir quzu görübdü, Süd deyiben, ay meler.	Göy, bulud, yağış, yer
Ağac başında bir kasa ⁵ qaymaq Qar Bayırda ağdı, Yüksekde dağdı, Eve geler, Suya döner.	Qar	Eli yoxdu, şəkil çəkir ¹⁰ , Dişi yoxdu, dişleyir.	Şaxta«
Bir kilimim var, bütün yer üzünü alır, Suyun üzünü ala bilmir,	Qar	Günden güclüdü, Külekden ¹² güçsüz, Ayağı yox, gelir, Gözü yox, ağlayır.	Bulud
Göyden geler dervişler, Kürkün yere sermişler, O qeder oynamışlar, Xurd xəşil ⁶ düşmüşlər,	Qar	Men âşığam, qemer hey, Belde qızıl ¹³ kemer hey, Üste bir qısraq gördüm, Altdan qulun emer hey.	Gövsü qüzeh ¹⁴ , bulud yağış, yer
Ayağı yoxdu, qaçır, Qanadı yoxdu, uçur,	Bulud		
Göyden düşdü, Yere yapışdı.	Yağış	Riz rizis gedirem, Rizebana gedirem, Gölmeçeden su içirem, Xoruzbana gedirem.	Duman
Qapı qaldı, dam qaldı, Süpürülmemiş nem qaldı.	Yağış		
Göyden üç xelet ⁷ endi, El deymemiş xam qaldı.	Yağış, Ay ve Güneş	O nedir ki, göyden yere sallanır, O nedir ki, her ne versen allanır, O nedir ki, göbeyinden nallanır Yağış, uşağ, pul	
Dam üste qara yaylıq.	Qır		
Dam üstünde çatı qırağı ⁸ .	Qaş	Atdım atana, Deydi kotana ¹⁶ , Deryada balığa, Çölde ceyrana.	İldırım
Dam üstündə dana dingilder ⁹ . Dolu		Baltanı vurdum yoncaya, Sesi yetişdi Genceye.	İldirim, göy gurultusu

1. mayasız yufka ekmek 2. konuşturur 3. nara 4. sebepsiz 5. kase 6. ezilmiş, parçalanmış 7. armağan 8. kenan 9. oynasır 10. resim yapar 11. soğuk, ayaz 12. rüzgânrndan 13. altın 14. gökkuşağı 15. az az, kesik kesik 16. saban

Budur, gelir yeddi qardaş, Titredir bütün dünyayı.	İldırım	Dağdan gelir dağ kimi, Qolları budaq kimi, Eyilir su içmeye, Bağırır oğlaq kimi.	İldırım, mancanaq ¹
Burdan vurdum qılmcı, Bağdad'da çıxdı ucu.	İldırım		

Silahla Elağedar

Anası qundaqda yatır, Oğlu davaya ² geder.	Gülle ³	Qara toyuq qaqqıldar, Qanadları şaqqıldar,	Tüfeng
Qara atı yağladım, Zehmanaya ⁴ bağladım.	Tüfeng	İyne gözünden baxaram, Cümle cahanı yıxaram.	Gülle
Qara qayış bizde qalır, Açılmağı bizden alır.	Tüfeng	Kor öküz koldan baxar, Ağzından ayran axar.	Tüfeng

İnsan ve Onun Beden Uzvlerine Dair

Salameleyküm qessabbaşı, Meni gönderib yüzbaşı, Bir şaqq ⁵ et ver, Ne erkek olsun, ne dişi.	Ana betninde	Bir güzgül ⁸ var qapaqlı, Dörd qırağı saçaqlı.	Göz
Ezizim, doqquz güne, Doqquz aya, doqquz güne, Qaranlıqdan kim çıxar, Doqquz aya, doqquz güne?	Anadan olan uşaq	Yolun o üzü adam, Bu üzü adam, Her şeyi görerler.	İki göz
Hay geder, Huy geder, Bir qarış Yol geder.	Beşik, yüyürük	O yanı çeper, Bu yanı çeper, İçinde atlı çapar	Göz
Kelem kökü, Kerkr ⁵ sapı, Dörd Budağı, Beş yarpağı.	Bal sapı, Balta sapı, Bir budağı, 0Beş yarpağı.	Ağzı aşağı, tökülmez, Qırağı qıldı sökülmez.	Göz
Haçanm üstünde küpe ⁷ , Küpenin üstünde tepe, Tepenin üstünde meşe.	Beden, qol, qıç ve barmaqqlar	Bir ağacım var, beş yarpağı. Bir yemiş var, yemişdim, Yemesiydim ölmüşdüm, İndi de var, yemerem, Adını da demerem.	Qol, el, barmaqqlar El, Barmaqqlar
O nedir ki, seher dörd ayaqlı, Günorta iki ayaqlı, Axşam üç ayaqlı olar.	İki ayaq, qarın, Qar kimi ağdır, çiyin, baş.	Su kimi axır. İnsan	Ana südü
Bir qutum var firengi, Özü açılır, özü yumulur, Heç kes bilmez bu fendi.	imekleyen, ye- riyen ve qocalıb esalı gezen zaman	Dağlar, mene qar gönder, Esirgeme, var gönder, El deymemiş ağacdan Derilmemiş nar gönder.	Süd
Aşağı eysem tökülmez, Qırağı qalm, sökülmez.	Urek	Qırmızı divar, ağ fereler ¹⁰ .	Ana südü
	doludur.	Bir otağım var, içi yarmaca ¹¹ ile	Ağız, dişler
	Göz		Ağız, dişler

1. kuyu çıkırığı 2. kavgaya 3. mermi 4. iki ekin arasında kalanboşluk 5. parça 6. kazma 7. çömlek, toprak kab 8. ayna
9. koşturur 10. araç tavuk 11. yarma, kırılmış buğday

Dey,dey, deyerem, deymez, Deyme, deyme, deyerem, deyer.	Dodaq	El deymez, bıçaq kesmez, Ondan şirin harda var?	Yuxu
Gel, gel deyerem, gelmez, Gelme gelme deyerem, geler.	Dodaq	Bazarda satılmız, Terezide çekilmez, Baldan şirindi ² , Yemek olmaz.	Yuxu, bala
Bir donum var, tikişi yox.	İnsan derisi	O nedir ki, yaxmı uzaq eyler, O nedir ki, uzağı yaxm eyler.	Ölüm, fikir
Hel hel küpe, Heleme küpe ¹ , Yüz il qalsa, Çürümez küpe.	Ad	Bir quşum var nehanı ³ , Gezir cümle cahanı, Getirsən öldürməye, Ne eti var, ne qanı.	Fikir
Bir tabaq sebze, Teze-be-teze, Yaşdı, qurumaz, Nemdi, çürümez.	Dil	O nedir ki, her şeyden iti ⁴ gedir?	Fikir
Yeriyer küpe, Yerimez küpe, Min il qalsa.	Xatire, ad	Düşünsen me nasm, Bilişen deyerin, Çılncdan keskindi, Deryadan derin.	Ağıl
Uzun uzun ulama, Ucuna qıl dolama, Geder cennet bağına, Geler bizi salama.	Yuxu	Men gedirem, o qalır.	İz
Narda var, varda var, Nardan şirin harda var?		Men getdikçe o da gedir.	Kölge
		Yaşıl ekdim, Al çıxdı.	Xına yaxmaq
		Geyime Dair	
Tapış, tapış, Beden yapış.	PaltarS	Altına hasa ⁸ vurum, Hasanı basa vurum, Dem qıllı qıllı vurum... Dem qırqıx koşa vurum.	Xalça toxumaq
Üstden bir, Altdan iki.	Şalvar	Bir qabım var, ağzı aşağı qoyuram, dolur, Ağzı yuxarı qoyuram, boşalır.	Papaq
Bazardan qazan aldım, İçine quyruq saldım, Qazan eridi, Amma quyruq erimedi.	Ayaqqabı, ayaq	Bizde bir kişi var, Köndelen ⁹ yatışı var.	Mefreç; ¹⁰
Açaram, yatar, Bağlaram, qaçar.	Ayaqqabı	Ay doğdu, laxtalandı ¹¹ , Doğduqca laxtalandı, Bazara bir ner ¹² geldi, Qırx yerden noxtalandı.	Alaçıq ¹³
Çıxdım tepeye, Düşdüm küpeye.	Çekme ⁶	Bizde bir kişi var, Her gelen ona salam verer.	Qapı
Gece eziler, Gündüz düzüler.	Yorğan-döşək	Bir quşum var alaca, Geder qonar ağaca.	Qapı
Çil toyuq, Çileme toyuq, Başın kesdim, Qanı yox.	Xalça-gebe ⁷	Qara qatır, Qapıda yatır, Gelib gedene ¹ Şillag atır.	Qapı

1. çömlek 2. tatlı 3. gizli 4. hızlı, süratli 5. elbise 6. çizme 7. halı-yolluk 8. sopa 9. eğri 10. içine konulan büyük harar 11. pıhtılaşmış kan 12. erkek deve 13. küçük göçebe çadırı 14. tokat, sille

Ağ qul qapıları gezer.	Nerdivan	Dünyanı bezer, Özü lut ¹² gezer.	İyne
Geden keklik. gelen keklik. Bir qıcı üste duran keklik.	Oarı	Bir balaca özüdü. Elli dene gözüdü.	Üskük"
Bizim evde iki gelin var. İkisi de bir boyda.	Qapınm tayları ¹	Aban, abanı, Deve dabanı. Altı qıcı var, İki dabanı.	Terezi
Heseneli xestedi, Zenciri qefesdedi. Ne verdedi, ne göyde, Carx-ı felek üstedi.	Oarı	Ağacdandı vuvası. Daşdan yumurtası.	Terezi
Bir itim var ne dinir ² ne hürir Adamı de eve buraxmır.	Qıfıl ³	Adam elinde. Şeytan fe'linde ¹⁴ ,	
Qara qul qapıda vatar.	Qıfıl	Teker ayaqlı, Ouvruğu belinde.	Terezi
Zer zere yapışdı, Zer diyara varışdı. Zerger ⁴ oğlu gelmemiş, Zer divardan qopmadı.	Açar ⁵ , qıfıl	Hini hini keher at ¹⁵ . Hinisi gözel keher at, Ayağında qıl sicim, Düyünü gözel keher at.	Saz.
El oha vatdı. Ölü qıçm uzatdı.	Ceftee	O nedir ki, yetmiş iki dil bilir?	Saz
Evde bir kişi var, İki dişi var.	Qayçı ⁷	Erimez küpe, Çürümez küpe, Min il qalsa, Çürümez üpe.	Qızıl
Quyuğun tutmasam otlamaz.	Ülgüc ⁸		
Bizde bir kişi var, Yüz iyirmi dişi var.	Süzgeç	Bir ipim var, ne qeder yığırım qurtarmır.	Yol
Bir öküzüm var, quyuqlamasan dama gimez.	Qasıq	Dörd qardaşdı, hey qaçır, Birbirin tutabilmir.	Tekerler
Bir atım var, çullayıram, çulun Çullamıram, qulun salır.	Sac	Bir derede yeddi tepe, Her tepede veddi yuva, Her vuvada veddi tülkü. Her tülkünün veddi balası, Nece tülkü balası var?	
Qaraca qaraca qarğılar, Qapı qapı yorgalar ⁹ . Qara qebirden tüstü çıxır.	Sac Dudkeş ¹⁰	Alalar, lalalar, Qızıldan piyalar ¹⁶ , Qarnı altından yem yeyer, Belli üstünden balalar ¹⁷ .	Rende
Bizde bir kişi var, Qırx elli dişi var.	Mişar ¹¹		

Kitaba, Kağıza, Yazıya Dair

Mende de var, sende de var, İnsanda var, adamda yox.	"n" herfi	Ağaca çıxdım adamla, Bir nelbeki badamla, Ne dili var, ne ağzı, Hey danışır adamla.	Kitab
Qara tarlada ağ atlı çapar...	Lövhe, tebaşir		
Qutu quty içinde, Selme ¹⁸ qutu içinde, Selmenin göy yarpağı, O da qutu içinde	Kitab	Ağ tarla, qara toxum, Elim ile ekerem, Dilim ile biçerem.	Yazı

I. kanatlan 2. konuşur 3. klit 4. kuyumcu 5. anahtar 6. kapı sürgüsü 7. makas 8. ustura 9. rahvan gider 10. baca
II. bıçkı, testere 12. çıplak 13. dikiş yüksüğü 14. işinde 15. doru at 16. kadeh 17. yavrular 18. yabani bir ot

Ağ çölde qara zemi ¹ .	Yazı	Ne ağzı var, ne dili, Sohbet edir adamlar.	Mektub, kitab
Daşa vururam qırılmaz, Suya atıram qırdır.	Kağız	O nedi ki, zere, zerexan olur, Meyvesi ondan, özü candan olur, Ağzı birdi, dili iki, can yox, ³ Çox sıxılır, ondan sergendan ³ olur...	Qelem
Budu gelir adamlar, Yaylığında ² badamlar,			

Muasır Teknikaya Dair

Gücü alır nazik ⁴ telden, Xeber verir her bir elden.	Radio	Çağırıram hündürden ⁵ , Sesi gelir kendirden.	Telefon

X - Letif eler - Fıkralar

Molla Nesreddin

Yeqin Dovşan Azıbdı

Bir gün Molla Nesreddin bazara çıxır. Bazarda gezende görür ki, bir ovçu iki dovşan satır. Molla cebinde olan pulunu¹ verib dovşanların ikisini de alır. Eve aparır². Arvadı dovşanları görüb mollaradan xəber alır:

- A kişi, bu dovşanları ne üçün almısan?

Molla cavab verir:

- Arvad, ses salma, darğanı³ aldadacağam, pul qazanacağam.

Arvad soruşur:

- A kişi, deli olmamısan ki? Sen bunlarla nece pul qazanabilirsən?

Molla deyir:

- Arvad, dovşanım birini evde bağlayacağam, birini də darğaya aparacağam. Sen bir yaxşı aş bişirərsən, bostandan da bir qovun derib gətirərsən. Sonra ne edəcəgəm, özüm bilirem.

Arvad aş bişirməkdə olsun, molla da dovşanım birini evde bağlayıb, o birini götürərək darğarun yanma gedir. Salamdan sonra molla deyir:

- Darğa, adam dili bilən bir dovşanım var. Pul gereyim olduğu üçün satmaq istəyirəm. Her adama satmaq istəmirəm. Səne layiq olduğu üçün gətirmişəm.

Darğa ondan soruşur:

- Nece adam dili bilir? Heyvan da adam dili bilər mi?

Molla deyir:

- Mən ne desəm başa düşür.

Darğa deyir:

- Elə şey olmaz, inanmıram.

Molla deyir:

- İstəyirsən bu saat smayaq.

Darğa razı olur. Molla ağzını dovşanım qu-

lağma dayayıb deyir:

- Dovşan, get evdə arvada da ki, bir yaxşı aş bişirsin, bir-iki də qovun alsın, bu saat darğa ilə gəlirik.

Molla sözünü bitirib dovşanı buraxır. Dovşan qaçıb gözədən itir. Bir gəder sonra molla darğaya deyir:

- Zəhmət çək, dur bizim evə gedək.

Molla darğanı götürüb evinə aparır. Molla baxır ki, aş hazırdır, qovun da. Gəldi dovşan, o da evdədir. Molla özünü dovşanı görməyən kimi göstərərək deyir:

- Arvad, dovşan gəlib çıxdı mı?

Arvad işi o saat başa düşüb deyir:

- Gəlib çıxıb. Ona ne demişdin, hamsini etməmişəm.

Darğa bunu gören kimi molların sözünə tamamilə inanır. Deyir:

- Molla, dovşanım qiyməti nəçeyədir?

Molla deyir:

"*- Darğa- ucuz verirəm. Mən tükən.

.Darğa o saat mollaya mən tükən verib dovşanı ondan alır, boğazından ipi açıb qulağma deyir:

- Get bizim evə, arvada da bir yaxşı yemək ha zırlasın, molla ilə gəlirik.

Darğa dovşanı buraxır. Dovşan qaçıb gözədən itir. Belə⁴, gəlib görürlər ki, darğanın arvadı evdə oturub. Darğa soruşur:

- Arvad, dovşan gəldi mi?

Arvad cavab verir:

- Dovşan nədir?

Darğa deyir:

1. pulumv^arasım 2. götürür 3. pazar hakimi, bir tür mahallî idareci 4. hasılı

-Dovşan gelib sene demedi mi molla ile ge-lirik, hazırlıq gör?

Arvad ele bilir ki, kişisi deli olub:

-A kişi yeqin sen xestelenmisen, get mollaya dua yazdır.

Darğa bütün olub-biteni arvadma men size sohbet elediyim kimi söyleyir. Arvad işi başa düşüb deyir:

-A kişi, dovşanı nahaq¹ elden buraxmışsan. Bize ele bir xeber apanb-getiren dovşan lâzımdır. O zaman arvadlar benim haqqımda heç söz de-yebilmezler, görerler ki, aydan arı, sudan du-ruyam.

Darğa mollaya deyir:

- Molla, dovşan nece oldu?

Molla cavab vermemiş arvadı deyir:

-A kişi, yeqin dovşan bizim evi tanımayıb başqa yere getmişdir.

Molla tez xeber alır:

-Darğa, sen dovşanı eve gönderende evinizin yerini demedin?

Darğa deyir:

-Yox, yadımdan çıxıb dememişem.

Arvadı darğanıdanlamağa² başlayır:

-Gör ne axmaqşan ki, ele dovşanı dağa-daşa salmışan, elimizden qaçırtmışan.

Öz Mindiyimi Saymıram

Bir gün sekkiz nefer tanışı mollaya öz eşşeklerini tapşırır³. Molla eşşekleri qabağına qatıb öz eşşeyini de minerek deyirmanı gedir. Yolda bir meşeden⁴ keçerken şüphelenib eşşekleri sayır. Görür ki, sekgizdi. Tez eşşekden düşüb etrafa göz gezdirir, görsün biri nece olubdu? Bir şey tapmayıb⁵ dönür, yine eşşekleri sayır, görür ki, doqquzdu. Rahat olur. Eşşeye minib yoluna davam edir. Bir qeder gedenden sonra yine eşşekleri sayır, görür ki, sekgizdi. Yene eşşekden düşüb oraburanı 8x13TM* heç ne tapmır, bir de sayır ki, doqquzdu.

Eşşeyine minib yola düşür. Bir qederden sonra dayanabilmeyib yine sayır. Görür ki, sekgizdi. Molla eşşekden düşüb bir ağacın dibinde oturub fikre gedir⁷. Yoldan keçən bir adam ondan xeber alır:

- Molla ne üçün fikirlisen?

Molla olub biteni ona söyleyib deyir:

-Eşşeyi minib sayıram, sekgiz olur, enib sayıram doqquz olur. Gör benim başıma ne iş gelib?

Yolcu berkden gülüp deyir:

- Bes⁸ mindiyin?

Molla deyir:

- Men mindiğimi saymıram.

Fil iki Oldu

Deyirler Teymurleng ordusunda fil de saxlanmış. Filleri ayrı ayrı kendlere⁹ gönderirmiş ki, orada saxlansınlar. Fillerden birini de Molla Nesreddin olan kende gönderir.

Teymurleng'in qorxusundan kimse file toxunmur. Fil kefi ne isteyir eleyir, ekini, tarlanı, bağı, bostanı yeyib terk edir. Kendliler filin elinden cana gelirler. Onlar yığılıb Molla'nın yanına gelirler:

- A molla, bu fil bizde rahatlıq qoymadı, gel qabağa düş, Emirın yanına gedek, derdimizi ona deyek, belke rehm etdi¹⁰, fili apardı.

- Molla razı olur. Onlar Teymurleng'in yanına yola düşürler. Yolda kendliler Teymurleng'in qorxusundan ikibir, üçbir qaçıb dağılırlar. Teymurleng'in qapısına çatanda molla baxır ki, hamsi qaçıb, tekçe özü qalıb, öz-özüne deyir:-Yaxşı, görün sizin başımıza ne oyun getireceyem.

Teymurleng ondan soruşur:

- Molla ne üçün gelmişen?

Molla deyir:

- Emir sağ olsun, bizim kende bir fil qonaq göndermişen. Bundan çox razıyıq. Ancaq, fil tek olduğundan sesinden dözebilirik. Kendliler de me nimle gelmişdi, amma cesaret eleyib içeri gir mediler. Rica edirik, bir dişi fil de gönderesen.

Teymurleng'in molların sözünden xoşu gelir, ona çoxlu bexşiş verir. Emr edir ki, o kende bir dişi fil de göndersinler. Molla da aldığı hediyeği götürüb sevine sevine evine gedir. Kendliler onu görüb soruşurlar:

- Molla, ne oldu?

Molla cavab verir:

- Gözünüz aydm, filin dişisi de gelir.

1. sebepsiz, boşu boşuna 2. azarlamak 3. amanet etmek 4. orman 5. bulamayıp 6. arar 7. düşünceye dalar 8. peki, ya...
^köylere JO. j^ıdı^nşafa jjeldi

Vergi Verilib

Molla Nesreddin məktəbdə dərslər verirmiş, bir gün şagirdlərdən¹ biri ona bir qab paxlava gətirir. Molla başqa yere getməli olur. Paxlavaru rəfə qoyub deyir:

- Uşaqlar, buna toxunmayın. Bunu mənə gətirən adamın mənə edavəti² var, içinə zəhər qatmış olur, yeyib zəhərlənərsiz.

Molla tapşırıq³ verib gedir. Məktəbin Xelifəsi mollağın qardaşı oğlu imiş. O bilir ki, molla uşaqları aldadıb ki, paxlavanı yeməsinlər. Molla gedən kimi Xelife rəfdən alır, paxlavanı yeməyə başlayır. Uşaqları yeməyə dəvət edir. Uşaqlar paxlavanı yemək istəməyib deyirlər:

- Paxlava zəhərlidir, biz yemirik, yəsək ölərik.

Xelife deyir:

- Molla sizi aldadır, gəlin yeyin.

Uşaqlar deyirlər:

- Bəs mollağa nə cavab veririk?

Xelife deyir:

- Siz gəlin yeyin, mollağa cavabı özüm verərim.

Uşaqlar paxlavanı yeyib bitirirlər. Xelife mollağın qələmini qırıp qutusunun üstünə qoyur. Molla gəlir, qələmini qırıq görüb uşaqlardan soruşur:

- Bunu kim qırdı?

Xelife ağlaya ağlaya deyir:

- Yazanda qırıldı. Emməyə nə cavab verəcəyəm? deyib özümü öldürmək istədim. Paxlava qabını rəfdən alıb gözümü yumdum, yeməyə başladım. Hamıyı yədim. Bəd xəltlikdən⁴ ölmedim.

Molla acıqlanır⁵, sonra xelifəyə deyir:

- Mən sənə bir söz demirəm. Hiyləqarlıq bizim

Qonşu Toyu

neslə vergi verilib.

Bir gün mollağın qonşuluğunda toy varmış. Çalib oxuyur, yeyib içirmişlər. Bu zaman mollağın arvadının qışqıra qışqıra⁶ qaçdığını görürlər:

- Ay aman, kömək ələyin, molla mənə öldürdü!

Molla da əlində bir yekə⁷ ağac arvadını qovur⁸:

- Daha bəsd! Lap boğaza gəlmişəm, otuz ilin açığını sənəndən alacağam.

Qonşuda olan toy adamları tökülüb arvadı heyətdə gizlədib, mollağı da evə aparıb məzəmmət ələyirlər¹⁰.

Ev sahibi gəlib deyir:

- Bu lap yaxşı iş oldu. Biz mollağa toya çağırmaşKj, gərək bizi bağışlasın. Öz ayağı ilə gəldiyi üçün ondan razıyıq.

Ortaya yemək içmək gəlir, paxlava da qoyulur. Molla bir yandan məzəli məzəli¹¹ danışır adamları güldürür, bir yandan da paxlavaları içəri ötürür. Bir qədər¹² sonra molla deyir:

- Bizim arvadın bəxti var. Əgər buraya gəlməsəydi, qulağmdan tutub divara mıqlamışdım.

Danışa danışa paxlavaları da öz tərəfinə çəkir. Yeyib doyandan sonra sözün düzünü deyir:

- Bizim qonşu toy ələyib bizi çağırmadı. Arvad ilə fikirləşdik, axırda bu oyunu düzəlttik. Mən arvadımdan çox razıyam. Onu da çağırın.

Qonaqlıq Sertləri

Bir gün qonşuları mollağa bir qonaqlıq vermək istəyirlər. Bir qış gecəsi yığılıb mollağın yanına gəlirlər. Oradan buradan söhbət acırlar, axırda mətləb¹³ üstünə gəlib deyirlər:

- Molla bir serti¹⁴ var, əgər yerinə yetirdin, biz sənə bir qonaqlıq verəcəyik, yox serti yerinə yetirmədin, sən bizə qonaqlıq verməlisən.

Molla soruşur:

- Deyin görüm, o nece şertdir? Mənim elimdən gəlməyən iş olmaz.

Deyirlər:

- Bu gecə səhərə qədər səhər meydançasında dayanarsan. Heç bir daldə yere girməzsən, heç yerdə qızıxmazsan¹⁴. Bu serti yerinə yetirmək hər igidin işi deyil. Biz daldədən tamaşa ələyəcəyik. Bu serti yerinə yetirə bildin, biz sənə qonaqlıq verəcəyik, yetirə bilmədin, sən bizə qonaqlıq ver-

melisen.

Molla meydançada səhərə kimi dayanmalı olur.

Səhər tezdən mollağın soruşurlar:

- Gecəni nece keçirdin?

Molla deyir:

- Hər yer qardı, külək esib qar adamın üzünə çırpırdı. Berk qaranlıq idi. Səhərin lap qıraqmdan¹⁵ bir işıq gəlirdi.

Biri mollağın sözünü kəsib deyir:

- Bu olmadı. Serti yerinə yetirə bilməmişən. Sən kənardan gələn işıqdan qızmmısan.

Bu sözü başqaları da təsdiq edirlər. Molla nə qədər -ələyir, onun düz sözünü qəbul etmirlər. Molla qonaqlıq verməli olur. Səhə¹⁶ axşam yığılıb mollağın evinə gəlirlər. Gecə saat ikiyə qədər gözəleyirlər, yemək gəlib çıxmır. Hər dəfə mollağa:

1. tələbələr 2. düşmanlığı 3. təbəh, ögüt 4. şanssızlıqdan 5. öfkədən 6. bağıra bağıra 7. böyük, iri S.Tcovalâr 9; âfHk~
yeter 10. ayıplarlar 11. tatlı tatlı 12. bir müddət 13. asıl məqsəd 14. ısırmazsın 15. təkərrürləndirən 16. ertəsi gün

-Yemek nece oldu? deyende molla cavab verir:

- Bu saat olacaq, darucmaym¹.

Gece saat üç olur, yene yemek gelmir. Axırda dibcor olurlar²:

- Molla, az qala seher açılınsın.

Molla deyir:

- Oturun, bu saat xörek³ getirim.

Molla gedir. Ha gözleyirlər, molla gelib çıx-mır. Qonaqlar her yeri axtarırlar, molla tap-mırlar. Axırda molla bağçanm içinde tapırlar. Görürlər ki, molla hündür⁴ çinar ağacıru başında bir qazan asıb, çinarın dibinde de bir şam⁵ yandırıb gözleyir.

Onlar deyirlər:

- Molla, bu ne işdi?

Molla deyir:

- Xörek bişirirəm, görmürsüz?

Deyirlər:

- Çinarın başında qazan asmısan, dibinde de şam yandırmısan, şam da qazanı qaynadar mı?

Molla gülüb deyir:

- Ne tez yadınızdən çıxardız⁶? Bes gece qar-boranda üç ağacılıq yoldan işıqla qızınma olar, çi narın başındakı qazan dibindəki şamdan ısınmaz?

Doqquz Yüz Doxsan Doqquz Da Olsa Almaram

Molla Nesreddin her seher yuxudan duranda dua eleyib Allah'dan min qızıl⁷ isteyir? Qonşu onu eşidib soruşur:

- Belke Allah min qızıl yox, az qızıl yetirdi⁸. Az qızıl olsa götürmeyeceksen?

Molla cavab verir:

- Eşer doqquz yüz doxsan doqquz qızıl da olsa, gene götürmeyeceyəm.

Qonşusu bu mesele ile maraqlanır⁹. Mollanı sına-maq isteyir. O, bir kiseye doqquz yüz doxsan doqquz qızıl yığır. Gözleyir, molla dua eleyib min qızıl isteyende bacadan onun qucağına salır. Molla kisede olan qızılları sayır, görür doqquz yüz dox-san doqquzdur. Molla halını deyişmeyib deyir:

- Doqquz yüz doxsan doqquzu veren, birini de verer.

Molla qızılları yığışdırır. Qonşu da gözleyir molladan bir ses çıxmır, gelib deyir:

- Molla, o qızılları bacadan men salmışam, tez özümə qaytar¹⁰.

Molla deyir:

- Ne qızıl, deli-zad olmamısan?

Qonşu deyir:

- Sen deyirdin, Allah doqquz yüz doxsan doq-quz qızıl da verse götürmerem, gerek min olsun. Seni smamaq üçün qızılları men bacadan saldım.

Molla deyir:

- Xeyir, ele iş yoxdu, qızılları mene Allah ye-tirib, birini de yetirecek.

Mesele cox uzanır, molla Qızılları vermir. Ahırda qonşu deyir:

- Onda gedek divana¹¹.

Molla deyir:

-Men divandan qaçmıram. Ancaq piyada gedek bilmerem. Bir qatır getir, minim gedek.

Qonşu yaxşı bir qatır getirir. Molla deyir:

- Bu yaxşı oldu gederem. Ancaq cübbem köh-nedi¹². Bu cübbe ile divana gedebilmerem.

Qonşu gedib teze bir cübbe de getirir. Molla cübbeni geyib qatırı minir, yola düşürler. Qazının yanma çatırlar. Qonşu ehvalatı qazıya danışır. Qazı mollaya deyir:

- Ne deyirsən, bu doğru deyir mi?

Molla deyir:

- Ondan soruşun, görün eliyne mene qızıl verib?

Qonşu meseleni qazıya bir de danışib deyir:

- Men onu smamaq üçün qızılı bacadan sal dım.

Molla deyir:

- Qazı ağa, men pullarımı sayanda bu qonşu görüb. İsteyir pulları menden alsın. Men bunu yaxşı tanıyıram, utanmasa deyir ki, mindiyin qatır da menimdi.

Qonşu esebileşib deyir:

- Elbette, qatır da menimdi.

Molla deyir:

-Qazı ağa, görürsüz? Bir de dindirseniz" deyer ki, eynindəki¹⁴ cübbe de menimdi.

Qonşu deyir:

- Elbette menimdi.

Qazı mollanı haqlı bilib, qonşunu oğru hesab

1. canınızı sıkmayın 2. usanırlar 3. yemek 4. yüksek 5. mum 6. unuttunuz 7. altın 8. gönderdi 9. ilgilenir 10. geri ver 11. mahkemeye 12. eskidir 13. konuştuysanız 14. sırtındaki 15. hırsız kabul eder

Behlul Danende

Sahram

Bir padşah öz veziri ile seyahete çıxmışdı. Az getdiler, çox getdiler, gelib bir yere çıxdılar. Gördüler Behlul Danende yolun kenarında oturub, qarşısında da üç topa torpax toplayıbdı. Vezir xeber aldı:

- Behlul, bu torpağı ne üçün toplamısan?

Behlul cavab verdi:

- Bu torpaqları sahram.

Vezir meettel qaldı,1 öz özüne dedi: düz dünya hamisi torpaqdı, göresen Behlul bu torpağı ne üçün satır?

Ondan sordu:

- Bu torpağın her topunu neçeye verirsən?

Behlul dedi:

- On tümene.

Vezir fikirleşdi²: torpağm bir topunu alaçağam, görek ne olur.

Vezir on tümən verib, torpağm bir topunu aldı.

Behlul torpağı ona verende dedi:

- Apar, bu torpağı varlı, zalim adamlara etibar edenin başına tök.

Vezir öz özüne dedi: ikinci topanı da alaçağam, görek onda ne deyecek.

Vezir on tümən verib ikinci topanı da aldı. Behlul dedi:

- Apar, nânecibden³ borç pul alanın başına tök.

Vezir gene bir şey anlamadı, üçüncü topa torpağı da aldı.

Behlul dedi:

- Apar, her yetene etibar edib sirr verenin başına tök.

Vezir bu sözleri smamaq üçün evde gelib arvadma dedi:

- Arvad padşahın bir besleme qoçu var, onu oğurlayacam*. Heç kese demezen ha!

Arvad and içib dedi:

- Yaxşı edeceksen. Menim ağzımdan söz çıxmaz.

Vezir gece padşahın qoçunu oğurlayıb evine getirdi. Padşah çox axtardı⁵, qoçu tapmadı⁶, her yere soraq saldı⁷. Vezir de gece arvadmdan gizli başqa bir yere apardı, bir böyük parça et alıb evine getürdi. Bişirib arvadı ile yedi.

Vezir bir nânecip varlıdan da yüz tümən borç aldı. Bir gün vezir arvadı ile savaşı. Arvadı o saat damın üstüne çıxıb bağıra bağıra dedi:

- Köpek oğlu, bu da o deyil padşahın qoçunu oğurlayıb kesib yeyesen.

Padşah bunu eşidende emr etdi, veziri tutub dar ağacının dibine çekdiler. Onu asmaq isteyende, nânecib varlı gelib pulunu istedi. Vezir padşaha dedi:

- Şah sağ olsun, bir sözüm var, qoy deyim, sonra öldürt.

Padşah dedi:

-De!

Vezir Behlul'un dediği sözleri ona söyleyib dedi:

-Şah sağ olsun, men Behlul'un sözlerini smamaq isteyirdim. Qoç sağsalamatdır, getirdebilersiniz.

Padşah adam yolladı, qoçu getirdiler. Padşah veziri azad etdi. Vezir nânecib varlıdan aldığı borcu da verdi, padşaha dedi:

- Men sene qırx il qulluq etmişem⁸, hemişe se-daqetli olmuşam. Deme bir qoç qeder de kıymetim yoxmuş. Behlul'un dediği söz düz çıxdı. Meni azad ele.

Padşah çox yalvardı, vezir razı olmadı. Vezirlikden çıxıb öz evine getdi. O gündən arvadma sir vermedi, heç bir varlıdan borç almadı, böyük, zalim adamlardan kenar gezdi⁹, onlara etibar etmedi.

Xeyir Verene Xeyir, Zerer Verene Zerer

Padşah ova çıxmaq isteyende Behlul ona berken gülür. Padşah ona gezeplenir. Emir edir ki, onu öldürsünler. Kim öldürsün? Heç kim. Cellat da Behlul'u öldürmeyi boynuna götürmür¹⁰. Bir arvad gizlice padşaha deyir:

- Men ona zehir verib öldürerem, heç kim de bilmez.

Padşah arvada aferin söyleyib, yalandan Behlul'a da:

- Seni öldürmedim, günahından keçdim, deyir.

Padşah ova gedir. Qadın zehirle un yoğurub üç çörek bişirir. Çörekleri getirib Behlul'a verib deyir:

- Behlul, nezir etmişem¹¹, al bu yağlı çörekleri yeyersen.

Behlul çörekleri alıb deyir:

- Allah xeyir verene xeyir versin, zerer vereni

belaya salsın.

Behlul çöreyi aparıb bir kenarda, yaşıl orun üstüne qoyur. Bu zaman üç adam gelib ondan çörek isteyir. Behlul çörekleri onlara göstereb deyir:

- Bir arvad nezir verib. Görün, zerer çek meseniz yeyin.

- Adam da çörekden zerer çeker mi? deyib, çöreyi yemeye başlayırlar. Çox keçmir, her üçü partlayıb ölür.

Behlul eve gelende çörek veren arvad ondan soruşur:

- Behlul Divane çöreyi yedin mi?

Behlul cavab verir:

- Yemedim, yediler, yatdılar.

Gedib baxırlar ki, ölen adamlardan biri arvadm eri, biri qardaşı, biri de qayını imiş.

1. şaşkın 2. düşündü 3. soysuz 4. çalacağım 5. aradı 6. bulamadı 7. haber yolladı 8. hizmet ettim 9. uzak durdu 10. üstüne almaz 11. adağım var

Hele Düzelməyib

Bir gün Behlul Danende qardaşı Xelife ilə girdi. Gördülər ki, göğdən bir el uzandı. Behlul onu görəndə kimi barınağını qaldırdı, el həmin yox oldu. Xelife bu işə təəccüb edib Behlul'dan xəber aldı:

- Qardaş bu şirdən meni ağah ele¹, görüm o el

ne idi? Ne üçün senbarmağın qaldırdın, o yox oldu?

Behlul dedi:

- O, sahib-i zamanın eli idi. Dedi ki, dünya düzəlibse gəlim, mən də barmağımı qaldırıb ona dedim ki, zəhmət çəkib gəlme, hele beşdən biri də düzəlməyib. O da çıxıb getdi.

Behlul'un Xeleti

Günlərin bir günü, Behlul'u padşahın düzəltdiyi toy məclisinə çağırırlar. Behlul qəbristanlığa gedib iki kelle çıxarır. Getirib kelleləri nişan qoyur. Evvel kellenin birinə ox atır. Ox kelleyə deyib keçir. Behlul kelleni tullayır², ikinciye ox atır. Ox kelleyə deyir, içində qahr. Behlul bu kelleni götürüb toya gəlir. Padşahın adamları onu dəli hesab edib döyüb qovmaq isteyirlər. Xelife izin vermiyib deyir:

- Qoy, bunun mənasını öyrənək.

Xalife Behlul'dan xəber alır:

- Behlul, bu ne işdi?

Behlul deyir:

- İki kelle götürmüşdüm. Birinə ox vurdum, deyib keçdi. Demək bu kelle sahibinə hər ne söz deseydin, bu qulağından vurub o birindən çıxarmış. Ox ikinci kelleyə deyib içində qaldı. Bu kelle sahibi çox ağıllı adam imiş, hər ne ağıllı söz olsa imiş başında saxlamış.

Məclisdə oturanlar Behlul'a əferin deyib gətirdiyi kelleni, ən qiymətli xelet³ hesab edirlər.

Berekallah Üstadına

Bağdad xelifəsinin qardaşı Behlul Danende sehrada gəzəndə bir yolçuya rast gəldi. Yolcu qabağmda bir yüklü eşək gədirdi. Behlul bu kişidən xəber aldı:

- A kişi ne satırsan?

Kişi dedi:

- Kişmiş satıram.

Behlul dedi:

- Məne kişmiş ver, əvəzində⁴ sənə hikmət öyrədim.

Yolcu dedi:

- Mən razıyam.

Yolcu Behlul'a bir qəder kişmiş verdi. Behlul dedi:

- Birinci, bir məclisə gəndə yerini tanı, sonra otur.

Behlul yenə bir az kişmiş istədi ki, ikinci hikməti öyrətsin. Kişi bir iki ovuc kişmiş verib dedi:

- İkincisini öyrət.

Behlul dedi:

- Məclisdə lazımsız söz danışma.

Yolcu Behlul'un sözlərindən çox razı olub, ona yenə bir qəder kişmiş verib dedi:

- Məne yenə hikmət öyrət.

Behlul dedi:

- Məclisdə bir şey istəsələr, əgər o şey sənə olsa, tələsib⁵ onu tez ver.

Bu sözləri Behlul yolçuya dedi, aldığı kişmiş geri qaytardı⁶, özü də yolçuynan bir yerdə sehərə gətirdi. Bazarda kişmiş satdıqdan sonra yolçunu evinə qonaq gətirdi.

Həmin gecə də Bağdad xelifəsinin evinə uzaq yerdən qonaq gəldiyinə görə, Behlul'u da çağırırdı. Behlul xelifəyə cavab göndərdi ki, gələbilərəm, özümün də qonağım var. İkinci dəfə yenə adam gəldi, dedi:

Xelife meni göndərdi ki, get qardaşıma da, qonağını da götürüb bizə gəlsin.

Behlul qonağım da götürüb, xelifənin evinə gətirdi. Birinci dəfə qapıdan içəri girəndə, Behlul qonağını qabağa saldı. Qonaq gördü ki, evdə heç kəs yoxdu. Düz gedib evin yuxarı başına oturdu. Bunu görəndə Behlul çox acıqlandı⁷, amma kişiye bir söz demədi. Özü lap qapının ağzında oturdu.

Beli⁸, aradan bir az keçdi. Xelife, vezir, vekil, böyük adamlar məclisə daxil oldular. Hər adam gələndə qonaq bir az sürüşdü⁹ aşağı, axırda gəlib lap qapının ağzında oturdu. Behlul bu işdən lap dibcor oldu¹⁰.

Bir azdan sonra məclisə xörekⁿ gəldi. Xöreyin yanında narine, turunç, başqa meyvələr də vardı. Xörek yeyilib qurtarandan sonra meyvə yeməyə başladılar. Amma bıçaq tapılmadı ki, meyvələri soyub yesinlər. Qonaq yerində oturabilmedi, ayağa durdu, tez cibindən bıçağını çıxardı.

Bıçağın destəsi¹² çox bahalı daş-qaşdan bezenmişdi. Bıçaq məclisə qoyulan kimi hamının gözü düşdü, eldən ele gəzdi, axırda xelifənin elinə keçdi. Xelife bıçağı zorla almaq istədi. Ancaq bu işə vezir razı olmadı, dedi:

- Bu iş sənə yaraşmaz, dəyərlər xelife zornan kişinin bıçağını aldı. Buna bir hiylə gəlmək lazımdı.

1. haberdar et 2. imatıp atar 3Tiediyə 4:k~arşılığmda 5aceTeedlp 6. geri verdT 7. öfkələndi, kızdı 8. hasılı 9Tkaydı 10 utandı 11. yemək 12. sapı

Vezirler qonağın üstünə düşdülər:

- Sen bu bıçağı haradan almısan? Yerini de. Xezinədə çoxlu qiymətli şeylər itib. Bu bıçaq xelifədə qalacaq. O biri şeylərin də yerini demelisen. Demesen seni dar ağacından asarıq.

Qonaq bu sözləri eşindən kimi rengi saraldı. Az qaldı bağı çatlasın. Behlul qonağı vezirlərin elindən xilas edib¹ eve getirdi, ona dedi:

- Men sənə nə hikmət öyrətmişdim? Sen onlara emel etmədin², indi başına bu belələr gəldi. Men sənə nəsihət elədim, sən qulaq asmadın. Gəl sənə bir hikmət də öyrədim, belkə özünü ölümdən qurtarabiləsen. Seni dar ağacının dibinə aparıldıqları vaxt xelifədən danışmağa izin al. Söz alan dan sonra üzünü camaata çevirib degilən:

- Ay camaat, siz də, bu meydana gələn vezir, vekil də bilsin ki, biz iki qardaş idik. Nece ay bundan evvel qardaşım ticarətə getmişdi. Nece aydı ki,

qardaşım ticarət seferindən qayıdıb³ gəlməmişdir. Men qardaşımı axtarmaq⁴ üçün səhralara⁵, meşələrə⁶ düşdüm. Bir gün bir meşəyə girdim, gördüm qardaşımın meyiti⁷ meşədədi. Yaxın getdim, gördüm həmin bıçaq qardaşımın üreyinə sancılıb⁸. Meyiti basdıran⁹ gündən bu günə kimi həmin¹⁰ bıçağı cibimdə gəzdirirəm, hər məclisdə çıxanb göstərirəm ki, görüm sahib duran olar mı. Dünən axşam xelifənin məclisində oturmuşdum. Yadıma düşdü ki, yenə bıçağı çıxarıb məclisin adamlarına göstərim, görüm sahib çıxan olar mı. Xelifə bıçağa sahib çıxdı. İndi siz də bilin ki, mənim qardaşımın qatili xelifə özüdür. Qardaşımı öldürməklə üreyi soyumayıb, mənim də dara çəkilməyimi əmr eləyib.

Qonaq Behlul'un öyrətdiyi sözlərin hamısını dar ağacının altında camaata dedi. Xelifə bu sözləri eşindən kimi gülümsədi, ustadma bərekallah¹¹ deyib qonağı azad elədi.

Danəndə Divanə Məsləhəti

Bir nəfər Behlul'un yanına gedib deyir:

- Behlul Danəndə, mən nə eləyim ki, çox qazanc götürüm?

Behlul cavab verir:

- Get çoxlu dəmir al, bir eve yığ, üstünə də biraz su tök, sonra çox qazanc alarsan.

Kişi Behlul dediyi kimi eləyir. Bir müddətdən sonra müharibə başlayır. Dəmirə ehtiyac artır. Kişi dəmiri bəha qiymətə satıb çox qazanc götürür.

Bir zaman gəlib keçir, yenə kişi Behlul'un yanına gedib deyir:

- Behlul Divanə, mən nə eləyim ki, çoxlu qazanc götürüm?

Behlul deyir:

- Get çoxlu soğan al, anbara yığ, üstünə də su tök.

Kişi Behlul'un dediyi kimi eləyir. Çoxlu soğan alıb, anbarı doldurur, üstünə də su tökür. Birlə il keçir. Soğan cücərib çürüyür.

Kişi gedib Behlul'a deyir:

- Birinci dəfə elə məsləhət elədin¹², çoxlu qazanc götürdüm. Beş ikinci dəfəki nə məsləhət idi, mənə cəriməyə saldı¹³?

Behlul dedi:

- Birinci dəfə mənə "Danəndə" dedin, mən də sənə danəndə kimi məsləhət elədim, qazanc gördün. İkinci dəfə mənə "Divanə" dedin, mən də sənə divanə məsləhəti elədim.

1. kurtarıp 2. uymadın, riayət etmədin 3. dönüb 4. aramak 5. çöllərə 6. ormanlara 7. cesədi 8. saplanmış 9. cənazəyi demədən 10. aynı 11. üstünün çox yaşasın 12. aklı verdin 13. zarara soktu

XI - Qaravellilər

İsfahan Keçeli

Biri var idi, biri yox idi, bir qarı var idi. Bu qanının da bir keçel oğlu var idi. Bunların dörd toyuğu, bir eşşeyi, bir de smıq bir cehreleri¹ var idi.

Bir gün Keçel dedi:

- Ana, burada korluq çekirik², gelsene İsfahan'a köçək?

Anası dedi:

- Ay keçel, İsfahan'da ele lotular³ var ki, seni kişmiş yerine ciblerine doldurub yeyirlər. Orada biz baş ÇDcardabilmerik, yerinde rahat otur.

Keçel dedi:

- Ana, sen razı ol, köçək. Men İsfahan lotularma bir toy tutum⁴ ki, sesi aleme yayılsın.

Qarı razı oldu. Dörd toyuğu, bir de smıq cehreni eşşeye yükleyib İsfahan'a köçdülər. Bir gün qarı dedi:

- Ay oğul, öz yerimizde hamı bizi tanıyırdı, yene bize qonum-qonşu kömək eleyirdi, dolanırdıq⁵. İndi burada kim bize el tutacaq? Apar toyuqları sat, çörək al getir yeyək, görək axırımız ne olacaq.

Keçel toyuqları götürüb bazara apardı. Keçel ele tezece bazara çatmışdı, darğa geldi onun yanına:

- Keçel, toyuqları neçeye deyirsən?

Keçel dedi:

- Dördü elli tümen.

Darğa toyuqları götürdü.

Keçel pul isteyende darğa bir şapalaq da onun üzünə vurub yola düşdü. Keçel heç bir söz deməyib, xelvetce⁶ onun dalınca⁷ yola düzeldi. Darğa düz evinə getdi. Keçel de qapıda durub onu pusdu. Darğa toyuqları arvadma verdi. Arvadı dedi:

- A kişi, bunlar ne yaxşı kök⁸ toyuxdu, neçeye aldın?

Darğa dedi:

- Bir şaplağa. Bunları bişir, qonaqlarım bağa gelecek. Men gedirem. Keçel nökerimi⁹ göndereyeyem, ne istese ver, qonaqlar üçün getsin.

Darğa bunu deyib getdi.

Keçel darğanın dediklerini eşidirdi. Gözlerdi darğa getdi. Bir az keçdi, keçel darğanın evinə girib dedi:

- Xanım meni ağa göndərib. Ağam iki xalı, iki gebe¹⁰, iki de xalcaⁿ isteyir bağa salmağa, qonaqlar gelecek.

Xanım keçelin dediklerini verib ycla saldı. Keçel gebeleri götürüb öz evlərinə getdi. Anası dedi:

- Oğlum- bunları ne ilə aldı?

- Toyuqların bahasına.

Keçel yene darğanın evinə gedib gözledi, toyuqlar bişdi. Xanım dedi:

- Keçel, indi neyə gelibsen?

Keçel dedi:

- Ağam dedi toyuqları versin.

Xanım toyuqları bir qaba qoyub, üstünə də örtük çekib, keçele verdi. Keçel toyuqları götürüb evlərinə geldi. Anası dedi:

- Ay oğul, bunları ne ilə aldı?

- Ay ana, bunları da toyuqların bahasına. Gel otur yeyək.

Oturdular, ana bala toyuqları şirin şirin yedilər. O tərəfdən darğa keçel nökerini göndərdi ki, get xalı gebeni getir, bağa döşeyək, qonaqlar gelecek.

1. kırk Bir iplik çıxırğı 2. köreldik 3. serserilər, avareler 4. oyun etmək 5. geçihSırık 6. sessizce 7. TarSmca 8. iri 9. uşak 10. yolluk 11. halı

Keçel nöker gelib dedi:
 - Xanım, meni ağa gönderib, xalıları/ gebeleri, toyuqları ver aparım, qonaqlar gelir.
 Xanım dedi:
 - Ay keçel, meni ele salıbsan¹, nedi? Bir az bundan qabaq gelib aparmadm? Keçel dedi:
 - Ay xanım, ne deyirsən?
 Xanım başını qaldınb gördü ki, bu lap noxudu keçeldi, dedi:
 - Get ağana söyle ki, bir keçel geldi, senin adını verdi, xalılan, gebeleri, toyuqları apardı.
 Nöker ağasının yanına gelib nedi:
 - Xanım deyir, bayaq bir keçel geldi, gebeleri, xalıları, toyuqları apardı.
 Darğa bildi ki, bu keçel toyuq yiyəsü keçeldi. Onun dalma düşdü, soraq eleye eleye gelib evlerini tapdı. Keçel uzaqdan darğanı görüb ölen bacısının paltarını geyindi, heyete çıxdı, başladı dörd bir yanı süpürməyə. Darğa gördü bir qız heyet süpürür dedi:
 - Ay qız kimsən?
 Keçel dedi:
 - Çarının qızıyam.
 Darğa dedi:
 - Mene gellersən mi?
 Keçel dedi:
 - Gelerəm, eğer alsan.
 Darğa qız paltarı geymiş keçeli götürüb evinə apardı. Axşam oldu, yedilər, içdilər, sohbete başladılar. Keçel darğanın evinə göz gezdirib gördü, evde mengene var, dedi:

- Darğa, o nedi?
 Darğa dedi:
 - Bu mengenedi. Men seherde oğru³ dutanda buna sahb tenbeh⁴ eleyirem.
 Keçel qalxdı, mengeneyə girib dedi:
 - Bur görüm, ne eleyir?
 Darğa mengeneni bir az burdu.
 Keçel dedi:
 - Ay, qabırğalarım qınlıdı, aç.
 Darğa tez mengeneni açdı, keçel çıxıb dedi:
 - İndi de sen gir, men burum.
 Darğa dedi:
 - Gözle ha, berk burma, qabırğalanmı qırrarsan.
 Keçel dedi:
 - Qorxma, berk burmaram.
 Darğa mengeneyə girdi. Keçel mengeneni ele burdu ki, darğanın qabırğaları birbirine keçdi.
 Darğa dedi:
 - Ay qız, öldüm aç!
 Keçel dedi:
 - Ne qız, toyuqları zorla alabilerdin mi? Mene şapalaq vurardın mı?
 Darğa baxıb gördü qız ne gezir, bu hemin keçeldi, dedi:
 - Ay keçel meni öldürme, atam sene qurban, her ne isteyirsən verim.
 Keçel qulaq asmadı. Mengeneni daha da berk burdu. Darğanın sesi kesildi.
 Darğanın kim terefinden mengeneyə salındığından heç kesin xeberi olmadı.

Kerem ve Şeyx

Bir şeyx özünə bir bendergahda⁵ ev düzeldib içinde ibadet eleyirdi. Avam camaat onun yemeyini, içmeyini başından sel kimi töküdü. Şeyx adam içine çıxmırdı. Güya hemişə Allah'la danışırdı.

Bir gün Kerem adlı bir oğlan bîkef gedirdi, qabağma bir quleybanı⁶ çıxıb ondan soruşdu:

-Ay Kerem qardaş, niye bele bîkefsən? Ne olub? Yoxsa körpüde qoyununu bölüblər?

Kerem dedi:

- Meni yaxşı adam tapmaz ha... Ancaq deli quleybanılar tapırlar. Sene qalıb⁷ Çıxıb getsene işinə -gücünə.

Quleybanı dedi:

- Sen derdini de, men çaresini deyim.

Kerem dedi:

- Le'net sene şeytan! Eşi, el çeksene yaxamdan!

- Le'net özünə! Derdini de, çare elemesem, vur meni öldür.

- Bele men şeyxin yanma girmek isteyirem ki, onu görem. Çare eleyebilersen?

- He, bele de!... Yaxşı, men seni dönderib ele-

rem milçək⁸, gedib şeyxin evinə girersen, doyunca baxarsan.

-Sen kimsen ki, meni milçək eleyesen? Men ele salması⁹ adam deyilem ha! Men özüm adam axtarıram ele salam.

- Ele salmağın özünə qalsm. Sözüme qulaq as. Men şeytanam, seni milçək eleyirem, get tamaşa ele, sonra gellersən danışaruj.

Şeytan, Kerem'i milçəkeledi. Kerem uçub şeyxin evinə girdi. Gördü ki, destgah¹⁰ var. Burada bir deste qız var, birbirinden gözəl, hamisi da şeyxin qulluğunda. Kimi onun ayağını yuyur, kimi saq-qalını darayır, kimi üzünü yelpikleyir. Kerem geceni gözledi, gördü, budu ha, evin dal qapısı¹¹ açıldı. Lotular bir deste de qız getirdilər. Lotular qarışdı qızlara, şeyx qanşdı lotulara, me'reke¹² başlandı ki, gel göresen. Hamı başladı çırtıq vurub oynamağa... Sehere kimi oynayıb, kef çekdiler. Seher yene lotularla qızlar çekilib getdiler, qul-qaravaşlar¹³, bir de şeyx qaldı. Kerem milçək donunda uçub şeytanın yanma geldi.

Şeytan dedi:

1. benimle alay mı ediyorsun 2. sahibi 3. hırsız 4. cezalandırırım 5. liman 6. hortlak 7. sana mı düştü 8. sinek 9. alay edilecek 10. tantana 11. arka kapısı 12. gürlütü, patırtı 13. hizmetçiler, uşaklar

- Şeyxi gördün?
Kerem dedi:
- Sen şeyxi deyirsən, mən onun hurilərini, qılmanlarını da gördüm.
Şeytan gülüb dedi:

- Bu da senin şeyxin.
Kerem sehəre getdi, bir dəstə adam götürdü. Şeyx lotularla kefe baxan zaman içəri girdilər, hamısını tutub cezalara çatdırdılar.

Oğru Molla

Bir seherdə acgöz bir molla yaşayırdı. Mollanın seherin qırağında¹ bir qoruğu var idi ki, ucu bucağı görünmürdü. Bir gün molla qoruğun qırağında dayanarkən Semender adlı bir kişi onun yanma gəlib dedi:

- Ay molla, bir boğaz ineyim var, ya bu gün, ya da sabah doğacaq. Qoy onu getirim, qoruğun qırağında otlasın.

Molla dedi:

- Raziyəm, getir hasarım içinə sal, doğandan sonra apararsan.

Semender ondan razılıq əleyib dedi:

- Allah sənə kömək olsun, molla.

Semender tez evinə getdi, arvadına dedi:

- Ay arvad, molla dedi ki, ineyi getir qoruğa burax, dağanacan otlaşm.

Arvad dedi:

- A kişi sözüm yoxdu, ancaq tez tez get bax, yoxsa molla oğurladıb əleyer².

- Arvad, günah əllemə, molla da oğurluq elərmi?

Semender ineyi peyeden³ çıxardıb mollanın qoruğuna saldı. Deme, ineyin vaxdı imiş. Kişi gəndən bir saat sonra inek doğdu. Molla o saat ineyi hasardan çıxardıb apardı. Mollanın arvadı bayıra⁴ çıxıb gördü ki, eri yanı buzovlu bir inek getirir. O, kişisindən xəber aldı:

- A kişi, bu ineyi sənə kim verib?

- Arvad, Allah yetirib.

- Onda çek içəri.

Gün batanda Semender kişi mollanın qoruğuna getdi ki, ineyim getirsin. Ora inek, bura inek, ineyi tapmadı ki, tapmadı. Axırda mollanın evinə getdi ki, ondan soruşsun?

Gördü molla namaz qılır. Gözledi molla namazım qılıb qurtardı. Semender ondan soruşdu:

- Ay molla, baş ağrısı verirem, inek qoruqda yoxdur. Bilinirsən necə olub? Belə görüb-əlemiş olasan.

Molla acıqlı acıqlı⁵ dedi:

- Levend⁶ oğlu levend, mən sənə inek otaracaqdım? Ne bilim necə oldu.

Semender bir söz deməyib qayıtdı⁷.

Semender axşama kimi mollanın evinin həndəverində⁸ dolandı. Axşam olcaq bir də gördü mollanın arvadı qapıda ineyi sağır. Kişi ineyi gören kimi Onun yanına yüyürdü.

Molla evdən bayıra çıxıb:

- A kişi, ne istəyirsən? deyə soruşdu.
Semender dedi:
- Ay molla, bu inek mənimdi.
- Yox, mənimdi.
- Sen oxuduğun Qur'an, qıldığın namaz ineyi ver!

- Estağfurullah... İnek mənimdi!

O dedi mənimdi, bu dedi mənimdi, Semenderlə mollanın davası düşdü. Molla onun yaxasından çəkib dedi:

- İndi ki, beledi, gedək qaziya şər'imizi deyək.

Onlar qazımın yanma getdilər. Qazi xəber aldı:

- Ne şikayətiniz var?

Semender dedi:

- Mənim ineyimi molla oğurlayıb, vermir.

Molla dilləndi:

- Yalan deyir, ineyi öz qoruq yerim doğub. Qazi mollanın gözünün içinə baxdı. Onun namını verməyib dedi:

- Molla, bir eməlli danış⁹, görüm iş ne yerdədi?

Molla danışdı:

- Mənim qoruq yerim var. Seher durub qoruğa getdim, gördüm ki, qoruq yerimin içində bir inek var, balası da yanında.

Qazi dedi:

- Molla, qoruq yerinin hər tərəfi hasarlıdı mı?

- Bəli, dörd tərəfi də hasarlı, qapısı da qılhdn-ıo.

- Molla doğru deyir, şər'en inek ona çatır.

Semender ne qədər dedisə ki, ineyi qoruğa mollanın icazəsi ilə¹¹ özüm salmışam, qazi onun sözüne fikir vermedi:

Axırda ağlaya ağlaya durub evlərinə gəldi, arvadına dedi:

- Qazi ineyi mollaya verdi.

- Ay aman, evimiz yıxıldı. Kişi bir hiylə iş letmək ləzimdi.

Arvad bir bəsdinin¹² içini peyinlə doldurdu, üstünə də azca yağ qoyub dedi:

- Kişi, bunu aparıb qaziya verib deyərsən ki, qazi ağa, mənim ineyimi molladan al, özümə ver, Qazi yağı yeyəndə ağzına peyin gedəcək. Onda sənə deyəcək bu nədi, bu yağ deyil, peyindi, sən onda ona cavab ver, yəqin yağ dönüb peyin olub.

Kişi onun sözünü kəsib dedi:

- Dalışını¹³ özüm dəyerəm.

Semender bəstini götürdü, qazımın yanma gəlib dedi:

1. kənarında 2. çalar-malar 3. ahırdan 4. dışarı 5. öfkəli öfkəli 6. ayyaş, ahlaksız 7. döndü 8. çevresində 9. ağıllıca konuş 10. kilitli 11. izniyle 12. küçük küp 13. arkasını, gerisini

- Qazı ağa, buyur, bu besdinin altı baldı, üstü yağ. Menim ineyimi molladan al, özümə ver.

Qazı besdini ondan aldı, berk acmışdı. Besdinin ağzını açdı, çörek kesib batırdı yağa. Bir nece tikedən sonra yağla qarışıq ağzına peyin getdi, ağzı pis oldu. Qazı dedi:

- Bu nedi? Bu yağ deyil, peyindi. Atanı yandıracağam.

Kişi dedi:

- Atanı niyə yandırırsan? Yeqin yağ dönüb peyin olub.

Qazı dedi:

- Levend oğlu levend, yağ da dönüb peyin olar?

Semender dedi:

- Qazı ağa, torpaq yanı balalı inek doğanda, yağ da peyin olar da.

Qazı barınağını dişledi. Özü özünə dedi: "Bu kişi meni bî-abır edəcək"¹

O saat mollanı çağırtdırıb dedi:

- İnek bu kişininindi, verersen aparar.

Kişi bu sözü eşiden kimi molladan qabaq gedib ineyi balası ile evine apardı. Tamahkar molla da qaldı yana yana.

Qudurmuş Axund

Bir oğlanın gözünün ağı qarası birce toyuğu var idi. Toyuq cins toyuq idi, günde üç kere yumurtlayırdı. Oğlan bu yumurtaların ikisini satıb çöreye verirdi, birini de bişirib anası ile çöreye yavanlıq² eleyirdi. Günlerin bir günü axunda xeber çatdı ki, bes filan oğlanın bir toyuğu var, günde üç defe yumurtlayır. Her yumurtası da şamama³ bö-yüklükde. Bu axund hem tamahkar, hem de zalimin biri idi. O, özlüyündə dedi: "Nece olur olsun, görek o toyuğu onun elinden alam". Axund adam gönderdi, oğlanı çağırtdırıb dedi:

- Oğlan, berk naxoşam⁴, Qur'ana baxmışam, göstərir ki, gerek günde üç defe yumurtlayan toyuq etini yeyem. Eşitmişəm sende günde üç defe yumurtlayan toyuq var. Sen gel o toyuğu mənə ver. Evezində⁵ mən də ism-i e'zəm oxuyaram, Allah o dünyada seni behiştə göndərər⁶. Oğlan dedi:

- Axund, behişt, cennət özünə qalsın. Mənə öz toyuğum besdi?. Onun yumurtası ilə dolanıram⁸.

- Onda ele dua oxuyaram ki, seni cəhennəmin alovunun içinə atarlar.

- Axund, cəhennəmə atma, ne eleyirsən ele, toyuğu verən deyilem.

Axund oğlanı ne qəder cəhennəmlə, ejdaha ilə, ifritə ilə qorxutdusa da oğlan razı olmadı.

Axund özlüyündə⁹ dedi: "Gerek toyuğu oğlandan oğurlayam. O toyuq mənim olmalıdı".

Axund gecəni saldı, durub yavaş yavaş oğlanın daxmasınm¹⁰ yanma geldi. Oğlan dama çıxıb ayın doğmasını gözleyirdi ki, oduncularla meşeye, oduna getsin. Baxıb gördü ki, axund eyile eyile onların daxmasına tərəf gelir. Bildi ki, toyuğu oğurlamaq isteyir. Tez aşağı endi, elinə bir saf ağac alıb qapının dalında gizlendi. Axund o yana bu yana baxdı, gördü adam yoxdu. Başını qapıdan içeri salmaq istəyəndə oğlan onun tepəsinə ele bir ağac vurdu ki, axundun başından qan fevvəre verdi¹¹. Oğlan bir iki ağacı da çekdi. Axund başından qan axa axa evinə geldi, bir batman eski yandırıp yarasına basdı, yorgan döşəyə girdi. Onun yanma

dua yazdırmağa, kebin kesdirməyə¹² gələnlərə dedilər:

- Axund berk xestedi.

İşin üstündən bir müddət keçdi. Axundun başı yaxşı oldu. Toyuq onun yadından heç çıxmırdı. Günlerin bir günü yene oğlanı çağırıb dedi:

- Oğlan, toyuqdan el çekmişəm, görürəm zy-ek¹³ oğlansan. Mənə nöker¹⁴ lazımdı. Gel mənə nöker dayan. Sənə oğlum kimi baxaram.

Oğlan dedi:

- Ay axund, qoy bu gecə fikirleşim, sabah sənə cavab deyərem.

Oğlan eve geldi. O günü toyuğun iki yumurtasını satıb çöreyə verdi, bir yumurtasını da yavanlıq eleyib anası ilə yedi, sonra anasına dedi:

- Ana, razı ol, gedim axunda nöker dayanım. Mən belə dememişdim, görek onun başına oyun getirem.

Anası dedi:

- Ay bala, yerində rahat otu, sən axunda heç zad eleyəbilmezsən.

- Yox, dayanacağam.

Anası razı oldu. Beli, oğlan axunda nöker oldu.

Bir gün axund oğlana dedi:

- Oğlan, o toyuq sənə neyinə gerekdi. Yemek içmeyinizi ki mən verirem. Getir toyuğu kesib plov altına qoyaq.

Oğlan dedi:

- Axund, toyuq sohbəti eleme. Ondan gözünü çek. O plov altına qoyulan toyuq deyil.

Günlerin bir günü oğlan bazara getmişdi. Axund bunu bilib, gizlincə onlara getdi, toyuğu oğurlayıb evinə apardı, ağla gəlməyən yerdə gizlətdi. O biri tərəfdən oğlan eve gəlib gördü, toyuq yoxdu. Anasına dedi:

- Ana, bura kim gəlmişdi?

Anası dedi:

- Axund.

- Ana, axund toyuğu oğurlayıb.

Oğlan axundun yanma gedib dedi:

1. rezil edecek 2. katık 3. küçük kavun 4. çok hastayım 5. karşılığında 6. cennete gönderir 7. yeter 8. geçinirim 9. kendi kendine 10. kulübe 11. fişkırdı 12. nikah kıydırmaya 13. akıllı, becerikli 14. uşak

- Axund ağa, toyuğumu ver.

- Ne toyuq? Xeberim yoxdu.

Oğlan ne qeder dedi, yalvardı, axund boy-nundan atdı.

Oğlan sakit dayandı, ancaq göz-qulaqda oldu, bildi ki, axund toyuğu kesecek. Oğlan tez bazara çıxdı, o toyuğa oxşar bir toyuq aldı, getirib bir yerde gizletdi.

Axund arvadını çağırır dedi:

- Arvad, tendirde günde üç defe yumurtlayan bir sehrli toyuq var. Ondan muğayat ol. Özün de men bazardan bir ayrı toyuq alıb getireyeceyem, onu kesib xörek hazırlarsan?

Oğlan bu sözü gizliden eşidende çox şad oldu. Tez tendirin basma getdi. Toyuğunu tendirdən çıxartdı. Toyuqlarm ikisini de götürüb evlerine apar-dı.

O biri terefdən axundun arvadı getdi ki, ten-dirdeki toyuğa baxsm. Tendirin ağzını açdı, gördü toyuq zad yoxdu. Gün batan zaman axund gelib çıxdı.

Arvadı ona dedi:

- Tendirde toyuq zad yoxdu.

Axund dedi:

- Yeğin onu yene oğlan aparıb.

Axund oğlanı yanma çağırır dedi:

-Oğlan, meni incitme, gel toyuğu ver mene. Qur'ana baxmışam, günde üç yumurta veren toyuq yumurtası benim derdime dermandı.

- Menim dediyimi elesen vererem.

- Söyle görüm, ne deyirsən.

-Tedarük gör. Gedim toyuğu getirim. Ar-vadm da bir plov bişirsin. Plovun altına qoysun.

Molla çox sad olub oğlana dedi:

-Her şey hazır olar, sen get toyuğu getir. Ancaq plovun başına qoymağa toyuğumuz var. Onu saxlayacağam.

Oğlan gedib bazardan aldığı toyuğu getirdi. Mollaya verdi? Arvad da qazan asdı, plovu bi-şirmeye başladı.

Gün batan zaman axundun arvadı plovu bi-şirib deme qoydu. Oğlan gedib bir nece adam ça-ğırtdı. Beli, molların arvadı aşı boş qablara çekib süfreye düzdü. Yemeye başladılar. Oğlan çox bic¹ idi, axund gic². Oğlan axundu dile tutur, ele hey ona şerab içirirdi. Axund o qeder içdi ki, serxoş olub, xor-ha-xorla yatmağa başladı. O, ele berk yat-mışdı ki, etini kesseydin, oyanmazdı. Adamlar da-ğılıb getdi. Oğlana da bu lazım idi. O, bir ülgüc³, bir qayçı⁴ götürüb edeb erkanla axundun saqqalmı, bıyığını qırxdı, özü de sandıqdan bir qeder pul gö-türüb getdi.

Beli, axund ertesi gün seher tezden ayağa qal-xıb gerneşdi, arvadı ona baxdı, Pıqqıltı ile gülüb o biri eve keçdi. Axund acıqlandı. Elini saqqalma atdı ki, tumarlaşm. Ne görse yaxşıdı? Gördü ki, saqqalı, bığı ter temiz qırxılıb. Axund iki eli ba-şında bir nece qapaz⁵ salıb başladı ağlamağa, dedi: "Ne cür olar olsun- gerek bu gece oğlanı ödürem".

Axşamı saldı, xencerden qılmcıdan götürüb oğ-lanın evine getdi. Oğlan işi duymuşdu. Odur ki, qapını açıq qoydu, eline bir saz deyeneq alıb qa-pının dalmıda gizlendi. Axund içeri girmek is-teyende oğlan düşdü axundun üstüne, vur ki vu-rasan. Axundla oğlan çığıra çığıra bayıra çucdılar. Ses küye adamlar töküldüler, gördüler ki, oğlan axundu budayır. Hem de gördüler ki, axundun saqqalı, bığı qırxıqdı. Oğlandan soruşdular:

- Bu ne ehvalatdı?

Oğlan dedi:

- Axund qudurub. Ay aman, tez öldürün, ha mını dalayacaq

Adamlar bu söze inandılar.

Qazı

Qedim zamanlarda bir kişi var idi. Bu kişi çox kasıb⁶ olub, çörek üzünə xesret qalmışdı. Bir gün arvadı ona dedi:

- A kişi, get bir adamdan borç pul al, yoxsa acından ölerik.

Kişi gedib bir tacirdən altı aym müddetine se-lemle⁷ yüz manat borç aldı. Ay dolandı, vaxt gelib çatdı, kişi pulu düzeldib verebilmedi.

Tacir onun evine gelib dedi:

- Pulumun vaxdı tamamdı, selemi ile bir yerde getir ver, yoxsa şene ağır oturur.

Kişi teveqqe⁸ etdi:

- Mene üç gün möhlet ver, tapıb vererem.

Üç gün de keçdi, kişi pulu yene de dü-zeldebilmedi. Qaçıb gizlendi. Arvadına da tapşırtdı ki, tacir gelse deyersen kişi evde yoxdu. Axşam tacir gelende arvad ele de dedi.

Tacir qayıdıb gedende kişi ile qabaq qabağa⁹ geldi. Kişi taciri görende geri qayıdıb qaçmağa baş-ladı. Tacir qovdu, o qaçdı, axırda bir qapıya rast gelib özünü içeri soxdı. Deme, ev sahibinin arvadı hamile imiş, özü de qapmm dalmıda durubmuş. Kişi qapını zerble¹⁰ açanda qapı arvada deydi, arvad yere yığılıb uşaq xerc eledi¹¹. Arvadm eri ağacı gö-türüb kişini döymeye başladı. Tacir çatıb dedi:

- Döyme, öler, benim o kişide alacağım var, qoy alım, sonra ne eleyirsən ele.

Bu qerara geldiler ki, kişini qazmın yanma aparsmlar.

Qazı yeddi ağacıqda olurdu. Onlar kişini gö-türüb qazmın yanma apararken qaranlığa düş-düler. Bir kende gecelermeli oldular Tacir gedib bir neferin evinde qonaq qaldı. Borçlu kişiden qorxdularmdan onu evin ikinci mertebesine[^] çı-

1. kurnaz 2. ahmak 3. ustura 4. makas 5. başım dövüp 6. fakir 7. faizle 8. ısrar, rica 9. karşı karşıya 10. darbesiyle, şiddetle 11. çocuk düşürdü 12. katına

xardıb özleri heyetde yatdılar. Kişi qaldı yuxan mertebədə. Özlüyündə fikirləşdi: "Yaxşı, men tacire iki yüz manat borcluyam. Onu veribilmediyim halda ikinci bir işə rast geldim. Yeqin ki, səhər qazımın yanına getsem, meni taqsırlandıracaq¹. Yaxşısı budu ki, ikinci mertebenin pərceresindən özümü atım aşağı. Salamat qurtararam heç, eyer qurtarmaramsa, ölərem, canım qurtarar". Bu sözləri fikir eleyib pəncərəni açdı, özünü aşağı tulladı². Deməgindən ev sahibi qoca kişi pəncərənin qabağında yatıbmış. Kişi bir baş qocanın üstünə düşdü. Qocanın o saat canı çıxdı. Oğlu səsə oyanıb gördü ki, atası ölüb. Kişini dutdu, öldürmək istəyində o birilər dutdular, öldürməyə qoymayıb dedilər:

- Canım, bunda bizim telebimiz var. Bizim də başımıza oyun açıb. Yaxşısı budu ki, sen də bizimlə bərabər gedək qazanın yanına. Şəriət nə hökm edersə, biz də ona qulaq asırıq.

Oğlan da razılaşdı, yola düşdülər.

Yolda gördülər ki, bir neferin eşşeyi batıb palçığa, nə qədər elleşir çıxardabilir. Eşşək sahibi üzünü bunlara tutub dedi:

- Ay qardaşlar, siz Allah kömək eleyin, mən bu ulağı palçıqdan çıxardım.

Heç kəs getmədi. Taqsırkâr kişi özünü palçığa saldı. Eşşəyin quyruğundan dartdı ki, palçıqdan çıxartsın. Bedbextlikdən³ eşşəyin quyruğu dibindən qopdu. Eşşək sahibi onun abırını alıb⁴ dedi:

- Mənim eşşəyimin quyruğunu qopartmışan. Gerek haqqımı verəsen.

Eşşəyin sahibi qır-saqqız olub, yapışdı kişinin yaxasından.

Adamlar belə razılaşdılar ki, bunu da qazının yanına aparsınlar.

Bir az gedib bir böyük çayın qırağına çatdılar. Gördülər ki, bir qoca ilə bir cavan baliq tuturlar. Bunlar buradan keçəndə bu bedbext kişi baliqçıya salam verdi. Kişi bütün fikrini çaya, baliğa vermişdi, qefletən salam eşidən kimi diksinib⁵ suya düşdü, çox qoca olduğuna görə çıxabilməyib boğuldu. Oğlu tutdu taqsırkâr kişinin yaxasından:

- Mənim atamın qan bahasını ver.

Mereke⁶ başlananda dedilər:

- Bu adam bizim də başımıza oyun açıb. Gel, sen də bizimlə gedək qazımın yanına.

Elqerez⁷, bunlar qazının yanına getməkdə olsunlar, kişi öz özünə fikir eleyirdi ki, mən bir tacire iş borçlu olduğum üçün qorxurdum, indi bu qədər iş mənim başıma gəldi. Daha mən qurtarılmıya bilməyəcəm. Yaxşısı budu ki, mən heyətə çatan kimi qabağa düşüb qazıya yalvarım, belkə taqsırımdan keçsin. Bu fikirdən tez özünü yetirdi qazının qapısına, açıb gördü ki, qazı içəridə bir arvadnan mazaqlaşır⁸. Utanıb tez qapımı örtüdü, durdu qapının qabağında. Adamlar içəri keçmək istəyində onları buraxmayıb dedi:

- Qazı ibadətə məşguldü. İçəri girmək olmaz.

Birazdan qazı özü gəlib qapını açdı, onları içəri buraxıb soruşdu:

- Evvel qapımı açan kim idi?

Kişi dedi:

- Mən idim.

Qazı ehtiramla dedi:

- Gel, evvel sən dərdini de, görək nə üçün gəlmisən?

Kişi bütün ehvalatı qazıya nağıl eleyib⁹ yalvarırdı.

- Amandı, qazı ağa, rehm ele, kəsib adamam. Kiçikdən xətə, böyükdən etə. Borcu verə bilmirdim. Özümü öldürmək istəyirdim, belə oldu.

Qazı o biri adamları içəri çağırırdı, onlar dedilər:

- Qazı ağa, biz bundan şikayətə gəlmişik.

Heresi başına gələn işləri danışib, kişidən şikayət elədi.

Qazı tacire dedi:

- Bəs sənə bu kişi iki yüz manat borcludu. Şəriətin buyruğuna görə gerek o qədər möhlet verəsen ki, qədib o pulu qazansın, getirib versin. Özün də şikayətə gəldiyinə görə yüz manat cərimə¹⁰ verməlisən.

Tacer nə eləç¹¹ qalıb yüz manatı verib, bir tərəfdə durdu.

Qazı ikinci adama dedi:

- Bu sənin altı aylıq uşağın telef eleyib. Şəriətin buyruğuna görə sən gerek arvadı boşayıb verəsen bir müddət bu kişidə qala. Arvad hamilə qalan zaman o yenə arvadı sənə qaytarar. Əgər razı olmasan yüz manat cərimə verəcəksən.

Kişi gördü ki, burada namusu eldən gedir, nələc qaldı, yüz manatı verib bir tərəfdə durdu.

Üçüncü adamdan soruşdu:

- Bu kişi haradan sənin atanın üstünə atılıb?

Üçüncü adam dedi:

- İkinci mertebedən.

Qazı dedi:

- Şəriətin dediyinə görə sən də çıxıb haman ucalıqdan bunun üstünə atılmalısan. Əgər qəbul etməsən gerek elli manat cərimə verəsen.

Oğlan gördü ki, o ucalıqdan atılsa qol-qıçını öləcək. Eləcsiz qaldı, elli manatı verib bir tərəfdə durdu.

Növbe baliqçı oğluna çatdı. Qazı soruşdu:

- Sənin atanın nə qədər qanı olardı?

Oğlan dedi:

- Nə bilim, beş girvenke¹².

Qazı oğlanın elinə bir bıçaq verib dedi:

- Şəriətə görə sən bunun harasından istəsən beş girvenkelik qan götürə bilesən. Amma hergâh¹³ bir balaca artıq eskik olsa, bu kişi sənin etindən kəsəcək.

Oğlan gördü ki, heç vaxt düz beş girvenkelik qan çıxardabilməyəcək. Nələc qalıb, o birilər kimi cəriməni verib kənarda durdu.

Kənarda dayanmış eşşək sahibi işi belə görüb dedi:

- Mənim eşşəyimin heç əzəldən quyruğu yoxdu.

Qazı onların hamısını yola saldı. Gördü ki taq-

1. suçlu bulacaq 2. atdı 3. şanssızlıqdan 4. şiddətlə kınayaraq 5. korkup, ürək 6. gürültü, patırtı 7. sonuqta 8. cilveleşir 9. hikəedip 10. cəza, təminat 11. çaresiz 12. bir ağırlıq ölçüsü 13. hər nə zaman

sırkâr kişi getair.

- Sen ne üçün getmirsən? deye ondan soruşdu.

Kişi dedi:

- Hele şerikli pulumuz¹ var. Onu bölek, sonra gedim.

Qazı dedi:

- Canım, bu işlerin hamisini men senin

üçün eledim. Seni ölüməndən qurtardım. Pul nedir?

Kişi dedi:

- Senin canın haqqı, pullan tamam yarı böl-meyince getmeyeceyem. Yoxsa çıxıb eşikdə qışqıra qışqıra tutduğun emeli xeber vereceyem...

Qazı nâelac qaldı, abınna qısıhb, pulu kişi ile yan böldü.

Mollanın Arvadı

Bir qoca molla var idi. Bir gün molla meclisden qayıdanda yolda bir gözəl qız gördü. Bir neferden soruşdu:

- Ayıb olmasın soruşmaq, bu kimin qızıdır?

- Feruz tacirin qızıdır, deye ona cavab verdilər.

- Nece olmaya gözün düşüb?

- Xeyr, ele bele soruşuram. Göresən ismi nedi?

- Yasemen.

Molla: "Fetebarekellahü ehsenül-xaligin" deyib evine getdi.

Bir nece gün keçdi, molla Yasemen'in derdinden lap deli divane oldu. Axırda qazmı evine çağırıb derdini ona söyledi.

Qazı dedi:

-Feruz tacir qızımı sene vermeyib kime verecek. Onu razı salmaq mənim boynuma.

Yasemen'in Salman adında bir sevgilisi var idi. Onunla orada burada görüşür, dərleşirdi. Yasemen molla'nın ona aşiq olduğunu Salman'a xeber verdi. Salman dedi:

- Yalan olar. Molla senin tayın² deyil ki, sene aşiq olsun. Ara sözüdü, yeqin kişiye şər atırlar³.

- Teki sen deyən olsun.

Salman'm heç yuxusuna da gelmezdi ki, qoca molla Yasemen'e aşiq olsun. Axı Yasemen'in hele on yedi yaşı da yox idi.

Qazı ile molla çox fikir ediler, axırda qazı bir adam göndərüb Feruz taciri çağırırdı. Feruz gelib salam kəlamdan sonra onların yanında eyleşdi. Oradan buradan, şəriətdən zəddən söhbət eleyib, axırda mətləb üstünə⁴ geldilər.

Qazı dedi:

- Feruz bizim bu molla'nı yaxşı tanıyırsan. Bu məmleketdə bundan varlı adam yoxdu.

Feruz tacir dedi: , - Allah

daha da qırtıq əlesin. Qazı dedi:

- Sözüüm odu ki, belə adamla qohum olmaq pis olmaz. Feruz tacir, molla isteyir sizinlə qohum olsun.

Feruz tacir dedi:

- Qazı ağa, məsləhət⁵ sizindi, ancaq molla ağa çox qocadı.

- Qıza var dövlət lazımdı, o da mollada var. Qızı ver getsin. Nece deyənlər, cahilə gedən yumruq yer, ahılə gedən quyruq.

- Qız sizindi, çaya atsanız da sözüüm olmaz. Ancaq qorhura qız razı olmaya ki, molla çox

qocadı.

- Bir cavan oğlan göstərib dəyerik, bu molla'nın oğludu, seni ona əre veririk.

- Məsləhət sizindi.

- Onda get toya hazırlaş,

Feruz tacir durub evinə gəldi, arvadına dedi:

- Qızı molla'nın oğluna əre verirəm, toya hazırlaş.

- A kişi, molla'nın oğlu nə gəzir?

- Var. Sənə nə deyirəm, ələcə də ələ.

Bəli, Feruzla arvadı toya hazırlaşırdılar. Bir həftə keçdi, qızı molla'nın oğluna vermək adı ilə toy eledilər. Qız gəlib gördü, onu ələ molla'nın özünə köçürmüşlər. Çox çığır bağır ələdi, səsi heç bir yana çatmadı, Molla bənnələri⁶ topladı, evinin ətrafına uca barı⁷ çəkirdi. Qefəsə qış saxlayan kimi qızı burada saxlamağa başladı. Günlərin bir günü qız küləfirəngiyə⁸ çıxmışdı. Bir də gördü Salman barının dibi ilə keçir. Qız göz yaşı ilə bir nəmə yazıb ona atdı. Salman nəməni oxuyanda üreyi⁹ qana döndü. Ələ həmin günün səbahı bir kənkan⁹ çağırıb dedi:

- Kənkan, buradan molla'nın evinə nece günde lağım, atəbilərsən?

Kənkan dedi:

- Bir həftəyə.

Salman ona çoxlu pul verdi, kənkan bir həftə ərzində yerin altı ilə lağım atıb, qızın evinin içinə çücdü. Bu gündən molla məscidə gələn kimi Salman lağım ilə gedib qızın evinə çıxardı. Bir müddət qızla belə dolandılar.

Bir gün oğlan qıza dedi:

- Nə vaxta qədər belə dolanacağıq? Gedib molla'nın özünə kəbinimizi kəsdirək¹⁰, çıxıb evimizə gedək.

Her ikisi razı oldular. Salman Yasemen'i götürdü, məscidə, molla'nın yanına gəlib dedi:

- Molla, mən bu arvadı alıram, kəbinimizi kəs.

Molla diqqətlə arvadın üzünə baxıb gördü öz arvadıdır, oğlana dedi:

- Qələmdən evdə qalıb, qoy gedim getirim.

Molla məsciddən çıxan kimi arvad ondan qabaq əvə çatdı. Molla gəlib gördü arvadı evdədi. "Əstəğfərullah" deyib geri qayıtdı.

Yasemen də lağım ilə ondan qabaq məscidə, Salman'ın yanına gəldi. Molla baxıb gördü, arvadı buradadı. Diqqətlə bir də arvadın üzünə baxdı, gördü xeyr öz arvadı ki, durub.

1. ortaq paramız 2. dengin 3. iftira edərler 4. asıl mevzuğa 5. iş 6. ustaları 7.duvarı 8. kameriyə 9. madenci
10. nikahımızı kırıdıralım

Molla dedi:

- Bağışlayın, qelem yadımdan çıxıb evde qalıb. Qoyun gedim getirim.

Molla çıxan kimi arvad da lağımla ondan qabaq eve qaçdı. Molla gelib gördü, xeyr arvadı evdedi, yene geri qayıtdı. Arvadı da ondan qabaq lağımla Salman'm yanma geldi. Molla gelib gördü arvadı buradadı. Bele bele molla on defe geri qayıdıb arvadma baş çekdi. Axırda Yasemen'in kebinini Salman'a kesdi. Salman Yasemen'i götürüb

evine apardı. Molla da durub evine getdi, gördü arvadı yoxdu. Axırda bildi ki, kebinini kesdiyi öz arvadı imiş. Gedib qazıya şikayət elledi. Qazı Salman'ı çağırdı. Salman kebin kağızını ona göstərdi.

Qazı baxıb gördü, kebinini molla özü kesib. Axırda dedi:

- Molla, kebinini özün kesmisən, odu ki, arvad şər'en Salman'a düşür.

Salman Yasemen'i götürüb evine getdi, Molla da qaldı başına döyə/döye.

Yoxsulun Arzusu

Keçmiş zamanlarda bir fağir kişi var idi. Bu kişinin yemeye çöreyi, geymeye paltarı¹ yox idi. Nece deyerler, andırandan² cin ürkürdü. Bu kişi paltarının derdini yox, papaqsızlığının derdini çekirdi. O, bele qerara geldi ki, her gün Allah'a yalvarsam, belke ona bir papaq yetirdi. Odur ki, o, her gün divar dibinde eyleşir, ellerini göye qaldırır deyirdi:

- Allah, sen mene bir papaq yetir.

Bir müddet bele gelib keçdi. Günlerin bir günü bir lotu³ bu kişiden soruşdu.

- A kişi, her gün divarın dibinde ne dua ele-yirsen?

Kişi cavab verdi:

- Qadan alım, başı açıq qalmışam, Allah'dan bir papaq isteyirem.

- Yaxşı eleyirsen, Allah'dan iste, nâümid ol mazsın.

Kişinin arzusu artdı. İndi günde iki defe divarın dibinde oturub dua eleyirdi.

Lotu arayıb axtardı, zibillikden⁴ bir cırıq papaq tapdı. Gözledi, kişi divarın altına gelib dua eleyende, emdir papağı kişinin başına saldı. Kişi sevindiyyinden atılıb düşdü ve ucadan dedi:

- Allah, sene çox şükür, mene papaq yetirdin.

Bir nece defe atılıb düşəndən sonra papağı başından götürdü ki, görsün Allah ona ne cür papaq yetirib. Baxıb papağa ne gördü, zibilli, emdir bir papaqdı, itin üstünə atsan o da qaçar.

Kişinin Allah'a açığı tutdu⁵, papağı qolu gel-dikçe tullayıb dedi:

- Men bele papağı istemirem. Apar öz basma qoy.

Kişi bu ehvalatdan sonra ne divarın dibine getdi, ne de dua eleyib Allah'dan papaq istedi.

XII - Alqışlar - Qarqışlar - Andlar - Dualar

Alqışlar

(Prof.Dr. Azad Nebiyev, Nağmeler, İnançlar, Alqışlar, Bakı, 1986, S.129-141)

Allah kisene bereket versin.
Allah seni min budak elesin.
Allah oğlundan sevindirsin.
Allah seni min elesin.
Allah seni serden qurtarsın.
Allah xeyir versin.
Allah süfreni¹ bol elesin, cibini dolu.
Allah arzuna çatırsın.
Allah yaman gün göstərməsin.
Allah balalarını saxlasın.
Allah seni xoşbəxt eylesin.
Allah evinin çırağını² kesməsin.
Allah bereket versin.
Allah size bir yaxşı yerdən qapı açsın.
Allah sizi nâdürüsttən³ uzaq eylesin.
Allah seni halal süt emmişə ürcah⁴ eylesin.
Allah seni nâümit qoymasın.
Allah ruzunu⁵ başından töksün.
Allah qoluna quwet, süfrene bereket versin.
Allah rahmet eylesin.
Allah saxlasın.
Allah sene yar olsun.
Allah seni xetadan beladan saxlasın.
Allah seni evindən eskik eleməsin.
Allah arzunu versin.
Allah imdadına çatsın.
Allah üreyince versin.
Ayağın daşa deyməsin.
Allah izzeti, ezəmeti, mürüvvəti sendən uzaq eleməsin.
Allah ömrünü uzun eylesin.
Allah dadma yetsin.

Allah seni qöyertsin.
Allah seni nâgafil⁶ gezağan, guru serden saxlasın.
Allah senin çöregini⁷ isti⁸, suyunu serin eylesin.
Allah ver dedikçə versin.
Allah seni nâmert qapısına göndərməsin.
Allah sene toy nişan qismət eylesin.
Allah seni bize (mene) çox görməsin.
Allah seni pis nezerdən saxlasın.
Allah başından bir tük eskik eleməsin.
Allah kömeyin⁹ olsun.
Allah emeyini itirməsin.
Allah evezini¹⁰ versin.
Allah taala seni güldürsün.
Allah işinə fərec versin.
Allah sene can sağhğı versin.
Allah seni atandan, atanı sendən eleməsin.
Allah o dünyanı versin.
Allah bütün qızların bəxtini açsın, bizimkiler də
içində.
Allah gözüne ışıq versin.
Allah seni bizim üstümüzde eskik eleməsin.
Allah seni bütün belalardan hifz eylesin.
Allah seni xoş gün eylesin.
Allah metlebini versin.
Allah səbəb salsın.
Allah özü basma el çəksin.
Allah gönlünü şad eylesin.
Allah səfa versin.
Allah seni yaddan çıxarmasın.
Allah canma sağlq versin.
Allah seni ata-anana çox görməsin.
Allah sene qıymasın.
Allah niyyətini versin.

Allah mübarek elesin.
 Allah taala başacan versin.
 Allah qanadını üstüne gersin.
 Allah kölgini qalm elesin.
 Allah-taala başının üstünden eskik ohnasın.
 Allah sene kömek olsun.
 Allah imanını versin.
 Allah başının üstünde dursun.
 Allah balalarını saxlasın.
 Allah seni cavanlığına bağışlasın.
 Allah qardaşım saxlasın.
 Allah sene xeyirli ömür versin.
 Allah seni düşməne güldürməsin, düşməne
 möhtaç eleməsin.

Allah elini bereketli elesin.
 Allah başından töksün.
 Allah amanmda.
 Allah yox yerden qapı açsın.
 Ağ günlü, ağ çörekli olasan.
 Adına qurban olum.
 Adm dülərdə ezber olsun.
 Adıynan yaşasın.
 Ayağın yüngül¹ olsun.
 Ağzın şirin olsun.
 Atan cennətlik olsun.
 Ananın südü haləlin olsun.
 Allah gözü dolusu versin.
 Allah senden razı qalsın.
 Allah üreğine göre versin.
 Anam-bacım olsun.
 Allah atana rehmet elesin.
 Ana'nın südü, atanın çöreyi sene haləl olsun.
 Aydınliğa çıxasan.
 Ağbext olasan.
 Ayağın düşərli² olsun.
 Ağ gün içinde olasan.
 Allah sefa versin.

B
 Balalarıym barını³ yiyesen (göresen)
 Balalarıym xoş gününü göresen.
 Başm həmişə uca olsun.
 Başmdan bir tük eksik olmasın.
 Balalarıym xeyrini göresen.
 Bağın behreli olsun.
 Başın sağ olsun.
 Balalarından yanyasan.⁴
 Bayrağımız uca olsun,
 Balan gözünə çırağ olsun.
 Başm uca olsun.
 Bednezerden uzaq olasan.
 Baxtın qaranquş⁵ baxtı kimi olsun.
 Bala, seni xoşxeber olasan.
 Birin min olsun.
 Bağlı qapılar yüzünə açıq olsun.
 Benövşe⁶ etirli⁷ olasan.
 Baxtlı-yığvalli olasan.
 Boyun çinar kimi uca olsun.

Balalarının toyun görek.
 Bir elle qazanasan, bin elle yeyesen.
 Baxtın yeyin⁸ olsun.
 Bextever⁹ olasınız.
 Balalarından göresen.
 Bala derdi çəkməyesen.

C
 Canm sağ olsun.
 Canm dert görməsin.
 Canın sağlıq.
 Cömerde¹⁰ rast gelesən.
 Cefa göməyesən.

Ç
 Çöreyin pişmiş, suyun gelmiş olsun.
 Çöreyin bol olsun.
 Çöreyin isti olsun, suyun serin.
 Çırağın gür yansın.

D
 Düşmə qabağında heç vaxit eyilməyesən
 Dövlət sahibi olasan.
 Dünya durduqça durasan.
 Dur dedikçe bereket başından yağsın.
 Dünya durduqça yaşayasan.
 Dünyamız həmişə əmin-amanlıqta olsun.
 Dünyada ah çəkib çörek yeməyesən.
 Düşməni yanımda xar olmayasan.
 Deryacan ömrün olsun.
 Dağdan uca baldan şirin olasan.
 Dağ kimi ucalasan
 Düşmənin puç¹¹ olsun.
 Dünyada neynim deməyesən.
 Dilin şirin olsun.

E
 El içinde başm uca olsun.
 Evindən həmişə şadlıq səsi gəlsin.
 Evin nurlu, söfrən çörekli olsun.
 Evin abad olsun.
 Ev-eşik sahibi olasan.
 Evin gonaqlı-qaralı olsun.
 Evin ruzulu olsun.
 Ev-eşiyin şən olsun.
 Evinizə şadlığa gelek.
 Elin həmişə bereketli olsun.
 Elinde, avıcunda qalsın.
 Ektiyn, biçtiyn bir min olsun.
 Elin, qolun var olsun.
 Emeyin qitməsin.
 Ektiynindən xeyir göresən.
 Elin ruzulu olsun.
 Ezizet ne olduğunu bilməyesən.
 Elin uzun olsun.
 Emdiyin süt haləlin olsun.
 Ellərin gücdən düşməsin.
 Ezrailin yadından çıxasan.

1. hafif, yüngül 2. mutlu, hayırlı 3. hayınn göresin 4. yararlanasın 5. kirləngiç 6. menekşe 7. kokulu 8. hızla hayır getiren
 9. bəxtiyar, mutlu 10. iyi insan 11. kahr

F

Fatime kömeyin olsun.
Fehmin iti¹ olsun.
Fehmin işıqlı olsun.
Fikirli olamayasan.
Fikrin işıqlı olsun.

G

Gözlerin aydın olsun.
Gittiyinden yarıyasan.
Görüm ah-uf görmeyesen.
Günün ağ olsun.
Gözün nurlu olsun.
Günün ağ, güzaranın xoş olsun.
Gözün dolusu göresen.
Gözün tox, ahun elin açığ olsun.
Gül kimi açılasan.
Gözü kölgeli olamayasan.
Gettiyin yollar çilçırağ² olsun.
Görüm ki, elin çöreye çatm.
Görüm seni ağ günler göresen.
Görüm qışda dağlarınız qarlı, eliniz yarlı olsun.
Gün o gün olsun, bura şadhğa gelek.
Gedişin uğurlu, gelişin sayalı olsun.
Gettiyin yerden yanyasan.
Gettiyin eve xoşbextlik apar.
Gettiyin yerden boş qayıtmayasan.

H

Hakkı nâhaqqa vermeyesen.
Haqqı nâhaqqa möhtaç eleme.
Hamı³ baxsın boyuna eller gelsin toyuna.
Her açılan seher sana xoşbextlik getirsin.
Heç vaxit kömeksiz qalmayasan.
Halâl xoşun olsun.
Heyetta hemişe xoş gün öresen.
Huriler, periler yoldaşın olsun.
Hemişə toy-bayram içinde olasan.
Hemişə şadhk içinde olasan.
Hemişə ümit yeri olasan.
Hemişə temizlikte.
Hemişə başm uca, dilin uzun olsun.
Hemişə başm uca üzün ağ olsun.
Hörmətin artıq olsun.
Hemişə eziz olasan.
Heç vaxit çırağın sönmesin.
Hemişə qapuuza şadhğa gelek.
Hemişə güler üz olasan.
Hemişə toyda-bayramda olasan.

İ

İstediyyəne yetesen (qismet olasan).
İmaretin uca olsun.
İşin avand olsun.
İman yiyəsi olasan.
İşıqlığa çıxasan.
İstediyyəne qovuşasan.

İşin xeyirli bəreketli olsun.
İmam kemerini qırmasın.
İşini Eli düzəltsin. İmanın
kâmil olsun. İsmətli
olasan. İşindən yarıyasan.

Q

Qabağma halâl süt emmiş çıxsın.
Qada- baladan⁷ uzak olasan.
Qoşa qarıyasız.
Qazandığın haləlliqlə yeyesen.
Qara gün, qara bayram görmeyesen.
Qabri nurla dolsun.
Qapınız qonaxh-qarah olsun.
Qem nedir bilmeyesen.
Qara gün görmeyesen.
Qollarına quwet gelsin.
Çapınızdan şadlıq eskik olmasın.
Qapılar hemişə üzünə açıq olsun.
Qabağından axar su axsın.
Qolların gücdən düşməsin.
Qeşeng günün olsun.
Qismətin seadet olsun.
Qapuuzı hemişə xoşbextlik döysün.
Qedemin uğurlu olsun.
Qazancın artıq olsun.
Qazancın qarşma gelsin.
Qırmızı duvaxh olasan.

K

Kölgen üstümüzden eskik olmasın.
Kölgene qurban.
Kemallı olasan.
Kâmın gözünde qalmasın.
Kâm aləşən doyunca.
Koman¹⁰ abad olsun.
Kal¹¹ adama rast olamayasan.
Könlü tox olasan.
Könlün açılsm.
Könlün isteyince olsun.
Könlünə hiç vaxit zor elemeyesen.
Könlün isteyene elin yetsin.
Körpün yıxılmasın.
Kitabın heç vaxit bağlanmasın.

L

Lampan sönmez olsun. Lov¹²
görmeyesen. Lovdan uzak olasan.

M

Muradına yetesen.
Merdi nâmerde möhtaç görmeyesen.
Muradın gözünde qalmasın.
Min yaşayasan.
Malın dövlətin başından aşm.

N

Nâmerde rast gelmeyesen.
Nâmerde möhtaç olmayasan.
Neve-netice¹ yiyesi² olasan.
Nece böyle nübarlara³ çıxasan.
Nece nece bayramlara çatasan.
Neveli neticeli olasan.
Neve netice toyunda qol açıp oynayasan.
Ne niyet elemisen ona çatasan.
Niyetin hâsil olsun.
Nûş olsun⁴

O

Oğul toyu göresen, qız köçüresen.
Ocağın odlu olsun, qazarun qaynar.
Oğul uşax⁵ sahibi olasan.
O bir oğlun min oba olsun.
Ocağının başı nurlu olsun.
O gün olsun toyuna gelim.
Oban âbad olsun.
Ocağın odlu olsun.

Ö

Ömür boyu xoşbəxt olasan.
Ömrün uzun olsun.
Övlat dağı görmeyesen.
Ömrüne gün doğsun.
Övlatlarının xeyrini göresen.
Ömrün gül çiçək içinde keçsin.
Ömrün toylu bayramlı olsun.
Ömrüm günüm senin olsun.
Ömrün Qaf dağına dönsün.
Ömrün uzun, günün ağ olsun.

P

Payın artıx olsun.
Pay pürüslü olasan.
Pis⁶ gün görmeyesen.
Pis günün toyda düğünde keçsin.

R

Rûzun bol olsun.
Rûzun halâl olsun.
Rahat gün göresen.
Rastına iman yiyəsi çıxısın.
Rengin açıq, kefin kök⁷ olsun.

Seni görüm muradına yetesen.
Seni görüm heç neylim demeyesen.
Seni görüm teze bayramlığa, teze nübara çıxasan.
Su kimi duru olasan.
Su can ömrün olsun.
Seni görüm min budaq olasan.
Seni görüm min yaşayasan.
Seni görüm ömründe (uf) demeyesen.
Seni görüm yarıyanlardan olasan.
Seni görüm, min yaşayıp min budak olasan.
Seni görüm hemişe bulax kimi teravetli⁷ olasan.

Süfren açıx olsun, üreyin geniş,
Süfreniz bereketli olsun.
Seni görüm duz dağına dönesen.
Seadetin qoşa gelsin.
Seni görüm qebrin nurla dolsun.
Seni görüm bala dağı görmeyesen.
Seni görüm yad gözden uzax olasan.
Seni görüm saqqalın ağarsın.
Seni görüm bextever olasan.
Seni görüm keklik kimi sevilesen,kekotu⁸ kimi demlenesen.

Seni görüm quş tek qanad çalasan.
Sene gelen ağrı acı mene gelsin.
Seni görüm dünya durduqça durasan.
Seni görüm bir qoyup min götüresen.
Seni görüm ektiyyinin barm yiyesen.
Südüm halâlin olsun.
Sağ gedip salamat qayıdasan.
Sizi görüm qoşa karıyasınız.
Saqqalın ağarsın.
Seni görüm pir olasan.
Seni görüm Tur dağı kimi durasan.
Seni görüm xeyir, bereket tapasan
Seherin xeyre açılsın.
Sesinize ses qarışsın,
Salamat qal.
Seni görüm xeyir xeber alasan.
Seni görüm göğden yağıp yerden yığasan.
Süfren şadlığa açılsın.
Suyun serin rûzun bol olsun.
Seni görüm muradına çatasan.
Seni görüm üzünə bağlı kapılar açılsın.
Savap yiyəsi olasan.

Şad olasan.
Sabasına gelek.
Şad xeber alasan

Torpağımız bereketli olsun
Toy plovunu⁹ yeyim.
Torpağı sanı yaşayasan.
Toy şirini yeyek.
Tanrı seni serden saxlasın.
Tabağın dolu olsun suyun serin.
Toyuna gelim.

U

Uşaxlarmdan yarıyasan.
Uğur olsun.
Uğurun xeyirli olsun.
Ulduzunuz barışsın.
Ulduzun hündürde parləsın.
Uğurlu günün olsun.
Uğurlu ün olsun.
Uğurun gelsin.
Unun bol olsun.

Qarqışlar

(s. 1241 -155)

Al gerdenin qana boyansın
Allah balandan çektirsin.
Allah, başın olan yerde, ayağına daş salmasın.
Allah sinene dağ çeksın.
Allah üreyini üzsün.
Allah vurup seni.
Allah belinden vursun.
Allah sene qenim¹ olsun.
Allah senin evine bela getirsin.
Allah taala baisin evini yıxsm
Allah seni ortadan görürsün.
Adını adlara goyum.
Adın gara daşlara yazılsın.
Adın adların içinde batsın.
Allah ömrünü kessin.
Allah seni dilbilmeze rast elesin.
Allah seni senden eksiklere güldürsün.
Allah seni gorda² da rahat koymasın.
Allah'tan istemişem sağ gözün tökülsün,
sol gözüyün ümidine qalasan.
Allah sene zülm elesin.
Allah sene qotur³ versin, dırnak vermesin.
Allah kendirini kessin.
Allah seni peşman elesin.
Allah tepene daş töksün.
Allah'ın belasına gelesen.
Allah'a Allah demezem seni görk elemese.
Arzun gözünde qalsın.
Arzun üreyinde, metlebin döşünde qalsın.
Ay üzünü mürdeşir⁴ yusun.
Ayıbını qara torpaq örtün.
Ayaqlann qırılsın.

Anan bacın meler qalsm.
Anan yasma otursun.
Anadan emdiyin süt burnundan gelsin.
Ahım seni tutsun.
Atının dalınca⁵ qulun, öz dalınca oğlun yürümesin.
Azar deysin sene.
Ananın südü burnundan irin qan olup tökülsün.
Axşama qalmayasan.
Axir günün suya dönsün.
Axir yemeyin olsun.
Arxan yerde qalsın.
Ağ günün qara daş kimi olsun.
Ağ xonçan qara boyansm.
Ağ gün görmeyesen.
Ağ günün, ağ yaylığın olmasın.
Ağzm zeher dadsm.
Ağrım böğrüne
Allah yalancının evini yıxsın.
Azara düşesen.
Alışıp yanaşan.
Allah seni elimden alsın.
Allah ehdini kessin.
Ay üzü qara.
Ay evi yıxılmış,
Ay karaçuxa⁶ Memmethesen.
Anası ağlar qalsın.
Al qanın xılman olsun.
Atın güçden düşsün.
Ay basma ıldırım çaxsın,
Allah öldürsün seni.
Allah qabaxına çıxarsın.
Allah ışığını söndürsün.
Allah seni oğuldan yandırsm.

1. bela 2. kabirde 3. uyuz, kaşıntı 4. ölü yıkayan 5. arkasından 6. kara giymiş

Allah ömründen kessin.
Allah'tan istemişəm yorgan döşeklere düşesen.
Allah seni çöreye dustaq elesin.
Allah gözünün nurunu alsın.
Allah'ın belasına gelesin.

B
Balaların yetim qalsm.
Bala deyende burnunun ucu göynesin.
Başına od elensin.
Başın dolaşık saçlı, gözün dumurcuq yaşlı qalsın.
Başına kül elensin.
Başına qara leçek¹ bağlansın.
Başına daş düşsün.
Balası didergin düşsün onun.
Bacandan tüstü çıxmasm.
Beşatılana tuş gelesen.²
Belinin ipliği qırılsın.
Bebeyin ovucuna tökülsün.
Bextin sene yar olmasın
Baxtm qara gelsin.
Baxteveri mende gör, ah-vayı canında.
Bezekli ev görmeyesen.
Bebeklerin oxlansm.
Bize gelen yerde ayağın sınısın.
Balaların meler qalsın.
Boynun sınısın.
Böyüyüp ana olmayasan.
Boyunu yere soxum.
Boynun altında qalsm.
Bala üzünə hesret qalasan.
Bildiyin derde düşesen.
Boğazına boğma çıxsm.
Boya-başa çatmayasan.
Boynun buruq qalsın.
Boyun yere girsın.
Boyuna boz ip ölçüm.
Boyuna qamış ölçüm.
Başın batsın.
Başına ıldırım düşsün.
Bazarm bağlansm.
Bayramın qara gelsin.
Babalım^ boynuna.

C
Can veresen.
Cavan ailenden xeyir görmeyesen.
Canın yansın.
Cavan ölesen.
Cavanların cergesine⁴ qoşulmayasan.
Cehennem de sana ağız vermesin.
Cehennem oduna yanaşan.
Can verende su verenin olmasın.
Canına od düşsün.
Canına qurt daraşsm.⁵
Ciğərin parçalansın.
Ciğərinə od düşsün.

Ciğərin yansın.
Cuvanezen ölesen.

Ç
Çıxsın ağzından
girsinsinene.
Çırağın sönsün.
Çolaq olası.
Çox işleyesen, az yeyesen.
Çöreyin soyuk olsun, suyun isti.⁷
Çöreyin dizinin üstündə olsun.
Çörək atlı olsun, sen piyade; ha gidesen ona
çatmayasan.

Çöreyin para olsun- günün qara.

D
Dalıncan⁹ bir qara daş.
Dilin söz durmasın.
Dilini eqreb¹⁰ çalsm.
Diline niçə çıxsm.
Dilediyin dilində qalsm.
Diri gözlü ölü cencleyinə¹¹ tamaşacı olasan.
Dilin qurusun, dilin müc¹² olsun.
Dilin dutulsun.
Diline yaman yarası çıxsm.
Dilin lailallah'a gəlməsin.
Dilin dovğa¹³ qazanında bişsin.
Dilin lâl olsun, qulağm kâr¹⁴.
Dilin ağzında qurusun.
Doğduğun¹⁵ qız, geydiyin bez olsun.
Derdinə dərman tapıknasın.
Deymişin¹⁶ qalsın, kalın¹⁷ tökülsün.
Deli olup çöllərə düşesen.
Dertli üreyimden su içesen.
Dört duvar arasında ulaya ulaya¹⁸ qalasan.
Dünya üzündə heç gün görmeyesen.
Düənə öleydin, bugün üç günün olaydı.
Duz kimi eriyesen.
Duz çuvalma tay olasan.
Dul qalasan.
Dustak olup künçlərdə¹⁹ qalasan.

Ele derde düşesen ki, derdinə dərman tapılmasın.
Evin yıxdsm, tirin sınısın- koman qaralsm.
Evinde bayquş ulasm.
Evin xarabə qalsın, yurdunda bayquş ulaşın.
Eyıbmı torpaq örtün.
Ehsanmı qurt bassın.
Emel bilənı bildiyi qeder çəksin.
Emeyimi itirən dizin dizin sürünsün.
Emeyim burnundan gelsin.
Ellerin qoynunda qalsm.
Elin Allah'da qalsm.
Elin quruyup, yanma düşsün.
Elin xəmirli oisü©^jqarın
Elini doluya atasın,
Elindən yemeyesen, gözünən görmeyesen.

1. baş örtüsü 2. beşli tüfəklə kurşuna diziləsin 3. günahım 4. sırasına 5. girsın, saldırsın 6. gənç 7. sıcaq 8. parça, tike, yan
9. arkanla 10. akrep 11. ölü bədənə 12. kuru 13. süt və ayrandan pişirilmiş yemək 14. sağır 15. doğurduğun 16. yetişmiş
17. yetişməmiş 18. ürüyə ürüyə 19. köşələrdə

Emel bilen emele düşsün.
Ellerindeki toy xınasını gözlerinin yaşı yuyup
aparsm.

Elim Allah'tadır.
Ezabm artıq olsun.
Ezrail qapmdan eskik olmasın.
Ektiyyin ağaçdan beher¹ yemeyesen.
Elin xma görmesin.
Elin qurda-quşa yem olsun.
Endamın yansın.
Etin tökülsün.

Felekten ağ gün isteyesen, qara günler göndere.
Felek belini qırsın.
Ferasetini Allah alsın.
Felek tepene döysün.
Fehmini itiresen.
Fiile² düşesen.
Fiilden qurtaramayasan.
Ferasetsiz evlada möhtaç olasan.
Fersiz ölesen.

Gelin möhtacı olasan.
Gelin ölesen.
Gelinlik gerdeyine girmeyesen.
Gedesen heç girmeyesen.
Göyden başına daş yağsın.
Görüm senin külün, kömürün çıxsın.
Geder gelmez yola gedesen.
Get dalınca da bir kara daş.
Gettiyin yollar bağlı olsun.
Gettiyin yerden yarımayasan.
Gedişin olsun, gelişin olmasın.
Gözün oyuğuna düşsün.
Gözüne at yağı damsın.
Gözüne tikan batm.
Gözün yere tökülsün.
Gözünün yaşı yavanlığın olsun.
Gözüne it dirseyi çıxsm.
Gorbagor olasan.
Günün qara olsun.
Görüm seni qan qusasın.
Görüm senin derdine derman tapılmasın.
Güvendiyyin yerden sınaşın.³
Günün qara gelsin.
Günün göy eskiye dönsün.
Gün görmeyesen.
Gözün durulsun.
Gözün kör, dilin lâl olsun.
Gög türbe sana qenim olsun.
Görüm elin itler ağzında getsin.
Görüm senin dilin ağzında kömüre dönsün.
Görüm senin dilin kelmeyi şhadete gelmesin.
Görüm onun balası ağlar qalsm.
Görüm başına men ağırlıqta daş düşsün, hiç
altından çıxabilmeysen.

Görüm seni isti ocaq üzüne hesret qalasan.
Gördüyün gün ele mennen olsun.
Görüm ki, iki gözün bir deşikten çıxsın.
Görüm seni çörek üzüne hesret qalasan.
Görüm yediyin, içdiyin zehrimara dönsün.
Gözün dutulsun, elimle gezdirim seni.
Gözüne gülle⁴ deysin.

Gözün çiyide dönsün.
Gözünden gelsin emeğim gildir gildir.
Gözüne ağ gelsin.
Görüm seni sabaha çıxmayasan.
Gün ışığına hesret qalasan, bileşen qaranlık nece
olar.

Gözünün ışığından olasan.
Gözlerine bıçaq batsın.
Gözüne qara su gelsin.
Görüm seni qapılar açıp içeri girmeyesen.
Gözün çıxsm, düşsün ayağının altına. Gözüne
ox batsın. Gorun dağılsın. Gordan gora
daşmasın. Gen dünyada yerin dar olsun.
Günün ah vayla keçsin. Görüm seni gören
gözden olasan. Görüm senin dilin ağzında
şişsin. Görüm seni qara yara çıxarasan. Görüm
seni qara yastıktan baş kaldırmayasan. Görüm
üstüne od elensin. Görüm yığdığın özüne
qismet olmasın. Gocun itsin.

H
Hal aparsm seni.
Haramın olsun.
Halal çörek görmeyesen.
Halallık görmeyesen.
Heramiye yem olasan.
Hasarın⁵ sökülük olsun.
Hara getsen boş qayıdasan.⁶
Hamınm⁴ yanında üzü qara olasan.
Hamiya borçlu qalasan.
Heç üzüne qapı açılmasın.
Heç Allah seni göyertmesin.
Heç qapı açmayasan.
Heç er üzü görmeyesen.
Heç beylik tahtma çıxmayasan.
Heç xoş gün görmeyesen.
Hevesin üreğinde qalsm.
Hezreti Abbas'a tapşırram seni.⁷
Hazırın olsun nezirin olmasm.

X
Xar olasan.
Xeyrini başqası görsün.
Xeyrini görmeyesen.
Xecil olasan.
Xincim xmcim⁸ olasan.

1.. meyve 2. hile, fitne 3. kırılmak 4. kurşun 5. duvar 6. dönesin 7. Hazreti abbas cezam versin. 8. parça parça

İki gözden, iki dizden olasan.
İncelip ipe, saralıp sapa dönesen.
İller¹ xestesi olup dil zarına olasan.
İşiq üzünə hasret qalasan.
İşıqlı dünyaya kör göznen baxasan.
İmanına tula² bağlayım.
İmanın atlı olsun, sen piyade.
İstediyn üreğinde qalsm.
İmansız gora gidesen.

K
Kebabi büryan olasan.
Kim kimin emeyin itirse, gözünden gelsin.
Kefenin yarımçık qalsm.
Kerem kimi yanaşan.
Kökün üste ocaq galansın.³
Kökünüze kotan⁴ düşsün.
Kökünüz çıxsın yer üzünden.
Kendirin göğde qırılsın.
Külün göye sovrulsun.
Küreyine qara yara çıxarasan.

Qabağm qdmç dalın qaya olsun.
Qanlı köyneyin üstüne gelsin.
Qanm daşlara dağılsın.
Qanm gotura⁵ merhem olsun.
Qanma qeltan olasan.
Qanma belenesen.
Qara azar⁶ tutsun seni.
Qara yere giresen.
Qara yol gedesen.
Qefil gülleye gelesen.
Qelemin elinden düşsün.
Qemin dağdan ağır olsun.
Qır qazanma⁷ düşesen.
Qulağm Qur'an sesi eşitmesin.
Qan qusasın.
Qara gün alasan.
Qolun qurusun.
Çamına şiş girsın.

Laxta laxta qan qusasın.
Leke deysin sene.
Lenete gelesen.
Laçın yuvan dağılsın.

M
Muradın gözünde qalsm,
Min⁸ bir belaya gelesen.
Meyidin⁹ ellerde qalsm.
Meyidin üstüne su tapılmasın.
Meyidine ağlayım senin.
Meyidini yere salıp üstünde vaxsey deyim.
Mene ne arzulayırsansa öz başına gelsin.
Merdimezar¹⁰ başının üstünden eksik olmasın.

Mürdeşir üzünü yusun.
Mübarek olmayan üzler görüp, mülayim olmayan
sözler eşidesen.

N
Nâbeled¹¹ ölesen.
Nâlene el yığılsın.
Nâlen erse çıxsın.
Nâlene yetişen olmasın.
Ne ölesen, ne itesen, iki gözünden olasan.
Namussuz ölesen.
Niyetin qara gelsin.
Nâdürüste rast gelesen.
Nâdürüst çöreyi yiyesen.
Nâmerde möhtaç olasan.
Nâmerd elinde ölesen.

O
O dünyanı bu dünyada çekesen.
Oğul uşaqdan yarımayasan.
Oğul uşaq üzünə neşret qalasan.
Oğul olup oğlanlara koşulmayasan.
Oğul ölesen.
Onu görüm günün ah vayla geçsin.
Onu görüm ezizi qanma bulaşsın.
Oğul toyuna hesret qalasan.
Oğulsuz qebre gedese.
Od alova düşesen.

Övlad deyende dodağm yedi yerinden parçalansm.
Övladlann düzde qalsın.
Ölesen vayına oturm.
Ölmüyesen, zarmç olasan.
Ömür boyu çörek tapmayasan
Ömür boyu xoşbext olmayasan.
Ömrün uzun, günün qara olsun.
Ömrün boyu oğul payı görmeyesen.
Ömrün gödeki¹² olsun
Ömrün boyu qargış yiyesi olasan.
Ölmüyesen, yitmeyesen, qurda quşa qısmet olasan.
Ölende torpaq sana ağız vermesin.

Patlamaya düşesen.
Paym palçığa¹³ dönsün.
Paltarın¹⁴ teze qalsın.
Pis günden gözün açılmasın.
Pis dertten ölesen.
Papağın boş qalsın.

R
Rahat yerin qebir evi olsun.
Rahat evine od düşsün.
Rahat gün görmeyesen.
Rahat günün, rahat yerin olmasın.
Rastına xeyir çıkmasın.
Razı gidesen, nârazı qayıdasan

1. yıllar 2. köpek 6. yakılsın 7. pulluk 5. uyuz hastalığı 6. hastalık 7. katran kazanı 8. bin 9. cesedin 10. ölü yıkayıcısı
11. garip 12. kısa 13. çamura 14. elbisen

Seni dizin dizin sürünesen, qan qusasan.
Seni görüm bacandan tüstü çıxmasm.
Seni görüm büryan¹ olasan.
Seni görüm cavan ölesen.
Seni görüm üreyinin başından oxlanasan.
Sabaha sağ çıxmayasan.
Sağ gedip salamat qayıtmayasan.
Sen gelen güne qara daş düşeydi.
Sularda garg olasan.
Seni öz zavalma² gelesen.
Seni parça parça olasan.
Seni veten üzünə hesret qalasan.
Seni görüm "oxxay" demiyesen.
Seni görüm daş olasan.
Seni görüm sabaha sağ çıxmayasan.
Seni görüm ilan çalsın.
Seni görüm qan qusasan.
Seni görüm bildiyin qeder çekesen.
Sene öl demirem, ama yedi il dilin durulsun.
Seni görüm vurqun vursun.
Seni görüm men içtiyim sudan içesen.
Sinen nâmert güllesine tuş olsun.
Seni görüm lo³ xeberin gelsin.
Seni görüm yaman belaya düşesen.
Seni görüm qanlı köyneyin⁴ gelsin.
Seni görüm Mekke'yi Medine yaman derde salsın.
Seni görüm elin qurusun.
Seni görüm axır yemeğin olsun.
Seni hemişe gözlü yaşlı olasan.
Seni görüm zelil olasan.
Seni görüm ağlar qalasan.
Seni görüm bulut kimi dolasan.
Seni od aparsm.
Seni yarımayasan.
Seni görüm men derde düşesen.
Seni görüm heç vetende ölmeyesen.
Seni görüm gün görmeyesen.
Seni görüm qebrin üste ot göyersin.
Seni görüm iman tapmayasan.
Seni görüm öləndə üstündə molla tapılmasın.
Seni görüm ilan kimi çöllərdə meler qalasan.
Sonsuz⁵ qalasan.
Salamat yemeyesen.
Saman kimi saralıp iynelərə saplanasan.
Sinene dağ çekilsin.
Sel aparsm seni.
Sabahm qara gelsin.
Seni görüm gün işığına hesret qalasan.
Seni görüm üreyin parça parça olup ağzma gelsin.
Seni görüm arzun gözündə qalsm, dünyadan
nâkâm gedesen.
Seni görüm oğul dağı göresen.
Seni görüm qız qarıyasan.

Seni görüm ilan dilindən çalsın.
Seni görüm tike tike olasan, cesedin ele gelmesin.
Seni görüm heç boya başa çatmayasan.
Seni qara vurgun vursun.
Seni su aşağı itirim, su yukarı axtarım.⁶
Seninən Ezrail bacarsan.⁷
Seni görüm piltim piltim⁸ olasan.
Seni qara duvaq olasan.
Sene ele diyim yaxşılıklar⁹ burnunun iki
deşiyindən gelsin.
Suyun bulaşiq gelsin?
Seni görüm yeddi il bir üzünün üstündə yatasan,
yeddi ilde o biri üzünün üstündə
Seni görüm şan şan¹⁰ olasan. Seni görüm ele yerde
ölesen ki, elin bir yana
çatmasın

Seni görüm derdine derman tapılmasın.
Seni görüm bedava derde düşesen.
Su isteyesen, verenin olmasın.
Südüm dustağı olasan.
Seni yatalak tutsun.
Seni görüm iğit ölüp, qan enderesen.¹¹
Seni görüm iki gözündən olasan.
Seni görüm başına qaya boyda daş düşsün.
Seni görüm heç övlad toyu görmeyesen.
Seni görüm odda yanıp kül olasan.
Seni görüm aldığın şeyden heç xeyir görmeyesen.
Seni görüm iki elden iki gözden olasan.
Seni görüm qiyme qiyme olasan.¹²
Seni görüm damında bayquş ulaşın.
Seni görüm od aparsm.
Seni görüm iğit ölesen.
Seni görüm yox olasan.
Seni görüm bir yerde oturup min yerden iy¹³ alasan.
Seni görüm boya başa çucmayasan.
Seni görüm göyden başına daş yağsın.
Seni görüm heç uğuruna xeyir gelmesin.
Seni görüm xalça¹⁴ arasmda gelesen.
Seni görüm gülleye tuş olasan.
Seni görüm qapılar açıp girmeyesen, qarabaxt,
qarataxt olasan.

Seni görüm iman iman deyesen.
Seni görüm yezne¹⁵ ümidinə qalasan.
Seni görüm gün göresen, ıstıq görmeyesen.
Seni görüm oda düşesen.
Sesin gil ağacının¹⁶ dibindən gelsin.
Seni görüm ünün göyə qalxsm.
Seni görüm heç elin çöreye çatmasın.
Seni görüm iki gözündən olasan.
Seni görüm tünbetün¹⁷ olasan.
Seni görüm heç yarımayasan.
Seni görüm ağ gün görmeyesen.
Sinen dağlı qalsın.

1. yanıp küle dönmək 2. belana 3. ölüm, bela haberi 4. gömleğin
10 bölüm parça 11. tasasın 12. parçalanasm 13. koku 14. hah

5. evlatsız 6. arayayım 7. becersin 8. parça 9. iyilikler 15.
damatenişte 16. mezar taşı 17. kaçak

Ş

Şii küt ol seni.¹ Şirin
canından çekesen.
Şaxseyine gelek.
Şaxseyini görek. Şikest
olasan.

Tabutunun altma giren olmasın.
Tanrı belini qırsın.
Tikân dırxaxlarında qalsm.
Tike tike² doğranasan.
Tikân boğazında qalsm.
Tiken ele gelmesin.
Tike tike olasan.
Toyun yasa dönsün.
Toy paltarm kefenine çevrilsin.

:

Toyun qara gelsin.
Toy çöreyin hayrata paylansın.
Tependen vurulasan.
Tifağm³ dağılsın.

U

Umudun kesilsin.
Ulaya ulaya qalasan.
Ulusundan didergin düşesen.

Ü

Üstünde ağlayanm olmasın.
Üstüne qan çilensin.
Ümidin qatma sapma⁴ dönsün.
Üreyin partlaşm, üreyimi partladan yerde.
Üreyinin başı yansın.
Üyeriyine ox batsın.
Üreyin parçalansm, bedenın qabar atsm.
Üreyine bıçax batsm.
Üzün kara olsun.
Üzün qazan qarasmdan qara olsun.
Üzün gülmesin.
Üzüne gün doğmasm.
Üzünü gor⁵ görsün.

Üzünü mürdeşir⁶ yusun.
Üreyin qızıl güllelere yamansın.
Üzün taxta üste qalsm.

V

Veten üzüne hesret qalasan.
Vurgun vursun seni.
Vurgunun güçlü gelsin.

Yaman derde, yaman belaya düşesen.
Yarımayasan seni.
Yarsız qalasan seni
Yaxşuğım gözünden gelsin.
Yaxşımı qoyup pisimden⁷ danışanın⁸ evi ağlar
qalsm.

Yeherin qanla dolsun.
Yediyin qarnmı, geydiyin eynini yandırsm.
Yetim qalasan.
Yerle yeksan olasan. Yere giresen.
Yığdığına yiye durmayasan.
Yığdığın yasında işlensin.
Yüzyirmidört min peygamber sana qenim olsun.⁹
Yarımçık yolda qalasan.
Yollar yorgunu olasan.
Yoluna qara ilan çıxsın.
Yurtsuz yuvasız qalasan.
Yurdun boş qalsın.
Yuyucuya¹⁰ verim paltarını.
Yönün o yana, üzün beri.
Yeri yeri men de seni qargarım.
Yerinizde turp ekilsin.
Yediklerin qan olup burnundan tökülsün.
Yükün dağdan ağır olsun.
Yükün duz yükü olsun.

Z

Zelil olasan.
Zehmetim qan olup burnundan gelsin.

1. sakat 2. parça 3. yurdun 4. ince ip 5. kabir, mezar 6. ölü yıkayıcısı 7. kötümden 8. konuşan 9. belam versin 10.
yıkayıcıya (ölü yıkayıcı kastediliyor)

Andlar

(s. 169-176)

A

Ağ imam haqqı.
Ağ günbez¹ haqqı.
Adın haqqı.
Adın Eli'ye and olsun.
Aya kör baxım²
Ay haqqı/ gün haqqı.
Allah haqqı.
Allah'm adı haqqı.
Allah'a and olsun.
Allah'ın birliyin and olsun.
Anadan emdiyim süt burnumdan gelsin.
Anamın südü haqqı.
Anamm eziz canı üçün.
Anamın qebrine and olsun.
Anamm südüne and olsun.
Anamm ruhuna and olsun.
And olsun bizi yaradan Allah'a.
And olsun vetenimin torpağına.
And olsun o bir Allah'a
Atamm canı üçün.

B

Babamın¹ gözü haqqı.
Balamın başı üçün.
Balam canı.
Balalarımın canına and içirem.
Bacımın eziz canı üçün.
Başım haqqı.
Başım haqqı.
Bereket gözümü tutsun.
Bir olan Allah'a and olsun.
Bu qible haqqı.
Bu halal süfreme and olsun.

Bu yediyimiz duz-çöreye and olsun.
Bu sabaha and olsun.

Cevan canıma and olsun.
Canım üçün. Canım ölsün.
Ciğerparamın⁴ canı üçün.

Çekdiyim zehmete and olsun?
Çörek haqqı. Çörek gözümü
tutsun. Çöreyin mene⁵ haram
olsun. Çöreye hasret qalım.

D

Dayım cam.
Dayımın ruhuna and olsun.
Dedemin canı üçün.
Dilim qurusun.
Doğan güneşe and olsun.
Dostluğumuza and olsun.
Dostumun canı üçün.
Duz çöreye and olsun.
Duz haqqı.
Duz çörek haqqı.
Dünyaya kör baxım.

E

Evim yıxılsın.
Evime od düşsün.
Evime kör baxım.
Eşqime⁶ and olsun.

1. künbet 2. bakayım 3. dedemin 4. ciğerimin parçası, aziz evladım. 5. bana 6. aşkıma

Eziz canma and olsun.
Ezizlerimin canı hakkı.
Elim qurusun.
Elimi üstüne xeyirliğe uzadım.
Eli'nin qebrine and olsun.
Emimin eziz canma and içirem.
Emimin¹ görü² haqqı.
Ehd peymana and olsun.
Eli'nin süfresi haqqı.
Eli'nin qılıncına and olsun.
Eli yolu haqqı.

Geceni salıp gündüzü getiren Allah'a and olsun.
Göze görünmeze and olsun.
Gözlerine qurban olum.
Gözlerim çıxsm.
Göydeki Allah'a and olsun.
Gün haqqı.
Güne kör baxım.
Gün gözümü töksün.
Gündoğan haqqı.
Güneş haqqı.
Gör haqqı.

H
Hakk salamımız haqqı.
Halal çöreyim haqqı.
Halal tikeye and olsun.
Haramım olsun yalan çıxsa.

İ
İkimizin canma and olsun.
İman hakkı
İmam Hesene and olsun
İmam Hüseyin'e and olsun.
İnandığımız haqqı.
İstediyyinin canma and verirem.
İşığa kör baxım.
İşığa hesret qalım.

X
Xalamcanı
Xalam canı haqqı.
Xalam görü haqqı.
Xeyir görmüyüm.
Xızır İlyas haqqı.
Xızıra and olsun.
Xudaya and olsun.

Qardaşımm eziz canı üçün.
Qardaşımmın eziz canı haqqı.
Qardaşımm canı üçün.
Qible haqqı.
Qıldığım namaza and olsun.
Qur'an haqqı.

Qur'an'a and olsun.
Qur'an'm mescit hakkı.
Qurbanlık haqqı.

K
Kerbelâ haqqı.
Kestiyimiz duz- çöreğe and olsun.
Kestiyimiz çörek haqqı.
Kül olsun başıma.
Kül tökülsün başıma.

Lelemin³ canı üçün.
La ilahe illellah.
Lelemin qebri üçün.

M
Matem haqqı.
Medine haqqı.
Mekke haqqı.
Men ölüm.
Menim çanım üçün.
Mesleq haqqı.
Muhammed'in şeriatine and olsun.
Muhammet Peygamber'e and olsun.
Milletime and olsun.

N
Namusuma and olsun.
Namusuma and içirem.
Nevemin⁴ canı üçün.
Nevem canı.

O
O bir Allah'a and olsun.
O ışık haqqı.
Oğlumun eziz canma and olsun.
Oğlumun ölmüşüne and olsun.
Ocaq haqqı.
Oxuduğum Kur'an'a and olsun.
Od haqqı.
Oğlumun tek cam üçün.

Öz canım üçün.
Ölenlerimin ruhuna and olsun.
Özüm ölüm.
Övladımm canı üçün.

Peygambere and olsun.
Perverdigâr'a and olsun.
Pir hakkı.

Ruhuna and olsun.

Sabaha sağ çıxmayım.
Sevgime and olsun.
Senin başın haqqı.
Sen öl.
Seni-meni yaradana and olsun.
Su hakkı.
Süfrede yeyilen çörek haqqı.

Tanrı'ya and olsun.
Tek balamın canı üçün.
Toprağa üz qoyum yalan deyiremse.
Tuttuğum oruç haqqı.

U
Ulu babamın görü haqqı.
Ulularıma and olsun.
Uşağımın canı üçün.

Yağışı yağdırana and olsun.
Yalansa, balam ölsün.
Yalansa, dilim qurusun.
Yaradana and olsun.
Yeri-göyü yaradana and olsun.
Yediyim çöreq bana haram olsun.
Yol haqqı.
Yalansa İşığa kör baxım.
Yeri yurdu bilinmeyen qardaşımın canma and
olsun.
Yüz iyirmi dörd min peygembere and olsun.

Ziyaret haqqı.
Zöhreye¹ and olsun.

Dualar

(s. 155)

2. Ağırılığın, uğurluğun,-
Göyden uçan quşlara.
Qayalara, daşlara,
Söyleyen arvatlara.
Düşmenlere, yadlara,
Çemendeki otlara.
Ersizlere, dullara,
Axıp giden sulara.
3. Qıbleyi âlem, qohum egraban içerişinde en
uzun ömür süren, toylar büsatlar² gören
olasan, oğlunun, qızının şulesi ile ferehlenen,
düşmenini qarşında xar göresen, heç ve de, heç
zaman heç kese möhtaç olmayasan.
Xudavendi âlem, seni üreyi dertli, gözü yaşlı,
sinesi dağlı goymasın, sene bir züriyet versin,
ay gelin.
4. Ey böyük sübhan³, dünyanın bütün müşkül
işlerini sanmana³ sal, goy heç zaman
gündüzün yerini gece, İşığın yerini qaranlık
tutmasın, şer xeyirin üstüne yürüyebilmesin.
5. Ey bizi yaradan perverdigâr, heç keşi açlıkla
imtihana çekme.
6. Ay Allah, qurban olum birliyiine. Hammm
balasını sağ selamet yuvasına getir, çıxar,
benim birce balamı da onların içinde.
7. Ey ulu Tanrı'm, serhedlerimizi yağılarn
şerrinden koruyan şahin balalarımızın gözüne
İşık, qoluna kuvvet ver.
8. Vatanımın gülüne, çiçeğine, bağına baxçasına
bereketine göz tiken yağıları görüm zəlil
günlere qalsın...

XIII - Efsaneler ve Revayetler

Dünya Öküzü

Deyirler dünya Boz öküzün buynuzunda dayanmışdı. Her defe yatıb duranda, otlamağa gedende, su içinde yer titreyir, dağlar denize, denizler dağlara çevrilir, dünya toz dumana bürünürmüş. Bir gün Boz öküz su içinde ağaçdan düzeldilen adama benzer yekeper¹ bir mügevvani² neheng³ qoz ağacına söykenmiş gördü. Öküz fikirleşdi ki, ne yaxşı oldu, üfürüb bu mügevvaya can vererem... O da suyumu, otumu her gün qarşıma getirer. Böyle de etdi, mügevvaya can geldi. Boz öküz dedi:

- Bax, seni dünyaya men getirdim. Bunun üçün ömrün boyu mene qulluq etmelisen. Düş qar-

şıma gedek.

Adam dedi:

- Yox, düz danışmırsan. Mene canı sen vermisen, amma meni düzelden, ağzımı, burnumu, saçımı, qolumu, ayağımı, uzun boyumu yaradan o qoz ağacıdır.

Öküz bir az fikirleşib dedi:

- Yaxşı, gel bu zehmeti de yere vurmayaq. Seni yaradanm şerefine adını Oğuz qoyaq. Amma gerek benim yanımda yaşayasan. Axşam sabah yemeyimi veresen.

O gün dünyanın ilk adamı Oğuz, Boz öküzün yanında qaldı.

Oğuz'un Ömrü

Oğuz nece min il⁴ sonra Boz öküzün yanında yaşadı, deyebilmerem, Ancaq onu bilirem ki, her yüz ildən bir Boz öküz bir defe Oğuz yuxuda olanda

onun üzünəS üfürerdi. Saçı saqqalı ağarmış Oğuz - dönüb evvelkinden de ağıllı, yaraşıqlı, gözəl oğlan olurdu. . . .

Oğuz'un Övretiö

Oğuzun seditinden Boz öküz çox razı idi. Dünya xeyli gözelleşmişdi, Yer üzündeki denizler yer üzünü bezemişdi. Barlı⁷ bağlar artmışdı. Ancaq yer üzünde çatmayan bir insan idi. Oğuz bunun derdini çox çekirdi. boz öküz Oğuzun üreyinden geçeni bilirdi. Seditli Oğuzı yaxşılıq⁸ etmek isteyirdi. Çünkü Oğuz serin çayları Boz öküzün qarşısından axıtmış, yaşıl otların yaxşısını Boz öküzün qarşıma qoymuşdu.

Bir axşam Boz öküz Oğuz'a dedi:

- Sabah gedersen seni altından tapdığım⁹ o qozun yanma. Deyersen sene bir övret düzeltsin. Düzeltirib gellersen buraya, canım da men verem.

Oğuz ağacın yanma gedib isteyini söyledi. Qoz ağacı dedi:

- Doqquz ay, doqquz günden tez olmaz. Yazda⁵ gelib övredini apararsan.

1. çok büyük 2. mukavvadan düzeltilmiş adam figürü 3. büyük 10. ilkbaharda

4. bin yıl 5. yüzüne 6. eş 7. ürünlü 8. iyilik 9. bulduğum

Yaz geldi. Oğuz övredini getirmek üçün hemin qozun yanına geldi. Gördü ki, övredi qoza söykenib onu gözleyir. Eyilib qozun budağından öpdü. Övredini çiyinə¹ götürüb Boz öküzün yanına döndü. Boz öküz dedi:

- Yaxşı, sabah durub görersen ki, övredinə can vermişəm.

Oğuz sabah durub gördü ki, Boz öküz övredinə can verib, yüyürüb² geldi, Boz öküzün üzündən öpdü.

Boz öküz dedi:

- Oğuz daha tek qalmadı. Oğuz dünyanı ya rəsiğa getirecek. O qoz qızmm adını Fatı qoydum.

Oğuz övredini de çağırdı ki, Boz öküzün üzündən öpsün. Oğuz övredi de gelib boz öküzün üzündən öpdü.

Boz öküz dedi:

- Ey can verdim o qoz qızı Fatı ana! Oğuz övred ol,

Oğuz ana ol!

O gündən Fatı Oğuz övred oldu, Oğuz ana oldu.

Oğuz'un Övladları

Oğuz, Boz öküzün boynızımın yanında özünə palçıqdan³ daxma tikib yaşamağa başladı. Boz öküzə qulluq eden bir idi, oldu iki. Fatı da gece gündüz Boz öküzü tumarladı⁴, suyunu, yemini verdi.

Doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat keçdi, Oğuz heyecanlı Boz öküzün yanına geldi.

- Ey Boz öküz, Fatı ölmür, dedi.

Boz öküz dedi:

- Yox, Oğuz qorxma, Fatı ölmür. Fatı Oğuzun neslini dünyaya getirir.

Oğuz sevinerek daxmaya qaçdı. Gördü Fatı özünə gelib, ancaq etrafında yeddi oğlan uşağı hay haray salıb qışqırırlar⁵. Oğuz bilmedi ne etsin.

Boz öküzün sesi geldi:

- Oğuz, Fatı uşaqları emizdirsin!

Ele bil Fatının döşlerinden süd çayı axmağa başladı. Uşaqlar doyunca içib yatdılar.

Uşaqlar bu qayda ile yeddi il yediler, içdiler, böyüdüler. Boz öküz onları sevdi, onlar Boz öküzü.

Bir gün Boz öküz iğidleri basma yığdı, Oğuz ve Fatıya dedi:

- Ey mene sdaqetle xidmet eden Oğuz nesli! İsteyirem siz dünyaya sepeleneşiniz, dünyanı âbad edesiniz... Odur ki, dünyanı sizin aranızda bölürəm.

Boz öküz sonra en uca boylu iğidi ireli sesledi. Dedi:

- Senin adını Göy Xan qoyuram. Göyleri sana tapşırıram. Sonra Oğuz'un mavi gözlü oğlunu ses ledi:

- Sene denizleri tapşırıram. Adımı Deniz Xan qoyuram. Qıpqırmızı yanaqlı oğlanm üzünə gülümsedi:

- Sene da Qodu Xan adı verirem. Odu, Güneşi sene tapşırıram.

Saqları dağmıq oğlana Boz öküz Yel Xan, o birisine Sel Xan adı verdi. Yeli, rüzgârı, havanı himaye etməyi Yel Xana, çayı, suyu seli nizamlamağı Sel Xana tapşırıldı. Oğuzun böyrünə qısılan dağ gövdeli iğide Dağ Xan adı qoydu. Ona dağlan, meşeleri⁶ tapşırıldı. Sonra Boz öküz elini Fatı ananın çiyinə qoyub sakitçe dayanıb qardaşlarına baxan

qıvrımsaçlı, qaraqas, qaragöz iğidi meydana çekdi:

- He, bu qara qardaşın adını da Yer Xan qoyuram. Sizin hamınız. Yer Xana yardım edin ki, o, Oğuzun neslini yer üzünde artırabilsin.

Boz öküz sonra iki buynuzunu ireli uzadıb dedi:

- Bax, her iki min ildən sonra gelib yoxlayacağam ki, görüm, verdim emanetleri nece saxlayırsınız. Emanete xıyanet edenin gözlerini boynuzumla çrxaracağam.

Oğuz övlatları ile Boz öküzün qarşısında baş eydi, gelib onun üzündən öpdü. Oğuz nesli seslendi:

- Oğuzda emanete xıyanet görmezsen, ey Boz öküz!

Boz öküz razılıq etdi. Sonra doqquz ay evvel Oğuz getirdiyi müqevvaları yanyana düzüb onlara nefes verdi. Bir göz qırpımında birbirinden gözəl, boyu uzun xatunlar ses-sese verdiler:

- Buyruğundayıq atam Oğuz dediler.

Oğuz dedi:

- Buyruq Boz öküzün, övlat Oğuzundur, övlatlarım.

Boz öküz bir de güldü. Sonra iğidlere üzünü tutub dedi:

- Herkes beyendiyi xatunu qoluna alsın.

Önce Göy Xan'la gözəl Maya'nın ulduzu barışdı. Boz öküz Göy Xan'a dedi:

- Senin xatunun bolluq himayecisi olsun.

Deniz Xan'ın üzünə Nahide güldü. Deniz Xan Nahide'nin qoluna girdi. Boz öküz Deniz Xan'a dedi:

- Senin xatunun Oğuz'un canının, güzelliğinin, bextinin, qederinin keşikçisi⁷ olsun.

Qodu Xan yanaqları allanan Ulduz Xatunu istedi. Boz öküz Qodu Xan'a dedi:

- Senin Xatununa emin amanlığı himaye etmeyi tapşırıram.

Yel Xan saçları dağınık, ay qabaqlı Telli'ni istedi. Telli Xatun gelib Yel Xan'ın qoluna girdi. Boz öküz dedi:

- Yel Xan, senin xatunun Telli canalan, şer, muharibe hâmişi olsun.

Sel Xan boylu uzun Selli'ni beyendi. Selli Xatun

1. sırtına 2. koşarak 3. çamurdan 4. tumar etti 5. çağırışlar 6. ormanları 7. gözçü

gelib Sel Xan'm qoluna girdi. Boz öküz dedi:

- Sel Xan, Selli Xatun xestelik ve sağlamlıq hi mayecisi olsun.

Dağ Xan ele ilk baxışta Güllü'ye vuruldu. Güllü gelib Dağ Xan'm qoluna girdi. Boz öküz Dağ Xan'a dedi:

- Dağ Xan, Güllü Xatun xeyirli işlerin hi mayecisi olsun. Qoy Güllü Xatun yer üzünde xeyirxahlığı artırsın.

Qaldı Yer Xan, bir de ayla, günle yarışan Ana Xatun. Onlar da birbirile baxış dayandılar. Ana Xatun gelib girdi Yer Xan'm qoluna. Boz öküz dedi:

- Ana Xatun sen de analıq hâmisi ol! Qoy Oğuz uşağı töreyib artsın. Bütün anaları Ana Xatun himaye etsin.

Fatı ana Oğuz'un yığıb getirdiyi buğdanı döydü. Yarmalı aş bişirdi. Yeddi gün yeddi gece herkes yarmalı aş yeyib yattı. Sekkizinci gün Boz öküz dedi:

- Daha durun! Yarmalı aş işini gördü. Sümüyünüz, qanımız düzeldi. İndi her kes öz yur duna getmelidir. siz el ele verib dünyanı âbad etmelisiz. Ancaq Xanlarm, Qatunların bir payı da qalib.

Oğuz Boz öküzə baş eydi. Xatunlar Oğuz Xan-ları ile Boz öküzün yanma geldiler. Boz öküz dedi:

- Gözel Maya, sene ve xanma dünyada rûzi, bereket, sonsuz ömür verirem.

- Nahide'ye denizler durduqça ömür verirem. Yer üzünde deniz durduqça ömrün olacaq.

- Qodu Xan'la Ulduz Xatuna ulduzlar durduqça ömür verdim.

- Yel Xan'la Telli'ye yer üzünde yel, hava ve ölüm durduqça ömür verdim.

- Gözel Selli'ye Xanı ile birlikde yer üzünde Xestelik ve sağlamlıq durduqça ömür verdim.

- Dağ Xan'la Güllü'ye yer üzünde dağlar, ormanlar durduqça ömür verdim.

- Qaldı Ana Xatun'a dizi dutduqça ömür verdim.

Boz öküz dedi:

- Oğuz nesli, bir de tapşırıram: heç vaxıt emane xeyanet etmeyesiniz. Gözlerinizi qoruyan kimi qoruyun verdiyim emanetleri. İndi durun, menzil başına...

Hemen o gün Oğuz nesli yola düşdü. Gedip, Boz öküzün onlara tapşırdığı dünyanı idare etmeye başladılar.

Oğuzun Od Tapması²

Oğuz nesli Yer Xan Ana Xatun'la çox isti³ ölkeler gezdi. çox yerden keçdi. Bir gün gelib bir qayanm üstünde geceleme oldu. Qayanm üstü hem yumaşaq, hem de isti idi. Belece yatıb yuxuya getdiler. Sabah gözlerini açanda gördüler böyük bir quşun qanadları üstündedirler. Her yan ele soyuyub ki, adamın dişi dişine deyir. Quş da qanadını yelledib onları yere atdı. Dedi:

- Adım da Yer Xan qoymusan. Seni dalımda⁴ gezdirmeden belim qırdı. Barı get özüne bir çare qd.

- Ey quş, kimsen, insaf et, yardımını esirgeme. Ana Xatun böyle soyuğa dayanabilmez. Bize bir çare et.

Quş dedi:

- Men Göy Xan'a Boz öküzün verdiyi quşam...

Yer Xan dedi:

- Men Göy Xan'ın qardaşıyam.

Quş dedi:

- Bilirem. Ele ona göre sizi yolda belimden yere atmadım. İndi qulaq as, Dağ Xan'dan min ülik bir palıd iste.

Yer Xan dedi:

- Nece isteyem? Heç Dağ Xanm yerini bilirem ki?..

Quş dedi:

- Sen yalnız isteyini söyle. Dağ Xan onu yerine yetirer.

Yer xan dedi:

- Ey Dağ Xan mene min illik palıd gönder.

Hemen Yer Xan'm qarışmda min illik palıd yere serildi.

Quş dedi:

- İndi dile ki, Qodu Xan nefesi ile onu alovlandırısm.

Yer Xan bunu istedi.

Bir de gördü ki, palıd alovlandı, her teref bir isti oldu ki, gel göresen. Quş dedi:

- Bax beyle. Yer Xan, bura senin ilk meskenin olacaq. Qardaşm Qodu Xan hemişe başımın üstünde, Dağ Xan bax, görünen bu Qaf dağında. Deniz Xan da burada, yanındadır. Hansını çağırırsan harayna yetesidir. Hansımdan ne isteyirsen de, utanma, derdini de, qardaşlarm yardımı esir gemezler.

Quş daha sonra dedi:

- Bax indi Yel Xan'la Dağ Xan'a de, buradaki odu sönmeye qoymasmlar. Palıd qurtaranda Dağ xan palıd getirsin. Od qaralanda Yel Xan odu közertsin.

Yer Xan otlardan qazan düzeltdi. Odu tapmaqlarına sevindiler. Ana Xatun yarmayı aş bişirdi. Yediler, içdiler. Odun kenarında Yer Xan dağma tikdi. Yer Xan Ana Xatun'la yatdı.

Oğuzun Paltarı¹

Dağ Xan Yer Xan'ı nece defe idi ki, qonaq çağırır. Ancaq Ana Xatun'un paltarı olmadığına görə gedebilmirdilər. Bunu başa düşən² dağ Xan meşədə ele möhkəm otlar tapdı ki, iki öküz quyruğuna bağlayıb çekseydin yene de qırılmazdı.

Yığıdı bu otlardan Yer Xan'a gönderdi. Üç gün üç gecəyə Yer Xan otlardan bir don toxudu ki, baxan bir de baxmaq istedi. Sonra Yer Xan bu paltardan bütün xatunlara toxudu. Xatunlar bu paltarları görəndə çox sevindilər.

Oğuzun Evi

Yer Xan Od tapandan sonra qardaşlar yığılıb ona qonaq geldilər. Göy Xan qardaşma göy quş getirdi. Yer Xan adını göyerçin³ qoydu. Dağ Xan qardaşma dağ qoçu getirdi, Yer Xan adını qoyun qoydu.

Deniz Xan ağ quş getirdi, Yer Xan adını balıq qoydu. Yel Xan havanı serinledib yağış⁴ getirdi. Yer Xan adını su qoydu. Fatı ana süfreye düz qodu, su qoydu, çörək⁵ qoydu. Oğuz nesli süfreye yığıldı. Qodu Xan od qaladı. Fatı ana hörek⁶ bışirdi. Yer Xan yer altında düzəltdiyi qöşədə qardaşlarına, Oğuz nesline süfre açdı.

Yer Xan yeyib içəndən sonra dedi: - Qardaşlarım, indi bizim her şeyimiz var. Gelin dünyanı gezib dolanaq, bilmediğimizi bilek, görmediğimizi görək, eşitmediğimizi eşidek. Her il qarlar eriyəndə, otlar göyerəndə, quşlar yenice dil açıb oxuyanda Yer Xan'm bu yoxsul evinə yığışaq. Beş gün yiyek, içək, deyək, danışaq, Oğuzun başına gələni öyrənek, Oğuzun görəceyim, ge-zəcəyini bilek.

O gündən Oğuz nesli her ilin yazında Yer Xan'm başına yığıştı.

Boz Öküz və Deniz Xan

Küpe giren qarı⁷ dünyanı gezib Boz öküz yama gəldi. Baş eydi. Boz öküz dedi:

- Küpegiren qarı, hara gəttin, ne gördün, ne eşitdin? Dünyada ne var ne yox? Xanlarım, xatunlarım dünyanı nece idare edilər?

Küpegiren qarı dedi:

- Ya Boz öküz, yene sene Deniz Xan'dan gileye⁸ gəlmişəm. Deniz Xan'm başı Nahide Xatun'la öylesinə qarışmış ki, Oğuz uşaqları deryada qerq olur. Derya onları udur. Nahide Xatun oğuz uşağının can quşunu geri vermir. Oğuz uşaqları gözəllik payını, qeder payını, bəxt payını düz paylamır. bu xatunu qandallayıb⁹ Fit dağına atmaq gerekdir.

Boz öküz susdu... Qızdı. küp qarısı dedi:

- Ya Boz öküz, istersen, gedib Deniz Xan'la Nahide Xatun'u özüm qandallayıb huzuruna gətirerəm.

Boz öküz dedi:

- Qarı, onları men huzuruma çağıraram. Sen get dünyanı gez, eşitdiyini, gördüğünü mənə söyle. Bir de Oğuz'a el qaldırma, rûzisine el uzatma.

Küpegiren qarı dedi:

- Boz öküz. Göy Xan'la Maya Xatun yer üzünə böhtan yayır. Özlerine haq verirlər. Boz öküz, onların fitvasına inanmayın...

Boz öküz dedi:

- Yer üzündə böhtan yayanı dilindən asdıraram. Sen get, gez, dolan, eşitdiyini mənə söyle! Günahkârlar cezasız qalmaz!

Küpegiren qarı dünyanı gəzməyə getdi.

Boz öküz Deniz Xan'la Nahide Xatun'u huzuruna çağırtdı. Deniz Xan və Nahide Xatun baş eydilər, Boz öküz dedi:

- Deniz Xan, Oğuz uşağının qesdine mi durmusan? Neslimi yer üzündən kesmək mi istəyirsən? Oğuz oğlu sana hansı yamanlıq edib ki, deryaların dibi oğuzun uşağı ile doludur?

Deniz Xan dedi:

- Ya Boz öküz! Tufana, yele düşüb deryada qerq olan Oğuz uşaqlarım. mən deryadan çıxarıram. Nefes verirem. Canını uçurana Nahide Xatun can verir. Oğuz oğluna mən qardaşam, sirdaşam, həmişə onun keşiyindəyəm.¹⁰ Bildiyim, gördüğüm yerdə Oğuz uşağını deryalardan çıxarmışam.

Boz öküz Nahide Xatun'a dedi:

- Nahide Xatun, Oğuz'a can payını, bəxt payını, gözəllik payını sen verməlisən. Niyə Oğuz böyle kiçikdir. Ömrü qısa, bəxti uğursuzdur? Sen ne üçün öz himayeni Oğuzdan esirgeyirsən?

Nahide Xatun dedi:

- Ya Boz öküz! Oğuz yer üzündə ən uzun ömürlü insandır. Oğuz ən uca boyludur¹¹. Oğuzun bəxt payı da hər kəsdən çoxdur.

Boz öküz dedi:

- Oğuzun himaye etmək hamımızın borcudur.

Deniz Xan dedi:

- Ya boz öküz! Küpegiren qarı dünyaya fitne, qezəb toxumu sepir, onun budunu¹² dağlamak, yalarlarını yağlamak lüzumdur.

Boz öküz dedi:

- Gedin Oğuzu himaye edin. Günahkârlar cezasız qalmaz. Rahat olun!

1. elbise 2. anlayın 3. güvercin 4. yağmur 5. ekmək 6. yemək 7. cadı qarısı 8. şikayete 9. kelepçəleyib 10. gözətleyicisiyim 11. yüce boyludur 12. kalçasını

Boz Öküz ve Qodu Xan

Küpegiren qan bir gün Boz öküzün yanına gelib dedi:

- Ya Boz öküz , Qodu Xan yeri, göyü yandırdı. Meşe Xan'ın saldığı yaşıllıklara od saldı. Dağ Xan'ın sinesini dağladı.

Boz öküz xeber aldı:

- Qodu Xan'm edaveti nedendir?

Küpegiren qarı dedi:

- Qodu Xan Göy Xan'ın bağında seyyarelerle dostluq edir. Od alovunu o qeder etmiş ki, Göy Xan'ın bağına istilik¹ çatsın. Ulduz Xatun'un canı qızsm.

Küpegiren qarı sonra dedi:

- Ya Boz öküz! Ulduz Xatun Oğuzun emin amanlıq² payını da kesdi. Oğuz qan çanağına döndü. Rusxet ver, onları huzuruna getirim. Ya Boz öküz, Qodu Xan'm üreyini, Ulduz Xatun'un gözlerini oğurluyıb³ sana getirim.

Boz öküz dedi:

- Get, sen dünyanı gez, dolan! Gördüyünü, eşitdiyini mene söyle.

Boz öküz sonra dedi:

- Can oğurluğunu, göz uğurluğunu araya ge tirme!

Küpegiren qarı dünyanı gezmeye getdi. Boz öküz Qodu Xan'la Ulduz Xatun'u huzuruna çağırdı.

Boz öküz dedi:

- Yeri göyü alavlandırmakla Oğuza pislik mi etmek isteyirsen? dostluq başmı qatmış⁴, gözüne ne olmuş?

Qodu Xan Boz öküze baş eydi. Dedi:

- Ya Boz öküz, Yer Xan meğer benim düş-manımdır mi? Yer Xan, Dağ Xan, Meşe Xan benim qardaşlarımdır. Onlar meni çağıranda elimde ten-dire çörek yapsam da, qoyub gederem. Gece gün düz onlarm qulluğundayam. Ulduz Xatun da, Oğuz uşağı da buna şahiddir.

Boz öküz dedi:

- Oğuz oğlu huzuruma gelsin.

Oğuz oğlu Boz öküzün huzuruna geldi. Boz öküz Oğuz oğlundan xeber aldı:

- Qodu Xanla Ulduz Xatunun emelinden Oğuz uşağı çox mu bela görür?

Oğuz oğlu dedi:

- Ya Boz öküz! Qodu Xanla Ulduz Xatun'suz Oğuz elinin güzaranı⁵ olmazdı. Yer Xan, Dağ Xan, Meşe Xan, Qodu Xan'sız gün görmez. Ulduz Xatun bu Xanlara dostluq, emin amanlıq verdi. Onlarm himaye etdikleri yerlerde bolluq ve qoşbextliktir.

Boz öküz dedi:

- Qodu Xan'dan Oğuzda gezen söz sohbət nedir?

Oğuz oğlu dedi:

- Oğuz oğlu Qodu Xan'a, Ulduz Xatun'a söz qoşub⁶. Her kesin yadına Qodu Xan düşende Qodu'nu isteyir, Qodu Xan'ı sesleyir.

Boz öküz dedi:

- Söylemeni söyle, Oğuz oğlu.

Oğuz oğlu Qodu Xan haqqmda ulusda do-laşan söylemeni Boz öküze böyle söyledi:

Qodu Xan, Qodu Xan
Söndürdün odu, Xan! At
üste qad getir, Oğuza od
getir. Sözü bal Qodu
Xan Özü al Qodu Xan.

Qodu xan daldadadır,
Al atı yaldadadır,

Qodu Xan yoldadır
Elleri baldadır
Sözü bol Qodu Xan
Özü al Qodu Xan.

Qodu Xan Göy Xan'dır,
Qodu Xan Dağ Xan'dır,
Qodu Xan Ağ Xan'dır,
Don dikek Qodu'ya
Arx çekek Qodu'ya
Sözü bal Qodu Xan, ,
Özü al Qodu Xan.

Qodu'ya at apar,
Dalınca⁷ çat, apar.
Yalmda yat, apar
Qan-tere bat apar.
Sözü bal Qodu Xan,
Özü al Qodu Xan.

Qodu al günümüz
Qodu söz, ünümüz.
Qodu yaz güllüdür
Qodu al dillidir.
Sözü bal Qodu Xan,
Özü al Qodu Xan.

Yusif Nesib Quşu

Deyilene göre, Yaqub'un oniki oğlu var idi. Yaqub bu oğlanları içerisinde en çox Yusif'i isteyirdi. Bir gün Yusif eve gelib çıxmadı. Yaqub adamlarından ikisini çağırıb dedi:

- Bu saat gedib Yusif'i tapml yanına getirin.

Adamlar her yeri aradılar, Yusif'i tapabilmedilər. Erenlerden arzu etdiler ki, onlara qanad versin, quş olub Yusif'i tapsınlar. Onlar quş olub göye uçdular. Yusif'i aramağa başladılar. Onlara Yusif-Nesib quşu deyirlər. İndi hemişə biri "Yusif" o biri de "Nesib" deyir. Biri çağırır, obiri cavab verir. Yusif'i arayırlar.

Turaç

Geçmişlerde Turaç adlı bir qız zalim bir Kanimın evinde qulluqçu idi. Xanım onu çox döyür, çox incirdirdi. Turaç'a qarm dolusu çörək, geymeye paltar² da vermirdi. Günlerin bir günü xanım onu çağırıb dedi:

- A qız, bu saat su isidib başımı, ayaqlarımı yuyarsan.

Turaç gedib su isitdi. Ne qeder aradısa darağı tapamadı, bilmirdi darağı hara³ qoyub. Xanımın sesi geldi:

- Seni parça parça olasan, harada qaldm!

Turaç dedi:

- Xanım, bu saat gelirem

Turaç ne qeder aradısa darağı tapabilmedi. Xanımın adım sesleri gelende Turaç ağladı, dedi:

- Ne olaydı, bir quş olaydım, Xanımın zulmünden qurtulaydım

Turaç bir quş oldu, xanım eli ağaçlı qapıdan içeri girende uçub bacadan çıxdı. Birden yadına düşdü ki, daraq taxçadaki⁴ buxçadadır⁵. Yeniden uçub pencerenin qarşısına qondu, dedi:

- Xanım, taxçada, buxçada.

İndi de turaç hemişə bu sözləri oxuyur:

- Xanım, taxçada, buxçada.

Bayquş ve Tovuz⁶ Quşu

Süleyman Peyğember Tovuz adlı bir qıza âşiq olmuşdu. Ne qeder edirdi, Tovuz ona getmirdi. Axırda Süleyman Tovuz'u zorla almaq fikrine düşdü. Tovuz bunu anlayıb dedi:

- Quş dimdiyinden⁷ bir ev dikersen, ayağı der yadan nem çeker, başı buluddan. Sene gelerem. Meni toy edib evine apararsan.

Süleyman Peyğember bu serte razı oldu. Bu fikre geldi ki, dünyada olan bütün quşları toplansın, öldürsün, dimdiklerinden imaret tikdirtsin. Buna haqqı çatırdı, çünkü hamisinin padişahı idi. Beli, quşların hamısını topladılar. Süleyman Peyğember baxıb gördü ki, tekçe yapalaq⁸ yoxdur. Vezir-vekili gönderdi ki, onu da getsinler. Yapalaq vezir vekile dedi:

- Men axmaq padşahın yanına getmirem. Özüm de bey quşam.

Dönüb Süleymana xeber verdiler:

- Deyir men axmaq padişahın çağrısına get mirem, özüm de bey quşam.

Süleyman hirslenib özü getdi. Yapalaq ona dedi:

- Bir saatlıq üçün padişahlığını mene ver gelim, yoxsa gelmeyeceyem. Özümü de quşların beyi et.

Süleyman razı oldu. Bayquş onunla geldi. Süleyman bir saatlıq üçün padişahlığı ona verdi. Özünü de quşlara bey etdi.

Bayquş taxta çıxıb dedi:

- Ay şah, bir qıza göre bütün quşları öldürüb neslini kesmek mi olar? Men quş dimdiyinden sana Tovuz dediği imareti dikerem.

Bayquş emr etdi, her quş dimdiğinin ucundan bir az kesib bir yere topladı, büyük bir dağ yarandı. Süleyman peyğember Tovuz dediği binadan da güzel bir ev tikdi. Bayquşa da dedi:

- Sen ele beye lâyıq quşsan, senin adını "Bayquş" qoyuram, özümə vezir qeul gedirem.

Bu zamandan onun adı Bayquş qaldı.

Beli, Süleyman Peyğember qırx gün qırx gece toy etdi, Tovuz'u tikdirdiyi eve getirdi. Her gün tovuz bezenirdi, düzenirdi, öz güzelliği ile fexr edirdi.

- Tanrım, göresen dünyada benim kimi de güzel var mı? Seyirdi, başını çevirib ayağına baxanda utanırdı. Çünkü ayaqları çirkin idi. O he mişe ayaqlarını Süleyman Peyğember'den gizledirdi. Günlerin bir günü Süleyman Peyğember ona dedi:

- Bilmirem ne üçün ayaqlarını menden gizledirsen?

Menim yanımda soyunmursan.

Tovuz söz tapabilmedi, dedi:

- Düz deyirsən.

Tovuz o biri odaya getdi, bezendi, düzendi.

- İlâhi, göresen dünyada benim kimi güzel var mı? dedi.

Ayaqlarına bir de baxdı, utandı, bu ayagla

Süleyman Peyğember'in yanına getmək istemedi.
Üzünü göyə tutub yalvardı:
- Allah, meni quş et.
Allah onun yalvarışını eşitdi. Onu quş etdi.

Tovuz quşu uçub qapıdan çıxdı. Süleyman Peyğember dediyi söze peşiman oldu. İndi Tovuz quşu qanad çalır, pervazlanır, öz gözelliği ile fexr edir, ama ayağına baxanda utanır.

Ozan

Bir kişi ve onun arvadı ölümdən çox qorxurdular. Bunlar insan ölmeyen bir ölkə ax-tarmağa¹ başladılar. Geze geze gelib ozanlar yaşayan kende² çıxdılar. Onlara dedilər:
- Bu kende yaşayanlar, ölmür. Hemişə çalib çağırırlar.

Kişi ile arvad çox şad olub bu kende qalmalı oldular. Bu kende yaşayan ozanlarda beyle qayda var idi ki, burada yaşayanlar gerek ölümdən qor-mayaydılar. Bunlarda ölüm sohbeti yox idi. Kişinin arvadı ölümdən qorxduğunu açıb bunlara

söyledi. Bu sohbet ozanların xoşuna gelmedi.

- Bu ölüm getiren arvad haradan geldi? deye yığılıb arvadı öldürdüler. Eri evdeyox idi. O, eve gelende ozanlar bir qazan getirib kişinin qarşısına qoydular. Kişi bu qazanda arvadının ölüsünü görüb dedi:

- A köpek,
Ne işin vardı ozanda,
Etin qaynasın qazanda.

Kişi burada ozanlarla yaşadı, ölüm sohbetini heç vaxt yada salmadı.

Ağrıdağ

1

Nuh Nebi yer üzünü su bürüyeceyini ev-velden bildiyi üçün böyük bir gemi düzeltirmiş ve her cins heyvan ve insandan bir cüt³ götürüb gemiye yığmışdı. Yer üzünü su alanda gemi su üzüne qalxdı. Nuh Nebi yetmiş beş günlük yemek de götürmüşdü. Gemi yetmiş beş gün suyun üzün-de qaldı. Bir gün Nebi gördü ki, bir dağın başı qara-lır, gemisin hemin dağa teref sürdü.

Dağın başı dar idi, gemideki insan ve hey-vanlar tutabilmezdi. Deyirler başı görünen dağa o zaman Qısırdağ deyirmişler. Onun övladı olmur, qısır qalır. Nuhun yanmda utandı. Ona göre utandı ki, gemide olan insan ve heyvanları yer-leşdirebilmirdi. Öz özüne dedi ki, niçün benim öv-ladım olmasın, Nuhun yanmda olanlara hörmət edim. Nuh Nebi onun utandığını görüb dedi:

- Ey Qısırdağ, sen qısır olmayacaqsan. Senin övladın olacaq.

Hemin gün Qısırdağ hamile qaldı, az sonra ağrı çekdi, bir oğlu oldu. O ağrı çekdiyi üçün Nuh Nebi adını Ağrıdağ qoydu. Oğlunun adını Bala Ağrı qoydular. Bala Ağrı da anasının yanında baş qaldırdı. Gemide olanlara yer verdiler, onlara hör-met etdiler. O zamandan Ağrıdağ oğlu Bala Ağrı ile yan-yana durub göylere baş qaldırdı.

Bir Sarvan⁴ deve qatarı ile Ağrıdan keçirmiş. Ağrının başında susuzluq bunları yaxalayır. De-veler yürüyebilmez. Sarvan üzünü göyə tutub deyir:

- İlâhi, bu dağın başında olan düzengâhdan

bir su çıxart, devenin birini qurban keserem.

Ağrının başında olan düzengâhdan bir göl ya-ranır. Sarvan ve develeri sudan içib rahat olandan sonra Ağrıdağdan enerler. Sarvan dediyi qurbanı yerine yetirmir, andı bozur.

Yaxasmdan bir bit tapıb öldürür:

- Allah, bu da senin kurbanın, deyir. Allah'ın qezebi tutur, Ağrıdağın eteğinde sarvanı develeri ile birlikde daş edir.

Deyirler Ağrıdağ'ın altı, böyük bir mağaradır. Burada yeddi qardaş dev yaşayır. Dünyada olan le, cavahir, daşqaşm çoxu buradadır.

Günlerin bir günü bir deste pehlivan sözü bir yere qoyurlar ki, gedib devleri öldürsünler. xe-zineni çekib getirsinler.

Pehlivanlar Ağrıdağ'a, mağaranın qapısına ge-lirler. Onların qarşılarına nurani bir qoca çıxıb xeber alır:

- Oğlanlarım, haraya gedirsiniz?

- Gedirik Ağrıdağ'a, mağaradaki devleri öl-dürüb qızılları⁵ çekib getirek.

Qoca onlara deyir:

- Oğlanlarım, siz devleri öldürebilmezsiniz. Burada tedbir lâzımdır.

Deyirler:

- Biz ne edek?

Nurâni kişi deyir:

- Oğlanlarım geri dönün, hereniz bir qulunlu madyana binin. Atların qulunlarını kenarda qoyun. Qulunsuz atları mağaraya sürün. Mağaraya girende qerib sesler eşiteceksiniz. Onda

bilin ki, devler duyux düşüblər. Atların başını geri çevirin, o zaman atlar balaları üçün quş gibi uça-
caqlar. Devler sizin arxanızca gelecekler. Siz elinizi
yere atın, elinize ne geçse götürün. Lağımdan çı-
xanda atlar qulunlar kişneyib birbirine qa-
rışacaqlar. Devler bundan qorxacaqlar, geriye qa-
çacaqlar. Ama yerden şey götürən de peşiman
olacaq, götürməyən de.

Pehlivanlar geri dönüb qocanm dediyi kimi et-
dilər. Qulunlu at minib Ağrıdağ'a geldilər. Qu-
lunları dışarıda qoyub atları mağaraya sürdülər. Bir
qeder getmişdilər ki, her tereften qerib seslər gel-
meye başladı. Pehlivanlar atların başlarını geri çe-
virdilər. Atlar qulunlarma göre yel kimi uçmağa

başladılar. Adamlar el atıb yerden ellerine her ne
varsa götürdülər. Devler de bunların arxasınca ge-
lirdi. Mağaranın ağzında devler pehlivanlara ye-
tişən zaman atların kişnemesi qulunların kiş-
nemesinə qarıştı. Devler qorxuya düşüb geri
döndülər.

Pehlivanlar götürdükleri şeylərə baxırdılar.
Ne gördülər, hepsi lel, cavahirdi. Götürən peşiman
oldu ki, ne üçün çox götürmedim; götürməyən de
peşiman oldu ki, ne üçün götürmedim?

Efsaneye göre, Ağrıdağ'ın altında hâlâ da
yeddi qardaş dev yaşayır. Quş mağaraya girende
dindiğinde qızıl çıxardır.

Bibiheybet

Deyildiyine göre, İran'dan iki qız Heybet adlı
bir adamın gemisi ile Şıx kendine¹ gelir. Heybet bu
qızlara bibi deyermiş. Az sonra Heybet'in gemisi
ile İran'dan bibilerin yanına kırk qız da gelir. Bu
qızlara her kez hörmət edir, onları ziyarete ge-

lirlermiş.

Bir süre geçir, kızların hamisi ölür. Heybet
bunların qebirleri üstünde künbez² tikdirir.

Heybet ölümləndə də qızların qebirleri yanında
gömülür. Beləliklə bura "bibihəybet" adlanır.

Eshab-i Kehf

Geçmişlərdə Dağyanus adlı birisi Ölen Se-
herdə çoban imiş, başqalarına qoyun otarırmış.
Günlerin bir günü onun qulağma bir milçək³
qonur. Dağyanus milçeyi qovur. Milçək gedib bir
oyuğa düşür. Dağyanus oyuğa qazır ki, milçeyi
tapıb öldürsün. Görür ki, oyuqda bir yastı* daş var.
Bu daşın üstündə yazılmış:

- Bu daşın altında xezine var. Herkes daşı qal-
dınb xezinəyə girərsə ölər.

Dağyanus qorxusundan daşı qaldırmır. Ölen
seherə gidiib Molla Ehmedeli adlı birisinə deyir:

- Fılan yerdə bir yastı daş var, altı xezinedi.
Gedək daşı qaldır, xezinenin yarısı senin olsun.
Mənim qolum ağrıyır, qaldırabilmərim.

Molla Ehmedeli sevinə sevinə onun arxasınca
düşür, oyuğa gedir. Daşın üstünü oxuyur, görür
ki, doğrudan da daşın altında xezine var. Amma
yazılıb ki, kim bu daşı qaldırırsa ölər.

Dağyanus çox bıc⁵ çoban idi. Ona dedi:

- Eşi⁶, hər yazılana inanmaq olmaz. Daşı qal-
dır, xezinəyə sahib ol.

Molla Ehmedeli evvel qorxur, dünya mal şirin
olar. Qolların çirmalayıb⁷ daşı qaldırır. Ne görür:
bura böyük bir xezinedi, içi lel-cevahir və qızılla
doludur. Dağyanus da onunla birlikdə xezinəyə
girir. Görür ki, bir qılınç var, üstündə yazılı: "Daşı
qaldırıb xezinəyə ilk gireni bu qılınçla öldürsən, xe-
zinəyə sahib oləbilərsən." Dağyanus tez qılınçı gö-
türüb Molla Ehmedeli'ni öldürər. Gece iken xe-
zinəni yığır, varlı adam olur. Az zaman içərisində
Naxçıvan'da padşahlığı öz elinə geçirir, zalim bir

padşah olur.

Dağyanus hər yere e'lan edir:

- Allah mən özüməm, sizin tanıdığınız Allah'ı
tanımıram.

Dağyanus şahın zülmü ersə dayanır. Günlerin
bir günü Dağyanus'un qulağma yenə bir milçək
girir. Şah ne qeder çalışır milçeyi çucarabilmir. Ve-
zire, vekilə deyir:

- Başına döyün, milçək çıxsm.

Vəzir ona deyir:

- Şah, senin ki, bir milçəyə gücün çatmır qu-
lağından çıxarsan, niyə özünü Allah ad-
landırmışsan?

Dağyanusun açığı tutur, hamsinin boynunu
vurmaq emrini verir. Vəzirlərdən Temirxan, Müs-
lüm, bir də birisi qaçırlar. Bunların qarşısına bir
çoban çıxır. Çoban onlardan xəber alır:

- Hara⁸ gedirsiz?

Ona deyirlər:

- Zalim Dağyanus'un zülmündən baş götürüb
qaçıraq.

Çoban deyir:

- Mən də o padşahın zülmündən cana gel-
mişəm. Sizinlə qaçaçağam, ona xidmət etmək is-
temirəm.

Çobanın Kıtımr adlı bir iti də varmış. İt də
bunların arxasınca gelir. Ne qeder eyleyirlər, it on-
lardan el çəkmir. Vurub bir ayağını, iki ayağını,
sonra da üç ayağını qırırlar, yenə də onlardan el
çəkmir. Dağa çatanda görürlər ki, itin ayaqları sap-
sağıdı. Onu qovmaq istəyəndə it dilə gəlib deyir:

- Neye meni qovursuz? Men de Dağyanus Şah'ın zulmünden qaçıram.

Gedib bir mağraya çarlar. Gece olduğundan bu mağarada qalmalı olurlar. Here başını bir daşın üstünə qoyub yuxuya gedir. Bir vaxt yuxudan oyanırlar. Bir-birlərinə deyirlər:

- Qalxm, günorta olmuşdur. Gör ne qeder yatmış¹, aclıq bizi elden salmış.

Temirxan'ı başqa donə salıb göndərirlər ki, seherdən çörək² alıb gətirsin. Temirxan sehere gedir. Baxır ki, heç bu gördüyü sehere benzəmir. Her şeyin yeri də dəyişmişdir. Gezib bir çörək ana tapır. Çörək alıb pulunu³ vermək istəyəndə çörəkçi onun yaxasından tutub deyir:

- Bele çıxır ki, sen xəzinə tapmışsan. Seni padşahm yanma aparacağam.

Çörəkçi onun yaxasından el çəkmir. Ses-küye adamlar gəlir. Temirxan'ı padşahm yanma aparırlar. Temirxan bütün olub bitəni padşaha söyləyir. Padşah deyir:

- Sen evinizi tamiyırısan mı?

Temirxan deyir:

- Elbette, tamiyiram.

Temirxan bunlarla gedir, öz evlərinə çıxır. Bu evdə bir ixtiyar qoca olmuş. Ondan kim olduğunu xəbər alırlar. O cavab verir:

-Menim babamın⁴ cəddi babasının adı Temirxan olmuşdur.

Hesablayırlar ki, Eshabi-kehf adamları mağarada üç yüz elli il yatmışlar. Her kes bu işə təccüb edir. Padşah, vezir, vekil, adamlar Temirxan'm başına toplaşib yola düşürlər ki, gedib onları dəbdəbe ilə sehere gətirsinlər.

Mağaranın yanma çatanda Temirxan deyir:

- Siz burada dayanın, mən gedib yoldaşlarıma xəbər verim, yoxsa qorxarlar.

Temirxan gedib bütün olub-bitənləri yoldaşlarına xəbər verir.

- Evi yıxılmışlar- xariqədir, üç yüz elli il yatmış⁵. İndi ayrı zamandı, hər şey dəyişib.

Bunu eşidəndə hamsi Allah'a yavarırlar:

- İlahi, bizi əbədlilik yuxuya apar!

Ağızlarının sözü qurtaran kimi iki qaya gəlib ağız ağıza qavuşur, adamlar içəridə qalırlar. O gündən bu dağ Eshabi-kehf adlanır.

Bayandur

Keçmiş zamanlarda İbili adlı bir qaçaq⁴ varmış. Bu qaçaq dağlarda yaşayır, padşahm adamlarına divan tuturmuş⁵. Padişah onunla savaşa ne qeder adam göndərmişse də, onu ne esir ede, ne də öldürəbilmiş. Sonda Şah, İbili'ye xəbər göndərir ki, haranı⁶ istəyirsən, bəyən, oranı sənə verim. İmaret tikdir orada yaşa.

İbili, padşahm təklifini qəbul edir. Çox yer gezir, nəhayət gəlib Bayandur olan yere çıxır, bəyənib oradan durur. Padşah bu yeri İbili'ye verir, İbili burada imaret tikdirib ölünce yaşayır. Onun için də buranın adına "Beyendur" demişlər ki, sonralar Bayandur olmuşdur.

Ej deha Qayası

Efsaneye görə, Ejdeha qayasının arxası böyük mağaradır. Qədim zamanlarda bir pəhlivan bu mağaraya gedib bir ejdeha öldürmüşdü. Güya qayadan damla damla axan da su değil ejdehanın yağıdır.

Qayanın etrafından da güya bir gil tapılır ki, adına padi-zehir deyirlər. Qədim insanlardan kim ejdehanın yağından zəhərlənmişse, padi-zehirdən yeyib yaxşılaşmış. Padi-zehiri də pəhlivan tökmüşdür ki, hər kes ejdehanın yağından zəhərlənərsə yeyib yaxşılaşsın.

Amuduh Piri

Efsaneye görə, keçmiş zamanlarda qız-gəlinlər Amuduh piri olan dağdan çasır yığarlarmış. Pir olan Amuduh dağı çox çasırlıq imiş. Çasır yığan qızlar axmaz və tükenməz su çalası⁷ görürlər. Qız gəlinlər çaladakı su ilə el üzlerini yuyurlar. Odlardan üçü çalada olan suyun içine tükürür. Su yox olur. Üç qız da qayadan başı aşağı asılı qalırlar. Qalan qız gəlinlər qorxuya düşür. Bu zaman bir ses

gəlir:

- Çasırlıq içərisində iki qəbir var. *O qəbirlərin üstündə türbə tiksəniz, su geri döner, qızlar da asılıktan qurtularlar.

Qızlar tez geri dönüb olub bitəni söyləyirlər. Adamlar arayıb qəbirləri tapır, üstündə türbə tikirlər. Hemen su yerinə gəlir. Asılı qızlar qurtulurlar.

1. etmək 2. parasını 3. dedəmin 4. hökumətə qarşı kəndi adamları ilə birlikdə dağda, ormanda savaşıyan yığit, kahraman 5. yargılvormuş 6. nərəyi 7. çukur

Nuhbadanı

Efsaneye göre, yerde olan insanlar Allah'ı tanımadığı üçün her yeri su basır. Nuh öz ailesi ile her heyvandan bir cüt¹ götürüb gemiye minir. Nuh gemiye mindikden sonra yeniden qırx gün qırx

gece yağmur yağır, her yerden su qalxaraq dün yanı basır. Nuh'un gemisi ise Dirî Dağı'nın başında quruya çıxır. Nuh ayağını gemiden yere atanda onun dabanı yere değir. Onun için de hemin yere Nuhdabanı deyirler.

XIV - Nağıllar - Masallar

Xoruz ve Padişah

Biri var imiş, biri yox imiş, Allah'dan başqa heç kes yox imiş. Bir de bir xoruz var imiş.

Bir gün xoruz peyinlikde¹ eşelenib özünə yem arayanda bir qara pul tapdı, şad olub başladı oxumağa:

- Quqquluqu! Birce şahı tapmışam!

Padişah xoruzun sesini eşidib buyurdu ki gedib onun pulunu elinden alsınlar. Şahmı xoruzun elinden alandan sonra xoruz başladı oxumağa:

- Quqquluqu! Padşah mene möhtaç imiş!

Padşah buyurdu ki, xoruzun şahısını aparıb özünə versinler.

- Quqquluqu! Padşah da menden qorxar imiş!

... Padşah bunu eşidende xoruza hirslenib bu-

yurdu ki, onu tutub öldürsünler. Xoruzun başını kesende oxudu:

- Quqquluqu! Ne iti² bıçaq imiş!

Xoruzun başını kesince onu soxdular qaynar suya ki, tükünü yolsunlar. Gaynar qazanın içinde xoruz oxudu:

- Quqquluqu! Ne isti³ hamam imiş!

Xoruzu qazanın içindən çıxarıb tükünü yoldular ve bişirib qoydular plovun⁴ başına. Burada xoruz oxudu:

- Quqquluqu! Ne ağca tepe imiş!

Plovu getirdiler padşahm qarşıma. Padşah plovu yeyende xoruz onun boğazında yene oxudu:

- Quqquluqu! Ne darca küçə⁵ imiş!

Ondan sonra xoruz getdi qaranlıq yere, orada oxudusa da kimse sesini eşitmedi.

Qurd ve Qoca⁶

^s Bir gün qoca oduncu meşede teleye⁷ düşmüş, qurda rast geldi. Qurd qocaya yalvardı ki onu telden qurtarsın. Qoca teleni açıb qurdu bıraxdı. Qurd telden çıxınca qocanı parçalamaq istedi.

Yoldan geçen bir dovşan bu işi görüb ayaq saxladı. Dovşan qocanın teleni açmasına inanmadı. Qurd yeniden ayağını teleye saldı. Qoca teleni bağlayıb yoluna davam etdi.

Tülkü ve Keklik

Bir keklik dağ başında oxuyurdu. Tülkü onun sesini eşidib yanına geldi ve dedi:

- Ay keklik, sen ki, beyle gözel quşsan ve beyle gözel sesin var, eyle her zaman oxuyursan? Sen heç yuxulayıb yatmırsan?

Keklik dedi:

- Niye yatmıram, elbette ki, yatıram.

Tülkü dedi:

- İndi ki, beyledir, bir mene göstər görüm nece yatırsan?

1. gübre, mayıs olan yerde 2. hızlı 3. sıcak 4. pilâvın 5. sokak. 6. ihtiyar 7. tuzağa

Keklik yatmağını tülküye göstermek üçün gözlerini yumdu. Tülkü celd atılıb onu dutdu.

Keklik gördü ki, tülkü onu aldadırmış. Axmaqlıq edib onun hiylesinə inanıpdır. Başını tülkünün ağzından çıxarıb dedi:

- Ay tülkü baba, sen ki, bele bacarıqlı ve bele qolaylıqla ovunu dutursan, sen heç yeyende Allah'a şükür edirsən?

Tülkü cavab verdi:

- Nece etmirem, elbette ki, edirem.

Keklik dedi:

- İndi dutax ki, sen meni yemisen, bir Allah'a şükür et, görüm nece edirsən?

Tülkü ağzını açdı ki, şükür etsin, keklik bir anda uçub qondu bir qayanın üstünə. Tülkü veziyeti beyle görüb dedi:

- Keklik qardaş, sen ki, benim ağzımdan qurtuldun, get, ama lenet olsun o adama ki, ovunu ye memiş Allah'a şükür edir.

Keklik cavabında dedi:

- Yaxşı deyirsən tülkü baba, o adama da lenet olsun ki, yuxusu gelmemiş gözlerini yumub yatmaq isteyir.

Şengülüm, Süngülüm, Mengülüm

Biri var imiş, biri yox imiş, Allah'dan başqa heç kim yox imiş. Bir keçi var imiş, bu keçinin de üç balası. Birinin adı Şengülüm, birinin adı Süngülüm, birinin de adı Mengülüm.

Bu keçi her gün gedib meşədə və çöldə otarmış. Balaları da qapıları bağlayıbı evde oturmışlar. Keçi otlamaqdan dönəndə qapının arxasından çağırırmış:

Şengülüm, Süngülüm, Mengülüm!

Açın qapıyı, men gelim!

Ağzımda su getirmişem,

Döşümdə süd getirmişem,

Boynuzumda ot getirmişem. Bunu eşiden kimi balaları sevinib tez qapıyı açmışlar və anaları onları doyuzdurub yene ge-dermiş çölə otlamağa.

Bir gün keçi gedince qurd gelib durur qapının dalında və başlayır çağırmağa:

Şengülüm, Süngülüm, Mengülüm!

Açın qapını, men gelim!

Ağzımda su getirmişem,

Döşümdə süd getirmişem,

Boynuzumda ot getirmişem. Balaları eyle bildi ki, bunları çağırən analarıdır. Tez qapını açdılar. Qurd içeri girib Şengülümü, Süngülümü tutub yedi, ama Mengülüm qaçıb evin bir bucağında gizlendi. Qurd onu görmedi.

Keçi düzü, çimeni otlayıb döndü evine ve hemin sözlər ile başladı balalarını çağırmağa. Ama içeriden bir kes ona cavab vermedi. Nece defe Şengülüm, Süngülüm deyib çağırdısa da, ona cavab verən olmadı ve qapı açılmadı. Axırda özü qaranlıq bir bucaqda Mengülümü gördü.

Başlarına geleni Mengülüm anasına söyledi. O zaman keçi çıxtı dovşanın damının üstünə ve ayaqları ile damı döydü. Tovşan içeriden seslendi: - O kimdir?

Keçi cavab verdi, menem, balalarımı sen mi yemisen?

Tovşan cavab verdi ki, yox men yemedim, get tülküden xeber al.

Keçi getdi, çıxdı tülkünün damının üstünə ve başladı ayaqları ile döymeye. Tülkü içeriden seslendi:

- O kimdir, benim damımın üstünə çıxıb?

Keçi dedi:

- Menim balalarımı sen mi yedin?

Tülkü cavab verdi:

- Yox men yemedim, get qurddan xeber al.

Keçi getdi çıxdı qurdun damının üstünə. Bu vaxıt qurdda bir qazan aş ocağın üstündə bişirirdi. Keçi damını döyəndə bunun aşının içine torpak döküldü. Qurt bağırdı:

O kimdir damım üstə

Toz töker samım üstə?

Aşımı şor eyledi

Gözümü kör eyledi.

Keçi cavab verdi:

Menem, menem, men paşa,

Boynuzum qoşa-qoşa²,

Çıx dışarı, savaşa! Qurd dışarı çıxdı ki, görsün ne var. Keçi dedi:

- Sen benim balalarımı yemisen, gelmişem se ninle savaşam.

Qurt istedi boynundan atsın, ama atabilmedi ve keçi ile sert qoydular ki, her ikisi bir yerde qazıya³ şikayet etsinler.

Keçi getdi evine, bir kasa qatıq⁴ çaldı ve bir dexteran yağlı çörek bişirdi ki, qazıya pay aparsın.

Qurd da bir torbanın içine üç-dört noxut denesi saldı, üfürüb içini yel ile doldurdu. Ağzını möhkəm bağlayıb özü ile getirdi. Geldiler qazmın huzuruna.

Qazı keçinin payına baxdı ve çok beyendi. Sonra qurdun getirdiyine baxdı. Açıb baxmca noxudun biri atılıb qazmın bir gözünü çıxardı. Qazı işi bele kesdi ki keçi ile qurd savaşsınlar ve qurda da bir buynuz hazırlansın. Qazı keçinin buynuzunu daha da keskin etdi. Ama qurda da çürük bir ağaçdan bir buynuz düzeltti. Keçi ile qurd başladı savaşımağa. Bir iki defe vuraşandan sonra qurdun buynuzu qırıldı ve keçi vurub onun qarnını yırttı.

Qurd bağırdı:

- Vay bağırsağım, vay!

Keçi cavabında dedi:

Şengülümü, Süngülümü yemeyeydin!

Vay bağırsağım demeyeydin!

Göyçek Fatma

Biri var idi, biri yox idi, bir kişiylə bir arvad var idi. Günlerin birində bu kişinin arvadı xestelenib öldü. Bu arvadın Fatma adında yetim bir qızı, bir de oğlu qaldı. Kişi gördü ki, övladlarına baxabilməyəcək, odur ki ayrı bir arvad aldı. Kişinin bu arvaddan da bir oğlu oldu, bir qız, ama qız çox çirkin idi. Bu arvad gələn gündən yetim Fatma'nı gözü götürmedi. Öz qızının adını da Fatma qoydu. Ama bu qızla onun zəmin asıman fərqi vardı. Yetim Fatma gözəl bir qız, çirkin Fatma isə keçəl² idi. Anası Fatmayla qardaşıma gün verib işıq vermirdi? Onları gəh suya, gəh da oduna göndərirdi. Evdə xidmətçi kimi işlədirdi.

Günlerin birində arvad iki ayağını bir başmağa direyib erinə dedi:

- Kişi, əgər bunları aparıb azdırmasan, seninlə oturmayaçağam. Mən bu uşaqlardan heç xoşlanmıram, onlara daha baxabilmirəm.

Kişi ne qədər yalvardısa, arvad razı olmadı, dedi ki, əgər mənim dediyimi etsən günün qara edəcəyəm. Kişi gördü ki, ayrı yol yoxdur, Fatmayla oğlunu götürüb getdi meşəyə. Uşaqlarını aldadıb dedi:

- Balalarım, siz çiyələk³ yığa yığa gedin də renin dibinə mən də bu biri tərəfdə bir az odun yığım, axşam gəlib sizi götürürəm, gederik.

Uşaqlar atalarının sözüne inandılar. Çiyələk yığa-yığa meşənin daha sıx yerinə çatdılar.

Size kimdən deyim kişidən. Kişi uşaqları aldadıb bu tərəfdən ağlaya-ağlaya, peşiman döndü eve. Axşam oldu. Qaranlıq düşdü. Meşədə göz gözü görmürdü. Ayı, qurd, şir meşəyə bir gürültü salmışdılar ki, adamın qorxudan bağı çatlayırdı.

Uşaqlar çox gözledilər ataları gəlib çıxmadı. Axırda bir ağacın basma çıxıb orada gecəledilər. Sabah erkəndən durub başladılar bir çığırda getməyə. Az getdilər üz getdilər, gəlib bir bulağın⁴ başına çatdılar. Fatma'nın qardaşı yaman susamıştı. Özünü tez verdi bulağın başına, istədi sudan doyunca içə. Fatma qoymaq istəmədi, eylə bir üreyinə danmışdı ki, bu suda neşə var. Fatma ne qədər etdi ki, qardaşı bu sudan içməsin, olmadı. Oğlan ağzını bulağın gözüne dayayıb sudan doyunca içdi. O saat dönüb oldu qara bir inək. Fatma üzünü gözünü yırtıb haray saldı ki,⁵ ay qardaş sənə demədim mi ki, içmə, indi mən ne edim, bəşimə haranın daşımı salım.

Qardaşı dedi:

- Bacı, daha oldu, mənimki də beyleymiş, gəl gedək. Ama bu sirri heç kime demə.

Fatma inəyi də qarşıma sahib ayaq iziylə o qədərə getdi ki, ormandan çıxdı. Bir dağın basma qalxıb baxdı ki, evləri uzaqdan görünür. Düz gəldi evlərinə? Arvad gördü ki, qız gəldi, ama yanında da bir qara inək. Evləyə istədi qızı qovsun. Sonra fikirləşdi ki, oğlan yoxtu yəğın ki, meşədə ölüb. Qız da ki, bir yaxşı inək getirib. İnəyi sağıb yeyirik. Bir azdan qızı yənə qovarıq. Kişi də qızını görəb se-

vindi, o biri tərəftən də oğlunu yadına salıb bəkef oldu.

Analıq hər gün Fatma'nın elinə bir az yun verib inəyi otlatmağa göndərirdi. Fatma axşama kimi inəyi otlatır, yünü eğirirdi. Bir gün yənə inəyi otlatdığı yerdə güclü yel esdi, yel Fatma'nın yumağını götürüb apardı. Fatma, "a yel baba, yumağımı aparma" deyə deyə qaçırdı. Yel baba yumağı aparıb bir evin bacasından içeri saldı. Fatma gəlib bu evin qapısını döydü. İçəridən qorxunc bir qarçı çıxıb dedi:

- A bala, ne var, ne istəyirsən?

Fatma dedi:

- Qarçı nənə, yel baba yumağımı sənin bacandan içeri saldı gəlmişəm ki onu verəsən.

Qarçı dedi:

- A qızım, gəl mənim başıma bax, sonra yumağımı verim. Fatma razı oldu, içeri girib gördü ki, qarçının evi zibillə⁷ doludur. Odur ki, dedi:

- Qarçı nənə süpürgeyi ver evini süpürüm.

Qarçı süpürgeyi verdi. Fatma evi süpürüb tərtəmiz etdi. Sonra da başladı qarçının başına baxmağa, gördü ki, onun başı doludur ilan çayanla; baxdı ki, qarçının başında bitlər var bağa böyüklükdə.

Qarçıda dedi:

- A qızım də görüm sənin ananın başı gözəldi yoxsa mənim? Mənim bitlərim gözəldi, yoxsa onun?

Fatma dedi:

- Ay nənə, elbette sənin başın gözəldir. Sənin bitlərin daha bəlbül kimidir.

Bu sözlər qarçının xoşuna gəldi, dedi:

- Bala burdan gedəndə qarşıma üç bulaq çıxacaq, birinin suyu dümağ, süd kimi o birininki qapqara, birinin də suyu qıpqırmızı. Ağ suda çimərsən, qara sudan saçma, qaşma, kipriyine çəkərsən. Sonra da gedib qara inəyin bir buynuzundan yağ, birindən də bal emərsən.

Fatma qarçının yanından çıxıb gəldi, yolda gün çıxan tərəfdə qarçısına bir bulaq çıxdı, suyu dümağ, girib suda çimdi. Bir az gedib günbatan tərəfdə bir bulağa rastladı, bu bulağın suyu qapqara idi. Fatma bu sudan saçına, qaşlarına, kipriyinə çəkdi. Qırmızı sudan da bir az yanaqlarına, dodaqlarına çəkdi. Fatma'nın gözəlliyi bir idi, oldu min. Fatma eylə gözəl bir qız oldu ki, bərabəri olmadı.

Fatma düz gəlib çıxdı qara inəyin yanına, onun başını, gözünü sıgallayıb başladı buynuzlarını emməyə, gördü ki, doğrudan da inəyin bir buynuzundan yağ, birindən də bal gəlir. Fatma hər gün inəyin buynuzlarını emip ele kökəldi ki daha balığa döndü.

Fatma'nın analığı bu işə mat qaldı ki, görsən Fatma ne edir ki, belə kökəlir, gözəlləşir. Ona görə də səbahdan öz keçəl qızını da Fatma'yan göndərdi ki, o da gözəlləşsin.

İş ele oldu ki, yene güçlü yel esdi, bu defe yel keçel Fatma'nın yununu götürüb apardı. Yun gedib hemin qarınm bacasından içeri düşdü. Keçel Fatma yünün arxasmca gedib qarınm evine çıxdı. Qapını döyüb yunu istedi. Qarı qızı içeri çağırıb dedi:

- A qızım, gel başımm bitini temizle- sonra yunu verim.

Qız qarım başına baxıb gördü ki, bitle doludur, "Tfu" edib geri çekildi. Qarı dedi:

- A qızım, benim başım temizdir, yoxsa senin ananın

Qız dedi:

- Allah vurmuşdu seni, senin başın ilan qurbağayla doludur elbette ananın başı temizdi.

Qarı qıza baxıb dedi:

-A qızım sen ki, bele dedin, al yununu verirem, ama buradan gıdende qarşına üç bulaq çıxacaq. Birinin suyu ağ, birinin suyu qara, birinin de suyu qırmızı. Seni evvelce qara suya girib çimersen, sonra ağ suyla başını yuyarsan, biraz da qaşma, kirpiyine çekersen, qırmızı sudan da alnına sürtersen. Sonra da qara ineyin döşlerini emersen.

Qız qarınm yanından çıxıb yolda qara suda çimdidi, ağ sudan kirpiyine, qaşma çekdi, qırmızı sudan da alnına sürtdü. Evvelde de bir şey olmayan keçel Fatma dönüb oldu qara qul, birce dişleri, gözleri ağarırdı. Keçel Fatma'nın heç neden xəberi yox idi. Gelib ineyin döşlerini emende gördü ki, ineyin döşündən qan gelir. Durub peşiman halda eve geldi. Anası qızına baxıb iki elini dizine vurub dedi:

- Başıma küller, ay qız, sene ne oldu, bu günə düşdün?

Qız başına geleni anasına söyledi. Artıq olan olmuşdu. O gündən keçel Fatma'nı anası evdən heç yere bırxmadı.

Ama gözəl Fatma hər gün ineyi aparıb otladı, özü de gündən günə gözelleşirdi. Analıq bir gün bir az quru çörək bişirib paltarınm altından küreklerine¹ qoydu eri eve gelende yere uzanıb arxası üstə o terefe, bu terefe çevrildi, arvad çevrildikçe quru çörək qırılırdı. Arvad ufuldaya ufuldaya dedi:

- A kişi görürsen mi nece xestelenmişem. Ölürəm, mene bir elaç et.

Kişi dedi:

- Arvad, senin dermanın nedir, de tapım².

Arvad dedi:

- Menim dermanım qara ineyin etidir, onu kesib etini mene yedirtsen, yaxşı olacağam.

Kişi evvelce ineyi kesmek istemedi, ama arvad el çekmedi. Nehayet kişi ineyi kesdi. Gözel Fatma gördü ki, ineyi kesdiler, bilmedi ne etsin. Durub getdi hemin qarım yanma, işi ona söyledi. Qarı dedi:

- Qızım, eybi yoxdur³. Qoy ineyi kessinler, sen onun etinden yemezsen, qoy onlar yesinler, sonra gizlice onun bütün sümüklerin⁴ torbaya yığıb gətirersen benim yanıma. Qorxma, qardaşım bu defe

xoruzla dönecek.

Fatma qarınm yanından gelib onun dediği kimi etti. İneyin etinden yemedi. Fatma ineyin sümüklerini yığıb bir torbaya doldurdu, gizlice gətirdi düz qarım evine. Qarı böyük bir quyu qazıp sümükleri basdırdı oraya. Üstünü torpaxlayıb qıza dedi:

- Bala, qorxma bu sümüklerden ne istersen hazır olacaq.

Qız durub evlerine geldi, bir iki gündən sonra padşahm böyük oğlunun toyu olacaqdı, her keşi çağırmışdılar. Fatma'nın analığı da keçel qızını bezendirib toya gedirdi. Gözel Fatma analığına yalvardı ki, onu da toya aparsın, analığı razı olmadı.

- Birce senin yerin eskik idi, otur yerinde, paltarın⁵ da yoxtur ki, geyinib gedesen.

Analıq bir çanax darını yere töküb, bir boş qap qoyub dedi:

- Men gelene dek bu darını yığarsan bu çağa, bu qabı da göz yaşmla doldurarsan, eğer de diklerimi etmezsen, vay senin halına.

Fatma bilmedi ne etsin. Analığı geden kimi geldi qarım yanına, analığının dediğini ona söyledi. Qarı dedi:

- Qızım, qorxma bu işler benim elimde su içmek kimi bir şeydir.

Qarı qıza bir çanax darı verdi, bir qab da duzlu su. Dedi:

-Apar bu darını tök analığın darı çanağma, duzlu suyu da tök qaba, ele bilsin ki, ağlamısan, gözünün yaşıdır. Toyuxları burax qoy yere tökülmüş darını yeyib qurtarsınlar.

Qarı bu sözleri qıza deyenden sonra geldi onunla, ineyin sümüyünü basdırdığı yere. Quyunun ağzını açıp dedi:

- Ey qara inek, sendən bir gözəl libas, bir de qızıl başmaq isteyirem. Fatma geyinib getsin toya.

O deqiğe gördüler ki, bu şeyler hazır oldu. Qarı qıza bir torba kişmiş, bir torba da kül verib dedi:

-Qızım, bu paltarı, qızıl başmağı geyib, torbaları da götürüb gedersen toya, orada seni analığın tanımayacaq, toyda seni de oynadacaqlar. Sen oynayanda her kesin üstüne kişmiş, analığın üstüne de kül töküb tez dönersen eve, paltarını soyunub otursan.

Beli, Fatma paltarı ve başmağı geyib getdi toya. Her kes bu gözəllikde qızı görüb mat qaldı. Fatma oynaya oynaya adamların qarşısından keçdikçe her kesin qucağına kişmiş töküb, analığının gözüne kül sepdı. Sonra toydan çıxıb tez eve döndü. Yolda çaydan geçende başmağının biri ayağından çıxıb düşdü çaya. Telesdiğinden⁶ başmağı qoyub qaçdı. Hemın gün padşahm kiçik⁷ oğlu ava çıxıbmiş. Dönerken yolda atını çayda sulamağa gətirdi.

At dodağını suya vurub geri çekildi. Padşahm oğlu eyilib suya baxtı, gördü ki, suda bir qızıl başmaq var, tez çıxarıb gətirdi. Bu terefdən de Fatma gelib paltarını soyunub gizledi. Analığı qaş-

qabaqlıl geldi eve. Fatma dedi:

- Ana, söyle görüm, toyda ne oldu?

Arvad dedi:

- Heç, ne olacaq, bir qara günlünün biri oy nayanda her kesin üstüne kişmiş tökdü, bizim qarşımıza kül atdı.

Bunları burda qoyaq, görek padşahm oğlu ne etdi. Başmaq o qeder gözəl idi ki, heç padişahın xezinesinde beleş yox idi. Padşahm oğlu başmağı öz lelesine verib dedi:

- Apar bu başmağı şehir beşehir, kend bekend gezdir, hansı qızın ayağına olsa gerek onu alam.

Lele her yeri gezdi, bütün kendleri, şehirleri aradı, ama başmaq heç kimin ayağına olmadı. Axırda xəber aldılar ki, bu başmağı ayağına giymemiş kim qaldı, dedilər ki, birce Fatma adlı bir yetim qız var, o qalıbtı. Getirib başmağı Fatma'nın ayağına geydirdilər, gördülər ki, ele bil ki, başmaqçı öz eliylə tikilmiş düz qızın ayağına. Derha¹ gedib padşahm oğluna xəber verdilər ki, başmaq qızın ayağına oldu. Oğlan toya hazırlaşib Fatma'nı getirmək üçün öz adamlarını göndərdi ki, Fatma'nı bezesinlər. Bu tereften Fatma'nın analığı paxıllıqmdan² az qaldı çatlasın, odur ki Fatma'nın el ayağını iple bağlayıb saldı tendirə, üstünü de örtüdü. Öz qızı keçəl Fatma'nı bezəndirib qoydu gözəl Fatma'nın yerinə. Adamlara geldilər ki, qızı aparsınlar gördülər ki qız o qız deyil. . Dedilər:

- A balam, bu qız niyə beylə qaralmış?

- Qızın anası dedi ki bu o Fatma'dır günün al tında durub, gün de qaraldı. Padşahm adamı başmağı getirib qızın ayağına geydirmək istədi, gördü ki, olmur. Fikirleşdi ki, bu qız mənim gördüyüm qız deyil, bunu bezeyib aparsaq padşahm oğlu ne deyər? Ele bu vaxt gördü ki, küçədə³ uşaqlar⁴ oxuyurlar:

Gün çıx, gün çıx,
Keher atı min çıx,
Keçəl qızı qoy evdə

Saçlı qızı götür çıx.

Adam tez qızın başına baxıb gördü ki, qız keçəldir. Tez gedib bu işi oğlana söyləmək istədi. Birdən mehəllədə bir xoruz başladı banlamağa⁵:

Quqqulu-qu,
Fatma xanım tendirde
El ayağı kəndirde?

gelib tez tendirin ağzını açdı, gördü ki Fatma'nın el-ayağını kəndirle bağlayıb tendirə salıblar. Qızı çıxarıb getirdilər eve, yetmiş yerdən ona bezək vurub apardılar padşahm oğluna, hər kes toyda çəhr, oynayır, şənlik edirdi, keçəl Fatma'yla anası qan ağlayırdı.

Aradan bir müddət keçəndən sonra keçəl Fatma'nın anası dedi:

- A qızım olan olub, keçən keçib, bir dur get gör bacın ne edir?

Keçəl Fatma geyinib getdi bacısının yanına, görüşdükdən sonra dedi:

- Ay bacı, yaman çimmək istəyirəm, dur gedək derya kənarında çimək.

Gözəl Fatma bacısının sözünü yere salmayıb öz kızıl testini də götürüb getdi derya kənarına. Keçəl qız dedi:

- A bacı, evləce sən soyun məni səni çimzdirim, sonra da səni meni çimzdirərsən.

Fatma sözə inanıb soyundu, deryanın kənarında çimmək istəyəndə keçəl Fatma onu itələyib suyun dərin yerinə saldı. Gözəl Fatma sudan çıxabilmedi. Keçəl qız Fatma'nın paltarını geyinib oğlanın evinə gəldi. Axşam oldu qız üzünü gizlədə gizlədə özünü oğlanın yanına saldı. Oğlan gördü ki Fatma'nın saçını elinə deyir. Dedi:

- Ay Fatma, sənin saçın heç gözümə deyir.

Qız dedi:

- Başımı yumuşam deyər yığılıb bir yere, səhər yinə uzanar.

Səhər açıldı, oğlan atını minib deryanın kənarına gəldi, bir də gördü ki- bir balıqçı toru nə qeder çəkirsə, sudan çıxarabilir. Oğlan atdan düşüb balıqçıya kömək etdi. Toru çəkib sudan çıxardılar. Gördülər ki, tora bir balıq düşmüş ejdəha böyüklükdə, tez balığın qarnını yarıdılar. Oğlan gördü ki- budur gözəl Fatma balığın qarnında, tez qızı çıxarıb bir şeye büküb eve getirdi. Fatma basma gələn işlərin hamısını erinə⁶ söylədi. Oğlan əmr etdi, bir dəli qatır gətirsinlər, keçəl Fatma'nı qatırın kuyruğına bağlayıb dağda daşta sürütdülər. Keçəl Fatma'nın hər parçası bir dərədə qaldı. Sonra gözəl Fatma'yla padşahm oğlu kəf çəkib devran keçirdilər.

Göyden üç alma düşdü, biri mənim, biri sənin-biri də nağıl⁷ söyləyən.

Melikmemmed

Biri varmı, biri yoxmuş bir padişah varmı. Bu padişahın da bağında bir alma ağacı varmı. Bu ağac birinci gün çiçək açar, ikinci gün də çiçəğini tökmüş, üçüncü gün də bar⁸ vermiş. Bu almanı hər kəs yesəmiş, onbeş yaşında oğlan olarmış.

Padişah hər gün səhər tezden qalxıb gidermiş bağa ki, almam derib yesin, amma görmüş ki, alma derilibdir. Peşiman geri dönmüş. Bir gün beş, beş

gün beş, nəhayət padişah böyük oğlunu yanına çağırırdı. Oğul atasının huzuruna gəlincə baş eyib dedi:

- Ata, sənə fəda olum, nə lazım?

Atası dedi:

- Beş də iş olar? Mən padişah ola ola bağimdəki almaya həsrət qalam, heç ondan yeməyem. Gerek almanı uğurlayana⁹ dütasan.

Oğlan atasının elinden öpüb çıxdı, ox kemanını götürüb bağa getdi.

Oğlan bir saat gözledi, iki saat gözledi, sabah erken alma yetişən vaxt yuxu onu dutdu. Bir zaman ayıldı ki, alma ağaçda yoxdur. Padişahın büyük oğlu peşiman halda eve döndü. O biri gün padişah ortancıl oğlunu yanma çağırdı:

- Bele de iş olar mı? Men özüm padişah ola ola bağimdaki almaya hesret qalam, heç ondan yemeyem. Gerek alma oğurlayanı dutasan.

Ortancıl oğlan atasının elinden öpüb çıxdı, ox kemanını götürüb bağa getdi. Bu da bir saat, iki saat gözledi, alma yetişən vaxt yuxuya getdi. Bir zaman ayıldı ki, alma derilib, peşman halda eve döndü.

Bu xəberi padşahm küçük oğlu Melikmemmed eşidende atasının yanma geldi, baş eyib dedi:

- Ata, izin ver bu defe alma ağacının keşiyini¹ men çekim.

Atası dedi:

- Senden böyük qardaşların deyirdilər oğrunu² tutacağını, ama tutabilmedilər. İndi sen gedib ne edeceksen?

Melikmemmed öz odasına geldi. Gün batıb axşam olunca Melikmemmed ox kemanını götürüb bağa getdi. O biri qardaşları kimi bir saat gözledi, iki saat gözledi, gördü ki, yuxusu gelir. Xencerini çıxarıb barmağının başını kesdi, yerine duz tökdü. Gece sabaha qeder parmağının ağrısından yatıbilmedi. Sabana yaxın gördü ki, bir gurultu qopmuş ki, gel göresən. Durub ağacın arxasında gizlendi ki, görsün bu nedir. Bu vaxt gördü ki, bir dev gelir boyu minare kimi, adam baxanda bağı yarırlar, ele bilirsən bir dağ qoyub gelir.

Melikmemmed barınağını dişleyib dedi:

- Aha, almanı aparın bu imiş.

Dev gelib alma ağacına yaxınlaşanda Melikmemmed birdən onun başına ele bir qılınç vurdu ki, qılınç zərbedən iki parça olub elindən yere düşdü. Dev dönüb bağıra bağıra qaçdı.

Sabah olunca Melikmemmed almaları yığıb atasına apardı. Padişah almaları gördükdə çox sevindi.

Melikmemmed dedi:

- Ay ata, izin ver xanım iziylə gedib devini öldürüm.

Padişah razı oldu. Melikmemmed'e bir qeder adam verib o biri oğlanlarını da onun yola saldı. Az gidib, üz gidib, dere tepe düz gidib bir quyuya rast geldilər. Bildilər ki, dev bu quyuya giribdir. Quyunun ağzına bir deyirman daşı qoyulmuşdu. Padişahın oğlanları istədilər daşı götürüb içeri gisinlər. evvel böyük oğlan daşı qaldırmaq istədi, ama yerindən terpetmeyi bacarmadı. Ortancıl oğlan ireli çıxdı, ne qeder çalışdı, daşa gücü yetmedi. Sıra Melikmemmed'e yetişdi. O bir defe güc verib daşı götürdü, kenara atdı.

Daşı atandan sonra devin ardmca quyuya girmək lâzım idi. Yine böyük oğlan dedi:

- Gerek meni sallayasız.

Dedilər:

- Yaxşı.

Hemen bir ip götürüb onun belinə bağladılar, quyuya sallamağa başladılar. Bir az sallamıştılar ki, bağırdı:

- Ay yandım, çekin!

Padişahm böyük oğlunu quyudan çekdiler. Ortancıl oğlan dedi:

- Meni quyuya sallayın, devin ardmca gedim.

Yine razı oldular, ipi belinə bağlayıb, onu quyuya salladılar. Ele bir az sallamışdılar ki, quyudan ses geldi:

- Ay yandım, çekin!

Yine çekdiler.

Sıra Melikmemmed'e yetişdi. Melikmemmed dedi:

- Meni quyuya sallayın, ama ne qeder yandım desen, qulaq asmayın.

Melikmemmed'i quyuya sallayanda o da biri qardaşları kimi bağırmaya başladı:

- Ay yandım, çekin!

Bu sözlərə qulaq asmadılar. Melikmemmed bir az aşağı inmişdi ki, gördü isti³ yavaş yavaş azalır. Quyunun dibinə çatanda etrafına baxıb gördü ki, bir yol var. Belindən ipi açıb başladı bu yolla getmeye. Az getdi, çox getdi, gedib bir otağa⁴ çıxdı. Qapını açıb bir boş otağa girdi, gördü ki, bu otağın içinde de bir qapı var, bu qapını da açdı bir ayrı otağa girdi. Onun da qapısını açtı... Beleşine Melikmemmed on yedinci qapını açtı. Gördü burda taxtın üstünde ele bir gözəl oturmuş ki, yime, içme bunun gül camalını seyr et. Qızın dizi üstə bir dev başını qoyub yatmışdı. Qız Melikmemmed'i görünce dedi:

- Ey cavan, kimsən, neçisen? Yazıqlar sene, qaç gizlen. Dev yaralanıb, qızmış. Ayılıb seni bir deqiqede sağ qoymayıb yeyecek.

Melikmemmed dedi:

- Men bu devini öldürmək üçün gelmişəm.

Melikmemmed xencerini çıxarıb devin ayağını delmeye başladı. Dev gözlerini açıb qıza dedi:

- Qoyma, ayağımı milçək⁵ yedi.

Melikmemmed bir az sonra yene başladı devin ayağını delmeye. Dev gözlerini açıb bağırdı:

- Qoyma ayağımı milçək yedi.

Üçüncü defe Melikmemmed devin ayağını delende dev yerinden qalxıp qıza bir şapalaq⁶ vurdu, dedi:

- Sene demirem ayağımı milçək yedi?

Bu halda Melikmemmed yerinden şir kimi qalxıp devin tutuştu⁷. Bunlar qırx gün qırx gece güleşdilər. Heç biri o birini yıxabilmedi. Axırda⁸ her ikisi gücdən düşdü. Dev dedi:

- Her kimsen, buraya gelmişen, bir az vaxt ver yatım, sonra yine güleşirik.

Melikmemmed razı oldu. Dev başını yine qızın dizi üste qoyub yatdı. Durdu, yine başladılar güleşmeye. Bu defe yeddi gün yeddi gece güleşdiler. Âxırda qız Melikmemmed'e dedi:

- Ey cavan, o taxçada bir şüşe var. Bu devin canı o şüşededir, Onu qırmasan deve güc getire bilmeyeceksen.

Melikmemmed taxcadaki şüşeni yere çarpdı. Şüşenin içinden bir quş çucub uçmaq isteyende Melikmemmed onu dutdu. Dev yerinden qalxıb yalvarmağa başladı:

- O quşa deyme, dünyada ne isteyirsən sene verim. O quşu öldürme, o benim canımdır.

Melikmemmed qəbul etməyib dedi:

- Menim ele aradığım da bu idi.

Sonra quşun başını üzüb yere atdı. Hemen dev gurultu ilə taxtdan yere düşüb öldü.

Melikmemmed devı öldürdükdən sonra başım qızın dizi üste qoyub doyunca yatdı. Bir qeder geçti, durub o biri otağa geçdi.

Melikmemmed gördü ki, burada evvelkindən gözəl bir qız oturupdur, bunun da dizi üste bir dev başım qoyub yatıbdır. Qız Melikmemmed'i görende dedi:

- Ey cavani yazıxsan, dön qaç. İndice dev oynar, seni parça parça eder.

Melikmemmed dedi:

- Qorxma ay qız, bunu da öldüreceyem.

Melikmemmed qılımcını çekib devin ayağını delmeye başladı. Dev gözlerini açıb qıza dedi:

- Qoyma ayağımı milçək yedi.

Melikmemmed üçüncü defe devin ayağım delende dev yerinden qalxıp qıza bir şapalaq vurdu, dedi:

- Sene demirem ayağımı milçək yedi?

Melikmemmed yine qalxıb devinən güleşmeye başladı. Bunlar qırx gün qırx gece birbirlerine yıxa bilmediler. Âxırda Melikmemmed devı yuxuya verdi, taxcadaki şüşeni smdırıb quşu dutdu, başını üzen kimi dev gurultuyla yıxılıb öldü.

Melikmemmed qızın dizi üste başını qoyub bir az dinceldi². Sonra durub üçüncü otağa girdi. Burada taxtın üstünde bir qız oturmuştu ki, o biri qızların ikisinden de gözəl idi.

Melikmemmed qıza candan âşiq oldu. Qızın da gözü Melikmemmed'e düşdü.

Qız yalvardı ki, ay cavan yazman, qaç gizlen. Dev gelib seni yeyecek.

Melikmemmed qulaq asmayıb bir az oturdu. Bir de gördü ki, göy gürüldadı, ildirim çaxdı, dağ kimi bir dev geldi.

Bunlar qırx gün qırx gece güleşdiler. Bu devin

de cam şüşede idi. Melikmemmed şüşeni götürüb tez yere çarpdı, quşun boğazını üzdü, dev öldü.

Melikmemmed başını qızın dizi üstüne qoyub yatdı.

Melikmemmed yuxudan duran kimi qızın başına yığıb vezude yüngül, qiymetde ağır şeyleri götürüb quyunun dibine geldi. Evvel böyük qızın beline ipı bağladı, qardaşları yuxarı çekdiler, ondan sonra ortancıl qızın. Sıra kiçik qıza gelende qız Melikmemmed'e dedi:

- Qoy evvel senin beline ip bağlayım, yuxarı çeksinler, sonra da men çıxaram. Qorxuram ki, qardaşların göreller ki, men o birilerden gözelem, paxıllıkları³ durub seni quyuya salarlar.

Melikmemmed razı olmadı. Qız dedi:

- İndi ki, razı olursan, onda dediklerime qulağ as. İpi kesecekler yine quyunun dibine düşeceksen. O zaman döyüşe döyüşe iki qoç gelecek: biri ağ, biri qara. Ağ qoç qara qoçu qovacak, onda atıl min ağ qoçun beline. Ağ qoçun beline minince işıxlı dünyaya çıxacaxsan. Qara qoça minsən qararlıx dünyaya gedecəksen.

Melikmemmed qızın sözüne qulax asandan sonra onun beline ip bağladı, qızı çekdiler. Kiçik qız quyudan çıxanda qardaşların ağlı başından çıxdı, dediler:

- Melikmemmed kiçik qardaş olduğu üçün gözəl qızı özüne götürəcək.

Bunların paxıllığı⁴ dutdu, yarı yolda Melikmemmed'in ipini kesdiler. O gurultuyla quyunun dibine düşdü.

Quyuda Melikmemmed kefsiz oturmuşdu. Bir de gördü ki, qız dediği ağ qoçla qara qoç budur gelirler; döyüşe döyüşe.

Melikmemmed ağ qoçun beline mindi. Ama qoç onu qara qoçun beline tulladı⁴. Qara qoç da Melikmemmedı qararlıx dünyaya apardı.

Burada Melikmemmed bir ağacın dibine geldi. Bir az oturmuşdu ki, gördü ağaca bir ejdeha qalxır. Ejdeha bir az yuxarı qalxmışdı ki, ağacın başında çoxlu quş balasının sesi geldi.

Deme bu ağacda zümrüd quşunun yuvası varmış. Bu Zümrüd quşu ne zaman yumurtadan bala çıxarıb böyüdürmüş, balaları böyüyende ejdeha gelib onları yeyermiş. Zümrüd quşu da bala üzünə hesret qalarmış. Bu defe de ejdeha ağaca qalxırdı ki, yine Zümrüdün balaların yesin. Melikmemmed bunu gördü, tez qılımcını çekib ejdehanı iki parça etdi. Sonra ağacın dibinde yatdı.

Size kimden deyim Zümrüd quşundan. Zümrüd quşu balalarına den getirmeye getmişdi, dönüb gelende ağacın dibinde gözünə bir qaraltı deydi. Quş ele bildi ki, balaların yeyen bu adamdır. Tez gedib dimdiyine⁵ böyük bir daş aldı, istedi Melikmemmed'in üstüne salsın. Ballaları yuvadan ses sahb koymadılar, dediler:

- Ejdeha bizi yemek isteyirdi, bu oğlan ej-

deham öldürüb canımızı qurtardı.

Zümrüd quşu daşı kenara atıb aşağı endi, qanadlarını Melikmemmed'in üstünə çekdi.

Melikmemmed yuxudan ayılıb quşu gördü, **çoşqorxtu**.

Quş dedi:

- Her kimsense, qorxma, men sene pislik etmerem. Men nece ildir ki, senin öldürdüyün ejdehanm üzünden balalarım xesret idim. İndi sen ejdehanı öldürüb benim balalarımı ölüməndən qurtardın. Bu yaxşılıq üçün ne isteyirsən?

Melikmemmed başına gelen işlərin hamısını quşa söyledi.

- Heç ne istemirem, ancaq meni işıqlı dünyaya çıxar.

Zümrüd dedi:

- Onda gerek qırx parça et, qırx tuluq¹ da su alıb getiresən.

Melikmemmed bilmedi ki, qırx parça eti, qırx tuluq suyu haradan² tapsın. Quş Melikmemmed'in narahat olduğunu görüb dedi:

- Ey Melikmemmed, qırx ağaçlıqda bir pa dışahın ölkesi var. Bir ejdeha suyun qarşısını kesmiş. Ne qeder pehlivanlar getmişse, onu öldürebilmemişlər. Yeddi ildir ki, ejdeha suyun qarşısını kesibdir. Her gün bir qız aparıb onun ağzına atırlar. Ejdeha qızı yeyəndə bir az su bıxarır. İndi görürəm sen qüvvətli pehlivansən, o ejdehanı yalnız sen öldürsebilərsən. Get o ejdehanı öldür. Padişahdan qırx parça et, qırx tuluq su al. Ele ki, dediklərimi ettin, bu tükümü³ oda tut, men hazır oluram, seni işıqlı dünyaya çıxararam.

Beli, Melikmemmed quşdan tükü alıb yola düşdü. Gelib Zümrüd dediyi padişahın ölkesinə çıxdı. O bir qarınm qapısına gelib dedi:

- Qarı nene, Allah qonağı⁴ istərsən mi? -

Qarı dedi:

- Niye istemirem, Allah'a da qurban olum, qonağa da.

Melikmemmed gördü ki, bütün seher ehalisi qara geyinib. Garıdan xəber aldı:

- Qarı nene, bu adamlar neyə qara geyinib?

Qarı dedi:

- Qurban olum, bir ejdeha suyun qarşısını kesmiş, hər gün onun ağzına bir qız atırıq, qızı yeyənə qeder bir az su axır, biz de götürürük. Ölkədən qız qurtarmış. Padişahın gözünün ağı qarası bir qızı var, sabah onu ejdehanm ağzına atacaxlar. Ona görə də herkes qara geyinib.

Melikmemmed axşam qarınm evində yatdı. Sabah tezden qarıdan ejdehanm yerini öyrəndi, oraya getdi. Bir də gördü ki, herkes ağıla ağıla padişahın qızı üçün ah fəğan edir. Qızı suyun qarşısına getirdilər. Onu ejdehanm ağzına atmaq istəyəndə Melikmemmed irəli çıxıb ejdehaya ele bir qılınç zərbəsi vurdu ki, ejdeha iki parça oldu. Melikmemmed'i padişahm xüzuruna apardılar. Pa-

dışah üzünü Melikmemmed'e tutub dedi:

- Ey oğlan, o ejdeha mənim ən qüvvətli pehlivanlarımın hamısını yemişdir. Sen bizim ölkeni belədən qurtardın. İndi gəl padişahlığı sənə verim, qızımı da al, bütün taxt tacıma sahib ol.

Melikmemmed dedi:

- Padişah sağ olsun, sənəndə heç nə istəmirəm. Mənə qırx parça et, qırx tuluq su ver, işıqlı dünya çıxım.

Padişah əmr etdi, Melikmemmed'e qırx parça et, qırx tuluq su hazır etdilər. Melikmemmed şeyləri alandan sonra kenara çekildi. Zümrüd verdiyi tükü oda dutdu.

Hemen¹ Zümrüd hazır oldu. Eti quşun bir qanadının üstünə qoydu, suyu da o birinə. Özü də Zümrüdün belinə mindi, yola düşdülər. Quş göyün üzünə qalxdı, qaranlıq dünyadan uzaqlaşmağa başladılar. Melikmemmed aşağı baxdı gördü ki, yer daha gözəndən itmiş. Ne zaman quş "qa" dedi, Melikmemmed etdən verdi, "qu" dedi, sudan verdi. İşıqlı dünyaya birce mənzil qalmıştı ki, bir parça et Melikmemmedin elindən yere düşdü, quş "qu" deyəndə Melikmemmed bilmedi ki, nə etsin. Çılmıcnı çıxarıb budunun etindən kesib quşun ağzına atdı. Zümrüd quşu gördü ki, bu et o birilərə bənzəmir, çox şirindir. Ona görə də yemədi, dilinin altına qoydu. Sonuncu mənzil də qurtardı, Zümrüd quşu Melikmemmed'i işıqlı dünyaya çıxardı, qanadının üstündən yere qoyub dedi:

- Di get.

Melikmemmed dedi:

i

- Sən get, mən özüm gedərem.

Zümrüd dedi:

- Yox gerek sən gedərsən.

Melikmemmed axsaya axsaya getməyə başladı.

Zümrüd dedi:

- Ey oğlan, səbəb nədir ki, axsayırsan?

Melikmemmed işi açıb söyledi.

- Daha nə gizlədim, sənə verdiyim sonuncu parça et budumun eti idi.

Quş dilini altından eti çıxarıb Melikmemmedin ayağına birləştirdi. Sonra öz tükəndən bir az çıxarıb Melikmemmedə verdi, dedi:

- Nə zaman dara düşsən bu tükəri yandır, mən gelib sənə dardan qurtararam. Quş sözünü deyib uçub getdi. Melikmemmed yavaş yavaş gelib bir derzi dükənin qarşısına çıxdı, dedi:

- Ay usta, Allah rızasına mənə yanında şeyird⁵ saxla.

Usta buna acıyıb saxladı. Melikmemmed yama sökükdən tikirdi, ustasına qulluq edirdi. Bir gün adam gəldi ki, padişah böyük oğluna toy edir, usta gəlsin paltar tıksın. Derzi sevinərək qayçımasını⁶ götürüb padişahın imarətinə getdi. Melikmemmed bir az oturdu, sonra dükəni bağlayıb bir köşəyə çekildi. Zümrüd quşunun tükünü çıxarıb yandırdı.

Hemen Zümrüd hazır olub dedi:

- Mene göre qulluk?

Melikmemmed dedi:

- Bu saat mene bir deste¹ sarı paltar, qılmc, qalxan, bir de sarı at getir ki, yel kimi qaçsm.

Zümrüd "baş üste" deyib uçub getdi, bir az çekmedi ki, Melikmemmed deyən şeylər hazır oldu.

Melikmemmed paltarları geyindi, qılmcını belinə bağladı, qalxanı qoluna taxdı, atını padişahın evinin qarşısına sürdü. Seher xalqı, bütün adamlar seyre yığılmışdı. Padişahın böyük oğlu da at çapırdı.

Melikmemmed atını meydana salıb bir o başa, bir bu başa çapdı, sonra qılmcını çucarib padişahın böyük oğlunun başını vurdu. Xalq, ordu birbirinə qarışdı. Her kes Melikmemmed'in arxasınca tökülüb onu oxa basdılar Melikmemmed atı çapıb yel kimi gözden itti. Yene gelib dükânı açıp oturdu. Birazdan terzi başına döyə döyə dukana geldi. Melikmemmed yalandan durub derzinin o terefine, bu terefine geçib dedi:

- Ay usta qurbanım olum, ne olubtur?

Usta dedi:

- Ne olacaq, padişahın evinin qarşısında at ya rışında hardansa suya dönmüş bir sarı atlı geldi, birden qılmcını çekib padişahın oğlunun boynunu vurdu. Arxasınca töküldüler, ama tutabilmedilər.

Melikmemmed yalandan bir az rahatsız oldu, gidib öz yerinde oturdu. Aradan bir müddet keçdi. Padişahın böyük oğlunun qırxı çıxdı.

Bir gün yene adam geldi ki, padişah ortancıl oğluna toy edir, usta gelsin, paltar biçmeye.

Derzi sevne sevne qayçısını götürüb yola düşdü. Melikmemmed de durub dükânı bağladı, bir terefe çekilib Zümrüdün tükünü yandırdı. O saatda Zümrüd hazır olub dedi:

- Mene göre qullux?

Melikmemmed dedi:

- Bu saat mene bir dest qırmızı paltar, qılmc, qalxan, bir de qırmızı at getirersen.

Zümrüd "baş üste" deyib, bir deqiçede gedib atı, paltarı getirdi. Melikmemmed geyinib padişahın imaretine teref getdi.

Orada yene ordu, xalk düzülüb padişahın oğlunun at çapmasını seyredirdi.

Melikmemmed atı meydana salıb bir o başa, bir bu başa çapdı, sonra padişahın ortancıl oğlunun başını qılmcı ilə vurub yere saldı. Ordu ne qeder onun ardınca at çapdısa da, tutabilmedi, ne qeder ox atdısa da, vurabilmedi.

Xalk, ordu yeniden qara geyinib yasa batdı.

Melikmemmed paltarm değişib dukana geldi. Yene derzi basma döyə döyə geri döndü.

Melikmemmed dedi:

- Ay usta, sana ne olub ki, her yere gedende

başına gözüne döyə döyə geri dönersen?

Usta dedi:

- Kim idise de qırmızı paltar bir atlı gelib, padişahın gözünün ağı-qarası bir oğlu qalmışdı, onun boynunu vurub kaçdı. Ardınca ne qeder dö-küldülerse tutabilmediler, ox atdılar vurabilmediler.

Bu işden bir nece vaxt keçdi, il ötdü, ay do-landı, günlerin bir günü yene ustayla seyirdi du-kanda oturmuşdu. Birden şeyird ustasına dedi:

- Dur get, padişaha müjde ver ki, kiçik oğlunu tapmışam²

Usta cevapmda dedi:

- Oğlan, deli olmamışan. Padişah demez mi, kiçik oğlum haradadır? Onda ne cavab vererem?

Melikmemmed başına gelen bütün işleri derziye söyledi. Derzi sevne sevne padişahın evine getdi. Qapıdan içeri girmişti ki, ecele ettiyinden ayağı daşa ilişti, yıxıldı. Padişah pencereden bunu görüb dedi:

-Yeğin³ derzide bir xeber var. Gedin buraya getirin.

Adamlar tökülüb derzini padişahın huzuruna getirdiler. Derzi yetişen kimi padişaha baş eyip dedi:

- Padişah sene feda olum, müjdemo ver, kiçik oğlum Melikmemmed'in yerini deyim.

Padişah az qaldı özünden getsin, dedi:

- Melikmemmed quyuda ölübdür, heç ölü de diriler mi? Tez de görüm bu ne işdir?

Derzi dedi:

- Müjdemo vermesen demeyeceyem.

Padişah söz verdi ki, ona özü ağırlıxta qızıl versin. Derzi Melikmemmed'in başına gelen bütün işleri padişaha söyledi. Padişah dedi:

- A meni isteyen, derziye xelet⁴!...

Derziye o qeder xelet verdiler ki, çekib apara bilmedi, vezir, vekil tökülüb Melikmemmed'in ardınca gettiler. Padişah oğlunun üzünden gözünden öpdüler, sonra hamama apardılar, sahzadelere lâyıq paltar geyindirib atasının qulluğuna getirdiler. Padişah oğlunu duz kimi yaladı, bağrına basdı.

Melikmemmed başına gelen bütün işleri atasına söyledi. Dedi:

- Ata, meydanda qardaşlarımı öldüren men idim. Quyuda ne qeder vaxt devlerle vuruşub üç qız getirmiştim. Olar ısdirmi ki, onlar ipi kesib meni quyunun dibine salsınlar, nişanlımı özlerine götürsünler?

Padişah oğlunun alnından öpüb, şükür etdi ki, o, sağ salamattır. Böyük qızı vezirin oğluna, ortamlı vekilin oğluna, kiçiyini de Melikmemmed'e verdiler. Qırx gün, qırx gece toy etdiler.

Tepegöz

Biri var idi, biri yox idi, keçmiş zamanlarda Nebi adlı varlı bir kişi var idi. Bu kişinin dövləti, varı, malı, qoyunu heddindən artıq çox idi, ancaq övladı yox idi ki, öləndən sonra dövlətinə sahib dursun. Bu kişi həmişə övlad hesrətilə yaşayırdı. Bu kişinin ağıllı bir çobanı var idi.

Günlerin bir günü Nebi kişinin çobanı sürünü bir şiş dağın eteyinə getirdi. Birdən duman, çiskin hər tərəfi basdı, gece kimi qaranlıq oldu. Çoban qoyunların içindən dayandı. Bir az sonra duman çekildi, hava ışıxlandı, ancaq ele bir tufan oldu ki, çoban üzü aşağı yere uzandı, qoyunlar bir yere toplandılar. Tufan kəsdi. çoban gördü ki, qoyunun içində yeni anadan olmuş bir uşaq var, uşağın tepesinde birce gözü var. Çoban qoyunların birini sağıb uşağa içirtti. Axşam oldu. Çoban uşağı keçeye büküb eve getirdi, ağasının arvadına verdi. Ağası və arvadı çox sevindilər. Arvad uşağı öz uşağı kimi saxlamağa başladı. Bir gün arvad Tepegöz'ü yedirdib yüyürüğe¹ qoydu. Qollarını çırmaıyb² bir qab xemir yoğurdu. Xemiri içəridə qoyub ocaq qalamağa getdi. Arvad dışarı çıxan kimi Tepegöz yüyürükdən düşüb bir deqidede bütün Xemiri yeyib, yene yüyürüğe çıxdı. Arvad ocağı çatdı, eve girdi ki, Xemiri aparıb bişirsin. Qabı boş gördü. Evde uşaqdan başqa heç kim yox idi. Beş günlük uşaq da xemir yiyər mi? Arvad guman³ etdi ki, xemiri cinlər və nallar aparmışlar. Yeniden bir qab xemir yoğurdu. Yene dışarı çıxmca Tepegöz yüyürükdən düşüb xemiri yedi, yine yüyürüğe çıxdı. Arvad gelib gördü ki, xemir yoxdur. Üçüncü defe yoğurub bişirdi. Bir nece gün bele keçdi. Bir gün ağa iki qoyun ayırdı ki, sabah kessin. Arvad Tepegözü yedirib dışarı çıxdı. Tepegöz hemen yüyürükdən enib qoyunları yedi və yeniden yüyürüğe çıxdı. Ağa və xanım içəri girib gördülər ki, qoyunların ikisi de yeyilib.

Bu meselen içindən başqa bir şeyde görmedilər. Fikri bir yere qoydular ki, bir başqa yerdə ev tikib göçsünlər. Bunlar qonşuya meslehetə⁴ getdilər. Bu zaman bir qonşu uşağı eve geldi. Tepegöz onu tek görüb yüyürükdən atılıb uşağı parçalayıb yedi. bu işdən sonra ağa ilə arvadı qorxudan qonşuda yatdılar. Ancaq gündüzlər eve gelirdilər. Bir nece gün keçdi. Tepegöz berk⁵ acıxtı. Anasına dedi:

- Ana, mene bir az yemek ver, çox acmışam.

Anası getirib onun qarşısına bir qeder çörek qoydu. Tepegöz bu çöreyi bir defeye yeyib dedi:

- Ana, bele çörekle açlığım sönmez, evde ne qeder çörek varsa getir.

Anası ne qeder çörek var idise hamisini getirdi. Tepegöz yeyib qurtardı, yene doymadı. Bu vaxt qapıya bir inek geldi, Tepegöz onu da basıb yedi, yene doymadı. Sonra anasının elindən öpüb dedi:

- Ana bütün var dövlətinizi yesəm de, yene doymaram. Mene Tepegöz deyerlər. Meni halal et,

gedib özümə bir mağara düzəldəceyəm.

Tepegöz anasının elindən öpüb ayrıldı, düz gedib bir qalaya çıxdı. Buranı özünə mesken etdi. Tepegöz çapdı, taladı, özünə çox qoyun topladı. Onun qoyunların böyüklüyü at, inek böyüklükte idi. Qoyunu həmişə özü otladırdı. Bir böyük çınarı kökündən çıxarıb çomaq etmişdi. Bir defeye üç koyunu parçalayıb yeyirdi. Dışının acısını almaq üçün üstündən bir adam da yeyirdi. Onun qalaçasm dört terefine insan və heyvan yaxınlaşabilmezdi.

Tepegöz bununla qalmırdı. Gecələr kendler⁶ gedib adamları parçalayıb yeyirdi. Çoxunu tutub sağ sağ mağarasına aparırdı. Deyirlər ehali tamam aç qaldı, insan eti yeməyə başladı. Anaların alıqtan döşləri qurudu. Adamlar bu qərara geldilər ki, Tepegözün elindən başqa ölkələrə getsinlər. Qaçıb gedən zaman südərər uşaqları olanlar onları atıb qaçırıdılar.

İmran adlı bir kişinin qızı Qemer Xanım da hamile idi. Qaçan zaman meşədə ağrısı dutdu, uşağı oldu. Qemer Xanım uşağın adını İskender qoydu. Qoluna bir bazubend bağladı, meşədə bir mağaraya atdı. Uşaq qayanın üstünə düşüb alını yalalandı. Anası yaylığını yırdıb balasının başını sandı və kiçik gözlerinden öpüb ondan ayrıldı. Deyirlər bu mağara bir şirin⁷ yuvası imiş. Axşam oldu, şir mağarasına döndü. İçəri girende gördü ki, bir uşaq ağlayır. Evvelce istədi onu yesin, sonra ona acıdı, döşünə salıb emizdirdi. Şir, uşaq üçün yumşaq yer düzəldib orada yatırdı. Şir hər gün uşağı doyuncə emizdirib ava çıxardı. Axşam yene dönüb emizdirirdi. Belekliklə uşaq böyüyüb on yaşına çatdı. Uşağın bir çox xasiyyətləri və hərəkətləri anasına şirə benzeyirdi. O qeder kuvvetliydi ki, dağa el atsa yerindən koparırdı.

İndi size xəbəri Tepegöz'dən verim. Tepegöz'ün yaşadığı qalaçanın etrafına bir quş da uça biləmirdi.

Tepegöz'ün üstünə ne qeder ordu, pehlevan göndərsə, onunla bacarabilirdilər. Çünkü Tepegöz'e qılınç, nize, ox batmırdı. Bunun bütün işlərim şir, oğlu İskender'e söylədi. İskender dedi:

- Ana, izin ver, mən səfərə çıxım? Tepegöz'ün yerini öyrənim, gedim görüm o nece adamdır.

Şir dedi:

- Ey oğul, o tilsimlidir, şəhirlidir, gedib tələsinə düşərsən səni yeyər getmə.

İskender dedi:

- Ana, mən onun mağarasına getməyəcəyəm.

Şir çox dedi, oğlu sözündən dönmədi, âxırda dedi:

- Get ancaq Tepegöz'ün mağarasının etrafında gezmə, görüb səni parçalar. Al bu tükümü də götür. Dara düşsən mənə çağırırsan, gələrem.

İskender şir anası ilə görüşüb yola düşdü. Az getdi, çox getdi, gelib bir yere çıxdı. İskender seh-

rada iki adama rast gelib xəber aldı:

- Yolcu qardaşlar, hara gedirsiniz?

Dedilər:

- Tepegöz'ün elindən baş alıb gedirik.

İskender soruşdu:

- Tepegöz size ne edir?

Dedilər:

- Daha ne edəcək? Bütün uşaqlarımızı yedi.

Kendlimizi xaraba qoydu.

İskendesoruşdu:

- Onun qalaçasını mənə gösterebilərsiniz mi?

Dedilər:

7 Bax, o görünen yüksək dağın tepesindedir.

İskender soruşdu:

- Həmişə o qalaçada olur?

Yolcularadan biri dedi:

- Gündüzlər qoyun otarır, gecələr qalaçada yatır. Qardaş, söhbət qoyunu qurda verir. Tepegöz gelib bizi yeyər. Tez buradan qaçıb uzaqlaşaq.

İskender dedi:

- Bura gelib çıxma bilmez.

Bu söhbət zamanı bir ses eşidildi. Sehranın bir tərəfində Tepegöz göründü. Tepegöz bunları görəncə üstlərini aldı. Ağacı çəkdi, hər üçünü sürüyə qatdı.

Axşama qədər heyvanları gezdirdi. Qaranlıq düşəndə qalaçasına apardı, adamları heyvanlarla birlikdə mağaraya doldurdu. Tepegöz'ün mağarasının qapısı dağ böyüklüyündə bir qaya idi. Tepegöz qoyunu mağaraya yığanda mağaranın ağzını həmişə bu qaya ilə örtərdi. İndi mağaranın ağzını örtüdü, İskenderin yanına gəldi. Adamların ikisinə baxıb dedi:

- Sizin heç yeməli etiniz yoxdur, çox arasınız¹, gerek sizi kökəldəm.

Sonra İskender'e tərifi gətirdi, ona el uzatmaq istəyəndə İskender ona bir yumruq vurdu, Tepegöz yerə serildi. Yerə qalxıb dedi:

- Ahsən, qüvvətli pehləvansən. Gönlümə pehləvan eti düşüb.

İskender dedi:

- Mən toyuğam, nəyəm ki, mənə yeyəsən?

Tepegöz dedi:

- Mənim elimdə toyuqdan da kiçiksen.

Tepegöz'ün sözü İskendere toxundu. Çılmcı çəkib Tepegöz'ün başına vurdu. Tepegöz gülüb dedi:

- Ey pehləvan, qolunu yorma, sənin çılmcının mənə kəsmez.

İskender gördü ki, çılmcı Tepegöz'ü kəsmir. Çəkilib bir kənarda dayandı. Tepegöz'ün elindən qurtulmaq üçün tədbir aradı. Tepegöz İskender'e diqqətlə baxıb dedi:

- Görürəm, çox fikirləşirsən, ona görə səni bu gün yemirəm, sabaha saxlayıram. İndi bu ariqları yeyəcəm.

Tepegöz sözünü bitirib İskender'in yoldaşlarını şişə taxdı. Bir ocaq qaladı, qıpqırmızı qızardıb yedi, sonra başını bir qoyunun üstünə

qoyub yatdı. Bu yatan kimi İskender tez yerindən qalxdı. Qoyunun birini kəsib yedi, derisin də başına keçirdi, qoyunların içinə girdi. Tepegöz yuxudan oyanıb hər tərəfə baxdısa da İskenderi görmedi, mağaranı aradı, görmedi, şaşılıb qaldı. Mağaradan çıxmağa yol yox idi. Mağaranın ağzını açıb qoyunları çıxardı. İskender də qoyunlarla çıxmışdı. O qaçmaq üçün fürsət arayırdı. Tepegöz qoyunları bir dağın eteyinə göğ otlağa yaydı, özü başını bir daşın üstünə qoyub yuxuya getti. İskender bunu görəncə derini başından çıxardı, qaçıb düz şir anasının yanına gəldi. Şir anası dedi:

- Aferin oğlum, çox iğidləklə onun elindən qurtarmısan.

İskender dedi:

- Ana, onu necə öldürmək olar?

Şir dedi:

- Oğul, onun mağarasında bir ox var, o oxla hər kəsni elini uzatsa, atılıb onu öldürər. O oxla onun gözündən vursan, ölər. Başqa heç bir şeylə ölmez. O oxu da götürmək olmaz.

İskender dedi:

- Ana, o zalim mənim gözümün qarşısında yoldaşlarımı şişə taxıb yedi. Mənə yardım et.

Şir dedi:

- Oğul, bu işdən el çək, səni də yeyər. Onu öldürə bilməzsən.

İskender dedi:

- Ana mən gedəcəyəm. Ya sələ ləleni basar, ya lələ sələni.

Şir dedi:

- Oğul, sən şir oğlusan. Şir südü ilə böyüyənə tilsim, əfsun kâr etmez. Ancaq bu Tepegöz başqa bir belədir.

Şir çox dedi, oğlu az eşitdi. Sonunda dedi:

- Oğul, indi ki, gedirsən onda sözüme qulaq as. Mənim dediklərimi yerinə yetirən onu öldürə bilsən. Yəni həmin səhraya gədirsən, bir qoyun derisinə girib Tepegöz'ün qoyunlarına qatılarsan. Mağarada gözlərsən, Tepegöz yatar. Al bu çılmcı. Bunun poladı² mənim döşümün südü ilə yağrulu. Oxu götürərsən. Oğul, elə etməlisən ki, bir oxla onu gözündən vursan. Əgər vurabilməzsən qaranlıq dünyaya düşəcəksən. Gözündən vurub kör edəndən sonra onun elinə düşmə, yəni səni parça parça edər. Mağaranın ortasında bir quyruq var. Onu itləyib quyruğa salarsan, quyruğun da ağzına mağaranın ağzında olan qayayı yıxarsan.

Tepegöz ancaq o quyruğa ölə bilər. İndi söylə görüm, dediklərimə əməl edə bilsən mi? İskender dedi:

- Ana, əməl edə bilmirəm.

Şir dedi:

- Dara düşəndə tükümü odaya dütərsən, gələrəm.

İskender anası ilə sağollaşıb yola düşdü. Dərələrdən sələ kimi, tepələrdən yel kimi keçib yəni o səhraya çıxdı. Bir qoyun derisinə girib Tepegöz'ün

mağarasına geden yolda yatdı. Axşam oldu, gördü ki, Tepegöz qoyunları getirir. İskender Tepegöz'ün qoyun sürüsünə qatılıb onun mağarasına getdi. Tepegöz bir nece qoyunu parçalayıb yedi, üstündən bir adam da qızardıb yedi, sonra başını bir qoyunun üstünə qoyub yatdı. İskender derhal qoyun derisindən çıxıb her terefe baxdı, gördü ki, Tepegöz'ün oxu mağaranın qapısının ağzında asılmışdır. Düz oxa teref getdi, qılımcı çıxarıb oxa tutdu. Ox tilsimden düşdü. İskender oxu götürəndə qoyunlar hürküşdü. Tepegöz yerindən qalxdı, İskender'i görendə bağırıb dedi.

- Ey pehlevan, sen bu mağaraya nece girdin?! Tez söyle, yoxsa and içirəm anamın südüne, seni parça parça edəcəyəm.

İskender dedi:

- Daşı götürüb içeri girdim, sonra yene ört-düm.

Tepegöz oxunu İskender'in elində görendə canına yaman qorxu düşdü. Dedi:

- Ey pehlevan, sen iki dəfə mənim mağarama gəlib salamat qurtarmısan. Mənim səninlə daha işim yoxdur. Gəl qardaş olax.

İskender dedi:

- Səninlə mənimki tutmaz.

Tepegöz dedi:

- Onda yaxın gəl, ox atmağı sənə öyrədim. O, başqa adamın elində atılmaz.

İskender dedi:

- Mənim əlimdən atılar.

Tepegöz anladı ki, İskender sirələri bilir, onu gözündən vuracaq. Gözünü əliylə tutub İskender'ə teref qaçdı. İskender ona bir ox atdı, ox Tepegöz'ün gözünə deymedi. Bir gürultü qopdu, bir dərin quyu açıldı. İskender quyunun dibinə düşdü. İskender quyunun dibində o yana, bu yana gəzdi, bir kiçik delik gördü. Bu deliyə girdi, yeddi gün yeddi gecə yol gedib bir meşəyə çıxdı. Bu meşədə bir kişiye rastgəldi. Kişi İskender'i görendə dedi:

- Qurban olum, hardan gəlib hara gedirsən?

İskender dedi:

- Məni Tepegöz buraya salmışdır.

Kişi dedi:

- Yolumu öyrəderəm, tilsimdən çıxarsan. Bir yaxın gəl. İskender kişiye teref getmək istəyəndə, o, böyük bir ejdeha oldu, bağırırdı. Her terefdən ejdeha, ilan, eqreb kimi heyvanlar töküldülər İskender'in üstünə. İskender qılımcını çəkib birinci rast gəldiyi kişinin başına əl vurdu ki, başı iki parça oldu. Hava qaranlıq oldu, külək¹ esdi, toz qalxdı. Her terefdən qərib səslər gəldi. Bir saat sonra işıqlandı, qırmızı günəş doğdu. İskender ilan-ejdehanı heç birini görmedi.

İskender ölən ejdehanın yanında bir mağara gördü, mağaraya girdi. Gördü ki, burda hər nə istəsən var. Yeməli şeylər dize çıxıb. İskender doyunca yeyib mağaranın içini gəzdi. Mağaranın dibində bir qoca gördü, istədi sorğu-sualsız qocanı öldürsün. Qoca İskender'in fikrini başa düşüb

dedi:

- Ey cavan, məni başqa donə girmiş adam hesab etmə, mən Yəməni padışahının oğluyam. Otuz ildir ki, bu tilsimdə əzab çəkirim. Tilsimə düşəndə cavan bir oğlan idim.

İskender dedi:

- Ey qoca bəs biz nə edək ki, bu qaranlıq dünyadan işıqlı dünyaya çıxaraq?

Qoca kişi dedi:

- Bu mağaranın şərq terefində qanadlılardan bağlanmış bir Zümrüd quşu var. Əgər onun qanadlarını açıb tilsimdən azad etsən, o bizi işıqlı dünyaya çıxarar. O quşu azat etmək üçün bu mağaranın şahabını öldürməlisən.

İskender dedi:

- Mağaranın şahabı haradadır?

Qoca dedi:

- Mağaranın ağzında oturub. Her donə girir. Bilmirəm sən nəce olub ki, görməyib. İskender dedi:

- Mən həmin ifritəni öldürdüm.

Qoca gülüb dedi:

- Onda işin bir qədər yüngüldür². Gedək, indi mən sənin yoldaşın olum.

Kişi İskender'i götürüb bir qaranlıq yere apardı. İskender gördü ki bir Zümrüd quşunun qanadlarını zincirlemişlər. Yazıq quş gözələrinin yaşını tökür. İskender qılımcını çəkib Zümrüdün qanadının zəncirlərini parça parça etdi. Zümrüd bir nece dəfə qanad çalıb dedi:

- Ey cavan, nəce ildir ki, bu zəncirdə əzab çəkirdim, məni sən azad etdin, nə dileyin varsa de, yerinə yetirəm.

İskender dedi:

- Ey quş, bizi işıqlı dünyaya çıxar.

Zümrüd dedi:

- İşıqlı dünyaya çıxmaq üçün qaranlıq dünyanın sahibi dəvə öldürmək gərəkdir. İskender dedi:

- Ey Zümrüd, qaranlıq dünyanın sahibini öldürdüm.

Zümrüd dedi:

- Onda yeməkdən bir şey götürün, yola düşək. Yoxsa dəvənin qardaşları səferdən dönüb bizi parçalayar.

İskendergü yemək içmək götürüb quşun qanadlarının üstünə mindilər. Quş qanad açıb havaya qalxdı. Yeddi gün, yeddi gecə uçdu, onları işıqlı dünyaya çıxardı. İskender yoldaşını Yəməni şəhərinə yola saldı, Zümrüd quşu ilə sağollaşıb düz Tepegöz'ün qoyun otlağına gəldi. Tepegöz onu görəncə bağırıb dedi:

- Ey İskender, yene ölmedin.

İskender dedi:

- Ey Tepegöz, bil ki, sənı öldürmədən öl-məyəcəyəm.

Tepegöz gülüb dedi:

- Sənin kimi adamların elində ölseydim, çoxdan ölmüştüm. İskender onun oxunu gizlemişdi.

Birden çıxarıb onun gözündən bir ox vurdu. Tepegöz bağırıb İskender'e teref qaçdı. İskender yerini deyişdi. Ona ne qeder ox, qdınç vurdusa da kâr etmedi. Kor olmuş Tepegöz onu tutmağı çalışırdı. İskender çox yorulmuşdu, Tepegöz'den uzaklaşabilmirdi. Birden anasının tükü yadma düşdü. Tez oda dutdu. Şir hazır olub gördü ki, Tepegöz oğlunu yaxalamaktadır. Şir bir bağırıb qoyunları ürktüdü. Qoyunlar qalaçaya teref geçdilar. Tepegöz qoyunların arxasınca düz mağarasma getdi.

İskender bütün olanları anasına söyleyib dedi:

- Ana, onu kör etmişəm, ancaq öldürebilmirem.

Şir onun igidliyinə aferin söyleyib dedi:

- Oğul, onu öldürmək üçün mağarasında olan quyuya salmaq gerekdir. O quyu onun gebridir.

İskender dedi:

- Bes men onu quyuya nece salabilərəm?

Şir dedi:

- Oğul, gerek yene de qoyun derisi geyib onun mağarasma giresen, çalışıb onu quyuya salasan. Bundan başqa yol yoxdur. Ama ehtiyatlı ol, eğer eline geçsen, seni parça parça eder.

Şir oğlunun gözlerinden öpdü, ona xeyir dua verdi, sonra dönüb getdi.

İskender düz Tepegöz'ün mağarasma geldi. Qoyun derisini geyib mağaranın ağzında melemeye başladı. Tepegöz qoyunun sesini eşidende bildi ki, qoyunlardan biri dışarıda qalıb. Tez qapını açıb İskender'i içeri buraxdı. İskender quyunun yerini bilirdi. Düz quyunun yanma getdi. Ara vermeden melemeye başladı. Tepegöz'ün gözü ağrıyırdı. Qoyunun sesi onu deli eledi. Sese teref qaçdı ki, onu yere çalıb öldürsün. İskender yerini bir az deyişdi. Tepegöz quyunun yanma gelende fūrseti elden qoymayıb tez onu iteleyib quyuya saldı. Tepegöz quyunun dibinden yalvarmağa başladı:

- Ay İskender, men daha kor olmuşam. Meni quyudan çıxar, gedim dilenim, başımı saxlayım. Ölene qeder sene dua ederem.

İskender dedi:

- Qebre giren ölü geri dönmez.

Tepegöz ne qeder yalvardısa, İskender onun sözüne baxmadı. Mağaranın ağzında olan böyük qayanı quyunun ağzına yıxdı. Tepegöz bağıra bağıra öldü. İskender onun bütün var dövlətini ve qoyunlarını götürüb şir anasının yanma geldi.

Gülağanın Nağılı

Biri var idi, biri yox idi, Gülbala adında bir qoca kişi var idi. Bu kişinin üç qızı, Gülağa adında bir oğlu, bir de qarışmdan başqa kimsesi yox idi. Gülağa çox ferasetli, vurub dutan bir oğlan idi. Amma çox yoxsul idi. Günlerin bir günü Gülağa ata anasına dedi:

- Ne zamana kimi yoxsul, aç qarına yaşayacağa? İzin verin, pul qazanmaq üçün səfərə çıxım.

Ata ana izin verdilər. Gülağa ata anasıyla görüşüb yola düşdü. Güne bir menzil yol gedib bir qalm meşeye çıxdı. Gülağa meşədə qalmağa olsun, size kimdən xəber verim, bu ölkenin padşahından.

Bu ölkenin bir edaletli padişahı var idi. Bu padişahın birbirindən gözəl üç oğlu vardı. Bir gün şahzadələr atalarından izin alıb meşeye ova çıxdılar. Dağı daşı geze-geze gelib Gülağa olan meşeye çatdılar. Bir mağaraya rast geldilər. Axşam olduğundan meşədəki mağarada gecələməyə qərar verdilər. Deme, mağaranın içinde bir ejdeha var imiş. Şahzadələr mağaraya girendə ejdeha onların üçünü de uddu ve mağaradan çıxıb bir serv ağacının dibinə getdi. Serv ağacının başında üç qarqa var idi. Birinin qanadı qara, birinin qanadı göy, birinin qanadı sarı. Bunlar uçanda gâh qaranlıq olurdu, gâh işıq. Qarğalar uçmaq isteyende ejdeha

bunları da uddu.

Ejdeha meşədə qalsın, size kimdən xəber verim, şəherdəki üç tacirdən. Bu tacirlerin hər birinin bir oğlu var idi. Bir gecə bunların üçü de yuxuda gördülər ki, Hindistan'da üç qardaş sövdeger² yaşayırdı, bunların hər birinin bir qızı var ki, yeme, içmə bunların gül camalına bax, heyran ol. Yuxuda kiçik qıza kiçik oğlan, ortancıl qıza ortancıl oğlan, böyük qıza böyük oğlan âşiq oldu. Sabah açılanda qardaşlar ata-anaları ilə görüşüb Hindistan'a yola düşdülər. Az getdilər, üz getdilər, yeddi il yol gedib Hindistan yaxınlığına çatdılar. Bir çayın kenarında oturub istirahət etməyə başladılar. Ele bu vaxt sövdegerlərin qızları çiyinlərində senekləri çayın kenarına geldilər. Oğlanlar qızları görünce tanıdılar. Sohbet izzetdən sonra kiçik oğlan kiçik qızla, ortancıl oğlan ortancıl qızla, böyük oğlan da böyük qızla sözleşib bir birləri ilə ehd-ü peyman etdilər.

Bunlar burada şirin şirin sohbet etməkdə olsun, size kimdən xəber verim, ejdehadan.

Bu ejdehanın bir yoldaşı da vardı ki, mağarada qalmışdı, qardaşını gözleyirdi. Özü də çox açılmışdı. Qardaşı gəlende ona dedi:

-Qardaş, yaman açılmışam, izin ver, gedim, bir az yemək yeyim, gelim.

Qardaşı dedi:

- Get, tez geri dön.

Ejdeha mağaradan çıxıb düz çayın kenarına geldi, gördü üç oğlan, üç qız sarmaşıq kimi bir birine sarılıb yatıblar. Qızlar oyanıb ejdahını gördüler, tez bir efsun oxuyub oğlanları göyercin etdiler. Ejdeha göyercinleri udub geriye, qardaşmm yanma dönmekde olsun, size kimden xeber verim, Gülağa'dan.

Gülağa'nın yolu meşede ejdehaların mağarasının qarşımdan düşdü. Gördü burada iki böyük ejdeha yatıb. Canına qorxu düşdü, istedi geri dönsün. Ejdehalar yuxudan oyandılar. Ne qeder güc verdiler, Gülağa'm udabilmediler. Gülağa qılıncını çexib onların birini öldürdü, birine de üç qılınç vurub gücen saldı. Öldürdüğü ejdehanın qarnını yardı, qarnımdan üç göyercin çıxdı. Gücün düşürdüyü ejdehanın qarnını yardı, qarnımdan üç qarga çıxdı. Birinin qanadı qara, birinin qanadı göy, birinin qanadı sarı. Bu quşlar heç yana getmediler. Gülağa'nın yanında durdular. Gülağa getmek isteyende quşlar birlikde dediler:

- Bizi de apar!

Gülağa dedi:

- Gelin gedek!

Gülağa quşları götürüb yola düşdü. Geceni gündüze qatdılar, dereler aşdılar tepeler geçdiler, Gülağa yerle, quşlar göyle gedib bir karvansarayaya çatdılar. Bunlar karvansarayda qalsm, size xeber verim Gülağa'nın ata anasından.

Gülbaba kişi, arvadı Göher ve qızları göz yaşı töke töke Gülağa'nın yolunu gözleyirdiler. Bu yazıqlar ele bilirdiler ki, Gülağa tez dönecek, onlara yemek getirecek. Ne bilsinler ki, Gülağa'nın başı beladadır. Gövhər oğlunun ayrılığına dözmeyib¹ öldü. Beş il gelib geçti. Qoca Gülbaba gördü ki, qızlar ona yaxşı baxmır. Bele olsa o da oğlunu görmemiş ölecek. Gedib özünə münasib Tutuxanım adlı dul bir arvad aldı.

Tutuxamm qızları ile yola germedi, onları evden qovdurdu. Çhılar başqa bir eve göçüb qaradaşlarmm yolunu gözlediler.

Ay dolandı, il ötdü. Gülağa quşlarla gelib çıxdı. atasının evlenib, bacılarının qovulmasmdan çox üzüldü. Gedib bacılarının evinde qaldı. Göyercinlere ve qargalara gözəl bir hin tikdirdi.

Bunlar burada mehriban yaşamaxda olsun, size xeber verim nişanlıları udan ejdehadan ve üç gözelden.

Bu yazıq qızlar geri dönüb öz sevgilileri üçün gözlerinin yaşını axıdırdılar. Günden güne yarpak kimi sararıb solurdular. Ataları onları zorla üç şahzadəye vermek isteyirdi. Etibarlı qızlar hele de öz sevgililerini gözleyirdiler. Onun üçün şahzadelere getmek istemirdiler. Bunlar burada qalsınlar, bir gün

Gülağa gördü ki, göyercinlerle qargalar insan kimi şirin şirin sohbet edirler. Gülağa onları götürüb eve apardı. Qargaların her biri Gülağa'nın

bir bacısının çiyinine qondu. Gülağa bu sini öyrənməyə çalışdı. Bu sırrı evvelce göyercinlerden soruşdu. Göyercinler ona dedilər:

- Böyük qarğadan soruş.

Gülağa böyük qarğaya dedi:

- Allah eşqine, meni bu şirden ağah et.

Qarga ona dedi:

- Bir gizli ev hazırla, gelim orada bu sirri sene açım.

Gülağa onu gizli bir eve apardı. Qarga bir nece defe gak, gak etdi. Gülağa hirslenib ona bir sille vurdu. Qarga ağladı, gözünden bir gile yaş düşdü. Yaş başladı bu sözləri yazmağa: Biz üç şahzadə idik,

Çemenzâre gederdik.

Tilsimkâra rast geldik

Tilsimkâr kâma çekdi,

Ejdehaya yem etdi.

Gülağa qargam vurduğuna peşiman oldu.

Dedi:

- Meni bağışla, açığım dutdu, seni vurdum. De görüm ne isteyirsən.

Qarga gözlerinin yaşını silib dedi:

- Ey Gülağa, üç şahzadə idik, çemenzârda seydirdik. Sen öldürdüyün ejdeha bizi uddu. Bizden sonra üç qarğa da uddu. Çarğalar qana qarışanda biz onların cildine girdik. Biz senin bacılarına âşiq olmuşuq. O ejdehaların üç canı var. O canlar mehvədilse biz insan donuna düşerik. Göyercinler de bizim kimi insandır, göyercin donuna salmıb.

Gülağa derhal böyük göyercini çağırıp dedi:

- Allah eşqine, sininizi söyleyin.

Göyercin ağlaya-ağlaya dedi:

Ezizim çaya sarı,

Yol geder çaya sarı,

Bizi orada üç gözəl

Çağırır çaya sarı.

Bu da sirlerini men size nağıl ettiyim kimi Gülağa'ya nağıl edib dedi:

- Amandır bizi tilsimden qurtar.

Gülağa'nın qanı çoşdu. Geyinib qılıncını götürdü, göyercinlerin, qarğaların üzlerinden öpdü, getmek isteyende, göy furuladı, ıldırım çaxdı, iki ejdeha göründü. Qarğa ve göyercinler ejdehaları görende ağladılar. Heresinin gözünden bir damla yaş düşdü. Ejdehaların biri göyercinleri, biri de qarğaları uddu. Gülağa qılıncı çekib bunların üstüne hücum etmək isteyende yene göy guruladı, ıldırım çaxdı, hava işiqlandı, ele bil ki, ejdehalar yox imiş, Gülağa kefsiz halda bacılarmm yanma geldi. Bir nece gün gelib geçti. Gülağa qarğaları ve ejdehaları sonuncu defe gördüyü yere getdi. Gördü ele bil ki, bu yere gün doğub. Göyercinlerin her damla göz yaşından bir lâl emele gelib, qarğaların göz yaşlarından da bir ağaç bitib, bu ağacın başında üç qılınc var. Kılınan bir terefinde yazılıb:

"Ey Gülağa, yazıya bax, emel et. Gülağa gel ardimızca. Bu qılınçlar seni her tilsimden qurtarar."

Gülağa qılınçları ağaçdan götürdü, çox fikre getdi. Bacıları fikrin qemin sebebini ondan soruşdular. Gülağa bütün işi bacılarına söyleyib dedi:

- Göyercinlerin, qargaların arxasmca gedecem.

Gülağa bacıları ile görüşüb yola düşdü. Dağları, ölkeleri geride buraxdı. Bir qaranlıx meşeye çatdı. O terefə, bu terefe baxdı, uzaqda bir işıltı gördü.

İşıltıya teref gedib bir mağaraya çatdı. Mağaraya girib bir qoca kişi gördü. Qoca kişi Gülağa'nı görendə sevinib dedi:

- Oğul, Gülağa, sen xoş gelmişen. Çoxdandır senin yolunu gözleyirdim.

Gülağa fikre getdi. Kişi onu haradan tanıyırdı? Qoca gülüb dedi:

- Oğul, benim sözüm seni fikre aparmasın.

Gülağa qocaya diqqetle baxıb dedi:

- Yox, ata, senin sözlərin meni fikirleşdirmir. Meni fikirleşdiren odur ki, meni haradan tanıyırsan?

Qoca dedi:

- Senin adını men anadan olandan bilirem. De görüm buraya ne üçün gelmişsen?

Gülağa işi ona söyleyib dedi:

- Eğer ejdehaların yerini bilirsense, mene söyle.

Qoca dedi: ^{fii} - Gel geri dön, özünə yazıgım gəlsin.

Gülağa dedi:

- Yox gedecem.

Qoca çox dedi, Gülağa az eşitdi. Âhırda qoca dedi:

- İndi ki bele oldu, sözüme qulağ as. Ey Gülağa, bil ve ağah ol. Göyercinlərin göz yaşlarından emele gələn ləl evvelki ejdehanm canıdır. Qargaların göz yaşlarından emele gələn qılınçlar da sonrakı ejdehaların canıdır? Gedersen? Böyük bir meşeye çıxacağsan. O meşədə bir böyük söyüd ağacı göreceksen. Birinci ejdeha söyüd ağacının dibindedir. on sekkiz gündən sonra özünə gələcək. Lədən onun gözüne tökersen ayılar. Aydınca onu qılınçla vurarsan, Qoca bir kılınç çıxarıb ona verib dedi:

- O ejdehanm tilsimi de bax budur. O meşədə bir qaym ağacı var. İkinci ejdeha da onun altında yatıb. on sekkiz gün ayılmayacaq. Lədən onun da burnuna tökersen ayılar. Evvel birinci qılınçla vurarsan, eğer deymese, dize qeder qızıl olacağısan, sonra ikinci qılınçla vurarsan, deymese, yarıya kimi qızıl olacağısan. Üçüncü qılınçla vurabilməsen, tamam qızıl olacağısan. Çalış ki, qılınçlar heç olmasın.

Gülağa qocaya razılıq etdi. Yola düşdü. aylar

iller geçdi, o meşeye çatdı. Söyüd ağacının yanma gəlib ejdehanı gördü. Onun burnuna ləl tutdu. Ejdeha asqırıb ayıldı. Gülağa tez onun tepesine üç qılınç vurdu. Ejdeha öldü. Gülağa arayıb qaym ağacını da tapdı. Gördü ejdeha yatıb. Onun da burnuna ləl tutdu. O da ayıldı. Gülağa onun başına bir qılınç vurdu. Qılınç geri döndü. Kâr etmedi. Gülağa dize qeder qızıl oldu. Bir de qılınç vurdu, o da kâr etmedi. Gülağa yarıya qeder qızıl oldu. Gülağa gücünü toplayıb üçüncü dəfə ejdehanm başına ele bir qılınç zərbəsi vurdu ki, onun başı parça-parça oldu. Gülağa onun qarnını yardı, göyercinlər çıxdı. Onlara dedi:

- Siz azadsınız, gedə bilərsiniz.

Gülağa geri dönüb o biri ejdehanm yanma gəldi. Onun da qarmm yarıb qargaları çıxardı. Onlara dedi:

- Siz de azadsınız.

Göyercinlər, qargalar ejdehanm qanından içib insan donuna düşdülər. Ondən ayrılmadılar. Gülağa onları götürüb evlərinə döndü. Bacılarını qargə donuna düşmüş oğlanlara verib, qırx gün, qırx gecə toy etdi, şadlıq geçirdi.

Göyercinlər də Gülağa'dən, bacılarından və qargə oğlanlardan izin alıb, öz ölkələrinə yola düşdülər. Yeddi il yol gedib, sevgililəri yaşayan yere çatdılar. Deme həmin gün qızların toyu imiş. Ataları onları üç şahzadəyə vermiş. Oğlanlar yenə göyercin donuna düşdü. Uçub qızlar olan evin pencərəsinə qondular. Cızlar onları görünce tanıdılar. Kiçik qız sevgilisine yaxlaşıb dedi:

Qızıl gülü unutmaram,

Derib onu qurutmaram,

Sen ki meni unutmusan,

Men ki, seni unutmaram.

Bunlar bir birinin boynuna sarıldılar. Sonra ortancıl qız öz sevgilisinin yanma gəlib dedi:

Qızıl gülü dərtilər,

Derib yere sərtilər,

O gün ki seni sevdim,

Meni ere verdilər.

Bunlar bir birinin boynuna sarılıb eve getdilər. Böyük qız çıxdı. Oğlanın yanında fikre getdi. Qız fikre gedəndə oğlan asqırdı, ağzından bir dəstə gül düşdü. Qız bunları görüb ağladı. Oğlan da ağlayanda gözündən bir ləl düşdü. qız dedi:

Sinemde bitən lələ,

Od dutub yanan lələ,

Gözündən gövhər yağır,

Ağzından gülsən lele.

Bunlar da bir birinə sarıldılar. Kızlardan biri bir əfsun oxudu, bunların üçünü də oğlan etdi. Ata anaları bu işə çox təəccüb etdilər. Toyu geri çevirib qızları göyercin oğlanlara verdilər. Qırx gün qırx gecə toy etdilər, şadlıq geçirdilər. Bunlar muradlarına çatdılar. O gün olaydı, siz də muradınıza çataydınız, biz də.

Üç Qardaş

Biri var idi, biri yox idi, bir padişah var idi. Bu padişah çox pul xərçəleyib¹ oğlanlarını oxutmuşdu. Oğlanlar öz zamanlarının derslərini oxuyub elm deryası olmuşdular? Günlerin bir günü xəber çıxdı ki, oğlanlar derslərini qurtarıb gelirler. Seher bezədildi. Oğlanlar geldilər. Bir nece gün keçəndən sonra padişah bir gece böyük oğlunu yanına çağıraraq dedi:

- Oğul, daha dersinizi oxuyub qurtardız. Mən qocalmışam. İsteyirəm sabahdan padişahlığı vəsənə; ortancıl qardaşımı sənə vezir, kiçik qardaşımı da vekil təyin edərim.

Oğlan doğrudan da çox ağıllı oğlan idi, dedi:

- Ata, mən yeni gəlmişəm. Bütün ömrümü qurbətdə keçirmişəm. Ona görə də xalqı, vilayəti nəce dolandırmaq ləzəmdir hələ bilmirəm.

Padişah oğlundan heç belə cavab gözləmədi. Bunu eşidəndə dedi:

- Get, ancaq bu haqda qardaşlarına heç bir söz demə.

Sabah gecə ortancıl oğlunu çağıraraq dedi:

- Oğul, isteyirəm padişahlığı verə sənə, böyük qardaşım vezir, kiçiyini də vekil təyin edirəm.

Oğlan dedi:

- Yox, mən bunu qəbul edə bilmərəm, menden böyük qardaşım var, padişahlıq ona verilməlidir.

Padişah bu oğlunu da geri göndərdi, dedi ki, qardaşlarma bir söz deməsin.

Üçüncü gecə kiçik oğlunu çağıraraq eyni sözləri ona da dedi Oğlu cavab verdi:

- Böyük qardaşlarım duruncə mən padişahlığı qəbul etmərim. Padişah bunu da geri göndərdi, dedi ki, qardaşlarma bir söz deməsin Qardaşlarım üçü də bu işdən pərişan olmuşdular. Sonunda öz lərini saxlaya bilməyib məsələni açdılar. Baxdılar ki, padişah üçünə də eyni sözləri deyib. Fikirleşdilər ki, indi ki, biz onun sözünü rəd etmişik, bizə bundan sonra pis² nəzərlə baxacaq. Yaxşı olar ki biz də onun hirsli soyuyuncə çıxacaq səyahətə.

Padişaha adam göndərdilər, padişah razılıq verdi. Ləzəm olan şeylər hazırlandı, oğlanlar üçü də atalarının görüşünə geldilər. Padişah böyük oğlunun alnından öpüb dedi:

- Get oğul, ancaq yadında saxla, qarşıma çıxan qisməti təcikləmə.³

Ortancıl oğlunun alnından öpüb dedi:

- Gördün ki, məqsədə çatacaqsan, onu çatmaq üçün təciklə!⁴

Kiçik oğlunun alnından öpüb dedi:

- Hər zaman dərə düşəndə qocaların məsləhətinə⁵ qulağ as!

Oğlanların üçü də görüşüb atları minib yola düşdülər. Gəlib çatdılar başqa bir padişahın öl-

kesinə. Bir nece vaxt qaldılar burada, bunların ağılları hər kəsi heyran etdi. Bu şöhrət axırda gəlib bu məmləkətin padişahına çatdı. Padişah bunların üçünü də qonax çağıraraq, bir az söhbət edəndən sonra yemək gəldi.

Padişah ayağa qalxaraq dedi:

- Mən aç deyiləm, siz özünüz nəce kefinizdir, yeyin, mənə bağışlayın!

Padişah bunu deyib o biri otağa gəcdi. Onun məqsədi ayrı idi. O isteyirdi ki, onları tək qoyub, özü onlara baxsın, görsün nəce adamlardır. Odur ki, qapının arxasında oturub onları seyr etməyə başladı. Böyük oğlan ortadakı qızarmış quzudan bir az kəsib ağzına qoyuncə tükürdü⁶ yere. O birləri soruşdurdular:

-Ne olub?

Böyük qardaş dedi:

- Bu quzu eti deyil, it etidir.

Padişah bunu eşidib qızdı. Oğlan nəce cəsəret edib, onun etini it etinə bəzəyə bilər? İsteyirdi ki, içəri girib onları tutdursun, bu halda ortancıl qardaş elini uzatdı sərabə. Şərapdan bir bardaq töküüb ağzına yaxmlaşdırıncə tükürdü yere. Soruşdular:

-Ne oldu?

Dedi:

- Bu şərab deyil, insan qanıdır.

Kiçik oğlan dedi:

- Yaxşı, aşbazdan⁷ eməle gəlmiş bicedən⁸ daha sonra bundan artıq nə gözləmək olar ki?

Padişah bunları eşidəndə deli oldu. Az qaldı ki, hirsindən bağı çatlasın. Bir istədi ki, üçünün də boynunu vurdursun. Ancaq bir az fikir edib öz özüne dedi:

- Yaxşısı budur, çağırım bir aşbazdan, şərabçıdan soruşum, sonra.

Çağıraraq aşbazı:

- De görüm bu gün bişirdiyin quzunu haradan almışdın?

Aşbaz dedi:

- Şah sağ olsun, çoban sürüdən gətirmişdi.

Padişah emr etdi, çoban gəldi:

- Bu quzunu haradan gətirmişdin?

- Şah sağ olsun, sürüdən.

- Çoban, bu quzudan it eti dadı gəlir, bir yaxşı fikirleş!

Çoban bu sözü eşidəndə başladı yarpaq kimi esməyə.

Padişah dedi:

- Qorxma, de görüm, bu nə işdir?

Çoban dedi:

-Padişah sağ olsun, o quzu anadan olandan iki gün sonra anasını qurd parçalamışdı. Biz fikirleştik

1. para harcayıp 2. kötü 3. təcik, rəddetmə 4. acələ etmə 5. danışma, danışığına 6. tükürdü 7. aşçı 8. pıçdən

ki, artıq bu böyüyüb bize qoyun olmayacaq. Odur ki, onu boşuna buraxdıq. O vaxt bizim itimiz de doğmuşdu. Bir gün men gelib gördüm ki, o quzu iti emir, ama fikir vermedim. Siz indi it etinin dadı deyərken yadıma düşdü, bu yeğin¹ o quzu olacaq.

Padişah baxdı ki, böyük oğlanm dediyi doğru çıxdı. Çobanı biraxıb çağırıdı şerabçmı. Soruşdu:

- Bu günkü serabı haradan getirmişdin?

- Meyxanadan, qibleyi-âlem sağ olsun!

- Bu şerab haranın üzümündendir?

- Güllü bağın.

- Senin rehmətlik atan.

- Bilmirsən, o bağın yeri evveller ne imiş?

- Şah sağ olsun, o bağın yeri evveller mezarlıq idi. Senin rehmətlik atan oranı sökdürüb, üzüm bağı eldi.

Padişah baxdı ki, ortancıl oğlanın dediyi de doğru çıxdı. Öz özünə fikirleşdi, yaxşı bunlar doğru oldu. Ama kiçiyinin boynunu mütlək vurduracağam. Çünkü men aşbazdan emele gelmiş bic deyilem. Atam me'lûm, anam me'lûm. İstedı celladı çağıra, sonra fikirleşdi, qoy bir anamdan so ruşum.

Qılımcı çekib girdi anasının yanına:

- Ana, düzünü² de, benim atam kimdir?

Arvaddedi:

- Bıy, ay bala, bu ne sözdür? Senin atan bu ve layetin padişahı Aslan Şah idi.

- Yox ana, düzünü demesen, bax bu qılımcıdır, senin canındır. Mene deyibler ki, men padişah oğlu deyilem, aşbaz oğluyam.

Arvad mecbur olub işin düzünü dedi:

- Bala, indi ki, bilirsən bil, Allah'dan gizli deyil, senden ne gizli. Menim hemişe qızım olur du, heç oğlum olmurdu. Aslan Şah da oğlan isteyirdi. Bir gün vaxtım tamam olanda, sancım baş layan zaman Şah mene dedi:

- Eğer bu defe de qızım olsa, seni öldüreceyem.

İşin tersliyinden uşaq yene qız oldu. Menim yaxşı bir dayem vardı. Gelib gizlice mene dedi ki, bu gece aşbazm bir oğlu olub, gel uşaqları onunla deyişək. Sen o uşaqsan.

Padişahın gözleri heyretden berelib dörd oldu:

- Bes benim esi atam anam nece oldu?

- Senin esi atan, anan da, benim esi qızım da o böyük taunda öldüler.

Padişah daha heç bir söz demeyib çıxdı. Daha mat qalmışdı. Oğlanların dedikləri hamisi doğru olmuşdu. Gelib oğlanların yanında oturub onlarla sohbet etməyə başladı:

- Men buna daha mat qalmışam. Siz yemek yi yende men qapmm deliyindən qulağ asırdım. Sizin sözlerinizin hamisini eşitdim.

Oğlanlan utanıb qızardı.

Padişah dedi:

- Yox, qızarmıym! Dedikleriniz hamisi doğru çıxdı. Bütün bunları siz haradan bilirsiniz?

Böyük oğlan dedi:

- Şah sağ olsun, men quzunun etini yeyende dedim ki, bu it etidir. Çünkü gördüm ki, bu qoyun dadı vermir. Demek bu başqa heyvan olacaq. Sü rüde de itden başqa heyvan olmaz. Odur ki, dedim bu yeğin it eti olacaq.

Padişah ortancıla dedi:

- Yahşi, sen haradan bildin ki, şerab insan qanıdır?

- Şah sağ olsun, men serabı ağzıma alıcaq, meni bir cür iy³ basdı. Men ondan bildim ki, bu insan qanı olacaq.

Padişah üzünü tutdu kiçik oğlana:

- Bes sen niye başından böyük yanlışlıq etdin?

Oğlan dedi:

- Şah sağ olsun, düzdür, benim dediyim yaxşı söz deyil. Ancaq mesele odur ki, deyesen eledir ki, var. Biz sene dedik ki, biz tacir oğluyux, ama yalan demişdik. Biz senden de böyük padişahın oğluyux. Bizim atamız gelen qonaqlarla oturur, durar, soh bet eder, ama heç yemek haqqmda sohbet etmez. Ama senin sohbetin ancaq yemek haqqmda idi: pilavun yağını ne zaman tökerler, dolmanı beyle bişirerler. Men gördüm ki, sen yemekden başqa heç bir sohbet etmirsən, fikirleşdim ki, yeğin bunun aşbazla bir qarışığı var.

Gece padişah böyük oğlanı çağırıb dedi:

- Oğlum, görürem sen ağıllı, kemallı bir oğlansan. Men de qoçalmışam. Yaxşı bir qızım var. Gel onun kebinini⁴ sene kesdirim, Padişahlığı da verim sene.

Oğlan meseleni qardaşlarma açdı. Onlar razı olmadılar. Böyük oğlan dedi:

- Yox, atam mene deyib ki, qarşma çıxan qismeti tepikleme. Bu, bir qismetdir ki, benim qarşma çıxıb. Men qalacağam.

Atalarının sözü onların da yadına düşdü, hamisi razılaşdı. Qırx gün qıx gece toy etdiler. Padişah qızı da, tacı da verdi oğlana. Qardaşları bununla görüşüb yola düşdüler. Bir nece gün gedenden sonra bir yol ayrıcına gelib çıxdılar. Opüşdüler, görüşdüler, ortancıl oğlan bir yolla, kiçik oğlan da başqa yolla getmeye başladılar. Kiçik oğlan getmekde olsun, biz görek ortancıl oğlanın başına ne geldi.

Ortancıl oğlan gedib gedib bir sehere çıxdı. Seherin meydanına çatanda gördü xalq yığılıb divara vurulmuş bir şeke baxır. Yaxınlaşıb baxdı ki, bir qız şeklidir. Amma qız ne qız!

Ele bir qızıdır ki, yeme, içme, xetti xalma, gül cema lim bax! Orada duranlardan birine yaxınlaşıb soruşdu:

- Qardaş, bu ne şeklidir?

- Yeğin ki, sen bu sehere yeni gelmişen?

-Beli.

- Bu bizim padişahın qızının şeklidir.

- Bes, bura ne üçün vurublar?

- Ere vermek üçün.

Oğlan bir könülden, min könüle bu qıza vuruldu. Soruşdu:

- Bes yaxşı, men anlamıram, bunu bura niye vurublar? Niye alan yoxdur ki, bele müştəri arayırlar?

- Yox, isteyen çoxdur. İndiye qeder bir çox pehlivanlar bir çox şahzâdeler gelib bu qızı isteyibler. Ancaq burada bir sir var ki, o qızı istemek üçün saraya girenler bir de dönüb bayıra¹ çıxmır. Bu saat bütün bu seher xalğı bu qıza âşiqdir. Ama bu işin qorxusundan bir adam cesaret edib elçi gönderebilmir.

Oğlan dedi:

- Bu qızı men alacağam.

Kişi gülüb dedi:

- Yazıqsan, oğlan! Sen yaxşı bir cavansan², bu sevdadan vaz keç!

Oğlan dedi:

- Yox, nece olsa da men gerek bu qızı alam.

Kim ona ne dedise de, basma girmedir³. Sabah düz getdi padişahın yanına:

- Padişah sağ olsun, men gelmişem senin qızını almağa.

Padişah onu çox razılıqla qebl etdi. Ancaq dedi:

- Doğrudur, sonunda bir qız bir oğlandır. O da doğrudur ki, qızım benim sözümün çıxmaz. Ancaq men onun sonrakı bedbextliyinə sebep olmaq istemirem. Sen benim xoşuma gelsən de, belke qızım xoşuna gelmedin. Ya da qız senin xoşuna gelmeyecek. Menim sertim budur. Seni sabah qızımla keçirirem bir otağa. Orada bir iki saat birbirinizle sohbət edersiniz. Eger ikiniz de birbirinizi beysenseniz, ondan sonra baş üste!

Oğlan bu teklife üreğden razı oldu. Özü de çox şad oldu.

Sabah olunca oğlanı getirdiler qızın otağına. Qız ne qız, şəkildəkindən daha gözəl. Oğlan bihuş yerində dayandı. Nazenin qız yavaş yavaş oğlana teref gelmeye başladı. Oğlan daha da özünü itirdi. Yıxılmak üzereydi ki, qızın qolları Hindistan ilanı kimi dolandı oğlanın boynuna. Oğlan ayıldı, tez arxaya çekildi, qız onu güclə qucaqlamaq isteyirdi. Oğlanın gözleri kellesine çıxmışdı. Bir az qalırdı ki, o gülüb süzülen dodaqlarından doyunca içib özünü sirab etsin, birdən atasının sözləri yadına düşdü:

- Gördün ki, big meqsede çatacaqsan, ona çatmaq üçün telesme!⁴

Oğlan ele bil ki, yuxudan ayıldı. İlan vurmuş⁵

adamlar kimi yerinden fırlayıb geriye qaçdı. Qız qovdu, oğlan qaçdı. Qız qovdu, oğlan qaçdı, oğlan gördü ki, bunun elinden qurtarmayacaq, özünü vurdu qapıya, qapı da bağlı... Çekildi geriye, qız onu tutana qeder qapım qırıp özünü bayıra atdı. Gördü ki, elinde qılmc bir adam orada hazır durub. Yıxılıb bayıldı.

Bu işten üç gün sonra oğlan yuxudan oyayıb özünü yataxda gördü. Yanında bir çox dava derman var idi. Baxdı ki, başı yaman ağrıyır. Elini atdı basma, gördü ki, başını sarıyıblar. Daha da mat qaldı.⁶ Bu zaman bir de ne gördü. Qız barmaqlarının ucunda yavaş yavaş girdi eve. Hefte keçdi, gün keçdi, oğlan yaxşı oldu. Bir adama ki, öz sevgilisi dava derman vere, o adam öz yarının elindən derman içe, elbette ki, sağalar.

İndi oğlan yavaş yavaş başlamışdı gezmeye.

Bir gün yene oğlanla qız oturmuşdular bağda, padişah geldi bunların yanına. Oğlan ondan soruşdu:

- Şah sağ olsun, men bir şeye mat qalmışım. Men yıxılan gün elinde qılmc qapıda duran kim idi.

Padişah gülüb dedi:

- Men qızımı halal süd emmiş bir adama vermek isteyirdim. Kim gelib benim gizim isteyirdi, onu salırdım qızın yanına. Özüm de elimde qılmc qapının deliginen baxırdım. Qıza da demişdim ki, oğlanla naz etsin. Sen özün de bunu gördün. Qız böyle edince oğlanın hali değişib ayrı fikirlere düşürdü. Hemen namussuz adam olduğunu bildirdim. Elimdeki qılmcı başını bedeninden ayırırdım, yer yüzünü böylelerden temizleyirdim. Ama sen doğrudan da halal süd emmiş adamsan. çünkü qız sene ne qeder soxuldusa da sen qaçdın.

Oğlan dedi:

- Çünkü benim atam mene vesiyet edib ki, "Ele ki gördün bir meqsede çatacaqsan, ona çatmaq üçün telesme."

Padişah toy edib qızı verdi oğlana, padişahlığı da ona verib, qoca günlerinde çekildi öz heremxanasma. Bu da burada öz kefinde olsun, biz görek kiçik oğlana ne oldu.

Kiçik oğlan gedib gedib bir sehere çıxdı. Seheri geze geze gelib çıxdı lap kenarına. Çarşısına gözəl bir ev çıxdı. Evin penceresiden bir qız baxırdı, bir xız giz baxırdı ki, getme gözümün, gederim özümün. Oğlan bir könülden min könüle qıza vuruldu. axşama qeder qaldı orada. Gece çıraqlar⁷ yanandan sonra geldi sehere, ama fikri oradaydı. Gece qaldığı hücredeki yoldaşına sirrini açdı.

Deme, bu qız padişahın qızı imiş. Padişah onu kime vermek istese de qız getmemiş, ona göre de padişah onu dede malından mehrum edib evinden qovub.

O da hemin evi tiktirib özünü de tilsimbend edib oturub orada. İndi o tilsimi açmağa ne qeder pehlevanlar gelibse, düşüb qalıblar orada.

Oğlan dedi:

- Men o qızı alacağam.

Sabah getdi padişahın yanına. Padişah onu razılıqla qebul edib derdini soruşdu, oğlan öz fikini dedi. Padişah dedi:

- Men buna ürekden şadam. Ancaq onun ixtiyarı mende deyil.

Oğlan dedi:

- Men onun tilsimini qıraram. Ancaq sen onun atası olduğun üçün evvelce senin yanma gelmişəm.

Oğlan oradan çıxıb arayıb öyrəndi, bu seherde çox qoca bir adam tapıb onun yanma getdi. Qoca ona dedi:

- Bala o tilsimi sındırmaq¹ üçün birce yol var.

O da budur ki, qızım iki qulluqçusu var. Bunlar heftede bir gün gelirler bazardan lüzum olan şeyləri alıb aparırlar. O qulluqçuları pul gücünə aldadıb tilsimin sirrini öyrənmək olar.

Oğlan gedib bazarm yolunun üstündə durdu. Qızları aldadıb tilsimin sirrini öyrəndi. O biri gün gedib padişaha dedi ki, men bu gün tilsimi kıracağım.

Bunu deyib seherin kenarındaki eve teref getmeye başladı. Seher xalqı bunu eşitib yığışdılar buraya. Oğlan iki böyük parça et götürüb girdi eve. Baxtı ki, qulluqçularm dediyi kimi pillekenin² qarşısında bir aslan, bir de bir qaplan bağlanıb. Qızların öyrettiyi kimi etin bir parçasını aslana, bir parçasını da qaplana atdı, ayaq qoydu pillekene. Qapıdan geçəndə yuxarıdan asılmış sihirli qılınç aşağı endi. Oğlan tez yanındaki divarda duran düymeni basdı.

Qılınç qırılıb yere düşdü. Girdi eve. Baxdı ki, her teref od tutub yanır. Odun içinde de bir ejdeha buna hücum edir. Cızların öyrettiyi kimi özünü atdı ejdehanın üstünə. Boğazından tutub onu boğdu. Her terefi üstü bürüdü. Tilsim qırıldı. Xalq dışarıda oturub oğlana acıyırdılar. Bir de gördüler ki, oğlan budur, qız qucağmda çıxdı balqona. Xalqdan bir gurultu qoptu ki, gel göresen. Qız düşdü oğlanın qucağmdan, geldi atasının yanma. Onun elindən öpüb dedi:

- Ata, sen meni her yoldan geçene vermek isteyirdin, men de buna razı deyildim. İndi bu oğlana üç sual vererem, cavablarımı bilse, gederem buna.

Padişah razı oldu. Qız oğlana dedi:

- İndi get, benim sorularımı gözle!

Sabah olunca qız oğlana bir zümrüd yolladı. Oğlan getdi bazara, bir dene zeberced alıb qoydu

bunun yanma, yolladı geriye. O biri gün qız oğlana bir dene almaz yolladı. Oğlan almazı bir daş altından, bir daş üstəndə qoyub ezdi, bir desmala³ büküb geri yolladı. Üçüncü gün qız oğlana bir prilyant yolladı, oğlan bazara gedib ondan da qiymətli prilyant aldı, iki dene de yaqut, hamışım bir yerde yolladı qıza.

Qız atasına xeber yolladı ki, oğlan suallara cavab verib. Kebin kesildi, toy oldu. Toy qurtarmca padişah oğlanı da, qızı da yanma çağırıp soruşdu:

- Yaxşı, iş qurtarıb, indi mene de görüm, bu tilsimi nece kırdım?

Oğlan dedi:

- Mene atam demişti ki, çətinliyə düşəndə qoca adamların meslehetinə qulaq as. Odur ki, men de bir qoca tapıb onun meslehetiylə tilsimi kırdım.

Padişah özünü qızına tutub dedi: $\hat{I} > \hat{I}$ - Bes sen ne sual verdin, o sene ne cavab verdi? Qız dedi:

- Men birinci defe ona bir zümrüd yolladım ki, men atam anam üçün zümrüd kimi bahahyam, sen meni ala bilmezsən.

Oğlan dedi:

- Men senin fikrini anladım. Ona görə de bi dene zeberced alıb yolladım ki, çox da öyünmə. Men de atam anam üçün zeberced kimi qiymetliyəm.

Qız dedi:

- Men ikinci defe bir almaz yollayıb dedim ki, men almaz kimi berkəm, sen benim isteklerimi yerine getirebilmezsən.

Oğlan dedi:

- Men başa düşdüm⁴, ona görə de almazı ezib sene göndərdim ki, eğer isteklerin heddini aşsa, o istekləri men böylece ezerəm.

Çızdedi:

- Sonra men bir dene prilyant yolladım ki, men prilyant kimi gözelem.

Oğlandedi:

- Men başa düşdüm. Ona görə de ondan da qiymətli bir prilyant alıb sana yolladım ki, men de gözelem. Ancaq yanma da iki dene yaqut qoydum ki, indi gör bizim kimi iki gözəldən iki dene yaqut kimi oğlan dünyaya gelse, ne qıyamət olar⁵...

Padişah bunların ağıllarını bele görüb yavaşca durdu ayağa, tacı götürüb qoydu oğlanın başına.

Qardaşlar bir nece ıldan sonra birleşib gettiler atalarının yanma. Ataları bunları qarşılayıb eve getirdi. İş biləndən sonra onların alnından öpüb dedi:

- Men onda qesden ele etdim ki, siz çıxıb gedib özünüze azuqe çıxarasmız. Çünkü öz eli ilə qazanmayıb ata malına göz tikenlər sonra bedbext olurlar.

Bextiyarın Nağılı

Biri var idi, biri yox idi, Bextiyar adında bir qoca kişi var idi. Bu kişi çox yoxsuldu. Günlerin bir günündə bu kişi işdən yorgun gelib caddan kütəndən yeyib yatdı. Gece bir yuxu gördü. Sabah tezədən duran kimi arvadma dedi:

- Ay arvad, heybeye¹ bir az caddan zaddan. qoy, səfərə gedəcəyəm.

- A kişi, nə səfər, hara səfər edirsən?

Kişi dedi:

- Gedirəm yuxumu tapam.

Arvad dedi:

- A kişi, dəli olma, yuxunu da tapmaq olar mı, hər gecə adam min türlü yuxu görür.

Kişi qızıb dedi:

- Ay arvad, sən mənim işimə qarışma, de diklərimi hazır et.

Arvad qalxıb yol hazırlığı gördü. Kişi heybeni atıb çiyinə, arvadı ilə halallaşmış düşdü yolun ağına. Çəkib çarığının dabanını, qırıp yerin damarını, günə bir mənzil, nağıllarda mənzil olmaz, az getdi, çox getdi, çıxdı bir səhraya. Gördü bir çoban sürüsünü otarır. Kişi özünü saldı qoyunun içinə, çobana yaxınlaşmış dedi:

- Bərəkətli olsun. Deyərlər: açıqdən çobana, yoruldun sarvana. Nece gündür yol gəlirəm, bir az cadım vardı, qurudu. Bir az süd sağ, çöreyimi isladım.

Çoban o saat bileklərini çırmaıyb² bir nece qol-yun sağdı. Bir qab süd getirib qoydu Bextiyarın qarşısına. Bextiyar caddan qaba doldurub toqqanm altını bərkittiyi, istədi getsin. Çoban ona dedi:

- Emi³, hardan gəlib hara gedirsən? Belkə yolun uzaqdır, gözle, bir az yağdan, zaddan ha zırlayım. Bextiyar gördü bu çoban yaxşı bir oğlandır.

Ona dedi:

- Bala, bir yuxu görmüşəm, gedirəm o yuxunun arxasınca.

Çoban dedi:

- Emi, nə yuxudur, yuxunun da arxasınca gedərlər mi? Adam hər gecə min yuxu görür.

Kişi dedi:

- Belə, oğul, mənim gördüyüm yuxu ələ yuxudur ki, onun arxasınca gətməliyəm.

Çoban dedi:

- Emi, gəlsənə, o yuxunu mənə sataşan.

Kişi dedi:

- Nə olar, sataram.

Kişi yuxunu çobana satıb, onun bütün sürüsünü aldı, adını da dəyişib çoban qoydu. Bextiyar kişinin də adı oldu Melikmemmed. Belə, bextiyar heybeni çiyinə atıb gətməkdə olsun.

Melikmemmed qoyunlarını yığmış yavaş-yavaş öz kəndlərinə⁴ gəldi. Arvad onu görəndə dedi:

- A kişi, bu qoyun kimidir? İndi də xalq də yecək Bextiyar kişi ağsaqqal çağmda gedib çoban oldu.

Melikmemmed dedi:

- Ay arvad, dəli-zad olmamışam ki, qoyun özümündür. Yuxumla dəyişmişəm. İkinci, mən Bextiyar deyiləm, adım indiyə Melikmemmeddir, adımı çobana vermişəm, onun adını almışam.

Arvad ələ bildi ki, bu, öz əri deyil, ona bənzəyən bir adamdır. Dedi, qardaş, bağışla, mən ələ bildim sən mənim ərim Bextiyarsan, ona görə ələ dedim. Melikmemmed arvadının gicliyi⁵ evləncədən bilirdi. Dedi:

- Ay arvad, dəlisen nəşən? Bəs mən sənərin deyiləm? Yuxunu dəyişəndə adımı da dəyişmişəm.

Arvad dərhal başa düşdü. Başladı ərinin başına dolanmağa. Melikmemmedlə arvadı burada kəf etməkdə olsun, sizə kimdən deyim, Bextiyardan. Bextiyar az getdi, üz getdi, dəre təpə düz getdi.

Gəlib axşam bir şəhərin kənarına çatdı, gördü ki, şəhərin qapıları yenicə qapanıb. Bextiyar nə qədər etdi, onu şəhərə buraxmadılar. Çəkilib yoldan kənara, heybeni qoydu başının altına, uzandı. Çoban çöldə yatmağa adət etmiş adamdır. O saat onu yuxu tutdu, yatdı. Sabah yaxın eşitdi ki, bir adam Bextiyar, Bextiyar dəyə çağırır. Ayağa durub o yan bu yana baxdı. Gördü bir adam qalanın başından çağırır. Qalanın başındakı yənə səsləndi:

- Niyə durmusan, gəl tut, səhər açılır. Mən də bu saat gəlirəm.

Bextiyar irəli yüyürüb, gördü bir xurcun⁶ ağır şeydir. Xurcunu yere qoydu, gördü bir azdan o adam iki atla gəlir. Kiçik qapını açıb hasardan çıxdı bayıra, yənə qapını bağladı.

Üzünü Bextiyara tutub dedi:

- Nə durmusan, tez xurcunu bağla atın tərəfinə, min ata, qaçaq, bu saat atam xəbər tutar. İki mizi də tutdurub öldürər. Axşamdan bir nece dəfə gəlib qapının başına işarə etmişəm, görmüşəm yoxsan. Sonuncu dəfə evə dönmək istəyirdim, axlıma gəldi ki, belkə yatmışdır. Nə edək, artıq evdən çıxmışam, tez ol, ata min qaçaq.

Bextiyar mat qalmışdı, bilmirdi bu nə sirdir, nə desin, bunun adım haradan bilig, bu adam kimdir? Axırda, Allah'a yardım et deyib mindi ata. Bu adında, Bextiyar arxasınca başladılar çapmağa, səhər oluncaya qədər atların çaptılar. Səhər açıldı, Bextiyar gördü ki, bu bir qızıdır ki, yemə, içmə, bunun gül cəmalini seyrət. Qız dönüb geri baxanda nə gördü, bunun arxasınca gələn ələ bir çobandır ki, heç ömründə ələ turşusu yeməyib. Qız mat qalıb bilmedi nə etsin. Biraz sonra dedi:

- Oğlan, adın nədir?

Bextiyar cavab verdi:

- Adım Bextiyardır.

Qız dedi:

- Sənə də adın Bextiyardır?

Oğlan dedi:

- Xanım, belə, nece, mənə də başqa Bextiyar var?

1. torba 2. sıvayıp 3. amca 4. kəndlərinə, köylərinə 5. aptallığını 6. böyük kəsə, torba

Xanım cavab verdi:

- Beli, vardı. Bil ve ağah ol, ey Bextiyar, men hemin seherin padişahının qızıyam. Adıma da Perizad deyirlər. Atamın vekilinin bir oğlu vardı, adına da Bextiyar deyerdilər. Biz birbirimizi sevdik, amma atam meni Bextiyara vermek istemirdi, isteyirdi versin vezirin oğluna. Men de ona germək istemirdim.

Odur ki, Bextiyarla sözləşdik ki, bu gece hemin sen yatan yere gəlsin, men de atam atan yuxuya gedəndən sonra gelim qaçaq. Men dediğim kimi eyledim, iki at, iki xurcun qızıl da götürüb geldim, Qezadan vekilin oğlu qorxub, ya ne olubsa gəlməyib, sen gəlib hemin yerde yatıbsan, men de seni vekilin oğlu bilib qaçmışam. İndi ne edək qismət belə imiş, sür atı qaçaq. Atamın toprağından ne qeder ki, çıxmamış, atdan enəbilmerik.

Bextiyar ata bir qamçı vurub düşdü öne, qız da onun arxasınca. Gac ha qaç, axşama qeder qaçdılar. Axşam günün sarısı qaralanda başqa bir padişahın yerinə çatıb atdan indilər. Biraz yemek yeyib istirahət etdilər. Qız özözünə fikirləşdi:

"Eğer Behtiyar çoban olubsa, yene ondan bir şey olar, yox eğer naxırcı olubsa, sonu heç olacaq. Vaxt yar iken bunu tez azdırmaq! gerekdir.

Üzünü Bextiyara tutub dedi:

- Bextiyar dedemin² güçlü ibcisi var, de görüm ibcici olublersen mi?

m Bextiyar dedi:

- İlxi nedir?

Perizad Xanım dedi:

- Altımızdaki atın sürüsünə ilxi dəyerlər, ibanı otarana da ilxici dəyerlər.

Bextiyar dedi:

- Xeyr, Xamm, men ilxıcılıq bıcırmaram.

Qız dedi:

- Onda atamın çoxlu qaramalı var, naxırcı ola bilersən mi?

Bextiyar dedi:

- Xanım, qaramal ne olan şeydir, onu da bilmirem. Men naxırcı olabilmerem.

Qız dedi:

- Ne edək, deveci ol, qatırçı ol.

Qız gördü Bextiyar bunların hiç birini görməyib, dedi:

- Bextiyar, atamın çoxlu qoyunu var, de görüm qoyun çabanlığı bıcırarsmı?

Qoyun adı çekilen kimi Bextiyar'ın sümüyü³ onyamağa başladı, dedi:

- Xanım, benim ele dede baba işim çobanladır. Qoyunun ölüsünü belə versələr, dirliderem.

Qız bu cavabı eşidəndən sonra biraz sakitlik tapdı. Gecenin bir qederini yatdılar, sabaha yaxın atlara minib düşdülər yolun ağına. Derelerden sel kimi, tepelerden yel kimi geçib sabaha yaxın bir sehere çatdılar. Atlarını sürüb bir karvansaraya düşdülər. Atlarını rahatlayıb, xurcunlarını götürüb, bir hücre kire edib hücrede qərar tutdular.

Qız dedi:

- Bextiyar, karvansaray ele yerdir ki, ora her adam gəlir. İndi sen çıx bazara, bir dellâl tap, evvel atları sat, ondan sonra bir münasib menzil tut, yığışaq ora, getirdiğimiz maldan, dövlətdən sataq dolanaq Allah kerimdir.

Bextiyar o saat sehere çıxıb, atları yaxşı qiymətə satdı. Sonra da bahçeli, heyətli⁴ gözəl bir imaret alıb, yığışdılar ora. Perizad Xanım o saat molla getirib öz kebinini Bextiyara kəsirdi. Bextiyar'ı hamama yolladı. Bir dest tacir paltarı alıb Bextiyar'a geydirdi. Bextiyar oldu bir gözəl oğlan. Başladı Perizad Xamm ilə kefetməyə.

Bir müddət belə yaşadılar. Bir gün dellek⁵ gəlmişdi Bextiyar'ın saçını kəsin. Nece oldusa da gözü Perizad xammı gördü. Az qaldı bihuş olsun. Bir teher Bextiyar'ın saçını kəsib haqqını da almayıb, özünü yetirdi padişahın yanına, dedi:

- Padişah, taxtm mehvolsun, yeherin qanlı dol sun, ne yatmış san?

Padişah dedi:

- Ne var, ne olub, söyle görüm?

Dellek qızı o qeder tərif etdi ki, padişah görməyə görməyə qıza aşiq oldu. Dedi:

- Vəzir, tədbir! Men gerek nece olsa da o qızı görüm.

Vəzir gülüb dedi:

- Gibleyi ələmə sağ olsun, ondan asan ne var, çağırırıq Bextiyar'ı, dəyerik sabah günorta sənə qonaq olacağıq. Qoyduğumuz vaxtdan biraz evvel gederik, birdən içəri girib qızı görerik.

Padişah vezirin tədbirini beğənib o saat Bextiyarı çağırırdı dedi:

- Bextiyar, eşitmişik yaxşı oğlansan, özün də geribsen. Sənə heç kim sataşmasın dəyə sənə dost olmaq istəyirəm. Get hazırlaş, sabah sənə qonaq gələcəyik.

Bextiyar baş əyib geri döndü. Yolla gedə gedə fikirləşirdi ki, bu nece işdir? Əvə gəlib çatanda qız gördü ki, Bextiyar bikefdir. Tez durub Bextiyar'ın boynunu qucaqladı, dedi:

- Bextiyar, qurban olum, de görüm niyə bikefsən? Bu qərīb ələdə sən bikef olanda gör men ne hala düşərem? Dərdini gerek mənə dəyesən.

Bextiyar işi men sənə nəğil etdiyim kimi qıza nəğil etdi.

Qız o deqiqə başa düşdü ki, bu dostluq meselesi deyil, ayrı meseledir və bu da delleyin işidir. Bextiyar'ın üreyini qırmamaq üçün dedi:

- Bextiyar qurban olum, burda pişş yoxdur, üreyini niyə üzürsən? Padişahla dost olsan, sənə doğrudan da xeyri olur. Get bazara düyüden, yağdan, turşudan, etdən al ver hambala⁶, gətirsən evi mizə, sabaha ləziz olar.

Bextiyar bazara gedib deyilən şeyləri aldı, döndü evinə. O gecəni qızla keçirdi. Sabah olunca başladılar hazırlıq görməyə. Günortaya bir saat qalmış padişahla vəzir qapıyı açıb girdilər içəri. Padişah qızı başı açıq, qolu çirməkli⁷ gördü. Padişah qızı görünce bir oq qızım iki qaşım arasında ayrılıb deydi padişahın üreyinin başından. Padişah

1. saptırmak 2. babamın 3. kemiği 4. avlusu olan 5. berber 6. hizmetçi, hamal 7. sıvamış

yere yığılıb üreyi getdi. Vezir tez onun üzünə su sepiib onu özünə getirdi. Qulağına dedi:

- Oğlu ölmemiş, ne edirsən, özünü ele al!

Padişah özünü toplayıb geldi oturdu ocağın kenarında. Yemek hazır olandan sonra biraz yediler. Sonra durub getdiler. Padişah evine çatınca üzü aşağı yığılıb dedi:

- Vezir, tedbir, bağrım çatladı.

Vezir dedi:

- Qibleyi alem, ne tedbir? Sabah çağırıb de-yersen ki, mene gerek cennet alması getiresen. O da haradan cennet alması getirecek? Geder, ya özü gelmez, boş da gelse, boynunu vurdurarsan. Ayırı elacı yoxdur. Güçle arvadını elinden alabilmezsen, sebebsiz öldürebilmezsen. Gerek bir sebep tapaqı. Onu da ki, sene deyirem.

Padişah vezirin fikrini beyendi. Bextiyar'ı çağırtdırıb dedi:

- Bextiyar, men xesteyem, hekimler mene cen-net alması derman deyib. İgid, gerek mene nece olsa da, cennet alması tapasan.

Bextiyar dedi:

- Qibleyi alem sağ olsun, men bir qerib ada-mam, cennet almasını haradan tapım? Öz vi layetinden bilen bir adama desen yaxşı olar!

Padişah hirslen dedi:

- Uzun danışma², qırx güne almanı getirdin getirdin, getirmedin boynunu vurduracağam.

Bextiyar ölmüş adam kimi döndü eve. Qız Bextiyar'ı bu halde görendə dedi:

- Bextiyar, ne üçün biki-fesen?

Bextiyar bütün işi qıza söyledi.

Qız dedi:

- Qorxma, men sene bir kağız vererem, qibleye teref gidersen, üç gün yol gedenden sonra çıx-xacaxsan dev padişahın vilayetine. Menim bacım bu padişahın arvadıdır. Kağızı hansı deve gös-tersen, seni aparacaq padişahlarının yanma. O, ne dese emel edersen. Sakın, arvad filan ge-tirmeyeceksen.

Bextiyar kağızı aldı, xanımıyla görüşüb çıxdı. Bazara gedib bir yaxşı at alıb minib yola düşdü. Üç gün, üç gece yol gedib çıxdı o padişahın torpağına. Devler bunu görüb dedilər:

- Aparaq bunu padişahımız yesin.

Bextiyar'ı getirdiler padişahın yanma. Bextiyar kağızı padişaha verdi. Dev gördü ki, bu öz ba-canağıdır, dedi:

- Bextiyar xoş gelmişen, sen hara, bura hara?

Bextiyar işi padişaha danışdı. devler padişahı Bextiyar'ı konaq kimi saxladı. Bir dev çağırıb bex-tiyar'ı gösterdi ve dedi:

- Bunu apararsan hara lâzımdır ora.

Sonra dev Bextiyar'ı götürüb uçdu? Göyün üzüyle üç gün, üç gece uçandan sonra bir yere düşdü. bir çınar gösterib dedi:

- Gedersen, o çınarm arxasmda gizlensən. Periler padişahının qızı bir nece qızla gelib, orada bir bulaq var, orada çimecek. Birini donunu oğur-layarsan³. Ondan sonra ne desen, onu edecekler.

Bextiyar gelib o yerde gizlendi, birazdan sonra Behtiyar gördü üç göyercin geldi, qondu bulağın basma, dil açdılar, başladılar birbirleriyle da-nışmağa.

Böyük bacı dedi:

- Bacılar, soyunun çimek.

Kiçik bacı dedi:

- Bacı, men pis yuxular görmüşəm, çim-meyeceyem.

O biriyeri dediler:

- Ay bacı, ordan buraya gelmişik. Sen çim-mesen, biz de çimmeyeceyik. Gel bizi peşiman etme.

Axırda küçük bacı razı oldu. Soyundular çim-meye başladılar. Bextiyar ağacı uzadıb küçük ba-cının donunu çekti. Qızlar çimib çıxdılar. Böyük baciyla ortancıl bacı donlarını geydiler. Ne qeder gezdiler küçük bacım donunu tapabilmediler.

Axırda dediler:

- Ay donu oğurlayan, seni and veririk neye inanırsan ona, çıx bizim donumuzu ver. And olsun Süleyman peygembere, ne istesen vereceyik.

Bextiyar hemen çıkıb dedi:

- Sizden bir nece dene cennet alması isteyirem, getirin buraya, donunuzu verim.

Böyük bacı uçup bir nece cennet alması ge-tirdi, verdi Bextiyar'a. Bextiyar da qızların donunu verdi.

Dönüb eve getmek isteyirdi ki, gördü donun oğurladığı qız da bunun ardınca gelir, dedi:

- Ay Perizad, sen hara gelirsən?

Perizad dedi:

- Bextiyar, mene adam eli deyib, meni bir de periler öz aralarına qoymazlar.

Bextiyar dedi:

- Ne edek, gel gidek.

Qız bir lövh⁴ oxuyub Bextiyar'ıeledi çöp, aldı eline ve uçup geldi düşdü Bextiyar'ın qapısında. Yene de bir lövh oxuyub Bextiyar'ı etdi adam, gir-diler içeri. Xanım gördü ki, Bextiyar periler pa-dişahının qızını özüyle getirib. Xanım yaxmlaşıb dedi:

- Bextiyar, sana gidende ne demişdim?

Bextiyar dedi:

- Xanım, vallahi, men getirmedim, özü geldi.

Perizad Xanım gülüb dedi:

- Ne edek, gelib, xoş gelib, men de qeribdim, hem sohbət olarıq.

Bu qızın adı Nurizad idi. Sabah tezden Bex-tiyar istedi almaları aparsın padişaha. Nurizad dedi:

- Bextiyar almaları hara aparırsan?

Bextiyar cavab verdi:

-Padişaha.

Qız dedi:

- Bextiyar, deli olmamısan ki, o almaları her kes yese 15 yaşmda olar. Al sana ona benzeyen üç alma verim, apar padişaha. Getir onları özümüz yiyek.

DV Bextiyar almaları qoydu cibine. Cennet almalarını özleri yediler, o biri almaları da verdi padişaha.

Padişah gördü, Bextiyar sağ geri dönüb. doğrudur, üzden güldüse de ama qarnma ağrı düşdü. Almanı Bextiyar'dan aldı. Onlar yeyib içmekte olsun, size kimden xeber verim, dellekden.

Dellek gelmişdi. Bextiyar'm saçım kesmeye. Gördü Bextiyar bir qız getirib, yeme, içme, onun gül cemalim seyret. O biri qız bunun eline su tökmeye bele yaramaz. Bextiyar'm saçını kesib özünü yetirdi padişahın yanına, dedi:

- Padişah senin taxtın yıxılsın, yeherin qanla dolsun, o Bextiyar bu defə bir qız getirib ki, evvelki bunun eline su dökmeye de yaramaz.

Padişah dedi:

- Doğru mu deyirsən?

Dellek dedi:

- Başın haqqı, nece deyiremse eledir.

Padişah dedi:

- Vezir, nece edək ki, o qızı da görək?

Vezir dedi:

- Ondan asan ne var ki? Yene evvelki kimi qonaq gedib görerik.

Padişah derhal xeber yolladı ki, sabah axşam sana qonaq olacağız, hazırlaş.

Bunlar hazırlaşmacta olsun. O biri gün padişah axşam deyil, günorta geldi, qızların ikisini də gördü. Padişah gördü bu qız o birindən min defa gözeldir. Yemek yeyib döndülər geri

Padişah dedi:

- Vezir, tedbir! Men padişah olam, gedanın biri bele gözəllərə sahab ola? Men rahat olabilerem.

Vezir dedi:

- Qıbleyi ələm heç fikir etmə, onu ele yere göndərəm ki, geri dönməz. Sabah sən çağır Bextiyar'ı de ki, gerek mənə Gülistani-İremdən gül gətirəsən, yoxsa boynunu vurduracağam. O da geder, bir de geri dönməz.

Sabah erkenden padişah Bextiyarı çağırırdı dedi:

- Bextiyar, görürəm sən iğid bir oğlansan, gerek mənə Gülistani-İremdən gül gətirəsən. Qırx gün sana vaxt verirem.

Getirməsən boynun vurulacaqdır. Bextiyar

bikef döndü evinə. Qızlar dedilər:

- Bextiyar niyə bikefsən? Sən bikef olanda bu qerib ölkədə biz ne hala düşerik?

Bextiyar işi qızlara nağıl etdi.

Nurizad gülüb dedi:

- Yalnız bu mu?

Bextiyar dedi:

-Beli.

Qız dedi:

- Onda gel qırx günün otuz doqquzunu yeyək, içik, kef edək, kırxmı gün Allah kerimdir. Başladılar, otuz dokuz gün kef etdilər, qırxıncı gün Nurizad Xanım Bextiyar'a bir lövh öğredib dedi:

- Bu lövhü oxuyub gözünü yumarsan, ayağın

yere deyən zaman açarsan, ora Gülistani-İremdir. Bir nece qız göreceksən. Al bu kağızı, onların içində bir Güli-geh-geh xanım var, ver ona. O sənə gül verir. Ama bizi yadından çıxarma. bir de bize gerek söz verəsən ki, qız zad getirmeyeceksən. sonra yene bu lövhü oxuyacaxsan, olacaqsan öz evimizdə.

Bextiyar lövhü oxuyub gözlerini yumdu. Bir vaxt gördü ayağı yere deydi. Gözünü açıb gördü ki, bura ele gözəl bir yedir ki, sanki cennətin bir guşesidir. Bülbüller oxuyur, güllər cavab verir. Bu zaman gördü qırx inə belli qız oynaya oynaya gelir. Deyəsən Allah xoş günündə bunları yaratmışdır. Bextiyar bunları gören də padişah da, gül də, hər şey yadından çıxdı. Kağızı yadından çıxarıb tez geri döndü. Lövhü oxudu, gözünü yumdu, bir vaxt ayağı yere deydi. Gözünü açıb gördü öz qapısmadadır. İstədi eve girsən birdən yadına düşdü ki, bes gül hani? Kağızı niyə vermedin? istədi dönə, Nurizad Xanım arxadan çağırırdı:

- Bextiyar hara dönürsən, bir gel eve, görək ne olub? Bextiyar döndü eve, gördü o Gülistani-İremdə gördüyü qız budur burada oturub.

Nurizad Xanım dedi:

- Bextiyar neyə geri dönersən?

Bextiyar işi danışib dedi:

- Gülü getirmək üçün.

Bunu eşidən kimi Güli-geh-geh geldi onun yanına. O güləndə ağzından bir nece gül düşdü. Qız dedi:

- Bextiyar, götür, apar padişaha ver.

Padişah gördü Bextiyar ölməyib, budur, gülü də götürüb. Yene qarnına ağrı düşdü. Bextiyar evinə döndü, qızların üçünü də basma toplayıb başladı sohbətə.

Sabah dellek yene geldi Bextiyar'm saçını kesmeye. Gördü Bextiyar bu defa bir qız getirib ki, o biriləri bunun yanında heç nedir. Tez özünü yetirdi padişahın yanına, dedi:

- Padişah, evin yıxılsın, xeberdən xeberin var mı? Sən Bextiyarı göndermişdin ölsün, o bir qız getirib ki, o biriləri bunun yanında bir quruşa da deymez.

Padişah bunu eşidince dedi:

- Vezir, gerek bir də Bextiyar'a qonaq gedək, görək bu qız nece qızıdır?

Bextiyar'a xeber yolladılar ki, filan günde, falan saatda sənə qonaq olacağıq, hazırlıq gör.

Bextiyar hazırlanmacta olsun. Padişah veziri də götürüb eve geldi, qızlar xeber tutmamış eve girib qızların üçünü də gördülər. Heç padişahın boğazından yemek geçebilerdi mi?

Durub geri döndülər.

Padişah dedi:

- Vezir, mən ölürəm, mənə bir eləç. Bextiyar'ı hara gönderirik, sağ gelir. Ne edək ki, bunun başını batıraq?

Vezir dedi:

- Çhbleyi alem sağ olsun, bu defa gönderek, qırx qulunlu at südü getirsin. Belke at bunu öldüre.

Padişah vezire aferin deyib yeniden Bextiyar'ı çağırırdı.

Dedi:

- İgidim, men xesteyem, hekimler mene qırx qulunlu derya atı südünü dermen deyiblen. Gerek onu getiresen.

Bextiyar fikirleşib dedi:

- Padişah sağ olsun, onda mene qırx gün vaxt ver.

Padişah vaxt verib dedi:

- Bax, qırx gün tamam olunca gelmesen, boyunu vurduracağam. Bextiyar yine bikef dödü evine.

Qızlar Bextiyarı bu halda görende heresi¹ bir yandan dedi:

- Bextiyar niye bikef sen, bu ne haldir?

Bextiyar meseleni qızlara nağıl etdi. Nurizad dedi:

- Yalnız bu mu? Gel otuz doqquz gün kefedek, ondan sonra asandır, işleri men düzelderem.

Bunlar otuz doqquz gün kefedildiler, qırxıncı gün Nurizad Xanım Bextiyar'a bir lövh öyredip dedi:

- Çucarsan seherden kenarı, bu lövhü oxuyarsan, gözlerini yumarsan, gözünü açanda görersen ki, bir tepenin eteyindesen. Tepenin başında bir qala var, gedersen o galaya. Görersen bir ixtiyar kişi var. Kişi o qeder qocalmış ki, onu pambıq arasına qoyublar. Onun pambıqını deyişersen. Ayılanda derdini ona deyişersen, sene yardım eder.

Bextiyar qız deyən kimi etdi. Gözünü açanda gördü bir tepenin eteyindedir. Yavaş yavaş geldi tepenin başına, gördü bir qala var. Qalaya girdi, gördü bir ixtiyar kişi var. Tez qocanın yerini açdı, pambıqı deyişdi. Qoca yatıp durandan sonra gözünü açıb dedi:

-Bextiyar, bala, xoş gelmişen, ne derdin var?

Bextiyar teccüb etdi ki, bu meni haradan tanıyın? İrelı yürüyüb derdini qocaya söyledi.

Qoca dedi:

- Bala, bu qorxulu işdir. O padişah seni öldürmek isteyir. Ama qorxma, benim qulağımın herbirine bir az pambıq sürtüb gedersen. Qargıdan da bir düdük düzeldersen. Bu tepenin gün çıxan terefində bir göl var, gedersen, o gölün kenarında bir quyu qazarsan, girersen o quyuya. Günortanı istisində² atlar gelecek su içmeye. Suyu yaxınlaşanda pambıq atarsan suya. Su köpürüb qalxacaq. Onda atlar ürküb qaçaqlar. Tez başlarsan düdüyü çahnağa. Onlar toplanacaxlar quyunun başına. Ana at yalvaracaq ki, bir de çal. Onda, sen de ki, and iç mene doxunmayacaxsan, çıxım dışarıya. Her ne and içse, inanma, ama ele ki, su pişiyi³ qeribin canına and içdi, onda çucarsan, sonra ne desen, emel edecek.

Bextiyar yavaş yavaş gelib gölün kenarında bir quyu qazdı, Qoca deyən kimi qargıdan bir

düdük düzeltib girdi quyuya, başladı gözlemeye. Ele ki, günorta oldu Bextiyar gördü budur at, arında qırx qulun gelir. Göle yaklaşınca Bextiyar pambığı atdı suya. Su köpüb qalxdı. Atlar bunu görünce geri çekildiler. Bextiyar başladı düdüyü çalmağa. Atlar derhal yığıldılar quyunun basma. Bextiyar çalgını tez kesdi. Ana at başladı yalvarmağa ki, yine çal. Bextiyar dedi:

-And iç ki, mene doxunmayacaqsan, hem de ne desem yerine yetireceksen, çıxım, ne qeder isteyirsən çalım.

At her neye and içdise de, Behtiyar qabul etmedi. Dedi:

- Su pişiyi qeribin canına and içmesen, çıxmaram.

Atm elacı kesilib dedi:

- Su pişiyi qeribin canı üçün, sene doxunmaram, ne desen yerine yetirerem.

Bextiyar bunu eşidince quyudan çıxıb başladı düdüyü çalmağa.

Biraz çalandan sonra dedi:

- Bilirsen ne var? Bizim padişahımız xestelenib, ona senin südünü derman deyibler, gerek mene südünden getiresen.

At dedi:

- Bilirsen ne var, o padişah seni öldürmek isteyir, gel sen min benim belime, möhkem tut ya lımdan, de ki, budur atı getirmişem, gelin özünüz sağın, qoy gelsinler özleri sağsinlar. Senin işin o olsun ki, meni padişaha ver, çıx get, ondan o yana benim isimdir.

Bextiyar at deyən kimi etdi. At qanad açıb uçdu. Bir saat geçmedi ki, at dedi:

- Bextiyar indi gözlerini aç.

Bextiyar gözlerini açıb gördü ki, öz şerherlerindedir. Atı sürüb padişahın qapısına ses etdi ki, atı getirmişem, padişah ne qeder isteyir sağsin.

Padişah çıxıb gördü ne? Bextiyar budur atı qulunlarıyla getiribdir. Dedi:

- Atlan bir möhkem yere salın, axşam sağarıq.

Atı möhkem yere salıb Bextiyar'ı bıraxdılar getdi evine. Behtiyar gedince at qanad açıb havaya qalxdı, qulunları da üz tutdular sehraya. Xalq "ey qoymaym, qarşısını alın" deye bağırışdı. At qarşısına çıxan başını üzüb, çıxdı getdi. Xeber padişaha gelib çatdı. Padişahın derdi at deyildi. Onun qarnının ağrısı ayrı şey idi. Dedi:

- Ne edim qaçdı! Gaçanı saxlamaq olmaz ki.

O biri terefdən veziri çağırıb dedi:

- Vezir, bele iş olmaz, bunu yeddinçi göye de yollasaq gelib çıxacaq. Buna bir tedbir. Ama bu defe gerek ele bir tedbir göresen ki, bu mehv olsun, yoxsa benim bağrım çatlar.

Vezir biraz fikirleşib dedi:

- Gıbleyi alem sağ olsun, sabah ona de ki, gerek gedib o dünyadan benim ata anamdan xeber getiresen. Onda görek ne edecek?

Padişah tedbirdən şad olub seher açılınca Bextiyar'ı çağırıb dedi:

- Bextiyar, görürəm sendən iğid yoxdur, gerek gedib o dünyadan mənim ata anamdan xəber gətirəsen.

Bextiyar dedi:

- Padişah, ədalətinə güc etmə, o dünyadan xəber gətirmək olar mı?

Padişah bunu eşidincə hirsələnib dedi:

- Mən sənə nə deyirəm, onu etməlisən. Gırx gün sənə vaxt verirəm, sonra boynunu ələ vurduracağam ki, bir qətrə qanm bəyə düşməsin.

Bextiyar bəyə halə döndü evinə. Arvadlar gördülər ki Bextiyar çox əndişəlidir. Dedilər:

- Bextiyar, yəni nə fikirləşirsən, nə olub? Dərini bəyə də, bəyə də bəyə.

Bextiyar dedi:

- Ay başınıza dönüm, padişah ələ bir iş deyir ki, heç əlacı yoxdur. Mənə deyir ki, gerek o dünyaya gedib ata anamdan bir xəber gətirəsen, gətirməsən boynunu vurduracağam. Gırx gün də vaxt verir.

Güli-qeh-qeh Xanım dedi:

- Bextiyar, qorxma, get padişaha də ki, odun toplaşın, səni də qoysun üstə, dörd tərəfdən od vurub yandırsm. Odunu ancaq çox yığıdır ki- sən ortasında otursan. Tüstüsü hər tərəfi bürüyəndə mən lövh oxuyub səni çöp edib gətirəcəyəm əvə. Sonrasıyla işin yoxdur. Gör padişahın başına nə iş gətirəcəyəm.

Bextiyar özünü padişaha yetirib dedi:

- Gibleyi-ələm, əmr et şəhərdən kənar bir yerdə qırx qatır yükü odun yığınsınlar. Mən səhər çıxıb odun üstündə oturacağam. Dörd tərəfdən od vursunlar, gedib o dünyadan sənə xəber gətirəcəyəm.

Bextiyar qırx yük demişdi, padişah əmr etdi yüz yük yığıdılar, dedi:

- Qoy sümükleri¹ də yansın.

Səhər olunca Bextiyar, vezir, vekil, xalq yığılıb gəldilər o yere. Bextiyar çıxıb oturdurdu odunun üstündə. Dörd tərəfdən neft² tökdülər. Padişah öz əliylə od vurdu. Odun yanıb ətrafı bürüyəndə Güli-qeh-qeh Xanım bir güycin olub uçdu qondu Bextiyar'ın yanıma. Bir lövh oxuyub Bextiyar'ı etdi bir çöp, aldı gətirdi evinə. Bir lövh oxuyub yəni etdi adam, dedi:

- Bextiyar, indi, bu şəhərdə ən qoca kimdir onu tap³ gətir bura.

Bextiyar şəhəri gəzib ələ bir qoca tapdı ki, qocalıqdan həttə yürüyəbilmirdi. Bunu gətirdi əvə, xanım bundan sonra soruşdu:

- Padişahın atasını görmüsən mi?

Qoca cavab verdi:

- Hələ babasını⁴ də görmüşəm.

Güli-qeh-qeh Xanım şad olub qələm, kağız alıb padişahın, vezirin, vekilin, bir də dələyin yedəndə babasından başlayıb siyahını⁵ tutdu. Onların dilindən bir kağız yazdı:

- Yüzün qara olsun, oğul, Bextiyar qədər də deyilsən. O gəldi bəyə yoxladı, sən bəyə yada salmırsan?

Bundan başqa öz ata analarının dilindən bir kağız vəzirə, birini vekilə, birini də dələyə yazdı. Otuz doqquz gün gəcdi, qırxmı gün gəcəndən sonra gəlib külə ortasında Bextiyar'ı basdırdılar. Arvadlar özəri döndülər evlərinə. O biri tərəfdən padişah vəzirə əmr etdi:

- Gədin o külə dağıdın, Bextiyarın sümüyünün yanığından bir şey tapaq. Hər kəs bilsin ki, o ölə. Sonra aravaların toyuna başlayaq.

Bəyə gətirib gətdilər külə yanıma. Külə başladılar külməyə, o qədər kümdülər ki, ortaya çatdılar. Bədən Bextiyar külə ortasından çıxdı. Gördülər Bextiyar sağdır, yanıma də böyük bir bağlama var.

Bextiyar padişaha baş əyib dedi:

- Qibleyi-ələm sağ olsun, ata-ananı gördüm, kefləri çox yaxşıdır. Bəhəstə oturlar bir yanılarında südə çayı axır, bir yanılarında bal gölü var, axşama qədər huri qılmanlarla gəzirler. Özəri də sənə çox gileylidirlər?⁶ Vəzir dedi:

- Mənimkini də gördün mü?

Bextiyar dedi:

- Sənikini də, dələyin də ata anasını gördüm. Həmişə padişahın ata anasının xidmətində idilər. Özəri də kağız verib, budur, bağlamadadır, açın oxuyun.

Bağlamayı açdılar gördülər ulu babalarından bəri həmişinin burada kağızı var, həmişə də gileylə edib yazmışlar:

- Sizin üzünüz qara olsun, Bextiyar qədər də olmadınız. O gəldi heç olmasa bir bəyə gördü, siz yadıma də salmırsınız.

Padişah dedi:

- Bextiyar, mənə nə qədər odun lazımdır ki, gedib ata ananı görüm?

Bextiyar dedi:

- Gibleyi ələm, sən böyük adamsan, gerek sənin odunun on dəfə artıq ola.

Vəzir də, vekil də həmişə dedilər:

- Bəyə də gədeceyik.

Bextiyar dedi:

- Onda gerek odunu çox yığasmız.

Padişah əmr etdi, bir dərənə arasına o qədər odun yığıdılar ki, heç olmayan qədər. Sonra vezir, vekil, dələk, bir də padişah, bütün əqrabalarıyla, arvadlarıyla yığılıb oturdular odunun üstündə. Dörd tərəfdən neft töküldü od vurdular. Həmişə bağıraraq yandılar.

Gırx gündən sonra gəlib külə dağıtdılar, gördülər ki, padişah nə gəzir, vezir nə gəzir? Hər yerdən bir yanımış adam sümüyü tapdılar. Bildilər ki yanımışlar. Xalq Bextiyar'ı özünə padişah seçdi. Bextiyar başladı burada padişahlıq etməyə. O çox ədalətlə padişahlıq edirdi. Xalq dedi:

- Ay Allah, bu iş gerek çoxdan olaydı.

Həmişə Bextiyar'a dua edirdi.

Bir gün Bextiyar əvə gəldi. Gördü xanımlar üçü də şirin yatıblar, istəmedi bunları oyandırın? Yıxılıb üçünün ortasında bir şeyə bürünüb yatdı.

Bu zaman Nurizad Xanım oyandı, gördü biri de-
lengâvazm¹ biri yıxılıb yatıb burada. O biri qızları
oyandırıp işi onlara dedi. Onlar da baxıb gördüler
ki, doğrudur. Meslehet qoydular² ki, öldürsünler.
Birden Perizad Xanım dedi:

- Ay aman, toxunmaym, bu Bextiyar'm özü
olacaq, çünkü o çobanlıq eyleyib, bele yatış ço-
banda olar.

Qızım bir sağda, biri solda, biri de Bextiyar'm
başuun üstünde durub o qeder gözlediler ki, Bex-

tiyar oyandı. Bextiyar bunları görünce güldü. Pe-
rizad dedi:

- Bextiyar niye gülürsen? Gerek bizi ağah ey-
leyesen. Burada bir sır var.

Bextiyar dedi:

- O yuxu ki, men satın almışdım, indi zahir³
oldu. Ona gülürem. O kişi yuxuda görmüşdü ki,
onun sağında bir ay, solunda bir ulduz, başının üs-
tünde de bir gün doğub. İndi Nurizad hanım gün,
Güli-geh-geh ay, sen de ulduzsan. Menim esi adım
Melikmemmed'dir ki, o kişiyle deyişmişem.

Vetenle Celayivetinin Nağlı

Biri vardı, biri yoxdu, Allahdan başqa heç kim
yoxdu. Bir kende⁴ bir er arvad vardı. Bunlar çox
yoxsulluqla ömür sürürdüler. Bir gün kişi arvadma
dedi:

- Men pul qazanmağa gedirem, eğer geri dön-
düm, döndüm, yox öldüm, bu xencerle atımı uşa-
ğımS olanda ona verersen, gelib benim qanıımı
alar.

Bu sözleri deyib kişi yola düşdü. Az getdi, çox
getdi, gelib bir ormana çıxdı. Hava yavaş yavaş qar-
anlıq oldu. Kişi mat qalib öz özüne dedi:

-Ay Allah, indi men neyleyim, başıma ha-
raların külünü töküm? Gecenin bu vaxtmda meni
burada qurd quş yese kim harayıma çatacaq? Men
niye rahatça evde oturduğum yerde durub çöllere
düşdüm?

Kişi ora-bura baxıb gördü ki, uzaqdan bir işıq
gelir. Yene öz-özüne dedi:

- Gedib bu geceni orada keçirerem, görüm
sabah başıma ne gelir.

Üz tutdu İşığa teref getmeye. Gedib işıq gelen
yere çatanda gördü ki, bir mağaradır, içinde işıq
yanır. Ama heç kim yoxdur, ancak burada gözel
evler var. Evler ele bezenmişdi ki, adam deyirdi
daha bura cennettir. Bir bir evleri gezdi. Sonuncu
qayıllı açdı, gördü burada bir dev yatıb, bu dev o
qeder qocadır ki, yerinden hareket edebilmez.

Dev soruşdu:

- Ay bala, sen hara, bura hara, bura gelen sağ
geri dönebilmez, indi ki, gelmisen, her ne lâzımdır,
götür apar, ancaq tez çıx get ki, devler gelib seni
yemesinler.

Kişi dedi:

- Xeyr, gerek men bu şeylerin hamısını apa-
ram, yoxsa buradan getmeyeceyem. Men dev-
lerden qorxan deyilem.

Bunu demişdi ki, göy guruldadı, hava qarışdı,
rüzgâr esdi, yer titremeye başladı. Goca dedi:

- Sene dedim ki, her ne lâzımdırsa, götür çıx
get, yoxsa devler gelib seni yeyeler, sen inan-
madın, indi eşidirsən mi? Budur, devler gelir. Seni
parça-parça edecekler. Tez ol, sen sandığa gir giz-
len.

Kişi tez sandığa girib gizlendi. Devler içeri gir-
diler.

Baş dev bağırdı:

- Adam adam iysi gelir, yağlı badam iysi gelir.
Tez ol, de görek bu adam iyi haradan gelir.

Goca devin üstüne bağırmağa başladılar. Goca
ne qeder dese de devler inanmadılar. Evleri gez-
meye başladılar. Bunlar kişini sandıqdan çıxanb
parça-parça etdiler. Size kimden xeber verim, ki-
şinin arvadmdan. Kişi gidenden üç-dört gün geç-
mişdi ki, arvadın bir oğlu oldu, adını Celayiveten
qoydular. Bir nece il kişini gözlediler, gördüler ki,
gelmez, dediler:

- Yeğin kişini öldürmüşler ki, gelib çıxmadı.

Yaş tutdular, ağladılar, sonra her kes öz evine
çekilib ömür sürmeye başladı. İllar geçdi, arvadın
oğlu böyüyüb onsekkiz yaşma çatdı. Bir gün oğlan
anasından xeber aldı:

- Ana, atamdan mene ne qalıb?

Anası dedi:

- Bala, atandan sene bir xencer qalıb, bir de at.
Atan gedende demişdi ki, oğlum olsa, bu xenceri
götürüb, bu atı da minib, benim intiqamımı alsın.

Oğlan geyinib xenceri beline bağladı, atı minib
anasından soruşdu:

- Ana, atam hangi yolla getmişdi?

Anası oğluna atasının yolunu gösterdi. Oğlan
başladı o yolla getmeye. Az getdi, üz getdi, dere
tepe düz getdi, getti, gelib çıxdı hemin meşeye. Ge-
ceydi, gördü ki uzaqdan bir işıq gelir, işığa teref
getmeye başladı. Bir az gedenden sonra gelib o ma-
ğaraya çatdı. Gayını açıb içeri girdi. Gördü ki, bi-
rinci otaq⁶ boşdur. İkinciye girdi, gördü boşdur,
üçüncüye girende gördü ki, bir qoca dev oturub.
Dev bunu görünce dedi:

- Ay bala, bura indiye qeder heç bir beni adam
gele bilmez, her kim gelibse, devler onu parça parça
edibler. Sen ki, cavansan. Hâle devler gelmeyib, çıx
get buradan.

Dev bu sözleri deyende oğlan barınağını diş-
leyib öz-özüne dedi:

- Aha, yağın benim atamı da bunlar öl-
dürübler.

Oğlan bayıra⁷ çıxıb bir yerde gizlendi. Bir de

gördü ki- bir rüzgar, bir tufan qopdu ki, Allah gös termsin. Celaliyivenen gördü ki, devler gelirler. Tez xencereni çıxarıb yerinde hazır oldu. Devler geldilər, evde oturub yemeklerini yeyende Celaliyivenen qapmm ağzına geldi, xencereni elinde tutub bağırmağa başladı:

- Ay haray, qoyma!

Devler bu bağırtnı eşidib bir bir bayıra çıxdıqça Celaliyivenen onların boynunu vurub yere salırdı. Hamisini öldürəndən sonra girdi içeri. Qoca devi istedi öldürsün. Goca dev başladı yalvarmağa. Celaliyivenen bunun sözüne baxıb boynunu vurmadı. Sonra atına minib anasının yanma geldi. Anası ile görüşdüler. Sonra Celaliyivenen dedi:

- Ana atamın intiqammı olmuşam, indi ha zırlan gidek.

Anası hazırlanıb geyindi, atlarına minib devlerin meskenine geldilər. Anası dedi:

- Ay bala, meni hara getirmisen? Devler gelib meni yeyecekler, sen ne edirsən?

Celaliyivenen başına gelenleri anasına nağıl etdi, anası sakit oldu. O dedi:

- Sonuncu otaqda dev var, ona yemek zad verme.

Celaliyivenen meşeye ova geder, anası da evde qahb ev işlərini görərdi. Bir defe arvad özünü tuta bilməyib sonuncu otağın pəncərisinə yaxınlaşdı, baxtı ki, burada böyük bir dev var. Geri döndü. Arvad beyləliklə hər gün devin yanma gəlirdi. Nəhayət, bu devlə seviməyə başladı. Celaliyivenen ova gedib gəlincə arvadla dev kef çekirdilər. Oğlan eve gəlende dev yene öz otağına çekilib gizlenirdi. Bir il keçəndən sonra arvadın devdən bir oğlu oldu. Bilmedilər uşağı ne etsinlər. Dev dedi:

- Avrad, apar, bu uşağı qoy Celaliyivenen'in yolu üstə. O insanflıdır, görəcək ki, uşaqdır, ağlayır, ahh qucağıma eve getirecek. Sen de bir az naz edib, alıb uşağı saxlayarsan.

Arvad bu tədbirə razı oldu. Uşağı götürüb Celaliyivenenin gəldiyi yolun üstə qoyub eve döndü.

Gün ortadan bir az keçmişdi. Celaliyivenen ovdan geri dönəndə gördü yolunun üstündə bir uşaq var. Tez uşağı qucağına alıb eve getirdi. Anasına dedi:

- Ana, sene qurban olum, gör ne yaxşı uşaqdır. Yolun üstündeydi, ağlayırdı, sen bunu reddetmə, bunu mənə qardaş et.

Anası dedi:

- Ay bala, ta mənim ne vaxtimdir, mən artıq qocalmışam, uşaq saxlamağı haradan bilirim? Apar qoy yerinə, belki yoldan keçən götürər.

Celaliyivenen anasına yalvarmağa başlayıb dedi:

- Ana, bu uşağı götür, adını da vətən qoy, mənim qardaşım olsun.

Anası razı olub uşağı götürdü. Bir neçə gün keçəndən sonra Celaliyivenen gördü ki, anasının

döşlərindən süd gəlir. Ona dedi:

- Ana, gör Allah bu uşağı ne qədər istəyir ki, sənin döşlərinə süd də verdi.

Anası gülüb başını aşağı saldı. Vətən böyüyüb yedi sekiz yaşlarına çatmışdı. Özü də Celaliyiveneni çox istəyirdi, ondan ayrı durub bilmirdi.

Bir gün Celaliyivenen ova getmişdi. Vətən də özünü yuxuluğa vurub, yerində uzanmışdı. Gördü anası dəvə deyir:

- Bu Celaliyivenen bizə gün verib işıq vermir. Neçə edək onu yox eyleyək?

Dev dedi:

- Ona nə var ki? Sabah Celaliyivenen ovdan geri dönəncə mən bir eqreb olub qapının üstündə duraram, o gəlib keçəndə başından sancaram.

Dev bu sözləri deyəndə Vətən yorganın altında qulaq aşırılmış. Ayağa qalxıb, paltarını geyindi, getdi durdu qardaşı gələn yolun ağzında. Uzaqdan gördü ki, qardaşı gəlir, tez onun qarşısına getdi, ikisi də bir yerdə geldilər. Evin qapısından içeri girəndə Vətən Celaliyivenen'in yaxasını buraxmadı ki, gerek mən sənin boynuna minəm.

Anası ona dedi:

- Ay bala, qardaşın yorulub, açdır, niyə onu incidirsən?

Vətən dedi:

- Köpekoğlunun qızı çox danışma¹, qardaş özümündür, özüm bilərəm. Gerek mən onun boyuna sarılam.

Celaliyivenen gördü qardaşı çox yalvarır, sözünü qırmayıb onu boynuna götürdü. Anası Celaliyivenen'in yanına gəlib dedi:

- Ay bala, qardaşın ağırdır, sen onu boynuna alabizməzsən, qoy özü getsin.

Dev gördü öz oğlu Celaliyivenen'in boynundadır, vursada da öləcek Ona görə də vurmayıb çıxıb getdi.

Celaliyivenen'in anasının kefi pozulmuşdu. İşləri baş tutmamışdı. Celaliyivenen yeməğini yeyib yatdı. Vətən də uzandı, amma yatmadı. Anası gördü ki, Celaliyivenenlə Vətən yatıblar. Devi çağırıb dedi:

- Ay kişi bu gün Vətən qoymadı səni onu öldürəsen. Nə qədər ki, bu sağdır, biz heç kef edə bilməyəcəyik. Sən gəl, onu öldür.

Dev dedi:

- Ay arvad, Vətən qoymayacaq mən onu evdə öldürüm. Sabah Celaliyivenen ova çıxanda mən ondan evvel çucacağam. O ov ovladıqdan sonra gəlib serin bulağın yanında el-üzünü yıxalayıb dincəlir. Sonra da başını yere qoyub yatır. Başını yere qoyub yatanda mən hücum edib onu öldürəcəyəm. Əgər mən onu öldürsəm, tez eve gələcəyəm, yox əgər o məni öldürsə, onda o sağ əvə gətirəcək. Demək, mən ölmüşəm. Sən tez bulağın yanına gəlsən. Mənim qanım oralara tökülmüş olacaq, o qandan bir qab yığıb eve gətirərsən. Celaliyivenen yemək yiyəndə onun qabına tökərsən, o yemək yeyincə kimi öləcək.

Arvad bu sözlere qulaq asıb, bir az ağlayıb, devle qucaqlaşıb öpüşüb ayrıldılar. Bunlar burada danışanda Veten de yorganın altından qulaq asırdı. Sabah tezden Veten yerindən qalxıb, el-üzünü yaxalayıb geyindi. Çay içməyə oturanda Celaliyiveten soruşdu:

- Gardaş, sen hara telesirsən¹, senin ki, biri işin yoxdur.

Veten dedi:

- Gardaş, men de bu gün seninle ova gedecəyəm.

Celaliyiveten dedi:

- Gardaş, sen hara, ov hara, hele kiçiksen. Ova gedebilmezsen. Hava istidir, yorularsan otur evde, oyn.

Veten dedi:

- Gardaş, heç mümkün deyil, men bu gün seninle getməsəm, özümü öldürəcəyəm.

Arvad dedi:

- Ay bala, qardaşma zəhmət verə, qoy getsin işinə. Sen ova niyə gedirsən?

Veten dedi:

-Ay arvad, ele vuraram ağzına yerində qalarsan. Sen mənim işimə qarışma. Mən qardaşımla getmək istəyirəm.

Celaliyiveten gördü yox, qardaşı bu gün tamamilə başqa tür danışır. Ona görə də qardaşının qəlbinə qırmaıyıb, onu da özüylə ova apardı.

Arvad gördü ki, yox, yenə Veten bununla gədir. İşlər pisdır, dəvi öldürəcəklər. Gapıda oturub dəvi gözleməyə başladı. Celaliyi vətənlə Veten birlikdə məşənin içinə girdilər. Bir az ov vurdular, ocaq yandırıb vurduqları quşdan yedilər.

Celaliyiveten dedi:

- Gardaş, mən yorulmuşam- gedək bir bu lağın² yanında yatıb dinləək. Sonra ova gedək.

Veten razı oldu. Çünkü bilirdi ki, dəv onları orada gözleyəcək. İki qardaş qalxıb bulağın yanına getdilər. Bulağın yanında Celaliyiveten bir az ot yığıb başının altına qoyub xəncərini də çıxarıb qoydu sinəsinin üstünə. Sonra qardaşına dedi:

- Gardaş, sən də yat, dinlən- evə gedib çatabilmezsen.

Veten dedi:

- Gardaş menden nigəran qalma, sən yat.

Bu sözləri deyib iki qardaş başlarını qoydular yere. Celaliyiveten'in heç nədən xəberi yoxdu. Ona görə də başını yere qoyunca yatdı. Veten də başını yere qoyub dəvin yolunu gözleyirdi. Aradan biri az keçmişdi, Veten gördü dəv yavaş yavaş gəlir. Veten özünü yuxuluğa vurdu. Dəv yaxlaşanda qardaşmm sinəsinin üstündən xəncəri götürüb dəvi ele vurdu ki, dəv iki parça oldu, qam hər tərəfə səpeləndi. Veten qorxdı ki, qardaşı oyansın. O, dəvin ayağından tutub bir tərəfə sürüklədi. Sonra xəncəri qanlı qanlı getirib qardaşmm sinəsi üstünə koydu.

Aradan bir neçə saat keçdi. Celaliyi vətən yuxudan oyandı. Döşünün üstündən xəncəri götürəndə gördü ki xəncər qanlıdır, qardaşının üzünə

baxıb soruşdu:

- Gardaş, bu nə işdir, nə olub, mənim xəncərim niyə qanlıdır?

Veten dedi:

- Gardaş heç nə yoxdur. Buradan bir kiçik dovşan keçirdi. İstedim onu vuram, xəncəri atdım, deydi, yaraladı, amma dovşan ölmedi, kaçdı. Xəncərdə olan dovşanın qanıdır.

Celaliyiveten xəncərini götürdü, el üzünü yaxaladı, evlərinə tərəf yola düşdülər. Evlərinə çatanda gördülər ki, anaları qapıda oturub onların yolunu gözleyir. Bunlar evə gələn kimi arvad barmağını dişlədi. Öz özüne dedi:

- Vay, dede vay, bunlar dəvi öldürüblər!

Arvad dəvin dediyi yere qaçmağa başladı. Arvad o bulağın yanına gəldi, gördü ki, dəvi parça parça edib atıblar, bir kənara. Arvad tez bir qap çıxardı. Dəvin qanından onun içinə tökdü, evlərinə tərəf gəlməyə başladı.

Oğlanlar bir az gözledikdən sonra gördülər anaları yoxdur. Veten tez barınağını dişlədi. Sonra üreyinlə dedi:

- Yaxşı, köpek oğlunun qızı, gör indi sənə baxsın ne iş gətirəcəyəm.

Arvad bir azdan özünü yetirdi evə. Tez yeməkləri hazırladı, can, "qurban olum", "başına dönüm" dəyə dəyə yeməyi onların qarşısına qoydu.

Yemek ortalığa gəldi. Bir ana, iki qardaş süfrənin kənarında oturdular. Celaliyiveten çox aç olduğundan elini uzadıb yemek istədi. Veten bağıraraq qardaşın elindən tutub dedi:

-Gardaş, heç utanmırsan, anamız ikimizdən də böyükdür. O, oturub kənardə, amma yeməyə sən evvel elini uzadırsan? Goy evvel anamız yesin, sonra da sən yeyərsən.

Celaliyiveten heç bir şey başa düşməyib Veten'in üzünə baxdı. Veten dedi:

- Gardaş, üzümə baxma, evvel gərək bu yeməkdən anam yesin, sonra da sən yeyərsən.

Anası gördü ki, işlər pisdır. Veten bunun sonuna çıxacaq. Tez dedi:

- Ay bala, mən aç deyiləm, qardaşın açdır, sən onu niyə belə incidirsən?

Veten dedi:

- Arvad, uzun danışma, sənə deyirəm yə, yoxsa xəncəri götürüb sənə parça parça edərəm.

Celaliyiveten bunların üzünə baxıb heç bir şey başa düşmürdü. Veten xəncəri çıxarıb durdu anasının başının üstündə, dedi:

- Köpek qızı, sənə deyirəm yə!

Anası gördü ki, onsuz da ecəli çatıb, elini uzadı, yeməkdən götürüb ağzına qoyunca, parça parça olub öldü. Celaliyiveten özünü itirib Vətəndən soruşdu:

- Gardaş, mənə söylə görüm, bu nə sirdir?

Veten dedi:

- Gardaş, gəl otur yanımda, bütün sirləri sənə deyim.

Gardaşlar bir birinin yanında oturdular. Veten

başdan ayağa bütün işi Celaliyivetene danışdı. Celaliyiveten bunları eşidenden sonra ayağa qalxıb xencerini qapınm üstünden asıb Vetene dedi:

- Gardaşım, indi ki, bele oldu, men gedirem, qoy menden sene bu xencerim yadigâr qalsm. Bazen bu xencere baxarsan, xencerden qan da manda ardımca gellersen.

Bu sözləri deyib Celaliyiveten yola düşdü. Az getdi, üz getdi, dere tepe düz getdi, gelib bir sehre çatdı. Seherin kenarında kiçik bir ev vardı. Eve yaxınlaşıb gördü ki, bir qoca qadm çorab tokuyur. Celaliyi veten salam verib dedi:

- Qarı nene, bu geceliye Allah qonağı sax-larsan mı?

Qarı dedi:

- Ne üçün saxlamıram, ay bala, Allah'a da qurban olum, qonağma da, gel içeri.

Celaliyiveten içeri girib bir az oturdu. Qarı nene buna yemek hazırladı. Celaliyiveten yedi, doydu, kenara çekilende dedi ki, ay nene, zehmet olmasa mene bir az su ver.

Qarı dedi:

- Ay bala, vallahi, memleketin ah nalesi bütün dünyanı götürüb. Biz burada aylarla su üzü göre bilmirik. Bu seherden çox büyük bir çay geçir. Ama çayın qarşısım bir ejdeha kesib, su onun üstünden geçe bilmir. Her ay bu ejdehaya bir qız verir. Ejdeha qızı yeyende başını bir az qaldır, o zaman bir az gelir, biz de götürüb içirik, indi nece aydır ki, yine suya hesretik. Memleketden qız qurtardığına göre bu gün padşahın qızı qurban ge-decek. Sen menden su isteyende, men sene yox de-yebilmedim, bir az su vardı onu sene getirdim.

Celaliyiveten dedi:

- Qarı nene, o ejdeha haradadır?

Cjarıdedi:

- Ay bala, dağın arxasmdadır.

Celaliyiveten dedi:

- Qarı nene, bu gün padşahın kızını oraya aparanda mene deyersen, men gerek o ejdeham öldürem, o qızı azad edem.

Qarı dedi:

- Ay bala, sen hara, o ejdeha hara? Sen onunla bacarabilmezsen, o ejdehayla padşahın ordusu, pehlevanları bacarabilmir.

Oğlan dedi:

- Ne olar, sen meni oraya apar. Men ancaq ke nardan seyr ederem.

Vaxt tamam oldu, padşahın qızı geyindirildi. Xalq çayın kenarına yığıldı. Padşahın kızını getirdiler. Oğlan de gedib bir qılınç alıb çaym bir kenarında gözlenmişdi. Bir de gördü ki, padşahın qızı gelir. Qızı çaym kenarında qoyub xalq geri çekildi.

Gizin gözlerinden yaş sel kimi axırdı. Celaliyiveten buna dayanabilmedi. Qız bir de gördü ki, ejderha başını kaldırıp buna teref gelir. Özünü itirdi. Celaliyiveten bir de baxdı ki, ejdeha qızı yarıya qeder udub, tez qılınçmı götürüb ejdehaya ya-

xınlaşdı. Ejdeha bunu udmak isteyende Celaliyiveten onun ağzını keserek qarnına qeder yırtıb iki yere böldü. Ejdeha yerindece öldü. Celaliyiveten qızı onun qarnından çıxardı. Qız çıxan kimi elini qana batırıp Celaliyiveten'nin küreyine¹ sürtdü. Xalq gördüki, su yerine qan gelir. Padşah başa düşdü ki, ejdeham öldürübler. Emr eyledi ki, qan kesilib qurtaranacan heç kim su götürmesin. Tez adam gönderib qızı getirdiler, amma ejdeham öldüreni tapmadılar. Celaliyiveten qaçıb gelmişdi ki, qarım evine hiç kim onu görmesin. Padşah qızından soruşdu:

- Gizim, bes ejdeham öldüren oğlan ha radadır?

Giz dedi:

- Ata, men beş barmağımı qana batırıp onun küreyine sürtmüşem. Seher axtarışm, kimin küreyinde o işaretleri tapsalar, demeli, ejdeham o öldürüb.

Padşah bütün sehre adam saldırdı, başladılar ejdeham öldüreni aramağa.

Bir saat geçmemişdi ki, Celaliyiveten olan evin qapısı açıldı, padşahın adamları içeri girdiler. Celaliyiveten'i ayağa qaldırıp küreyine baxdılar. Gördülere qız dediyi işaret bu oğlanın küreyindedir. Celaliyiveten'i getirdiler padşahın huzuruna.

Padşah dedi:

- Oğlan indiye qeder biz bu ejdehamın elinden çox eziyeti çekmişik. İndi sen bizi bu eziyetden qurtarmısan, men kızımı da, padşahlığımı da sene verirem. qal bu memleketde.

Celaliyiveten padşahın sözüyle razılaşdı.

Gırx gün, qırx gece padşahın qızıyla Celaliyiveten toy etdiler.

Celaliyiveten qarı neneni de yanına getirib burada yaşamağa başladı.

Bir gün Celaliyiveten oturub pencereden baya baxırdı. Gördü ki, uzaqdan iki yol görünür. Tez qarı nenesini çağırıp soruşdu:

- Nene, de görüm bu yollar hara gedir?

Qarı dedi:

- Bala, bu yolların biri geder gelir yoldur, o birisi geder-gelmez yoldur ki, oraya gedenlerin heç biri geri dönmemiştir.

Celaliyiveten dedi:

- Nene, benim yol hazırlığımı görün, men geder gelmez yoluna gedeceyem.

Padşah, padşahın qızı gelib ne qeder yalvardılarsa da Celaliyiveten bunların sözüne baxmayıb geder gelmez yolla getmeye başladı. Az getdi, üz getdi, dere-tepe düz getdi, gelib bir sehre çıxdı. Sehre girende gördü ki, seherde daşdan başka heç ne yoxdur. O çox gezdi, gördü bir baxça var. Bu baxçanın her terefi daşdır. Baxdı ki, bir daşın üstünde bir gözəl qız oturub ki, yeme içme, bunun gül camalma tamaşa et. Ancaq bunun dizinin üstünde bir gâvur keşiş başmı qoyub yatıb. Giz oğlanı görüb ağlamağa başladı. Dedi:

- Ay oğlan, sen niye bura gelib çıxmısan, indi keşiş durar, seni daş eder, tez ol qaç buradan.

Qız bu sözləri demişdi ki, keşiş ayıldı, oğlanı gören kimi ona teref üfürdü. Oğlan dize qeder daş oldu. Bir de üfürəndə oğlan boğaza qeder daş oldu. Üçüncü dəfə üfürəndə Celaliyiveten bütün daş olub qaldı.

Size kimdən xəber verim Veten'den.

Veten evdə oturmuşdu, bir də gördü ki, Celaliyiveten'in xencerindən qan damır. Tez ayağa qalxdı. Xenceri belinə bağladı. Atını minib qardaşırın ardınca getməyə başladı. Az getdi uz getdi, dere tepe düz getdi, gelib o padşahın memləkətinə çıxdı. Ordan-burdan xəber tutub Celaliyiveten'in haraya getdiyini öyrəndi. Vaxt itirməyib gədergəlməz yolla getməyə başladı. Bir neçə gün gedəndən sonra gelib o memləkətə yetişdi. O yan bu yana baxıb daşdan başqa bir şeye görmedi. Şəhər mezaristanına benzeyirdi. Bir az gedəndən sonra bir bağa rast gəldi. Bu bağın da o yan, bu yanma baxıb hər yarımda daş görəndə, Veten işi başa düşdü. Bir az yerildi, gördü ki bir gözəl qız oturub, bir keşiş də başını qoyub onun dizinin üstünə, yatıb.

Giz bunu gören kimi ağlayıb dedi:

- Ay oğlan, bura gələn geri dönmür. İndi keşiş durar- seni daş eder, ne qədər ki durmayıb, get buradan, qaç!

Veten dedi:

-Hara gedirəm? Menim qardaşım buraya gəlib, onu tapmasam, geri dönəmə, Men gerek keşişi öldürəm, adamları dirildəm, sonra gedəm.

Bu sözləri demişdi ki gördü keşiş oyandı. Keşiş bunu görəndə ayağa qalxdı, gözlerini ağardıb üfürməyə başladı. Keşiş ne qədər üfürdü de Veten'e təsir edə bilmədi? Çünki o dev oğlu idi? Keşiş bir də üfürdü, oğlana heç bir şey edə bilmədi. Veten xenceri çıxarıb keşişin üstünə hücum edib dedi:

- Bu saat burada olan daşların hamisini adam etməlisən, etməsən seni iki parça edəcəyəm.

Keşiş gördü ki, bura gələnleri bir dəfəyə daş edirdi, ama bunun heç halına da təsir edə bilmir. Deməli, bunu öldürəcək. Ona görə də qorxub bir dua oxudu. Orada olanların hamisi dönüb insan oldu.

Bundan sonra Veten xenceri götürüb keşişi ikiye böldü. Keşiş öləndən sonra Veten erayıb Celaliyiveten'i tapdı. İki qardaş görüşüb öpüşdülər. Gizi də götürüb Celaliyiveten'in padşahlıq etdiyi memləkətə gəldilər. Hazırlıq görüldü. Yenidən iki qardaşın toyu başladı. Getirdikləri qızı Veten'e, padşahın qızını da Celaliyiveten'e yenidən aldılar. Qırx gün, qırx gecə toy etdilər. Sonra Celaliyiveten'le Veten arvadlarını götürüb öz vilayətlərinə gətdilər. Yeyib içib arzularına çatdılar. Men sağ, siz də salamat.

Padişahla Pineci¹

Bir padşah baş vezirini öz yerində qoyub, o biri veziri ilə təğyiri-libas² olub ölkəni gəzməyə çıxır. ikisi də dərviş paltarları geyirlər ki onları tanıyan olmasın.

Şah veziri ilə az gedir, çox gedir, yolda bir kişiye rast gəlirlər. Kişi ilə salamlayıb başlayırlar getməyə, şah görür ki, kişi də onlarla gedir. Odur ki, deyir:

- Kişi, indi ki, bir yerdə gedirik, gəl yola nərdivan³ qoyalım.

Kişi deyir:

- Dərviş baba, bu böyüklükdə yola da nərdivan qoymaq olar?

Şah görür ki, kişi onun dediyini başa düşmədi.⁴ Bunlar gedib bir şəhərə çatırlar. Kişi deyir:

- Dərviş baba, bura bizim şəhərimizdir, indi men gedirəm evimize.

Şah deyir:

- Qardaş, bizi bir geceliyə Allah qonağı saxlarsan mı?

Kişi mescidi göstərib deyir ki, Allah qonağı oraya gedir.

Kişi onlardan ayrılıb gəlir evinə, yolda olanları qızına söyləyir.

Qız deyir:

- Ata, get o dərvişləri qonak getir, onlar ağıllı adama benzeyirlər.

Kişi deyir:

- Sen ki, onları görməmişən, ne bilirsən ağıllı adama benzeyirlər?

Qız deyir:

- O sənə deyəndə ki, gəl bu yola nərdivan qoyaq, demək istəyirmiş ki, gəl bu yolu söhbət edərək gedək, sən onun sözünü başa düşməmişən.

Qız ne qədər edir, atası onları eve çağırmaq istəmir. Odur ki qız deyir:

- Ata qərrib adamlardır, heç olmazsa bir az yemək hazırlayıb, apar ver, yesinlər.

Qız bir təhər atasını razı salır; bir qab dolma, bir tendir çöreği⁵, bir qap süd verir ki, apar ver qonaqlara. Menim adımdan deyərsən ki qızım deyir: ay bütövdür, ulduzlar çoxdur saya bilmədim, derya da ağzıma doludur. Sonra onlar ne desələr gəlib mənə deyərsən.

Kişi yeməyi aparanda yolda açıb dolma ilə çöreyi yarımsın yeyir, südü tamam içir, qab boş qalır. Sonra yeməyin qalanını aparıb dərvişlərə verir. Qızının sözlərini onlara deyir. Dərviş görür ki, boş qabın içində on-onbeş dolma var, çöreyin yarısı yoxdur, qab da boşdur. Dərvişlər dolma ilə çöreyi yeyirlər, qabları kişiye geri verəndə, dərviş deyir:

1.'boyacı, kunduracı 2. elbisələri dəyişmək 3. merdiven 4. anlamadı 5. ekmeği

- Get qızma de ki, ay para idi, ulduzlar çox deyildi, on onbeş olardı, derya da tamam qurmuşdu.

Kişi gelib o sözleri qızma söyleyende qız deyir:

- Ata, ayıb deyil mi? Sen niye qonağa apar-dığım yemeyi yemiş, südü de içmisen?

Kişi deyir:

- Qızım, dolmanı yolda yediyimi sen haradan bildin?

Qız deyir:

¹ - Bunu dervişler senin dilinle mene xeber verdiler. Men sene deyende ki, ay bütövdür, ulduzlar çoxdur, derya doludur, demek isteyirdim ki, çörek bütövdür, dolmalar çoxdur, süd de qabla birdir. Dervişler mene xeber gönderdiler ki, ay paradır, ulduzlar çox deyil, derya quruyub, ye'ni çöreyin yarısını, dolmanın çoxunu yeyibler, südü de tamam içibler.

Qız atasına çox yalvardı ki, o dervişleri heç olmazsa bir günlüye evimize qonaq getir. Kişi gedib dervişleri evine getirdi.

Dervişler bir az oturandan sonra qız onlardan xeber aldı ki, üreyiniz ne isteyirse yemeye hazırlayım. Şah gördü ki, kişinin heyetinde¹ bir at, çoxlu toyuq var. Odur ki, dedi:

- Bir ele şey al ki, içini özümüz yeyek, ortasını toyuqlarınız, kenarını da atınız.

Qız tez durub bir qovun getirib ortalığa qoydu, dedi:

- İçini özünüz yeyin, toxumlarını toyuqlara versin, kenarını da atımız yeyer.

Padişah qızın ağılına teccüb edib aferin söyledi.

Şahla vezir qızdan çox razılıq edib geri döndüler. Yolda qarşılarma bir pineci çpçdı. Şah eşitmişti ki, bu pineci de çox ağıllı kişidir. Odur ki, onun yanına çatanda şah elini başına qoydu, cavab olaraq pineci elini diline vurdu.

Sonra şah dedi:

- Pineci qardaş, doqquzu üçe vurabilmesen mi?

Pineci dedi:

- Vurdum, tutmadı, hem de otuz ikiler qoy-madı.

Şah dedi:

- Uzaqdasan, yaxmda?

Pineci dedi:

- Uzağı yaxm etmişəm.

Şah yene soruşdu:

- İkidesen, üçde?

Pineci cavab verdi: - İkini üç etmişəm. " Şah sonda dedi:

-Qaz göndersen, yola bilersen mi?

Pineci dedi:

- Ele yolaram ki!

Şahla vezir pineciden ayrılıb getdiler. Şah pal-tarlarını deyışib taxta çıxandan sonra dedi:

- Vezir, senin çün ayıbdır ki, pinecinin yolda danışdığı sözlerin menasını başa düşməyesen. Ona göre de get öyren. Ama kişini incitme!

Vezir çoxlu qızıl, pul götürüb atını minib döndü geri pinecinin yanma. Kişini görüb dedi:

- Şahla danışdığın sözlerin menasını mene de-yersen mi?

Pineci dedi:

- Sözü heresine bir qızıl versen, deyerem.

Vezir razılaşdı.

Pineci dedi:

- Şah eline başına qoymaqla soruşdu ki, başın salamat olması üçün ne etmek lâzımdır, men elimi dilime vurdum ki, dilin sakit olsa, başın salamat olar. Sonra dedi:

- Doqquzu üçe vurdun mu? Yeni yazı, yayı, payızı doqquz ayı işleyib üç ay qışda dolanmaq üçün yemek toplayabilipsen mi? Dedim, işledim, bir şey çıxmadı, hem de otuz iki dişimden artmadı.

Sonra Şah dedi:

- Uzaqdasan, yaxmda: yanı yaxmı görürsen, yoxsa uzağı. Men de cavab verdim ki, yaxmı görürəm. İkidesen üçde, ye'nı ayaqlarm sözüne baxır mı? Dedim ki, ikini üç etmişəm, yeni iki ayağımla yürümeye çetinlik çekirem, elime ağaç da almışam. Sanra Şah dedi: Qaz göndersen yolarsan mı? Dedim ki, yolaram. Qaz da sen idin, pullarını elin den aldım.

Vezir pineciye çoxlu pul verdiyine peşman oldu. Atı sürüb getmek isteyende fikirleşdi ki, qoy men de ona sual verim, cavab verebilmesen, pul-larımı geri alım.

Vezir dedi:

- A kişi, de görüm bu saat padişah ne eder?

Pineci altdan yuxarı baxıb dedi:

- Sen bilirsən ki, padişah böyük adamdır, ele adamların haqqmda sohbət edende gerek bir az hörmətli olaq. indi men oturmuşam quru yerde, qarşımda da yırtıq ayaqqabılar, buradan şah haq-qmda danışmaq olar mı? Gel sen atı ver minim, o zerli ebanı da sal çiyime,² qamçımı da ver elime sonra deyim.

Vezir razı oldu, atdan düşdü.³ Pineci tez mindi ata, vezirin zerli libasın da saldı çiyine, dedi:

- Vezir, bil ve agâh ol, bu saat padişah senin kimi atlıları eyleyir piyade, benim kimi piyadeleri de eyleyir atlı, yaxşı salamat qal.

Pineci ata bir qamçı vurub gözden itdi. Vezir çox gözledi, pineci gelib çıxmadı. Vezir geldi pa-dişahın yanma.

Padişah dedi:

- Vezir görürsen mi dünyada nece adamlar var? İndi de görüm vezirliye o lâyıqdır, yoxsa sen?

Vezir pinecinin ağıllı olduğunu boynuna aldı.

Şah pinecini tapıb onu vezir teyin etdi.

Yoxsul Qocayla Vezir

Biri var idi, biri yox idi, bir qoca kişi var idi. Bu qoca kişinin birci sözü var idi, her kimseni görse ona deyirdi: "Yaxşılara yaxşılıq eyle, pislere öz pislilikləri kifayətdir".

Bir gün padişah seferden gelirdi. Yolda qocaya rast geldi. Padişah çox tədbirli adam idi. Gördü ki, bu qoca öz özünə danışır. Padişah atını onun yanına sürüb dedi:

- Ay qoca, öz özünə niyə danışırısan? Olmaya bir derdin var?

Qoca padişahın üzünə baxıb dedi:

- Ey padişah, yaxşılara yaxşılıq et, pislere öz pislilikləri kifayətdir.

Padişah bu sözü çox beyəndi, dedi:

- Qoca, bu sözü sabah gelib mənim yadıma salarsan.

Sabah oldu, qoca durub getdi padişahın qapısına, padişah da qapıcılara demişdi ki, bu sifətdə, bu libasda bir qoca gələcək, onu mənim yanıma buraxarsınız. Qapıcılar da onu içeri buraxdılar. Qoca girdi padişahın huzuruna, dedi:

- Ey padişah, yaxşılara yaxşılıq et, pislere öz pislilikləri kifayət edir.

Padişah ona bir söz demədi. Qələmi aldı, bir kağıza bir neçə kəlimə qaraladı, möhürlədi, verdi qocaya dedi:

- Aparıb verərsən burada yazılan şəxsə, sabah gələrsən, bu sözü mənim yadıma salarsan.

Qoca möhürlü kağızı aparıb çatdırdı yazılan adama. Gördü ki, çox böyük adamdır. Kağızı açdı oxudu, gördü padişah yazıb ki, hər gəh mən istəyirsən, bu qocaya bəxş verərsən. O adam qocaya çoxlu mal dövlət verib yola saldı.

Bu qocanın da bir xasiyyəti vardı ki, elinə ne düşsəydi, qarşıma çıxan fəqirlərə paylardı. Bu verilən mal-dövləti oradaca payladı. Sabah oldu. Qoca kişi getdi padişahın huzuruna, dedi:

- Ey padişah, yaxşılara yaxşılıq et, pislere öz pislilikləri kifayət edir.

Padişah yenə qələmi götürdü. Bir kağıza bir neçə kəlimə qaraladı, möhürlədi, verdi qocaya, dedi:

- Apar ver adı yazılana, sabah yenə gəl mənim yanıma, bu sözü mənim yadıma sal.

Qoca kağızı götürüb apardı sahibinə, yenə gördü çox hörmətli adamdır, bu adam kağızı açdı, gördü, yazılıbdır ki, hər gəh mənim xetirimi istəyirsən, bu qocaya bəxş verərsən.

Bu adam da dünənki adam kimi qocaya çoxlu mal dövlət verdi. Qoca da bütün bu mal-dövləti payladı qarşısına çıxan fəqirlərə.

Bu tərəfdən də sizə xəbər verim padişahın qapı vezirindən: Bu vezir çox alçaq adam idi. Bir kişiye yaxşılıq olmasına razı olmazdı. Ondan bundan padişaha xəbərcilik edirdi. Elə ki, gördü qocaya padişahın çox iltifatı var, xainliyi tutdu, bir hiylə işlətmək fikrinə düşdü. Gelib padişaha dedi:

- O qoca ki, sənin huzuruna gəlib gedir, kənardan belə deyir ki, padişahın ağzından pis iyi gəlir.

Padişah bu sözü eşidib çox gəzebləndi dedi:

- Hər gəh bu sözü qoca demiş olsa, mən onu elə cəzalandıraram ki, başqasına da ibrət olar. Amma qocadan belə naləliq söz çıxmaz.

Vezir dedi:

- Bu işi imtahan edərsən, hər gəh doğru olmazsa mənə cəza verərsən. Doğru olsa qocaya cəza verərsən.

Padişah qəbul etdi.

Qoca yenə sabah təzədən padişahın huzuruna gəlməyə üz qoydu. Vezir onu yolda görüb dedi:

- Ay qoca, görərem sən yaxşı adamsan, padişahın sənə hörməti var. Nə olar ki, bizim evə də təşrif getirib bir parça çörəyimizi yeyəsən.

Qoca bu sözü qəbul edib getdi vezirin evinə. Vezir ona çox sarımsaxlı yeməklər verdi. Sarımsağın iyindən ona yaxlaşmaq olmurdu.

Qoca yeməyi yeyib getdi padişahın huzuruna. Padişah imtahan etmək üçün qocanı yaxın gəlməyə çağırırdı. Qoca ağzından sarımsaq iyi gəldiyinə görə padişahdan kənar durmaq istədi. Padişah yenə çağırırdı. Qoca yaxınlaşdı, amma eliylə ağzını örtüdü. Padişah bu hal ilə vezirin sözlərinə inandı.

Padişahın bir xasiyyəti vardı ki, o heç zaman cəza üçün kağız yazmazdı. Cəzanı kətiblər yazardı. Amma bu dəfə çox qəzebli olduğundan özü kağız götürdü, şəhər hakiminin üstünə yazdı:

"Bu kağızı gətirən adamı iki parça edib şəhərin qapısından atırırsan və üstünə yazarsan ki, böhtan atan adamın cəzası budur"

Kağızı yenə möhürlədi verdi qocaya. Qoca çıxıb getdi. Vezir baxdı ki, qoca yenə elində kağız gəlir, belə güman etdi ki, bu kağızı da padişah bəxşiş üçün yazmışdır. Vezir tamahkâr adam idi, tamah ona güc gəldi. Qocadan o kağızı almaq məqsədi ilə dedi:

- Ey Qoca, padişahın sənə hörməti çoxdur, olar ki, o kağızı verərsən mənə, bəxşışı bu dəfə də mən alım?

Qoca dedi:

- Ey vezir, mənə dünya mali ləzım deyil, mən bu dövləti alıb açlara verərim. Budur al, kağızı apar, bəxşışı al.

Vezir kağızı aldı, düşdü yola. Çatdı şəhər hakiminin yanına padişahın kağızını ona verdi.

Şəhər hakimi möhürü açdı, kağızı oxudu, təccüblə vəzirə baxdı. Vezir çox şadlıqla bəxşiş gözləyirdi. Tersinə çıxdı, birdən hakim əmr etdi, veziri tutub qolunu bağladılar. Vezir halı belə görəndə ağlayıbdı:

- Ey hakim, bu iş yanlış olub, o adama mən dəyiləm, başqa adamdır. Padişahdan soruş, sonra mənə öldür.

Hakim dedi:

- Men padişahın emrini pozabilmerem, mene borç deyil ki, padişahdan soruşam. Padişah yazıb ki, bu kağızı getiren adamı iki parça edib seher qapısından asarsan. Men de borçluyam emri yerine yetirem.

Hakim emr etdi, veziri iki parça edib, seher qapısından asdılar. Üstüne de yazdılar: "Böhtan deyin cəzası budur".

İndi xəber verək padişahdan. Padişah eşitdi ki, yeherde bir adam iki parça edilib. Qoca yadına düşdü. Çox kederlendi. Tuttuğu işdən peşman oldu. Sabah çox kederli oturmuşdu ki, bir de gördü qoca girdi içəri, dedi:

- Ey padişah yaxşılara yaxşılıq et, pislərə öz pislilikləri kifayət eder.

Padişah çox təəcüb etdi, dedi: r - Ey qoca, bu ne işdir, seni öldürmədilər mi? Qoca dedi:

- Məni niyə öldürsünlər, padişah sağ olsun?

Padişah dedi:

- Dünənki kağızı kime verdin?

Qoca dedi:

- Dünən kağızı menden qapı veziriniz istədi. Mən də verdim ona ki, bəxşişi o alsın.

Padişah başa düşdü ki, iki parça edilən vezirdir. Dedi:

- Dünən mən səni çağırdım. Sən nə səbəbə mənim yanıma gəlmək istəmədin? Gəlende də əlinlə ağzını örtmədin?

Qoca işi ona nəgıl edib dedi:

- Bu işə səbəp o idi ki, qapı veziri məni qonak edib çox sarımsaq yedirtmişdi. Mənim ağzımdan sarımsaq iyi gəlirdi. Ona görə də elimlə ağzımı örtüm ki, iy sizə yetməsin.

Padişah işi tamam ögənincə bildi ki, bu işlər vezirin hiyləsidir, qocanın günahı yox imiş. Qocaya öz xəzinesindən çox mal -dövlət bağışladı, dedi:

- Qoca, daha zəhmət çəkib mənim huzuruma gəlmə, çünki daha sən dediyin sözlərin nəticəsini gördüm.

Loğman

Biri var imiş, bir yox imiş, Loğman adında bir həkim var imiş. Bir gün Loğman öz oğlunu da götürüb səyahət üçün başqa bir padşahın memləketinə gedir. Onlar az gedirlər, uz gedirlər, dərə, tepe düz gedirlər, axırda gəlib böyük bir sehərə varid olurlar. Bir müddət Loğman oğlu ilə bu padşahın memləketində qalır.

Günlərin bir günündə memləketin padşahı berk naxoşlayır, yorğan-döşəyə düşür. Şəhərin bütün həkimləri padşahın yanına gəlib onun dərman tapabilmirlər.

Padişahın emrine görə memləketin hər tərəfinə adam gedir, car çekir¹, həkimlikdən başçıxan² adamları padşahın sarayına dəvət edirlər. Amma padşahın mərəzi get-gedə şiddətlənib onu əldən salır. Bu gün ölür, səhər ölür dəyə vezir, vekil hamisi əllərini padşahdan üzür.

Bu səda Loqmanın qulağına çatır. O, dərhal özünü padşahın sarayına çatdırıb həkimlikdən başı çıxdığıni bildirir. Vezir, vekil bu xəberdən şad olub padşaha xəber verirlər. Padişah bu xəberi eşidən kimi, Loqmanı öz huzuruna çağırır deyir:

-Eğer məni bu naxoşluqdan qurtarsan, səni dünya malından qeni edərem.

Loqman padşahın bedeninə baxıb onun mərəzini tapır.³

Padişah mərəzinin nə olduğunu Loqmandan soruşduqda Loğman cavab verib deyir:

-Padişah sağ olsun, sənin bedenində xərcəng var. Eğer izn versən, müalicə⁴ edərem.

Padşah Loğman'm bu sözündən çox şad olub

müalicə etməsini xahiş edir.

Loğman deyir:

-Padşah sağ olsun, bu mərəzin dərmanı budur ki, öz oğlunu gözünün qabağında öldürüb onun qanı ilə səni sağaldam.

Padşahın gözünün ağrı-qarası bir oğlu var idi. Loğman'm sözüne görə vezir, vekili yanına çağırır onlara məsləhət edir. Vezir, vekil padşaha məsləhət görürlər ki, Loğman'm dediklərinə razılıq versin. Padşah Loğman'ı çağırtdırır deyir:

- Nəce istəyirsən, ələ də ələ, ancaq məni bu mərəzədən qurtar.

Loğman padşahdan razılıq alandan sonra emr edir ki, padşahın yatdığı otağın ortasından bir perdə çəksinlər. O saat otağın ortasından bir perdə çəkirlər. Loğman veziri çağırır xelvetce ona deyir:

- Padşahdan gizlin mənim yanıma bir qoyun gətirin.

Sonra Loğman tapşırır ki, padşahın gözünün qabağında oğlunu onun yanına gətirsinlər. Xelvetce bir qoyun gətirirlər. Sonra padşahın oğlunu atasının gözünün qabağında keçirib Loğman'm yanına oturdurlar. Loğman perdenin dalından padşahın oğluna yavaşca deyir:

-Sən qorxma. Mən yalandan dəyeceyəm ki, sən başını belə çevir, əllərini yana sal!

Bu sözləri deyəndən sonra Loğman ucadan oğlanın üstünə qışqırır:

- Başını aşağı ey, əllərini yana sal!

Loğman bu sözləri dedikçe, perdenin o biri tərəfində padşahın bedeni ağacdakı yarpaq kimi es-

meşe başlayır.

Loğman ise bu sözləri deye deye elindeki bıçağı daşa çekib, şaq-şaq ilə itileyəndən sonra qoyunun başını kesib qanını böyük bir testin içinə doldurur. Sonra o, qandan bir cam doldurub perdenin ucunu qaldırır, padşahın üstünə atır. Padşah bundan berk diksini, üreyi gedir. Vezir, vekil yığışib padşahı ayıldırır. Loğman ikinci defə yenə bele edir. Padşah yenə qeşş edib özündən gedir. Bu minval ilə Loğman üçüncü bir cam qanı qefildən padşahın üstünə atanda padşah iyrənib qusur. O qusan kimi bedenində olan xerçənglər gelib ağzından yere tökülür. Padşah bu mərəzden səfa tapıb yaxşı olur.

Padşah yaxşı olandan sonra, Loğman onun gözünün ağrı qarası olan oğlunu getirib, ehvalatı ona nağıl eleyir. Padşah oğlunu sağ salamat görüb sevinir. Amma Loğman'a heç bir şey bağışlamır.

Günlerin bir günü yenə padşah Loğman'ı öz yanına çağırır ondan soruşur:

- Eger bir başqa adam da mənim kimi xəstədirsən, onu da sağaldarsan mı?

Loğman deyir:

- Padşah sağ olsun, can başla hazıram.

Padşahın Loğman'a açığı tutur, o saat emr edir ki, şəhərin kənarında, yerin altında dərin bir zindan hazırlasınlar.

Bir gecə gündüzün içində padşahın emri ilə dərin bir zindan hazırlanır. Zindan hazır olan kimi padşahın emri ilə Loğman'ı və oğlunu tutub o zindana salırlar. Zindanın qapısını padşahın emri ilə

ehənglə berkidirlər. Sonra zindanın dörd bir tərəfində arx qazıb su buraxırlar. Loğman ilə oğlu bir müddət bu zindanda qalırlar.

Ay gəlir, gün keçir, il dolanır, günlerin bir günü İskənder öz qoşununu¹ götürüb bu padşahın məmleketinə gəlir, padşahı taxtan salır. İskənder Loğman'm bu şəhərdə olduğunu öyrənir. İskənder'e xəbər verirlər ki, Loğman tamamilə qırh ildir ki, padşahın emrinə görə oğlu ilə zindana salınıbdır. İskənder bu xəbəri eşidən kimi dərhal Loğman'ın dustaq olduğu zindanın yerini axtarıb tapır.

İskənderin adamları zindanın içi qaranlıq olduğundan heç keşi görmürlər. Bir az zindanın içini axtarıb sonra görürlər ki, burada insan sümükleri² vardır. Onlar ele xəyal edirlər ki, Loğman da öz oğlu da ölübdür. Onlar sümükleri yığışdırıb İskənderin yanına getirirlər. İskənder sümükleri görüb deyir:

7 Zindanın içini bir də yaxşı gəzin.

İskənderin adamları zindanın içinə girib yenə bir qədər o yan bu yan axtarıb sonra görürlər ki, zindanın bir küncündə iki şəxs qoyun derisinin üstündə eylemişlər. Onları qaranlıq zindandan çıxarıb, İskənder'in yanına getirirlər, İskənder baxıb görür ki, Loğman'm kirpikləri o qədər uzanıbdır ki gözleri və sifəti görsənmir. Dərhal ata və oğlu hamamı göndərir. Orada onlar saçlarını, dırnaqlarını kəsdirib təmizlenirlər. Köhnə padşahın Loğman'a etdiyi zülmün əvəzində İskənder ona və oğluna böyük ehtiram, məhəbbət bəsləyib onları yanında saxlayır.

Hiyləgər Keçi

Günlerin bir günündə el dağdan arana köçürdü. Bir keçi, bir dana, bir qoyunun bundan xəbəri yox idi. Özlərini xəlvət bir yere verib otlayırdılar. Heyvanlar bir vaxt başlarını qaldırıb gördülər ki, lele köçüb, yurdu qalıb; bir-birinin üzünə baxırlar. Dana ağlayıb dedi:

- Keçi qardaş, qurd gəlib bizi yeyəcək. Tez bir çarə ele.

Keçi dedi:

- Gedək, bir daxma³ tapıb içində yaşayaq.

Her üçü buna razı oldu.

Çox gəzdilər, az gəzdilər, dana bir ayı derisi, keçi bir qurd derisi, qoyun da bir tülkü derisi tapıb büründü.

Bir heyli gəzəndən sonra daxma tapdılar.

Sevinə sevinə içeri girib gördülər: bir ayı, bir qurd, bir də tülkü oturub söhbət eleyir.

Ayı sevinib dedi:

- Tülkü baba, qabc bir odun getir.

Tülkü gedib odun getirdi. Ayı odunu döşünə basıb dedi:

- Dıncır sazım, dıncır sazım, bir dana yemişəm, biri də bacadan düşdü.

Qurd odunu ayıdan alıb dedi:

- Dıncır sazım, dıncır sazım, bir keçi yemişəm, biri də öz ayağı ilə gəldi.

Sonra odunu tülkü aldı:

- Dıncır sazım, dıncır sazım, bir qoyun yemişəm, birini də yeyeceyəm.

Bu sözü eşidən keçi qoyuna dedi:

- Qalx, mənə bir odun getir.

Qoyun keçiye bir odun verdi. Keçi odunu döşünə basıb beyirdi:

- Dıncır sazım, dıncır sazım, bir qurd yemişəm, derisinə bürünmüşəm, birini də yeyeceyəm.

Odunu danaya verdi. Dana bir şıllaq atıb diledi gəldi:

- Dıncır sazım, dıncır sazım, bir ayı yemişəm, derisinə bürünmüşəm birini də yeyeceyəm.

Dana da odunu qoyuna verdi, qoyun söylədi:

- Dıncır sazım, dıncır sazım, bir tülkü yemişəm, derisinə bürünmüşəm birini də yeyeceyəm.

Tülkü bu sözü eşidən kimi götürüldü. Onun dalmca qurd dabanı aldı, ayı da onlara baxıb qaçdı.

Keçi yoldaşlarına dedi:

- Bu kelekke ölümdən qurtardıq. Gelin qaçıb bir yana gedək. Onlar yolda fikirleşecek, geri qayıdıb bizi yeyecekler.

Keçinin fikrini beyenib yola düşdülər. Bir az getdilər. Cjabağlarına¹ bir qaya çıxtı. Dırmaşıb qayanın başına çıxdılar, orada uzandılar.

Ayı, qurd və tülkü bir heyli qaçdılar. Sonra bir ağacın dibində durdular. O biri tərəfdən qurd dedi:

- Ede, qoyun, keçi, dana bizi yeyəbilmez. Onlar bizi aldatdılar. Qayıdın² gedək, onları yeyək.

Qayıdıb daxmaya girdilər, gördülər ki, lele

köçüb, yurdu qalıb. Onların izi ilə gedib qayaya çatdılar. Gördülər ki keçi, koyun, dana qayanın başındadı. Ayı gözlerini aşağıdan yuxarı bereldəndə dana berk qorxdı, ayağı sürüşüb tappıltı ilə qayadan yere düşdü, dananı gören keçi sesi geldikçe bağdırdı:

- Dana qardaş, sen ayını berk tut qaçmasın, biz de qurdla tülkünə tutaq.

Tülkü keçinin bu sözlərini eşidən kimi qaçdı, onun dalınca qurd, qurdun dalınca ayı götürüldü.

Keçi, dana, qoyun o ki var güldülər, sonra hər üçü birbirinə qoşulub arana geldilər.

Ac Qurd

Biri var idi, biri yox idi, bir qurd var idi. Bu qurd mahalda qoyun, keçi qoymurdu, yeyirdi. Amma yene de ac idi.

Günlerin bir günü şirle peleng³ gedirdilər. Az getdilər, çox dayandılar, çox getdilər, az dayandılar, qurdun daxmasma⁴ çıxdılar. Qapıdan içəri girendə gördülər ki qurd böyrü üstə yatıbdı. Peleng ondan soruşdu:

- A qurd qağa, necesen?

Qurd dedi:

-Peleng qağa, üç gündü bir şey yemirem, açam.

Şir dedi:

- Dur, bizimle gedək, belkə qabağımıza bir şey

Çıxdı. . -

Qurd dedi:

- Yol getməye mende taqet yoxdu.

Peleng dedi:

- İndi ki, bele oldu, sen burda qal, biz gedək.

Naharda özümüzü sene yetiririk.

Şirle peleng getdilər. Qurd onların getdiyini gören kimi yerindən qalxdı, o biri qazmaya getdi. O, iki quzu parçalayıb getirmişdi. Çızuların etini qabağma qoyup iyledi, yene de öz yerinə getdi.

O biri tərəftən peleng şirdən ayrılıp, qurd qağan üçün ov axtarmağa başladı. Az getdi, çox getdi, bir çayın qırağına çatdı. Gördü bir balıqçı çayın qırağında yatıbdı, yanında bir nece yeke balıq var. Peleng bir o yana, bir bu yana bahdı, balıqları götürüb qaçdı, özünü qurd qağasma yetirib dedi:

- Qağa doğrudu, mən de acam, amma baxıb görəremki, sen acından lap üzülürsən. Al bu balıqları ye. Görek sonrası nece olur.

Qurd dedi:

- Çox sağ ol, peleng qağa, yoxsa lap acırdan ölecekdim. Peleng balıqları ona verib getdi. Qurd öz özünə dedi: "Yaxşıca peşə tapdım. Ne elimi ağa qaraya vuraram, ne de boz köpeyin üzünü görərem. Bu sarsağlar özləri ac qalar, ovladıqlarını mənə vererlər". Qurd tez ayağa durdu, balıqları aparıb cemdeklerinS yanına atdı. Özünü de dovşanın yanına gedib dedi:

- Dovşan qağa, bele olmaz. Bostanların şirin yemişim yeyirsən, mənə vermirsən?

Dovşan dedi:

- Qurd qağa, bu il bostanlarda sen deyən yaxşı yemiş olmayıb ki, sənə de getirem. Mənə bağışla.

Qurd dedi:

- Heç zad bilmirem, gerek mənə payımı getiresən.

Qurd buradan bir baş qızılquşun yanına gedib dedi:

- Qağa on gün olar ki, mənə çolpa vermirsən, bele iş olar?

Qızılquş dedi:

- Çolpa yoxdu.

Qurd dedi:

- Bilmirem, gerek mənə çolpa tapıb getiresən, yoxsa balalarını elindən alacağam.

Bunlar burada qalsın, sənə deyim pelengdən. Peleneq yol ilə getirdi, gördü bir tülkü bir parça sümük gemirir.

Peleng ondan soruşdu:

- Tülkü baba, ne yeyirsən?

Tülkü dedi:

- Görmürsən?

Peleng tülkünün yanında yere çöküb dedi:

- Tülkü baba bir qurd var, lap gocalıb, özü de acından ölür. Bayaq elime bir nece balıq düşmüşdü, aparıb verdim ona.

Tülkü berkdən güldü. Peleng ondan soruşdu:

- Niye gülürsən?

Tülkü dedi:

-O qurdda olan cemdekler mende olsa idi, düz bir il yeyib yataardım.

Pelengin ona açığı tutub dedi:

- Yalan deyirsən.

Tülkü dedi:

- Gel merc çekişek⁶, gedib yoxlayaq.

Tülkü ilə peleng merc çəkib yola düşdülər. Yolda şirə rast geldilər. Şir soruşdu:

- Hara gedirsiniz?

Peleng tülkünün sözlərini ona söylədi. Şir de bunlara qoşuldu. Yolda qızılquşa rast geldilər. Qızılquş qanad sallayıb dedi:

- Tülkü baba, filan yerde bir qurd var, lap bizi talayıb, çapıb.
Tülkü gülüb yoldaşlarına dedi:
-Bubir.
Bir az gedib dovşana rast geldilər. O da qurddan şikayete başladı. Tülkü dedi:
-Buiki.
Pelengdedi:
- Tülkü baba, sen doğru deyirmişsen.
Tülkü, peleng, şir, dovşan, bir de qızıquş bir-birine qoşuldular. Düz qurdun yanına geldilər. Qurd bunları gören kimi qarnım qucaqlayıb yere oturdu, güya acından lap ölür. Peleng dedi:
- Qurd qağa necesen?
Qurd dedi:
- Acından lap ölürem.
Sözünü qurtaran qurd özünü ölülüye vurdu ki, çıxıb getsinlər. Tülkü tez ireli çıxıb dedi:
- Qağamız dünyada pis güzəran keçirib. Gelin onu yaxşıca defn eleyek.
Tülkü tez bir qebir qazıb dedi:

- Daha durmayın, gelin, qurd qağamıza bir az ağlayaq.
Yalandan bir az ağladılar. Qurd gördü ki, xeyr işlər şuluqdu. Bunların elinden qaçıb qurtara bil-meyecek. Boğazı lap kurudu. Tülkü pelenge dedi:
- Götürün qurd qağamız cemdeyini qebre qoyaq.
Tez qurdu götürdüler. Qurd özü özünə dedi:
"Bayıra çıxanda qaçaram". Tülkü işi duymuşdu, çox ayıq terpenirdi. Qurdu qebre qoyan kimi-tülkü üstünü tez torpaqladı, qurd oradaca murdar olub öldü.
Tülkü dedi:
- İndi qurd qağanm qazmasını açın.
Açıb ne gördülər, içi cemdekle doludu. Tülkü dedi:
-Hainin özünü sağ basdırıb, malını da yer- yerler. Ne isteyirsiniz yeyin.
Qurdu topladığı cemdekleri yeyip üstündən su içdilər, sonra dağılıb getdilər.

Loğmanla Seyirdi

Günlerin bir günü Loğman ile şeyirdil seyahet eleye eleye bir sehere geldilər. Onlar menzil tutub rahatlandıktan sonra Loğman şeyirdini bazara gön-derdi ki, çörək, yağ, şor² alıb getsin. Şeyird ba-zara gedib yağın qiymətini xeber aldı. Ona dedilər:
- Batmanı yüz dinardı.
Soruşdu:
- Çörək neçeyedi?
Dedilər:
- Onun da batmam yüz dinar.
Soruşdu:
- Bes soru neçeye verirsiniz?
Dedilər:
- Batmanı yüz dinara
Şeyird bazarda neyin qiymətini soruşdu, "yüz dinardır" dedilər. O, sevine sevine ustanın yanma gelib dedi:
- Ne yaxşı sehere gelmişik. Yüz dinardan baha qiymet yoxdu.
Loğman diqqetle seyirdə qulaq asıb dedi:
- Ele ise burada qalmaq olmaz, tez çıxıb get-meliyik.
Seyirdi dedi:
- Ne üçün?
Loğman dedi:
- Bir yerde ki, yağla sora ferq qoyulmadı, orda yaşamaq meslehet deyil.
Şeyird ustasına e'tiraz elədi. Loğman özü sö-zünün üstünde dayandı, ancaq, helelik, bu seherde qalmağa razılıq verdi. Bir nece gündən sonra car çekildiyini³ eşitdilər. Me'lum oldu ki, bu gün bir neferi padişahın emri ile asacaqlar. Loğman seyirdi ile dar ağacı qurulmuş meydana geldi. Adamlar toplaşandan sonra padişah vezirleri ile gedib bir te-

refde oturdu, üzünü müqəssir⁴ tutub dedi:
- Bu saat teqsirlerini bir bir de, kendiri öz elin le boğazına keçir ki seni assınlar.
Müqəssir dedi:
- Padişah sağ olsun, men bağbanam. Bir gün bağda işlədiyim zaman oğruya rast geldim. Qaçıb onu tutmaq isteyende dırmaşib divara çıxdı, kü-çeye atılarda yıxılıb qıçı sındı.⁵ Meni dustaq edib dedilər: "Günah sendedi ki, bağın hisarını uca ele-misen. Divar alçaq olsaydı, oğru hoppananda yı-xılıb qıçı smmazdı, buna görə seni cezalandımaq lazımdı".
Padişah:
- Doğrudu, lap doğrudu, deye cezanın düzgün olduğunu tesdiq elədi.
Bağban dedi:
- Padişah sağ olsun, divan men hörmemişəm.
Padişah dedi:
- Bes kim hörüb? Kişi
dedi:
- Benna.⁶
Padişah dedi:
- Ele ise bağbanı azad eleyib bennanı getirin.
Bağbanı buraxdılar, bennanı tapıb dar ağa-cının altına getirdilər. Cellad kendiri hazırlayanda benna dedi:
- Padişah sağ olsun, günah mende de deyil.
Padişah dedi:
-Beskimdedi?
Benna dedi:
-Şeyirdimde. Eger o kerpici çox vermeseydi, men divan hündüre qaldıra bilmezdim.
Padişah emr verdi, seyirdi tapıb huzura ge-tirdilər. Şeyird yalvardı:

-Kerpici çox verməkde menim təqsirim yoxdu.

Padşah soruşdu: 1;

- Bes kim təqsirkardı?

Şeyird dedi:

- Padşah sağ olsun, men ustama kerpiç və rende yoldan bir arvad keçirdi. Onun qolunda çox qeribə bir qolbağ vardı. Gözüm qolbağa sataşanda, heyran qalıb başımı itirdim. Bir de ayılıb gördüm ki, usta divan hörüb ucaldıbdı.

Padşah emr elədi:

- Bu saat o arvad tapılıb dar ağacının dibinə getirilsin.

Me'murlar axtarıb arvadı tapdılar, meydana getirdilər. Padşah ondan soruşdu:

- Bu şeyirdin ağılını başından alan senin qolbağm olub mu?

Arvad dedi:

- Belə.

Padşah dedi:

- Ələ isə kendir senin boynuna salmaq. Cellad, çek bu arvadı dara!

Arvad dedi:

- Padşah sağ olsun, bu işdə men müqəssir deyiləm.

Padşah dedi:

- Bes kimdi?

Arvad dedi:

- Müqəssir zergerdi¹ ki, ələ qeşeng qolbağ qayırıb.

Padşah bir qeder fikirləşib, onun sözlərini tədiq elədi, dedi:

- Doğru deyirsən, yerdə olsa, göydə də, bu saat zergeri dar ağacının dibində hazır ələyin!

Me'murlar arvadı buraxıb, zergerin dalınca getdilər. Bir azdan sonra onu çəke çəke padşahın huzuruna getirdilər. Padşah ondan soruşdu:

- Qolbağı sen qayırmısan mı?

: Zerger dedi:

- Bəli, padşahım.

- Bes sen fikirleşməmişsen ki, o çox gözəl olşa, baxanm gözleri qamaşar, elindəki işləri çaşdırar?²

Zerger padşahın sualına cavab verməyə söz tapmadı. Cellad kendiri halqalayıb onun boynuna

saldı. Ancaq zergerin boynu yoğun,³ başı balaca olduğundan kendiri saxlamadı. Ha əledilər başı halqadan çıxdı. Cellad gelib təzə elədi:

- Padşah sağ olsun, zergerin başı kiçik, boynu yoğun, kendir dayanmır, bilmirəm nə ələyim?

Padşah dedi:

- Bundan asan nə var ki? Bir nəfər başı böyük, boynu nazik adam tap, kendiri keçir onun boyuna, qurtarsın getsin!

Cellad padşahın emrini yerinə getirmək üçün adamların içərisinə girdi, gözleri Loğman'ın şeyirdinə sataşanda sevinə sevinə qışqırdı:

- Padşah sağ olsun, başı böyük, boynu nazik adamı tapmışam.

Padşah dedi:

- Keçir halqanı onun boynuna.

Şeyird yalvarıb yaxarıb müqəssir olmadığını dedikçə, padşah onun sözünü kəsdi:

- Boş danışma, müqəssir olub olmamağının bizim üçün əhəmiyyəti yoxdu. Bize yəke baş, nazik boyun lazımdı. Cellad, nə dayanmışsan, asana bunu!

Loğman bu haqsızlığa dözmədi,⁴ irəli gelib dedi:

- Padşah sağ olsun, sizin emriniz doğrudur.

Bunun boynu kendirə keçirilməli idi. Ancaq o menim şeyirdimdi. Özümüz də sizin seherə qonaq gəlmişik. Hele paytahtın gözəlliyini doyunca seyr etməmişik. Bunu mənə bağışla. Qoy sizin sağlığınıza gezib, memləketinize tamaşa ələsin.

Padşah Loğman'ın sözlərini beyənib dedi:

- Doğru deyirsən, qoca, əferin, onu sənə bağışlayıram. Cellad, burax müqəssiri, qoy getsin?

Cellad kendiri şeyirdin boğazından çıxardıb azad elədi. Onlar qayıdıb mezlərinə gəldikdə, Loğman dedi:

- Bu nə yaxşı seherdi. Qalıb burada yaşamaq lazımdı.

Şeyird utana utana başını aşağı salıb dedi:

- Yox usta, bu seherdə ki, yağla sorun fərqi olmadı, orda yaşamaq qorxuludu. Başımızı be denimizin üstündə salamat saxlamaq üçün burdan getməyimiz məsləhətdi.

Loğman güldü. O saat seherdən çıxıb getdilər.

Bostancı və Şah Abbas

~ Bir bostancı var idi. Bu bostancı külfətini qarpız yemişlə saxlayırdı. Her il qarpız, yemiş, xiyar ekirdi, taxıl verib dolanırdı. Bir il bostan çox yaxşı behrə⁵ getirdi. Bostancı arvadına dedi:

- Bu il bostanımız çox yaxşı behrə getirib, qarpızın lap yaxşımdan bir eşək yükü tutub Şah Abbas'a aparacağam.

Arvadı dedi:

- Lap yaxşı olar.

Bostancı qarpızın lap yaxşısından bir xurcun yığdı, eşəyin belinə aşırıp, toş-ha-toş İsfahana yola düşməktə olsun. Şah Abbas'la vezir Al-

lahverdi han da dərviş-libas olub yol ilə gedirdilər. Onlar kişinin qabağma çıxdılar. Şah Abbas ondan soruşdu:

- A kişi, yükün nədi?

Bostancı dedi:

- Ağa dərviş, qarpızdı.

Padşah soruşdu:

- Hara aparırsan?

Bostancı dedi:

- Ağa dərviş, bu il bostanım çox yaxşı bar getirib. Bunu Şah Abbasa aparıram.

Şah Abbas dedi:

- Rehmetliyin oğlu, camaat Şah Abbas le'l, ce vahir aparır, qızıl aparır, sen de yemiş qarpız aparırsan. Yemiş qarpız şahın neyine lazımды?

Bostancı dedi:

- Ağa derviş, onların gücü le'le cevahire, qızıla çata. Menim de gücüm ancaq qovun qarpıza çatır.

Şah Abbas dedi:

- Na-haq eziyyet çekirsən, şah onu götürmez.

Bostancı dedi:

- Ağa derviş, canın sağ olsun, götürer götürer, götürmez eşşeyi yüklü zadlı soxaram onun gözlerine, çıxıb gələm.

Allahverdi vezir istedi kişini vursun, şah onun elini tutdu. Kişiden ayrıldılar. Başqa kese¹ yolla geri qayıtdılar. Şah Abbas qırmızı qeyinib tahta çıxdı. Emr elədi, eşşeyi yüklü bir kişi gelecek, onu yanıma getirərsiniz. Beli, yolları keselilər- kişi gelib çıxanda onu padşahın barigahma apardılar. Şah Abbas ondan soruşdu:

- A kişi yükün nedi?

Bostancı dedi:

- Qadan alım, şah, qovun qarpızdı. Bu il bostanım çox yaxşı behre getirib. Bir yük sene hediye getirmişəm.

Şah Abbas dedi:

-A kişi, deli zad olmamısan, sen meni kim hesab eleyirsən? Halq mene le'l, cevahir, qızıl getirir, sen de qovun, qarpız getirirsən?

Bostancı dedi:

- Şah sağ olsun, onların gücü cevahire, le'le, qızıla çatır, menim de gümənəm, gücüm yemiş, qarpız çatır.

Şah Abbas dedi:

- Qarpız yemiş mənə lazım deyil, qaytar get-yoxsa seni boğazından asdıraram.

Bostancı dedi:

- Şah niye acıgım² tutur. Götürürsən, götür, götürürsən, yolda dediyim olsun.

Şah abbas dedi:

-De görüm, yolda ne demisən?

Bostancı dedi:

- Şah, heç ne, söz idi, ağzıma geldi, dedim. ' Şah abbas dedi:

- Kişi eğer yolda ne demisən, düzünü desen, ciqqem haqqı sene heç zad elemeyeceyem. Eğer düzünü deməsən, vayındı.

Bostancı o saat başa düşdü ki, derviş bu özü imiş, dedi:

- Şah sağ olsun, yolda bir nefer derviş menden sen soruşduğun sözleri soruşdu. Deyəndə ki, şah yemiş qarpızı götürmez, dedim, gümənəm ele buna gelir, götürmez eşşekli zadlı soxaram şahm gözlerine, qayıdaram.

Padşah hezinedarı çağırıp dedi:

- Apar bu kişinin qovun qarpızını boşalt, terini qızılla doldur, ver aparsm.

Hezinedar bostancını hezineye apardı, yemiş qarpızını boşaltdı, teri qızılla doldurub ona verdi. Padşahın bu hareketi Allahverdi hanın hoşuna gəlmedi, dedi:

- Şah, senin bu hareketin heç xoşuma gəlmedi.

Kendlinin biri sene söyür, sen onun terini qızılla doldurub, buraxırsan. Şah Abbas dedi:

- Vezir, o kişinin gümənı qovun qarpıza çatır, ondan da mənə nubarlıq pay getirir. Mən ondan cevahir, le'l isteyəndə onun mənə ağır söz deməsi yerindədi.

Vezir dedi:

- Mən gedib ondan qızılı alacağam.

Padşah dedi:

- Allahverdi vezir, o sen ağılda adam deyil, çox ağıllı adamdı, yüngül-saqqal olma, ala bil mezsən.

Vezir dedi:

- Mən alım, sen tamaşa ele.

Padşah dedi:

- Yaxşı, get al görək, alabileceksən mi?

Allahverdi vezir atını mindi, başqa yoldan gedib bostancının qabağını kesdi, dedi:

- Kişi, sene bir nece sual vereceyem, bildin, canın qurtardı, bilmedin, qızılı alacağam.

Bostancı dedi:

- Vezir, buyur de.

Allahverdi vezir dedi:

- Göyde nece ulduz var?

Bostancı dedi:

- Eşşeyimin tükünün anı qeder.

Vezir dedi:

- Düz demirsən.

Bostancı dedi:

- Eşşeyin tükünü³ da say, ulduzları da say, eğer düz olmasa, boynumu vur.

Allahverdi vezir gördü ne eşşeyin tükünü saymaq olar, ne de göydeki ulduzu, dedi:

- Yaxşı, bunu bildin. İndi o biri sualıma cavab ver. Allah hardadır?

Bostancı dedi:

- O çox asandı. Ancaq eşşeyin üstündə onu de-yebilmerem, atdan düş, minim deyim. Eşşək üstündə Allah'ın yerini demək bi-edeblikdi.

Vezir o saat atdan sıçrayıb yere düşdü,⁴ dedi:

-Dimin.

Bostancı eşşekden düşdü, tez sıçrayıb ata mindi, eyilib cəld eşşeyin üstündən teri götürdü, ata bir mehmiz vurub dedi:

- Vezir Allahverdi han, Allah, bax o tapın da-lımdadı.

Vezir ha qışqırdı, bağırdı, kişi dayanmadı, ata deyib gözden itdi. Allahverdi vezir eşşeyin yanında qaldı. Şah Abbas külefirengiden⁵ baxırdı, o qeder güldü ki, az qaldı qarnı yırtılsın. Bir nece adam gönderib dedi:

- Gedin Allahverdi xana deyin ki, utanmasın, gelsin.

Adamlar getdiler, padşahın sözünü Allahverdi xana dedilər. Allahverdi xan kor-peşiman adamların yanına düşüb getdi. Şah Abbas bir az güləndən sonra dedi:

-Allahverdi xan, gördün alabilmezsən? Mən edaletsizlik eləmişdim, qızıl vermişdim, at ver-memişdim. Atı da sen verdin, çox sağ ol. kısa, 1.keseden 2. öfkən 3. tük, 4. indi 5. balkondan

XV - Destanlar ve Halk Hikâyeleri

DedeQorqut

(Kitab-ı Dede Qorqut, Ferhat Zeynelov ve Semet Elizade yayımı, Bakü-1988, s.79-84)

Duxa Qoca Oğlu Deli Domrul Boyını Beyan Eder, Xanım Hey!

Meğer xanım, Oğuz'da Duxa Qoca oğlu Deli domrul deyerlerdi, bir er var idi. Bir quru çaym üzerine bir köpri yaptırmışdı. Keçeninden otuz üç aqca alurdu, keçmıyeninden döge döge qrrk aqca alurdu. Bum neçün böyle ederdi? Anunçün ki, "Menden deli, menden güçlü er var mıdır ki, çıqa menümle savaşa" deyirdi; "Menim erliğim, be-hadirligim, cılasunligim, yığitliğim Rum'a, Şam'a gede çavlıana" deyirdi.

Meğer bir gün köprisinin yamacında bir bölük oba qonmuş idi. Ol obada bir yaxşı-xub yığit sayru düşmüş idi. Allah emrile ol yığit öldi. Kimi "oğul" deyü, kimi "qardaş" deyü ağladı. Ol yığit üzerine möhkem qara şiven oldu. Nagahandan Deli Domrul çapar yetdi; aydır: -Mere qavatlar, ne ağlarsız? Menim köprüm yanında bu qovğa nedir, niye şiven edirsiz?- dedi. Ayıtdılar: -Xanım bir yaxşı yığidimiz öldi, ana ağlarız, dediler. Deli Domrul aydır: Mere, yığidinizi kim öldürdi? Ayıtdı3453451aMallalb^gigil\\laleala'dahuy-ruq oldu. Al qanatlı Ezrayil ol yığidin canm aldı. Deli Domrul aydır: - Mere Ezrayil dedüğünüz ne kişidir kim, adamm canm alır? Ya Qadir Allah, birliğin, varlığın, haqıçcün, Ezrayil'ı benim gözüme göstergil, savaşayım, çekişeyim, durişeyim, yaxşı yığidin canm qurtarayım. Bir dexi yaxşı yığidin canm almıya, - dedi. Qayıtdı döndi Deli Domrul, evine geldi.

Heq Teala'ya Domrul'un, sözi xoş gelmedi:

- Baq, baq, mere deli qavat. Menim birliğim bilmez, yarlıgüme şükr qılmaz. Menim ulu der-gahımda geze, menlik eyleye?- dedi.

Ezrayil'e buyuruq eldi kim, ya Ezrayil var, ol dexi deli qavatın gözüne göringil, benizin saratğıl? - dedi. Canım xırlatğıl, alğıl! dedi.

Deli Domrul qırq yığid ilen yeyüb-içüb oturarken nagahandan Ezrayil çıqageldi. Ezrayil'i ne çavuş gördi, ne qapuçı. Deli Domrul'un görer gözi görmez oldu, tutar elleri tutmaz oldu. Dünya alem Deli Domrul'un gözüne qarannu oltı. Çağırıb Deli Domrul soylar, görelim, xanım ne soylar, aydar:

Mere, ne heybetlü qocasan?

Qapuçılar seni görmedi,

Çavuşlar seni tuymadı.

Menim görer gözlerim

görmez oldu.

Tutar benim ellerim

tutmaz oldu.

Ditredi benim canım

cuşa geldi.

Altun ayağım elimden yere düşdi. Ağzım içi buz kibi, Sünüklerim tuz kibi oldu. Mere saqalacığı ağca qoca Gözcügezi cönge qoca Mere ne heybetlü qocasan, değil mana!

Qodam-belam toqmar bu gün sana, - dedi.

Böyle digec Ezrayil'in açığı tutdı, Aydır:

Mere, deli qavat!
Gözüm cöngə idigin ne beğenmezsen?
Gözi gökçek qızların gəlinlərin
canın çoğ almışam
Saqlım ağardığım ne beğenmezsen
Ağ saqallı, qara saqallı yığitlərin
canın çoğ almışam
Saqlım ağardığımı me'nası budur - dedi.

Mere, deli qavat, ögünürdün, deyirdin "Al qanatlı Ezrayil mənim elüme girsə, öldüreydim; yaxşı yığidin, canın onun elindən qurtaraydım, - deyirdin. İndi məni deli, gəldim ki, sənin canın alam. Verər misən, yoxsa mənimlə cəng edər misən? - dedi.

Deli Domrul aydır: Məni al qanatlı Ezrayil, sən misən? -dedi. Evet mənəm! -dedi. Evet, mən aluram, -dedi. Deli Domrul aydır: Məni qapuçılar qapını qapan!- dedi. Məni Ezrayil, mən səni gən yerdə istərdim, tar yerdə eyü elüme girdin. Ola mı? dedi. Mən səni öldüreyim, yaxşı yığidin canın qurtarayım! -dedi. Qara qılıcım sıyırdı, elinə aldı. Ezrayil'i çalmağa həmlə qıldı. Ezrayil bir göğərçin oldı: pəncərdən uçdı-ğətdi.

Adəmilər evrəni Deli domrul elin elinə çaldı, qas-qas güldi. Aydır: - Yığitlərim, Ezrayil'in gözün ələ qorxutdum ki, gən qapuyı qodi, tar bacadan qaçdı. Çünki mənim elümdən göğərçin kibi quş oldı, uçdı. Məni, mən anı qormıyam toğana al-dırmayınca? - dedi. Turdı, atına bindi. Toğanım elinə aldı, ardına düşdi. bir iki göğərçin öldürdi, döndi evinə gəli yürürkən Ezrayil atının gözünə göründi. At ürkdı. Deli Domrul'ı götürdi, yere urdı. Qara başı bunaldı, bunlu qaldı. Ağ göksinin üzərinə Ezrayil basub qondı. Baya mırlardı. Şimdi xırlamağa başladı. Aydır:

Məni Ezrayil, aman!
Tənri'nin birliginə yoqdur güman!
Mən səni böylə bilmez idim.
Oğurlaym can aldığım tuymaz idim
Düğməsi böyük bizim tağlarımız olur
Ol tağlarımızda bağlanımız olur
Ol bağların qara sabamları, üzümü olur
Ol üzümü sıqırlar, al serabı olur.
Ol şərəbdən içən esrük olur
Şərabluydım tuymadım, nə söyledim,
bilmedim
Beyliğə usanmadım, yığitliğə toymadım
Canım alma, Ezrayil, -meded!- dedi.

Ezrayil aydır: - Məni, deli qavat, mənə nə yalvararsan, Allah Teala'ya yalvar. Mənim də elimdə nə var. Mən dəxi bir yumuş oğlanıyam, - dedi. Deli Domrul aydır: Ya pəs can verən, can alan Allah Teala mıdır?

- Bəli odur!- dedi. Döndi Ezrayil'e: Ya pəs sən nə əyləməklük dasan? Sən aradan çıxqıl, mən Allah Teala bəle xəbərleşim, dedi.

Deli Domrul burada soylamış, görelim, xanım, nə soylamış, -Aydır:

Yucalardan yucasən,
Kimse bilmez necəsən.
Görklü Tənri
Necə cahillər səni
Gögdə arar,
Yerdə istər,

Sən xud möminlər könlindəsən
Daim turan cəbbar Tənri Bağı qalan settar
Tənri, Mənim canımı alur olsən, sən alqıl!
Ezrayil'e almağa qomağı!- dedi.

Allah Teala'ya Deli Domrul'ın burda sözü xoş gəldi. Ezrayil'e nida əylədi. Kim çün deli qavat mənim birligim bildi, birligüme şükür qıldı, Ya Ezrayil, Deli Domrul'a can yerinə can bulsun. Anun canı azan olsun! - dedi. Ezrayil aydır: - Məni Deli Domrul Allah Teala'nın emri böylə oldu ki, Deli Domrul canı yerinə can bulsun, onun canı azad olsun! -dedi.

Deli Domrul aydır: "Mən necə can bulayım? Məgər bir qoca babam, bir qarı anam var; gəl gədelim, ikisindən biri bolay ki, canın verə, alqıl mənim canımı qoğıl," dedi.

Deli Domrul sürdi, babası yanına gəldi. Babasının elini öpüb soylamış, görelim, xanım nə soylamış, - aydır;

Ağ saqallı əziz, izzətli, canım baba! Bilür misən nələr oldı? Küfr söz söyledim, Həq Teala'ya xoş gəlmedi. Göğ üzərində al qanatlı Ezrayil'e Emr əledi, uçub gəldi

Ağca mənim köksüm basıb qondı.
Xırıldadıb tatlı canım alur oldı.
Baba, səndən can dilerəm, verər misən?
Yoxsa "Oğul, Deli Domrul!" deyü ağlar mısən?

Babası aydır:

Oğul, oğul, ay oğul!
Canım pərsioğlul!
Toğduğmda toquz buğra öldürdüyün,
aslan oğul!
Dünlügi altım bən evimin qəbzəsi oğul!
Qaza bənzer qızım, gəlinimin çiçəgi oğul!

Qarşu yatan qara tağım gerekse, Söyle,
gelsün,- Ezrayil'in yaylası olsun! Souq,
souq binarlarım gerekse,
ana içet olsun! Tavla tavla
şahbaz atlarım gerekse,
ana binet olsun! Qatar
qatar develerim gerekse
ana yüklet olsun!
Ağayıl da ağca qoyunım gerekse
Qara mudbaq altında anın şuleni olsun!
Altun- qümüş pul gerekse,
ana xercliq olsun!
Dünya şirin, can eziz, Canıma
qıyabilmen, bellü bilgil! Menden eziz,
menden söğülü anadır, oğul, anana var
- dedi,

Deli Domrul babasından yüz bulmayıb sürdi,
anasına geldi.
Aydır:

Ana bilir misen neler oldu?
Gög yüzünden al qanatlu Ezrayil uçub
geldi.
Ağca benim köksümi basıb qondı.
Xırladıb canım alur oldu.
Babamdan can diledim, amma vermedi,
Senden can dilerem ana,
canın mene verer misen? Yoxsa
"Oğul, Deli Domrul!" deyü ağlar
misan?
Acı tırnaq ağ yüzüne çalar misan?
Qarğu kibi ara saçın yolar misan, ana?
dedi.

Anası burada soylamış, görelim xanım, ne
soylamış. Anası aydır:

Oğul, oğul, ay oğul!
Toquz ay tar qarnımda götürdığım oğul! Tolma
beşiglerde beledüğüm oğul! On ay deyende
dünya yüzine götürdığım
oğul!
Tolab-tolab ağ südimi emzirdiğim oğul!
Ağca burchlı hasarlarda tutılaydm oğul!
Sası dinlü kafer elinde tutsaq olaydın, oğul!
Altun-aqca gücine salubanı seni
qurtaraydım, oğul!
Yaman yere varmışsan, varabilmen. Dünya
şirin, can eziz! Canımı qıya bilmen, bellü
bilgil, -dedi.

Anası dexti canın vermedi. Böyle degec Ezrayil
geldi Deli Domrul'un canın almağa. Deli Domrul
aydır:

Mere Ezrayil, aman!
Tenri'nin birliğine yoqdur güman!

Ezrayil aydır: Mere deli gavat! Dexi ne aman
dilersen? Ağ sagallu baban yanma vardın, can ver-
medi. Ağ birçeklü anan yanma vardın, can ver-
medi. Dexi kim verse gerek? -dedi. Deli Domrul
aydır: Hesretim vardır, bulışayım, -dedi. Ezrayil
aydır: -Mere deli, hesretin kimdir? Aydır: Yad qızı
helalim var, andan benim iki oğlancığım var, ema-
netim var, ısmarlaram anlara, andan sanra benim
canım alarsan, -dedi. Sürdi helali yanına geldi.
Aydır.

Bilür misen, neler oldu? Gög yüzünden al
qanatlu Ezrayil uçub

geldi.

Ağca benim köksümi basub qondı. Tatlu
menim canımı alur oldu Babama "ver"
dedim, vermedi. Anama vardım can
vermedi, "Dünya şirin, can tatlu" dediler:

İmdi:

Yüksek-yüksek qara tağlarım
Sana yaylaq olsun! Souq souq
sularım Sana içet olsun!
Tavla-tavla şahbaz atlarım
Sana binet olsun! Qatar-qatar develerim
Sana yüklet olsun! Ağayıl da ağca
qoyunım Sana şulen olsun! ¹ Gözün kimi
tutarsa Könlün kimi severse Sen ana
varğıl! İki oğlancığı ögsüz qomağıl!- dedi.

Övret burada soylamış, görelim, xanım ne soy-
lamış, aydır:

Ne dersen, ne söylersen,

Göz açub gördüğüm!
Könül verüb sevdiğim!
Qoç yiğidim, şah yiğidim,
Tatlu damağ verüb, soruşduğım,
bir yastıqda baş qoyub emişdiğim
Qarşu yatan qara tağları
Senden sonra men neylerem?

Yaylar olsam, benim gorum olsun!
Souq-souq suların içər olsun,
Menim qanım olsun!
Altun-ağcan, xercleyür olsun,
Menim kefenim olsun
Tavla-tavla şahbaz atun biner olsun,
Menim tabutum olsun! Senden sonra
bir yigidi sevib

varsam, bile yatsam, Ala yılan olub,
meni soqsun! Senin ol müxennet anan-
baban Bir canda ne var ki, sana
qıyamamışlar? Erş tanığ olsun, kürsi tanığ
olsun Yer tanığ olsun, göğ tanığ olsun
Qadir Tenri tanığ olsun Menim canım,
senin canma qurban olsun! -

dedi.

Razı oldı. Ezrayil xetunun canını almağa geldi.
Ademiler evreni yoldaşına qıyamadı. Allah
Teala'ya burada yalvarmış, görelim nece yal
varmış. Aydır:

Yucalardan yucasan,
Kimse bilmez necesen!
Görklü Tenri ,
Çoq cahiller seni
gögde arar, yerde ister

Sen xud möminlerin könlündesen
Daim turan cabbar Tenri, Ulu yollar
üzerine İmaretler yaparım senin için.
Ac görsem toyurayım senin için.
Yalmcıq görsem tonadayım senin için!
Alursan ikimüzün canın bile alğıl!
Qorsan ikimüzün canın bile qoğıl!
Keremi çoq Qadir Tenri! -dedi.

Heq Teala'ya Deli Domrul'un sözi xoş geldi.
Ezrayil'e emr eledi: "Deli Domrul'un atasmm-
anasmm canın al! Ol iki helala yüz qırq yıl ömr
verdim" dedi. Ezrayil dexti babasının anasının defi
canın aldı. Deli Domrul yüz qırq yıl dexti yol-
daşıyla yaş yaşadı.

Dedem Qorqud geliben boy boyladı, soy soy-
ladı. "Bu boy Deli Domrul'un olsun. Menden sonra
alb ozanlar söylesün! Alnı açuq comerd erenler
dinlesün!" -dedi.

Yum vereyim xanım!
Yerlü qara tağlarım, yıqılmasun!
Kölgelice qaba ağacın kesilmesün
Qamm aqan görklü suyun, qurımasm
Qadir Tenri seni namerde möhtac etmesün!
Ağ alnunda beş kelme dua qıldıq qebul
olsun!

Yığışdırsun, duruşdursun, Günahınızı adı
görklü Mehemmed'e ba-ğışlasun! Xanım hey.

Başat Depegöz'i Öldürdiği Boyu Beyan eder, Xanım Hey!

Meğer xanım, bir gün Oğuz otururken üstine
yağı geldi. Dün içinde ürkdi, köçdi. Qaçub ge-
derken Aruz Qoca'nın oğlancığı düşmiş, oğlancığı
bir aslan bulub götürmüş, beslemiş. Oğuz gene ey-
yamla gelüb yurdma qondı. Oğuz Xan'm ilqıçısı
gelüb xeber getürdi. Aydır:

- Xanım, sazdan bir aslan çıkar, at urar. Apul-
apul yürüyüşü adam kibi. At basuban, qan sü-
mürer." Aruz aydır: -Xanım, ürkdiğimiz veqtin
düşen benim oğlancığımdır belke? -dedi.

Beğler bindiler. Aslan yatağı üzerine geldiler.
Aslanı qaldırıp oğlanı tutdılar. Aruz oğlanı alub
evine getürdi. Şadıllıq etdiler. Yeme-içme oldı.
Emma oğlanı ne qeder götürdilerse, turmadı. Gerü
aslan yatağına vardı. Gerü tutub getürdiler.

Dedem Qorqud geldi. Aydır: -Oğlanım, sen in-
sansan. Heyvanla müsahib olmağı! Gel, yaxşı at
bin. Yaxşı yigitler ile eş yort! -dedi. -Ulu qardaşm
adı Çıyan Selcik'dir. Senin adın Başat olsun! Adını
men verdim, yaşunı Allah versün, -dedi.

Oğuz bir gün yaylaya köçdi. Aruz'm bir ço-
banı vardı. Qonur Qoca Sarı Çoban derlerdi.
Oğuz'un öğince bundan evvel kimse köçmezdi.
Uzun binar dimekle meşhur bir binar vardı. Ol bi-
nara periler qonmuşdı. Nağahandan qoyun ürkdi.
Çoban ergeçe qaqdı, ilerü vardı. Gördi kim, peri
qızları, qanat qanada bağlamışlar, uçarlar, çoban
kepeneğini üzerlerine atdı. Peri qızmm birini
tutdu. Tem'e edüb, derhal cima' eyledi. Qoyun ürk-
meğe başladı.

Çoban qounun öğine seğırtti. Peri qızı qanat
urub uçdı. Aydır:

- Çoban yıl tamam olıçaq mende emanetin var,
gel, al! -dedi. -Emma Oğuz'un basma zeval ge-
türdün, -dedi. Çobanın içine qorxu düşdi. Emma
gizin derdinden benizi sarardı.

Zemanla Oğuz gene yaylaya köçdi. Çoban
gene bu binara geldi. Gene qoyun ürkdi. Çoban
ilerü vardı. Gördi kim bir yığanaq yatur yıldır-
yıldır yıldırır. Peri qızı geldi. Aydır:

-Çoban emanetin gəl al! Emma Oğuz'un başına zeval getürdin! - dedi. Çoban bu yığanağı gör-cək ibret aldı. Gerü döndi. Sapan taşma tutdı. Ur-duqca böyüdi. Çoban yığanağı qodı qaçdı; qoyun ardına düşdi.

Meğer ol dem Bayındır Xan beğler ile seyrana yetmişlerdi. Bu binarın üzerine geldiler. Gördiler kim, bir ibret nesne yatur, başı-köti belürsüz. Çevre aldılar. Endi bir yiğit bum depdi. depdikce böyüdi. Aruz Qoca dexi enüb depeledi, mahmuzı toqundı. Bu yığanaq yarıldı, içinden bir oğlan çıqdı. Gödeşi adam, depesinde bir gözi var. Aruz aldı bu oğlanı, eteğine sardı. Aydır:

- Xanım, mum mana verin, oğlum Başatla yaş-lyayım! -dedi.

Bayındır Xan "senin olsun", - dedi.

Aruz Depegöz'i aldı, evine getürdi. Buyurdi bir daye geldi. Emceğini ağzına verdi. Bir sordu, olanca südin aldı. İki sordu, qanm aldı. Üç sordu, canm aldı. Bir kaç daye götürdiler helak etdi. Gör-düler olmaz, "Süd ile besliyelim" dediler. Günde bir qazan süd yetmezdi. Beslediler böyüdi, gezer oldu. Oğlancılarla oynar oldu. Oğlancılar kiminün burnın, kiminün qulagm yemeğe başladı. Elhasili, ordı bunun uçundan qatı incindiler. Aciz qaldılar. Aruz'a şikayet edüb ağlaşdılar. Aruz Depegöz'i döğdi, söğdi, yasaq eyledi, eslemedi. Axir evinden qodi.

Depegöz'in peri anası gelüb oğlının parmağına bir yüzük keçürdi.

- Oğul sana ox batmasun, tenünü qılıc kes-mesün! -dedi.

Depegöz Oğuz'dan çıqdı. bir yuca tağa vardı, yol kesdi, adam aldı, böyük herami oldu. Üzerine bir kaç adam gönderdiler. Ox atdılar batmadı. Qılıc urdılar, kesmedi. Süğüyle sancdılar, ilmedi. Çoban-çoluq qalmadı, hep yedi. Oğuz'dan dexi adam yemeğe başladı. Oğuz yığılub üzerine vardı. Depegöz görüb qaçdı. Bir ağacı yerinden qopardı. Atıb elli-altmış adam helak eledi. Alplar başı Qazan'a zerb urdı,- dünya başına tar oldu.

ÇJazan'ın qardaşı Qaragüne Depegöz elinde zebun oldu. Dözen oğlu Alp Rüstem şehid oldu.

Usun Qoca Oğlu kibi pehlevan elinde şehid oldu. Arıq candan eki qarmdaşı Depegöz elinde helak oldu.

Demür Tonlı Mamaq elinde helak oldu. "" Bıgı qanlı Begdüz Emen elinde zebun oldu. Ağ sagallı Aruz Çoca'ya qan qusdurdı. Oğlu Qıyan Selcik'in ödi yarıldı. Oğuz Depegöz'e kar qılma-dı, ürkdi qaçdı. Depegöz çöyrüb, ögin aldı. Oğuz'ı sa~lıvermedi, gerü yerine qondurdi. Elhasil, Oğuz yedi kerre ürkdi. Depegöz Ögin alub, yedi kerre ye rine getürdi. Oğuz Depegöz elinde tamam zebun oldu. Vardılar, Dede Qorqu'ı çaqırdılar. Anunla ta-nışdılar:

- Gelün, kesim keselüm,-dediler.

Dedem Qorqud'ı Depegöz'e gönderdiler. Geldi, selam verdi. Aydır: -Oğul, Depegöz, Oğuz elinde zebun oldu, bunaldı. Ayağın torpağına meni saldılar. Sene kesim verelim, deyirler, -dedi.

Depegöz aydar: -Günde altmış adam verin, ye-meğe!- dedi.

Dede Qorqud aydır: - Bu vechle sen adam qomaz, dükedersen.- dedi. - Emma günde eki adam ile beş yüz qoyun verelim! -dedi.

Dede Qorqud böyle degec Depegöz aydar:

- Xoş, öyle olsun! Evet hem mana eki adam verin, yemeğün benim bişürsün, men yiyeyim, - dedi.

Dede Qorqud döndi, Oğuz'a geldi. Aydır:

- Bunlu Qoca ile Yapağlı Qoca'yı Depegöz'e verün, aşm pişürsün!- dedi. Ve hem günde eki adam ile beş yüz qoyun istedi,- dedi. Bunlar dexi razı oldu. Dört oğlu olan birin verdi, üçü qaldı. Üç olan birin verüb eki qaldı. Eki olan birin verdi, biri qaldı.

Qapaqqan derler, bir kişi var idi. Eki oğlu var idi. Bir oğlan verüb, ,bir qalmış idi. Gerü növbet tolanub ana gelmişdi. Anası feryad edüb ağladı, zarlıq eyledi.Meğer xanım Aruz oğlu Başat gezaye getmiş idi. Ol mehelde geldi. Qarıcıq aydır:

- Başat şimdi aqmdan geldi. Varaym, bolay ki, mana bir esir vereydi, oğlancığım qurtaraydım,- dedi.

Başat altunlu günlüğün tiküb oturur iken gör-diler ki, bir xatun kişi gelür. Geldi içeri Basat'a; girdi, selam verdi, ağladı. Aydır:

Avcına sığmayan elüklü oxlı

Erdil teke buynuzından qatı yaylı

İç Oğuz'da, Taş Oğuz'da adı bellü,

Aruz oğlu xanım Başat, mana medet, -dedi.

Başat aydır: -Ne dilersen?

Qarıcıq aydır: -Yalancı dünya yüzünde bir er qopdı. Yaylammda Oğuz elin qondurmadı. Çara polad uz qılıçlar kesen qılım kesdirmedi. Qarğu cida oynadanlar ildirmedi. Qayın oxı atanlar kar qılamadı. Alplar başı Qazan'a bir zerb urdı. Qar-daşı Qaragüne elinde zebun oldu. Bıgıqanlı Būgdüz Emen elinde zebun oldu. Ağ sagallı baban Aruz'a qan qusdırdı.Meydan yüzünde qardaşm Qıyan Selcik ödi sındı, can verdi. Qalm Oğuz beg-lerin dexi-kimini zebun edüb, kimini şehid eyledi. Yedi qatla Oğuz'ı yerinden sürdi. "Kesim" dedi, kesdi. Günde eki adam, beş yüz qoyun istedi. Bunlu Qoca ile Yapağlı Qoca'yı ana xıdmetkar ver diler. Dört oğlu birin verdi. Eki oğlancığım vardı. Birin verdim, biri qaldı. Çöirildi növbet gerü-mana geldi. Anı dexi isterler. Xamm mana, meded,- dedi. Basat'm qarannulı gözleri yaşla toldı. Qar-mdaş için soylamış, görelim, xanım ne soylamış, aydır:

Qıran yerde tikilmiş otaxlarm
O zalim yıqdırdı ola, qardaş!
Yügrek olan atlanın tavlāsinden
O zalim seçdirdi ola qardaş!
Biserek-biserek develerin qatarından
O zalim ayırdı ola, qardaş!
Şüleninde qırdıgım qoyunun
O zalim qırdı ola, qardaş!
Güvencimle getürdigin gelüncüğün
O zalim senden ayırdı ola, qardaş!
Ağ saqallu babamı
"Oğul" deyü ağlatdm, ola qardaş!
Ağca yüzlü anamı
Sızlatdm ola, qardaş!
Qarşu yatan qara tağım yükseği qardaş!
Aqındılı qörklü suyımm taşqunı qardaş
Güçlü belim qüvveti,
Qarannu gözlerimin aydını, qardaş!

"Qardaşımden ayrıldım" deyü çoq ağladı, zarlıq qıldı. Ol xatun kişiye bir esir verdi. "Var oğlını qurtar". -dedi.

Xatun aldı geldi, oğlı yerine verdi. "Hem oğlın geldi." deyü Aruz'a muştıladı. Aruz sevindi. Qalın oğuz begler ile Basat'a qarşu geldi. Başat babasının elin öpdı. Ağlaşdılar, bozlaşdılar. Anasının evine geldi. Anası qarşu geldi. Oğlanuğmı quçdı.

Başat anasının elin öpdı, görüşdiler, bozlaşdılar. Oğuz begleri derildi. Yemeler-içmeler oldı. Başat aydır:

-Begler, qardaş uğrına Depegöz ile buluşuram. Ne buyursız?, -dedi.

Qazan Beg burada soylamış, görelim, xanım, ne soylamış. Aydır:

Qara uran qopdı depegöz, Erş yüzinde çevirdim, akmadım, Başat! Qara qaplan qopdı Depegöz Qara-qara tağlarda çevirdim, akmadım,

Başat!

Çağan aslan qopdı Depegöz, Qakn sazlarda çevirdim, akmadım, Başat! Er olsan, yeg Olsan mere, men Qazan'ca olmıyasan, "

Başat!- dedi.

Ağ saqallu babanı ağlatmağıl! Ağ birçeklü ananı bozlatmağıl! Başat aydır: -Elbetde vararam! ı- Qazan aydır: -Sen bilürsen

Babası ağladı, aydır: -Oğul, ocağım issüz qoma, kerem eyle varma!- dedi.

Başat aydır: -Yoğ, ağ saqallu eziz baba, vararam, -dedi. Eslemedi, bileğinden bir tutam ox çı-

qardı, beline soqdı. Qılıcm hem quşandı. Yayın qarısına bıraqdı. Eteklerin qıvırdı. Babasının anasının elini öpdı, helallaşdı. "Xoş qalun", -dedi. Depegöz oldığı Salaxana qayasına qeldi. Gördi Depegöz güne qarşu arxasm vermiş. Yalnız çekdi belinden bir ox çıkardı. Depegöz'ün yağırma bir ox urdı. Ox keçmedi. Paralandı. Bir dexi atdı. Ol dexi pare pare oldı. Depegöz qocalara ayıtdı: -Bu yerin sineği bizi üşendirdi! -dedi. Başat bir dexi atdı. Ol dexi paralandı, bir paresi Depegöz'ün öğine düşdi. Depegöz sıçradı baqdı, Başat gördi, elin eline çaldı, qas-qas güldi. Qocalara aydır: -Oğuz'dan yene bize bir türfende quzı geldi., -dedi. Basat'ı öğine qatdı, tutdı. Boğazdan salımdırdı. Yatağına getürdi. Edüğünün quncma soqdı. Aydır: Mere qocalar, ekindü veqti munı mana çeviresiz, yiyem- dedi. Yene uyudı.

Basat'm xenceri vardı. Edüğünü yardı, içinden çıqdı. Aydır: Mere qocalar munm, ölümü nedendir? Ayıtdılar: - Bilmeziz. Amma gözünden ğeyri yerde et yoqdır, -dediler. Başat Depegöz'ün başı ucına geldi. Qapaq qaldırdı. Baqdı gördi kim gözi etdir. Aydır: Mere qocalar sügiliği ocağa qoyun qızsm! -dedi. Sügiliği ocağa bıraqdılar, qızdı.

Başat eline aldı. Adı qörklü Mehemmed'e salavat getürdi. Sügiliği Depegöz'ün gözüne eyle basdı kim, Depegöz'ün gözi helak oldı. Şöyle nere urdı, hayqırdı kim, tağ ve taş yangülendi. Başat sıçradı. Qoyun içine mağaraya düşdi. Depegöz bildi kim, Başat Mağaradadır. Mağaranun qapusm alub, bir ayağın qapumn bir yanına, birin dexi bir yanma qodı. Aydır:

10. Mere qoyun başları erkeç, bir-bir gel

keç! - dedi. Bir-bir gelib keçdü Her birinin başların sığadı. - Toğkcıqlar, dövletim saqar qoç, gel keç!- dedi. Bir qoç yerinden qalqdı, gerinüb sündi. Deği Başat qoçi qoçi basub boğazladı, derisin yüzdi, quyuğ ile başını deriden ayırmadı: içine girdi. Depegöz de bilid kim Başat deri içindedür. Aydır:

Ay saqar qoc, benim nereden helak ola çağım bildin? Şöyle çalayım seni mağara divarma kim, quyuğun mağarayı yağlasun! -dedi. Başat qoçm başını Depegöz'ün eline sundı. Depegöz buynızdan berk tutdı. Qaldırıcay buynız derile elin de qaldı. Başat Depegöz'ün budı arasından sıçrayub çıqdı. Depegöz buynızı götürüb yere çaldı. Aydır: -Oğlan, qurtuldm mı? Başat aydır: Tanrım qurtardı. Depegöz aydır: - Mere oğlan, al şol barmağımdaki yüzügi, parmağına taq, sana ox ve qıkc kar eylemesün.

Başat aldı yüzügi pamağına köçürdi. Depegöz aydır: -"Oğlan yüzügi alub taqmıdm mı?" Başat aydır: -Taqındım, Depegöz Basat'm üzerine qodı, xençerle çaldı-kesdi, sıçradı gen yerde turdı. Gördi kim yüzügi gene Depegöz'ün ayağı altında yatur.

Depegöz aydır: -Qurtuldm mı? Başat aydır: - Tanrım qurtardı. Depegöz aydır: -Oğlan şol günbedi gördün mi? Aydır: -Gördüm. Depegöz aydır: Menim xezinem var. Ol qocalar almasınlar. Var

möhürle! -dedi. Başat günbed içine girdi. Gördi kim, altun-aqca yıqılmış. Baqaraq kendözin unitdı. Depegöz günbedin qapusm aldı. Aydır: -Günbede girdin mi? Başat aydır: Girdim. Depegöz aydır: -Şöyle çalayım ki, günbedle tartağan olasan -dedi. Başat'm diline bu geldi ki, "La ilahe illallah. Me-hemmed resulallah, -dedi. Dedi, heman dem gün-bed yarıldı, yedi yerden qapu açıldı. Birinden taşra geldi.

Depegöz günbede elin soqdı. Eyle qaxdı kim, günbed zirü zeber oldı. Depegöz aydır: -Oğlan qurtıldı mı. Başat aydır: -Tanrım qurtardı. -dedi. Depegöz aydır: Sene ölüm yoğ imiş! Şol mağarayı gördün mi? Başat aydır: -Gördüm. Depegöz aydır: -Anda eki qılıc var: biri qınlı, biri qınsız. Ol qmsuz keser benim başımı. Var, götür, benim başımı kes! -dedi. Başat mağara qapusma vardı. Gördi bir qmsuz qılıc turmaz, ener çıkar. Başat aydır: -Men muna bitekellüf yapışmayım, -deyüb kendü, qılıcın çıxardı tutdı. Eki pare böldi. Vardı bir ağaç getürdi, qılıca tutdı. Anı dexi eki pare eledi. Pes yayını eline aldı. Oxla ol qılıc asılan zenciri urdı.. Qıhc yere düşdi, gömüldü.. Kendü qılıcm qmma soqdı.. Bal-çağından ol qılıcı berk tutdı. Geldi aydır: Mere De-pegöz necesen?, -dedi. Depegöz aydır: Mere oğlan, dexi ölmedin mi? Başat aydır: Tanrım qurtardı. De-pegöz aydır: -Sene ölüm yoğ imiş, -dedi. Çağırub Depegöz soylamış, görelim ne soylamış, aydır:

Gözüm, gözüm, yalnız gözüm!
Sen yalnız gözle men Oğuz'u
smdırmışdım.

Ala gözden ayırdın yiğit meni! Tatlu candan
ayırsun Qadir seni! Ele kim men çekerem
göz bunum, Hiç yiğide vermesün Qadir
Tenri göz bu günü! -dedi.

Depegöz ene aydır:

Qalarda-qoparda yiğit
yerin ne yeridir?
Qarannu dün içinde yol azsan umun
nedir?
Qaba elem götüren xanmuz kim
Qırış günü ögdin
Ağ saqallu baban adı nedir?
Alp eren erden adm,
Yaşurmaq eyb olur,
Adın nedir, yiğit, değıl mana! -dedi.

Başat Depegöz'e soylamış, görelim xanım, ne
soylamış:

Qalarda- qoparda
yerim Günortac!
Qaranu dün içre yol azsam,
umum Allah! Qaba
alem götüren xanımız-
Baymdır Xan! Qırış
günü ögdin depen alpımız
Salur oğlu Qazan
Anam adm sorar olsan, -Qaba Ağaç!
Atam adm deirsən- Qağan Aslan.
Menim adım sorarsan
Aruz oğlu Başat'dır, -dedi.

Depegöz aydır: -Emdi qardaşlar, qıyma mana!
dedi.

Başat aydır:

Mere qavat! Ağ saqallu babamı
ağlatmışsan.
Qarıcıq ağbirceklü anamı bozlatmışsan.
Qarındaşım Qıyan'ı öldürmüşsen
Ağca yüzli yengemi tul elemişsen. Ala
gözlü bebeklerin öksüz qomışsan.
Qoyur mıyam seni,
Qara polad uz qılıcım tartmıymca,
Qafalu-börklü başın kesmiyinçe.
Alcaqanmyeryüzine tökmiyinçe,
Qardaşım Qıyan'm qanm almıymca
Qomazam! -dedi.

Depegöz dexi burada soylamış, aydır:

Qalqubanı yerimden turam, derdim
Qalm Oğuz beglerinden ehdim bozam,
derdim
Yeniden toğanm qıram derdim Bir
gez adam etine toyam, derdim Qalm
Oğuz begleri üzerime
yığılub gele, derdim.
Qaçubanı Salaxana qayasma girem,
derdim
Ağır mancılaq taşla atam, derdim. Enüb
taş, başıma düşiben ölem, derdim Ala
gözden ayırdın yiğit, meni Tatlu candan
ayırsun Qadir seni! -dedi.

Depegöz bir dexi soylamış aydır:

Ağ saqallu qocaları çoq ağlatmışam
Ağ saqallu, qarışı tutdı ola, gözüm seni?
' Ağ birceklü qarıcıqları çoq ağlatmışam
Gözi yaşı tutdı ola, gözüm, seni?
Bığçağı qararmış yigiticikleri çoq yemişem
Yiğitlikleri tutdı ola, gözüm, seni?
Elcügezi qmalı qızcıgazları çoq yemişem
Qarışcuları tutdı ola, gözüm seni?
Heç yiğide vermesün Qadir Tanrı göz yü-
kini

Gözüm, gözüm, ay gözüm!
Yalnız gözüm! -dedi.

Başat qaqlıb yerinden tun geldi. Buğra kimi Depegöz'i dizi üzerine çökürdi. Depegöz'ün kendü qılıcı ile boynunu urdı. Deldi yay kırışına taqdı. Süriyi-süriyi mağara qapusma geldi. Bunlı Qoca ile Yapağlı Qoca'yı Oğuz'a muştçı gönderdi. Ağ boz atlar binüben yortışdılar. Qalm Oğuz ellerine xeber geldi.

At ağızlu Aruz Qoca evine çapar geldi. Atasına Basat'ın sevine verdi: -Muştuluq! Oğlun Depegöz'i depeledi! -dedi.

Qalın Oğuz begleri yetdiler. Salaxana qayasma geldiler. Depegöz'ün başını ortaya getürdiler.

Dedem Qorqud gelüben şadlıq çaldı. Gazi erenler başına ne geldiğin aydıverdi. Hem Basat'a

akış verdi.

Qara tağa yetdüğinde aşıt versün! Qanlu-qanlu sulardan keçit versün! -dedi.

Erlikle qardaşm qanm aldın. Qalm Oğuz beglerini bundan qurtardın. Qadır Allah yüzün ağ etsün, Başat! -dedi,

Ölüm veqti geldiğinde arı imandan ayırmassun!

Günahınızı adı görklü Mehemmed Mustafa'ya bağışlasun, xanım, hey!

İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olub Beyrek Öldüki Boyu Beyan Eder

Üç oq, Boz oq yığnaq olsa, Qazan evin yağmalarddı. Qazan gerü evin yağmalatdı. Emma Taş Oğuz bile bulmmadı. Hemin iç Oğuz yağmaladı.

Xaçan Qazan evin yağmalatsa, helalinin elin alur, tışra çıxar, andan yağma ederdi.

Taş Oğuz beglerinden Aruz, Emen ve Qalan begler bum eşitdiler, ayıtdılar ki, "Baq, baq! Şimdiye değin Qazan'ın evin bile yağma ederdik. Simde neçün bile olmiyavuz?" -dediler. İttifaqı cemi Taş Oğuz begleri Qazan'a gelmediler, edavet eylediler.

Qılbaş derler, bir kişi vardı. Qazan aydır: "Mere Qılbaş, bu Taş Oğuz begleri xanım bile gelürlerdi. Şimdi neçün gelmediler?" -dedi. Qılbaş aydır: "Bilmez misin neçün gelmediler? Evin yağmalatdığım dem Taş Oğuz bile bulmmadı, sebeb oldur", -dedi. Qazan aydır: "EdaveT bağladılar he mi?", dedi. Qılbaş aydır: Xanım men varaym, onların dostlığm- düşmenliğin bileyin", -dedi. Qazan aydır: "Sen bilürsen var!" -dedi.

Qılbaş bir kaç adam ile binür. Qazan'm tayısı Aruz'm evine geldi. Aruz dexi altun günlüğün dikmişdi, oğlanlar ile oturmışdı. Qılbaş gelüb Aruz'a selam verdi, aydır: "Qazan bunlu oldı. Elbetde, tayım Uruz mana gelsün" -dedi. Qara başım bunaldı, üzerüme yağı geldi. Develerim bozlatdılar, Qaraquc'da Qazlıq atlarım kişnetdiler. Qaza benzer qızımız-gelinümüz bunlu oldı. Menim qara başıma gör neler geldi. Tayım Aruz gelsün" -dedi.

Aruz aydır: "Mere Qılbaş, ol veqt kim Üç, Boz oq yığnaq olsa, ol veqt Qazan evin yağma ederdi. Suçımız neydi ki, yağmada bile olmadıq? -dedi. Hemişe Qazan'm başına bunlu gelsün, tayısı Aruz'ı daim ana tursun. Biz Qazan'a düşmeniz, bellü bil-sün!" -dedi.

Qılbaş burada soylamış, görelim xanım, ne soylamış, aydır:

Mere qavat,

Qalqubanı Qazan xan yerinden tun geldi. Ala Tağ'da çadır-m-otağm dikdi. Üç yüz altmış altı alp erenler yanma yığnaq oldı.

Yemek-içmek arasında begler seni aradı. Üstümüze yağı-nesne gelmedi. Men senin dostlığm-düşmanlığın smayu geldim.

Qazan'a düşmen imişsen, bildim! -dedi.

Qalqub "Xoş qal!" -deyüb getdi.

Aruz gayet sext oldı. Taş Oğuz beglerine adam saldı. "Emen gelsün, Alp Rüstem gelsün, Dönebilmez Dülek Uran gelsün, gerü qalan begler hep gelsün!" dedi.

Taş Oğuz begleri hep yığnaq oldı. Ala bargah otaqların düze dikdi. Atdan aygırdan, deveden buğra, qoyundan qoç qırdırdı. Taş Oğuz beglerine ağırılıq edüb toyladı. Aydır: "Begler, men sizi niye çağırdım, bilür misiz?"

Ayıtdılar: "Bilmezüz". Aruz aydır: Qazan bize Qılbaş'ı göndermiş."Elim günim çapıldı, qara başım bunlı oldı, tayım Aruz mana gelsün", -demiş.

Qılbaş'a ayıtdım ki, kaçan ki, Qazan evin yağmalarddı. Taş Oğuz begleri bile yağmalardı. Begler gelür Qazan'ı selamlar, gederdi".

Emen aydır: "Ya sen ne cavab verdin?" Aruz aydır ki, "Mere qavat, Biz Qazan'a düşmemiz", -dedim. Emen aydır: "Eyü demişsen". Aruz aydır: "Begler, ya siz ne dersiz?" Begler aydır: "Ne de-

yelüm? Çün sen Qazan'a düşmen oldm, biz de düşmemiz", -dediler.

Aruz araya Müshef getürdi. Hep begler el urıb and içdiler. "Senin dosuna dost ve düşmenüne düşmeniz", -dediler. Aruz cümle begleri xeletledi, döndi aydır: "Beyler Begrek bizden qız almışdır, güyegümüzdir. Emma Qazan'm inağıdır. Gelsün bizi Qazan'la barışdırsun. Deyelüm, getürelim:, bize muti olursa, hoş! Olmaz ise ben saqalını tutaym, siz qılıc aşurın, parelen! Aradan Beyreg'i getirelüm. Andan sonra Qazan ile işümüz xeyir ola!" -dedi.

Beyreg'e kağıd gönderdiler. Beyrek odasında yiğitlerle yeyüb-içirdi. Aruz'dan adam geldi, selam verdi. Beyrek aleyk aldı. Ayıtdı: "Xanım Aruz size selam aydır, kerem etsün, Beyrek gelsün Qazan'la bizi barışdırsun!" , -deir. Beyrek "Xoş ola!" dedi. Atm çekdiler bindi. Qırq yiğitler Aruz'm evine geldi. Taş Oğuz begleri oturarken girib selam verdi. Beyreg'e Aruz aydır: "Bilür misen, seni niye qağırdıq?" Beyrek aydır: "Niye qağırdmız". Aruz aydır: "Heb şol oturan begler Qazan'a asi oldıq, and içdik". Müshef getürdiler. "Sen dexi and iç", -dediler. "Qazan'a men asi olmazam", deyü and içdi, soyladı aydır:

Men Qazan'm ne'metini çoq yemişem Bilmezsem, gözüme tursun! Qaraqucda Qazlıq atma çoq yilmeşem, Bilmezsem mana tabut olsun! pi Yaxşı qaftanlarm çoq geymişem Bilmezsem, kefenim olsun! Ala bargah otağına çoq girmişem Bilmezsem, mana zindan olsun. Men Qazan'dan dönmezem, bellü bilgil!

Beyreg'in saqalını tutdı. Begler Beyreg'e qıyamadı. Beyreg Aruz qaquduğun burada bildi. Soylamış, aydır:

Aruz, mana bu işi edeceğin bilseydim, Qaraqucda Qazlıq atıma binerdim! Eğni berk demir tonım geyerdim! Qara polad uz qılıcım belime bağlardım! Alm-başa gunt işuğım urardım! Qarğu tali altmış tutam sügümü elüme

ahırdım.

Ala gözlü begleri yanıma salardım!
Qavat, men bu işi tuysam, sana böyle gelür miydüm?

Aldayuban er tutmaq övret işidir,
Övretinden mi öğrendin, sen bu işi, qavat?
-dedi. Uruz aydır:

"Mere, herze-merze söyleme.

Qanma susanma. Gel and iç!" -dedi. Beyrek aydır: "Vallah, men Qazan Oğuzma başım qomışam. Qazan'dan dönmezem, gerekse yüz pare eyle!" dedi. Aruz gene qaqudı. Beyrek'in saqalını berk tutdı, beglere baqudı. Gördi kimse gelmez. Aruz qara polad uz qılıncm tartub Beyreg'in sağ oyluğun çaldı, qara qana bulaşdı. Beyreg'in başı bunlu oldı. Begler hep tağıldı. Her kişi atlu atma bindi. Beyreg'i dexi bindirdiler. Ardına adam bindirib qucaqladılar. Qaçdılar, Beyreg'i odasına yenirdiler. Cübbesin üzerine örttiler. Beyrek burada soyladı, aydır: Yiğitlerim yerinizden uru turun,

Ağ-boz atumm quyruğımı kesin.

Arqubeli ala tağdan dünin, aşun.

Aqmdılı görkli suyu delüb keçün

Qazan'm divanma çapub varın

Ağ çıkarıb, kara geyün

"Sen sağ ol, Beyrek öldi", -deyin.

Ayıldınız: "Namerd Aruz tayından adam geldi. Beyreg'i istemiş, ol dexi varmış. Hep Taş Oğuz begleri yığnaq olmuş. Bilmedik, yeme-içme arasında Müshef getürdiler. "Qazan'a biz asi oldıq, and içdik. Gel sen dexi and iç!" -dediler. İçmedi. "Men Qazan'dan dönmezem" dedi. Namerd taym qaqudı. Beyreg'i qılıçladı. Qara qana bulaşdı, bunlu oldı. Yann qiyamet güninde benim elüm Qazan xanın yaqasmda olsun, benim qanım Aruz'a qo-yarsa!" -dedi.

Birdexisoylamışaydır:

Yiğitlerim Aruz oğlu Başat gelmedin Elim-günim çapılmadın, Qaytabanda develerim bozlatmadım
Qaraqucda Qazlıq atım kişnetmedin Ağca qoyunlarım menrişmedin Ağca yüzlü qızım-gelinüm ekşeşmedin

Ağca yüzlü görklimi Aruz oğlu Başat gelüb almadın,

Elim-günim çapmadın

Qazan mana yetişsün Menim qanım Aruz'a qomasun. - Ağca yüzlü görklümü oğlana alı versin Axiret haqqımı helal etsün. Beyrek padşahlar padşahı Heqq'e vasil oldı.

bellü bilsün! -dedi.

Beyreg'in babasına-anasma xeber oldı. Ağ evi-eşiginde şiven qopdı. Qaza benzer qızı-gelini ağ çı-qardı, qara geydi. Ağ-boz atının quyruğımı kes-diler. Qırq-elli yiğit qara geyüb göğ sarındılar. Qazan beqe geldiler, sarıqların yere urdılar "Bey-reg", -deyü çoq ağladılar. Qazan'm elin öpdiler. "Sen sağ ol, Beyrek öldi!" -dediler. Namerd tayın al

eylemiş. Oquyuban bizi aldılar. Vardıq, Taş Oğuz begleri size asi olmuşlar, bilmedik. Müshef getürdiler, Biz Qazan'a asi oldıq. Sen dexi bize müt'i ol! -dediler. And içdiler. Beyreg etmegün basmadı. Anlara müt'i olmadı. Tayın namerd Aruz gagdı. Beyreg'i oturduğu yerde qılıcladı. Bir oyluğm düşirdi. "Sen sağ ol xanım, Beyreg Heqq' e vasil oldı benim qanım Aruz'a qomasun" -dedi, -dediler.

Qazan bu xeberi eşitdi. Destmalm eline alub ökü-ökü ağladı. Divanda zarlıq qıldı. Hep anda olan begler ağlaşdılar. Qazan vardı, odasına girdi; yedi gün divana çıqmadı, ağladı-oturdu.

Begler yığıldı, divana geldi. Qazan'm qardaşı Qaragüne aydır: "Qılbaş, var ayıt Qazan gelsün-çıqsun, bir yiğit senin ucından aramızdan eksildi. Hem vesiiyet eylemiş," Menim qanım qomıyasan, alasan" demiş. Varalum, düşmeni haqlıyalum, di!" -dedi. Qılbaş aydır: "Sen qarındaşısan, sen var!" -dedi.

Elhesil ikisi bile vardılar. Qazan'm odasma girdiler. Selam verdiler. "Sen sağ ol, xanım" -dediler. - Bir yiğit aramızdan eksildi, senin yolında baş verdi. Derem, qanm alalım; hem size ısmarlamış, "menim qanım alsun" demiş. Ağlamaqla nesne mi olur? Tun gel yuqarı" -dedi.

Qazan aydır:

- Meslehetdi. Cebbexaneyi yükletsünler. Hep begler, hep binsünler! -dediler.

Cemi begler bindi: Qazan'm qonur atın çekdiler, bindi. Borı çalındı, kos uruldu. Gece-gündüz demediler, yortma oldı.

Aruz'a ve cem'i Taş Oğuz beglerine xeber oldı. " İşde, Qazan geldi" dediler. Anlar dexi çeri derüb boru ağırdan Çjazan'a qarşu geldiler

Üç oq, Boz oq qarşulaşdılar. Aruz aydır:

1. Menim iç Oğuz'da qırımım Qazan olsun!

Emen aydır:

2. Menim qırımım Ters Uzamış olsun!

Alp Rüstem aydır:

- Menim qırımım Ense Qoca oğlu Oqçı olsun, - dedi.

Her biri bir qırım gözetdi. Alaylar bağlandı, qoşunlar düzüldi. Borılar çalındı. Tavullar döğildi..

Aruz Qoca meydana at depdi. Qazan'a çağırıp "Mere qavat, sen benim qırımımsan, sen gel berü!" -dedi. Qazan qalqan yapmdı, sügüsün eline aldı. Başı üzerine çevirdi. Aydır:

- Mere qavat, muxannatlıq ile er öldürmek nece olur, men sana göstereyim! -dedi.

Aruz Qazan'ın üzerine at saldı. Qazan'ı qılıcladı, zerre qeder kesdiremedi, öte keçdi. Nöbet Qazan'a değdi. Altmış tutam ala gönderin qoltuq qısdı, Aruz'a bir gönder urdı. Köksinden yalab deq öte keçdi. At üzerinden yere saldı. Qarındaşı Qaragüne'ye işaret etdi:

- Başm kes! -dedi.

Qaragüne atdan endi, Aruz'un başm kesdi.

Taş Oğuz begleri bunu görüb, hep atdan endiler. Qazan'm ayağına düşdiler, suçların dilediler, elin öpdiler. Qazan suçların bağışladı. Beyreg'in qanm tayısmdan aldı. Aruz'un evin çapdırdı. Elini-günini yağmalardı. Yiğit begler toyum oldı.

Qazan göğ alan çemene çadır dikdirdi. Otağm qurdu. Dedem Qorqud gelüben şadlıq çaldı. Gazi erenler başına geldügin aydı -verdi:

Qanı dediğim beg erenler,

Dünya benim deyenler?

Ecel aldı, yer gizledi,

Fani dünya kime qaldı?

Gelimli-gedimli dünya

Son uci ölümli dünya!

Elaqibet, uzun yaşm uci ölüm, axırı aynlıq.

Yum vereyim, xanım:

Ölüm veqti geldüğünde, arı imandan ayırmasan. .

Ağ saqallu baban, yeri uçmağ olsun!

Ağ birçeklü anan yeri behişt olsun!

Qadir seni namerde möhtaç etmesün!

Ağalnundabeşkelmeduaqıldıq, qebl olsun!

"Amin!" "amin!" -deyenler didar görsün.

Yığışdırsun, duruşdırsun

Günahınızı Mehemed Mustafa'ya bağışlasun! Xanım hey!..

Köroğlu Destanı'ndan:

Ali Kişi

(Köroğlu, Azərbaycan Halk Destanları, Azərbaycan İlimlər Akademisi Nizami Adına Edebiyat və Dil Ensitiüsü

neşriyatından, Bakü-1956. S-28-33)

Ali Kişi nece iller idi ki, Hesən Xan'a ibcı otarırıldı. Ömrünü, gününü onun qapısında çürüdüb, saçını-saqqalını ilxıçılıqda ağartmışdı.

Her gün seher dan eri ağaranda Ali Kişi ikini çöle aparar, geceden bir pas keçenden sonra xal-

xala¹ getirirdi. Dağlarda, daşlarda, kövşenlerde² Ali Kişi'nin ayağı deymemiş bir qarış da yer qalmamışdı.

Bir gün Ali Kişi ikim sürüb derya kenarına aparmışdı. Atlar deryanın kenarında otlayırdı. Ali

Kişi özü de bir terefde daşa söykenib¹ oturmuşdu. Dan yeri yenice ağarmışdı, qoca ilxıcı bir de baxdı ki, budur, deryadan iki aygır at çıxtı. Atlar gelib ilxıya qanşdılar. İki madyana² yaxınlaşandan sonra yene qayıdıb deryaya girdiler. Ali Kişi ne qeder ilxıcılıq elemişdi, bele şey görmemişdi. Tez qalxıb madyanları manşırladı.³ Amma bu barede heç kese bir söz demedi.

Bu işin üstündən bir nece vaxt keçdi. Ali Kişi ayları, günleri sayıb, madyanları gözden qoy-murdu. Ele ki vede başı yaxınlaşdı, Ali Kişi mad-yanların yanından el çekmedi, o qeder gözledi ki, axırda onlar doğdu. Çılunlar böyüyüb day ol-dular.

Bir gün Toqat paşası Hesən Paşa Hesən Xan'a qonaq gəldi. Hesən Xan qonaq elədi. Paşa sohbət arasında xana dedi:

- Hesən Xan, eşitmişəm senin yaxşı cins atların var. Gerek ibcmədən mənə iki aygırlıq at verəsən.

Hesən Xan o saat "beçəşm" deyib, Ali Kişi'ni yanma çağırırdı və tapşırdı:

- Sabah ibcını çölə aparma, paşa üçün iki ay-ğırhıq at tutduracağam.

Hesən Xan bu sözü deyən kimi daylar Ali Kişi'nin yadına düşdü. O, xanın başını uca elemək üçün seher tezden durdu, dayları tutub xalxalda bağladı, ibcmı sürüb çölə götürdü.

Bir az sonra Hesən Xan, paşa da yanında Xal-xala gəldi. Paşa baxdı ki, xalxalda iki uzunorta, arıq, çöpüklü day bağlanıb. Bildi ki, bu daylar ona vermək isteyirlər gülüb dedi:

- Hesən Xan, mənə demişdilər ki, senin yaxşı cins aygırlıq atların var. Bunlar nedir? İş bele elen-ge-ülengəyə qalsa, bunlardan mənim özümədən də çoxdur.

Paşanın sözü Hesən Xan'a ox kimi deydi. Üzünü Ali Kişi'yə tutub dedi:

- Axmaq qoca, mən sənə dememişdim mi at tutduracağam, ibanı saxla; niyə saxlamamısan?

Ali Kişi dedi:

- Xan sağ olsun, mən qoca ilxıcıyam. İbcıdaki atların hamisini ovcumun içi kimi tanıyıram. Sən bu dayların bebeliyinə baxma. Əgər başının uca ol mağını istəyirsənsə paşaya bunları ver.

Ali Kişi'nin yeke-yeke danışmağından Hesən Xan daha da qezebləndi. Onun üstünə qışqırıb⁴ dedi:

- Mənim ibcmədə ələmdə söylənən cins ay-ğırhıq atlar var. bu dengələri qonağa göstərib mənə xecəlet eleməkdə məqsədin nedir?

Ali Kişi dedi:

- Xan sağ olsun, mənim məqsədim paşanın ya nında senin başını uca eleməkdir. Sən bilirsən ki, mən yaxşı at tanıyanam. Senin ibcmədə, bunlardan yaxşı at yoxdur. bütün dünyanı gezsən, gənə də bele at tapa bilməzsən.

Hesən Xan qezeblənib dedi:

- Bilmerəm. Bir saata qəder yerdə də olsa, göydə də olsa, gerek paşaya layiq, mənim adıma layiq iki dənə yaxşı aygırlıq at seçəsən. Bu saat get, seç, getir.

Ali Kişi dedi:

- Xan, onda izn yer paşa üçün aygır seçməyə başqa adam getsin. İbcıda bu daylardan yaxşı at yoxdur. mən özüm başa düşə-düşə⁵ yaxşı atı qoyub pis at seçəbilmerəm. Bu mənim adıma layiq olmaz.

Bu söz xanı cin atına mindirdi. Cellad çağırıb emr elədi ki, Ali Kişi'nin boynunu vursun. Paşa da qezeblənmişdi. Ali Kişi'nin axır sözü onu deli ele-mişdi. Odur ki, dedi:

- Hesən Xan, mən görərem ki, senin ibcıcın bu daylara çox böyük qiymət verir. Yəqin ki,⁶ ele o haqlıdır. Onda sən bele ele. bu dayların hər birini onun bir gözüne qiymət ele.

Paşanın sözü Hesən Xan'm xoşuna gəldi. Emr etdi, cellad Ali Kişi'nin gözlerini çıxartdı.

Ali Kişi ne dindi, ne də sesini çıxartdı. Bir dəfə uf da elemedi. Ele ki, cellad işini qurtardı, Ali Kişi ayağa qalxıb dedi:

- Hesən Xan, insan üçün dünyada hər naz-ne'mətdən şirin şey gözdür. Sən mənə ondan bi-nesib elədin. Mən senin qapında can çürütdüm, ilan kimi qabıq qoydum, saç-saqqal ağartdım, amma sən bunların heç birini bilmədin, qədr-qiymət vermədin. Bir paşanın sözü ilə mənə kör elədin. Ancaq eybi yoxdu⁷. Bizimki bele gəlib. İndi ki, mənim gözlerimi bu daylara qiymət elədin, bəri heç almasa sözünün ağası ol. Bu dayları mənə ver.

Hesən Xan dayların heresini onun bir qoluna bağlatdımb qapısmədən qovdu.

Kor Ali, daylar da yedeyində, taptana-taptana öz evinə gəldi.

Kende⁸ xəber düşdü. Camaat onun başına yı-ğıldı. Xəber gəlib Ali Kişi'nin oğlu Rövşən'e çatdı.

Rövşən, Rüstəm kimi igid, yeniyetmə, cavan bir oğlan idi. On beş, on altı yaşı ya ola, ya olmaya idi. Amma ele güclü, ele qüvvətli idi ki, ağacın bu dağından yapışsa kökündən çucardar, öküzün buy-nuzundan yapışsa yerindən dik qaldırardı.

Rövşən atasını bu halda görək soruşdu:

- Ata, sənə nə olub? Də görəəm, səni kim bu hala salıb?

Ali Kişi ehvalatı oğluna danışdı. Rövşən qız-mış peləngə⁹ döndü. Ayağa qalxıb dedi:

- Oğlun senin qisasını yerdə qoymaz, ata! İndi Hesən Xan mənim qabağımda dayansın, görəəm nəce dayanır.

Kəndin cavanları da qalxdılar. Ali Kişi işi bele görəndə oğlunu çağırıb yanında eyləşdirdi. Elini onun çiyinə¹⁰ qoyub dedi:

- Hele qisasın vaxtı deyil, bala! Vaxtında mən özüm dəyeceyəm. İndi diqqətlə qulaq as! Mənim gözlerim bu dayların üstündə çıxarılıb, bu dayların üstündə də gerek mənim qisasım alına. Bu dayları

1. dayarup 2. kısırak at 3. belirledi 4. bağırıp 5. bile bile 6. belki de 7. zararı yok 8. köyt 9. kapıan 10. omuzuna

sene tapşırıram.¹ Bunlar ele-hele atlardan deyil. Bunlar derya atından emele gelibler. İndi sen gerek böyük bir tövle tikesen. Bu tövleye gerek heç bir yerden işiq deyilen şey düşmeye. Qırx gün tamam atlar bu tövlede qalacaq, bayır-bacaq² üzü görmeyecekler. Bir ben-i insan gözü de bu qırx günün erzinde gerek bu atlara baxmaya.

Rövşen dedi:

- Yaxşı, ata, bele olanda bes men onları nece yemleyecem? Nece suvaracağam?

Ali Kişi dedi:

- Sen tövlede her day üçüri qırx gözlü bir axur qayıracasən. Atların qırx günlük arpasını, sa manını hemin bu axurlara dolduracasən. Kendin başındaki Zümrüd bulaqdan tövlenin içərisinə bir arx açacasən. Her axurun yanında da balaca bir çarhovuz³ tikeceksən. Atlar qırx gün burada yeyib-içib beslenecekler. İndi helelik tövle hazır olanacan dayları çek, bir yerde bağla.

Rövşen qabaqca atasını rahladı,⁴ sonra dayların yerini sehmanlayıb⁵ tövleni hazırlamağa başladı. Ele ki, tövle hazır oldu, Ali Kişi gelib eli ilə çarhovuzu, arxı, axurları yoxlayıb dedi:

- Yaxşıdı. İndi sen axurları doldur, suyu da hovuzlara bağla. Ancaq gene de sene deyirem: gerek tövleye ne işiq düşə, ne de atlara ben-i insan gözü baxa.

Rövşen, atasının dediyi kimi axurları doldurdu, suyu bağladı, atları içəriyə çekib axurların qabağında helqebend elədi, qapını bacanı berkidib çıxdı.

Bu işdən düz otuz sekkiz gün keçdi.

Atalar deyibler ki, insan sebrsiz olar. Rövşen otuz sekkiz günü başa verdi. Otur doqquzuncu gün ne qeder eyledi özünü saxlaya bilmedi ki, bilmedi. Ele bil ki, bir adam onun üreyinə girib hey deyirdi: "qırx güne başa gələn iş otuz doqquz güne de gələr. Get bir atlara bax!"

Axır Rövşen gelib tövlenin üstünə çıxdı, balaca bir deşik açıb içəriyə baxdı.

Rövşen evvel gözlerine inanabilmedi. Sağ axurdaki atın çiyinlərində iki dene qanad vardı. Qanadlar alov kimi yanıır, qızıl kimi parıldayırdı. Rövşen tez sol axurdaki ata baxdı. Gördü yox, bu atın qanadı yoxdu. Gözlerini dolandırıp yene de sağ terefdeki ata baxdı. Gördü qanad yavaş-yavaş sönür. Rövşen tutduğu işdən peşiman oldu. Tez deşiyi örtmək istədi, ancaq iş-işdən keçmişdi. Qanadlar yavaş-yavaş eriyib axırda tamam yox oldular? Rövşen'in bir eli oldu, bir başı. Ancaq hara çatacaq? Olan olmuşdu. Kor-peşiman deşiyi ördüb geri qayıtdı. Amma bu barede atasına heç bir söz demədi.

Beli, bu bir gün de gelib keçdi. Qırxımcı gün Ali Kişi Rövşen'i çağırıp dedi:

- Bala, gəl meni atların yanına apar.

Rövşen atasının elindən tutub tövleye apardı. Ali Kişi qabaqca sağ axurdaki ata yaxınlaşdı. Elini atın süysünündən qoyub sağrısına qeder çekdi.

Sonra Rövşen'e teref dönüb dedi:

6. Oğlum, bu atlara ben-i insan gözü baxıb.

Rövşen bilmedi ne desin; soruşdu ki:

7. Ata, sen neden deyirsən?

Ali Kişi dedi:

- Oğul, menden gizletmə, mən sene deyirem ki, bu ata ben-i insan gözü baxıb. Bu atın gerek qanadı olaydı. Düzünü⁶ de görüm, bu nece olan işdir?

Rövşen, ehvalatı atasına danışdı.⁷ Ali Kişi dedi:

- Oğul, sebrsizlik adama həmişə ziyan verir. İndi sen de öz sebrsizliyinin ziyanını çekirsən. Ancaq fikir eleməyə⁸ gəlməz. Olan olub, keçən keçib.

Sonra o, sol axurdaki ata yaxınlaşdı. Bu at uzunçaydaq, çekmə sağrılı, nazik ortalı bir at olmuşdu. Eli ilə atın üzünü, gözünü, yalını, sağrısını tumarladı. Ondən sonra yene de sağ terefdeki atın yanına qayıtdı. Bu at çox gözəlləşmişdi: iri başlı, dolu gözlü; qara birçekli,⁹ uzun boyunlu, tökmə döşlü, yoğun, enli sağrılı... iki göz isteyirdi ki, ana tamsa əlesin. At fırmırbı¹⁰ iki dal ayaqları üstə göyə qalxdı. Ağzını açıb Ali Kişi'ye yönəlmək istədi. Qoca ilxıçı atın üstünə qışqırdı. At sesindən onu tanıyıp sakit oldu. Ali bu atın da başını, üzünü, yalını, belini, sağrısını tumarladı. Sonra dedi:

- Oğul, hele bir nece gün de atları bayıra çıxarmaq olmaz. Qapını bağlamaq lazım deyil. Özün gündə gelib yemləyib sulayarsən.

Rövşen atasını eve aparıb, özü tövleye qayıtdı. Atlardan muğayat olmağa başladı.

Beleliklə bir nece gün de keçdi.

Bir gün yene atası Rövşen'dən soruşdu:

- Oğul, atlar necədirler? Nece yeyirlər?

Rövşen dedi:

- Ata, sağ terefdeki at deyirman kimi üyüdür. Arpa, saman yetirmək olmur. Sol terefteki at da yaxşıdır. Ancaq ondan az yeyir. Özü de dinedir. Amma sağ terefdeki at heç durub dincəlmir. Qızmış ner kimi oyur, oyur oynuyur.

Qoca ibacı yene de oğlu ilə bərabər tövleye gəldi. Atları yoxlayıb dedi:

- Rövşen, oğul, atlar daha böyüyüb, minilmək heddinə çatıblar. İndi onları bir-bir berke-boşa¹² salıb, sınaqdan çıxartmaq lazımdır. Ezel bunu, sonra da o birisini min, tezece sulanmış sumda seyiirt, qaraçıkanlığa sür, sonra da sıldırım¹³ daşlı dağa çap.¹⁴

Rövşen, atasının öyrətdiyi kimi, ezel sağ terefdeki atı mindi. Yenice sulanmış sumda seyiirtti, sonra qoca ibacınn yanına qayıtdı. Tecrübeli qoca atın burnunu tutdu, at öskürmədi. Ondən sonra dirnaqlarını yoxladı. Bir qırıq da palçıq tapabilmedi. Rövşen indi de o biri atı mindi, suma sürdü, seyiirdib yene atasının yanına qayıtdı. Ali

1. göndəririm 2. hayvancılar 3. böyük havuz 4. yerini düzəltip 5. təmizləyib 6. doğrusunu 7. söylədi 8. üzülməyə 9. uzun boylu 10. yeleli 11. kişneyip 12. müşkülə 13. dik, yalçın 14. sür

Kişi onun da üreyim dinledi, burnunu tutdu, sıxdı, dimağını yoxladı. Bu at da öskürmedi, üreyi töyşümedi¹, ancaq dırmağının birindən bir qırıq palçıq tapıldı. Rövşen bu defe birinci atı minib qaratikanlığa vurdu. At qaratikanlığı yarıb ildırım kimi süzüb, ibciçmin yanında dayandı. Goca ilxiçi onun baldırlarını, çeçiklerin⁹ yoxladı. Heç bir yerinde ne bir tiken izi tapabildi, ne de bir yara. O biri at da sınaqdan pis² çıxmadı. Ancaq dal ayağının birini tikan azacıq cızmışdı.

Rövşen axırmçı smak üçün yene de birinci atı minib sıldırım daşlığa saldı. At güllə kimi sıldırım daşlığı endi, qızılquş kimi uçub, qoca ibciçmin qabağmda dayandı. Qoca Ali atm qabak ayaklarını üyelerini berk sıxdı, at ne diksindi, ne de qırpmıdı.

İndi növbə ikinci atm idi. Rövşen bu atı da minib sıldırım aşağı elden qoydu. At çeçiklerin daşlara çırpa çırpa sıldırımı endi.

QocaAlidedi:

- Oğul, Rövşen, birinci at smağdan çox yaxşı çıxdı. İkinci at da pis çıxmadı, emek itirmedi. Ancaq birinci ata çatabilmez. Bu atm tayı- beraberı çarx altında tapılmaz. Birinci atın adını Qırat, ikinci atm adını Dürat qoyuram. Hemişe qorxulu seferlere, düşmən üstünə, qalalar almağa gedende Qırat'ı minersen, Qırat seni çox darlardan, çox ölümlərdən qurtaracaq. Qırat'm qedrinı yaxşı bil, onu candan əziz saxlat!

Sonra Ali Kişi dedi:

- Oğul, atlar böyüdü. Smağdan çıxdı. İndi Hesən Xan'dan qısa almaq vaxtı çatıb. Çək atları yehərlə, gedib Hesən Xan'la haqq-hesabımızı çəkək.

Hele uşaqlıqda bir gün Rövşen çölde oynadığı vaxt yerden bir daş tapmışdı. Daş balaca idi, amma çox ağır, çox da sambalh³ idi. Özü de işım-ışım ışılayır, par-par parıldayırdı.

Rövşen daşı yerden götürüb, ölüştə otlayan bir buzova atdı. Daş buzova deymedi, amma ele yeli buzovu yıxıb öldürdü. Rövşen qayıtdı⁴, ehvalatı atasına danışdı.

Ali Kişi Rövşen'in sözlərinə qulaq asıb ded:

- Oğul, Rövşen, get buzov yiyəsini⁵ tap, buzovun cəriməsini ver, razı sal. Sonra da haman daşı tap, mənim yanıma gətir.

Rövşen getdi, əzel buzov yiyəsini razı elədi, sonra da daşı tapıb gətirdi. Ali Kişi daşı o üzünə, bu üzünə çevirib yoxladı. Baxdı ki, daş göyden düşmüş ildırım parçasıdır.

Sabahısı gün Ali Kişi Rövşen'dən xelvet⁶ ildırım parçasını götürüb bir ustanın yanına apardı. Salam-aleykessalamdan sonra daşm bir balaca tikəsini? ustaya verib dedi:

- Usta, bu daşdan mənə bir biz⁸ qayır.

Usta bir daşa baxdı, bir də dönüb diqqətlə Ali Kişi'ye baxdı. Daşı qaytarıb⁹ dedi:

- Ali Kişi, sən bir dünya görmüş kişisən, heç

1.korkmadı 2. kötü 3. ağır 4. geri döndü 5. sahibini bul 6. gizli 7. parçasını 8. sayaçların kullandığı ucu sivri alet 9. geri verip 10. sonunda 11. üzərində metal dövülən demirli alet 12. ceza 13. yıkacaksın

daşdan da biz olar?

Çox çənə-boğazdan sonra axırı¹⁰ Ali Kişi ustanı razı elədi ki, daşı bir zindanın¹¹ üstünə qoyub döysün, görsün döyülür, ya yox. Usta baxdı ki, doğrudan da bu daş mum kimi bir şeydir. Ali Kişi'ye dedi ki, sözlərə peşman oldu. Daşdan bir biz qayıdır ona qaytarırdı. Ali Kişi ustanın haqqını verdi, bizi cibində kizletdi. Daşm qalanını bir misri qılmcı qayırann yanına aparıb dedi:

- Usta, bundan mənə bir qılmcı çek.

Bu usta evvelkindən də uzunçu idi. Qerez, uzun çek-çevirdən sonra Ali Kişi bu ustanı da razı elədi.

Usta yeddi günə daşdan bir qılmcı qayırdı. Ele ki, qılmcı hazır oldu, usta baxdı ki, qılmcı... ne qılmcı! Vallah, bu ele bir qılmcıdır ki, gün kimi yanır, ay kimi işıqlır.

Ustanın qılmcı gözü düşdü.

Ele ki, və'də tamamlananda Ali Kişi qılmcı üçün gəldi, usta öz qılmcını verməyib, əvəzində ayrı bir qılmcı verdi. Ancaq Ali Kişi işini evvəldən möhkəm tutmuşdu. Dinmez, söylemez cibindən bizi çıxardıb, qılmcı tiyəsinə basdı. Biz qılmcı delib, o biri tərəfinə keçdi.

Usta baktı ki, Ali Kişi'ni aldada bilməyəcək, nəçər gəlib, onun öz qılmcını özünə verdi. Ali Kişi qılmcı götürüb evlərinə gəldi. Amma bu bəredə oğlu Rövşen'ə heç bir söz demədi.

Ele ki Rövşen, Qıratı, Düratı ifçin yehərləyib, atasının bərabərinə çəkdi. Ali Kişi hər şeyi hazır görəndə əvə girdi, haman qılmcı gizlətdiyi yerdən götürüb, oğlu Rövşen'ə verib dedi:

- Rövşen, al bu qılmcı belinə bağla. Bu qılmcı sən gördüyün qılmcılara bənzəməz. Bu qılmcı ildırım qılmcı dəyərlər. Bu ele bir qılmcıdır ki, qabağında heç bir şey dayanmaz. Hər nəyə vursan kesər, tökər. Bu qılmcı ilə sən xanlara, bəylərə, paşalara qan udduracaqsan. Bu qılmcı ilə müxənnətlər, namerdlər sən elindən dad¹² çəkəclər. Bu qılmcı ilə sən qalalar sındıracaqsan,¹³ səddlər dağıdacaqsan. Ancaq bunun ildırım qılmcı olduğunu heç kəsə bildirmə. Bundan sonra bunun adına misri qılmcı dəyersən. Ne qədər ki, sən Qırat'ın belindəsən, bu qılmcı da sən belindədir, heç bir düşmən sənə bata bilməyəcək.

Rövşen qılmcı atasından alıb belinə bağladı. Ali Kişi Dürat'a, Rövşen də Qırat'a minib yola düşdilər.

Az gətdilər, çox gətdilər, axırda gəlib Hesən Xan'm imarətinə çatdılar. Rövşen bir tərəfdə dayandı. Qoca Ali Kişi'ni Dürat'ı imarətin qabağma sürüb Hesən Xan'm çağırırdı. Hesən Xan çıxıb qoca Ali Kişi'ni yalmanına el çatmayan, uzun yallı bir atın üstündə gördü. Xan o tərəfə baxanda gördü, Ali'nin oğlu da buradadı. Özü də bir ata minib, bir ata minib ki, ruzıgarm gözü helə belə at görməyib.

Ali Kişi dedi:

- Hesen Xan, bu atlar senin beyenmediyin o çöpüklü qulunlardır. Sen bunların üstündə menim gözlerimi çıxartdırdın. Bax, gör indi nece at olublar?

Ali Kişi sonra dedi:

- Hesen Xan, mən sənə yaxşılıq elemək is t edim, sən anlamadım. Mənim yaxşılığımın evəzində mənə dünya işığına həsrət qoydun. İndi sən də qisasımı almağa gəlmişəm. Elindən gələnə esirgəsən, kişi deyilsən.

Hesen Xan Ali'nin bu sözündən acıjlandı¹, qılmc çəkib kişinin üstünə cumdu. Rövşən Qırat'ı onun üstünə sürdü. İldırımın qayrılmış misri qılını göyde parıldamağı ilə xanın başının yere dıgırılmağı² bir oldu. Ses-küy³ qopdu. Qoşu⁴ onların üstünə yeridi. Rövşən özünü qoşuna vurdu. Bir yandan Qırat, bir yandan Dürat, bir yandan da Rövşən misri qılımla qoşunun qabaq⁵ destesini qırıb dağıtdılar.

Ancaq qoşunun dalı⁶ kəsilmirdi. Deste destənin dalınca gəlirdi. Qarışqan sayı bar idi, qoşunun sayı yoxdu. Ali Kişi bunu başa düşüb dedi:

- Oğul, bu qədər qoşuna sən tək cavab verə bilməzsən. Axırda ya öldürərlər, ya da diri durtarlar. Sür atları, özümüzü bu qoşundan salamat qurtaraq!

Rövşən əzəl atasının sözüne baxmadı. Yəne də özünü qoşuna vurdu. Başlar kəsdi, qollar qırdı, mər-d-mərdəna dawa eledi. Ancaq kor atasının ələ keçəcəyindən qorxub, ələcsiz⁷ davadan əl çəkdi. Atasını ilə bərabər atları sürüb çölə tərəf üz qoydular.

Qoşun da əl çəkməyib, onların dalma düşdü. Bir xeyli getməmişlər ki, bir də Rövşən Qırat'ın başını çəkdi. Dönüb geri baxanda gördü ki, bir destə keher⁸ atlı ildırım kimi gəlir, dedi:

- Ata, bir destə keher atlı yetir həyatirədir.⁹

Ali Kişi dedi:

- Oğul, Rövşən, ağızlarını sulanmış suma sal!

Rövşən atları suma saldı. Keher atların heç biri sumdan çıxabilmedi. Həmişə batıb qaldı. Qırat ilə Dürat ildırım kimi sumdan çıxıb yola düşdülər. Bir az da getmişdilər ki, yəne Rövşən Qırat'ın yüyənini çəkib geri baxdı. Gördü bu dəfə də bir destə qara atlı, budur, ley¹⁰ kimi gəlir, dedi:

1. Ata, bir destə qara atlı yetir həyatirədir.

Ali Kişi dedi:

2. Bala, ağızlarını qaratanlığa sal!

Rövşən atları qaratanlığa sürdü. Qara atlılar da özlerini tikanlığa vurdular. Amma, heç biri kənara çıxıb bilmədi. Həmişə baldırları qızıl qana boyanıb qaldı.

Rövşən bir az da getmişdi, bir də atın ci-lovunu¹¹ dartdı, qanrılıb geri baxanda gördü indi də bir destə ağ atlı çathaçatdadi, dedi:

- Ata, bir destə ağ atlı yetir həyatirədir.

Atası dedi:

- Oğul, qorxma, ağızların daşlığa sal!

Rövşən atları daşlığa dırmaşdırdı. Ağ atlar sıldırım daşlıqlara çıxabilməyib yarı yolda qaldılar. Qırat ilə Dürat qızılquş kimi süzüb, sıldırım qayaların dalında gözəndən itdilər.

Ata-oğul axşama qədər yol gedib, axşam üstü bir çayın qırağına¹² çatdılar. Ali Kişi buranın nece yer olduğunu oğlundan xəbər aldı.

- Ata, bura ağacları, otlu bir yerdir. Ortadan da bir çay axır.

Ali Kişi dedi:

- Oğul, burada yurd salmaq olmaz. İbəcmin mal-qarının elindən dincelebilmərik. Bir də ki, xanlar, paşalar xəbər tutar, bizə nəmərlik əleyər.

Ata-oğul o gecə çay qırağında qaldılar. Sabah açıldı, yəne gəbcib yola düşdülər. Az getdilər, çox getdilər, axşam bir düzengaha¹³ çatdılar. Ali oranın da nə cür yer olduğunu Rövşən'dən soruşdu. Rövşən cavab verdi:

- Ata bura uçu-bucağı görünməyən bir düzengahdır.

Ali Kişi dedi:

- Burada da qalmaq olmaz, orada atlanan bu rada düşər. Kervanların ayaqları altında qalarlıq.

Bu gecəni də burada gecəleyib, sabah yəne yola düşdülər. Getdilər, getdilər bir uca dağın be line çatdılar. Ali Kişi soruşdu:

- Oğlum, bura nece yerdir?

Rövşən dedi:

- Ata, bura hər tərəfi sıldırım qayalıq, çənli¹⁴, çiskirli¹⁵ bir dağ belidir.

Ali Kişi soruşdu:

- Oğul, bax gör, bu bel ki deyirsən, bunun hər tərəfində bir uca qaya görünür ki?

Rövşən dedi:

- Ata, görünür. Biri sağında, biri də solunda. Özü də başları qardır.

Ali dedi:

- Oğul, mənim axtardığım yer ələ buradır. Mən buranı çox yaxşı tanıyıram. Cavan vaxtlardan burada çox at oynatmışam, çox ceyranlara¹⁶ ox atmışam, çox cüyürlər¹⁷ ovlamışam. Bura mənim köhnə oylağımdır.¹⁸ Buraya Çənlibel dəyerlər. Biz burada yurd salmalıyıq. İndi özümüze bir olacaq, atlarımıza da bir tövlə tik.

Rövşən özəri üçün bir olacaq, atlar üçün də bir tövlə tikdi. Ata-oğul Çənlibel'də yurd saldılar, yaşamağa başladılar.

Günlerin bir günü Ali Kişi Rövşən'i yanına çağırıb dedi:

- Oğul, buradakı dağların birində bir cüt bulaq var, adına Qoşabulaq dəyerlər. Yeddi ildən yeddi ilə, cümə axşamı məşriq tərəfdən bir ulduz, məğrib tərəfdən də bir ulduz doğar. Bu ulduzlar gəlib

I. öfkələndi 2. yuvarlanması 3. feryad 4. ordu 5. ön 6. arkası II. kayış 12. kənarına 13. düz yer 14. dumanlı 15. yağışlı verimdir

7. çaresiz 16. ceylan

8. bağırçı 9. kavuştu kavuşacaq 17. ceylana bənzər

10. gecə 18. məskəndir, bir heyvan

göyün ortasından toqquşarlar. Onlar toqquşanda Qoşabulağ'a nur töküler, köpüklenib daşar. Her kim Qoşabulağ'm o köpüyündə çimse ele qüvvətli bir igid olar ki, dünyada misli-beraberi tapılmaz. Her kim Qoşabulağ'm suyundan içse, aşiq olar. Özünün de sesi ele güclü olar ki, ne'resinden meşede aslanlar ürker, quşlar qanad salar, atlar, qatırlar dırnaq töker. Çox igidler, şahzadeler bu su üçün gelibler, ancaq her birinin baxtı yar olmayıb. İndi yeddi il tamam olhaoldur. Ve'de çatıb. Get, axtar, Qoşabulağ'ı tap, ancaq köpüyündən bir qab da doldurub mene getir!

Rövşen gexdi, dağları, daşları, ender-dönder elledi. Axırda bir dağa çatdı, gördü dağm bir terefnde uca, sıldırım, el çatmaz, ün yetmez bir qaya var. Çaya ele bir qayadır ki, igid isteyir üstüne çıxsm. Rövşen qayanm dörd terefni dolandı, göz gezdirdi, el tutan bir yer tapabilmedi. Axırda belinden kemendini açıb, qayaya atdı. Min enva-i musibetle qayaya dırmaşdı. Baxdı ki, bura ele çemenzar, lalezar bir yerdir, daha ne deyim. Gül gülü çağırır, bülbul bülbulü. Ele bil ki, bu sıldırım qayanm üstünde bir bağca şekli çekilib, yetmiş iki qelemle yetmiş iki renk vurulub. Ortalıqda qoca bir ağaç, altında da Qoşabulaq durna gözü kimi qaynayır, göz yaş kimi axıb etrafı süd gölüne dönderir. Rövşen o qeder gözledi ki, axşam oldu. Gecedən bir xeyli keçdi. bir de gördü ki, meşriqden bir ulduz, meğribden de bir ulduz doğdu. Ulduzlar gelib düz Qoşabulağ'ın üstünde toqquşdular. Ulduzlar toqquşmasmdan Qoşabulaq daşdı.

Ağ köpük adam boyu qalxdı. Rövşen köpükden bir qab doldurub basma tökdü, bir qab da doldurub içdi. Tezeden bir de qabı doldurmaq is-

Eyvaz'ın Çenlibel'e Ketirilmesi

Yaz tezece açılmışdı. Çenlibel yene de güle, nergise boyanmışdı. Bulaqlar qayır-qayır qaynayır, ürekler oyur-oyur oynayırdı. Delilerin ne'resi yene de Çenlibel'i başına götürmüşdü.

Koroğlu Deli Mehter'i götürüb atları, ibcıları gözden keçirmişdi, Koşa Seferi yanma alıb Yağı qoruğunu gezmişdi. Tanrı Tanımaz'ı çağırıp, bendergahları, qaraulxanaları yoxlamışdı. Deli Hesen delilerin hamisini nizama düzüb onun yanma getirmişdi.

Koroğlu her şeyi öz qaydasmda görendən sonra Çenlibelde keyf meclisi qurdurdu.

Saqi tuluqları⁴ meclisin ortasına sürüyüb bade gezdirirdi.

Koroğlu qara bığların⁵ altından bir-iki bade keçirenden sonra dönüb Aşiq Cünun'a baxdı.

Deyirler ki, Koroğlu bele dönüb baxanda day aşiq Cünun'da sorqu-sual olmazdı. O saat elini üçtelli saza atıb ortaya çıxardı.

teyende baxdı ki, ey dad-i bidad¹...köpük hayanda idi. Bulaglar yene de ele durulub, ele durulub ki, ele bil göz yaşıdır axır. Rövşen bir başına, bir dizine vurdu. Ancaq hara çatacaq... Qabı da götürüb kor-peşiman geri döndü, ehvalatı atasına danışdı.

Ali Kişi bir ah çekib dedi:

- Menim gözlerimin dermanı o köpükde idi. O da ki, ele gelmedi.

Rövşenin derdi bir idi, beş oldu. Başına, gözüne döymeye başladı ki, men niye qabaqca özüm içdim. Ali Kişi dedi:

- Oğul, ceze-feze² el'emekden bir şey çıxmaz. Keçene güzeşt deyerler. Görünür, bir de seni gör mek mene qismet deyilmiş. Day benim ecelim ta mamdır. İndi qulaq as, sene bir-iki sözüm var.

Rövşen atasının yanında eyleşdi. Ali Kişi dedi:

- Bala, ay keçer, il dolanar, senin adm meğribden meşriqeten bütün dünyada meşhur olar. O köpükden senin qollarına qüvvət, özüne de şairlik verildi. Bir de senin sesine, ne'rene ele bir qüvvət gelecek ki, İsrafil'in suri yanında milçek³ vızıltısı olacaq. Beyler, xanlar, paşalar senin adın gelende qorxudan diz çökecekler. Ne qeder ki, misri qılnc senin belinde, sen de Qırat'm belindesen, özün de bu Çenlibel'desen, sene heç kes dov gelebilmeyecek. Ancaq bu hendeverde meşhur bir qacaq var, adına Deli Hesen deyerler. Özünü birce ondan gözle. Get, senin adını Koroğlu qoydum!

Ali Kişi vesiyetini eleyib ömrünü öz oğluna bağışladı.

Koroğlu atasını Qoşabulağ'm yanında defn eleyib, o gündən Çenlibel'de yurd yuva saldı.

Aşiq Cünun sazi döşüne basıb, bir-iki ağız deyenden sonra üzün Koroğlu'ya dutdu. Min yerden "Aferin!... Sed aferin!..." dediler. Koroğlu'nun üreyi atdandı, elini badeye atanda Nigar Xanım derin bir ah çekdi. Koroğlu badeni saxladı. Dönüb yanında oturan Nigar Xanım'a baxdı. Gördü Nigar Xanım ele qemgindir, ele qemgindir ki, day nece. Qara qaşlar çatılıb, gözler dokocsunub, elledi ki, ele bir haya benddi. Koroğlu dedi:

- Nigar Xanım, niye bele qemlisen?

Nigar cavab vermedi. Koroğlu bir de soruşdu. Nigar'm ala gözlerinden damcı-damcı yaş qilleni, lale yanaqlarından aşağı geldi. Koroğlu elindeki badeni yere qoydu.

Deliler Nigar'm xatırını çox isteyirdiler. Şubhelendiler ki, belke Koroğlu onun üreyine deyib. Odur ki, yerbe-yerden qalxdılar ki, "Nigar Xanım, gerek derdini bize deyesen. Bes biz burada ölmemişik ki, sen qem-qüsse çekesen". Nigar işi bele görende üreyi kövrekledi⁶, üzünü Koroğlu'ya tutub dedi:

1. keder, feryat 2. itiraz 3. sinek 4. içki tulumları 5. bırıqlan 6. müteessir oldu, üzüldü

Qem-qüssem başımdan aşıb,
Men tek derde dalan yoxdu.
Ah çekmekden bağrım bişib,
Birce yada salan yoxdu.

Nece baxım ev-eşiye,
Yaralı könlüm üşüye,
Toz bürümüş boş besiye,
Şirin layla¹ çalan yoxdu.

Çenlibel'de qar görünür,
Güller mene xar görünür,
Günüm ahu zar görünür,
Bir qaydım qalan yoxdu.

Tutun meclisde yasımı,
Geymişem qem libasımı,
Bu felekten qisasımı,
Ne zamandı alan yoxdu.

Sene deyim er Koroğlu,
Kesirsen dağlardan yolu,
Bir çare söyle, ne olu?
Derde çara qılan yoxdu.

Dediler sana düzüler,
Elim elinden üzüler,
Bağman ölse, bağ pozular,
Men tek gülü solan yoxdu.

Çenlibel'i güller bezer,
Güller saralsa kim üzər?
Her quş balasıynan gezer,
Niye senin balan yoxdu?

Koroğlu'san, hay salarsan,
Paşalardan bac alarsan,
Nece seherler talarsan,
Sen tek şehri talan yoxdu.

Ne derd olsa meni tapar,
Sonsuzluq bir yanım çapar,
Yarılğan uçar, toz qopar.
Görersen ki, qalan yoxdu.

Nigar'ı derde getiren,
Cesedin qebre yetiren,
Koroğlu namın götüren,
Yurdundan son olan yoxdu.

Usta deyir ki, Koroğlu'nu heç kes ağlayan görmemişdi. Amma Nigar'm sözünden sonra Koroğlu ele oldu, ele oldu ki, Nigar'm ağlamağı yaddan çıxdı.

Âşiq Cünun'un üreyi tab getirmedi. Sazını döşüne basıb dedi:

Bürüyüb âlemi şanın, şöhetin,
Bir de, qoç Koroğlu, neden melulsan?
Adın çekilende titreyir yağı,
Bir de, qoç Koroğlu, neden melulsan?

Deliler yeriyr, alaylar bükür,
Düşmanlar elinden dad, hezer çekir,
Quşlar qanad salır, şahlar tük tökür,
Bir de, qoç Koroğlu, neden melulsan?

Dağların başından keçemir karvan,
Ovsarı² elinden ağlayır sarvan³,
Tacirler elinden çekirler aman,
Bir de, qoç Koroğlu, neden melulsan?

Ne'renden meşede esir⁴ aslanlar,
Zerbinden titreyir xotkarlar, xanlar.
Sene baş eyirler beyler, sultanlar,
Bir de, qoç Koroğlu, neden melulsan?

Çırat'm üstünde dili teng⁵ olan,
Paşalar varma talanlar salan,
İskender tek sudan bac-xarac alan.
Bir de, qoç Koroğlu, neden melulsan?

Çenlibel'de ağır meclisler quran,
Tunçula döşleyen, öyeşler⁶ kıran,
Ayaqlarda esen, başlarda duran,
Bir de, qoç Koroğlu, neden melulsan?

Koroğlu'nun köhne yarası tezelandı. Âşiq Cünun'un sazını elinden alıb, bağna basdı. Dedi:

Sene deyim, Âşiq Cünun,
Gözlerimde yaş inilder,
Bir igid oğul ucundan
Şeş atanda beş inilder.

Telli Nigar melul durar,
El qoynunda, boynun burar.
Müjkanın⁷ sineye vurar,
Göz oxşayar, qaş inilder,

Könlümü namerdler yıxsar,
Polad qolçaq qolum sıxsar,
Misri qılmcımdan çıxsar,
Leş seriler, baş inilder.

Coşdu, deli könül coşdu,
Mövc verdi, kelleden aşdı,
Bir meşeye ki, od düşdü,
Quru yanar, yaş inilder.

Koroğlu'yam, sözüm çoxdu,
Sözlerim peykanlı⁸ oxdu,
Hansı igidin sonu yoxdu,
Ocaq söner, daş inilder.

1. ninni 2. deve yuları 3. kervanbaşı 4. titriyor 5. sık 6. erkek koyun 7. kirpiklerini 8. okun ucundaki sivri demir

Âşiq Cünun bilirdi ki, Koroğlu'nun uşağı olmur. Deyilənlərə görə o, bir dəfə cavanlıqda Alacalar dağında berk dara düşüb, yeddi gün, yeddi gecə mənşirədə qalmışdı. Ondan sonra day uşağı olmurdu. İndi işi belə görəndə bu ehvalat Âşiq Cünun'un yadına düşdü.

Dedi:

- Koroğlu, buna görə sen heç melul olma! Senin mənim kimi âşığı var. Dünya ki var, mənim ayağımın altında sini kimidir. Gederəm, gezerəm, dolanaram, Rüstəm kimi igid, Yusif kimi gözəl bir oğlan taparam, gəlib sənə xəbər vererəm, getirib özünə oğul elərsən.

Âşiq Cünun'un bu fikrinə hamı əfərin dedi. Âşiq Cünun geyindi, keçində, pul götürdü, qızıl götürdü, sazını da çiyinə salıb yola düzəldi.

Dağlar aşdı, dərələr keçdi. Neçə-neçə oymaqlar, neçə-neçə kəndlər, şəhərlər gezdi. Her yerdə məclislər qurdu, dövrənlər açdı, çox oğlanlar gördü, çox igidlər sınağı, amma Koroğlu'ya, Nigar'a layiq oğul tapa bilmədi. Her yerden, hər torpaqdan keçib axırda gəlib Teke-Türkman'da bir obaya çıxdı. Baxdı ki, budur çoban-çoluq cahalcümürü sürünü, malı dölşərdən töküb obaya gətirirlər. Cavanlar Âşiq Cünun'u saz çiyində görəcək tutdular yaxasmdan ki, bəs yaxşıca gəlib çıxıbsan, kənddə toy var, gərək səni toya aparaq.

Âşiq Cünun'a da ələ belə bir məclis lazım idi. Qoşulub onlara bir baş kəndə getdi.

Axşam toy məclisi quruldu. Toy yiyəsi dövlətli bir adam idi. Türkman'm adlı-sanlı igidləri, ağsaqqal, qarasaqqalları, qızları-gəlinləri, pepe deyəndən mənə yeyənə qədər hamısı toya gəlmişdi.

Yemək-icməkden sonra aranı açıb, Âşiq Cünun'u ortaya çıxartdı. Âşiq ustadlardan bir-iki ağız demişdi ki, toybəyi üzünü ona tutub soruşdu:

- Âşiq, sən bizim yerlərin adamına oxşamırsan. Bir də görək, haradan gəlib haraya gədensən? Kimin âşığısan?

Âşiq Cünun dedi:

- Mən adı dillərdə dastan olan Qoç Koroğlu'nun âşığı Cünun'am. Çənlibel'dən gəlirəm.

İgidlərdən biri Koroğlu'nun adını eşidib dedi:

- Can âşiq, qurban olum sənə, bir az Koroğlu'dan de! Onu çox igid deyirlər.

Âşiq Cünun gördü firsətdi. O belə firsətləri əldən vermezdi. Her yerdə ki, dövrən açdı, hökmen gərək bir bəhanə salıb Koroğlu'dan deyər idi, onun igidliyindən, mərddliyindən, bəylərlə, paşalarla düşmənliyindən oxuyardı. Âşiq Cünun belə çox say-seçmə igidlərin Çənlibel'e gəlməyinə, dölilərə qoşunnağma səbəb olmuşdu, Odur ki, indi də firsət bilib sazi dölşünə basdı:

İgidlər oylağı o Çənlibel'de,

Daşdan qala quran qoç Koroğlu'dur.

Kinli paşalara meydan oxuyan,

Çox köhlənler yoran qoç Koroğlu'dur.

Düşməni üstünü quş tək aldiran, Aslanlar dişindən ovlar saldiran,
Xaqanlar basma şeşper¹ çaldiran,

Çılac qollar buran qoç Koroğlu'dur.

Dağları, daşları duman bürsə,
Qılınclar pas atıb qmda çürsə, Misir,
İstanbul, Şam tamam yerisə, Tek
qabaqda duran qoç Koroğlu'dur

Qayada tor qurub tərənələr tutan,
Yüz yağmı birdən qol-qola çatan,
Ereb at dölşünə sərdarlar qatan, Er
bağırılar yaran qoç Koroğlu'dur.

Cünun, eyləşiblər erlər qarşmda,
Alaylar boşlanar tər savaşmda,
Yeddi min yeddi yüz dəli başmda,
Şahlar üstə varan qoç Koroğlu'dur.

Âşiq Cünun sözünü qurtaracaq toybəyi qışqırdı:

- Mən istəyən Koroğlu'nun âşığına xelet!²

O qədər xelet, o qədər nəmər yığıldı ki, hədsiz, hesabsız. Amma Âşiq Cünun'un adətində deyildi. Her yerdə yığılan nəmər, verilən xeleti götürməzdi. Yəni de heç bir şey götürməyib dedi:

- Mən Koroğlu âşığıyam. Pula, nemere ehtiyacım yoxdur. Biz öz varımızı, dövlətimizi fağır-fuğaraya paylayırıq. Bunları da mən bu yerin çoban-çoluğuna bağışlayıram.

Bunu deyib yəni sazi dölşünə basdı ki, Koroğlu'dan desin toybəyi onu saxlayıb dedi:

- Âşiq, bir az da bizim yerin igidlərindən oxu!

Âşiq Cünun dedi

- Bəsmə dönüm, ustad deyib ki, âşiq gör-düyünü çağırar. Mən sizin yerin igidlərini görməmişəm, tanıyıram, onlardan nə oxuyum? Əgər məclisdə belə igid varsa, qoy dursun, baxım, tanıyım, sonra da özünə layiq tərifi deyim.

Bu söz Âşiq Cünun'un ağzmdan çıxan kimi bir hayküy düşdü. Her tərəfdən başladılar ki, "Qəsəboğlu Eyvaz ortahğa çıxsın". Ses-küy qarışdı bir-birinə. Âşiq Cünun göz gezdirdi ki, görsün bu Qəsəboğlu Eyvaz nə adamdı. Amma nə qədər gözledisə heç kəs yerindən tərpenmədi. Axırda toybəyi üzünü öz yasavullarına tutub soruşdu:

- Qəsəboğlu Eyvaz niyə durmur?

Dədilər:

- Xan sağ olsun, deyir ki, Türkman dolu igidlə, mən onların yanında nəyəm ki, ortaya çıxam?

Toybəyi üzünü məclisin o biri başına tutub dedi:

- Eyvaz, sən bəzə ağsaqqalhq ələmə! Kimin or talığa çıxmah olduğunu biz bilirik. Dur, çıx ortaya!

Âşiq Cünun baxdı ki, məclisin lap başmdan bir oğlan durdu ayağa, bir oğlan durdu ki, heç

Yusif onun eline su da tökmeye layiq deyil. Bu ele bir oğlandı ki, boy, buxun, qaş, göz, ele bil ki, qüdrerin qelemini ile çekilmiş bir şekildi durub. Aşiq Cünun baxdı ki, axtardığını¹ tapıb. Qoç Koroğlu'ya Telli Nigar'a layiq oğlan ele budur ki var. Sevindiyinden bilmedi ki, yerdedi, ya göydedi. Cuşa gelib aldı, göreki ne dedi:

Meclis başında durubsan,
Kime çatan soyun, Eyvaz?
Qaşlarını ne qurubsan,
Bürce benzer boyun, Eyvaz!

Gözeller pişvaza² gelir,
Doğan ana qedrin biler,
Alnın açıq, üzün güler,
Ne şirindir suyun, Eyvaz!

Sen Yusif-i Kenansan mı?
Paşasan mı, sultansan mı?
Meleksen mi, insansan mı?
Kime çatar soyun, Eyvaz??

Çatmaz gücüne ner³ senin,
Adın dilde ezber senin,
Koroğlu kimi er senin
Axır olur oyun, Eyvaz!

Âşiq Cünun sene heyran,
Eyleme könlümü viran,
Çenlibel'de qurub dövren
Bir tutaydım toyun, Eyvaz!

Her terefdən "sağ ol!" sesi ucaldı. Âşiq Cünun'un bu ustadlığma hamı "aferin!" dedi. Amma Aşiq Cünun'un gözleri ele Eyvaz'da idi. Fikirleşdi ki, Eyvaz gözəllikdə, boy-buxunda doğrudan da Koroğlu'ya layiq oğlandır. Qoy indi bir igidliyini de yoxlayım. Sazı döşünə basıb dedi:

Çenlibel başında esremiş bir ner,
Eyvaz, gelir alar Koroğlu seni,
Yrxar qayaları, atar dağları,
Kemendine salar Koroğlu seni.

Söz Eyvaz'a toxundu. İrelə yeriyib meclisin ortasına çıxdı. Dedi:

- Aşiq, sen nahaq yere meni Koroğlu ile qorxudursan:

İgidlikdə vardır elde adımız,
Aşiq, bize Teke-Türkman deyerler.
Çara varaq qabağımız qayıtmaz,⁴
Aşiq, bize Teke-Türkman deyerler.

Âşiq Cünun dedi:

Dinib danışdığı davadır, dovdu,
Söndüren rüzgardır, yandıran qovdu,
Alemi bürüyen sönmez alovdur,
Alovlara qalar Koroğlu seni.

Eyvaz dedi:

Düşman gözün oyum-oyum oyaram,
Mensur kimi derisini soyaram ?
Koroğlu'nu qızıl qana boyaram, Âşiq, bize
Teke-Türkman deyerler.

Âşiq Cünun dedi:

Dava günü qulac qolu qayıtmaz,
Ne'resinden gece igidler yatmaz.
Yerde olsan, göyde olsan, unutmaz,
Deme, gözden salar Koroğlu seni.

Eyvaz dedi:

Köhlen minib çıxar olşan yoluma,
Kim yapışar rikabıma⁵, qoluma?
Koroğlu sağma, Hesen soluma,
Aşiq, bize Teke-Türkman deyerler.

Âşiq Cünun dedi:

Eyvaz dedi:

Türkmanların say-seçmesin yığaram,
Bulut olub Çenlibel'e yağaram,
Koroğlu'nu özüm tutub boğaram,
Aşiq, bize Teke-Türkman deyerler.

Âşiq Cünun dedi:

Cünun Koroğlu'ya bir şirin nöker, .
Düşmanın üstüne göyden od töker,
Şığıyib Qırat'm terkinə çeker,
Eziz-xelef qılar Koroğlu seni.

Eyvaz dedi:

Hayqırub meydanda açsam qol-qanad,
Qarı düşman qabağında olar mat,
Eyvazı qorxutmaz Koroğlu, Qırat,
Aşiq, bize Teke-Türkman deyerler.

Âşiq Cünun axtardığını tapmışdı. Odur ki, vaxt itirmeyib toyun sabahısı günü Çenlibel'e teref yola düşdü. Yel oldu yolda esdi, yolun damarın kesdi, az getdi, çox getdi, bir sabah ertesi özünü Çenlibel'e yetirdi. Çenlibel'e ses düşdü ki, bes Âşiq Cünun gelib. Deliler, xanımlar hamisi yığıldı onun başına.

Koroğlu dedi:

- Âşiq Cünun, de görüm haralardan gelirsən? Niye bele gecikdin? Bu seferde ne gördün, ne eşitdin?

1. aradığım 2. karşılama 3. güçlü, kuvvetli 4. döndürmez, çevirmez 5. eteğime 6. hücum edip 7. korunulup saklanılan, değer verilen

Âşiq Cünun üçtelli sazı bağına basıb dedi:

Gezdim seherler, obalar,
Keçdi zimistan¹, yaz gördüm,
Dolandım çöllər, seherlər,
Bulaqüsteyarpız gördüm.

Den-den oldu dağlarda qar,
Bağlar getirdi, heyva-nar,
Dolandı qış, geldi bahar,
Göllərdə ördek, qaz gördüm.

Dolandım nece oymağı,
Keçdim düzü, aşdım dağı,
Heleb qesri, Bağdad bağı,
Deşənmiş payandaz gördüm.

Gedende mene oldu tuş
Qars, Kağızman, İstanbul, Muş,
Çanaqqala Sarıqamış,
İgidlərin şahbaz gördüm.

Alacalardan aşanda,
Erzurum'u dolaşanda,
Qenimlər tek savaşanda
Gözü ganh hırsız gördüm.

Eyri qılıncı belində,
Te'rifi merdler dilində,
O Teke-Türkman elində
Qessaboğlu Eyvaz gördüm.

Me'rekede² başda duran,
Meydanda igidlər yoran,
Herden pişvazma varan,
Qırx incebelli qız gördüm.

Laçm³ kimi göyde süzer,
Namerdlər bağrı ezer,
Meşelisində saqi gezer, Ortada
söhbət-saz gördüm.

Âşiq Cünun, de üzbarı
Dolandım dünyanı, yarı,
Qoç Koroğlu'nun Nigar'ı,
Eyvaz tek eri az gördüm.

Söz tamam oldu. Âşiq Cünun sazla dediyi kimi sözle de danışdı. Eyvaz'ı o qeder te'rifledi ki, hamı görmeze-bilmeze ona âşiq oldu. Delilər üzlerini Koroğlu'ya rutub dedilər:

- Koroğlu, indi fikrin nedir?

Koroğlu bir delilərə baxdı, bir dönüb alagöz Nigar'a baxdı, dedi:

Tanrı'dan dövlət isterem:
Qaxetdə bir bağım ola!..
İçində mərmər hovuzu.
Uç güllü otağım ola!..

Poladdan qolçaq qoluma,
Delilər sağ-soluma, At
minəm, düşəm yoluma,
Çenlibel durağım ola.

Qoç Koroğlu er yaşında,
Çjüdrət qelemi qaşında.
Eyleşəm meclis başında
Xan Eyvaz'ım sağım ola.

Söz tamam olcaq Nigar Xanım saqiye göz elədi. Ara açıldı. Süfrə döşəndi. Saqi ortaya girdi. Deyerlər ki, Koroğlu'nun hər piyalası yarım tuluq şərab idi. Koroğlu birinci badeni içəndən sonra Deli Mehter'i çağırırdı ki:

- Eye, çek, Qırat'ı yəherlə.

Deli Mehter Çjırat'ı yəherleyib Korolu'nun bə-rəberinə getirdi. Koroğlu xanımlarla, delilərlə görüşdü, halallaşdı. Çjırat'ı minmək istəyəndə Nigar irəli yeriylə deri:

- Ay Koroğlu, Teke-Türkman kimi qorxulu uzaq səfərə gedirsən. Qoy delilərdən də bir neçəsi yanıma getsin. Demək olmaz. Birdən dava-zad olar, sənin üçün yalnız yaxşı keçməz.

Koroğlu dedi:

« - Nigar Xanım, sən Çenlibel'dən, delilərdən yaxşı muğayət ol! Məndən qorxma, Qırat ki altımdadı, mənə zaval yoxdu. Hardan olsa, vurub, yarıb salamat çıxacağam. Üreyini sıxma. Bir neçə günə Eyvaz'ı getirib sənə çatdıraram.

Koroğlu Qırat'm ziltəngini berkitdi. Bir elini atın yalmanına atıb belinə sıçradı. Delilər, xarumlar Koroğlu'nun ele Çjırat'a sıçramağını gördülər, Qırat yel kimi esdi, quş kimi uçdu. Gediklər keçdi, bəllər aşdı, yoxuşlar çıxdı, enişlər endi, yerin damarını kəsib, bir gündən sonra Teke-Türkman'a çatdı.

Koroğlu uzun yol gəlmişdi deyən çox açmışdı, berk də yorulmuşdu. istədi ki, düşsün, həm atı dincəlsin, həm də ki, özü biraz yeməkdən, zaddan tapıb yesin. O yan-bu yana göz gezdirdi, bir də gördü ki, yoldan biraz aralı bir çoban qoyun otarır. Düşüb Qırat'ı otlamağa ötürdü, özü çobanın yanına gəlib dedi:

- Çoban qardaş, atalar deyiblər ki, acdım çox bana, yoruldun sarbana. Çörək-dənədən nəyin var?

Çoban dedi:

- Qardaş, süd boldur, ancaq çörək qonağa layiq deyil, dünəndən qalıb quruyub.

Koroğlu dedi:

- Bəri ver görüm, ziyan yoxdur. Bu çölün düzündə nə quru, nə yumşaq?

Çoban canlı, qüvvətli, yəke bir adam idi. Çanağı da batman yarım süd tuturdu. Çanağı elinə alıb bir neçə qoyunu sağdı, bir az da çörək getirib dedi:

- Qonaq qardaş, gerek mənə bağışlayasan. Çörək çox qurudur. Heç bilərəm neçə yeyəcəksən.

Çobanın cavabına Koroğlu dedi:

- Fikir eleme, getir beri. Ele acam ki, daşdan yumşaq her ne olsa, yeyeceyem.

Koroğlu quru çörekleri doğrayıb südün içine tökdü. Çanaq ilə ağızbaağız süd doğraması eleyib, eline de bir qaşığı aħb üstünə düşdü. Ona kimi Qırat da otlayıb doydu.

Koroğlu özü-özünə fikir eleyib dedi: Men obaya bu paltarlarla getsem, tanıyrlar. Yaxşısı budur ki, paltarımı bu çobanla deyişdirim. Üzün çobana tutub dedi:

- Çoban qardaş, meni yaxşıca doyurdun. İn şallah vaxt olar, yaxşılığından çıxaram. Ancaq indi bir teweqqem¹ de var.

Çoban dedi:

- Buyur, qardaş! Elimden geleni esirgemerem.

Koroğlu dedi:

- Çoban qardaş, men bu yerin adamı deyilem. Çox uzaqdan gelmişəm. Bizim yerlerde davar qismi biraz çetin tapılan şeydi. Amma sizin bu yerlerde bol olur, özü de ucuz. İndi men gelmişəm burdan biraz mal-davar alıb aparam. Ancaq qorxuram ki, meni bu paltarda, bu yar-yasaqda görüb qorxudan heç kes benimle sevda elemeye.² Gel, biz paltarlarımızı deyişdirek. Menim atım da qalsın burada, senin yanında. Men gedim alverimi eleyim. Qayıdan vaxt, gene de deyişerik. Men de senin yaxşılığmdan çıxaram.

Çoban dedi:

- Neynek, qardaş, nece deyirsən ele eleyek. Ta ki senin işin düzelsin.

Çerez, Koroğlu çobanın paltarlarını alıb geyindi, çomağını da eline alıb obaya teref yollandı.

Aşıq Cünun, qessabın dükannın yerini, yurdunu öyrenib ona demişdi. Koroğlu bir baş geldi dükannın qabağma. Baxdı ki, dükən bağlıdı. Soraqsalıx ilə öyrendi ki, bes Eyvaz atası Qessab Alı ilə çölə sürüleri yoxlamağa gedib. Koroğlu buna çox sevindi. Sürülerin yerini öyrenib çölə teref yollandı. Ele obadan tezece aralanmışdı ki, gördü budur, bir qoca qessab sürüden etlik qoyun ayırır. Koroğlu ireli gelib salam verdi. Qesab aleyk alıb soruşdu ki:

- Mene göre ne kulluğun?

Koroğlu dedi:

- Qul sahibi olasan, ağa. Çodaram,³ qoyun almaq isteyirem. Qessab Alı bunu eşitcek seslendi ki:

- Ede Eyvaz, beri gel, müşteri gelib. Gel kömek ele.

Koroğlu baxdı ki, sürünün o biri başından bir oğlan gelir, Cünun bir demişdise bu beşdi. Ele doğrudan da Nigar'a yaraşan oğuldur. Eyvaz gelib çatdı. Salam eleykessalamdan sonra Çjesseb Alı, Koroğlu'dan soruşdu:

- Oğul, sene ne qeder qoyun lazımdır?

Koroğlu dedi:

- Ağ! Men min dene etlik alacağam.

Qessab Alı'nın çiçeyi çırtıdadi. dedi:

- Oğul, bax bu sürü yaxşı etlikdir. İçinde bir dene de olsun sağmal heyvan yoxdu. Al ele bunu

verim sene. Xeyir görersən.

Koroğlu bir-iki qoyun elledi, baxdı, soruşdu ki:

- Bes, ağa, bunların qiymeti neçedir?

Qessab Alı dedi:

- Vallah, indi qoyun gismi biraz bahadır.

Ancaq görürəm, sen uzaqdan gelibsen. Sene birini iki tümene hesab elerem.

Koroğlu dedi:

- Yox, ağa men o qiymete qoyun alabilmerem.

Qessab Ah'ne qeder dil-ağız tökdüse gördü ki, yox, müşteri heç ipe-sapa yatan deyil. Axırda dedi:

- Oğul, sen de göreğ bes neçeye alarsan?

Koroğlu dedi:

- Ağ, bizim yerlerde qoyunun biri gedir on tümene. Men qoyunu senden iki tümene alsam, heresinde sekkiz tümən qazancım olur. bu da ki, insaf deyil. bu ne yere sığmaz, ne göye. Men qoyunun birini senden beş tümene alacağam. Ve rirsən, ayır, pulunu verim. Yox, vermirsən, onda gedim ayrı adam tapım.

Qessab Alı gördü ki, bu müşteri lap göyden düşmedi.

Dedi:

- Neynek, oğul, sen deyən olsun, Eye, Eyvaz ayır sürünü!

Eyvaz sürünü ayırdı. Koroğlu da başladı pulu saymağa. Bir, iki, beş, yüz tümene çatanda bir onbeş tümən de atdı ki:

- Bu da bu oğlanın payı.

Her yüz tümene on beş tümən, her yüz tümene on beş tümən. Eyvaz şübhelendi. Bir Koroğlu'nun bazburutuna⁴ baxdı, bir bığlarına baxdı, dedi:

Qedem qoyub herden-herden yerişler
Bu qılıqda çodar olmaz, hay olmaz.
Beş-beş verer, on beş, on beş bağışlar,
Bu qılıqda çodar olmaz, hay olmaz.

Qessab Alı dedi:

- Ay bala, çodar olmayıb ne olacaq! Gör-mürsen pal-paltarını? Görünür ki, bunların yerlerinde qoyun çox bahadı.

Eyvaz atasının cevabına dedi:

Merd igidler kimi yolları basan, Tülek terlan
kimi bereler pusan, ;; -ji-ı Bu ya
Koroğlu'dur, ya Deli Hasan. Bu qılıqda çodar
olmaz, hay olmaz.

Cünun geldi Çenlibel'in elinden,
Eyvaz bülbül olub uçar gülünden,
Bu söz çıxıb Telli Nigar dilinden,
Bu qılıqda çodar olmaz, hay olmaz.

Koroğlu gördü ki, Eyvaz onu tanıyıb. Bir terefden buna çox şad oldu, ayıq uşagdır. Bir terefden de qorxdı ki, işin üstü açılar, Eyvaz elden

geder. Odur ki, üzün Eyvaz'a tutub dedi:

- Bala, men gördüm ki, sen bir yeniyetmə yaxşı oğlansan, istədim sənə maya verəm, damazlıx düzəldəm. Day meni quldur qaçağa^x niyə oxşadırsan? İstemirsen, heç almaram. Gedib ayrı adamdan alaram.

Qessab Alı hirslandı. Üzünü Eyvaz'a tutub dedi:

- Bura ne şayırılıq, aşığılıq yeridir? Qoysana al-verimizi eleyək.

Eyvaz atasına bir söz deməyib, çəkilib bir terefde dayandı.

Qerez Koroğlu pulu sayıb verdi sonra Qessab Alı'ya dedi:

- Ağa mənim çobanlarım, bax, bu belənin o biri tərfindədirler. İndi bir adam qoş, mənə kömək ələsin, sürünü beləndən aşırıq.

Qessab Alı Eyvaz'a dedi:

- Yeri qonağa Kömək ələ, qoyunları beləndən aşır!

Eyvaz heç bir söz deməyib sürünü haylamağa başladı.

Koroğlu qesdən yolda Eyvaz'a heç bir söz demədi. İkisi də kirmişcə sürünü beləndən aşırıdılar. Eyvaz baxdı ki, burada doğrudan da ağır bir sürü var. Koroğlu dedi:

- Bacıoğlu, sən bir balaca zəhmət çək burada qoyunun qabağında dayan mən çobana xəber verim.

Bunu deyib, Koroğlu cumdu çobanın yanına:

- Çoban qardaş, mən geldim, paltarı, yarısağı ver.

Ələ ki paltarlarını alıb geyindi, yaraqlarını² qurşandı, atın ziltəngini bərkidib hazırladı; ondan üzünü çobana tutub dedi:

- İndi yaxşı-yaxşı mənə qulaq as! Bil, ağah ol ki, mən çədar-zad deyiləm. Mən Çənlibelli Qoç Koroğlu'yam.

Bele deyəndə çobanın rəngi bir təhər oldu. İstədi dursun. Koroğlu onun çiyinindən³ basıb yere oturtdu, dedi:

- Hay-küy salma! Mən axtardığımı tapmışam, şikarımı ovlamışam. Mənə qoyun-zad lazım deyil. Sürünün düz yarısını sənə bağışlayıram. Yarısını da Qessab Alı'ya verərsən. Deyərsən ki, Eyvaz'ı Koroğlu apardı.

Bunu deyib, Koroğlu ata tullandı. çoban ələ birçə bunu gördü. Çhrat bayaq ha gözden itdi.

Eyvaz dayanmışdı. Bir də baxdı ki, budur, bir atlı gəlir, özü də ələgəlir ki, ildirəm kimi. Bir göz yumub açan saatda atlı onun bərabərinə çatdı. Eyvaz başını qaldırıb gördü ne... atlı çədarı.

Koroğlu dedi:

Qardı Çənlibəlin başı,
Varaq, a qessabın oğlu!...
Gəl gedək düşməna qarşı
Duraq a qessabın oğlu!...

Çox oldum davada, toyda,
İgid görmədim sən soyda, El
ver, burda sennən soyda,
Varaq, a qessabın oğlu!..

Əceli qoydum bərkümə,
Burundum çədar kürkümə.
Gəl mən Qırat'ın tərkinə,
Varaq, a qessabın oğlu!..

Aslanam, deyiləm tülkü.
Tanımıram qorxu, hürkü,⁴
Ereb'i, Ecem'i, Türk'ü
Qıraq, a qessabın oğlu!..

Coxdur Koroğlu'nun yaşı,
Ne qovğalar çəkib başı,
El ver, sennən dağı-daşı
Yaraq, a qessabın oğlu!..

Eyvaz məsələni başa düşdü. Amma Koroğlu ona macal verədi. Qırat'a bir təziyanə vurdu. Atın burnunun deşiklərindən alov çıxdı. Yüyni gəmirib yel kimi qanadlandı. Çənlibel'e tərək baş alanda Koroğlu qırğı⁵ kimi şırıqıy⁶ Eyvaz'ı götürdü, atın üstünə qoydu.

Eyvaz dedi:

- İgid, sən olasan inandığın, de görüm sən kimsən?

Koroğlu dedi:

- Dünən Koroğlu idim, bu gün çədar oldum, indi gənə də Koroğlu'yam. Sən Çənlibel'e, özümə oğul, delilərə sərdar ələməyə aparıram.

Bunu deyib Koroğlu yola düzəlmək istəyirdi ki, baxdı, Qessab Alı belənin başından qışqıra-qışqıra gəlir. Koroğlu atm başını çəkib dayandı. Alı Kişi çatıb gördü çədar dönüb olub bir pəhlivan . Dedi:

Ecem oğlu, dəli çədar,
Vermerem Eyvaz'ı sənə.
Eyvazsız qəlbim qan olar,
Vermerem Eyvaz'ı sənə.

Eyvaz igidlərin gözü, Burax
gəlsin eşit sözü, Ellisi,
altmış, yüzü, Vermerem
Eyvaz'ı sənə.

Sinəne çəkməmiş dağı Yol al
burdan, qanlı yağı, Bu
gözümün odlu çağı
Vermerem Eyvaz'ı sənə.

Küllü məxlumat yığıla,
Çətindi sövdam dağıla, Kim
qıyar belə oğula? Vermerem
Eyvaz'ı sənə.

Qessab Alı qılmc çalar,
Düşmandan qisasın alar,
Başın geder, leşin qalar,
Vermerem Eyvaz'ı sene.

Koroğlu qessabın cavabı dedi:

Canun qessab, gözüm qessab,
Qoy aparım men Eyvaz'ı,
Yere salma sözüm qessab, Qoy
aparım men Eyvaz'ı.

Eyvaz deyib Nigar ağlar,
Köysünü çal-çarpaz dağlar,
Aparmasam qara bağlar,
Qoy aparım men Eyvaz'ı.

Eyvaz'ın qaradır qaşı, Tutma
menle ter savaşı Delilerin
olar başı. Qoy aparım men
Eyvaz'ı.

Tük töker menden paşalar,
Xotkarlar çeker haşalar,
Türkman'da erler baş alar,
Qoy aparım men Eyvaz'ı.

Koroğluyam men, çaparam,
Qiyamet olub qoparam, Razi
olma zornan aparam, Qoy
aparım men Eyvaz'ı.

Koroğlu sazla dedi ki kimi sözle de dedi:

- Qessab men xotkarlara, paşalara qan ud-
duran Qoç Koroğlu'yam. Menim övladım yoxdur.
Eyvaz'ı aparıram özümə oğul, yeddi min yeddi
yüz yetmiş deliye serdar eleyem. Men bura ge-
lende söz verib gelmişəm. Sen gel, meni dost-
düşmen yanında xecəlet! eleme. Eyvaz'ı benim
elimden alma. Qoy aparım, sendən kem baxsam,
bu papaq mənə haram olsun. Her vaxt da ki, is-
tesən gene de öz oğlundur. Ele o da, mən de.

Qessab Alı fikirleşdi ki, bu bele danış, bunun
kefine deyib Eyvaz'ı elindən almaq heç kişilikdən
deyil. O, Koroğlu'nun yanında olsa, benim de
başım uca olar. Sözüm ötkün olar. İsteyende de ge-
derem, görerem. Odur ki, dedi:

- Koroğlu, keyfine deyib Eyvaz'ı elindən al-
mıram. Apar, get, amma gözün üstündə olsun.

Koroğlu dedi:

- Arxaym² ol! Men senden yaxşı ata olacağam.
Götür, sürüden de beş yüz qoyun ayır, apar. Beş
yüzünü də çobana bağışlamışam.

Tezeden Koroğlu, Eyvaz, Qessab Alı ile gö-
rüşüb, öpüşüb ayrıldılar. Alı Teke-Türkman'a, Ko-
roğlu ile Eyvaz da Çenlibel'e teref yola düşdüler.

Koroğlu Çenlibel'e getməkde olsun, indi sene
kimdin xəber verim, Ereby Reyhan'dan.

Ereby Reyhan Türkman beylerindəndi. Özü də

çox igid adam idi. Bu tereflərdə helə İndiyə kimi
onun sözünün qabağında söz deyən olmamışdı.
Koroğlu'yla Eyvaz, Qessab Alı'yla ele tezece gö-
rüşüb ayrılmışdılar ki, bu terefdən Ereby Reyhan
başında da yüz atlısı gəlib çıxdı.

Qessab Alı'dan soruşdu:

- E kişi, onlar kimdilər ele?

Alı dedi:

- Koroğlu idi. Eyvaz'ı götürüb apardı.

Ereby Reyhan qışqırdı:

- Nece Koroğlu idi, nece ye'ni Eyvaz'ı apardı?
Sən ne danışırısan? Başına at-zad təpməyib ki?
Niye verdin?

Qessab Alı dedi:

° - Nece verməyeydim? Əgər mənim Koroğlu'ya
gücüm çatsaydı, qessab niyə olurdu? Mən də
olardım sənə kimi pəhlivan da. Sənə gücün çat-
mayanda mənim gücüm haradan çatdır?

Söz Ereby Reyhan'ı götürdü. Onun fikri vardı
ki, Eyvaz biraz da böyüyəndən sonra, alıb öz des-
tesinə qatsın. Bu bərdə bir nece dəfə Alı Kişi'ye de
dəmişdi; amma Alı'nın heç Ereby Reyhan'la arası
yox idi. Xasiyyətindən xoşu gəlməzdi. Ancaq bir
söz də deyə bilmirdi. İndi odur ki, Qessab Alı'nın
sözəri, bir terefdən Eyvaz'ın eldən getməyi, bir te-
refdən də Koroğlu'nun Çenlibel'dən gəlib Teke-
Türkman'da belə iş görməyi Ereby Reyhan'a çox
ağır gəldi. Başının adamlarına hay vurub Ko-
roğlunun dalma düşdü.

Koroğlu yola nabeled, onlar beled.³ Bir kəsə
yol ilə gəlib keçdi kəsdilər. Bura ele keçiddi ki,
Türkman'dan gələn yolların hamısı gəlib buradan
keçirdi. Koroğlu yaxınlaşanda baxdı ki, keçid ke-
silib. Bildi ki, xəbər tutub qabaqkəsdi ələyiblər. Atı
vurub sıldırımın başına qalxdı ki, oradan düşməni
yaxşı görsün. Eyvaz diqqətlə baxıb Ereby Reyhan'ı
tanıdı, dedi:

- Koroğlu, bu Ereby Reyhan'dır. Bir teher ele ki,
onun elinə düşməyə. Hele bu vaxta kimi bir adam
onun elindən salamat qurtarmayıb.

Koroğlu Ereby Reyhan'ı tanıyırdı. Üz-üzə gəl-
məmişdise də, ondan çox eşitmişdi. Bilirdi ki,
güclü, qüvvətli, igid bir adamdır.

Baxdı ki, əgər keçidə düşsə, çox da-
rısıqallıqdır,⁴ el-qol açmaq olmaycaq. Ayrı bir yol
da yox idi. Atı vurub sıldırımın kənarına gəldi.
Gördü, yox, buradan da keçmək mümkün deyil.
Bura bir uçurumdur ki, dibi görünür. Eni də, az
olsa, on beş-yirmi addım var. Qaldı mat-meəttel
ki, ne elesin.

Amma Ereby Reyhan yolu yaxşı tanıyırdı. Odur
ki, keçidi kesib rahatça oturmuşdu, gözleyirdi. Bi-
lirdi ki, uçurumdan keçmək mümkün deyil. Ko-
roğlu axırda ya keçidə düşəcək, ya da ki, cürət ele-
məse, qalib orada acından öləcək.

Koroğlu'ya yalnızlıq el verdi. Çenlibel, delilər
yadına düşdü. Bu ağır vaxtda onları yanında gör-
mək istəyirdi. Bir də baxdı ki, budur, Çenlibel te-
refdən bir dəstə durna gəlir. Üreyi qubar⁵ elədi.

Sazı döşünə basdı, aldı görek ne dedi:

Göyden geden beş durnalar,
Bizim eller yerinde mi? Bir-
birinden xoş durnalar, Bizim
eller yerinde mi?

Sohbet olurdu sazınan,
Ördek olurdu qazman,
Nece incebel qızınan
Tuti diller yerinde mi?

Sevib, seçib beyendiyim,
Sedasına oyandığım,
Arxasında dayandığım?
Merd deliler yerinde mi?

Bezirgana sataşdığım,
Qumaşına bulaşdığım,
Dönüb boynundan aşdığım
Çenlibeller yerinde mi?

Herden işve, qemze satan,
Menimle ixtilat qatan,
Gelende at başı tutan, Şux
gözeller yerinde mi?

Çabcalanıb döyündüyüm.
Anca verib söyündüyüm
Her deliler yerinde mi?

Koroğlu heç demez yalan,
İndi olub bağı talan
Demirçioğlu, Deli Hasan
İgid erler yerinde mi?

Koroğlu fikirleşdi ki: "yol ele bu uçurumdandır. Men keçide düşmeyecayem. Gel, bir baxtmı sma. Eğer bu qatar dumanın başcısını vurabildin, onda Qırat da uçurumdan tullanabilecek, yox, eğer vurabilmedin, onda gör başına ne çare taparsan".

Bunu fikirleşib, Koroğlu oxu mindirdi çille-yi kemane, başcı durnaya bir ox atdı. Oxun yaydan qurtarmağı ile deymeyi bir oldu. Durna fırlana-fırlana gelib Koroğlu'nun qabağına düşdü. Koroğlu'nun üreyi açıldı, gönlü şad oldu. Dumanın telindən bir deste kesib Eyvaz'ın papağına sancdı. Atı mindi, Eyvaz'ı terkinə alıb berk-berk özünə bağladı. Atı cövlana¹ getirdi.

Koroğlu durnalar üçün oxuyanda Erebyhan aşağıdan baxıb gülürdü. Ele bilir ki, Koroğlu'nun day axırı çatıb. Bir de baxdı ki, Koroğlu sıldırım başında atı cövlana getirib. Öz adamlarına dedi:

L harekete

- Eye, hazır olun! Herif, deyesen, day cana doyub, yola düşmək isteyir.

Bu demde Koroğlu'nun sesi ucaldı. Baxdılar ki, atın boynunu qucaqlayıb deyir:

Arxam qarı düşman, qabağım uçrum,
Apar Çenlibel'e meni, Qırat'ım! Sene
sığmmışam, qurtar bu dardan, Apar
Çenlibel'e meni, Qırat'ım!

Olur Çenlibel'in sohbeti, sazı,
Gelir gümrah keçir baharı, yazı,
Almışam terkime igid Eyvaz'ı,
Apar Çenlibel'e meni, Çhrat'ım!

Koroğlu emeyi getmesin zaya,
Gerek qan udduram beye, paşaya
Sıçrayıb quş kimi atıl o taya, Apar
Çenlibel'e meni, Çhrat'ım!

Ereb Reyhan dedi:

- Bu adam ya delidi, ya da... ele delidi ki, var. Yoxsa o uçurumdan da at arılar? Özü de üstünde iki adam.

Koroğlu atı bir de cövlana getirdi. Erebyhan qışqırıb dedi:

- Eğer o bu uçurumdan atlanabilse, men bir de ona el qaldırmaram.

Hamının gözü qalmışdı Koroğlu'da. Koroğlu atı süzdürüb uçurumun başına geldi. Sıldırım lap kenarında ata bir qırmanc vurdu ki, ele bil göyde ıldırım oynadı. Qırat dörd ayağını yığışdırıb qızılquş kimi sıçradı, uçurumun o terefine düşdü. Özü de ele sıçradı ki, Koroğlu'nun başında papağı da terpenmedi. At özünü düzeldib, yolu eline aldı. Koroğlu bir ata baxdı, bir de dönüb uçuruma baxdı, dedi:

Canım Qırat, gözüm Qırat,
Bu döyranlar erzenindi.
Seni minen alar murat,
Uzaq yollar erzenindi.

Qırat'ı minerem körpe,
Hayqıranda çıxar sarpa,
Her dönede on tas arpa,
İnek çullar erzenindi.

Koroğlu'yam, oxlarman Döyüş
etdim çoxlarman. Baş polad
mıxlarman, Gümüş nallar
erzenindi.

Ereb Reyhan sözünün üstünde durmadı. Başının adamlarına hay vurub gene onun dalına düşdü. Koroğlu dönüb gördü ki, Ereby Reyhan atları ile gelir.

Atın başını qaytarıb geri döndü, Ereby Reyhan'ın qabağma geldi, yetirib dedi:

Yağı düşmanın herbesi¹
Qaçırtmaz meydandan meni.
Qorxaq müxennet zerbesi
Qaçırtmaz meydandan meni.

Girrem meydana er kimi,
Durram qabaqda ner kimi,
Düşmen boylanar xer kimi,
Qaçırtmaz meydandan meni.

Herden berede yataram, Ortada
şesper ataram, '' Paşanı diri
tutaram, Qaçırtmaz meydandan
meni.

Aleme belli hünerim,
Çenlibel'de delilerim,
Merd igide peşkeş serim,
Qaçırtmaz meydandan meni.

Koroğlu'yam, budu düzü,
Cömerdin sert olar üzü,
Müxennetin te'ne sözü
Qaçırtmaz meydandan meni!

Koroğlu sazla dediyini sözle de dedi: -
Ereb Reyhan! Men Koroğlu'yam. Men xotkarlardan, vezirlerden, gizirlerden qorxmuram. Ondaki olasan sen. Ancaq menim senin bu adamlarına yazığım gelir. Onları nahaq yere qırdırıp qanlarına bais olma! Menimle dava elemek isteyirsen, buyur, bu meydan, bu da şeytan. Merd igid davada başının adamını qıdırmaz. Ondan atı cövlana getirib dedi:

Merdsen gel meydana Reyhan
Savaşağı indi sennen men. Gör
gücümü, çek dad, aman, Savaşağı
indi sennen men!

Alaq elimize nize, Merdler
ehsen desin bize, -Duraq
meydanda üz-üze, Savaşağı
indi sennen men!

Deme mene bu hedyanın, Yeşin
bil ki, allam canın, Qdıncla
tökerem qanın, -
Savaşağı indi sennen men!

Gerek dost-düşmanım seçem,
Çetin olar qorxam, qaçam,
İsterem ki, meydan açam,
Savaşağı indi sennen men!

Koroğlu'yam, durmuşam merd,
Yaman üreye düşsün derd,
İgidsense, ol meydangerd,
Savaşağı indi sennen men!

Ereb Reyhan atını cövlana getirib Koroğlu'nun üstüne sürdü. Dava başladı. Yetmiş yeddi fendin hamisini işletdiler. Amma heç biri o birine dov gelebilmedi. Ne qılmcdan kar aşmadı, ne nizeden iş çıxmadı, ne emuddan² murad hasil olmadı. Axırda Koroğlu qezeblenib atdan düşdü.³ Paltarmm eteklerini beline sancdı. Qollarını çırmadı, meydana gerdiş⁴ elemeye başladı. Ereby Reyhan da attan düşdü. Küstü⁵ başladı. Gah onun dizleri meydana kotan kimi sökürdü, gah bunun dizleri. Koroğlu gördü, yox, Ereby Reyhan da balaca canavar deyil. Axırda qezeblenib ele bir deli ne're çekdi ki, dağdaş sese geldi. Ereby Reyhan'ın adamları hamisi qırğı görmüş cüce kimi qaçıb dağıldılar. Koroğlu onu başına qaldınb yere vurdu. Sinesine çöküb xenceri boğazına dayadı. Ereby Reyhan bir defe de olsun ne dindi, ne sesini çıxardı, ne de aman istedi. Koroğlu ayağa durub xenceri yerine koydu.

Koroğlu çox merd idi. Ağlamayan düşmeni öldürmezdi, bağışlayardı. Ereby Reyhan'ı da belece igidliyiye göre bağışladı.

Durub atı mindi, üzün Ereby Reyhan'a tutub dedi:

- Get, seni igidliyiye bağışlayıram.

Ereb Reyhan dedi:

-Koroğlu, neqeder ki sen sıldmmın üstündeydin, men ele bilirdim ki, sen menden qorxursan. Amma ele ki uçurumdan atlandın, söz verdim ki, sene el qaldırmayım. Amma sözümün üstünde durmadım. Ona göre de basıldım. Eybi yoxdu⁶. Bir de görüşerik, borcundan çıxaram.

Koroğlu dedi:

- Sen ele bilirdin ki, men senden qorxub qaçırdım? Yox, Ereby Reyhan!

Qoç quzudan törer qoç olar,
Qoç igidden qoçaq olar, sultanım!
Merd igidler dava günü şad olar,
Müxennetler naçaq⁷ olar, sultanım!

Canım qurban merd igidin özüne,
Merdi ölse, elin vurmaz dizine, .
Fürset düşse düşmanın gözüne,
Burma-burma bıçaq olar, sultanım!

1. mızrağı, süngüsü 2. topuz 3. indi 4. gezmeye, hareket etmeye 5. güreş 6. zararı yok 7. keyfsiz, hasta, dermansız

Merd igidler bir-birine daldadı,
Çuğullar ölmeyib, sağı-soldadı,
Merd meydandan qaçmaz, qaçsa aldadı,
Qovğa günü haçaq olar sultanım!

Söz tamam oldu. Koroğlu: Borçlu borçlunun sağlığını ister, Erebi Reyhan, deyib, atın başını qaytardı, Çenlibel'e teref yol başladı. Az sürdü, çox sürdü, gelib Çenlibel'in eteklerine çatdı. Dağları görcek üreyi atladı. Üçtelli sazı bağrına basıb dedi:

Meni binadan besledi,
Dağlar qoynunda, qoynunda.
Tülek terlanlar sesledi
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Dolanda igid yaşıma,
Yağı çıxdı savaşıma,
Deliler geldi başıma
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Sefer eledim her yana,
Şahları getirdim cana,
Qırat'ım geldi cövlana
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Kesdim yollar, vurdum karvan,
Çekib soydum çox bezirgan,
Düşmanlara uddurdum qan
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Esir çekdim Çenlibel'e,
Qoç Koroğlu düşdü dile,
Eyvaz benimle bele
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Nigar Xanım çoxdan ki Koroğlu'nun yolunu gözleyirdi Ve'deden çox keçmişdi, amma hele Koroğlu'dan xeber çıxmırdı. Bir gün Nigar Xanım'm üreyi sıxıldı. Durub Telli Xanım'ı da yanına aldı. Bir uca tepenin basma çıxıb yollara baxmağa başladı. Bir de baxdı ki, yollarda toz dumanı qarışdı, duman toza. Diqqet eleyib gördüler Koroğlu Qırat'm üstünde, terkinde de Eyvaz budu gelir. Telesip tepeden enib delilerin yanına geldiler. Nigar Xanım üzünü delilere tutub dedi:

At beline qoç deliler,
Eyvaz'ı pişvazi eleyin!..
Bir-birinden xoş deliler,
Eyvaz'ı pişvaz eleyin!..

Eyvaz'ım benzer laçına,
Sonalar heyran saçma,
Vermerem Çin'e, Maçın'a,
Eyvaz'ı pişvaz eleyin!..

Dolun libasa, yarağa,
Atlılar getsin sorağa,
Qoymaram gözden İrağa,
Eyvaz'ı pişvaz eleyin!..

Koroğlu oxunu qurub Seviş,
seçib terlan vurub, Qırat'm
terkinde durub, Eyvaz'ı
pişvaz eleyin!..

Küllü mexluqat yığılı,
Paylayın qendi, noğulu,
Koroğlu'nun qoç oğulu
Eyvaz'ı pişvaz eleyin!..

Qoç deliler, açın qanat,
Düzeldin meclis, toy, büsat
Götürün libas, qılmc, at.
Eyvaz'ı pişvaz eleyin!..

Ordu basan, qala yıxan,
Pençesinde pelenq sıxan,
Qenimine qarşı çıxan
Eyvaz'ı pişvaz eleyin!..

Xoş danışan, şirin gülen,
Meclis aparmağı bilen,
Delilere serdar gelen
Eyvaz'ı pişvaz eleyin!..

Atı getirir cövlana, ,
Ox atar namerd düşmana,
Nigar da Eyvaz'a ana,
Eyvaz'ı pişvaz eleyin!..

Nigar Xanım'm sözü qurtaran kimi yeddi min yeddi yüz yetmiş deli atlandı. Here bir cür xelet götürüb Eyvaz'ı pişvaz elediler.

Meclis kuruldu. Keyfler duruldu. Saqi dolandı. Ruh tazalandı. Aşıq Cünun sazını kökleyib ortaya çıxdı. Çaldılar, oxudular, dediler, güldüler. Nigar Xanım Eyvaz'ın gözlerinden öpdü, köyneyinin yaxasmdan keçirib özüne oğul eledi.

Koroğlu'nun Derbend Seferi

(s 287-305)

İndi sene haradan deyim, neden deyim, Koroğlu'nun cavan vaxtlarından deyim.

Ustad deyir ki, Koroğlu'nun hele cavanlıq günleri idi. Tezece Deli Hesən'le arxa-arxaya verib Çenlibel'de yurd-yuva salmışdı. Deliler teze-teze başlarına yığışdı. O vaxtlar Koroğlu'nun çox uzaq yerlere seferi olmazdı. Amma ki Çenlibel karvan yolunun üstindəydi deyir, Koroğlu'nun sedası her yere yayılmışdı. Her yerde adı bellemişdi.

Günlerin bir gününde deliler Koroğlu'nun basma yığılmışdılar. Here öz gördüyündən, öz eşitdiyindən sohbət edirdi. O danışdı, bu danışdı, Demirqapı Derbend ellerindən gelmiş bir deli var idi, növbət gelib ona çatdı.

Koroğlu soruşdu:

- De görək, sen haradan deyeceksen? Deyirlər Demirqapı Derbend çox terifli yerdi.

Deli dedi:

- Koroğlu, nece ki, eşitmisen, elece de var. Demirqapı Derbend özge âlemədi. Orada te'rifli şey çoxdu. Amma ki bunların her birisi te'rifde Mö'mine Xanım'a çatabilmez.

Koroğlu soruşdu:

- Mö'mine Xanım kimdi?

Deli dedi:

- Mö'mine Xanım Derbend paşası Erebb Paşa'nın qızıdır. Deli, Mö'mine Xanım'ı o qeder Te rifledi ki, onun gözelliyyindən, igitliyyindən o qeder danışdı ki, Koroğlu görmezE-bilmeze vuruldu Mö'mine Xanım'a.

Ele ki deliler dağıldılar, Koroğlu Deli Hesən'le aranı xelvet eleyib öz fikrini ona açdı. Deli Hesən de Koroğlu'nun fikrine razı oldu. İş bele olanda Koroğlu qalxdı ayağa, geyindi, kecindi, Çenlibel'i, delileri Hesən'e tapşırı, özü de Qırat'ı minib, Derbend'e teref yola düşdü.

Güne bir menzil, teyy-i menazil, o nece deyerler, tepeler aşdı, dereler keçdi, menzildən ötüb menzile düşdü, günlerin bir gününde gelib Derbend'e çatdı. Demirqapı Derbend Koroğlu'nun çox xoşuna geldi. Evvel-evvel başladı atın üstünde seheri gəzmeye.

Camaat baxdı, vallah, sehere bir oğlan gelib, bir oğlan gelib ki, ele bil Zaloğlu Rüstəm'dir. Hay düşdü sehere. Camaat yığışdı Koroğlu'nun tamaşasına. O qeder oldu ki, axırda bu seda gedib Erebb Paşa'nın qulağına. Erebb Paşa veziri gönderdi ki:

- Get, onu çağır, gəlsin menin yanıma.

Vezir gedib Koroğlu'nu tapdı,2 Paşa'nın yanına getirdi. Erebb Paşa Koroğlu'ya yer göstərdi. Ele ki, Koroğlu eyleşdi, Erebb Paşa üzünə ona tutub soruşdu:

- İgid, de görüm kimsen? Buraya ne üçün gəlibsen?

Koroğlu dedi:

- Erebb Paşa, o şey üçün ki men gəlmişəm, onu dil ile demək olmaz. Eger izn versen, saz ile deyerem.

- İznədi, de!

Koroğlu üçtelli sazı basdı düşüne, dedi:

Erebb Paşa, sene bir erz eleyim,
Yerim xəber alsan, Murad beyləyem.
Yağı düşmən mənən qovğa başlasa,
Mesri qılmc eldə gerek təyleyem.

Bağ besləyib, qızıl gülün dermesən,
Derib, derib, yaylıq üstə serməsən,
MetlebeS gəlmişəm, metleb verməsən,
Sığal4 verib misri qılnc soylayam.s

Üz dutmuşam bu diyara gəlmişəm,
Çenlibel'dən bir ilqara6 gəlmişəm,
Koroğlu'yam, nazlı yara gəlmişəm,
Gerek gözəlləri seçib soylayam.

Söz tamama yetişdi. Erebb Paşa Koroğlu'nun özünü görməmişdi. Amma igitliyyindən, qoçaqlıqmdan çox eşitmişdi.

Dedi:

- İgid, bele ki deyirsən, olmaya sen Çenlibelli QoçKoroğlu'san?

Koroğlu dedi:

- Beli. Oyam ki varam.

Erebb Paşa dedi:

- Sen bizim bu ellere çox xoş gəlmisen. Amma ki bir eməlli-eməlli menə başa sal görüm, ne isteyirsən?

Koroğlu yene de sazı basdı düşüne, dedi:

Bizdən salam olsun Erebb Paşa'ya,
Sendən istədiyim bir zənan7 ola
Ortalığa heç salmaya acılıq,
Dili şirin, özü mehriban» ola.

Er mehebbətində ola mö'təber,
Kergedan bədənli, ağmaya dilber,
Mərd meydanda bir igitə bərabər,
Doğduğı hünərli bir oğlan ola.

Qaş cellad ola, kirpiyi almaş,
Hərdən arsız-arsız danışib gülmez.
Ere yalan deyib gap-gilay9 bilmez.
Qonumla, qonşuyla doğru, ten ola.

Koroğlu'yam, namerd keçmez yanımdan,
Mərd kimseni çox istərem canımdan.
Onda igit törər, qaçmaz qənimdən,w İstər qırğın düşə, yüz min qan ola!

Ereb Paşa metlebi başa düşdü. Bildi ki, Koroğlu qızı Mö'mine Xanım'ı isteyir. Sazı Koroğlu'nun elinden aldı, dedi:

Bizden salam olsun qoç Koroğlu'ya!
Bizim qızlar yaman odyanar olur.
Ram oluban hergizi merdle uyuşmaz,
Özü bedxoy,2 dili zehrimar3 olur.

Birini deyersen, beşini deyer.
Acı üz göstersen, beynini yeyer.
Herden qeyze qelse erini döyer.
Er mehebbetinde sitemkar olur.

Gel otur deyersen, gelib oturmaz,
Daştülek atlar tek kemend atdırmaz,
Könlü yoxsa, bileyinden dutdurmaz,
Qonuma, qonşuya bed teher olur.

Bulqasını çekmez sultandan, xandan,
Rengi qaçmaz cengden, savaşdan, qandan,
Ondan igid törer qaçmaz meydandan,
Meydanlar içinde her vaxt var olur.

Koroğlu dedi:

Paşa, mene de ele bir qız lazımdı.

Koroğlu'nun bele merd-merdane danışmağı
Ereb Paşa'nın xoşuna geldi. Veziri, vekili yıgıdı.
Meslehet eledi. Onlar da razı oldular.

Ereb paşa Mö'mine Xanım'a adam gönderdi.
Mö'mine Xanım da cevap verdi ki, atam küll-i ıxtıyardı; nece meslehet görürse, ele de elesin.

Beli, tedarük görüldü. Toy, düyun, Mö'mine Xanım'ı verdiler Koroğlu'ya. Koroğlu bu qalmaq ile düz qırx gün Mö'mine Xanım'm yanında qaldı. Ele ki qırx gün tamam oldu, Koroğlu dedi:

- Mö'mine Xanım, day6 bu qeder qaldıq besdi.⁷

İndi yavaş-yavaş hazırlaş, gedek Çenlibel'e.

Mö'mine Xanım dedi:

- Men atamın torpağından çıxıb heç bir yere getmerem.

Koroğlu her ne qeder eledise, Mö'mine Xanım yox dedi ki, yox dedi. Koroğlu gördü olmayacaq. Axırda bazubendini açıb verdi Mö'mine Xanım'a. Dedi:

- Men gedirem. İndi ki, sen getmirsən, onda bu bazubendi saxla! Eğer qızım oldu, satıb xerclik edersen, yox eğer oğlum oldu, bağlarsan qoluna, gelib meni tapar.

Bunu deyib, Koroğlu halal-hümmet eledi, görüldü, Qıratı minib geri Çenlibel'e qayıtdı. Deliler yene de Koroğlu'nun başına yığıldılar.

Deli Hesen soruşdu ki:

- Koroğlu, bes niye tek gelibsen?

Koroğlu aldı sazı, basdı döşüne, dedi:

Canım Hesen, gözüm Hesen,
Dil vermedi yar, ne deyim?
Sene qurban özüm, Hesen,
Gönlümde ah-zar ne deyim?

1. asla, katiyyen 2. kötü huy 3. yılan zehiri 4. vahşi 5. çörek 6. daha, artık 7. yetti, kâfidir 8. yırtıcı kuş 9. yırtıcı kuş 10. havale etti, gönderdi

Ayrılanda candan oldum,
Men dinden, imandan oldum,
Hem subcandan, xandan oldum,
Dünya mene dar, ne deyim?

Koroğlu'yam, melul düşdüm,
Qürbet elde zelil düşdüm,
Mö'mine'ye delil düşdüm,
Terlan» olmaz sar,9 ne deyim?

İndi Koroğlu öz delileri ile qalsın Çenlibel'de, sene kimden deyim, Derbend'de Mö'mine Xanım'dan.

Mö'mine Xanım'm o nece deyerler, dogguz ay, dogguz gün, dogguz saatdan sonra bir oğlu oldu. Adını goydular Hesen. Uşaq ele bil ki, ayla ille yox, degige ile saatla böyüyürdü. Ele idi ki, bir aylığında iki yaşlı uşağa oxşayırdı. De daylar tutuldu. Daya vaxtı keçdi, mollalar tutuldu. Hesen böyüyüb böyük oğlan oldu. Babası Ereb Paşa onu pehlivanlara, serkerdelere tapşırıdı.10 Hesen'e yavaş-yavaş at minmek, ox atmak, qılmc vurmaq, küstü tutmaq elmini öyretmeye başladılar. Amma burasını deyim ki, uşaq yaman nadinc idi. Yetene yeterdi, yetmeyene de bir daş atırdı. Bir nece defe Ereb Paşa çağırıb delil-delayıl2i de eledi. Amma ne dedise heç biri Hesen'in gulağma girmedi. Her ne deyirdilse hamisini bir qulağından alıp öbür gulağmdan ötürürdü. Ele öz bildiyi elinde idi. Belebeler işlerine göre babası Hesen'in adını qoymuşdu Kürdoğlu. Ele hamı da onu bu adla çağırırdı.

Kürdoğlu böyüyüb on yeddi on sekkiz yaşlarına çatdı.

Günlerin bir gününde Kürdoğlu bir keçel gede ile sözleşdi. Bu dedi, o dedi, Kürdoğlu elmeyib tenbellik, keçelin qulağmm dibine bir yumuruq qoydu. Keçel bir teher özünü Kürdoğlu'nun elinden qurtarıb qaça-qaça dedi:

- Men sene ne elemişem, meni vurursan, ay atasından bbceber!

Söz Kürdoğlu'nu götürdü.

- Aye kimi deyirsən? deyib düşdü keçelin da lma.

Burda keçel, orda keçel, tutabilmedi. Keçel qaçıb elden çıxdı.

Kürdoğlu oradan dönüb bir baş geldi anasının üstüne. Mö'mine Xanım bir de baxdı ki, budu, oğlu gelir. Amma ele gelir, ele gelir, ele bil ki, bu saat od olub dünyanı yandıracaq. Gözlerinden qan damır.

Mö'mine Xamm soruşdu:

- Bala ne var?

Kürdoğlu ona cavab vemeyib soruşdu:

- De görüm, benim atam kimdi?

Mö'mine Xanım evvel-evvel istemedi ki, işin olanını açıb desin. Gözünün ağı-qarası birce eziz-xelef balası idi. Dedi deyerem çıxar geder. Onu aldatmax istedi:

- Bala senin atan yoxdu.

Kürdoğlu gördü yox, deyesen anası düzi demir. Dedi:

- Ana, düzünü de görüm, benim atam kimdi? Demesen bu saat seni de öldüreceyem, özümü de. Mene küçede-bazarda atasından bixeber deyirler.

Mö'mine Xanım'ın elacı? kesildi.

Dedi:

- Oğul, men sene demek istemirdim. İndi ki bele oldu, bil ve agah ol! Senin atan var. Özü de xanlara, paşalara qan udduran Çenlibelli Qoç Koroğlu'du.

Kürdoğlu dedi:

- Bes indiye kimi niye bunu menden gizledibsen?

Mö'mine Xanım dedi:

- Oğul, axır sen hele uşaqsan. Qorxurdum ki, deyem, gedesen düşmen eline düşesen. Atanın düşmeni çoxdu. Bilseler, o saat seni telef ederler.

Kürdoğlu qalxdı ayağa. Dedi:

- Ana, indiyecen gizletmisen, besdi. Rüşset ver, men gedirem atamı tapam.

Mö'mine Xanım ne qeder eledi, olmadı ki, olmadı. Axırda bir teher sakitleşdirdi ki:

- Yaxşı bir gece mene möhlet ver fikirleşim, sabah deyerem.

Özü de bu terefdən elaltı ehvalatı atası Erebb Paşa'ya yetirdi ki, bes oğlan işi bilib gedir.

Bu defe Erebb Paşa Kürdoğlu'nu çağırıp yanma, dedi:

- Bala, görürsen ki, qocalmışam. Senden başqa bir kesim de yoxdur. Senin Çenlibel'de ne işin var? Gel qal benim yerimde, paşa ol! Yazarıq, atan da geler, görersen.

Kürdoğlu dedi:

- Yox baba! Menden paşa olmaz. Men gedecceyem.

Erebb Paşa gördü ki, olmayacaq, dedi:

- Bala atanı baladan ayırmaq namerdlikdir. İndi ki, isteyirsən, get; amma ananı, meni yaddan çıxartma.

Ondan dedi:

- Bala get, xezineden pul götür. İbcıdan da be-yendiyyin atlardan birini seç, min get. Allah yaxşı yol versin!

Kürdoğlu babası ile eltemen tutub halallaşdı, Ordan xezineye gedib, ne qeder ki lazım idi, pul götürdü.

Sonra özünü verdi ibciya. İbcıçı yazıq hansı atı tutub verdise, heç biri Kürdoğlu'nun tabını getirtmedi.³ Axırda dedi:

7 Bala, bu ibci, bu da sen. Özün seç!

İbada bir boz dayı var idi. Anadan olan günden heç kes onun hendeveryine* gedebilmemişdi. Kürdoğlu'nun gözü haman boz daya düşdü. İbcıçı dedi:

- Bala, onu tutmaq benim işim deyil, özün tut! Kürdoğlu kemend atıb dayı tutdu. Sen deme, bu day Kehernişan madyanm⁵ balası imiş.

Qerez, Kürdoğlu boz dayı mindi, ordan bir

baş sürüb geldi, bazardan usta Feteli adlı bir qılncı gayıran var idi, düz onun yanma. Dedi:

- Usta, mene bir qılncı qayır!

Usta istedi ki, müşterini tez yola salsın. Hazır qılncılardan birini götürüb verdi onu. Kürdoğlu bir eli ile qılncı qebzesinden yapışdı, bir eli ile de ucundan. Ele bele qatlamak isteyende qılncı kirt ortadan qırılıb iki parça oldu. Usta ikinci bir qılncı verdi. Kürdoğlu onu da belece qırdı. Usta birini de verdi. O da bele. Birini de verdi, o da bele, Usta baxdı ki, bele getse dükkanda qılncı qalmayacaq. Dedi:

- Ay bala, men bir kasıb adamam. Bir sürü kül-külfetim var. Hamisi gözünü dikib bura. Bunları niye qırıb yere tökürsən?

Kürdoğlu dedi:

- Men sene dedim ki, mene bir dene yaxşı qılncı qayır. Men ne eleyim? Sen özün bunları mene verirsən de...

Usta dedi:

- Yaxşı, de görüm, nece qılncı isteyirsən?

Kürdoğlu aldı, görek ne dedi:

Canım usta, mene bir qılncı qayır,
Ne uzun, ne gödek, bir qerar ola.
Desteyi şirmayı, özü qoşanov,
Vuranda ürekden xebardar ola.

Xorasan poladın yaxşısından seç,
Yaxşısı olmasa, yamanından keç,
Her neye vuranda dayanmaya heç,
Ya fil, ya kergedən, ya şahmar ola.

İraxdı menzilim, uzaqdı ara.
Suyu çox sert ola, qılovu qara.
Yarı cılxa polad, yarı nalpara,
Qora eqreb kimi zehrinar ola.

Kürdoğlu, kamandar, ötürmez avı
Kimdi bu dünyada atamın bavu
Qoyıtmaya ağzı, iti qılavı,
Haraya ki deydi, tarumar ola.

Usta meseleni başa düşdü⁶. O saat yarı Xo-rasan poladı, yarı nalpara bir qılncı qayırdı. Kürdoğlu bu qılncı da, sındırdığı qılncılarm da artıqlamasile pulunu verdi. Durub qılncı beline bağladı, atı mindi, geldi anasının yanma. Dedi:

Canım ana, gözüm ana,
Rüşset ver, men geder oldum.
Sene qurban özüm, ana,
Rüşset ver, men geder oldum.

Aldı Mö'mine Xanım, dedi:

Canım oğul, gözüm oğul,
Allah'a tapşırdım seni!
Sene qurban özüm, oğul,
Alah'a tapşırdım seni!

Aldı Kürdoğlu, dedi:

Nesihetlerin tutaram,
Qanım qanlara qataram,
Gedib atama çataram,
Rüsxet ver, men geder oldum.

Aldı Mö'mine Xanım, dedi:

Koroğludur atan zətı,
Çenlibel'de var büsatı,
Bazubenddi amanatı,
Allah'a tapşırdım seni!

Kürdoğlu dedi:

Şirin sözün zülal ele!
Qara qaşın hilal ele!
Ana, südün halal ele!
Rüsxet ver, men geder oldum.

Aldı Mö'mine Xanım, dedi:

Mö'mine'yem, sözüm zülal,
Gözüm ala, qaşım hilal.
Südüm olsun sen halal,
Allah'a tapşırdım seni!

Söz tamam oldu. Mö'mine Xanım Koroğlu'nun bazubendini çıxarıb onun qoluna bağladı. Üzünden, gözüden öpüb dedi:

- Oğul, mebada, mebada, bir adama kim olduğunu deyesen. Koroğlu'nun oğlu olduğunu bilen kimi seni öldürerler.

Qerez, ana-oğul görüşdüler, Mö'mine Xanım dua elemekdə qaldı, Kürdoğlu atını sürüb Çenlibel'e teref yol başladı.

Kürdoğlu üç gün, üç gece at sürüb, gelib Kürdistanlı Ehmed Xan'm vileyetine çıxdı. Ele kendin aşağı terefi ile atım sürürdü, bir de baxdı ki, budu, gözəl bir Kürd qızı bulaqdani su doldurur. Kürdoğlu atı bulağa teref sürüm deyende, bir de qız başını qaldırdı yuxarıya. Qızın gözleri ele Kürdoğlu'nun gözlerine sataşan oldu. Ele bil ki, Kürdoğlu'nu ıldırım vurdu. İxtiyarsız atı saxladı. Deyesen, ele qız da ele oldu. Amma atalar deyibler ki, Kürd qızı yaman sert olar. Bedxo2 at kimi ne yüyen verer, ne üzengi.

Kürdoğlu qızdan su istedi. Mehri Xanım destini ona uzatdı. Kürdoğlu destini alıb, eşq piyalesi kimi başına çekdi.

Mehri Xanım baxdı ki, Kürdoğlu doğrudan da canlara deyən bir oğladı. Qesden onu berke-boşa salmaq istedi ki, görsün, sözünde möhkem adamdı, ya yox. Dedi:

Gel boyun qurbanı olum, ay oğlan,
Çıx get burdan, menden sene yar olmaz.
Emsen leblerimi ağzın dolar qan.
Çıx get burdan, menden sene yar olmaz.

Kürdoğlu aldı Mehri Xanım'm cavabında, görek ne dedi:

Yar deyibən çıxıb vetenden geldim,
Sensiz bu yerlerden dilber, getmerem.
Ne mekanın quşu olduğun bildim,
Sensiz bu yerlerden dilber, getmerem.

Mehri Xanım dedi:

Hay desem, qaladan atarlar oxlar, Hey desem, deryada titrer balıqlar, Huy desem, zindana seni qatarlar, Çıx get burdan, menden sene yar olmaz.

Kürdoğlu dedi:

Gelende anamdan aldım dersimi,
Çıxarda bilmerem erse sesimi, Burda kesdirsən de lap nefesimi, Seni aparmamış, dilber, getmerem.

Mehri Xanım dedi:

Hay vurram qoşuna3 töküler indi,
Salarlar boynuna, oğlan, kemendi.
Görmezsen Mehri'den şeker, qendi,
Çıx get burdan, menden sene yar olmaz.

Kürdoğlu hirslendi. Dedi:

Gelen qoşununu yer-yan eylerem.
Çekerem qılcı, al qan eylerem,
Kürdoğlu'yam, yurdun viran eylerem.
Seni aparmamış, dilber, getmerem.

Kürdoğlu'nun axırda bele qezeblenmeyi Mehri Xanım'ın xoşuna geldi. Onu biraz da qızıışdırmaq üçün aldı, dedi:

De sen handan, bu söz handan?
Var get burdan, Ecem oğlu!
Yoxsa el çekibsen candan?
Var get burdan, Ecem oğlu!

Kürdoğlu dedi:

Yar deyib gelmişəm bura,
Üreyimde vardı yara,
Qorxutma meni dubara,
Gelmişəm aparam seni.

Mehri Xanım dedi:

Hayqırsam seni dutarlar.
Qolun gerdende çatarlar.
Derin quyuya atarlar.
Var get burdan Ecem oğlu!

Aldı Kürdoğlu dedi:

Hayqırıb girrem meydana,,
Aman vermerem düşmana,
Boyadaram qızıl qana.
Gelmişəm aparam seni.

Mehri Xanım dedi:

Men Ehmed Xan'm qızıyam,
Merd ellerin ulduzuyam.
Elçi göndər, irazıyam
Var get burdan, Ecem oğlu!
Aldı Kürdoğlu dedi:

Men de Kürd'em, Kürdoğlu'yam,
Eziz Kürd'em, yurd oğluyam,
Koroğlu'nun qurd oğluyam,
Gelmişəm aparam seni.

Söz tamam oldu. Mehri Xanım destini götürüb düzeldi yola. Kürdoğlu da atın başını dönderib, düşdü Mehri Xanım'm dalma.

Di gelhagel, gelib çatdılar bir imaretin qabağma. Mehri Xanım gapını açıb girdi içəriye. Kürdoğlu bildi ki, bura Ehmed Xan'ın evidir. Day eleme tenbellik, bir baş atı sürdü Xan'm gapıma. Beli, ferraşlar xeber apardılar Xan'a ki, bes bir oğlan gelib bu nemde, bu nişanda, seni görmək isteyir. Ehmed Xan izn verdi. Gelib Kürdoğlu'nu apardılar Ehmed Xan'ın yanma. Kürdoğlu salam verdi. Ehmed Xan aleyk alıb yer göstərdi. Ele ki, Kürdoğlu eyleşdi, Ehmed Xan üzün ona tutub soruşdu:

- He igid, de görüm ne metlebin var?

Kürdoğlu'nun ele uşaqlıqdan bele bir xasiyyəti var idi ki, hər şeyin düzünü severdi. Haça-küçe ilə arası olmazdı. Ureyində ne vardısı dilində de o idi. Dedi:

- Ehmed Xan, gelmişim Allah'ın buyruğu, peygenberin şərieti ilə sizin Mehri Xanım'ı istemeye. Gerek yox demeyesen.

Ehmed Xan Kürdoğlu'nun çiyindəki sazdan ele bildi ki, âşıqdı. Dedi:

Belalar gələr basma,
Bu sevdadan gayıtı âşıq! »b. ülgñl/a¹,»
Sözlerin gəlmir xoşuma
Bu sevdadan qayıd âşıq!

Aldı Ehmed Xan'm cavabmda Kürdoğlu görek ne dedi:

Qovğa açarambaşına,
Mehri yarı ver, gayıdım.
Zeher gətaram aşına,
Mehri yarı ver gayıdım.

Ehmed Xan gördü yox, âşıq çox özündən

1. geri dön, vazgeç 2. nişanı

deyir. Dedi:

Sen gelmişen azlarıla,
Gelen bahar, yazlarda,
Yar sevibsen sazlarda, Bu
sövdadan qayıt, âşıq!

Aldı Kürdoğlu dedi:

Men gelmişəm çoxlarda,
İşim yox qorxaqlarda,
Canın allam oxlarıla,
Mehri yarı ver, qayıdım.

Ehmed Xan dedi:

Vardı başının xatası.
Döşündə oxun butası.2
Vermez Mehri'ni atası,
Bu sövdadan qayıt, âşıq!

Aldı Kürdoğlu dedi: ;

Men Kürdoğlu'yam, sanım var,
Qdmcım var, qalxanım var, Dağ
dayanmaz tufanım var. Mehri yarı
ver, qayıdım.

Ehmed Xan sazla dediyi kimi, sözle de dedi ki:
- Men qızımı sene vermerem. Nece gelibsense, elece de çıx get.

Kürdoğlu dedi:

- Men de Kürdoğlu'yam, Mehri'ni almamış bu yerden gedəsi deyilem.

Ehmed Xan, Kürdoğlu'nun bele özünə çox arxaym olmasından şübhələndi. Dedi:

- Bele yekexana-yekexana ki danışırсан, bir de görüm, axır sen kimsen? Haradan gelib, haraya gedensen?

Aldı bu sözde Kürdoğlu görek ne dedi:

Ehmed Xan, bil, benim yolum,
Dağıstan'dan gələr oldu.
Vardır qılınç vuran qolum,
Derd bağrımı deler oldu.

Qalxanı tutaram başa,
Elimden çekersen haşa,
Dağıstan'da Erebo Paşa
Göz yaşımı siler oldu.

Kürdoğlu'du, geldi dile,
Misri qdmcı aldı ele.
Yolu düşüb Çenlibel'e,
Öz atasın diler oldu.

Ehmed Xan, Kürdoğlu'nun Çenlibel'e gedirem demeyindən şəkke düşdü. Fikirleşdi ki, belke bu Koroğlu'nun deliler indendi. Adamlarına göz elədi

ki, Kürdoğlu'nu tutsunlar. Birden beş-altı adam töküldü Kürdoğlu'nun üstüne. Kürdoğlu gördü yox, Ehmet Xan başqa cüre başladı. O saat anasının sözləri yadına düşdü. Bildi ki, bu da atası Koroğlu'nun düşmənlərindendir. El elədi qılıncma. Bir ona, bir buna, üstünə düşən adamların hamısını şıl-küt elədi.1 Ehmet Xan gördü iş xarabdı. bir teher özünü qapıya teref verib çıxdı bayıraz, qoşuna hay vurdu. Qoşun her terefdən töküldü, Kürdoğlu da işi bele görəndə dayanamayıb özünü atdı çölə. De ona bir qılınc, buna bir qılınc, üzünü yetirdi ata. Minib atı, qayıdıb döşəndi qoşunun canına. Qoşun piyada, Kürdoğlu atlı. Qoşuna bir hay verdi ki, day ne teher. Vuruşa-vuruşa üzünü tutdu Ehmed Xan'a, dedi:

Gel sene söyleyim, ay Ehmed Paşa, Ön çevirib Çenlibel'e gedirem. Düşmənlər elimdən çəkərler haşa, Yön çevirib Çenlibel'e gedirem.

At oynadıb Çenlibel'e çataram,
Aslan kimi derelərə yataram,
Kemend atıb düşmənləri tutaram,
Yön çevirib Çenlibel'e gedirem.

Anamın yolunda qolu bağliyam,
Atamdan ayırıyam, sinədağliyam,
Kürdoğlu'yam, Koroğlu'nun oğluyam,
Yön çevirib Çenlibel'e gederem.

Ehmed Xan hay vurdu qoşun atlansın. Qoşun başladı atlanmağa. Kürdoğlu qoşunu bele atlanan görəndə aldı, göreklə ne dedi:

Üzengi vurun atlara,
Elleşek elbeel bu gün!
Boylayaq çölləri, düzü,
Dolanaq çölbeçöl bu gün!

Qıy vurun qoşun yerisin!
Hükmünüzden daş yerisin!
Qoşun dörd yanı bürüsün!
Düzülsün dalbadal bu gün!

Bağman olub var isterem,
Heyva ister, nar isterem.
Kürdoğlu'yam, yar isterem,
Xan, ya öldür, ya öl bu gün!

Sözünü tamam eleyib, Kürdoğlu yene de özünü vurdu qoşuna. Qatım-qatım qoşunu qatladi. Qoşun başladı gerilemeye.

İndi qoşun vuruşmaqda olsun, size xəber verim, Mehri Xanım'dan.

Mehri Xanım gördü atasının qoşunu basılır, esi füsətdi. Özünü yetirdi atasının bərabərinə. Zəmin-i edeb öpüb dedi:

- Ata-yi mehriban, bu qoşunu niyə bele qır-dırırsan? Bu sən bildiyin adamlardan deyil. Bu,

Çenlibelli Qoç Koroğlu'nun oğludu. Onu ne tutmaq olar, ne de öldürmək. Bir də ki, sən ele qoya ki, axırda3 tutub onu öldürdün. Bəs sonra atasına ne cavab verəcəksən?

Ehmed Xan getdi fikrə. Gördü qız çox ağıllı söz deyir. Çağırdı veziri ki:

- Vəzir, tədbir!.. De göreklə ne eleyək?

Vəzir dedi:

- Xan sağ olsun, mənim tədbirim beledi ki, istədiyini verək. Bu, Çenlibelli Qoç Koroğlu'nun oğludu. Sonra biz onun qabağında durabilərik. Amma qohum4 olsa, xanların, paşaların yanında hörmətimiz birə-min arar.

Ehmed Xan dedi:

- Onda tez ol, davam dayandır!

Vəzir əmr eleyib qoşunu geri qaytardı.

Qoşun

ilan ağzından qurtarmış kimi o saat geri döndü. Vəzir özünü yetirdi Kürdoğlu'ya ki:

- İgid, el saxla! Xan'ın ərzı var.

Kürdoğlu'nun gözleri ele qızmışdı ki, dedi:

- Mən xan- mən bilmirəm. Ya Mehri'ni verin, ya torpağımızı torba ilə daşıyacağam.

Vəzir dedi:

- Sən bir el saxla, erzimə mültefit ol, gör ne deyirəm.

Kürdoğlu dedi:

- Dedim ki, mən erz-merz bilmirəm. Ya budur Mehri Xanım'ı verin, ya budur bu şəhərin yerində turp ekeceyəm.

Vəzir gördü olmayacaq. Dedi:

- Canım, veririk ey, veririk. Mən ele gəlmişəm onudeyəm.

Kürdoğlu dayandı, dedi:

- He, indi ki, verirsiniz, onda el saxlayıram.

Qerezi, Ehmed Xan elin edebi ilə toy eleyib, qızı Mehri Xamm'ı verdi Kürdoğlu'na. Gələn gələcə Kürdoğlu dedi:

- Mehri Xanım, indi bir neçə müddət gərək mənə gözleyəsən. Mən gərək gedim, atamı tapam, sonra qayıdam gələm.

Bu işə Mehri Xanım da razı oldu, Ehmed Xan da. Ele ki şəhər oldu, Kürdoğlu hazırlaşdı, Ehmed Xan'la görüşdü, vezirle görüşdü, Mehri Xamm'la görüşüb yola düşdü. De günə bir menzil, Çenlibel'e teref yol başladı.

Bir gün at sürdü, iki gün at sürdü, üçüncü gün gəlib bir qocaya rast oldu. Atını saxlayıb kəmal-i edəblə qocaya salam verdi. Qoca aleyk deyəndən sonra Kürdoğlu aldı, göreklə qocaya ne dedi:

Qoca baba, olum mən sənə qurban, Söylə Koroğlu'dan mənə bir xəber!..

Gören Çenlibel'də sürür mü dövrən?

Söylə Koroğlu'dan mənə bir xəber!

Qewas5 kimi deryalara dalaram,

Müxənnət yurduna talan salaram,

Yağı düşmənlərdən qisas alaram,

Söylə Koroğlu'dan mənə ne xəber!..

1. çolak etmək; bileğini, kolunu kırmak 2. dışarıya, yola 3. neticede, sonuçta 4. yakın, akraba 5. dalgıç

Kürdoğlu'yam, cavan-cömerd yaşında,
Öldürrem namerdi ter savaşında,
Çenlibel'de delileri başında,
Söyle Koroğlu'dan mene ne xeber!..

Söz tamama yetişdi. Kürdoğlu sazla soruşduğu kimi, sözle de Çenlibel'i, Koroğlu'nu qocadan soruşdu.

Qoca dedi:

- Oğul, düz gelibsen. Bax, o qoşa qayanı görürsen mi? Çenlibel oradı. Bir az at sürsen ça tarsan.

Kürdoğlu qocadan ayrılıb Çenlibel'e üz qoydu. Gelib, Koroğlu'nun Yağı qoruğunai çatdı. Gördü at da elden düşüb, özü de. Bele Çenlibel'e getmek istemedi. Düşüb atı ota buraxdı, özü de uzandı ki, bir az dincin alıb dursun Çenlibel'e çıxsın. İndi at otlamaqda olsun, Kürdoğlu da dincelmekde, sene kimden deyim, delilerden.

Delilerden bir neçesi: Demirçioğlu, Eyvaz, İsabalı meşq eleyirdiler. Bir de baxdılar ki, Yağı qoruğunda at var. Diqqetle baxıb gördüler ki, bir adam atı ota buraxıb, özü de uzanıb dincini alır. İsabalı dedi:

- Siz işinizde olun, men görüm o kimdi?

İsabalı bunu deyib atı elden qoydu. Bir su içimde Yağı qoruğuna çatdı.

Dedi:

- Eye, kimsen? Bu atı niye bura buraxmısan? Dur, atını da götür, düş qabağıma!

İsabalı'nırı bele yeke-yeke danışmağı Kürdoğlu'na acıq geldi, dinmez-söylemez yerinden durdu, el atıb İsabalı'nı atın üstünden yere vurdu. Ellerin, ayaqların sandı. Sonra qayıdıb yene de uzandı.

Deliler gözlediler, gördüler İsabalı gelmedi. Demirçioğlu geldi ki, görsün ne olub, Kürdoğlu onu da tutub el-ayağını bağladı, yıxdı İsabalı'nın yanına. Eyvaz geldi, o da ele.

Deliler işi bele görüb Koroğlu'ya xeber verdiler. Koroğlu qalxdı, yaraq-yasağını götürüb geldi. Gördü iş qiyametdi. Adlı-sanlı deliler hamisi yan-yana düzülüb qurbanlıq mal kimi yatır. Bir kelpeserin birisi de böyrün verib yere uzanıb.

Deliler Koroğlu'ya işaret eledüer ki:

- Özünü gözle! Bu sen deyen cavanlardan deyil, ehtiyatlı ol!

Koroğlu yanaşdı Kürdoğlu'ya. Dedi:

- Bala, de görüm kimsen? Haradan gelib, ha raya gedirsen?

Kürdoğlu durdu ayağa. Ele Koroğlu'nu görcek, o nece deyerler, quşu qondu, qanı qaynadı. Dedi:

- İgid, de görüm, kimsen? Adm nedi?

Koroğlu dedi:

- Hele evvelce de görüm, rüsxetsiz buraya niye giribsen? Bir de bunları niye bele eleyibsen?

Kürdoğlu dedi:

- İgid, men bu saat buradam çıxaram. Onları

da buraxaram. Ancaq sen de görüm kimsen? Adm nedi?

Koroğlu dedi:

- Hele qabaqca özün bunların ellerim aç. Sonra men kim olduğumu sene gösterrem.

Söz Kürdoğlu'nu götürdü. Dedi:

Dağıstan'dan çıxdım bahar feslinde,
Geze-geze bu diyara yetişdim. Bac vermedim, düşmanlardan bac aldım,
Çoxun saldı ahu zara, yetişdim.

Anamdan ayrıldım, men geldim bele,
Düşmanın qanımı dönderrem sele,
Geze-geze yetdim bu Çenlibel'e,
Çekseler de meni dara, yetişdim.

Kürdoğlu'yam, her yaraya dözerem,
Qılmc elde, qalxan qolda gezerem,
Hamınızı, bil, yan-yana düzerem,
Eyleyerem günü qara, yetişdim.

Söz tamama yetişdi. Koroğlu dedi:

- Tez ol, aç onların elini, sonra danışarıq.

Kürdoğlu acıqla dedi:

- Men bağlamışam, Bacarırsan sen aç!

Bunu deyib elini uzatdı qılmca. Koroğlu da misri qümca el eleyib özün atdı onun üstüne. Vuruşma başladı. Qılmclar qalxanlara ele deyirdi ki, ele bil ıldırım çaxırdı. Ne qeder vuruşdular bil-mirem, axır ki, qılmcdan bir kâr hasil olmadı, tul-layib bir-birini qurşaqladılar. Yağı qoruğu döndü oldu pehlivan meydanı. Day biri-birine o ki fend-fel var idi geldiler, o ki güc vurmali idi, vurdular. Bir şey çıxmadı ki çıxmadı. Axırı ikisi de yorulub elden düşdü. Çekilib heresi oturdu bir terefde. Yorgunluqlarını alıb bir de durdular, tezeden yapışdılar. De o yana, bu yana, Kürdoğlu bir güc verib, Koroğlu'nun dizlerini getirdi yere. Basıb altına, çöktü sinesine.

Dedi:

- İgid. Adını de, kimsen?

Koroğlu heç dara düşende adım demezdi. He-mişe ayrı ada deyerdi. Dedi:

- Adımı neynirsen? Basmısan, kes!

Kürdoğlu durdu. Dedi:

- Yox adımı demesen seni öldürmerem.

Koroğlu dedi:

Neyleyirsen menden ad xeber alıb?
Düşman qanın yere calayan menem.
Qoşunla talayıb, tüpler dağıdan,
Seherler üst-üste qalayan menem.
Aldı Kürdoğlu dedi:

Qeyze gelib herden ne're vuranda,
Deliler qol-qola bağlayan menem.
Qılinc çekib merd meydana girende,
Sineler çal-çarpaz bağlayan menem.

Koroğlu dedi:

İgid olan heç ayrılmaz elinden, Terlan
olan sona vermez gölünden, Şahlar
zara gelib comerd elinden, Leşi-leş
üstüne qalayan menem.

Aldı Kürdoğlu dedi:

Dava meydanından qaçırtım paşa,
Qovub delileri doldurdum daşa,
Axırda çekersen elimden haşa,
Başı baş üstə tığlayan menem.

Koroğlu dedi:

Koroğlu deyilem, ona timsalam,
Hem Rüstəm-ü Zalam, hemi Salsal'am,
Nece xotkarları taxtdan salan,
Qenimeler üstündə ulayan menem.

Aldı Kürdoğlu, dedi:

Kürdoğlu'yam, merd meydenda qalaram,
Qenimler başına qılmc çalaram.
Yağı düşmanlardan qisas alaram.
Seçibən gövheri bağlayan menem.

Söz tamama yetişdi. Kürdoğlu dedi:

- İndi ki demirsən, demək qorxursan. Menim
de qorxaqlarla işim yoxdu. Götür, delilərini de ba
ğışladım sene. Ac ellerini, apar!

Koroğlu dedi:

- Yox, atalar üçeceni deyibler.

Bunu deyib yapışdı Kürdoğlu'nun qur-
sağmdan yene de başladılar. Bu dəfə də Kürdoğlu
Koroğlu'nu yıxdı. Yene de öldürməyə eli gelmedi.
Durdu, dedi:

- İgid besdi.

Koroğlu dedi:

- Yox, bir de yapışacayıq.

Kürdoğlu ezeble dedi:

- İgid, bu dəfə basdım, keseceyem.

Koroğlu dedi:

- Bu dəfə basılısam, men özüm öz başımı ke
seceyem.

Tezeden üçüncü dəfə yapışdılar. Bu dəfə Ko-
roğlu başladı hiyləyə.

Bunlar burada vuruşmaqda olsunlar, sene
kimdən deyim, Nigar Xanım'dan. Delilerdən birisi
qaçdı Nigar Xanım'm yanına ki:

- Bir zor pehlivan gelib, Demirçioğlu'nu,
Eyyaz'ı, İsabalı'nı tutub ellerini bağlayıb, Ko
roğlu'nu da iki dəfə yıxıb, bu dəfə də yıxsə öl
dürecekdir.

Nigar Xanım, delilər, xanımlar, hamisi yü-
yürüşdülər, çatdılar ki, ikisi də şirə, pelertgə dönüb
bir-birini esirlər.

Nigar Xanım ne qeder eledisə onları ayı-
rabilmedi. Kürdoğlu cavan, tecrübesiz, Koroğlu
yüz ilin Koroğlusı. Kürdoğlu yoruldu. Koroğlu bir
deli ne're çəkib Kürdoğlu'nu götürüb yere vurdu.
Çöküb sinəsinə xenceri çəkdi ki, başını kessin.
Nigar Xanım tutub xenceri onun elindən aldı.

Dedi:

- O seni iki dəfə yıxıb kesməyib. Sen onu bir
dəfə yıxcaq kesirsən? Heç bu namerdlilik Koroğlu
adına yaraşar mı?

Kürdoğlu bildi ki, bu, Koroğlu'du. Özünü sax-
layabilmedi, dedi:

Anadan olandan çox merd olmuşam.

Şirin lehceliyəm, xoş nişanlıyam.

Meydende düşmana qanlar ağladan,
Bileyi qüwetli, gözü qanlıyam.

Cavanken özümü çöllərə saldım,
Qem meni çulğadı, deryaya daldım,
Her yerdə namerddən qisasım aldım,
Merdler arasında adlı-sanlıyam.

Bir derd bilən yoxdu derdim çağlayam,
Dost yolunda men de qolu bağhyam,
Kürdoğlu'yam, Koroğlu'nun oğluyam,
Yerim xeber alsan Dağıstanlıyam.

Hamı mat-meettel dayandı.

Koroğlu dedi:

- Menim oğlum yoxdu. sen yalan deyərsən.

Kürdoğlu dedi:

- Var. Me*ı Erebb Paşa'nım qızı Mö'mine
Xanım'm oğluyam. Bu da senin bazubendin.

Bunu deyib Kürdoğlu qolundakı bazubendi
Koroğlu'ya göstərdi. Deli Koroğlu'nun deli könlü
çoşdu. Oğlunu qucaqlayıb dedi:

Başına men dönüm, gül üzlü oğul,

Koroğlu deyilən igid menəm, men!

Deli paşaları taxtından salan,

Koroğlu deyilən igid menəm, men!

Müxennet olubdu qabağımda xar,
Xotkara yurdunu eyləmişəm dar, Söylə
Mö'mine'dən mənə bir xəbar Koroğlu
deyilən igid menəm, men.

Sed afərin qaynağına, coşuna, Yağı

düşman gelə bilmez, tuşuna,

Koroğlu'yam, oğul, dönüm başına,

Koroğlu deyilən igid menəm, men!

Ustad deyir, o gün Çenlibel'də bir şənlik oldu,
bir keyf oldu ki, helə tarixdə belə şey yazılmayıb.
Axırda Kürdoğlu Koroğlu'dan rüsxət alıb, Mehri
Xanım'ı getirmək üçün Ehmed Xan'm yanına getdi.

Köroğlu'nun Ölümü

(Bu bölüm, Köroğlu Destanı'nın Derbeni varyantı olarak, Dr. Azad Nebiyev tərəfindən yazıya alınmışdır)

Beli, deli ne"resi dağları titreden Köroğlu da bir gün qocaldı. Gılmc tutan eli titredi, uzaq gören gözlerine tori geldi. Ancaq, delilər, xammırlar Köroğlu'nun başından dağılmadılar.

Garacaoğlu'nı, Eyvaz'ı, Deli Hasan'ı, Demircioğlu'nun evlaları Nureli, Güleli, Hacı, Mireli delikanlı böyüdülər. Onların qorxusundan Çenlibel'e quş quşluğuyla sekebilmedi.

Köroğluların teze nesli yetişti. Day Köroğlu doyuşlara, seferlərə qoşulmadı. Herden dost-tanışa qonaq geder, günün çoxunu Çenlibel'de, Yağı qoruğunda, ne bilim Ağ qayada Çenlibel gediklerinde keçirirdi.

Köroğlu'nun bir telkeyi² vardı. Zarafatla adına Resulu-divane deyirdilər, cavan vaxtmda Çenlibel'e gəlmişdi ki, Köroğlu delisi olmaq isteyirəm. Köroğlu da onu smdırmayıb tapşırırmışdı Eyvaz'a. Eyvaz bir iki il Resulla meşq elemişdi. Ancaq ona ne kılınç vurmağı, ne kalxan tutmağı öyredə bilmemişdi. Qayıtmışdı Köroğlunun yanına ki, bundan deli çıxmaz. Köroğlu da Resulü, Deli Mehter'in yanma göndərmişdi. Ancaq bir iki gündən sonra qayıtmışdılar üstünə. Aşbazxanaya³ yollamış, giley-güzar elemişdilər. Axırda nalbendbaşı Şahbendiyar Reşulu götürmüşdü yanma. Bir hefteden sonra o da gəlmişdi Köroğlu'nun yanına ki, al bu divaneni bizim başımızdan. Demircioğlu istemişdi Resulü o dünyaya vasil elesin, ama yene Köroğlu qoymamışdı. Axırda getirmişdi öz yanma ki, mənə kömək ele. Elime-ayağıma su tök, Qıratı yeherle, yeheri aç, ne bilim ne... insaf en, Resul-i divane bu işləri seliqe-sahmanla görürdü, herden de telilik edib deliləri, Xanımları güldürirdi.

Beli, Köroğlunun eli titreyeni, gözünə tor gələn Resul-i divanenin hörməti Çenlibelə artıb, olmuşdu bire-min. Resul-i divane Köroğlu'nun yanında gezir, qoluna girib kömək edirdi.

İnsaf en. Resul-i divane Köroğlu'ya sdaqetle xidmət edirdi. Günlərin bir günü Köroğlu Goşubulağa atasının qəbrini ziyarətə getmək istədi. Delilər yerbeyerdən qaltılar ki, biz də sizinlə gedirik. Ancaq Köroğlu qoymadı. Dedi sabah tezədən Resul-i divane ilə gedəcəyik Günorta naharma Çenlibel'deyiz. Özü də ne qünç, ne də qalxan götürəcəyik.

Beli, Köroğlu dediyi kimi eyledi. Yolda çox eziyyət çəkdi. Ama dediyindən dönmədi. Oturdura gəlib Qoşubulağa çatdı. Atasının qəbrini ziyarət etdi. Bütün ömrü-günü gəlib gözünün qabağından keçdi. Başını söykədi atasının başdaşına. Gözündən yaş süzülüb getdi.

Beli, Köroğlu atasının qəbrini ziyarət edib Qoşabulaxdan aşağı düşdü⁴. Resul-i divane bir iki zarafat edib onun gönlünü almaq istədi. Bir şey çıxmadı.

Bir az da aşağı enmişdilər ki, gördülər daşın

dalından bir lüle demiri uzatdılar onlara teref. Daşın dalından qışqırdılar.

- Aye, dayanın görək kimsiz?

Köroğlu dayandı. Resul-i divaneye dedi:

- Nebade, mənim Köroğlu olduğumu deyəsen.

Sen artıq- eysik danışma, ne sözləri var qoy mənə desinlər.

Resul-i divane vurdu başına:

- Zalim oğlu, nece dəme? O bizə teref uzanan tüfənk tir ey...

Köroğlu soruşdu:

- Ede, tüfənk nədir?

Resul-i divane dedi:

- İndi alnını möhürleyələr, bilərsən tüfənk nədir...

Köroğlu qışqırdı:

- E, daş arxasından niyə danışsınız, çıxın ireli görək ne deyirsiniz.

Guldurlar tüfəngi onlar teref tuşlayıb çıxtılar daşın dalından. Qışqırdılar:

- Galdırm ellerinizi yuxarı!

Köroğlu dedi:

- E, bir yaxın gələn görək ne isteyirsiniz?

Guldurlar gördülər ki, yolcular tüfəngin kəramətinə helə beled deyillər. bir az da ireli gələn soruşdular:

- Kimsiz, necisiniz?

Köroğlu dedi:

- Yoldan keçənəm.

Resul-i divane qışqırdı:

- Yol keçən nədi, bu Köroğludur.

Guldurlar bir seslə:

- Kim, Köroğlu? deyə teccübləndilər. Ev veldən axıra qədər Köroğlunu süzdülər. Resul-i divane dedi:

- Beli, Köroğludur, indi möhürleyin alnını, mənim də canım qurtarsın. Elləri titreyir, gözləri də görmür. Bitirin işini.

Köroğlu maddim maddim Resul-i divaneye qulaq asırdı, üreyində deyirdi, ya Reb, insan nece deyişirmiş, mən bunu nece tanımamışam. Ne ağciyər adam imiş.

Resul-i divane davam edirdi:

- Mən nökerəm, o Köroğludur, mən onun elin də tutub gezdirim.

Guldurlar dedilər:

- Yaxşı, uzatmayın, neyiniz var, çıxarın görək, sonra da üzünüzü çevirin o qayaya teref. İkinizi də gülləliyəceyik.⁶

Resul-i divane haray saldı. Tez Köroğlunu yere yıxıb el-qolunu bağladı. Dedi:

- Aparam bunu verin Xotkara. Çəkisi ağır lığında sizə qızıl verməyə, gələn yene mən ölürəm.

Çuldurlar fikrə getdi. Geldilər Köroğlu'nun yanma. Dedilər:

- Düzünü de görek sen kimsen?
Koroğlu dedi:
- Deyerem. Ancaq evvelce meni başa salın görek tüfenk ne olan şeydir?
Quldurbaşı dedi:
- Buna odlı silâh deyerler. Uzaqdan kime atsan, ona deyer, öldürer.
Koroğlu getdi fikre. Handan-hana soruşdu:
- İndi siz meni onunla vursanız, men ölerem?
Quldurbaşı dedi:
- O saat.
Koroğlu dedi:
- Yaxşı, men elimi qaldırım, siz uzaqdan atın, görek benim elime od batacaqmı?
Guldurbaşı dedi:
- Yox elini o deqiçe parça-parça eleyer. Sonra seni salamet aparmaq müşkül olar.
Quldurbaşını koca yaman maraqlandırmışdı. Odur ki, lap yaxma gelib dedi:
- Bax, gördün biz sene yalan demedik. Bu odlı silâhın sirrini başa saldıq. İndi de sen sözünün üstünde dur. de görüm kimsen?
Koroğlu dedi:
- Görürüm quldur olsan da, merd adama oxşayırsanı. Ama yene bir sertim var.
Çıldurbaşı dedi:
- Buyur, sertini de, ona da emel ederik.
Koroğlu dedi:
- Sertim budu ki, kim olduğumu bilenden sonra qırx il qapımda duz-çörək yeyen bu na merdin gözü qabağmda meni öldürmeyin. Goy o benim ölümümü görmesin. Bir de meni heç kime aparıb satmayın. Çiyimdeki heybenin bir gözünde duz-çörək var, bir gözünde qızıl. Gizili alın. Onsuz da xotkar size mene göre bir quruş veren deyil. Meni ele geçiren kimi sizi de tutub dara çekdirecek. İndi bilin ve agâh olun ki, men Koroğluyam.
Guldurlar teeccüble bir Koroğlu'ya, bir de Resul-i divaneye baxdılar. Koroğlu dedi:
- He, indî kişisizse, sertinizin üstünde durun. Evvel onu, sonra meni... Gurtarm...
Guldurbaşı üzünü Resul-i divaneye tutub dedi:
- E, zmdıq oğlu, zmdıq, tez ol, aç kişinin el-qolunu.
Resul-i divane başladı esmeye. Guldurbaşı bir de qışqıranda Koroğlu'nun el-qolunu bir teher açdı. Koroğlu elini dizine atıb qalxdı yerden.
Quldurbaşı dedi:
- Koroğlu, biz seni öldüren deyilik. Ancaq bax gör bu nece silâhdır.
Bunu deyib quldurbaşı tüfeyi, tuşladı Resul-i Divane'ye. Güllenin açılmağı ile namerdin yere se rilmeyi bir oldu. Koroğlu ireli pelip, tüfenge, bir de Resul-i divanenin meydine yaxşı-yaxşı baxdı. Dedi:
- İndi meni de qurtarın...
Guldurbaşı gelib Koroğlu'nu qucaqladı. Dedi:

- Goç Koroğlu bil ve agâh ol, biz quldur deyilik, tanımamış olmazsan, men Zühap bezirgânbaşım oğluyam. Atamı Xotkar da-rağacmdan asdıranda men de elimden-obamdan qaçaq düşmüşəm. Bu da benim kiçik qardaşımdır.

Zühap bezirgânbaşı doğrudan da Koroğlu'yan dost idi. İller boyu Koroğlu'nun qorxusundan onun kervanına yaxın düşen olmamışdı. Defelerle Koroğlu onu dardan qurtarmıştı.

Quldurbaşı Koroğlu'nun qabağmda te'zim eledi. Açıb belindeki dolu patrondaşı², ber de tüfengini Koroğlu'ya bağışladı. Ona atmağı öyredip Koroğlu'nu keşikçilerinin³ yanma qeder ötürdü. Razılıq edib Koroğlu'dan ayrıldılar.

Goç Koroğlu evvelce başına geleni danışdı. Resul-i divanenin xeyaneti delilere yaman yer eledi. Sonra da Koroğlu hamını başına yığıb teze silâhı onlara göstərdi. Atmağı öyretti. Eyvaz'a havaya bir güllə de atdırdı. Hamı bu möcüzəyə mettel qaldı.

Koroğlu tapşırıdı ki, axşama Çenlibel'de meclis qurulsun. Heç kes bilmedi ki, Koroğlu meclisi ne üçün qurdurur. Beli, axşam oldu, Koroğlu yarax-yasağmı taxıp, geyinib, qılıcmı beline bağlayıb çıxdı meydana, qaş qaralanda meclis quruldu. O qeder şam çıraq yandırdılar ki, Çenlibel'de oldu gündüz. Koroğlu sazı döşünə basıb girdi meydana. Uzünü Eyvaza tutub dedi:

- O şeytan emelini hamıya göstərin. Day bundan sonra iğitlik qurtardı. İndi bir uşaq Deli Hasan kimi bin iğidi arxadan vurub öldürə bilər. Day Koroğlu'nun dövrani getdi.

Sazı basdı sinəsinə, derindən bir ah çekib üzünü tutdu delilərə, aldı görek ne dedi:

Titreyir ellerim, tor görür gözüm,
Men mi qocalmışam, ya zəmanə mi?
Dolaşmır dehandə sohbetim, sözüm, -
Men mi qocalmışam, ya zəmanə mi?

Tutulur meclisde iğidin yası
Kar görmür qılımcı, polad libası
Gelib puç eyyamı, namerd dünyası
Men mi qocalmışam, ya zəmanə mi?

Bele zəmanə hara, merd iğit hara,
Merdleri çekirler namerdler dara,
Baş eyir terlanlar, laçınlar sara
Men mi qocalmışam, ya zəmanə mi?

Axır ece gelib yetdi hay-haray, Çekdiyim qavğalar bitdi hay-haray, Tüfenk çıxdı,
merdlik getdi hay-haray, Menmi qocalmışam, ya zəmanə mi?

Koroğluyam Gırat üstə gezerdim
Muxennetlər başın vurub ezerdim
Ne'relər çekerdim, şeflər bozardım,
Men mi qocalmışam, ya zəmanə mi?

Nigâr Xanım gördü Koroğlu yaman bedbin olub. İstedi ki, könlünü alsın. Geldi yanına, dedi:

- Ay Koroğlu, sen bu tufengi görüb lap düş kün oldun. Çıxıb çıxıb da. Biz de neremiz birini alıb taxarıq çiynimize.

Koroğlu dedi:

- Yox, Nigâr, tufengin çıxması ile qılmcm mey danı daraldı. Day bu gündən mene ne bu Misri qılmıç, ne de qalxan lazımdır.

Beli, bunları deyib açıb Misri qılıncı atdı belinden yere. Nigâr Xanım eyilip qılmçı götürdü. Koroğlu sazı tezeden döşünə basıb aldı görek ne dedi:

Çenlibelde eli olan,
Düşkün Koroğlu menem, men.
Başında min deli olan,
Düşkün Koroğlu menem, men.

Merdlik işledib bir zaman,
Namerde çekdirdim aman
Elif qeddim indi keman,
Düşkün Koroğlu menem, men.

Laçm tek berede yatan,
Emud vuran, şeşper atan,
Yüz igit qol-qola çatan
Düşkün Koroğlu menem, men.

Könlünün semendin yaran,
Namerdler boynun vuran,
Merdler ile dostluq quran
Düşkün Koroğlu menem, men.

Misri qılmç belden düşen,
Gönlü yanan, bağı pişen,
Özün söyle neceolsun şen?
Düşkün Koroğlu menem, men.

Nigâr gördü ki, onun sözü Koroğlu'nun xet-rine deyib. Dedi:

- Ay Koroğlu, onsuz da bundan bele bize ne qılınç, ne qalxan. Taze silâhlan cavanlar öyrenər, onun da sinini onlar açar. Day biz qocalmışıq. Neyleyirik bele-bele şeyleri...

Nigâr qaş düzelden yerde vurub göz çıxardı. Koroğlu daha da körelti. Sazı sinisine basıb aldı görek Nigâra ne cavab verdi:

Qarı düşman güc getirdi,
Qocaldım, Nigar, Qocaldım.
Menzili başa yetirdim,
Qocaldım, Nigar, qocaldım.

Müxennetin olmaz zati
Merdin polad olar qatı
Buraxtım Girat, Düratı,
Qocaldım, Nigar, qocaldım.

Koroğlu yaman terlemişdi. Nigâr onun qoluna girdi. İstedi meclisden çucarsm. Bir yandan Qa-

racaoğlan, Deli Hesən, Eyvaz geldilər ki, sen yoruldun, Qoy indi başqaları çalıb çağırsm. Koroğlu özünü Nigâr'a tutub dedi:

- Yox, ele şey yoxdur. Bu gece meclisde men den başqa oxuyan olmayacaq. Öreginiz isteyir, qoy aşıqlar bir az çalsınlar. Men dincimi alım. Menim bu axşam deyilesi sözüm çoxtur. Özü de gerek ha misini deyem.

Nigâr zarafatı elledi:

- Olmaz bir azı gelen defeye qala?

Koroğlu dedi:

- Yox, Nigar, olmaz. Bu gece men bütün sözsöhbətimi demeliyəm. Son nəsəhətlərimi delilərə demeliyəm.

Nigâr yene zarafat elədi. Hamı gülüşdü. Koroğlu tezeden sazı döşünə basıb çıxdı meydana. Bir Çenlibel dağlarına baxdı, bir delilərə. Cavanlığı gelib durdu gözü qabağmda. derindən bir ah çekib aldı görek ne dedi:

Meni binadan besledi
Dağlar qoynunda, qoynunda.
Tülek-terlanlar seslendi
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Dolanda iğit yaşımə,
Yağı çıxdı savaşıma,
Delilər doldu başımə
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Sefer eyledim her yana,
Xotkarı getirdim cana
Qıratım geldi cevłana,
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Kesdim yollar, vurdu karvan,
Çekib soydum çox bezirgan.
Düşmanlara uddurdum qan
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Esir çekdim Çenlibel'e
Goç Koroğlu düşdü dile.
Cavanlığım öttü bele
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Nigâr yene Koroğlu'ya dedi:

- Ay Koroğlu, ürüyimizin başım sökme. Dü-nene qeder sen qocalığını boynuna almırdm, indi birden-bire ne olub bele? Bir emelli şey oxu, özü de sesini zile salma, ele peştən oxu, qulaq asa. O köh nelerden yadda qalan yoxtur?

Koroğlu dedi:

- Var, Nigar, var. Qoy oxuyum, qulaq ver. Sen həmişə arif idin, indi niyə bele söz başa düş meyen olmusan, bilmirem. Onda bir de deyim, başa düş, Nigar, başa düş!

Koroğlu tezeden sazı döşünə basıb bir nale çekdi ki, gel göresən:

Yillerinen arzumanım çekersen Yeri
var, Nigâr, çekersen broy... Gözün yaşı,
umman olar, Nigâr, broy...
Ümman olar, broy...
Ürek kızdım, men günahkâr olmadım,
Yeri hay, Nigâr, olmadım broy.
Nece düşman yuvasın oymadım
Nigâr, vay broy...
Gocaldım, Nigâr, dünyadan doymadım
Doymadım, hay, broy...
Broy.. .broy, broy...
Ne xoş idi her cencehen.
avazın, hey broy,
Nigâr avazın broy, broy...
Ötüşdü yazım, yetdi zimistanım
broy, broy...
Hazır olsun Eyvaz'ım broy, broy,
Nigâr, Eyvaz'ım broy, broy,
Düşmanda qıas koymadım, broy,
Çoymadım vay, broy,
Çenlibeli bezersen Nigâr, bezersen, broy...
Bezersen broy, broy, broy...
Koroğlunu gezersen Nigâr,
gezersen broy, broy, broy...
Xanımların, delilerin anasısan
Nigâr, broy...
Nahaq işe qol qoyma Nigâr, broy...
Qol qoyma broy, broy, broy.broy, broy.
Düşmanda qıssamı qoymadım
Nigâr, broy...
Bir günahsız bezirgan
soymadım, broy...
Soymadım broy, broy, broy...

Köhne hava üstünde Koroğlunun bele yanıqlı
oxumasından hamı te'sirlendi. Çoxu ele bildi ki,
Resul-i-divanenin xeyaneti Koroğluya yer eleyib.
Koroğlunun bele düşkün-düşkün çalib-
çağırmağmı her kes bir yana yozmaqta olsun, Ko-
roğlu da çalib-çağırmağmda. Ele bil Koroğluya
qüdretden bir güc gelmişdi. Ha isteyirdiler ki, bir
az ara verib dincini alsın, ama Koroğlu meydandan
çıxmırdı ki, çıxmırdı.

Beli, Koroğlu oxumağmda olsun, sene deyim
Qıratdan. Qırat da qocalmışdı. Dırnağı day nal
dutmurdu. Bir nece dişini de salmışdı. Koroğlu
onu açib buraxmışdı. Vefalı at günüzler Yağı qo-
ruğunda otlar, axşamlar Çenlibele qayıdıb gelerdi.
İndi de axşamdan gelib yatmışdı tövlenin böy-
ründe. O da qulaq asırdı Koroğlunun çalib-
çağırmağma. Koroğlu oxuduqça ele bil Qırat da
onu adam kimi başa düşürdü. Yattığı yerde vefalı
atın gözlerindən yaş axıp gedirdi. Ama birden nece
oldusa Qırat asqırdı. Çetinlikle ayağa qalxıp ax-
saya-axsaya meydana teref geldi. Uzaqdan bir xeyli
Koroğluya baxtı. Birden ele bir kişneme kişnedi ki,

dağlar-daşlar lerzeye geldi. Adamları yarıb girdi
meydana. Geldi Koroğlunun yanma. Başmı qoydu
Koroğlunun qoltuğuna. Sonra da duz kimi Ko-
roğlunu yaladı. Koroğlu baxı gördü Qırat ağlayır.
Ona qoşulub Koroğlu da ağladı. Handan-hana
özüne gelib Qıratm üzünden-gözünden öpdü. Sazı
basdı döşüne aldı görek ne dedi:

Canım Qırat, gözüm Qırat,
Bu devranlar geldi geçdi.
Seni minib aldım murad
Qerib yollar geldi geçdi.

Mehr saldım sene körpe
Yedin kişmiş, ağca, arpa,
Qoymadm meni heç darda
İpek çullar geldi geçdi.

Koroğluyam oxlarman
Dava tutdum çoxlarınan
Altı polad mıxlarman
Gümüş nallar geldi geçdi.

Beli, söz tamama yetdi. Qırat birden başmı Ko-
roğlunun goltuğuna qoydu. Ancaq bu defe çox da-
yanmadı. Yavaş-yavaş meydandan çıxdı. Gedib ev-
velki yerinde yatdı.

Deliler, xanımlar da xelveti başladılar ağ-
lamağa? Koroğlu gördü yox, araya pertlik düşdü.
Üzünü Qaracaoğlan'la Eyvaz'a tutub dedi:

- E, men ele bilirdim, benim iğidlerimin gö-
zünden yaş axmaz. Siz lap xanımlardan betər imiş-
sizki...

Beli, araya gülüşme düşdü.

Koroğlu bele baxdı gördü Nigâr bikefleyib.
Gözleri de dolub. Şaşqm-şaşqm Koroğluya ele baxır
ki, ele bir deyir, sene ne olub qoç Koroğlu? Ama Ko-
roğlunun hele delilere sözü vardı, istedi evvelce
Nigârın gönlünü alsın. Odur ki, sazı döşüne basıb
tezeden girdi meydana, aldı görek ne dedi:

Xotkarın özünden xaraç almışam, Baş
tutmayan arzumanım olmadı, Çenlibel
durağım, Qırat oylağım Hasan xanda
arzumanım qalmadı.

Şahbendyara kesdirmişem nalını
Gözellere bezetmişem yalını. Düşmen
görü ne'resini, qalmı Qırat üste
arzumanım qalmadı.

Çenlibel yuvası durar, sökölmez,
İğitler dağlardan düşüp tökülmez,
Yaralar köz bağlar, gözü örtölmez
Gısas aldım- arzumanım qalmadı.

Yalan ömrü Çenlibelde bitirdim,
Türfe gözelleri alıb getirdim.
Delileri muradına yetirdim
Gözellerde arzumanım qalmadı.

Ne're çekdim, haraylarım vay oldu,
Delilerim iğit oldu, soy oldu.
Ecel geldi, ömür-günüm zay oldu.
Öten günde arzumum qalmadı.

Gözel Nigâr, dünya görüp gelmişem
Qevvas olub deryalarda üzmüşem,
Tellerine gül minalar düzmüşem,
Koroğlunun arzumanı qalmadı.

Bu yerde Nigâr ireli çıxdı, gelib dutdu Koroğlunun qolundan. Dedi:

- Yaxşı, besdi gel bir otur, nefesini der. Bir de görüm sene ne olup, belke, uşaqlardan xetirine deyen var?

Koroğlu dedi:

- Yox, Nigâr, uşaqlardan çox razıyam. Ancaq ele bil sinem dolub, boşaltmaq isteyirem.

Nigar dedi:

-Yaxşı, bir az dincini al, yeyek, içek, sonra yene sinene gelenleri deyersen. İndi gel bir tike çörekı kes, hamı bayaqdan seni gözleyir.

Doğrudan da, bayaqdan heç kes elini süfreye uzatmamışdı. Ele ki, Koroğlu süfreye oturdu deliler- xammlar başladılar yeyib-içmeye. Koroğlunun da açlığı indi yadına düşdü. Beli, deyirler nece vaxıt idi, Koroğlunu bele yiyen görmemişdiler. Süfrede ne vardı, Koroğlu neresinden bir tike götürdü. Nigârdan ayran istedi. Nigâr ayran getirdi. Ele ki, deliler yediler, içdiler, Koroğlu sazı götürüb tezeden düşdü meydana. Köhne havalardan bir neçesini çaldı. Durdu Eyvaz'la Qaracaoğlan'm qabağında. Uzunü onlara tutub aldı görek ne dedi:

Canım Eyvaz, gözüm Eyvaz,
Eyvaz, Nigâr amanatı.
Budu sene sözüm Eyvaz
Eyvaz, Nigâr amanatı.

Hay deyende hayını ver,
Huy deyende huyunu ver,
Karvan üste suyunu ver
Eyvaz, Nigâr amanatı.

Çenlibelde gül solmasın
Neynim deyen gün olmasın
Axir vede göz dolmasın
Eyvaz, Nigâr amanatı.

Koroğluyam, deyem gerek,
Merdlerinen kestim çörek,
Menzil uzaq, ömür gödek,
Eyvaz, Nigâr amanatı.

Koroğlu döşünde saz asta-asta meydana dolandı. Yene tezeden bir-iki köhne hava çaldı, gelib dayandı Garacaoğlanm qabağında, sazı zilde kökleyib aldı görek ne dedi:

Canım Qara, gözüm Qara,
Gara, dünya bivefadır.
Gördüm bunu özüm, Çjara,
Qara, dünya bivefadır.

Ner üreq pehlivanımsan,
Ciğerparam, aslanımsan,
Yurd-yuvada qalammsan
Qara, dünya bivefadr.

Mehrini sal bu torpağa,
Arxa dayan uşaqlara,
Mömüneni getir bura
Gara, dünya bivefadır,

Koroğluyam, erzi gezdim,
Namerdlerin başın ezdim
Qara, dünya bivefadır.

Koroğlu oxudukça Deli Hesen içini söküb-dağıdırdı. Dodaqlarını çeynem-çeynem elemişdi? Geldi Nigârın yanına ki:

- Nigâr Xanım, sen bilersen, Koroğlunun kim xetirine deyib?

Nigâr dedi:

- Vallah, bilmirem.

Deli Hasan dedi:

- Nigâr hanım, Koroğlunun bu oxuması meni heç açmır. Men onu heç vaxıt bele görmemişem. Gerek bu sır açılınsın. Yüz tüfenk olaydı Koroğluya eserelemezdi.

Nigâr dedi:

- Ancaq onu deyim ki, Koroğlu iki gecedir çimir2 elemir. Ele bil yuxusu erse çekilib. Dönen deyirdi ki, Nigâr mene neşe olacaq.

Deli Hesen dedi:

- Nigâr hanım, indi meclisi bir teher yığıb, uşaqları yerlerine dağıdacağam. Sen de Koroğlunu sal yatağa. Gece yarıdan geçir, qoy bir az dincelsin. Ama göz,qulaqta ol. Bir şey lazım olsa, meni sesle? Bax, men ele buradaca, bu yan otaxta yatacağam.

Deli Hesen sözünü tezece tamamlamışdı ki, Koroğlu gelib dayandı qabağmda. Uzunü ona tutub sazı basdı döşüne, aldı görek ne dedi: , ...

Gövr eyledi qelbde yaram,
Derd bağrımı deldi, Hesen!
Gün dolandı, ömür yetdi,
Karvanbaşım geldi, Hesen!

Düşmen sizi teklemesin,
Çenlibeli beklemesin.
Torpağını leklemesin Ecel
üzüme güldü, Hesen!

Koroğluyam, çağlayırdım,
Namerd qolun bağlayırdım,
Karvan üste ağlayırdım Yer
derdimi bildi, Hesen.

Deli Hesen Koroğlunun bu defe ne demek istediğini lap aydın başa düşdü. Üreğinin başı göynedi. İrelî çıxıb onu qucaqladı. İstedi meydandan çıxarsın. Ama Koroğlu dedi:

- Deli Hasan, bilirem, xanımların yatan vaxtı keçir, Ancaq sinemde bir iki qatar da sözüm qalıb, qoy onları da deyim, sonra meclisi dağıdaq.

Deli Hesen kenara çekildi. Dedi:

- Buyur, sözünü de, qoç Koroğlu.

Koroğlu bir de sazı döşünə basıb meydanın o başına getdi, bu başına geldi, aldı görek ne dedi:

Mindim Çhratın dalma,
Çıxdım qayalar yalına.
Yetdim her cür muradıma
Bundan mensiz qalan dünya
Yalan oğlu yalan dünya.

Getdim ecemin hayma,
Oturdum düşman vayma,
Men de bu ılın yayma
Bundan mensiz qalan dünya
Yalan oğlu yalan dünya!

Nigâra de, ağlamasın,
Üreğimi dağılamasın,
Qara leçek bağlamasın
Bundan mensiz qalan dünya
Yalan oğlu yalan dünya!

Dava tutdum soylarman,
Hay hayladım haylarınan
Ötdü ömrüm toylarınan
Bundan mensiz qalan dünya
Yalan oğlu yalan dünya.

Esdi elim, qurdu gözüm,
Şaşdı dilim, şaşdı sözüm, Oz
halime açdım özüm Bundan
mensiz qalan dünya Yalan
oğlu yalan dünya.

Bağ bağladım, solan oldum,
Dar-davadan qalan oldum
Yar yanında yalan oldum,
Bundan mensiz qalan dünya
Yalan oğlu yalan dünya.

Beli, Koroğlu sözünü bitirib güle-güle sazı uzatdı Deli Hasan'a. Dedi:

- He, indi meclisi dağıdıbilersen.

Meclis dağıldı. Deliler, xammlar Koroğlunun bele yanıklı oxumasından yaman pert idiler. Ancaq Koroğlunun axırda sazı güle-güle Deli Hesen'a uzatması, Nigârın qoluna girib meclisden deyə-güle çıxması delileri, xanımları sakitləşdirdi? Çenlibel yuxuya getdi. Bir keşikçiler gediklerde oyaq qaldı. Bir de Deli Hesen. Çenlibel yatmaqda olsun, size deyim Koroğludan. Koroğlu Nigârla otağına geldi. Nigâr özünü Koroğluya tutdu ki:

t "Ay kişi" sözünün bozulmuş^eldi

- De görek, ne olub, niye ele uşaqların ürek-göbeyini tökürsen?

Koroğlu dedi:

- Eşi,(1) ne olacak, meclis idi. Cavan günlerde ki aşıklığım, sana vurulan günlerim yadıma düşmüşdü. Aşığın çalib-çağırdığı meclisde qalar, ona don biçmezler ki... Gönüm bir az dolmuşdu, çalib-çağırdım, her şey geçib getdi.

Nigâr bir de nigâran-nigâran Koroğluya baxıb soruşdu:

- Doğrudan geçib getdi, yoxsa?...

Koroğlu güldü, dedi:

- Ay Nigâr, qocalıq meni senin yanında lap e'tibarsız eleyib, deyesen day mene inamin azalıb.

Nigâr daha sözü döndərmedi. Bir az dedilər, güldüler. Sonra da yralıb yatdılar. Evvelce Nigârın gözüne yuxu getmedi. Ele ki, arxayın oldu Koroğlu möhkəm yatdı, yavaş-yavaş Nigârı da yuxu apardı. Koroğlu sabaha yaxın oyandı. Gördü Nigâr yatıb. Yavaşça geyinib barmaqlarının ucunda çıxdı eşiye. Gördü tan yeri sökülüb. Yavaş-yavaş Çenlibelden çıxıb aq qayaya teref üz qoydu Qırat Koroğlunun iyini götürdü. Gördü ki, Koroğlu Çenlibelden xeyli uzaxlaşır. Yavaş-yavaş düşdü onun arxasınca. O xeder geldilər ki, gelib aq qayanın yanına çatdılar. Beli, Koroğlu qabaqda, Qırat da arxada Aq qayaya çıxmaqda olsun, sene deyim Nigâr xanımdan.

Dedim ki Nigâr Xanımm gözüne xeyli vaxt yuxu getmedi. Ele ki, gördü Koroğlu yatdı, yavaş-yavaş onu da yuxu apardı. Nigâr xanım ne geder yatdı deyebilmerem, bir de yerindən qışqırıb oyandı? Sese Deli Hesen o biri otaqdan ürüyüb geldi. Nigâr xanım Koroğlunun yatağına baxıb gördü boşdu. Özünü itirdi. Deli Hesen soruşdu:

- Nigâr xanım, ne olub, Koroğlu hanı?

Nigâr dedi:

- Koroğlu'nun harada olduğunu bilmirem. Nece durub çölə çıxıbsa, xeber tutmamışam. Ancaq yuxuda bir zorba kişi dişimi çekib çıxardı. Qışqırıb oyandım.

Deli Hesen dedi:

- Xeyir olsun.

Nigâr xanım Çenlibel çıraqlarını yandırmak istedi. Deli Hesen qoymadı. Hava yavaş-yavaş ışıqlanırdı. Bir az gözledilər Koroğludan xeber çıxmıdı. Deli Hesen çıxdı çölə, baxdı etrafa, heç keşi görmedi. Bir de döndü Aq qaya yollarına, gözüne iki qaraltı deydi. diqqet verdi gördü Koroğlu qabaxta, Qırat arxada çıxırlar qayanın başına. Deli Hesen evvelce ele bildi ki, Koroğlu sabah tezden dağlara tamaşa etmək isteyir, ona göre de özünü Nigâr xanıma tutub dedi:

- Odur ey, Koroğlu Aq qayanın başında.

Nigâr vurdu dizine:

-Ne? Harada? Aq qayanın başında? Deli Hesen tez terpen, Koroğlu özünü qayadan atacaq!

Ele bu sese Garacaoğlan'la Eyvaz çıxdı. Meseleni bilib delilərə hay vurdular.

Beli, Deli Hesen, Nigâr özlerini yetirdilər Aq

qayaya. Deliler, xanımlar da düşdüler onların arxasmca.

Koroğlunu çağırmaqdan Nigârın sesi batdı. Deli Hesen'm, Eyvaz'm sesi karardı. Karacaoğlan'm "Ata" feryadı qayalarda eks-seda verdi? Xanımlar harayladılar Koroğlu'nu. Ancaq ne Koroğlu dönüb geri baxdı, ne de Çhrat.

Koroğlu lap qayanın başına çatdı. Ayağını saxlayıb derindən bir nefes aldı. Ele bil dünyanın yükü çiyininden götürüldü. Çhrat Koroğlunun dayandığını görüb bir kişneme kişnedi ki, dağlar-daşlar lerzeye geldi. Ele bil vefalı at yalvardı ki, bir dayan, beri bax, Koroğlu.

Koroğlu çevrilib geri baxanda bir vefalı Qıratı görebildi, bir de qayaya çıxan sevdalı Nigârı. İstedi ayaq saxlasın. Ancaq torpaq ayağının altından qopmuşdu. Koroğlu Aq qayadan uçmuşdu. Qırat bir az da ireli geldi. Arxaya çevrildi, delilere, xanımlara baxdı, gözlerinden yaş axdı, dedilər Çhrat ağlayır. Qırat bir de kişnedi, deliler, xammlar birbirine deydi. Çhratı geriye sesledilər. Ancaq Qırat geri dönmedi. Vefalı at eyildi ki, Koroğlunun arxasmca baxsın. Torpaq ayağının altından qopdu. Qırat da qayadan uçdu. Nigâr çıxdı qayanın başına.

Deliler yüyürdüler ki, Nigârı tutsunlar. Tutabümedilər. Nigâr da Aq qayadan uçdu.

Deliler, xanımlar qayanın dibine indilər. Nigârın meyidini xolların üstünde götürdüler. Qıratı da iğitler çığınlarında qaldırdılar Çenlibele. Ama ne qeder Koroğlunu axtardılar, harayladılar, ne özünü, ne de izini tapabilmədilər.

Aşıq Cünun geldi, dereleri gezdi, qayaları axtardı. Koroğlunu gördüm deyən olmadı. Üzünü delilere, xanımlara tutub dedi:

-Koroğlu qeybe vardı?2 Koroğlu parça-parça olub sepelendi Çenlibel torpağına? Koroğlu doğma yurdu terk elemedi, parçalanıb sepelendi doğma Çenlibelin her qarışma, oymağına?

Aşıq Cünun sazını sinesine basıb aldı görek ne dedi:

Tapdım şirinini, tapdım acını,
De kimin sonuna yetmedi dünya
Gâh şirin mey oldu, gâh acı zehir
Bir keşi bextever etmedi dünya.

Eyri dolanbacda itti iğidler,
Qoynundan desteynen itti yığidler.
Koroğlu devranı bitti, iğidler Bu
erzden bir tekçe itmedi dünya.

Ezel axir yetib geldi haydi, vay,
Hesretler könlümü deldi, haydi, vay
Ezrail yollan bildi, haydi, vay Bir
senin devranın bitmedi, dünya.

Nigâr'ı Aq qayada üzü Çenlibele basdırdılar. Çhratı ise Yağı koroğuna getirdilər.

Çenlibel iğidleri Koroğlu'nu unutmadı, deliler qılıcı yere qoymadılar. Koroğlu'dan sonra da uzun iller Çenlibel iğidler oylağı, qehremanlar meskeni oldu.

Qaçaq Nebi Destanı'ndan

Zengezur'un Mollu köyünde Rençper Alo'nun, karısı Gözel'den bir oğlu olur, adını Nebi koyarlar. Nebi on iki yaşına geldiğinde, komşu köyden Kerbelayı Mehemed'in yanına çoban girer. Ancak, Kerbelayı onu oğlu gibi kabullenmekte ve ileride biricik kızı Gülsabah'ı bu güzel çocukla evlendirmeyi düşünmektedir. Zaman geçer, kız da ergin yaşa gelir.

Bir gün, çevresiyle ziyarətgâha giden köyün zenginlerinden Mahmut hampa, Gülsabah'ı da yanında götürür. Atını budağa bağlamışken, at ürker və Gülsabah'a vurarak ölümünə sebep olur. Kerbelayı, " Ürkek atı budağa bağlamazlar" bunu bilmez misin, diye Mahmut hampaya kin tutar. Olaydan haberdar olan Nebi, Mahmut hampayı atından aşağı alarak dövr, başını gözünü yarar.

Nebi, Kerbelayı'nın yanında kalmaya devam edir. Gel zaman, git zaman, Nebi, Xanah'nın kızı Hecer'e tutulur, Hecer de ona. Nebi Hecer'i istəyir. Xanah, beyler hampalar Nebi'dən hoşlanmazlar, ona gün göstərməzlər deyər verməzlənsə də, Kerbelayı Mehemed'i kuramaz və razı olur. Ancak, aynı gün Mahmut hampa Hecer'i kədeşinə istəməyə gəlincə, Xanlı korkusundan vəzgeçər.

Nebi ilə Hecer anlaşır qaçarlar. Kerbelayı onlara toy yapar, Hecer'i babası və kədeşləriylə də başırtır. Nebi, sert, dürüst, sö-

zünü sakinməyən və zulmə rızə göstərməyən bir delikanlıdır. Köylü onu sever, beylər, hampalar çəkinirlər.

Mahmut hampa olanları unutmaz; bir gün Rus askerləri ilə Alo'nun evinə gəlir. Alo həstədir və Xanah ilə kapıda oturmaktadır. İkisini də kərəcəyləyərək kanlar içində bərkir. Hecer kərəcəyə qoyar, Nebi yetişir, Mahmut hampayı iyicə dövrələr. Mahmut intikam için bəklər, olur olmaz saldırır, beyləri, askerləri Nebi'nin üstünə sürər. Nebi bəkar ki, burada rahat yox, Hecer'i alaraq Mollu'dan uzaqlaşmaq istər. Kerbelayı Mehemed'e düşüncəsini açar və "Ne qədər ömrüm var, bu haramzadələrlə vuruşacağım" dər. Kerbelayı onu, Boz atı və aynalı tüfəğini verərək uğurlar. Hecer'le birlikdə dağa çıxan Nebi bir mağarada yaşamaya başlar. Bir sürə sonra ailələrini özleyərək, köylərinə dönməyə qərar verirlər. Yolda rasladıkları köylülərdən duyarlar ki, Mahmut hampanın adamlarından Eli bey, "Alo kişini meydanda ağaca bağlayıb, döğüb öldürdülər."

Nebi, Mahmut və Eli beyi yalayıb, aynı ağaca bağlar və başlarına birer kərəcə sıkar. Ambarlarını da boşaltıb fəkilərə dağıtır. Bu olay üzərində Nebi'nin ünü yayılır, zülmədən qaçanlar ona gəlir, destəsi böyür. Rus kuvvətləri, beylərin gücləri də onu yalalamak üzərə hərəkətə gəçərlər. Nebi Hecer'le bərabər dağa çıkmışdır.

Gazamatın¹ Yandırılması

(Qaçaq Nebi, Derleyen, Dr. Azad Nebiyev, Bakı-1989 , S.29-37)

Nöker-naip dağlara düşüb o tepe senin, bu dere benim Nebi'nin arxasınca gəzib dolandığıca Nebi də gecə-gündüz dağı-daşı gəzir, kəndlərə çıxır, beylərə, hampalara divan tutur, onların tətılını, otunu alıb kəndlilərə paylayırdı. Beylər Nebi'nin qorxusundan kəndlilərə deyib-toxunabilirdi. Beylərlə tokuşan, sözləşən cavanlar da yavaş yavaş dağlara çəkilib, gəlib Nebi'nin destəsinə qoşulurdular. Ayrı ayrı qaçaq destələri də Nebi'nin başına toplaşmışdı. Nebi'nin sorağı yaxın uzaq mahalları dolaşırdı.

Nebi qaçaq düşənə, Alo'nun ölümündən sonra bığ yeri yenice tərlemiş balaca Mehdi'ni də izləməyə başladılar. Bir gün Mehdi də naçalnik? Caferqulu beylə sözləşdi³. İş toğmaq deyənəyə çıxanda Mehdi el attı naçalnikin tabancasına. Goburu ilə qırıp qoydu cibinə. Dedi indi iğitsənsə yaxın gəl, beynim göyə sovurum. Caferqulu xan da Nebi'nin qorxusundan Mehdi'yə söz deyəbilmedi. Mahala hay düşdü. Mehdi naçalniki tərkişiləh edip. O gündən Mehdi üçün derədə, tepədə, hendekdə vəzge* qurdular. Mehdi gördü yox, beylə getse, beylər onu aradan götürecekler. Bir gün Nebi'ni yama gəlib dedi:

- Qardaş, daha mən də sensiz Mollu'da qalabilirəm. Gəlim bir-birimizi heyən olax. Bu beylər qanımıza elə susasıylar ki, beylə getse mənə aradan götürecekler.

Beli, beylə beylə Nebi'nin destəsi böyüyüb otuz qırx nefer oldu. Onların içərisində Telli Qara, Tunc Veli, Şemmed Hesən Lele Gəvür, Basar İğit, Qanlı Qoca el içərisində ad çıxarmış qoçaqlardan idi. İndi onların Nebi'nin başına toplaşması da beylərə bir dər olmuştu.

Goburnat⁵ Qaçaq Nebi'nin destəsini qırmaq üçün Zengezura iki yüz atlı göndərmişdi. Naçalnik Caferqulu bey başla olmaqla goburnat özü bu destənin üç aya qədər yox edilməsini, Qaçaq Nebi'nin tutulub hökumətə təslim edilməsini tələp etmişdi. Atlılar Gorus naçalnikinin sərəncamında dağı-daşı elek-velek edir, ancak bir kəs Nebi'ni gördüm demir.

Bir gün Qaçaq Nebi yenə kəndlərə çıxmışdı. Camaatla görüşüb onların vəziyyətindən həli olurdu. Nahçıvan, Cəbrayıl, Gorusun naçalnikləri də özlərinin yüz seçmə atlısı ilə Nebi'ni tutmaq üçün Şotlanlı oylağında pusqada durmuşdu. Nebi vəzge gəlib Şotlanlı'ya çıxdı. Ama onu camaat ara-

1. həpisanənin 2. rusça müdür, komutan 3.-atışmaq, sözdalaşı yapmaq 4. tuzak 5. vali

sına çıxmağa qoymadılar. Düşmənlərlənin kənddə olduğunu bilən Nebi, uşaqları evlərdə yetişdirib özü Qanlı Qoca ilə Hekeri'ye yola düşdü. Çünki, üç gündü Mollu'ya yola salmışdı. Bir xəbər-eter yox idi. Hecər ikənli olduğundan yaman ağrı çəkirdi, Odur ki, Mehdi Hecər'i Gözəl'in yanında qoyub qayıtmalı idi. Vade tamam olmuştu, amma ne Hecər'dən, ne de Mehdi'dən xəbər vardı. Nebi Şatlanlı'dan yenice çıxmışdı ki, bir ikinciye rast gəldi. Uzaqdan fikir verdilər gördülər ki, Gorus yolunun üstündə oturan ikinci nəşə oxuyur. Sonra qulax verib gördülər yox, ikinci ağlayır. Özü də herdən nəşə zümzümə edir. Qanlı Qoca bir az irəli yeriyip qulax verdi. Gördü ikinci oxuyur:

Goburnat, naçalnik gəlib saymadı,
Düşmənin qanından içti doymadı
Zalımdan qisası aldı, qoymadı
Ağlaram halinə ay Qaçaq Nebi,

Arvadı özündən ay qoçaq Nebi.
Yağılar elindən düşüptü qaçaq
Kardaşı Mehdi'dir özündən qoçaq
Ağalar elindən oluptu naçar

Ağlaram halinə ay Qaçaq Nebi Arvadı
özündən ay qoçaq Nebi. Dağ çəktin
koxaya, hampaya, xana Dərdinə
analar ağlaya, yana

Cəmi iğitlərin gire meydana
Ağlaram halinə ay Qaçaq Nebi
Arvadı özündən ay qoçaq Nebi.

Qanlı Qoca bir göz kırpımdan ikinci'nin başının üstünü aldı. Soruştu ki, ay kişi, nə olub belə yanıqlı yanıqlı oxuyub ağlayırsan. Qoca dedi:

- Heç nə. Qərip oğlum yadıma düşüb. Mən də ağlayıb üreyimi boşaldıram.

Qanlı Qoca gördü ikinci qorxur, odur ki, özünü nişan verdi:

- Gərxma, biz bəy, naçalnik-zad deyilik, Nebi'nin adamlarındanıq.

Belə deyəndə elə bir kişinin kirpiyi dirildi. Elini yere dirək verib dik qaqtı, zənle Qanlı Qoca'ya baxtı. Elə ki arxaym oldu bunlar doğrudan da naçalnikin adamları deyil, dedi:

- Başınıza dönüm, İsmayıl bəy otuz atlı ilə Nebi ilə Hecər'i tutub Gorus'a apardı. Yazık Hecər bir ağlayırdı ki, gəl gərsən. Strajyniklər bir-birinə pıçıldayırdılar ki, Hecər ağrı çəkir. Hiç Gorus'a özünü yetirmez, yolda yükünü yere qoyar. Zalim İsmayıl bəy isə ara-sıra, kırımana Hecər'in küreyinə çəkirdi. Belə nəkişilik heç yere-göyə sığar, belə zulum yerdə qalar?

Nebi daha dözəbilmedi. Geri gəyitmaq olmazdı. Düşmənlərləni kəndi üzük qaşı kimi döv-

reyə almışdılar. Nebi Boz atı mehmizledi, özünü Qanlı Qoca'ya dutub dedi:

- Mən gəttim Hecər'in dalınca. Sən də qaçaqları sağ-salamat bu kəndlərdən çıxar, sabah tez dən Gorus'ta görüşək.

Bəli Qanlı Qoca qaçaqları axtarmaxta, Qaçaq Nebi Gorus'a gətməkdə olsun, görək Hecər nəce oldu. İkinci Mehdi ilə Nebi'ni dəyişik salmışdı. Elə bilmişdi ki tutulan Nebi'ylə Hecər'di.

Kəndə gələn gündən Hecər'in hali xaraplaşmışdı. Kəndlər də Nebi'ni aktaran it-qurtla dolu olduğundan Mehdi Hecər'i bir yana çıxarabilməmişdi. Gözəl'in evini gündə üç-dört dəfə axtarır, yazık arvada min bir zulum edirdilər. Odur ki Hecər iki gün Xanahı'mın evində qalandan sonra Kerbelayı Mehəmməd gile gətməyi qərara alır. Mehdi də gecə firsət ikən Hecər'i Kerbelayı'nın evinə çatdırmaq istərkən yolda İsmayıl bəyin desesi ilə rastlaşır. Aynalını çəkir ki, düşmənin alayını dağıtsın, Hecər deyir sən Allah, güllə atma, halim pistiri, alçaqlıq edib bizi tutsalar, qoy tutsunlar.

Mehdi attan düşüb İsmayıl bəyin qarşısına gəlib deyir ki; naçalnik, Hecər iki canlıdı, ağrı çəkir, aparıram yaxın kəndlərin birinə ki, yükünü yere qoysun.

Bunu eşidən kimi İsmail bəy emr edir:

- Her ikisinin el-qolunu bağlayın.

Gorus gazamatının qapısı ağzında Hecər day2 dözəbilir. Yere yıxılır. Bir azdan çağa3 sesi eşidilir. Hecər'in bir oğlu olar. Gazamatda işləyən hədimələr tez uşağın göbeyini kəsib cır-cmdıra bükürlər. İsmayıl bəy gazamat naçalnikinin otağından çıxıb uşağı istəyir. Şaşkasmı4 çəkib uşağı şaşkasmı başına geçirir. Uşağın çığırtısı ismayıl bəyin şakkanağma karışır. Bəy qeyzle deyir:

- Bax bunu goburnata göndərəm. Bu uşaq kimi Nebi'nin də başını vaxt gələr şaşkaya geçirip Urus ete göndərəm.

Həmi İsmayıl bəy nəfret etti. Bəy uşağın cenezesini kənara atıb evinə gətti. Lovqa lovqa dedi:

- Eyibi yox, indi Nebi herdə olsa Hecər'in də lınca gələcək. Eğırsiz min canı da olsa, elimdən qurtarmayacaq.

Gazamat işçiləri qorxudan çmqırmı çıxarmadı. Gecə düşdü, evinə gədən evinə, işinə gədən işinə yola düşdü. Gazamat naçalniki Ter Grigoryan da qalmışdı ki, başına nə cəre qılsın...

İndi Nebi gəlməkdə olsun, görək Hecər zindanda nə eledi. Elə ki, Hecər'i zindana saldılar, saçını yoldu, yüz-gözünü cırıp zulum-zulum ağladı, ismayıl bəy bir qarqış töktü ki, sesinə bütün durtaxlar koşulub ağladılar.

İsmayıl bəy Hecər'e göz dağı çəkmişdi. Hecər "Nebi, Nebi" deyib feryad edir, sakitləşmək bilmirdi. Nəlesi gazamatı başına götürmüşdü. Hecər Nebi'ni haraylamakta olsun, görək Nebi nəce oldu.

Beli, Nebi gazamatm hendeverine gelip atı yedeğine almıştı ki, ayağına neşe deydi. Eyilip baxtı, gördü körpe oğlan uşağıdı. Şaşkaya geçiripler. Uşağı götürüb bağrına bastı. Ele bil uşaq ona dil açıq "meni qucağma al" dedi. Nebi'nin üreyine damdı ki, bu Hecer'in uşağıdı. Deyirler Nebi'ni heç kes ağlayan görmemişti. Aylı geceydi. Nebi, Boz atm başını buraxıp yere oturdu. Uşağa baxıp bir ağlamaq ağladı ki, dağlar, daşlar titredi. Hendeverde dolaşan bir qoca karı Nebi'ni tanıyıp uşağı ondan aldı, bütün hadiseni Nebi'ye danıştı:

- Ay oğul, olan olup, geçen keçip, günahdı, uşağın ruhunu incitme, qoy aparıp yuyum, qundaxlayım.

Nebi bir söz deyebilmedi. Handan hana özünə gelib dedi:

- Nene, bir qundaxla, baxım görüm, balama qundax yaraşır mı?

Qarı gazamat içicisiydi. Nebi'ni başa saldı ki, ay oğul, burada çox görünmek olmaz. Dur özün de heyete keçek, gece keçsin, sonra da men seni ötürerem2, dalışını özün bilersen.

Nebi qarıya söz demeyib içeri geçti. Kan uşağı yudu, kefenledi. Nebi o ki var ağladı. Bir de qulak verip gördü ki, uzaktan bir feryat sesi gelir. Qarı ireli yeriyp pencereni açtı. "Hecer'dir, ay Nebi" - deye Nebi'ni sesledi:

Bülbülem gülümden düştüm irağa
Can yoxtu canımda dözə fərağa
Yeteydin yeteydin barı sorağa
Keçti şaşkalara körpem, ay Nebi,
Hardasan hardasan, hay-haray Nebi.

Ay eller ah-nalem göye dayandı
Söyleyin haq yolun, deyin hayandı,
Al dilim ağzımda alıştı, yandı
Keçti şaşkalara körpem ay Nebi
Hardasan hardasan, hay-haray Nebi

Ne zalim üzün var, ay qoca dünya
Zulmün arşa çıxtı, say qoca dünya
Tuttun fikirlere vay qoca dünya
Keçti şaşakalara körpem, ay Nebi
Hardasan, hardasan, hay-haray Nebi.

Nebi daha dözəbilmedi. Qarıya dedi:

- Qarı nene, körpeni dalıma sar, yolu mene göstər. İndi men bu köpeq uşaqlarına bir toy tutum, nenelerinin adı yadından çıxsm.

Beli, Nebi ele eşiye çıxmıştı ki, gördü Qanlı Qoca gazamatm kapısında var gel edir. Nebi'ni gören kimi yüyüdü qabağma ki, Hecer'den xəberin var mı?

- Var, ay Qanlı Qoca, var. İndi bu gazamatm

daşının üstünə daş qoyan köpek uşağıdı. Deliler gelip mi?

- Gelibler, Nebi. Divan atlıları ile möhkəm atış mamız oldu. Yedi-sekkiz hampa "strajnik" o dün yaya vasil oldu. Uşaqlarm hamisi sağ-sallamattır.

Nebi dedi:

- Telli Gara ile Tunç Veli desteleriyle keşik3 çeksinler, kalanlar arxamca.

Nebi gazamatm kapısını döydü. Handan hana gözetçinin yorgun sesi eşidildi.

- Kimdir bu gece vaxtı?

- İsmayıl beydir açm!

- Naçalnik, sen o dedenin görü, bax yazık in dice sakit olup. Ona yaman zülüm eledin! Şin yoxtu, get yat seher gelesin.

- E, köpek uşağı, aç deyirem sene qapını!

- Vallah, İsmayıl bey ağ eledin. Gerek uşağı şaşkaya geçirmeyeydin, dustaklar* üsyan eleyipler. Hecer'in de yaxm düşülesi hali yoxtu...

- Aç deyirem sene...

Gapıcı çaresiz qalıp qapını açtı. Garşısında Nebi'ni gören de özünü itirdi:

- Amandı, meni öldürme. Hecer'e hamıdan çox men ağlamışam. Çay vermişəm, lap indi arvadım Xemır Xörek getirmişti, onu da aparıp vermişəm, ama yemeyip...

Nebi söz demedi. Gözetçi tez bir ip getirdi ki, bununla el ayağını bağla.

Beli, gözetçüer açarları Nebi'ye gönüllü verdiler. Hamisinin el-qolunu bağlayıp düzdüler yan-yana, insafen heç biri sesküy salmadı.

Nebi Hecer'i görende özünü saxlayabilmedi. İkisi de o ki var ağladılar. Hecer körpenin qundasını Nebi'nin dalından açıp qucağma aldı.

Nebi Mehdi'ni de azad eledi. Hecer üzünü Nebi'ye tutub dedi:

- Nebi, İsmayıl bey meneç arpaz dağ çekip. Ancaq birden telesip ehdimi üreyimde qoyarsan. Onunla özüm danışacağam. İndi sen bütün dustaklarıl buraq, gazamatı dağıt, od vur bura.

Nebi bütün dustakları azad etti. Özü de hamıya dedi ki, içrideki taxta-tuxtaya od vursunlar.

Nebi'yle danışan gözetçi ağzındaki yaylığı bir-teher çıxarıp dedi:

- Aşağıda anbarda nöyüt var

Dustaklar o saat nöyüdü çıxarıp töktüler qapı bacaya, gözetçilerin de el-ayağını açıp buraxılar. Dustaklarm bir çoxu Nebi'nin destesine qoşuldu.

Danyeri söküləndə gazamat naçalniki penceredən baxıp gördü ki, alemlə işıq bürüyüb. Gazamatm yandığını başa düşdü. Deyirler heç vaxt daşın torpağın bele yandığını gören olmamıştı. Ustad deyir gazamatı yandıran haman od, gönühsiz körpenin, Hecer'in ahi imiş.

Palantöken Vuruşu

(s. 37-45)

Ustad deyir ki, Nebi'nin şöhrəti Zengezur'dan, Nahçıvan'dan İrevan'dan başlayıb Tebriz'e, Görus'a, Reste, Erdebil'e qeder gedib çıxmıştı. Her yerde özünə çox tereftar toplayan Qaçaq Nebi xalqm penahı idi. Kendlini hampalar² döyende eğer deseydi ki, eybi yox, bu zulmü Nebi'ye yetirerem, bu derde encam çeker, o deqiçe onu buraxardılar. Nebi naçalniklere, pristavlara, beylərə bir divan tuturdu ki, gel göresən.

Deyirlər bir defe İsmayıl bey bütün hampaları divana yığıp vergi vermeyən kendliləri atın quyruğuna bağlamağı emr edip. Özü de deyip ki, hangi hampa atın quyruğundağı kendlini yaxşı sürüşə ona bəxşis vereceyem. Pristav Gaşo beyi də təməşaya çağırıb. Belə meclisin şirin yerində bir atlı girip ortalığa ki, eller yuxarı! İsmayıl bey, Gaşo pristav da ellerini qaldırırlar yuxarı. Onları tərkisiləh edəndən sonra üzünü hampalara tutup deyir:

- İndi düşün attan. Siz isə kendlilər, binin atlara.

Sonra da atlı ağaları məcbur elədi ki kendlilərə vergiləri verilməsi bəredə qəbzlər yazsınlar.

Elə ki, hampalar vergi qəbzlərini kendlilərə verdilər, eli siləhlı qaçaq dedi ki, bağlayın hampaları atın quyruğuna. Pristav Gaşo beyi də bir ağaca sandı, sonra da ona dedi:

- Gaşo bey, sən də dayan burada təməşə elə.

Atlı İsmayıl beyi öz eli ilə atın quyruğuna bağladı. Üzünü bütün kendlilərə tutup dedi:

- Bilin və ağah olun ki, mən Hecər'em. Bu İsmayıl bey mənim bağrıma çalın-çarpaz dağ çəkib. Bətnimdən yere qoyduğum körpəni şaşkanm ucuna keçirib, ezeplə öldürüb. İndi mən onu Boz atın quyruğunda bütün Salvartı'nım, Zengezur'un şiş kəyaliklərini gezdireceyem. Məni qınamayın, bəlkə bununla ana qəlbimin közü qaysaxlana. Siz isə özünüz bilin, hampaları nə qədər istəsəniz, o qədər sürüyün. Amma, herəniz pristava bir kamçı çəkməyi unutmayın.

Ustad deyir, o gün nə pristavdan, nə də hampalardan saləmət qalanı olmadı. Coşmuş kendlilər bütün divan idaresini dağıttı, atları da aşırıb Erməni kendlərində satıp evlərinə dağılıbmıştılar.

Nebi'nin qorxusundan pristavlar bu işin üstünü vurmədilər. Kendlilərə gözün üstündə qaşın var deyən olmadı. Hamı İsmayıl beyi qınadı. Dədlər Nebi qanı qanla yuyup. Daha kimi tutup dama qoyabilerik. Ancaq Nebi'nin elindən çərə şikayət etməyi unutmadılar.

İllər geçtikçə Nebi'nin destəsi böyüdü, davası da daha zəhmli oldu. Nebi'nin deliləri pristavlara, naçalniklərə çox divan tuttu. Günahsız dövülən, torpağı elindən alman, muzdu verilməyən çox kendlinin hakkını alıp özünə qaytardılar.

Deyirlər, bir gün Qaçaq Nebi, Hecər, başının

deliləri ilə yəne kendləri gezirmişlər. Bir də görürlər ki, gəbunatın gazalağı³ gözetçi destəsi ilə gəlir. Tə bayak ha delilər 777 aynalıni tuşlayırlar gazalağa. Görünür içəridəki axıllı adam idi. Strajniklərə deyir ki, güllə atmayın, ellerinizi qaldırıp təslim olun. Strajniklər də bir söz deməyib siləhi təkürər yere. Hecər özünü qabağa verip Nebi'ye deyir:

- Gəbunatı özüm qarşılayacağam.

Gaçaxlar eldə siləh Hecər'i dövreyə aldılar. Bir də gördülər ki, gazalaktan bir Urus xanımı, bir də yaraşıqlı lası olan bir məmur düşdü. Hecər məmuru o deqiqa tanıdı. İsmayıl bey onu dustak edəndə qollarının zəncirini açtıran məmur idi. Bir az yaşlamıştı. Deyəsən çini də böyümüşdü. Ancaq nəce vardı, elece də qalmıştı. Deyəsən o da Hecər'i tanımıştı. Odur ki, şirin Azərbaycan ləhçəsində dedi:

- Hecər Xanım, mənə tanımadın mı? On yıl qabək hebis olunanda görmüştüm...

- Siz kapitan⁴ Grivanovski'siniz mi?

- Belə, belə, Xamm, görürsünüz mü, mən indi generalam. Bu Xanım da mənim arvadımdır.

- Çək yaxşı, cənab general.

Generalin arvadı soruştu:

- Siz belə gözəl qadın, nə üçün evdə oturub uşaqlarımıza müəbbilik etməirsiniz? Guldurluks qadına yaraşır mı?

General bunları Hecər'e tərcümə etti. Hecər dedi:

- Xanım! Oğlum bətnimdən düşən kimi, naçalnik şaşkaya keçirib öldürdü, mənə zindana saldı, dize qədər soyuk suda saxladı. Ondan sonra uşağım olmadı. Sizin bu general eriniz həmin vətəşiliyi yaxşı xatırlamalıdır.

General pərt⁶ oldu. Hecər'in dediklərini hanıma tərcümə etti. Urus Xanım Hecər'in faciəsini eşitəndə elleri ilə üzünü tuttu. Göz yaşları onu boğdu, gazalağa qayıdıp boyuk səslə erinə dedi:

- Elbette, onlar indi bizi öldürməlidirlər.

General başını aşağı salıp xanımın sözlərini yəne Azərbaycaca'ya çevirdi. Sonra da meyluslukla dedi:

- Hecər Xanım, rıcam budur ki, izin verin, Xanımın getsin, bizim üç qızımız var. Her ikimiz öldürülsek onlar başsız qalar. Mənə nə divan is təseniz tutarsınız.

Hecər Nebi'ye, qaçaxlara baxtı. Nebi tufəngi qaldırdı. Hecər dedi:

- El saxla, Nebi! Bunlar hər şeyi öz arşınları ilə öçürlər. - Sonra üzünü generala tutup sözüne davam etti:

- General, -deyə Hecər esəbileşti. Onun səsinə bütün qaçaxlar səngərdən çıxtı. Nebi "Aynalı"nı dikeltti. Hecər sözüne davam etti.

- General men yaxşı bilirem ki, siz padişahın emri ile bizi qırmaq üçün böyük qoşunla bura gəlmişiniz. Biz vuruşarıq, kim kimi döyüşte məğlup eləse, o da məğlup olar. Ancaq siz xanımınıza deyən ki, biz quldur deyiliq. Biz zülüm elindən komamızdan qaçanlarıq. O ki qaldı size, azadsınız. Siz mənim qollarımı on yıl bundan qabak İsmayıl beye açturdınız. Məni buraxmaq istediniz. İsmayıl bey qoymadı, onun üzünə tüpürüb gəttiniz, İndi mən də sizi azad edərem.

Hecər çevrilip Nebi'ye baxtı. Gördü Nebi gülümseyir, demək hərşey qaydasındadır. Hecər yoldan çekildi. "Aynalı"lar görünmez oldu. General ağır adımlarla qazalağa gəyidip terpenmək emri verdi. General Xanımına ne isə deyir, o da uzaqlaşır etdikcə Hecər'e hey el əleyirdi.

Ustad deyir ki, doğrudan da general Griyanovski xüsusi göstərişlə Zengezur'a gəlmiş. Hecər'in iğitliyindən sonra fikrini dəyişib. Nebi'nin üstünə göndərilən bin atlını da özünə götürüb geri gəyitmiş.

Bundan sonra Nebi'ni aradan götürmək üçün pristavlar bir yere yığılıp tədbir gördülər. Üç bin atlı hazırlandı ki, nece olursa olsun Nebi'nin ya ölüsünü, ya dirisini divana təhvil versinlər.

Bir dəfə Hayik'le Tunç Veli möhkəm xestələndiyindən Nebi onları İrevan'da Ayrapet kişinin yanında qoymuştu. Delilər bir xeyli burada qalıp yaxşılaşdıktan sonra yenidən dəstəyə gəyitdilər. Həmişini sağ-salamat gören Nebi Türşsu'da bir kef meclisi düzəltdi. Yedilər, içdilər, təcirlərdən aldıkları ipeyi, parçanı camaata paylayıb kendləri, obaları dolaşıdılar. Axşam yenidən Kirş dağına qalxtdılar ki, burada gecəlesinlər. Sən demə çuğul ölmüyüpmüş. Ele o günü xəber aparırlar ki, Nebi xəzinəni yarıp, bütün var-dövləti camaata paylaya paylaya gəzir, bəs bu gün də mal-qaranı kendlilərə paylayıb Palantöken'e qalxıb.

Bəli, üç bin atlı üzük qaşı kimi Kirş dağını dövrəyə2 aldı.

Nebi'nin adamları möhkəm yorulduğundan həre bir tərəftə uzanıp dinçini alırdı. Nebi də başını Hecər'in dizinə üstə qoyub fikri İran'ı-Turan'ı gəzib-dolaşmaqta idi. Ele, belecə də çimirs etdi. Bir az keçmişti ki, Hecər gördü Nebi özündə deyil. Yuxuda dil-dudağı gemirir. Sonra da başladı öz-özünə danışmağa, nə're çekməyə. Hecər nə qədər silkeledi, Nebi oyanmadı. İstediyərindən qalxa, bir də onda gördü ki, Boz at gəlip dayanıb Nebi'nin başı üstündə. Ayağı ilə yeri esir, gözündən yaş axıtır. Hecər'i lap vahimə bastı. Tez qalxıb Mehdi'ni sesledi. Mehdi, Meherrem, Batman Eli, Kürd Musa, Tunç Veli dökülüşüb gəldilər. Nə qədər əlləştilər, Nebi oyanmadı ki oyanmadı. Onda gördülər ki, Boz at da Nebi'ye fənle baxır. Birdən Boz at başladı kişneməyə. Yazıq heyvan bir kişnəmə kişnedi ki, dağlar, daşlar yerindən oynadı. Nebi askırıp gözünü açdı. Saz istədi, sazı olan yox idi. Onda aldı "Aynalı"nı sinesinə, aldı görek nə dedi:

Nebi'nin bıqları eşmə-eşmedi,
Papağı güllədən dəşmə-dəşmedi
Nebi'nin atını heç at keçmedi,
Qoy sənə desinlər ay nədən Nebi
Tüfənqi havada oynadan Nebi.

Boz at məni bu davadan kurtarsan
Qanat açıp Salvartı'ya aparsan
Qaçaxlar dəyerlər sənə min əhsən Qoy
sənə desinlər ay nədən Nebi Tüfənqi
havada oynadan Nebi. ^

Boz at, səni ser tövlədə bağlaram
Yalını oxşayıp məxmər çullaram
Qızıldan, gümüşdən səni nallaram
Qoy sənə desinlər ay nədən Nebi,
Tüfənqi havada oynadan Nebi.

Sonra yerindən qalxıb üzünü delilərə tutub dedi:

- Kirs'i düşmən dövrəyə alıb, hamı səngere*. Yaman yerdə axşamlamışıq. Güllə qurtarana qədər vuruşacağıq. Ele ki gördünüz herənin beş gülləsi qalıp, onda el saxlaym. Mən enib gireceyəm dağın başındakı qalaya. Siz də gördünüz ki, düşmən qalaçayas hücum edir, adama qalaçaya bir iki güllə atıb düşməm şaşım. Hecər'i də götürüb aradan çıxım. Onu aparıb Kerbelayı Mehəmməd'in evində qoyduxtan sonra dağlara çekilib işinizdə olun. Salvartı mağarasına toplaşm; heç nə ilde bir kəz orada ziyn burnunuyu qanadabilmez. Sağ qalsam məni gözleyərsiniz, ölsem, Mollu'da atamın qəbri yanında dəfnədersiz.

Delilər yaman pert oldu. Hecər başladı yalvarmağa, amma Nebi çoxtan uzaqlaşmıştı. Birdən atışma səsi gəldi. Nebi döyüşə girmişti. Düşməni denim denim.6 denləyirdi. Bunu gören Hecər və delilər də özlerini vurdular qoşun ləşkəre. Nebi'nin bir gülləsi hədeftən yaymırdı. Bu minvalla qaş qaralana qədər. Nebi'nin dəstəsi pristavların qoşununu pərən pərən elədi. Qırılan qırıldı, qırılmayan da qaçıp dağıldı.

Palantöken də ele bir gedik idi ki, bura çıxmaq hər oğulun işi deyildi. Çoxlu hampa, strajnik, darga qırılmışdı. Kirs'in başından baxanda düşmən ləşləri aydın görünürdü. Nebi'nin keyfi duruldu. Odur ki, aşığı çağırdı, dedi, "usta bir hava çal şadlanak". Usta "Cengi" çaldı, sonra Nebi'nin birdənbiyə halı dəyişdi, dedi Mehdi'ni bura çağırın. Mehdi gələndə Nebi dedi:

- Ay qardaş, bu lenetə gəlmişlər bizi dağdaşa saldılar. Mənim sinəmə evlat dağı çekdilər, mənimki day qaldı8 kurtla qıyamətə. Barı sən çıx get bu ölkədən. Səni Qars'a Erdebil'e ötürüm. Get özünə ev qur, ailə qur, övladın olsun. Heç olmazsa mən bu dünyadan üreği nisgilliy9 getməyim.

- Yox, ay qardaş, mən sənə nece ayrılıp, el camaat bizi nə dəyer? Bir də ki, Qars da Erdebil də bu kökdədir. Yazıq kendlinin güzəranı harda yaxşıdır ki...

Nebi qemgin oldu. Aşığa dedi "Keremi" çal. Aşık bir Keremi çaldı, bir Keremi çaldı, gel göresen. Deyirler o "Keremiden" Kirs'in qurumuş buqlarını yeniden göz yaşı axıtmağa başladı. Nebi başını tazeden Hecer'in dizi üste qoyup yuxuya getti. Aşık ise hey oxuyurdu.

Nebi bir iğitti düşüptü qaçaq
Qardaşı Mehdi'dir özünden qoçaq
Qoburnat elinde oluptu nâçaq
Mahalda deyirler qaçaqtır Nebi
Arvadı özünden qoçaqtır Nebi.

Eller busat qursun havası gelsin
Zurna, nağarası, qavalı gelsin
Görüm ki, beylerin zavalı gelsin
Mahalda deyirler qaçaqtır Nebi
Arvadı özünden qoçaqtır Nebi

Qırdığı pristav geler mi sana
Nebi baş eyer mi hampaya, xana
Boz atın belinde girer meydana
Mahalda deyirler qaçaqtır Nebi
Arvadı özünden qoçaqtır Nebi.

Beli, aşık çalıp çağırdı, deliler üç gün, üç gece kef çekip dinceldiler. El axışıp Nebi'nin görüşüne geldi.

Dördüncü gün atlandılar ki, getsinler. Nebi dedi, men bir daha o mundarların leşini görmək istemirem. Gelin ele Kirs'i aşıp Qafan'a teref gedek. Oradan da Tebriz'e, Erdebü'e gederik. Bir müddet bu yerlerden yaymak, belke derdimiz dağıla.

Beli, Nebigil Qafan yolana tezece çıxmıştlar ki, bir de gördüler yaxmdan hıçqırıq gelir. Hecer dedi, qadm sesidi, kiminse başın kesirler. Nebi, Tunç Veli, Hecer ses gelen terefe yüyürüşdüler. Gördüler, doğrudan da bir nefer cavan bir gelinin el-kolunu bağlayıp başım kesmek isteyir.

Nebi kişinin üstüne qışqırdı:

- Eye, beri geç görek kimsen?

Kişi başladı yalvarmağa ki, Nebi bey bir qelettir elemişim, geç günahımdan. Nebi baxıp gördü ki, bu tacir Ceferqulu'dur.

Gelinin el-qolunu açtlar. Hecer soruştu ki, bacı, bu ne işti senin başına getirirler? Gelin ağlaya ağlaya dedi:

- Men Ceferqulu'nun emişi uşağının övretiyem. Erim iki heftedi ki, Tuğ'a ekine gedip, bu zalim de meni aldadıp ki, bes erin Tuğ'da öldürölüp. Men de o yanlara gedirem, gedek meyidini getirek. Men de inanıp onun qafle-qatırına2 koşulup gelmişem. İndi gecenin bu vaxtı mene ya naşıp ki, erin ölüp elemeyip, özü de seni İsfahan'a aparıram. Orada evim var, qalıp mene arvad olarsan. Deyirem ay zalim, bele iş olmaz, evde üç aylık

körpemi qoymuşam, deyir yox onda başını kesmeliyem.

Hecer soruştu:

- Bes kafle-qatır haradadır?

Gelin dedi:

- Budu ha, iki addımlıxta, buradaki Horu de resinde.

Nebi, Tunç Veli'ni Meherrem'le kervanın arxasmca görderdi. Sonra belinden qıhncını çıxarıp geline uzattı:

- Bacı, indi al, onun başını Özün kes.

Ceferqulu bey ne qeder yalvardı, Nebi dedi, yox, sen bîqeyretsen. Bîqeyretler gerek dünyada yaşamasın.

Gelin de ağladı ki, can Nebi, men onun başını nece kesebilerem? Bir de bu lenete gelmiş meni el içinde rüsvay elledi, eşiden ne deyecek?

Nebi dedi:

- Yaxşı, bir halda ki, o qadınm başım kesmek isteyirdi, gerek onu qadın öldüre. Onda Hecer özü biler.

Hecer de ele bil, bu söze bend idi. Tuşladı "Aynalını Ceferqulu beyin tepesine.

Kervanı açıp gördüler hamisi pal-paltardı. Nebi delilerin eyin-başını tezeledi. Nebi delilerin eyin-başını tezeledi. Geline de çoxlu pal-paltar verdi. Kalanını da Telli Qara götürüp getti ki kendlilere paylasın. Gelini tek buraxmadılır. Hecer, Mehdi, Meherrem onu aparıp evine qoydu. Nebi de Araz'ı adlayıp geçti o taya!

O qış Nebi'ni Salvartı'da, Zengezur'da gören olmadı. Telli Çara Salvartı mağarasına çekilip düz bir il Nebi'ni gözledi.

Her defe beyler şayia yayanda ki, Nebi öldürölüp, Telli Qara bir divarocanaya soxulur, naçalnikten, pristavdan, birini boğazlayır, dustakları buraxır, vergi kağızlarını kendlilere paylayıp çıxıp gedirdi.

Padişaha da beylerden, name ütünden name gedirdi ki, Nebi bizi qırdı. Kendliler dönüb quldur-qaçaq olup, burada yaşamaq mümkün olan iş deyil. Naçalnikler, pristavlar muma dönmüştlər. Kendlilerle danışanda ehtiyat edirdiler...

Bir gün Zengezur'a hay düşdü ki, bes padişah Nebi'nin başına qıymet qoyup. Doğrudan da bir hefte sonra qoburnatn mektubu naçalniklere, pristavlara gelib çıxtı. Yazırdılar ki, her kes Nebi'nin başını batırsa ona xezineden yüz qızıl, yaxşı de bir qulluq verilecek, lap ele naçalniklik.

Bunu eşiden beyler, hampalar birbirine deydi. Yığışıp tedbir töktüler. Ne qeder baş smdrdlırsa da bir metlep hasil olmadı. Namerdlər Nebi'ni öldürmek üçün başladılar qireve gözlemeye. İndi bunlar burada qalsın, görek Nebi neyledi.

Nebi'nin Öldürülmesi

(s. 46-63)

Beli, Nebi Araz'm o tayında bir üe yaxın qaldı. Burada Nebi demirci Ayrapet'in evine düşmüşdü. Ayrapet qohum-tanışa demişti ki, bes qonağım nal-benddir. El camaattan da kimin atı nallanmak idise sürüdü Ayrapet'in qapısına.

Bir gün Nebi kefsizlemişti. Yadına Hecer, anası, qaçaq yoldaşları düşmüşdü. Gurbette Nebi'nin kefi hemise aşağı olardı. İndi de uzun müddetli ayrılıq onu lap köyretmişdi. Ele bu vaxt Ayrapet geldi ki, Hemedanlı Azay bey qırk atlısı ile qapısını kesip. Deyir atlarımızın nalları tökülüp, qonağma de, bizi yola salsın. Nebi Ayrapet'e dedi:

- Get de, sabah nal kesilmelidir, beye layiq nal yoxtur.

Bir az keçmiş Nebi gördü heyette qalmaqalı var. Dışarı çıxıp baxtı ki, beyin atlıları düşüpler yazık Ayrapet'in üstüne. Qatıplar kişini şallağı^ yabağma. Qan vurdu Nebi'nin beynine. Yarak ya-sağını götürüp özünü verdi tövleye. Boz atm ter-kine qalxıb çıxtı düşmenin qabağma.

Azay, bele baxanda gördü, Nebi Boz atın belinde özünü verip ireli atlılardan birini, ikisini o dünyaya vasil eledi. Azay bey özünü itirdi. İstedi aradan çıxsm. Eşitmişdi ki, Nebi arxadan güлле atmır, ama Nebi kesti onun başının üstünü.

- Nebi bey, uşaqlar bir qelettı eleyipler, keçin günahımdan, -deye Azay bey başladı yalvarmağa.

Beyin adamları Nebi adını eşitcek, da bayak aradan çıxtılar. Azay bey sağa baxtı, sola baxtı, gördü etrafta heç kes yoxtur. Nebi "Aynalı"nı çiynine geçirip yapıştı Azay beyin xirtdeyinden. Bunu gören Ayrapet ireli gelip dedi:

- Can Nebi, bu iş ki, faş oldu, bu qurumsağı öl dürmemiş buralardan getme. Bu bey bizlere qenim olup. Bir kese göz açmağa macal vermir. Camaat acından qırılır, iki qata da olsan borca arpadan, buğdadan vermir. Gözleyir ki, qapısına sürüne sü rüne gedek, üç kat borca razı olak.

Nebi'ye de ele bu lâzım idi. Üzünü Ayrapet'e durup dedi:

- Xeber ele camaata, bu deqiçe onun taxılını bütün açlara paylayacağam.

Sonra da Nebi arxada, Azay bey qabaxta düz geldiler beyin buğda quyularına. Ustad deyir ki, o gün Nebi düz qırx quyu taxılı yoxsullara payladı, iki quyunu da beye saxladı. Ayrılarkeñ Nebi dedi:

- Bey, seni öldüreceydim, amma eyvandaqı ar-vadın-uşağm gözü qabağmda seni çekip attan yere salmağı kişiliyime sığıştırmaram. Ayrapet'e gözün üstə qaşın var desen özün bil.

Nebi Boz atm yüyenini bıraxtı. Bir az getmişti ki, qulağmm dibinden bir güлле vıyıldayıp geçti. Geriye dönüp "Aynalı"nı çiyninden aşırđı, beyi se-ledi:

- Azay bey, men beylerin qeyretine beledem, ama menim sözüm sözdü. Arvad-uşaq yanında seni gecil elemek istemirem. Eyvana bax, gör qızın

ağlayır. Ancaq, papağından muğayat ol. Azay bey eyilip eyvana boylananda bir de onu gördü ki, bir güлле vıyıldı ile papağım vurup saldı yere. Qor-xusundan başladı tir-tir esmeye. Nebi şaqqanat çekip3 güldü:

- Galx arvadmm leçeyini bağla başına. Salamat qal, Azay bey, ama arxamca bir güлле atsan, ecelini yetmiş bil.

Nebi Boz atın yüyenini boşalttı. Azay beyde teqet hardaydı ki, bir de eline tufeng ala. Beyin ar-vadı vay-şiven kopartmıştı ki, ay kişi, o ne iş idi tuttun. Taxılı payladı getti, başqa qaçaqlar kimi arvad-uşağına toxunmadı, ev-eşiyini odlamadı, güлле nedir atırsan arxasmca. Anasının südü ona halal olsun ki, seni bize bağışladı. Mal yemegin ma-lını bele yeğerler. Bey nece ve'dedir, qapmm da-bamndan çrxardılar ki, taxıl ver, bire üç almaq is-tiyenin malı, bire heç gider.

Beli, Nebi oradan atını birbaşa sürdü Araz qı-rağma. Get ha get, gelip çay kenarı kendlerden bi-rine çattı. Hem at elden düşmüşdü, hem özü berk yorulmuştu. Gördü yolun kenarındaki evlerden bi-rinin çırağı hele sönmeyip. Ehmalca qapmm taq-qıldatdı. Gapiya qoca bir kişi çıxtı. Nebi qocayla selam-kelamdan sonra dedi:

- Ay emi, qeribem, bir gecelik qonaq saxlarsan mı?

Goca dedi:

- Bıy, başına dönüm, qonaq Allah konağıdır, niye saxlamıram. Ele evde qonaxlarım da var, buyur içeri. Ama bu yarağından yasavula ox-şayırsan, gel ele bunları da qoyaq tövleye. Gedek evvel atını rahatlayak.

Nebi istedi geri gayıtsm, ama qocanm meh-ribanlığını görüp ireli keçti. Atı tövleye salanda bu-rada da iki at gördü. Qoca bu atların da qonaxlarm olduğunu söyledi. Nebi istedi yine geri gayıtsm. Ama bu özüne sığıştırmadı. Qoca bütün yaraqları samanlıxta gizledi. Üzünü qonağına tutup dedi:

- Bu qonaxlarım da yaraqlı adamlardır. Qoy seninkileri gizledek, silâhın olduğunu bilmesinler.

Nebi soruştu:

- Ay emi, qonaxlarm birden şere-şül4 adam olar ha!

Goca dedi:

- Yox, ay oğul, qaçaq mal dalınca gelenlerdi. Adama iki tufengleri, bir de şaşkadıs. maşkadı nedir, ondan varlarıdı; onları da söykediler qa-pmm arxasma.

Şaşka deyende Nebi dayandı, ahi, şaşka hara, qaçaq hara, şaşkanı pristavlar taxır, birden...

Nebi yine istedi geri gayıtsm, ama qol-tuğundakı nağanı yoxluyup "Koy her kes olur-olsun" deye düştü qocanm qabağma. Qocada ele hey teze qonağmm bazburduna baxa baxa qal-mıştı. Nebi qocaya dedi:

- Ay emi, bu xurcunu da al, içerisinde bir so-

yutma quzu, bir de ele ayın oyun olmalıdır. Onları da ver süfreye. Açlık mene lap kâr eleyir.

Qoca dinmeden xurcunu almaq istedi, amma xurcundan yapışması ile yere çökmesi bir oldu.

- Ay oğul, ne yaman ağırdır. Goy uşaqlardan çağrım el versinler, yoxsa belim qırılar.

Nebi "Lazım deyil, ay emi" deyip xurcuna el attı, qoca qabaxta, Nebi arxada eve geldiler. Qapıda qoca, Nebi'ye dedi ki, qonaxlara deyecem, bu kişi de benim qonağımdı, qomşu kendedir. Gecəyə düşüb; ismin nedir?

- Kerem'dir, emican, Kerem.

Beli, qoca, Kerem'i qonaqlarla tanış elədi. Ortaya süfrə salındı. Süfrəniz həmişə açıq olsun, qoca xurcunu getirib başladı boşaltmağa. Nebi baxıb gördü ki, Ayrəpet xurcuna domuz etindən tutmuş, tavuk-cücəyə, lavaşa qəder hər şey qoyub. Öz-özünə kədərlandı. Ayrəpet'in atalık qaygısı onu lap köyrelttdi. Qonaqlar da döyükbü qalmışdılar; çuvar hara, bütün quzunun soyutması hara. Nebi qonaxları yaxşı tanıyırdı, biri Zengezur pristavı idi, biri de Nəhçıvan naçalniki. Libaslarını deyişmişdilər. Xoşbəxtlikdən heç biri Nebi'ni üzəndən tanıyırdı, odur ki, Nebi keçti Ermeni lehçəsinə:

- Gonak, qonağı getirir, ele tarixdən Ermeni ilə müsürmanın süfrəsi bir olup, qardaşlar çörək kəsir...

Qonaxlar baxıb gördülər ki, teze qonax Ermeni'di, kefləri duruldu. Nebi evvelce domuz piyini yiyəndə qonaxların qalan-qalmaz şübhələri də dağıldı. Nebi başladı ki, bəs bu Araz boyu kəndlərin camaatına qurban olum, bir arx su versən, adama min cürəz hecalet verirler, düz üç gündür onların taxılması suvarıram. Hürçünümə o qəder yükləyiblər ki, darta bilmirdim. İndi siz mənə fikir verməyin, mən üç günlük yeməyimi yiyəcəyəm.

Beylər evvelce özlərini o yere qoymadılar, ele bir iki tike yeyib gözledilər ki, Ermeni yiyib qurtarsın, sonra onlar özləri şam ələsinlər. Gördülər yox, Ermeni piyini dalınca toyuqlar, toyuqların dalınca kuzu soyutmasını aşırır, süfrədə bir şey qalmır. Zengezur pristavı dâvəm getirebilmedi:

- Ne heyvərə yeyişin var, e, ismin nedir?

- İsmim Kerem'dir, dərdin alım.

- Ermeni'dən də Kerem olar?

- Olar, olar, dərdin alım, bu müsürman kəndlərində Ermeni oldu, müsürman oldu, Kerem olur.

Beylər gördülər, Kerem heç ağzını boş qoymur, danışanda da yeyir. Belə gətse süfrədə bir şey qalmaz. Beylərdən biri qocanı çağıraraq dedi:

- Ay qoca, meyden-mezədən bir şeyin olmaz, verərək bu Ermeni çuvarına bir az oxusun?

- Niyə olmur, yaxşı dut arağımda var, meyliniz çəkse, bu saat!

Qoca dut arağını ortaya qoyub, özü də süfrəyə yaxın oturdu.

Qonaxlar yədilər, içtilər, çuvara da bir satıl arağ verdilər. Özləri yarım satıl içəbilmedilər, Ermeni'ye mat qaldılar. bir satıl çəçə "suyu" onun heç halını da bozmadı. Qonaxlar yapışdılar çu-

vardan ki, gerek oxuyasan. Çuvar da dedi ki, oxumağın oxuyacam, amma siz o taydan gəlirsiniz, bir danışın görək qardaşlarımız necə dolanırlar, arşın mali enip, yoxsa qalxıb, bazar necədir?

Çuvarın sözü qonaqları açdı. Başladılar dağdan dərədən danışmağa. Sonra da çuvar soruştu ki, bəs ne axtarırsınız, ipek gərəginizdise bir kârvan ipek verim sizə aparm o tayda satın,

Bunu eşidən Zengezur pristavı dedi:

- E, ipek nedi, şal nedi? Sen çuvar adam-san, belkə bizə köməyin deydi. Biz başqa şey üçün gəlmişik. Həremizin də üç yüz atlısı var. Nebi'ni axtarırdıq. Bütün Zengezur dağlarında ne qəder qaçaq-maçaq var hamısını yığıp doldurmuşuk. Görüş gazamatına. Belə bığlını da, Nebi'nin qardaşlarını da, elqərez, hamısını tutmuşuk, Görüşdədi. bir özü yoxtu, bir də Hecər. Bu gün eşitmişik ki, Hecər Kerbelayı'nın evindədir. İndi bu gün, səhər burdan Nebi'ni KX tuttuq, sonra gör onlara ne meclis qurulacaq.

İçkinin təsirindən haldan çıxmış pristav cindən bir kağız çuvarın əlində yelədi:

- Bak Nikolay'm3 mühürlü kağızdır. Yazır ki, bu yazı qəder Nebi'nin dəstəsi məhv edülməlidir. Özü də onu tutan bilirsən ne qazanacaq, qubernattan-zaddan, bizim kimi dil bilən olsa bütün ermeni, Gürcü, müsürmana başçı olacaq. Devirlər Nebi burada bir Ermeni'nin evində qalıp at nal-layır.

Nebi başladı üreyini yeməyə. Fikirleşti ki, deyəsen uşaqlardan kim'se ele geçirirler, yoxsa belə arxaym danışmazlar, özü çuğu. Odu ki, dedi indi görün sizin başımıza ne oyun açırım.

Ermeni lehçəsində sözüne davam etdi:

- He, deyəsen, bunu mən də işitmişəm, özü də o nalbəndə atımı nallatmışam. Amma Nebi ol duğunu bilməmişəm, bilseydim bəzburduna bir baxıb görərdim ne tövür insandır o.

Beylər dedilər:

- Giderik təzədən baxarsan!

Nebi dedi:

- Yox indi təzədi. Ancaq siz arxayın olun, bu gecə Nebi'ni mən sizə təslim edəcəm. Ne qoşun la zımdı, ne də bir atlı. Qoy gecədən keçsin, Arsaq kişi mənim bir sözümü iki eləmez... Mən bu Nebi'ni qolu bağlı sizə təslim etsəm, mənə ne verərsiz?

Beylər, hərsi bir torba göstərdilər, dedilər bu gecə Nebi'ni bizə versən, iki torba qızıl iki isə senindi. Belə də şərtləştilər. Pristav dedi, isəyirsən Tebriz valisinə deyim Nebi'ni özü tut-tursun. Nebi dedi yox onda sizə bir şey vermezler. Gedək mən özüm tutup onu sizə verim. Belə, meclis təzədən qızırdı. Nebi beyləri yenidən içirib kefləndirdi... Ele ki, gördü gecədən xəyli keçib, vaxıttı, durub yola düşdülər. Nebi sərxoş beylərin silâhı, gülləsi, nağanı, neyi vardı, hamısını götürdü, özlərinə də möhkəm tapşırırdı ki, dalımcə çapın. Belə, naçalniklər də çapa-çapa Araz'ı keçib Görüşə üz qoydular. Şəhərə yaxın yolluqlar atlarının yün-lərini çəktilər. Nebi onları attan düşürüb dedi:

- Muhterem pristav ve naçalnik, ellerinizi yuxarı qaldırın, bilin ve agâh olun ki, tutmaq iş tediğiniz Qaçak Nebi menem. Eğer dediklerime emel etmeseniz, o deqiqe beyninizi göye so-vuraram.

Bunu eşiden pristav ve naçalnik birbirine deydi. İstediler ellerini yuxarı kaldırsınlar, hirs-hikkeden ürekleri geçti, serildiler yere. Nebi onları silkeleyip özlerine getirdi. Pristav ve naçalnik baş-ladı yalvarmağa ki, bir qeletti elemişik, gü-nahımızdan geç, ne deyirsən gözümüz üstə.

Nebi dedi:

- Bax, bura Görüs gazamatıdı. İndi giririk içeri bütün dustakları azad edirik.

Pristavla naçalnik bir ağızdan "baş üstə" de-diler. Beli, Nebi girdi gazamata, açarı alıp başladı qapıları açmağa. Evvelce dustaklar ele bildiler ki, onları öldürməyə aparırlar. Nebi Qanlı Qoca'nın bu sözünü eşitti ki, Mehdi, biz bayıra çıxan kimi aradan çıx. Deyesən bizi öldürməyə aparırlar. Nebi'ni tapıp başımıza gelenleri ona danış, de ki, qanımızı yerde qoymasm, çuğullarm başını öz eliy-le kessin.

Bunu eşiden Nebi döze bilmedi, - Sesine qur-ban, Qanlı Qoca, gelen ele Nebi'di, çuğul başını özün kesersen.

Gazamata bir hay düştü ki, gel göresən. "Nebi", "Can Nebi", "Nebi" sözləri alemleri götürdü. Mehdi Nebi'nin boynuna sarılıp uşaq kimi ağladı... Bütün başlarına geleni Nebi'ye danıştı. Sen deme onları tutan pristavla naçalnik Gubernata vad edip ki, Nebi'ni destesi ilə birge asacağık. Na-çalnik te düz qırx gün onları fələqaya saldırıb döğ-dürmüş ki, Nebi'nin yerini nişan verin. Bir günde uşaqlara qan utturduğunu gören Mehdi deyir:

- Ay naçalnik, Nebi Araz'ı adlayıp o taya, ne hak-hesabın var, get onunla çek, day bize her gün qan uddurduğun beşti, işimizi ver divana. Divan ne ceza verse qebulumuzdu.

Beli, Nebi bütün bunları eşitenden sonra Qanlı Qoca'ya üzünü tutup dedi:

- Görüs gazamatm iki defa xaraba qoyduk. Üçüncüden Allah saxlasın. İndi ki sizi bele qan ud-duruplar naçalnikle pristavı getirmişim hu zurunuzla, ne cezanız varsa verin.

Mehdi ile Qanlı Qoca ele bil bu söze bend idiler. Uşaqlara göz elediler. Pristavla naçalniki bir göz kırpmında didim didim diddiler.

Nebi uşaqları da götürüp yeniden dağlara çe-kildi. Yolda Kerbelayı'nın evine baş çektı. Hecer'den ötrü burnunun ucu göyneyirdi.

Hecer'i görüp ne qeder sevindise Kerbelayı'nın ölüm yatağına düşmesi onu o qeder ke-derlendirdi. Nebi'nin henirini duyan Hecer özünü eyvandan Nebi'nin üstüne attı. Xoş-beşten sonra dedi:

- Can Nebi Kerbelayı iki gündür canbeser olup. Ele hey soruşur ki, Nebi gelmedi, deyirem yox. Deyir ki, indi gelecek gelende mənə xəber eyle.

Doğrudan da Kerbelayı, Nebi'nin ayak ses-lerini tanıdı, dik qalxıp oturdu. Nebi'ni görəndə ağ-ladı. Nebi ilə Kerbelayı uzun illerin hasretliləri kimi qucaqlaşdılar. Kerbelayı özünü toplayıp dedi:

- Nebi, oğul, yadında mı demiştım, harda olsan gəlip gözümə bir avuç torpak atarsan, mənı elinlə qebirdə rahatlayıp gedersən... Nece vaxıttı yolunu gözleyirdim. Mənı öz çiyində götür, qoyma it-qurt ruhumu hörmetsiz elesin.

Kerbelayı bunu deyip Nebi'ni doyunca süzdü ve gözlerini hemişelik yumdu.

Nebi geceni Kerbelayı'nın evində qaldı. Yol-daşları meselenı bilip Baş Hekeri'ye2 doluştılar. Sabah açılarda iynə atsaydım yere düşmezdi.

Divan atlıları Hekeri kendlerini geze geze gəlip Baş Hekeri'ye çıxtılar. Strajniklerin kende gir-diyini eşittən Nebi emr eledi ki, hepisini terksilâh edip huzuruna getirsinler.

Ele ki, hamısı Nebi'nin karşısında dayandı, Nebi üzünü strajnik başıya tutup dedi:

- Bax, sizin heç birinizle isimiz yoxtu. Bu gün atamı defn etmeyince kendden çıxtı yoxtu. Göz-leiyirsiniz, kişini defn edirik, sonra çıxırıq kendden, silâhlarınızı gaytarıp verirem özünüze. Meyliniz çeker, iğit kimi vuruşarıq, çekmez siz öz yolunuzla gedersiz, biz de öz yolumuzla.

Strajnikbaşmın sevindiyyinden dili dolaşırdı:

- Can Nebi, baş üstə, biz bele günde heç sene gülle atarık mı? Allah bu pristavla naçalnikin evini yıxsın, bizim senle ne isimiz var, meğer bilmirik stii nece iğit adamsan? Ağa deyir sür dereye, biz de sürürük, bizim de çöregimiz buradan çıxır, yoxsa sene bir gülle atan nakışidir. Yadında mı can Nebi, Döldülüs'te seni biz özümüz aradan çı-xardıq, güdaya vermedik3. Heç naçalnik indi de bilmir ki, hardan geçip dağı aştın.

Nebi strajnikbaş Stratsov'u indi tanıdı. Doğ-rudan da, Döldülüs'te Stratsov strajnikleri Nebi'yi gülle atmağa qoymamıştı. Papağı ile yolu gösterip, çıxıp yoldan kenarda dayanmıştı. Elqerez,- Strat-sov sözünün üstünde dayanmıştı. Kerbelayı'ni büyük tentene ile defn ettiler. Akşamçağı qebir üst-ten gayıdarken Stratsov Nebi'ye xəber gönderdi ki, naçalnikle pristavm öldürölmesini, Görüs ga-zamatmm dağılmasını padişaha xəber veripler. Go-burnat özü böyük deste ile Görüs'a yola düşüp. Buralarda çox lenqime tez, aradan çıx.

Söz Nebi'nin ağına battı. Stratsov silâhları da götürmedi. Dedi:

- Silâhları götürsek, bize inanmazlar, hamımızı Sibiryaya sürürler. Yaxşısı budur ki, deyerik Nebi bizi terksilâh eledi, ne qeder patronumuz da var, alm, ancaq atanda ağzımı biz tarafa tutmayın ha!

Nebi güldü, elini strajnikbaşmın çiyinine vurup atlılara emr verdi. Onlar dağlara yetişende ürekleri tab getirmedı, hamı bir ağızdan oxumağa başladı.

Gubernat bütün pirstavları yığıp meşveret eledi. Gördü ki yox, heç kes day Nebi'ye baş qoş-maq istemir, kime deyir sen get pristav ol, el tutup

aman edir ki, meni balalarının başına çevir, istemirem. Bir defe yene goburnat bütün başbilenleri yıgıdı. Yene tedbir töktü ki, yaxşı bes ne edek, bu Nebi'ni aradan götürək. Onda Koşa bey adlı bir namerd özünü ireli verip dedi:

- Goburnat sağ olsun, isteyirsən ki, biz beylere, hampalara rahatlık olsun, gerek Nebi'ni aradan götürəsiz. Onu aradan götürmək de qoşun işi deyil. Bunun bir yolu var. O da Paşa beyin elindedir. Birlirsiniz de Paşa beyin arvadının bir bacısı Nebi'nin destesindeki Şahhüseyn'in arvadıdır. Burada arvad fe'li lazımdır. Bunun da ustası Paşa beydir. Paşa bey o qeder beylerin xanımanımı vıran qoyup ki... Bu onun elinde su içmək kimi bir işi.

Söz goburnatın ağına battı. Bütün adamları dağıttı. Koşa beye emr etti ki, bir heftenin tamamında Paşa beyle onun huzurunda hazır olsun.

Beli, vade vaxtı Koşa beyle, Paşa bey özlerini yetirdilər goburnatın huzuruna. Çox götür-qoydan sonra qerere geldilər ki, Şahhüseyn arvadı vasitesile ele keçirip Nebi'ni öldürsünler. Goburnat, Paşa beye kendlər de vedetti, pıstavlık ta. Koşa beyin de gönlünü qırmadı. Onu da Nikolay'm ordenini alacağına arxayın etti.

Beli, Paşa bey oradan geldi evine, arvadma o ki var dil töktü. Handan hana meseleni açtı ki, bes gerek bacını dile tutup Şahhüseyn'i ele geçiresən. Sonra da goburnatın verdiyi sandıqçadan on dene kızıl onluk çıxarıp qoydu arvadın qabağına.

- Bunları aparıp verərsən bacına. Deyərsən dünyada ne lazımdı bize, Şahhüseyn bundan sonra xan olacaq. Kendi, obası olacaq, özü de padişah onu qızıla tutacaq. Bu qızılları da padişah özü gön derip.

Beli, çox çek-çevirdən sonra Paşa bey arvadın bacısıgile yola saldı. Bacı da bacıynan dil tapdı. O gündən arvad başladı Şahhüseyn'in beynini yemeye ki, beşti qaçak oldun. Ev-eşikdən uzaq düş-tüyün yeter, yığış gel eve, oğul-uşaq üzünü doyunca görsün. Şahhüseyn'in de eli tufəngdən soyudu. Arvad gördü kişinin zeyif damarını tutup. Odur ki, yavaş yavaş meseleni ona açmağa başladı. Dedi:

- İsteyirsən yoxsulluğun daşını atasan, bey xan yanında hürmetin olsun, onda Nebi'ni öldür, üze çık. Gör Nikolay padişah seni qızıla tutur, tutmur, seni pristav qoyur, qoymur?

Şahhüseyn'in dinmediyini görende arvad biz az da qızıştı:

- Beşti, bir bacımla düşmən oldum, sen Nebi kimilərə yox, Paşa beye qısılsaydın, indi bey idin. Gel bu daşı tök eteyindən. Şahhüseyn'in sabrı tü kendi:

- Kes sesini leçer, deyirsən namertlik eleyim?!

O gündən arvadla Şahhüseyn arasında belə sohbət tez-tez olurdu. Arvad yavaş yavaş erinin saqqızını oğurlayırdı. Bir defe Nebi Araz'ın o tayında idi, qaçakların da çoxunu tutup salmıştılar Görüs qazamatına. Şahhüseyn de eve gizli gelip-gedir, günlərlə evdə gizlənib camaat araşma çıx-

mırdı. Oğul-uşaq yeməkdən qıtlıq çekirdi. Arvad da oyunu ovlamak üçün meqam gözleyirdi.

İndi meqam da yaxşı düşmüşdü. Evdə bir urvalıq2 un yox idi. Şahhüseyn erki, çatan bir iki yere sipariş gönderdi, amma bir şey çıxmadı. Şahhüseyn gecəni dözmeyip özü evdən çıxtı, xeyli sonra iki pud arpa unu ilə geldi. Dedi Hecər haradansa tapıp, deyip bir iki gün dolanın, Nebi bu günlərdə gelip çıxmalıdı.

Arpa ununu gören arvad başladı Nebi'ni Hecər'i qargımağa. Sonra da bir ovuc qızıl çıxarıp tökdü Şahhüseyn'in qabağına.

- Allah dadına çatmış Paşa bey gönderip. Deyir Şahhüseyn uşaqları acından qırmasın. Al get pazarlık ele, qırma bizi acından. İndi görürsən mi hangi yol bizim eve işıq salar, bereket getirer?

Şahhüseyn bir söz demədən xeyli götür-qoy elədi. Arvadın te'nesi onu lap bezdirdi. Day dözebilmedi. Qızıl onluklardan bir neçesini götürüp, geceynən özünü verdi Ermeni pazarına.

Seheri eve bir aylık bazarlık qoyup dağlara çekildi. Beli, o gündən yoldaşları Şahhüseyn'de bir soyukluk gördüler. Doğrudan da Hecər'in havadan dediği söz düz oldu. Nebi gelip çıxtı. Özü de Qörüs qazamat'ını ikinci defe dağıtıb iqtitlerini qanadma alıb dağlara çekildi.

Kerbelayi'nin ölümü Nebi'ye yaman yer ele-mişti. Ele hey Hecər'e deyirdi ki, ele bilirem bir yanım yoxtu. Kerbelayı gerek bele tez bize vefasızlıq elemeyeydi. Ustad deyir ki, Kerbelayı vefat edəndə Nebi düz qırx gün bir güllə bile atmadı. Her cuma axşamı yeddi yoldaşı ilə Kerbelayı'nın qabrını ziyarət eder, evinə baş çekip cuma axşamısını verər, yenidən meskeninə qayıdardı. Ustad deyir ki, bir defa yas yerindən gayıdarkən yolda pıstav Cəferqulu beylə qarşılaşır. Bu, o Cəferqulu bey idi ki, Nebi'nin başına qıymət qoymuştu. Car çekmiş ki, hər kes Nebi'nin başını getir-se, ona iki yüz qızıl peşkeş verəcək.

İndi o, birdən Nebi ilə qarşılaşanda özünü yetirdi. Günün günorta çağı pıstavın ağına hardan geleydi ki, Nebi'ylə qarşılaşacaq. Pıstav ellerini yuxarı kaldırıp başladı Nebi'ye yalvarmağa.

Nebi ne bir kelime danışdı, ne de dindi, elini atıp pıstavın papağını götürüp Boz atm ayağı altına attı. sonra pıstavın silâhlarını aldı. Kelime kesmədən başının adamlarıyla çıxıp getti. Ustad deyir, bir gün de Nebi, Tacirbaşı Nuhu beylə rastlaşdı. Tacirbaşı öyle bildi, Nebi onu öldürecek. Odur ki, beş yaşlı balaca qızını qucağına alıp Nebi'nin huzuruna geldi. Yalvardı.

Nebi körpeyə xeyli noğul-nabat verdi. Sonra özünü Tacirbaşı'ya tutup dedi:

- Yaxşı, titreme, seni Kerbelayı'nın ruhuna bağışlayıram, de görək bize satlıq neyin var? Pıpaxtan, yapmıcdan?3

Tacirbaşı dedi:

- Can Nebi, satlıq nedi, bütün kervan sene qurbandı, yaxşı yapıncım da var, papağım da.

Nebi, Nuhu beydən özü ve yoldaşları üçün

papaq, yapma aldı. Hepisinin pulunu bire beş verip dağlara qalxtı.

Kerbelayı'nın qırxını verdikten sonra Nebi bir nece gün heç yana çıxmadı. Gubernatın qoşunu da gelip Görüs'ta dayanmıştı. Deyirler Nebi'ni tapmamış bu qoşun leşker daha Zengezur'dan geri dönmeyecek.

Nebi içeriden şüphelenmeye başladı. Odur ki, hemin gün axşam bütün yoldaşlarını başına yığıp dedi ki, deyesen aramızda nâhelef var. Her kes çöreyimizi tapdayırsa, qoy tapdasın, kim evine getmek isteyirse, getsin. Sonra Şahhüseyn'e üzünü tutup:

- Gözüme son vaxt derdli görünürsen. Belke ev-eşik sarıdan nigâransan, seni bıraxıram, get, ne qeder isteyirsən evinde qal. Günün xoş keçer hemişelik qalarsan. Yox gönlün bizi ister ha vaxt gel sen komamız ele senin öz komandır.

- Nece ki Nebi qardaş, yoxsa men seni bezdirmişəm?

- Yox, ay Şahhüseyn, senin gözlerin heç benim xoşuma gelmir. Ele bil gözlerini değışmisən, Hecer de geceler rahat yatabilmir. Hey yuxuda dıksınır ki, qoyma Şahhüseyn meni öldürdü. Kendliler de hey sifariş edirlər ki, Şahhüseyn'in derisini boğazından çıxar. Amma seninle duz-çörək kesmeşik axı... Axır vaxtlar da tez tez Paşa beyle görüşürsən, evine gedip gelirsən. Amandı birce yoldaşlara xeyanət eleme, rüsvay olarq.

Şahhüseyn gördü, Nebi meseleden emelli-başlı xebardardı. El attı hiyleye. Gözünün yaşının sel kimi töktü. Dedi Allah'ıma kem baxaram, sene yox, Nebi, düşmən sözüdü, fe'le uyma, heç yana da geden deyilem. Öldüresən ele meni öz elinle öldür. Amma mene möhlet ver, gör deyilenlər nece böhtandı. Her şeyi bir de yoxla, sonra meslehet se-nindi, istesen çıxıp gederem, bax bu uca qayaların birincisinden özümü ataram, görersən ki, Şahhüseyn ne Şahhüseyn'di.

Nebi çox derine getmedi. Hecer de susurdu, Mehdi de. Hamı dağlara yayıldı. Şahhüseyn de öz qomasına getti. Ancaq ilan vuran yattı, Şahhüseyn yatmadı. Gecenin bir vaxtmda qalxtı ki, day buralarda durmaq mene yaraşmaz. Baş götürüp getmek lazımdır. Araz'ın o xeyli getmişdi ki, gördü qabaxta bir qaraltı görünür. Aylı gece idi. Her yer süt kimi idi. Baxıp gördü ki, Nebi'dir, Boz atın yalını tumarlayır. Ele tufengi çekmişdi ki, Boz at bir kişneme kişnedi, dağlar daşlar lerzeye geldi. Gaçaxlar yerinden dik qalxtılar. Nebi dönüp qabağmda tufengi ona hışlayan Şahhüseyn'i gördü; birce bunu deyebildi: "Ay namerd". Gülle sesi dağlarda aks-seda verdi. Boz at yerinden qalxıp Şahhüseyn'e ele bir qaşa tepik vurdu ki, canı ele oradaca çıxtı. Yazık heyvan dağları daşları harayladı. Şahhüseyn'i o qeder tapdaladı ki, nah söküldü. Sonra Nebi'nin yanma gelip insan kimi göz yaş axıttı.

Mehdi Boz atın kişnertisine özünü yetirdi. Boz

at tir tir titreyir, gözünden kanlı su töküdü. Bele baxanda Nebi'ni al qan içerisinde gördü. Gaçaxlar axışıp geldi, Hecer'e xeber apardılar ki, Nebi'ni öldürüpler. Sübh çağı onlar Gara Yurdda Nebi'nin cenazesi üste bir şiven qoparıqlar ki, gel göresən...

Hecer özünü Nebi'nin üstüne atıp huşdan getti. Boz atın derddən bağı çatladı. Nebi'ni ata yurduna getirdiler. Gözel arvad saçını yolup Nebi'nin üstüne attı. Ananın feryadı bütün kendi basma aldı

Bu dağlar ulu dağlar
Çevresi sulu dağlar
Qoynunda iğit öldü
Göy kişner, bulud ağlar.

Hecer huşa gelip tezeden özünü Nebi'nin üstüne attı.

Gubernat qoşunun başçısına xeber verdilər ki, Nebi'nin meyidini Mollu'ya getirdilər, meqamdır, meyidi gerek divana aparak. Paşa bey bu taraftan özünü yetirdi ki, bes Nebi'ni öldürdüm, indi gedek cenazesini alıp divan qapısında darağacmdan asak. Padişaha da mektup yazak ki, Paşa bey senin em-rini yerine yetirdi. Qubernat qoşunun başçısı general Zuboc, Paşa beye dedi ki, mektubu qubernat yazmalıdı. Ancak gel biz daha Mollu'ya getmeye-k, ölüp, demek tapşırık yerine yetirilir. Qubernat tapşırığını gözleyek. Paşa bey çem-xem elledi, general da qoşunu götürüp geldi düz Mollu'ya, Gö-zelin qapısına. Gördüler ki, burda iyne atsan yere düşmez. Paşa bey özünü verdi ireli.

Hecer yoldaşlarına tapşırırmıştı ki, burada bir kese gülle atmayın. Strajniklerden gelen olsa meni çağırım. Beli, generalla, Paşa bey heyete girende gö-düler evden bir şiven qalxır adamın tükleri biz biz olur. Hecer de, Nebi'nin meyidi üste oturup saçını yolurdu:

Dağıttı qoymadı düşmenler oba
Qara yurdu görüm qalsın xaraba
Qoç Nebi gedipti ayrılmaz haba
Darasm saçını teller ağlasın
Nebi'nin üstünde eller ağlasın.

Nece baxım bu gadalı yehere
Çekti namerd çarpaz dağı Hecer'e
Ganlı köyneyini verim Gözel'e
Darasm saçını teller ağlasın
Nebi'nin üstünde eller ağlasın

Qoç Nebi'nin eller alsın qanmı
Qırsın beyin, hampasmı, xanmı
Dağıtsın evinin, xanimanmı
Darasm saçını teller ağlasın
Nebi'nin üstünde eller ağlasın ,

Töksün göz yaşını ellerim benim
Gör nece soluhtu güllürim benim
Tutulup, lâl olup dillerim benim
Darasm saçını teller ağlasın
Nebi'nin üstünde eller ağlasın.

fcS General soruştu ki, bes bu ağlayan oxuyan kimdi. Paşa bey dedi ki, bu Hecer'dir, indi onu da tutup divana aparmak lazımdır. Paşa beyin sözü generalı lap esebileştirdi. O, "tfu" deyip dabanı üste geri döndü. Paşa bey ele bildi ki, general qoşuna içeri doluşmağa emr vermek üçün geri döndü. Ama bir de onu gördü ki, general öz gazağa minip, qoşunu da götürüp çıxıp getti. Paşa bey qaçaqlarm arasında teq qaldı, onu Hecer'in huzuruna getirdiler. Hecer dedi:

- Düşmeni iğit üste getirmeyin. Nebi'nin yarısı qan verer. Onu it damına aparın.

Paşa beyi it damına getirdiler. Hecer nağanını çıxarıp "ohhay" deyip onun tepesine üç gülle çaxtı. Sonra Nebi'nin üstüne gayıttı.

Ustad deyir, Nebi'nin defni böyük el matemine çevrildi. Qoburnat qorxudan camaata bir söz deyebilmedi. Bütün Zengezur axışıp Mollu'ya geldi. Nebi'ni son menzile yola saldılar. Hecer Nebi'nin mezarı üstünde and içti:

- And içirem eziz Nebi, seninle kesdiyim duz-çöreye, ne qeder ki, sağam, senin düşmenlerine göz dağı çektireceyem.

Yeddi min yeddi yüz yetmiş yeddi iğit de Hecer'in sesine ses verdi. Ele oradan iğitler silâha sarılıp dağlara, derelere çekildiler.

Nebi öldüse de iğit Hecer onun qanını yerde qoymadı, beylere, xanlara, zalımlara göz verip, ışıq vermedi. Düşmenden intiqam alındı.

Qurbani

Geleneğe uygun olarak destan üs-tadnâme ile başlar. Sonra hikâyeye geçilir: Kür ile Aras'ın kavuştuğu yerde iki kardeş ya-şarlar. Bunlardan Hüseyinali Han varlıklı, Mirzaali Han ise yoksuldu. Mirzaali Han'ın çocuğu olmamaktadır. Adak adar, kurban keser, dua eder ve sonunda bir erkek çocuğu olur; adını Kurbanı koyarlar. Kurbanı büyü; akli kesmeye başlayınca . fukaralıktan ya-kınmaya başlar. Sonra, babasını razı edip, am-casının yanına gider.

Amcası Kurbanı'ye bir çift öküz verir. Kurbanı birgün tarlayı sürerken, öküzleri bı-

rakıp uykuya dalar. Rüyasında ona buta ve-rirler; bade içirirler; Gence Hanı Ziyad Han'ın kızı Peri Hanıma âşık olur. Anası-atası ile he-lallaşıp, vedalaşıp Gence yoluna düşer. Yolda başına çok işler gelir; sonunda Gence'ye ula-şır. Peri Hanımla görüşür; Peri Hanım da ona âşık olmuştur.

Ziyad Han ve veziri Kara Vezir bunu du-yunca, Kurbanı'yi öldürmeye karar verirler. Fakat, Peri Hanımın akıllı tedbirleri sayesinde Kurbanı kurtulur. Ancak, Kara Vezir Qur-banı'nin arkasını bırakmaz; onu huzuruna ge-tirir ve der: "İmdi benim ihtiyandasan".

Azerbaycan Destanları, Baku 1977, s.58-76

Qurbani cevap verir:

Lemekân seherinden geldim çene men,
Canlar ehli bir canana yetiştim,
Elden ele, qabdan qaba süzüldüm,
Qetre idim, bir ummana yetiştim.

Bir gözelin eleyinden elendim,
Beli dedim belasına belendim,
Yeri göyü yaradandan dilendim,
Gövheri axtardım, qâne yetiştim.

Qurbani der: göz gözledim, göz aldım,
Semağ oldum, axılmenden söz aldım,
Düz terpendim, merufumu tez aldım,
Edep götürdüm, yol erkene yetiştim.

Ziyad Xan dedi:

- Gurbani, belke senin atandan, anandan gelen oldu? Söyle görüm seni soruşanlara ne cevap verim?

AldıQurbani:

Yaralandım üreyimin başından,
Yara deynen yaralarım bağlasın.
Oxlanmışam kirpiyinden, qaşmdan,
Men ölürem, onu Allah saxlasın!

Naşı tebib derde derman etmedi,
Canan gelip göz evimden ötmedi, '--
Hesret öldüm, elim yara yetmedi,
Vezir de benim tek kâmin almasın!

Çjurbani'nin derdi hedden ziyade,
Çağırsam ağamı yetişer dada,
Deseler necoldu o bineva, de,
Men al geydim, o qaralar bağlasın!

Çjurbani sözünü qurtaran kimi, Qara Vezir onu cellatlara verip dedi:

- Aparm onu Gence çayının üstünde doğrayın,
qanlı paltarmı da mene getirin.

O biri tereften Peri Xanım da göz yaşma dem vermişti, özünü yiyip-tökürdü. Leyli kimi saçlarını dağıdıp üzüne tökmüştü. Dad-fegan eyleyip ağ-layırdı. Cellatlar onun ağlamağa baxmayıp Gur-banı'ni öldürmeye apardılar.

Axşam idi, itnen qurt birbirinden güçle se-çilirdi. Göyün üzünü qara duman basmıştı. Adam-lar ordan burdan toplanıp Qurbani'nin aparılmasm tamaşa edirdiler. Çjurbani Çara Vezir'in imaretinin yanından geçende ayağını saxladı, yalvarıp cellada dedi:

- Heç olmasa, benim qolumu bir az boşaldm,
üç kelime sözüm var deyim, yenev bağlayıp aparm.
Cellatlar dediler:

- Eşi, deli-zadı olmamısan ki, biz seni ölüme aparırıq, yoxsa deyişmeye? Ele de şey olar?

Qurbani dedi:

- Onda burda öldürün. Men getmirem. Bir nece söz demesem, getmeyeceyem.

Cellatlar dedilər:

- Qolunu boşaldabilmerik. İndi ki hökmen demək isteyirsən, ele qolu bağlı de.

Qurbani qolu bağlı dedi:

Vezir, sene qarğayıram,²
Haq dileyin yetirmesin!
Göyden min bir bela ense,
Birin senden ötürmesin,³

Evinden düşesen naçaq⁴
Sağ gözüne batsın pıçak,
Oğul-uşaq düşsün qaçaq,
İstediyn getirmesin!

Oturupsan ağ otaxta,
Qan kusanan laxta laxta,
Senin görüm ölen vaxtda
Dilin kelime getirmesin!

Qurbani qaldı burada, Çağır, Allah yetsin dada, Meyidin qalsın arada,
El yığılıp götürmesin!

Bu aman göy görüldəyib ıldırım çaxtı, Qara Vezir'in evinin üstünə düşdü. Ev uçulup yere töküldü. Neriltis, gürültü her yeri bürüdü. Cellatlar Qurbani'ni qoyup qaçırlar. Qara Vezir evinin, uşağının hayma qaldı⁶, Qurbani yadından çıxtı. Vaneşseşiven Gence seherini tuttu. Bir nefer gelip Qurbani'nin qollarını açtı. Qurbani buradan öz dostunun evine getti. Sabah oldu. Ara bir qeder sakitleşti. Qurbani tez burdan çıxıp Peri'nin otağına teref baxtı. Gördü ki, Peri külefirengide⁷ başını yastığa söykeyip ağlayır. Qurbani'nin derdi gubar eyledi, götürdü sazı görek ne dedi:

Gözel Peri, gel Allah'ı seversen,
Daldalanma, bir de görkez yara yüz!
Astana» gör yarın astanasında,
Gulluk eyle, hizmet eyle, yara yüz!

Sağdan vurdu, soldan çıxtı sağ elem,
Sağ qoşundu, sol leşkerdi, sağ elem,
Bedahetdi men bu derddən sağalam,
Tebib birdi, derman minbir, yara yüz!

Qurbani der: bura geldim yar üçün,
Kes ciğerim, doğra bağrım, yar üçün,
Yar odu ki, yardan sonra yar üçün,
Yaxa yırtı, zülf dağıda, yara yüz!.

Peri xanım axşamı araya verip Qurbani'ni çağırtdı yanma. Sonra bir molla da çağırtdı. Gözünün yaşı ile Şih oğlu Şah'a bir mektup yazdırdı. Molla, Peri Xanımın sözlerini tersine, özü istediği kimi yazmıştı. Mollanın kağızda yazdığı sözler Qurbani'ye eyan oldu. Molla Kağızı müşembeleyip Qurbani'ye vermek isteyende o dedi:

- Molla, dayan, qoy bir nece söz deyim, sonra verersen.

Çjurbani aldı sazı:

Gece güneş bulut geçer havalar,
Bele getmez, elbet geli bir de yaz...

Bulut olan qalxar havada gezer,
Aşiq olan yarçün bağrını ezer,
Gavvas? olan girer derinde gezer,
Bir derin var, bir derge var, bir de yaz!

Çjurbani güldeste bağlar oxuna
Sinem buta yarım müjgân oxuna,
Bir name yaz, her divanda oxuna,
Gören deyer, var ellerin bir de yaz!

Molla, Qurbani'nin sözünden sonra evvelki mektubu cırıpio Şih oğlu Şah'a yaxşı bir name yazdı. Peri mollanı razı eyleyip yola saldı. Nameni Çjurbaniye verip dedi:

- Qara Vezir bizi birbirimizden ayıracak. Onun hele ne qeder başı qarışxıtı, men bele meslehet görürəm ki, sen bu nameni görtürüp özünü Şih oğlu Şah'a yetiresen. O çox rehmkâr şahdı. Beleki Allah teala gönlüne rehm saldı, bize kömək elledi, yoxsa heç bir yerden bize imdad yoxtu.

Qurbani onun sözlerine razı oldu, tedbirine aferin dedi, birce dene almazın vardı, ona çıxarıp Peri Xanıma verip dedi:

- Al, bunu yadigâr saxla, şe'r demesen, xeyir gelmez, qezadı, belke yolda yıxıldım, öldüm.

Peri Xanım dedi:

- İnşallah heç-zadız olmaz. Sen İsfahan kimi yere gedirsen. Sene çox xerçlik lazımdır. Bütün dünyanın mali hamsi mendedi. Al, men sene qızıllı³ verim, yolda xerclersen.

Bu söz Qurbaniye berk toxundu. Götürdü görek ne dedi:

Bir alamza gönderdim yara yadigâr,
Almadı almazı bağrı taş Peri,
Könül telep eder menden neyim var,
Od tutup çeşmimi eleteş, Peri!

Bülbül ayrılığı sitemdi güle,
Gülebatm nahış süsen-sünbüle,
Badile mintene, üstten silsile,
Serendazdan töküp başa başa, Peri!

1. apdal 2. beddua ediyorum 3. geçirmesin 4. ilaçsız, çaresiz 5. bağırtdı 6. derdine düşmek 7. balkon 8. eşik 9. dalgıç
10. yığılıp 11. pıçak 12. Juç bir^ey 13. altınpara

Bir güzelin eleyinde elendim,
Beli dedim, belasına belendim,
Yan çevirdim, her bir yana dilendim,
Çırbani'ynen görüş, halallaş, Peri!

Qurbani Peri ile görüşüp yola revan oldu.
Güne bir menzil Hacı Bulağ'a teref getmeyin bi-
nasın qoydu. Bu getmekte olsun, al xeber Peri Xa-
nımdan.

Peri Xanımm Mikayıl adlı bir nökeri vardı. Mi-
kayıl Peri Xanım ile Kurbanı'nın sirrini bilirdi.
Onlar Mikayıl'dan sir gizlemirdiler. Qurbani ge-
denden sonra Peri Mikayıl'ı çağırıp dedi:

- Mikayıl, men özüm de Qurbanini bir sı-
naxtani geçirmek isteyirem. Ola bilez mi bir nece
qızla oğlan paltarı geyinem, sen de bizimle gi-
desen? Onunla işim var.

Mikayıl dedi:

- Xanım, niye olmur, çox yaxşı olar.

Peri Xanım bir nece qızla kişi paltarı geyindi,
Mikayıl'ı da götürüp Qurbani'nin dalınca yola
düştü. Bir müddetden sonra baxtılar ki, Hacı Bu-
laxta Qurbani bir nar ağacının dibinde oturup
çörek yeyir. Onlar atlarını düz Qurbani'ye teref
sürdüler. Qurbani baxıp gördü ki, bir deste atlı
geli. O heç fikir vermedi. Peri Xanım deste ile bir
kenarda atdan düşdü. Kızların biri çağırıp dedi:

- Gedip o adama deyersen ki, bizim padişah
xestedi, remmallar² onun xesteliğine Haq aşığının
başını derman buyuruplar. İndi gelmişem senin
başını kesmeye.

Qız Qurbani'nin yanma gedip Peri Xanımm
dediyi sözleri ona dedi:

Çurbani sazı bastı döşüne, aldı görek qıza ne
cevap verdi:

Sallana sallana gelen saların,
Gel böyle sallanma, göz deyer sene.
Al yeşil giyinip durma qarşımda,
Yayın bednezerden göz değer sene.

Gel görüm, gel görüm, kimin yarışan?
Hansi bexteferin⁴ vefadarısan?
Gölgede beslenmiş quzey qarısan.
Seherin yelleri tez deyer sana.

Qurbani der heç kes yarın öymesin,
Düğmele yaxanm çarpaz düymesin,
Destele zülflerin yere deymesin,
Yollar gubarlanar, s toz deyer sene.

Qız üzünü çevirip Peri Xanıma dedi:

- Gör bize ne deyir? Bu bizi deyesen Qıza ox-
şadır?

Qız Qurbani'nin çiyininden[^] dartıp dedi:

- Tez dur gedek?

Qurbani dedi:

- Öldürecekse, qoy bir qatar da deyim,
sonra öldür.

Aldı Qurbani görek ne dedi:

Uçtu göç eyledi könül karvanı,
Mapallar düzülüp yollara doğru.
Naşı⁷ ovçu kesip ov beresini,
Marallar ürüküşüp çöllere doğru.

Alçalım dağların, görünsün göçü,
Cennet-i mevadı qoynunun içi,
Muattar zülfleri, müselsel saçı,
Herdem şitap eyler bellere doğru.

Sevdiyimin iğit imiş atası,
Eskik olmaz heç iğidin xatası,
Qası keman, sinem onun butası,
Qatı yay çekilip qollara doğru.

Baxçalardan qurudulur barama»,
Naşı tebib melhem eyler yarama,
Dedim: Peri, zülflerin tarama,
Könül keşte çıxar hallara doğru.

Çırbani'yem, nalem yandırır daşı,
Üstüme gelmesin tabibi naşı,
Ummana dönübdü gözümün yaşı,
Qalxıban akışır sellere doğru.

Qız qışqırıp dedi:

- Dur qabağıma düş! Bilmirem sen bizi ne
hesap eleyirsən? Biz arvad-zad deyilik, bize eşq
oxuyasan. Bu saat başını bedeninden ayıracağam.

Qurbani dedi:

- Qoy bir qatar sözüm var, onu da deyim,
sonra hara deyrirsən, gederem.

Qız dedi:

- Tez de qurtar!

Aldı Qurbani:

Özü xoşsıfatdı, adı xoşnişan,
Yeriir qabaxça Mikayıl, Perim!
Ferişte zülflerin tarimar olmuş,
Asılıp gerdenden hemayıl, Peri!

Qapına gelmişem, sayılam, sayıl?,
Haq veren paylara men oldum gayıl,
Qızıl kıtmağmdan töktür hemayıl,
Dünya olsun sana negail, Peri!

Qurbani qurbandı şahın derdine,
Derviş bilir hırka, nedi, deri ne?
Ağam gıya baxtı, attı derine,
Yetmiş il bend etti Cebraıl, Peri!

Qız berkten qışqırıp dedi:

- Dur qabağıma düş, sene deyirem!

Qurbani dedi:

- Qezebleme, bir qatar da sözüm var, onu da
deyim, sonra apar!

Aldı Qurbani:

Peri'nin bağında seyran eyledim,
Elmalı, alçalı yaza rast geldim,
Elmasın, hay vasm derdim, düşürdüm,
Könül istediği naza rast geldim.

Gözeller gözeli, gözeller hası,
Silindi, qalmaq könlümün pası,
Sineni benzettim şonqarı yuvası,
Oğlan paltarında qıza rast geldim.

Çırbani'yem, görcek nezer eyledim,
Gözelleri gördüm, hezer eyledim,
Yedisiyle bağda pazar eyledim,
Hesabım yanıldım, yüze rast geldim.

Söz tamam oldu, qızlar baxtılar ki, Qurbani onları tanımıştı. Peri xanım bir xelvetə çekildi, merdana paltarmı çıxarıp, zenene paltarmı geydi. Sonra Qurbani'nin yanına geldi. Bir qeder sohbetdən sonra Peri Xanım Qurbani'ye xeyir-dua verip yola saldı, atı minip özü Gence'ye gayıdı.

Qurbani menzilibemenzil gedip Xudaferin'e çıxtı. Bir kende çatdı. Kendən keçmək isteyəndə gördü bir qoca kişi kerpic kəsir.

Qurbani baxtı ki, qoca onun sözlərindən oxuyur. Ancak düzgün oxumur, bir kelimə ordan, bir kelimə burdan deyir. Bu, Qurbani'ye çox əsər2 elədi, öz-özünə dedi: "Ade, kişi mənim sözlərimi niyə belə oxuyur? Mən meğər belə söz demişəm? Mən zəhmət çəkib düz ağac ekmişəm, bu balta ilə orasını burasını kele-kötür edir. Bilsəydim mənim sözlərim belə oxuyacaqlar, heç deməzdim." Qurbani onun yanına gəlip kerpicin bir neçəsini ayaxladı, bezisini ezdi, bezisini də ayrı-üyrü elədi. Qoca gayıdıp Qurbani'nin üzünə dik baxıp dedi:

-Oğul, aşixlər mərifətli olar, axı mən zəhmət çəkib o kerpicləri düzəltmişəm, sən niyə ele əzərsən? Deli-zad deyəlsən ki?

Qurbani dedi:

- Ay emi, deyəsen acığmas getti?

Kişi dedi:

- Elbette getti, Axı mən onların üstündə zəhmət çəkmişəm. Sən mənim zəhmətimi heç ele-yirsen.

Qurbanidedi:

- Bes a kişi, sən mənim sözlərimi niyə pis* oxuyursan? Axı o da mənim zəhmətimdi, onu da mən zəhmət çəkib düzəltmişəm.

Kişi diqqətlə Qurbani'ye baxıb dedi:

- Oğul, sən kimsən?

Qurbanidedi:

-Mən Qurbani'yəm.

Kişi dedi:

- Oğul, yaxın, sən sözlərini pis oxumuşam. Bağışlağın. Lap yaxşı öyrənib düz oxuyaram. Sən bizim əlin dil əzberisən. Ne dərdin var mənə söylə. Mənim kerpic kəsməyimə baxma, hər ne desən eməledərem.

Qurbani dedi:

- Emi, mənim dərdim- zadım yoxtu. Ancak mənə bir neçə çörək ver, yol çörəgimi qurtarıp.

Kişi dedi:

- Oğul, mənim yaxşı evim, yaxşı oğlanlarım var. Gedək, bu gecə bizə qonaq ol. Yol çörəyi də düzəldim. Getirip yolda çörək vermək layiq deyil.

Qurbani dedi:

- Yox, çörək getirirsən getir, getirmirsən, mən gedirəm.

Kişi nailağ qalıp dedi:

- Onda sən bulağms ağzında dur, qoyma su gəlip İekləri6 dağıda, mən bu saat gedip sənə çörək getirim.

Beli, Qurbani bərenin ağzında durdu. Kişi beli ona verip eve getdi. Qurbani bərk yuxusuz olduğundan uzandı. Ele bu uzanmaqla Çırbani'ni yuxu apardı. Kişi gəlip gördü ki, Qurbani yatıp. Bu yatmaqla su da gəlip İekləri, arxları dağıdıp, Kişi gıymadı onu yuxudan oyatsın. Qurbani axşamcağı yatdı. Gözünü açanda baxtı ki, axşamdı. Etrafına göz gezdirdi, gördü kişi sessiz-semirsiz işləyir. Dedi:

- Emi, bəs mənə niyə oyatmamısan? Axşam düşüb ki...

Kişi gülüb dedi:

- Ne əleyək axşam düşüb? Xarəbelik zad deyil ki? Giderik eve, səhər tezdən sefər edərsən.

Qurbani dedi:

- Emi, qulaq as, bu dağlara bir neçə sözüm var, deyim sonra gedək.

Qurbani sazını çıxarıp görək ne dedi:

Duran dağlar, sizə həmdərd olmamam,
Dağlar, əsirgədiriz qarı da menden, ;
Söyləyibən tənə-tənə sözləri,
Vurdu cüda saldı yarı da menden.

Bu köynəyin bu yaxası, bu bağı,
Bu sinəmin bu düyümü, bu dağı,
Bağban idim, mən becerdim bu bağı,
Bağban əsirgədi narı da menden.

Bu dünya dediyin bir boş elekti,
Haqqm minbir adı dilde gerekti,
Qurbani der: çərxi dönmüş felekti,
Cəbrilə ayrıldı Peri də menden.

Söz qurtaran kimi kişi dedi:

- Doğrudan da mən sən sözlərinin baş-ayağmı yeyirmişəm.

Kişi Qurbani'ye yalvar-yaxar edip evinə apardı. O gecə qonaq saxladı. Çox hörmət etdi. Səhər açılan kimi Qurbani kişiylə həlal-hümmət edip yola düşdü. İsfahan'a getməyin binasını qoydu. Güne bir mezil, bir neçə gündən sonra İsfahan'a çatdı. Bir kişidən xəbər aldı:

-Ay qardaş, Şih oğlu Şah'ın yanına ge-deceyem, name getirmişem. Onu görəbilerem mi? Kişi dedi:

-Onu görmək çetindi. Ancaq men yolunu öy-rederem. O yol ile tez gedersen. Sen burdan düz get mehterxaneye. Orada bir mehterbaşı var. Yaxşı adamdı. Olsun ki, seni Şih oğlu ile tez görüştürer.

Qurbani kişiye dua edip düz mehterbaşınm yanma getti. Selam-kelamdan sonra mehterbaşı baxıp gördü ki, bir gözəl kemalli, garip oğlandı, so-ruştı:

-Oğul, ne temennaya benim yanıma gel-misen?

Qurbani dedi:

-Emi, Şih oğlu Şah'a namem var. Gelmişem meni onun yanma aparasan. Nameni gerek öz elimle verem.

Mehterbaşı dedi:

-Oğul, Şih oğlu üç aydan bir atlara baş çek meye gelir. O gelende men sene xeber vererem. Sen burada durarsan, gelip burdan geçende na meni ona verersen. Bundan başqa ayrı elaç yoxtu.

Qurbani mehterxanede qahnalı oldu. Nağılçı dili üyrek olar, üç ay geldi geçti. Şah oğlu Şah at-lara baxmağa gelmedi. Onbir ay geçti, yine gel-medi. Onbir aydan sonra bir sabah Qurbani meh-terxanenin qapısma çıxmıştı, o teref bu terefa baxırdı, bir de gördü ki, budu Şih oğlu Şah gelir. Qurbani onun yolunun üstünde dayandı. Şah gelip geçende Qurbani edeple selam verdi, nameni ona uzatdı. Padişah nameni alıp cebine qoydu. Atlara baş çekenden sonra gedip kızıl tahta çıxtı. Nameni açıp oxuyanda gördü ki, Gence şəhrindən Ziyad Xanın qızı Peri yazıp ki, " Qara Vezir bize zülüm eyledi. Meni öz sevgilim Qurbani'den ayırdı. Göz yaşım la sene name yazıp, kömeki isteyirem. Ey adaletli şah, bize bir elaç eyle!"

Şih oğlu Şah mektubu oxuyan kimi keremi cuşa geldi- o saat mehterbaşını çağırıp dedi:

-O mene name veren adamı benim yanıma getir.

Mehterbaşı Qurbani'nin yanma gedip dedi:

-Şih oğlu Şah seni çağırır- ancaq qorxma, ne derdin varsa hamışımı söyle.

Beli, Qurbani yol aldı, gedip padişahın barigâhma girdi. Baş eyip hizmet meqammda el-el üste dayandı. Şah oğlu Şah baxtı ki, bu bir cavan aşixtı, dedi:

-Oğlan, ne metlebe gelmisen? Derdin nedi? Utanıp çekinip eleme- hamisini mene de.

Qurbanidedi:

-Şah sağ olsun, derdimi dilimle desem, dilim yanar, izin ver sazunan deyim.

Şah dedi:

-İzindi, de.

Aldı Qurbani görek Şih oğlu Şah'a ne dedi:

Mürşüdü kâmilim, Şih oğlu Şah'ım,

Bir erzim var qulluğuna, şah, benim,

On bir aydı sertöylende bekledim,

Olsana derdime bir agâh benim.

Şih oğlu Şah mehterbaşınm üzüne baxtı. Meh-terbaşı metlebi başa düşüp dedi:

-Şah sağ olsun, bu da bunun baxtmdandır? Hemişe üç aydan bir mehterxaneye, atlara baş çek-meye gelirdin. Bu defa on bir ay çekti. On bir ay bu yazıq benim yanımda qalıp yolunu gözleyip.

Şih oğlu Şah dedi:

-O yekelikte Gence'de bir adam olmadı mı senin erzine qulak asıp, derdine çata? de görüm kim sene ne eyleyip? Men Qara Vezir'e divan tu-tacam.

Aldı Qurbani görek ne dedi:

Yığılıban bir araya geldiler,

Şirin canım eşq oduna saldılar,

Döğdüler, söydüler, yarım aldılar,

Axıttılar göz yaşım billah, benim.

Talip olan dersin alar birinden,

Gavvas olan dür götürer derinden,

Gözü yaşlı geçtim Hudaferin'den,

Yüküm oldu gamü-hicran, ah benim.

Qurbani fikireledi ki, benim buna hiç töh-fem2 yoxtu. Men bundan nece temenna edim O du ki, aldı dübaras sazı, görek Şih oğlu Şah'tan ne cür üzr istedi:

Oxuyur bülbüller, budu geldiya

Qurbaninin canı yolunda niyaz,

Serim sadağadı, üzüm payendaz,

Candan qayri yoxtu bir matah benim.

Şih oğlu Şah baxtı ki, bu çox ağıllı, kemalli, çox da kâmil bir adamdı, dedi:

-Oğlum, de görüm metlebin nedi? Ne is-teyirsen?

Qurbani sazı dillendirdi:

Gence dağlarından- uzak yollardan-

Elbette ki, bir murada gelmişem,

Eşqm siteminden, cerhin elinden,

Bir şahım var, ona dada gelmişem.

Felaket evimde otduğum yerde,

Oxuyup elmime çatığım yerde,

Bir şirin yuxuda yattığım yerde,

İçirdipler mene bade, gelmişem.

Bülbül idim, ayrı düştüm gülümden, Felek vurdu, cüda saldı elimden, Qurbani'yem, Qara Vezir elinden . Şih oğluna şikayete gelmişem. Söz tamama yetdi. Qurbani sazla dediyini sözle de şaha danıştı. Şah ber qezeblendi. O saat Becan'ı çağırıp dedi:

- Becan, gedersen, bu aşığın sevgilisini alıp özüne verersen.

Eğer Qara Vezir o yan bu yan elese, onun bütün neslini qılıçdan geçirip qapısına diken qolu basarsan.

qurtardı, elemedin, bütün neslini keseceyem.
Şah oğlu Şah'm emrini gerek yerine yetirem.

Qara Vezir ne qeder elədi, olmadı. Becan
ondan toyun xercini alıp, Qurbani'ye toy eleməyə
başladı. Qurbani öz toyunun ilk meclisində aldı
görek ne dedi:

Özün şah, aşikar adm hekayik,
Özünde cilavdar Cebrayıl, Perim!
Dua afsunudu firişte zülfün,
Cemi belalardan tefail, Perim!

Özün naseh, kəlamında imamet,
Secde elər ona günde temamet,
Ecep norestədi, hub qeddi-kamet,
Ecep şəhla, ecep şemayil Perim!

O mehrem sırrına eyyarlığım yox,
İkrarım, bil ki, inkarlığım yox,
Mənim sendən qeyri heç bir yarım yox,
Canü baş yoluna ha gayil, Perim!

Qurbani, girişmişən, meydanın derin,
Oxuyanlar bilir deryanm dərün,
Bir qıya baxanda yandırdı perin,
Yetmiş min yıl qaldı Cebrayıl, Perim!

Qurbani sözünü tamam elədi. Toy başlandı,
yeddi gün yeddi gecə yədilər, içtilər, çaldılar, oy-
nadılar, hamisi da Qara Vezir'in hesabına. Se-
kizinci gün gecəvələr bezəndi, Çjurbani ilə Peri Ga-
radağ'a yola düşdülər. Kervan yola düşəndə bir
aşıq sazı döşünə basıp, Qurbani'nin buradaki to-
yunu bu duvakqapma ilə bağladı:

Qaşı kemer, gümüş kemer,
Qurşayıp bele yaraşır.
Yüzündə hal, dudağı bal,
Həm şeker dila yaraşır.
Bir beri bax, beyaz buxağ.
Darçma, hiylə yaraşır.
Derin kemal, güllü desmal,
Al güzel ele yaraşır.
Ay kabağa, gül yanağa,
Yanağı güle yaraşır.

Gözler ala, başa belə,
Çəkilip qara qaşları.
Oğrun baxtı, evim yıxtı,
Etmedi çare qaşları.
Zulmü çox, insafı yox,
Apanr dara qaşları.
Huş getti, mecnun etti,
Saldı diyara qaşları.
Axıl zaydı, qıldı sayıl,
Düşməyə çölə yaraşır.

Qaş oynattı, işve sattı,
Mayı oldum gül cemala
Bimürvet verip ziynet,
Ter endama, xetti-hala.
İlgar verdi, kaste girdi,
Sonra düşdü geç xeyala,
Sevdim yaman, çektim aman,
Ecep düşdüm qeylü-gala
Herzə sözü, cadu gözü,
Fitneye, fe'le yaraşır,
Kəman kurup, oğrun durup,
Məne işve-naz eyleyir,
Çorap toxur, ceh-ceh? oxur,

Gumru tek avaz eyleyir.
Yanağı gül, saçı sünbül,
Zimistanö yaz eyleyir.
Dərdim bilir, şirin gülür,
Bozgun kefim saz eyleyir.
Sevdim ezel, ecep güzel,
Mahala, ele yaraşır.

Qurban ona örtüp cuna,
Göresən haralıdı bu?
Fal açıp, avcıdan qaçıp,
Dağların maralıdı bu.
Yan yan baxır, kirpik qalxır,
Qaşları qaralıdı bu.
Dostun atıp, yasa batıp,
Hüseyn tek yaralıdı bu.
Ömrün üzür, ecep süzür,
Sonadı, gölə yaraşır.

Aşıq Qerib

(Azerbaycan Dastanları, Baku, 1977, s.423-448)

Size kimden ve ne yerden danışım, Tebriz vilayətindən. Tebriz vilayətində Memmed Sövdekâr adında bir kişi vardı. Bunun dünya üzərində bir qızı və iki oğlu vardı. Böyük oğlunun adı Resul, kiçiyinin adı Heyder idi. Gizinin adı ise Nergiz Xanım idi. Memmed Sövdekâr bir müddət ticaretlə meşgul oldu; o övladlarını öz terbiyesi altında böyüdüb heresini müeyyen yaşa yetirdikdən sonra bunları mektebe qoydu. Bir gün Memmed Sövdekâr bazarda ehvalını pisi görüb haman saat² dükânını bağlayıb eve geldi. Arvadı Banı Xanım eri üçün yer salıb türkeçares elemeye başladı. Ama gəttikçe Memmed Sövdekârın ehvalı pisləşirdi. Memmed Sövdekâr bir gün arvadı Banı Xanımı çağırıp dedi:

- Arvad, ölüm ki, var, yuxu kimi bir şeydir, kim bilir, belkə bugün, sabah düşüb öldüm. Sene deyəcək iki vesiyətim vardır. Birincisi budur ki, oğlum Resul üçün varlı yerden qız alma, ikinci vesiyətim də budur ki, qızım Nergiz Xanım'ı varlı ere ver. Çünki o tebeqə çox nanəcip olur.

Memmed Sövdekâr vesiyətini tamam etdikdən sonra ömrünü evlatlarına bağışladı. Resul, atasını layikince dəfn etdikdən sonra başladı ehsan vermeye.

Size kimdən və ne yerden danışım, İsfahan seherindən. İsfahan seherində qırx İotu⁴ vardı. Nece vaxıt idi ki, bu lotuların elinə bir av keçmirdi. Bir gün lotubaşı dedi ki, gəlin gedək padişahın xəzinəsini kesək. Lotular bu niyyətlə evdən çıxıb padişahın imarətinə tərəf gəlməkdə oldular. Günorta idi. Lotubaşı ertədən yolu beledleyib xəzinənin yarılməsini axşama qoydu. Vaxıt təyin edib geri gətirdilər ki, bir keçəl, elində iri qovun yolla gətirdi. Lotubaşı keçəli tutub qovunu elindən aldı. Keçəl ha ağladı ki, qovunu ver, lotubaşı vermedi, axırda keçəl dedi:

- Lotubaşı, sen qovunu ver, mən sənə bir xeyirli yer deyim.

Lotubaşı dedi:

- O nece yerdir?

Keçəl dedi:

- Tebriz seherində Memmed Sövdekâr deyilən biri vardı. O, bu günlərdə vəfat edibdir. Oğlu Resul, atasının var-yoxunu ehsan verib fəqir-füqaraya paylayır.

Lotubaşı keçəlin qovununu verdi və yoldaşlarına dedi:

- Uşaqlar, padşahın xəzinəsindən bizə bir şey çıxmaz, kimbür belkə birimiz tutulaq, amma Tebriz'e gedib Resul'u aldadıb, onun var-yoxunu hiylə ilə ele keçirə bilərik. Odur ki, gəlin özümüzü başqa qıyafətlərə salıb gedək Tebriz seherinə. Lotular razı oldular. Tez evlərinə gəlip biri axund, biri molla,

biri meşedi, biri tacir, here öz istədiyi və bəyəndiyi paltarlardan geyinib gəldilər lotubaşının yanına. Lotubaşı baxıb gördü ki, yoldaşları hazırdır, dedi: Uşaqlar, yolcu yolda gərek.

Gırx lotu biribirine goçulub Tebriz deyib yola düşdülər.

Memmed Sövdekâr'ın oğlu Resul, atasının qırxını verirdi. Axşam azanı idi. Gördü ki, qapı döyülür; durub çıxtı bayıra. Qapını açıb gördü ki, bir destek adam -biri molla, biri tacir, biri meşedi, biri axund qıyafəsində- qapıda hazır dururlar. Resul xəber aldı:

- Gonaqlar, siz kimsiniz, kimi istəyirsiniz?

Lotubaşı dedi:

- Biz merhum atanın ən yaxın dostlarındamq. Atanın ölümünü eşitib gəlmişik başsağlığı verək.

Lotular ele qapıda başladılar ağlamağa. Resul baxıb gördü ki- bunlar gözələrindən yaş bahar buludu kimi axıdılar. Resul başladı bunlara təsəlli verməyə. O, qırx lorunu qonaq otağına dəvət etdi. Lotular oturub bir qədər marhumu yalandan başdan yad edib, göz yaşını axıttılar. Bunların içərisində bir axund vardı, başladı yasin oxumağa. Resul bunları heqiqi dost bilib süf re saldı.

Her cür yeməkdən araya gətirdi. Lotular o ki var, yədilər. Gursakların altını berkidəndən sonra "fatiha" deyib ellerini süfredən çəktilər. Süfrə yığıldı, araya çay gəldi. Çay vaxtında lotubaşı elini cibinə salıb bir dəstə qumar kağızı çıxarıb araya attı. Lotulardan biri bu kağızı götürüb başladı oynatmağa. Resul diqqətlə baxırdı. Yan alıb Lotubaşından xəber aldı:

- Emi, bu kağızlar nə olan şeydir?

Lotubaşı dedi:

- Bu kağızların adına qəmdağıdan kağızı deyirlər. Biz marhum atanın ehsan məclisində çox ağ layıb göz yaşını tökmüşük. Üreyimiz çox kədərənmişdir. Bir qədər bu kağızla oynayaq ki, belkə üreyimiz açılsın.

Resul xəber aldı:

- Bu kağızı nə cür oynayrlar?

- Bunu, belə, pulla oynayrlar. İstəyirsən sən də bizimlə oyn.

Resul razı oldu, dedi:

- Mən razıyam, ancaq oynaya bilmərim.

Lotubaşı dedi:

- Ne eyb var, öyrəderik, bacararsan.

Başladılar Resul'a qumar oynamağı öyrətməyə. Resul qumar kağızlarını tanıyıb oyunu öyrəndikdən sonra anasından bir qədər qızıl pul götürüb başladı qumar oynamağa.

Lotular bir neçə dəfə bile-bile öz pullarından

Resul'a uduldular. Oyun Resul'un çox xoşuna geldi. Başladı şirin şirin oynamağa. O vaxta qeder oynadı ki, baxıp gördü ki- atasının ne ki pulları vardı, hamisini uduzub. Bele ki, seher çörekı almağa bir qara quruşu da qalmayıb.

Resul ayağa durub qonaklar üçün yer saldı, özü de öz otağına geçib yattı.

Sabah açılan kimi lotubaşı oyandı, yoldaşlarını sesleyip dedi:

- Uşaqlar, bu beyferasetde daha pul qalmadı, gelin gün çıxmamışken yayınaq.

Lotular qalxıb here öz yorgan döşeyini ve evde olan ağırdan yüngülden ne vardisa, yığıştırdıkdan sonra İsfahan deyip birbaş germekte olsunlar.

Gün bir boy qalxmıştı. Resul durub ayağa, el-üzünü yuyup dedi:

- Gedim bir qonaqlara baş çekim.

Durub qonaq otağına geldikte ne gördü, qapı açıqtır, qonaqlar da yoxtur. Bir o yana, bir bu yana baxıb gördü ki, bu zalımlar udduqları pullarla kifayetlenmeyib, üstelik yattıqlan yorgan-döşek ve balışları2 da aparmışlar. Kör-peşman anasının yanna gelib onu işten hali etti. Anası dedi:

- Oğul, onlar İsfahan lotuları imiş, eybi yoxtur, sen de get bir zenete qurşan3 ne edek, felek ya zımızı bele yazıpmış.

Resul, anasının bu sözünden sonra evden çıxıb birbaş Rastabazara4 geldi. İstedi demircilik sene- netine kurşansm, xoşuna gelmedi. Bir qeder ireli gedip gördü ki, bir kişi qabağına bir qeder taxta qoyub dülgerlikle meşguldür. Bu senet de onun xoşuna gelmedi. İstedi pineçilik öyrensın. Bir saat qeder pineçi dükânım qabağmda durub pineçilere baxtı. Bu senet de xoşuna geknedi.

Resul bir baş bazar yuxarı germeye başladı. Gördü ki, bir qoca kişi balaca bir dukanda oturub papax dikmekle meşguldür. Resul dayanıp dukanın qabağmda diqqetle papaqçıya baxırdı. Goca papaqçı başını yuxarı qaldırıb gördü ki, dükânım qabağında bir nefer cavan oğlan dayanıb.

Papakçı xaber aldı:

-Oğul, ne isteyirsın?

Resul dedi:

-Emican, iş axtarıram.

Papaçı dedi:

-Bala- mene şegird durarsın mı?

Resul dedi:

-Ne üçün durmaram. Aylığıım nece olacaq?

Papakçı dedi:

-Elinin qabiliyetine baxaram.

Resul razı oldu. Bir gün cuma axşamı idi. Resul, ustasından izin alıb atasının qebirini ziyaret etmek üçün qebiristanlığa yollandı. Atasının qebri üste oturub ağladıktan sonra: -İlahi, meni bu zilletten qurtar,- deyip yeniden ağlamağa başladı. O

qeder ağladı ki, bihuş olub yere serildi.

Resul yatmışdı, yuxuda gördü ki, Tiflis seherinde behişt misali bir bağdadır, bunun başının üstünde ceyran kimi gözel bir qız, qaş keman, gözler piyale, burun hind fmdığı, sine Semergend kâğızı, memeler şamama? kimi yumurlanıp ipek göğnekden baş vermiştir. Baxanın eqlini apanr. Bu qızın yanmda bir derviş var, derviş qızın elini Resul'a uzadıb:

- Resul, bu qız Tiflisli Xace Senan'm qızı Şahsenem'dir, bunu sene butas verirem, çox çekmez biribirine çatarsız, -deyib çekildi.

Resul Şahsenem'in güzelliğini göricek eqli başmdan çıxıb, delicesine ayılıb gördü ki, kabiristanhxtadır. Amma yanmda heç kimse yoxtur. Vahime içerisinde qalıp, bedenine qorxu düştü. Ağzı köpüklene-köpüklene birbaş evlerine teref qaçmağa başladı. Anası Bam Xanım, oğlunu bu halda gören kimi xeber aldı:

-Oğul, bu ne gündür düşüpsen, senin üstbaşını kim cırmışdır?

Resul, anasının sualına cavap vermeyip, hönkür hönkür ağlamağa başladı. Resul'un sesine etraftaki qonşular yığılıb xeber aldılar ki, ne var- ne olmuştur?

Resuldedi:

-Men derdimi dil ile desem, dilim alışıp yanar. Mene bir saz verin, derdimi sazla deyeceyem.

Haman saat Resul üçün bir saz getirdiler. Resul üreyi ahşa alışa sazı sinesine basıp görek ne dedi:

Qadir haxtan nün bir dilek diledim,
Şükür muradımı verdi, ah benim.
Cüme axşamında, cüme gününde,
Erenler yerişti nezergâh benim.

Genç yaşmda gördüm dünya qemini,
Bu zalim feleyin serencamını,
Nûş ettim rüyada eşqin camını,
Göründü gözüme doğru rah benim.

Vaqe ede Resul'e buta verdiler,
Doldurub camımı buta verdiler.
Tiflis'te Senem'i buta verdiler.
İşim oldu zikri illellah benim.

Resul sözünü tamam edib, ağlamağa bağladı. Anası Banı Xanım oğlunun boynunu qucaqlayıp dedi:

-Oğul, heç bir şey başa düşebilmedim, açix de, görüm ne isteyirsın?

Resul sazı sinesine basıp anasını başa salmak üçün görek ne dedi:

Basma döndüyüm gül üzlü ana,
Ana, men Tiflis'e getmeli oldum!
Bir dilberin eşqi düştü serime,
Ana, men Tiflis'e getmeli oldum!

Elime ahnışam sedefli sazı,
Felek yazdı mene bele bir yazı.
Yuxumda görmüşəm bir ala gözü,
Ana, men Tiflis'e getmeli oldum!

Resul'am ahuna dağlar dayanmaz,
Derdim çoxrur menim, kimseler bilmez,
Cen ana, bu yerler mene el vermez,
Bacı, men Tiflis'e getmeli oldum!

Resul sözünü tamam ettikdən sonra anası dedi:

- Oğlum- sen hara, Tiflis hara? Gel sen bizi gözüyaş qoyub getme.

Resul dedi:

-Anacan, dayanmağa halım yoxdur, gerek men gedim. Anası dedi:

- Oğul, indi ki gedirsən- bizi de özünle apar.

Resul razı olub anasını, bacısını, bir de kiçik qardaşı Heyder'i yanına dost-aşnası ilə halal-hümmət ettikdən sonra Tebriz şəhərindən çıxıb Tiflis'e germəyə başladılar. Bir müddət geldikdən sonra yolda bunları berk boran tutdu. Haraya getdiklərini bümeyip çaşıp qaldılar.

Resul gördü ki, kiçik qardaşı ağlayır, Nergiz bacısı bihuş bir halda yere yıxılıb. Bele bir vəziyyəti görüb sazını sinəsinə alıb öz halma görə nece dedi:

Vetenimdən ettin meni didərgin.
Cərhin dönsün felek, Heyder'im ağlar,
Bu duman, bu çiskin, bilmirəm nədir,
Her tərəfinnecin, qarah dağlar!

Göyden enir yere lapa lapa qar,
Bacı, qardaş, ana üzümə baxar,
Biz ölsek burada sensən günahkâr!
Yarı saldı menden aralı dağlar!

Kimimiz var, burda bizi dindire,
Kimsə yox, halım yara bildirə,
Gorxum budu tufan bizi öldürə,
Resul göksü qala yaralı, dağlar!

Söz tamamilə yetən kimi boran dayandı. Başladılar yol getməyə.

Ustad dili yügrek olar. Resul, anası, bacısı və kiçik qardaşı Heyder, sağ və sağlamat gəlib yetdilər

Tiflis şəhərində Gotan dağma. Bunlar geribdilər, heç bir yeri tanımırdılar. Bir qədər yol geldikdən sonra Resul'un yolu bir qanın daxmasına düşdü. Qarı bayıra çıxdı. Resul qarını görə kimi, sazı sinəsinə basıb görə ondan nə xəbər aldı:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Şəhər Tiflis dedikləri budu mu?
Sənəm yarım melhem eylər yaraya,
Şəhər Tiflis dedikləri budu mu?

Qarı baxıb gördü ki, bunlar geribdirlər.
Bu tə-reften də Sənəm'in adını çəkdi.
Aldı qarı:Gezə gezə sən də gəldin buraya,

Eşitdiyən şəhər Tiflis buradır.
Sənəm burda melhem eylər yaraya,
Eşitdiyən şəhər Tiflis buradır.

Aldı Resul:

Baxça burda, bağban burda, bar burda,
İjeyva burda, alma burda, nar burda,
Həce adlı bir qohumum var burda,
Dedikləri şəhər Tiflis budu mu?

Aldı qarı:

Baxça desən, bağban desən var burda,
Cənə min cür dərman desən var burda,
İndi bildim, oğlan getmə, qal burda,
Eşitdiyən şəhər Tiflis buradır.

Aldı Resul:

Resul'am, silinməz gönlümün pası,
Serimdə dolanır eşqin sevdası,
Tiflis ehli, Şahsənəm'in babası...
Dedikləri, şəhər Tiflis budu mu?

Aldı qarı:

Məryəm'em, mərclərin qurban seqinə,
Her axşam Şahsənəm çıxar serinə.
Gorxma oğlan, verrem elin elinə,
Eşitdiyən şəhər Tiflis buradır.

Söz tamamilə yetişdi. Dünyada ustadlar dilində iki cür qarı var. Biri köpeyi qarı, biri ipeyi qarı. Bu qarı ipeyi qarıydı. Xoş sifətlə Resul'a dedi:

- Oğlum, sən qal burada, mən gedib Şahsənəm Xanım'a muştuluq verim.

Resul dedi:

- Qarı nənə,telesməs

Qarı dedi:

-Ay oğul, nece yeni telesməyim, düz bir il

rüzigârdır ki, Şahsenem'in ne gecesi gecedir, ne gündüzü gündüz. Hele benim özümü burada ay-hqçı qoyup ki, Tiflis seherine yeni gelen qeriblerin xəberini ona yetirim. İndi şükür olsun Allah'a ki, sen özün öz elin ayağınla gelib çıxmısa. Men de kasıp bir arvadam. Mene de bir xelet çatar.

Resul dedi:

- Qarı nene, bu yaxınlıqda qehveci dükânı var, ya yox?

Qaridedi:

-Ne üçün yoxdur? İsteyirsən ele buradaca sizin üçün çay qoyum. Siz çayınızı için, men gedim, Şahsenem'e xəber verim.

Resul dedi:

- Qarı nene, xəberi sonra verərsən. Düş qa-bağımıza, bizi apargilen qehvexanaya.

Qarı Resulgil qabağına qatıp birbaşa Deli Mahmud'un qehvexanasına apardı. Resul qarının oyucuna bir qızıl beşlik basıp yola saldı.

Deli Mahmud, Resul'un anasını, bacısını arvadlara mexsus otağa apardı. Gayıdib Resul'dan xəber aldı:

Ey qerib, haradan gelib haralara gedənsən?

Resul dedi:

- Tebriz'dən gəlirəm.

Qehvexanada oturanlar Tebriz adını eşidən kimi yerbeyerdən dedilər:

- Qerib, Tebriz'dən bizim üçün bir nece söz oxu.

Resul sazı sinəsinə alıb görək Tebriz'i nece tərif elədi:

Ay ağalar, gəlin size söyləyim
Açılar baharda gülü Tebriz'in.
Toyda, bayramlarda atlas geyirler,
Kesilmez yaşılı, alı Tebriz'in.

Tebriz'in ətrafı dağdır, meşədir,
İçində oturan beydir, paşadır,
Sekkiz min mahalle, beş min küçədir,
Çarşısı, bazarı, yolu Tebriz'in.

Pehlivanlar qısvet geyir, yağlanır,
Cümle bezirganlar burda eylenir,
Üç yüz altmış yükü birdən bağlanır,
Eldən ele gezer malı Tebriz'in.

Söz tamam olan kimin, yerbeyerdən "aferin" dedilər. Bu seherdə Güloğlan deyilən birisi vardı. Bu mexamda o, eli sazlı gelib qehvexanaya çıxdı. Bir iki heteren pəterən2 dedikdən sonra dedi:

- Görsən bu Tiflis seherində benim qabağıma bir aşiq çıxabilir mi?

Elliks yerbeyerdən qalxıb dedilər:

- Güloğlan, sazını vur qoltuğına var get. Sen Qerib'in qabağında heç bir iş görəbilməzsən.

Güloğlan dedi:

- Hanı O Qerib?

Bele, deyəndə Qerib qabağa çıxıb alıb sazı sinəsinə dedi:

- Göloğlan, dörd yarpaq söz deyəceyəm, cavabımı verəbilsən mən burdan birbaşa Tebriz'e gəyidəcəyəm və aşıklıq sözünü üstümdən gö-türeceyəm.

Ehli-meclis razı oldu, alıb görək ne dedi:

Xeber söyle mənə, ay ustabaşı,

Elindeki sazı nece çalırsan?

Ezel mənə ulduzların sayın de,

Ver cavabım, qalsın başın ağrısız.

Güloğlan cavab verəbilmedi. Qerib alıb ikinci yarpağı, görək nece dedi:

O nece şeydir ki, dolar, boşalar,

Rüzigâr esdikçe yerində durar,

Geyibən yaşılı gələr boşalar,

Ver cavabım qalsın başın ağrısız.

Qerib gördü ki, Güloğlan qaçmaq istəyir. Dedi:

- Qaçma axır yarpağı deyim.

Qerip:

Qerib'em, sualım eşit, döz4 indi,

Gavvas isən deryalarda üz indi,

O nedir ki, baş yox, eli yüz indi,

Ver cavabım, qalsın başım ağrısız.

Söz tamam oldu. Güloğlan baxıb gördü ki, bunun qabağında dayanan halı yoxdur, sazını vurub qoltuğına çıxıb getti.

Meclis dağılından sonra Deli Mahmud Çerip'dən ne üçün gəldiyini xəber aldı. Qerip başına gələnə ona danışib Şahsenem'in ona buta verildiyini söyledi.

Mahmud dedi:

- Qerip, qəm yemə, ne qeder bu bedenimde can var, Şahsenem'i sənə yetirməyə çalışacam.

Qerib burda qalmaxda olsun, sənə xəber verim Şahsenem'dən. Şahsenem Qerib'in ona buta verildiyi gündən, Qerib deyip deli-divane olmuşdu. Bu tərəftən qarı özünü saxlayabilməyib, yetirib ehvalatı Şahsenem'e söyledi. Şahsenem'in atası eşitti ki, deli Mahmud'un dükânma bir qerip aşiq gelib, çalıb oxumaxta ona tay tapımır, görmemiş Qerib'in ustalığına heyran oldu. Deli Mahmud üçün xəber göndərdi, qonağı göndərsin bize.

Deli Mahmud Qerib'i işdən hali etdi, hər ikisi o gün Xace'nin evinə gətdilər.

Şahsenem'in atası Qerib'i xoş sifetle qebul etdi.
Bir qeder sohbetten sonra Qerib aldı sazı kök-
lemeye.

Bu anda Şahsenem'in qulluqçusu Ağcaqız
gelip geçende, Qerib'i gördü, gözü Qerib'e düştü.
Dayanıp qapının arasından baxtı. Qerip onu görüb
her iki tereften derdi cuşa geldi, aldı görek ne dedi:

Bir söz ile elden ele atıldım,
Bu qerib ellerde yaxtı nar meni.
Hasretini çekip yandım kül oldum,
Ahu gözlüm ne haldayam, gör meni.

Sabre taqetim yox, gelmez qərarım,
Erse bülend olub ah ile zarım,
Belli deyilmidir sene ehvalım?
Saraldıbtır qoynundakı nar meni

Qerib bele oxuyanda Ağcaqız özünü sax-
layabümedi, tez yüyürüb Şahsemem'in yanma get-
mekde olsun, aldı Qerib:

Qerib deyir: getme könül oğrusu,
Başımdan germez heç sevda ağrısı,
Sene men söyleyim sözün doğrusu,
Gel maralım, al maralım, sar meni.

Söz tamama yetti, Şahsenem'in atası
Qerib'in bele axumasmdan xoşlanıb dedi:

- Qerib, bu axşam mene qonaqsan. Qerib razı
oldu. Xace durup o biri otağa keçti ki, tedarik gör
sün.

Sene deyim Ağcaqız'dan. Ağcaqız özünü ye-
tirip Şahsenem'e dedi:

- Atanın bir Qerib admda qonağı gelib, se
herden beri öyle oxuyur, gel tamaşa eyle.

Şahsenem bir qaravaşi ta götürdü. Her üçü
gelip pencereden bu biri otağa baxmakta olsunlar
Qerib bunları gören kimi aldı sazı görek ne dedi:

Pencereden mayii mayü baxan yar,
Üç gözəlin birisine men qurban.
Şirin cam eşq oduna yaxan yar,
Üç gözəlin birisine men qurban.

Ağcaqız dedi:

- Xanım, bu mənim üçün oxuyur. Bayaq da
məni gören kimi oxudu.

Şahsenem Qerib'i gören kimi bildi ki, bu onun
butasıdır. Ağcaqız'a cavap vermedi. Ağcaqız bir az
da özünü qabağa verdi.

Aldı Qerib:

Birisinin ayağmda mesti var,
Birisinin can almağa qəsti var,
Birisinin burda yaxm dostu var,
Üç gözəlin birisine men qurban.

Ağcaqız'm ayağmda mest vardı, mest adı eşi-
den kimi dedi:

- Gördün mənim üçün oxuyur.

Bunlar başladılar çekişməyə, kiçik qulluqçu da
qarışdı bunlara. Qerib bele görende axır yarpağı
görek nece tamamladı:

Üç gözəlin biri bize qohumdur,
O birisi el deymemiş qovundur,
Aşiq Qerib, birisi senin ovundur,
Üç gözəlin birisine men qurban,

Söz tamama yetti, Ağcaqız yene dedi:

- Hanım, gördün mü mənim üçün oxuyur?
Bele deyende Şahsemem'in elinde aynası vardı, ay
nam elinde tutub gözlerinden bahar buludu kimi
yaş axıtdı.

Qerib butasını bele görende yenidən sazı alıb
görek ne dedi:

Şerxoş serxoş baxır eyvanz, otaqdan,
Şəhsenem elində aynası gözəl.
Cümle âlem gelir tamaşasına,
Büllur piyalesi, sağrısı gözəl.

Yar məni dindirir şirin dil ilə,
Gözə sürmə çekir gümüş mil ilə,
Otağı bezenib kızı gül ilə,
Süseni, sünbülü, halısı gözəl.

Alışan otaxlı, xoş imaretli,
Gözəllər içində qaddi-qametli,
Ahu baxışlıdır, laçm.3 cüretli,
Uçmağa, qanmağa cıkkası(4 gözəl.

Aşık Qerib sözün deyer avazla,
Dindirəndə canım alar o nazla,
Yarım eyvanında cüt qoşa qızla,
Şahsenem e'ladır, hamisi gözəl.

Söz tamama yetip, Şahsenem bir qeder toğtaq
tapıp qızlarla öz otağına çekildi.

Xace gelip çıxdı. Bir qeder şirin söhbət
sonra meclis quruldu. Tiflis'in yaxm uzaq yer-
lerinden Qerib'in meclisine axışib geldilər. Xace
dedi:

- Qerib, mənə Erzurum'u terif eyle, sesin mənə
çox xoş gelib. Xace bele deyəndə, görek Qerib ne
dedi:

Ağalar, erzime bir qulaq verin,
Adı dilde dəstandır Erzurum'un.
Bir bele səfalı yer görünməyib,
Şanı dilde dəstandır Erzurum'un

Səfalıdır o yerlərin havası,
Her tereftən gəlir bülbül sədası,
Ahular yığnağı, laçın yuvası,
Adı dilde dəstandır Erzurum'un.

Qerib sözünü tamam etdi, qonaqlar yeyib içtikten sonra here öz menziline getdi. Qerib üçün Xace yer salıb otaxların birinde onu rahat etdi.

Şahsenem geceni araya salıp Ağcaqız'ı Gerib'in dalınca gönderib özü bunları bağda gözlemekte olsun.

Ağcaqız qalxep Qerib'in yattığı otağın qa-bağına geldi. Qerip yatmamıştı. Ağcaqız pen-cereden onu sesledi. Qerip pencereden boylanıb gördü ki, gelen Ağcaqız'dı. Xeber aldı:

Ne üçün geldin?

Ağcaqız dedi:

Qerib, Şahsenem seni bağda gözleyir.

Gerib, Şahsenem'in adını eşiden kimi özünü pencereden atıp Ağcaqız'la bağa gettiler.

Şahsenem üç gecelik ay kimi ağacların ara-sından çıxdı. Yaşılbaş sonalar kimi bulaq başında durub; Qerib'in yolunu gözleyirdi. Qerip özünü yetirip gördü ki, bulaq başında butası dayanıp saç-ların hörür, şevki de suya düşüp gözleri in-tizardadır. Dedi:

- Ey dili-gafil, dil ile buna yanaşsam dilim alışar.

Ahp sazı sinesine görek ne dedi:

Bulağın başında saçın örende,
Göründü gözüme maya qaşların.
Gör nece düşürür sulara şövqin,
Benzeyir üç günlük aya qaşların.

Camalın veripdir cahana şevqi,
Her baharda artar bülbülün zevqi,
Yandırdı qelbimi camalın şevqi,
Ağlımı veripti zaya qaşların.

Qaşların bezirgan, gözlerin Xace,
Baxışm sehirkâr, yanağm qonca,
Sevindir Qerib'i bari bir gece,
Ağlımı veripti zaya qaşların.

Söz tamama yetti. Şahsenem dönüp Çjerib'i dalı qatdai gören kimi atılıp boynuna sarıldı. İki aşiq sarmaşıq kimi birbirine sarılı, yumuşaq otların üstünde uzandılar. Ağcaqız da bir tereften bun-ların keşiyini(2 çekmekte olsun.

Sabahın temiz yeli Şahsenem'in ruhsarına deyib ayılttı. Qerib dedi:

- Ey benim gözümün ışıqı, qelbimin soltanı, gedirsen, nedir?

Şahsenem dedi:

- Beli, gedirem, meni atamdan iste, atam meni sene verer, vermese men heç kime getmeyece.

İki hesretli eht-peyman edib ayrıldılar.

Qerib, Şahsenem'den ayarılıb anasını yanma gelib dedi:

- Ana, Şahsenem'i benim üçün iste.

Qerib'in anası Deli Mahmud'u da özüyle gö-türüp Xace'nin yanma geldiler.

Qarib'in anası Şahsenem'i Cjayda üzre oğlu üçün istedi.

Xacededi:

- Ne eybi var, razıyam, ancaq oğlun qırx kese qızıl başlıq vermelidir.

Gerib'in anasının boğazının yolu qurudu, bir-baş oğlunun yanma gelib dedi:

- Oğul, Xace qırx kese qızıl isteyir.

Qeribdedi:

- Ana, Allah'ın kömeyi ile qırx kese qızıl qa-zanaram.

Qerip sazını alıb evden bayıra çıxdı. Gelib Deli Mahmud'un yanına Xace'nin dediyini ona yetirdi. Deli Mahmud dedi:

- Oğul, Allah kerimdir, sebr et, görek işin axın haraya çıxar.

Gerib burada qalmaxta olsun.

Şahveled, Şahsenem'in emişi oğlu idi. O, eşitti ki, emişi kızını Qerib adlı bir nefer Tebrizli isteyir, qız da onu isteyir. Elçi gönderdi emişinin yanına. Xace, Şahsenem'i Şahveled'e nişanladı. Elçiler mü-barekabad edip bu şad xaberi Şahveled'e yetirdiler.

Şahsenem eşitti ki, atası Çjerib'in elçilerini red edip, Şahveled'e söz verib. Şahsenem'in günü oldu qara, gece-gündüz Qerib deyib ağlamağa başladı.

Bu tereften Şahveled güzel bir xoca tutub bir imansız qarı tapıb xoncanı³ gönderdi Şahsenem üçün.

Qarı Şahsenem'in yanma gelib xoncanı koydu qabağına. Şahsenem xeber aldı:

- Qarı nene, bu xoncanı kim gönderib?

Qarı dedi:

- Bıy, gadan ahm, nece yani kim gönderib, senin nişanlım Şahveled!

Şahsenem, Şahveled adı eşiden kimi xoncanı alıb tulladı. Ağcaqız'a da tapşırıdı ki, köpek qarırı atın pillekenden⁴, itib getsin cehenneme.

Ağcaqız qarını iteleyib saldı pillekenden aşağı. Qarı dingildene dingildene enib - Vay öldüm! deyib onbasms duta duta, özünü yetirdi Şah-veled'e.

Şahveled qarının geldiğini görcek, çıxıb xeber aldı:

- Qarı nene, nece geldin?

Qarı dedi:

- Ağrın üreyime, nece geleceyem? Nişanlın Senem xoncanı menden qabaq heyete tullayıb özümü de o qeder döydü ki, zehmetlik nenemin adı yadımdan çıxdı.

Şahveled dedi:

- Qarı nene, sen dünya görmüş bir adamsan, biz nece edek ki, Qerib'i bu Tiflis'den red edek?

Qarı dedi:

- Ne bilim, men sizin işinize qanşan deyilem.
Şahveled cebinden pul çıxarıb qarırın ovu cuna basıb dedi:

- Qan nene, ne olar, fikirleş görək.

Qarı pulu gören kimi gözleri ışıxlanıb dedi:

- Menim gözüm üste.

Qarı ayrılıb Qerib'i axtarmaxta olsun.

Şahsenem'in Qarib'e aşik olması ve Şahveled'in adamım qovması xəberi qızın atasma yetişdi. O, öz arvadını qızırın yanma gönderdi ki: "get qızına öyüt ver, bizi biabırı elemesin. Qerib yoqsul bir oğlandır, bize tay deyil."

Şahsenem'in anası durub qızının yanma geldi, erinin dediyini qızma söylədi. Şahsenem başını aşağı salıb bahar buludu kimi gözündən yaş axıda axıda, görək anasma ne cavab verdi:

Basma döndüyüm gül üzlü ana
Ana, men yazığı ne dindirirsən,
Südünü emmişəm men qana qana
Ana, men yazığı ne dindirirsən?

Sarıhıqda heyvalardan sarıyam,
İsmim pâkdir, sulardan da duruyam,
Vermesəz de men Qerib'in yanyam,
Ana, men yazığı ne dindirirsən?

Şahsenem bele deyəndə, anası onun ağzıma bir sille vurub dedi:

- Men deyirəm bizi biabır eylemə, sen deyirsən men Qerib'in yarıyam.

Senem dedi, onda qulaq as:

Qaynasın, qaynasın, peymanə dolsun,
Qoy saralsın, küli rengim solsun.
Bu işə el vursan dörd oğlun ölsün,
Ana, men yazığı ne dindirirsən?

Şahsenem qurbandı oğlun Hebib'e,
Meni sahnagilən qeyri-tebibe,
Ana, razı olun gedim Qerib'e
Ana, men yazığı ne dindirirsən?

Söz tamam oldu, anası çıxıb getdi. Şahsenem oturub ağlamaqta və Qerib'in yolunu gözleməkdə olsun. Sənə deyim Şahveled'in qansından. Qerib oturmuştu daş üstə, vetene doğru baxırdı. Qarı özünü Qerib'e yetirib onu tanınamazhğa vurub dedi:

- Oğul, bu aralarda Tebrizli Qerib'in evi hardadır?

Qerib xəber aldı:

- Qerip neyinə gerektir?

- Meni Şahsenem göndərib,

Qerib Şahsenem adı eşidən kimi qalxıb dedi:

- Nene, Qerib menəm. Tez de görüm Şahsenem ne xəber göndərib?

İmansız qan özünü yere gözünün yaşım axıda axıda dedi:

- Oğul, menim sənə yazığım gəlir, sən Şahsenem deyib Tebriz'dən buraya durub göç-külfətlə gəlirsən. Ama Şahsenem sənə vəfasızlıq etdi.

Qeribxəber aldı:

-Nece?

Qandədi:

- Necəsi yoxdur. Odur, Şahsenem emişi oğlu Şahveled'e nişanlandı. Bugün-sabah toyu da ola-caq, özü də meni göndərdi ki, sənə deyim xar sən bir də Şahsenem adı çəkməyəsən.

Qerip qarından bele eşidəndə üreyi demirci kürəsi kimi od tutup yandı. Sazım elinə alıb Şahsenem'in bağma gəldi. Bağa girib gördü ki, Şahsenem'in həmişə gezip dolandığı bağ bu gün ele sakinlikdir ki, gəl göresən, bağın hər tərəfindən qəm insanın üreyinə qara yağmur kimi yağır. O, bir qədər də Şahsenem'in yolunu gözeleyib gördü ki, gəlmiş çıxmadı. Qerib'in derdi tezələndi. Şahsenem'in ona göndərdiyi sözü xatırlayıp sazını alıb bu münasibətlə aldı görək ne dedi:

Xaraba qalasan Tiflis şəhəri,
Həç sənə oynayıb gülən yoxuymuş.
Bülbül susub, bağ pozulub, gül solub,
Yad bağların itibarı yoxuymuş.

Men gedirdim dostum çıxtı qabaxdan,
Acı sözün salmaz meni damaxdan,
Bizim gülden yad güllərə qoymaxdan,
Yad sonanın itibarı yoxuymuş.

Âşık Qerib gəlmək ilə yad oldu,
Sınıx könlüm me'lul oldu, şad oldu,
İstəkli dilberim bizdən yad oldu,
Yad sonarın itibarı yoxuymuş.

Qerib günü axşam etdi. Şahsenem çıxmadı. Gaş qaraldı. Tiflis'in bütün ləmpaları yandı, kəsip-kəsib evinə çəkildi. Şahsenem yenə gəlmədi. Qerip qarının sözünü təsdiqləyib gətməkdə olsun. Şahsenem'in birdən yadma düdü ki, Qerib hərdən bağa gəUr. Ağcaqız'ı çağır dedi:

- Gət gör Qerib bu tərəflərdədir mi? Çağır gəlsin serv ağacının altına.

Ağcaqız çıxıb özünü bağa saldı. Qerib bir də gördü ki, ağacların arasından bir şey ağarır, irəli

yeriyip gördü ki, Ağcaqız'dır. Ağcaqız'a söz demeye macal vermeyib aldı görek ne dedi:

Seni gördüm ağlım oldu perişan,
Eridi üreyim yağı, Ağcaqız.
Gıya baxıb gönül evin yıxansan,
Tanımırsan sağ, solu, Ağcaqız.

Camalm seçilmez üç günlük aydan,
Qaşlarm seçilmez kamandan, yaydan,
Bir xeber ver mene saç, leyladan,
Seherden gezirem bağı, Ağcaqız.

Men Qerib'in derdin yaz qelem ile,
Günümü geçirderem qem-elem ile,
Menden Şahsenem'e sen salam ele,
Gelmese dağdaram bağı, Ağcaqız.

Söz tamama yetdi. Ağcaqız dedi:

- Evi yıxılmışım oğlu, bir sebr et gör ne deyirem!

Qerib dedi:

-De görüm.

Acaqız dedi:

- Qerip, meni Senem gönderib, dedi ki, serv ağacının altında meni gözlesin, gelirem. Günah mende olup sabahtan beri men bir qeder ağır terpenmişim. Get serv ağacın altına gözle.

Qerib gelip serv ağacının altında oturdu. Kuşların ceh-cehi bülbüllerin gözəl neğmeleri, güllerin xoş etri Qerib'in huşunu apardı, ele ki, özü bilmeden yığılıp yatdı.

Ağcaqız özünü Şahsenem'e yetirib dedi:

- Şahsenem, gel çıxmaq bağı. Bülbüller ele ötü şür ki, gel göresen. Qerib'i gezek, tapaq.

Şahsenem razı oldu. Her ikisi bağı çıxdı. Ta ki, Ağcaqız haman yere çatıp Şahsenem'e dedi:

- Şahsenem, sen burada gözle, men, serv ağacının altına deyim, belke Qerib'i tapa- bildim.

Ağcaqız icaze alıb serv ağacının altına geldi, gördü ki, Qerib ele yatıptır, heç özünde deyil. Ağcaqız siyah saçlarından üç tel ayırıp sineye saz edip görek Qerib'i nece oyadır:

Eyvandan enib yürüdü,
Oyan ovcu, ovun geldi.
Şövqi alemleri bürüdü,
Oyan ovcu, ovun geldi.

Ağcaqız gördü ki, Qerib oyanmır, alıb ikinci yarpağını nece dedi:

Siyah zülfün tökmüş yüze,
Sürme çekmiş qaşa, göze,
Eyvanından indi düze,
Oyan ovcu, ovun geldi.

Qerib yine ayılmadı. Ağcaqız görek nece axır yarpağı tamamladı:

Ağcaqız deyir süzünü,
Oyan Qerib, aç gözünü,
Üç gecelik ay üzünü,
Oyan, ovcu ovun geldi

Qerib yine ayılnadı.

Şahsenem bağı başından ses eşidib, Ağcaqız'ı çağırdı. Ağcaqız geldi. Şahsenem ondan xeber aldı:

- Ay qız, bağı kim var?

-Xamm, Qerib serv ağacının altodadır, çağır-am oyanmır,

Şahsenem yüyürüp özünü Qerib'e yitirdi. Ne qeder çağırırsa Qerib ayılmadı. Şahsenem leyli ölüklərindən üç tel ayırıp, saz evezine sıxtı nar memelerinin arasına, gör Ağcaqız'a ne dedi:

İki gözüm Ağca gelin,
Qerib oyanmır, oyanmaz,
Eşqiyle oldum divane,
Qerib oyanmaz, oyanmaz.

İçmişem qırklar camından,
Geçerem indi canımdan,
Serv ağacı kölgəsindən,
Qerib oyanmaz, oyanmaz.

Senem deyir aç gözünü,
İster öpsün ağ yüzünü,
Tere qerk edip özünü,
Qerib oyanmaz, oyanmaz.

Qerip ayılmadı. Şahsenem ağlaya ağlaya gelip oturdu çarhavuzun qırağında. Ağcaqız'ı yine gönderdi.

Ağcaqız gelib bu defə Qerib'i ele silkeledi ki, Qerib dik atıldı. Qerib xeber aldı ki, ne olub.

Ağcaqız dedi:

- Şahsenem düz bir saattir ki, kestirib yanını, ayılmayırsan.

Qerib Ağcaqız'dan bele eşidende sazı ahh görek öz halma uyqun ne dedi:

Ecep yerde meni berk huş apardı,
Yarm geldiyini heç bilmemişem.
Felek vurub bextim yine çevirdi,
Yarm geldiyini heç bilmemişem.

Zalim felek yazdı bele yazımı,
Gör nece çevirdi kışa yazımı,
Üreyimde qoydu benim arzumı,
Yarın geldiyini heç bilmemişem.

Qerib deyir: uzun iller gülmedim,
Ağlayıban göz yaşımı sümedim,
Yan menzilinde tekçe görmedim,
Yarın geldiğini heç bilmemişem.

Bele deyip ağlamağa başladı. Bu terefdən Ağ-
caqız kqaçıp Şahsenem'i onun yanına göndərdi.

Şahsenem gelip gördü ki, Qerib yamqlı yanıqlı
oxuyur, ağlayır. Daldan qulaç qollarını Qerib'in
boynuna salıb "can Qerib'im" deyip onu qu-
caqladı.

İki hesretli sarmaşıq gül ağacına sarılan kimi
birbirinə sarıldılar.

Doyunca görüştükten sonra Qerib dedi:

- Ey qelbimin soltanı, mən sənə ayrılmalı
oldum.

Şahsenem bu sözü Qerib'tən eşidən kimi ele
bil onu ıldırım vurdu, xəbər aldı.

- Ne üçün? Bu ne sözdür danışsən?

Qerib dedi:

- Atan Xacə seni mənə vermək isteyirsə, niyə
məndən qırx kise qızıl isteyir?

Şahsenem dedi:

- Ele bundan ötrü mənə atarsan, sən qırx kise
qızıl deyirsən, mən sənə elli kise getirim, teki mənə
terk eleme.

Qerib dedi:

- Can Şahsenem, bu insaftan çox kenar olur,
gel sən mənə izin ver, gedim öz elimin zəhməti ilə
qırx kise qızıl qazanım, verim atana. Sonra şadlıqla
toy edək.

Şahsenem dedi:

- Bəs ne zaman gəlersən?

Qerib dedi:

- Bu ehtiyat-peymanına and olsun, yeddi ildən
uzaq sürmez.

Bele deyəndə Şahsenem başladı ağlamağa.
Qerib Senem'in bahar buludu kimi axan göz yaş-
larını görünce üreyi alışıdı, saza el atdı:

AldıQerib:

Başına döndüyüm gül üzlü Senem,
Gettim yar, eyləndim, belkə gəlmədim,
Bu ayrılıq bizi həxtən verildi,
Gettim yar eyləndim, belkə gəlmədim.

Aldı Şahsenem:

Başına döndüyüm gül üzlü cavan,
Get Qerib'im, sağlıq ilə gəlsən.
Vardır mən bilərəm sənə mehbəbət,
Get Qerib'im, sağlıq ilə gəlsən.

AldıQerib:

Dön beri, dön beri, bir üzü görmə,
Al yanaqlarının qurbanı olum,
Bir emanətim var, qoy sənə verim,

Gettim yar, eyləndim, belkə gəlmədim.
Aldı Şahsenem:

Gurbanı olduğum karagöz Qerib,
Layiq mıdır mənə burakıb getmək,
Sənsən mənə yaxın dərəcəyə təbib,
Get Qerib'im, sağlıq ilə gəlsən.

AldıQerib:

Yazılmış alnıma eşkin ezeli,
Payız gələr, bağlar tökər qezeli,
Nəyləyirəm sənə qeyri gözəli,
Gettim yar eyləndim, belkə gəlmədim.

Aldı Şahsenem:

Qerib, bu sözlərin həqiqəyə yaramaz,
Sözündə durmayan bəndə mərtdə olmaz,
Elə gözəl çoxdur sənə yaramaz,
Get Qerib'im sağlıq ilə gəlsən.

AldıQerib:

Sənə kimsənəyə gəlməz gümanım,
Elə gözlü perim, qaşı kəmənim,
Yeddi ilə kestim əhd-peymanım,
Gettim yar eyləndim, belkə gəlmədim.

Aldı Şahsenem:

Senem deyir gətme, yollar çamırdır,
Sənin bağrımda daşdır, yoxsa demirdir,
Yeddi il dediyin, xeyli ömürdür,
Get Qerib'im, sağlıq ilə gəlsən.

Aldı Qerib:

Qerib deyir: viran qalsın bu vətən,
Gorxum budur gülə sarmaşa tiken,
Gayıtməsəm qəmar mənə hər yəten,
Gettim yar, eyləndim, belkə gəlmədim.

Söz tamam oldu. Hər iki hesretli yenidən gö-
rüşüb, öpüşüb, həlal hümmət etdikdən sonra Şah-
senem dedi:

Qerib, indi haraya getmək istəyirsən?

Qerib dedi:

Rum'a getmək istəyirəm.

Qerib belə deyəndə Şahsenem'in xatirəyə gəldi
ki, Qerib Rum'a gətse, ondan da gözəlini tapar.

Aldı Şahsenem:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Amandır Qerib'im, gətme Rum'a sən!
Gəzdəyin yerlərdə yad eyle mənə,

Amandır Qerib'im, getme Rum'a sen!
Aldı Qerib:

Eğer mevlam mene kömək olarsa,
Ağlama sevdiyim, yene gelerem.
Ecel şerbetini canım dadmasa,
Ağlama sevdiyim, yene gelerem!

Aldı Şahsenem:

Lenet olsun o günlere, o deme,
Yazıq canım nece dözsün siteme,
Sen getsen bürünnem qaraya, qeme,
Amandır Qerib'im, getme Rum'a sen!

Aldı Qerib:

Canım Senem, qorxma gedib gelerem,
Senden qeyrisinə gönül vermerem,
Sen istesen, men Helep'te qalaram,
Ağlama sevdiyim, yene gelerem!

Aldı Şahsenem:

Şahsenem deyir ki: halım yamandır,
Uca dağlar başı qardır, dumandır,
Bu ayrılıq bize xeyli zamandır,
Amandır Qerib'im, getme Rum'a sen!

Aldı Qerib:

Resul'dum, Qerib dedilər adıma,
Mevlam yetişəcək mənim dadıma,
Qürbət əldə Sənem düşsə yadıma,
Cəmmi odlara atıb gələrəm!

Söz tamama yetti. Qerib yenidən Şahsenem'le görüşüb ayrıldılar.

Qerib birbaşa anasının yanına gəldi. Qerib'in anası gördü ki, oğlu sefer libasındadır, xəbər aldı:

- Oğul, haraya gedirsən?

Qerib dedi:

- Ana, qulaq as deyim.

Aldı Qerib:

Qurbanm olaram, gül üzlü ana,
Gedirəm qurbətə gəzim bir zaman.
Bir sefer sevdası vardır başımda,
Gedirəm qurbətə gəzim bir zaman.

Aldı anası:

Ne sevdadır yene düşüb başına,
Oğul, gedip ağlar qoyma sən bizi!
Bağrımı döndərdin hey qızıl qana,
Oğul, gedip ağlar qoyma sən bizi!

Aldı Qerib:

Canım ana, gəl ağlatma sən məni,
Mən eyledim haqqa ɛmanət sənə,
Tapşınram sənə butam Sənem'i,
Gedirəm qurbətə, gəzim bir zaman.

Aldı anası:

Mən sənə kömək istərim Huda'dan,
İşinə fərəç versin böyük yaradan,
Mən ölsem kim götürər məni aradan,
Oğul, gedip, ağlar qoyma sən bizi!

Söz tamam oldu. Qarib anasından ayrılıp birbaşa Mahmud'un yanına gəldi. Anasının ona tapşırıp yola düşdü.

Şahveled eşitdi ki, Qerib gedir, onu öldürmək niyyətlə Tiflis'tən çıxdı. O vaxt gəlib çatdı ki, gördü Qerib Kür'ü addayıp, kör-peşman geri qayıtdı. Şahveled Şahsenem'e xəbər göndərdi ki, bugün-sabah toyu başlayıram. Şahsenem gördü ki, zornan da olsa onu aparacaqlar. Şahveled'e xəbər göndərdi ki, onu yeddi il gözlesin.

Şahveled Şahsenem'i yeddi il gözleməkdə olsun, sizə deyim Qerib'tən.

Ustad dili yüyrək olar. Qerib bir müddət yol gedip, gəlib çatdı Helep şəhərinə. Qerib Helep şəhərini görəncə ürək tərifi fətə:

Şükür olsun yaradana,
Sənə gəldim, Helep şəhri.
Ayrı düşdüm vətənimdən,
Sənə gəldim, Helep şəhri.

Ayrıldım gonca gülümdən,
Köksü sarı bülbulümdən,
Bir kekilli bülbulümdən,
Sənə gəldim, Helep şəhri.

Ayrıldım nazlı yarımdan,
Üzüm gülmez ah-zarımdan,
Ayrılıp həmtayımdan,
Sənə gəldim, Helep şəhri.

Söz tamam oldu, gəlib çıxdı bir qəhvəci dükânına. Bir nece müddət burada qalıp çəhrə oxuduqdan sonra Qerib'in səsi yayıldı Helep şəhərinə ki, bir beş aşıq gəlib, heç bir ustad qabağında dayanabilmiş.

Bu xəbəri eşidən yaxın-uzaq yerlərdən qəhvəci dükânına gəlib Qerib'in oxumasına qulaq asırdılar.

Qerib burada gününü keçirməkdə olsun, sənə deyim Tiflis şəhərindən.

Yaman olur qarlı dağlar bürcası,
Bir derdim var, qardaş onu açası,
Senem butasıdır, men de bacısı,
Gözlerem yollan, gelmedi qardaş.

Aslı ile Kerem

Destan uç ustadnâme ile başlar.Eski zamanlarda Gence'de Ziyad Han isminde sevilen bir han yaşar. Kara Keşiş isimli bir Ermeni veznedarı vardır. İkisinin de çocuğu olmaz. Bir gün kara Keşiş: "Han sağ olsun, gel bir ahd bağlayalım, benim kızım olsa senin oğluna verim, senin kızın olursa benim oğluma ver." Anlaşırlar. Zaman geçer Ziyad Han'm bir oğlu, kara Keşiş'in de bir kızı olur. İsimlerini Mahmud ve Meryem koyarlar.

Aradan yıllar geçer, on beş yaşına geldiklerinde birbirlerini bağda görür ve aşık olurlar; birbirlerine Kerem ve Aslı adlarını koyarlar. Bir süre sonra haber Ziyad Han'a gider, han sevinir ve Kara Keşiş'e ahdini hatırlatır. Kara Keşiş korkusundan bir şey diyemez ama, bu evliliği istememektedir; Aslı'yı da alarak gizlice kaçar.

Kerem yardımcısı Sofi'yi de yanına alarak yollara düşer, birçok maceralardan sonra Aslı'yı bulurlar. Kerem, sırf başını sevdiğinin kucağına koyabilmek için bütün dişlerinin Aslı'nın anası

(Aslı ile Kerem, Azerbaycan Dastanları, Bakü-1977) s. 560-565

tarafından çekilmesine razı olur; ama Aslı'nın anası Kerem'i tanır. Kara Keşiş'e haber vermeye gider. Aslı Kerem'e, "Buranın paşası Süleyman Paşa seni duyarsa zindana atar, ama veziri merhametli bir adamdır, ben ona bir mektup yazayım ona git" der. Vakit geç olduğu için Kerem vezirin yanına sabah gitmeye karar verir. Gece, Aslı'nın penceresinin altına gelir ve burada yakalanarak Paşa'nın huzuruna çıkartılır.

Paşa bir çok sorgu sualden sonra Kerem'in hak aşığı olduğu anlar. Keşiş, "Hayır değildir", diye itiraz eder. Paşanın akıllı bacası Hüsnîye, Kerem'i sınağa çeker ve onun hak aşığı olduğunu kabul eder. Paşa Kara Keşiş'e üç gün mühlet verir; toy kurulacaktır. Keşiş razı olur ve o akşam Aslı'yı da alıp yine kaçar. Kerem yine yollara düşer. Gide gide Halep şehrine varırlar. Kerem ile Sofi, Halep Paşası'nın adamlarından biri ile tanışır. Külhan isimli bu adam, Kerem ile Aslı'yı bir bağda buluşturur. "Kerem gördü ki, Aslı siyah geyinip. Sazı döşüne basıp deyin"

Evvel bahar yaz ayları gelende
Alaydım gedeydim bağlara seni
Cümle quşlar muradını alanda
Qaldıraydım yaşıl dağlara seni.

Camalın xubluğu mat eyler meni
Göylere dayanır aşığın ahi,
Geyin al yaşıl geyme siyahı
Haqq nesib eylesin ağlara seni.

Derdli Kerem deyir: Kerçekdi sözüm
Bu melul könlümü şad eyler üzün,
Çızarıb almalar deyende üzüm
Endireydim yaşıl bağlara seni.

Sen deme bu gün Heleb Paşası gezmeye çıxıbmış. Yolu buradan düşdü. Baxdı ki, darğanmi bağında bir cavan oğlan derdli derdli oxuyur, bir qız da qulaq asır. Bu paşaya toxundu. Atmı sürdü düz bağın içine. Aslı adam geldiğiym göricek işin üstü açılmasın deye, qacıb getdi. Paşa Kerem'in başının üstünü kesib dedi:

- De görüm kimsen? Burada ne qayıırırsan?

Kerem dinmedi. Paşa bir de soruşdu. Kerem yene de cavab vermedi. Paşa bir de qezeble soruşanda Kerem sazı sinesine mindirib dedi:

Şikayetim vardı çerxi felekden,
Zalim felek eğdi bükdü belimi
Ezel bülbül kimi feryad ederken,
İndi lal eyledi şirin dilimi

Yandı ciyerciyim döndü büryana,
Axdı çeşmim yaşı, döndü ummana
Getirdiler meni ulu divana,
Bağladılar ayağımı, elimi.

Derdli Kerem qoydu başı qadaya
Yar ile getmedi xelvet odaya
Çox şükürler olsun barı xudaya
Gözüm ile gördüm Esli yarımı.

Paşa diqqetle qulaq asıb gördü, yox, burada ne ise deyesen başqa bir mesele var. Dedi:

- Aşıq, de görüm, kimsen? Derdin nedi?

Kerem dinmemiş Sofi dedi:

-Paşa sağ olsun bu Genceli Ziyad Xanın oğludur? Nece ildi ki, Keşiş'in qızma aşıqdı. Onun da lınca diyar diyar gezir. Axırda gelib burada sevgilisini tapıb. Sevgilisi ile görüşmek isteyirdi ki, siz gelib çıxdınız.

Paşa soruşdu:

- Qız de bunu isteyir mi?

Sofi dedi:
- Beli soruşabilersiniz.
Paşa o saat bir edalet divanı qurub Keşiş'i de qızını da çağırddı. Qıza dedi:
- Qızım sen bu oğlanı sevirsən mi?
Ash Xan Paşanm ayaqlarına ymlıb dedi:
Sene qurban olum paşa bu benim sevgilimdir. Atam meni ona vermeyib bizi feraq oduna yandırır.
Paşa üzünü Keşiş'e tutub dedi:
- Niye qızım ona vermirsən?
Keşiş dedi:
- Evvela men Ermeni'yem, o Müselman. İkinci de benim qızım nişanlıdı.
Paşa dönüb Aslı'dan soruşdu ki:
- Qızım sen nişanlısan?
Aslı dedi:
- Paşa meni burada özleri güçle bir oğlana nişan qoyublar. Ancaq men Kerem'den başqasına getmeyeceyem.
Paşa dedi:
- Keşiş bunlara zülm elediyin besdi. Gerek qızı veresen ona.
Keşiş gördü ayrı yol yoxdu, dedi:
- Baş üste. Mene üç gün möhlet ver, hazırlıq görüm. Camaat yerbe-yerden qışqırdı ki:
- Möhlet verme, yene de qaçacak.
Paşa dedi:
- Yox qaçmaz.
Sonra üzünü Keşiş'e tutub dedi:
- Üç gün Ash'nı burada öz qızlarımm yanında saxlayacağam. Get hazırlaş. Üç gündən sonra toy dur.
Hamı paşanm bu tedbirini beyendi. Hazırlıq başladı. İndi hamı toya hazırlaşmaqda olsun eşit Keşiş'den.
Keşiş çox hiyleger, özü de sehirkar idi. Tez qızma qırmızı xaradan bir don hazırlatdı. Döşüne tilsimden düymeler tikdirdi. Üçüncü gün Aslı'nın yanına gelib öz eli ile donu onun eynine² geyindirdi, sonra da dedi:
- Qızım men çox şadam ki, sen öz muradına çatdm. Xoşbext ol. Amma yataq otağında qoy bu düymeleri Kerem açsın.
Beli paşanm emri ile toy başlandı. Qırx gün qırx gece çaldılar oynadılar, meclis keçirdilər. Ash'nı Kerem'e verdilər.
Kerem gelin otağına girib gördü ki, Ash xan qırmızı xaraya bürünüb, özünə de yetmiş yeddi qelemle bezek vurulub. Kerem bu gözelliği Ash xanda gören kimi sazını ahb görek ne dedi:

Sevdiyim başdan ayağa
Alqırmızı geyinibdi.
Yaraşır qeddi dalma
Şal qırmızı geyinibdi.

Atalıdı analıdı
Ördeklidi sonahdı
Qulakları tanahdı
Lel qırmızı geyinibdi

Bade doldu içmeye.
Gül, fidan, ağaç ekmeye,
Vaxtı gelibdi açmağa
Gül qırmızı geyinibdi.

Yaşa sevdiçiyim yaşa
Ne yazıla gələr başa
Alyanakda qoşa qoşa
Xal qırmızı geyinibdi.

Kerem dede geldi size,
Qedem basdı evinize,
Mail oldu ala göze,
Al qırmızı geyinibdi.

Kerem sözünü qurtarıb Aslı'nın boynunu qucaqladı. İki aşiq görüşüb öpüşdüler. Aslı dedi:

- Can Kerem, şükür olsun, çox cefadan sonra axırda bir birimize çatdıq.

Beli adamlar dağılıb getdiler. Otağda tekçe Keremle Aslı qaldı. Aslı dedi:

- Kerem can, atam babal sahb ki, donumun düymelerini sen açasan.

Kerem ireli geldi; ne qeder çahşdısa düğmeleri açabilmedi. Aldı Kerem görek düymelere ne dedi.

Aman felek, dad eylerem elinnen
Açılsın Aslı'dan düyme men öldüm.
Ash xan ağlayar, Kerem alışar,
Açılsın Ash'dan düyme, men öldüm.

Ağalar ağası, şahların şahı
Mene kömek olsun göylerin mahı
İmansız Keşiş'in budu metahı
Açılsın Aslıdan düyme men öldüm.

Kerem bele oxuyanda Aslı'nın yaxasmdan düymenin biri açıldı.

Aldı Kerem:

Keşiş qabağında bir qara duman,
Çağır ram mövlanı, halimdi yaman,
Müşkülleri açan peygamber, imam,
Açılsın Aslı'dan düyme men öldüm.

Kerem bele deyende düymenin biri de açıldı.
Amma o biri düyme o saat bağlandı. Kerem ağlaya
ağlaya dedi:

Atan Keşiş kuşelerden kendi var.
Hiylegerdi, bilmek olmur fendi var,
Bir düymenin heştat sekkiz bendi var.
Açılsın Aslı'dan düyme men öldüm.

Bele deyende düymeler axıra kimi açıldı. Bir
düyme qalanda yine başa kimi bağlandı. Aldı
Kerem dedi:

Bahar olaçaq dağlar qan erisin
Kerem, ömrün bir qürbetde çürüsün
Düyme kesen zerger elen qurusun
Açılsın Aslı'dan düyme men öldüm.

Düymeler yine bir düyme qalınca açıldı.
Kerem bir bend de oxudu ki, axıncı düyme açıl-
sın, iş tersine oldu. Söz qurtaran kimi yine düy-
meler açıldı, bağlandı, axıncı düyme açılarda bir
od çıxıb Kerem'in sinesine düşdü. Kerem başladı
yanmağa. Aslı dad feğan edib ağlamağa, özünü
yeyib tökmeye başladı. Kerem Aslı'nı bele görende
aldı görek yana yana ne dedi:

Gel Aslım gel ağlama,
Yanıram Ash'm, yanıram.
Giyerim odda dağlama
Yanıram Aslı'm, Yanıram

Bir ateş düşdü canıma
Anam yox gelsin yanıma
Eller ağlasın halıma
Yanıram Aslı'm yanıram

Çekdiçiyim derdle elem
Mennen ibret alsın alem
Bele çalınıbdı qelem
Yanıram Ash'm yanıram

Kerem'em söylenir adım
Erse çıxıbdı feryadım
Elimnen getdi muradım
Yanıram Aslı'm, yanıram

Alov tepeden dırnağa Kerem'i bürüdü.
Aslı'nın dadı feryadına camaat tökülüb geldi. Ha-
mıdan qabaq Aslı'nın tay tuşları içeri doluşdular.
Ançaq Kerem'in alovunu söndürmek mümkün ol-
madı. Tamam yanıb kül oldu. Aslı perişan saçlarını
sinesaz eyleyib, göz yaşını töke töke görek qızlara
ne dedi:

Baxın qızlar benim müşkül halıma
Yandı Kerem saldı meni bu derde
Eydi qametimi бүkdü belimi
Yandı Kerem saldı meni bu derde.

Bize hakdan bir inayet olur mu?
Maceramız xoş revayet olur mu?
Mehşerde görüşmek qismet olur mu?
Yandı Kerem saldı meni bu derde...

Şah İsmayıl ve Gülzar Xanım

Destan üstadnâme ile başlar. Kanhedar bölgesinde Adil Şah isimli, adaletli, sevilen bir padişah yaşar. Adil Şah'ın çocuğu olmamaktadır. Bir gün sarayına bir misafir gelir; Şah ona hürmet gösterir, izzet ikram eder. Konuk giderken Adil Şah'a bir elma verir ve yarısını kendisinin yansını da kadınının yemesini öğütler. Şah ile kadını elmayı paylaşıp yerler ve bir süre sonra bir oğulları dünyaya gelir; adını İsmayıl koyarlar.

İsmayıl bir gece rüyasında gördüğü kıza vurulur ve sevdiğini bulmak üzere atasından izin alır, helalleşip yola düşer. Yolda Remdan

Peri adlı bir kıza rastlar. Peri ona düşmanları olduğunu ve İsfahan'a kaçtığını söyler. İsmayıl Remdan Peri'nin düşmanları ile vuruşarak onları yener ve Peri'nin tutsak olan kardeşlerini de kurtarır. Onu bu vilayete şah yaparlar. Ama, İsmayıl Remdan Peri'nin büyük kardeşini kendi yerine padişah yapıp, kendisi öz yoluna devam eder. Ancak, Remdan Peri onu yalnız bırakmaz; İsmayıl'ın Gülizar isimli bir sevgilisi olduğunu ve onun için yollara düştüğünü bildiği halde ondan el çekmez. Epeyce gittikten sonra bir yol ayrımına geldiklerinde Şah İsmayıl der:

- Biz uzaq yolla getsek vaxt azdır. Axı indiler Gülzar'ın toyu olmalıdır. Odur ki, kese yolla getmeliyik. Ne olar olar, xeyir Allah'dan.

Onlar kese yolla getmeli olurlar. Bir qalaya rast gelirler. Bu da kimin qalası olsa yaxşıdır? Hele tlesmeyini tez bilseniz, tez qocalarsmız. Yolcular yolla getmek isteyirler ki, bir atlı kestirir onların başının üstünü:

- Aye, a nenesi ağlar qalmışlar, lap vaxtında gelmişiniz. İki kelle çatmır ki, minarem baş olsun, indi sizi de o dünyaya göndererem. Siz bilirsiz mi ki, her burdan keçen baş vermelidir?!

Şah İsmayıl gözleri yaşarana qeder güldü ve sonra dedi:

- Qoçaq, adam söz dememişden bir ölçüb biçer. Men de senin kimi adamam. Ne bilirsən kimin başı üzülecek. Bu qız da bacımdır. Sözün nedir?

Erep Zengi bir deli ne're çekib aldı, görek ne dedi:

Erepzengi:

Harayadır yolun, ay dili qafil?
Deyesen yetişib ecelin senin.
Hayır dua almısan mı anandan?
Nefes çekmeye yox macalm senin.

Şah İsmayıl:

Çekerem qılıcı qalarsan başsız
Yoxtu igitlerden xeberin senin.
Yurdunda sarımsaq ekib gederem,
Viraneye döner seherin senin.

Erepzengi:

İqitler serinden yapıram qalal,
Ne're çeksem cesmin boyanar qana.
Men adı belliyem, sen çolpa bala,
Bellidir yetişib zavalın senin.

Şah İsmayıl:

Meydana girmemiş xeddini aşma,
Özünden çıxaraq hedyânî danışma.
Kelle kelleleşme, file dolaşma,
İstesən de çatmaz teherin senin.

Erepzengi:

Men Erepzengiyem, alsan sen zerbe,
Başın Şarka düşer, cesedin qarbe.
Bacına deymerem, getsin xebere,
Anana danışsın ehvalın senin.

Şah İsmayıl:

Sen kimiler bizde sayılır zayii
Yatmışan rüyada, yazıqsan ayıl,
Öldürecek seni bil Şah İsmayıl,
Bu gün qaralacaq sabahın senin.

Beli, söz tamam yetdi. Her iki pehlivan el atdı qılıca. Gılcıtan iş aşmadı, el atdılar nizeye/ gürze, emuda, şeşpere. Hiç birinden bir iş hasil olmadı. Hava qaraldı, axşam düşdü, Erepzengi el saxladı:

- Cavan oğlan, besdi, davamız qalsm sabaha. Sabah Allah ya sene verer, ya mene. İndi ise sen de, bacın da benim qonağımsmız. Size otak vermek benim borcumdur.

Erepzengi Şah İsmayıl'a, bir de Remdan Periye bir otaq verdi. Özü ise getti öz otağına. Remdan Peri Şah İsmayıl'la çantalarında olan çörekten yeyip qurtaran kimi Şah İsmayıl o qeder yorulmuştu ki, küt getti. Remdan Peri ise yatmadı, Şah İsmayıl'ın keşiyini çekdi. Allah'a dua elledi ki, sabah Şah İsmayıl qalip gelsin. Sabaha yaxm remi attı ki, görek bu işin axırı nece olacaq. Ona eyan oldu ki Erepzengi kızdır. Öz özüne inanmadı. Bir de remi attı, öyledir ki, var, Erepzengi kızdır. Artıq sabah açılırdı. Bu zaman Şah İsmayıl da ayıldı:

- Peri, sen hele yatmamısan? deye xəber aldı.

Remdan Peri dedi:

- Yox İsmayıl, men yatmadım ki, düşməne etibar olmaz. Men senin keşiyini çekmişəm. Atalar sözü var axı: "Ehtiyat da, doğuşun bir terefidir."

Şah İsmayıl yuxulu gözleri ilə Remdan Perini süzdü. Üreyində olan mehebbeti bire min arttı bu Peri'ye. Bir istedi Peri'ni basıp qumral gözlerinden doyunca öpsün. Yadına düşdü ki, axı ant içmişdi ki, qayıdıb gelene qeder bacı qardaş kimi dolanmalıdırlar. Üreyi demirci küresi kimi yandı. Aldı görek bu münasibetle nece deyir, eşitenlər sağ olsun.

Aldı Şah İsmayıl:

Bu qaddi kametle, bu kemalinle,
Qelbimi odlara qalayan perim.
Ele baxma can üzüldü, a zalim,
Saçın gerdenine dolayan perim.

Sen mene yar mısan, qardaş mısan de?
Bir yol yolcusu mu, sırdaş mısan de.
Bu çetin yollarda yoldaş mısan de,
Ürek atəşimden sen de yan perim.

Şah İsmayıl sensiz bağlayar qara,
Xesret qalsa işti sen tek dildara,
Qısmət olsa yetsem nazlı Gülzar'a,
Senden heç dönmerem a Remdan perim.

Remdan Peri de Şah İsmayıl'm niyetini başa düşmüşdü. Yanaqları mehebbetten od tutub yanırdı. Ne etmək olur ki? Benövşe kimi boynunu burmuşdu. Sebrini boğdu. Axı hele qarşıda çetin anlar var idi. Sesi titreye titreye dedi:

- Hele qarşıda seni döyüş, güleş gözleyir. Sonra Allah kerimdi. Men sene bir sır açacağam. Allah qoysa sen qalip geleceksen. Men yatmayıb remi atmışam. Erepxengi qızıdır. Sen güleşende ceht et ki, onun döşlerinden dut. Bele etsen, o tez yıxılacaq.

Şah İsmayıl eşittiqlerine inanmaq istemirdi. Hem Remdan perinin meharetine heyran olmuşdu, hem de Erepxengin'in quvvetine. Eğer doğrudan da erepxengi qızıdırsa daha ona heç bir zaval yoxdur.

Beli, sabah açıldı. Üzüñüzə hayırlı sabahlar açılısın. Herkes meydana cem oldu. Erepxengi'yle Şah İsmayıl güleşmeye başladı. Şah İsmayıl macal vermedi, zırhlı paltarın altında Erepxengi'nin memelerine yapışdı. Erepxengi da bayaq4 dizlerini qoydu yere. Şah İsmayıl Erepxengi'nin arxasını yere vurdu. Xenceri onun boğazına çekdi. Erepxengi bir ah çekti. Şah İsmayıl onu qolundan tutub kaldırdı. Dedi:

- Ne olub, qoçaq, bir can nedir ki, ondan ötrü

bele ah çekirsən?

Erepxengi dedi:

- Yox, ele deyil. Men bir canın qorxusundan ah çekmirem. Men eht etmişim ki, kim meni bassa ona ere gedecyem. İndi görürəm ki, sen meni öl dürmək isteyirsən. İxtiyarın var. Öldürebilersən. Men onsuz da seni bassaydım, öldürecydim. Ama sen etibarsızlık etdin. Menim qız olduğumu har dan bilmisense sene sözüm yoxdur.

Şah İsmayıl gülerek:

- Goçaq, sen yaxşı bilirsən ki, kimden de dal-dalanabilsen, Allah'tan gizilenebilmezsen. İndi de görüm seni ne mecbur edip ki, bu cür qorxulu işle meşqul olursan? Axı pehlivanlıq qadm işi deyil. Bu qeder insan öldürməyin, qan tökməyin menası nedir?

Erepxengi dedi:

- Adam dedikte, men ancaq kişileri öldürmüşəm. Bunun sebebi var. Vaxdıyle men de bir şah qızı olmuşam. Atamız öləndən sonra qardaşımın himayesinde qaldım. Bir az keçəndən sonra qardaşım meye, qumara qurşandı. Atadan qalan bütün varidatını uduzdu. Bir gün de qırx nefer yoldaşıyla bize yığıştılar. Yene oynadılar. Her şeyi uduzan qardaşım meni de uduzdu. Men işi bele görende onların çayına, yemeyinə bi-huşdarı qarıştırdım. Onların hamisi bihuş ol dular. Men de onların başını kesip buraya qaçtdım. Üreyimde kişilərə olan nifret mene fil gücü verib, hamıya galib gelmişəm. Deyirler exi, her şahın bir devranı olur. Deyesen menim de devranım buraya kimi imiş. İndi ihtiyar senindir, öldürərsən ne yaxşı, qebul edərsən ne yaxşı.

Şah İsmayıl gördü Erepxengi haqlıdır, odur ki, aldı görek nece deyir, eşidenlər sağ olsunlar.

Aldı Şah İsmayıl:

Erepxengi, bu dünyada,
Hamı bir cür kişi deyil.
Yaxşılıq çox çetin işdir,
Her namerdin işi deyil.

Aslında düzler de var,
Gül çiçəkti, düzlerde var.
Lale, nergiz düzlerde var,
Bunlar ki, düz daşı deyil.

Şah İsmayıl sever merdi,
Vurar, qırar her namerdi,
Kişi yakjız çeker derdi,
Bu ki zenen başı deyil.

Erepxengi gülümsədi. Bu, gülüşdən çox bağışla deməye benzeyirdi. Erepxengi dedi:

Şah İsmayıl, bağışla, eşitməmişen ki, ilan vuran ala çatıdan da qorxarı.

Beli, ezizlərim, dost kimi süfrə açtılar. Yedilər, içtilər. Şah İsmayıl sağında Remdan Peri'ye, solunda Erepzengi'ye baxdı, üreyi dağa döndü, bu zalimlərin biri o birindən gözəl idi. Aldı Şah İsmayıl:

Bir ovçunun iki ovu,
Bir o yanda bir bu yanda.
Ürek ister qovhaqovu,
Bir o yanda, bir bu yanda.

Məstane tek dayanıqlar,
Al qumaşa boyanıqlar,
Məst olubən uyanıqlar,
Bir o yanda bir bu yanda.

Çox düşmüşəm qavga, gala,
Bənd olmadım yüzde hala,
Zalıım ister canım ala,
Bir o yanda bir bu yanda.

Evvel çağırıdım Allah'ı,
Kömeyim şahların şahı,
Mənəşiqin var penahı,
Bir o yanda bir bu yanda

Gör nələr gelir xəyalə,
Bəs eylər Şah İsmayıl'a,
Ürek ister mehman ola,
Bir o yanda, bir bu yanda.

Erepzengi'ylə Remdan Peri birbirinə baxıb güldülər. Şah İsmayıl asıl həqiqəti açıb Erepzengi'ye danışdı. Onu Remdan Peri'ylə tanış elədi. Onun Remdan olduğunu biləndən sonra Erepzengi barmağını dişlədi. Demək, mənim qız olmağımı sənə bu xanım deyib. Remdan Peri gülümsədi:

- Yoxsa üreyindən deyil? Ele ömrün boyu qan içən olacaqm?

Erepzengi de gülümsədi, dedi:

- Şah İsmayıl, o sən deyən yol çox qorxulu yoldur. Sən tek getsən mən dözəbilərəm. Mən də sənle gedəcəyəm. Öləncə sənədən döənə deyiləm. Sən hara, biz də ora.

Şah İsmayıl istədi, razı olmasın, sonra baxdı ki, yox sədaqətli dostla yaxşı yoldaşdan adama zərər deymez. Odur ki, razılaşdı. Her üçü atlara suvar olup İsfahan'a tərəf yol aldılar.

Gece günüz at sürdülər, yolun damarın qırıldılar. Dağ adlayıb düz geçtilər. Bulaklardan su içtilər. Ta ki, gəlip çatdılar İsfəhan mənalına. Gece idi, şəhrin gireceyində bir qapını döydülər.

Bir qarı qapım açtı. Onları eə dəvət etti. Oturub ordan burdan söhbət edirlər. Qarı nənə bunların haradan gəlip haraya gəttiklərini nəce xəbər alır, Şah İsmayıl nəce cəvab verir, biz dəyək siz eşidin.

Aldı qarı:

A bəy balaları, a bəyzadələr,
Yolunuz hayana, hara gedirsiz?
Allah bədnəzərdən qorusun sizi,
Yolunuz hayana, hara gedirsiz⁷

Şah İsmayıl:

Başına dolanıım, ay qan nənə,
Ellər adlamışıq, bələ gəlmişik,
Qavga çox görmüşük, bu yollar boyu,
Düşmüşük borana, sələ gəlmişik.

Qarınənə:

Yönünüz haradır, yolunuz hara?
Nədən yüz tutmuşuz bizim diyara?
Bizlərdə dərd çoxdur, gūzarans qara,
Yolunuz hayana, hara gedirsiz?

Şah İsmayıl:

Biz hamımız olmalıyıq mihriban,
Allaha xoş gələr mihriban olan,
Nənə sizdə var mı bir Gūlzar ceyran
Onu gətirməkçün, ələ gəlmişik.

Qarı nənə:

Qırx günlük toyundan gedip dōrt haf tē,
Ondan söhbət gedir bil bu tərəftə,
Toyunda səslənir saz, qaval, dəf tē,
Yolunuz hayana, hara gedirsiz?

Şah İsmayıl:

Sənə qurban olum mən dōnə dōnə,
İlacım sendedir, sənə, ay nənə.
Gūlzar'ımdan bir xəbər gətir mənə,
Bağbanam xəbərə gülə gəlmişəm.

Aldı qarı:

Mən Gəvhər qarıyam, taparam bir yol,
Sırrın bəyan etmə, bilməsin sağ, sol,
Nişanesi var mı, söyle ey oğul?
Yolunuz hayana, hara gedirsiz?

Şah İsmayıl:

Şah oğluyam isməmdir Şah İsmayıl,
Görceyin Gūlzar'ı mən oldum mail,
Bir üzük nişanə, eşgi həmayıl,
Haqqa sığmıışam, ələ gəlmişəm.

Sazla dedikleri kimi sözle danışıp derdleştiler.
Axırda qarı nene dedi:

- Ay oğul, bir aydır, Gülzar xanımın toyudur.
Zor ilə onu aparabilmezsiz. Tek bir tədbir var,
onu da mən bilirəm. Xerci sendən, mən dü-
zeldərim.

Şah İsmayıl dedi:

- Nene, ne qəder xərc desən mende. Amanın
günüdür, kömək ele.

Şah ismayıl bunu deyip qarının qucağına bir
kese qızıl basdı. Qarı qızılları görəndə kimi göz-
ləri ışıladı. Cavanlıqta göz mehebbətdən ışıdayar, ko-
calanda dövlət görəndə. Odur ki, qarı Gülzar
Xanım'm Şah İsmayıl'a verdiyi üzüyü alıb bar-
mağına daxdı. Sonra dedi:

- Bax, mən ne edəcəyəmsə özüm bilirəm. Bu
gün heç. Axşam qaranlıq düşəndə xazır olun.
Allah qoysa Gülzar Xanım özü gələcək sizə ya
nınıza. Ondan sonrasını özünüz bilərsiz.

Bunu deyib qarı üz qoydu Baxış Bey'in evinə
tərəf. Qarı gəlip qapının ağzında dayanır, onu içəri
bıraxmırlar. Yasavullar qarıya deyirlər ki, ay
arvad senin burda ne azarın var. Get toy evinə.
Xanım xəstədir, heç keşi yanma bıraxmır. Qarı işi
ele görəndə hileyə el atır, deyir:

- Mən Gülzar Xanım'a pay getirmişəm.
Rehmetlik nənəmin üzüyüdür. Ona yadigâr ve-
reçeyəm. Mənim heç kəsə yoxdur. Neynirəm ki?

Gülzar Xanım'a xəber gədir ki, bəş bir qarı
sənə üzük getirib buraxak gəlsin, yoxsa yox.

Gülzar işin ne yerdə olduğunu o saat başa
düşür və deyir:

- Buraxm gəlsin. O, mənim rehmetlik anamın
dostu olub.

Bəli, qan gəlir içəri. Gülzar qızlara izn verir
ki, siz gədin bir qəder gəzişin, mən də bu nənə ilə
bir qəder söhbət edim.

Gizlər Allah'dan isteyirlər ki, bağ seyrinə çıx-
sınlar. Qarı ilə Gülzar'ı evdə qoyub bağa qaçırlar.
Qarı üzüyü Gülzar Xanım'a verir. Gülzar Xanım'm
üreyi nənə yarpağı kimi, ilk dəfə görüşə gəndə
buse alan, oğlan nəfəsini duyan gözəllərin üreyi
kimi esməyə başladı. Barmaqlarını tazyanə edib
sazı duvardan aldı, sinəsinə basdı. Nar üstündə
saz durar mı, qoz üstündə qoz durar mı? Aldı ne
dedi, siz sağ olasız.

Aldı Gülzar:

Ay imanı kâmil məhrəban nənə,
Üzük göndərəndən mənə bir xəber,
Bu könüm sarayım xeyli zamandır,
Dərnlərə salandan mənə bir xəber.

Aldı Gəvher qarı:

O da sənə kimi dözəbilməyir,
İltimas göndərip, bızdedi indi.
Aşqım ümməndə üzür gəmi dek,
Hele batmayıptır üzdedir indi.

Gülzar xanım:

Sənə nənə deyim, yoxsa ki hələ,
Yollara düşüb mü qavqaya gələ?
Özü yalnız gəlip, yoxsa qoşunla?
Nişanə verəndən mənə bir xəber.

Gəvher qarı:

Kapımı döydülər bu subhu şəhər,
İlk xoroz bəndə yatmıştı şəhər,
Koşuna bərabər gəlip üç nəfər,
Güç qılıçda deyil, sözdədir indi.

Gülzar Xanım:

Gülzaram, qalmadı təqətim daha,
Gorxuram bu sırrım yetişər şaha,
Nənə, sənə tapşırıram Allah'a,
Qəlbə evim öləndən mənə bir xəber.

Gəvher qan:

Gəvher'in sözüne eylesən əməl,
Yətersən arzuna bu gün, ya şəhər,
Sənə getirmişəm, qızım, xoş xəber,
Atlar yol gözleyir, düzdədir indi.

Qarı sazla dedi ki kimi, sözle də Gülzar'ı başa
saldı:

- Qızım, mən Şah İsmayıl'la şərtləşib işin cə-
mini ona bəş salmışam. Səhər təzədən sən evdən
çıxsan, şübhələnlər. Bu gecə gərək siz qoşulub
qaçasız. Onun yolu bəledir, qızım: Sən mənim pal-
tarımı⁷ gey əğnə.8 Mən isə sənə libasını geyinim.
Durum pəncərənin qarşısında. Sən belini büküb
düş aşağı. Yeni qarışan. Görsələr deyərsən ki, ya-
savulları yoxlayırdım. Görməsələr qapıcıların qar-
şısından gəndə mənə el ele. Ele biləcəklər ki, sən
qarışan. Mən də sənə el edərdim. Qapını da içəridən
bağlayaram. Ele bilirlər ki, mən yatıram. Yeni sən.
Sonrası Allah kərimdi. Düz gədersən bizim evin
qarşısına.

Bəli, əzizlərim, Gülzar Xanım belini büküb
qarı nənənin paltarında gəlip gəçir qapıcıların
qarşısından. Gəpədən duranlar ne həkdə 9 mu-
bahəsə edirdilər. Adamın işini Allah düzəldəndə
bəndə kimdir ki? Gülzar Xanım özünü yetirdi
qarının evinə. Atlılar hazır durub Gülzar'ı göz-
leyirdilər. Təzə hər kəs öz atım mindi. Şah İs-
mayıl'la Gülzar xanım həsrətlilər kimi birbirinə
şarmaşıdılar. Ele bil ki, sarmaşıq gülə sar-
maşmışdı. Daha gözlemək vaxtı deyildi. Gülzar
Xanım Şah İsmayıl'la bir ata suvar oldular. Sür
həşür, qaça-qov gəlib çatdılar Erepzəngi'nin ima-
retinə. Erepzəngi dedi:

- Şah İsmayıl, biz yaxşı iş görmedik, o yazıq
qarını öldürə bilərlər. Goy mən gəyidim o qarını
qurtarım.

Şah İsmayıl razılaştı. Ama Remdan Peri razı olmadı. O dedi:

- Men indice remi atıp gördüm ki, qarı da-lımızca gelir. Harda olsa indilerde gelip çıxar.

Ele de oldu. Bir de gördüler ki, qarı özünü ye-tirdi. Attan düşen kimi yere yayıldı. Sümüyü gö-rünen barmaqlarını tezyane edib görək Şah İs-mayıl'a ne deyir:

Düşman alay alay düzülübə gelir,
Durmaq vaxtı deyil, durmayın gedek,
O qeder leşker var sayı bilinmir,
Bu qalsın bir yana durmayın gedek.

Gülzar libasında çıxdım aradan,
Mene kömək oldu böyük Yaradan.
Gördüm qoşun gelir qaçtım odadan,
Elnizi alqana vurmayın gedek.

Bu Gevher'in canıdır size qurban,
Men qoca qarıyam sızsiz növcavan,
Razı deyilem axa nahaq qan,
Arx sizi aparsa sel sayın gedek.

Gevher qarı sazla dedi ki kimi sözle de dedi:

- Ay balalarım, Gülzar gedenden sonra sehere qeder gözledim. Seher tezden çıxdım gördüm qa-pıcı baxır. Döndüm bağa teref. O ele bildi ki, men Gülzar Xanım'am, bağa girdim. Gördüm arxamca gelir. Tez özümü verdim qaranlıq yere. Davdak oğlu qaz kimi yanımdan geçti. Men geri gayıdıb qapıdan çıxtım. Özümü eve çatdırmıştım ki, seher açıldı. Birce saat yattım ve hay-harayaz oyandım. Ne görsem yaxşıdır. Goşun düzəlip hücumə hazır. Özümü bilmezliyə vurub bir neferden xəber aldım ki, ne var, ne olub? Mene dedilər ki, ay yazıq, dün yadan xəberin yoxdur. Demezsən bu gece Gülzar hanımı qaçırdılar. İndilerde qoşun dallarıya ge-decek. Men işi bele görəndə bir at minip yola dü-zeldim. Heç bilmedim ki, at kimindir. Allah keçsin günahımdan. Deyirdilər Zal Bey yaman hirslenip. And içip ki, yerin altında da olsalar tapacağam.

Şah İsmayıl soruşdu: .

Ay nene, Zal Bey kimdir?

- Kim olacaq, Gülzar Xanım'ın adaqlısı. Düz bir aydır qapılarmda toy çalınır. Eh, ne deyim, Allah rehmet elesin deyenləri. Düz deyiqler ki, gələn atlandı, gör kime uyuştu.

Erepxengi bir qarı neneye, bir Şah İsmayıl'a baxdı. Aldı görək nece deyir, eşidenlər sağ olsun.

Aldı Erepxengi:

Ne qeder gəlsə də qoşun, pehlivan,
Gıraram, qoymaram qala birisi,
İster Zal olmasın, Rüstəm Zal olsun,
Goymaram ki, qisas ala birisi.

Minare düzəlmir, mənə baş gerek.
İtler zəncir yeyir, həyli leş gerek,
Bir həmlədən yıxılsın beş-beş gerek,
Keserəm çıxmazlar yola birisi.

Dolanmışam Rum'u, Kayser, Fireng'i,
Çoxuyla etmişəm cədeli, cəngi,
Goşuna bəs eylər bir Erepxengi,
Baxabilmez sağa sola birisi.

Söz tamama yetər yetməz hər tərəftən Zal Bey'in qoşunu qalanı muhasərəyə aldı. Erepxengi tez dava libasını geydi. Şah İsmayıl qoymadı.

Dedi:

Hele axıldan istifadə edək. Olmasa sonra çı-xarıq meydana. Allah ya onlara verər, ya bize.

Şah İsmayıl qalanın qullesinə çıxıb uçandan dedi:

- Zal Bey, görürəm davaya gəlmisən. Özün də bir qoşunla iki nəfərin üstünə hücum çəkmişən. Mən isə Gülzar Xanım'mın dəliyə tək gəlmişəm. O mənə sevir, mən də onu. Həqsevər olsaydın zorla qız almaq eşqına düşməzdin. Bu birincisi. İkincisi, axıllı serkerdə boş boşuna qoşun qırdırmaz. Onu yaxşı bil ki, Erepxengi ilə mən sizin həminəyə bə-rəbərlik. Gəl nahaq qan dökməyə. Sizdən bir pəh-livan çıxsm, bizdən də bir pəhlivan. Həngi tərəfin pəhlivanı qalıp gəlsə Gülzar xanım olsun o tərəfin.

Zal Bey bir söz demədi. Goşun ehli yer-beyərdən qışqırdılar ki, razıyıq, razıyıq.

Bəli, əzizlərim, meydan sulandı. Şah İsmayıl dava libasında çıxı ortaya. Zal Bey isə özü çıx-madı. Goşundan bir yekə pəhlivan buraxtı ortaya. Bəle ki, Şah İsmayıl onun qarşısında uşağa ox-şayırdı. Bu pəhlivanın adı Qoç pəhlivan idi. Qoç pəhlivan o qədər ağır idi ki, altındakı at yü-riyebilirdi. Şah İsmayıl Ağyah ələ seyrətti ki, Qoç pəhlivan tərpenməyə imkan tapmadı. Şah İs-mayıl'ın zərbəsinə davam gətirəbilməyən Qoç pəh-livan pəndir motalı kimi yere dığırlandı. Onun sinesindən qan fışqırırdı. Bəle olanda Şah İsmayıl üzünü Zal bəyə dutup dedi:

- Zal bəy, sərtiməyə görə, Gülzar Xanım bi-zimdir. Mən isə bəle istəmirəm. Sizdən kim Gülzar Xanım'ı istəyirsə o ortaya çıxsm. Mən onunla dö-yüşmək istəyirəm.

Zal Bey gördü ki, daha iş işdən keçip. Odur ki, irəli yeridi. Düz deyiqlər ki, döyüşün əvvəli öcəş-məks sonu dövüşmək olar.

Aldı Şah İsmayıl:

Titreyib qarşımda döymə gözünü,
Dağların daşların səli mənəm mən.
Şah babamdan mən nəsihət almışam,
Onun son ümidi əli mənəm mən.

Aldı cavabında Zal Bey:

Tülkü tek qarşımda döyme gözünü,
Misir'in, Ecem'in fili menem men. Bir
ne'rem kâr eyler sen tek çaqqala,
İğitlerin vuran eli menem men.

Şah İsmayıl:

Qorxudan bükülüp döndün yumağa,
Taqetin qalmayıp üzün yumağa,
Üzerem boynunu bükürəm ağa,
Qılıcı keserli Ali menem men.

Zal Bey:

Şöhretim yayılıp İran, Turan'a,
Baç veren deyilem sen tek nadana,
Men şiri bebirem, sen ise dana,
Qolu zorlu desen, beli, menem men.

Aldı Şah İsmayıl sonuncu bendi:

Adım Şah İsmayıl, elim Cjandahar,
Soruşsan, öyrensen, aslım, zatım var,
Meydanda ananı qoyarma ağlar,
Dağların tufanı, yeli menem men.

Zal Bey:

Zal Bey eyilmeyib xana, sultana,
Men de beyzadeyem, yaxşı bil, tanı,
Gerektir ele bir toy tutam sene,
Yolum yer altından fe'lli'ı menem men.

Beli bu sözden sonra pehlivanlar el attılar qılıca. O qeder vuruştular ki, qılıçları pare pare oldu. Bele olan halde her ikisi yere atıldılar, başladılar qurşa tutmağa. Zal Bey gördü yox deyesen Şah İsmayıl onu yıxacaq hem yari elden gedəcək, hem de olan olmaz ad-sanı. Güleşebildiği son fendi işlətməyə çalışdı ki, Şah İsmayıl'm gözü torda olan ceyran kimi onlara baxan Gülzar Xanım'ı gördü. Ele bil qollarına fil gücü geldi. Ele bir ne're çəkdi, ki Zal Bey özünü itirdi. Şah İsmayıl Zal Beyi ne vaxt yere vurup sinəsində oturdusa bilmək olmadı. Xencerini çekip Zal Beyi öldürmək isteyirdi ki, Erepzengi Şah İsmayıl'm qolundan yapışdı.

- Kesme, Şah İsmayıl, dedi, koy gedip xeber aparsın ki, Gülzar xanımı nece oğlan aparıp.

Bütün qoşun ehli bu pehlivanların hünerinə ehsən dedi. Zal Bey ayağa durub elini Şah İsmayıl'a uzattı.

- Sağ ol, dedi doğrudan da sen Gülzar'a layiq pehlivansan. Size yaxşı yol. Görürəm bir atınız çatmır. Qoç pehlivanın atını da size verirem. Yene ne istəginiz varsa, men hazıram.

Şah İsmayıl Gevher qarıya baxdı. Gördü qarının hali özündə deyil. Odur ki, Şah İsmayıl üzünü Zal Beyə tutub dedi:

İltimasım budu, Zal Bey,
Bu nenemden muğayat ol.
Naxelesi keser çörek,
Bu nenemden muğayat ol.

Kimsesizi ezmək olmaz,
Qerib yerde dözmeks olmaz,
El obadan bezmək olmaz,
Bu nenemden muğayat ol.

Kim eylese haqdan dilek,
Dileyini verer felek,
Çetin anda merdlik gerek,
Bu nenemden muğayat ol.

Yalvarıram döne döne,
Amanetim olsun sene,
Kimsesizdi Gevher nene,
Bu nenemden muğayat ol.

Deyişmesin xoş xeyalin,
Qamarlama dünya malın,
Son sözüdür İsmayıl'm,
Bu nenemden muğayat ol.

Şah İsmayıl sazla dedi ki kimi sözle de dedi ki, Gevher nenedən muğayat olsun. Zal Bey söz verdi ki, Gevher nenedən muğayat olacaq ama bilmedi ki, bu işlərin təşkilatçısı həmin bu nene olmuşdur. Erepzengi də bir at yükü qızıl, lal-cavahir verdi Gevher qarıya. Onlar İsfahan'a geyitdilər. Şah İsmayıl üç gözəllə Qandahar'a teref yol aldılar. Yönlü bir gecə də Remdan Peri'nin qardaşlarına qonaq oldular. Sabahı böyük hürmetlə deyə güle yollarına davam etdilər. Gethaget gəlip Hatalı dağa çatdılar. Bu dağ doğrudan da hatalı dağ idi. Uzun illər bu dağda mesken salmış qaçaxlarla, quldurlarla heçkəsə bacarabilirdi. İstər bu terefe gəcən, istərsə də o terefe gəcən mutlaka bu dağda soyulub çapılmalı idi. Başqa yol da ki yox idi. Guba manalında Tenge dərəsi, Gandahar mahalında Hatalı dağ. İkisi də eyni çətinlikdə yol idi.

Beli, ezizlərim, ele ki, Şah İsmayıl gəlip Hatalı dağa çatdılar, quldurlar da bayaq ha kesirler yolu. Cjuldurbaşı qışqırır:

- Ay anası ağlar qalmışlar, neyiz varsa saym beri. Yoxsa hamınızı kıracağıq.

Quldurbaşı sonradan görür ki, bu oğlanın devresində üç gözəl var dünya malına deyişmək olmaz. İsmayıl isteyir bir el qol atsin, quldurlar çoxdan hazırladıkları toru çekirler. Şah İsmayıl da, gözəllər də tora düşürlər. Onlar hen-hün edib toru cırmak? isteyənə qeder dördünün də el qolunu bağlayırlar. Quldurbaşı deyir ki, gəlin bu oğlanı öldürək, yoldaşları isə deyirlər ki, niyə elimizi nahaq qana batıraq. Gəlin onu salağ qırx arşmlıq quyuya, aç qalıp öləcək. Ele də edirlər. Şah İs-

mayıl'lı salırlar qırx arşmlıq quyuya, deyirler ki, senin yerin ele oradır. Galır üç gözəl, bir de qırx quldur. Quldurbaşı deyir:

- Yoldaşlar, bu gözəllər mənə çatır.

Yoldaşları isə razı olurlar. Hamisi ayrılıqta isteyir ki, gözəllərə şahap olsun. Nə isə onların sözü düz gəlmir. Bu zaman Erepsengi hiyləyə el atır. O, el qolu bağlı halda deyir:

- Siz nahak ele danışırırsınız. Biz onsuz da o quyuya düşən oğlardan razı deyildik. Sizi Allah ye tirdi, bizi onun elindən qurtardı. İndi iş ele getirip ki, biz üç neferik, siz qırx nefer. Kim isteyir ki, bizi şahap olsun- gerek öz hünerini göstərsin. Bunun üçün də bir yol var. Siz öz arazda vuruşun, kim qalip gəldi, bizim üçümüz də oluruq o qoçağm.

Çaldurlar tez bu fikirle razılaşırlar. Döyüş vaxdı keçtiyi üçün cengi sabaha saxlayırlar. Yene də Erepsengi quldurbaşıya deyir:

-Biz qızıq, siz isə qırx quldur. Biz hara qa- çabilerik? Bizim ellerimizi açın. Özünüz də bizi keşik çekin.1 Bizim çadırımızı ayrı yerdə, yəni bir az aralıda qurun, -bu zaman o quldurbaşıya bir gözde vurur- sen isə xencerlərdən birini mənə ver. Dünyada etibar yoxdur. Quldurbaşı gülür və deyir:

-Yox, xanım ele şey yoxtur. Durup geceyken qaçarsınız. Sizin qollarınızı o adam açacaq ki, sizə şahap olur.

Guldurlar çadır qurup qızları çadırlara salırlar, özəri isə çadırın devresində yatırırlar. Ele ki, hamisi yatır. Remdan Peri çox fikirleşir ki, nece etsin ki, həm İsmayıl xilas olsun, həm özəri? Burada da remi atmağı köməyinə çatır. Remdan Peri Allah'a dua edip remi atır, Adil Şah'ın yuxusuna girir. "Adil Şah, nə yatmışsan, oğlun Hatalı dağda quldurların elindədir. Özünü bu gece çatdırdm çatdırdm- olmadı, oğlun eldən getdi."

Adil Şah dik atıldı yuxudan:

- Aydadı bidad, oğlum eldən getdi. Goşun at lənsin. Seher onu öldürəcəklər.

Hamı biribirinin üzünə baxdı. Bu şah deli olup nedi? Gördülər ki, yox, şah dava paltarı geyir. Hamı tez hazırlandı. Atları eyerledilər. Goşun atlandı Deli dağ semtə. Az getdilər, çox getdilər, seher gün çucanda gəlip çatdılar. Yol çox dar, həm də tik idi. Atlar biribirinin dalınca güclə dırmaşırdılar. Günortaya yaxın çıxtılar dağın üstünə. Bura geniş tala? idi. Guldurlar burada yurt salmışdılar. Adil Şah gördü burada bir ceng gedir ki, gəl göresən. Ölen ölüp, yaralılar zarıyır.3 Olar beş nefer qalıp, onlardan da ikisi vuruşur, üç nefer də oturub gözleyir. Bir çadır da var. Oğlunu bu sağ qalanlar arasında görməyib Adil Şah ta bayaq bihuş olup attan yere serildi. Qoşun aman verməyib çadırı və bu üç neferi muhasərəyə aldı. Guldurların el-qolunu bağladılar. Çadıra girip gördülər ki- burada da üç qız var ki- el qolları bağlıdır. Onların ellerini açdılar. Erepsengi tez ara-

dan çıxıb Şah İsmayıl atılan quyunun yanına gəldi. Kemend atıb onu quyudan çıxardı. Şah İsmayıl bütün hadisələri birteher də olsa eşitmişdi. O, Erepsengi'ni bağrına basıb ala gözələrindən öptü. Onun ağlına merhaba dedi. Bu kişi qeyretli qızı ilk dəfə görür kimi onu duz kimi yaladı. Erepsengi'nin yanakları od tutub yandı. Axı heyatda birinci dəfə idi ki, kişi nəfəsi onun gül çöhrəli yanaqlarına deyirdi. Onlar biribirindən ayrılmazdılar, eğer Adil Şah'm səsi gəlməsəydi.

- Oğul, haradasan? deyə Adil Şah özünü onlara çatdırdı? Atabala biribirini qucaqladılar. Atası gözələrindən sevinç yaşlarını silip xəbər aldı:

-Başına dönüm nəce gəlmisən?

Aldı Şah İsmayıl görək atasına nəce cavab verir, eşidenlər sağ olsunlar. Aldı Şah İsmayıl:

Canım ata, gözüm ata,
Şükür salamat gəlmişəm.
Sənə qurban özüm ata,
Şükür salamat gəlmişəm.

Çox belalar çekdi başım,
Kırov* dutdu kirpik, qaşım,
Galıptır yeddi qardaşım,
Şükür salamat gəlmişəm.

Evvel çekdim derdi seri,
Ayırdettim xeyir seri,
İlk sırdaşım Remdan Peri,
Şükür salamat gəlmişəm.

Çox eyledim qavqa, cengi,
Gezdim Urum'u, Fireng'i,
Arxam oldu Erepsengi,
Şükür salamat gəlmişəm

Fənd işlətti Gevher qarı,
Taptım sevdiiyim Gülzar'ı,
Şah İsmayıl deyər, tan
Şükür salamat gəlmişəm.

Adil Şah sonra biribir oğlunun getirdiyi gözəllərin üzündən öpüb dedi:

- Xoş gəlmişiniz, a mənəm gözəl balalarım. Evim-eşiyim hamisi sizindir.

Mən nəce illərdir ki, bu günün soragında olmuşam. Gedək evimize. Sizə ele bir toy edəcəyəm ki, səsi illərlə bu dağlardan gəlsin. O qalan quldurları da atın özələrinin qazdığı quyuya. Qoy bundan sonra bu dağlarda quldurlar olmasın. Şükür Yaradana ki, onlar özəri öz kökələrini kəsdi. Allah heç vaxt haqqı nahaqqa verməyib. Bu dağın da adını değışib bu gündən qoyuram Vəfalı dağ. Bu dağ doğrudan da vəfalı dağdır ki, mənəm oğlumu mənə yetirdi.

Hamı sevine sevine Qandahar'a sarı yol aldılar. Axşam Çjandahar'a çattılar. Adil Şah toya başladı. Bu hem İsmayıl'ın gayıtnağma göre toy idi, hem de Şah İsmayıl'ın toyu idi. Toy ne az ne çox qırx gün davam etti. Adil Şah toyun sonuncu günü taxta çıxıp dedi:

- Menim ezizlerim, bilirsiniz ki, bu günü men ömrüm boyu gözlemişəm. Bu gün men oğluma toy edirem. Bu toyda gördünüz ki, men serap ver medim. Bu gündən itibaren menim velayetimde serap içilmeyecek. İndi sözüm İsmayıl oğlumun getirdiyi gözelleredir.

Hansmız İsmayıl'a gəlin olursuz? Kızların üçü de bir ağızdan qışqırdı: - Men! Adil şah gördü ki, bunları ayırmaq heç de insaftan deyil. Odur ki, dedi:

- Men sizin üçünüzü de İsmayıl'a gəlin edirem. Herenize bir imaret diktireceyem. Herenizi bir imarete gəlin aparacağam.

Şah İsmayıl ele bildi ki, atası onları ayırır. Aldı görek nece deyir.

Aldı Şah İsmayıl:

Başına döndüyüm gül üzlü ata,
Ölerik, ama ki, ayrılmarıq biz.
Adil, kerametli, xoş sözlü ata,
Ölerik, ama ki, ayrılmarıq biz.

Xudam bizi yazmış ezelden buta,
Çekmişik min bela, min yol da xata,
Sene qurban olaq dördümüz ata,
Ölerik, amma ki, ayrılmarıq biz.

Xudam xalk eylemiş göz qaşımızı,
Qismete yazıptır düz yaşımızı.
Şah İsmayıl deyer kes başımızı,
Ölerik, ama ki, ayrılmarıq biz.

Adil şah güldü:

-Ay oğul, sebrin olsun. Kimdir sizi ayıran? Sö zümün ardına qulaq asm, deye sözüne davam etti.

-Men artıp qocalıb elden düşmüşəm. Biliremki, ölkeye şahlık edebilmerem. Ömrüm de sonayetip. Bu gündən bu velayetin şahlığını İsmayıl'a

tapşıraram. Bir de vesiyet edirem ki, benim oğlumun heramihanesi olmayacaq. Cemaattan xerç almmayacaq. Öğrular, hainler bu velayetten sürgün edilecekler. Menim xeyir duam size kömek olsun. Ata xeyir-duası her şeyden güçlüdür.

Her tereften alqış sesleri eşidildi. Xalq Şah İsmayıl'm başındaki taca, getirdiyi gözellere baxıb deyirdi:

- Nece de yaraşır!

Bir ustad âşık bu gözəl meclisi bele bir duvaqqapma ile bağladı:

Ay hazarat, eyan olsun,
Bey murada çattı bugün,
Zülm, cefa, töycü xeraç,
Bu mahala yaddı bugün.
Geyinip şadlık libasın,
Torpaq, hava şaddı bugün.
Yayılıptır dilden dile,
Her teref azaddı bugün.
Adil Şah'dan İsmayıl'a
Xoş vesiyet qaldı bugün.

Dindiriben birbirini
Giz oğlana naz eyleyir,
Şükür edib yaradana'
Yar yarma göz eyleyir.
Bu eda bu naz ile,
Her ne edir düz eyleyir,
Minhörmetleyaradana,
Bereketi yüz eyleyir.
Namerd ile nanecibler,
Xecil olup hattı bugün.
Sığallanıp benövşeler,
Qaldırdı şad başmı,
Bu mahal attı daha,
Cefa, eziyet daşmı.
Şükür olsun yaradana
Bahar eyledi qışını
Soruşmaq niye gerekse
Nazlı senemin yaşını.
Baş söykeyib2 sinesine
Bir beyzade yattı bugün

Vanlı Göyçək

(Azerbaycan Destanları, Baku, 1977, Derleyen: **Azad Nebiyev**)

(Ustadname)

Çjafil könül, bir meclise varanda
Ver sadağa acı dille danışma,
Hercayı söyleme, hercayı deme
Laf eyleyip güle güle danışma.

Âşiq gerek her mecliste sayılsın,
Sözünü eşiden qansm, ayılsın,
Kelme çıxar, şirin cana yayılsın,
Aşırp sözünü zile danışma.

Sözün ezel tutma azgın, axmağm,
Hoşlanılmaz aralıqtan çıxmağm,
Layiq deyil başa qaxınçı çaxmağm,
Öz eybini bile bile danışma.

Yazıq Hüseyin, ehdin yeter yerine,
Gönül bağla aşıkların birine,
Çek sözünü heqiqete, derine,
Her qedir bilmeze bele danışma.

Âşixlar ustadnamenı bir yox, iki deyipler, biz
de deyək iki olsun:

Adamoğlu, yol, erkânı tanı, bil,
Yol, erkân bilen yeri dar olmaz.
Sırrını söyleme kamu aleme,
Bivefa dilberden sana yar olmaz.

İğit odur te'ne oxun atmaya,
Helal mayasma haram qatmaya,
Bir oğul ki, rəqibinə çatmaya,
O oğulda namus, qayret, ar olmaz.

Öz süründən qurban desen deyersen,
Öz unundan şal toxuyup geyersen,
Beslediyin bağın barm2 yeyersen,
Yad bağından sene hayva, nar olmaz.

Dellek Murad, çekme bir bunca gamı,
Burda duran olmaz, gederler hamı,
Felek biçinçidi, bu dünya zem,
Biçilen zeminden mürğza olmaz.

Aşixlar ustadnamenı iki yox, üç deyipler, biz
de deyək üç olsun, düşmən ömrü puç olsun:

Özünden özgeye bir iş buyurma,
Sözün yere düşər, qiymeti olmaz.
Her iş dutar olsan, öz elinle dut,
Cefası çox olar, minneti olmaz.

Obadan obaya dolanma, könül,
Doğru söz deyende bulanma, könül!
Avara avara dolanma, könül,
Doğru yol tutanın beledi6 olmaz.

Her möhre getirip, la'ldır deyer,
Doğru söz deyersen, te'bine deyer,
Bir iğit öz qədrin bilmese eğer
Düşər el gözündən, hürmeti olmaz.

Halâl ile haram bil ki, alışmaz,
Gaynayıban birbirine qarışmaz,
Cesede nuş? olup, cana yapışmaz
Rizasız tikenin lezzeti olmaz.

Boynunu vurma sen yolda yönsüzün
Bir bağı yanıñın dinle sen sözün,
Açgözün, namerdin, hesis», sonsuzun,
İsmayil, dünyada qeyreti olmaz.

Ustad dedi, beş kelime şirin sohbet haradan ve
neden danışaq, Unas seherinden.

Unas seherinin padişahı ölmüştü, yerine ise
onun ay parçası kimi gözəl-göyçək qızı Perizad
Xanım'ı, padişah seçmiştilər. Padişahın yerinə göz
diken vezir vekil qalmıştı iç-bağırsağına gemire ge-
mire. Başlamıştılar orda burda xıslasmağa9 ki,
kızdan ne padişah olacax, lap oldu da... ölkeni nece
idare edəcək...

Ölen padişahın qoca bir veziri vardı. Bütün bu
söhbəttən vezir xəbərdar oldu, odur ki, mehləqu
bir gün meydana cəm edip dedi:

- Ey camaat, bizim ölkenin lap ezəldən başcısı
zenanio olub, Unas seheri də öylə qədm seheri də
mektir. Unas ölkesində qayda beledir ki, padşahın
oğlu yoxdursa, atası öləndə qızı onun yerinə pad-
şah olmalıdır. Perizad Xanım'a mən zəmin" da-
yanıram, ölkeni idare etməktə ona kömək ede-
cəyəm.

Beli, vezirin ciddi-cehdindən sonra qız taxta
çıxtı. Hökmü atasından da artıq oldu. Aradan bir
nece yıl keçdi. Giz padişah olmağına çox pişmən
oldu. O, ailə qurmaq, ana olmaq kimi şirin ha-
yallərə daldı. Çünkü fəni dünyanın beş günündə
bu ağır vəzifənin altına girməktənsə, erə getmək,
ailə qurmaq min dəfə yaxşı idi. Perizad Xanım bu
fikirlə taxtı tacdan uzaq düşməyə başladı. Hökmü,
divanı başlı başına bıraxdı. Həlkəldə vezirin ya-
nma ki, divan boşalıp, ölkədə hərc-merclik xəddin
aşır, düşmən bizzə gülür...

Goca vezir dünya görmüş adamdı, ehvalatı
başla düşdü. Tez-telesik birbaşa Şahzadə qızın hu-
zuruna gətti, taxtın yanında diz çöküp ölkədəki
vəziyyətdən onu həliiz etti. Vezir divanın bo-
şaldığını, ölkədə hərc-mercliyin arttığını söylədi.
Şahzadə qız fikrə gətti, sonra üzünü vezirə tutub
soruştu:

- Vezir, bunun səbəbini sən nədə görürsən?

Vezir dedi:

- Şahzadə Xanım sağ olsun, bunun bir səbəbi
var. Aşa deməyə həya edərim.

I. belə, utandıran hal 2. meyvə 3. tarla 4. pay 5. məhv 6. rəhbər 7. yaramak 8. cəmri, eli sıkı 9. gizli danışmaq 10. kədm
II. kəfil 12. xəbərdar

-Gorxma, fikrini söyle. Sen atamın sadıq ve ziri olmusan, benim de en sadıq meslehetçimsen.

-Şahzade Xanım sağ olsun, senin ere getmek maqamındır. Sen gerek ere gedesen. Her şey qay-deye düşer.

Padişah qız bir de fikre getti. Sonra vezire dedi:

- Düz buyurursan, vezir... İndi de görüm men ne etmeliyim?

Vezir cavabında dedi:

- Ülkeye cari çektir ki, kim benim sözümün qabağmı getirebilse, men ona ere gedeceyem.

Unas seherine car çekildi. Her yerden âşıklar, çalıp-oxuyanlar axışb geldi, çox dedi, çox danıştı, ama heç kes Perizad Xanım'ın sözünün qabağmı deyebilmedi. Perizad Xanım da sözünün qabağmı deyebilmeyenlerin hamisini zindana saldı. Bu xeber ölkeye yayıldı. Bir xeyli geçenden sonra daha heç kes Perizad Xanım'ın sarayına ayaq basmadı. Bu xeber Unas'tan çox çox uzaxlara yayıldı. Bir gün de Van seherine gedip çatdı.

Bir defa âşıklar meclisi idi. Ustad aşığın da Göyçek adlı bığ2 yeri yenice terlemiş bir şagirdi vardı. Eyle ki, şagird meseleni eşitdi, sazını üs tadına uzattı:

- Ey ustad, zehmetini mene halal eyle, men geder oldum.

Ustad lap teeccüb qaldı. Evvel ele bildi ki, Göyçek'in başına hava gelip. Amma gördü yox, bu başka mereze oxşayır. Odur ki, yoldan saxlamağı reva bilmedi, sazı da ona bağışladı, zehmetini de ona halal etti. Üstelik Göyçek'ye bir yol xerçliyi de verdi.

Beli, Vanlı Göyçek oradan birbaş Unas seherine geldi. Soraxlaşıp padişahın sarayını tapdı, gelip qapını döydü.

Perizad Xanım'ın Vezir oğlu Mehemed adlı bir qullukçusu var idi. Gelip gedeni o qarşıladı. İndi qapı döğülende Vezir oğlu Mehemed qapım açtı. Metlebini dinleyip aşığı içeri bıraxtı. Sonra Perizad Padişah'a xeber apardı ki, bes bir âşık gelip, deyir padişahın sözünün evvelini men deyerem.

Perizad Xanım da meclis düzeltti. Sûfreye her taamdan düzdü. Can dermanı deseydin sūfrede vardı. Birce sūfreye mina qelyan3 qoymadı. Beli, ele ki, sūfre hazır oldu, Perizad Xanım Vezir oğlu Mehemed'e dedi ki, âşığı getir. Gullukçu âşığı getirdi. Ustad deyir ki, mecliste oturanların hamisi unas* idi. İki nefer kişi vardı. Biri qullukçu Vezir oğlu mehemed, o biri isi âşık Vanlı Göyçek.

Beli, meclis qızıştı, yediler içtiler, Vanlı Göyçek yorgunluğunu aldı, gözüne ışık geldi. Meclisin axırında Perizad Xanım, Vezir oğlu Mehemed'e dedi:

-Vezir oğlu Mehemed, âşıxtan xeber al görek benim bu meclisimin neyi eysiktir?

Vezir oğlu Mehemed xeber alanda, âşık dedi:

- Meclise söz yox idi, Perizad Xanım var olsun ki, qerip âşığa bele meclis qurdu. Amma heyıf sūfrede mine qelyan yox idi.

Perizad Xanım emretti, mina qelyanı sūfreye getirdiler. Âşık qelyanı aldı, doldurdu, od qoydu üstüne, evvel özü bir iki qullap⁵ vurdu, sonra da uzattı Vezir oğlu Mehemed'e. Mehemed qalyanı almağa ehtiyat etti. Perizad Xanım'm üzüne baxtı, gördü Perizad Xanım da başı ile işare edir ki, götür, Yoxsa axı nökerin padişah yanında qelyan çekmesi harada görünmüştü. Beli, Vezir oğlu Mehemed de qelyanı aldı, iki qullap vurdu, sonra uzattı Perizad Xanım'a. Belekile, meclisteki 40 kenizenö heresi qelyanı alıp bir qullap vurdu.

Perizad Xanım xeber aldı ki, bu minalı qelyan ancaq qullap vurmaq üçündür, yoxsa onun özge teheri 7 de var?

Burada Vanlı Göyçek sazı basıp döşüne aldı görek ne dedi:

Ey erenler, müselmanlar,
Zinet vermişdir qelyana.
İşveli, nazlı gözleri
Alıp'dır gonca dehana.

Serinden ensimezs duman,
Anı çeker yaxşı yaman,
Hizmetinde huri qılman,
Pilleler paki pendene.

Vanlı Göyçek sine qoştı,
Ahü zarım xedden aştı,
Aralığa bir söz düştü,
Dehandanio yaxşı yamana.

Perizad Xanım baxdı gördü ki, ustad arif âşıxtı, özü de deyesen haq âşığıdır. Odur ki, bir de onu imtahana çekmek istedi. Bu defa da padişah sazı döşüne basıp aldı görek ne soruştu:

Âşık ne yerden gelirsən
Söyle görüm nedir adın?
Kim verdi sene taleyi,
Kim oldu senin üstadın?

Vanlı Göyçek gördü metlebe yaxınlaşır, sazı döşüne basıp aldı görek ne dedi:

Perim, Mekke'den gelirem,
Göyçek'tir benim adım. Şah
elinden bade içtim, Eşk oldu
menim üstadım.

Perizad Xanım:

O ne şeydir saralıp soldu,
Neler deryalara daldı
Söyle cismin neden odu,
Kim oldu senin bünyadın?"

1. duyuru 2. bıyık 3. nargile 4. kadın 5. nargileden bir nefes çekmek 6. kadın 7. biçim 8. çökmez 9. merdiven
10. ağız 11. sahip

Vanlı Göyçək:

Mey valar saralıp soldu,
Gavvas'tırı deryalar daldı,
Cismim torpatan yoğruldu,
Adem'dir benim bünyadım.

Perizad Xanım:

Men Periyem, Perizade,
Elimden gedersen zade,
Öldürrem seni burda,
Ağlayar qohumla yadın.

Vanlı Göyçək:

Bağdan dererler çiçeği,
Ağ üzünə diz birçeyi,²
Sen öldür Vanlı Göyçəği,
Goy ağlasın qohum, yadım.

Perizad Xanım gördü, yox, âşiq deyesen ele haq âşığıdı, ne zindandan qorxur, ne ölümden. Ama "Yene de bir smamaq lazımdır" deye Perizad Xanım üreğinde götür-qoy etti. Odur ki, dedi, âşiq, meni lap yordun. Get dincel, sabah yene görüşerik.

Beli, âşiq ordan birbaşa geldi Vezir oğlu Mehmed'in evine. Burada da Vezir oğlu Mehmed ona tezeden süfre açtı, yediler, içtiler, başlarını atıp yattılar. Ele ki, sabah açıldı, üzünüzə nece bele sabahlar açılsın, Perizad Xanım xeber gönderdi ki, Vezir oğlu Mehmed âşığı götürüp bağa getirsin. Beli, âşiq dalda, Vezir oğlu Mehmed qabaxta gelib çuctılar Perizad Xanım'm bağına. Hoş-beşden sonra Perizad Xanım dedi ki, âşiq, gerek bize üç bend söz deyesen, ama işaresi de budur ki, gerek ele sözün bu bağdan, bağdakilerden olsun. Xoşuma geldi heç, yox xoşuma gelmedi, bax ele bu bağda boy-nun vurduracağam, dünən çox hedyan³ danıştın dinmədim.

Âşiq dedi:

- Ne olar, men razı!

Bayaq sazi döşünə basıp aldı görek ne dedi:

Bahar fesli yaz olanda,
Xoş bir nağme tutar bülbül,
Gonca gülün hesretinden,
Derde, qeme batar bülbül.

Gezdi adım dodaqlarda,
Bir yar gördüm bu bağlarda,
Seher çağı budaqlarda,
Ne dinceler, yatar bülbül.

Men yetmişem gül bendine
İnanma hercayı fendine,
Vanlı Göyçəğin derdine,
Nale çekip çatar bülbül.

Burada Vanlı Göyçey'in Perizad Xanım'la sözü düz gəlir. Âşığın sözündən Perizad Xanım qe-zelenir. Deyir, men ele bilirdim sen emelli-başlı adamsan, sen ki, lap şit* âşucsan. Kinezler, Vezir oğlu Mehmed, Perizad Xanım'm ayağma düşür ki, amandı, günahından keç, boynunu vurdurma. Ama Perizad Xanım deyir ki, yox.

Celladı çağırırlar ki, Vanlı Göyçey'in boy-nunu vursun. Cellat gelir, Vanlı Göyçeyi çekib bağın bir küncünə aparırlar. Cellad qılıcı çekir ki, âşığın boynunu vursun, görür qılıc dönüp taxta oldu. İkinci, üçüncü qılıcı götürür, onlar da tax-taya dönürlər. Cellad tez meseleni Perizad Xanım'a danışır. Perizad Xanım ne fikirleşir, ne fi-kirleşmir, emredir ki, Vanlı Göyçey'i bağdaki en derin kuyulardan birinə salsınlar. Düz yeddi gün-den sonra Perizad Xanım Vezir oğlu Me-hemmed'innen gelir ki, âşığı quyudan çıxarsın. Ele ki, onlar quyunun başına gelirler, görürlər ki, âşiq oxuyur:

Ay zalim qanlı Perizad,
Bugün yaxşı bir ad eyle.
Menim kimi binevaya,
Şirin lebinden dad6 eyle.

Bu sözü eşitəndə Perizad Xanım yenidən hirs-lenir, üzünü Vezir oğlu Mehmed'e tutup deyir ki qozbeli⁷ qebir düzəldər, çıxıp gidek, qalıp burda ölsün, üstünü torpalsız çıxıb geder. Vezir oğlu Mehmed yalvarır ki, ay Perizad Xanım bir qulaq verək görek daha ne deyecek, yene bele sa-yırlasa çıxıb giderik.

Vanlı Göyçək:

Şana zenbir arısıyam,
Eşq ehünin sarısıyam,
Aylar, yıllar ayrısıyam,
Qemhanevi⁸ berbad eyle.

Yene Perizad Xanım getmək isteyir. Vezir oğlu düşür ayağına ki, dayan görek, bir axıracan görek ne deyir.

Vanlı Göyçək sözünün arxasını dedi:

Vanlı Göyçək düşüp derde,
Meğer mürvet yoxtur sende,
Tanrı haqqı, salma bende,
Çevir başa, azad eyle.

Bu söz Perizad Xanım'm hoşuna geldi. Em-retti ki, onu azad etsinlər. Vezir oğlu Mehmed âşığı çekip quyudan çıxardı. Perizad Xanım baxıp gördü ki, âşığın rengi solup, odur ki, ona yazığı geldi. Vezir oğlu Mehmed'e dedi ki, apar onu sal yola. Day⁹ men onunla qurtardım. Vezir oğlu Mehmed de âşığı götürüp apardı evine, kişinin neşe âşığa quşu qonmuştu. Ele hey isteyirdi ki, âşığın metlebi hasil olsun. Düz bir hef ta Vezir oğlu

Mehammed âşığa olmazın qulluq etdi. Âşıq ev-velki rengine geldi. Dedi indi gözle.

Perizad Xanım car çekmişti ki, cüme günü onun küçesinden heç kim keçmesin. Ele ki, seher oldu Vezir oğlu âşığı emellibaşlı geyindirdi. Vanlı Göyçek bir oğlan oldu, bir oğlan oldu, Yusuf onun yanında- heç neydi. Atalar yaxşı deyip, güzellik ondu, dpqquzu .dondurdu. Beli, Vanlı Göyçek geyinip keçinip üz qoydu Perizad Xanım'ın küçesine.

Perizad Xanım da saçlarını gerdenine töküp çıxmıştı gülafirengiyeyi. Bir de gördü ki, bir oğlan küçe ile ona baxa baxa gelir. Qlısqırdı, bağırırdı, erbe zorba geldi ki, geri qayıt, bu saat başını be deninden ayıraram. Amma kime deyirsən, oğlan heç vecine de almadı. Yaxınlaşanda Perizad xanım baxıb gördü ki, bu, biğ yeri yenice terlemiş gözəl bir oğlandı, tamaşa etməye iki göz isteyir. Perizad Xanım bir könülden min könüle ona vuruldu. Sazı döşünə basıb aldı görek ne dedi:

Seher seher qapımızdan keçirsən,
Söyle görüm, kimsen ay gözəl oğlan?
Bu qaş-göz sende var, yüz qan elersen,
Söyle görüm, kimsen ay gözəl oğlan?

Aldı cevabında görek Vanlı Göyçek ne dedi:

Ela gözlerine qurban olduğum,
Lale kimi yanaxların, qız senin Her seher
başına yüz dolandığım, Tîd m Gül-goncedır
dodaların, qız senin.

Perizad Xanım qaldı meettel ki, bu adam kimdir, ne cesaretle mene bu sözü deyir, men ona ne etmişəm. Perizad Xamm âşığı tanımamıştı. Vanlı Göyçek sazını qaldırdı ki, özünü işare versin, ama Perizad Xanım onu yene tanımadı, aldı sözünün devamını görek nece dedi:

P e r i z a d X a n ı m :

Lâl-cevahirden tutulup yükümüz,
Arada qalması zerre sekimiz,
Qırılsın özgeler, qalaq ikimiz,
Söyle görüm, kimsen ay gözəl oğlan?

V a n l ı G ö y ç e k :

Bağ sende, bağban sende, bar sende,
Tüfek? sende, terlans sende, sar* sende
Yeni yetişən qardaş narı var sende
Helvet eyle otağların, qız senin.

P e r i z a d X a n ı m :

Men Perizad padişaham, aleme belli,
Sözüm müressehli, serim de telli,
Qohumlu, qardaşlı, Unaslı, elli,
Söyle görüm kimsen, ay gözəl oğlan?

V a n l ı G ö y ç e k :

Axdarıp taptığım, gevherdi, candı,
Dadıma yetişən adil, divandı,
Vanlı Göyçek bir adına qurbandı,
Ver emim men dodaqlarım, qız senin.

Vanlı Göyçek oradan düz qalxdı Perizad Xanım'm otağına. Perizad Xanım da tacı başına qoyup dayanmıştı qapıda. Vanlı Göyçek içeri girəndə Perizad Xanım onun qabağını kesib üstünə qışkırdı:

- Qayıt dalaıs

Bunu eşiden Vanlı Göyçek bir adım iləri geldi. Perizad Xanım bir de qışkırdı ki, qayıt dala, bu defa da âşıq bir adım iləri geldi, üçüncü defede âşıq-meşuq sarmaştılar birbirine. Bir de o vaxt ayıldılar ki, axşam düşüb. Vanlı Göyçek gördü ki, Perizad Xanım'm tacı başından sürüşüb yere düşüb. Tacı Perizad Xanım'm başına koyup padişaha tazim etdi. Sonra da ordan çıxıb birbaşa Vezir oğlu Mehmed'in otağına geldi.

Beli, sabahı gün Perizad Xanım sipariş etti ki, meydan sulansın, deyişməliyem. Beli çox çekmedi meydan hazır oldu, küllü-mahluq ta meydanda cem oldu.

Her ikisi sazı döşünə basıb meydana girdilər. Beli, Perizad Xanım âşığa bir xerbe-zorba6 geldi ki, gel göresən:

Ne olmusan aşiq, deli divane,
Xeddin varsa girek indi meydana,
Gaygulu tek ne baxırsan dört yana,
Allam sazın, sallam seni zindana.

V a n l ı G ö y ç e k :

Sıdqmən sığmnam bir Allah'ime,
Durmuşam meydana merdi-merdana,
Göçde uldızlara düşer kemendin,
Dişi aslan neyler erkek aslana.

P e r i z a d X a n ı m :

Sen tek âşıqları çox eşitməşəm,
Neçesinin yüz qemine7 yetmişəm,
Neçesini pillekenden» atmışam,
Garınca tek dağılıptır her yana.

V a n l ı G ö y ç e k :

Gurban olum aq üzünün mahine,
Siyah teller dal gerdende saçına,
Qarga neyler benim kimi laçına,
Vurram caynağıma?, bularam qana.

Perizad Xanım:

Men Perizad padişaham, şahların şahı,
Umudun Allah'adır, çekerem ahi,
Sendan âşiq olmaz çölün kellahi,
Bağışla sözünü, qoşul karvana.

Vanlı Göyçek:

Men Vanlı Göyçey'em yarın qaminde,
Gece-gündüz sohbətində, deminde,
Bir tülək terlanam beyler elinde,
Gamım belli senin teki ceylana.

Herbe-zorbaları başa çatdı, keçtiler birbirini
bağlamağa. Aldı Vanlı Göyçek görek ne dedi:

Senden xeber alım, Perizad Xanım,
Haqdan bize evvel hangi herf indi?
O kimdir ki, bağı qalır dünyada,
O kimdir ki, dörd kere öldü, dirildi

Perizad Xanım:

Men sene söyleyim, a Vanlı Göyçek,
Haxdan bize evvel elif-bey indi,
Hıdır Nebi bağı qaldı dünyada,
Cirgiz dörd kere öldü, dirildi...

Bundan sonraki Qıfılbendü açabilmeyen Perizad Xanım meğlup olur. Perizad Xanım'ın eli her yerden üzülür. İsteyir ki, yene bir behane etsin. Ancaq vezir deyir ki, yox qızım, padişahlar vaada hilaf olmamalıdır. Vanlı Göyçek haq âşığıdır, ele özü de sene tay sevgilidir. Beli, vezir-vekil yığılıp Perizad Xanım'la Vanlı Göyçey'in toyunu edirlər. Qırx gün qırx gece Vanlı Göyçek çalır oxuyur. Vede tamam olanda onlar kâma yetişirlər.

Bir müddet Vanlı Göyçek Unas seherinde qalandan sonra Perizad Xanım'ı vatanına aparmaq isteyir. Lakin Perizad Xanım yalvarır ki, heç yana getmeyer, ele burada yaşayak. Perizad Xanım sazı döşünə basıp deyir:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Sen meni eyledin divane Göyçek,
Yaxşilik, yaxşıdır ulu dünyada
Yamanlık uğurar, yaman, Göyçek.

Vanlı Göyçek:

Gözü yolda qalıp qohum-qardeşin,
Gelmişem adalet divana, Perzad,
Yolunda qoymuşam can ile başım,
Rehm eyle benim tek, civana, Perzad.

Perizad Xanım:

İnnen bele baxçe-bağı neylerem,
Davasız derdine derman eylerem,
Can ile başımı qurban eylerem,
Senin tek qaribe, mihmana, Göyçek.

Vanlı Göyçek:

Bülbül gileylidir kızıl gülünden,
Sonalar xof eyler siyah telinden,
Alıp gedim seni Unas elinden,
Adı belli, şehri Uvan'e, Perzad.

Perizad Xanım:

Perzad'm derdinden çoxları deli,
Haq-tâlâ ne yazsa başıma geli,
Çox âşiqler geldi, demedim "beli"
Sen meni getirdin amane, Göyçek.

Vanlı Göyçek:

Men Vanlı Göyçey'em fikir eylerem,
Gece-gündüz durup zikir eylerem,
Taleyime çox çox şükür eylerem,
Yetiştim görelı, karnine Perzad.

Beli, çox söz-söhbətdən sonra qərara gelirler ki, gedip Vanlı Göyçey'in veteni Uvan seherini de gör-sünler. Bele de edirlər, qırx gün Van seherinde qalıp qohum-qardeşi gördükten sonra yeniden Unasa qayıdırlar. O gündən Vanlı Göyçek unas şəhrinin padişahı olur.

Ele ki, Vanlı Göyçey'in başına taç qoydular, meclise âşiq girdi, çaldı çağırdı, çox metlepten danıştı, axırda da bu duvaqkapmanı2 dedi:

Süz, yeri, karagöz maral,
Hattı-hala men müştəğam,
Şekerden şirin söz maral,
Lebi bala men müştəğam.

Eşqin sevdası başımda,
Âşiqem cavan yaşımda,
Geyinip sallan qarşımda,
Yaşıl, ala men müştəğam.

Ehdini yerine yetir,
Metlebini tezce bitir,
Nazik ellerinle getir,
Ver piyale, men müştəğam.

Gel gözünü süze süze
Derdimi yetirme güze
Hoş nevrəğa lale yüze
Gül cemale ben müştəğam

Qalx havalan terlan kimi,
Men boylanım ceyran kimi,
Derdden qanan Loğman kimi,
O marala men müştəğam.

Her vaxt eyle dostunu yad,
Menim gönlümü eyle şad,
Bıraxmaz ovünü seyad, Sen
marala men müştəğam.

İlqanna eyle vefa,
Yolunda çekmişem cefa,

Hemdem olaq, sürek sefa,
Gümrah hala men müştəğam.

Gönül qail ay qabağa,
Ağlım alan gül yanağa,
Zenehdane¹, ağ buhağa²
Hetti hala men müştəğam.

Eşqm gölüne dalanda,
Ehdine doğru qalanda,
Yazıq Miskini yada salanda,
Qilu qala men müştəğam.